

સચિત્ર માસિક પત્ર.

સુન્દરી સુખોદ.

યમ નાર્યંતુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મતુ.
(પ્રસન્ન દેવતા રહે, બધા પામે સન્માન સુન્દરી-મતુ)

સુન્દરી
સુખોદ,
૧૯૧૫.

પુસ્તક ૧
અક ૫-૧

શ્રી મોપાલકૃષ્ણ લગણન.

આદ્ય સ પાદક

શ્રી બન્ધુ સમાજ.

પ્રકાશક અને તંત્રિ

મમ મોહનરાય જસવંતરાય

સુન્દરી સુખોદ મંદિર : અમદાવાદ

પા૦ જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં ઘટી ગયેલું વિજ્ઞાનીક તત્વ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. માનવગુની નબળાઈ, અછરજી, ખેરાક ન પચવો, હાથ, પગનું કુખવું, મગજને ચકરી આવવી, માદસાકા સુખ થવી, મનની ચિંતા, ઉદાસી

કોઈપણ કામ પર ચિત્ત ન લાગવું, ખાવા પર અડચિ, જાતીનો ધનકારો, હરસ, દમ, ચાખે અધારા આવવા, ચહેરાની શીકાશ, જીવાન વિચાર્યોનું અભ્યાસમાં જોખને લીધે નબળું પડેલું મનજાગેમાં, તેમજ વકીલ, ખારીરદાર, અને કક્કારો, રકુલ મારતરો, અને બીજાઓ જે જેમને રાત દીવમ મગજ કસવું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ ઘોડી સુદતમાં અવજન જેવા શુભ કરે છે. તેમ જે સ્ત્રીઓને હાલમાં માસીક બીમારીથી શરીર લેવાઈ ગય છે અને હીરડીનીઆ, કગારનો ફાપારો, પ્રવર, લુખ મરી જતી, વીગેરે રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ લગવીજ ફાયદાકારક છે.

આ દવા લેવાથી દાનતત્તુ અને જીહ્વામાં અસાધારણ વધારો થાય છે, ગાલ લામ થાય છે, આખ ચળકતી અને તેજસ્વી બને છે, મન ચચળ અને જોખમું થાય છે, જીભ સારી પેટે લાગે છે અને પેટ સાફ આવે છે. બીજી બજાની દવાઓ વાપરવા પહેલાં આ ગોળીઓ વાપરી જીવો.

ચેતવણી:-જોખીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James' Electro Tonic Pearls પ્રો. જેમ્સ ઇલેક્ટ્રો ટોનીક પર્લ્સ, (પ્રો જેમ્સની વીજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ) બરાબર વાચીને લેવી.

દોઝત-૨૫ ગાળોની શીશીના રૂ. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગાળોની શીશીના રૂ. ૨

વી. પી. ના એકથો ત્રણ શીશીઓ સુધીના રૂ. ૦૮ વધુ

ધી એંગ્લો ઇન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, જીઆ મસજીદ મુખર્ક.

ડ. જાનરૂપી શૂટગી શાંતી ચરફચી મેદ.

સુન્દરી સુબોધ

મૌલિક વધારો.

અનુક્રમણિકા.

ઉત્તરાર્ધ.

પુસ્તક ૧૨ મું—

અંક ૭ થી ૧૨.

ભાગ ૧૯૧૫ થી—

ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ સુધી.

“સુન્દરી સુબોધ” મંદિર, અમદાવાદ.

સુન્દરી સુખોધ.

ચિત્રાવલી:

મોતીનો આલોચો.	મુખ ૫૪ ઉપર
સમ-સીતા.	ચિત્ર દર્શન
સમ-સીતા.	મોઝા
વડોદરાના આલ ધુવરાજ.	મુખ ૫૪ ઉપર
યાત્રાનું પવિત્ર સ્થાન.	૩૨૫૭
હી કવિ શરણની નાયક.	મુખ ૫૪ ઉપર
શ્રિવ પાર્વતી.	૩૧૩
દશરથ કેકેયી.	૩૧૩
હૃદય શુંજન.	
લીલા કોઈ કુલકાં. મો. નર્મદા	૧૯૩
ઓતું ખંડે કત વ્ય. દિ. અંખાલાલ	૨૫૭
પત્ની ધર્મ. સ્વ. બહે. રમણલાલ	૩૧૩
પ્રણવી પ્રણવી પ્રાર્થના. 'એક રંગ પ્રણવી'	૩૧૪
આખે ભગિનીઓને	
વિન તિ. 'એક બહેન'	૩૧૫
કાવ્ય શુંજ.	
સ્વપ્ન કે સત્ય.	બહેન લક્ષ્મી ૧૯૪
સામરને.	સો. લીલા ૧૯૮
ગર્ભિ જોખરને.	બહેન ૧૯૯
પ્રેમીક.	પ્રીયત 'પ્રેમચોગી' ૨૫૮
ખંત અને હેત	" " "
મેલ પત્રબ્ધ.	ચાં. વી. હેરી ૨૫૯
મારો લોડો.	'પ્રેમચોગી' "
ચંદા.	રા. નરસિંહરાવ ૨૬૦
પામ પ્રકં કો.	'પ્રેમચોગી' ૨૬૦

વારાઓ.	ચોપથી લી. હેરી ૨૬૦
સાચેના સિપાઈ.	નાનાલાલ દ. કવિ ૨૬૦
પ્રાર્થના.	'પ્રેમચોગી' ૨૬૨
પ્રેમીક.	" " "
નવું વર્ષ મુજારક.	સો. હરિમુખગૌરી ૩૫૮
મહારાજાને લેખોનો જય.	" " "
નવાં વર્ષો પ્રેમીની	
પ્રાર્થના.	બહેન મણી બહેન ૩૫૮
પ્રાર્થના.	બહેન "જન" ૩૬૦
પ્રાર્થના.	મો. લીલા ૩૬૧
પ્રાર્થના.	" છત્ર બહેન "
વિદેશી જાત બંધુને.	બહેન 'લક્ષ્મી' ૩૬૨
બહેનો આર્મચથ.	સો. આર. ૩૬૩
આર્મ રમણીઓને	૨૬૩
પ્રાર્થના.	સહીનામાઈ ૩૬૪
માનવ જન્મન ગોરવ.	મો. માણેકમાઈ "
પ્રેમ જરૂર.	સો. 'આર' ૩૬૫
હરિની લેગથ.	સો. દેવકામાઈ "
વાતો લહરી.	
કેશરમીતુ આજકે.	'કેશરી' ૨૦૩
અવિધ્ય પારખુ જોશી.	ચંપુલાલ દેવે ૨૦૮
યશોદા.	મગનલાલ જોશીલાલ ૨૧૩
સરલા.	રા. પરમસુખલાલ પંડ્યા ૨૧૭
જગદીપ.	બહેન પ્રેમલીલા ૨૬૩
વિક્રમ.	સો. લામીની ૨૬૫
હિસાગોતમી.	" જમન બહેન ૨૬૭
ભાગ્ય અને લક્ષ્મી.	" કેશમ ૨૬૮

સામગ્રી. શ્રીયુત્. 'અનાયસેવક' ૩૨૮

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન. ૧૧

મર્ત્યુ કલ્પ. શ્રીયુત્. 'શિવસુત' ૧૯૮

આપણી સ્ત્રી કેળવણી શ્રી. અંતરીઆ ૧૧૪

વધીલાત કરવાની સ્ત્રીઓને શા માટે છૂટ ૧૧૫

મળતી ન લેખણે ? શ્રી. કૃષ્ણલાલ ૨૭૭

આપણું આરોગીક જીવન ૧૧૬

અને શુદ્ધિયોગ, શ્રી. મંત્રી ૨૬૫

સ્ત્રી, કેળવણી શ્રીયુત્. 'દિગ્મતલાલ' ૧૧૫

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

પ્રેમ-પાઠ શ્રીયુત્. 'અંતરીઆ' ૧૩૭

સામગ્રી હિત-સાધના 'સેનેકા' માધી. ૩૫

અનાયાસેવકની પ્રાર્થના (મંત્રી, નૃસિંહાદ ૭૩

અનાયાસેવક ૭૩

ફૂલવાહી. ૧

ગીતાંબધી T. G. M. ૩૬

સ્ત્રીઓની અછત સંબંધી કાંઈક આંકડા. ૧

શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ ૨૪૧

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ શ્રીયુત્. N. Mohita ૪૫

દસ ગુજરાતી નવલ કથા. - 'સત્ય' પથી ૮

કુમ્ભારીઓની અર્વાચીન ૧૧

સ્વતંત્રતા. ડૉ. ગીતામી. ૮૪, ૧૦૦

પતિ તરફથી પત્નીને મળતો અમલો. ૧

શ્રીયુત્. 'મસ્ત' ૧૧૬

એક રસદેશાભિમાની સાહીત્ય ગ્રન્થ. ૧

શ્રી. કલ્યાણ ૮૪

બાલ સાહિત્ય શ્રીયુત્. 'કલ્યાણ' ૧૦૧

દિ. બ. અંબાલાલ શ્રીયુત્. 'દોરાલાલ' ૧૫૩

સ્ત્રીના કર્તવ્ય. શ્રી. ચારદા ગોરી ૨૧૨

સન્નારીઓને બે બોલ. શ્રી. મંત્રીલાલ ૨૭૫

આરોગ્ય અને નમર રચના. ૧

ડૉ. દરીપ્રસાદ દેસાઈ ૩૫૬

વર્તમાન દર્શન. ૧

સ્વપ્રાપ્તિ અધેવાલ (મજેલુ) ૧૨૪

" " " ૧૮૧

સ્ત્રી સામ્રાજ્ય. ૧

હિન્દુ ગ્રંથસંસાર. શ્રી. મોહી બહેન ૩૨૬

સ્ત્રીઓનીલાલની રિપતિ "ચંદન બહેન. ૩૩૮

ગ્રંથસંસાર " વિજયા બહેન ૩૪૪

અનુભવિકા ૧

ગેમીમદદ શ્રી. મંત્રી બહેન. ૧૧૬

આર્થિકદાસમ. ૧

સોરથી પ્રવાસ મંત્રી "ગોલા બેની" ૨૫૧

પ્રવાસ મંત્રી. ૧

આજોગ્દ કન્યાગી ૧૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

ચાલકાચ્યો.

પ્રિયસતાની બોલનાઓ. રા. રમણભાઈ. ૧૨૦

નાતાંસની ભેટ. રા. પરમસખલાલ પંડ્યા. ૧૮૭

માતું હેટ. શ્રીમત્ મનહર. ૧૮૬

નાનકડો કવિ. (મજેલું) ૧૬૦

ચાલકાચ્યો. રા. નામરસ ને. રાવળ. ૨૫૩

પ્રીયજીની રમત. 'મસાર' ૩૧૩

નાનીબહેન. શતેક્યંદ્ર શાહ. ૩૧૪

ચાલકાચ્યો.

પવન. રા. ચાંપશી વી. હેડી. ૧૨૮

નાની ચીત્રે. રા. ચાંપશી વી. હેડી. ૧૨૮

બા ! ઉપ્પ અહીં. " રં. છં. કં. " ૧૮૫

દુધ માગતું બાળક. શ્રીમત્ ભીમુ. ૧૮૫

મેઘરાજા. રા. મણીચંદર ન. દિવેદી. "

મોખીનો મોહિયા. મો. દેવગીઆઈ મળા. "

નિર્દોષ રમતો. ૧૧ ષ્ટેન રમણ લક્ષ્મી ૧૮૫

મતિથી થયું. ચાંપશી વિ. હેડી. ૧૨૮

કિચકો. રા. મુલજી હ. વેદ. ૨૫૫

ફરીને મળે. રા. ચાંપશી વિ. હેડી. ૨૫૬

મેઘલો. રા. મણીચંદર ન. દિવેદી. ૩૧૬

ભેટનો રમાલ શ્રીમત્ 'ચિરીય' "

હમે. " " " " " " " " ૩૮૪

ચાલકાચ્યો. ચાલકાચ્યો. ૧૨૮

રમણ સવાશે. " " " " " " " " ૧૮૨

બાળકોના ઉપાસ. " " " " " " " " ૧૮૨

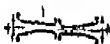
રમણ સવાશે. રા. રમણભાઈ. ૨૪૭

બાળકોના ઉપાસ. રા. રવિચંદર. ૩૧૭

(૨) " " " " " " " " ૩૧૮

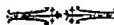
(૩) " " " " " " " " ૩૧૯

રમણ સવાશે. " " " " " " " " ૩૨૦

એક દેવતી ચિત્ર. „કોન્તાગોરી ૬૭૫
 કલક હોળા. સૌ. ચાન્તિદા ૬૭૬
 કાલિયા. „કાન્તી ૬૭૮
 પતિવ્રતા સ્ત્રી અને ૧૧ ૧૧૧ ૧૧ ૧૧૧
 કૌશિક બાલચ. સ્વ. હીરાંબહેન ૬૭૯
 સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન. ૧
 બાળકોત્તર મરણ પ્રમાણ. ૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧
 ૧૬. બ. અ. બાલકાધારા ૩૩૯
 હમ પૂર્વે પ્રેમ. મીથિલ કિ. ધ. મચ્છવાળા ૩૪૦
 હમણ સમયમાં સ્ત્રી કર્તવ્ય. „મસ્ત ૪૦૦
 સામાજિક સુધારણામાં „
 અગ્નિચો. બા. ૬ યાચીક ૪૦૩
 સ્ત્રી કર્તવ્ય. બહેન ત્રીજામાઠ. ૬૮૩
 મેવા ધર્મ. મો. મણિબહેન ૬૮૪
 કર્તવ્ય. „ „ ૬૮૫
 કલ્યાણ-મહાત્મ. „ તારામણી. ૬૮૭
 મહારી સદિગ્ધ. „ બહેન કમળા ૬૮૯
 જન સેવામાં સ્ત્રીઓનો ભાગ. રતિદા. ૭૦૧
 સમયનો સહવ્યવહાર. સૌ. U. G. ૭૦૩
 જ્ઞાતિ કુટુંબ કોને કહેવું. „અવનિર્મલ ૭૦૫
 સ્ત્રીઓની તન્દુરસ્તી
 „કેમ જળવાય. મો. મુખાવતી. ૭૧૦
 સ્ત્રી કર્તવ્ય. સૌ. ચંપક. ૭૧૫
 છોકરીઓની કલ્યાણ. બહેન પ્રમીલા. ૭૧૭
 સ્ત્રી કેળવણી. „સ્ત્રીબહેન ૭૧૮
 સ્ત્રીઓના સામાન્ય ધર્મ. બાલુમતી. ૭૨૧
 જુની કહેવતો. „જમનાબહેન ૭૨૩
 યી સુર રાતિ. „કનુબહેન. ૭૨૪
 મધ દર્શનાતુર રતિ. „મણીબહેન. „
 પ્રજા, પ્રાર્થના. „એક સૌ બહેન. „

ઉપકારના વચન. „સ્વ. સૌ. હનુબહેન ૭૨૫
 શીખનામા સંક્રમ્ને. સૌ. કૃષ્ણગોરી. „
 શીખામણ. „મંદિરી. „
 સ્ત્રીઓના-ધર્મ. „આલિની. ૭૨૬
 શીખામણના સાતવાર. લક્ષ્મી. „
 પતિ પ્રેમ. „રતિમન. ૭૨૭
 સ્ત્રી કેળવણી. „બહેન ચંપાવતી. „
 વિયોગીની. „એક બહેન. ૭૨૮
 વેરામ્ય બોધ. બહેન પ્રેમકુવર „
 શિયાપુત્રીત્વ અવસાન. સૌ. હનુબહેન ૭૨૯
 પિતા વિરહ. „ „ ૭૩૦
 બાલી બહેનનો વિયોગ. „ન. „
 બાલ સ્મરણ. સૌ. હીરાલક્ષ્મી. „
 બગિની વિયોગ. „એક બહેન ૭૩૧
 બાલ વિયોગ. „સૌ. સુલોચના „
 સખીનો સ્વર્ગવાસ. „એક વિયોગી બહેન „
 બન્ધુ વિયોગ. „બહેન શીપુષ્પ ૭૩૨
 છાત્રીની વસ્ત્ર. બહેન શી વીરમતી ૭૩૩
 મધોસેનજરી. „ „ „
 સુમયાતી કિન્દુ સ્ત્રી. „ „ „
 મંડળ. „સૌ. કૃષ્ણગોરી. ૭૩૪
 ફૂલપાટી. „ „ „ ૭૩૫
 આનંદિક બગીચી. „ „ „ ૭૩૬
 જરૂર. મીથિલ અ. મુ. પદિમાર. ૪૪૬
 ગોપાળ કૃષ્ણોપદેશ. „મો. ક. ગોંધી. ૪૪૬
 „ „ „ જીવનલાલ અમરશી.
 ચાલમિત્ર. „ „ „
 બાલ વિનોદ-દંડ પ્રશ્ન. „ ૫૧૧
 ચાલપિનોદ. „ „ „
 આળાઓની રમતો. „બહેન ૧૨ ૫૧૨

સુન્દરી સુબોધ.

લેવાજમ:

૧૦૦ પાનાનું સચિત્ર માસિક-લવાજમ રજાડા ત્રણ રૂપિયા.

૩૨ પાનાનું સચિત્ર માસિક-લવાજમ-દોઢ રૂપિયા.

(હિન્દુસ્થાન ખ્દાર છ રીલિંગ અને ત્રણ રીલિંગ.)

આ માસિકનું નવું વર્ષ જન્યુઆરીથી શરૂ થાય છે. નમૂનો મંગાવો.

નવલકથાઓ.

યાગિની. (રસીલી નવલકથા.)	...	૨. ૧-૪-૦	(પાંક મોનેરી પૈસા)
પ્રાણા. (દુષ્ટોષક)	...	૧-૪-૦	" " "
વાર્તાલહેરી. (મનોહર વાર્તાઓ.)	...	૧-૦-૦	" " "
રસીલી વાર્તાઓ. (મીઠી મીઠી)	...	૦-૮-૦	" " "
મુદુલા. (ગ્રોત્સાહક નવલકથા)	...	૦-૮-૦	" " "
દેવી આર્ધાર કામિની (સતી એન્થ્રી)	...	૦-૧-૬	" " "
કમલિની. (રસીલી નવલકથા.)	...	૧-૦-૦	" " "

સુન્દરી સુબોધના સ્ત્રી લેખના સચિત્ર ખાસ અંક.

૧૯૧૨ નો ખાસ અંક	૨. ૦-૧૨-૦	નામદાર શહેનશાહના દિલી, દરબાર, (પદર ચિત્રો-૧૨૮ પાના)	પ્રસંગે ઠકારેલા અંક.
૧૯૧૩ નો ખાસ અંક	૦-૧૨-૦	રેશીદનગી, અનેક જાહેર હિસાસો તથા (સતર ચિત્રો-૧૪૨ પાના)	આણ મર્યાબોવાળો અંક.
૧૯૧૪ નો ખાસ અંક	૦-૧૨-૦	સુન્દર રસિત ચિત્ર અને રજાડાના ચિત્રો (આવીસ ચિત્રો-૧૩૬ પાના)	તથા મદદવા વિવરવાળો ઉપમ અંક.

સુન્દરી સુબોધનાં પાછલાં પુસ્તકો.

સુ. સુ. છકું	વર્ષ	૨. ૦-૧૨-૦	
" " આઠમું	"	૦-૧૨-૦	
" " નવમું	"	૧-૦-૦	(એક આઠ મોઢો છે પણ તમા દરબાર અંક સામેલ છે.)
" " દસમું	"	૧-૪-૦	(ખાસ અંક સહિત)
" " અગિયારમું	"	૧-૪-૦	(" " સહિત)

(દરેક પુસ્તકનું ટાપલ અર્થ શુદ્ધ.) નીચેના કારનામે લખવા વિનનિ છે.

અવસ્થાપક સુન્દરી સુબોધ—અમદાવાદ

૪. આનંદજી મુ રાજવી પેટ.

ચાર રોટલા. " રદિયા ૨૬૬
 સાધુ અને વીછી. " હર્નિયા ૨૭૧
 દેવદત્ત અને રાક્ષસ. " ઇન્દુમાતી " ૨૭૪
 કંઠી. " બાધશ્રી દેવેન્દ્ર ૨૭૪
 દરજી અને બીખારી. સા. મ. ચાલ ૨૭૭
 મહાત્મા ગરૂત. નં. એમ. વીમાવાળા ૨૭૯
 સાતરાણીનો છોકરો. નં. ર. ચાલી ૨૮૦
 નારદ અને માયા. નં. ધ. ચાલ ૨૮૨
 આત્માવ. બાધ. મો. પી. આસર ૨૮૩
 પુરોહિતો ગ્રેમ. " બેન પદાવતી ૩૨૧
 શાંતિ અને મુદ્ધા. " એક બેન ૩૨૧
 વિદ્યાકલા વેદક. " ૩૨૧
 પાકટાચ. મો. વસંતગૌરી. ૨૩૦
 " " અરણ્યાવદની " ૨૩૦
 " " કુલોદર આશુ પતિ ૨૩૧
 " " એક બેન " ૨૩૧
 છોકરીના પગલું મોઝુ. " બેન પ્રમદાવતી ૨૩૨
 જાળકની ઉત્તરી ટોપી. મો. નર્મદા. ૨૩૪
 બાળક અને માતા. મો. કુમુદ પાદરાધર ૩૩૬
 અર્ધિશ્રી ઓગ્રી
 પાગવાના નુશમે. મો. સવિતામૈત્રી ૩૪૧
 પાર્વતી બાળકને કેમ. " ૩૪૧
 ઉત્તરવું. " મો. જ્યાકુમ્ભ ૩૪૨
 અશ્વવાળીની તર. " બેન સુભા ૩૪૪
 ભરતચંદ્ર. " મો. મહિમનગરી ૩૪૫
 " " " એક બેન " ૩૪૬
 પાકટાચ. " " આર્થ ભગિની " ૩૪૭
 " " " મો. નીલકંઠી મો. ૩૪૮
 " " " એક બેન " ૩૪૯
 " " " " ૩૪૯
 રમણી મળિમાલ્યા.
 વીરમાળા. " શ્રીયુત નાગરદાસ ૨૦૦
 રાંધી શિવિયા. " બેન શ્રી " ૨૦૧
 અનુમાવિકા.
 અનુમાના ઉદ્યાર. શ્રીયુત " લીમાશુ " ૨૦૩
 હિન્દુ સંસારની. " ૨૦૩
 કાલ પ્રતો. " K. G. M ૨૦૪
 કાલ પ્રતો. " ૨૦૪
 કાલ પ્રતો. " ૨૦૪

જાગન્નાત્રમ. " ૨૦૪
 વિવાદવિનોદ. " ૨૦૪
 શ્રી સામ્રાજ્ય.
 સતી સમિતી. " મો. કાશી બેન ૨૦૫
 સમીતી. પત. " બેનશ્રી " ૨૦૬
 પત્ર મંજુષા. " ૨૦૬
 ભાષને પત. " બેન " ૨૦૬
 વિવિધ વિચાર.
 લાલ સાકાના વાવટા. રા. અમૃતલોદ ૨૨૦
 વિવિધ વિહાર.
 નાગર શાંતિના રીત. " ૨૨૦
 રિવાજ. " બેન મધુરી. ૨૨૦
 પ્રવતી જન્મગાથા. " ૨૨૦
 દિવસે. " મો. કુતુ બેન ૨૨૦
 વાલ પ્રવાસ. " ૨૨૦
 દાક્ષિણી મુસારી. " બેન ચારદા ૨૨૪
 મુખાધ. " મુલોત્તમા ૨૨૭
 ગીરનારની યાત્રા. " ઇન્દુમતી ૨૨૮
 પુનાની મારી મુલાકાત. " નાથી બેન ૨૨૯
 યોગરતી જતા. " નં. ગૌરી. ૨૨૯
 ક્યોદ. " મો. બાધ પ્રમુદવદન ૨૨૯
 જોકળ મધુરાની યાત્રા. " સુભવલક્ષ ૨૨૯
 રૂઝબેલી યાત્રા. " સાકરલાલ ૨૨૯
 ભાવનગરની મળ્યા. " રમણલાલ ૨૨૯
 દીક્ષી. " નં. વરલાલ ૨૨૯
 મારો પ્રવાસ. " જગદીશ ૨૨૯
 પારનેરનો પાડી દિવસો. " નં. એમ. ૨૨૯
 " " વીમાવાળા ૨૨૯
 આશિની મુસારી. " ઇન્દુવદન ૨૨૯
 જગન્નાથજીની યાત્રા. " મો. જ. શ્રી ૨૨૯
 કલકે મહાદેવી યાત્રા. " સુભા ૨૨૯
 અમલવાદનું વર્ણન. " શાંતિલાલ ૨૨૯
 તાજાગાલ. " મો. લલલાલ ૨૨૯
 વાલોચાંચ. " ૨૨૯
 બંધો અને મુડો. " શ્રીયુત " ૨૨૯
 મામાપ મોટું કુખું વેદનારી. " ૨૨૯
 છોકરી. " (મળુ) ૨૨૯

મુંદરી મુખોધ માસિક વંધારો.

ચિત્ર પરિચય.

ગોપહેતી ત્રણ નિદા. } ૫૯ ડંટપ સાંભે.
 દરવાન સીંહ વીકસી. }
 આપણા ચેનિકાનું પરાક્રમ }
 પડોદાનાં મહારાણી.
 સરસ્વતી.
 અંગીએ ગાવાનાં }
 ગીત } શ્રીયુત પેદીઆર. ૩૮૫
 લગ્નમાં અંગીનું }
 દર્શન. } ૪. ૨૨. જ્યાં સહે ૫૮૫
 કાવ્યકુંજ }
 આત્રમણ } શ્રીયુત 'મસાર' - ૩૮૮
 આવાહન. } "કુદમાકર" ૩૮૯
 સ્મરણ } "ભારત" ૩૯૦
 મહેકો. } "કૃષ્ણ સખા" ૩૯૧
 જ્યોતેના સંભે }
 ક્યાં મળે? } ૪. ૪. શુકલ. ૩૯૨
 વિહિર દાસરું. } "સિંહ" }
 કાપલ જેનાં. } શ્રીયુત અરેશર. }
 ૪. અખરદાર ૫૨૧
 વન. } "નાનાસાંધ દં. કવિ. ૫૨૨
 બાળુડો. } "પાદરાકર" ૫૨૩
 વસંત દાસરું. } "સિંહ" ૫૨૪
 શાળીનો ધોધ. } અરેશર ૪. અખરદાર }
 મા'ના પા'દ. } કેયલ હ. ચેદ. ૫૨૫
 ન્હાનાં ન્હાનાં બુલકાં. } "પાદરાકર" ૫૨૬
 રમવાનમ. } "લલિત." }
 જોગીઓનાં બાળ. } નોનાલાલ દં.કવિ. }
 ઘાતોલહરી.
 પ્રિયતમ. શ્રીયુત શિવપ્રસાદ. પકિત ૪૧૧
 નીલકંઠ બાળુનો પરીવાર, નરહરિલાલ ૪૨૨
 પીતાનો પ્રેમ. } માંપથી વિ. ઉદીશી ૪૩૪
 દીવાસળાની પેટી. } શ્રીયુત, 'હરી' ૫૨૭
 નામકન્યા. } પ્રભાકર જે. દેવે ૫૩૩
 હિરા અને લાલ. } ઉમર. } ૫૪૧

મહિષાસુર મહેન. ૧૦ '૨' ૫૪૭
 રમ્યસી નામદસનો અનનો.
 શ્રીયુત રા. નં. દેશાઈ. ૫૫૧
 શ્રદ્ધા અને ધન. } ૪. ૪. નં. મહે. ૫૫૪
 પતિવ્રતનો મહીમા. } "સિંહ" ૫૫૭
 બકુલનું બજેટ. } યા. યુ. માસિક ૫૬૦
 બેકુતનો છાકરો. } "ધીરજ" ૫૬૪
 જાપોની વાતો. } ૪. ૪. નો દેશાઈ ૫૬૬
 અધારી રાત્રિનો ચોર. } યા. યુ. સરસ્વતી ૫૬૮
 કાવુડો. } યા. યુ. ૫૭૧
 આખરે સાંચું જુલે છે. } શ્રી. ગી. મો. ૫૭૨
 કચું કોણુ? } ૪. ૭. મહેતા ૫૭૩
 સારી સોમત. } K. M. R. }
 રંગ્યુત અને પીંજરો. } મહેન સુધીબાળા. ૫૭૪
 શેરને માથે સવારીર, કુંદ્યાળા. ૫૭૬
 સંપ ત્યાં નં. પ. બાધથી નયનસુખલાલ ૫૭૮
 ખોડ, ખોડ, ચણો આપ. } મહેન. મનોરમા ૫૭૯
 એકમા સ્વર્ણલુ. } મહેન "લહરી" ૫૮૬
 નાની ઝરી. } "એક મહેન" ૫૮૬
 યાન્તિ અને લક્ષ્મી. } સો. માસિક ૫૮૦
 મિરજની રાજા ગોપીયદ. } સો. માસિક ૫૮૨
 બાળને આશિષ. } સો. "યાન્તિ" ૫૮૬
 આધ્યાત્મ. } ૪. ૭. સો. યુક્તલા ૫૮૭
 પતિવ્રતી ગુણવૃદ્ધાદ સો. મનહર મહંત ૫૮૮
 કેન દેવ્ય. } મહેન "લહરી" ૫૮૯
 રોડ કે ૪-૪? } સો. રાધામહેન ૬૦૬
 સંયુક્તા. } ૪. ૭. Mrs. C. B. ૬૨૧
 આપણા સમાજનું એક ચિત્ર. } સો. લીલા. ૬૨૭
 ખરો પ્રેમ. } "સો. સરસ્વતી ૬૩૦
 સંસાર કે સ્વર્ગ? } કુચુલ પાદરાકર ૬૩૪
 વિનોદ. } નિર્મલિંગોરી ૬૩૬
 સાચો પ્રેમનો આખરે નર્મ. } સો. અનગોરી ૬૪૧
 બે બહેનો. } મહેન કલાવતી ૬૪૫
 રમલુખન્ટા. } કર્મજા ૬૪૬
 દિવળ મહિમા. } પ્રેમકુંવર ૬૬૫
 ખોલો પુર્વ. } ૪. ૭. લીલાવતી ૬૭૦
 ગોપિની. } ૪. ૭. નીરમતી ૬૭૩

सुंदरी सुवोष.

स्वर्गस्थ देशलकत महारजा

श्रीयुक्ता गोपाळ कृष्ण गोखले, भी. एम. ए.

શ્રીયુત ગોખલે અને શ્રીયુત ગાંધી.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સલામતીની લડત ચાલતી હતી, તે વખતે સ્વ. શ્રી ગોખલે લાં ગયા હતા.

એ પ્રસંગે સલામતી વીરોની સાથે ભેખણે આ ફોટો પકાવ્યો હતો.

ૠ. આનંદજી નૂતની વાંચી તાલકી મેટ.

સુન્દરી સુબોધ.

“સુન્દરી સુબોધ” એ એક સુન્દરી સુબોધ છે. તેમાં પવિત્ર શૃંગારીયો અને મહા-સુન્દરી માતાઓનો પ્રભુ, અને સુન્દરીયો અને સુન્દરીયો દ્વારા પ્રાપ્ત માનવી સુખ, આનંદ અને સુખાનુભવ વધારે પાયાએ છે. “સુન્દરી સુબોધ” એ એક સુન્દરી સુબોધ.

વર્ષ ૧૨ થું.]

જાનેવારી: ૧૯૨૫.

[અંક ૫ માં.]

સુદયગુંજન.

ભારત ભગિનીનું રણગીત.

આવો ભારત ભગિની ! આજ આજે, રાત્રી રણવાદ વાગ્યો;
વીર બાન્ધવને જગાવવા.

વાયા પુદના સમીર બોલાવે ક્ષીરન મહાવીર રે;
પુદ પ્રયાગે જગાવવા.

અવસર વધુ માઝા આવીયા, આજે અનુપમ દીનરે;
વીર વીરીયાને જગાવવા.

અચલ કાંતિ કાળે હિન્દ અચલ રહેતો હિન્દ વીરરે;
અનુ ક્ષીરને જગાવવા.

રણ રાગ રાગ-ગવાઈ રણ, પહેલો ! આવો દેશ દારે;
દેશ દેશને જગાવવા.

વિજયમાળ ગુણો આજ, કાંતિ ખલ ખલ દારે;
હિન્દ વીરને જગાવવા.

વીર કુંચલ ચરોને સર્જવવા, ડેર રંગ અંગ લગાવેરે;
રણ-ગંગા સર્જવવા.

દેશ-પહેલીની આસીવ, ભારત દેવીની આસીવરે;

શુભશન:
સી લેખનો અંક.

કાંતિ ભારતની ગળવવા,
સી મંજરી.

કાવ્યકુંજ.

પ્રભુને આમંત્રણ.

લેખક: સો. જ્ઞેન "બ"—મુંબાઇ.

રંકનું આમંત્રણ, પ્રભુજી ! ભાવથી લેજો સ્વીકારી; -
સ્નેહનો સત્કાર, પ્રભુજી ! ભાવથી લેજો સ્વીકારી.

પુરું મેં આગણું. હૃદય દીવ્ય પુષ્પો...
કુમકુમને પગલે પધારે, સ્નેહ દષ્ટીથી નીહાળી;
પ્રેમનો પ્રસાદ પ્રભુજી ! ભાવથી લેજો સ્વીકારી.

નથી મેં જાણે જીવન મીઠાઈ મીઠી...
ભાવનાં મોજન, પ્રભુજી ! સ્નેહથી લેજો સ્વીકારી;
પ્રીતિનું, જાણપ્રાનું, પ્રભુજી ! પ્રેમથી લેજો સ્વીકારી.-
દેજો કૃપાનું દાન, માથું જર સત્તમ એ, જમાવિ.

પ્રિય દર્શન.

લેખક: સો. મંગલા—વડોદરા.

(નવમ—જ્ઞાતીનો દાન.)

નયન મમ શાન્તિમય ચાર્તા,	પ્રભો ! તુજ મુક્તિને બાળી;
પ્રભો ! તુજ મુક્તિને બાળી,	સુખદ, સુન્દર વદન વાળી...
હૃદય દર્પિત આ ચારું,	પ્રભુ— પ્રેમે પ્રકુશ્ચારું;
અણુભાવ ત્વં ચારું,	પ્રીતમ પ્રીતિ દર્શિને દાળી...
દયાળુ, કષ્ટહારણ નાથ !	કરી દે મુજને જ સનાથ;
મહી આ રંકનનો દાણ,	રૂપિ બધી તુજમાં વાળી...
ટળી મધ મ્હારી સહુ શાન્તિ,	નિરખતાં સૌમ્ય પ્રિયશાન્તિ;
પ્રસરી રહી આ હૃદયશાન્તિ,	દીધો જ્યાં-મોહ સ્થે દાળી...
મધુર ને મીઠા રહ્યારાં	વચન સુણવા સદા મ્હારાં;
વધાવર કણે ને મન આ,	કૃપા જો થાય, વનમાળી!...
પ્રભો ! મહુ પ્રેમ હું આનું,	તિમિર એવ નષ્ટ થાવણું;
હૃદય તુજને જ મ્હાવણું,	રહું દીન દાસી તુજ જગાલી...

સર્વજ્ઞોતે સંવોધન.

લેખક: શ્રીયુક્ત "કાન્ત" ("બી. એ.")—ભાવનગર.

(૫૧મી)

શાણી સખીઓ! પૂજન કરજો નામનું !

પ્રિય નામનું, નિજ નામનું !

યુવતી નમે, દિલને ગમે,

નર તો રમે, સુખમાં રમે !

લલના, સમજો વિરહન એ અધિકાર જો;

અધિકાર જો, અધિકાર જો,

અધિકાર જો, અધિકાર જો.

પતિને જે રીઝાવીએશ જાણે, કૃતાર્થ થાય એજ નારી;

વધે વર્તી આદેશને પ્રમાણે, કૃતાર્થ થાય એજ નારી !

નહીં સ્વેચ્છા જણી કદાચિ તાણે, કૃતાર્થ થાય એજ નારી;

શુભેઃસ્વામીના સર્વદા વખાણે, કૃતાર્થ થાય એજ નારી !

આપત્તિ છોડી તરફને પોતાના,

દિલે બધા બરો સ્વામીના,

તો પામશે સ્નેહી સ્વામી સાથે સ્વર્ગને !

સ્નેહ એવો જો થાય,

મુખેથી તો રહેવાય,

બધો સતાય જાય,

અને કાંતિ પ્રમાદ !

પછી દોષે રીઝાય,

રસે આત્મા યી નદાય;

એક બીજાં ચંદાય,

નહીં જોઈએ સદાય.

દિવ્ય સરણીમાં થાય,

પ્રાણ પ્રેમાત્મ થાય;

વાયુ નવલા કંઈ વાય,

હૃદયી સાચા થાય !

‘નહાંતું’ પંખેર.

લેખક: શ્રીયુત્તમનહરરામ-સાન્ડાકુલ.

કહું એકં હું વાત, હે માત ! મ્હારી, ધરી સૌજનીને ત્હને હવે બારી;
બધી રાતના એક વૈશાખ માસે, તું બેઠી હતી આપણી બારી પાસે.
હતો શાંત બોલે હું સાંભળે સુતેલો, રૂડો ચંદ્ર બાકાલમાંથી ઉગેલો;
ઝીણાં નેનને ઢેરવી ચંદ્ર રહાણું, પીતો મલિની પ્રેમ આનંદ પાણું.
થયો એટલે ત્યાં સમતકાર એવો, પુટણ બીંબને તેજના મુંજ જેવો,
મહા નીકળ્યો માનવી એક તપતિ, કરી હાસ્ય સર્વત્ર આનંદ દ્વાતો.
ઉડ્યો આવતો મ્હારી પાસે ધસીને, લીધો હાથમાં રહેજ હેતે હસીને;
બાળ્યો હાથ, જાદુ થયું ક્ષિપ્ર માનું, બન્યું રમ્ય હું, એક પંખેર ન્હાતું.
ઝીણી ચાંચ હીરાતણી લાલ બાંધો, રૂપેરી રૂઆં સર્વ સેનેરી પાંખો,
મળી છુટ તૂટી જતાં બંધ બારી, ઉડ્યું બાબમાં સઘ પાંખો પ્રસારી.
હંચા કુચરો કે નીચેની ખીણમાં, નવાં રમ્ય મેદાન કે જંગલોમાં;
લીલાં ખેતરે, કે શીળા કુંજ તીચે, ફળ્યા બામમાં કે પુસેલે બગીચે.
ફૂંડે ઝાંડના ઝુંડમાં માત્ર માતું, કુણાં કુપળો ને ફળા પુલ ખાતું;
તળાવે જમ કે નદીને કિનારે, પીંડે નિર્મેળા નીર હું ધાકું ન્યારે.
પુરો સર્વ દહાડો થયો આમ મ્હાલી, પડ્યો સૂવે તીચે જતાં સાંઘ ચાલી;
સહુ પંખીઓ ફિસ્ફિસારી કરીને, જતાં જોઈ હું-ધેર, પાછા ફરીને.
ગયાં સર્વને હું પાણું એકલું રે, વિચારે મને હું હવે શું-કંઈ રે;
હોંડું એટલે એક મ્હેં ધેર પ્રાણી, મુજબાવ ને અંતરે બ્ધીક આણી.
પળા જાઉં છું એટલે જોત જોતાં, ધસી બાળ્યું તે કાઠતું ન્હોર મ્હેટાં;
વોંચી આંખ મ્હેં ને ગયું લાન બ્ધીને, ઉઠી જોઈ તો બોલતી તું હસીને !

બહેનને વીર પસંદી.

લેખક: શ્રીયુત્તમ “ગ્યંજક.”—અમદાવાદ.

રસથી ભરજો મુહકુન્જોને, વસન્તે વીરીઓ ! સુવંસંત વને;
હૃદયે ધરજો દૌન ભારતને, વીરબાહ સદા તમ બાહ બને.
નિજ જન્મભૂમિ પ્રિય સ્વર્ગ સમી, કરજો મન-કર્મ વિશાળ બની;
હસજો, વિલસો સહુ ઉર મહિં, સરજો ઉજળાં, મન મેલ ત્વજ.
નિત્ય અંતરમાં પ્રસુ પ્રેમ ધરી, વિચરો, વતો નિજ કાવં મહિં,
વચને ધરજો મૃદુલા મીઠી, દિલમાં ભરજો પ્રીતિલાન્તિ શીળા.
વડને સહવે રડી-રિસત લહરી, નીતિ ચન્ધ પળે, દુષ્ટમાર્ગ ત્વજ;
ઉર દેત બરી અમ વાણીતણી ધરજો, વીરીઓ! વીરની પસંદી.

વાર્તાલહરી.

આકાંક્ષા ભાગ.

(૬૩૭ ઉપરથી)

લેખક: શ્રીયુત્તમ K. G. M. (બી. એ.)—અંબાલા.

સુખાઈમાં ચોપાટી ઉપર આવેલા એક ન્હાનકડા બંગલાના દિવાનખાનામાં એક તરણી હાથમાં એક “ઉષાકું” પુસ્તક લઈ, તે ઉપર દૃષ્ટિ રાખી બેઠી છે. વાંચવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ વાંચવા તરફ તેનું લક્ષ ન લાગતું હોય તેમ જણાય છે. વદન ઉપર કંઈક ચિંતાની. કંઈક અસંતોષની, કંઈક ભય, રોષ અને હતાશીનતાની મિશ્ર લાગણીઓ માલુમ પડે છે.

કુમુદનો પતિ—એક ઉચ્ચ અને મજબૂત બોધાતો, ગૌર વર્ણનો, ચિતાકર્ષક તરણ પ્રપ્રય—“ધી ઝાંખે વિમાન કંપની” નો માલિક છે. પહેલાં તે મોટર માડીનું કારખાનું ચલાવતો પરંતુ વિમાનની શોધ નિકળ્યા પછી તેણે તે ક્ષેત્રમાં નિપૂણતા મેળવી, વિમાનો બનાવવાનું એક મોટું કારખાનું સ્થાપ્યું હતું. તરફ તરફનાં વિમાનો બનાવવામાં, ખીજ કંપનીઓ ભેડે તેને દરીદ્રાઈમાં મુકી ધનાઘો અને ચાંદો મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષામાં તે રાત્રિદિવસ હમણાં મગપુલ રહે છે. છેલ્લાં ત્રણ વ્યવસ્થામાં તેણે સાત નવ વખત ખીજાં વિમાનો ભેડે હરિદાસ કરી છત મેળવી છે.

“કલકત્તાની કંપનીની ભેડેની હરિદાસમાં આપણે જાણી, એમ ઉત્સાહભરે બોલતો અંગનિકુમાર દિવાનખાનામાં આવ્યો. હવે પરમ કહાડે એક જગી સરત રમવાની છે; ત્હેમાં જ કંપનીઓ સાથે બાંધ લેશે, અને અહિંથી ઉડી એ પહેલાં દ્વારિકાબેટ જઈ પહેલો, ત્હેને સોનાનો ચાંદ મળશે.”

“ઉપર ત્હમાઈ રક્ષણ કરો, અને મ્હાઈ સૌભાગ્ય કાવચ રાખો,” નિરાશ થતી કુમુદ બોલી. “ત્હમને માત્ર સરતો અને ચારીનાં સ્વપ્નાં પડે છે; ત્હેમાં ખાવાનું કે પીવાનું કશું યાદ આવતું નથી, તો મ્હારી ચિંતાતો રાત્રીજ હોય! મ્હારી દૃષ્ટિ અજળ પ્રયેક પછે વિમાનોનું અચકાતું, ચત્રનું બગડતું, વિમાનનું દરિવામાં કે પર્વતપર કે જંગલમાં પડતું, વગેરે બનાવો હજાર યજ્ઞ, મૃત્યુ સ્હામું તથા કરે છે! મોટર માડીને ક્ષેપી હતો ત્યારે આપણે કેપાં સુખી હતી, ત્હમે કેવો મ્હારી સાથે સ્નેહ રાખતા, કેટલો વખત મ્હારી સાથે ગાળતાં, મ્હારા પ્રેમ માટે અર્ધા યજ્ઞ જતાં!—પણ, હવે, તો વિમાન શિવાય કંઈ ખીજ વાતજ નથી; હું છું છું કે મરું છું, મ્હાઈ શું થશે તેની કંઈ ચિંતાજ નથી.”

“હેવિ, હવે આ ઉલ્લીજ સરત છે,”

અંગનિકુમાર કંઈક યાકાતે સ્વરે બોલ્યો.

“હા, સર્વે ઉલ્લીજ સરતો છે એમ કહી કહીને મ્હને ઉગાવ્યા કરો પણ મ્હારે હવે એ વચનો સંભળવાજ નથી.”

“ઠહાણિ, ખડું છે કે મહેં ત્હમને ઘણું વચનો આપ્યાં છે, જે પાળી શક્યા નથી. પણ, દેવિ, આખા હિંદુસ્થાનમાં અંબનિકુમારનાં વિમાન યદેસી પકિતએ મુકાય, એ જોવા ત્હારું મન નથી લલચાતું કે હવે સોગતપૂર્વક કહું છું કે આ છેલ્લીજ સરત છે.”

“ત્હમારી મહત્વાકાંક્ષાઓ ત્હમે પૂરી પારિંડ ત્હેમાં ત્હમારી પત્નીનું બિવિધ ગમે તેવું થાય ત્હેનો વિચાર ન કરશો. યદેસી-ધનાભો-કીર્તિ મેળવવા રોજ હવામાં દોડો, અને તેથી ત્હમારી પત્ની વિધવા થાય ત્હેનો વિચારજ ન કરશો. યદેસી પકિતમાં આવવામાં રખડતાં, રઝળતાં, અપ્રાપ્ત સ્થાને શત્રુ થાય ત્હેની પણ અવગણના કરજો—પણ, તે પહેલાં હવે મ્હારા અંત આણો તો સારું. ત્હમે જ્ઞાર દો ત્યારે કપી-વિપતિમાં પડ્યા હશો, ત્હેની હવે મ્હારાથી ચિંતા થતી નથી. ફરક પણ શત્રુને નજર આગળ જોઈ મ્હારું શરીર કપી હોઈ છે; ખાતું, પીતું, મ્હને મુલ્ય ગમતું નથી. મ્હને મારીને ત્હમારે જોઈએ તેમ કરો.” કૃમુદ બોલી, અને છુટે સ્વરે રડવાં માંડ્યું.

અંબનિકુમાર આ દેખાવ જોઈ શક્યો નહિ. એની મહત્વાકાંક્ષામાં એમી પત્ની ઉત્સાહ ભર્યો બાળ લગ્ન ચડતી નથી, અને દુઃખી થાય છે, એ જાણી શકાતુર થયો. પત્ની-પ્રેમ કે દીર્ઘિ-પ્રેમ !, એમાંથી એકનેજ પસંદ કરવાની એને અરુણાબાળી તે પાસેનાં એરડામાં ગયો, એને બારણું બંધ કર્યું.

શેડીવારમાં કરર અવાજ થયો, બે મિનિટ પણ અંબનિકુમારે પ્રવેશ કર્યો, અને પત્નીનાં હાથમાં એક તારું ફાંચે મુક્યું.

“હાથ ઉતરી જવાથી સરતમાં ઉતરવાનો વિચાર માડી વાળ્યો છે.” પત્નીએ ધડકતે હૃદયે વાંચ્યું, અને પતિ રહામે જોયું. ત્હેનો હાથ ખસા આગળથી મુછ આં વેળાં નહાળ્યો.

“આમ કેમ થયું ?” કૃમુદ બયબીત સ્વરે બોલી.

“ધણી રહેલાઈથી,” અંબનિકુમારે હસી કહ્યું: “એરડામાં જઈ બારી વચ્ચે હાથ રાખી જોયો બંધ કરી દીધો, એટલે કામ થઈ ગયું.”

કૃમુદ બીના સમજ, અને ‘મનમાં દુઃખી થઈ પોતાને માટે પતિએ આપેલાં ભોજે ત્હેને પશ્ચાત્તાપ કરાવ્યો.....તે’ દુરત એરડામાં ગઈ, અને બે મિનિટમાં પાછી વળી તાર પાછાં પતિનાં હાથમાં મુકયો.

“હાથ ઉતરી જવાથી સરત મુલતવી રાખશો.” પતિએ વાંચ્યું: “એમ કેમ ?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“માફ કરો, ઠહાણા, હું ત્હમારા કુખની બાળીશ. ધણું છું; પણ, હવે મ્હને બહુ મોડો ઉપાસ સૂઝ્યો છે. ત્હમારી આકાંક્ષાઓ છોડી દેવાની કંઈ જરૂર નથી. માત્ર એક વિનંતિ સ્વીકારો ત્હમારાં વિમાનોમાં ત્હમારી જગ્યાનાં જોઈ એક બીજી જગ્યા થયો, અને ત્હમારી મુસાફરીઓમાં ત્હમારી પત્નીને બાળીશ. બનાવો, એટલે મ્હારે કંઈ ચિંતા કે અડચણ રહેશે નહિ” એમ બોલી પત્ની પતિને કંઈ વળગી યડી.

અનુભવિકા.

જિંદગીની 'આપ' ચીંટી અને 'પર' ચીંટી કપામો.

(આ વિભાગમાં અને આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા માનવજીવનના વિવિધ અનુભવો તથા પ્રસંગો કેટલાંક પણ અમુક વ્યક્તિને લગતા અથવા કેટલાંક સ્થળે બનેલા બનવાવાપરથી લીધેલા નથી. પરંતુ આવા અનુભવો જોવામાં આવે છે, એટલીજ કદપના છે. -ત્રિ. સુ. સુ.)

એક (ખડું) બનેલું ચિત્ર.

લેખક: સૌ. શાન્તા મહેતા.

લલિતા નામની એક ખાલજીની પુત્રી પંદરેક વર્ષની થઈ ત્યારે પોતાને સાસરે રહેવા આવી. તેનું પીયેર એક નાનાં ગામડાંમાં હતું. એટલે તેના સરીરનો બાપો શહેરની નાજુક ઓચિના કરતાં ખીસેમો અને સચકત હતો ગામડાંમાં જલુવાનાં સાધનોને અભાવે તે અઘાન જ રહી હતી તો પણ સાસરે આવ્યા પછી પોતાના બરનાં છોકરાંઓને બલુતાં જોઈ તેને પણ કાંઈક લેસાદ અભ્યો અને છોકરાંઓ પાસેથીજ સાધારણ વાંચી શકે એટલું પ્રયત્ન ઉત્સાહના આવેશમાં ચીખી. સાસરામાં સાસુ નહોતી તે સિવાય સાત બાકે માણુ-સોનું કુટુંબ હતું અને તેથી સાધારણ રીતે દિવસનો વધારે કાળ રાંધવું, પાણી ભરવું, જળવું વિગેરે કામકાજમાં જતો હતો.

લલિતાના પતિ સુન્દરસાલનું આ સગા ત્રીજા વારનું હતું. પહેલી વારના બે અનુ-ભવપરથી સુન્દરસાલે એટલું તો જોઈ લીધું હતું કે અવિધ્યમાં જો નીલું સગા થશે તો મોડેવહેશે જુદું જ ઘર રાખવું પ્રયોજી અને જન્યું પણ તેજ પ્રમાણે.

વર્ષ દોઢેક તો સાધારણ ગાડું મગસું પણ પછી ધીરે ધીરે કુસંધ વધવા માંડ્યો તોફારીઓ ધરમાં આવે એટલે તરતજ જન્ને બાલુની ફરિયાદો પુષ્કળ મોંઘાવવા લાગી દરરોજ કેતો પક્ષ બેચી ન્યાય આપવો એ સમજ નહોતો પડતાં પોતાની બાપનીજ મોઢકતમાંથી એક નજીકમાં જુદું ઘર રાખ્યું.

* * * * *

લલિતાના મનમાં હવે નવો ઉત્સાહ વધ્યો. તે ગામડાંમાં જીરેલી એટલે બાપનાં જોઈને સરલ સ્વભાવની હતી. સાસરે આવ્યા પછી શહેરમાં વસતાં કુટુંબોની અનેક ખટપટથી બિન અનુભવી હોવાથી પહેલાં તો તે ભોંભોની વતેલુકથી આશ્ચર્ય પામતી પણ પછી ધીરે ધીરે તેને પણ અસર લાગી અને કુટુંબ કહેયમાં દરરોજ થતા વધારણી આપો દિવસ મોટું-મટલા-જેવી દેખાતી હતી તે હવે પાછા પોતાના અસહ સ્વભાવે આવી અને બાપનાં દેખાવા લાગી. પોતે સ્વનંત્ર રીતે પર બલું સાડું ચલાવી શકે, એમ જે દરેકને સ્વપ્નપ્રાપ્તિમત દેખ છે તેવુંજ તેને પણ હતું. એટલે શરૂઆતનાં એ મોંઘોના પ્રમાણમાં ધરની અવસ્થા સારી-રાખતી હતી.

સુન્દરસાસને મહીને ખાર રૂપિઆનો પગાર હતો, ઉચ્ચશ્રેણીએ રહેનારાં કુટુંબોના કરતાં સાધારણ લોકોની જરૂરિઆતો ધણી ઓછી હોય છે એટલે ધર ખર્ચ નીભાવી શકતો હતો.

તેનો પતિ બપોરે ખાર એક વાગ્યે ઘેર જમવા આવતો હતો, તે જમીને કસાક અડધા કલાક ધરમાં બેસીને જતો ને પાછે રાત્રે દશ સાડા દશે પાછો આવતો હતો. એવાં પોતાનાજ કામમાં મરાગૂલ-અધિકારી માણસોના હુદયમાં રનેહ કે પ્રેમ જેવી લાગણીઓ બહુ જણાતીજ નથી (જેના કરતાં તદન અભણવર્ગનાં ગરીબ માણસના હુદયમાં કુટુંબ રનેહ વ્યાપણા એવામાં આવે છે) એટલે તે તો પોતાની અંતિ સંસારીક સ્વાર્થો પુરાં પાડનાર સાધન તરીકેજ ગણે છે. તેથી પોતાની આટલા બધા કલાકની ગેરકાજરી ના વખતમાં પોતાની પત્ની નવરાસનો વખત કેમ ઉપયોગમાં લે છે, તે જાણવાની પણ તેને દરકાર ક્યાંથીજ હોય ?

આતું પરિણામ એ આવ્યું કે લાંબીતાનો ફક્ત સહવારનો થોડો સમય કામકાજમાં જતો પણ ફક્ત બેજ માણસનું કામ એટલે રહેજમાં પતી જતું હતું અને પછીના તમામ વખત પોતાનો અભ્યાસ વધારવામાં બસવા તો કાંઈ ઉપયોગી ઉદ્યોગમાં કાઢવાને બદલે તે ફક્ત ઉંઘવામાં અને તેથી પણ થાકે તો પાડોશીના બેરોને બોલાવી વાતોલા મપાટામાં વખત વ્યતિત કરવા લાગી. તેનું વધારે ખરાબ પરિણામ એ થયું કે તેનાં એકવારનાં સુદ્ધ અને નિરોગી સરીરમાં આજસને લીધે નાના પ્રકારના વ્યાધીઓ એવા કે માથું દુખવું, અપચો થવો, વિ. વિ. યવા લાગ્યું અને તે બધું નીરૂઘમથી યામ છે એમ વિચાર કરવો ખાલુએ મુખી પાડોશીનાં વહેમી બેરોએ તેના નાદાન મગજપર એવી બસર બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં કે તું સ્વતંત્ર રહી છું અને ધરના વહીવટમાંથી છુટી છું, તેથી તારાં સાસરીઓની તને નજર લાગી છે અને તેથી તારૂં સરીર સાફ નથી રહેતું. લાંબીતાનાં બીન કેળવાએલાં મગજપર હવે ચિન્તાની છાપ બેઠી અને હવે તો હું સુખી નહીંજ થાઉં એમ નિશ્ચય પણ કરી દીધો.

હૃદયર ઇન્જાએ થોડાજ સમયમાં માતા યવાની આરા તેને જણાઈ જ્યાં સુધી પાડોશી [હંમેશાં સહવાસમાં આવનારા] ની જાણ બદાર તે વાત હતી, ત્યાં સુધી લાંબીતા આનંદીત દેખાતી હતી પણ જ્યારે સર્વેના જાણવામાં વાત આવી ત્યારથી તે ધનંજ સુક્યું તેને વધારે આનંદી અને નિર્લેપ રાખવાને બદલે ધણુંજ એતીને આશવાને સુચના કરવા લાગ્યાં અને વારંવાર સીખામણ [!] પણ દેવા લાગ્યાં કે હંમેશાં રાજ યવાનું નથી પણ ત્હારા દુખનોનાં મોઢાં આગળથી તું નહાઈ ધોઈને રહે ત્યારેજ ખરો આનંદ જણજે.

હંમેશની આવીજ વાતોથી તથા યારીરિક જ્ઞાન સંબંધી તદન અજ્ઞાનથી 'હંમેશ માસ થયા એટલે તાવ શરૂ થયો અને એટલી અસહ્ય ઘર્ષ ગર્ભ કે ઉઠવા બેસવાની શક્તિ ધણું જતી રહી.

લાંબીતા પધારી વચ્ચે યદ્ય ત્યારેજ તેના પતિની આંખ ઉઘડી, અને હવે તો લોક જ્ઞાને દાહરને બોલાવ્યા વિના છુટકો નહીંજ થાય જણી દાહરને બોલાવ્યો. દાહર

આવ્યો અને તપસીને કહ્યું કે તારા સહત જાતનો છે અને માર્થે બરફ મુકવાની ધણી જરૂર છે અને તે જરૂર મુકશે એટલું દલીલે કાઢતર ગયો અને તેના ગયા પછી કાઢતરને આવેલો જાણી ધરતું કામકાજ પડતું નાખીને આડોશીપાડોશીમાથી એકેક બળ્લે જાણી કાઢતર ન દેખે તેમ આવી આવીને ધરમાં છુપાઇને સંભળતાં હતી તે એકદમ બહાર નીકળી આવ્યાં અને તેના પતિને કહેવા લાગ્યાં કે કાઢતર પર બરેસો રાખીને બરફ બરફ કાંઈ મુકશે! 'નહીં, નહીં' તો માથાતી ફરદી પેટમાં લાગી જઈને ડોકડે મારું થશે !

મુન્દરલાલ પણ કાંઈ સુસિક્ષીત નહેતો. તેથી તેણે પણ ખૈરખોની વાતમાં કહા-પણ (૧) ન કરતું એ બાજબી ધારી બરફનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

વચ્ચે બેજ દિવસ આગ ગયા એટલે લક્ષીતાએ ઠેકાણા વગરનો લવાસો કરવા માંડ્યો. તેથી તેના કુટુંબીઓની સલાહ માનીને આવીજ રથીતીમાં તેના આપને ગામ લઈ ગયો.

ગામ પહોંચ્યા પછી માલમ પડ્યું કે તેનો બાપ તથા ભાઈ કાંઈ કામસર ખીજે ગામ ગયા હતા અને ધરમાં ફક્ત જુદા દાદી તથા લાભી હતી તે લેકા પાસે મુકીને મુન્દરલાલ તુરંજ પાછો વળ્યો અને થેડાજ કલાકમાં તાવ અને મુસાફરીની અપમાયણને લીધે લક્ષીતાએ એક મુએલા બાળકને જન્મ આપ્યો. ઘાતી રિવાજ પ્રમાણે બાળક અત્યંત અને પાણું મુએલું હતું એટલે તો ઘઈ મુક્યું ! મોટે તાણું-કાંઈ પણ ખાવાનું અપાયા નહીં અને રાત્રે દીવો પણ દેખાડાય નહીં. એટલે તેનું અનિષ્ટ પરિણામ એ આવ્યું કે પહેલાંથીજ મગજ પર બસર ચલા માંડી હતી તેમાં જૂખને લીધે અચકતી વધી અને અંધારે રાત્રે બ્હીક લાગતી તેથી તેનું મગજ દાબયી ગયું. ઉઠીને ધરમાં અને મહેલમાં દોડવા લાગી ધરમાં કાંઈ પુરપ નહીં, તેથી કાઠની કાંઈ ગજાય નહીં. એટલે આખરે પાછો તેના પતિને કાગળ લખ્યો અને છેલ્લું મોદું જેવા બોલાવ્યો. તે આવ્યો એટલે મરનાંથી તથા આસપાસના લોકોએ તેને સમજાવ્યો કે અહીં ગામડામાં કાંઈ ફાવેલો થશે નહીં, રાહરમાં લઈ જઈને સારા વેલ કાઢતરની દવા કરો તેને મળે પધરાવી. મુન્દરલાલ ન છુટકે પાછો પંદર દિવસમાંજ પોતાને ધેર જેમ તેમ દરતાં લાવ્યો આવ્યો દિવસ ધરમાં બેસી રહેતાં પાલવે નહીં તેથી પત્નીને પણ સાંકળ બાંધી પર બંધ કરીને કામકાજ સાર બહાર જતો, ત્યારે પુષ્કળ લોકોની દૃઢતેને જેવાને મળતી અને ખીજવતી. તેનાં સગાં રનેદીઓ આવ્યા અસાધ્ય રોગને પણ જૂતું છે એમ માનવા લાગ્યાં અને આનાં અચકત અને હાડખીંજર ઘણ મુએલાં શરીર ઉપર બૂનના પ્રયોગો (મર્યાની છુપી વીગેરે.) કરવા લાગ્યાં અને એ બહાને આવીને તમાશો જેવા લાગ્યાં. એવા ઉપચારોથી કાંઈ ફાવેલો ન થયો ત્યારે કાઢતરની વેલની, ધરની, એમ સામગ્રી દવા કરવા માંડી તેથી ફેર માત્ર એટલો પડ્યો કે બોલ્યાં કરતી હતી તેને બદલે તદ્દન મુંઘી જેવીજ ચપમ્પ અને રાત્રે અને દિવસે એક સરખું ઉધ્યાંજ કરે અને દોઢવાર બોલાવવાને બદલ પ્રપલ કરે અને દોઢો ત્યારે એટલું માત્ર બોલતી કે "મારા બાળકને તથા બાપને બોલાવો હું ગિલકુલ મળી નથી."

મુંદરલાલે આ હકીકત બધી જોના બાપને સખી પણ તે લોકોને એમ લાગ્યું કે છેક ગાંડી યદ્ય ગદ્ય છે તેથી રાખવી નહીં હોય માટે આપણને પાછી તેડી જવા જોવાય છે, એમ ધારી કાગળોનો બિલકુલ ઉત્તરજ આપતા નહીં હતા.

સહીતાની આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં પણ તેનાં નજીકમાં રહેતાં સર્ગ સંબંધીઓના પાપાણનાં હૃદય દ્વારા નહીં, તેઓ તો આગલો કલેશ મનમાં રાખીને તેની તરફ સખતાઈથીજ હજી જોતાં હતાં, અને તેના પતિને કાંઈ કાળજી રાખતો બખતે જુએ તો અનેક મહેણાઓથી તેને વીધી નાખતાં હતાં એટલે પોતે તો તેને ખવાડવા પીવાડવાની કે બીજી માવજત તો કરેજ ક્યાંથી ?

હવે મુંદરલાલ બહાર જતો ત્યારે બહારથી તાણું મારીને જતો અને સહીતા ધરમાં બિચ્ચાં કરે કાંઈ ખવાડે તો આપ, નહીંતર ઇન્કવત પડી રહેતી ! અને એ પ્રમાણે પણ વ્રથ ચાર માસ વીતી ગયા.

એક દિવસ મુંદરલાલ હમ્મેશના ધારા મુજબ રાત્રે ઘેર આવ્યો અને દીવો સળગાવ્યો સહીતાનો ખાટલો ખાલી જોતાં આમતેમ બધે જોયું તો સહીતા બોલ ઉપર નિહંપ પડેલી દેખાઈ, ખરા અંતરના આંસુ પાડનાર તેની પાસે કાંઈ નહોતું.

તેના બાપને આ હકીકતનો ખત લખવામા આવ્યો.

ત્રીજેજ દિવસે બાઈ તથા બાપ આવી સહીતાનાં પીધેરનાં ધરેણાં હુગડાં બરાબર મળીને લઇ ગયા ! ! !

— — — — —

બાળ લગ્નનું પરિણામ.

વાર્દવાર એવું જોવામાં આવે છે કે તરુણ, મિત્ર અનુભવી, આણું ભણેલા, અક્ષય વિનાના, તરંગી મુવાનોનાં મજાજમાં એવે કાકા ભરાઈ જાય છે કે આખી દુનિયામાં રૂપ, શુણ, શુદ્ધિ, હૃદયિયારીમાં કાંઈ તેઓના સમાન નથી ! આવી છૂન રાખીને જો તે શુણ પોતાના કાયમ રહે એમ મહેનત કરે અથવા કાંઈ સારાં કામમાં લાગુ રહે. ત્યારે તો તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. પણ તેમ કરે ત્યારે એ બેવકૂફ રહે શાના અને તેમ કરે એવા માથુસોનાં મજાજમાં એવા ઘેલાખ્યાલ પણ ક્યાંથી ભરાય ? ત્યારે આ બધી હૃદયિયારી અને ચતુરતા જો તેઓને કાંઈ છોકરીનાં માળાપે ઝડપી લીધા દોષ તો જરૂર તે મિચ્છારી બાલિકાના ઉપરજ દેખાડવામાં આવે છે । ખાર, ખુબસૂરતી અને ફેશનની માંડી ભાવનાઓ પેલા કરતી નવલકથાઓ વાંચીને તેઓ તે શાનનો ઘેરજ ઉપયોગ કરે છે । પોતાની સ્ત્રીમાં ફલાણો શુણ નથી, અમુક જાતની દુષ્ટિયારી નથી, જોઈએ તેવી ખુબસૂરતી નથી, એમ માનીને તે બાપડી ઉપર નાહક રોડ મારે છે અને જૂલમ ગુમરે છે ।... છોકરીનાં માળાપે જમાણરાજ પોતાની પુત્રીને લાયક છે કે નહિ તે જોવાની બી તરફી લીધેલી નહિ. તેવું પરિણામ એ આવે છે કે તે સ્ત્રી પુરુષનાં દિલ એક થતાં નથી અને કલ્પીત ખોડા ખાખીઓને ખાતર તે બિચ્છારીને તેના હેમાસના ધણીઓ, જેઓ ઉમર, અનુભવ, અને શુદ્ધિમાં છોકરમતજ હોય છે, તેઓનો ભારે જૂલમ સહન કરવો પડે છે...

હી. એક નજરે જોનાર.

ગામડાનું સ્ત્રી જીવન.

પ્રિય સખી !

તારો પત્ર મળ્યો. અમે ગમે તેટલાં પણ ગામડાનાં લોક તેથી કદાચ બહારની ટાપરીપ અમારાથી રાખી ન શકાય, તો તે સ્વાભાવિક છે બહારની ટાપરીપ અને વરણાગી તો તમે શહેરના લોકનેજ શોભે અમારા જીવનમાં સાદાર્થ મુખ્ય સ્વરૂપ છે, અને તે ધારણ કરીને અમે ફરીએ છીએ. અગ્રેજ રીત રીવાજથી અમે અણગમણ છીએ, અમારા સ્વાગતમાં ફક્ત અમારો પ્રેમ છે. અને તેના વડે અર્થાત્ પ્રેમથી અમારે ત્યાં જે સખી વિગેરે આવે તેને જે મળે તે આપી સ્વચ્છ કરી ઉભા રહીએ છીએ. પ્રેમ વિના અમે ખીણ કાંઈ સમજતાંજ નથી તમામ શહેરના લોકો જેવું અપ્રાપ્ત અમારે પરવડે નહિ અમે માયાળુ છીએ અમને તમારા સુધરેલા શહેરના લોક જેવા જીવ પ્રપચ અને કાવાદાવા પણ આવડતા નથી, અમારા પતિની તનમનથી સેવા કરીએ છીએ, પતિ કહે તેમ કરીએ છીએ સુધરેલા વિચારની સ્ત્રીઓની જે પતિની સામે સમાનતાનો હક મેળવવાનો હાલો અમારો નથી અમે તો પતિની સેવિકા છીએ. ધરતું કામ કાજ, દળતું ખાણતું, પાણી ભરતું. વિગેરે અમારી જાતેજ કરીએ છીએ, તેને માટે અમારે નોકર ચાકરની જરૂર નથી અમે આ કામ કરીએ છીએ તેથી શરીરને કસરત મળી આરોગ્યતા સચવાઈ રહે છે. બહારમાં વેશ ડાહ્યરને ત્યાં જવાનો ખર્ચ થતો નથી. વળી દિવસે કામ કરેલું હોવાથી રાત્રિએ ઉઘને માટે ફાંદા પણ મારવા પડતાં નથી. પધારીમાં સુતાની સાથે ઉંપ આવી જાય છે. જલે તું મારા આ કામને ગમ્યા વૈતરા સમાન મળ્યોતી હોય, પણ મારા મનથી તો મને એ મહાન કર્તવ્યરૂપ છે. એમને એમ ખાણ પીને બેસી રહેવાનું મને પસંદ નથી, મને પસંદ નથી એટલું જ નહિ પણ અમારા ગામની કાષ્ઠપણ અને એવું ભાગ્યેજ પસંદ હોઈ શકે. ખાણ પી એમને એમ બેસી રહેવાથી આજસ આવે છે અને આજસ જીવન હુરનાર છે. આ બાબત હું મારા પતિ પાસે બરાબર શિખી છું તેથી કામકાજમાં આજસ રાખવી મને ગમતી નથી આજકેનું સાવનપાલન કરવાનું તથા તેને ધનકાવવાનું કામ હું જાતેજ કરું છું. અમારે ત્યાં ધાવ રાખવાનો રિવાજ નથી. એ તો તમે શહેરની સહેલાણીઓનેજ શોભે ! અમારા બાળક ઉપર અમને એટલો પ્રેમ છે કે અમારે તેને મવાડવા વગર ચાલેજ નહિ નિચારા કુમળા બાળકને ધાવના હાથમાં સોંપી આપણે હાલે ત્યાં ફરવું ! શિવ ! શિવ ! શિવ ! આ વિચાર અત કરજીમાં આવતાંજ હૈયું કંપી ઉઠે છે. હાલ એજ.

હી. તારી ગામડાની સખી,

અમદાવાદ-સુરત.

સા. મહાલક્ષ્મી પરભુરામ વ્યાસ ના પ્રણામ

ગામડાની મહિલા: આ નારી નહોતી નગરવાસી ફિલ્મી પાડુ વણ્ણી,
મજબૂત શરીરે ગામડાની લોહીમરી મહેવા દની,
સહસ્રાસ જેનો ઈવન અપે, ઈવન ઉત્સાહ ભરે,
મુખચન્દ્ર મનદર જેદનો અર્ચન તિમિરને સહરે

—નિર્મુળ.

વિદ્યાકલા-વૈદક.

પ્રદર રોગ.

લેખક: રા. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ મુ. પઢિયાર-મુંબાઇ.

૨. પ્રદરના ઉપાયો.

વૈદ્યજ્ઞ બધુઓ । પ્રદરનાં દારણો જણાવ્યા પછી હવે હું પ્રદરનાં કેટલાંક સાદા રહેલા અને ધરમતુ ઉપાયો બતાવું છું. આ ઉપાયોની અંદર મેં જે ખાસ ધ્યાન રાખેલું છે, તે એ કે એ બધી દવાઓ દરેક ઠેકાણે સહેલાઈથી મળી શકે તેવી છે. જરા વધારે ઓછી દવા લેવાય તો પણ ઘાત પછી જનતનું નુકસાન થાય નહિ. તેવી એ દવાઓ છે. જેમ બને તેમ એકાદ દવાથી હાથેડો થઈ જાય. તે દવા બનાવવા માટે વધારે મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડે નહિ તેવી એ દવાઓ છે. આમાંથી ઘણી દવાઓ વૈદકના મથામાંથી લીધેલી છે. કેટલીક દવાઓ લુદા લુદા વેદો તથા સાધુ સતો પાસેથી મેળવેલી છે. અને કેટલીક દવાઓ મારા અનુભવથી શોધેલી છે. ટુકામાં એજ કે એ બધી દવાઓ બહુ સારી કામ આપે તેવી છે. અને તેમ છતાં તદ્દન નિર્દોષ છે.

પ્રદરની દવા જાણ્યા અગાઉ પ્રદરના મુખ્ય ત્રણ ભેદ સમજવા જોઈએ. એ ભેદનું ઉંડું જ્ઞાન તો અનુભવી વૈદ્યનેજ ધર્મ શકે છે. પણ સામાન્ય રીતે સૌ લોકો સહેલાઈથી સમજી શકે એવી થોડીક જાણવા જેવી હકીકત આપણે જણાવવી જોઈએ.

વાત, પિત્ત અને કફ એવા પ્રદરના મુખ્ય ત્રણ ભેદ છે. એ ત્રણે હોય મેલા હોય તેવા ત્રિદોષવાળા બસાધ્ય પ્રદરની વાત આ ઠેકાણે હું કરતો નથી. કારણ કે એમાં સામાન્ય લોકોની ગતિ પહોંચી શકે નહિ. તેમજ સાદી સાદી દવાથી એવા બધાં કર રોગમાં થીડકમાં કાંઈ ફાયદો પણ થાય નહિ. માટે એ બાબત હું આ ઠેકાણે કહેવા ઇચ્છતો નથી.

વાયુવાળા પ્રદરનાં લક્ષણ.

વાયુવાળા પ્રદરમાં વાતનું શીશુવાળું, ચપ્પદ ધાય તેવું, થોડું થોડું રજ નીકળે છે. અને પીકમાં, પડામાં તથા કમરમાં ડુખાવો થાય છે. ને થાક લાગે છે.

પિત્ત પ્રદરનાં લક્ષણ.

પિત્ત પ્રદરમાં જે ખરડા નીકળે છે તે વસ્તુ ખરમ હોય છે. આસમાની રંગની, પીળા રંગની, કાળા રંગની, અને સેજસેજ થયેલા રંગની વસ્તુ હોય છે. અને તેની અંદર મુઠાના જેવી ગંધ આવે છે. તમા અંદરથી બળતરા થાય છે.

કફ પ્રદરનાં લક્ષણ.

કફ પ્રદરની અંદર થોડી થોડી પીકા થાય છે. તેમાં પ્રદરની જગ્યા ઠંડી હોય છે તેમાંથી પાંડુ વર્ણનો લીટ જેવા ચીરણો રીતળ પદાર્થ નીકળે છે. તેમાં ઉલટી, અશ્વત્થી,

ખાંસી, શ્વાસ વીગેરે રોગો થાય છે.

આ પ્રમાણે વાત પિત અને કફ તથા સંનિવાન એવા પ્રદરના મુખ્ય ચાર બેદ છે. પણ ધણા વેદો તથા ધણી ઔષ્ધો મુખ્ય બેજ નામથી પ્રદરને એજબે છે. તેમાં એક જ્વતના પ્રદરને ક્ષાલ પ્રદર કહેછે, અને બીજી જ્વતના પ્રદરને શ્વેત પ્રદર કહે છે. ક્ષાલ પ્રદરમાં કોઈ જેવી વસ્તુ નીકળે છે, અને શ્વેત પ્રદરમાં ઘાળાં પાણી તથા લીંટ જેવી વસ્તુ નીકળે છે. એ બન્નેના રહેલા રહેલા ઉપાયો.

શ્વેત પ્રદરના ઉપાયો.

૧. પ્રદરના રોગમાં રોગથી મુખ્ય ઉપાય આમળા છે. આમળાનો લુદી લુદી ધણી રીતે ઉપયોગ થઇ શકે છે. તેમાં સોથી બેજ ઉપાય એ છે કે લીંટાં તાજાં આમળાનો રસ તોલો એક, મધ તોલો એક, સાવ મીઠાવી પી જવો, તે પ્રમાણે કરવાથી નજી ચાર દિવસની અંદરજ બહુ સારો ફાયદો જણાય છે.

તાજાં આમળાંની મોસમ ન હોય તે વખતે વાપરવા માટે આમળાના રસમાં સા. કર નાખી તેનું સરખત બનાવી રાખવું. તે સરખત દરરોજ પીવાથી પણ ધણો ફાયદો થાય છે. આમળાના રસનું સરખત પણ ન મળી શકે તો આમળાનો મુરબ્બો વાપરવો. દરરોજ અડીથી ચાર તોલા સુધી આમળાનો મુરબ્બો ખાવો તેથી પ્રદર ઓછો થઇ જાય છે.

કોઇ ઠેકાણે ગામડાંઓમાં આમળાનો મુરબ્બો પણ ન મળી શકે તો સુકાં આમળાં તે માઠી તેના ખારીક બૂધો કરવે. તે બૂધ એક તોલાથી બે તોલા સુધી સાકર તોલા બે સાથે મીઠાવી ફાડી કરવી. અને તેની ઉપર ઠકુ પાણી પીવું. એથી પણ ધણો ફાયદો થાય છે.

આમળાના બૂકાની ફાડી કરવાનું પણ ન બની શકે તેમ હોય તો ગામળાં તોલા ચાર લઇ તેને રાતને વખતે માઠીના વાસણમાં નાખી અરધો શેર પાણીમાં ભીજવી રાખવા તે પાણી સવારમાં ગળાને પી લેવું. તેથી પણ બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

આવી રીતે આમળાની ધણી-લુદી લુદી બનાવડો થાય છે. અને ધણી રીતે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. મતલબ કે કોઇ પણ રીતે આમળાં ફેલ્લરીમાં લખાય થાય તે તે લોહીને થાંત રાખે છે. અને પ્રદરને સારો ફાયદો કરે છે.

૨. શ્વેત પ્રદરની અંદર સોનેરી કેળાંની અંતર ક્ષાલ હાલનાં કેળાંની અંદર પુલા-વેલી ફટકડી તોલો પા (૧) મીઠાવીને ખાવાથી એક બે દિવસની અંદર સારો ફાયદો થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ જેની જઠરાગ્નિ સારી હોય, તે ખાઈ બે દરરોજ કેળાં ખાતાનો અજવાલ રાખે તોપણ તેથી પ્રદરના રોગમાં ફાયદો થાય છે, પણ કેળાં ખાવામાં અતિશયપણું કરવું નહિ. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

૩. વડની કુંછી કુંછી વડવાઇ કે જે ચોમાસામાં જ્યાંયં મળે છે. તથા જે વડનાં ઝાડ પાણીને કિનારે હોય તેના વડમાં ખારેખાસ વડવાઈ મળ્યા કરે છે. તે વડવાઇ તોલો બે વાટી તેમાં મધ મીઠાવી ખાવાથી પ્રદર મટી જાય છે. વડની એવી તાજી કુંછી વડવાઈ ન મળે, તો વડની જરા વડવાઇ લઈ, તેને જરા કુટી, કટકા કરી ઉકાળી ઉકાળો બનાવવો.

ઉકાળાની રીત એ છે કે પાંચ તોલા વડવાઈ લેવી તેમાં વીસ તોલા પાણી નાખવું

તેમાંથી ચોથા ભાગનું પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. એ પછી તે ઉકાળો ઠંડો થયા બાદ તેમાં એક તોલો મધ મેળવી તે ઉકાળો હીવસમાં બે વખત પીવે તેથી પ્રદરના રોગમાં ઘણો ફાયદો થાય છે,

આ સીવાય વડના ઉકાળાનું સરખત પણ બનાવાય છે, અને તે સરખતનું સેવન કરવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં ઘણો ફાયદો થઈ શકે છે.

૪. દર્લેનાં મૂળીઆં તોલા ચાર લઈ તેને ચાર ગણા પાણીમાં ઉકાળી તેમાંથી ચોથો ભાગ પાણી રહે ત્યારે તેમાં અરધો તોલો મધ મીઠાવી પીવાથી પ્રદરના રોગમાં ઘણો ફાયદો થાય છે.

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે દર્લેનો ઉકાળો બનાવી તે ઉકાળાનું પોતું અંદરના ભાગમાં રાખવાથી શ્વેત પ્રદરના રોગમાં બહુ જલદીથી ફાયદો થાય છે.

૫. તાંદળાનની બાજી તાજી મંચાવી તેનાં મૂળીઆં વાટી તેમાંથી બે તોલા રસ કાઢવો. તે રસમાં એક તોલો સાકર નાખી પીવાથી શ્વેત પ્રદર મટી જાય છે. તાંદળાનની બાજીનાં મૂળીઆં દરરોજ ન મળી શકે એમ હેતુ તો એ મૂળને બ્યારે મલે ત્યારે મંચાવી છાયામાં સૂકવી રાખવી પછી તેને ખાંડી બૂંદો કરવો એ બૂંદો તોલો અરધો મધ તોલા એકની સાથે ચાટવાથી અથવા ચોખાના ઘોણુમાંથી તે બૂંદોને પીવાથી શ્વેત પ્રદરમાં બહુજ સારો ફાયદો થાય છે.

૬. ચોમાસું ઉતરતાં લીલા રંગનાં, સફેદ રંગનાં, તથા અસમાપી રંગનાં ફૂલવાળાં કમળો તળાવની અંદર થાય છે, તે કમળના ફૂલને વાટી તોલા બે દૂધ સાકરની સાથે પીવાથી પિત્તનો પ્રદર મટી જાય છે. કમળનાં લાગળ ફૂલ ન મળે તો કમળના કંદનું રોપન કરવાથી તથા કમળનાં ફૂલ જે કમળકાકડી કહેવાય છે તેનો ઉપયોગ કરવાથી પણ ધીમે ધીમે પ્રદરના રોગમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે. એનો ઉપયોગ કરવાની રીત એ છે કે તેનો બૂંદો કરી તેની દૂધમાં રાખી બનાવી ખાય છે તેનો પાક બનાવાય છે અને સાકરની સાથે તેની ફાણી પણ ભેળવાય છે એ સિવાય તેનો આથો પણ બનાવાય છે. મતલબ કે ઠાક પણ રીતે વિધીસર કમળ તથા તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી ટ્રીબોનું સેવન કરવાથી પિત્ત પ્રદરમાં જરૂર ફાયદો થાય છે કમળકાકડી અથવા કમળકંદનો બૂંદો દરરોજ એકથી બે તોલા સુધી વાપરવો જોઈએ.

૭. લીલી તાજી પ્રે વાટી તેનો રસ કઢાવે રસ તોલો એક તેમાં સાકર નાખી પીવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે. પ્રેનું સરખત પણ બનાવી શકાય છે તથા પ્રેનો પાક પણ બનાવી શકાય છે અને એ વસ્તુઓ પણ પ્રદરના રોગમાં બહુ જલદીથી ફાયદો કરે છે.

૮. જે ઓળોનું શરીર સાફ હોય જેની જઠરાગ્નિ સારી હોય અને જેને પ્રદર સિવાય બીજો કોઈ રોગ ન હોય તેવી ઓળોને ગાયનું ગોશું દહીં ઘી અને મધ પીવાથી તરતજ પ્રદર મટે છે. એ સિવાય એવી ગરમ પ્રકૃતિવાળી ઓળોને શિખંડ ખવરાવવાથી પણ પ્રદર મટી જાય છે બાકવાડીયું અડવાડીયું તે પ્રમાણે કરતું જોઈએ પણ તેમાં દહ બદામપણું ન થાય તે સંજાળવું દરરોજ પ્રકૃતિ પરમાણે ચાર તોલાથી દસ તોલા સુધી દવા તરીકે દહીં ઘી મધ અથવા શિખંડ ખણું એથી વધારે રોજરોજ ખાવું નહીં.

સોહીવાળા પ્રદરના ઉપાય.

૧. દાઝમની ઝાલને ઝાપામાં સુકવી તેનો બૂકો કરવો તે ઝાલનો બૂકો તોલો એક તથા સાકર નોલો એ તેની કાકી લેવી અને ઉપર કંડુ પાણી પીવું તેથી લાલ પદર મટી જાય છે.

દાઝમની ઝાલનો ઉકાળે કરી તે ઉકાળામાં મલમલતું કપડું બીજવી ને કપડાનો કુચો અંદરના ભાગમાં રાખવાથી પ્રદરના રોગમાં અજળ જેવો ફાપદો થાય છે એ ઉકાળો મધ નાખી પીવાથી પણ ધણે ફાપદો થાય છે.

૨. ઉંચી જાતની સુખડનો વહેર મંગલી તેને પાણીમાં બીજવી તેનું સરખત બનાવવું તે સરખત પીવાથી લાલ પ્રદર મટી જાય છે.

સુખડનાં છોડીઆને પાણીમાં બીજવી તેનો ઉકાળો કરવો તે ઉકાળો સાકર નાખી પીવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં ધણે ફાપદો થાય છે, એ ચંદનને પત્થર ઉપર ધસી એ ચંદનમાં સાકર નાખી પીવાથી પ્રદર મટે છે, આવી રીતે ચંદનનાં ધણે જાતનાં પ્રયોગો થઈ શકે છે.

૩ લાલ પ્રદર માટે એક ખાસ ઉપાય એ છે કે પાવડીનાં ફૂલ તોલો અરધો લેવાં પાણી શેર પા (૦૧) ગરમ કરી તેમાં તે ધાનડીનાં ફૂલને નાખવાં અને તેને ઉકાળવાં પછી તેમાં સાકર નાખવી અને તેની મ્હા બનાવવી તેવાર થાય ત્યારે તેમાં દૂધ નાખવું એ મ્હા પીવાથી પ્રદર મટી જાય છે લાંબો વખત સુધી આ મ્હાનું સેવન કરવાથી ઓઝોને ધણે ફાપદો થાય છે મતલબ કે મ્હા બનાવતી વખત જેમ ઉકળતા પાણીમાં મ્હા નાખીએ છીએ તેમ મ્હાને બદલે આમાં ધાવડીનાં ફૂલ નાખવાં તે મ્હા દિવસમાં એક અને જરૂર પડે તો એ વખત પીવાં તેથી પ્રદર મટી જાય છે.

૪. કુણી કુણી વડવાલના કુપળે તોલા એ વાટી તેને ર્દીની તર સાથે ખાવાથી સોહીવાળા પ્રદર મટી જાય છે જે ઓઝોની તંદુરસ્તી સારી હોય અને ખાસ ખીએ કેઈ રોગ ના હોય પણ આમ એકલો પ્રદરજ હોય તેવી ઓઝોને તાજે શેરડીનો રસ થોડા દિવસ પીવાથી પ્રદર મટી જાય છે. એ રસ દરરોજ પાંચ તોલાથી ૨૦) તોલા સુધી પાષ થકાય છે.

૫. ઉજરાના પ્રયોગોથી પ્રદરના રોગમાં બહુ જલદીથી ફાપદો થાય છે અને એ ફાપદો ધણે વખત સુધી ટકી શકે છે એ માટે બહુ મજબુત ઉપાય એ છે કે ઉજરાના મૂળને કાપી ત્યાં ખાડો પાડી વાસણ રાખી મુકવું એટલે ઉજરાનો રસ ઝરીઝરીતે ને વાસણમાં પડશે કેઈ કેઈ ઉજરામાંથી આ પ્રમાણે ધણે રસ નીકળે છે તે તાજે રસ તોલા ચાર, તોલા એ સાકર સાથે પીવાથી પ્રદરના રોગમાં અજળ જેવો ફાપદો થાય છે એ રસનું સરખત બનાવી રાખવું હોય તો તે સરખતથી પણ ચમત્કારક ફાપદો થાય છે એ સિવાય ઉજરાના ઝાડમાં જે ફળ થાય છે તે કાચા ફળને ઝાપામાં સુકવી તેનો બૂકો કરી તે બૂકાને ગાળના દૂધ સાથે સેવન કરવાથી જરૂર પ્રદર મટી જાય છે. પાકેલાં ઉજરાના ફળોને ઝાપામાં સુકવી બૂકો કરી મધમાં તેનું ચાટણ બનાવી રાખવું તે ખાવાથી પ્રદરના રોગમાં બહુ ફાપદો થાય છે. ઉજરાના ફળના બૂકાનો પાક પણ બનાવાય છે તે પાકનું સેવન કરવાથી પણ ધણે ફાપદો થાય છે. ઉજરાની ઝાલનો ઉકાળે કરી તેમાં જરા મધ નાખી તે ઉકાળો પીવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં બહુ સારો ફાપદો થાય છે.

૬. પ્રદરના રોગમાં જેમ ઉપરના અઞ્જળ જેવો ફાવેલો કરે છે; તેમજ આખરાતું સેવન કરવાથી પણ અઞ્જળ જેવો ફાવેલો થાય છે. આખરાના સેવનની વિધી એ છે કે આખરાના મૂળ ઉપર જે છાલ હોય છે તે છાલમાં ઘણો રસ હોય છે. તે છાલ વાટી તેનો રસ તોણા બે ઠાઠી તેમાં સાકર તોણા બે મીઠાવી તે તાળે રસ પીવાથી તુરતજ ફાવેલો થાય છે. આખરાના મૂળનો તાળે રસ મગ્ગ શેકે એવે ઢેકણે એ મૂળના રસમાંથી બનાવી મુકેલું સરગત વાપરવાથી પણ મંત્રકારી ફાવેલો થાય છે. આખરાના અતિશય કુષ્ઠ પાંદડાં હોય તેને તોડી બંધે સુકવી રાખવાં તેને કુટી તેનું મધ સાથે સેવન કરવાથી જરૂર ફાવેલો થાય છે. આખરાની ઉપલી છાલનો ઉકાળો બનાવી તે ઉકાળો મધ સાથે પીવાથી પણ બહુ સારો ફાવેલો થાય છે. આખરાની અંદર કેસુર્ડા નામે ફૂલ થાય છે તે ફૂલને વાટી તેના રસમાં મધમધનું કપડું ભીજવી તે પોતું અંદરના ભાગમાં રાખવાથી તેજ દિવસે પ્રદરનું જોર ઓછું થઈ જાય છે. લીલા કેસુર્ડા ન મળી શકે ત્યારે સુકાં કેસુર્ડાને પાણીમાં ભીજવી તેનો ઉકાળો બનાવી તે ઉકાળો પીવાથી અથવા તેનું પોતું રાખવાથી પણ લેહીવાળા પ્રદરને ઘણો ફાવેલો થાય છે.

૭. કેળાનાં ફેલો રસ જે ન મળે તો કેળના ધાંભલાનો રસ તોણા ચાર પીવાથી પ્રદરનું જોર નરમ પડી જાય છે.

૮. આવળનાં પીળાં તાળાં ફૂલ વાટી અંદરના ભાગમાં લેવાથી પ્રદરનું જોર બે ત્રણ કલાકમાં ઓછું થઈ જાય છે.

આવળનાં ફૂલનો ઉકાળો કરી તેમાં જરા મધ નાખી તે ઉકાળો પીવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં સારી રીતે શાન્તિ જણાય છે.

આવળની છાલનો ઉકાળો કરી તેનું પોતું રાખવાથી તથા તે ઉકાળો મધ સાથે પીવાથી પણ બહુ સારો ફાવેલો થાય છે. પ્રદરના રોગમાં આવળની છાલના બૂકાતું સાકર સાથે સેવન કરવાથી પણ બહુ સારો ફાવેલો થાય છે. એ બૂકા દરરોજ અરધા તોણાથી એક તોણા સુધી વાપરવો.

૯. જાસુદીના ફૂલ બે જાતનાં થાય છે લાલ તથા પીળાં પડતાં સફેદ એ જાતે જાતનાં ફૂલને વાટી સાકર સાથે પીવાથી બહુ સારો ફાવેલો થાય છે એ ફૂલ દરરોજ ચારથી આઠ સુધી ખાવાં જોઈએ.

જાસુદીના ફૂલને વાટી તેનો રસ ઠાઠી તેનું સરગત બનાવી પાવાથી પણ ઘણો ફાવેલો થાય છે જાસુદી કે જેને જસવતી પણ કહે છે તેના મૂળની છાલનો ઉકાળો પીવાથી અગર તેની ફૂલ સાથે ફાણી લેવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં સારો ફાવેલો થાય છે.

૧૦. ગુલાબનો ગુલકંદ તોણા બે દરરોજ ખાવાથી પણ ઘણું સ્ત્રીઓને પ્રદરના રોગમાં ફાવેલો થાય છે.

કારણકે તેથી ઝાડો સાફ આવી જાય છે, લોહી સુધરે છે, અને શરીરમાં એક જાતની ઠંડક રહે છે તેથી પ્રદરના રોગમાં ફાવેલો થાય છે.

૧૧. શેમળાના મૂળનો રસ સાકર સાથે પીવાથી પ્રદર મટે છે.

શેમળાના મૂળની છાલનો બૂકો કરી તેનો આથો અગર થાક બનાવી ખાવાથી પણ પ્રદરના રોગમાં બહુ સારો ફાવેલો થાય છે. જેમ ઉપરના રોગમાંથી ઘણો રસ નીકળે છે

તેમજ સીમળના મૂળમથી પશુ ઘણો રસ નીકળે છે. તે રસનું સરખત પીવાથી પશુ પ્રદરમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે. *

૬૨. પીપળાની લુદી લુદી બનાવશે પ્રદરના રોગમાં બહુ સાર કામ કરે છે. જેમકે પીપળાની ઝાલનો ઉકાળો કરી તેવડે પ્રદરનાજો આગ પીવાથી ફાયદો થાય છે; અને એ ઉકાળો પીવાથી પશુ સારો ફાયદો થાય છે.

પીપળાના તદન કુણાં શાક રંગના સાત પાંદડાં દરરોજ ચાવી જવામાં આવે તો પ્રદરનું જેર દૂર પડી જાય છે. પીપળાના સુકાઈને ખરી પડેલાં પાંદડાંનો ઉકાળો કરી તે ઉકાળો મલ સાથે પીવામાં આવે તો પ્રદરના રોગમાં ફાયદો થાય છે. પીપળાના ઝાડ નીચે દરરોજ ઢેટસાક કઠાકો બાળવામાં આવે તો તેથી ઘણી જાતના રોગો મટી જાય છે. તેમજ પ્રદરને પશુ તેથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે, એમ પ્રાચીન ઋષિએનો મત છે અને એ મતને હું સાચો માનું છું.

પીપળાની પપૈડીનો આથો અગર પાક બનાવીને ખાવામાં આવે તો તેથી પશુ પ્રદરના રોગમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

ખંધુઓ ! આ પ્રમાણે પ્રદરના રોગના સેકડો ઉપાયો છે. પશુ તેમથી જ ઉપાયો બહુજ અકરારીર હોય અને બહુજ અકરારીર હોય તથા એજા ખરચે બની શકે તેવા હોય અને માત્ર એકજ ચીજથીજ કામ ચાલી શકે તેવા હોય તેવાજ ઉપાયો આજે મેં બતાવ્યા છે અને હું આશા રાખું છું કે એ ઉપાયો જાણવાથી આપણે સૌને તથા ખીજ ઘણા સોકાને બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

પૃથ પાળવાની ખાસ જરૂર છે.

ખંધુઓ ! આ ઉપાયો બનાવતી વખત આપણે આપણી બહેનોને જાણવું જોઈએ કે બહેનો ! કાંઈ એકલી આ દવાઓથીજ તમારો બધો રોગ મટી જાય તેમ નથી પણ આ દવાઓની સાથે ત્યારે પરહેણ પાળશો, ચરી પાળશો, ખાવા પીવામાં નિયમીત રહેશો, સરીરને તથા મનને કિરકરે એવી ચીજોથી બચશો, અને ધર્મને રસને ચાલી પોતાની લાગણીઓ ઉપર કાણુ રાખતાં શીખશો ત્યારેજ તમારા રોગો ખરેખરી રીતે મટી જશે. એ પ્રમાણે કર્યા વિના કુદરતથી વીરૂદ્ધ ચાલીને માત્ર દવાઓના જોરથી રોગ મટાડવા એવી દવા અમારી પાસે નથી. માટે જો તમે નિયમસર ન વરતો, ખાવા પીવામાં બેદરકારી રાખો, વાત વાતમાં બીજાજ કર્યા કરો, ને આમલી પાછલી દાઘ દાઘ કર્યા કરો તેને લીધે દવા પીવા છતાં તમારો રોગ ન મટે તો ફાકટનો દવાનો વાંક કાઢશો માં ! પણ તમારી બૂલથીજ રોગો મટતા નથી એમ સમજાવે કારણ કે દવાઓમાથી કાંઈ કુદરતી ગુણો આ નથી પણ આપણી બહેનોને લીધે આપણને એજો ફાયદો થાય છે. માટે જો દવાનો પુરેપુરો લાભ લેવો હોય અને રોગથી મુક્ત થવું હોય તો વિધીસર દવાનું સેવન કરજો, અને તમારા પોતાનાં આચરણ સુધારવાની તજવીજ રાખજો, એટલે નાની દવા પણ તમને મોટો ફાયદો કરી શકશે; પણ જો એ પ્રમાણે નહિ વરતો તો મોટી મોટી દવાથી પણ કાંઈ જાણે ફાયદો થવાનો નથી એ જાન ચોખ્ખી રીતે યાદ રાખજો.

ખંધુઓ ! મેં જેમ પ્રુત્તા દીધે બહુ રહેલા સારા અને મરમત્તુ અનુભવી પ્રયોગો બતાવ્યા છે તેમજ તમે સાં લાકાઓ પણ પોતાના અનુભવી પ્રયોગો બતાવવાની મહેરબાની કરજો એજ મારી વિનંતિ છે.

સ્ત્રી-સામ્રાજ્ય.

વૈધવ્ય સ્થિતિ.

લેખક: શ્રી મુન્દર બહેન ધનજી—માંગરોળ.

વિધવા ધર્મનું વર્ણન કરતાં પહેલાં સામાજ્ય અવસ્થામાં બાળવવાની દરમિયાન વિષે કંઈક કહેવું સમયોચિત કહેવાશે. સામાજ્યપણું એ વિધવા અવસ્થાની પૂર્વ અવસ્થા હોવાથી તેની દરમિયાન જાણવા સિવાય વિધવા ધર્મ જાણવો કંઈક કઠીન જણાય છે. દાશમાં ધણી વખત જોવામાં આવે છે કે કેટલીક સામાજ્યવતી બહેનો પોતાના પુત્ર્ય પતિને એક પરનાં સામાન્ય માણસ તરીકે ગણે છે. તેમની ઉપર હુકમ ચલાવે છે, અને કાંઈ પણ કામ કરાવતાં અચકાતી નથી. આથી પરીણામ એ આવે છે કે પતિ પ્રત્યે જે પુત્ર્યભાવ ધરે જોઈએ તે થતો નથી. આવી હલકી રીતભાતથી જે ઉચો નિર્મલ રત્ન હોવા જોઈએ તે હોતો નથી, અને તેથી પછી તેનો વિયોગ સહન કરવો એ બહેનોને વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી મુશ્કેલ લાગે પરંતુ તેમના હૃદયને કઠીન પડતો નથી. કારણ કે જેટલો રત્ન તેટલું દુઃખ છે. તેથી આપણે પ્રથમ તો વિચારવું જોઈએ કે પતિ તે કોણ ? હંમેશાં આ કુનીયાની બહાર સર્વ પ્રાણીઓ કર્મવશાત્ સેવ્ય સેવક ધર્મ વર્તે રહ્યા છે, ત્યારે આપણા હિંદુ દરમિયાન મુજબ પતિને સેવ્ય માની પત્નિઓ પોતાની દરમિયાન બાળવવાની છે. જેવી રીતે ગામનું રક્ષણ રાજા કરે છે, પણ તેમ કરવામાં પ્રધાનની પુરતી જરૂર છે કારણ કે રાજ્યનો કાર્યભાર બધો પ્રધાન ઉપરજ રહેલ છે; તેજ પ્રમાણે ગૃહસ્ત્રી રાજ્યની બંદર પતિસ્ત્રી રાજા તે ક્રૂત ગૃહનો રક્ષણકર્તા છે અને પોષણકર્તા છે. પરંતુ ગૃહનો કાર્યભાર ચલાવવામાં તો પત્નિસ્ત્રી પ્રધાન જોઈએજ. કોઈપણ રીતે નીતિથી ધનનું ઉપાર્જન કરી કુટુંબનું પોષણ કરવું, એ દરમિયાન પતિની છે. પણ તેને અનુકૂળ રહીને સુધતા તથા કરકસરથી ગૃહનો કાર્યભાર સારી રીતે ચલાવવો એ દરમિયાન તો પતિનીજ છે. પત્નિ કેવા શુભવાળા હોતી જોઈએ ?

કોપેષુ મન્ત્રી, કરણેષુ દાસી, મોઝેષુ માતા, શયનેષુ રમ્યા;

મનોઽનુકૂલા, સમપા ધરિત્રી, ગુણેષુ ભાર્યા કુલસુહૃદરન્તિ.

અરેબર આવા શુભવાળા બહેનો કુલ ઉદારે તેમજ આશ્ચર્ય નથી. પ્રાચીન કાળ તરફ વિચાર કરતાં આપણને યાદ આવે છે કે ધ્રુણી વીરાંગનાઓએ પતિના સુખમાં સુખી અને પતિના દુઃખમાં દુઃખી રહી પોતાનું જીવન સાર્યક માન્યુ છે. અને વળી જોઈએ મોટાં રાજ્યને તણવવા માની પતિના વનવાસમાં પણ ખરા તન અને મનથી સેવા બજાવેલ છે. સીતા, દમયન્તી, દ્રૌપદી, આદિ પતિવ્રતાઓના જીવન ઇતીહાસમાં સદનથીતતા, પતિધર્મ, પરાયણતા, વિગેરે અનેક ઉદારક ગુણોનું મનન કરતાં કોને પુત્ર્ય છુદી ઉત્પત્તિ નહીં થાય ? અર્થાત્ યશોજ. સામાજ્યવતી બહેનોએ આ કાખજા શ્રવણ કરી પતિને સેવ્ય ગણીને તેના પ્રત્યેની દરમિયાન બાળવવામાં મુદ્દ અતઃશક્ત્યથી તત્પર રહેવાની જરૂર છે. વિધવને આંગે મુખ્યત્વે કરીને વડીલોએ પણ જાણપણથીજ પોતાની બાળાઓને સંસારિક,

નૈતિક અને ધાર્મિક દેવવણી વ્યાપવા ખાસ જરૂર છે કારણ કે પોતાનાં બાળકોને બાળ-
પણ્યાંજ સારી કેળવણીની શરૂઆત કરવી એ માતાની ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજ
બળવવામાં પિતા કરતાં માતાએ બમણાં લેવા જોઈએ કારણ કે સૌ શીશુકોએ આપે-
લા જ્ઞાન કરતાં એક સુત્ર માતાના આપેલા જ્ઞાનનું કુળ વધારે સારૂ થાય છે, એટલાજ માટે
કહે નેપોલીયન “દેશને કરવા આજ્ઞાદાન
સરસ રીતે તો એજ છે, કે માતાને જ્ઞાન.”

એ પ્રમાણે માતાએ પ્રથમથીજ પોતાની બાળાને જુદાં જુદાં સંબંધીએ પ્રત્યે કેવી
રીતની વર્તણૂક રાખવી, આચાર વિચાર કેવા સજવા જોઈએ, એ વિગેરેનું જ્ઞાન સારી
રીતે સમજાવવું જોઈએ. ઘર એ શરૂઆતની કેળવણી લેવાને માટે સૌથી ઉત્તમ શાળા
છે. એ શાળામાં જે જ્ઞાન બાળકો લે છે, તે આખી જીન્દગીમાં ખીજી શાળામાંથી તેઓ
લઈ શકતાં નથી. માટે આ ફરજ માતાનીજ છે બાલ્યકાળે ઉચ્ચ જ્ઞાન મળવાથી પતિ
પ્રત્યેની ફરજો સમજાય છે અને એ ફરજો બળવતાં ક્ષીર નીચવત ઉત્પન્ન થયેલો જે પ્રેમ
તે વિધવા અવસ્થાએ વૈરાગ્યને બલોજ પુષ્ટિકારક થાય છે અને તે વિરાગનેજ તેના વિયો-
ગે સહારિક ભોગિત-ઉપભોગિત વસ્તુઓ ઉપર સ્વભાવિકજ અસ્થિર ઉત્પન્ન થાય છે.
પ્રથમ તો આ અવસ્થાએ અમુક અમુક વસ્તુઓ તજવા પોતે છે, એવા મનના સંકલ્પો
કરી શકાય છે અને તે પછી કાંઈક ધાર્મિક જ્ઞાન મળવાથી તેના ઉપરનો મોહ ઉતરે છે.
માટે પ્રથમ થયેલો જે મોહગર્ભિન વૈરાગ્ય તે જ્ઞાનરૂપે છે.

આધુનિક કાળમાં વિધવા બહેનનું વર્તન અને તેમની સ્થિતિ ઘણીજ દયાપાત્ર છે.
કેટલીએક બહેનોનું વર્તન જોતાં તેમના પ્રત્યે મનમાં દયા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનું
મુખ્ય કારણ એ છે કે અર્વાચીન કાળમાં સારી કેળવણીનો કેટલો બધો અભાવ છે ?
બચપણમાંજ વડીલજનો તરફથી કેવળ ન મળવાથીજ આ પરિણામ આવે છે. બાળ-
લગ્ન અને મુવાનોમાં વધતાં જતાં મરણને લીધે દાહમાં ન્યાં જોઈએ ત્યાં વિધવાઓના
સમૂહો નજરે પડે છે. તેમાં પણ કેટલીક બહેનોની બાલ્યવસ્થા જોતાં અતિશય ત્રાસ છૂટે
છે. જાણે કે દેશના સંપૂર્ણ પાપ સમૂહનો ઉલ્લાસ આવ્યો હોયતો, એમ જણાય છે.
આવી કશી પાત્ર સ્થિતિમાં પણ દીલગીરી એટલીજ છે કે કેટલીક બહેનોનાં અચાનક-
શત્રુ તેઓનું ઉર્જાઉધાપણ જોઈને સંપૂર્ણ રીતે કશીમાં કુળતી દટી સહજ તિરસ્કાર
તરફ પલ્લુ દોરાય છે. દીર્ઘ દષ્ટિએ નિચાર કરતાં આ સ્થિતિનું નિમિત્ત કારણ તેમનાં
વડીલોનીજ અચાનકતા છે. વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં જે મનોવિકાર અને ઘટ્ટિઓ ઉપર
અકુષળ રાખતો જોઈએ તેને જદલે તેઓ હૃદયોના વિષયોમાં ઘણીજ છૂટ રખાવે છે, તે-
ઓનાં પુખ્ત વિચારો તો એ વર્તનની વિરુદ્ધ પ્રેરણા કરશે પરંતુ તેમનાં હૃદયનો સ્નેહ
એમ કહેશે કે આ કુનીઆમાં તેણે બિચારીએ શું સુખ જોયું છે ? આ સવાલ વિચારવા
થોડ્ય છે. પરંતુ તેની સાથે એક ખીજી મહત્વની વસ્તુ વિશે એમ નથી વિચારતા કે
જો તેનું ધારણું સુખ ભોગવવાનું હોય તો આવી કુષ્ટ દયા તેને શામાટે પ્રાપ્ત થાય ?
અને આપણે વિધવા તરફની મમતાને લીધે જે છૂટ તેને આપીએ છીએ તેનું પરિણામ
શું આવવાનું ?—આવા વિચારો તે વડીલજનોને આવતા નથી અને આવે છે તો તેને
માન્ય કરતા નથી. આથી કરીને પ્રથમથીજ જે બહેનોએ, ઘટ્ટિઓને કાણમાં રાખવી

જોઈએ તે રહેતી નથી અને પછી વખત જતાં જે ટેવ પડેલી હોય છે તે જતી નથી. અને તેમાંથી કમનસીબે તે બહેનો એવી આલસલુ રાખતાં શીખે છે કે તે અન્ય જનોના ધીક્કાર પાત્ર થાય છે.

સર્વે કાંઈ જાણે છે કે મન ધણુ ચમચ છે. મનને કાણુ કરવું ધણું દુષ્કર છે, અને મનોવિકારપર જીત મેળવવી ધણી કઠણ છે. છતાં પણ ઉદ્ધમથી અને અંતથી બધું બની શકે છે. માટે એ બહેનોએ વિચાર કરી જિતિઓને વશ રાખવાની ધણીજ જરૂર છે કારણ કે ઉદ્ધિઓના વિષયો આપણાં ઉપર એટલી સત્તા ચલાવે છે કે તેને જો જરા છુટા મુક્યા તો પછી કોણમાં રાખવા સુરેલ્ય થઈ પડે છે. અને તેમાં પણ મન મુખ્ય છે. એટલેજ જેણે મન જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું કહેવાય છે. હમેશાં પુરસદને વખતે મન કંઈ કંઈ જાતના સંકલ્પ વિકલ્પ કરતું અને ત્યાં ભમે છે. અને સાથે કર્મબંધન પણ કરે છે. માટે જનતાં સુધીં જીવે નકામો પુરસદનો વખતજ ન રાખવો. વડીલજનો પ્રત્યેની ફરજ બાળવર્તી તેમજ ગૃહકાર્ય કરતાં જે દાર્ઘ્ય મળે તેનો ધાર્મિકક્રિમા અને જ્ઞાતા અભ્યાસમાં પસાર કરવો જોઈએ. બહેનો, આ દુનીઆમાં વૈધવ્ય સમાન ભીઓને અન્ય દુઃખ નથી, છતાં કમનસીબે પ્રાપ્ત થયેલા એવા આ દુઃખને સમજાવે સહન કરવું ઘટે છે અને આવી અધમ દશા વડીલોની હાથમાં રહી ગ્રાભરવી જોઈએ. કારણ કે આ દશા એવી તો ભૂરી છે કે તેને બગે એક અવહારિક કહેવત છે કે " નિઘણીયાં ઉપર નજર સહુ નાંખે તે મન આવે તેમ લાંબી. " આ કહેવતને અનુસરનારા લોકો તેમના મનમાં આવે તેમ આજીવન ઉરડે છે. એટલા માટે બહેનોએ વડીલરૂપી જનની હાથમાં રહેવાની જરૂર છે, કુસીન શ્રીઓ જાણ કાળે સ્વતંત્ર રહેતી નથી;

જનનિ જનક વશ રહે બાળા, તરણિ પતિ આધાર;

વૃષપણમાં પુત્રો પાળે, સ્વતંત્ર નહીં કુસનાર.

આ પ્રમાણે કુસીન બહેનો બાલ્યાવસ્થામાં પિતાની હાથમાં રહે છે. તરણાવસ્થામાં પતિની હાથમાં રહે છે અને જ્ઞાવસ્થામાં પુત્રો તેનું રક્ષણ કરે છે; માટે કુસીન બહેનોએ આત્મારની આશી રહેલી સ્વતંત્રતાને સ્વપ્ને પણ ઇચ્છવી નહીં.

કદાચ દૈવવશાત્ કોઈને વડીલોનો આધાર ન હોય તો પણ સદ્ગુણની હાથમાં રહી દુર્જનોથી કરતાં રહેવાની જરૂર છે. કારણ કે ગુણવાનોને પણ દુર્જનોનો ભય ધણો રહેલો છે. દુર્જન લોકો કદી પણ શુભ પ્રાહક હોતા નથી. અને તેનું પવિત્ર ગુણવાન માણુચ હોય છતાં દુર્જનોને નજરું કારણ મળ્યાથી, દુષણ આપવા સુકતા નથી. તેઓનું લક્ષણ પારકાં દુષણો બોવા તરફ હોય છે. માટેજ દુર્જનોથી કરતા રહેવાની જરૂર છે.

વડીલજનોના હાથનીયે સદ્વર્તુણકથી નર્તતાં આ ઉપર કહેલો ભય થોડો રહે છે. વડીલ તે કાણુ ? સાસુ, સસરા, માતાપિતા, બપેક બધું વિગેરેનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. કેટલીક બહેનો કાંઈ વખતે નજરું કારણ મળતાં કલેષ અને અસતોષ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ એ વખતે એમ વિચારવું જોઈએ કે બાલ્યદાર માર્ગમાં જોતાં પતિના નેપું અન્ય સંબંધી આ દુનીયામાં નથી, તો એ ખરા સંબંધીના વિશેણે બાલ્યદારીક ખરાં સુખનો નાશ થયો, ત્યારે મનમાં ધણીજ જાંતી સખીને હૃદયને વિશે વૈરાગ્ય ભાવ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. કાંઈ પણ જાતના વિષયોમાં આસક્ત થવું એ આ અવસ્થાએ યોગ્ય નથી.

સાસરામાં કે વિચરમાં કોઈ પણ જાતનું દુઃખ, અને કોઈ પણ વસ્તુની જરૂરિયાત છતાં તે ન મળે તો તેમાં ખેદ નહીં ધરતાં સમતાએ રહેવું; અને વિચારવું જોઈએ કે વ્યવહારમાં સર્વ સુખની અંદર પતિસુખ પ્રથમ છે. તો તેના વિશેષે જો દુઃખ જન્મી પર્વન્ત સદૃશ કરીએ છીએ તો તેના કરતાં જોઈતી વસ્તુનું દુઃખ સદૃશ કરવામાં વિશેષ મુશીબત નથી. માટે સંપૂર્ણ ધર્મે રાખી ગમે તે દુઃખને સમભાવે સદૃશ કરવું. ગમે તેવી દુઃખર મુશ્કેલી છતાં પ્રિય બહેનો, આપણે આપણી ફરજને બળવવામાં પછાત રહેવું ન જોઈએ. તેમજ સીધેલાં ઘટાદિકનું સંરક્ષણ કરવામાં બીલકુલ ખામી આપવી ન જોઈએ. સર્વ મતોમાં શીલવ્રત તો મુખ્ય છે. સ્ત્રીએનું પ્રથમ જુલુજુજ એ છે. આ મહાન વ્રતને કોઈ પણ રીતે કલંક ન લાગે અથવા શીલવ્રતની સાડીને કલંક રૂપી કાપ ન લાગી જાય, તેની ખરા અંતઃકરણથી સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. આ વ્રતને આપણા જીવીત કરતાં મધ્ય અંધક માનવું જોઈએ. પ્રાચીન કાળે સતી સ્ત્રીએએ આ વ્રતનું રક્ષણ કરતાં પ્રાણની પણ દરકાર રાખી નથી. અને એ વ્રતનેજ બળે ગમે તેવા દુઃખમાં પણ તેઓને સુખ મળ્યું છે.

બહેનો, અપારે બલાન્તરે સુકૃત્યે કરવામાં ખામી રાખી દસે ત્યારેજ આવી આ બલમાં દુઃખદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. દશા કેવી દુઃખમય છે તે માત્ર અનુભવવાળી બહેનોને જાણતી દસે. તથાપી દસે આ દુઃખદ સ્થિતિને બાલુએ મુઠી વિશેષ શોકમાં વખત નહીં ગાળતાં કાંઈક ધાર્મિક બાબત વિચારવાની જરૂર છે. કમનશીમે સંપૂર્ણ દુઃખ તો પ્રાપ્ત થયું છે છતાં પણ યુષ્કોપથી એક ખરા આધાર રૂપ ધર્મ તે આપણા હાથમાં રહેો છે. ત્યારે દસે વ્યવહારિક પતિનો સંબંધ તુટતાં ધર્મરૂપી પતિને ધારણ કરવાની જરૂર છે. નિશ્ચયથી ખરી રીતે જોતાં વ્યવહારિક પતિનો સંબંધ આ બલને વિષે રહેવા વાળો છે. અને બલાન્તરને વિષે જીવન દુઃખમય થાય છે, ત્યારે ધર્મરૂપી પતિનો સંબંધ આ બલ અને પરબલ બનેને વિષે સુખમય રાખનાર, અને કટીપથ નહીં તુટનાર એવો છે તે ધર્મ પતિનો સંબંધ સમજવાની જરૂર છે. વ્યવહારિક પતિના વિશેષે ધર્મ પતિના તરફ જે જે ફરજો બળવાની છે તેમાં ખરા તન મન અને ઈક્ષિત મુજબ ધનથી તત્પર રહેવું. ધર્મ પતિના ચરણમાં રહેવાથી તે આપણને આ બલમાં કે પરબલમાં કોઈપણ વખતે વિશેષી બનાવતો નથી માટેજ ધર્મરૂપી પતિને કોઈ પણ વખતે છોડવો નહીં, એ સર્વ કોઈનું કર્તવ્ય છે. વિધવાવસ્થાએ વ્યવહારિક પતિના વિશેષે રમૂલ આજીવણો તથા દૃઢ નિશ્ચયથી ધર્મ પતિના સુધોગ ધ્યેયે ભાવ આજીવણો ધારણ કરવાની જરૂર છે. આપણામાં વિધવાવસ્થામાં આજીવણ રખાવે છે તે અધોગ્ય રીવાજ છે. ખરે જોતાં એ રાખવાની જરૂર નથી.

વિધવા બહેનોનાં ભાવ આજીવણો કેવા પ્રકારનાં હોવા જોઈએ? સદ્ગતિરૂપી ચાંદસો જેના લલાટને વિષે શોભી રહેો છે. એક ત્યાગરૂપી કંઠજ જેના કરને વિષે રહેલાં છે. ઉચ્ચ ભાવના રૂપી દાર જેના કંઠને વિષે જળાગ્રી રહેલો છે. સતસમાગમથી ગોષ્ઠી વિનોદનું શ્રવણ જેના કર્ણને વિષે આજીવણ રૂપે રહેલું છે. પ્રભુ પૂજનાદીક મુદિકા જેની અંગુલીને શોભાવે છે. સન્માર્ગે ચાલવારૂપી નેપુર જેના ચરણને વિષે રણજસી રહે છે. નમ્રતારૂપી કાળજ વડે જેના નેત્રે રાત્ત છે. અને સિંધલરૂપી નિમ્બળ મ્વેત સાડી વડે જેનું અંગ પ્રકાશમાન થઈ રહેલું છે. એ સાડીની રિચરતા એટલે સુધી રહેલી છે કે

સુઘૃહિણી.

(મસદી ઉપરથી)

અનુવાદક શ્રી તારાબહેન રૂપશંકર-કડી.

એક સારસ્વત ભગિનીયે મુઘૃહિણી (Ideal wife) એ સંબંધે લખ્યું છે, તેમાં તેમણે એક અંદર જુના કુટુંબની એક બાઈ વર્તેને તેણે પોતાનો સંસાર ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો છે, એમ ખતાવ્યું છે.

તે દરેક વખતે પોતાના કામમાં બહુજ કુશળ રહી છે પતિના વિરૂદ્ધ તે કદીપણ વર્તતી નથી. હમેશા પતિસેવામાં તે મગ્ન રહે છે. આત્મી બહેનનો દરેક ભીંથેયે દાખલો લેવો જોઈયે વિગેરે કહ્યું છે.

આ તેમના કહેવાથી જુની પદ્ધતિને એમણે એટલું મહત્ત્વ આપ્યું છે કે જેથી નવા જમાનાની સીબેલી બે દર્શને પોતાનો ઘર સસાર બરાબર ચલાવતા આવડતો નથી, એવો ખોટો આશય મુક્યો છે.

આમ જો હોય તો શીક્ષણને માથે પાણી ફેંચી જેવું થાય છે. મને લાગે છે કે એક તો આ જઠને ને શિક્ષણ લીધેથી મડળીની ભીંથેનો અનુભવ બહુજ થોડો છે. અથવા શિક્ષણ શું છે ? તેનાથી શું પરિણામ આવે છે ? એ તેમને બરાબર ખબર નહોતી જોઈયે તેથી જ તેમણે આણુ લખ્યું છે. આણુ લખવાથી આપણી સમાજ ઉપર શું અસર થશે તે તેમના ધ્યાનમાં રહ્યું હોય ન જોઈયે.

એક તો આપણે સમાજ હલુ પહોળા પડાત છે આવી સ્થિતિમાં ઉપરના ઉદાહરણો જેવાં ઉદાહરણો ઉપરા ઉપર જો સમાજની પાસે આવવા માટે તો આપણી સમાજની ઉન્નતિ યવાની તો બાણુ પર રહી, પણ રિયતી દાન છે તેનાથી પણ હીણી થવા બધ રહે છે.

જુની પદ્ધતિમાંની એકાદ બી સારી દેખાડીને તેમાં બધી જુની ભીંથે બહુજ સારી છે એમ કહેવાય કે ?

જુની પદ્ધતિની સર્વે ભીંથે સારી નથી તેમ પણ મહાર્ કહેવું નથી. પણ નવીન પદ્ધતિજ ખરાબ છે, - કોઈ નવી બાગત બચ્હારમાં આવી કે તેને વિચાર ન કરતાં તેના માટે એકદમ તિરસ્કાર કરવો તેનાથી શું ફાયદા છે ? છે તો કયા કયા છે તે મદદ કાંઈ વિચાર ન કરતાં તે નવીન પદ્ધતિ છે માટે એ નકમી છે, એમ કરવું તે પણ ખૂન ફારેલું છે.

જુનાં કુટુંબોનાં પ્રશ્નોને લાગે છે કે આપણે મોટા આપણા અધિકાર મોટા આપણે કરીયે તેજ ખર્ચ આવી તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ પોતાનાં મિત્રોને ખરાબ રીતિથી રાખે છે તેમની પાસે રાતદિવસ પોતાની સેવા કરાવે છે અને બેરો એટલે કેવળ શુદ્ધામ, આના કરતાં તેમની ચોખ્ખતા વધારે નથી એમ તેઓને લાગે છે. આવાં કુટુંબોની ભીંથે તરફ જોતાં આપણને દેખાઈ આવે છે કે, પોતાના પતિની રાતદિવસ સેવા કરતી તેમજ ધરનાં નાનાં મોટાંની મરજી સંપાદન કરતી એટલુંજ પોતાનું આખી જીવનગી પર્યંતનું કર્તવ્ય છે. અને બીજી કઈજ તેમનું કર્તવ્ય નથી એમ તેઓ સમજે છે, તેટલા પરથી તેઓ સારાં છે એમ કહેવાશે નહિ.

અમો હિન્દુ ઓયોનું દેવત પતિજ છે. પછી તે સારો હોય યા ખરાબ હોય, પતિ મને તેવો ખરાબ હોય, અવિચારી હોય, વ્યસની હોય, તોપણ અંધ શ્રદ્ધાથી વળગી રહેલી રૂઢીને ધોરણે આપણી ઓયો તે માન્યતાને વળગી રહે છે. પતિ બદલ જો કે તેમને દુર્ગુણોના કારણે પૂન્યભાવ ન હોય તોપણ ઉપર ઉપરથી પોતાનો પ્રેમ ધણો છે; નેવું કરવાનું કારણ એટલુંજ કે જો પોતાના પતિ વિરૂદ્ધ (ખરી ને ચોખ્ખા બાજત હોય નેમાં) વર્તણું તો આપણા લોકો આપણને દસસે, અને આપણો પતિ ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય તો પણ આપણી ગતિ તેની મરજી પ્રમાણે વર્તી સિવાય નથી, એવી એમની નીરપાથે ખાતરી થયેલી હોય છે, માટે તેમ વર્તવા નેએ તેજાર ધાય છે.

પોતાનું કહેવાનું જો કે બરાબર હોય તોપણ સમાજ તેમને શું કહેશે આવી બ્હી-કથી પતિની આજ્ઞા પછી ને ગમે તેવી ધર્મ કે નીતિ વિરૂદ્ધ હોય તોપણ ઉઠાવવા ને તત્પર ધાય છે. એટલે કે પુરોહિતે ગમે તેનીજ રીતે ઓયોને વર્તવાની ફરજ પડે છે. અને બિચારી દીન ઓયો તે પ્રમાણે વર્તે છે. કારણ ને સિવાય નેમની ગાતજ નથી એવી તેમની માન્યતા છે. આટલા ઉપરથીજ જુના જમાનાનાં અંધ શ્રદ્ધાવાળાં બેરૂં સારી રીતે વર્તે છે, સારા છે, આમ કહેવું તે બરાબર કહેવારો નહિ.

કારણ અંધ શ્રદ્ધાથી ઉત્પન્ન થયેલી રૂઢીની બ્હીકથી જો કે નેએ સારી રીતે વર્તી તોપણ નેમાં ખરું સાચાપણું ન હોય ને દાલિલે ડાળ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

હવે નવીન પદ્ધતિની સુચિક્ષિત મંડળીમાં જોશું નો મરદોને આપણે મોટા કરીયે તેજ ખરું એમ લાગતું નથી એમ આપણને જણાય છે, વિદ્યાના પ્રભાવથી નેમનાં મન ઉદાર થયેલાં હોય છે માટે કુટુંબની બીજી મંડળી જેવાજ આપણે પણ એક છીયે અને આપણે નેમનાથી મોટા નથી નેવું તેઓ માનતા હોય એમ દેખાય છે.

પોતાની સ્ત્રી, એટલે કેવળ દાસી નહિ પણ શુદ્ધ સ્વામિની છે, ને પોતાનો છ-વન્ત મિત્ર છે, અને બાવી ઉત્તમ જળ પ્રાપ્ત કરવાની નેના માથે મોટી જવાબદારી છે એવું નેમને લાગે છે. તેમાં અરસપરસ યોગ્ય રીતે સ્વતંત્રતા હોવાથી એક બીજાને સમાજની રૂઢીને વળગી પડીને ચાલતું પડતું નથી તેથી તેમનાંમાં જ પ્રેમ હોય છે. તે પોટો કે ઉપરનો ન હોતાં ખરેખરો પ્રેમ હોય છે.

પતિને જો પતિનમાં એકાદ દુર્ગુણ લાગે તો તે તેને તુર્ત કહે છે. ને પતિને પતિનો એવો દુર્ગુણ લાગે તો તે પણ તુર્ત કહે છે. ને તેથી કરીને એક બીજાના એખવાસથી તેઓ પોતપોતાની બૂલ સુધારે છે નવીન પદ્ધતિ પ્રમાણે પુરોહિતે આપણે મોટા છીયે, આપણે કરીયે તેજ ખરું એમ લાગતું નથી; તેનું આ પરિણામ છે.

અને ઓયોને પણ આપણે શુદ્ધામ છીયે એમ પણ લાગતું નથી. નેથી બન્ને પક્ષમાં પ્રેમ સૌજન્ય અને પરસ્પર સહાનુભૂતી જેવામાં આવે છે.

પહેલાંની મંડળીમાં ગરીબથી શ્રીમંત સુધી જ્ઞેષ્ઠશું તો તેમના ઘરમાં સ્વચ્છતા એછી જેવામાં આવે છે. જગ્યાએ જગ્યાએ કચરો પડેલો હોય છે.

રસોડાં પણ ધણાં અસ્વચ્છ જેવામાં આવે છે. આવી રિપતી બધાંની હોય તેમ માફ કહેવું નથી. પણ ધણાં ખરાબો આવેજ દાખલો મળે છે. સારા દાખલા બૃહજ મોડા મળે છે. આવી ગંદગીથી શું ખરાબ પરિણામ આવે છે ને તેમને ખબર હોતી નથી

તેથી તેમના ધરની તેવી વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે, તેવાજ એક નવીન પદ્ધતિના ધરનો દાખલો લાગે, તો આપણે ક્યાંઈ અંદાજ ન લાગતાં ઉલટુ તે ટટલું સ્વચ્છ ને સારું દેખાતો અને તેમાં પણ રસોડું મસવાળાં ઝુડીને સાફ કરેલું જોઈએ.

તેવીજ રીતે વાસણ કુસણ કવાટ પેટી વિગેરે પણ સાફ હોઈ અંદરના પદાર્થો સારા રાખેલા હોય છે. સ્વચ્છતાથી દેહલો દાખલો છે તે તેઓ જાણે છે ને તેથીજ તે લોકો ધરખાર સ્વચ્છ રાખવાની બહુજ ખર્ચદારી રાખે છે.

વળી કાંઈ નવીન વાત જોવામાં આવી કે ને નવી છે માટે તિરસ્કારથી ન જોતાં તેનો શું ઉપયોગ છે, તેથી આપણે શું દાખલ છે, તે જાણ વિચાર કરે છે. જો દાખલો છે એમ લાગે છે તોજ તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે.

રસોડામાં લાકડાંથી ધુમાડો બહુજ થાય છે, તેથી ધર ખરાબ થાય છે ને ધરનાં માથુસોને ત્રાસ થાય છે તે ન થવા માટેજ જો એકાદ બીજી સંગવડ કરવા કદ્યું તો તે જુનાં માથુસોને પસંદ પડશે નહિ ને તેથી સારું લાગવાને બદલે તેમનો જલદો તિરસ્કાર થાય છે. નવીન પદ્ધતિ પ્રમાણે આ ત્રાસ બંધ કરવાને "રટવ" (તેલના દીવા) વાપરવામાં આવે છે, આથી ધુમાડો કે રાખનો ત્રાસ બંધ થાય છે. સિવાય અર્થ, પણ બોઈ થાય છે. કામ સ્વચ્છ થાય છે ને વખતનો બચાવ થાય છે. ને ધર સ્વચ્છ રહે છે. તેથી કરીને તે રસોડું છે કે બેસવાનું કે જમવાનું ધર છે તે બોળખતાં પણ વાર લાગે છે.

ધરની સમગ્ર સારી હોવાથી દરેક પાડોશીને ત્યાં જવાનું ધરીબર બેસવાનું મન થાય છે. ને વળી ધરમાં સ્વચ્છતાથી સર્વનાં શરીર સારાં રહે છે ને મન પ્રસન્ન રહે છે.

જુના રીવાજ પ્રમાણે પુરુષો બહુજ ધીરજોરીથી ને ઓળો મુલામ જેવી રહેવાથી કુટુંબમાં પ્રજા પણ બહુજ સારી નીપજતી નથી. કાંઈ બહીરજી, કાંઈ મૂઠ, એવું નીકળે છે. સારી પ્રજા થાય પણ કેમ ?

તદન સારી પ્રજા નીકળતી નથી એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી પણ જો સારી પ્રજા નીકળે તો તે અપવાદરૂપે નીકળે છે, એમ કહેવાનો તો હેતુ છે.

તેજ પ્રમાણે નવીન પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલતાં કુટુંબમાં જોશે તો માત્રાપના જેવાં યુગ સમજી અને પ્રેમાળ પ્રજા નીકળશે, કારણ છોકરાં ને નર્દાનપણથી પોતાનાં ધરનાં માથુસ કેવી રીતે વર્તે છે તેનું અનુકરણ કરવાની રેવ હોય છે. તેથી કરી નવીન પદ્ધતિ તેમના જોવામાં વારવાર આવવાથી માત્રાપના સારા ચુલ છોકરાંમાં ઉતરે છે. તેથી તેમનાં છોકરાં બહુ કરીને ખરાબ નીકળવાનો સંભવ બહુજ ઓછો છે. અને આવાં કુટુંબમાં સારાં છોકરાં થવાથી દેશનો ઉદાર પણ યૌનો ધણો સંભવ રહે છે.

જુની પદ્ધતિને વખાણતાર સારસ્વત બગિનીનો મુળ વિશેષ મહત્વનો મુદ્દો એટલોજ છે કે પતિ પતિની વિરૂદ્ધ ન વર્તે, તેની આજ્ઞામાં રહે, તેનેજ "મુશ્વદિણી" કહેવી.

મને લાગે છે કે જેઓને પુરુષ સ્વતંત્રતાની કલ્પના છે, જેઓ પતિનાથી બરાબરીના વ્યવહારે ચાલે છે, જેઓ પતિને કાંઈ પણ ખરાબ વાતથી દૂર રાખે છે અને રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, જેઓને પોતાના હક (ધર્મ) શું છે તેની ખબર પડે છે, જેઓને પોતાનાં છોકરાંને સુશિક્ષિત રીતે ઉછેરતાં આવડે છે ને સુશાસ્ત્રીય છે, એવી ઓળોને "આઈડી. મથ વાઈર" એટલે કે "મુશ્વદિણી" એવું અભિધાન આપવું જોઈએ.

પત્રમંજૂષા.

સરસ્વતીચંદ્રના કેટલાક વાંચકો.

૨૬. શ્રી. ધીવર્ધનરામ માધવરામ ત્રીપાઠી, આપણી શુભર આવાના સુવિખ્યાત સાક્ષરનું નામ જગપ્રસિદ્ધ છે. તેમની કૌતિનો પૂર્ણ પ્રકાશ ખરૂં કહીએ તો તેમણે રચેલા "સરસ્વતીચંદ્ર" ના મંચડીના ચર્ચેસો છે. આ મંચડી બાપા સર્વોદય છે અને તેની રચના રસીલી વાર્તાના રૂપમાં યોગ્યેલી હોવાથી વાંચનારને તે પુસ્તક લીધું કે પૂરું કર્યા વિના છુટકા થતોજ નથી. આ મંચ પ્રસિદ્ધ થયા પછી તેની ઘણી પ્રતો જગ્યાએ વેચાઈ છે. આથી કંઈક અંશે ખ્યાલ કરી શકાય કે તેના વાંચનારાઓની સંખ્યા પણ મોટી હોવી જોઈએ.

જે લક્ષ્યથી આ મંચ રચાયો છે. તે લક્ષ્ય ખ્યાનમાં રાખીને વાંચવામાં આવે તો તેનું ઉત્તમ પરિણામ આવે, એમાં કંઈ શક નથી. પણ કોઈ પોતેજ પુસ્તકમાં લખ્યા અનુસાર 'નવિનચંદ્ર' છે એમ માને, ને પોતાની પત્નીને કુમુદ પા કુમુદનું રૂપ આપી સંસારમાંથી દૂર થઈ કોઈ અન્ય પ્રકારની છંદગી શુભરે, અને તેથી જો કંઈ વિપરીત પરિણામ આવે, તો તેનો દોષ કંઈક અંશે એ પુસ્તકને દેવો તેના કરતાં એવા વાંચનારની અપકર નિરીક્ષણ શક્તિનેજ દેવો, તે બાજબી છે.

બનતાં સુધી વિચાર્યો અવસ્થામાં આ અનુભવજન્ય નિરીક્ષણ શક્તિનો અભાવ હોય છે. એટલે કે પુસ્તકનું બ્યાવહારિક રહસ્ય સમજવાની શક્તિ ન હોવાથી કષ્ટકાર મંચની અવળી અસર થવાની જડીક રહે છે. અને અનુભવથી જોઈ શકાય છે કે આવી રીતે નીતિ ભર્યા નવલકથાનાં રૂપમાં જે લખાયાં છે, અને જેમાં બધાં પાત્રો કષ્ટેજાં હોઈ દુવાઈ કિલ્લામાં ફરતાં ચિત્તેજાં હોય છે; તે બધાંને તેમ વિચારવામાં મંચ કર્તાનો શું ઉદ્દેશ હતો તે વાંચનાર પોતાની નિરીક્ષણ શક્તિની ખામીને લીધે જોઈ શકતો નથી; અને તેથી કરીને પોતે પણ તેવા જાણ કર્ષણની છત્તા જાણજા, પુસ્તકમાં કષ્ટેજાં બધું પોતાને ખાતરજ બની શકે છે એમ માની, હસડાય છે. આ બધાંનાં પરિણામે તે અર્ધ-હૃદય વાંચનાર પોતાની ફરજ, ધર્મ, સર્વ ભૂલી જઈ મૃગજળવત સુખ મેળવવાના કૃયા પ્રયાસમાં પડે છે. પણ તે પ્રમાણે તેની મનની મુશદ પાર પડતી નથી—અને કુદરતી રીતે પાર પડી શકે પણ નહિ; તેથી અતે અતિનિરાશ થઈ પોતે દુઃખી થાય છે અથવા માને છે, અને પોતાની સાથે ભાવિયોગે સંબંધથી બંધાયેલાં સ્વજનને દુઃખી કરે છે !

કદાચ પોતે તો શાળાનો માત્ર વિદ્યાર્થી હોય છે; અને બીજું તરફ તે શ્રી ધીવર્ધનરામના જેવા ગદ્યન વિચારોને સમજી જઈ જીવનમાં ઉતારવાની તત્પરતા દેખાડે છે. પણ "કુવાની દેડકી સમુદને શું જાણે ?" એ કહેવત અનુસાર, જ્ઞાન અને અનુભવની ખામીને લીધે તેના આદર્શ પૂરા સમજી પણ શકતો નથી અને પોતાની ફરજ ભૂલી જઈ ખાલાવસ્થામાંજ સ્વતંત્ર થવાના ખોટા દોરપર તે તણાય છે. તે દહે પોતાનાં વડીલોના સ્વાભાવિક રીતે દ્વિતકારક દબાણ ને તુચ્છ ગણી પોતાની છત્તા અનુસાર વર્તવાનું શરૂ

કરે છે, વસ્તુ રિયલિટી જ્યારે રહે છે ત્યારે જેમ "સરસ્વતીચંદ્ર" પોતાના પિતાથી રીસાઇ અન્ય રીતે નાશી ગયો હતો, તેમ પોતે પણ નાની સરખી પોટલી લઇ "હું બહુ છું !" (—ક્યાં બહુ છું તે પોતે પણ બાંધી નથી.) આવી જતના યેરૂશી જ રેલા પત્રો પોતેજ કહ્યેલા "ચંદ્રકાન્ત" મિત્રપર લખી નાશી છુટે છે !

આ રીતે એટલુંજ જોવાનું છે કે ખીચારા નિર્દોષ સરસ્વતીચંદ્રનું જેવું ખોટું અનુકરણ થાય છે! સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામનો શું તે મન્ય લખવામાં આવેા ઉદ્દેશ હતો ! નહિજ. મન્યકર્તાની એક પ્રમળ ધ્વજા તો એમ હતી કે દરેક ગૃહમાં સરસ્વતીચંદ્ર જેવા વિદ્વાન નરત્ન થાય, અને આંતરગામી શુશ્રુષુદરી અને કુમુદસુદરી જેવી ગૃહકાર્યમાં કુશળ મહિલાઓ યથા ગૃહસંસાર અતિ ઉચિત અને સુખકારક બને.

સ્વ સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામનો પ્રસ્તુત લખવામાં શું ઉદ્દેશ હતો તે સુવાન વાંચનાર પોતે પૂરું સમજી શકે તો ન હોય તો તેના અભ્યસીઓ પાસેથી બાંધી લેવાની જરૂર છે. સ્વ. શ્રી ગોવર્ધનરામ વિદ્વાન, દક્ષ, અને તત્ત્વજ્ઞાની હતા તેમજ તેમજે ઇંગ્રેજ અને સંસ્કૃત બાષાઓમાં લખાએલા અનેક પુસ્તકોમાંથી વિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ જ્ઞાન સમસ્ત જગતને કેવી રીતે ઉપયોગી થઇ પડે અને મનુષ્યની જીવંતી કેવી રીતે પરાપકારી ઉદ્ધારક બને, એ તેમનું ઉચ્ચલક્ષ્યનિર્ણય હતું.

પરંતુ કેાઇ પણ વાંચનાર અવિચારે એમ માની લે કે "આ મન્યમાં લખ્યું છે તેવું મારા પોતાનાજ કુટુંબમાં જની શકે." આમ ખોટું ખોટું ધારવું એ એક મહાન ભૂખતા છે.

મન્યના કેાઇ ભૂખ વાંચકને સુચીલ પરંતુ કેળવણી નહિ પામેલી પુત્રિ સાથે સંબંધ થયો, અને "તે કુમુદ જેવી નથી, માટે મારે ન તેને નહિ બને" અથવા તો પરપવા પછી તેને મારી મારીને પણ એકદમ કુમુદસુદરીના જેવી બનાવવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાલી ધૂળ ઉડાવવા જેવું છે ! કુદરતના સંજોગથી ને થતું આવે છે, તેમાં એકદમ કૃત્રિમ (artificial) વ્યવસ્થા ઘુસાડવા બેસીએ, તો તે કેમ બની શકે !

અન્ય વાંચનાર એટલુંજ રૂઝ સમજે કે સરસ્વતીચંદ્રે તેમજ કુમુદસુદરીએ અરસ-પરસ પત્રો લખ્યા છે તેવાં પત્ર ખરેખરે લખાવવા હોય તો તેણે પોતે પણ ગોવર્ધનરામ જેવા યવાની લાયકી મેળવવી જોઇએ. તેના કુટુંબમાં પણ એવી ઉચ્ચ કેળવણીનું ખી રોપી દેવું જોઇએ કે ધીમે ધીમે તે ફળીને બધાને ગૃહસંસારના અમૃત સુખનો સ્વાદો મળે.

—જાડેજા સુરસિંહજી આંગણવાવાળા.

મનુષ્યના મિત્રો—જનતામાં મારા વાણી મિત્રો છે. મને આ છે, એ બીજા મારા ઉપર દેવ રાખે છે, તથા બીજા મારા ઉપર બેદરકાર રહે છે અને ને આ છે તે મને મદદ શીખવે છે, મારી ઉપર ને દેવ રાખે છે તે મને સાવચેતી શીખવે છે અને ને મારી ઉપર બેદરકાર રહે છે તે મને આત્મ-નિષ્ઠા શીખવે છે

—F. G. M.

સ્ત્રીઓને વકીલાતની છૂટ!

સને ૧૯૧૪ ના સપ્ટેમ્બર માસના સુદરી સુબોધના માસિક વધારાને પાને ૨૭ મે ૨૧, ૨૧, કૃષ્ણલાલ હરગોવિન્દ પંડિતે એક બાબત ઉપર સમાજનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે અને તે એ છે કે—

“વકીલાત કરવાની ઓછોને શા માટે છૂટ મળવી ન જોઈએ?” ઉક્ત લેખકશ્રી સ્ત્રીઓને વકીલાત કરવાં નહીં દેવાની ક્ષીરેશ રાજ્યની રીતિનું રહસ્ય સમજી શકતા નથી. તેઓશ્રી પોતાનો લેખ ખતમ કરતાં લખે છે કે—

“માન યુનાઇટેડ કીંગડમ—(ઈંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડ) તથા હીંદુસ્તાનમાં તે બાબત પ્રતિજ્ઞા છે, તેનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી.”

લેખક, મારે કશું કરવું જોઈએ કે સરકારશ્રીના દ્વીપ ત્રિપુડીનાં સામાજિક વધારાથી આપણે સંપૂર્ણ વાકેફ ન હોઈએ; પરંતુ હીંદુસ્તાનમાં તે મતની સામે પુરવો વધી શે તે સાચો છે કે ખોટો, તેનો આપણાથી યથાશક્તિ વિચાર કરી શકાય.

નીતિ અને અનીતિ (morality and immorality) ની કંઈ પણ શંકાને રચના આપ્યા વગર આપણે કુદરતના સામાન્ય નિયમનું અવલોકન કરીએ તો એમ નિશ્ચય ઉપર આવી શકાય છે કે જરૂરીઆતની એક જગ્યા ઉપરથી એક બાણસને દૂર કરતાં પહેલાં તે જગ્યાએ બીજાની નીમણૂક થાય, એ હિતાવહ છે.

આ સિદ્ધાંતને ખ્યાલમાં રાખી સમાજમાં સ્ત્રીઓની ફરજ (duty) જરૂરીઆતની છે કે તેનો વગર ચાલી શકે તેમ છે તેનો વિચાર કરીએ સદ્ કોઈ કહેશે કે જરૂરીઆતની છે, ત્યારે તેમને “ગૃહિણી” ના હોદ્દા ઉપરથી ઉતરતાં પહેલાં કોઈ “ગૃહિણી” તેમની જગ્યા સ્વીકારવા તૈયાર હોવો જોઈએ, એ પણ ખરું કે નહીં?

અર્થમાં તો લેખક નવાઈ જણાવે નથી. મથુરાના ચોખ્ખા અને બર્મા (બ્રહ્મદેશ) ના લોકો પોતાની સ્ત્રીઓ માટે રસોડામાં પેસી જોળન તૈયાર કરે છે અને સ્ત્રીઓ તેમના નામથી હંમેશા રૂપીઆનો વેપાર ચેલગાર કરે છે. તે સુખી હીંદુસ્તાનના બીજા પ્રદેશમાં એવી પ્રથા પાલવી હોય તો તેમ યદ્યપ્ત ખરું. પરંતુ યરત માત્ર એટલીજ છે કે સ્ત્રીઓનો ચાર્જ પુરવોએ સંભાળી શેવો પડે. એ સમાજને આ રચતું હોય તો મારા મત પ્રમાણે બીજી મોટી અડચણો આડે આવશે નહીં.

લેખકશ્રી લખે છે કે—“સ્ત્રીઓમાં પણ કેટલાંક રત્નો છે કે જેઓનું છટાદાર બાપ-જી સંબંધોને ખારીસ્ટરો પણ છક ઘર્ષ ગયા છે.” સ્ત્રીઓ છટાદાર બાપજી કરે અને બેરીસ્ટરો તેથી છક્ક ઘર્ષ ગયા તેથી સમાજનું શું શ્રેય થાય તેજ મને તો સમજાતું નથી.

પતિ કમાઈને લાવે તેને કેળવવું, પતિ બહારથી મત્યાદિશ કરીને આવે તેને બાનદ આપનાર અને તેની ચીંતા ઝાઝી કરનાર “દેવી”નું કામ કરવું, બાળકો કે જેના ઉપર અવિશ્વની લાંબી લાંબી આસાઓ બાંધીએ છીએ તેમને કેળવીને સદ્ગુણી બનાવવાં, એ કામ શું હલકું અથવા ઝોણું છે, કે મુધારાને નામે પ્રસરતો “કુધારો”—ધડીઆળના સાધુ જોતાં જોતાં કુતરીની પેઠે આપ, ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં બાળકોને જેમનાં તેમ, નોકર ચાકરની પાસે પડતાં મુઠી સ્ત્રીઓ કાટનાં બારણાં તરફ દોડી ગયા એવું કહે છે!

શું જેટલી ચીવટથી એક સ્ત્રી પોતાના પતિને અને બાળકોને માટે રસોડા

તૈયાર કરશે તેટલી ચીવટથી પગારદાર રસોઈથી તૈયાર કરશે ૧-૨૫ જેટલી સંભાળથી માતા પોતાના બાળકોને કેળવે છે, રાજી રાખે છે, તેટલી સંભાળથી એક પગારદાર સ્ત્રી તેમને સાચવશે કે કેળવશે ૧-૨૫. ધરમાં બેસી શાંતિથી કુટુંબજનોનાં સુખનાં સાધન તૈયાર કરનાર સ્ત્રીની પેઠે વખતસર આવનારી અને વખતસર જનારી કોર્ટમાં કેસ લડી લડીને ફાટી ગયેલા મગજવાળી ખીજાયેલી વાંધેણુ જેવી દેખાતી સ્ત્રી સુખનાં સાધનો સભળ કરી શકે ખરી ?

આ બાબતના વિચાર સુધારકના મગજમાં આવી શકતા નથી, એ પણ એક અવગણ્ય જોવા નથી. સુધારો વહીવટ કરવાની છુટ આપી ઓછોને નવા હક્ક આપવા માગે છે જે તેઓના હક્ક છે તે પણ કપટથી છીનવી લેવા માગે છે તે વિચારવા જેવું છે !

“પારકું” જોયું તેવું (ચુલુદોષ સમજવા વગર) મારે જોઈએ ” એવી બાળ હક સુધારો પકડે તે શું ઈચ્છવા યોગ્ય છે ?

પારેખ ભગવાનજી ગોવર્ધનદાસ.

ગૃહ જીવનમાં કસરત.

મે તાંત્રીજી,

હું એક હાઇસ્કૂલમાં ફોર્થ (ચિત્ર) શિક્ષક છું. મઠ ઠાસે મહે એક હાઇસ્કૂલ રમતની વસ્તુઓનું મૂલ્યપત્રક (Price List) જોતાં તેમાંની એક રિપ્રિન્ટવાળી (વાળી વળાય એવી) કસરતની વસ્તુ નજરે પડી. મારે કસરત કરવાનાં અનેક સાધન પરંતુ ધરમાં પરિનિતે મારે આ સાઈ પડશે એમ ધારીને તે મંગાવવા વિચાર કર્યો. તે ધડીએ મહેને એવા અનુભવની ગથ પણ નહોતી કે-ઓને ધરનાં કામથી પૂરતી કસરત મળી શકે એમ છે. વાશ એ દિવસ તો ચાલી ગયો. આજ સવાર થઈ પણ વિચાર એમનો એમ ચાલુ રહ્યો એવામાં મારાં પરિ પાણી ભરવા (વાપમાં કુવો હતો) ગયેલ ત્યાં મહાઈ કાંઈ કારણસર જવું થયું. જોયું તો ગરતડીપર દોરકું રાખી સપાટાગેર તે પાણી ખેંચે છે. જોતજોતામાં બે ત્રણ ધમ્મ કરી કઢાડવા વિચારમાં અને વિચારમાં હું પાણી ખેંચવું અને રિપ્રિન્ટ ખેંચવી, આ જાનેથી જે કસરત મળે તે હું સરખાવવી શાઓ.

રિપ્રિન્ટમાં જે અર્થ થાય, તે કરવાને હજી આપણું જિન્દ અચક્ત છે; ત્યારે આ પાણી ભરવાથીજ રિપ્રિન્ટ જેટલીજ (જલકે વધારે) કસરત મળે છે. વળી એક કામ અને દો કાજ. રિપ્રિન્ટનું અર્થ અને પાણી ભરાવવાનું અર્થ પણ જોડે જોડે કામ અને રિપ્રિન્ટની કસરત મારે જે વખત જુદો કઢાડવો પડે તે પણ બચે. વળી રિપ્રિન્ટની કસરત સિખવવા મારે જે વખત ગુમાવવો પડે તે પણ બચે.

મહેને આનંદ થયો અને મહે પરિનિતે વાત કરી સફાઈએ તે સુશિક્ષિત છે. તેથી હસ્તે સુખે વાત સાંભળીને કહ્યું — “બહાન, ગોવર્ધનરામ શુ કહે છે ? જીજ્ઞાસુન્દરી બતો. તે-માંજ નતમાઈ કલ્પણ છે. આપણે ધેર આવતું સુન્દરી સુબોધ પણ તેવુંજ કહે છે ને ? આપણે મગમ જાનવાનું નથી.” સર્વ જણે આ વાત જાહજ સમજવી જોઈએ

“પ્રેમયોગી.”

છવ દયા.

તુરતનાજ જન્મેલાં કુમળી ધયનાં જનવરોના રક્ષણ માટે
ચાંપતા ઇલાએ લેવાની જરૂર.)

જનવરો ઉપર શુભરત્ન ધાતકીપણ અટકાવનારી મંડળીઓના
સેક્રેટરીઓને તે બાબતમાં વિનંતિ.

મહેરબાન સાહેબ

શ્રીલેખરમાં આવેલી આપણા સહેરની પાંજરાપોળ એવાને માટે મહારા આસીસ્ટન્ટ
મેનેજર શ રા. હગનસાહ નિ. પરમાણુદાસ નાણાવટી સાથે દુ થોડા માસ ઉપર
મથો હતો અને તે વખતે અમે તે પાંજરાપોળનું બારીકાથી અવલોકન કર્યું હતું અને
તેમાં ખાસ જમ્મે એક તમેલામાં જોયું હતું તેમાં ૧-૨ દિવસની ઉંમરનાં કુમળામાં
કુમળી વયનાં કેટલાંક પાડાંઓ અને જ્યાં હતાં, કે જ્યાં માંડ હરીફરી થકે તેવી
લાક્ષતમાં હતાં. આથી સ્વભાવીક રીતે અમારા મનમાં જે સ્વાભ ઉપસ્થિતિ થયો હતો
તે એજ હતો કે આવાં નાની વયનાં પાડાંઓ પોતાની માતાના દૂધના પાન વિના થી
રીતે છવી ચકશે? આ સંકેતનું સમાધાન કરવા માટે અમે પાંજરાપોળનો એક નોકર
કે જે તે તમેલાની સંભાળ રાખતો હતો તેને પુછ્યું તો માત્રમ પશ્યું કે તેઓને
લાકડાંની નળી અથવા બાટલીઓથી તેનું મોં ફાડી તેમાં પરાણે દૂધ રેડવામાં આવે છે.
પણ તે દૂધ તેને પચી ચકતું નહિ હોવાને લીધે આવાં પાડાંઓમાં ડાહકજ મહોડું
થવાને પામે છે, જ્યારે તેનો મહોડો બાગ થોડોજ વખત આં દુનિયાની દુવા લાઇ પાણુ
જે રસ્તેથી તે આશ્યું હોમ તેજ રસ્તે વીદાય થાય છે.

અરેખર અપણી પાંજરાપોળો તથા બીજી તેવી સંસ્થાઓ જનવરોની પોતાનાથી
જનતી સેવા કરવામાં પહોંત રહેતી નથી, તેમ બિચારાં આવાં પાડાંઓ જેવાં જનવરો
તેઓની મને તેટલી સંભાળ રાખ્યા છતાં છવી ચકશે નહી તેવી ખાતરી હોવાથી પણ
આપણી દયાળુ પાંજરાપોળો તેઓને બચાવવાને યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે કે જે ધણે માગે
નિર્બળ નીવડે છે.

જેવું તે પાણું જન્મ પામે છે કે તુરત તે પોતાની માતાના દૂધમાંથી બાગ પડાવશે
અને તેથી પોતાને તેટલા દૂધ પુરતી કમાણીમાં અલેખ પહોંચશે એવું માનનારા કેટલાક
મલ્લી લોકો પાડાંઓની આવી દયાજનક અને કુર વર્તણુક માટે જવાબદાર છે. અને
આવા દલકા વિચારને આધીન થઇને પાડાંઓ જન્મ થનવિતજ તેને એક જંગલમાં
રખાતું મુકી દે છે. ત્યાંથી પાંજરાપોળ માણસો અથવા બીજાં માણસોને તે માણુમ
પડતાં તેઓ તેને પાંજરાપોળમાં લાવે છે કે જેમાં ઉપર પ્રમાણે તેની સંભાળપૂર્વક આવજત
છતાં તેઓ મરણ પામે છે, અને તેવાં મરી મથેલાં પાડાંઓનાં મુઠાંઓ ગાડાંઓમાં ખડકીને
લાઇ જવામાં આવતાં ધણા લોકોએ જોયેલાં પણ હશે. કેટલી જગ્યાએથી અખર મર્યા

છે તે પ્રમાણે પાડાઓનો જન્મ થતવિતજ કેટલાક માતકી ગવલીઓ જુદી જુદી માતકી વર્તણૂકથી તેઓનો નાશ કરે છે અને અકસોસ કે આપણને દૂધ, દહીં તેમજ બીજાં ઉપયોગી ચીજ પૂરી પાડનારા બીયારાં નિર્દોષ અને મુગાં પ્રાણીઓની આશ્વાસને ઉપકારને બદલે આવી રીતે વાળી આપવામાં આવે છે.

આપણાં ગરીબ બિયારાં નિર્દોષ કુમળાં વયની બાળકા ઉપર જેમ તેઓની માતાઓને પ્રેમ હોય છે તેવોજ પ્રેમ આવાં પોતાનાં પેટમાંથી જન્મ લેનારાં બાળક બચ્ચાં ઉપર જનવરોને હોય એ સ્વભાવીક છે. જ્યારે તેનું બચ્ચું તેની મા પાસે હોય અને તેને આપણે માત્ર અટકવા જઈએ ત્યારે તેની માતા આપણા સામે તેનું રક્ષણ કરવાને છુરકે છે તે ઉપરથી તેવા પ્રેમને આપણને અનુભવ થાય છે; તેા આવી રીતે એક માતાને પોતાનાં બચ્ચાંથી આવી માતકી રીતે વિશેષ કરાવવો એ શું કામ પશુ રીતે ધ્રુષ્ઠવા યોગ્ય છે ?

હું તે માટે ઉપદર્શાં જુદાં જુદાં શહેરોની માતકીપણું અટકાવનારી મંડળીનું તે બાબતમાં ધ્યાન ખેંચીશ તો તે કોણ પશુ રીતે અયોગ્ય ગણાશે નહિ. તે દયાળુ સરથાઓ માતકીપણાના જુદા જુદાં ગુન્હાઓ સાબીત કરી માતકી ગુન્હેગારોને તેની કસુર બદલ યથા-યોગ્ય શિક્ષા કરાવે છે અને મુગાં જનવરોના તેથી કરીને અમશ્વિત આશીર્વાદ મેળવે છે. પાડાં તથા વાહરડાંની બાબતમાં પશુ આ એક કમકમાટ ઉપજાવે તેવા ગુન્હો છે અને તેવા ગુન્હેગારને યોગ્ય નશિષ્ઠ અપાવવા માટે આપણી મુબત્તની માતકીપણું અટકાવનારી મંડળીના સેક્ટરી સાહેબે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેઓનાં એજન્ડોને તેઓએ ખાસ હુકમ આપવો જોઈએ કે જાવા ગુન્હાઓ પકડવા માટે તમેલોની આસપાસ તેઓએ ફરતા રહેવું અને ગુન્હેગારને પકડવો જો એવી રીતે કાળજીપૂર્વક કામ લેવામાં આવશે તો હું ધારું છું કે થોડા વખતમાં આવા ગુન્હાઓનો સદંતર નાશ થશે તેમાં કામ પશુ શક નથી. આપણી નામદાર દયાળુ ધીરીશ સરકારે આ બાબતમાં કાયદો અમલમાં મુકવોજ હશે અથવા જો નહિ મુકવો હોય તો હું આશા રાખું છું કે જનવરોનાં બચ્ચાં સ્વતંત્ર રીતે ખાસ ખર્ચા થાય નહિ ત્યાં સુધી તેને તણ દેનાર ગવલીઓને ગુન્હેગાર ગણવામાં નામદાર સરકાર પાછી પાની ભરશે નહિ.

પાડાંઓ, બકરાંનાં બચ્ચાંઓ તથા બીજાં આવાં નાહતા પ્રાણીઓ ઉપર, આવાજ પ્રકારના ગુન્હાઓ બહારગામમાં થવાની ફરીયાદ પશુ આપણે સોંમળીએ છીએ અને તેથી કેટલાક દયાળુ દેશી રાજ્યોમાં આવા ગુન્હાઓ ઉપર સખ્ત અંકુશ પશુ મુકવામાં આવ્યા છે. અને તેવીજ રીતે બીજાં દેશી રાજ્યો તથા પ્રજા વર્ગ અને સત્તાવાળાંઓ તેવા દયાળુ કરાવો અમલમાં મુકે અને બિયારાં ગરીબ, નિર્દોષ, કુમળાં પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતું માતકીપણું બધ થાય એવી મહારી સચિત્ત નમ્ર પ્રાર્થના છે.

બી જીવદયા સ્તાનપ્રસારક ફંડ એશીસ,
૨૦૯, ચંચાફ બજાર, મુમ્બઈ નં. ૨.

લલિતભાઈ ગુલાબચંદ શંભેરી,
બોમ્બેની મેનેજર,

ड. आनंदजी मूलजी बांधी वरफयी भेट.

ब्रिटिश राजकुमारी—प्रिन्सेस मेरी.

(छडाइना फन्डमाटे प्रिन्सेस मेरीए अथाग श्रम उठाव्यो छे.)

ઠ આનંદજી મૂલજી પાંચી વરફયી ખેડ.

વેલ્જિયમના રાણી, રાજકુમારો અને રાજકુમારી.

સુન્દરી સુબોધ

સચિત્ર માસિક વધારો.

આપણાં બાલકો જાણે દેશનું અવિચ્છેદ્ય આધાર રાખે છે, —આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમહિત છે, —તથા આપણા બંધુઓની સદાય વિના પ્રગતિ થવી કઠિન છે; આથી—પોતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ પુરુષો, બાલકો, —સર્વમાં સહાયતા અને મુનિચાર, તથા હિંમત, સત્ય, શ્રેય અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ નિરંતર પ્રયત્ન કરવો, એમ બાલક સંતાનનું અર દેશમત છે.

સુન્દરી સુબોધ:

પુસ્તક ૧૨-અંક ૫

જાતેયારી ૧૯૨૫.

સરસ્વતી.

ઉદ્બોધન:

જાગો, ભારત સંતાન ! બંધુ હો ! જાગો હવે તો;

જ્યો વિમલ સત્યમાન, બંધુ હો ! જાગો હવે તો.

જાગો ભારત સંતાન !

તોડો વંચન વલ્લ કરી, આલસ મરહો અંગ,

જીવન માર્ગે સંચરો ઘરી અભિનવ વિરલ ઇર્મગ;

બંધુ હો ! જાગો હવે તો !

જાગો ભારત સંતાન !

ભેદ તજો, સંપ જ સજો, મનો એક ભગવાન,

પર્મપંથે પગ સ્થિર રજો, તો પામીશું પુણ્યનું સ્થાન;

બંધુ હો ! જાગો હવે તો !

જાગો ભારત સંતાન !

નિન્દા કરશે નિન્દકો, નવ ધરણો તે ધ્યાન,

સત્ય તજો ધ્વજ ધારીને કરો જીવનરણમાં પ્રયાણ;

“ સત્યમેવ જયતે ” ગજવજો,

શૂર્ય ભારત સંતાન !

—નરસિંહરાવ મોહનાથ કૃત “ નૃપુર સંકાર ”

એ દિન ગયા!

લેખક: રા. રા. ચાંપશી વિકુલદાસ ઉદેશી-ચલકતા.

(હરિગીત.)

નિર્દોષતા, શુચિતા અને શાન્તિભર્યા દિન એ ગયા,
સૈદ્ધવ તણી મૃદુ મધુર સુખપ્રદ સખિ ! ગર્ભ એ સરલતા.
ઉત્સાહ ને આનંદમય એ જીવનઘટના વહી ગઇ,
બાહ્યા ગર્ભ ને તુથી હું સખિરી ! અરે ! વિખૂરી યઈ.

૨.

સન્ધ્યાસમે કદી સરિતતીરે ઉભય-આપણુ બેસતાં,
આનંદકારી વિવિધ રમતો શુદ્ધ હૃદયે ખેલતાં,
રીસાઈ જનાં લાડથી, વળી પુનઃ એક બની જતાં,
કદી ઉરના ઉદાસથી સ્વર્ભોધ દારયે મલકતાં.

૩.

એ દિન ગયા, એ દિન ગયા, આ પ્રિય સખિ ! એ દિન ગયા,
હા ! સમયરૂપી સાગરે એ સુખતરંગો વહી ગયા,
વિધવિધ કુસુમો વીણતી તું, મનિકા હું શુંઘલી,
પ્રિયતમ તને મારે ગણી પછી કંઈ તુજ આરોપતી.

૪.

કદી બાગમાં કાસારતીરે ઉભય આપણુ ઉભતાં,
ત્યાં વિમલ જલ પર જતક ઠેરી સુખદ કેલી નીરખતાં,
તુજ રકંધ પર સખિ ! શીર્ષ દાળી હું કદી કદી લાડતી,
અતી સરલ હૃદય જ્ઞાતથી 'પ્રિય સખિ' કહી બોલાવતી.

૫.

કદી ચાંદની ઉજ્જવલ મહી ચિન્તારહિત બની બેસતાં,
નાના પ્રકારની ગોષ્ઠીમાં સંસારને બૂલી જતાં !
કદી ગાન ગાતાં ધીર મીઠું શાન્તિમય એ સમયમાં,
પછી ઉભય આપણુ ગાનસ્પર્શમાં મચી કેવાં જતાં !

૬.

એ રમત ક્યાં, એ લાડ ક્યાં, એ હાસ્ય સખિ ! સ્વર્ગીય ક્યાં ?
ઉદાસ ને વેળી સુખ ક્યાં, કયા વચન એ બાવે બચે ?
બાલાપ કયા, એ ગાન કયા, બાહ્યા તણી મીઠાશ ક્યાં ?
એ તો ગયાં ! એ તો ગયાં ! જ્ઞાતી સખિ ! એ તો ગયાં !

આશ્વાસન.

સેખક:-શ્રીયુત્ "ધીરજ"

શાને ઠહાણા ! કુખિત થઈ તું દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખે ?
ભાવી શુંકું, અરર ! ન રૂં કચેશથી કાઠ વાતે;
અકિના ન્યાં પશટીં પળમાં કોટી મત્નો રૂં છે,
ખાળા ત્યાં તું હૃદય કુમળું શોક શાને રૂં છે ?

ઉમિ દેખી સુખ દુઃખ તણી ખડકના આ કિનારે,
કંઠાળી શું હૃદયતળમાં શોક-સંતાપ ધારે ?
શોભે છે ને મણિમય રવિ નિત્ય મખ્યાલન કાળે,
રે ! તેનીએ પંડતી પળમાં યાચ કેવી અકાળે ?

ઠહાણા ! કેવો કનક કડો અગ્નિમાં શુદ્ધ ધાત્ર ?
ખાળે ઝાઝુ ત્યમ ચકલનું મુલ્ય મોઘું ગણાય;
ધમ્મુ હડો અધિક પીઝતાં મિષ્ટતા શું તળે છે ?
મ્હોટા અપ્પાત્રા દુઃખદ સમયે ઉચ્ચતા મેળવે છે.

પ્રાતઃકાલે હૃદય સમયે સૂર્ય રાતો દોંમે છે,
તે અસ્તાદિ મમન કરતાં રૂપ તેનું ધરે છે;
સંપત્તિ ને વિપદ મહિં છે સૂર્યનું રૂપ શત્રુ,
સાધુઓનું જીવન દુઃખથી રે ! નહિ ફેરવાતું.

કીર્તિમાં છે અભિશ્રિ અને શાસ્ત્રમાં પૂર્ણ પ્રીતિ,
આપતકાળે ધીરજ ધરવી સાધુની એ સુનીતિ;
જોને, ઠહાણા ! અધિક ધસતા ચંદને ગેષ પડેકે,
પીઝા પાને સચિલ પજુ શું અમ્મનો પંથ ચૂકે ?

સંકષ્ટોમાં જીવન સરિતા શુદ્ધ વહેતી દોંસે છે,
"મ્હોતું-સેધુ" રીખવી જનને કાંઈ ઉચ્ચત્વ દે છે;
ત્રેરી આસો સકળ જગના શોક-સંતાપકરી,
કિન્તુ આપે જરૂર જનને કાંઈ શિક્ષા અનેરી.

અન્તઃ શોકે હૃદય કુમળું યાચ ને દુઃખ ન્હાસે,
અશ્રુ આને નિગર સધળું મેલ છોડી પ્રકાસે;
આપતિને જરૂર હણવા આજ મ્હે જે વિચારું,
ઠહાણા ! ઠહાણા ! "ધીરજ ધરવી" એજ છે સત્ર સારું.

અમોલ મોરલો.

(લેખક: શ્રીયુત્તમ "મલયાનીલ" અમદાવાદ.)

સહીઅરો, જોવાને જાવો રે, મહારી વાડીનો મોરલો.

જાંબલે ધૂમે છે, અશોકલે ધૂમે છે,
ધૂમતો ધૂમતો નાચે રે, મહારી વાડીનો મોરલો.એક રંગી મોરલે અનેક રંગ દીપતા,
ચિત્ર રંગી પૂલડે નાચે રે, મહારી વાડીનો મોરલો."તેહું" "તેહું" નો સાદ ચાર પાસ દહોકતો,
દહોકતો, દહોકતો રાચે રે, મહારી વાડીનો મોરલો.મોરલો અમોલ એવો જર મહારે ધૂમતો,
ધૂમતો ધૂમતો નાચે રે, મહારા અંતરનો મોરલો.એક રંગી મોરલે અનેક રંગ દીપતા,
ચિત્રરંગી જગતમાં નાચે રે, મહારા અંતરનો મોરલો."તેહું" "તેહું" નો સાદ ચાર પાસ દહોકતો,
દહોકતો, દહોકતો, રાચે રે, મહારા અંતરનો મોરલો.

પ્રેમ-પ્રેમ-ને પ્રેમ !

(લેખક: શ્રીયુત્તમ "કુમુભાકર"—સુરત.)

પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ, ધડી જર પ્રેમ વિના નહિ ક્ષેમ,

અહોહો પ્રેમ વિના નહિ ક્ષેમ.

હજારાં હસતાં, દિશમાં વસતાં, નયને નમણાં નેજી,
નેહ નિતરતાં નયનો વદતાં, બહાસ વરસતાં વેણુ.—

અહોહો બહાસ.

અધુ ઉપડી આંખડીમાં આંખનાં દેવાંનાં સહુ દેત,
બહાસને બહાસપનો સંદેશો સંઝામાં કંઈ કહેત—

અહોહો સંઝાનાં.

બજવાલે, ઉજમાળે જીવન રસિલાં રમાડે રાસ,

"મજ બહાણું" વૈકુંઠ નહિ આણું," બોલાવે અમ પાસ:—

અહોહો મોસાવે

બહાસાની બહાસપની રીતો અમને ના સમજાય,

આણું આણું કંઈક નિરખતાં કે દિન દસી પડાય:—

અહોહો કે દિન.

રસધૈરાં રસિપાળન મહારાં, રું દસે એ પ્રેમ !

રોડજયો સંવનિયાં શીખવી, બસ આટલી કરજો રહેમ.

અહોહો આટલી કરજો રહેમ.

લગનગીત.

(લેખક: રા. રા. રા'કરપ્રસાદ છગનલાલ શાવળ.)

(“ કચ્છરી કેવણુ ન્દરીરે દૂધડે વર્ષે છે મેદ ” એ પ્રસિદ્ધ ઓગીતના લગભાં.)

૧. આજનો દિવસ સખિ ! સોદલો રે જાણે સદિ સખપ,
સ્નેહ હરે હરે હિમયો રે, ખીણ ગીત ફેરાય;
અમૃત મિઠે દૂધડે રે, જાણે વર્ષે છે મેદ,
પૂણાં સુખધ યી ફેરતાં રે, જાણે સુણનો રનેદ !
૨. દૂધચૂપણુ વીર કેમળા રે, કુલવર્ધન કાજ,
કંઈયે જેવા કોડામણા રે, વીર પરણ્યો આજ;
રતિ સમાણી દેખાવડી રે, વધુ વરવાને કાજ,
લાડેકાડે વીર બનીદની રે, રંગે વાપરો આજ.
૩. ગડગડી રંડી મિટી વાદળા રે, પેલી વધૂરે ઉર,
જળ ઝોનાં વીરવર ઝીલશે રે, બરહિરથી જર;
રનેડી સંબંધી ને મિત્રનાં રે, રિમતઅમીથી સોદાષ,
રત્ને રામે બીંભઈ જશે રે, વીર ગીતરમે ન્દાષ.
૪. દિશા દિશાએ મ્હેંકતી રે, પીડીથી મદી વીર,
પિત્રાણી ન્દાની મ્હેડી પોંખશે રે, હસને મુખડે રણધીર;
અંજ અંગ સોદરાવશે રે, વઢામૂવણો આજ,
ધોડીનો કૂદાની સડળ ફોરીએ રે, ગંબીર ધૂમશે વરરાજ.
૫. સાજનમંડલે શોભશે રે, હસતાં નર અને નાર,
ધમધમશે ધરતી બધી રે, મુખીઆં દેડાને ધાર;
શંદ વનિતાનાં છૂટશે રે, હિમી વાટે અપાર,
આણે ન્યાણે વરને નિરખશે રે, ધસમસી અશુમાર.
૬. વિદ્યા બણી પૂરી થઈ ગયા રે, કુમાર પરણ્યા જોગ,
વિદ્યાવિભાસી કુમારીનો રે. વીતી જાય સમયોગ;
લગનું મન તીવ આદરી રે, સમપદી બણી આજ,
લક્ષ્મી નારાયણુ જોડી યીરે, જોડી જોડાશે આજ.
૭. પ્રાણ ને પ્રેમ વિકાસતો રે, ઝરશે લગનનો રનેદ.
પંચામૃત યું જીવન તણું રે, લગન મુખ નિઃસંદેહ;
શુદ્ધસાથમ જરવો ધણે રે, પેલે આશ્રમ અન્ય,
વીર એ આશ્રમ આજ માંડશે રે, જીવન કરશે ધન્ય ધન્ય.
૮. વહેવાનું મંડપગદને રે, યેથા પાલયું આજ,
સર કરીયું ગીતખણુથી રે કન્યાપ્રાપ્તિએ આજ;
આજનો દિવસ, સખિ ! સોદલો રે જાણે સદિ સખપ !
સ્નેહ હરે હરે હિમયો રે, ખીણ ગીત ગવાય !

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

આધુનિક સ્ત્રી શિક્ષા.

(હિન્દી ઉપરથી.)

અનુવાદક: રા. રા. ત્ર્યંબકલાલ જીવરાજ જોશી.-અમદાવાદ.

એક સાધારણ રિયતના માતાપિતાને ત્યાં ઉત્પન્ન થએલા, પોતાની દેવી સારી-રિક શક્તિઓ તથા અપૂર્વ માનસિક પ્રતિભાના બળથી અદ્ભૂત પરાક્રમે કરી ફાંસ દેશના વિશાળ રાજ્યનું સ્વામિત્વ મેળવનાર મહાત્મા નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પોતાની માતાની દ્વારા મળેલી શિક્ષાઓને માટે સર્વદા ઉચકાર પ્રકટ કરતા હતા. વારંવાર તેઓ એમ કહ્યા કરતા હતા કે “અઘાપિપૂર્વત જે કંઈ મ્હેં કર્યું છે અને બલિષ્ઠમાં કરવાની આશા છે તે માત્ર મ્હારી માતાની પવિત્ર શિક્ષાઓનું ફળ છે.” તેમને દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે. “પ્રજાનો ઉત્થર્થ, રાજ્યની શાંતિ તેમજ દેશની ઉન્નતિને ધજોગ અંશ, દેશની મુશિક્ષિતા સ્ત્રીઓ પર આધાર રાખે છે.”

પાશ્ચાત્ય શિક્ષાઓની પ્રાપ્તિ સાથે આપણામાં એક દુર્ગુણ એ આવી પડ્યો છે કે આપણા દેશના વિદ્વાનોની સંખ્યા કરતાં આપણે વિદેશીય લેખકોની વાતોને અધિક આદર કરીએ છીએ. તેથીજ આ લેખના આરંભમાં વીર નેપોલિયનનું ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે. મર્યાદા આજકાલની શિક્ષાપ્રણાલી સર્વાંગે પૂર્ણ ન હોવાથી, તેમજ એ અધુરી શિક્ષા મેળવનાર જાવાઓમાં દેવ વિશેષ રહી જાય છે, તેથી કેટલાક લોકો દજા પણ આધુનિક સ્ત્રી-શિક્ષા ॥ પક્ષપાતી થવા નથી; તથાપિ આ વાત તેા નિર્વિવાદ છે કે ઉત્તરતિવું મૂળ સ્ત્રી-શિક્ષા જ છે. હાલની સ્ત્રી-કેળવણી તરફ અભાવ રાખનાર તે સંજોગો પણ સ્ત્રી-શિક્ષાને દોષમય કહેતા નથી, પરંતુ તેઓ તે કેલવણીની પદ્ધતિ, સ્વરૂપ, તથા સાધન વગેરેને માત્ર આ દેશની સ્ત્રીઓ માટે ઉપયુક્ત સ્વમળતા નથી.

જો ઉકા વિચર કરીને જોઈયું તો જોને આપણે સ્ત્રી-શિક્ષા કહીએ છીએ, તે વા-રવમાં સ્ત્રીશિક્ષા નથી પરંતુ કન્યાઓની કેળવણી છે. સંભવ છે કે આગળ જતાં એ પદ્ધતિમાં સુધારો કરવામાં આવશે; પરંતુ હમણાં તો સાધારણ રીતે એમાં કન્યાઓની શિક્ષાનોજ અંશ પ્રધાન છે તથા પૂર્ણ વધતી મહિલાઓની શિક્ષાનો પ્રમુખ કોઈ કોઈ ચહેરોમાંજ છે. કન્યાઓની શિક્ષા સ્ત્રી-શિક્ષાનું મૂળ છે. અને તે માટે આપણી ન્યાય શીલ ઇચ્છિય સરકાર અને વડોદરા જેવાં આદર્શ દેશી રાજ્યો બનતો પ્રયત્ન કરે છે. અન્ય રથોએ પણ આ સત્કાર્યનું જહુ જનુકરણ યાવ છે અને સમ્પૂર્ણ જનસમુદાય આ પ્રણાલીનો પક્ષપાતી થઈ રહ્યા છે, એમાં કાંઈ સંક નથી.

આપણે મૂઢમ દૃષ્ટિથી શું વિચાર કરવા જોઈએ ?

સ્ત્રી-શિક્ષાની પ્રત્યે જનસમુદાયની સહાનુશ્રુતિ, તથા સરકાર અને દેશી રાજ્યોના સુપ્રયત્નો જોઈ આપણે પ્રસન્ન તો અવશ્ય થઈએ છીએ. પરંતુ આપણે વર્તમાન સમ-યની કન્યા-શિક્ષા-પ્રણાલીની સદમ દૃષ્ટિથી સમાલોચન કરવી ઘટે છે સ્ત્રી-શિક્ષા હમણાં

આસ્વાપચર્યામાં છે અને જેવી રીતે સ્વાભાવિક સ્નેહને લીધે માતાપિતા પોતાના બાળકોના ગુણો અને દોષોની પક્ષપાત રહિત સમાલોચના કરી શકતા નથી, તેવી રીતે આપણે પણ આ બાલ સ્ત્રી-શિક્ષા પ્રણાલીની ખામીઓ તરફ મમતાને લીધે પુરતું લક્ષ આપતા નથી. પરંતુ એ આપણી ઘણીજ ભારે ભૂલ છે. સ્ત્રી-શિક્ષા જેવા મહત્વના વિષયપર કદી આપણે પૂર્ણ ધ્યાન નહિ આપીએ અને તેની દ્વારા કેટલાંએક નિંદ્ય પરિણામોને ઉત્પન્ન થવા દેઈશું, તો ત્હેનું ભૂલ જ આપણું ભાવી સંતાનોને ભોગવવું પડશે એ નિઃસંદેહ છે. વળી એવી આપણા દેશની ભાવી પ્રજાનું જીવન હુનમય બની રહેશે. આથી અન્યાય વિષયોની પેઠે સ્ત્રી-શિક્ષા જેવા અતિ મહત્વના વિષયપર થોડા ધ્યાન આપવું એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

આપણા દેશને જેમ અબજુ ઓંઝોથી દાનિ થાય છે, તેનાથી પણ વધારે દાનિ આપણી સુશિક્ષિતા કહેવાતી પણ અર્થ જ્ઞાન પામેલી સ્ત્રીઓએ અનુચિત માર્ગોનું અપલબ્ધ કરવાથી થઈ શકે, તે આપણે સર્વદા બૂલવું જોઈએ નહિ. અને આપણી બાલિકાઓને, કેવા સ્થાનમાં, કેની દારા, કયા કયા વિષયોની શિક્ષા આપવામાં આવે છે—આ સર્વ બાતો પર આપણે દષ્ટિપાત કરીશું તો આપણને સમજવા વિના રહેશે નહિ કે કયા કેળવણીના વર્તમાન શિક્ષાક્રમમાં કેટલાંએક આવશ્યક સુધારાની ખાસ જરૂર છે.

આપણે કોઈ સ્થિર ઉદ્દેશ નથી.

સ્ત્રી-શિક્ષાના પ્રસંગમાં સર્વથી પ્રથમ વિચાર કરવા યોગ્ય વાત એ છે કે તેમને શિક્ષા કયા ઉદ્દેશથી આપવી જોઈએ—આપણે ત્યાંના પુરૂષવર્ગે તો એટલા માટે વિદ્યાબ્ધન કરે છે કે એ દ્વારા તેમની ઉદરપૂર્તિ થાય. માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી અભ્યસન કરનારા સત્જન હિંદુસ્થાનની શાળાઓમાં વર્તમાન સમયમાં ભાગ્યે જણીમાં આવશે. જાણેલા ગણેલા હિંદુસ્થાનના પુરૂષોના મોટા ભાગ નોકરીઆત હોવાથી, ઘણાં મનુષ્યો એમ ધારે છે કે બહુવાનું તો માત્ર નોકરી કરવાને માટેજ હોય છે. અને આ નિશ્ચયે આપણામાં એટલી દલતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે કે કેટલાંએક લોક અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર પૂછ્યા કરે છે કે:—“અમુક પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ (પાસ) થયા પછી કેટલા રૂપિયાને મહિને પગાર મેળવી શકશે ?” જ્યારે પુરૂષોની બાળતામાં લોકોને આ નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે, ત્યારે તે અસિદ્ધિ પુરૂષ સ્ત્રીઓની કેળવણીના વિષયમાં એમ કહે કે:—“અમારી બાલિકાઓને કોઈ નોકરી કરવા જતું નથી કે અમે ત્હેનો ધરકામ શીખવાનો સમય અગાડીને તથા ધરમાં મદદગાર થઈ પડવાની અનુકૂળતાનો ભોગ આપીને પાંચ ત્હેને બહુવા નીશાળે મોકલીએ ।”—આનું સામંજસુ એ કાંઈજ આમર્થ્યની વાત નથી. એ બહુ હોવા છતાં—“કોઈ પણ પ્રવાસમાં સુશિક્ષિત મનુષ્ય વિશેષ ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે.” આ સત્ય લોકોના હૃદયમાં ચારી ઊપ પાડી રહ્યું છે. અને લોકો આ વિચારને આધારે અથવા કોઈ સ્થળે રાજ્ય કરાંની આગાથી બદલ થઈને બાલિકાઓને યોગીક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી રહ્યા છે. પરંતુ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને આપણી જ્ઞેનોએ શું કરવું જોઈએ, શુદ્ધસ્થાનમાં પ્રવેશ કરી તેમને ક્યાં ક્યાં કર્તવ્યોનું જ્ઞાન અપસ્ય સંપાદન કરવું પડશે—એ સર્વ નિશ્ચિત થયું નથી. આપણે તે માટે કોઈ ખાસ ઉદ્દેશ હોય એમ જણાવું નથી. તેથી જે જે વિષયો પુરૂષોની કેળવણી માટે આવશ્યક ગણવામાં આવ્યા છે, તેજ વિષયોમાં આપણી

બાલિકાઓને પણ શિક્ષા આપવામાં આવે છે. કદી કોઈ બાલિકા-વિદ્યાલયમાં પાઠ શાસ્ત્ર, વસ્ત્ર શાસ્ત્ર (સિવતા ઝૂંઘતી) વગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં પણ આવે છે, પરંતુ તે એવી રીતથી કે, તે ચિંતાકર્ષક, સર્વમાન્ય તથા સર્વોપયોગી ભાગ્યેજ માન્ય પડે છે અને તેને સ્ત્રી-જીવનમાં જે મદદવનું સ્થાન છે, તેના પ્રમાણમાં અભ્યાસક્રમમાં તેની યોગ્ય ગણના થયેલી જણાતી નથી. આ બાજતમાં આગળ વધીએ તો આપણને માલૂમ થાય છે કે બહુધા કન્યાઓ પાંચ કે છ વર્ષે સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરીને અભ્યાસ છોડી દે છે અથવા કોઈ કોઈ બાલિકા નવીન જમાનાને અનુસરતા મૃદસ્યની પ્રિયપુત્રી હોય તો અંગ્રેજી શિક્ષા મદદ્ય કરવા સાથે છે અને પાઠશાળાની ઉચ્ચ શ્રેણીઓની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને ડીમી-ઓ મદદ્ય કરે છે; અર્થાત્ યુવકો અને યુવતીઓની શિક્ષા પ્રણાલીમાં કોઈ પણ તફાવત ભેદ રાખવામાં આવ્યો નથી. આ એક અંગીર ભૂત છે. પાશ્ચાત્ય તેમજ આ દેશની સામજિક ધર્મના, તથા જીવન રીતિ-નીતિ, ધાર્મિક વિચાર અને કાર્ય પ્રણાલીમાં એટલું મોટું અંતર છે કે જે ક્રમ તે દેશને માટે સાબદાયક હોય તેજ આપણે માટે જુરાં પરિણમી પણ આપનાર થાય, એમ બને છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓ પૂર્ણ વયની થવા છતાં પણ વિવાહ કરતી નથી અને કરવાની ઇચ્છા પણ રાખતી નથી. આથી તેઓ આવી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા સાથે છે જે તેમની ઉદર પેશણની ચિન્તા દૂર કરવામાં મદદગાર થાય છે અને પછી કદી તેમને કોઈ સમવિદ્યા-શુદ્ધિયુક્ત સમજન લાભ કરવા યોગ્ય મળે તો તે વિવાહ કરે છે; અન્યથા એ જન્મપર્યંત કુવારી પણ રહી જાય છે. પરંતુ આપણા ભારતની સ્થિતિ આથી વિપરિત છે. આપણે જ્ઞાતિ બાલિકાઓના ૧૦-૧૩-૧૫ વર્ષની અવસ્થા સુધીમાં વિવાહ અવસ્થા યર્ષ જાય છે અને તેથી તે બાલિકાઓ પોતાના સ્વામીની આશ્રિત થઈ જાય છે અને તેની સહધર્મિણી બનીને પોતાનું જીવન વ્યતિત કરે છે. આ બિલ શિષ્ય વિવાહ પ્રણાલીમાં પણ એ ઉત્તમ છે, તેનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા આ સમયે નથી; પરંતુ આપણે ત્યાં વીસ વર્ષથી ઉપરની ઉંમરની કુમારિકાઓ સંખ્યાબંધ દૃષ્ટિ ગોચર થવાને લક્ષ્ય પહોંચી વળેલી વાર છે. તેથી આપણને સદા પ્રતીત થાય કે યુરોપની સામાન્યિક-કૌટુંબિક સ્થિતિ આપણે ત્યાં નથી. એટલે તે દેશો મહિની ઇષ્ટ વસ્તુઓ આપણને સર્વથા હિતાવદ્દ હોય એમ બનતું અસંભવિત છે. માટે આપણા લોક જીવનના આચાર વિચારને અનુકૂળ થઈ શકે તે કન્યાદેળવણીની પદ્ધતિ કેવા પ્રકારની હોવી નોંધ્યે-અર્થાત્ વર્તમાન સમયમાં આપણી કન્યાઓને કેવી શિક્ષા પ્રદાન કરવી નોંધ્યે, એ વિચાર કરવા આવશ્યક છે.

જે સમજન કન્યાઓની શિક્ષણ પ્રણાલીનો નિષ્પ કરે છે તે ઉપરોક્ત અવસ્થાનું અથવા તો જ્ઞાનજ રાખતા નથી અગર જ્ઞાન રાખવા છતાં પણ એ તરફ યોગ્ય ધ્યાન આપતા નથી. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:-“મનુષ્યના બધા દિવસો બરાબર જતા નથી.” આને જે કન્યાઓ છે તેમને ચોક્કસ દિવસ પછી મૃદલિ કહેરાવવલું શરૂ થાય થશે. તેમને મૃદ-સંસારની સૃષ્ટિ રચવી-ચલાવવી પડશે, તેમને કેટલાંએક બાળકોની (જે બગડવા-મુધારવાની જવાબદારી તેમના શિર પર રહેશે) માતાઓ બનતું પડશે, તથા તેમને સંવૃત્તમ ધર્મ નીતિનું અવલંબન કરવું-કરાવવું પડશે. શિક્ષા મદદ્ય કરીને તેઓ ધરનાં કોમેલો અનકિત ન થઈ જાય, પરંતુ મૃદ-કાર્યમાં તેમની અભિરૂચી બની રહે,

તહેમનામાં વિવેક વિચાર અભિવૃદ્ધિ પામે, અપ્રત્યક્ષ વાસનાઓની તરફ તહેમતું સ્વપ્નમાં પહોંચ્યાન ન જાય, અનિયમિત અથવા અપોષ્ય, હૃદ ઉપરાંત, ધન વ્યય કરવાની ટેવ ન પડી જાય, અન્ય સુશીલ સત્તારીઓનાં ચરિત્રોનું અનુકરણ કરી તહેમના વિચાર અને વર્તન પોતાના જીવનને નિર્ભય તથા સાર્થક બનાવી શકે, તહેમની શારીરિક તથા આર્થિક શક્તિઓ કઠી મન્દ થવા ન પામે, ખાસ જરૂરીઆત સિવાય ભોગોપભોગનું વ્યસન પકવા ન પામે, તથા જે સ્થાનપર જે અવસ્થામાં તહેમને પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવાનું છે તહેમને અનુસરીને સંતોષકારક કાર્ય કરવાની તહેમનામાં શક્તિ ઉત્પન્ન થાય, પોતાના વર્તણૂકો તરફ પૂર્ણ બાવથી વર્તી શકે, તથા કુટુંબ વર્ગમાં સુખ અને સહજાવ પ્રવર્તાવે,—એવું ચારિત્ર્ય તહેમનામાં પ્રકટ થાય, એમ થવા વિવિધ વિષયોપર વિચાર કરી, શિક્ષાક્રમ-શિક્ષક પ્રત્યાહિનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

આ પ્રકારનો વિચાર કરવાથી જાણી આવશે કે વર્તમાન સમયની કન્યાઓની શિક્ષા-પ્રણાલીનો, યુવાનોને પહોં તેજ પ્રમાણે શિક્ષણ આપાય છે માટે તે સ્વીકારાયા ઉપરાંત, કંઈ પણ ખાસ ઉદ્દેશ નથી. જ્યારે ઉદ્દેશજ યોગ્ય નથી, ત્યારે સફળતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? પરંતુ એમાં દોષ કેનો છે ? અ-શિક્ષણના પક્ષપાતિઓને તહેમના ઉત્સાહને માટે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ; પરંતુ અમારો તહેમની સાથે કન્યાઓ-યુવતીઓને ક્યા ક્યા વિષયોનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ એ જાણતરમાં મતભેદ છે, એ તો કહેવુંજ નોંધશે. ઇંગ્લેન્ડ ભણેલા સબજનો પાશ્ચાત્ય શિક્ષાના પ્રભાવથી તે દેશોની રીતિરીતિના એવા અધેક્ષત ધર્મ ગયા છે કે આ દેશની બાવી માન્યોનું શું કર્તવ્ય છે, તહેમણે શું શું કરવું જોઈએ— એ સર્વ મહા પ્રશ્નોનો નિર્ણય માત્ર પાશ્ચાત્ય વિચારશ્રેણિને અનુસરી નેજ કરે છે ? કેમવળી પામેલાઓનો મોટો સમુદાય આવોજ છે તહેમણે તો મનમાં એજ નિશ્ચિત કરી રાખ્યું છે કે અમારી સ્ત્રીઓને ઇંગ્લેન્ડ બાનુઓની (True Copy) ખરી નકલ બનાવી, તહેમના જેવીજ સુશિક્ષિતા, પવિત્ર અને સબ્ય બનાવવી છે. એ તહેમનો મુખ્ય આશય સમજાય છે. પરંતુ અદ્યપિ એ તહેમનો પોતાનો ઉદ્દેશ દર્શો, છતાં તહેમણે સ્વીકારેલા શિક્ષાક્રમમાં કંઈ હેતુ અથવા નિયમ જણાતો નથી.

બેઝરહિત—સમાન શિક્ષા:

આધુનિક-શિક્ષા-ક્રમમાં બીજો મુખ્ય દોષ એ છે કે દરેક જાતિ, દરેક સમુદાયની કન્યાઓને એકજ તરફની શિક્ષા આપવામાં આવે છે. સઘળી કન્યાઓને તહેમની જાતિપ અથવા અંજત ગમે તે જરૂરીયાતો હોય તથાપિ—એકજ સ્થાનપર સમાન શિક્ષા આપવામાં આવે છે. હજી કોઈકોઈ રથને જાતિપ વિચાર્યો છે, પરંતુ મુખ્યત્વે કરીને કન્યાઓ સરકારની અને મિશનરિઓની રફોડેમાંજ અધ્યયન કરે છે કે જ્યાં ઓછામાં ઓછી ૯૦ ટકા કન્યાઓ ભણે છે. અદિં સમાન શિક્ષણ તહેમને આપવામાં આવે છે. આજકાલ વિદ્યાનોનો મત પ્રચલિત છે કે માનવ જાતિના દરેક જીવ એક જીવનની બરાબર છે, એથી પોતાનું જીવન સાર્થક બનાવવાનો અને તહેની ઉન્નતિ કરવાનો સર્વને સમાન હક્ક છે. બધાં મનુષ્યો સર્વ બાબતમાં સમાન છે કે નહિ એ એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. કેટલીક જાણતોમો પ્રત્યેક જીવ સમાન છે પરંતુ ઘણી જાણતોમાં તો સસારની જે વ્યક્તિ પણ

એક ખીજની સમાન નથી-એટલે સુધી કે દરેક મનુષ્યના અગ્રમાં પણ કાંઈ ને કાંઈ ક્ષિત્તતા મળી આવે છે. આ સત્ય તો નિરાણુ છે. પરંતુ જાતિ રિયલિતા મ્હોટા ભેદનું અવલોકન કર્યા સિવાય ગમે તે મનુષ્યને ગમે ત્હેવી શિક્ષા લાભદાયક થઈ શકે છે કે કેમ, એ પણ એક વિચારવા જેવી વાત છે. દરેક મનુષ્યને પોતાની ઇચ્છાનુસાર શિક્ષણ મેળવવાની સ્વતંત્રતા અવશ્ય રહેવી જોઈએ, પરંતુ અસાધારણ અનાધિકારમાં કુચ્છતા આ દેશના બાળકોને કેવા પ્રકારની શિક્ષાનો આરભ કરવો જોઈએ, વિદ્યાર્થીઓની કેવી કેવી ઇચ્છાઓ અને વૃત્તિઓ છે, ત્હેમને કઈ રીતે વિદ્યા મદદથી ઠરવામાં સહેલાઈ થશે, ભવિષ્યમાં તે કઈ વિદ્યાનીદ્વારા કેવા થઈ શકે છે, ત્હેમને કઈ કઈ વાતો જાણવાની સ્વાભાવિક રીતે ખાસ આવશ્યકતા છે-આ બાબતોનો વિચાર કાંઈ પણ અરી કરવામાં આવતો નથી. પુરૂષવર્ગને અચૂક પ્રકારની શિક્ષા મદદથી કરવામાં કાંઈ દાનિ નથી કેમકે સુશિક્ષિત થઈને તેઓ જે માર્ગનું-જે વિભાગનું અવલગન કરવા માટે છે, ત્હેનું કરી શકે છે. પરંતુ દરેક વર્ગની-દરેક સ્થિતિની કન્યાઓને એકજ જાતનું શિક્ષણ આપવાથી તેઓ કાંઈ પણ પોષક ઉદ્યમ કરવાની લાવકાત અથવા વૃત્તિ ગ્રામાવી બેસે છે, કેમકે આપણા દેશમાં શિક્ષિતા સ્ત્રીઓ, જેમને પોતાનું ઉદર પોષણ કરવું પડે છે તેઓ માત્ર શાળાઓમાં અધ્યાપિકા, અથવા પ્રતિષ્ઠાલોમાં ધાત્રિકાનું કાર્ય કરતી દષ્ટિગોચર થાય છે. ખેલા એમ થતું નહોતું જે સ્ત્રીઓ જે સ્થિતિની હતી તે વાંચી લખીને પણ પોતાની જાતિય, સામાજિક રીતિનીતિનું સારી રીતે પાલન કરતી હતી ત્હેમના પૂર્વજો જે રીત જાતથી વર્તતા હતા તેવી રીતે વર્તતું, એ દર્શન્ય સમજતી હતી શુદ્ધવનને લગતાં કામોથી નિવૃત્ત થઈને તે પોતપોતાના કૌટુંબિક ઉદ્યોગમાં જોડાઈ જતી હતી. એવી રીતે ત્હેમણે પોતાની સ્વજાતિય કારીગરી અને કુસજતા સ્થિર કરી રાખી હતી પરંતુ આજકાલ તેમ થતું નથી-સામાજિક શિક્ષાનો પૃથક પૃથક પ્રયત્ન ન હોવાથી આપણા જાતિય કૌટુંબનું દેવાણું નિકળી ગયું છે. ભણેલીજણેલી સ્ત્રીઓ પોતાના પૂર્વના કૌટુંબિક ઉદ્યોગને પસંદ કરતી નથી. કેવી રીતે કરી શકે ? જ્યારે ત્હેમને એવા પ્રકારની શિક્ષાજ નથી આપાઈ ત્યારે તેઓ કેવી રીતે એવી વસ્તુઓમાં ગ્રેમ રાખી શકશે ? ત્હેમની એવી વૃત્તિ જોઈ ત્હેમનાં સત્તાન પણ તે કરતાં નથી અને આવી રીતે આપણી કારીગરી અને શુદ્ધોદ્યોગ નો નાશ થતાં થતાં આપણે એટલા બધા અધમ સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યા છીએ કે પેટ પૂરવું બાકાતું પણ મળે શકતું નથી.

હવે, આપણી કન્યાઓ કયા કયા વિષયોની શિક્ષા કયા કયા માર્ગથી મદદથી કરે છે એ બાબતનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. Higher Education હવે શિક્ષા આપવાને માટે કન્યાઓની સ્વતંત્ર પાઠશાળાઓ માત્ર થોડેજ સ્થળે છે. બહુ નથી. તેથી અન્ય સ્થળોએ જો મુનનીઓને હવે શિક્ષા લેવી હોય તો મુનકોની સાથેજ તે લેવી પડે છે આ પૃથા સર્વથા અનુચિત છે આપણે આપણી કન્યાઓના ભવિષ્યનો કાંઈ પણ વિચાર કરતા નથી. માત્ર ત્હેમને ભેડો અમણ, મૂર્ખ ન કહે અને ત્હેમની પ્રસન્નતા થાય અથવા તેઓ સુખી-લાલકાનવાળી થાય, આમ માની લઈ આંખો બંધ કરીને પાશ્વત્ય શિક્ષણ આપી રહ્યા છીએ. પરંતુ એમ કરવાથી જ્યારે કન્યાઓ શુદ્ધસામમાં પ્રવેશ કરીને સાસરે જાય છે, ત્યારે તે ખરનાં કામોનું ત્હેમને કાંઈ જ્ઞાન હોતું નથી અને તેથી

સર્વત્ર અસતોર પ્રકટે છે પોતાની જીવણીનું અભિમાન ધરીને બધાના પર હકુમત અ લાયા જાય છે પરંતુ તેમના રહેને નિષ્ફળતાજી મળે છે । શુ એક સોનીની અથવા લુહારની કન્યા, જેણે મેટ્રીક્યુલેશન સુધી અથવા તેથી આગળ સુધીની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય, તે પોતાના અન્ય સભ્યો જે દિનરાત ટકટક કરીને હાગીના તથા પેટી વગેરે બનાવ્યા કરે છે તેમના નરક સાધારણ રીતે પ્રેમ અને માનની લાગણીથી ગ્રેષ્ઠ રહે છે ? શુ એક બ્રાહ્મણનાલિકા કે જેને એક પવિત્ર યાત્રિકની સાથે પરણાવી હોય અને જેણે મિશનરિસ્કૂલમાં ધોખી અથવા કસાર્તની પુત્રીઓની સાથે રહીને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય, તે પોતાના ધર્મ પ્રત્યે માન અથવા યાત્રિક પતિ પ્રત્યે ઉચ્ચભાવ ધારણ કરી રહે છે ? વિદ્વાનોને ઉચિત છે કે આવા પ્રધાન ઉદ્દેશો વિશે પણ યથાયોગ્ય વિચાર કરવો જોઈએ, કે જેથી જરૂરના ફેરફારવાળી યાજ્ઞો સ્થાપિત થઈ આપણી પુરાણી કુશળતા તથા કુટુંબસંકિતને સંજવન રાખી, સ્ત્રીઓને આદર્શ મૃદુલી બનાવીને તેમને પોતાનું ધર્મ-ધાનન સમજાવે

કોનીદ્વારા સ્ત્રી-શિક્ષા આપવી જોઈએ.

ફેટલેક સ્થળે કન્યાઓને ઉચ્ચ શિક્ષા આપવાનો મોટો ભાગ પુરૂષને હાથ છે અર્થાત્ શિક્ષકોનો મોટો ભાગ પુરૂષવર્ગજ છે આ વસ્તુસ્થિતિ જેમ અને તેમ ત્વરાથી બદલવી ઉચિત છે તે સ્થાનોએ શુશ્રુક્ષિત વૈદ્ય અને અનુભવવાળિ સ્ત્રી-આધ્યાપિકાઓની નિમણૂક કરવી જોઈએ પરંતુ આવી શિક્ષિકાઓને અભાવે જુદા અનુભવી શિક્ષકોની નિમણૂક પણ હાનિકારક ગણવી જોઈએ નહિ* છતાં ન્યાયુધી બની રહે ત્યાંસુધી શિક્ષિકાઓ દ્વારાજ કન્યાઓને શિક્ષણ આપવું જોઈએ આ બાબતનો આપણી ન્યાયશીલ ઇંગ્લિશ સરકારે અને વડોદરાના શ્રીમત મહારાજ સાહેબે તથા અન્ય દેશી નૃપતિઓએ પણ સ્વીકાર કર્યો છે અને યોગ્ય શિક્ષિકાઓ નિમવામાં આવી છે પરંતુ આવી આધ્યાપિકાઓની ન્યૂનતા એ હાલમાં આપણી સ્ત્રી-કેળવણી માટે ગંભીર પ્રશ્ન યથા પડ્યો છે કેમકે ઉચી શ્રેણીની સ્ત્રીઓ જોઈએ આ હાર્વર્માં વિશેષ સફળતા પ્રાપ્ત કરી રહે છે તેઓ એ શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય કરી શકતી નથી જોઈએ એ હાર્વ કરે છે તે પણ માન ઉદરેપો-પણને મારેજ કરે છે દેશના ઉપકાર અને ઉન્નતિની અભિલાષથી આવું કામ કરનાર મનુષ્યોની આપણમાં ઘણી ભારે જોડ છે શિક્ષિકાનું કામ કરનાર સ્ત્રીઓમાં બે વિભાગ હોય છે એક જોઈએ બાલ્યાવસ્થાથી વિધવા હોય અને જેને ઉદરેપોપણનો અન્ય માર્ગ ન હોય બીજી-જોઈએનો સ્વામી જરા ઓછો કેળવાયેલો અને ઉપજીવિકાનાં સાધનહીન હોય વિધવાઓની વાત જવા દઈએ, તેપણ સાધારણ શુદ્ધિથી બાલ્યારપણે દૃષ્ટિ કરીએ તો જણાશે કે જે સ્ત્રી પોતાના પતિથી વધારે ચેતનતા ધરાવે છે, તેના મનમાં ભાગ્યેજ પતિ તરફ શ્રદ્ધા, લાકિત અને પ્રેમ હોય નથી અને સમયને અભાવે અથવા બીજા કારણથી તેની સેવા-મુદ્રામાં કવચિતજ તત્તર રહી શકશે

મનુષ્યો જોઈએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણદ્વારા શીએ છે તેટલું અન્ય માર્ગથી શીખી શકતા નથી.

તેમાં પણ બાળકોના કેમળ હૃદયમાં જે પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાન્તોની અસર થાય છે તેવી યુવાન કે વૃદ્ધના મન ઉપર કદાપિ થતી નથી. આવી અવસ્થામાં એવી સ્ત્રીઓને શિક્ષા-દાન કરવાની અધિકારી બતાવવી જોઈએ, જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, જે પોતાના પતિવ્રત ધર્મનું સારી રીતે પાલન કરતી હોય, જેના હિંમમાં પ્રશુભ્રેમ, ભૂતદયા, ઉદારતા, વતસલતા, નિર્વૈરવૃત્તિ, અને સેવાધર્મ ઉપર પ્રીતિ-એવા સદ્ગુણો મૂર્તિમાન થતા હોય. પતિ-એવા, નિસ્વાર્થભાવ તથા ધર્મપાલનનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ જે શિક્ષિકાઓમાં તે કેમળ હૃદયવાળી બાળાઓ જોશે તે તેમને માટે ધણુંજ પ્રભાવશાળી થશે અને તેથી રીતે તેઓ પણ પોતાના ભવિષ્ય જીવનનું સાર્થક કરવા માટે પ્રયત્ન કરશે. જે સ્ત્રીઓ આપણી સામાજિક રચના રીતિનીતિ, અને શાસ્ત્રીય મર્યાદાથી દુર્મેશાં પરિચિત છે, તેમનું આ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું, આપણી કુમારીકાઓને માટે બહુજ રૂબપ્રદ છે. વિવેક વિચાર વિનાનું શિક્ષણ, પાશ્ચાત્ય પ્રજાના શુષ્ક અનુકરણ રૂપ ભણતર આસ કરીને આપણી સ્ત્રીઓને લાભદાયક થઈ શકે; કેમકે અવિચેદી વાંચન-શિક્ષણથી બાલિકાઓના હૃદયમાં સ્વતંત્રતાનાં બીજ છુટી રીતે જાગી જાય છે અને તેથી જ્યારે તેઓ પોતે હિન્દુ કુટુંબના ગૃહસ્થાશ્રમની પરતગતામાં આવી પડે છે, ત્યારે તેનેા ઉપાય સમજી શકતી નથી અને સંસાર મુખમય દરવાને બદલે અસતોષી બની પોતાના જીવને વિખમય-દુઃખમય બનાવી દે છે. આથી જ્યારે આપણે પોતાના ગૃહ-સંસાર સ્વર્ગોપ-મુખમય કરવા ધારીએ છીએ, ત્યારે આપણે પોતાની બાલિકાઓને આવી સૌભાગ્યવતી અને વિધવા સાખીઓ જે મુશિલા તથા વિદુષી સ્ત્રીઓ હોય, તેમજ જે આપણી રીતિ, વ્યવહાર, સમાજશાસ્ત્ર અને આપણા ગૃહ-સંસારના પૂર્ણ અનુભવવાળી હોય, તેમની દ્વારાજ શિક્ષાપ્રદાન કરાવવી જોઈએ, કેમકે આપણા શિક્ષણ પ્રેશમાં પોષ્ટ્રિયા પડિતાઓની અમર્યાદા ડહાપણ રૂઢોળતી બાલિકાઓની જરૂર નથી. દેશમાં તેથી સ્ત્રીઓનો વધારો થાય, એ પણ એક આપણી અવનતિનું કારણ છે.

કેળવણીની રૂબીતી અપૂર્ણતા.

આજકાલ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનું વધારે માન મળાય છે. આપણી કન્યાઓ થોડી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી રે છે ત્યારે તેને એવી જુમારી આવી જાય છે કે “હું ક્રિસ્ટિ છું!” હવે આપણે જોવું જોઈએ કે આધુનિક શિક્ષા-પ્રણાલીથી અભણી કન્યાઓને અદ્ય વિદ્યા પ્રાપ્ત થવાની સાથેજ શા માટે મિથ્યાસિમાન ઉત્પન્ન થાય છે? જ્યારે તેઓ પોતાની પાઠ સાળામાં રોકે જાતની કન્યાઓને તરેહ તરેહની આધુનિક ફેશનોમાં સત્જન ધમેલી જુએ છે, પોતાની નવીન શિક્ષા પ્રાપ્ત અપ્રાપ્તિકાઓની રીતકાત પર દૃષ્ટાત કરે છે અને સાથેજ પોતાના મગજની એકદમ સ્વતંત્રતા મેળવે છે, તથા ક્રુદ્ધ બમા અને બહાર પોતે કાંઈક બણે છે એમ પ્રસસા સાંકળે છે, ત્યારે નવીનતા ધારણ કરવાની, ફેશનમાં મજાવાની તેમનાં હૃદયમાં પ્રજાળ ધમ્મજા ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાને સ્વતંત્ર જોઈ તેમના ચીતમાં પણ સ્વતંત્ર રહેવાની ઈચ્છા થાય છે અને એથી તેમને પોતાના ગૃહકાર્ય બીસફૂલ સારાં અગર ઉપયોગી જણાતાં નથી આ ઉપરાંત શિક્ષાક્રમ બરાબર નહીં હોવાથી, ભણનારાઓમાં એક

મોટા મુશ્કેલી એ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે કે ત્હેમને હાય પગથી કાંઈ કામ, મહેનત, કસ-રત ઈત્યાદિ બળવર્ધક કાર્યો કરવાં મમતા નથી. આપણા દેશની સ્ત્રીઓના બવીબમાં એનું બહુજ દાનિકારક પરિણામ થાય છે અને જ્યારે તેઓ શિક્ષિતા થઇને શુદ્ધચાત્રમાં પ્રવૃત થાય છે ત્યારે ત્હેમની ધર્મ-કર્મ પરથી અદ્વા ઓછી થઇ જાય છે; અને તેઓ પોતાના બધાં કાર્યો દ્વય ખર્ચાને નોકર અને મજૂરની પાસે કરાવે છે; એનું પરિણામ એ આવે છે કે ત્હેમની ચારિત્રિક શક્તિ નહીં થઇ જાય છે, આવકના પ્રમાણમાં ધરખર્ચ વધે છે અને તેઓ સુયોગ્ય સંતાન ઉત્પન્ન કરવાને માટે પણ બળવતી રહી શકતી નથી. એથી, આપણાં બાવીસંતાન નિર્બળ, શક્તિહીન, રોગમસ્ત અને અલ્પ આયુષ્યવાળાં થાય છે, શક્તિની બહારની ઈચ્છાઓનું ઉત્પન્ન થવું-તે એક પ્રાકૃતિક નિયમ (Natural Law) વિરુદ્ધની વાત છે અને તે જીવવાળલા માટે નીતિયુક્ત ઉદ્દેશ કરવામાં આવે તો તેથી દેશનો ઉપકારજ થશે. પરન્તુ કદાપિ તે ઈચ્છાઓ આપણી દાનિ કરવાવાળા રસ્તાઓથી પૂર્ણ કરવામાં આવે તો નિઃશ્વર્થ એથી તુકશાન છે.

દેશની હાલત કેવી છે ?

ઑ—શિક્ષાના વિષયમાં મહાત્મા નેપોલિયનના શું વિચાર હતા તે ઉપર માત્રમ યર્ષ થયા એ વિચાર આપણા દેશની હાલતને અનુરૂપ છે. પરન્તુ આપણે તો આજકાલ ઓઓને પુરોની ખરી નકલ (True copy) બનાવવાનો ઉદ્દેશ કરી રહ્યા છીએ. મહાત્મા નેપોલિયનનો દૃઢ ઉદ્દેશ હતો, -શા માટે મદિલાઓને શુશિક્ષિત કરવી જોઈએ એ વિશે ત્હેમણે નીશ્ચય કરી રાખ્યો હતો; પરન્તુ આપણે તો હજી સુધી કાંઈ ઉદ્દેશજ સ્થિર થયો નથી. આનું પરીણામ એ આવે છે કે આપણે આપણી બાલિકાઓને પૂરી પાશ્ચાત્ય જીવણી પણ નહીં આપતાં ત્હેમને યુરોપીયન આચારવિચારની અર્ધદ્રષ્ટ પ્રતીમત્તો બનાવીએ છીએ. આપણે ત્હેમને જીવન પુરાણ આર્ય દેવિઓની સમાન આર્ય મતા તથા પત્ની રહેવા દેતા નથી. વળી ખેડની વાત તો એ છે કે પાશ્ચાત્ય શિક્ષા-પ્રણાલીનું અનુકરણ કરવાવાળા ત્હેમનાં પક્ષપાતી યુરોપીયન બાનુઓની ન્યાયજ્ઞતા, સાહસ, કાર્યદક્ષતા, કર્તવ્યપરાયણતા આદી અનેક સદ્ગુણોમાંથી એકનું પણ અનુકરણ કરતાં શીખવતા નથી. આથી અધુરી શિક્ષાનું પરિણામ સાફ આવતું નથી અને અપ્રકૃત-શિક્ષાથી લાભ પણ થતો નથી ઓ-શિક્ષાના વિષયમાં આપણા ધર્મની સાથે, આપણી જાતિની સાથે, આપણા આર્થિક વિષયોની સાથે, આપણા સમાજની સાથે, આપણા સાહિત્યની સાથે, અને આપણા દેશની સાથે એવો ગાઢ સંબંધ રાખે છે કે જ્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ જાવથી દેશની ઉન્નતિ, સમાજની ઉન્નતિ, ધર્મની ઉન્નતિ, જાતિની ઉન્નતિ અને જાતી સંતાનોની ઉન્નતિનો ખ્યાલ કરી કામ લેવામાં આવે નહીં, ત્યાંસુધી સર્જ થવો નિઃશ્વર્થ સુરેલ છે.

શ્રી-શિક્ષાના વિષય કેવા હોવા જોઈએ ?

હાલમાં કન્યાઓને કયા વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. ઘરના કામકાજમાં જેની આવશ્યકતા પડે છે, જેમકે વાંચન ગણિત વગેરે તે બાણવવાથી આપણને લાભ અવરૂપ છે પરંતુ આધુનિક પદ્ધતિની અનુસાર શ્રીમતિ, અક્ષર ગણિત, અથવા ક્ષેત્રમિતિ, જેવા ઘણે ભણે નિરૂપણી વિષયોનું શિક્ષણ તેમને ઠીક રીતે જીવનમાં સહાયક થઈ પડે એ સમજી શકાતું નથી. નેમજ દુનિયાના દેશોની ભૂગોળ તથા ઇતિહાસ ગોખાવવાં અથવા અર્થશાસ્ત્ર અને એવા બીજાં અતિ કઠિન વિષયોનું ઉપર ચોટિયું બાણતર પણ તેમના યાનમાં લાગ્યેજ, વૃદ્ધિ કરી શકે, એમાં શક નથી. બાલિકાઓને તેમનાં હૃદય તથા છુદ્ધિ વિકાસ પામે એવું યાન મળે તથા તેની સાથે તેમના સંસારમાં તે મદદગાર થઈ પડે એમ યાચ, ત્યારેજ તેમને ખરી કેળવણી પ્રાપ્ત થઈ, એમ કહી શકાય. માટે આપણી બાળાઓને વાંચન લેખનની શુદ્ધજીવનના ઉપયોગી વિષયો જેવા કે પાઠશાસ્ત્ર, શીવતું, ગૂંથતું, કપડાં બનાવવાં કાપવાં, હીસાબ રાખવો, વગેરેની શિક્ષા આપવામાં આપવી જોઈએ. કપડાં વેતરવાં તથા શીવવાં, દાણેદારી સાથે રાખવું, અને ઉત્તમ રસોઇ બનાવવી, એ ગરીબ તથા શ્રીમંત, સર્વને ઉપયોગી થઈ પડે એવા કુન્દરો છે. જરૂર ન હોય તો સ્ત્રીઓ પોતાના સમયનો અન્યમાર્ગે સંતુષ્ઠ કરી શકે, પરંતુ એથી શુદ્ધ શાસ્ત્રની માહિતી એમને મળે તો તે નિરૂપણી છે એમ તો નહીંજ કહેવાય. કેટલીક કન્યા શાળાઓમાં જ્યાં પાઠશાસ્ત્રની શિક્ષા આપવાનો પ્રબંધ છે, ત્યાં ન્હાની ન્હાની બાલિકાઓને કેટલીક એવી વસ્તુઓ શીખવાડવામાં આવે છે, જે તેનાં બહુ કામમાં આવતી નથી, જેમકે જલેબી વગેરે પકવાન. તેથી તે બનાવતાં શીખવવા પહેલાં, સ્ત્રીઓને સર્વથી પહેલાં તો સાદી તથા સ્વચ્છ રસોઇ શીખવવા અને સફાઈથી તૈયાર કરવાની શિક્ષા આપવી જોઈએ. બાની સાથે રસોઇ બનાવવાની વસ્તુઓના વાપરમાં કરકસર થવી જોઈએ તથા બિલકૂલ બિગાડ ન થાય, એમ તે ઉપયોગમાં લેતાં શીખવવું જોઈએ. સાધારણ ગ્રેણીનો શુદ્ધરોને ત્યાં હુંમેશાં જલેબી અને પકવાનો નથી બનાવતાં, તેમને ત્યાં તો સાદું ભોજન જેમકે રોટલી, દાળ, લાત અને શાક વગેરેજ યાચ છે. એવી અવસ્થામાં ઝાડું ખાત તેમને સાદી રસોઇ શીખવવા તરફ રાખવું જોઈએ પરંતુ આતું સાદું ભોજન મિથાનથી પણ સ્વાદમાં વધી જાય એ ખૂબી રસોઇ કરનારમાં આવવી જોઈએ. જે મહાત્મા (નેપોલિયન) નું દર્જાન આપીને આ લેખ આરંભ કરવામાં આવ્યો છે, તેમને સ્ત્રી-શિક્ષાના વિષયમાં એવો મત હતો કે : “ પાઠશાળાઓમાં સ્ત્રીઓ, પત્નિઓ તથા કુટુંબની માતાઓને શિક્ષણ આપવાની મ્હારી ઇચ્છા છે. પાઠશાળામાં શિક્ષણ મદદ કરનારી મદિલાઓને મદદગાર બનાવવી જોઈએ. માત્ર તર્ક નિર્તર્ક પર તેમનું અવલંબન ન થાય. સ્ત્રીઓની માતૃસિક નબળાઈ, તેમના વિચારોની અચિરતા, સમાજની અવસ્થા, સમાજમાં તેમનું સ્થાન, તેમનાં કર્તવ્ય, સર્વદા સંતોષ આપનારા વિચાર અને જૂતકવા-આ બધી બાબતો તેમનામાં ઉત્પન્ન કરનારી ધર્મયુક્ત શિક્ષા તેમને આપવી જોઈએ. મ્હારી અભિલાષા છે કે નવારે આપણી સ્ત્રીઓ પાઠશાળાને ત્યાજ કરે, ત્યારે તેઓ માત્ર તાલુકા મિલનજવાળી દેશની

પૂતળીઓ જેવીજ નહીં પરંતુ સર્વે ગુણસુષ્ણ યાચે ઓઝોના જે ગુણોના પ્રભાવથી મનુ-
ષ્યનું ચિત્ત ત્હેમની તરફ આકર્ષિત થઈ જાય છે, તે સર્વ ગુણ ત્હેમના શુદ્ધ હૃદયનાજ
હોવા જોઈએ. ત્હેમને ઇતિહાસ-સાહિત્યનું શિક્ષણ તથા ત્હેમને સાધારણ જાત દૂર થઈ
જાય એટલી થોડી થોડી પ્રાકૃતિક ઔષધી-વિજ્ઞાન તથા વનસ્પતિશાસ્ત્રની શિક્ષા પ્રદાન
કરવી જોઈએ. સાથે ને સાથેજ ત્હેમણે સારાં સારાં ઉપયોગી પુસ્તકો વાંચવા, પત્રાદિ લખવા
તથા શીવવા-ગુંથવાની શિક્ષા પણ પ્રદત્ત કરવી જોઈએ. પોતાના ગૃહને માટે સઘળાં શૃંગાર,
સફાઈ વગેરેનાં સાહિત્ય ત્હેમણે પોતાના હાથેજ કરતાં શીખવાં જોઈએ. પોતાનાં પોતકાં,
મોળાં, ખીજાં કપડાં અને ટોપી વગેરે સારી રીતે બનાવતાં ત્હેમણે શીખવું જોઈએ.
અને સમય આવ્યે પોતાના બાળકોનાં કપડાં પણ પોતાના હાથેજ તૈયાર કરવાં જોઈએ.
મ્હારો વિચાર એમને સાચી ઓઝો બનાવવાનો છે.”

ઓ-ગિફ્ટા કેવી હોવી જોઈએ ?

આટલું કદા પછી પણ એક સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ધાય છે કે ઓ-ગિફ્ટા કેવી હોવી
જોઈએ ? ઓઝોને શિક્ષણ આપવું જોઈએ -એ વિશે સર્વાનુમતિ છે, માટે એ પક્ષમાં પ્ર-
માણની જરૂર નથી. પરંતુ હવે બનતી ઉતાવળથી શિક્ષાએમીથોએ ઉઠારાની સાથે
કન્યાઓને બહુવિધની પદ્ધતિ (ન્યાં ચાલતી હોય ત્યાં) બંધ કરવી જોઈએ.

વિશેષે કરીને બાર ચૌદ વર્ષથી વધતા વયની બાલિકાઓની શિક્ષાને માટે તો સ્વ-
તંત્ર કન્યાશાળાઓ (ન્યાં ન હોય ત્યાં) અવસ્ય સ્થાપિત કરવી જોઈએ. હાલમાં આ-
પણે ભારતવર્ષે અજ્ઞાનધિકારમાં રૂબેરૂ છે, એવા સમયમાં આવી સંપૂર્ણ શિક્ષાને ક્રમ
હાનિકારક બાસે છે. અને એવા મહત્વના વિષયમાં માત્ર પશ્ચિમની વસ્તુ રિપરિટું અન્ધ
અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરીને આપણા દેશકાળની માત્ર હાલતનું વિસ્મરણ કરવું, એ
કાઈ રીતે ઇષ્ટ નથી. સુશિક્ષિત સભ્યોમાં દર સેંકડે ૬૫ મનુષ્ય પોતાની કન્યાઓને
૧૦-૧૧ વર્ષની અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી માત્ર આ કારણથીજ શિક્ષણ આપતા નથી. મ્હોટી
ઉમરની જે ઓઝો કોલેજમાં બસે છે ત્હેમને માટે પણ ભુદી કોલેજો સ્થાપિત થવી
જોઈએ તથા કન્યાઓની શિક્ષાના પ્રબંધ આમ દુરની ઓ-લગિનાજ હાથમાં
હોવી જોઈએ. શિક્ષિકાઓ કેવી જોઈએ તે વિશે પ્રથમ કહ્યું છે. આ વિષયમાં
સાવધાની, દક્ષતા અને સહૃદયતાથી કામ લેવામાં આવશે, તો અવિષ્કૃતમાં ભારે લાભ થ-
વાની ખાતરી છે. જળવણી પામેલી ગૃહસ્થ કુટુંબોની વિદ્વાં ઓઝો પોતાની અવકાશને
સમય આવા સત્પ્રવાસમાં મદદ કરવામાં ગાયે તો તેથી પણ બહુ દિત યાય, એમાં કાંઈ
શક નથી. મ્હોટા મ્હોટા સુશિક્ષિતોની ધર્મ પત્નિઓજ કદાપિ આ કાર્યને
આરંભ કરે તો ધણું સંતોષકારક પરિણામ આપ્યા વિના રહેશે નહિ. કાશીની
હિન્દુ કોલેજ બાલિકા-વિદ્યાલય પ્રથમ ગ્રેજૂની સ્કૂલોમાં ગણવા શોભે યવાનું અને
થોડાજ સમયમાં અપૂર્વ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું કે એની
શિક્ષાના પ્રબંધ માટે બહુ આવશ્યક ઘટના હતી. એની મુખ્ય અધ્યાપિકા હિન્દુ
કોલેજના સ્થાપક ગૃહસ્થની પત્ની હતી. પાઠશાળાઓની પ્રધાન શિક્ષક (Principal)
પણ ઓઝોજ હોવી જોઈએ.

શ્રી-શિક્ષાના વિષયોમાં વાંચન લેખન ગણિત-ઉપયોગી કળાઓ-આવશ્યક ઉલ્લેખો-ધર્મશાસ્ત્ર-અને વિજ્ઞાન વગેરેની જરૂર જોમ માહિતી સમાવી જોઈએ. દિલસુધી-લલિત કળાઓ-શરીર અને મૂલના શૃંગારની વિદ્યા-તથા રસશક્તિ ખીલવે એવા વિષયોનું સાધારણ શ્રી-શિક્ષાના પ્રાથમિક ક્રમમાં સ્થાન હોઈ શકે નહિં. ભારત ગૂંચણ, શીવણ અને વેતરકામ, પાકશાસ્ત્ર, ખાળ ઉછેર, અને શ્રી દર્દો તથા બાલકોના રોગોના ઉપાયોનું સામાન્ય જ્ઞાન શ્રીઓ માટેની કેળવણીમાં પ્રથમ સ્થાન લે છે. આ ઉપરાંત વાંચન લેખનમાં-વિવિધ પ્રકારના સદ્ગુણોનું-સારાં પત્રોનું અભ્યસન,-છતિદાસ-જીવનચરિત્ર વગેરેનું અવલોકન, ધર્મ અને મૂલસમાજને લગતા વિષયોનું વાંચન જેટલું આવશ્યક અને ઉપયોગી છે, તેટલું જ રોગીની સારવાર, દર્દોની સદજ પિછન, ખાલ શિક્ષણ વગેરે ખાબતોમાં પણ માહિતી પધીજી જરૂરની છે. આ ક્રમ પૂરો થયા બાદ સંસ્કૃત અને ઇંગ્લેશનું બની શકે તેટલું જ્ઞાન અને ઉપર મુલ્યવેલા સાધારણ ક્રમની ખદાસના વિષયો તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આથી થોડાં વર્ષોમાં શ્રી-શિક્ષા પૂરતી થવાની સાથે, તેના વિરુદ્ધ વારંવાર ફરિયાદોને નિરુપયોગી, ખર્ચાળ અને હાનિકારક હોવાની સાબિતીઓ છીએ, તે અવશ્યક રૂર ધર્મ જરો.

સમાજમાં શ્રીનું સ્થાન.

આપણાં શાસ્ત્રોમાં શ્રીઓનું પદ ઠાઈ રીતે હલકું નથી. શ્રીઓને “ધરવાળી” અથવા “ગૃહિણી” કહે છે, કેમકે તેઓ વારતવિક રીતે ધરતું કાર્ય કરે છે. જેવી રીતે ધરમાંજ રહીને તેઓ પોતાનું કામ કરી લે છે, તેજ રીતે પુરુષ ખદાર ફરીને મહેનત મજુરી કરીને પોતાનું કામ પૂર્ણ કરે છે. તેથી તેમાં સંદેહ કરવાની આવશ્યકતા નથી. કદિ સંદેહ રહે તો તે શ્રી માટે વપરાતા “અર્ધાંગના” એ શબ્દથી તે દૂર થઈ જાય છે. મનુષ્યને જેટલાં કાર્ય કરવાનાં છે, તેના અર્ધ કામમાં શ્રીઓનો હિસ્સો હોય છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે તે પુરુષની સાથે જીવનમાં અર્ધપદ ધારણ કરે છે. મનુષ્ય માત્ર દ્રવ્યનો ખદોખસ્ત કરે છે, પરંતુ તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ તથા રક્ષા તેની પત્નીના હાથમાં છે. વળી જીવન ધર્મ-પૂર્ણ કરવામાં પુરુષની સાથે શ્રીઓનું પણ સ્થાન હોવાથી “સદ્ધર્મિણી” પદ પણ તેને આપવામાં આવેલ છે. એટલે વિશેષ સખવાની આવશ્યકતા નથી.

પરંતુ આપણે તેની સાથે જોતું જોઈએ કે સમાજ કેળવણીનાં નિંધ પરિણામરૂપે મતાભિલાષિણી ઉદ્બુધ્ધ શ્રીઓ જોમ “છંન્નાડ” આદિ દેશોમાં દષ્ટિગેવ્યર યથ તિરસ્કાર પાત્ર બની રહી છે તેમ હિન્દને પણ કરે નહિં હવે લોકોની આંખો ઉઘડી ગઈ છે. પિદ્માનોનું ધ્યાન પણ આકર્ષિત થતું જાય છે. હર્ષની વાત છે કે ચારે તરફ કન્યા-વિદ્યાલય, કન્યા-પાઠશાળાઓ આદિ ઉદ્ધાનનાં જાય છે. દેશની ઉત્તરિ દેશ પ્રેમીજનોના હાથમાં છે. આપણા નવયુવકોને શિક્ષિત બતાવવા તે તેમની માતાને આપીને છે. અને માતાઓની કર્તવ્ય પરાયણતાનો આધાર તેમની શિક્ષાપર છે. આટલા છે કે, પરમાત્મા આપણને સદ્ગુણિ પ્રદાન કરશે કે જેની દ્વારા આપણે સર્વ આ મહાન પ્રજની લીલયાલ કરી ચકોશું.

સ્ત્રીઓની પરાધીનતા.

(હિન્દી ઉપરથી)

અનુવાદક: શ્રીયુત્તમ “ જ્યોતી ”-લેખકાવાલા.

હમણાં સમસ્ત ભારત વર્ષમાં ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારના પ્રયત્ન શરૂ થઈ ચુક્યા છે. ઇંગ્લાંડમાં જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલને સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારનો બાદિ નેતા મણુવામાં આવે છે. અને તેના ‘સ્ત્રીઓની પરાધીનતા’(Subjection of women) એ નામનો ગ્રંથ સ્ત્રી-ઉત્કર્ષ માટેનાં પ્રમુખ આંદોલનોથી ભરપૂર છે. જેઓ સંસાર-સુધારા માટે પ્રયત્નશીલ છે. તેમણે તેના વિચારો જાણવા આવશ્યક છે. આ વિષય પર બહુ મનન અને ચિન્તન કરીને પોતાના વિચારોને જનસમાજ આગળ સંક્ષિપ્તમાં પણ સચોટ રજૂ કરનારા થોડા લેખકોમાંથી તે એક હતો. મિથનના કાંઈ પણ પુસ્તકોનો સારાંશ લખવો બહુ કઠિન છે. તો પણ પૂર્વોક્ત પુસ્તકમાં પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાન્તોનો આશય સમજાવવાનો પ્રયત્ન અમે કરીશું. આ પુસ્તક ચાર અધ્યાયમાં લખાયેલું છે.

૧.

આ ગ્રંથ એવા મુદ્દા ઉપર લખવામાં આવ્યો છે કે સ્ત્રીઓને પરાધીન રાખવી એ સર્વથા અન્યાય છે અને સ્ત્રી પુરુષોનો સંબંધ પ્રજા સમાનતાના આધાર ઉપર હોવો જોઈએ. આ સિદ્ધાન્તને દલીલોથી સાબીત કરવો, એ અઘરું નથી. મુશ્કેલી તો એ છે કે આ વિષયમાં લોકો રાગેશથી, પ્રચલિત રીતિના પ્રભાવથી અને સ્વાર્થચિત્તિથી ખિલકુલ અંધ થઈ જાય છે. લોકો કહે છે કે સ્ત્રીઓની પરાધીનતા એ સાર્વકાલીન અને સાર્વત્રિક છે; તેથી ન્યાય સંજત છે. પણ શું બહારની સદી સુધી જુલામી સાર્વકાલીન અને સાર્વત્રિક નહોતી મનાતી ? અનિયત્રિત સાચન પ્રજાથી (ગુન્હાઓ માટે સજા કરવાની રીત) લગભગ સધળા દેશોમાં પ્રચલિત નહોતી ? વળી એમ કહે છે કે સ્ત્રીઓની પરાધીનતા તો સ્વાભાવિક છે. શું આ વિશ્વાસપાત્ર દલીલ છે ?—શું ગુજાઓના માલીકોને ગુલામી સ્વાભાવિક નહોતી માલુમ પડતી ? માલીકોને તો શું પણ અંગ્રીસોટલ જેવા ઐદ અને અનિશાચાળી તત્વવેત્તાને પણ તે સ્વાભાવિક માલુમ પડતી હતી રવેચ્છાચારી અધિકારીઓને અનિયત્રિત સાચન સ્વાભાવિક લાગે છે. મોટા મોટા જાગીરદારો અને જમીનદારો પોતાની પ્રજાની સાથે ગાથ જળદના જેવું વર્તન રાખતું સ્વાભાવિક માનતા હતા અને માને છે. તથા સત્તાધારી જાતીએ પોતાની હકુમત નીચેની જાતી ઉપર હુકમ ચલાવવો, એ સ્વાભાવિક લાગે છે ? એ જ રીતે પુરુષોને સ્ત્રીઓની પરાધીનતા સ્વાભાવિક લાગે છે. હુકમો એટલુંજ કે જે વાત સાધારણ પ્રચલિત છે તે લોકોને સ્વાભાવિક, અને જે અપ્રચલિત છે એ બહુધા અસ્વાભાવિક પ્રતીત થાય છે. જે સત્ય કહીએ તો પરાધીનતાનો—સર્વ પ્રકારની સ્ત્રીઓની પરાધીનતાનો પણ—સિદ્ધાન્ત “ મારે તેની તથાવાર ! ” એ સૂત્ર પર બંધાયેલો છે.

અમાનતાના યુગોમાં સર્વત્ર અને સમાજ સુધારના કાળમાં લોક સમૂહની નીચલી શ્રેણીઓમાં સસકતની અમાનતાને અસકતની પરાધીનતાનો સર્વ વ્યાપી નિયમ જણાય છે; ન્યાય અને સમાનતાનો કિ ચિત્ત ભાવ પણ રહેતો નથી. જેમ જેમ જ્ઞાનથી થતી સમાજ

એ અનાવશ્યક છે, પતિ પરિનમાંથી જેને જે વિષયનું અધિક જ્ઞાન અથવા સંબંધ હશે, તે તે વિષયનો નિર્ણય કરશે. પતિની ઉમર ઘણું કરીને અધિક હોય છે, દ્રવ્યોપાર્જન પશુ તે કરે છે; તેથી ગૃહ-પ્રમથની મુખ્ય મુખ્ય જાળવોનો નિર્ણય ઘણું કરીને પતિનાજ હાથમાં રહેશે. એ નિઃસંદેહ છે કે અધિક માનસિક શક્તિ અથવા ચરિત્રબળ જેનું વધારે તેમ તેનો અધિકાર વધારે. જે પતિ પરિનમાં પરસ્પર પ્રેમશક્તિ અને શ્રદ્ધા હશે તે સમાનતાના આધાર પર ગૃહ-પ્રમથ બહુ સરળતાથી ચાલશે. (બહુ રથાનોમાં ચાલે છે.) પણ જો પતિ પરિનમાં પરસ્પર ધૃષ્ટા અને અવિશ્વાસ હશે તે પુરુષનું અને સ્ત્રીનું જીવન નરકમય બનશે (અને ઘણાં રથાનોમાં બને છે.) તેથી એના દુઃખી સંસારનો એકજ ઉપાય-જૂટા છેડા, એજ રહે છે.

અસમાન વિવાહની વ્યવસ્થાથી સ્ત્રીઓને કષ્ટ થાય છે. અને પુરુષોનું ચરિત્ર પણ કષ્ટ થાય છે. અને સન્તતિને સુસિદ્ધા પણ નથી મળતી. જેને અનિયતિત સારાનનો અધિકાર મળે છે, તે તરતજ અદ્યક્ષરનો ભોગ થાય છે, તે પ્રાચલક તથા તામસિક વૃત્તિઓનું અનુમરણ કરવા લાગે છે; અને કાંઈ કાંઈ વખત અત્યંત નિર્દય પણ થાય છે. જે જાળકે આવી વસ્તુચિંતિ પોતાના ઘરમાં દેખે તે તે કદી ન્યાયમિત્ર, ક્ષમાશીલ, કમનશીલ અને ઉદાર થઈ શકે નહીં. સમાજને ન્યાયના આધાર પર સંગઠિત કરવા માટે કુટુંબનું સંઘન ન્યાયમૂલક અર્થાત્ સમાનતાના આધાર પર કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે યવાથી-જેળવણી અથવા સાર્વજનિક જીવનનું દ્વાર ઉઘડવાથી સ્ત્રીઓ વિવાહ નહીં કરે અથવા ગૃહ-ધર્મ પાલનથી દૂર રહેશે, એ બંને માટે જરા પણ કારણ નહીં રહે.

૩.

સ્ત્રીઓને સાર્વજનિક કામ ન કરવા દેવાનું પ્રધાન કારણ સ્ત્રીઓને શુદ્ધામગ્નીરીમાં શાખવાની પુરુષોની ઇચ્છા છે. સ્ત્રીઓની માનસિક અને નૈતિક યોગ્યતાના વિષયમાં બિન્ન બિન્ન દેશોમાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારના અસત્ય સિદ્ધાંત પ્રચલિત છે, અત્યંત અલ્પ અવસર મળ્યા છતાં પણ સ્ત્રીઓએ રાજ્યકર્તા કવિ, લેખક અને યુવવીર વીરગિના તરીકે બહુ કરી દેખાડ્યું છે. અનેક અર્ધ-શિક્ષિત અને અનેક પ્રાચ અશિક્ષિત પુરુષોને રાજ્ય-તંત્રમાં અવસ્થા ચલાવવામાં મત આપવાનો અધિકાર છે, તે શિક્ષિત સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની શુદ્ધિથી દીન છે કે તેમને તહેવાર અધિકાર નહિ? જો વાસ્તવમાં સ્ત્રીઓ અયોગ્ય હોય તે સ્વાભાવિક અને અતિ તાદૃશ્ય પ્રતિસ્પર્ધામાં તેમને પુરુષો કાંઈ પણ મહાનપદ સુધી પહોંચવા નહીં દે અને જો તેઓ યોગ્ય હોય તે તેમને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાંથી રોકવી, તે તેમના ઉપર અને સમાજ પર અન્યાય છે અને બનેલું અદિત 'કરવા' જેવું છે. જે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોનું સ્વતંત્ર અને હિત એકજ હોય તે તેમને મત આપવા અધિકાર મળ્યે કાંઈ દાની નથી. જે પ્રચ્છ હોય તે પણ પોતાના સ્વતંત્ર અને હિતનું રક્ષણ કરવા માટે તેમને તે અધિકાર આપવો પરમાવશ્યક છે. પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રીઓનો અસહી સ્વભાવ જાણવોના દાવો કાંઈ કરી શકતું નથી. પણ જુલકાળના અને વર્તમાનકાળના અનુભવથી કદી સંકેતે કે સ્ત્રીઓ આવશ્યક સાર્વજનિક શુભોમાં પુરુષોથી અડીઆતી છે અને તે શુભોની અપેક્ષાવાળા કાંઈ વધારે સારી રીતે કરી શકે છે. જાણતા તરીકે સ્ત્રીઓમાં સાહનુભૂતિ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તેથી સાધનકાર્યમાં અર્થાત્ સા-

વૈજ્ઞાનિક જીવનમાં તેમની વધારે આવશ્યકતા છે. ઓછામાં પુરૂષોના કરતાં બાવવિસ અધિક હોય છે, જો કે બાવથી ઉત્તેજિત થઇ સોડા કોષ્ટ કોષ્ટ વખત મોટી મોટી ભૂલો કરે છે તો પણ કોષ્ટ કોષ્ટ વખત જુસ્સાથી મોટા વિકટ કાર્યોમાં અને સંઘર્ષમાં તેઓ ઉત્તમ રીતે સજ્જ થાય છે. વાસ્તવિક વાતોમાં ઓછો બહુ સારી રીતે અને બહુ જ જલ્દીથી સમજી જાય છે અને કેવળ સિદ્ધિ અને કલ્પનાઓમાં ફસાતી નથી. ઓછો એક વિષયથી ખીન્ને વિષય જલ્દીથી સમજી જાય છે અને વિચાર કરવાની શક્તિ પણ તેમનામાં સારી હોય છે. આથી સાર્વજનિક જીવન આ શુભોના ઉપયોગી લાભથી વંચિત રાખવું એ આત્મપાતક નીતિ છે.

અહીં એમ પૂછવામાં આવે કે ધર્મશાસ્ત્રાનુસાર ઓછાએ શુદ્ધધર્મમાં જોડાવું જોઈએ. અને પતિની હાસી યદને રહેવું જોઈએ. તો પ્રત્યેક સુરી વાત અથવા સુરા સિદ્ધાંત જે દલીલોથી ટકી નથી શકતા, તેમને ધર્મના અંગ તરીકે નહીં પણ આવશ્યક છે એમ કહેવામાં આવે છે: પછી ધર્મશાસ્ત્રી તો આ સમ્પૂર્ણ ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટ બ્રાજતો પ્રાયઃ વિધિ સંગત કહે છે કારણકે તેની રચના વખતે તે પ્રચલિત હતી. તેથી તેમને અધિક મહત્વ આપવું સાઈ નહિ.

જો ઓછો સ્વતંત્ર થશે તો સંસારને શું લાભ ? આ સમયે ઓછો પર જે બીજણ અત્યાચાર થઈ રહેલો છે, તે અટકી જશે. આ સમયે પુરૂષોમાં જે મિથ્યાભિમાન અને સ્વાર્થપરતા જોવામાં આવે છે (કારણકે સર્વ પુરૂષોને એવું શિક્ષણ મળે છે કે તદ્દમારી પત્નિ તદ્દમારી સેવાજ કરવા માટે છે) તે ધણીખરી મટી જશે. શુદ્ધસ્થ-જીવન પ્રેમ, ન્યાય, અને શીલની પાઠશાળા થશે તથા સમાજમાં આ શુભોના આચાર પર એકવચ્ચતા કરવાની અનુકુળતા થશે.

સંસારમાં વિચારકો, સુધારકો, રાજપુરૂષો, અને સાચા સેવકોની મોટી ખોટ છે. જો અડધી મનુષ્ય જાતિને માટે આ ક્ષેત્રોના દરવાજા ઉઘડે તો આ ખોટ ધણી ખરી પુરાઈ જાય ને સંસારનો વિષેસ હિદાર થઈ શકે. ઓછોની નૈસર્ગિક શક્તિઓ હમણાં વિકસિત નથી. વજ્રાનૂપલ્લ તથા ઘરની ન્હાની ન્હાની બ્રાજતોને પ્રવૃત્તિમાં તે નષ્ટ થઈ જાય છે. જે ઓછો આગેસ પચાસ વર્ષની અવસ્થામાં સન્તતિનાની ઉત્પત્તિ અને સંભાળમાં જ શુદ્ધ-સુખ થઈ જાય છે. તેમનું શોષ જીવન જોના રૂપ થઈ જાય છે. કેટલીક ઓછો કુદ્ધ કારણથી વિવાહજ કરતી નથી, તેમને માટે સાર્વજનિક કાર્ય ઉત્તમ છે. સર્વ ઓછો શુદ્ધ-કાર્યમાંથી થોડો થોડો સમય જમાવે છે. અધિક શિક્ષિત થવાથી અધિક અચાવવા માંડશે, તે વખતે સંસાર સેવામાં તેમણે લાગવું જોઈશે.

જ્યારે ઓછો માટે સાર્વજનિક કાર્ય શુરૂ મણવામાં આવશે નહિ, ત્યારે ઓછોનું શિક્ષણ પણ પુરૂષોના શિક્ષણ પ્રમાણે ઉચ્ચ, ગંભીર, અને ઉપયોગી થશે, અને એક કેળવણી કુટુંબનું શુદ્ધજીવન ધારવા કરતાં અત્યંત સુખી નીવડશે. કોઈ પૂછશે કે પતિ-પત્નિના રાજનૈતિક અને સામાજિક વિચારોમાં મેઠ હોવાને મીધે શું ગોટાળો નહિ થાય ? તો હમારો હેમને એજ ઉત્તર છે કે એકજ નગરામાંથી જિન્ન જિન્ન સ્વર કેવી રીતે નીકળે ? જ્યારે ઓ-પુરૂષ બન્ને રાજનૈતિક અને સામાજિક વિષયો ઉપર વિચાર કરવા માંડશે, ત્યારે દરેક અકિત પોતાના સમાજ વિચાર ધરાવનાર સાથે લગ્નની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાથી

ગોડાશે. ખીજું, હાલ પણ પતિ-પતિના ધર્મોદિક વિષયમાં ચોડેબહે એ'શે' દરેક હોય છે, તો પછી અનેક પતિ પતિઓનું સંસારીક જીવન સુખમય રહે છે. સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાથી એક વધુ લાભ થવાનો, તેઓ પોતાનું મુશ્કે અને મહત્વ સમજવા લાગશે.

જ્યારે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાનો વિષય જાહેરમાં ચર્ચા છે, ત્યારે વિશેષીઓ ગમે તેમ બોલે છે અને કહે છે કે સ્ત્રીઓ પરાધીનતામાંજ દર દમેશ સુખી છે. પુરુષો, સ્ત્રીઓને પોતાનું કર્તવ્ય ભરાબર સમજાવ્યાથી સર્વ બુદ્ધવાર ઠીક ચાલશે. આ જે દલીલ મુકે છે તે તદ્દન પાયા વગરની છે. એવી દરેક દલીલ અનિયતિત સામાન અથવા રાજનૈતિક નાદોર-સાહીની તરફેણમાં મુકવામાં આવે છે, તે પુરુષોની સ્વાયંવૃત્તિનુંજ પરિણામ છે.

આ સંસાર જખરદરતીનો કાપદો સહન કરી મુકયો છે, હવે ન્યાયી કાપદાનો વખત આવ્યો છે.

૫.

'જોન ફેડુઅર્ક મીસનના વિચારોની' આ ફેક્ટ ટુકે સારી છે. "સ્ત્રીઓની 'પરાધીનતા' એ તેમનો અન્ય ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં છપાઇ બહાર પડયો હતો. સંધારણ રીતે સુરેશ્વરી અને ખોસકરીને ઈંગ્લેન્ડની પ્રજા ઉપર તેની મહાન અસર થઈ હતી. ત્યાં સ્ત્રીઓની ધર્મીખરી પરતર્વતા નીકળી ગઈ' છે અને ધાર્મિક પાત્રે સ્ત્રીઓને પોતાના ચેત્ત્વ દ્વારા પ્રાપ્ત થશે, એ નિર્ધાર છે.

મીસ મળુરોનું 'ખર' હિત.

મારા માણસો! દરેક જાણે છે કે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા હવે અને મહેને લાગ્યું છે એ ખરાબ એવ ખાતર હું જવાબદાર છું—વળી મારા પોતાના કુટુંબમાં દરેક જે પુરુષોની કરી છે તેથી પણ મહેને વિચાર આવ્યો હતો હું મારા કારીગરોને સારો પગાર આપતો એમને વારંવાર સલાહ આપતો અને મદિ સાજે મદદ કરતો પણ મને એમ લાગ્યું કે આટલું બસ નથી. જેમ નિશાળના માસ્તરની ફરજ શિષ્યવ્યામાંજ આવી રહેતી નથી પણ છોકરોને પુત્ર કે નાના બાઈ ગણી એમના શુદ્ધ જીવન-વૈદ્ય જીવનમાં સંતિ ફેલાવવી—તેમને હિંમત કરવામાં પણ છે તેમજ શ્રીમ માલિકો કે કારખાનાના માલિકોની પણ ફરજ છે કે એમના કારીગરો વધારે ઉત્તમ થાય-એમના શુદ્ધ જીવન શાન્તિ અને સુખમાં જળ્ય એમ કરવું. મહારાષ્ટ્રી બન્નું એટલું કહ્યું છે અને મારી તદુરસ્તી રહેશે, મહારાષ્ટ્રી સજિત હશે અને સાધન હશે ત્યાં સુધી મહારાષ્ટ્રી કારીગરો-કારીગરોને હલકું જીવન ગાળતાં આટલો વીચ. મીસ માલિકો કે રોક ચેનાના હાથ નીચેના માણસોને આમ ખરાબ જીવન ગાળતાં છુવે છે ને અટકાવતો મંથી તે પાપ કરે છે એમ હું માનું છે.

... ..

—સોમીન્દરાવ ર. સિવેદીયા કૃત 'આહિર્ની'

ફુલવાડી.

[મુખાર્જીના શુભરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ માટે પ્રો. કાન્તિલાલ હમનલાલ પંડ્યાએ એક બહુ ઉપયોગી વ્યાખ્યાન લખી મોકલ્યું હતું. પ્રો. કાન્તિલાલની વિદ્વતા તથા સ્ત્રીજીવનના મહાપ્રશ્નો તરફની ચમત્કાર સુપ્રસિદ્ધ છે, તેમના આ લેખમાં સ્ત્રીઓએ જાણવા યોગ્ય યક્ષા મહત્વના વિષયોનો સુમ્મારેશ થયેલો હોવાથી, ઉપકાર સાથે, તે અહિં પુનઃ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.]

તંત્રી—સુ. સુ.]

સન્નારીઓને બે બોલ.

લેખક—પ્રોફેસર કાન્તિલાલ હમનલાલ પંડ્યા (એમ. એ.)—આશા.

“ ક્ષત્રિયાણી ! રખે તું તારા અસલ કુખથી ત્રાસી અદર્શ કરતી ! કુખથી તું ડરીય નહિ, બપથી જળાશ્રય નહિ, સુખથી પુલીય નહિ ! સુખ, કુખ અને બપની ત્રિપુત્રી પાસે તને, સસિદ્ધ કરાવે એવા ચમત્કાર કરનારી વીજળી તારા સર્વાંગમાં ગૂંદ છે. પાંચાલી ! આશા થર આશાના ઉદયને પ્રત્યક્ષ કર.....”

“ પાંચાલી ! તું અને તારા પુત્રો તમારો ધર્મ સમજશો, ધર્મનું સ્વરૂપ જોશો, તો તમારા વિકટ કુખને પારિપાક કલ્યાણરૂપ જ થશે, અને તે પરિપાક પરી તેની સાથે તારો જ્યેષ્ઠ સ્વામી ધર્મવીર, યુષ્કિરિ તારા અન્દરમાં આવવાની વાટ જોઈને જ બેઠો છે, તે સાથે જો ! તારા પુત્રોનાં હૃદયને ધર્મની છાયામાં, તેમની નીતિને તથા ક્રિયને અર્જુનની, છાયામાં તેમના સરીરને બળને ને સન્નજાતને બીમની છાયામાં, ને તેમના અન્ય અંશોને અશ્વિપુત્રોની છાયામાં સ્નાન કરાવી દે ! એ સ્નાનની કલા તેમને હૃદયમાં શીખવે એજ એક પને પોષણ દેને !

“ પાંચાલી ! એ કાલપરિપાકનું મગલ મુહૂર્ત સમીપ છે તે તું જો ને ઉત્સાહિની થા ! પાંચાલી ! જગત થા !

“ પાંચાલી ! પાંચાલી ! એ સર્વની તૈજસી છાયાઓમાં એ સર્વ ચન્દ્રોની ચન્દ્રિકા-માનદાર કહક બાળકો અપૂર્વ સ્નાન કરવા માટે છે, દીપાવલીની સુગારિત જ્યેષ્ઠના જેવી નવાસાઓમાં તારા આ મધુર બાળકો નવાસામાંથી રક્ત જાય છે તે રમ્ય ચિત્ર જો ! પાંચાલી ! એ નવા તૈજસ એતનનું પ્રેમથી પોષણ કરવા જગત થા !

“ પાંચાલી ! આ ક્ષાણયુગમાં તાર, જહુ કામ છે ! તાર જ કામ છે ! એ પ-વિત્ર કળને માટે, અને તારા હિમરાશિના શીશ જળના પ્રવાહોમાંથી જગત્પ્રભુનાઓના પ્રવાહ બેઠા મુકવાને માટે, ઉત્સાહિની થા ! જગત થા !”

ગોવર્ધનરામ.

“ મનુની આજ્ઞા છે, સુન્દરીસુધને ?

જગત જન્માવતુ ને ધર્માવતુ

આ મહામ્હામર્મનુજો ઉછેરીય,

એ કામધેનુઓ નરસોઠને ધવરસો,

ને માનવીનાં દેવ ઉછેરશે.

અવત્રીને અમૃત મેપથી સીંચશે,

ને અમરો ઉતરશે વાડીએ વાડીએ."

"કુંવરી તો મ્હારી સોકમાતા યધ!"

ન્હાનાલાલ.

સન્નારીઓ!

બાળ નવીન વર્ષને નવીન દિવસે, ત્હમારી ગત વર્ષની શુભ પ્રવૃત્તિઓને માટે ત્હમને સદૃષ્ય અભિનંદન આપવાનો, ત્હમારી નવા વર્ષની પ્રવૃત્તિઓ માટે શુભ ઇચ્છાઓ પ્રેરવાનો, અને "દીવાળીના બે બોલ" કહેવાને મિથે ત્હમારા મંડળની કંસાણુકર સુન્દર હાવામાં ધરીશર રહેવાનો ધન્યચોગ મ્હને પ્રાપ્ત થયો છે, તે માટે મ્હારા મિત્ર ભવાનીદાસ મોતીવાળાનો હું ખાસ ઉપકાર માનું છું.

તોપણ હું કશું કશું કે એ મળાણુ મિત્રનું આગમન મ્હને ન્યારે મળ્યું ત્યારે તે સ્વીકારતાં મ્હને ધણી આનાકાની યધ હતી, અને તે સ્વીકાર્યા પછી પણ મ્હારા બે બોલની ચોખ્ખતા તથા સમૃદ્ધતા વિષેના સન્દેહમાંથી હું હજી મુક્ત થયો નથી. કારણ કે મ્હારે રચાને, મોવધેનુ રામ જેવો, હિન્દનાં કંસાણુપન્થનો કોઈ અપૂર્વ વિચારક હોત, કે જે મ્હને અભ્યાસ તથા તેજસ્વી પ્રતિભાના બળે ત્હમારા જીવન તથા ત્હમારા મંડળ સંબંધી નવા વિચારની મંમલ સામગ્રી આ શુભ પ્રસંગે ત્હમારી બાગળ રણુ કરી શકત; અથવા તો, અંબાલાલભાઈ જેવો, કસેલ પણ ઉત્સારી સામાજિક કે સાંસ્કૃતિક કાર્યકર્તા હોત, કે જે પોતાના મોંઘા અનુભવનાં રત્નો તારવી કાઢી વ્યાવહારિક કાર્યોના વિચાર દીર્ઘદૃષ્ટિથી બોધ કરી શકત; અથવા તો, ન્હાનાલાલ જેવો, ઉચ્ચ રસ ને ઉન્નત જીવનશૈલીથી ઉભરાતા હૃદયવાળો દેશભક્ત કવિ હોત કે જે સુન્દર આકરમાં મુગેલી કોણક અનેરી રસસામગ્રી ત્હમને અર્પણ કરી શકત; અથવા તો, ગાંધી જેવો, શ્રેષ્ઠ આદર્શનો વ્યવસ્થાકર્તા સાથે સંયોગ કરનાર કોઈ ખરો સન્ત હોત કે જે પોતાના અલ્પ સમાગમથી પણ વ્યવસ્થા હૃદયમાં પ્રુપ્તકર્મની પ્રજા પામી શકત; અથવા તો, ગાંધીપતિ જેવી, કોઈ પવિત્ર મહિલા હોત, કે જે બીજીવનને પુરુષધીવૃધ્ધીથી ભરી કંસાણુમય કેવી રીતે બનાવવું તેના ઉચ્ચ સન્દેષ આપી શકત-આમાંનું કોઈ પણ બાળે મ્હારે રચાને હોત તો તે ત્હમને "બે બોલ" માં જીવનના રત્નરૂપ ગૂઢ રહસ્યને આર્પી શકત, અને, આ મંગલ દિનનો ત્હમારો સુન્દર રીવાજ પૂર્ણ રીતે સાચો માત. કારણ કે આવા મહાન આત્મશોધના યોગ્ય બોલોમાં પૂણ્ડ-સંજીવિની શક્તિ હોય છે; ન્યારે, મ્હારા જેવો, આવી કોઈ પણ વિચિત્રતા વિનાનો, હાલ રસાયણિક પ્રયોગશાળાના ધુમાડામાં જીવન ગુળરનાર અને ઓઝલ પંડાની પરાકાષ્ટને લીધે નર્ચા અભ્યાસોત્સુક હૃદયને પૂર્ણ બીજીવનનું દર્શન દુર્લભ છે એવા વિચાર હિન્દનાં પ્રદેશમાં વસનાર, એક યુવકમાત્ર, તેઓને બદલે, ત્હમને શો સન્દેશ આપી શકે છે ?

પરંતુ આપણું ગરીબડા શુન્દર પ્રાન્તમાં આવા સદૃષ્ય વર્ષોવર્ષ સુલભ ન થાય ત્હને લીધે જ ત્હમે મ્હારા જેવા સામાન્ય મનુષ્યને આ આગમન સન્માન આપવું ઉચિત ધાર્યું હશે. અને ત્હમારા મંડળના શુભ કાર્ય માટેનાં મ્હારા નમ્ર અભિનંદન તથા અન્તઃકરણની પ્રસન્નતા પ્રકટ કરવાનો, તેમ જ ત્હમારી આંત્રી પાંખી ત્હમારી ન્હાનકડી સેવા

બાળવવાનો, આ એક અવસર છે, એમ સમજીને મહે આમનજી સ્વીકાર્યું સેવાનો આત્મા શુદ્ધિ કે પ્રતિભા નથી, પણ હૃદય છે-હૃદયની શુદ્ધિ છે એ સ્મરણ કરીને, પૂર્ણ સદ્ગુણ વધી અર્પણ થતી, તદ્દ્વારા એક બાળુની, આ અનર્ગલ તદ્દમે ઉદારતાથી સ્વીકારી લેશે એવી પ્રાર્થના છે.

એ અનર્ગલ અર્પવાને દુ આજે તદ્દ્વારી સમજાવવાની શરૂ એમ નથી, અને તેથી આજે તદ્દ્વારા મગલ દર્શનનું સદ્ગુણ વધુ મેળવી શકુ એમ નથી એ એવડી હાનિથી તદ્દ્વારા મનને અસતોષ થાય છે પરંતુ એ અનિવાર્ય ખામી તરફ અદક્ષ કરી, પ્રેમ સાન્નિધ્ય ને સમતા એ ત્રિપુટીનો અદિતીય સુન્દર સંયોગ કરનાર વિશ્વવિખ્યાત તાજમહેલની સનિધિમાંથી પ્રેરાવણા આ યોગાંક વચ્ચે તદ્દમે સહૃદયતાથી મુણુશે, તો તદ્દ્વારા અસતોષ ઓછો થશે.

શુન્દર સ્ત્રીશ્વરનાં ઉગ્મસ.

“ શુન્દર શુન્દરાતી હિન્દુ સીમડળ ” એ કેટલેક અંશે શુન્દરગતી મહિલાઓના હાલના શ્વરનાં દર્શન છે. પચાસેક વર્ષ પહેલાં સીશ્વરના સંબંધી પ્રખ્યાત લેખક નવ લગભગ જે ઉદ્ગાર કહ્યા હતા તે તદ્દ્વારાથી અનવધા નહિ હોય, પણ એ જ તદ્દ્વારા આજે આવીને તદ્દ્વારા મડળનું કાર્ય જોઈ શકે તો તદ્દ્વારા ઉદ્ગાર કેવા થાય? અનવધા, આપણામાં એવો કોઈએ અનવધા આચાર્ય નહિ હોય કે જે એમ કહેશે કે આજે ઘણી પ્રગતિ કરી છે, અને હવે બધું થોડું જ કામ કરવાનું રહ્યું છે નવલગમની પ્રાચીન પદ્ધતિઓ હજી પણ ઘણે કોણે લાગુ પડે “ જોગીને ને ખોગીના રમતા ગિતવાળા બાઈ,” અને “ ચાકરને ચૂલામાં રમતા ગિતવાળા બાઈ,” મિય ને મોરચિના અથવા દેશેદાર ને સમાજસેવાના આકાશમાં ઉડતા બાઈ, અને અચાન ને કુટુંબકબદલી, દુષ્કાળ વાળા ને કાપડવાળાની પૃથ્વી ઉપર એમને ઉતારી પાડતા બાઈ-એવી અસમાનતાનું દર્શન તીજવન, દુર્ભાગી, હજી પણ ઘણે સ્થળે હશે. જુદાગમના પુરોએ પોતે જ તદ્દ્વારી એવી દુર્દશા કરી છે કે તદ્દ્વારા શ્વરને વિદ્યા, સુખ તથા સાન્નિધ્યના સુસ્થાપિત કરવાનું પ્રયાસો હજી તો બહુ બધું કરવાના છે. તદ્દમે આજળ વધ્યા છે તદ્દ્વારા પ્રમાણમાં હજી તો ઘણું દૂર જવાનું છે, અને તદ્દ્વારા જે યોગાંક વર્ગ સ્પષ્ટ રીતે આજળ વધ્યા છે તદ્દ્વારા પ્રમાણમાં તો અસંખ્યની સંખ્યાવાળો વર્ગ લગભગ ત્વરિત તથા જ રજા છે દત્તબાગે, આ સર્વ ખરું છે, અને સત્યને મ્દાનાર કોઈ પણ મનુષ્ય આ વાતની ના પાડશે નહિ કેવળ શિક્ષણ ને કેળવણીમાં જ નહિ, પણ શુદ્ધશ્વરના સમાજશ્વર તથા સાંવર્ગનિક શ્વર એ સર્વમાં નિત્ય આ સત્યનો મર્મભેદક અનુભવ થાય છે.

પરંતુ તે માટે તદ્દમે જે કાંઈ શુભ પ્રગતિ વાસ્તવિક રીતે કરી છે તે વિચરવાની બિલકુલ જરૂર નથી દિનપ્રતિદિન જે જે શુભ યોગિઓ જે જે શુભ પરિણામોને ઉત્પન્ન કરે છે તદ્દ્વારા અવજા કરી ગયાનિયા કુળવાની રજા પણ જરૂર નથી આપણા દેશમાં જે નવીન બંધુતિ આવી કહેવાય છે તે કેવળ પુરુષવર્ગમાં જ સમાઈ રહી હોય કે શબ્દ મધ હોય એમ નથી અચાન હજી થયું છે, પણ જનતા કિરણો પામે ધીમે અત્યંત નુર્જને બેઠવા લાગ્યા છે, દુખ હલેલ ધણી ત્યાં છે, પણ તદ્દ્વારા મહાગવાના પ્રયાસો કારનાયે યદ્યપિ થયા છે સરીર શુદ્ધિ કે આત્મના ક્ષેત્ર ઘણા હૃદયોને તથા ધણા શ્વરોને.

હજી પણ ભગ કરે છે, પણ લક્ષમાં વિશેષ સમાનતા રાખવાનું વધન વધારે બલવાન થતું જાય છે, એ પણ કાંઈ જાતી વાત નથી. હજી આપણે ધણા ધણા વિષ્ટ પ્રયોગો નિરાકરણ કરવાના છે તે ધણી ધણી મુશ્કેલીઓ ઓળખવાની છે, છતાં એટલું તો સર્વને વિદિત છે કે સ્ત્રીઓના જીવનમાં કાંઈક વિચળ દષ્ટિ વ્યાપવા લાગી છે, સ્ત્રીજનની ગૃહ શક્તિઓ ધીમે ધીમે પોતાની તથા પ્રજાની સુધારણાને અર્થે જાગૃત-ચ ચળ થવા લાગી છે, અને, આ સર્વને શિરોભાગે, ગૃહજીવન ને સાર્વજનિક જીવન ઉભવના વિષ્ટ ધર્મોનું ધૈર્ય રીતે પાલન કરી, સુઆર્થની ગુજરાતી મહિલાઓની કલ્યાણપ્રવૃત્તિના પ્રયોગ આત્માસમાન, હમારા જ મહાત્માના પુરસ્કાર જન્મ જન્મના બહેન, વનિતાવિશ્રામ જેવી લેડિપયોગી સરનામે જીવન અર્પો, પોતાની અનાથ અવસ્થામાં પણ અનેકનું દિત કરનાર નહોતી બહેન, યુનિવર્સિટીના ઉચ્ચ શિક્ષણ તથા પદવીનું માન લઈ, હવે સ્ત્રીજીવન, સમાજ તથા સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પોતાની સેવા અર્પનાર ગુજરાતની પ્રથમ મેન્સ્યુએટ-અગિનીઓ સૌ વિદ્યા તથા સૌ સારથી, અને દક્ષિણ આફ્રિકાના રાત્ર વિમહને સમયે, વિષ્ટમા વિષ્ટ કાર્યમાં પણ પોતાના પતિનો પૂર્ણ ઉત્કર્ષી સહચાર કરનાર, દેખણ વીરતા તથા જવલન્ટ પવિત્રતાની મૂર્તિ, આપણા વીરતાયક ગાંધીના પત્નીશ્રી એવાં એવાં સ્ત્રીઓ ગુજરાતમાં પાક્યાં છે ને ગુર્જરમહિલાની પ્રતિબંધી તથા ગૌરવની વૃદ્ધિ કરે છે.

આ ઉત્તસ ક્યાંથી આવ્યો ?

ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં આ ઉત્તસ ક્યાંથી આવ્યો ?

આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે ઉત્તર આપનાર બળેનું જેમ વધારે પિંજન કે રીંછ તેમ આપણુ કલ્યાણ છે આજે એની સ પૂર્ણ મીમાસા કરવાનો મત કે લોભ કું રાખતો નથી. કારણ કે તેમ કરવા જતાં હું “એ બોલ” થી આગળ નીકળી જઈ અને આ મુઠલ દિવસે શુષ્કતાની અનિદ્રાપત્તિનો અપરાધી થાઉં, પણ ફક્ત સામાન્ય રીતે તદ્દમે વિચાર કરશે તો એટલું બેઠ સકશે કે આ જાગૃતિના કારણો બે પ્રકારનાં છે. એક પ્રકારનાં કારણો આ દેશના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ બંનેને સમાન છે, વિદ્યા, કેળવણી, દેશમાં શાંતિ, પશ્ચિમના તરંગોને લીધે તેમજ આપણી રિયલિટીમાં ફેરફારોને લીધે ઉત્પન્ન થયેલાં મન્યો તથા કેટલીક અનિવાર્ય આવસ્થાઓ, હિન્દના પ્રાન્ત પ્રાન્ત વચ્ચેના ભેદોનો ક્ષય તથા પરિવર્તન વૃદ્ધિ, કેટલીક ધાર્મિક સરનામો, ક્રિસ્ટાદિ આ અને આવા બીજા ધણાં કારણોએ હિન્દી પુરુષઓમાં નવજીવન આપ્યું છે, અને કેટલેક અંશે સ્ત્રીજનમાં પણ તેઓએ તેવી જ અસર કરી છે બીજા પ્રકારનાં કારણો ખાસ સ્ત્રીજનને લગતા છે, અને તેમાં સ્ત્રીજીવનને ખાસ અસર કરે એવા સ્ત્રીઓના કે પુરુષોના કે બંનેના ભેગા પ્રયાસોના પણ સમાવેશ કરી શકાય.

ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્ય.

આ સર્વ કારણોમાંથી આજે હું એને જ ઉદ્દેશીને હું કાંઈક કહેવા માગુ છું તે ગુજરાતનું સ્ત્રીસાહિત્ય અને ગુજરાતની સ્ત્રીસરનાઓ છે.

સ્ત્રીસાહિત્ય એટલે કેવળ સ્ત્રીઓને જ માટેનું સાહિત્ય એમ નહિ, પણ એવા ખાસ સાહિત્ય ઉપરાંત, અન્ય જે જે સાહિત્ય સ્ત્રીઓને રસદાયક ને દિતકારક હોય તે, પછી

એ પુરોને પણ તેવું હોય તો વાંધો નહિ. સાહિત્યના જાણીતા ગુણોના ઉપરાંત, ત્હેનામાં શીઝોને આકર્ષવાનો, રસ આપવાનો, કાંઈક વધારે હોયે લખ જવાનો ગુણ હોવો જોઈએ, પછી તે શીના સામાન્ય માનુષ તત્ત્વોને આકર્ષે કે ખાસ શીત્વના જાવોને જ આકર્ષે, તો પણ ત્હેનો શીસાહિત્યમાં હું સમાવેશ કરું છું.

યુરોપીય વિદ્વાનું અહીં આક્રમણ થયું તે પહેલાં આપણું જે ગુજરાતી સાહિત્ય હતું તેમાં શીહૃદયને આનન્દ તથા ઉચ્ચતા આપે એવું ઘણું હતું, અને તે કાળનાં શી-પુરોના હૃદયમાં તથા જીવનમાં તે ધાર્મિક તથા નૈતિક સાહિત્ય ઉતર્યું હતું. આપણી જૂદા માતાઓ, દાદીઓ ને અન્ય શીઓના મુખમાંથી પ્રાતઃકાળમાં નરસિંહ કે મીરાં, અખો કે પ્રેમાનન્દની સરસ મીઠી વાણી સાંભળવીએ ત્હેને તો ખણે મોહક અનુભવ લાગતો, અને જો કે એ સાહિત્ય હાલની સર્વે શીઓને એકસરખો આનન્દ કે મોહ આપે નહિ, ને ત્હેમને માટે જુદા પ્રકારના સાહિત્યની જરૂર છે એ ખરું, તો પણ પ્રમાણમાં આ મીઠાં ગીતોનો ધીરે-ધીરે લોપ થવો જાય છે એ તો ખરેખર આપણા હાલના જીવનની એક ન્યૂનતા જ છે.

આ જૂનું સાહિત્ય કે જેમાંથી ત્હેમને હજી પણ કેટલોક ખજાનો મળી આવશે, તે સાહિત્ય અશીષ વિદ્યા ને મુદ્દજીવના આત્મા પછી, રાજ્યાતમાં તો વિશેષ પ્રચાર પામ્યું, અને ત્હેની સાથે જ નર્મદ, દલપતરામ, નવજરામ વગેરેએ ત્હેની જુદી કરી તેમાં બીજા અંશો પણ ઉમેર્યાં. કન્યાશાળાઓ વગેરે દ્વારા આ સાહિત્ય શીજીવનમાં વિશેષ પ્રસાર્યું, ને હજી પણ ઘણે સ્થળે તેની પ્રિયતા જોવામાં આવે છે. પહેલાંના સાહિત્યમાં ધર્મ ભક્તિ વૈરાગ્ય નીતિ આદિ ઉપરાંત મનુષ્યસ્વભાવના ને મનુષ્યહૃદયના કેટલાક સર્વ-સાધારણ અંશો હતા. તેમ તે તે કાળના જીવનનું કાંઈક રસભર્યું ચિત્ર પણ તેમાં આવતું. નર્મદાસ કર આદિએ જે અંશો ઉમેર્યાં, તે આજ ન્હોતા. એમના ભેષો વર્તમાન કાળને લાગુ પડતા-રોજના બ્યવહારજીવનના પ્રશ્નોની ચર્ચાથી, અને દેશની જાન્યૂતિ માટેના પ્રોત્સાહનથી ભરપૂર હતા; જીવનતિકારક રીવાજો માન્યતાઓ વગેરેની સખ્ત ઝટકણી કાઢી વિચારને-પ્રગતિકારક વિચારને ઉત્તેજિત કરવાનો એમનો યત્ન હતો. એમની ચૈત્રી સરસ સચોટ ને સીધીસટ હતી, અને તેથી કરીને ત્હેની સરજના પણ તેવી યદ્ય.

પણ તેમાં સાહિત્યની વિશેષ ઉચ્ચ કલા, સુંદરતા, વિવિધતા, મોહકતા વગેરે ગુણો સ્વાભાવિક રીતે ન્યૂન હતા. મજીહાલ નજીકાઈના લેખોમાં પણ આ અંશો હાજર નથી, જો કે એમનાં જોસ, સ્પષ્ટતા, સદ્ગતતા તથા એકંદરે ગદ્યચૈત્રીના ધણાં ઉચ્ચ લક્ષણોને લીધે, એમના લેખો વધારે સારી પેઠે વંચાયા, હજી પણ સંમાનયોજ્ય રહ્યા છે, અને એમના "આજ-વિશ્વાસ" વગેરે તો હજીએ કન્યાઓને માટે ઉત્તમ મન્યની મરજ સારે છે. મીમત્ત નૃસિંહાચાર્યે "હ્યમનિમૂલ્ય"થી વિશેષ રસ તથા વૈવિધ્ય આણુવા ધણે સારો પ્રયત્ન કર્યો, અને એ તથા એના જેવા બીજા મન્યોની લોકપ્રિયતા ત્હેની સફળતાની સાક્ષી પૂરે છે. પરંતુ એમાં રસ ને જ્ઞાનનું ફક્ત મિશ્રણ થયું, પણ કાવ્યના જેવા રાસાયણિક સયોગ ધર્મ જાને એકરૂપ થયાં નહિ. ખરાણે ખરણવેલા દમ્પતીની પેઠે એક ઘરમાં રહેવા છતાં તે મળી ગયા નહિ પણ પૃથક્ પૃથક્ જ રહ્યાં. પરિણામે ધણા વાચકો જ્ઞાનકથાને એમની એમ રહેવા દઈ બીજા રસ પડે એવા વાર્તાના વિભાજન જ વાચન કરતા. આ સ્વાભાવિક હતું. હાલના

પણ સારા સારા ગ્રંથોની પણ આવી દસ છે, એ દિલગીર થવા જેવું છે.

છેક કવિતા ધર્મ ગદ્યા વિના કાવ્યના રસ તથા આકર્ષણના ગુણો, સૌન્દર્ય તથા કલાથી આનન્દમોહ કરવાના ગુણો, વિચારમગ્ના કે જ્ઞાનની મુક્તિઓથી શીખામણ આપવાને બદલે સંગીતની પેઠે હૃદયમાં અભણે સંચરી હૃદયને વશ કરી લેવાના ગુણો-સંક્ષેપમાં આપણે જોને પ્રિયવાદિની દિલકારિણી કાન્તાના ગુણો કહીએ છીએ એવા ગુણો, ગુર્જર બીસાહિત્યમાં બહુ થોડા મળ્યા હતા તેથી, જો કે એ સર્વ સાહિત્ય બીજા ગુણોને લીધે ધણું કીમતી તથા ઉન્નતિકારક છે, અને જ્યાં જ્યાં બરોબર વંચાશે ત્યાં ત્યાં તે ગ્રંથકાંતી જ પ્રેરણા કરશે, તોપણ તેની આકર્ષકતાની ખામીને લીધે, તેને વિશે વાત કરનાર વધારે નીકળે છે ને વાંચનાર થોડા જ મળી આવે છે.

પરંતુ હવે આવા તત્ત્વવાળું સાહિત્ય પણ ગુજરાતમાં ઘણું છે, અને તેથી સાહિત્યમાં જેમ વધારે વિવિધતા ધર્મ છે, તેમ વધારે વાચકોની રચિત પોષણ ધર્મ શકે એમ છે. આ તત્ત્વોને લાવનાર આરબના બીસાહિત્યમાં રા. રા. રજુછોડસાહનું “લક્ષિતાદુઃખ દર્શક નાટક” મૂળે ઘણી દૃષ્ટિએ બહુ અગત્યનું લાગે છે. એની તાત્કાલિક અસર પણ સારી પેઠે ધર્મ હતી. બીજીવનના એક મોટા અને દૂર અન્ધાપ તરફ જે સમર્થતાથી આ નાટકે લક્ષ્ય એમ્બુ વેદથી સમર્થતા બીજીવનના બીજા કોઈ પ્રશ્નની ખામતમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૂકી દૃષ્ટિએ નથી પડી.

સરસ્વતીચન્દ્ર.

પરંતુ બીસાહિત્યની તેમજ સામાન્ય ગુજરાતી સાહિત્યની આ ખામી બરોબર પૂરનાર પ્રથમ ગ્રંથ તો “સરસ્વતીચન્દ્ર” નો પ્રથમ ભાગ હતો, એમ મહાર્ માનવું છે. એ અને એના પછીના ભાગો, જેમ ગુર્જરસાહિત્યના અસારે સુકુટરૂપ છે, તેમ આપણી બીસાહિત્યની દૃષ્ટિથી પણ એ અન્ધરતોને જ આપણે પ્રથમ સ્થાન આપી યજીશું ગોવર્ધનરામના પોતાના હૃદયમાં તેમજ જીવનમાં બીજાની પ્રતિ અપાર કોમળતા તથા સહવાન હતાં. હિંદની બીજોની દસ સંજ-ધી જે જે વિદ્યાપો એમના લેખોમાં નગરે પડે છે તે બીજા અન્તરમાંથી નીકળ્યા હતા, અને એમના સંબંધમાં આવનાર જુદાજુદા બીજોએ તો આ કશું વારંવાર જોઈ પણ હશે જ. ખરે, મહારા નમ્ર મંત પ્રમાણે, હિંદના બીજીવનના કોઈ અભ્યારી, એ વિષયમાં ગોવર્ધનરામને કેવો સંગીન રાજો આપ્યો છે તે જુદો તારવી કાઢે તો તે તકમારી, તેમજ ગોવર્ધનરામની અને સામાન્ય સાહિત્યની પણ ઘણી સરસ સેવા પાવ. “સરસ્વતીચન્દ્ર” ના આરંભથી જ ભૂખાતોને તેમાં જે ગૌરવભર્યું સ્થાન તથા અદ્ભુત આલેખન પ્રાપ્ત થયાં છે; સુખ દુઃખ-નીતિ અનીતિ-વિદ્યા અવિદ્યા-સપતિ વિપતિ-આદિ સસારની જુદી જુદી અવસ્થામાંની બીજોનાં જે અદ્ભુત કૌશલથી હૃદયરપથી ચિત્રો અપાયાં છે; તેઓના હૃદયના બીજા મોટા સર્વ ભાવો તથા જીવનના અસંખ્ય પ્રશ્નો ને પ્રસંગો ઉપર ગોવર્ધનરામને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું જે પ્રથમ “સર્વ-સાદર” નાખ્યું છે; વારંવાર અવતરણ પામતાં તથા તકમારા ગુમ પડાકારના હાથમાં સુવરૂપ થઈ પડેલા એવાં એમનાં જે અમરવાણો એમના લેખોમાં રથો રથો મળી આવે છે; ગૃહ કે રાજ્ય, વિદ્યા કે વ્યાસ, તત્ત્વજ્ઞાનનો વૈરાગ્ય કે સોદકલ્યાણનો સન્ધાસ-એવા મિત્ર મિત્ર પ્રદેશોમાં પણ કેવી રવાનાવિક ઉચ્ચતા, કેવી ઉચ્ચ સુન્દરતા,

૩વી સુન્દર દિવ્યતા અને ૩વી દિવ્ય કદમ્બાશ્રુમયતા સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરી શકે તહેવું દર્શન કરાવનાર જે મોહક મૂર્તિઓ એમણે ઉત્પન્ન કરી છે-જાણે કે જાદુથી ત્હમને અર્પણ કરી છે-એટલાનો જ ફક્ત ત્હમે સામટો ખ્યાલ ખાંદશો તો ગોવર્ધનરામની કૃતિની મહત્તા ત્હમે જરૂર સમજી શકશો. સન્નારીઓ, મહાર્જી તો એટલે સુધી માનવું છે કે જો કે ગોવર્ધનરામની આત્મજાલીલાવતી બેચક ઉન્નત જીવનવાળી હતી, નોપણુ ગોવર્ધનરામની વધારે મ્હોટી અને વધારે ચિરંજીવ આત્મજાઓ તો કુમુદ ને કુંસુમ, મેનારાણી ને શુણ્ણિક, ચન્દ્રાવલી ને મોહની જ છે. ત્હમારા સાહિત્યમાં-ત્હમારા જીવનમાં આવી મહિલાઓ એમણે મૂકી ને ત્હમારા ઉપર અને ત્હમારા ઉપર એક મ્હોટો ઉપકાર છે.

ગોવર્ધનરામ પોને કલા ને જ્ઞાન, રસ ને તત્ત્વવિચારના અલેક સંયોગને પૂજતા તથા તેવો સંયોગ કરવામાં ખીજાઓ કરતાં એટલા બધા વધારે વિજયી થયા કે જેવો વિજય ગુજરાતમાં ખીજા કોઇને મળ્યો નથી, તે છતાં, એમના બધા લેખોમાં તેવો એકસરખો ઉચ્ચ સંયોગ કરવામાં તે ફાળ્યો નથી. “સરસ્વતીચન્દ્ર”ના પાછળના ભાગમાં તે ઉદ્દેશ કેટલેક અંશે મૂકી દીધો હતો એમ તે પોને જ કહેતા, ને “સ્નેહમુદ્રા” આદિમાં તે કેટલેક સ્થળે ને તત્ત્વોનો સ્પષ્ટ વિવેચ જ દેખાય છે. ગોવર્ધનરામની અસરથી જે વિશેષ સ્ત્રીસાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું છે, તેમાં કેટલીક ઉચ્ચ પ્રસાદી તથા પ્રેરણા હોવા છતાં, તે પણ ખાસ આ દોષથી મુક્ત રહી શક્યું નથી.

ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્યમાં પારસી અને બંગાળીનો ફાળો.

આ સિવાય ગુજરાતમાં જે વિશેષ સ્ત્રીસાહિત્ય છે તેમાં મ્હને લાગે છે કે ખીજાં પણ કેટલાંક નામ જરૂર ગણવાં જોઈએ. આપણા પારસીજાણીઓએ પોતાના જે ફાળો આપ્યો છે, તે જો કે ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગના મ્હોટા ભાગને પહોંચી શક્યો નથી, નોપણુ તેમણે ‘કેટલોક ભાગ ભણેલી સ્ત્રીઓના કેટલાક વર્ગમાં તો ધણો પરિચિત થયો છે, અને વધારે મ્હોટા વર્ગની પાસેથી પણ સત્કાર જેળવવાને બધી રીતે લાપક છે. હું ખાલ કરીને સ્ત્રીસમાજની સારી સેવા બજાવનાર “સ્ત્રીમિત્ર” “સ્ત્રીબોધ” વગેરે માસિકો, કાગજાજી મર્જાન તથા કેટલીક પારસી મ્હનેની રસ તથા બોધ આપનારી સાંસારિક તત્ત્વલઘ્યાઓ, તથા મલગારી ને ખુશહદારનાં કાવ્યો એ સર્વેને ઉદેશીને કહું છું તેમાં પણ મિ. ખુશહદારનાં કોણે કોણે કાવ્યો તો જોઈક જાદુ સુન્દર ને પ્રેરણાદાયક છે. પારસી સાહિત્ય મુખ્યત્વે પારસી જીવનને લગતું છે, પરંતુ ત્હને આલો કેટલોક ભાગ હિન્દુ સ્ત્રીજીવનને પણ ઉપયોગી થયો છે ને યાય છે.

આ ઉપરાંત, બનુચિત વિરમૂર્તિને પાત્ર થયેલા નારાયણ હિમચન્દ્રે સ્ત્રીજીવનનાં કેટલાંક અંગ સંબંધી નિબંધો તથા જીવનકથાઓ લખીને, અને, તેથી પણ વિશેષ નો, બંદિમચન્દ્ર વગેરે સિદ્ધ બંગાલી લેખકોની ન્હાની પરંતુ સુન્દર, બાવમરી, રસેદ ને હિન્દુ જીવન રસેદ ને મનુષ્યજીવન એ સર્વની વિવિધરંગી ઘટનાઓ તથા હૃદયબેદક મુશીબતો રજુ કરતી, વિશુદ્ધ પ્રેમની સાથે અખીરી આત્મસમર્પણનો સંયોગ કરનારી ઉદાર સુન્દર મૂર્તિઓથી ભરેલી, એવી કાંઈ કાંઈ મોહક કથાઓને ગુર્જરસાધામાં ઉતારી, સ્ત્રીસાહિત્યમાં પણ એક ધણો સમૃદ્ધ પ્રવાહ ઉમેર્યો છે. આ કાવ્યેદજી પણ કેટલાક લેખકોએ, નારાયણના કરતાં વધારે નિર્દોષ ને વધારે પ્રેમજન સૈનીથી, ચાલુ રાખ્યું છે. એવી સત્તાવાળી સ્વતંત્ર ગુજરાતી

કયાઓ લખનાર કોઇ દુષ્ટ નિકમ્યુ નથી, લોપણ આ બંગાળી પ્રવાહ અન્તરના જુ
મોદનને યોગ્ય તથા પૂર્ણ સ્વકારને પાત્ર છે એ તો નિઃસંશય છે

સહીતનાં કાવ્યો

પરંતુ શુભરાતતુ જે નવુ કાવ્યસાહિત્ય છે તે સ્ત્રીજીવનના સવન્ધમા પશુ
અશ્વે નૈસર્ગિક પ્રતિભા તથા અપૂર્વ રચનાશક્તિના ચમકારા દેખાડી આપે છે મુદ્રા
વિચાર પ્રમાણે, આ નવ કાવ્ય સાહિત્યમા, સૌન્દર્ય તથા કલાને વિશેષ સ્થાન ન,
સ્ત્રીઓ, રત્નેશ્વ, મનુષ્યજીવન દેશીજાતિ વગેરેને શુદ્ધિની તેમજ રસની તથા જા
કાષ્ટ ઉચ્ચતર ભૂમિથી નિરખવામા આન્મા છે-કાષ્ટ ઉચ્ચતર ભૂમિ ઉપર જ
પશુ પાત્ર કરવામા આવ્યો છે આ સર્વમા અત્યારે તો, સંગીત સૌન્દર્ય ને
લક્ષિત યોગ કરનાર, ગૂઢ દેશ ને જીવનની હિમ્મત સાધનાઓ અતિ કામળ તથા મ
રૂપમા મૂકનાર લલિતનાં કાવ્યો સૌથી વધારે હૃદયસ્પર્શી થયાં છે, અને ધણી લોકો
હૃદયવાસી રહેશે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે ના નહિનાવાસ દહે છે તેમ, "વતવાસ
ધેરાયવી કોઠિલ ધીરું-અતિ ધીરું મુકોમળ ટટ્ટો, એવો લલિતનાં કેટલાંક ગદ્યો

તથા નવીનતા અપરિચય વગેરેને લીધે આદર્યમાં મોડો પવેશ પામે છે. ખાસ સ્ત્રીસાહિત્યમાં નેટલે અંશે લક્ષિતત્વ રચાત અધિક છે.

અનુસમાજ અને સુન્દરી સુખોષ.

થોડાં વર્ષ થયાં અમદાવાદમાંથી સ્ત્રીસાહિત્યને ઘણું મહત્ત્વનું ચોપણ મળ્યું છે. “સુન્દરી સુખોષ” પત્રમાં નેમજ તે પત્રને અંગે જે જે સ્ત્રીસાહિત્ય ઉપલબ્ધ થયું છે ને, શુદ્ધ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ એટલા બધા ઉંચા પ્રકારનું નથી નોપણ, ઉપયોગિતામાં, વિદ્યા સુવિચાર તથા શુભઆચાર પ્રવર્તણી ઉન્નતિ સાધવામાં, તથા આનન્દ વિનોદ ને કાળકોપની એક હિતકારક સામગ્રી પૂરી પાડવામાં, એણે ગુર્જર સુન્દરીઓની અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે ને હજી બાકી છે. “અનુસમાજ” ખરેખર ગુજરાતની મહિલાઓનું અનુકૂલ્ય ઠર્યું છે, અને એ સમાજની અંદરના નેમજ બીજા કેટલાક બહારના મુદ્દસોએ જે શુભ શ્રમ ખર્ચે ઉત્સાહ ને નારીપ્રતિષ્ઠાની ઉચ્ચભાવનાથી વિવિધ સેવાઓ તદ્દમને સમર્પી છે, તેની તદ્દમે-ગુજરાતની મહિલાઓ યોગ્ય કદર કરશે જ “સરતા સાહિત્ય” તરફથી નેમજ વૈદ્ય અચૂતલાલ સુન્દરજી પરીઆર તરફથી જે પ્રસાદી રજુ થઈ છે ને પણ મ્હારે બૂલવી ન જોઈએ. રા. પરીઆરની લેખિની તો ખાસ કરીને ઘણા વર્ગમાં પરિચિત ને માનીતી થઈ ચૂકી છે; સાહિત્ય ॥ કેટલાક શિષ્ટ સુન્દર અંશોની ખામીવાળા હોવા છતાં એ લેખિનીમાં એક બજવાન હલનું જોઈ, એક વક્તાનું વક્તવ્ય અને હિન્દુજવનના ખારીક અભ્યાસીનું મર્મગ્રાહી અવલોકન છે. એ લેખિની-હું બૂલતો ન હોઉં તો પુરુષવર્ગમાં જેટલી અસરકારક થઈ છે તેટલી જ સ્ત્રીવર્ગમાં પણ થઈ છે.

પરંતુ, સત્તરીઓ ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્યનું આ દુર્લભ અને અનિવાર્યતાયે અધુરું એવું અવલોકન મ્હારે હવે બંધ કરવું જોઈએ “વચન,” “સુન્દરી સુખોષ,” “સાહિત્ય” “સત્ય” વગેરેના પ્રયાસથી ગુજરાતી સાહિત્યમાંના એક અન્યોનો તેમજ સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકોની ભુદી ભુદી યાદીઓ પ્રકટ થઈ ચૂકી છે. તેને જોવાથી મ્હારા કહેવામાં જે અપૂર્ણતા રહી હશે ને પૂરી થશે. આ યાદીઓની સાથે કાંઈક માર્ગદર્શક અવલોકનની જરૂર કેટલીક સ્ત્રીવાચકોને તથા મ્હને પોતાને જણાયાથી, તેની કાંઈક રેખા મૂકવાનો મ્હેં આ બાબે દુટયો મત્ત કર્યો છે. એ મત્તથી તદ્દમને ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્ય પ્રતિ વિશેષ રચિ થાય, અને તેને પરિચય કરવામાં કાંઈક પણ ઉત્સાહ કે મદદ મળે તો હું કૃતાર્થ થઈશ. તદ્દમારા મંડળે ગુજરાતી સાહિત્યના સારા અન્યોનું વિદ્વાનો પાસે જાહેર વાચન કરાવવાના વર્ગ ઉઘાડ્યા છે એ ઘણી સારી પ્રવૃત્તિ છે, અને જોતો લાભ તદ્દમે સ્વાનુભવથી જોઈ શક્યાં હશે એમ હું આશા રાખું છું ખરેખર, આપણું સ્ત્રીસાહિત્ય અધું ભેગું કરીએ તો, તદ્દમારા જીવનની સર્વ દિશાઓને સ્પર્શી શકે એવું વિવિધ કે એવું સમર્થ નો નર્પાજ; નેમજ તેમાં અમુક અમુક અંગો ન્યૂન છે એમ દર્શાવી, તેના યોગ્ય વિકાસ તથા વિસ્તારને માટે ઘણા સમય જોઈશે, એમ પણ વિદ્વાન વિવેચકો કહી શકશે, એ સત્ય છે. પરંતુ અત્યારે તો જે છે તે જ કામતું છે, અને જે છે તે નિર્માત્ર્ય નથી, પણ તેને તદ્દમે હૃદયમાં વણી લઈ શકો તો નિઃશંકપ કલાણ પામે એવું છે-એ જ મ્હારે કહેવાનું છે. એથી વિશેષ જો હું કાંઈ પણ યોગ્ય રીતે ઉમેરી શકું તો ને એ જ છે કે હાલના આ સાહિત્યની ન્યૂનતાઓ પૂરવા માટે અને પુરુષો જે પ્રયાસ કરીએ

તેમાં તદ્દમે બહેનો પણ સામેલ થાયો અને અમારી લક્ષ્મી છે તે અમારી સરસ્વતી પણ બનો

ગુજરાતની સ્ત્રીસંસ્થાઓ.

મહે આરભમાં કહ્યું છે કે ગુજરાતમાં સ્ત્રીસાહિત્ય તેમજ સ્ત્રીસંસ્થાઓ એ બન્નેએ ગુજરાતના સ્ત્રીજીવન ઉપર ધણી સારી અસર કરી છે સ્ત્રીસાહિત્યના પ્રમાણમાં સ્ત્રીસંસ્થાઓ હજી કિશોરાવસ્થામાં છે તેથી તદ્દનો સમૃદ્ધ, તદ્દને બળ, તદ્દની પ્રવૃત્તિ સર્વ સ્ત્રીસાહિત્યના કરતા થોડાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી સાહિત્યના જેવી બીડી ને ચિરંજીવ અસર સંસ્થા ન કરી શકે તોપણ સમૃદ્ધિમળને લીધે, પ્રત્યક્ષ સંમેલનને લીધે, તથા વિશેષ વ્યવહારિકતાને લીધે એની અસર ધણીવાર ત્વરિત ને સંગીન થાય છે વળી સંસ્થાઓ સાહિત્યના ઉત્તમ ને વ્યવહારિક આશયોને અનુકૂળ રીતે કાર્ય સાધના આરંભે તો તેઓની અસર વધારે સારી થાય, એ પણ સ્વભાવિક છે

ગુજરાતની સ્ત્રીસંસ્થાઓમાં એક તરફ “સુન્દરી મુખોધ” જેવી સંસ્થા છે, કે જેની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓને કશો ભાગ નથી હતાં જે સ્ત્રીહિતનાં કાર્યોમાજ પરમણુ છે, ને જેણે એકલે હાથે ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં ધણી જગૃતિ ને વિદ્યા ફેલાવી છે, ને ખીજ તરફ સેવાસદન વનિતાવિશ્રામ આર્થસમાજનું મહિલામંડળ, મુખોધ ગુજરાતી હિન્દુ સંમિલન વગેરે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેની મિત્ર અથવા મોટા ભાગે સ્ત્રીઓની જ વ્યવસ્થા તથા કાર્ય અવાવતી સંસ્થાઓ છે આ સંસ્થાઓના કાર્યને અભિનંદન આપીને હું એમ નથી કહેવા માગતો કે તેઓ આપણા ગુર્જરમાનંતને જરૂર છે તેવું સતત વ્યવસ્થિત ને ફળદાયક કાર્ય હશેમાં ક્યાં કરે છે. કેટલીક સંસ્થાઓ તો ખરું જોતાં એક કે બે વ્યક્તિઓને લીધે જ ચાલતી હોય છે પરંતુ મહારો આશય એ છે કે અધિપતિની ખુદશીએ બેશી દીક્ષા કરવાને સ્ફોરો મારે બેવાને બદલે, આપણા દરેક વિચારશીલ મનુષ્યે વસ્તુતઃ સિદ્ધ યત્ન હોય તે કાર્ય જોવાને યત્ન કરવો અને તે ખામીઓ દૂર કરવાને પોતાના તરફથી અને તેટલી મદદ આપવી, સમક્ષાત્ર ને સત્ય ઉભયની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ આ સંસ્થાઓનું ઉપયોગી કાર્ય નજર મહાર જમ્મ શકે એમ નથી, એમ મહારો અભિપ્રાય છે

કન્યાકેળવણી.

હિન્દની તથા ગુજરાતની પણ જરૂરીઆતો જોઈને આ સંસ્થાઓ પ્રધાનપણે કેળવણીનું કાર્ય કરે છે એક તો ન્હાની કન્યાઓને પ્રાથમિક તથા તેથી વધારાની કેળવણી આપવાનું કાર્ય, અને બીજું તેથી મોટી ઉંમરની બાળાઓ તથા સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનું કાર્ય એમ બે કાર્ય સ્ત્રીકેળવણીને અંગે ઉપસ્થિત થાય છે આપણા દેશના મોટા મોટા વિચારકો તથા દેશનાપક્ષો એક મત થયા છે કે દેશમાં વિદ્યાનો તથા કેળવણીનો વિશેષ પ્રચાર થવોજ જોઈએ તેથી હાલનાં બાળકોમાંથી ને ભવિષ્યની પ્રજામાંથી બનના સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય સામાન્ય કેળવણી વિના રહી ન જા, એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે, આ વિષયમાં આપણી સરકાર મન્દ છે તે આપણી પ્રજા અશક્ત છે, તેવી અવસ્થામાં આવી ખાનગી સંસ્થાઓ જેટલું કામ ઉપાદી શકે તેટલું જ થઈ શકે એમ છે જે સંસ્થા એક ન્હાનકડી કન્યાશાળા પણ હોય, અને જે બાળાઓ વિદ્યાર્થી હશે તે વિષુબ્ધ રહી ગમ્મ હોત તેમાંથી થોડીકને થોડુંક પણ ઉપયોગી ચાત આપે, તે સંસ્થા

પ્રમ ઉપર મોટા ઉપકાર કરે છે. અલગત, કેળવણી કેવી આપવી જોઈએ, કેળવણીમાં અમુક વિષય આવે અમુક ન આવે, એ અહીં ચર્ચાએ આવશ્યક છે. પરંતુ અતના દુઃકાળના સમયમાં જેમ પાકશાસ્ત્રની કે આરોગ્યશાસ્ત્રની બારીકીઓની ચર્ચા અસ્થાને છે, તેમ આ સમયે આપણા દેશમાં, કેળવણીના સ્વરૂપની અતિશાસ્ત્રીય તકરારો પણ અસ્થાને છે એટલું જ નહિ પણ તે ચર્ચાઓ પૂરી ન થઈ શકી તેથી લાખો માણસો કેળવણી વિના જ રહી ગયાં એવું પરિણામ આવે છે તે તો પાપરૂપ જ છે. આપણા જીવનની સામાન્ય જરૂરીયાતો ને સામાન્ય આદર્શો લક્ષમાં રાખી, સીધી વ્યવહારુદ્ધિ ને સાદી સમજથી કાર્ય કરવા મોડા-લેને સફાઈદાર બનાવવાને પછી ઘણો વખત મળશે. દુર્લિખને સમયે પ્રાણરક્ષક પોષણ એ પરમ ધર્મ છે, નહિ કે પ્રાણપાતક શાસ્ત્રાર્થ તેથી આપણા દેશમાં ન્હાના ન્હાના સ્વતંત્ર કન્યાશિક્ષણવર્ગો નીકળ્યા છે તે જાણ્યે આવશ્યક હતું, પણ હજી એવા બીજા ઘણા નીકળવાની જરૂર છે હિન્દી ભોમાં અનેક સદ્ગુણો છે, પણ સોમાં જે વધુ જ ભોઓ વિદ્યાનો કષ્ટક સરકાર ધામી હોય એ અવસ્થા કોઈ પણ રીતે તે સદ્ગુણોને ખોલવાનો કે સાચવી રાખવાનો માર્ગ નથી—ખાસ કરીને દાસના કાળમાં.

મોટી વયની સ્ત્રીઓની કેળવણી.

તોપણ કન્યાઓના શિક્ષણમાં સરકાર ને મ્યુનિસિપાલિટીઓ મેળોમેળો પણ ભાગ લે છે, ત્યારે મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીનું કાર્ય તો તેવા કોઈ પણ આશ્રયરહિત જ છે. જેમ ભવિષ્યની ઉગતી પ્રજાને માટે આપણા ધર્મ આપણે બાળવીએ તેમ અત્યારની જીવતી પ્રજા તરફના ધર્મો પણ વિસ્મરવા ન જોઈએ. ન્હાનપણમાં જેને સમૂળગી વિદ્યા મળી ન હોય ને મોટાપણમાં થોડીપણી મેળવવાની જરૂર કે હજી ધર્મ હોય; અથવા તો ન્હાનપણમાં થોડી વિદ્યા મળી હોય ને મોટાપણમાં પતિને લીધે, કે અનુકૂળતાને લીધે, કે સ્વયંચિત્તથી જીવ્યતર કેળવણી મેળવવાની જરૂર કે અભિમાય થઈ હોય; એવા ફક્ત બે પ્રકારની સ્ત્રીઓનો વિચાર કરીએ તોપણ ત્હેમની સંખ્યા દ્રવે કેટલી મોટી થાય ! અને ત્હેમની મોટી વયની જતી સંખ્યા છતાં, ત્હેમની વિદ્યાપ્રતિ ખાસ રચિ-છતાં-કેટલીક આજાઓમાં તો મ્હેં વિદ્યા મેળવવા માટેના વ્યર્થ ને કરુણાગ્રનક તરફડીઓ જોયાં છે !—તે છતાં, તેઓને માટે આપણે શું કરી શક્યા છીએ ? સર્વદાનમાં વિદ્યાનું દાન સૌથી વધારે એક છે એજ. પ્રેરનાર અપણે એજની વિદ્યાની કેટલી જુદાં માળી શકીએ છીએ ? ત્હેમના કુટુંબમાં એમનો પતિ કે અન્ય પુરુષ એમની આ અભિલાષા પૂરવા આતુર કે શક્તિમાન હોય તો એમને થોડા ધણા લાભ મળે છે—થોડાધણા સતોષ ધર્મ થઈ છે, પણ સાધારણ રીતે પુરુષવર્ગે પણ કાં તો વ્યવસાયો કે બેદરકાર હોય છે. વળી સુખાઈ જેવા શહેરમાં ને અનુકૂળ લતારમાં રહેવાનું લાગ્ય હોય ને સ્ત્રીઓ સામાન્ય વ્યાખ્યાનો, સંમેલનો, યુક્તકથાઓ તથા શિક્ષણવર્ગોનું યથાશક્તિ સાહાય્ય લઈ શકે. પણ બાકીના મોટા વર્ગના લાગ્યમાં તો સનાતન નિરાશા ઝાંઝાને ને અન્ધકાર જ રહે છે !

તે સંબંધી એક આતુર પ્રાર્થના.

મોટી ત્હેમને તથા ત્હેમની પેઠે ઓકેળવણીમાં મુંથાતી સર્વ સસ્થાઓને તેમજ બંધિતઓને નામ પણ જોસકારી પ્રાર્થના છે કે ત્હેમની જાતના આવા વર્ગો માટે જે ગા ઉપાયો તરત થો. મોટા અનુભવ તથા વિચાર પ્રમાણે, અત્યારે ઓકેળવણીનો, સ્ત્રીજીવન

નનો અને તેથી કરીને પુરુષજીવનનો પણ આ એવો મંબીર પ્રશ્ન છે કે જે દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે પીકારક થતો જાય છે, અને જેના સારા નિરાકરણથી ઘણી દિશાઓમાં કલ્યાણ પ્રસારો-ધણા જુદા જુદા પ્રશ્નો સમ્બંધિત જશે ને ઘણા જીવનો સુખી થશે. ત્હમે આવા કાંઈક હેતુથી એક શિક્ષણવર્ગ કંઠબો છે ને ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓની સહાયતા મેળવી છે. એ અભિનન્દનને પાત્ર છે. પરંતુ આ આખો પ્રશ્ન વધારે ઊંડા જર્મિ તપાસવાની જરૂર છે, આ આખું જીવન વધારે આપતા હતાએ માગે છે, ને આ આખી મુશ્કેલી ટાળવા વધારે મોટી, વધારે અતુક્રૂણ ને વધારે વિસ્તરવાળી યોજનાની આવશ્યકતા છે. દેશમાં જુદા જુદા સ્થળોમાં આવી યોજનાઓ રચાય તો, મુખ્યપ્રશ્નમાં ચર્ચાની સ્ત્રીઓની સ્વતંત્ર કોલેજના કરતાં પણ આ યોજના સ્ત્રીજીવણીને અગે ને તેથી સ્ત્રીસુખને અગે વિશેષ દિતકર થાય, એવી મહારી હદ મદદ છે. આ યોજનાની પદ્ધતિ વ્યાવહારિક તથા દેશકાળને અતુક્રૂણ, પ્રભામાં ઊંડી જામેલી વૃત્તિઓને ક્ષોભ આપ્યા વિના જીવણથી માટે ઉત્સાહ કરાવે એવી, દેવી જોઈએ. જાળપણમાં માતાપિતાની મુશ્કેલીથી, તે પછી લગ્ન કે ઋતુકાળથી, ને તે પછી ગૃહિણીની અવસ્થામાં ગૃહવ્યવહારથી જે જે સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ રહી મધ્ય હોય ને જેઓને હવે તે શિક્ષણ મેળાવાની આકાંક્ષા હોય, તે તે સ્ત્રીઓને, તેઓના પ્રસ્તુત જીવનકાર્યમાં મોટા અન્તરાય પડે નહિ અને વિદ્યા સુલભ થઈ શકે-એવી યોજનાની પરમ આવશ્યકતા છે. અને એ ઉપર મુજરાતની સ્ત્રીસંસ્થાઓ વિચાર મદદાવી વ્યાવહારિક માર્ગો કાઢશે તો તેથી ઘણાનું કલ્યાણ થશે.

સ્ત્રીસંસ્થા અને સાર્વજનિક સેવા.

સ્ત્રીસંસ્થાઓના બીજા એક અગત્યના કાર્ય સત્ત્વની જોખતા મળેને લાગે છે કે મહારે જે કહેવાતું છે તે મુખ્યત્વે ત્હમણા મંડળને જ લાયક પડશે. સ્ત્રીસંસ્થાઓનું એક મહત્ત્વકાર્ય સ્ત્રીજીવનને પ્રત્યક્ષપણે ઉદ્દેશીને હોય છે, તો બીજું મહત્ત્વકાર્ય સામાન્ય પ્રજાજીવનને ઉદ્દેશીને હોય છે. સ્ત્રીઓએ જાહેર પ્રજાજીવનમાં કેટલો ને કેવી રીતેના જાગ લેવો જોઈએ, અને સ્ત્રીસંસ્થાઓ એવા કાર્યપ્રદેશમાં પગ મૂકતા ઉચિત મર્યાદાની બહાર જાય છે કે એ કાર્યક્ષેત્રે પણ “સમાનહક”ને લાંબી ત્હેમને ઉચિત છે. એ પ્રથમ વિવાદમાં હું આર્જ ઉતરવા માગતો નથી. તેમ સમાજસુધારાની તથા આર્થિકસમાજની પરિપક્ષેને અગે જે મહિલાપરિવરો મળી છે, તેહું કાર્ય સમય પ્રજાજીવનના ઉદ્દેશથી કેટલું થયું તેહું મળે જાન નથી. તેથી માત્ર ત્હમણા મંડળના આ પ્રકારના કાર્યને ઉદ્દેશીને જ હું જોવી શકીશ અને સમજીશ. તે મુખ્યત્વે એ છે કે ત્હમે એક તરફથી આત્મસુધારણા માટે આવા પ્રયાસો કરો છો ત્હેની સાથે બીજી તરફથી હિન્દના રાષ્ટ્રીય હૃદયના ધમકારા સાથે ત્હમણા હૃદયને જોડવા સક્રિયમાન થયાં છો. એ, મહારી દૃષ્ટિમાં તો, દેશનું ‘મોહ’ સામાન્ય છે. મુખ્યપ્રશ્ન ત્હમણાં. “મુખ્યપ્રશ્ન હિન્દુ શુભરાતી સ્ત્રીમંડળ” તરીકે ત્હમે, મુખ્યપ્રશ્ન ત્હમણી અન્ય ભગિનીઓને સાથે લઈને, કેવળ મુખ્યપ્રશ્ન જ નહિ-કેવળ શુભરાતી જ નહિ-પણ સમય હિન્દના જાહેર પ્રજાજીવનમાં પ્રવેશ કર્યો છે ત્હમણે આ પ્રવેશ જેવો સ્પષ્ટ ને હિમનભર્યો થયો છે તેવો જ તે, સ્ત્રીજીવનના વિવિધ ને સુન્દર કામળતાનો અંગ ન થઈ એવા પ્રકારનો, હજી લગી રહ્યો છે. તેથી જ હિન્દના જાહેર રાષ્ટ્રીય જીવનમાં માનવર્થ સ્થાન ત્હમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. સામાન્ય હિન્દના પ્રશ્નો કે પ્રયત્નો સત્ત્વની

ફક્ત સીસલાઓ બોલાવી, બાથણો તથા કરાવો કરી ત્હમે સતોપ નથી પાત્રમાં, પણ દુષ્કાળ, દસિણ આફ્રિકાનો ઘોર શન્ત વિમુક્ત, વગેરે સાર્વજનિક ભારતીય આપત્તિના કાળમાં ત્હમે દ્રવ્યથી, ઉત્સાહથી તથા શરીરના શ્રમથી ઘણું ઘણું કર્યું છે, જે ત્હમારા મંડળના ઇતિહાસમાં ચિરમરણીય રહેશે. ખરે, ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં છેલ્લો બાપકર દુકાળ પડ્યો ત્યારે જમનાબહેન વગેરે જે સતારીઓ ગુમદાન આપવા નીકળ્યાં હતા ત્હમને રૂંક દુઃખીઆ લોકોએ સહાત્ અનપૂર્ણ તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં. તેવા એક પ્રસંગમાં નંદિઆદમાં જ જમનાબહેનના દર્શનનો લાભ મૂને મળ્યો હતો, અને એક હિન્દુ-આત્માને શોભે એવા ધર્મ્ય આવેશથી ઉજરાતી, નમ્ર પવિત્ર છતાં તેજસ્વિની એવી એમની આકૃતિએ મ્હારા હૃદયને અનેરો ઉદ્ધાસ અર્પી હતો, અને માતૃદેવીના એક વિરલદર્શનથી મ્હારા હૃદયને ભક્તિરસથી ન્દવરાવ્યું હતું.

વીરપૂજનની વિધિ.

પરંતુ આ સિવાય મહેરં પ્રભજવનને જગે ત્હમે એવાં પણ કાર્ય કર્યાં છે જે અમે પુરુષો પણ નથી કરી શક્યા, હું મુખ્યત્વે આપણા હિન્દના કાદાના જન્મન્તિમહોત્સવને ઉદ્દેશીને બોલુ છું. એથી ત્હમે સુભાષના જ નહિ પણ આખા હિન્દુસ્થાનના પુરુષવર્ગને શરમાવ્યો છે, એની કાનાથી ના કહી શકાશે કે અને ત્હોએ, વીરપૂજનની ત્હમારી સુન્દર વિધિ પૂજકપૂજ્ય ઉભયને ઉચિત છે, એની પણ કેણ ના પાડી શકી કે વીરપૂજ—સન્તસેવા એને દરેક દેશે વખાણી છે ભારતે તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીનકાળથી તે ઉપદેશી છે. છતાં વર્તમાન હિન્દમાં સણુ સન્ત વગેરેનાં સત્ય લક્ષણ વિચાર્યાં છે, ને સન્તસેવા ઘણાં અનિષ્ટોતું તથા દુષ્કર્મોતું અશ્રયસ્થાન થઈ રહી છે. તેવા કાળમાં સન્તસેવાતું ત્હમારું આ રમણીય દષ્ટાન્ત ધણું જ રમ્ય છે; સન્તસેવાની આ સાત્ત્વિક વાસના ને વધાર્યે ભાવના સમસ્ત હિન્દના સ્ત્રીહૃદયમાં રૂંક થાઓ કે જેને પરિણામે ભારતને સન્તસન્તિતિતું સુખ પ્રાપ્ત થાય—એ મંત્રજ્ઞ ઇચ્છા આજ અપ્રસ્તુત નહિ લખાય.

હિન્દનું સ્ત્રીત્વ—છેલ્લી મંગલ કામના.

સતારીઓ ! ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં નવચેતનનું સ્ફુરણ થયું છે, નવીન ઉજાસ આવ્યો છે, એમ મ્હે કહ્યું છે. એમા પહેલાંના કાળને વગેરેવાનો મ્હારો આશય નથી. મ્હારો ભાવાર્થ એટલો છે કે વિવા નીતિ જ્ઞાન કળા આદિમાં એકંદરે ઉત્તમિ તરફ ત્હમારું પ્રયાણ થઈ ચૂક્યું છે; ત્હમારી સ્થિતિની સમગ્રજી તથા તે સ્થિતિને સારી બનાવવાની ઇચ્છા ત્હમારામાં અંશજ દષ્ટ છે; એનાં શુભ પરિણામો, કૌંશિક અમારા જ્ઞાનગી ગૃહજીવનમાં ને કૌંશિક મહેરં પ્રભજવનમાં, ત્હમારા સહચાર તથા સમભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા બળનાં રૂપમાં, અમે જોઈએ છીએ.

હિન્દને સદ્ગત્યે ગુજરાત એકલામાં આવી જ્યૃતિ આતી છે એમ નથી હિન્દના બીજા પ્રાંતોમાં પણ વધતા એજા પ્રમાણમાં સ્ત્રીજીવનમાં ફેરફારનો આરભ થઈ ચૂક્યો છે. હિન્દના વિચારકેતી-હિન્દના પુરુષવર્ગની-દષ્ટિ આ વિકાસના અભિનવરૂપના પીમે પીમે ઉગતા પડદાઓ ઉપર આતુર અગાથી ચોટી રહી છે. ત્હમારા એ સ્વાભાવિક વિકાસમાં અમે નકાલું 'માથું' ન મારીએ ત્હની અમે સંજ્ઞાજ રાખવા ચલ કરીશું, તેમજ

આ વિકાસના શ્રમ તથા કસોટીમાંથી પસાર થતા તદ્દમને અમારો રનેદ્ર ને અમારા ધર્મે કહી પણ સૂના—એકલા પડવા નહિ દે, એની ખાત્રી આપવાની શુ જરૂર છે !

હિન્દના જિત્ત જિત્ત પ્રાન્તમાં વસનારી હિન્દી મહિલાની સદ્ભક્તિ, જે હજારો વર્ષો થયાનો તદ્દમારો પવિત્ર અમૂલ્ય વારસો છે અને જે સપત્તિ અવનતિનાં સેકડો વડા ધર્મા હજી સજીવન રહી છે, તે સદ્ભક્તિ સપત્તિ રેખે મેકડોનક્ક જેવા કાઠ કાઠ ભાવિક ચક્રાર પરદેશીઓને હજી પણ દર્શનથી આનન્દ આપે છે, અને એ સપત્તિ આ નવા યુગમાં નવીન કલ્યાણ લાવશે એવી સાક્ષી અમારું હૃદય દદ્દ શ્રદ્ધાથી પૂરે છે. તોરફત ને સરોજિની નૈકુ, સત્યમાધા ને સરલા દેવી, તથા એવી અન્ય રત્નરૂપ મહિલાઓ જુદા જુદા પ્રાન્તમાંથી ઉત્પન્ન થતી જાય છે જેમ વિદ્યા-શક્તિ-ભાવના આદિ વધે છે, તેમ તેમ શૂદ્ધતા ને જાહેર પ્રગતનાં જીવનમાં સ્વીતું રથાન પુન માનભર્યું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેઓનાં કષ્ટ ને કલેશ વધારે પ્રકાશમાં આવે છે, ઓછાં કરવામાં આવે છે, ને પરિણામે જીવનમાં વધારે સુખ વધારે આનન્દ ને વધારે નિર્ભયતા પ્રકટી નિકળે છે, અને તેમ તેમ જીવનસદૃશી તરીકે તથા પ્રગતી જનની તરીકે હિન્દની મહિલાઓ અમારી ભાવનાઓની વધારે સમીપ આવી પહોંચે છે.

આર્ચમહિલાઓ ! ભારતના લાવિષ્મમાં મૃદને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે અને તે શ્રદ્ધાનો મ્હોટો આધાર એ છે કે ભારતનાં ઐતિહાસિક મૃદને ઉચ્ચ વિશ્વાસ છે ધણી ધણી રીતે અત્યારે પોતાને ઉચિત ધ્યાનથી શ્રદ્ધા ધરેલું એ ઐતિહાસિક, આપણી “પૃથ્વીભૂમી” સનાતન લોક-ભાવનાઓનાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોની સાથે પશ્ચિમની વર્તમાન ભાવનાઓમાંથી શોધી કાઢેલાં જરૂર પૂરતાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોને વધુ લઈ, આ દ્વિજલુસસ્કારથી સરકારિત ધરેલું, એવું નૂતન ઐતિહાસિક પ્રકટ કરશે કે તે એવા જ સરકૂત ધરેલાં હિન્દના પુરુષોને સર્વથા ઉચિત ધરશે, અને દેશના લાવિ ઉદય માટે એક મ્હોટામાં મ્હોની સપત્તિરૂપ બનશે નવીન હિન્દની આ નવી હિન્દમહિલા હિન્દદેવીની પુન ચોવનશી પામેલી મૂર્તિને જાણે પુન સાક્ષાત્કાર કરે ધરશે. કરિશ્રી ન્હાનાલાલ કહે છે તેમ

“અવનીના આન્યાત્મિક ઉદ્ધારને અય

જનમાવી છે ભારતમાતા જગન્માથે,

ને જીવતી રાખી છે હજીયે

જીવતી રહેશે, ને જીવશે’

એવી ભારતમાતાની એવી હિન્દમહિલા ધરશે

ગોવર્ધનરામ અમરગમ્હોમાં કહી ગયા છે કે “લોક એમ માને છે કે સ્ત્રીઓ અને રાજ્યને શો સખ ધ છે ? પણ સ્ત્રી વિના શૂદ્ર નથી, શૂદ્ર વિના પ્રજા નથી ને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી સ્ત્રીની સુસ્થિતિ વિના રાજ્યોના મન્દિરો મોડા બ્હેલાં શ્રદ્ધા યાપ છે, ને સ્ત્રીના ઉત્કર્ષ વિનાના પ્રગતનાં શૂદ્ધોમાં કનેશ અને ચિન્તા જાણા બાધે છે, અને અરવચ શૂદ્ધને રવચી શૂદ્ધહાર શૂદ્ધની ચિન્તાઓથી અસ્ત રહી દૂર છે ને બહારની ચિન્તાઓમાંથી, શ્રાન્તિઓમાંથી કે મતના શુચવાગઓમાંથી મુક્ત થતા અસ શૂદ્ધિથીના ધર્મ સદ્ચારની આચાર રાખી રાક્ષતો નથી” (‘અરવચીન્દ્ર’ ભા ૪ પૃ ૭૪૩)

સ્રીપુરુષોત્તમ ધર્મસહચાર.

સનારીઓ ! પવન ને પવનના હૃદયમાં રહેલ સુગન્ધની સમાન દમ્પતીનો આ રમ-
ણીય સહચાર, કવિઓએ ગાયેલા એ ન્યોતિના આત્મલક્ષ્મ સમાન આ સુન્દર અદ્વૈત, એ
માનવહૃદયની એક શુદ્ધમાં શુદ્ધ અભિલાષા છે, માનવજીવનનો એક રમ્યમાં રમ્ય પ્રસંગ
છે તથા માનવસંસારનું એક ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સાધન છે. પ્રેમ ને ધર્મ, પ્રકૃતિ ને પરિવ્રજ
ઉભયથી સંપ્રયિત થયેલા, અનુશુલ્ય ને મહાનુભાવ દમ્પતીનો જીવનભરનો ધર્મસહચાર એ
સંસારની સર્વ વિપત્તિઓનો મ્હોટામાં મ્હોટો બદલો અને લાખો નિરાશાઓમાં જીતકો
જીતકો હૃદયથી માનવની યોદ્ધીક અમર આશાઓમાંની એક મેથિરી અમર આશા છે.
એ ધર્મસહચાર આપણા દેશના પ્રાચીન જીવનની તેમ કેટલાક અન્ય દેશના અર્વાચીન
જીવનની એક મ્હોટામાં મ્હોટી કીર્તિ છે, અને એની અસિદ્ધિ એ આપણા આધુનિક
સંસારજીવનનું એક મ્હોટામાં મ્હોટું કલંક છે. જ્યાં ને જ્યાંતરી પેટે, સરસ્વતીચન્દ્ર ને
કુંમુદ-કુંમુદની પેટે, આ ધર્મસહચાર લોકકલ્યાણમાં તથા લોકસેવામાં ઉતરે છે ત્યારે તે
પોતાની શુદ્ધતમ વિશ્રુતિનું દર્શન કરાવે છે, વ્યક્તિઓ ઉપરાંત સમૂહ સમૂહ વચ્ચે જ્યારે
લોકકલ્યાણને અર્થે સહચાર જાગે છે, એકજ ઉત્તતિને માટે પુરુષસંસ્થાઓ તથા સ્ત્રીસં-
સ્થાઓ સંપર્થી જ્યારે કાર્યપરાયણ થાય છે, ત્યારે આ સહચાર વિશેષ વિશાળ ને વિશેષ
કલ્યાણરૂપ થાય છે, તથા પ્રાપ્તનું જીવન બહેનું સસિદ્ધ બને છે.

આ ધર્મસહચાર આપણા લેખક તથા કવિઓએ જુદા જુદા આકારમાં રજુ કર્યો
છે, આપણા તથા બીજા દેશના ઇતિહાસમાં પણ એનાં દર્શનનો મળી આવે છે, આ-
પણ સહભાગ્ય હશે તો આપણા જીવનમાં પણ તેવાં વિરલ દર્શનને જોઈ શકીશું.

મરવી ગુજરાતની વિશ્રુતિ ! ત્હમે એવા સહચાર પ્રાપ્ત કરવામાં અમને સાહાય
કરો એવી આ મંગલ દિનની મ્હારી મ્હોટામાં મ્હોટી પ્રાર્થના છે. આ ઉત્સાહને આસા-
નમાં દિવસે આપણે પણ, હિન્દી કવિ શ્રીમૈથિલીચરણ શુભની સાથે હૃદયીએ કે—

“સવકી નસોં મેં પૂર્વજોં કા પુણ્ય રક્તપ્રવાહ હો,

ગુણ, શીલ, સાહસ, બલ તથા સવ મેં મરા સત્સાદ હો ।

સવ કે હૃદય મેં સર્વદા સમવેદના કા દાદ હો,

હમ કો તુહારી ઘાહ હો, તુમ કો હમારી ઘાહ હો ॥

વિદ્યા, કલા, કૌશલ્ય મેં સવ કા અટલ અનુરાગ હો,

સદ્યોગ કા ઉન્માદ હો, આલ્સપ-અધ કા ત્યાગ હો ।

મુલ્હ ઓર દુશ્વલ મેં એક સવ માર્ગોં કા મારગ હો,

અન્તઃકરણ મેં ગૂંજતા રાષ્ટ્રીયતા કા રાગ હો ॥

કઠિનાશ્વોં કે મધ્ય અધ્યવસાય કા ઉન્મેષ હો,

જીવન સરલ હો, વન સવલ હો, મન વિમલે સવિશેષ હો ।

છૂટે કદાપિ ન સત્ય-પય નિજ દેશ હો કિ વિદેશ હો,

અલિલેશ કા આદેશ હો જો થસ થઈ સદેશ હો ॥

આત્માબલ્લમ્બન હી હમારી મનુજતા કા મર્મ હો,

पट्टिपु-समर के हित सतत चारित्र्यरूपी वर्म हो ।
 भीतर अलौकिक भाव हो, बाहर जगत का कर्म हो,
 प्रभु-भक्ति, परहित और निश्छल नीति हो ध्रुव धर्म हो ॥
 उपलक्ष के पीछे कभी विगलित न जीवनलक्ष हो,
 जब तक रहें ये माण तन में पुण्य का ही पक्ष हो ।
 कर्तव्य एक न एक पावन निरन्तर नेत्रसमक्ष हो,
 संपत्ति और विपत्ति में निचलित कदापि न लक्ष हो ॥
 उस वेद के उपदेशका सर्वत्र ही प्रस्ताव हो,
 सौहार्द और मतेवप हो, अविच्छेद मन का भाव हो ।
 संव इष्ट फल पाँच परस्पर प्रेम रखकर सर्वथा,
 निज यज्ञभाग समानता से देव लेते हैं यथा ॥
 सौ सौ निराशाएँ रहें, विश्वास यह दृढ़ मूल है—
 इस आत्मलीला भूमि को वह विद्यु न सकंता भूल है ।
 अतुकूल अवसर पर दयामय फिर दया दित्तुआँगे,
 वे दिन यहाँ फिर आँगे, फिर आँगे फिर आँगे ॥

श्रीश्री भक्त्यो भाषना.

श्रीश्री प्रति अपार कामगता तथा दयालुतासे आ मुदात्माना छेदपदं जेक छेदपदं दण्डं शरीर, बुद्धि, नीति तथा धर्म—जे सारे विषयभां श्रीश्री नेष्टी छेदति मेगनी छे ते मेगनवा रुद्राणि आपणी छेदनी संस्थाओजे ने बलि यली दीपी छे. ते श्रीश्रीने जेक पातकी अन्याय छे न्याये आपणने प्रुधेने ते ग्हादी छानि छे आ अन्याय नेष्टे अरो मरदा सहाय तेष्टे अरो तो मरदावे नः पराजय्यां तेभ न यह छे जेभ होय त्यां आ हूँ अन्याय भमतां जे भिवारां छपर दोष, दोष छे तिरस्कारनी दक्षिणी जेभनेबदने दमेसां सहाय तथा छेदनी दक्षिणी नेष्टे, जेभ आपणु पात्रने योग्य छे. आहुं ते भानता तथा जीभओने वारंवार छेदता. परतु श्रीश्री प्रतिभा जेभना भाव तथा विचार प्रकट करवा “सुन्दरी सुधीर्ध” पत्रे जेभना ने शब्दो पोताना सुनये स्वीकार्य छे ते शब्दो अने “सुधीर्ध” ना आपना अन्धभां जेभले श्रीश्रीदं ने वन्द्य स्थान इहाण्डु छे ते न श्रु जस नथी ?

श्री-सुधीर्धना भुजा दिभायवीओ पोताना छेदराओ कामल उपर छे मेगापदाओमाना छेदनी पोताने द्वापं माने छे. जेधर्धनराभनी जे रीत न न्दोनी. पोतानां छेदत तथा न्दोष्ट पुत्री पाठन जेभले केवा अम छीपी दतो तथा जीभओ साटे यज्ञ केवा सप्त प्रयास करी छेदा ते आपण न्दोष्ट छे. २

—प्री. कान्तिदास छ पंडया हंत “श्रीयुत गोवर्धनराभ.”

વાર્તાલહરી.

કાર્યક્રમ.*

અનુવાદક:—વૈકુંઠલાલ શ્રીપતલાલ ઠાપર (બી. એ.) મુંબઈ.

અંકાન્ત નિયમસર કામ કરનારો મુવાન દતો એની ટેકડી કરનાગએએ કોઈ કોઈવાર એને વિદ્વાની બેડસાઈ બતાવનારા જેવો ગણ્યો. પણ દરો, કારણ કે પોતાનું જીવન પોતાની રહેણી કરણી વગેરે પદ્ધતિ પુરુસર રાખવાનું એને ગમતું; એ એનો એક ખાસ ગુણ હતો. હવે તો તેણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ મૂક્યો હતો—એના લગ્ન થયા ને છ એક માસ થયા દરો. એટલે એ નવી જીંદગીના નિત્ય નિયમોનો ક્રમ ગોઠવવા તે બહુ આનુર હતો. નર્પાસંધી એવા નિયમો ગોઠવાય નહીં ત્યાંસંધી તેને પોતાનું આખું જીવન વ્યર્થ અને ગરબડિયુંજ લાગ્યા કરે એવો તેનો સ્વભાવ થઈ ગયો હતો. પણ એવા નિયમો ધડવાનું મહાકાવ્ય એને એકલે હાથે કેમ અને તેમાં એના સાથે એની પત્નિના એકમનની તો ખાસ જરૂર હતી.

એ હવેસંધી ઓ પુરુષી હકાની સંસાર સાગરપર ચડેલી ન્હાની હોડીને માર્ગ-દર્શક નકશાની જરૂર હોય છે, અને તેમાં દરેક પોતપોતાને યોગ્ય માર્ગ ગોઠવવાનો છે. જેમ જેમ તેઓ આગલ પધતા જને તેમ તેમ તેઓ તેમની આસપાસ તેમના જેવીજ ખીજ ન્હાની હોડીયો—એકવેળા પૂર આશામાં નિર્ણયતાથી બહાર પડેલી એવી પરંતુ સહીસપામત ન રહેતાં ભાગી તૂટીને જેનાં પાટિયાં છિન્ન મિત્ર થઈ ગયેલી સ્થિતિમાં જોશે રસ્તામાં વહેળા અને વમળ, ભરતી અને ઓટ, બેઠા—નીચા ખરાબા અને પાણીની સપાટી નીચે રહેલા ખડકો તેમને નડશે, અને જે ખવાસી (ઓ પુરુષ) આ સ્વર્ણ અગાધી, દૂરથી જોઈ એનો તેજ સુખી થશે. અંકાન્તે આ સંધળી આખનપર વિચાર કર્યો હતો. એની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં એણે દુનિયા કંઈક તો જોઈ હતી વળી એ નિરી-હાણુ શક્તિવાળો તેમજ વિચારશીલ પુરુષ હતો એના જે જે મિત્રો મુખી જીંદગી ગુળ-રતા હતા તેમના તથા જેઓ એટલા નસીબદાર નહીં હતા તેમના સંસારપર એણે અનિમિષ દૃષ્ટિ રાખી હતી; અને આ ઉંડા નિરીક્ષણથી પરિપક્વ થયેલા અનુભવના પ-રિણામે તે એક દિવસે સાંજે યાંત્ર ગંબીર વદને તેની પત્નિ સરલા સાથે એક કોરો કાશળ લઈ બેઠા.

“સરલા,” તે બોલ્યો, “મારે તારી સાથે ખાસ વાત કરવાની છે.”

મરલા આ વખતે નવાં કારાં કંધડાપર નિશાન કરતી હતી. તેણે ચકિત થઈ ઉઠ્યું.

“કેમ શું થયું છે ?”

“એમ કેમ પૂછે છે ?”

“હું તો એમ પૂછુ છું કે મારી કંઈ જૂલ થઈ છે ?”

“ના રે !”

* શ્રી. કાનન ડોપલના “એ હપ્પીએટ” નામના પુસ્તકના એક પ્રકરણ ઉપરથી.

“ તમારો ચહેરો મને એવો મજીર લાગ્યો. મારા મનમાં કે તમે કાપડિયાનો બને છીએ હિસાબ તપાસતા હશે, કહે, બહાલા, શું છે ? ”

“ સરલા, આપણા આ નવા શરૂ કરેલા સસારસમિધિ હમણું મારા વિચાર આવે છે. એ સસાર કેવી રીતે ચલવવો તે બાબત કાંઈ નિશ્ચય કરીએ તેને લગતા મૂળ આપ મુક નિયમો પાળીએ તો ઠીક ખરું કે નહીં ? ”

“ એમ જ થયું જોઈએ, અને તેમ થાય તો કેવી મઝા પડે ? ”

“ પણ સરલા, આમાં મઝા મારવાનો નથી ”

“ માફ કરેલું તેમ નથી હું તમારા વિચારને અનુકૂળ છું ”

“ વાર, ત્યારે મને એમ લાગ્યું કે આપણે સસાર સુખરૂપ-શતિથી ચલવવા સારું કેટલાક નિયમો ધડીએ જેથી ભવિષ્યમાં ન કરે નારાવણું અને, એવો અવળો પ્રસંગ આવે તો તે વખતે કેમ વર્તવું કેમ નહીં તેની સમજ પડે. ”

“ બહાલા, એ નિયમો ક્યા છે ? ”

“ એ બાબતમાં આપણે બન્ને જણાએ વિચારચર્ચા કરવી પડશે અમુક નિયમો હું બાધુ અને તે તારે પાળવા જ એવું મારાથી નહીં કહેવાય તું મારી સહચરી છે અને તેથી જે નિયમોમાં હું અને તું સમત થઈએ—આપણે એક રાગ ધાય તેજ આપણા કાર્યક્રમ સારું પસંદ કરવા ”

“ તમે ચોખ્ખું કહો છો. એમાંના ચોક્કસ નિયમો તો મને જરૂર કહે. ”

“ મારા મનમાં કેટલાક છે અને કેટલાક તારી પાસેથી જાણવા હું ઇચ્છુ છું એ નિયમો, એ આચારવિચારો એના જોઈએ કે જેથી આપણા હૃદય ઉચ્ચમાઠી અને પવિત્ર સરકારી બને પ્રથમ તો બેનાચાવી, કલ્યાણકાસની વાત લઈએ ”

“ અરેરે, એ સુખ સંબંધી મને ચીતળી ચડે છે ”

“ ગાંડી, આપણે ભવિષ્યનો વિચાર કરવો જ જોઈએ આખી જિંદગી આપણે સાથે ગાળવાની છે અને તેથી આવગ શું થશે શું નહીં તે સારું ચોખ્ખું તૈયારી રાખવામાં જ રાણુપણું છે, ”

“ તમારી આ બીતે અકારણ છે ”

“ તારો સ્વભાવ આમરણાન્ત કોઈ વખત પણ ઉગ્ર નહીં બને ? ”

“ બહાલા, તમારી સાથે તો નહીં જ ”

“ હું તો કોઈ કોઈવાર ખિજવણ જાઉં છું, અને તે સારું માફ કરેલું આ છે, મનમાં બરાબ રહેલો ઉકલાટ ધીમે ધીમે આપોઆપ જતો રહે છે અને તેથી ખીજાને નુકસાન થતું નથી. પણ ન્યારે એ જણ એક સાથે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે તેઓ એકબેકને વધુ ને વધુ ઉત્કેરે છે અને નહીં બોલવાનું, મનમાં જેનો વિચાર પણ નહીં હોય તે બોલી દે છે આ કારણસર એવો નિયમ બાધવો કે બન્ને જણાએ એકી વખતે કદાપિ ચીડવાનું નહીં જો ચિત્તહિંસર નિશ્ચય નહીં હોય તો બંને તરે જે બોલવું હોય તે તું બોલી દેજે, અને હું ચાંત રહીશ જો હું તેવો થાઉં તો મારો ઉમરો ખાલી કરવા દેજે ન્યાયી તોફાનનો વાવટો ચડેલો દેખાય ત્યાંથી ખીજાએ ચેતી દૂર રહેવું માફ કરેલું તને બાળખી લાગે છે ? ”

“ તમને આવા દીખલ શોધતાં ઠીક આવડે છે, ”

“પણ મારા વિચાર સાથે તું એકમત યાચ છે ખરી?”

“જેવારાક.”

“વાર, આ એક કલમ યથા.” અને ચંદ્રકાન્તે કાગળપર તે લખી કાઢી. “હવે તું જોશ.”

“હજી મેં કંઈ વિચાર કર્યો નથી.”

“ત્યારે આ ખીન્ને મુદ્દો હાથ લખજો. આપણા વિચારો આપણુ વર્તન સામા માણસને પસંદ પડશે એમ માની લેવું નહીં.”

“એનો અર્થ શો?”

“જે લક્ષ, જે સત્કાર, જે ભાવના લગ્ન પહેલાં, અગર તે બાદ થોડો વખત સુધી રહે છે તે દુર્ભેદ કાયમ રહેવા જોઈએ—તેમાં ન્યૂનતા ન થવી જોઈએ, તેમની પત્નિ સ્ત્રીમતિમાંની એક છે એ કેટલાક પતિ ખૂલી જતા દેખાય છે. એક બહારના પરકીય પુરુષ સાથે જે અદલથી વિવેકપૂર્વક કેટલીક સ્ત્રીઓ વર્તે છે તે રીતભાત તેમના પતિ તરફ તેઓ અત્યવતી નથી. તેમના મનમાં કંઈ હેતુ નથી, પણ એવી એક જાતની શિથિલતા—ઝાંઝૂલ ટેવ પડી જાય છે. આપણે તેવા ન થવું.”

“હું નથી ધારતી કે આપણે તેવા થઈશું.”

“લેકિને એવી ટેવ પડે છે, તેનું તેમને જ્ઞાન હેતુ નથી. મારામાં એવું કંઈપણ હું જુએ કે તૂટ મને ટોકજો.”

“હીક.”

“આ પછીની બાબત છેલ્લા ચર્ચના વિષયને લગ્નજન મલતી છે. પતિ પત્નિએ અમુક રીતે એકમેકના પ્રીતિપાત્ર રહેવું જોઈએ. પરસ્પાયાદ થોડે વખતે તેઓ પહેરવા બોડવામાં કંઈ ઢંગ વગરના અને રીતભાતમાં પણ બેફિકરા થઈ જાય છે. પરસ્પાયાદ કેટલી સ્ત્રીઓ સગીત આપુ રાખે છે?”

“અરે, આ એક અઘાડિયુ યર્ષા મેં પણ વગાડ્યું નથી.” સરલા બોલી ઉઠી.

“અને તેમના વચ્ચે અને વાક—” સરલાનો હાથ એકદમ તેના વાળ અને અંગોડા તરફ વળ્યો—“બાધી, તારા તો જરોયર છે, પણ તું જાણતી દંકશ કે સ્ત્રીઓ એ બાબતમાં કેટલી બેફિકરી થઈ જાય છે. ‘એમાં શું? એમનો પ્રેમ એથી કંઈ કમી થવાનો છે?’ આવું તે ધારે છે. વખતે તે માન્યતા ખરીયે હોય, પણ આવા વિચારો આ રચાને છે.”

“તમે આટલું જાણતા હશે તેનો મને ખ્યાલ ન હતો.”

“મારા મિત્રોના અનુભવે મને શીખવ્યું છે. વળી પ્રત્યેક પુરુષે તેની સ્ત્રીની લાગણીને માન આપતાં શીખવું જોઈએ. ખીડીનો કુમાડો તેને પસંદ ન હોય તો ખીડી પીવી છોડવી. તેના દેખતાં બગાડાં પણ ન ખાવાં અને તેણે જેમ અને તેમ પોતાની જાતને સુંદર રવચ રાખવી. હવે મારું જનન જો. તે આટલું પણ મેહું ન જોઈએ.”

“શું તેથી તમારા શુભ મારે મન ઓછા વસશે?”

“જેવું! આજ બોલું કહેવાય ઉચ્ચ આચાર વિચારનો સહજ (Natural) થવા જોઈએ. લગ્ન પહેલાં તને મળવા દુઃભાગ્ય આપ્યો ત્યારે મારો પહેરવેશ આવો મેલો ન હતો.”

“ સંગીત છોડી દેવા સાર તમે મને ક્ષમા કરો, અને હું તમારા મેઘાં વરતો દોષ જૂલી જાઉં. પણ તમે જે કહો છો તે સાથે અક્ષરે અક્ષર હું મલતી થાઉં છું.”

“ હવે મારે કંઈક કહેવું છે. ”

“ બહુ સારું. ”

“ સ્ત્રી પુરુષ એકબેકના કાર્યમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લઈ જનતી સાહાય્ય કરવી. ”

“ ખરી વાત; તેમજ થવું જોઈએ. ”

“ પણ તેમ નથી જનતું. ”

“ એમ કેમ ? હું મારી એફિસના કામ જાણત છું પૂછપરછ નથી કરતી ? ”

“ એ તો ખરું, પણ મારા બાલ્યા તમે મારા ગૃહકાર્ય તરફ તેવી દૃષ્ટિ રાખો છો ? ”

“ વખતે થોડી થુણી બેઠકરાઈ થઈ હશે. ”

“ નહીં નહીં, બાલ્યા તમે છેક એવા નથી થયા. તમે જે કંઈ કરો છો તે વિચાર કરીનેજ કરો છો. પણ આજુ વર્તન મેં મારી આ સાતું તેમજ બીજી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં થયેલું જોયલું છે. અરવાણ્યા કે મહિનાની આખરે પુરુષવર્ગ દિસાખની ચોપડી લઈ બેસે છે, અને “ આટલું ખર્ચ તો આપણે ત્યાં ન પોસાય, ” અગર “ મારા ધાર્યા કરતાં આ ઓછું થયું ” એવી રીતનું બોલે છે; પણ સ્ત્રીવર્ગ થોડા ખર્ચમાં શી રીતે નિભાવ કરે છે તે જોવાની કોઈ વખત તેઓ પરવા રાખતા નથી. તે નિચારી તેનું ચાલું શી રીતે ગળાવવાની હશે તેનો તેમને વિચારે હોતો નથી. હું ધારું છું કે મારું કહેવું તમે સ્પષ્ટ રીતે સમજતા હશો. આ જાનતમાં પુરુષનું સ્વયં વલણ એક તરફ છે. ”

“ તારું કહેવું મને બાજબી લાગે છે, અને હું બહીષ નહીં. વાહ, આપણી નીધમાં તે ક્યા કાળોમાં જાપલ કરીશું ? ”

“ પતિ-પત્નિએ સમઘનુઃખમાગી થવું. ”

“ ખરોખર. મેં તેમજ લખ્યું છે. બીજું કંઈ ? ”

“ હવે તમે બોલો. ”

“ લગ્નવતની મહાહીક્ષા અને તેની મોટામાં મોટી સફલતા એ છે કે સ્નેહ-જ્યેષ્ઠ કદાપિ ઝાંખી પડવી ન જોઈએ. દરેક બીજાનાં બુદ્ધિમત્તર વિકાસ પામે, તેના ઉચ્ચ આચારને ઉત્તેજન મળે એવી રીતે દેવી સંપત્તિને પૂજાપાત્ર ગણી આસુરી સંપત્તિનો નાશ થાય તે તરફ ખાસ લક્ષ આપવું. “ હું જાણું છું કે આ કાર્ય ખોટું થાય છે, પણ એમની તરફ મારી પ્રીતિ એટલી બંધી છે કે મારાથી એમને અટકાવશો નહીં; ” જે પુરુષ યા સ્ત્રીના મનમાં બાલાં વિચાર આવે છે તેમનો પ્રેમ લાભો ટકતો નથી. પ્રેમની ઉંચામાં ઉંચી ક્ષાંતનાથી પ્રેમપાત્ર જનાપણ ચસે નહીં એમજ બીજાની ખરી વ્યાખ્યા છે; અને એ લાવનાનું પરિણામ લાભો વખત ટકે છે પણ ખરું. એથી ‘ પ્રેમનું વીર્ય વધે છે અને પ્રતાપ ઉચ્ચ થાય છે. ’

“ આ સ્વયં હુંકમાં શી રીતે દર્શાવશો ? ”

“ સ્નેહ-જ્યેષ્ઠ સતેજ રહે તે સાર એકબેક તરફ માનની લાગણી કાયમ રહે એવું વર્તન રાખવું. ”

“ એમજ જોઈએ, ”

“ જોઇએ તો તેમજ, પણ ઉન્મત્ત પ્રેમ પ્રેમપાત્રની જૂથો તરફ નજરચુક કરે છે. એક ખીજો મુદ્દો લક્ષ્યે, પણ તેમાં તું મારી સાથે એકમત નહીં થાય એવું અનુમાન કરું છું. ”

“ પણ કહો તો ખરા. ”

“ અતિશય અંકુશનું પરિણામ વહેતું દુઃખદાયી નીરડે છે. ”

“ એટલે ? ”

“ મારો કહેવાનો આચાર્ય આ છે. કે પતિ પત્નિએ એકમેકને યોગ્ય છૂટછાટ અને સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. તેમ જો ન થાય તો મોડા વહેલા તે અંકુશથી તેઓ અકળારી. પ્રકૃતિનો એ નિયમ છે, અને પ્રકૃતિના મર્મે મનુષ્ય હૃદયી અગમ્ય છે. પ્રકૃતિ લગ્ન કરતાં વધુ પરિચર અને પુરાણી છે. ”

“ તમારું આ કહેવું મને જરા ખમતું નથી. ”

“ હું ધારતો હતો કે તને નહીં મને, પણ હું શું કહેવા છઠ્ઠું છું. તે સમજાવીશ ત્યારે વખતે તારા મનનું સમાધાન થશે. તેમ કરવા હું અચક્કા લક્ષ્ય તો તારી શ્રુતિ તેજ મારી પ્રવૃત્તિ સમજવી. હમણું ગૃહસ્થ જિંદગીમાં જ્યાં જ્યાં સ્વતંત્રતાની, છૂટની વાતો કરવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં એ છૂટનો ભોક્તા પુરુષોજ સમગ્ર લેવામાં આવે છે ! તેની મરજીમાં આવે તેમ વર્તવાની અને તેની ઓના આચારવિચારની સખત ટીકા કરવાની એને કુલ મુખત્યારી છે ! આ એક અન્યાયજ છે. એક દાખલો લક્ષ્ય: પોતાની સ્ત્રી પર આવતા પત્રો વાંચવાતો અધિકાર પુરુષને છે ખરા ! જેમ પુરુષ પર આવતા પત્રો સ્ત્રીએ વાંચવા ન જોઈએ તેવીજ રીતે તેમની ઓને પૂઠ્યા સિવાય પુરુષે તેમના પત્રો ફોડવા ન જોઈએ. છતાંએ તેમ કરવું હોય તો તેની રજા લેવી એ યોગ્ય રસ્તો છે. ખીજો દાખલો લક્ષ્ય: પરણેલા પુરુષે અવર સ્ત્રી સાથે મિત્રાચારીનો અગર એવો બધું ભરિમિ જેવો નિઠટ પરિચય ન રાખવો ! ”

સરલા વિચારમાં પડી. “ તે સ્ત્રી કેવી છે, કેવી નહીં તે તો મારે પ્રથમ જોવું, જાણવું જોઈએ. ”

“ અથવા તો પરણેલી સ્ત્રીએ અવર પુરુષ જે તેને ઇષ્ટમિત્ર અથવા સલાહકાર હોય તેવા સાથે બાંધાયો ન રાખવો ! જો તેમ ન થઈ શકે તો એવો અર્થ એજ કે પતિ-પત્નિને એકમેકમાં વિશ્વાસ નથી. જેમને અન્યોન્યનો બરોડો હોય તેમણે તો એક બીજાને પુરતી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. ”

“ જો તેઓ છૂટ આપે તો તેથી એટલી નિરંકુશતા વખતે થાય કે તેવો દંપતો અંકુશ પણ નહીં હોય તેજ સાફ. વળી છૂટાપણની દૃઢ ન હોય તો તે છેવટે છૂટાપણું નહીં પણ હટેલપણું અને હોલપણું નીરડે; તે સ્વતંત્રતા નહીં પણ સ્વઅહંતા જ નીવડે. ”

“ મને ખાતરી હતી કે આ વિષય પર આપણા વિચાર પરસ્પર વિરૂદ્ધ થશે. પણ મેં દુનિયા જોઇ છે, અતિશય અંકુશ વિનાશકારક નીવડ્યો છે. ખીજી વાત એ છે કે ઠેલકા સ્ત્રી-પુરુષ વર્ગમાં થોડો ધણો વખત એકમેકથી દૂર રહે એ તેમને સાફ એવરકર છે. ”

“ બહાલ, તમે આ શું બોલો છો ? ”

“ મારું કહેવું એવંજાળખી નથી. અરે યેંલી, હું આપણે સાફ નથી કહેતા, આ તો સામાન્ય નિયમ હતું. એવા સોંપા જ્યારે છૂટા હોય છે ત્યારેજ તેઓ એક બીજાના

શુભની કદર છુટે છે અને તેમને પ્રથમ દેખાતી ગેરસમજાતિઓ દૂર થાય છે. "

" એ બધું ખરું, પણ આવારે તો આપણે શું એકરકર છે તે જોવાનું આપણું કામ છે. લોકોની પંચાત પછી કરીશું. "

" ત્યારે આ વિષય પર તું મારી સાથે સંમત થતી નથી. હું નથી ખારતો કે આથી વધુ સમજાવિ હું તને આપી શકું. "

સરવાના મોં પર આનંદના, વિજયના શેરડા પડ્યા; " મારી વાત, તેમ જનું સુરોચ છે. પતિ-પતિની જિંદગીમાં દૈવભાવના હોવા નહીં. દરેક આશા, વિચાર અને ક્રમને આપણે એક સાથે જ બોધવવા એવું મારું માનવું છે. તમારી સાથે મારી જોડાતી ત-મયતા થાય તેટલી જોઈ છે. પ્રતિવંદ્ય હું તમારા હૃદય-આત્મા સાથે વધુ જોડાતી જાઉં અને છેવટે આ દુનિયા પર આપણે જન્મે સમય એકમય થઈ જઈએ એ જ મારી મનોવાંછના છે. "

સામા પદ્મો વિજય થતો જોવામાં આવે ત્યારે આપણી દાર સીધી રીતે કશું કરવામાં જોડાઈ છે. અંદરના નમ્મો અને જોશો: " અંતરની લાગણીઓ મનના વિચારો કરતાં ઉચ્ચતર હોય છે. પ્રથમો પ્રેમ તેમના મનના વિચારોને-લાગણીઓને વધુ અનુસરે છે, એમ કહો કે મનોદશા હોય છે, ત્યારે કોનો અંતરમંથી સ્ફુરે છે. તેથી એવી કોઈ કોઈ માનવો રહેવાની કે જોમાં તેઓ એકમત નહીં થાય. વાર, ત્યારે આ કશમ છે શી કાંઈ ? "

" ના, ના, એને બદલે એવું લખો કે મારી મંચડી અંકુશમાં રહેલું મન વહેલું છૂટકા મળે છે. હું જે બંધન ભાગવ જોઈ છું એમાં મારી રીતે જોતાં કાષ્ઠિય રીતનો અંકુશ નથી, એમાં કોઈને જોર લુલ્લમ નથી. એમ કહો કે એ એક જાતનો આત્મ-સંયમ છે જે શ્રુતિને અનુસરતો છે. તે જ આપણે યજ્ઞ પુણીથી પાળવો જોઈએ. "

અંકુશને ઉપર મન-નજ લખવું છે, બીજું કાંઈ ?

જોરોવાળું છે ? " તેવો. " તમારું જીવન. "

" હા-મને-જા મહાત્મ્ય તો મન મનથી " વાર, એ ઉપરોક્ત બીજું કાંઈ તારે વાંક નીડે તો તે શી

" અને તે સુવિચાર તો જ જાણના વાર આપી છે, અને તે એ છે કે મારો કદાપિ કે જવર જન આપણે જાણના આપણે જન્મે જિહાનતમાં હોઈએ ત્યારે જ તમારે મને કહેવું. "

છે. એથી જોઈું બીજું મનના તો પશુ જાણી સાથે વર્તવું, આ સ્વરૂપ છે. કુટુંબી બીજું કાંઈ ? " તેની શરૂઆતિની. " ના કમલ છુટે તેમાં આપણું ગૌરવ ધરે "

" નજીક પર સંસાર દેખાતો ૬૫ મરકરીમાં પણ એ રીત જોખડી નથી વાર,

" હા તે કાંઈ જોઈએ, પતિએ તેની પત્નીને વાર્ષિક એક જાળીમ "

ધારે તે ખર્ચ કરે. આજ આના પડે એ શું એને તાનમ પડવું તે ૧૨મ વ્યાપરીય જોઈએ, જોમાંથી તે તેને મોમ પડે તરફથી બીજી કોઈપણ આ ૧ રૂપિયા સાથે વારંવાર તેના પર પાસે માંચવા જવું જ રહેવી જોઈએ, ધરખર્ચમાં મરે તરીકે લાગતું હોય ? વિદેશ જે તેના મોંઘાળ થા પિયર ૩૦૦ જે તેના ખર્ચેનું સુની અવસ્થા તેના જાણના

બલે આપે. પણ તેની ઉપલી આવકનો હિસાબ ધરના હિસાબથી તદન જુદો રહે અને તેની વ્યવસ્થા તેને હસ્તક રહે એજ વ્યાજબી છે.”

“બહાલા, જો તે સ્ત્રી તેના પતિને અંતઃકરણપૂર્વક સાહની હોય, તેનો પ્રેમ અખંડ હોય તો તેનું સર્વસ્વ તેના પતિને સમર્પણ કરતાં તે અચકાવી ન જોઈએ. મારી નજીવી આવકથી કુટુંબભાર દબકો થતો હોય ત્યાં તમારા મનપરથી થોડીકરખી પણ મીંતા દૂર થતી હોય તો તેથી મને કેટલો આનંદ થાય ?”

“તારું કહેવું સત્ય છે, પણ તે સાથે પુરૂષને તેનું સ્વાતંત્ર્યભિમાન વહાલું હોય છે. તેના પર મહાન આદત આવે ત્યારે સ્ત્રી ધનનો ઉપયોગ કરે એ કાંઈક વ્યાજબી કહેવાય, કારણુ અતે સંપત્તિ તેમજ વિપત્તિમાં સુખ દુઃખ તેમને સરખાંજ વેદવાના છે. હવે સ્ત્રી ધનની વાત કોરે મૂકી ધરખર્ચનો સમાલ લઈએ.”

“માથાફોડની વાત આવી.”

“એવું લાગે તેનું કારણુ એ છે કે લોકો મજબૂત ઉપરાંત ખર્ચ કરતાં શીખ્યા છે, એવી ખર્ચાળ ટેવ રાખવાનું કાંઈ કારણુ ? જીંદગીની કિતમોતમ જરૂરિયાતો નજીવા ખર્ચથી મળે છે. પુસ્તકો, સંગીત, સાંજે જહાર કરવા જવાનું, આનંદજનક ધરકામ, મારા કોઠે અને કસેરત’ આ સધળામાં શું ખર્ચ થાય છે ?”

“પણ બહાલા, એ ઉપરાંત મારે તમારે ખાવાપીવાનું તો જોઈએ છે હો ! અને માથાના ભટ અને ધાડીના પેટમાં કેટલું જાય છે તમે જુઓછો ?”

“મને તેમ હોય, પણ દિનપ્રતિદિન લોકો ખીન જરૂરી અતે હિંમત પ્રકારના ખોરાક વાપરતા શીખ્યા છે. એક ઉપરાંત ખીજું શાક આપણે ત્યાં શા સારું જોઈએ ?”

“મારા મનમાં હતું કે હવેરે મિથાસ ખીજા શાકનું ખર્ચ તમને વધુ પડતું લાગશે એમાં શું વધારે ખર્ચ થઈ જાય છે ?”

“રોજનું સરેરાશ ત્રણ આનાથી ઓછી કિંમતનું શાક નહીં થતું હોય. એ તો ખરૂં ? વારું રોજના ત્રણ આના મુજબ આખા વર્ષની કેટલી રકમ થઈ ? તું મહેનત ન લાઇશ. હું મણી આપુંછું. એક વર્ષના કુલ રૂ. ૧૮-૭-૦ થાય.”

“એ તે કાંઈ બહુ કહેવાય ?”

“એટલી બગર એથી ઓછી રકમમાં બહીની સુવિખ્યાત લાખચેરીઓના પ્રથમ વર્ગના સભાસદ થઈ શકાય, અને તે દ્વારા આખી દુનિયાના ઉત્તમ સાહિત્યના જ્ઞાનનો લાભ મળે. હવે તુંજ કહે શું ઇચ્છવા યોગ્ય છે ? દુનિયાના જ્ઞાની મહાપુરુષો તથા વિદેશી રસિક પુરુષોના પુસ્તકોનો લાભ કે તારા જુદી જુદી વાનીના શાક ? કયું શ્રેયસ્કર છે ?”

“તમારા વિચાર ક્યાંથી ક્યાં ટોડે છે ? હવે પછી ખીજું વધારા પડતું શાક નહીં કરીએ.”

“અને આદ સાથે સવારમાં, તથા સાંજે પાછો ફરે ત્યારે મગજ કે ગોળપાપડી એવું રોજ શા સારું જોઈએ ? પૂરી બગર બાખરી જેવી સાદી ચીજબી ન ચાહે ?”

“મહારા બહાલા, તમને એ ઘણું ભાવે છે, અને તમે રોજ ખાઓછો.”

“એ ખરું, પણ મારી સાથું તું તેનું લઈને આવે ત્યારે તો મહારે ખાવું ને ? એવું ખાવાનું નહીં હોય તો તે સિવાય મને નહીં ચાહે ? એથી દરવર્ષે ખીજો લગભગ પંચોતેર રૂપિયાનો ખમાવ થશે.”

“એમ કરો કે એક દિવસ બીલું સાક નહીં તો બીજો દિવસ મગજ નહીં.”

“કબૂલ.”

“તમારા પેટમાં સંગીન બાર પડે છે ત્યારપછી આધાર્યમાં કરકસર કરવાના તમને વિચાર આવે છે ! આવતી કાલે સંજે ધર પાછા ફરતા કકડીને ભૂખ લાગશે ત્યારે તમારા આ વિચાર ચાલુ રહે છે કે નહીં એ જોડાયા. બીજી કરકસર કરવા દબી વિચાર છે ?”

“પૈસા મુખતું સાધન છે એ હું માનતો નથી; પણ કરજ તો દુઃખકર્તાજ છે; અને તેથી અણધારેલા અર્થ પહોંચી વલવા પુરતું મડેલા અપ્રાપ્તિ આપણી પાસે ન થાય ત્યાંપણી અર્થમાં બનતી કાપકૂપ કરવી. મારે હાથે એવું કાંઈપણ અણધારતું અગર વધારે પડતું અર્થ થતું હોય તો મને જરૂર કહેજે. કુવારી છંદગીમાં પૈસાની મેં તમા રાખી ન હતી, અને તેથી વખતે એવી અર્થાળ ડેવ ચાલુ રહી હોય.”

“તમારો મૂઠ.”

“હું ભૂલ્યું કે તે બહુ મોઢો થયો, એ એકે મૂખમાં કાપી.”

“એમાં શું થઇ ગયું ? એ તમને બહુ શામે છે. પચીસ ત્રીસથી વધુ રૂપિયા તો નથી થપાતે ? હમણાં મારા તરફથી એવો અર્થ ચયો છે ?”

“ગઈ કાલે દરજીનું બિલ મારા બેવામાં આવ્યું હતું.”

“પણ વ્હાલા, એ પેલકો કેવો મળનો થયો છે ! અને તમે પણ તે પસંદ કર્યો હતો; અને સીવણ તથા કાપ વિગેરે સારા બધાંજેલના ઘાટિલા કરાવીએ ત્યારે તેની મજૂરી પણ મોં માંગી આપવી પડે. “કાટ”ની દરજી બમણા કામ લેત.”

“કપડું મોઢું નથી.”

“ત્યારે શું મોઢું છે ?”

“તેની સીલાઈ અને તે પરનો સામાન.”

“શું વાત કરો છો ?”

“એટલાનાજ પચીસ રૂપિયા થયા, આવા સારા કાપડપર આવી રીતની શોભાથી શી વધુ એવ આવે છે ?”

“એમ કે ? જરા તમેજ ખરીખર બુઝોની !”

કે અંદકાંતે આ આતમમાં ઉંડા પાણીમાં ઉતરતું ઠીક ધાણું નહીં, અને તેથી એ વાત છે. એથી

બીલું કાઢીને એક નહીં કરવા જેવી કરકસર સંભાળીને કહેવાતું છે. તે એ છે

“નજીવી ઘેર રકમ કાઢવી, તેમાં કાપકૂપ ન કરવી. આવી કરકસર-શીખવવી

“હા તે કાંઈ એમ કરતું બહુ ગમે છે ! એ કે મેં પણ મર્મદાખાતે કાંઈ દગલા પતિએ તેની પત્નીને વાંદિજીવી રકમ આપી છે. આપણા ધરખર્ચમાં કાપકૂપ કરીએ લાગે તે અર્થકરે. આઠ અંતેને યાપ એ એક અન્યાયજ કહેવાય, બચત કરવાની પડે એ શું એને નાનમ પડતું હોય તેવો એમએ.”

પણ તરફથી બીજી કાઢી વડે હોય રીત મુજબ આ સઘણું એક કાગળપર કમ-જ રહેવી એમએ, ધરખર્ચ કરવી વચન નહીં હતું, તોપણ આ નકસો નવા

નવા જોડાંએ બીજાને વધુ સારો દોષ ન બતાવે ત્યાંમુધી તો ધણો માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

૬—પતિએ પાસવાળેગ નિયમો.

૧—તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થયા છો તેથી તે જીવન જેમ બને તેમ સદૃશ બનાવવું.

૨—અને તે સારૂ દેટલાક નિયમો બાંધી તે મુજબ વર્તવા ધત્ત કરો.

૩—અને તેમાં તમને ફતેહ ન મળે તો તેથી તમારો હિસાબ મંદ ન થવા દેશો. ફતેહ ન એ મને, પણ હંમેશ તમે નિષ્કુળ નહીં જ ચાઓ.

૪—બંનેજણ એકસાથે ગુસ્સે મરો નહીં.

૫—તમારો સ્નેહ હંમેશ સતેજ રહે તેમ વર્તશો.

૬—તમારૂં વર્તન ઘિણ્યારવાળું—ખાનદાનીવાળું હંમેશ રાખશો.

૭—તમારા ઉત્તમોત્તમ આચારવિચારનું પાલન કરશો.

૮—તમારા જીવનની લાવના ઉઘી રાખશો. વખતે તમારાથી પહેાંચી નં સકાય પણ આસુરી લાવના કરતાં દૈવીલાવના હંમેશ શ્રેષ્ઠરૂપે દોષ છે જ.

૯—શ્રેમપાત્રની બૂલો તરફ આંખખીચામણી કરવા એ બૂલ ભરેલું છે, દરેકની શ્રમમાં નિત્યવિકાસની સામગ્રી ભરવા પ્રયાસ રાખવો.

૧૦—પ્રીતિ તેજ કદાપિ અંધુ ન પડે તે સારૂ એકમેક તરફ સદ્ભાવના માપુ, રહે તેમ વર્તવું. સન્માનની સાગણી સિવાય પણ સ્ત્રી વગેં આદના રાખી રાખે. પુરુષથી તેમ થઈ શકવું નથી.

૧૧—અપોષ્ય અંકુશ દાનીકર્તા નીચે છે.

૧૨—પુરુષ તેમજ સ્ત્રીએ પાળવાના કાયદા એકજ હોય.

૧૩—અવર જન તમારી તકરાર સંભાળે તો ખોટું; પણ એકમેકને ઉપર ઉપર, ઉપસક પ્રીતિ બતલાવથી તે તેથી વિરોધ ખોટું છે.

૧૪—સુખદાયક અંદગી સારૂ પેસો જ નેમએ તેમ નથી; પણ મુખી સતોષી પુરો પાસે પુરવું ધન હોય છે.

૧૫—તેથી થોડું ધણું બચાવો.

૧૬—અચત કરવાનો સૌથી સરસ ઉપાય એ છે કે બીન જરૂરી ચીજો સિવાય નીશાળી ભેવું.

૧૭—જો તમારાથી તેમ ન બને તો બહેતર છે કે કામ ન કરવું.

૧૮—જો પતિને તેના પત્નિ તરફ સન્માનની સાગણી હોય તેણે તેની સ્ત્રીને શિખારી વેગ કરવા ન પડે તે સારૂ અમુક રકમ વાપરવા આપવી.

૧૯—તમે જે કાંઈ બચત કરો તેમાં અવર જનને અગવડ ન આવે એ જોશો.

૨૦—પૈસા ટકાની દરેક બાબતમાં જુદું મુખના પ્રસંગે આવશે એવો ઉમંગ, એવી આશા ભલે રાખો; પણ તે સાથે મોટામાં મોટા અનર્થે સારૂ પણ તૈયાર રહેજો. આ પ્રમાણે આપણા ઉમંગો જોડાંએ તેમના નિત્ય નિયમ બાંધ્યા. અનુભવ મળેથી વખત આવે ભલે ખીલ સુધારા વધારા લેઓ કરે, પણ સંસાર સામરમાં તેમની મોટા સદ્વિસમાપત સમઃ જવા સારૂ એ કમ પુરવો હતો.

ભાગ્યવંત લીખો.

લેખક: રા. રા. રણજીતરાય વજુભાઈ દીવેગ્રીઆ.

(ખી. એ એલ એસ ખી.)—અમદાવાદ.

મુંદરપુર નામના એક ન્હાના ગામડામાં લીખારીદાસ કરીને એક ખેડુત રહેતો હતો. તેના નામ પ્રમાણે લીખારીદાસ ધણો ગરીબ હતો. તેની પાસે કંઈ મહુ દ્રવ્ય નહોતું. પુછમાં માત્ર ત્રણ ખેતરો હતાં. તે તેના બાપદાદાના વખતનાં હતાં. બે વરસ દુષ્કાળનાં ગમેલાં હોવાથી તેના ખેતરમાં કંઈ પણ અનાજ પાક્યું નહોતું, અને “દુષ્કાળમાં અધિક માસ”ની કહેવત પ્રમાણે તે વર્ષે લીખારીદાસે પોતાના મોટા છોકરાના ક્ષત્રમાં પૈસા ખર્ચ્યાં હતાં. આમ બનવાથી તેને રેતું કરવું પડ્યું હતું. પોતાના ગામના એક લોખી-દાસ નામના બાળવટાને ધધી કરનાર કંધીઆ શાહુકારને ત્યાંથી તેણે ૬૦૦ રૂપિયા લીધા હતા. લોખીદાસ ધણો લોભી હતો અને ગરીબ ખેડુતોનાં ગળાં રેથી તેમની પાસેથી ધણું ભારે બાળ લેતો હતો, અને ખોટા દિસાજ કરી વર્ષે વર્ષે ખોટી બાકીઓ તેમની પાસેથી કઢાવી લેતો અને એકના બે કરતો. ગરીબ ત્રિચારા ખેડુતોને ગમે તેવી રીતે અણી વખતે પૈસા ભેગાં એટલે ભારે બાળ આપીને પણ તેઓ લોખીદાસ પાસેથી પૈસા લેતા. મુંદરપુર અને તેની તજજનાં ખીજાં ચાર પાંચ ગામડાંમાં લોખીદાસે પોતાની પુછની પધારી કરી હતી. લોખીદાસના નામથી ગામનું એક પણ છોકરું અભણ નહોતું. ધણો ખેડુતો લોખીદાસના હાથ નીચે હતા. સહુ કાંઈ લોખીદાસથી બીટું. શેહેર કરતાં મુંદરપુર જેવા ગામડામાં લોખીદાસને ધણી મળ્યું હતું. શેહેર કરતાં ગામડામાં તેને ધરતું ખર્ચે એણે ધરતું. વળી શાક ભાજુ જેવી ચીજો સારું તેને ભાગ્યે એક પાઈ પણ ખર્ચ કરવી પડતી હતી.

લીખાએ ૩. ૧૦૦, ૩. ૨૫૦ ત્યાં ૩. ૨૫૦ એમ ત્રણ રકમોનો કકડે કકડે લોખી-દાસને ત્યાંથી ઉપાડ કર્યો હતો. અને તે રૂપિયાની જમીનખીરીમાં મણે ખેનરો લીખાએ કમલસાનમાં (ગીર) લોખીદાસને લખી આપ્યાં હતાં. બાળને દર ધણેજ ભારે હતો અને ત્યારે વર્ષ પૂરું થયે બ્યાજ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે લીખો ધણો ગભરાયો. લીખો ધણેજ બ્યાજજ હતો. તેનો બાપ તમા દાદો ત્યારે દુષ્કાળ પડે ત્યારે શેહેરમાં આવી મજૂરી કરી પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું પૂરું કરતા. લીખાની બી દીવાળી લીખાને મંજૂરી કરી બે પૈસા કમાવવાનું-ધણું સમજાવતી પરંતુ લીખો કંધી ખોપરીનો માણસ હતો, લોખીદાસે ધણો ત્યાગ્યો કર્યો, પણ લીખો બ્યાજ ભરી યકનો નહિં તેથી લોખીદાસે સરકારી ન્યાયની અદાલતમાં ત્રણ ખેતરો વેચારી પોતાનાં નાણાં વસુલ કરવા દાવા કર્યાં. ન્યાયાધીશને ગરીબ લીખા ઉપર દયા આવી અને તેમણે લોખીદાસને દવાની સમાધાન કરાવ્યું બાળને દર ભારે હતો તે એછા કર્યો અને એવું દરાવ્યું કે ત્રણ દાવાની દેણી પડતી રકમ પુરી વસુલ થાય ત્યાં સુધી લીખો દર વર્ષે લોખીદાસને અનુક્રમે રૂપિયા ૨૦, ૩. ૪૦ અને ૩. ૪૦ આપે એટલે એકંદર કુલ રૂપિયા મોં આપે. અને બે તે પ્રમાણે એક પણ વર્ષ તે રકમો લોખીદાસને બાપવામાં લીખો નુકે તે લોખીદાસ સદરદુ સાતવાળાં ખેતરો વેચાવી લીખા પાસેથી પોતાના દાવાની દેણી પડતી રકમો સામટી લીખા પાસેથી વસુલ કરી લે. લોખીદાસ આ દરાવથી

ધણે નારાજ થયો કારણ સ્ત્રીખા પાસેથી ત્હેને ત્રણે ખેતરો જીજ કામતમા પડાવી લેવા હતાં. પરંતુ તે સ્ત્રીખાની આર્થિક સ્થિતિ સારી રીતે જાણતો હતો અને દર વર્ષે નીચમીત રીતે રૂપિયા ભરી શકશે નહિ તેવું તે ધારતો હતો. તેથી તે છેક નીરાશ થયો નહોતો.

વર્ષ પૂરું થવા આવ્યું અને લોભીદાસને રૂપિયા આપવાનો વખત પાસે આવ્યો તેથી સ્ત્રીખો ધણો ગભરાયો. સુદરપુર ગામમાં એક પરમ વૈજ્ઞવ વક્ત રણછોડદાસનું ઘર હતું. રણછોડદાસ થોડા સમય પહેલાં ગુજરી ગયા હતા. ત્હેમને કંઈ સંતાન નહોતું. માત્ર ત્હેમની વીધવા ઝોરત લક્ષ્મીબાઈની મુછી તે પરતોઠ સીધાવ્યા હતા. લક્ષ્મીબાઈ ધણી દયાળુ અને ધર્મ પરાયણ સ્ત્રી હતી. અને ગરીબ લોકોને પોતાથી જાનતી મદદ કરવા ચૂંકતી નહિ. સ્ત્રીખો લક્ષ્મીબાઈને ઘેર ધણું ખર્ચ જતો આવતો અને ધરમાં જોઈતી વસ્તુઓ લાવતો મુકતો તથા તેની સ્ત્રી દીવાળી લક્ષ્મીબાઈના ઘરનું કામકાજ કરતી. આ ગરીબ સ્ત્રીખા તથા દીવાળી ઉપર લક્ષ્મીબાઈની સંપૂર્ણ મહેરબાની હતી. એક દીવસે સ્ત્રીખો લક્ષ્મીબાઈ પાસે જઈ રાઈ પડ્યો અને પોતાની મુશ્કેલી કહી સંભળાવી.

સ્ત્રીખો—“ જા, લોભીદાસને સો રૂપિયા આપવાના છે અને ત્હેની છેલ્લી મુદત આવતી કાલની છે. કાલ વર્ષ પૂરું થાય છે અને પ્હાર ત્હેને સો રૂપિયા આપવા જોઈએ જો તેમ નું રૂપિયા આપવો નથી તો પ્હારા બાપદાદાનાં ત્રણે ખેતરો વેચાઈ જાય છે અને હું જમીન વગરનો રખડો રજળતો ભીખારી ચઈ જઈ છું.” સ્ત્રીખાના ઉદાવિષ્ણુ તથા આજસ માટે લક્ષ્મીબાઈ જો કે ત્હેના ઉપર ગુસ્સે થયાં પરંતુ લોભીદાસની જુરી દાનતથી તે અનવધા નહિં દોવાયી આ અણી વખતે સ્ત્રીખાને મદદ કરવાનો લક્ષ્મીબાઈએ નિશ્ચય કર્યો અને લોભીદાસની જુરી દાનત માટે ત્હેને થોડાં બદલો આપવાની મુક્તિ પોતાના મનમાં ઝોલવી કઢાડી. લક્ષ્મીબાઈએ સો રૂપિયા સ્ત્રીખાને આપી કહ્યું—

લક્ષ્મી—“ સ્ત્રીખા, હું ત્હેને આ સો રૂપિયા આપું છું. તે તું લોભીદાસને આપી આવ પણ લોભીદાસ તે ક્યાં મુકે છે તે જાની રીતે જોતો આવજો. આ વખતે હું રૂપિયા આપું છું પણ આવતે વર્ષે કરકસર કરી, મજુરી કરી, જો તું રૂપિયા નહિં ભરે તો હું મદદ કરીશ નહિં તે તું નક્કી જાણજો.”

સ્ત્રીખો રાજી થતો સો રૂપિયા લઈ જારોખાર લોભીદાસને ત્યાં ગયો.

સ્ત્રીખાને આવતાં જોઈ લોભીદાસ ઘરની પ્હાર બાબતે અને પુછ્યું.

“ કેમ સ્ત્રીખલા, બાજો ધણે દીવસે લોભીદાસનું શું કામ પડ્યું ? ”

સ્ત્રીખો—“ બાપા, કામ વગર આવતા હઈશું. ત્હમારે કરજ ક્યું છે તે પૂરું વાળીશું ને ? ”

એમ કહી સ્ત્રીખાએ રૂપિયાની પોટકી કઢાડી લોભીદાસને જતાવી એટલે લોભીદાસ નીરાશ થતો સ્ત્રીખાને પોતાના ધરમા લઈ ગયો.

લોભી—“ ત્રણે રકમો આપવા આવ્યો છે ? ”

સ્ત્રીખો—“ હા ”

લોભીદાસે રૂ. ૨૦, રૂ. ૪૦, રૂ. ૪૦ એમ ત્રણ રૂપિયા સો સ્ત્રીખા પાસેથી ગણી લીધા અને ત્રણ રકમોની ત્રણ પ્હેંચી લખી સ્ત્રીખાને આપી. સ્ત્રીખો પ્હેંચી લખ મરતી પ્હાર, નીચબો એટલે લોભીદાસે ધરનું બાદણું વારણું. બાદણું વસાયા પછી સ્ત્રીખો લોભી

દાસના પર તરફ એકદમ માછો ફર્યો અને લોભીદાસ શું કરે છે તે તે બારણાની તપ-
માંથી જોવા લાગ્યો. એક દાણાની ન્હાની ઢાંઢીમાં તહેલું આપેલા સો રૂપિયાની પોટલી
મુકતા લોભીદાસને તહેલું ભેંધો તે જોયા પછી તે બારેબાર લક્ષ્મીબાઈને ઘેર ગયો
અને લોભીદાસે ઢાંઢીમાં રૂપિયા મુક્યા હતા તે વાત કહી. તે ઉપરથી, લક્ષ્મીબાઈએ
લીખાને કહ્યું:—

“ભીખા, તું હવે ગમે તે લાગ સાધી તે ઢાંઢીમાં મુકેલા રૂપિયા પાછા લાવી મૂકને
આપી જા.”

ભીખો—“બા. હું કયે કાળે ચોરીના પાપમાંથી છુટીશ ? હું ઇશ્વરનો શુન્દેગાર
થઈશ. આ ત્હમરી વાત મ્હારે ગળે ઉતરતી નથી.”

લક્ષ્મી—“ભીખા, હું જેમ કહું તેમ કર. હું ઇશ્વરની શુન્દેગાર થઈશ તે માટે તું
પ્રભુના દરબાર આગળ જવાબદાર નહિં દે. તું તો સીટીનો ચાકર છે.”

ભીખો—“ઠીક ત્યારે. ત્હમે જેમ કહેશે તેમ કરીશં. પણ મ્હારું મન તો મૂકને
ના રહે છે.”

લક્ષ્મી—“વધારે બોલ્યા વગર હું કહું તેમ તું કર. લોભીદાસને મ્હારે થોડા બ-
દલો આપવો છે. કસાઈખાનેથી માખ છોડાવવી છે.”

ભીખો બોલ્યા વગર ચાલ્યો ગયો અને લોભીદાસના પર આગળ છુપી રીતે દરવા
લાગ્યો. સારા નસીબે થોડા વખતમાં ભીખાને જોઇતો લાગ મળી આવ્યો. લોભીદાસને
રોટી લઈ પર બહાર થોડે દુર આવેલા જગજગમાં જતો ભીખાએ જોયો. જગજગનો બાર-
ણા બંધ થયા કે તરતજ ભીખાએ લોભીદાસના ઘરના બારણાની સાંકળ ઉઘાડી ઢાંઢી-
માંથી રૂપિયાની થેલી ઉઘાડી લઇ પાછી ઘરના બારણાની સાંકળ વાળી એકદમ ચાલ્યો
ગયો. બારેબાર લક્ષ્મીબાઈને ઘેર જઈ પડકારે હૃદયે ભીખાએ લક્ષ્મીબાઈને પેલી સો રૂપિ-
યાની પોટલી આપી.

ખીજે દીવસે લોભીદાસે ભીખાએ આવેલા સો રૂપિયા શહેરમાં સેવીંગ્સ બેન્કમાં
મુકવા જવા તૈયારીઓ કરી. દમણી જોડી રજા પછી લોભીદાસ ઢાંઢીમાંથી સો રૂપિયા-
ની પોટલી લેવા ગયો પરંતુ તે રૂપિયાની પોટલી ત્રેમાં તેલું દબી નહિ. લોભીદાસ એક-
દમ મશ્વરોયો અને ભીખા ઉપર ત્રેને સજ્જડ બેઠમ આવ્યો. તેલું તરતજ પોલીસ પ-
ટેલને ત્યાં જઈ ચોરીની બધી વાત ત્રેને કહી. લોભીદાસના કહેવાથી પોલીસ પટેલે ભી-
ખાના ઘરની ઝડપી લીધી. ભીખાના ઘરમાં જોવાથી હાલમાં ખખડતાં હતાં. આખું ઘર
ખુંદી વાળું પણ ભીખાના ઘરમાં એક-પણ રૂપિયા નીકળ્યો નહિં. લોભીદાસે ભીખા
ઉપર ચોરીની ફરીયાદ નોંધાવી હતી અને શહેરમાં જઈ મેજસ્ટ્રેટની ઠાંટમાં ભીખા ઉપર
ચોરીની ફરીયાદ દાખલ કરી. ભીખા ઉપર વોરંટ નીકળ્યું અને ત્રેને મેજસ્ટ્રેટની ઠાંટમાં
પકડી લાવવામાં આવ્યો. મેજસ્ટ્રેટની ઠાંટમાં લોભીદાસની ફરીયાદ સાંભળવામાં આવી.
પરંતુ ભીખો શુન્દેગાર છે એમ સાબીત કરવા લોભીદાસ પાસે કાંઈપણ પુરાવો નહોતો
પુરાવામાં ફક્ત ત્રેની પોતાનીજ જુવાની હતી. ત્રેની તરફથી કાંઈ સાક્ષી હતું નહિં.
ચોરીનો મુદ્દા માલ પકડાયો નહોતો તેમજ ભીખાના ઘરની ઝડપી લેતાં ત્રેના ઘરમાંથી
કંઈપણ મુદ્દા માલ નીકળ્યો નહોતો આથી મેજસ્ટ્રેટ ભીખાને ચેતવણી આપી છોડી મુક્યો.

અતે ખીલું વર્ષ પુર થવા આવ્યું અને સો રૂપિયા ભરવાની મુદત આવી પહોંચી. લીખાભાઈ તો ઘેાડા મુજા જેવાજ દત્તા રહેતા બહેળા કુટુંબનું મુજરાન પુર કરતાં તે કાંઈપણ રકમ બચારી શક્યો નહોતો. ફરીથી લેક્ષ્મીબાઈ પાસે જઈ કરગરી પડ્યો અને સો રૂપિયા માત્રા લેક્ષ્મીબાઈ ગુરસે તો થર્વાં પણ લીખાંતી ગરીબ રથીતિ જોઇ રહેમને દયા આવી. અને લીખાને રહેમણે કહ્યું.

“ જો, લીખા ફરીથી હું તને સો રૂપિયા આપું છું પણ તે એવી સારતે આપું છું કે ગણ વખત જેમ તે રૂપિયા તું પાછો સર્જી આવ્યો દત્તો તેમ તે પાછા લાવવાના છે. ”

લીખો—“ ના, તેમ હવે નહિં અને. હવે હું પકડાઈં તો ગરીબ બેકુત મરી જાઉં અને મ્હારા બાપડી છોકરાં બૂબે મરે. ”

લેક્ષ્મી—“ મ્હારી ખાતી છે કે તું પકડાઈશ નહિ, અને મ્હેં એવી મુક્તિ મેળવી છે કે ત્હારા એક વાળને પણ જરા આંચ નહિં આવે. જગમુખી હું છું ત્વમુખી. ત્હારે ત્હારી તથા ત્હારાં બાપડી છોકરાંની કાંઈ શીકર કરવી નહિં. ”

લીખાને લેક્ષ્મીબાઈ ઉપર સપુણે વિશ્વાસ હતો અને તે સારી રીતે જાણતો હતો કે જે કાંઈ લેક્ષ્મીબાઈ કરતાં હતાં તે રહેના લલા માટે કરતાં હતાં, અને તેથી રહેણે ફરી લેક્ષ્મીબાઈના કહેવા પ્રમાણે કરવાની તા પાડી.

લેક્ષ્મી—“ લીખા, આ વખતે સાવચેતીથી કામ કરવાનું છે કારણ સોભીયે કાંઈ પણ મુક્તિ કરી ત્હને આબાદ પકડવા તજવીજ કરશે, અને શુન્હો સાખીત કરવાને જોડતી પુરાવા રાખશે. તેથી તું ગભરાઈશ નહિ. હું તેની સર્વે દુક્તિઓ તથા પ્રપચને પ્હોંચી પળીશ. માત્ર તું આભાઈથી કામ લેજે અને જે કાંઈ અને તેની સર્વે હાંકત તરત હું મ્હને આવીને કહી જાજો. ”

લીખો સો રૂપિયા સર્જને સોભીદાસને ઘેર ગયો. સોભીદાસે સો રૂપિયા શ્રેણી લીધા અને રહેની તણ પ્હોંચી લખી લીખાને આપી. સોભીદાસ લીખા ઉપર વેર લેવા તલપી રહ્યો હતો અને આ વખતે જેમ ઉંદરને ઉંદરીઆમાં સપડાવવામાં આવે છે તેમ લીખાને પણ સપડાવવા રહેણે પ્રથમથીજ ઉપાસ પોણ મુક્યો હતો, પણ આ પ્રસંગે રહેના હુદયમાં બળતો કાંઈ રહેણે દખલી રાખ્યો અને લીખા સાથે દરશીને વાતો કરી. ઉવટે લીખો ઉઠી ઉઠ્યો ગયો અને રહેણે સોભીદાસના ધરની ખ્હાર ધીમે ધીમે ચાલવા માંડ્યું. આ વખતે સોભીદાસે પોતાના ધરનું એક બારણું રહેજ ઉઘાડું રાખ્યું અને લીખાથી દેખાવ તેમ એક ન્હાના પીપમાં સો રૂપિયાની પોટડી મુકવાને દેખ કયો અને લીખો તેમ કરતાં રહેને જાણે જોતો તથા તેવા દેખાવ કર્યો. પણ ચાલાકીથી રહેણે રૂપિયાની પોટડી પોતાના કબજાના અંદરના ગળવામાં મેળવી દીધી દુરથી લીખાએ એકદમ ઉતાવળા નજરે સોભીદાસ રૂપિયા ક્યાં મુકે છે તે જોઈ લીધું, અને તે જોયાં પછી સોભીદાસને કાંઈ ટાક ન આવે તેથી એકદમ તે ચાલવા માંડ્યો. તે થોડે દુર જઈ એક ધરની બીંતને ઓઠે સોભીદાસના બારણા તરફ નજર રાખી વિચાર કરતો ઉઠ્યો રહ્યો. પરંતુ થોડીવારમાં સોભીદાસ લોડો સર્જી જાજર જવા નીકળ્યો તેથી લીખો એકદમ સોભીદાસના ધર તરફ પાછો દૂર્યો અને એકદમ રહેના ધરમાં જઈ રૂપિયાની પોટડી લેવા પેલા ન્હાન્હા પીપમાં રહેણે હાથ નાંખ્યો. પરંતુ હાથ નાંખવાજ માર્ગ નાખાં મળ્યાં.

મણીલાલ—“ બહેન, હું પૈસાનો લુખ્યો નથી તેમજ પૈસા માટે કંઈ આ-કામ હું કરતો નથી; પરંતુ ગરીબને મદદ કરી મોખ્યને મોખ્ય બદલો મળે તેવ કરવા હું ખુશી છું, તેમજ ત્હમારી દયા વૃત્તિથી હું કંઈ અબરચો નથી. ”

મેજસ્ટ્રેટની કચેરીમાં લીખા ઉપરની ફરીઆદ ચાલવા માંડી ફરીઆદી લોભી-દાસે જુઝાનીયાં કહ્યું કે જાણે ત્હેના ધરમાં ચોરી કરવા પેઠા હતો, અને ત્હેના ધરની ખંડાર આવતાં ત્હેણે ત્હેને પકડ્યો હતો, ત્હેના હાથ ડામરથી ખરડાવેલા હતા, અને ત્હેના ધરમાં ડામરનું પીપ હતું. ત્હેની પાસેથી કંઈ મુદામાલ નીકળ્યો નહોતો. તે પછી લોભીદાસે પોતાના સાક્ષીને જુઝાની આપવા બોલાવ્યો. ત્હેણે કહ્યું કે લીખાને લોભી-દાસના ધરમાંથી નીકળતાં ત્હેણે જોયા નહોતો. લોભીદાસ “ ચોર, ચોર, ” તેવી શુભ પાડી તેથી હું ત્યાં ઘોડતો ગયો તે વખતે લીખો અને લોભીદાસ રકઝક કરતા હતા. લીખાના હાથ ડામરવાળા હતા. લીખો લોભીદાસને કહેતો હતો કે ત્હેણે ચોરી કરી નથી અને નાહકનું ખોટું તોફાન લોભીદાસ ત્હેના ઉપર મુકે છે. ત્હેણે બંને તથા લોભીદાસને ત્હેનાં કપડાં તથા શરીર તપાસવા કહ્યું હતું અને ત્હેણે કહ્યું હતું કે ત્હેની પાસે જે મુદા માત્ર હોય તે તેની ખાતરી કરવા કહ્યું હતું.

પોલીસ પટેલની પશુ જુઝાની લેવામાં આવી તે પછી મેજસ્ટ્રેટે ડરડી આંખ કરી લીખાને ત્હેનો કંઈ જવાબ હોય તે તે આપવાને કહ્યું. લીખાએ શુદ્ધાનો ઇનકાર કર્યો અને લક્ષ્મીઆમ્બા શીખવ્યા પ્રમાણે ત્હેણે પોતાના બચાવની દફાઈત કરી. વિશેષમાં ત્હેણે કહ્યું કે—“ એક વર્ષ પહેલાં પશુ લોભીદાસે મ્હારા ઉપર ફરીઆદ કરી હતી, અને ત્હેમાં હું ખુદી ગયો હતો. વળી લોભીદાસ મ્હારો રહેણુદાર છે અને તે મ્હારા ખેતરો ચોડી કીમતના વેચાણમાં પચાવી પડવા માંખિતો હતો. ત્હેની મ્હેં સાફ ના પાડી. અર્વા દારણેથી મ્હારા ઉપર દૂષ રાખી નાહક ખોટી ફરીઆદ કરી અને દરેક રીતે બ્લીક આપી તથા હેરાન કરી ખોટી ધમકી આપી જુજ કીમતમાં ત્હેના રહેણા પેટે મ્હારી પાસેથી મ્હારા ખેતરો તે પચાવી પડવા મગિ છે. ”

લીખાએ પોતાના સાક્ષી તરીકે મણીલાલને જુઝાની આપવા બોલાવ્યો. લક્ષ્મી-આમ્બા સાથે યજ્ઞેશ્વર સંઘેત પ્રમાણે ત્હેણે જુઝાની આપી અને ડામરના પીપ ઉપર પોતાનું નામ હતું તે તથા ત્હેના ચોપડામાંથી લોભીદાસને ખાતે ડામરથી લખેલી રકમ મેજસ્ટ્રેટને બતાવી આપી મેજસ્ટ્રેટને સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ કે લીખો નિર્દોષ છે અને આ સર્વે લીખાને હેરાન કરવાનો લોભીદાસનો પ્રયત્ન છે. તેમજ લોભીદાસની તથા ત્હેના સાક્ષીની તથા પ્રોલીસ પટેલની જુઝાની ઉપરથી પશુ જણાવું કે ધરમાં ખીજ બધી વસ્તુઓ બંડી અવળા ધઈ નહોતી પરંતુ તે ત્હેમને મોખ્ય ટેકાણે હતી આથી મેજસ્ટ્રેટે લીખાને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુક્યો અને લોભીદાસે લીખા ઉપર ખોટી ફરીઆદ કરી તે બદલ લોભીદાસનો પચીસ રૂપિયા દંડ કર્યો અને તે પચીસ રૂપિયા લીખાને આપવાનો દુકમ કર્યો. ”

લોભીદાસને તો “ પડ્યા ઉપર પાડું ” એવું થયું. તે મુગે મ્હોડે લીખાને ગાયો હતાં ધેર ગયો. પરંતુ આટલેથી વાત પતી નહિં.

લક્ષ્મીઆમ્બાએ ખીજ કુટિત ગોઠવી, ત્હેમના મુખાસ્તાએ ગામના વેપારીઓમાં ચોરી

અંકુશ હાલી કે હાલીખાની ટેકરાવાળા જમીનમાં કેલસાની ખાણ છે.

‘હાલીખાનાં ત્રણ એકરોમાં જે એકરના કબજા સાનમાં (ગીરા) ૬૫૦ રૂપિયા ઉપાડવા હતા તે ટેકરાવાળા વિસ્તારવાળા જમીન હતી. તે જમીન ત્હેની ખીન બે બે. તરો જેવી ફળદ્રુપ નહોતી પણ ખડું તે જમીન ખેડવા વગરની પડી રહેતી. વિસ્તારમાં વધારે તેથીજ માત્ર ત્હેની યોડી મજૂરી હીંમત હતી એક દીવસ લોભીદાસને ઘેર રેતન-લાલ નામનો વેપારી આવ્યો અને ત્હેણે તે ટેકરાવાળા જમીનનો માંગણી કરી લોભીદાસે ત્હેને કહ્યું કે “તે જમીનનો માલિક, એક હાલીખારીદાસ કરીતે ખેડત છે.” તે ઉપરથી રેતનલાલે કહ્યું, “તે જમીન ઉપર ત્હમારા રહેણાંતો હક બોલે છે માટે તે જમીન વેચાણ કરાવવી યા ન કરાવવી એ ત્હમારા વળની વાત છે. માટે આપણે બે તે જમીનની હીંમતનો આંકડો કરાવીએ અને નક્કી થયા પછી ત્હેને હાલીખારીદાસને યોજાવી સ્થમળ-વળે કારણ જમીનનાં પુરતાં નાણાં મળશે. કદાચ તેથી પણ વધારે મળે, અને તેથી તે જરૂર જમીન વેચવા હા કહેશે, કારણ બે પૈસાતો. લોભ સર્વને હોય છે એમ જણાય છે કે તે જમીનમાં કેલસાની ખાણ લોભીદાસજાણ, આ વાત મ્હારા અને ત્હમારા વચ્ચે ખાનગી છે કારણ ત્રીજા માણસને બે તે વાતની ખબર પડશે તો ખાણ બગડી જશે તે જમીનની વેચાણ હીંમતના હું ત્હમને સાતસે” રૂપિયા આપીશ. વિચાર કરી મ્હોતે જવાબ દેતો.”

લોભીદાસને તાળવે રેતનલાલ ગોળ ચોટાડી આવતો થયો અને બંને રૂપિયાની હીંમતની જમીનની સાતસે” રૂપિયા માટે માંગણી થઈ.

ખીજે દીવસે બપોરે એક કસ્તૂરચંદ નામના વેપારીતો લોભીદાસ ઉપર કામળ આવ્યો ત્હેમાં પેલી ટેકરાવાળા જમીનની આરો” રૂપિયા માટે ત્હેણે માંગણી કરી હતી. આ ટેકરાવાળા જમીનમાં કાંઈ પાકતું નથી પરંતુ ત્હેની આટલી બારે હીંમત બોધાય છે ત્હેનું કારણ ત્હેમાં કેલસાની ખાણ હોવી બેઠ્ઠાએ તેમ હવે લોભીદાસને સામુ વળી ખીજે દીવસે નગીનદાસ નામના વેપારીતો લોભીદાસને કામળ આવ્યો ત્હેમાં તે જમીનની રૂપિયા નવસે” માટે ત્હેણે માંગણી કરી હતી.

આ સમયે લક્ષ્મીબાઈએ હાલીખાને સવાસો રૂપિયા આપી લોભીદાસને ત્રણ મોઢાએ હાલીખાને આવતાં બેઠ્ઠા લોભીદાસ ખુશ થયો. હાખાને અને લોભીદાસને બે કે બેલ-વાતો બચવાર પણ રહેા નહોતો પરંતુ લોભીદાસને ત્હેની પાસેથી જમે તે ફળથી કામ કઠાડી લેવું હતું તેથી તે મીઠું મીઠું બોલવા લાગ્યો.

લોભીદાસ—“કેમ હાલીખાજાણ, આજ પછે દીવસે મ્હારે ઘેર કયાંથી ? આજળના બનાવ સુધી જાઓ. જે યવાનું હતું તે યજ મધું પણ હવે આપણે સંપ અને સસાદથી રહીશું નાના ગામમાં રહેતું અને ત્હમારા જેવા ખેડૂત સાથે અણબનાવ રાખવો તે પાસવો નહિ.”

હાલીખા—“તે વાત ખરી, પણ હું મ્હારી ટેકરાવાળા જમીન છોડવવા આવ્યો છું અને તે ઉપર સો રૂપિયા ઉપાડેલાં ત્હેનો સર્વે હિસાબ સુકતે આપવા આવ્યો છું” કુલ રકમ રૂ. ૧૬૫ ની થાય છે, બે વરસમાં તે જેટલે આલીસ રૂપિયા મ્હે” ત્હમને આપ્યા છે અને બાકીના સવાસો રૂપિયા હું આજ રોજ ત્હમને આપવા આવ્યો છું” ત્હેની મ્હોતે પુરી સુકતેની પેઠાં લખી આપ્યો.”

લોભીદાસ ચેતી ગયો કે હરીખાને પણ ટેકરાવાળી જમીનની ખજાનમાં બારે કાંઈ મળે
થાય છે તેમ કાંઈ ખજાર પડી હોય એમ લાગે છે, પણ તે વાત દયાવી રાખી તે બોલ્યો—

“હરીખાભાઈ, આટલા બધા રૂપિયા ક્યાંથી લાવ્યા ? કોઈને લાંથી બ્યાજે ઉપાડીને
મદને કંઈ આપનાની જરૂર નથી. મહેં કાંઈ દીવસ તે માટે તમારો કોઈ નથી.”

હરીખો—“હું કેમને ત્યાંથી રૂપિયા બ્યાજે લાવ્યો નથી. પણ મહારા સસરાએ
મહારી કીતો એક દાગીનો મદને આપ્યો અને તે વેચીને હું રૂપિયા લાવ્યો છું.”

એટલામાં ટપાલવાળો લોભીદાસને એક કાગળ આપી ગયો. તે કાગળ મોહનલાલ
નામના જાણીતા શેઠનો હતો. તહેલો લખ્યું હતું કે તે ટેકરાવાળી જમીન હજાર રૂપિયાની
કીમતે લેવા તૈયાર છે શેઠેર ખંદાર એક જગલો તહેને બાંધવાનો વીચાર હતો અને તે
જમીન સારી અને ખુલ્લી દવામાં આવેલી હતી અને આસપાસનો દેખાવ બહોરમણીય હતો.

લોભીદાસ સમજી ગયો હતો કે ખરી રીતે કાલસાની ખાણ તહેમાં હોવાને લીધે તે
જમીન વેચાણુ લેવાનો શેઠનો ધરાવે છે અને જંગલો બચાવવાનું તો માત્ર ખેડું બહાનું
છે. લોભીદાસે તે કાગળ વાંચી પોતાના મજવામાં મુક્યો અને બોલ્યો.

“હરીખાભાઈ, આ જમીન તહેને મદને વેચાણુ આપે તો સારું. તે જમીનમાં કોઈ
પાકનું નથી, પણ હું તહેમાં થોડા રૂપિયા લાંબી વાવેતર સર તે જમીન પોચી કરાવીશ
તમારે તે જમીન કાંઈ ખાસ જરૂરની નથી.”

હરીખો—“લોભીદાસ, તે જમીન વિશે હું ખુબ જાણુ છું. મહારે કાને-એવી વાત
આવી છે કે તે જમીનમાં કાલસાની ખાણ છે તેથી ચારે દીવસે તહેના પૈસા સારા ઉપજશે
એમ જાણી તે તમારી પાસેથી છોડાવવા હું આપ્યો છું.”

લોભીદાસે જાણુ કે હરીખો આ ખાજાતમાં થોડું ધણું જાણુ છે તેથી તે બોલ્યો,

“હું હાલ તુરંત તહેને તે જમીનની કીમતના ચારસે રૂપિયા બ્યાજું છું જે રૂપિયા
હાલમાં આવે તે લઈ લે, કાલ થું ઘરો તહેની કેને ખજાર છે; ઘેર આવતી લક્ષ્મીને પાળી
કદારો નહિ.”

રકતક ઘડાં બંધે તે જન્મે એવી સમજીન ઉપર આવ્યા કે લોભીદાસને હરીખાએ
સો રૂપિયા આપવા અને ખીજા બે ખેતર ઉપરનું લોભીદાસનું ૬૫૦ રૂપિયાનું નીકળતું
તહેલું લોભીદાસે મુખા દેવું અને તે જલ્દ હરીખાએ ટેકરાવાળી જમીન લોભીદાસને વે-
ચાણુ આપવી. વેચાણુ માટે કાગળ મંગાવવામાં આવ્યો અને વેચાણુ ખત ઉપર મહું
તથા સાક્ષીઓ થયા ખાલ હરીખાએ લોભીદાસને સો રૂપિયા આપ્યા અને લોભીદાસે
ખીજા બે ખેતરો ઉપરનો તહેનો સર્વે પ્રકારનો દુક બોલે છોડી દીધો અને તે હરીખાની
સ્વતંત્ર માલિકીની કરી આપ્યા અને ત્રણે દાવાના દુકમનામાં ભરપાઈ કરી આપ્યા. ખુબું
ચોક્કસ થયા પછી હરીખો ખુશી થયો લક્ષ્મીજામને ત્યાં ગયો.

ખીજે દીવસે લોભીદાસને રાનલાલ કરતુરચંદ, નગીનદાસ તથા મોહનલાલ શેઠના
કામળો મળ્યા. તેમાં તહેને સ્નાનના સમાચાર આવ્યા. તેઓએ લખ્યું હતું કે તે જમીન
વેચાણુ રાખના મહેલા ખજી કરવા ખુસ્તર વીધાના પ્રવીણ અને અનુભવી પરીક્ષક પાસે
તે જમીનની પરીક્ષા તહેમણે કરાવી હતી અને તહેણે નિરીક્ષણ તથા પ્રયોગ કરી જણાવ્યું
હતું કે તે જમીનમાં કાલસાની ખાણ નથી, અને તે ઉપરથી તહેમણે તે જમીનની માં-

શ્રીજી પાછી ખેંચી લીધી હતી અને ત્હેની ખરી કીમત બજારમાં બસે રૂપિયાથી પણ થોડી થાય છે માટે તે જમીન દવે, ત્હેમને વેચાણ દેવી નથી અને ત્હેમની મિલકતીઓ ત્હેમણે પાછી ખેંચી લીધી હતી.

લોહીદાસ તો રાવા જેવા યથ ગયો. ત્હેણે તો હવામાં ઢિલા બાપ્યા હતા તે વાવા-મોડું આવવાથી ટુટી પડ્યા. તે નિરાશ થઇ ગયો. વેપારીઓને તેમજ સ્ત્રીઓને ત્હેણે પછી માલો દીધી પણ દવે ત્હેનું કાંઈ વળે તેમ નહોતું. પોતાની છંદગીમાંના પાસા અનુભવોમાં આ એક નવો અનુભવ ત્હેને મળ્યો.

સ્ત્રીબાલાર્ધ તો આનન્દમાં મહાધતા હતા લોહીદાસ પાસેથી ત્હેમણે ૬૦૦ રૂપિયા પ્રથમ લીધા હતા. ત્હેના ઉપરના ત્રણ દાવાઓનાં દુકમનામાંનાં કુલ રૂપિયા ૬૭૫ સ્ત્રી-બાલે લોહીદાસને દર વર્ષે સો રૂપિયા આપી પુરા કરવાનાં હતા. તે પેટે ત્હેણે બે વરસ ૨૦૦ રૂપિયા લોહીદાસને આપ્યા હતા. ત્હેમાંથી પહેલા વર્ષના સો રૂપિયા તો તે લોહીદાસના ધરમાંથી ચોરી લાવ્યો હતો તે ત્હેને પત્ની ગયા હતા. એટલે ખર્ચ જોતાં તેણે સો રૂપિયા આપ્યા હતા. તે પછી ત્હેણે સો રૂપિયા લોહીદાસને આપી તથા ત્હેના બે ખેતરો ઉપરનું ૬૫૦ રૂપિયાનું નોકળતું દહેણું પતાની તેટલી કીમતે એટલે ૭૫૦ રૂપિયાને ત્હેની ટેકનાવાળી જમીન લોહીદાસને વેચી અને તે કરજથી તે તદ્દન મુક્ત થઇ ગયો, અને ત્હેનાં બે ખેતરો પુર્ણ થયાજ ટેકનાવાળી જમીનની ખરી કીમત બસે રૂપિયા હતા એટલે ખર્ચ જોતાં સ્ત્રીબાલે (૧૦૦+૧૦૦+૨૦૦) ચારસે રૂપિયા આપી ૬૭૫ રૂપિયાનું દહેણું પતારી લીધું, અને મેહરદેટે લોહીદાસનો ૨૫) રૂપિયા રાંડ કરી તે ૨૫) રૂપિયા સ્ત્રીબાલે અપામ્યા હતા તે તો જુદા.

જાલ સેત્ત:

“ પીપળીની રમત ”

લેખક:-શ્રીયુવ ‘કાસાર’ વાસજી પેળીઆ.

આ રમતમાં એટલા ઊંકરા હોય તેટલાથી રમાય છે પણ એક કરતાં વધુ હોવા જોઈએ: સારી રીતળ જમીન વડે પીપળીનું ઝાડ હોય ત્યાં રમવાનું ઠીક હાવે છે આ રમતમાં દર વર્ષની ઉપરના પુવાન ઊંકરા હોવા જોઈએ.

મુકરર કરેલા ઝાડથી દરવેલે અંતરે બધા ઊંકરા દારખે ઉભા રહે છે. તેમાંથી પહેલા નંબરનો ઊંકરો, એક, બે, ત્રણ, એમ બોલે છે એટલે બધા દોડે છે. તેમાંથી જે ઊંકરો સૌનાથી પહોંચાડે જાડને અડકે તેના માથે દાવ આવે છે, તે રમત ચડે થાય છે.

એક દાવ લખાર્ધ તો સાધારણ લાકડીને કહડે લેઈ પહેલા નંબરનો ઊંકરો પોતાના જમણા પગની તળે યજને પ્રસાર થાય તેવી રીતે બનતા બળથી તે કહડો ફેંકે છે. દવે દાવ વાળો ઊંકરો તે કહડો લેવા જાય છે, તેટલી મુદતમાં બાકીના ઊંકરાઓ અપાટખે ઝાડપર ચડી જાય છે. દવે દાવવાળો ઊંકરો તે કહડો લાપી તે ઝાડ તળે એક વાંઘ આસનું ફાળું કરી તેની વચમાં મૂકે છે. પછી તે ઝાડ ઉપરના ઊંકરાઓને પકડવા ઝાડ ઉપર ચડવા મંડે છે ઝાડ ઉપર ચડેલા ઊંકરા આમાંથી જે તે દાવવાળા ઊંકરાના દાવમાં નહિ આવતાં નીચે ઉતરી તે લાકડીના દડાને ઝડી જાય તો બચી જાય છે ને જો દાવવાળા ઊંકરાના દાવમાં આવે તો તે ઊંકરાના માથે દાવ આવે છે.

આ રમતમાં ઊંકરાઓને અપાટખે ઝાડ ઉપર ચડતાં, ઝાડની ડાળી ઝાડી નીચે લટકી પડતાં, વિગેરે પછી રમુજ પડે છે.

• જેનું ચરીર સાફ હોય તેમણેજ આ રમત રમવી જોઈએ નહિતર ઝાડ ઉપરથી પડે તો નુકસાન થાય.

વાલમિત્ર.

વાલ્મીકી.

“ નાની બહેન, ”

લેખક રા. રા. ફતેચંદ જી. મહેતા. મુનશી

એક બહેન હતી. તેનું નામ કમુ. તેને સાત ભાઈ હતા. તે સાત બાઈની એકલીજ બેતી હતી. તેનાં માતા પિતા ઘરમાં હતાં. કમુ સાત વરસની હતી, ત્યારે જવાનું હતું, સાથી મોટા ભાઈ, મોટી ભાભી અને કમુ ઘેર રહ્યાં. ૭ ભાઈ, બા માતા પિતા જત્રા કરવા ગયાં.

કમુ સમજણી, કલાગરી, ગરીબ સ્વચ્છ હતી. ભાભી ધણી ખરાબ હતી. દયા ન હતી. તે ખીજેજ દીવસેથી કમુને સતાવવા લાગી. ખાના ન આપે, ૧ ઉપરાંત કરાવે, મારે, રડાવે અને છેવટે મોટાભાઈને ખોટું સમજાવે. કમુ સાં કરતી હતી. તે મમતાળુ હતી તેને મનમાં કંઈ નહોતું.

કમુ ક્યાં ? પિતા પાસેજ થોડે દુર એ દાવણીની કાંઠડીએ ઉભી જોઈ કાપી લાવવા ગયા.
ત્યાંજ સોડી તોડવાને હજારવા લાખા ત્યારે ફરી સુર સંભળાવા લાગ્યો:

એ કોણ દલાવે કાંઠડી ?
મારા દાદા દલાવે કાંઠડી ?
દાદા ! મત દલાવો કાંઠડી;
એ તો ભાઈની મારેલ બેનડી-
ભોળાઈની રંગેલ ચુંદડી,
આંદરો પાનાં બાપડી ! (બાબીનું નામ પાનકેર હતું)

પિતા તો આ સાંભળી પાછા ફર્યા. ભાઈ લેવા માટે ગયા. તેમજુ પશુ તેજુજ સંભળ્યું.
એ કોણ દલાવે કાંઠડી ? મારા વીરો દલાવે કાંઠડી;
નિરા ! મત દલાવો કાંઠડી, એ તો ભાઈની મારેલ બેનડી-
ભોળાઈની રંગેલ ચુંદડી, આંદરો પાનાં ફાટડી !

ભાઈ પણ પાછા ફર્યા. વારા ફરતી પાંચ ભાઈ જઈ આવ્યા. બધાં આ સાંભળી
પાછા ફર્યા. છેવટે માનાઈ ગયાં. માતાએ પણ તેમજ સંભળ્યું. માતાનું હેત ! તેનાથી
કેમ આ સંભળાય ? એવો ત્યાંજ રહવા બેસી ગયાં. પિતા તેમજ ભાઈએ આવી તે જગ્યા
ખોડી બંદરથી બન્નેનાં હાડપિંજર બહાર કાઢ્યાં બન્નેના ઉપર માતાજીનાં પ્રેમાળ અરમ
આંશુ પડતાંજ બન્ને સહન થયાં. સપર્શ બન્ને લઈ મામમાં ગયાં. કમુને સંતાડી રાખી
ધેર ગયાં ભાઈને મળ્યા, ભોળાઈને બેઠ્યાં. કમુની ખજર પૂછી ભાઈ મમરાવે. પણ
હિંમત રાખી કમુ-રમવા ગઈ છે, હમણું આવશે. ધડી ધઈ, બે ધડી ધઈ પણ કમુ
ક્યાંથી આવવાની હતી ?

ફરીથી પૂછ્યું. ગામમાં ખજર કરાવી. ગામમાં બધાં કહેવા લાખાં અને તો કમુને
પણ વખતથી જોઈજ નથી. લાઈને ધમકાવી પૂછ્યું. ભાઈનું હૃદય એમણી ગ્યું. તે
રડી પડ્યો. સનથું કહી દીધું. હાથ હાથ કરવા લાખો-હાથ ધસવા લાખો, બહેનને
સંભારી પુરકળ રહવા લાખો. માતા પિતાએ કમુને છુપાવી હતી ત્યાંથી બોલાવી. ભોળા
કમુ આવી મોટાભાઈને ગળે વળગી પડી. ભાઈથી સહન ન થયું. ગમે તેવો તોએ ભાઈ
હતો-ધર બીજા ભાઈએને સોંપી પોતાના પાપનો પરતાવો કરતો, બાબીને ત્યજીને,
સગવે, ધરને છોડીને-જંગલમાં ચાલી ગયો. બાબી તો હજુ જેવીને તેવીજ હતી ! તે
અરેખર રાક્ષસી હતી. તેનામાં ક્યાં હતીજ નહિ. તેને શી શીક્ષા થવી જોઈએ ?

તેને પુરતી શીક્ષા મળી. રાખએ કાન નાક હોઠ કપાવી, મોઢું કાઢું કરાવી,
ગંધા ઉપર આવળે ગંધેયે બેસાડી આખા ગામમાં ફેરવી બહાર કાઢી મુકી. ભોળા
નિર્દોષ કમુ ફરીથી ધર આર કાંઈકાં, સોંપે, માતા પિતા ભાઈ વીરો સર્વે પુકી
અન્તે આક્ર પીધને રાજીવની ઉભી, પ્રભુના હોઠે
.....ફેડે ગ્રીષ્મિના હોઠે.

ચાલકાઘ્યો.

મેહુલો.

અંપાદક: રા. રા. મહિશંકર ન. દ્વિવેદી.—પદોદય.

મેહુલો ! ઉડા જાને રે ઉતાવળો;

મેહુલો ! તુળલીના કપારા સુકાઈ મયા,

મેહુલો ! પુત્રારે દે છે યરાપ,

ન આબ્યો ગોઝારો મેહુલો.

મેહુલો ! ઉડા જાને રે ઉતાવળો;

પાણીઆરી દે છે યરાપ.

ન આબ્યો નમેરો મેહુલો.

હળ ખેડુએ મેલ્યા ધોરી કુંસરાં,

હળ ખેડુએ મેલી બેવડ રાસ,

ન આબ્યો નમેરો મેહુલો.

મારી ટોપલડીમાં પુણિયો,

મારા કાંતાના દાઝ ન જાપ,

ન આબ્યો નમેરો મેહુલો.

મારી ટોપલડીમાં ડીંગલાં,

મારા રમ્યાના દાઝ ન જાપ,

ન આબ્યો ગોઝારો મેહુલો.

બેટનો રમાલ.

લેખક: શીયુત "શિરીષ"—વાસણાહીયા.

બેટનો રમાલ ! જગિનીની બેટનો રમાલ ?

લીલી-પીળા રેસમની દોરીએ ગુથ્યો ઝાઝમખાળ,

લાઠ-બેનનું ફેલું વ્હાલ ! જગિનીની બેટનો રમાલ !

ઝીણા અતલસની ગુથ્યો મૂઝી, કે મલમલ મુઝા-માળ,

ભર્યા ભર્યા શાં ભરતર ભાવે, દીરા-માણિકની હાર !

એક ઉતરના કેવા બાળ ? જગિનીની બેટનો રમાલ !

કસપી કિનારો કળા કરી મૂઝી સુંદર સુનેરી રસાળ !

મુઝામ-ગોઝા કેવા કાઠ્યા, ફેંકાયે બે દાતદાળ ?

ઉગી નીકળી જમે મીઠાં સુહોદર ના, દાંઘળો અને વડુઓ જાવા !

માંદરે આવી ઉતારો કર્યો, દાતણ પાણી કરી ગ્રામમાં જવા વિચાર રે.

કમ્બને મળી ભેરી ખોળામાં બેસાડી કંઈ કંઈ આપવાની દતેગરી વધતી

દેવાંશી.

બાલ-વિનોદ.

બાલકોના ઉખાણા.

સંપાદક:—ગ. રા. સ્વિશંકર સોળાનાથ ધાર્મિક.—અમદાવાદ.

૧.

રરિયા કાંઠે દો સોપારી.

સોપારીને આળ્યું આળ્યું, ઝેડ દોહું બાણું
છાણે મૂક્યો મેર, ઝેડ દોહો મેર.
મેરે મૂક્યા વીંછી, ઝેડ દોહો વીંછી;
વીંછીએ મૂક્યો આંકડો, ઝેડ દોહો માંકડો.
માંકડાનો પગ પોલો, ઝેડ દોહો હોલો;
હોલાના મારે પાપડી, ઝેડ દોહી કામડી.

૨.

ચાંદા—ચાંદા પોળા, ઘીમાં અમોળા;
ઘી છે.....પોડું, વાડી.....ફોડું.
વાડીના કાંઠા ફેડું, તરાક તોડું...
પાડું ૧ પેડું.

૩.

રતાસાની પોળમાં પંદર પચ્ચિયાં, ચડવાં—ઉતરવાં;
મહીં મહારવનાં દરેન કરવાં;
મંદિર પછવાડે ચોટસો, વાળ્યો રસીતાણો ચોટસો.
ચોટસો વળગતાં રાત્ર પડી, કાણે હાંસલે બાત્ર પડી.

૪.

એક કાઠામાં બગીસ દેહો,
સેમાં રમે નાના મોટા;
નાનાં મોટે નાંખી ઝોળી, ભાગીરે હરણીની રોળી;
હરણ આંધ હેરા ફેરા, ભાગ્યારે દોલ્લીના દેસ.
હેરા ઉપર આજુમાન, ભાગીરે સોનાની માણ;
માણ ઉપર મોતી, છીંચી આવે રોતી.
છીંચીના દાથમાં પોઠો, ફાંડે ગીંચના દોઠો;
દોઠાની ત્રણ કામડી, સોનાની બે માંજલી;
'એક માંજલી ઉંચી, પ્રભુના દાથમાં કુંચી.
.....ફેરે મીંચના દોઠો.

હોઠો કહે રામરામ, ચાલોને વિરમગામ.
વિરમગામના આરા તારા બાબરે સોનાના બાલા;
એક બાણી હિંમી, પ્રભુના હાથમાં કુચી.

૫.

ચાંદા—સુરજ લડી પડયા:

લડતાં લડતાં ઢાડી જડી.

ઢાડી લખને વાડમાં નાખી, વાડે મને વેલો આપ્યો;
વેલો લખને ગાયને ખવરાવ્યો, ગાયે મને દૂધ આપ્યું;
દૂધ લઈ મેં મોરને પાચું, મોરે મને પીંછી આપી.
પીંછી લઈ મેં ટીંબે ખોરી, ટીંબે મને માટી આપી;
માટી લઈ મેં કુંભારને આપી, કુંભારે મને મડુલો આપ્યો,
મડુલો મેં મળીને આપ્યો, મળીએ મને પુલ આપ્યા.
પુલ મેં મદદેવને ચઢાવ્યાં, મદદેવે મને લાડવા આપ્યા.
(એ જોડકાએ ખાધા, ના જોળે માયાં મુકી સજ ગયા.)

અથવા

પુલ મેં મદદેવને ચઢાવ્યાં, મદદેવે મને લાડ આપ્યો.
લાડ મેં ભોળાને આપ્યો, ભોળાને મને ફરી આપી.
ફરી ફરી ખાઈ ગયો, અને ગોટલો ગોટલો આ ગોટલો !
(એમ કરીને બીજા બાલકો તરફ ગોટલો નાખતો.
હોય એમ ડાળ કરે છે.)

૨.

સ પાઠક: શ્રીયુત્ત " કાસાર "—વાસણકેલીયા.

૩.

હિંમી ખડકી, નીચી ખડકી, જો જો બાવા પડતા લપસી,—
મેં ધૂધ છે તલને તુળસી, તલ તુલસી ગીરધારી લાલ.
મેં પૂળ્યા છે શ્રાવણ ચાર; ચાર શ્રાવણ પૂળ્યા—
એક શ્રાવણ શૂદી, મોરને અવતાર ચૂકી—
રામ બાઈ, રામ બાઈ, અમરરાજ, મેં પરણ્યા રડા રાજ—
અમરરાજને સાત રાણીઓ, દિગોળા ખાટે હી ચે છે—
પાનનાં ખીડાં ચાવે છે, પાન પીચકારી મારે છે, ત બોલો કંઈ યુક છે:
દસે તો હીરા ગરે, બેસે તો મોતી પડે, ચાલે તો કંકુનાં પગલાં—
તલ તુલસી ઠી રાણી, પહેરે રે જાદવની સાડી, કોટમાં એકાવળ દાર—
લયાં છે મોતીના ચાળ

૨.

ઠાકોરજીની યાજ્ઞી, લઈ આવ્યા વનમાળી;
વનમાળી તો રૂઝિ છે. પારવતીજી, પીરસે છે,
રસૂડી ધણીના મદદેવજી, પાવડીના પરજી;
દારકાંની કાગી દેખી,
ઉઠે મરમડા વાહું વાહું,—શ્રી કૃષ્ણજીનું દેહું દીકું;
દેરીયે દેરીયે દીવા બળે, મહીં ઠાકોરજી બજન હું

૩.

મને મોટી થાવા દે,—મેડે પાણી લાવવા દે
બેઠા ઉપર દીકરી,—બાબીને બાબી દીકરી
દીકરીનું નામ દિવાળી,—ટકાની લાકરી સીવાડી,
મસડું મેંવા દેલે, જમ્મે આવ્યા ચોરડે.
લેરે જમ્મે લેતો ના—કાખમાં કાળીઓ લાકરો ના;
કાખમાં તે સાપ છે—જમ્મેડાનો જાપ છે ।

૪.

ચાંદા ચાંદા ચોળી, ધડેની કરી પોળી—
લીમાં ઝમોળી,—લી છે વોહું,—વાડીના કાંના ફોહું !

૫.

‘પાઠક’ સ. સ. ભુપતરાય ગોપાળજી મહેતા.—ભાવનગર.

અન્ન ધમ ચક્રીયા, કે અન્ન લેને લકડિયા,
કે અન્ન દીવાળીનો દી, કે વડો તમે મારાજી.
કે વડે રવો ને કતો, કે જલે ભરવાડો ભયો,
કે ગુણે ગયો છે ગામ, કે દેવામાં રહી ગઈ છે હામ
કે લગકું વાટે હુંડાવ, કે પાટીયો ખજામાં પીટાવ,
કે કાથરોટનો કકમાં પા થાવ, કે લોટકો બેવાને ભાવ.
કે ગોળાને દીધો ચાર, કે પાટીયો પડ્યો પાટ,
એવાં હાથ ધાર્યાં છત્રીસ, કે તેમાં પુટવા બત્રીસ.

ટાંકણી પુડીને ચાર ટોપકાં રજાં.

હોહો હહે રામરામ, ચાલોને વિરમગામ.
વિરમગામના આરા તારા બાબારે સોનાના બાલા;
એક બાહુડી ઉઘી, પ્રસુના હાથમાં કુચી.

૫.

ચાંદા—સુરજ લડી પડયા:

લડતાં લડતાં ઢોડી જડી.
ઢોડી લઇને વાઘમાં નાંખી, વાઘે મને વેલો આપ્યો;
વેલો લઇને ગાયને ખવરાવ્યો, ગાયે મને દૂધ આપ્યું;
દૂધ લઈ મેં મોરને પાપું, મોરે મને પીછી આપી,
પીછી લઈ મેં ટીંબે ખોટી, ટીંબે મને માટી આપી;
માટી લઈ મેં કુંભારને આપી, કુંભારે મને ધડુલો આપ્યો,
ધડુલો મેં મળીને આપ્યો, માળાએ મને પુલ આપ્યા.
પુલ મેં મહાદેવને ચઢાવ્યાં, મહાદેવે મને લાવવા આપ્યા.
(સો છોકરાએ ખાધા, ના ખોળે માથાં મુકી સૂઈ ગયા.)

અથવા

પુલ મેં મહાદેવને ચઢાવ્યાં, મહાદેવે મને લાકડાં આપ્યા.
લાકડાં મેં ભોળાઇને આપ્યા, ભોળાઇએ મને ઢેરી આપી,
ઢેરી ઢેરી ખાઈ મયો, બને ગોટલો ગોટલો આ ચોટલો !
(એમ કરીને બીજાં બાવઠો તરફ ગોટલો નાંખતો
હોય એમ ડાળ કરે છે.)

૨.

સપાઠક: શ્રીયુત્ત " કાસાર "—વાસણકેલીયા.

૧.

ઉંચી ખડકી, નીચી ખડકી, જો જો બાવા પડતા લપસી,—
મેં ધૂંધી છે તલને તુળસી, તલ તુળસી ગીરધારી લાલ.
મેં પૂળ્યા છે આવણ ચાર, ચાર આવણ પૂળ્યા—
એક આવણ રૂંધી, ચોરને ખવતાર ચૂધી—
રામ બાઈ, સોમ બાઈ, અમરરાજ, મેં પરણાવ્યા દસ રાજ—
અમરરાજને સાત રાણીઓ, દિગોળા ખાટે હી ચે છે—
પાનનાં બીડાં ચાવે છે, પાન પીચકારી મારે છે, તંબોળો કંઈ થુકે છે.
હસે તો હીરા ગર, બોલે તો મોતી પડે, ચામે તો કુંડનાં પગલાં—
તલ તુળસીની રાણી, પહેરે રે જ્વલવની સાડી, કોટમાં એકાવળ દાર—
લઈ છે મોતીના યાજ

સુન્દરી સુબોધ.

પ્રત્યેક દિવસે ઉપર જમણી દિવસનો આધાર છે તેથી પવિત્ર શ્રદ્ધાથી વહે ચલે, સુન્દરી માતાઓએ પ્રભુ, અને સાધ્વીઓએ વહે સ્વરસનો રસ થાય; તથા પ્રાણી માનવી સુખ. આનંદ અને કલ્યાણમાં વધારે થાય. એમ દુનિયાના યત્ન કરીશ "સુન્દરી સુબોધ" મંદળનો સંકલ્પ.

વર્ષ ૧૩ મું.]

ફેબ્રુઆરી: ૧૯૧૫.

[અંક ૬ હો.

કાવ્યકુંજ.

મહર્ષિ ગોખલેનું અવસાન.

લેખક: બહેન "લદુરી"—મુરત.

(અનુક્રમ) દિવ્ય ફલ વહિ લાવે વિમાન દીપ ઉજળું.
નાશવંત મુખી દેહ આત્મા અમર લે જતો.

(દુર્લભગિત) ભારતરત્ન હશે યમદત્ત તે, મુખી વિમાન મહિં સ્વરસે ઉડે;
સિતિજમાં અમ સૂર્ય મુખી જતો, જનનીતક પ્રભુ ચરણે ધર્યો,

(વસન્તગિત) જેનું સદા જીવન સાદું, વિચાર ઉચ્ચ,
લક્ષ્મી તણા સકલ પૈશવ તુલ્યકર્ષા;
ઉરે ન કાંઈ પરવા હતી માન કેરી,
કર્તવ્યમાં અડગ ધૈર્ય ધરી સ્વાતંત્ર્ય;
તે " હિંદ સેવક સમાજ " પ્રીતિથી રચાયો,
કલ્યાણ ચિન્તનું ઉર નિત્યજ બાંધુઓનું.
જેણે દીપ્ત જીવન હિંદની સેવનાયે,
છોડી જધાં જગત અધન સ્વર્ગે ચાલવા.

(સોરઠો) રાત્રી ભારતી માત, રાત્રી ભારત બાલકાં,
રાત્રી સેવી રૂંદ, રાત્રી લાગે જગ બધું;
કરૂણ જોડી સર્વ, પ્રાર્થાથી જાગી ધરે,
સ્વર્ગે યાન્તિ આપ, હિંદ રત્ન ગોખાળને;
ધાપ હિંદનાં બાળ, દેશ ભક્ત ગોખાળ સમ,
ધાર્ય અધુરોં જોદ, મુક્તિ પૂર્ણ કરાવજો.

પ્રેમ લિક્ષા.

લેખક: સ્વ. સા. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.—રાજકોટ.

આ વિશ્વની પ્રીતિ મળે,
નિસાર સર્વે ભાગતી,
બહાણા ! તમારા પ્રેમ વિના;
શુષ્ક સૃષ્ટિ બાસતી.
પરમેશ કહું, પરમાત્મ કહું,—
જન્મ-મૃત્યુ મ કહું ને આપને,
મહે વિશ્વમનિ ઈશ્વર;
પ્રિય ! ઓળખ્યા છે આપને.
હું પ્રેમ લુબ્ધા, પ્રાણ ! કરતી
પ્રેમની વ્યાખ્યા સદા,
હું પ્રેમ સરિતા, પ્રાણ ! ત્હમને,
પ્રેમસાગર ઓળખ્યા
નારી હૃદયનો નેહ, બાલા !
સ્વર્ગનો સદેશ છે;
પ્રમદા પતિને કાજ આપે
પ્રાણ, એ આદેશ છે.
હું લિપ્તુકી, હા. લિપ્તુકી,
પ્રિય ! પ્રેમલિક્ષા આપને;
'જા'કાર, જીવન ! દોષ કદી તો,
પ્રયમ જીવ મમ કાપળે.
હું ચાતકી તરસી સદા,
પ્રિય પ્રણયવારિ ધોધની;
અમીની વૃષા વર્ષાવળે,
નગીના ! તમારા નેનથી,
મમ દેહનું સંદર્ભ, સ્વામી !
— જોઈ, એ કરશે નહિ;
મમ પ્રણય-આત્મા ફરી દીપ્તિ,
સ્થુભમાં જોશે નહિ.

સખીને શીખામણ.

લેખક: સો. "બી"—બ્લેન—મુઆમ.

શરદ પુનેમની રાત, સખી ! બાળે રંગેએ ઉમંગે,
ટાળી સકળ પરીતાપ— સખી ! બાળે.

તિમિર નિવારી ને રજનિ પ્રકાશે,
શેભે વળી તારા ગણે આકાશે,
સખી વૃન્દ રમીએ હિંતાસેરે:— સખી ! બાળે.

સાડી શીયળરૂપ ઓઢીને અંગે,
શોભાવે સદ્ગુણ હારજ સંગે,
નીતિની કુચુકી રંગેરે:— સખી ! બાળે.

બાળે આદર્શીઓ યચનો મુશીબે,
અત્યંત કંકજુથી ચિત્ત ભોભે,
ખંજને નયનજ યોભેરે:— સખી ! બાળે.

વિવેક અંજને નેત્રજ અમરે,
પામે શોભીતાં નેપૂર કમરે,
કરીયે મેખલા ઝમકેરે:— સખી ! બાળે.

સત્ય વચન વદવાં નિજ મુખે,
કંકાસ નવ કરીયે દીન દુઃખે,
આનંદ વસીએ મુખેરે:— સખી ! બાળે.

ચાણી શીખામણુ પ્રેરેતા રહીએ,
હસિત વદને ચાંતિને ધરીએ,
નિંદા કોની નવ કરીએરે:— સખી ! બાળે.

કેવલ તણું હિર મુગજ કાપે,
કામ તણા દો સમક્ષીને તાપે,
ચક્રિત સહનરૂપ માપેરે:— સખી ! બાળે.

સાક્ષ અમરને વડીલ પ્રમણે,
તેની સેવાપર પ્રીતિને આણે,
પતિને પ્રજુરૂપ ગણેરે:— સખી ! બાળે.

સંસાર મોટા સાગર કહીએ,
બહેની ! અહોનીશ તેમાં વહીએ,
દડ અન રાખીને તરીએરે:— સખી ! બાળે.

વર્તવું, બહેની ! નીતિની રીતે,
ચાન કર્મ તણું લેવું ચિત્તે,
સાધને અખંડ સુખ પ્રીતરે:—

સુખી ! આને.

સદ્ગુણીને વળી આતું શું કહીએ ?
સાર સર્વનો સમજીને લઈએ,
ધંધવું ચિંતન કરીએરે.—

સુખી ! આને.

શાની બની છે જિંદગાની ?

લેખક: શ્રી “ લીલા ” બહેન.—અમદાવાદ.

(દરિગીત)

શાની બની છે જિંદગાની ? તત્ત્વ તેમાં શા બલ્યાં ?
શા માટ છે સ્ખલન શાથી મળે તેને મજા ?
શી રીતના ચત્તેથી જીવન ઉચ્ચગામી થાય છે ?
શી રીતના ચત્તેથી જીવન શાંતિથીજ લરાય છે ?

આવા અનેક તરંગ મનમાં પ્રવરે છેડા,
નિર્ધુપ બને નહિ મંદમતિ મુજથી જરાએ તો, અહા !
હિંતુ હૃદય સમલવવા જે સાચુ ખોટું વિચારતી,
એ હાંસિએ અર્પું, કરશે હારણ કેઈએ નહિં.

આ કર્મફળ રૂપ જિંદગીમાં આત્મતત્ત્વો છે મલ્યાં,
સરજાઈ છે એ કર્મ નિર્જરી મુક્તનાને પામવા;
આનંદ આત્મા પામીને કર્તવ્યને કરવા યકી,
આવના રાખ્યા યકી, મળશે મજા ઉચી નકી.

હું આજનાં વિદ્યુત, દિવ્ય, ગગન, હિરાણ્ય,
ઉચ્ચતા જોવાથી મળશે ઉચ્ચતા;
અમીની વૃષા વધિ અને વ્યાધિ, વળી ઉપાધિઓ,
નગ્નજાથી, શાંતિ મળતી અનુભવો.

મમ દેહનું સંદર્ભ, આવા સાચખોટા ઉતરે,
શ્રેષ્ઠ, એ મુમાય છે જનને હદે,
મમ પ્રજુપ-આત્મા ફરીથી ઉતરે દેવાય છે,
સ્વલમાં જોશેમાં સહુથી અહાય છે.

ઈષ્ટ દર્શન.

લેખક: “ મંગલા ” ખડેન-વકાદરા.

(ગૃહસ્થાશ્રમની શોભા સધળી નારીથી સચવાય, એ રાગ.)

હૃદય આજ મમ હર્ષભર્યું, તે પ્રેમ યજ્ઞ ઊભરાય;

આનંદ હૃદ અતિ વ્યાપી રહેલો, તે (૨) કેવી રીતે કહેવાય ?—

કહેવાય, કહેવા...ય,—

હૃદય.

-ઈષ્ટ પ્રભુ મુજ સમીપ નિહાળ્યા, દષ્ટ દર્શન મુજ દુઃખ સૌ દાખ્યાં,

સુંદર સ્વરૂપ વર્ણ્યું નવ જાણ, સ્નેહ સભર હૃદયે ઊભકાય.—

આનંદ.

અસાધિક મેં મૂર્તિ ભાળી, કણે કણે હું જોઈ નિહાળી,

મુજ અંતર પદ મહિ જગાય, હવે કદી નવ દૂર કરાય.—

આનંદ.

પ્રકટવા અનુપમ શ્રી અવિનાશી, ઝળહળતી શી જ્યોત પ્રકાશી,

સર્વોચ્ચ આનંદ પ્રસરાય, જીવનમાં અમૃત રેગાય.—

આનંદ.

બહા ! હખી શી સુંદર સારી, પ્રિયકર મનને દરી લેનારી,

દિવ્ય સ્વરૂપમાં ચિત્ત ચઢાય, વૃત્તિ તેમાં સ્થિરજ થાય—

આનંદ.

સકલ જગતને વશ કરનારા, સર્વોત્તમ પ્રભુ લાજે ખારા,

નિરખી મન મુજ અતિ દરખાય, ભેદું વૃત્તિ એમજ ચઢાય.—

આનંદ.

મસ્તક હિપર હસ્ત દીધો, સકલ જન્મ તો મ્હારે દીધો,

દષ્ટ આશિષ હખી અદૃશ્ય થાય, વન્દુ જન શ્રીનૃસિંદરાય.—

આનંદ.

ઈશ્વર સ્તુતિ.

લેખક:—શ્રી. ખડેન શિવલક્ષ્મી.—ખેડા.

(પ્રસાદિયું)

શાન્ત પ્રિય વ્યાપ્તિ, શેષસાગી પ્રભુ !

પદ્ય છે આપની નામિ મોહિં;

કેવળ દેવ, વળી નિઃ-આધાર છે,

મગન સમ વર્ણ્યું-હૃદિ શી તમારી ?

સ્વામ છે મેધપન સમ, જ્યાં કાન્ત છે,

લક્ષ્મીના સ્વામ, શ્રી કમળ નયના !

વંદીએ, પ્રાર્થીએ, પૂજીએ તોનજી !

જન તજી જનદરા, જનત સરજી !

રમણીમણિમાલા.

સતીની ઉદારતા.

લેખક:-શ્રીયુત્તમ “ધીરજ”

રાત્રી દોઢેક પહોર મધ્ય હતી. મેદાનમાં સર્વત્ર નિર્જનતાનું જ સામાન્ય હતું. ગીધ પક્ષીઓ ભક્ષનો તપકો પડ્યો નાણી અહીંતહીં ફરતા હતા; છતાં નિઃશબ્દતાનો પણ ત્યાં પુરેપુરો અમલ જામેલો હતો. કુશળ લગ્નવેષાઓ સંસારના ભારથી વિમુક્ત થઈ પોતાની કીર્તિ-અપકીર્તિનો વારસો દુનિયામાં અનામત મૂકી મૃત્યુની શાન્ત નિદ્રામાં પડ્યા હતા. શુકલપક્ષની ચતુર્થાનો ચંદ્ર અસ્તાચળમાં ગયાને માત્ર થોડીજ સ્થળો વ્યતીત થઈ હતી; અને કુદરત વનની દૂર દૂરની ઘીચ આડીમાંથી અધકારને ધસડી લાવી પરાજ્ય પામેલા થોડાઓનું કલંક ઢાંકતી હોય તેમ અચેતન અંગ ઉપર પતિભિરત્નહન કરતી હતી.

આ બીપણ્યુકુદ્ભૂતિમાં પ્રાણુની પણ પરવા થઈ વિના એક માનવની અનિમિષ નયને પોતાના ચતક પ્રિયપતિને જોઈ રહી હતી. હિંસક પશુઓના ભયાનક શબ્દોથી એ જરાપણું ગભરાતી નહોતી. ખરે તેની નિર્ભય મુખ મુદાથી આવાં યુદ્ધોને તેને જાણપણુથીજ પરિચય હોય એમ અનુમાન થત હતું. રણભૂમિનાં મરણોને સાંધારણ બનતા જેવાં માનનારી એ સ્ત્રી “પોતાના દેશની હવે શી દશા થશે ?” તેના વિચારોમાં લીન બની બેસી રહી હતી. વનપશુઓ મૃન સરીર ઉપર નજર ફેંકનાં પાસે પાસે આવતાં હતાં છતાં તે જરાપણુ ભય પામતી નહોતી. જેના પ્રેમમાં તે પ્રાણનું પણ મુલ્ય લેખતી નહિ, તે એક ખટ્તાડુર સ્ત્રીજ સરદાર હતો; “કે જે આસરે આવીશક વરસની ઉમ્મરનો હોય એમ એની ઢાળી દાંડી અને લાંબી મુછોથી પ્રતીત થતું હતું. મધ્યાદને તે ફતેહની આશામાં પોતાના સૈનિક સાથે સમર ભૂમિમાં ધસ્યો હતો, પણ ધસ્યેની લીલા અગમ્ય છે. માણસ ધારે છે કાંઈ અને ઈશ્વર કરે છે કાંઈ, વિજય થવાની તેની મુશ્કેલ મનમાંજ સમાઈ ગઈ. કમનસીબે પોતેજ તેના ઉપર હુમલો કર્યો હોય તેમ એકાએક તેનો થોડો ધવાયો અને એ ચાલાક પશુના પડવા સાથે પોતે પણ પડ્યો. જેનું અહિં વર્ણન કરવામાં આવે છે, તે ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત, સ્ત્રીજ અને અંગ્રેજો વચ્ચેની ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સોબોનની લડાઈ હતી.

પંજાબમાં આ વખતે જહુજ અંવાધુથી ચાલતી હતી. રસ્તેથી અંગ્રેજો પણ જેને ‘સિંહ’ નું ઉપનામ આપે છે. તે મહારાજ રણછોતસિંહ ઈ. સ. ૧૮૪૯ ના જુન મહીનાની ૨૭ મી તારીખે દેહવિલય કરી ગયો. ત્યાર પછીનાં ૭ સાત વર્ષ પંજાબને માટે મહાન હાનિકારક હતાં. મહારાજનો આરસપુત્ર જ્યોતસિંહ નમાલો અને કુચ્છંદી હતો. સરદારોને હાથે જેનું ખૂન થયા પછી ગાદીના ધણા દાવાદાર ઉભા થયા. વિવિધાસક્ત સેર સિંહનો એના પુત્ર સહિત કાઢ્યો ધાત, કયો. અને તે પછી દુલિપસિંહને ગાદી આપવામાં આવી. પરન્તુ સ્ત્રીજ સરદારોનું જળ એટલું તો વધી પડ્યું હતું કે તેઓ રાજમંડળના હાથમાં ન રજા અને તેમણે અંગ્રેજ સરદારમાં સુકસાન કરવા માંડ્યું. અસંજક રૂઢમાં પ્રજાને મુખ તો નહોતું. ત્યાં વળી શાસકોના ગામલો ઉભો થયો. કંપની સરકારને એ જાણવાનું પ્રજા સાથે વિમહમાં ઉતરવું પડ્યું. લોર્ડ ગૌડ અને લોર્ડ રમીયની સરદારી

નીચે શ્રીકૃષ્ણ સૈન્યે પ્રથમ અલિવાલ આમળ નાનકપરીઓને દરાવ્યા અને ધીજીવાર સોશ્રેયના મેદાનમાં જન્ને લશ્કરો સામસામાં ઉઠ્યાં.

સીખ સરદારો ધણી બહાદુર હતા, એમાં કાંઈજ શક નથી. આ વીરનરોમાં પણ શ્યામસિંહ ઉમે અને શ્રેષ્ઠ ગણાતો. તે અટારીનો સરદાર હતો. અંગ્રેજોની સાથે સંઘા-મમાં ઉતરવાનું એને પસંદ નહોતું. તે સમજતો હતો કે 'ખંભાતનું' ભવિષ્ય આ વિગ્રહથી કાંઈક જુદું જ આવશે પરંતુ ખાલસા લશ્કરની તરફથી એને નિરૂપણે લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. સોશ્રેયની લડાઈના આગલા દિવસે તેણે હારીને પાઠ નહિ આવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. સવારે સ્વેત પરિધનમાં સજ્જ થઈ, સફેદ ઘેડા ઉપર તે સવાર થયો અને સેનાનાયક બની અંગ્રેજો સામે આઠ્યો. લડાઈની શરૂઆતમાં તો સીખ સીપાઈઓએ ધણી બહાદુરી બતાવી. પણ ત્યારે ખાજી હાથથી ગઈ છે એમ શ્યામસિંહને જણાયું ત્યારે તેણે લશ્કરને મોખરે આવી પડે ધસારો કર્યો. સૈનિકો એનો દાખવ્યો લઇ ધસ્યા, પણ સૂર્યનો ઘોડીજ કાણમાં ચંદાર થઇ ગયો. ગોળીના ત્રણ ઝખમ વેડી અથવા પડવા સાથે ઉપરોક્ત શ્યામસિંહ પણ પડ્યો. તેની સ્ત્રી કે જે મહાન્ સતી હતી, તે લડાઈના મેદાનમાં સાથેજ આવેલી હતી. સીખ પ્રજામાં પુરુષોની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ તે વખતે અસાધારણ બળ ધરાવતી હતી. શ્યામસિંહ પડ્યો કે તરતજ સીખ સૈન્યમાં ભંજાણ પડ્યું અને સૂર્યાસ્ત થઈ ગયેલો હોવાથી મુદ્દો પણ તે દિવસે અંત આવ્યો. ઉક્ત ઘટનામાં જે સ્ત્રીનો ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે તે એ વીર પુરુષની વીર પતિનજ હતી.

રજુમાં તે ધણીવાર ગુપ્તી બેસી રહી. ભાવિ જિંદગીના તેને ઉપરાઉપરી અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. "ખંભાતની દરે શી દશા યશે ? પોતાના જેવી કેટલી સ્ત્રીઓ નિરાધાર થઈ ગઈ હશે ?" આવા આવા પ્રશ્નો તેણીના હૃદયમાં ઉપરિચિત થવા લાગ્યા. ધણી ધામથલ કરી જતો પોતાના સ્વામીનું વૈર લેવાને ને સજ્જ થઈ. મૃતપતિના કબર બધામાંથી કઠાર વગેરે હથિયાર લીધાં. કેચકલાપને પૂર્યે કરી નાંખ્યો; અને કચ્છ બીડી શિરનું ભાલપ્રદેશમાં નિલક કર્યું. સાક્ષાત્ જેવી ચંડી ચામુણસુરને હજુજા જતી હોય તેમ સમસાન જીમ પટાવી તે અંગ્રેજ છાવણી તરફ ધસી. વિજયી સૈનિકો અત્યારે દાંના કાળના શ્રમથી છાવણીમાં વિશ્રાન્તિ લેતા પડ્યા હતા. અને પહેરો ભરનારા સીપાઈઓ પણ હાશતા ઘેનમાં ડાલતા કેઈ કેઈ નજરે પડતા હતા. સતીને અંગ્રેજ સરદારનો તંજુ ખોળી કાઢનાં વાર ન લાગી. તંજુની જઠાર અર્ધનિદિત દેખતા એક મીથાભાઈને તરવારના એકજ ધાથી અપસાદના દરજ્જામાં પહોંચાડી દઈ, ને અંદર દાખલ થઈ. અંગ્રેજ સરદાર એક વિશાળ સ્વચ્છ આસન ઉપર ચાન્ત ચિતે નિદ્રાનો આસ્વાદ લેતો પડ્યો હતો. દીવાનો પ્રકાશ તેની ભવ્ય ને તંબીર મુખમુદ્રામાં આનંદની રેલ રમણ દેખાડી આપતો હતો. તે બહાદુર સ્ત્રી તરતજ હાથે મારી તે સરદારની છાતી ઉપર ચડી બેઠી. અને ત્યારે એણે આંખો ઉઘાડી પોતાની ઉપર ચડી બેઠેલી એક સીખ અજળાને જોઈ, ત્યારે તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તેણે સત્તાં સત્તાંજ પ્રશ્ન કર્યો કે "અથ ! આંધર ! તું કાણ છે ? અને આમ કરવામાં તારો શું હેતુ સમજાવેલો છે ?"

"હું નિરાધાર છું." તેણીએ જવાબ આપ્યો. "મારો જિંદગીનો આધાર વેળ દહી નાંખ્યો છે."

“પણ હું નથી ધારતો કે તું મારો જાન લેવા ઇચ્છતી હોય.” તે સરદાર પ્રાણ લયથી વચ્ચેજ થકા પ્રદર્શિત કરી.

“બરાબર.” તેણીએ બોલ્યું સર કહ્યું: “બહાદુર સરદાર ! મારા તરફ નજર કર ! તારા હાથે હજાબેલા શ્યામસિંહની હું વધારા પલિ છું. મને એ વેરતો બદલો લેવાની ઇચ્છા છે. ખૂનનો બદલો ખૂનજ હોઈ શકે. અંગેને ન્યાયી છે એમ મેં સાંભળ્યું છે એટલે તું મરવામાં તો આનાકાની નહિજ કરે.”

તે સરદાર આંધી ગલારાણે બહારની મદદ માગવાનું જાન પણ બૂલી ગયો. આ આજ્ઞવતાથી તેણે કહ્યું કે “લકાઇનું એ એવમ છે. કેઈ પણ માણસ ત્યાં મારો જાય છે. તેટલા માટે ત્હારે દિલમાં રહમ રાખવી જોઈએ. શું ત્હારામાં તે નથી ? ” “રહમ ! સરદાર ! તારા માટે તો તે નથીજ. મારા પતિનું મોત નીધજવનાર તરફ હું બેરહમ છું.”

તે સીખ ઓ સંપૂર્ણ આવેશમાં આવી ગઇ હતી. સરદાર ॥ બચમાં વધારો થતો હતો. પરંતુ એ વખતે એક નવીન સુબોધ જન્મ્યો. તેની પલિ કે જે તેજ તંદ્રામાં પોતાના પતિની સંપાથી થોડે દૂર સતી હતી ! તે અચાનક આ સંભાવણીથી જાગી ઉઠી પતિને આવા લયમાં જોઇ તથા ચંદ્રીકા જેવી સીખ અજાણના કૃત નિશ્ચયને તેના વદન ઉપરથી જણી લઈ, દીનવદને દીવાના પ્રકાશમાં બે હાથ જોડી પેલી સ્ત્રીને કહેવા લાગી કે “તું જેને હજુવા ઉત્પ્રકત થઇ છે, તેં હજુતાં મારી દશા પણ તારા જેવીજ ધશે. એક કેમળ હૃદયની હિન્દુ અજાણ પોતાની બહેનનું વેધવ્ય દુઃખ શું જોઇ શકશે ? ” સતી આ સ-બોધથી એકદમ અમકી ગઈ અને રાખા ઉપરથી નીચે કિતરી પડી. તેના વદન ઉપર કોંઈને બદલે ગંભીરતા છવાઇ ગઈ. હાથમાંની તરવારને ફેંકી દઇ, તત્કાલ એ તંદ્રાની બહાર દોડી ગઇ આંગણ દંપતી તો આ દશયથી અજાણજાળ જતી ગયાં. ક્યાં એક અજાણના હૃદયની વૈરી લાગણી અને ક્યાં તેનું એક ક્ષણમાંજ પરિવર્તન ! વળી સીમલિતનું કેવું તેનું અનુપમ અભિમાન અને ઉદારતા ! તેણીના એ આરિવધી આંગણ દંપતીને તેના તરફ જાનની લાગણી ઉત્પલ યાય એમાં અમને તો કશું નવાઇ જેવું લાગતુંજ નથી તંદ્રામાંથી દોડી કે તરતજ તે પૂર્વ પરિમિત રણભૂમિ-સ્મરણ ભૂમિમાં આવી પહોંચી.

રાત્રી થોડીજ બાકી હતી. શુકનો તારો દજા આકાશમાં મળકી રહ્યો હતો. ગીધ અને શૂગાસો ઉદર પોષણ કરી પલાયન કરી ગયાં હતાં. મુઠાંઓનો જન્થો દણુ ઓછો થયો નહોતો. શ્યામસિંહની પલિ રણભૂમિમાં આંધી તે વખતે અટારીથી ત્રણ અધારૂદ સર-દારો પોતાના રાજનું રાજ ખેળી અમિસરંકાર કરવા આજ્ઞા હતા તે ચલવા રાણીને પગે પડી તેમણે રાજને રાજધાનીમાં લઇ જવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. સતીએ તેને અનુમતિ આપી; ને મારે જણુ અટારી તરફ વળ્યાં રસ્તામાં વિશ્રામ કરતાં જ્યારે તેઓ મારની બાજોળે આવી પહોંચ્યાં કે તરતજ રાજને વિધિપુરઃપુર અગિસરંકાર કરવામાં આવ્યો ને તે વીરનારી ચિતામાં પડી જળી ગઇ. પંજાબમાં એ છેલ્લી સતી થઇ કારણ કે શુર ગોવિંદસિંહે “મરદર પ્રથના” ની કિથાથી સીખ વિધવાઓમાં દિવદ-વટનો જે રિવાજ હાખલ કર્યો હતો, તે સર્વત્ર વિશેષ પ્રચાર પામતો ગયો અને સતી થવાનો રિવાજ ઉગી જતના સરદારોમાંથી પણ નાશુદ થઇ ગયો હતો. હાલ અટારીના કાટની બહાર અવાપિ એ સતીનો યસસ્તંબ-પાળીએ ઉભો છે કે જે મુઆફરને પૂર્વની ઐતિહાસિક ધટનાનું સ્મરણ કરાવ્યા સિવાય રહેતો નથી.

વાર્તાહરી.

રામ અને રતન.

લેખક: રા. રા. જયપ્રસાદ મણીલાલ—કલોલ.

પ્રાચીન સમયમાં અચળગઢ અને પ્રતાપગઢ નામે બે બળવાન રાજ્યો હતાં ત્યાંના રાજાઓ વચ્ચે લાંબા સમયથી વૈરભાવ ચાલ્યો આવતો હતો અને તેને પરિણામે એક રાજ્યની પ્રજા બીજા રાજ્યમાં જતી તો તેને એક દુઝાર ફરિયાદ દેડની સજા ફરમાવવામાં આવતી, દેડે ભરી શકાય નહિ તો દેહાંતદેડની સજા ફરમાવવામાં આવતી.

પ્રતાપગઢ નિવાસી યુદ્ધિસંદ નામનો એક ૧૬ વેપારી એક દિવસ અચરજમાં આવી ગયો. કેટલાંક વર્ષથી સ્વદેશ છોડી તે બહારગામ રખડતો હોવાથી રાજ્યના આ નવા કાયદાથી તેને ખબર નહોતી. અલ્પવયસ પ્રવાસીને ચેતાતા શહેરમાં આવેલો જોઈ શહેર-રક્ષાએ યોગ્ય તપાસ કરી તેને (યુદ્ધિસંદને) રાજ્ય સમક્ષ ખડો કર્યો તેની પાસે પૈસા હતાં નહિ એટલે મૃત્યુને આધિન થયા સિવાય તેનો છૂટકો નહોતો. પણ રાજાને તેની વાતચીત ઉપરથી તેનું પૂર્વ વર્તાવ જાણવાની શુભાસા થતાં, તેણે ત્રીજે પ્રમાણે જણાવ્યું

" મહારી પ્રિય પત્નિની સાથે હું સિંહલદીપની મુસાફરીએ ગયો હતો ત્યાં મહારી પત્નિએ બે જોડકાં બાળકોને જન્મ આપ્યો. જન્મે બાળકોના મ્હેરાન-રૂપ-નંગમાં આબેહુબ એક સરખાપણું હોવાથી અમે જન્મેનું એકજ રામ એવું નામ આપ્યું. અને તેમને ન્હાનો રામ તથા મોટો રામ કહી બોલાવતાં અમે ઉતર્યા હતાં તેજ ધર્મશાળામાં એક ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીએ તેજ દિવસે બે જોડકાં બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો. આ જન્મે બાળકોમાં પણ અમારા બાળકો માફક ચોરામાં એક સરખાપણું હોવાથી તેઓનું પણ રતન એવું એકજ નામ અમે રાખ્યું. મોટાં થયે આ જન્મે બાળકોને અમારાં બાળકોના નોકર તરીકે ઉપયોગમાં લેવાના ધરાદારી અમે તે બાળકોને તેની નિરાધાર માતા પાસેથી વેચાતાં લીધાં. સાધારણ મોટાં થયાં બાદ તેમને લઈને હું અને મુરારી પત્નિ સ્વદેશ આવવાં દરિયા માંડે નીડ્યાં, અમારી મુસાફરીમાં શાએજ અમે જનુ આગળ ગયાં હાથ એટલામાં દરિયામાં અપંગર તોફાન ઘડી યહું અને અમારું વહાણ દરિયાના તળીયે પહોંચવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું. બીજા બહારીઓ તો અમને અમારા નસિજને આપીને મૂકી દોડીયા બેસી નાસી ગયાં થોડીજ વારમાં નાલ ખડક સાથે અચકાઈ કાઢી ગયું. અને અમે દરિયામાં રૂબકો ખાવા લાગ્યાં આજ સમયે દુરથી આવતાં બે વહાણોએ અમને જગ્યાથી લીધાં પણ અમે જૂઠાં પડી ગયાં. એક વહાણમાં મહારી પત્નિ, ન્હાનો રામ અને રતન ગયાં. અને બીજામાં હું મોટો રામ અને રતન હતાં. ૧૮ વર્ષની ઉંમરે મહારા મોટા છોકરા થયે અને તેના નોકર રતને મહારી પત્નિ અને તેમના લાકડોની શોધમાં જવા તીવ્ર ઇચ્છા બતાવી છે મને નજર? ન મોકલવા મહારા અડધ નિશ્ચય હોવા છતાં તેમની ઉત્કેષ્ટ ઇચ્છા આગળ નિરે તેમને જવાની રજા આપવી પડી. આ વખતે પાંચ વર્ષ પહેલાંની ન્યાર

વર્ષ તેમની શોધમાં હું દેશો દેશ બટકયો. પણ સધળું વ્યર્થ ! મ્હે મ્હારી પત્નિ અને બન્ને બાળકોને શુભાચ્છો છે. હવે મ્હારો વારો છે. જીવન મને આકાર યષ્ટ ગયું છે-જીવન ટકાવી રાખવાની લેણ પણ પૂજી નથી. ”

૨૬ વેપારીની પૂર્વ સ્થિતિનો વર્તાત સાંજળી રાત્રને પણ દિલગીરી થઇ. રાત્રએ કહ્યું “ રાત્રપના કાપદાને માન આપી મ્હારે તને સજ તો કરવી જોઈએ, છતાં કાપદાની હદમાં રહી મ્હારાથી બનતો હરેક પ્રયત્ન તારે માટે કરીશ એક દિવસની મહેતલ તને આપવામાં આવે છે. સાંજ સુધીમાં એક દુકાન રખિવા નહિ બરામ તો દેહાંતદંડની સિક્કા ધરી. ”

‘ શહેરમાં હું કેમને જોળખતો નથી પણ મને કેમ એટલી રકમ ધીરે એમ હોય તો હું પ્રયત્ન કરીશ. ” એમ કહી છુદ્ધિચંદ રક્ષો સાથે નીકળી પડ્યો.

ગરીબ ગિયારો છુદ્ધિચંદ બચ્યોતો હતો કે શહેરમાં કેમ તેને જોળખતું નહોતું પણ આ બનાવ બન્નેો તેજ સમયે તેના બે પુત્રો નોકરો અને તેની પત્નિ તેજ શહેરમાં હતા.

છુદ્ધિચંદની પત્નિ અને ન્હાના બાળકને અંચાલી લઈ જતાર ખલાસીઓએ એ બીને રસ્તામાં એક બંદરે ઉતારી દીધી હતી અને એક બાળકોને કીર્તિમદના સરદારને ત્યાં શુભામ તરીકે વેચ્યા હતાં. અચળગદનો રાજ આ સરદારનો બચિએ થતો હતો. ન્હાનો રામ એક બે પ્રસંગે તેના જોવામાં આવ્યો. તે ઉપરથી જોળખાણ થયું અને પછી તો તે તેને ધણું મ્હાતો. ઉમરલાયક થતા રામને લશ્કરમાં ઉપસેનાપતિ બનાવ્યો. તેની બહાદુરીથી સતુષ્ટ થઇ આખરે રાત્રએ તેને સેનાપતિની ઉચ્ચ પદવીથી પણ વિભૂષિત કર્યો. એક પૈસાદાર સરદારની પુત્રી લક્ષ્મી સાથે તેણે લગ્ન કર્યું હતું અને તેઓ આનંદમાં દિવસો વ્યતિત કરતા હતા. તેનો નોકર રતન પણ તેની સાથે રહેતો હતો.

છુદ્ધિચંદ અચળગદમાં આવ્યો હતો તેજ દિવસે તેનો મ્હોટો પુત્ર રામ તેના નોકર રતન સાથે તેજ શહેરમાં દાખલ થયો હતો. રાત્રપના કાપદાની તેને બધું ધરાયી સ્વદેશનું નામ ખેાડું બતાવી તે એક ધર્મશાળામાં ઉતર્યો હતો. ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા કરવા રતનને બખરમાં મોકલી તે શહેરમાં ફરવા નીકળી પડ્યો.

રતનને ગયે ચોડીજવાર યષ્ટ હતી પણ તેટલામાં તે પાછો આવતો હોય એમ તેને જણાયું. ખડ્ડે જોતાં તે તેનો નોકર નહતો. પણ તેના બાઇ ન્હાના રામનો નોકર હતો. તેનો પોતાનો નોકર ધારી આશ્ચર્યચકિત થઇ તેણે પૂછ્યું.

“ આટલો બધો જલદી કેમ પાછો ફર્યો ? ”

“ જલદી પાછો ફર્યો ? ” પોતાના શોધેજ જવાબ આપે છે એમ ધારી રતને કહ્યું.

“ મોડું તો તમે કહ્યું છે ? મ્હારા શોકાણી કચારનાં રાહ જોઈ રહ્યાં છે ? જમવાનું પણ ઠંડું થઇ ગયું છે, જલદી ખોલાવે છે. ”

“ કેવી મુખાંધ બરેલી વાત કરે છે ? મ્હે તને પૈસા આપ્યા છે તેનું શું કર્યું ? ”

“ અર્ધકાલે જીન સમુ કરાવવાનાં જ આના આપ્યા હતા, તેનું પૂછો છો ? તે તો મ્હે મોખીને આપનાં હુકમ પ્રમાણે આપી દીધા છે, સાહેબ. ”

“ મરકરી કરવાનો આ સમય નથી. બોલ, પૈસાનું શું કર્યું ? ” રામે ચીકાઇ જમીને કઠોર બ.

સાંસિક ધટનાનુવારનાં રાહ જોઇ રહ્યાં છે. રસેજ પણ ઠંડી થઈ ગયું છે. જલદી પધ ટકે ચુસ્કે ધરી. ”

“ શેઠાણી ? શેઠાણી કાણ ને વાત થી ? રામે ગુસ્સે થઈ કહ્યું “ એવઝૂક ! કાની શેઠાણીની તું વાત કરે છે ? ”

“ કાણ તે આપના પત્નિ તે અને તેમની બહેન રમાબહેન ક્યારના આપની રાહ બેઠું રહ્યાં છે ”

રામ મળે ગુસ્સે થઈ ગયો પૈસાનો શો ઉપયોગ કર્યો તેનો જવાબ આપવાને બદલે અપમાનકારક મસ્કરી કરવા માટે તેણે રતનને એક બે તમાચા લગાવી દીધા તેથી રતન રોતો રોતો ઘેર ગયો અને રામ ધર્મદાણામાં જવા નીકળ્યો રતને ઘેર જઈ તેની શેઠાણીને કહ્યું —

“ શેઠ તો આજ ગાડા થયા હોય એમ મૂઢને લાગે છે રસોઈ તૈયાર છે—તમે તેમની રાહ જુઓ છો, એમ મહે કહ્યું ત્યારે— ‘ આપેલા પૈસાનું શું કર્યું ? કાની શેઠાણીની તું વાત કરે છે ?—મ્હારે પત્નિજ નથી ’ નિગેરે કહી મૂઢને માર્યો ”

આ હકિકત સાંભળી લેણીને ધણે ગુસ્સો વ્યાપ્યો તેણે નોકરને ફરી કહ્યું —

“ એકદમ પાછો જા અને તારા શેઠને ઘેર બોલાવી લાવ, ”

‘ શું માર પાછા પાછો જાઉં ? મહેરબાની કરી ખીખ કાઢીને મોકલે. ” નમ્રતાથી રતને કહ્યું

“ એકદમ જા, હુકમનો અનાદર કરીશ તો તારૂં માથું ભાગી નાખીશ ” ગુસ્સાથી લેણીએ કહ્યું

“ મ્હારી દયા ધુન્નોઈ (દસ) જેવી છે આમથીએ ફટકો પડે ને પેલી જાણીએથી પણ પડે ! શેઠે પુષ્પાજન્તી આપી હાકી કહ્યોયો ત્યારે શેઠાણી પુષ્પાજન્તી મેળવવા ફરી મોકલે છે ! નોકર માણસ દર્બા એવે ગયા સિવાય કંઈ છુટકો છે ! ” એમ બબડતો રતન પાછો ગયો

“ રમા ! મ્હારા પરથી તેમનો સ્નેહ જાણે થઈ ગયો લાગે છે, તેમ ન હોય, તો ઘેર કેમ ન આવે ! ”

‘ તું તો તદન મૂર્ખાજ રહી ! એમ તે કાઈ બને ? કંઈ કામ હોય તો રોડાઈ પણ જવાય ’

“ મ્હારે માટે સેનાનો અછોડા લાવવાનો કહી ગયા હતા તો તો રહ્યું બાહુપર ને વળી કહે છે કે પત્નિ કાની ને વાત થી ? ”

આમ ભાજગડ ચાનતા આખરે અધિરી પત્નિ ત્હેની બહેન રમાને ત્રણને પતિની શોધમાં નીકળી પડી

મ્હોટો રામ ધર્મદાણામાં પહોંચ્યો ત્યાર પછી થોડીજવારે રતન ત્યાં આગ્યો તેને બેઠું કોથપુકત સ્વરે રામે કહ્યું “ કમરે રતન ! હવે તો બેજી ઠેકાણે છેને ? રસ્તા વચ્ચે મખાઈ ભરેલી અપમાન ગ્રયક મસ્કરી મરવાનું તને કયાથી મરણ ? ”

“ મગ્ગરી શેની ને વાત શેની ? ધર્મદાણામાંથી બહાર ગયા પછી હું તમને મળ્યો છુંજ ક્યારે ?

પણ આશ્ચર્યથી રતને કહ્યું

હજી પછી સીધી વાત ન કરતાં તે મસ્કરી કરે છે એમ લાગવાથી રામે તેને પછી ફટકાર્યો આજ સમયે લક્ષ્મી અને રમા રામને ખેળતાં ખેળતાં તે ધર્મશાળામાં આવી ચડ્યાં

“ બહાલા ! એવા કયા અપરાધ માટે આ દસીનો તીરસ્કાર કરો છો ? ” રામને જોઈ લક્ષ્મીએ પ્રશ્ન કર્યો

“ બાપ ! હું તમને જોળખતોજ નથી આ શહેરમાં આવે ભાગ્યેજ મહેને મે કલાક પછી પૂરા થયા હશે ! તમારૂં કહેવું પછી હું સમજી શકતો નથી ”

“ રામજી ! મને તમારી દયા આવે છે મ્હારી બહેનનો આવે તીરસ્કાર તમે કહી કર્યો નહોતો. આપને બોલાવવા અમે રતનને મોકલ્યો હતો તેમાં શું ખોટું કશું હતું ? ” રમા વચ્ચે બોલી ઉઠી

“ રતનને ત્હમે બોલાવવા મોકલ્યો હતો ? ”

“ મહેને ? ” રતન સાનદાશ્રાયથી વચમાં બૂમ મારી ઉઠ્યો

“ હા ! આ રતનનેજ નહનેજ મોકલ્યો હતો હું તમારી ખતિ નથી-તમે ઘેર આ વરો નહિ-એવું ત્હમે બોલ્યા, તે પછી તેણે ઘેર આવી મહેને કહ્યું હતું ”

“ કેમ રતન ! તું આ બાપને મળ્યો હતો કે ? ”

રતન સામું જોઈ રામે પ્રશ્ન કર્યો

“ મ્હારી આટલી ઉમ્મરમાં મ્હે તેમને જોયા પછી નથી, તો વાત ક્યાંથી કરી હોય ? ”

રસ્તામાં રતને સંદેશો કહો હતો તે યાદ આવવાથી રામને એમ લાગ્યું કે પોતાને ફસાવવા આ કાવતરૂં તો રચાયું નહિ હોય ! રતન પછી તેમને કદાચ મળી ગયો તો નહિ હોય !

“ રતન ! તું આ બાપને મળ્યો ન હોય તો તે આપણાં નામ ક્યાંથી જાણે ? વળી રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે-શેઝાણી રાહ જોઈ બેસી રહ્યાં છે, એવું પછી તું ક્યાંથી કહી શકે ? ”

“ સાહેબ ! આ બાપ જાનુગર લાગે છે ? ” ગભરાટથી રતને કહ્યું

“ મ્હારૂં પછી લગ્ન ઉધર્માજ થયું હોય જોઈએ. ”

તેટલાજ ગભરાટથી રામે કહ્યું

“ રતન હવે ટકટકારો જવા દે ઘેર જઈ જમવાની ગોઠવણ કર ” લક્ષ્મીએ હુકમ કર્યો.

શું કરવું તે તેમને મુજબ નહિ- બાઈના જાનુની અસર પોતાના ઉપર થઈ માટે જોતું તો ખરૂંજ એમ ધારી તેઓ જાને તેની સાથે તેના મકાને ગયા ઘેર પહોંચ્યા પછી બાપણું બધું કરી અદર બેસવા જવા રતનને કહેવામાં આવ્યું

તેઓ જમવા બેસવાની તૈયારી કરતાં હતાં, તેટલામાં બાપણું ખખડવાનો અવાજ થયો. લક્ષ્મીનો ખતિ તેના એક મિત્રને લઈ ઘેર જમવા આવ્યો હતો. તેના નોકર રતન પછી રસ્તામાંથી તેની સાથે થયો હતો રામે તેના મિત્ર બહુ જોઈ કહ્યું ”

“ રતને દારૂ પીધો લાગે છે તે કહે છે કે મ્હે તેને માર્યો અને હું પરણેજ નથી, એમ ગદે કહ્યું ”

બારણું બંધ બેઠાથી રતને બીજા નોકરોને બૂમ પાડી ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. બારણું ઉઘાડવાને બદલે બદરથી તેના જેવા સ્વરથી કોણએ જવાબ આપ્યો. “ ફરવાળા આગળ તોફાન ન કરો. ”

બન્ને રતન બાંધ્યો એક બંદરથી અને બીજો બહારથી અરસપરસ બોલાબોલી કરવા મંડી પડ્યા. ધરમાંના રામ અને રતનને ખત્રી ધારી કોણએ તેમના બોલવાપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. ધણી ધાંધલ થવાથી હાદમીએ બારણું આગળ આવી બંદરથી કહ્યું:—

“ બારણું આગળ ધમાલ કોણ મચાવી રહ્યું છે ? ”

“ બારણું ઉઘાડ ! હું તારો પતિ રામ છું. ”

“ મ્હારો પતિ ? છુટ્યા, સંજાણીને બોલ. મ્હારો પતિ તો ધરમાં છે. ”

આવા અસલ અપમાનથી રામ અને રતનને ધણી ગુસ્સો વ્યાપ્યો અને તેથી તેઓએ ધણી જોરથી બારણું ધકેલવા પ્રયાસ. આસપાસ ધણી લોકોને જમાવ બેગો યદ ગયો અને તેમને પોતાના ધરમાં પેસવા દેવામાં નથી આવતા, તે જોઈ તેમની મશ્કરી કરવા લાગ્યા ત્યાં ઉભાં રહેતું નિરર્થક લાગવાથી રામ તેના મિત્રને લઈ વીથીમાં ભોજન કરવા ગયો; પણ જતાં જતાં કહેતો ગયો કે “ સોનાનો બજારો જે મ્હેં કરવા આપ્યો છે તે હવે હું મ્હારી પત્નિને આપવાનો નથી. ”

જમી રહ્યા પછી બહાર કાઢીને રામ અને રતન તે ધરમાંથી સત્તર બહાર નીકળી પડ્યા. જેમ લક્ષ્મી રામને પોતાનો પતિ માનતી હતી, તેમ સંધ્યાની બાંધ દાંથી રતનને પોતાનો પતિ માનતી હતી. આથી જાનુગરના પંજમાં દુસાવાથી તેમને પછી ખાત્રી થઈ ગઈ. રસ્તામાં એક સોનીએ કહ્યું “ લાઈ સાહેબ ! આપની પત્નિ માટે બનાવવા આપેલો બજારો તૈયાર થઈ ગયો છે. માટે સાથે લેતા જાઓ. ” રામ તે લેવા ના પાડતો હતો, છતાં તેને આમ્રહ કરી સોનીએ બજારો સોંપ્યો અને તેની કિંમતના બસો રૂપિયા પછી લઈ જઈ એમ જણાવ્યું.

જાનુઈ પ્રદેશમાં આવી દુસાવાનો જામ રામના મજાનમાં પણ દર થવા લાગ્યો અને બજારોમાં રામે રતનને કહ્યું:—

“ અત્યારેજ બંદર પર જઈ કોઈ વઢાણ જવું હોય તો તપાસ કર. સામાન પણ બંદર પર લઈ જા, આ શહેરમાં જાનુ રહેવામાં નાહક હોરાન મળ્યું. ”

વીથીમાંથી જમી ઘેર પાછાં ફરતાં જરા રામને રસ્તામાં પેલો સોની મળ્યો. મ્હોટા રામને બજારો આપી પૈસા પછીથી લઈ જવા તેણે કહેલું, પણ ત્યારપછી તાત્કાલિક પૈસાની જરૂર પડવાથી તેણે રામ પાસે પૈસા માગ્યા.

નંદાના રામે જવાબ દીધો, “ બજારો આપ્યા ફિવાપ પૈસા કેવા ? પરતુજ મળી નથી તો પૈસા ક્યાંથી આપાય ! ”

બધી જુલને તે બોડું બોલે છે, એમ લાગવાથી સોનીએ ચોંચ પુરાવા સાથે ફરિયાદ કરી. જાણી જોઈ તે બોડું બોલે છે એવું તપાસમાં જણાવાથી ન્યાયાધિશે રામને રક્ષકોના ખેરા સાથે કબજામાં રાખવા દુકમ કર્યો. રસ્તામાં તેને મ્હોટા રામનો નોકર

મળ્યો. પોતાનો કોઈ પારી તેણે કહ્યું—“સાહેબ, વદાબુ ઉપાડવાની તૈયારીમાં છે, સપ્તમી સરસામાન મેં વદાબુમાં મદાવી દીધી છે, વિષ્ણુ માત્ર આપનેજ છે.”

ન્દાનો રામ બોલ્યો, “દત્તન ! તું કંઈ ગડિ ગડિ થયો છે કે શું ? મદારે વદાબુનું શું કામ છે ? મદારી પત્નિ પાસે જઈ જસો રૂપિયા જરૂરીથી લઈ આવ કે મદારે છૂટકારો પાવ.”

પોતાના પતિની આપસિ દત્તન મારફત બળ્લીને લઈઓ તુલે જસો રૂપિયા તેને બળ્લી આપ્યા. રૂપિયા લઈ પાછા જતા રસ્તામાં તેને પોતાનો ખેડ રામ મળ્યો. જેમ જેમ દિવસ ચલતો હતો, તેમ તેમ તેણે મજાનું બનતા બનાવોથી અચિર થતું જતું હતું. શહેરની સગમ મળતે તેને જોળણતી દોષ એમ સલામ કરતી—નામ કાંઈ આવકાર આપતી હતી.—કામ વિરેલા રૂપિયા આપવા આપતું તો કામ કરેલા ઉપકાર જાદમ ધન્યવાદ આપતું હતું આવી રીતિમાં કયા મનુષ્યનું મજાનું કેકાણે રહે ? આ જવા વિચારે તેના મજાનું જો સારખા મીઠામાં કરતા હતા, તેવામાં દત્તને તેને જસો રૂપિયા આપ્યા અને ‘મુજબુ’ “ રક્ષકના દાયમીથી તમે કેવી રીતે છટકી આવ્યા ? ” બાનો કંઈ પણ જવાબ તેણે ન આપ્યો કારણકે તેણે પામું કે દત્તન ઉપર પણ નહુઈ આશર થઈ છે.

પરંતુ ધોરે દર બધા પાંચી વીસીવાળાએ સારખા પેસા આપી દેવા માગણી કરી ત્યારે તો તેની અનુમતીને પાર રહ્યો નહિ. તેને જોમજ સાચું કે આ નગરમાં પુતારાજ થયે છે તેણે કહ્યું “લાઈ દુ” તો વીસીમાં જગેજ નથી, તો તમે પેસા ક્યાંથી આપું ? વીસીવાળાએ કંઈ જવાબ ન દેતાં ધેર જઈ લઈઓને સાચું દક્ષિત કહી ખીસ ચૂકવવા કહ્યું તેને પણ પળી અનુમતી થઈ. ધેર જતી તુલે વીસીમાં જગેજ પોતાનો પતિ જાપ જોમ આસપાસિત મામું, છતાં તેણે તેને પેસા ચૂકવી આપ્યા પોતાના પતિ માટે દિલગીરી અલક્ષિત કરતી તે સાહતરની પામે મળ અને પોતાના પતિને મજાને કાંઈ રામ થયો છે જગ્યાની, જગદી આરોમ કરવા રહેને સખના કરવી દત્તન સાચું ચોકમેસા પેસા સોનીને મળવા નથી એવું બળ્લી તેણે દરી પેસા સોનીને ચોકલી આપ્યા પરંતુ રામ અને દત્તન પમાચકડી—તોફાન કરતા દોવાનું લાગવાથી સાહતરે તેમને દારૂથી અંધારી અંધારી કોટ-રીમાં પૂરી રાખવા લક્ષ્મીને સલાહ આપી પતિની આ દશા જોઈ તેમને પોતિરના રવાબ નવા રહેવા હા બિનવદને તે માર તરફ ગય.

મદારો રામ અને તેનો નોકર ઉપરા ઉપરી બનેલા બનાવોથી મગરાઈ જઈ જતા રહેતા હતા તેવામાં પેસા મેનાં તેમને મળ્યો. રામની કોટમાં સોનાનો અછોડો જેમ જેમ નીજે તેને કહ્યું, “ કેમ સાહેબ ! અછોડો મળ્યોજ નથી એમ કહેતા હતા, ત્યારે આ અછોડો ક્યાંથી આજો ? સાર માગુસનું આ લાજણ નહિ દો, સાહેબ ! ”

વસા માગુસ તેજ મને આપ્યો હતો, અને કહ્યું હતું કે જરૂર પડે પેસા લેવારી, હવે આપું કેમ બોલે છે પણ સોનીએ તો પોતાની દીકા આજ રાખી.

પોતાના પ્રમાણિકણના માટે સંકા જાતણથી રામ થેજા ગુસ્સે મેળો અને મજામાંથી બચેલી પિરતોલ કાઢી તેને મારવા ધર્યો. અજાણ મેલી—તેની માછળ દાયમાં ભરેલી પિરતોલ માથે રામ અને ઊંચ પાછળ તેનો નોકર દત્તન રોડવા લાગ્યા. રસ્તે આ પ્રમાણે

તેઓને દોડતા જોઇ રમાએ કહ્યું “ઓ કણુ ! આ તો છૂટા થઇ ગયા ! અને લોકોનું ખુન કરવાને પિસ્તોલ લઇ તેઓ દોડે છે.” લક્ષ્મીએ ઘણું જૂમરાણુ મચાવી મૂક્યું અને તેમને પકડવા પોતાના તોફારો તે કહ્યું. ફરી આ જાદુગરણુના કુંદમાં ન ફસાવાના ધરા-દાયી તેઓ પણ જીવ લઇને નાહા પોતાને પકડવા લક્ષ્મી અને રમા તથા શહેર રક્ષકો વિગેરે આવે છે એમ જોઇ તેઓ પાસેના એક મંદમાં ભરાઇ ગયા સઘળી હપીકત સાંભળ્યા પછી મહાધિકારિણીએ પોતાના આશ્રિતોને સોંપવા ના પાડી તે કહ્યું કે આ મનુષ્યોના ગાંઠા થવાનો બેદ રક્ત દૂજ બાણું.

આ ધાંધલ આમ આલતું હતું તેવામાં ત્યાં આગળ યઇને રામની સ્વારી જતી હતી. અને બુદ્ધિચંદ પોતાના છૂટકારા માટેની રકમ શહેરમાંથી મેળવી ન શકવાથી તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવા લઇ જવામાં આવતો હતો. પતિને પાછો મેળવવા કમપણક કર્યા છતાં મલ્યો નહિ તેથી લક્ષ્મીએ તે આખા રામને ફરિયાદ કરી, તેજ સમયે રક્ષકોના હાથમાંથી છૂટી આવી ખરા રામ અને રતને ઈન્સાફ મેળવવા રામને વિનંતી કરી. કેટલાક વર્ષેર ખોવાએલો પોતાનો પુત્ર આજ છે જાણીતે ખુશ થતો બુદ્ધિચંદ તેને મલ્યો અને એક હજાર રૂપિયા દવે આપી શકવાનું જાહેર કર્યું રામે બુદ્ધિચંદને પોતે ઓળખતો નથી એમ કહેવાથી તે પાછો નિરાશ થયો.

આ સર્વ પ્રકાર જોઇ રામ ગુચવાડમાં પડ્યો હતો. તેવામાં મંદમાંથી મ્હોટા રામ-રતન અને મહાધિકારિણી સ્ત્રી બહાર આવી અને રામ અને રતનના રૂપ-રંગ વિગેરેનું સંપૂર્ણ મળતાવડાપણુ જોઇ કાંઇ તેમને ઓળખી શક્યું નહિ. આખરે પિતા પુત્ર અને માતાનો મેળાપ થયો પિતાના છૂટકારાની રકમ આપવા ન્હાના રામે તત્પરતા બતાવી પણ આ આનંદજનક બનાવની પાદદારતમાં રામને બુદ્ધિચંદનો દંડ માફ કરી તેને જીવતદાન આપ્યું.

મ્હોટા રામનું લગ્ન લક્ષ્મીની જ્ઞેન રમા સાથે અને રતનનું લગ્ન કાથી રસોવણુની જ્ઞેન સાથે ધામધૂમથી કરવામાં આવ્યું અને સર્વ આનંદમાં રહી દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

સહુવર્તનની આવરયકતા:—

સહુવર્તન શબ્દા કરતાં વધારે ઉપયોગી છે. જ્યે જાએ તેના ઉપરજી મલકતો આધાર છે. કાચો તો આપણને જીવ જગ્યાએ અને જીવ વખતેજ આડે આવે છે, પરંતુ વર્તણુક તો આપણને યાગ્ય અથવા કસેપિત, સ્વચ્છ અથવા મહાન કચ્ચ અથવા નીચ, અને જગતી વા મુધરેક બતાવે છે; નથી જીવનનું સઘળું સાન અને વાન આપણને અર્થે છે. વર્તણુક સારી કે નકારી પોતાના કુણુ પ્રમાણે પ્રભાવી નીચિની વધાર મદાન અસર કરે છે. અર્થાત્ તેને નીચિ માગ્યોએ આગળ વધારે છે અથવા તો તેનો સહ-વર નાશ કરે છે.

F. G. M.

મળ્યો. પોતાનો શેઠ ધારી તેણે કહ્યું—“ સાહેબ, વહાણ ઉપાડવાની તૈયારીમાં છે. સઘળો સરસામાન મહેં વહાણમાં ચઢાવી દીધો છે, વિલંબ માત્ર આપનોજ છે.”

નહાનો રામ બોલ્યો, “ રતન ! તું કંઈ ગડિ બાડો થયો છે કે શું ? મ્હારે વહાણનું શું કામ છે ? મ્હારી પત્નિ પાસે જઈ બસો રૂપિયા જલદીથી લઈ આવ કે મ્હારો છુટકારો થાય.”

૧૫૧

પોતાના પતિની આપત્તિ રતન મારફત જાણીને લક્ષ્મીએ તુર્ત બસો રૂપિયા તેને ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈ પાછા જતાં રસ્તામાં તેને પોતાનો ખરો શેઠ રામ મળ્યો. જેમ જેમ દિવસ ચડતો હતો, તેમ તેમ તેનું મગજ બનતા બનાવોથી અસ્થિર થતું જતું હતું. રહેરની સમગ્ર પ્રજા તેને ઓળખતી હોય એમ સલામ કરતી—નામ દઈ આવકાર આપતી હતી.—કોઈ ધિરેલા રૂપિયા આપવા આવતું તો કોઈ કરેલા ઉપકાર બદલ ધન્યવાદ આપતું હતું આવી સ્થિતિમાં ક્યામતુખનું મગજ ઠેકાણે રહે ? આ બધા વિચારો તેના મગજમાં એ સરખા ધોળાયાં કરતા હતા, તેવામાં રતને તેને બસો રૂપિયા આપ્યા અને ‘પૂછ્યું’ “ રક્ષકોના હાથમાંથી તમે કેવી રીતે છટકી આવ્યા ? ” આનો કંઈ પણ જવાબ તેણે ન આપ્યો કારણકે તેણે ધાર્યું કે રતન ઉપર પણ જાદુઈ અસર થઈ છે.

પરંતુ થોડે દૂર ગયા પછી વીંછીવાળાએ સવારના પૈસા આપી દેવા માગણી કરી ત્યારે તો તેની અભયબીનો પાર રહ્યો નહિ. તેને એમજ લાગ્યું કે આ નગરમાં કુતારાજ પસે છે તેણે કહ્યું “ બાપ દુ’ તો વીંછીમાં જજો જ નથી, તો તને પૈસા ક્યાંથી આપુ ? વીંછીવાળાએ કંઈ જવાબ ન દેતા ઘેર જઈ લક્ષ્મીને સર્વે દક્ષિત કહી ખીસ ચૂકવવા કહ્યું તેને પણ ઘણી અભયબી થઈ. ઘેર જઈ તુર્ત વીંછીમાં જમવા પોતાનો પતિ જાય એમ અસંભવિત ધાર્યું, છતાં તેણે તેને પૈસા ચૂકવી આપ્યા પોતાના પતિ માટે દિલ્હીરી પ્રવ્રણ કરતી તે દાકતરની પાસે ગઈ અને પોતાના પતિને મગજનો કાંઈ રોગ થયો છે જણાવી, જલદી આરોગ્ય કરવા રહેને’ સૂચના કરવી રતન સાથે મોકલેલા પૈસા સોનીતે મળ્યા નથી એવું જાણી તેણે ફરી પૈસા સોનીને મોકલી આપ્યા પરંતુ રામ અને રતન ધમાચકડી—તોફાન કરતા હોવાનું લાજવાથી ત્રાકતરે તેમને દોરમાંથી બંધારી અધારીકાટ-ડીમાં પૂરી રાખવા લક્ષ્મીને સલાહ આપી પતિની આ દયા જોઈ તેમને પોલિસના સ્વાધિનમાં રહેવા દઈ ખિનવદને તે ઘર તરફ ગઈ.

મ્હોડો રામ અને તેનો તોફર ઉપરા ઉપરી બનેલા બનાવોથી ગભરાઈ જઈ જતા રહેતા હતા તેવામાં પેલો સોની તેમને મળ્યો. રામની કાટમા સોનાનો અછોડો જોઈ સોનીએ તેને કહ્યું, “ કેમ સાહેબ ! અછોડો મળ્યોજ નથી એમ કહેતા હતા, ત્યારે આ અછોડો ક્યાંથી આવ્યો ? સારા માણસનું આ લક્ષણ નહિ હો, સાહેબ ! ”

બધા માણસ તેજ મ્હને આપ્યો હતો. અને કહ્યું હતું કે જરૂર પડ્યે પૈસા સેવાશે, હવે આપુ’ કેમ બોલે છે પણ સોનીએ તો પોતાની કીક આપુ રાખી.

પોતાનાં પ્રમાણિકપણા માટે સંકા બતાવવાથી રામ ઘણા રુસ્મે થયો અને ગજવામાંથી બરેલી પિસ્તોલ કાઢી તેને મારવા થર્યો. આગળ સોની—તેની પાછળ હાથમાં બરેલી પિસ્તોલ સાથે રામ અને છેક પાછળ તેનો નોકર રતન હોડવા લાગ્યા. રસ્તે આ પ્રમાણે

આવો મામલો જોઇને તેમના બત્રીજની વડુ લેલિતાને કાંઈ કાંઈ વખત બહુ લાગી આવતું, કારણ કે લેલિતા વડુ સમજી હતી, વિચારશીલ હતી અને દરેક વસ્તુની ખતે ખાલુ જોનારી હતી. પોતાની કાંડીજની પેઠે તે કાંઈ એકજ બાલુ જોનારી નહોતી. તે કાંડીજની અદ્ય જળથી જળથીને તેમને કહી લેતી કે તમે પોલાકની બાજતમાં જરાક દહમાં રહીને જોવો તો સાફ. તેમજ એ બાજતની બીજી બાલુ પણ તમારે જોવી જોઈએ એ સાંભળીને પ્રેમકુવર કાંઈ દસી પડતાં. કાંઈ કાંઈ વખત જરા મેઢું પણ બગાડતાં અને કહેતાં કે આ બાજકાલની છોકરી મને ગ્રિખામણ દેવા આવી છે. હવેની વસ્તુઓ તો આવીજ હોય ના ? પણ વડુ દીકરા ! હજી તમને ખબર નથી. એ લુગડાની કેસનથીજ બધું સ્વપ્નાચાર વળે છે અને આપણીએ એમાંથીજ બગડે છે. હજી તો એ સંબંધી હું બહુ જોલતી નથી. ને મારી જીજને પરણે પરણે શેઠી રાખું છું. પણ જો તમે મને આમ ચીડવ્યા કરશો તો હું તમારાં પોલાકનાં એવા ક્ષેત્રો ઉડાવીશ કે તમે પણ માદ કરશો.

એ સાંભળીને લેલિતાએ બહુ કે કાંડીજ તમારી અદ્ય ધણા દહાડા રાખી, હવે તો તમને પણ સાચે સાચી વાતો કહેવી પડશે ને તમારી આંખો ઉધાસવી પડશે. કારણકે ક્રીઓના પોલાકની બાજતમાં તમે તદ્દન એકતરફી વિચારનાં ચપ્પ ગયાં છો અને જે બાજત તદ્દન નિર્દોષ છે તેમાં પણ તમે બહુ મેટા દેખાવાની ખેડાં છો અને જે બાજત સમયને અતુસરતી છે તેની પણ તમે સાચે ધાઓ છો. એથી પરિણામ એ ધાષ છે કે તમારી વાતો સાંભળીને કાંઈને કાંઈ અસર થતી નથી. પણ ઉલટાં બધાં દસી પડે છે. અને તમારી મહેનત તથા સફિત ફોલ્ટ નબ છે. એને બદલે જો તમે બીજી કાંઈ વધારે અમત્યના સવાલની વાતો કરો તો એથી તમને તથા બીજી ઘણી બહેનોને બહુ ફાયદો ધાય. માટે માહું હાલો તો માફ કરજો. પણ બાજે તો તમને એ સંબંધમાં બે વચનો જરૂર કહેવાં પડશે.

કાંડીજ ! હું તમે એમ ધારો છો કે હવેની ઓઓ તમારા જેવો બડા લાલ સાલ્લા પહેરવાવાળી ધાય અને કાણી સુધીની આંખવાળા કસનવાળા કમખા પહેરવાવાળી ધાય ? ના. ના. હવે એમ બનવાનું નથી કાંડીજ ! યાદ રાખજો કે તમારા લાલ સાલ્લાના વાવડા હવે ઉડવાના છે ! કારણકે એવી જાતના રંગો હવેની ઓઓને ગમે નહિ. એવા લુના જમાનાનાં લુગડાં આજના નવા જમાનાની ઓઓને કાંઈ શોભે પણ નહિ. હું કાળા બધેડા ને રાતા સાડલા પહેરવા ને કાણી સુધીના જડા કમખા પહેરવા એમાંજ ઓઓનું ઓપણું આવી રહે છે કે ? ને એમાંજ ઓઓની આગર સમાઈ જાય છે કે ? નહિ, કાંડીજ ! લુગડાં કે દાખીના સાથે કાંઈ ઓઓના ઓપણને ઝાઝો સંબંધ નથી. ઓઓનું ઓપણું એ તો કાંઈક લુદીજ વસ્તુ છે. અને ઓઓનાં સદસણો એ તો કાંઈક લુદીજ વસ્તુ છે. બેચક વસ્ત્રાલંકારની પણ તેઓની ઉપર કાંઈક અસર ધાય છે એમાં કાંઈ શક નથી પણ તેની સાથે આવતા પણ જાણવી જોઈએ કે જેમ જેમ કાળ બદલાતો જાય છે, લોકોની રૂચી બદલાતી જાય છે અને આસપાસના સર્વોં બદલાતા જાય છે તેમ તેમ દુનિયાની બધી પ્રજાઓના પોશાકોમાં ફેરફાર થતો જાય છે. કાંઈ પણ પ્રજાને પોશાક હમેશાં એક ને એક જાતનો રહેતો નથી. તેમજ આપણા દેશમાં પણ આ નવા જમાનામાં આપણી દેશની ઓઓના પોશાકમાં ફેરફાર થયે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. તેમજ પોશાકના

દેરફારની સાથે જુના વિચારના ધણા માણસો થાય અને ધણાંઓની આખર્ખા પોસાકની નવી દેશનો ખુચે એ પણ તદ્દન સ્વાભાવિક છે એમ તો થયાજ કરે, એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ તમારા જેવા ઉપદેશક બાપ્તિસ્મને એવા એકતરફી વિચારોમાં ન રહી જવું જોઈએ. કારણકે આપણા મિત્રજ પ્રમાણે અથવા આપણને ગમતુ હોય તે પ્રમાણે જ ખોલ્યા કરવું, એ કંઈ આપણું કામ નથી. પણ આપણી બહેનોના દ્વિત સામે જોઈને અને આપણા દેશના કલ્યાણ સામે જોઈને આપણે આપણા વિચારો બતાવવા જોઈએ અને એમ કરવામાં કદાચ આપણા કોઈ વિચારો ને દેરવવા પડે તો દીલગીર નહિ થતાં ખુશીથી આપણા વિચારોને બદલવા જોઈએ તોજ સાચા ઉપદેશક થઈ શકાય. કારણકે ઉપદેશકનું કામ બહુ જોખમ ભરેલું છે. માટે તેઓએ તો ચોતરફ નજર પહોંચાડીને કામ લેવું જોઈએ. ફક્ત પોતાને સાફ લાગે તેટલા સારજ કંઈ એકતરફી દોરવાઈ જઈને કાઢીને કંઈય વચનો કહી દેવાય નહિ.

કાકીજી ! હવે તમે જુઓ કે સોડાની અદર પોસાકમાં જે જે દેરફારો થાય છે તેને તમે અટકાવી શકો તેમ છે. જગતમાં હાલના વખતમાં જે જે નવી નવી જાતની શોધો થાય છે, દરરોજ નવી નવી જાતના સુદર રંગો નીકળતા જાય છે તેને તમે અટકાવી શકશો ? દરરોજ નવી નવી જાતના કપડા નીકળતાં જાય છે તે શોધને તમે અટકાવી શકશો ? હમેશાં કપડાની જાતોની અદર સુધારો થતો જાય છે અને તેમાં કુમારો આવતી જાય છે અને એક જાતની ઝીણવટ આવતી જાય છે એ બધી શોધોને તમે રોકી શકશો ? યાદ રાખજો કે એની જાતની શોધોની આડા હાથ દઈ શકાય તેમ નથી હવે જેમ એક બાલુ કપડાની જાતમાં, તેની સુદરતામાં, તેના રંગમાં અને તેની દેશનોમાં સુધારો થતો જાય છે તેને અટકાવી શકાય તેમ નથી તેમજ બીજી બાલુએ પણ તપાસવું જોઈએ કે મનુષ્ય જાતનો સ્વભાવ શું છે ? અને તેમાં પણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ કેવો છે ? યાદ રાખજો કે સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ સૈદ્ધર્થને શોધનારો છે. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ રૂપની પાછળ દોડનારો છે. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ બપડાની પાછળ મોઢ પામનારો છે સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ નવિનતા શોધવાનો છે. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ પોતાનાં બચ્ચાને સાફ સાફ આપવાનો છે. અને હાલમાં બપડા સ્થળો તથા ડોંગડામાં જામી જાય એવા સ્ત્રીઓનો કુદરતી સ્વભાવ છે. આ સ્વભાવને કેળવણી પણ બદલી શકતી નથી અતઃ સ્ત્રીઓના આ સ્વભાવને વિધાત્રી પણ બદલી શકતી નથી એ સ્વભાવને, કાકીજી ! તમે બદલી શકશો ? કાકીજી ? તમને ખબર છે કે જે જમતામાં સુદર કપડાં નહોતાં, તે વખતે પ્રાચીન સપ્તિઓના કાળમાં

ત્યારે સ્ત્રીઓ જગનમાં રહેલી અને તપસ્વિનીના જેવી છદ્મી ગણતી ત્યારે પણ જાતનો શોખ હતો. ત્યારે પણ તેઓ ચંદન અને કેસરી પોતાના શરીરે

પ્રદો તથા પાંદડાં અને કેટલીક જાતનાં વટકોથી પોતાનાં શરીર

ગોળોને પણ ચણેલીની માળાઓ પહેરવાનું મન થઈ જાય છે

મન થઈ જાય છે અને સ્વર્ગમાં રહેલી હંદની અપ્સ

પહેરવાનું મન થઈ જાય છે, ત્યારે ધીસમી સદીની

એ - છે ? અરે ! જરા વિચાર તો

ખાસ ખાર મૂકવામાં આવે છે,

ને વખતની અંદર દિનપ્રતિદિન મોઝશોખનાં સાધનો વધતાં જાય છે અને ને વખતની અંદર લોકલક્ષ્ય ધટતી જાય છે તથા સ્વતંત્રતા વધતી જાય છે તેવા વખતમાં તમને ગમે તેવા રાતા સાડલાને ખેડાળ દમખા બાપડીઓ પહેર્યા કરે કાં?—વાહરે વાહ! કાઠીજી! વાદ રાખજો કે એમ કાંઈ ચાલવાનું નથી. હવે તો હુમારા લાલ સાડલાના વાવટા ઉડવાના છે અને એને માટે તમે ગમે એટલા વળાવો કરો ને ગમે એટલા બાપણો કરો છતાં પણ નવી ફેશનનાં કપડાં આવવાનાં છે. કપડાનાં રંગ અને દેખાડથી લાકડી જાએમા, કારણકે તમે ને દેખાડથી, ને રંગથી અને ને દેશનોથી લાકડો છો તે બધામાં પણ કાંઈક લાભ છે. વાદ રાખજો કે ને પ્રજા બહુજ પાછળ હોય, તે પ્રજાજ એકાદ રંગને પકડી રાખે છે, અને ને લોકોમાં ટેકરિટ (શોખ વૃત્તિ) ઉતરતા પ્રકારના હોય તે લોકોજ અમુક જાતના જંગમી જેવા રંગોથી સંતોષ માને છે. પણ ને પ્રજા આજળ વધતી જાય છે તેઓની અંદર તો કુદરતી રીતેજ નવી નવી ફેશને આવતી જાય છે. તેમજ બીજી આ વાત પણ ખ્યાનમાં રાખવાની છે કે ને પ્રજા બહુજ ગરીબ સ્થિતિમાં હોય તે પ્રજાના લોકોજ ધણા કાળ સુધી અમુક એકજ જાતના પોશાકમાં પડી રહે છે પણ ને પ્રજાની સમૃદ્ધિ વધતી જાય તે પ્રજા કાંઈ પોતાના જુના પોશાકોને વળગી રહેતી નથી. આ બધી વાતોનો આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. અને તેમાં પણ તમારા જેવાં ઉપદેશકોએ તો આવી બાબતોને ખાસ ખ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. આ સંબંધી વિચાર કરતાં મને તો એમ જણાય છે કે હવે જન્મ જલદીથી લોકો આજળ વધતા જાય છે. બીજી પ્રજાઓના સમાજમાં આવતા જાય છે. અને કૃષ્ણરત્ની કૃપાથી આપણા દેશની સમૃદ્ધિ પણ વધતી જાય છે તથા ધણી જાતના સંજોગો પણ બદલાતા જાય છે એટલે હવે આપણા દેશના લોકો પોતાના જુના પોશાકોને વળગી રહી શકે તેમ નથી. હવે તો સમયને અનુસરતો પોશાકની બાબતમાં ફેરફારોથી આપણે દીલમીર થવાનું નથી. પણ ચાલની જરૂરથી ને ફેરફારો થાય તે ફેરફારોથી તો ઉલટું ખુશી થયા જેવું છે.

કાઠીજી! વિચાર કરો કે તમને દાસનાં ઊકરને ને ફેશનેબલ (નવી તરેહનાં) ઝમકાં પહેરાવ્યાં હોય અથવા ટાટ પાટથુન ને લશ્કરી ટોપી પહેરાવી હોય તે ન ગમે માટે એ ઊકરની માતા એવાં કપડાંને બોયોટ (હર) કરશે કે? ત્યારે તમે શું એમ ઈચ્છો છો કે અસહનાં ઊકરો જેમ ગીંધરાની ઢોંગલીઓ સાથે રમતાં અને ધુજાની દગલીઓ સાથે રમતાં તથા નાકમાંથી લીંટ ચાલાં જતાં હોય અને ફળીઆમાં નાનાં નાનાં ફરતાં હોય એવી દસમાં દવેનાં ઊકરને તેઓનાં માતાપો રાખશે કે? નહિ, એમ કહી પણ બનવાનું નથી. ભલે તમને ન ગમે પણ હું તો મારા બાલુને લશ્કરી ફેસ (પોશાક) પહેરાવીશ. તેના દાઢમાં પવનથી ફૂટવાવાળી જંદુક આપીશ. અને તેને રમવા માટે મોટર માડી, રેલ્વે, આગબોટ વગેરેનાં યાંત્રિક રમકડાં આપીશ. તથા ને પાનામાંથી અગ્રેરા ઝોળખાથ, અંગલા બનાવતાં શીષે અને પણ પરીનું ઘાન થાય તેવાં ચિત્રોનાં પાનાં તેને રમવા માટે આપીશ. તમે ઊકરોના દાઢમાં જંદુક જોડેને બંદી જાઓ ને મોટું જાગડો એ કાંઈ દવેના જમાનામાં ચાલે કે? ને બચ્ચાઓની ઉપરથી પ્રેમને કાઠી નાંખીએ તોજ નેઓના ફેસના ફેરફારો કરી સકાય પણ જામે જોઈએ છીએ કે ઈશ્વર કૃપાથી અમારાં

મામાપની અને અમારા પતિની સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે અને અમારા મનને ગમે તથા અમારાં બાળકોને આગળ વધારવામાં ઉપયોગી થાય તેવાં રમકડાં અને તેવાં પોશાકો હવે મળતા જાય છે તેનો લાભ અમે કાં ન લઈએ ? તમે મારાં મોજાંથી મુગાઇ જાઓ છો અને મારા રસીપરથી લડકાં જાઓ છો એટલુંજ નહિ પણ મારી છત્રીથી એ તમને ટાંચડી આવે છે માટે શું એ બધું હું કાંઈ તણ દેવાની હું ? નહિંજ, કારણ કે હું જોઉં છું કે મને જ્યારે ચારદી જણાય ત્યારે મોજાંથી કાપડો થાય છે. જોડાથી તો દેખીતો લાભ છે. ઘણી વખત એવું મને કાંઠામાંથી ને કાચમાંથી જમાવેલી છે, અને તમારી પોંઠે વરસાદમાં ભીંજતી ભીંજતી મુઠિરે જેને કરવા દેખું ને ભીંજાયેલે કપડે ખરાબ દેખાયથી બાજરમાં ચાલી આવું એ કાંઈ તમારા લગ્નજીને ગમે નહિ. અને એવી રીતે ભીંજવું તે કાંઈ મારી તબિયતને પણ ખાજવે નહિ. માટે પ્રસંગોપાત મારે છત્રી વાપરવી પડે છે, અને તેમ છતાં મારા હાથમાં છત્રી જોડેને તમારું લોહી ઉઠાણી જાય છે, પણ મને જરા કંઠો તો ખરા કે એમાં અમારી મુઠિરો શું છે ? અને વરસાદથી કે તડકાથી બચવા સારું કાંઈ વખત છત્રી લેવી પડે એથી મારું શું બચી જાય ? અને હું અજર મારી બીજી બહેનો છત્રી વાપરીએ તેથી હિંદુ સમાજનું શું ઉંધું વળી જાય ને કાંઈ મને સમજાતું નથી. જો એથી યતી ખરાબી મને સમજાવે તો હું મારાં છુટ ને છત્રી છોડી દેવા તૈયાર છું.

કાકીજી ! કેટલીક જાતના ઉપદેશ કરતી વખત આપણે આપણી બહેનોની તંદુરસ્તીની સામે પણ જોવું જોઈએ. લોકોના સ્વભાવની સામે પણ જોવું જોઈએ. બદલાતા જતા જમાનાની સામે પણ જોવું જોઈએ. અને આસપાસના સંજોગોની સામે પણ જોવું જોઈએ. કાંઈ એકજ બાજુ જોઈને દુનિયાનો વ્યવહાર ચાલી શકે નહિ જે ધીજ તમને નથી ગમતી તે ધીજ તમારા લગ્નજીને ગમે છે. જેમકે—તમે મારાં ચરમાં જોડેને ચલ-ચાઈ જાઓ છો અને તમને એમ લાગે છે કે આવડી છોકરીઓને વળી ચરમાં કેવાં ? પણ અમારો ડાકટર કહે છે કે તમારી આંખને ચરમાંની જરર છે. હવે મારે કેાની સલાહ માનવી ? તમારી કે ડાકટરની ? તમને મારી છત્રી સાથે વેર છે અને તમારા લગ્નજીને છત્રીનો શોખ છે. મારા હાથમાં છત્રી જોડેને ને બહુ રાજ થાય છે, હવે મારે કેને રાજ રાખવું ? તમને કે તેમને ? મારા બાણુનો જુદી જુદી જાતનો ફેસ જોડેને તમારા મનમાં કાંઈ કાંઈ જાતની ચટપટી થાય છે અને તમને એમ લાગે છે કે આ લોકો ઉડાઉ છે, આ લોકો સુધરેલાં છે અને આ લોકો અમારું કહ્યું માનતા નથી. પણ તમારા લગ્નજી કહે છે કે આપણે તો બાણુને ચોડા વખતમાં વિલાપત મોકલવા છે. અને સિવિલસર્વિસની પરીક્ષામાં ને પાસ થઈ શકે, માટે બહુજ નાની ઉંમરથી તેને વિલાપત મોકલવો છે, માટે હમણાંજ વિલાપતી રીત પ્રમાણે તેને ઉછેરવો જોઈએ. બેલો, હવે એમાં તમારું કદાપણ અમને શું કામ આવે ! તમે તો મારા બાણુને પોતડી પહેરાવીએ ને કસવાળો કાળને પહેરાવીએ કે અબોડીઈ પહેરાવીને નાતમાં જમવા મોકલીએ તો રાજ થાશે. અને અમારે તો એ કાંઈ કરવું નથી. અમારે તો તેને વિલાપત મોકલવો છે. બેલો, હવે એના પોશાકની ગાયતમાં તમારી સલાહ કે તમારી ટીકા અમને શું કામ આવે ? કાકીજી ! આવીજ રીતે ઘણી બહેનોના સંજોગો જુદા હોય છે અને તેનાં કારણો પણ કામકે જુદાં હોય છે એ બધું સમજ્યા વિના બધાંને એક સા-

કડીએ હાકીએ એ કાંઈ ચાલે નહિ, અને નવા જમાનામાં જુના વખતનાં લુગડાં પહેર્યા કરવોના ઉપદેશ કાંઈ કામ આવે નહિ માટે હવે આ બધી બાજતો તમારે ધ્યાનમાં રાખવાની મહેરબાની કરવી જોઈએ.

કાકીજી ! હુંકી બાંધની ચોળીઓથી તમે ઘાડી ઉઠો અને બાપી બાંધનાં પોશાકાંથી તમે બળી મરો. તમારે તો માત્ર કોણી સુધીના કમખા હોય તોજ સાફ કહેવાય. એમ કાંઈ હવેના જમાનામાં ચાલે ! તમને સાફ સાગે તેજ બાપી દુનિયાને મમતું જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ છે કે ? જો એમ કરવું હોય તો દુનિયાને સો બસો વરસ પાછળ દહાડવી જોઈએ. અને ફરીથી અસહનો જમાનો લાવી મૂકવો જોઈએ. જો એમ કરી શકો તો તમારા રાતા સાક્ષ્યોને એકાજ કમખાઓ ટકી શકે. બાકી એમ ક્યાં વિના કંઈ એવો પોશાક હવેના વખતમાં ટકી શકે નહિ. હવે તો લોકો પોતાને મન મમતાં નવી નવી જાતનાં લુગડાં પહેરશે. એટલુંજ નહિ પણ હજી તો બીજા દેશના અને બીજા કામના કપડાં પણ આપણા દેશની દેશનેજલ સ્ત્રીઓ પહેરવા લાગશે. જેમકે કોઈ સ્ત્રીઓ કોઈ વખત તુર્કી સ્ત્રીઓના જેવો ડ્રેસ પહેરશે. કોઈ વખત મગમોના જેવો પોશાક પહેરશે. કોઈ વખત જાપાનીઝ પોશાક પહેરશે. કોઈ વખત અરબસ્તાનનો જુનો પોશાક પહેરશે, કોઈ વખત રોમન સ્ત્રીઓનો પોશાક પહેરશે અને કોઈ વખત શિકુન્તાલા ને કાલ્કીની જેવા પોશાક પહેરશે એવો વખત પણ હજી આવવાનો છે. તેને બદલે તમે દાસની ચોળીઓનાં ડુમતાંથીજ મશરુમ જાઓ એ કેમ ચાલશે ? માટે કાકીજી ! એટલાથીજ બાકી જાઓમા. હજી તો પોશાકની બાજતમાં કાંઈક જુદાજ જમાનો આવવાનો છે, અને અમે તો એવા જમાનાની પણ વાટ જોઈએ છીએ. તેને બદલે તમે શોકના કાળા બધેડા અને સાલ સાલમાં રાખી મૂકવાની વાતો કરો એ તે કાંઈ ચાલે ! હવે તો તમારા એ લાલ સાલસાના વાવડા ઉડવાનાજ !

“ તમારો સ્વસ્થાવ સારો છે ? ”

બીજાઓને માટે હોડા વીચાર અને જાતને માટે અલાભદ્રિ આ બેજ ખરી ખૂબ સુરતી છે. કારણ કે ચહેરા મમે તેવો સુંદર તે સ્વચ્છ હોય પણ તે કઈંશ ચમકે નહિ શોભાવે. દરેક માણસ જેમ જન્મથી ખુબસુરત હોતો નથી તેમજ દરેક જણ ખુશમિજાજ હોતું નથી, પણ દરેક જણ પ્રયાસ કરીને તે મેળવી શકે; તમે તમારા નાકની આકૃતિ કદાચ નહિં ફેરવી શકો અથવા તમારી આંખને મોટી તે આકર્ષક નહિ બતાવી શકો; પણ તમારા સ્નેહીઓના હિત માટે પ્રયાસ કરો અને તમારાથી બનતા ઉપાય સંસારને તે છે તેના કરતાં કંઈક અંશે વધારે સુખી કરો, તો થોડાજ સમયમાંજ સૌ કોઈ તમારી આકૃતિની ખાખી બૂધી જઈને તમને સુંદરજ નીરખશે માટે સત્પ્રયાસ કરો.

માથાપતી અને અમારા પતિની સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે અને અમારા મનને મને તથા અમારાં બાળકોને આજળ વધારવામાં ઉપયોગી થાય તેવાં રમકડાં અને તેવાં પોશાકો હવે મળતા જાય છે તેનો લાભ અમે કાં ન લઈએ ? તમે મારાં મોજાંથી મુશ્કેલ જાઓ છો અને મારાં રસીપરથી લાકડી જાઓ છો એટલુંજ નહિ પણ મારી છત્રીથી એ તમને ઠાઠ ચડી આવે છે માટે શુ એ બધું હું કાંઈ તજી દેવાની છું ? નહિજ. કારણ કે હું જેઉં છું કે મને જમારે સરદી જણાય ત્યારે મોજાંથી કાપવો થાય છે. મોજાંથી તો દખ્ખો લાભ છે. ઘણી વખત એણે મને કાંટામાંથી ને કાચમાંથી બચાવેલી છે. અને તમારી પેટે વરસાદમાં બીંબતી બીંબતી મંદિરે જેજે કરવા દેખું ને બીંબામણે કપડે ખરાબ દેખાવથી જાનરમાં ચાલી આતું એ કાંઈ તમારા લાગીજાને મને નહિ. અને એવી રીતે બીંબાતું તે કાંઈ મારી તબિયતને પણ પાલવે નહિ. માટે પ્રસંગોપાત મારે છત્રી વાપરવી પડે છે. અને તેમ છતાં મારા હાથમાં છત્રી જોઈને તમારું લોહી ઉઠ્ઠી જાય છે. પણ મને જરા કહો તો ખરા કે એમાં અમારી શુદ્ધગારી શું છે ? અને વરસાદથી કે તડકાથી બચવા સારું કાંઈ વખત છત્રી લેવી પડે એથી મારું શુ ખમડી જાય ? અને હું અજર મારી ખીજ બહેનો છત્રી વાપરીએ તેથી હિંદુ સમાજનું શું ઉંધું વળી જાય તે કાંઈ મને સમજતું નથી. જો એથી યતી ખરાબી મને સમજાવો તો હું મારાં છુટ તે છત્રી છોડી દેવા તૈયાર છું.

કાઠીજી ! કેટલીક જાતના ઉપદેશ કરતી વખત આપણે આપણી બહેનોની તંદુરસ્તીની સામે પણ જોવું જોઈએ. લોકોના સ્વભાવની સામે પણ જોવું જોઈએ. બદલાતા જતા જમાનાની સામે પણ જોવું જોઈએ. અને આસપાસના સંતોગોની સામે પણ જોવું જોઈએ. કાંઈ એકજ બાજુ જોઈને દુનિયાનો બ્યવહાર ચાલી શકે નહિ જે સીજ તમને નથી ગમતી તે સીજ તમારા લાગીજાને મને છે. જેમજિનને મારાં ચરમાં જોઈને ગભરાઈ જાઓ છો અને તમને એમ લાગે છે કે આવડી છોડીઓને વળી ચરમાં કેવાં ? પણ અમારો કાકટર કહે છે કે તમારી આંખને ચરમાંની જરર છે. હવે મારે કેની સલાહ લેવી ? તમારી કે કાકટરની ? તમને મારી છત્રી સાથે વેર છે અને તમારા લાગીજાને છે. મારા હાથમાં છત્રી જોઈને તે જહુ રાજ થાય છે. હવે મારે કેનો રાજ લેવો ? મારા બાજુનો જુદો જુદો જાતનો રૂસ જોઈને તમારા મનમાં બેઠાં બેઠાં મને તમને એમ લાગે છે કે આ લોકો ઉડાઉ છે, આમાં કશું માનતા નથી. પણ તમારા લાગીજા વિલાયત મોકલવો છે. અને સિવિલિસ યર્ષ શકે, માટે બહુજ નાની ઉંમરથી તેને નાઈ હમણુંજ વિલાયતી રીત પ્રમાણે તેને ઉછેરવો જોઈએ. તમારું કહાવણ જામને શું કામ આવે ! તમે તો મારા બાજુને પોતડી પહેરાવો એ ને કસવાળો કળજો પહેરાવીએ કે અમેરીકા પહેરાવીને નાતમાં જમવા મોકલીએ તો રાજ થાઓ. અને જમારે તો એ કાંઈ કરવું નથી. અમારે તો તેને વિલાયત મોકલવો છે. બોલો, હવે એના પોશાકની આખતમાં તમારી સલાહ કે તમારી ટીકા અમલે શું કામ આવે ? કાઠીજી ! આવીજ રીતે ઘણી બહેનોના સંજોગો જુદા હોય છે અને તેનાં કારણો પણ કાંઈક જુદા હોય છે એ બધું સમજવા વિના બધાતે એક સા-

આગસ્ટ યદ્ય જવાની કુટેવ. (૪) દીવસે મુવાની અને રાત્રે જમવાની કુટેવ. (૫) વારંવાર કફકર્તા પદાર્થો તથા મિથુન-મલિદ્ધ ચરબીકારક પદાર્થો ખાવા. (૬) ગરીબાઈમાંથી એક-દમ ધીમંતાઈમાં જવું. (૭) આદાર વિદ્યારમાં અનિયમિતપણું. (૮) ખાદી, વગેરે.

ઉપાય—(૧) અટકાવ (અંતરાય) કૂટથી આવવા ઉપાયો કરવા. યોગરાજ શુભળ સેવવો, (૨) અટકાવને ચોથે દીવસે ભીલામાં તેલનાં ત્રણ ટીપાં દસભાર માખણમાં આપવા-જમવામાં દહીં ભાત સેવા-માથું ઘસી એટલે દહીં, અનાજ સાથે થોડા દિવસ ખાવું, એથી માથું ચક્કું મટશે.

(૩) ટંકણ ૧ ભાગ, મંદૂર કે મજવેલ ૧ ભાગ, કેસર ૧ ભાગ, હીરાભોળ ૧ ભાગ, તથા એળીથો ૧ ભાગ, એ બધાની બબ્બે વાલની ગોળા બનાવવી. ગોળાથો દીવસમાં ત્રણવાર દરદના પ્રમાણમાં એકથી એ અટકાવ આવવાની મુદત પહેલાં આઠ દિવસ આપવી, એમ થોડા માસ કરવાથી અટકાવ ટેકાણે આવી જશે.

(૪) અટકાવના દીવસોમાં ઉના પાણીમાં દિવસમાં એવાર અડધો અડધો કલાક બેસવું. પેડુમાં દુખાવો થતો હોય તો છૂના શુકાથી-નળીયાથી-કે મીઠાની પોટસીથી શેક કરવો.

(૫) અટકાવ આવતાં પહેલાં ત્રણ દિવસ પીતપાપડાની ભરમ (સાટકામાં કે કોડીયાના સપૂટમાં ખાળીને બનાવેલી.) ચોખાના ઘોણા (ચોખા ધોયેલા પાણી) માં વાલ વાલ દેવી.

(૬) અટકાવના દસમાથી વીસમા દિવસ સુધી શુભળ (યોગરાજ) દેવો.

(૭) ખોરાક સાદો દેવો. દરત સાફ આવે તેમ કરવું, દસ્તાની કબજીપત રહેતી હોય તો રાત્રે સુતી વખતે પ્રસંગોપાત શેરેલ કુડુ-દરે-અને સિંધાલુણની ફાટી એઆનીભાર ઢિના પાણીમાં ભેરી.

(૮) અંદરજવ અને સોવરસનું લુનું “૩” ભેગાં ઘુંટી નાના ખોર જેવડી પાણીમાં ગોળી વાળી અટકાવ પછીના આઠ દિવસ પહેરવી.

(૯) આદાર વિદ્યારમાં નિયમ રાખવો.

(૧૦) મન નિર્મળ, ઈશ્વર ભક્તિમાં રાખવું. યથાશક્તિ ધર્મ દાન કરવું. સારા પુસ્તકો વાંચવા, સત્સંગમાં રહેવું અને અન્તઃકરણ પ્રશુદ્ધિત રહે એવી રીતે વર્તવું.

બાળક માટે માનું દુધ.

લેખક: રા. રા. હરગોવિંદ જોષીતારામ દવે.—ગોધરા.

આધુનિક સમયમાં ઘણી દુરિયાદો સાંભળવામાં આવે છે કે—“ બચ્ચાંની માતાના સ્તનમાં દૂધ નથી, તેથી શીશીઓદ્વારા બકરીનું ચા ગોનું દૂધ બચ્ચાંને આપવામાં આવે છે; ” પણ નીચેની માતાના સ્તનનું દૂધ જેવો શુદ્ધ આપે છે, તેવો ગુણ બીજા કોઈ દૂધથી થતો નથી. માટે દરેક માતાએ તન્દુરસ્તી ભળવી બચ્ચાંને પોતાના સ્તનના દૂધનું પાન કરાવવા પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. ઘણાં વગેરેનું દૂધ બાલકને આપવાથી પણ ઘણા અનર્થ થાય છે. અને બીજી ઉત્તરતી ભત્તીનાં શુદ્ધ કર્મ વગેરેના અશ બાળકમાં દાખલ થવા પામે છે. છતાં જ્યારે માતાઓ બચ્ચાંને પોતાના સ્તનના દૂધનું પાન કરાવવાને અ-

શક્તિમાન હોય ત્યારે તેમણે નીચે આપેલા સાદા ઈલાજ અજમાવી જોવા ખાસ બધામણ છે.

“ બાળકની માતાના સ્તનમાં દૂધની શક્તિ ઠરવાની તરકીબ.”

“ આજરનાં બીજ, કંદાનાં બીજ, સસગમનાં બીજ, મૂળનાં બીજ, સુઆ, વરિઆળી અને ઉંચી જાતના રવચ્છ રોકેલા ચણા એ સઘળાં બીજો સરખે બાગે લેવી, અને તેને ખાંડોને ચૂર્ણ કરી એક કાચની રવચ્છ ચીથીમાં ભરી મૂકવું, અને તે ચૂર્ણ રહવારમાં ૧૫ થી તે ૨૩. બા. સુધી ફાકવું અને તે ઉપર ગાળનું યા બકરીનું પાશીર અથવા અચ્છેર દૂધ પીવું. ” (ગુસ્સા સમઢમાંથી.)

સ્રી બાળકોની માવજત.

લેખક: રા. રા. બાપાલાલ પરીખ.—મુબાઇ.

મુઆમમાં અને ખ્દાર ગામનાં રથજોમાં આપણી આપે ભગિનીઓ માટે શિક્ષણ વગેરે ખોલવામાં આવ્યા છે, નવાં વાંચન, ગુંથણ, સીવણ, જરત, સંગીત, વગેરે ઉપર પુરતું ધ્યાન આપાય છે; તેટલું જ નહીં પણ કેટલેક રથજો નીતિ અને ધાર્મિક વિષયોપર વિવચન કરવામાં આવે છે પણ ‘ માવજત ’ વિષેનું શિક્ષણ અપાતું જોવામાં આવતું નથી.

બાળકોને ઉછેરતાં તેઓના મંદવાડના પ્રસંગોમાં માતાઓના ‘ માવજત ’ ના બીન અનુભવે ઉપચારો કર્યા છતાં બાળકો રોગનાં ભોગ યથા પડે છે ! આવા કમચાંચો માટેના “ ઘરગથુ ઉપચારો ” વિશે રા. રા. અમૃતલાલ મુંદરજી પઠિઆર તરફથી આપના માસિકનાં અપાતા લેખોને ખ્યાનપૂર્વક મનન કરવા આપણી આપે ભગિનીઓને મારી આગ્રહપૂર્વક કથામણ છે.

ધું એકજ દાખલો આપીશ કે અર્જુનારણુ પાળીના પ્રસંગે શરીરની માવજત કેમ કરવી, ઠઈ વસ્તુઓનું સેવન રાખવું અને કંઈ વસ્તુઓ ત્યાગવી, આવી બીનાઓના બીન અનુભવે કવખતે સુવાવક યથાતા અને તેને લઈને મરણ નીપજ્યાના અભવ તો હાંખી માંદગી ભોગવવાના દાખલા ઘણા મળી આવે છે; એટલેજ નહીં પણ દેવયોગે તેવા બાળક જીવતાં રહે છે તો ધણીખરાં જન્મ રોગીજ નીપડે છે !

પ્રમુતિ કાળને બાદ પણ ઘણાખરો તેવોજ છે. કેટલીક વખત અણુશક દાખલો કુમળાં ફલજેવાં બાળકોની માવજત કેમ કરવી તે જાણતી હોતી નથી અને તેને લઈને જન્મની સાથેજ મરણના કેસો ઘણા નીપજે છે. પણ જો ધરનો સ્રી વર્ગ અગરજ સર્ગાવદાલાં આવી માવજત જાણતાં હોય તો તેથી તેવા કેસોમાં કેટલો બધો ઘટાડો થય ?

પ્રસવકાળ એ સ્રીઓના મરણના અણી પ્રસંગોમાંનો એક છે અને તેમાં આટલી બધી બેકાળજી બતાવાય એ ખરેખર રોગમનીષ છે. કારણ કે તેથી માતાની પોતાની છંદગી પણ વધારે જોખમમાં આવી પડે છે.

બાળકના જન્મ પછી તે તે ગાંધી રહે ત્યાં સુધીનો પ્રસંગ પણ ખાસ ‘ માવજત ’ ને પાત્ર છે. કુમળાં અવયવોને લઇને કાંઈ પણ રોગનાં બાજ તેઓ સહેલાઈથી ઘઈ શકે છે અને માતાઓની યોગ્યતા અભાવે વરાધ, રવવા, વગેરે અનેક કાચકર ઘાતક રોગોનાં ભોગ થયેલાં બાળકો મરણ સરણ થાય છે.

સમય પશુ એવો બારીક આવી લાગ્યો છે કે આપણાં આર્યસાત્ત્વો પ્રમાણે પર-
જુવા થોડા ઉમરની થયેલી કન્યા દ્વાર તેટલી ઉમરે ગર્ભ ધારણ કરે છે અને તેવી ક-
ન્યા ૩૫ માતા કર્મથી અનુભવ લઈ શકે? દાવ જમાનો બદલાયો છે અને આપણે પશુ
તજાઈએ છીએ. ત્રણ માસનું બાળક વરાધ અમર રતવાના દરેકથી પીડાતું હોય અને તેને
ઉમેજી દવાઓનું સેવન કરાવવામાં આવે અથવા તેને મ્હા પાવાની શરૂઆત કરવામાં આવે,
તો તેથી શુ કાપડો થાય?

આપણાં વનરપતિ ઐષ્વર્યો અને તેના ઉપચાર તેના બાળકોના દરદોમાં અત્યુક્ત અસ-
રકારક નીવડે છે એમ મારો જાતી અનુભવ છે આવી દવાઓ ધણી વૃદ્ધજન બાણે છે
પશુ તેમની સાથે તેલુ ઉપયોગી રાત નાશ ખાગવ નું, માટે રા રા પડીપાર અને એવા
બીજા વીહાનોના આ બાળત વખારે લોકોની જાણમાં લાવવાના પ્રયત્નો મને તેમને ધન્ય-
વાદ થટે છે, અને આવા પ્રયાગો ચોતરફ થવાની જરૂર છે.

ગૂંથળકલા.

અજૂરીના ગલપદો.

લેખક.—નર્મદા કાશીરામ ત્રીવેદી, ગોધા.

સાધન— કીરમણ, અમર પ્લુ (બાથગામી) ઉન તોલા ૨૦, હાથીદાંતાના સોપા
નં. ૨ (લેખકના સોપા સેવાથી મજબુત થશે.)

પહેલા હાર—ટાંકા બાવીસ બનાવો.

બીજી— સાદી ગુથો.

ત્રીજી— એક આંટા લઇને એક સાદો ગુથો પછી ત્રણ સાદા પછી ગુથ્યા વગરનો
એક કાઢી લો પછી બે ભેગા સાદા ગુથો, બે ભેગા ગુથેલા સાદામાંથી
વગર ગુથેલો કાઢી નાંખો.

ત્રણ સાદા ગુથો બે ટાંકાને આંટા લઇને સાદા ગુથો ત્રણ સાદા પછી
એક ગુથ્યા વગર કાઢી લો. બે ભેગા ગુથેનામાંથી વગર ગુથેલો કાઢી
નાખો ત્રણ સાદા ગુથો છેતે એક ટાંકા આંટા લઈ દેવે તમારા સોપા
ઉપર ટાંકા મણી લુઓ બાવીસે બાવીસ દશે.

ચોથી હાર—પરં અથવા બપોરની એ પ્રમાણે ત્રીજીને ચોથી હાર પ્રમાણે જેટલો
વધારવો હોય એટલો વધારો.

વર્તમાન દર્શન.

વિગ્રહની વીરાંગનાઃ બેલિજયમની રાણી.

લેખકઃ શ્રીયુત્તમ “ L ” (હાલમાં બોધ ઇન્ડિયા ઉપરથી-).

જર્મન પ્રજાની કૂટતા સામે ધર્ષ, સંસ્કૃતિ સ્વતંત્રતા અને સમાનતા રક્ષણ કરનારાઓ સંઘે લલિજયના ઇતિહાસકારને લખવાનું પ્રાપ્ત થયે, ત્યારે એક અને તેમાં મહત્વનું સ્થાન મળશે, એમ સ્ટાન્ડર્ડ પત્રને એક લખનાર જણાવે છે.

બેલિજયમના સુબેદ્ય પ્રિય રાજાનાં પત્નિ રાણી ઇલીઝાબેથ આ મહાન વિગ્રહમાં મહત્તા પામ્યાં છે, તે માત્ર તેમના પતિ સાથે રજ્જુસામયમાં જવાને લીધેજ નહિ, પરંતુ તેમની વ્યવસ્થા, ધૈર્ય સ્વાત્મભોજ, અને અતે સત્યનોજ જય છે એવી તિવ્ર શ્રદ્ધાથી, પ્રજાની તેમજ સેવા ઉદ્ભવેલ છે તેથી, તેમનો દેશ એક પાતકી-દુમલા કરનારથી યથાથો છે. આપું જમત જે અત્યારે ન્યાય અને અન્યાયનાં સત્વેનું પરસ્પર મુદ્દ જોઈ રહેલ છે, તેની પશુ આ રાણીએ સેવાજ બતાવેલી છે.

રાણી ઇલીઝાબેથ જાવેરીયાના ડયુક આર્ચ્સ ધીઓડર અને બ્રેમ-આનાં હમેશનાં પુત્રી થાય છે. તેમનો જન્મ પોસનહોલ્તમાં ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં થયેલ છે અને વર્તમાન મુદ્દ મારે થયા અગાઉ પોસન દિવસ ઉપર તેમની જન્મતિથિ હતી.

ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં તે વખતના બેલિજયમના ગાદી વારસ (હાલના રાજા) આ. ફ્રાંક સાથે તેમનું લગ્ન થયું. તેમનું મુદ્દજવન ધર્મજ સુખી નિવડેલ છે. શાન્ત આનંદ અને ડૉલ્ફિનિક મોજશોખથી તેમની પવિત્રીત જીંદગી આદર્શરૂપે તેમના દેશમાં માનવામાં આવે છે. આ લગ્નથી તેમને ત્રણ સંતાનો થયેલ છે. શાહનશાહ લીઓપોલ્ડનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં, શાહનશાહ આર્ચ્સનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં અને શાહનશાહ મેરી એસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં થયો હતો. ત્યારે હાલસરને વિચાર બેલિજયમનો નાશ કરવાનો થયો, ત્યારે આર્ચ્સના શરૂનશાહી રાજમહેલમાં જગતનું એક ધર્મજ સુખી મુગલ વસતું હતું; અને જર્મનોએ દેશ ઉપર હુમલો કર્યો પછી અઠવાડીઆઓ સુધી આ બાદશાહી કુટુંબે પોતાનો અવાસ ખાલી કરવાની ના પાડી. રાણી તો રથુટન-રાણસી પ્રજાના હુમલાની સામે યવાની પશુ તૈયારી કરી રહ્યાં હતાં.

આર્ચ્સના જર્મનો જ્યાંસુધી દાખલ નહોતા થયા અને એન્ટવર્પ ઉપર ઘેરા બાલ-વાનો બપ નહોતો, ત્યાં સુધી રાણીએ પોતાનાં સન્તાનોને ઇંગ્લાંડ લાવવાના નિર્ણયનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો. પછી બેસાંજરોડમાં લોર્ડ કર્ઝન બોધ કેંકસરટને ત્યાં પોતાનાં બાળકોને મૂકવા હોમની સાથે આવ્યાં અને જલદીથી રાજા જે બપમાં મૂકાયા હતા, તેનાં સાથી થવાને પાછાં ફર્યા.

આ બે માસ અગાઉ બન્યું છે. ત્યારપછીથી ગામડીઆનું ઝુપડું, લગ્નપદ સીપાઈનો તંત્ર અથવા દહાડાની ખાઈ, જે રાજાનું થોડા વખતનું વિશ્રામસ્થાન અને છે, ત્યાં રાણી ઇલીઝાબેથ તેમની સાથેજ હોય છે;—મુશ્કેલીઓ વિસરેલાં અને બપ સામે દસતાં.

રાજ્યને ફરીથી ઠેલોક કાળ વીત્યા ઈંગ્લેન્ડમાં-સલામતી અને આરામમાં-જન્મ રહેવા તદ્દમને કહ્યું અને દરવખતની માફક તહેમલે રાજ્યની આવી માગણીનો અસવીકાર કર્યો.

જ્યારે એન્ટવર્પમાં હતાં ત્યારે રાજ્યને પોતાના પ્રધાનને કહ્યું કે “ જો જરૂર પડે તો મહારા બહાલા પ્રધાન ! હું અને તદ્દમે, આપણે બન્ને બંદુક લાઇ લડાઇમાં ઉતરશું.”

તે વખત રાણીએ ઉમેર્યું હતું કે “ તેવીજ રીતે હું પણ, -અને મહારી સાથે બેસી-યમની બધી સ્ત્રીઓ.”

રાણી ઇલિઝાબેથે આ વચન પાળ્યું છે. કારણકે તેઓ નિરંતર રણસેત્રમાં લવાયેલાને મદદ કરતાં, લડનારાઓને ઇત્યાદિ પ્રેરતા અને પોતાના સ્વામીને આશ્વાસન આપતા ફરે છે.

રાણીને પૂરેપૂરી રીતે દાકતરી આવડે છે. એમનાથી મળેલી તાત્કાલિક મદદથી બચેલા સિપાઇઓની અનેક વાતો કહેવાય છે.

રણસેત્રમાં લખતો પ્રદેશ ત્યજી જતા અમલદાર મંડળે એમને એકલા વિનવ્યાં, ત્યારે એમણે કહ્યું: “ અત્યારે હું” રાણી નથી પણ તમારી સાથે સમદુઃખીઓ છું. એક વખત રાજ્ય, સાહેબ સાથે મોટરમાં ફરવા જતાં એક ટાવર (રબરની વાટ) તૂટી ગઈ, આસપાસ વરતી નજરે ક્યાંય પડતી નહોતી; અને હાંકનાર સાથે નહોતો; મહેનત કરી વાટ સમી કરવા સિવાય ક્ષુદ્રકો નહોતો. રાજ્યસાહેબ તે સમી કરવા મંડ્યા અને હું તેમની મદદગાર બની હતી. અત્યારે જ્યારે હુષ્ટ દુરમન આપણાં દેશ ઉપર ચડી આવ્યો છે, ત્યારે આપણે સૌ લડવૈયા છીએ અને દિવસની પ્રત્યેક ક્ષણે મૃત્યુના મુખમાં જોયો ધસ્યા જાય છે, તેમનાથી ઓછી ઇચ્છાથી હું મારા દેશને માટે મરવા તૈયાર છું એમ કોણ કહે છે ? ”

“સિપાઈઓ એને પૂછે છે, એને કેવી ગણે છે. લોકો પણ એને પૂછે છે-એને સાધ્વી ગણે છે ”-રાણીના નામની પદ્મચુનો અમલદાર રાણીની આવી પ્રશંસા કરે છે:

“ રાણી ઇલિઝાબેથે ધણું જીવો ! મહાન રાજ્યેશ્વરી પણ સર્વથી અધિક રીતે મોઢી, બલી અને સાચી સુંદરી છે.”

યુદ્ધ અને સ્ત્રીનો પ્રેમ.

(મળેલું.)

યુરોપનો સંગ્રામ થઈ ધયો, તે પહેલાં એક ફ્રેન્ચ મુવતી બર્જિનમાં નોકર રહી હતી. જ્યાં એક જર્મનની સાથે તહેને પ્રેમ બધાયો હતો. ફ્રેન્સ અને જર્મની વચ્ચે લડાઇ ઝાહેર થતાં તહેણે સ્વદેશ આવીને લોકરી ખાતામાં સેવા કરવાનું સ્વીકાર્યું.

એક દિવસ પેલા જર્મન મુવાનને તહેણે રણસંગ્રામમાં જોયો. તે ધાપલ ધધેલો હતો. સારવાર કરીને તહેને સાજો કર્યો; અને પછી જણાવ્યું કે “ આપણે જુદા પડ્યું જરૂરનું છે. હું દેશના દુઃખન સાથે કદિ લગ્ન કરીશ નહિ. ”

પણ આવી તહેને અત્યંત હૃદયવેદના થઈ. તહેની જિંદગી બદલાઈ હોય એમ જણાવ્યું. તે જીવતી છતાં મૃતપ્રાય દેખાતી હતી. એવામાં તહેને ગોળી વાગી, અને તે મરણ પામી. ફ્રેન્ચ લશ્કરની માણસીએ તહેને ફાંટી, તે જગોળે નીચેનો લેખ મૂક્યો છે: “પોતાના દેશને જિંદગીમાં પહેલું સ્થાન આપનાર મહાન ફ્રેન્ચમાણુ અદિ” સતિ છે.”

“ મહાયુદ્ધનાં મહાન કર્મો” માંથી.

ઈનામી હરીફાઈનું પરિણામ.

ગયા નવેમ્બર માસના અંકમાં જાહેર કરેલી ઈનામી હરીફાઈઓનું પરિણામ રજુ કરતાં અમને આનન્દ થાય છે. ઈનામ મેળવનાર છહેનો તથા બંધુઓને અન્તઃકરણ પૂર્વક અભિવન્દન આપીએ છીએ; અને જેઓ ઈનામ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયાં નથી, તેમને જણાવવા રાજ લઈએ છીએ કે, આત્રી અનેક હરીફાઈઓ મુંઢરી મુખ્યોને અંગે ચાલુ રાખવા વિચાર છે; તેથી વહેંચું મોડું સમજા માફકાને-તેઓ પ્રપત્તો ચાલુ રાખશે તો-જરૂર કંઈને કંઈ ઈનામ મળી શકશે, એમ અમારી ખાત્રી છે. માટે બને તેટલી વધુ હરીફાઈઓમાં ભાગ લેવા સર્વને સપ્રેમ આમંત્રણ છે.

૧.

માગવેલીનીકૃપા:—૩. ૧૦ તું કરન્સી (બેન્ક) નોટ સીલખધ પાકીટમાં મૂકવામાં આવ્યું હતું, તેના ઉપર નંબર ૪૦૮૧૬ હતો. ધણા માહકાએ હરીફાઈમાં ભાગ લીધો હતો, છતાં આ ખરો નંબર કોઇ તરફથી મળ્યો નહોતો. તેથી તેની પાસેના નંબરો લખી મોકલનાર નીચે જણાવેલા બે માહકોની વચમાં એ ઈનામની રૂ. ૧૦ ની રકમ જોડી નાંખી, દરેકને પાંચ રૂપિયા શેકડા મોકલી આપવામાં આવ્યા છે:

સૌ. નંદગવરી નગીનલાલ સેતલવાદ.—અમદાવાદ.

રા. ભાગુલાલ માહુનલાલ વસાવડા.—ભાંગરોળ.

મુચના: (૧) આ હરીફાઈ માટે જે નોટ પસંદ થાય છે, તે કોઇ ચોક્કસ નંબર પહેલેથીજ નક્કી કરીને થતી નથી; પરંતુ અમુક દિવસે અનાપાસે જે નંબર હાથમાં આવી જાય, તે પાકીટમાં મૂકી દઈ તેના ઉપર સીલ કરવામાં આવે છે. એટલે જણાવેલી સંખ્યાઓમાંથી સરવાળા-આકાશકીની મદદથી નંબર કહાડવા જે પ્રપત્ત થતો જેનામાં આવે છે, તેને નાહક માયાકૂટજ્ઞ ગણવી પડશે. ભાગવેલીની કૃપાથી અનાપાસેજ તે નંબર હાથ લાગી શકે; તે સિવાય બીજો કોઇ રસ્તો નથી.

(૨) નોટ કવરમાં બીટીને મૂક્યા બાદ, તેની યુક્ત યથ ગયા પછીજ તે ઉઘાડવામાં આવે છે અને તે નંબર ગોધિવામાં પણ આવતો નથી. તેથી સ્વાભાવિક રીતે અમારા સ્મરણ માં તે રહે, એ સંભવ એછો છે. આમ હોવાથી તે નંબર કયો હશે, તેનો અડસટ્ટો મેળવવાને કોઇ કોઇ વિચિત્ર મર્ગોએ જે અયોગ્ય પ્રયાસ થાય છે તે નિષ્ફળ છે, એમ જણાવવું જરૂરનું છે. ઈનામી હરીફાઈઓને લગતો કોઇ પણ રીતનો ખાનગી પત્ર બ્યવહાર ચલાવવામાં આવતો નથી.

૨.

વિદ્યાકલાની હરીફાઈ:—આ હરીફાઈ માટે મુદત વધારવામાં આવી છે. આ વિભાગને અંગે દિલગીરી સાથે જાહેર કરવું પડે છે કે હરીફાઈ માટે આવેલા લખાણો સતોષકારક ન હોવાથી તેનો નિર્ણય મુલતવી રાખી, મુદત વધારવામાં આવી છે. તેથી પાકીટમાં અને લેસ્ટ ગ્રંથર્ણનાં લખાણો તા. ૧૫ મી જુન ૧૯૨૫ સુધીમાં મોકલવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. આ લખાણો બીજી ભાષામાંથી ભાષાન્તર રૂપે હશે તો પણ ચાલશે; પરંતુ ભરત ગ્રંથજીનાં લખાણો સાથે તેની આકૃતિ કહાડેલી હશે

તો તે વધુ ઉપયોગી હોઈ, વધારે સારા ઈનામને પાત્ર ગણાશે જો કે આકૃતિ શિવાપનાં લખાણો પશુ મોકલી શકાશે આશા છે કે ધરુણી બહેનો આ હરીફાઈમાં ભાગ લેશે.

ઈનામો: છતાં જો બહેનોએ તરફી લઘુ લખાણ મોકલ્યાં છે, તોમને ઇનામ તો મળવું જોઈએ, એમ અભિપ્રાય ધરાવી ત્રીયે જણાવેલી રકમના ઈનામો આપવામાં આવ્યાં છે:

પાકશાસ્ત્ર

સૂચવણકલા.

૧. ૧-૦-૦ સૌ, વસન્તભૌરી.-અમરેલી. ૨. ૧-૦-૦ બહેન પ્રેમલાલની મજમુદાર-
મુબાઈ.

„ ૦-૮-૦ „ અરજીલક્ષ્મી.-અમદાવાદ. „ ૧-૦-૦ સૌ, તર્મદા ઠાણીરામ ત્રિવેદી-
„ ૦-૮-૦ „ કુર્બાકર આહલે શ્રાવણ પત્ની. * હમોઈ.

સૂચના: આ બહેનોને તોમને મળેલા ઇનામની કિંમતનાં બી-ઉપયોગી પુસ્તકો મોકલી આપવામાં આવ્યાં છે.

૩.

ચાલ હરીફાઈ—આ હરીફાઈને અંગે લેખ મોકલનાર દરેક બાલકને ઉત્તેજન લાખઈ ઈનામ આપવામાં આવ્યું છે. જો કે લલિતમાં તેમ ન થઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે, છતાં અમને આશા છે કે દરેક પછીની બાલ હરીફાઈઓમાં બાલકોની ધણી મોટી સંખ્યા ભાગ લેશે. ઇનામ માટે જાહેર કરેલી રકમમાં વધારો કરીને રૂપિયા ચારને બદલે રૂપિયા છતાં ઇનામ જહેવવામાં આવ્યાં છે.

બાલિકાઓ:

બહેન પ્રેમલીલા મુમન્તભાઈ મહેતા.	(ઉ. વ. ૧૧)	અમદાવાદ.
„ સૌદામિની રમણભાઈ નીલકંઠ.	(„ „ ૧૧)	
„ જેમનબહેન મોહનલાલ દવે.	(„ „ ૧૨)	મુબાઈ.
„ કુંદુમ અન્નવદરામ મુન્શી.		મુરત.
„ કુલિકા મનવદનરામ મુન્શી.		
„ ઉર્મિલા શિવપ્રસાદ પંડિત.	(ઉ. વ. ૮)	કોટક.
„ ઈન્દુમતી બોગીલાલ.	(„ „ ૯)	જલસદણ.

બાલકો:

બાઈ દેવેન્દ્ર રણછોડલાલ મજમુદાર.	(„ „ ૧૩)	વડોદરા.
„ સાકરલાલ મીજલાલ સાહુ.	(„ „ ૧૩)	પાદરા.
„ નરવર એમ. વીમાવાળા.	(„ „ ૧૪)	મુરત.
„ નવનીલલાલ રૂપચંદર શાહી.		વડોદરા.
„ ત્રંબકલાલ લખમીચંદ સાહુ.		લોખડી.
„ મોહનલાલ પી. આસર	(ઉ. વ. ૧૨)	અમરેલી.

સૂચના: બહેન પ્રેમલીલાને સારા દરકત માટે, બહેન સૌદામિનીને સહકાર માટે, તથા બહેન જેમન બહેનને કાંતપણુ જૂથ વચ્ચે લખવા માટે, તોમને મળેલા ઇનામમાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

* ‘સૌ. કુર્બાકર—પત્ની’ તરફથી તોમનું ખર્ચ નામ લાખ મળેલી તોમને પશુ ઇનામનું પુસ્તક મોકલવામાં આરશે.

ખેનેના ઉમિંસા અને ઈ-દુમતી-ઉમરના પ્રમાણમાં ત્હને ઠીક લખ્યું છે; પણ દરકત સુધારવા માટે દરરોજ થોડું થોડું લખવાનો મહાવરો રાખશે તો સારો ફાયદો થશે.

ખેન કુસુમ-ત્દમારા દરકત અને સફાઈ સારી જણાય છે, પણ સંભાળથી લખેલ શૈલી રહે છે.

ખેન રૂદ્રિકા-વધારે સફાઈથી લખેલ. અને લખ્યા પછી તે વાંચી જાઓ, ખૂસી રહે છે.

ભાઈ કેવેન્દ્ર અને નટવર-અન્નેએ ઉમરના પ્રમાણમાં અવગણ કીધી કંપો લાગે છે.

પણ નટવરે કહિન સંસ્કૃત શબ્દો યોગ્ય પ્રમાણમાં અથવા વધારે કાળજીથી વાપરવાનું જોડણીની ખૂસી રહે છે.

ભાઈ સ્વાકરલાલ અને નવનીતલાલ-ત્દમારા દરકત સુધારો તથા વધારે કાળજીથી લખવાની રેવ રાખો.

ભાઈ નટવર અને ગ્રંથકલાલ- વાર્તાના વિષયની ત્દમારી પસંદગી ખાસ વખાણવા યોગ્ય નથી.

૪.

ઈનામી વાર્તાની હરીફાઈનો નિર્ણય આવતા અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.
ઈનામી હરીફાઈ માટે સામાન્ય નિયમો:

૧. સુન્દરી સુબોધનું લખાણ જાણુ દરો, તેઓજ આ ઈનામી હરીફાઈમાં ભાગ લઈ શકશે. જે હરીફાઈએ લખણ અથવા અસુક વર્ગના વાંચકો માટે ખુલી હોય, ત્હને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

૨. હરીફાઈ માટેના લખાણો તથા પત્રો નીચે જણાવેલે સરનામે મોકલવા.

૩. હરીફાઈ માટે આવેલાં લખાણો (તે માટે ઈનામ મળ્યું હોય અથવા નહિ, તો પણ તે-) ઉપર આ પત્રના તંત્રીનો સપગો હક રહેશે અને ચેત્તર લાએ તે પ્રકટ કરી દેશે.

૪. ઈનામની રકમમાં તે મોકલવાના અર્થનો પણ સમાવેશ થાય છે. નર્મી રોકા શિયા જણાવેલા નહિં દરો, ત્યાં ઉપયોગી વસ્તુઓ અથવા પુસ્તકો આપી શકશે. અને ઈનામની રકમમાં અથવા હરીફાઈના વખતમાં પણ મંત્રીની ઇચ્છા પ્રમાણે ફેરફાર કરી શકશે.

૫. હરીફાઈ માટે મળેલાં લખાણો, ભાષાન્તર અથવા અનુવાદ દરો અને તે જણા માં તે રહે, અર્થ નહિં દરો, તે તેની જવાબદારી તે મોકલનારને સીર રહેશે. દરેક લખાણ મેળવવાને કોઈ જાણુએ અને ચેત્તર હક્કથી જાણાઈ જાય તેમછે.

જણાવણું જરૂર જોઈ હરીફાઈએ સંબંધી કંઈપણ ખાનગી વસ્તુવધાર ચલાવવામાં આવશે નહિં. વ્યવહાર ચલાવવા જોઈ હરીફાઈએ માટે પત્રો અથવા લેખ જૂદા જૂદા કાળો ઉપર લખવા

૬. દરો તો દરકત નહિં, પરંતુ તે કવરમાં હરીફાઈએ સિવાયની

વિચાકલાતી દરોફ-થી, તે તરફ ખાન આપી શકાશે નહિં.

ખા વિલાસને અ જે દિલગીરી સદગી જાગતમાં મંત્રી-ઈનામી હરીફાઈ, એમનો કરાવ તરી સમજૂતીથીજ સુન્દરી સુબોધની ઈનામી હરીફાઈઓમાં ભાગ

કરી લેવો પત્ર લખતાં (માદક હોય તો) પોતે કયા નામકામથી પ્રદક્ક તરીકે આપશે; પરાવર્તુ.

મંત્રી-સુ. સુ. ઈનામી હરીફાઈ.

સુંદરી સુબોધ * માસિક વધારો.

આપણા બાલકો ઉપર દેશનું અનિષ્ઠ આધાર રાખે છે, આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમદિત છે, તથા આપણા બંધુએની સદાય વિના પ્રતિ થવી હિત છે: આથી-પોતાનામાં તેમજ બીજા પુરો, બાલકો, -સર્વમાં સદાચાર અને સુરિચાર, તથા ઉદ્યોગ, સાધ, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ તિર-ત્ર પ્રયત્ન કરી કરવો, એજ બાલક સંતાનનું ખરું દેશપ્રેમ છે.

સુંદરી સુબોધ:

પુસ્તક ૧૨.-અંક ૬.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૫.

સરસ્વતી.

અઘોરકામિનીનું સ્વં ગૌરવ:

एक दिवस देवी अघोरकामिनी निशाळ भणावी रखां हतां एटलामां. .... (डोकटे र्हेपने) जणाव्युं के पडोशमां एक निराधार नारी सूचावड पछी मांदी पडोने पांढाय छे, रहने मददनी जरूर छे ..... आ समाचार मळमां वाग तरतज ए डाक्टरने लडने ए स्त्रीना घरमां गयां. पहेलांनो र्पां आगळ मळमूत्रथी खर-दायलां चीथरां पडेलां हतां, ते उपाडीने फेंकी दीथरां. ध्यारपछी पोताने हाथे सावरणी लडने घरमांपी बासीदु बाळयुं. प्रसूतिनी पयारी तथा वस घणां गदां हता, तथा पोताने घरथी घोएलां वछ चादर वगेरे मंगावीने पयारी नवी चीजवी, तथा माता अने पुत्रने ननां वस पहेराव्यां. जे वखते ए पोताना हाथमां सावरणी लडने घर बाळी रखां हतां, ते वखतमां ए स्त्रीनो पति वहरथी आवी पहेच्यो अने ऐमने एतुं इळकुं काप नहीं करवाने चिंतित करी. त्वारे एमणे जणाव्युं के “ आ हाय सेवाना काममां नहीं आवे तो बीमा शा काममां आवे ? ” र्हेमनी सेवा, सुश्रूषा तथा मयुरा आश्वासनथी ए प्रसूतिने एटलो वयो संतोष भयो के देवी अघोर कामिनी विदाय यवा लाग्वां त्वारे एणे कहुं: “ मा, आजे हमे म्हारो जीव बचाव्यो छे. घेर जडने प्रसूतिने सारु दूध, सायुचोखानी खीर वगेरे तैयार करीने भोकरसा लामां अने अने दररोज जोर द्यावलातुं तथा चिकित्सा करवातुं काप डॉक्टर बामारुपनायने सोंपुं. ज्यामुथी ए चारि मादी रही त्पामुथी पोने पण दररोज तेने जीवा जतां.... . . . .

जनसेवानी खातर एमणे पोताना तेमज कुटुंबना मुख, संपद, भाग विळास, सर्वेने तिळांजळि आपी हती. अने ए परोपकार कोने माटे ! कीर्ति के सरकारी सम्मान प्राप्त करवानो तो रहमन स्वप्नमां पय अभिछाय न्हेतो: मानवबन्धुभोनी सेवाद्वारा, घटघटमां व्यापी रहेला परमात्मा जेने ए “मा”ना मयुरनामथी संबोधन करता, रहने प्रसन्न करवा खातरज एमंतुं समस्त जीवन समर्पित हतुं.

— शिवमसाद पंडित दाव “ देवी अघोरकामिनी. ”

મુંબઈની હિંદી સ્ત્રીઓ તરફથી માનવન.

માનવતાં બહેન,

સૌ. કસ્તુરભાઈ મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી,

હિંદવાણીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની ઘડતરમાં આપ બ. હેતે ઉત્તમ પ્રકારનો ભાગ લઈ હિંદના સુપ્રત્યક્ષ દેશભક્ત મિ. ગાંધીના ધાર્મિક કાર્યમાં હૃદયેશ તેમની પાસે રહી તેમના દુઃખે દુઃખી તેમના સુખે સુખી રહી એક હિંદી આદર્શ-ગૃહિણીનું એક અનુષ્ઠાન દર્શાવે આખી દુનિયાને બતાવી આપ્યું છે. તે માટે અમે બધાં મગરૂર છે અને પોતાની માનુષ્યમિત્ર પાછા પધાર્યા તે પ્રસંગે ખરા અંતઃકરણથી અમે આપકાર આપીએ છીએ તથા આપના આનંદદાયક ચહેરાના દર્શનનો અમુલ્ય લાભ અમે બહેનોને આપીએ છે તે સાર અમે તમામ મુંબઈની હિંદી સ્ત્રીઓ આપ બહેનનો મોટો આભાર માનીએ છીએ.

ક્રમસંગે દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની ઘડતરનું પાછું વર્ણન કરવું ઉચિત નથી. છતાંમી હુરીફાઈને, સુધી સત્યાગ્રહની જે લાગણી હિંદીઓનો તરફથી અસાવવામાં

૧ મુંદરી મુખોપનું ક્ષેત્રે અવલોકન કર્યું છે.—

સકાર જે હુરીફાઈને સંવળા જ્યારે દેશભક્ત મિ. ગાંધી દરબાન અથા તે દરબાનની નિયમ લાગુ પડતો નથી. જિનારાયર ઉત્તરવા ન દેવા સાર કોલાહલ મચતી

તથા બ્રિટિશ સલતનતમાં તેનો દગ્ગળો ઉઘો રહે તે સારૂ સત્યામહની લડત પાછી ચાલુ કરવી પડી તે વખતે આપ આપના સુવિખ્યાત પતિને પડખે રહી હિંમતવાળા તથા આંશાવંત પતિને એક બધી પત્ની તરફથી જે ઉમદા મદદ મળવી જોઈએ તે આપના તરફથી મળી હતી સત્યમહની લડતમાં પતિને ફટેહ ન મળે એવા ચારે બાજુના સળેગો નિહાળ્યાં છતાં તેમને એક હિંમતવાન શૂરવીર સ્ત્રીતરીકે પોત્ય ભુરસો આપી એક ખરેખરી હિદીવાન સ્ત્રીતરીકે અમારી સમક્ષ તમે ધણો ઉમદા ચરિત્રનો નમુનો રજુ કીધો છે.—તમારી રાહબરી હેઠળ ધણી સ્ત્રીઓએ હિંમત, ઉત્સાહ અને વીરતા દેખાડી કેદ-ખાતું પસદ કર્યું હતું—સત્યામહની લડતમાં તે વખતે કોઈ પણ દિશાએથી મદદ આવી નહીં પહેલે તોપણ ૧૦૦ મરદો ને ૪૦ સ્ત્રીઓએ જરૂર પડે તો વિના ફળ મળ્યે લડતમાંથી પાછા ફરવાને બદલે મરવાનો નિશ્ચય કરી હતો

આવી વાતો સાંભળીને સ્વદેશ પ્રેમની અમારી લાગણી સતેજ થઈ. સતી, શુરી, બહાદુર યસતણી રજપૂત સ્ત્રીઓના જન્મચરિત્રો વાદ આવ્યા. વીસમી સદીમાં અબજોરૂપ ગણાતી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી, પરમુલ્કમાં લગાઈને સમયે નહીં-પણ શાંતિના સમયમાં ઉચી કેળવણી ન લીધા છતાં પણ અમારી રાજકર્તા કેમ આગળ એક ખરેખર પવિત્ર હૃદયવાળીના નામને શોભે એવું શ્રેષ્ઠ દટાત દુનિયાની તમામ ચિરંતી પ્રજા સમક્ષ ધર્મે પ્રત્યે આત્મબળ કેવું ઉત્પન્ન થાય છે ને આપ સૌ કરનુરુણાઈએ સર્વ આવમને બતાવી દિંદુ જાંબુ પડેહું તુર પાછું સતેજ કરી આપ્યું હતું—રેરા માટે, બધુંએ અને બહેનોના બધા માટે આપ બહેને પણ પતિ અને છોકરા વિશેણે લગભગ ત્રણ મહિના બહીખાતું સેવ્યું હતું. તખીપત બિમાર છતાં તુરજમા ગયાં અને ત્યાં પોત્ય ધોરક નહીં મળવાથી આપની તખીપત વધુ લથડી થઈ. અને હજી સુધી તદ્દન સુધરી નથી એ જોઈ અમારૂં દીલ દુ ખે છે —

હિંદુ અને મુસલમાન લમની ધર્મદ્વિયાની બાળતના ધાર્મિક કલહરૂપ કાયદાથી તમામ હિંદી સ્ત્રી પુરૂષો વાજબી રીતે કાયદમ્માન થયા હતા. આ પ્રસંગે આપે આપનાં પતિ મિ. ગાંધીને મળ્યા વાદગ્યાર બોલો બોલી કહ્યું હતું—કે હું તમારી પત્ની ખરી કે નહિ ? જો આ સુકાઠો ઉભો રહે તો હું તમારી પત્ની ધરતી નથી, અને જો હું તમારી પત્ની નથી તો સ્ત્રીજાતિની ગણતરીમાં ખરા સ્ત્રીતવાળી હું સ્ત્રી પણ નથી અને મારાં છોકરાં કાયદા વિરુદ્ધ થાય છે. ત્યાર પછી આપે પણ સત્યામહનું બીકુ ઝડપી પોતાના પ્રાણપતિ તરફ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરી બતાવી

ને આપે ઉચારેલા શબ્દો સુગર્મના ટાઉન હાઉસમાં હિંદના ખીજ સુપ્રત્ત વિ ઓનરે-બક્સ સર ફિરોજશાહ મેરવાનજી મહેતા સી. આઈ. ઇ એ રજુ કરી આપ બહેન માટે નીચે જાણવેલા વચનો બોલ્યા હતા કે જે વચનો અમારી આપની તરફની ઉત્તમ લાગણી પ્રદર્શિત કરવા સારૂ મળ્યા અમુખ્ય છે.

" History records the deeds of many heroines and feel sure that Mrs. Gandhi will stand as one of the foremost heroines in the whole of the world "

ધર્તિદાસ ધણી વીરભીઓના પરાક્રમેની નોંધ લે છે, અને મને ખાતરી છે કે મિસિસ માધી જગતની વીરભીઓમાં અગ્રેસર પકિતમાં વીરભી લેખારો.—

આ ઉપરાંત દિલના ખરા દિલેથી રેવરંડ એડ્ડેએ આપની તથા આપની બીજી બહેનોની કિનીકસ આશ્રમમાંની વર્તણૂક જોઈ નીચેની યાદગાર સમુદાય વખ્યા છે —

“ Dear, tender, faithful Hindu mothers, so true and so brave ! The love that you gave me, at the time of my own heart-sorrow in a foreign land bonded me to India, the Motherland herself, with a love answering to your love, and a devotion that I long to realise in action. Your gentle sympathy, and beautiful tender compassion will never fade from my memory. Life itself has become to me richer and nobler and purer from the knowledge of your lover ! ”

જ્ઞાત્રી, કેમળ, શ્રદ્ધાળુ હિન્દુ માતાઓ ! આવા સાચા અને આનાં હિમતવાન ! મારા હૃદયના રોડને વખતે પરદેશમાં તમે મને જે પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે તે પ્રેમ મને હિન્દની સાથે, ખુદ માતૃભૂમિની સાથે તમારા પ્રેમના જવાબ આપતા પ્રેમના બંધનથી બાધી લીધો છે અને કાર્યમાં મૂર્તિમંત્ર થવાની દોષાવાળી ભક્તિ ઉત્પન્ન કરી છે. તમારી કેમળ દીનસોજી અને તમારી શુદ્ધ સુકુમાર દયા મારા સ્મરણમાં કદીપણ ખસશે નહિ. તમારી પ્રીતિના અનુભવથી મને માત્ર જીવન વધારે પૂર્ણ વધારે ઉન્નત અને વધારે પરિવ્રત થયું હોય એમ લાગ્યું —

આનીરીતે આપ બીજી હિન્દી બહેનોનું આશ્રમમાં આયત્ન રજુ કર્યું છે—તે જોઈ આપ તરફ તથા આપની સાથે દસિયુ આફ્રિકામાં વસતી તમામ દિલ્લાઈઓ પ્રત્યે અમારી માનની લાગણીમાં ધણો ઉમેરો થાય છે—દિલે આખી દુનિયાની આગળ સતી સીતાનું ચરિત્ર રજુ કર્યું છે— તે ચરિત્રને પગલે ચાલી આપે મનુ મહારાજની અથા મુન્દર આત્મબળ વાપરી પતિના સકટ સમયે તેમની સાથે રહી બીજી બહેનોને સકટમાં દીક્ષાસે આપી સત્ય પરાયણતા રૂપ શૌર્ય, જે સ્ત્રીને મોટામાં મોટું આશ્વસન છે તે સત્ય જોવી ન્યાયી યજ્ઞ, કર્તવ્ય કમ કરી સાદાગીરી પરમુલકમાં રૂબારૂ કરી જે ચાલતલ જીવન ગાડ્યું છે—તથા એક Universal Sister—તરીકે આખી દુનિયા તરફ જે બા તૃપ્તિ ધરાવે છે તે માટે આ દયાની દેવીના પદને લાયક છે.

આ સલામતની લડતમાં આપની નજીબત છતાં જે અનુપમ ધાર્મિક બળ બતાવી આપ્યું છે તે સદી ને સદીઓ સુધી તમારી બહેનોને સકટ સમયે આત્મબળ વાપરવાનો દર હંમેશાં જુરસો આપતું રહેશે એટલુંજ નહિ પણ દિલના ધર્તિદાસમાં વીસમી સદીની ઉત્તમ સ્ત્રીઓમાં આપનું મુગાર નામ ધણાજ ઉચ્ચ સ્થળે મૂકશે એવી અમારી પૂર્વ આગા છે —

ઉવટમાં જ્યો મુર્ખ યદેરની તમામ દિંદો ઓઝો આજે એકી મળી બાપે યો-
જેલી સત્યાગ્રહની લડતને પરિણામે આપને જે વશ મળ્યો છે તે સાર પરમ કૃપાથી પર-
મેશ્વરનો મોટો ઉપકાર માની તેમની પાસે ધાન્ય કરીએ છીએ કે હે પ્રભુ ! અમારી
દિંદ માતાના ઉત્તમોત્તમ રનેલી દંપતી-મિ. મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી અને સૌ. કસ્તુ-
રબાઈને લાંબુ નિરોગી આયુષ્ય બક્ષ અને એવા વધારે વીર રત્નો દેશમાં પોતાની પવિત્ર
કરજ બળવવાને પ્રકટ થાય એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

લિ. અમો છંએ.—

લેડી શ્રીરાજશાહ મેરવાનજી મહેતા.	લેડી અણાખાન.
લેડી પીટીટ.	લેડી કાવસજી જહાંગીર.
લેડી ડી. જે. તાત્ત.	મિસિસ પી. ડી. પટની.
મિસિસ રમણાઈ રાનાડે.	લેડી હાજીમાઈ.
લેડી ઇબ્રાહીમ.	મિસિસ સદ્યુભાઈ આચારામ શાહ.
મિસિસ એમ. એ. વાડીઆ.	દિલશાદ બેગમ નવાજ મિરજા.
„ બદુદિન લુકમાની.	મિસિસ એમ. હમીદ.
„ જહાંગીર અમનજી પીટીટ.	„ એમ. પી. તૈયબજી.
„ એફ. એસ. તામ્હારખાન.	„ ભવાનીદાસ નારજીદાસ મોનીવાલા.
મિસ શારીન સી. એમ. ખરશેદજી.	„ સુનીલાલ હરિલાલ સેતલવડ.
„ કાવસજી જહાંગીર.	મિસિસ માલુકબાઈ બહાદુરજી.
„ ડી. ઇ. વામજી.	„ હામારાવ.
લેડી જ્યોમોહનદાસ વરજીવનદાસ.	„ આડગીલ.
મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્લપ્ત.	„ લાડ.
„ ગોકલદાસ કે. પારેખ.	ડા. મિસ એન. જોશી.
„ ચિમનવાલ દરિલાલ સેતલવડ.	મિસિસ એન. એન. કોહારે.
„ નગેશભ મેરારજી ગોકુલદાસ.	„ લાજી યુસુફ સોલાની.
„ ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ.	ગંગાદેવજી નાની બહેન ગજજી.
„ મનમોહનદાસ રામજી.	ગંગાદેવજી બેદન લક્ષ્મી કરમચી દામજી.
„ દારકાદાસ ગોવર્ધનદાસ.	„ બલી અશમર ફેજ.
„ હીકાબાઈ પ્રેમચંદ રાવચંદ.	„ અણાસ તૈયબજી.

મુજમ્મી દિંદો ઓઝો તરફથી માનવત્ર આપવાને નિમોએલી કપિટીના સભાસદો.

કાવ્યકુંજ.

વસંતને એક વહાણું.

લેખક: શ્રીયુત્તમ "મલયાનીલ" —અમદાવાદ.

(રાત્ર-વાવણી)

આ કુદરતનો પડદો જો, સખિ ! બદલાયો
 જો, સિંધિર છુપ્યો ને વસંતરાજ પધાર્યો.
 જો, શીતળ સમીરે સારબ ઉરમાં ધારી,
 જો રવિરશ્મિએ નવીન પ્રભા પ્રગટાવી.
 તરે કુંપળ, કુંપળસાથ, ભેટી શોભે છે,
 જો પુષ્પ લગી લગી પુષ્પ અન્ય ઢોળે છે.
 નીચી ઢળી પડી છે મંજરીઓના ફાલે,
 આ આમ વૃક્ષની ડાળી અતિથય બારે.
 ને કેવલ ત્યાં દીપ્તિને દર્શાવતી,
 ત્યાં રસાળ ડાળી મ્હોર થકી વેરાળી.
 જરી વાયુ વાય ને સરવર હેરી સરની,
 સરતી ઉપજાવી નવી તટે આયડતી.
 ત્યાં વેલી, વારિ સ્ત્રીમાની પાસ વાધે છે,
 નિજ છાપાને એ નમી નમી ચૂમે છે.
 કાંઈ દેવિતિ સરખી એક ધવાને મથતી,
 ત્યાં જળ વીચીને ચઢ્યે વાંછના ફલતી.
 એક દંસપુમલ, તરંગાય, જળે ધુમે છે,
 ને પાછળ વધતી વીચીરેખ, દોરે છે.
 પ્રતિનિજ પામતી કિરણુમાળ ફીલવે છે,
 ને વીચીમાળ એ, નિજ અંગે પહેરે છે.
 કરતાં ગુંજવર, ભ્રમર બધે ભટકે છે,
 ઉડતાં, પથમા, નિજ ગાનયકી ડાલે છે.
 અહિં આત્ર તરૂંએ મંટા પરપર ભેળા,
 છે રચી કમાનો સુવર્ણ પુષ્પો મેલી.
 સત્કારે આબો વસંતરાજ પ્રીતિએ,
 કાંઈ વૃક્ષતિ સરખું ભરે શિર પ્રસોએ.
 આ રમ્મ દર્શને, સખિ ! કાલ્ય પ્રગટે છે,
 મુજ કહિણુ કલ્પના ઉરથી સરીપડે છે.
 મુજ જીવનનો પડદો જા, સખિ ! બદલાયો.

હું બાહ્ય દશાથી વૈવનમાં પલટાયો.
 કંઈ નવીન બળથી અભિધાઓ ઉછળે છે,
 કંઈ નવીન બળથી આશોઓ ચળકે છે.
 હજી જગતતણા શીતળ સમીરો રેશે છે,
 મુજ ઉર, વારિના તરંગરું, ફેરે છે.
 મુજ બંગપરે, અવનવી કળાઓ છાંય,
 મુજ જીવન કળાએ કુસુમ દશા વિકસાવી,
 ને હવે અધૌકિક, અંતરથી ઉભરે છે,
 મુજ વસંતમાં નવરંગ અતિરા ઉડે છે.

પણ વસંત ત્હારો, કુદરત ! ફરીને ચંદ્રશે:

પણ વસંત મ્હારો ફરી કદીય ન મળશે.

છે સમય અનંત, અવન નથી જીવન આ,
 મળશે તાલ ફરી ફરી સમીર મ્હને, ના.
 તો યત્નું હૃદય ! આશ પૂરી કરવાનું,
 ને દોર કાળે ધેરે ઉરે ધરવાનું.

“ મદૂલી મસ્તોની છે આ. ”

લેખક: શ્રીયુત “ પ્રેમાત્મન ”-ગોરસદ.

મદૂલી મસ્તોની છે આ !

પ્રેમ પ્રભુની અમેાલ જ્યોતિ-ઝમઝગ ઝળકે આ:	મદૂલી.
ઝર ઝર ઝર ઝર ઝરે પ્રેમરસ-પીથે આવીને આ:	મદૂલી.
આવો જાઓ કરો ગમે તે-પડી નથી પરવા:	મદૂલી.
જગત તણી જન્મળ તણને-જ-યા છીયે બાવા:	મદૂલી.
કાવા દાવા મપંચ લપટા-મયા નથી અહીંયા:	મદૂલી.
પ્રેમ સત્યનું અમૃત સાને-જન્મધર્મે પાવા:	મદૂલી.
જીવીશ ત્યાં સુધી પામું-લ્લો, લ્લો આ દ્વાવા:	મદૂલી.
પ્રેમાત્મન ! બસ, કરો શાન્તિનું મેવન અહીયાં સદા:	મદૂલી.

આટલું સુખ આપણી વધુએને મળે તો તેમને વધારે સુખની ઇચ્છા થાય તેવું મને લાગતું નથી. ધરના માણસ તેની સાથે સારું વર્તન શખે, તથા પતિ સારી રીતે વર્તે, તો બીજા સુખની જરૂર છે ?

અરે આટલું સહન કરતાં વળી જો વૈધવ્ય દયા પ્રાપ્ત થાય, તો પછી પુછવું શું ? તેને માથે ખોટાં આજ શકાવે, તેને અણગણી, ‘શંખણી’ વીગેરે ખરાબ શબ્દો સાં-સી છવનનાં દુઃખોઃ બળવા પડે અને તેને પુરો સેઠલો પણ ન મળે, બલ્કે કે તેણે જો પોતાના પછીને મારી નાંખે દોષ નહિ ! તેના ઘરે દયાની નજરથી તો જેવું થાય તથા પણ તેને જમ અને તેમ દુઃખ આપવામાં બાધી રહેતી નથી. અરે ! દલ આપણી વધુએના નસીબમાં શું લખ્યું હશે, તેણી ખબર પડતી નથી. સારો કહે છે કે “ભગવાં સ્ત્રીની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતા વસે છે.” તો હાલ તો સ્ત્રીની શાકીયી અથવા વચનના પ્રદારથી જ પૂજા થાય છે ! કહે કે દલે આપણા દેશમાં પ્રભુ શું સુખી થાય ! કારણ કે આખા દિવસમાં સતપણી સ્ત્રીના હૃદયમાં શું કયા વિચાર ચલે ! અને આ સસાર કેવી રીતે સુખમયઃ હશે ? તેનો વિચાર કરો. આવી રાંધે સ્ત્રીએની વધારે આવેલ. બદાર ચારેલા અથવા સુધારા કરો છો ને તમારા ધરમાં સ્ત્રીઓ આની દુઃખી થાય છે, તેનો વિચાર તમને જરા પણ આવતો નથી ? આ કારણને લઈને કેટલીક સ્ત્રીઓ આપણાત કરે છે, તથા નીળાઈ નીળાઈને કાચરોમ, ચિતારોમ, તથા મુઠા-શેળ, બગેરે બાધીથી મરણ પામે છે; કારણ કે અત્યંત દુઃખમાં પછી ધરીરની દરકાર રહેતી નથી. જેમ તેમ કરી આ અધુરો છદ્મોત્તર અંત આણવાનું મન થાય છે ! અરે ! દયાળુ પ્રભુ, સર્વના હૈયમાં દયા ઉત્પન્ન કરી મારી નિહાય બહેનેને આ દુઃખમાંથી ઉતારે !

આપણો મૃદસંસાર.

આપણા મૃદસંસારની સ્થિતિ કેવી છે. તેનો વિચાર કરો ! આપણા મૃદસંસારમાં પશુ સુધારા કરવાની જરૂર છે.

૧. પ્રથમ તો આપણી બાળકને ઉછેરવાની રીત પછી જાણ છે. કારણ કે અજ્ઞાન માતા બાળકને સારી રીતે ક્યાંથી ઉછેરી શકે ?

૨ બીજા બાળ ભગની રીત ઠોકરે અથવા ઠાકરી જન્મે અથવા બે માર વર્તના થાય ત્યાં તેવું વેવિસાળ કરી નાખે છે ! વળી પછી નાતોમાં અવગણનાના ઠાકરાના ભગ બાળ ભગ અને પશુ કરે છે ! દલે તે બાળક ભગ તે શું, તે દલ સમજવું પણ નથી, તેને ક્લેષોઃ પરણાવે એટલે પછી મેદા થાય ત્યારે તેવું મન તે જો સામે મળે નહીં, ને એક બેભાનનાં મન કલ્પન ત્યાં રહે. કરમાં નયમકાલ યશ કરે, ત્યાં સ્નેહનું નામ પણ ક્યાંથી દોષ ? દલે આમાંની કેટલી ભવનાં ક્લેષોઃ થાય છે પહેલાં તો ઉપશ્વ ક્લેષોઃ અને બીજા સ્વભાવનું ક્લેષોઃ. કારણ કે ગુરૂવના વિચાર ભુલ્યા, સ્ત્રીના વિચાર ભુલ્યા !

“ પુરુષ તો ભગવાં ને ગણે છે ધણે જુખાનીએ, ” સ્ત્રીથી સ્વભાષા ન બોલાય : “ દેશી ! કહેને તમે, કેવું આ કલ્પેડું તે કહેવાય ? ”

આમાં કારણને લઈને પુરુષ સ્ત્રીને તદન દલથી ગણે છે. તેની સાથે એક જુલામડી જેવું વર્તન શખે છે. દલે આના સંશયમાં સ્નેહનું તો નાશન ક્યાંથી દોષ ? જો રાસરે આવીને એક બીજાને જરા બન્યું તો હીક, નહીંતો લાગે બીજા !-એ સીમંત (અચરણી) એ વે તો હીક, સ્ત્રીનું જરા માન થાય નહીંતો તરત બીજા વધુ લાગવાની વાતો થાય છે !

૩. દલે આપણા સંસારમાં વધુની સ્થિતિ કેવી છે તેનો વિચાર કરો:

“ પહેલાં તો બાળક દરખાયાં અને પછી તો બાળક દરદાયાં ! ”

તેના કાખમાં પડ્યા નજર પડે છે. વહને પરણ્યાની લાગણી સર્વ રાત્ર હોય છે. પણ જ્યારે પાણીને આલ્યા પછી થોડા દિવસમાં સર્વની તેના ઉપરથી પ્રીતિ આવી સાસરામાં વહુની યવા માટે છે સારા ધરની વહુ લાવે ને જલ્દી કે ઘણા બધા રૂપિયા લઈને સ્થિતિ આપશે, તેથી અને તેથી જાણી અને જાણી સ્ત્રીને કાંઈ તથા લાલેલા વરને પરણ્યાની છે. દરે તેની રીતના વહેવારમાં એક બીજાનું મન મળે નહીં. અને તેટલા રૂપિયા લાવે, તોપણ સર્વના મનમાં તો એમજ લાગે કે શું નવાઈ કરી?—અને તો જાણતા હતા કે કેટલોજે કરીયાનર લાવશે, આતો કાંઈ આપું નહિ. તેમ કરી સર્વ સંતાપવા માટે, તેને કાંઈ વસ્તુ લેઈએ તો કહે કે “જ, કહે તારા બાપને, આટલો આટલો પૈસો છે ને કીકરીને તો દેવા મળતું નથી.” એ જરીબ પિયરની હોય તો પણ સંતાપે. એ કાંઈ વસ્તુ માગે, તો કહે કે કાંઈ બાપને ધેર બાળ્યું છે? એ બાવા બેસે તોપણ તેમજ કહે કહેશે કે “છાણું લીધુંતી આંદે થકી, કાંઈ બાપને ધેર બાળ્યું છે? લડે લડે ને ખાલે ખાજે કરી આવી છે.”

૪. સાસરીયાની સ્થિતિ—સારા પીયરની વહુ સમજે કે કું ગોઝા પીયરની છું, તેથી ધરના સર્વને પોતાના તાબામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરે. આખો દિવસ પીયરના પૈસાનું અભિમાન રાખે, જરા કાંઈ ચાર્ય કે પીયર માળાપને જાહેર વાતો કરે. માળાપ સમજે કે પૈસાવાળા પી. અધે કાંઈ કીકરીના રૂપિયા લીધા નથી—અમારી કીકરીને ચેના દશને? તેનું ધરની વહુ: સમજી કીકરીના માળાપ સાસરીયા સાથે વલવા જાય—ને તેને કશું, વળી વહુ સમજે કે તે આવા વેંત રાખ રાખીસ તો રહેશે, નહીં તો પછી મારો બીજા પડશે નહીં. માટે પરણીને આવે કે તરત જાત જાતમાં કતરી પડે, સર્વને કળાવવા માટે. રીયર, જાનાં છાંડાં ઉપર ઈર્ષા કરવા માટે, ધરના કાંઈની ખાસે કાંઈ વસ્તુ માગે તો કાંઈ આંદે ને જમ અને તેમ ધરનાં માણસોને સંતાપે છે. ને કહેયનું મૂલ વારે છે, ને તેને લઈને તેના ઉપર ધરનાં સર્વની અપ્રીતિ થઈ જાય છે.

૫. પુરુષની સ્થિતિ.

આપણા સંસારમાં પુરુષ વર્ગની સ્થિતિ કેવી છે? કેટલેક કેમણે પુરુષ સ્ત્રીને શુભામલી સમજે છે તેની સાથે એક ચાકરી એણું વર્તન રાખે છે. તેને દરેક રીતે સંતાપે સારાં નરાં—પુરુષો છે. સમજે છે કે સ્ત્રીને એ કાંઈ બતની છુદ આપીશું તો બમણી જશે ને અને સ્ત્રીમાં કાંઈની સાથે જોડવાં બાળે તોપણ તેના ઉપર અજાણ આરોપ મૂકતાં વાર લાગતી નથી ને સમજે છે કે “ધાકે નર બાજરી ને ધાકે નાર પાંદરી.” એ ધરમાં કાંઈ હોય, તો તેને સ્નેહથી બિલાવવાં તો ધેર જ્યાં પણ એકને વલવા માટે એકને મારવા માટે; નવાનાર ધરમાં આવી સર્વની સાથે સ્નેહથી વર્તવાનું ધેર જાયું, પણ સર્વને સંતાપી બડબડતા કંઈક જાણવા જાય છે. કેટલેક કેમણે પુરુષની આવી અધમ દશા હોય છે. તેની સાથે બીજા કેમણે તેમની તરફથી સ્થિતિ હોય છે. જદાર મોટાં મોટાં માણસ કહે, પણ ધરમાં કાંઈ મળે નહિ. ધેર જાય ત્યાં જાયતી સંતાપવા માટે. જદાર લાખના ધમને કુનાર પુરુષની ધરમાં કીકરી પછી કીમત થકી નથી. સી જલ્દી કે પડેલેથી જ કરપ રાખીસ તો રહેશે, નહીંતો ઘણી બગડી જશે અને વિરૂદ્ધ વર્તશે. આવા વર્તનને લઈને પુરુષને બનતાં કુધી ધરમાં જવાનું મનજ થઈ નથી. ને એ જાય તો જો આર કડવાં થયત સંભળીને પાછો જદાર જાય છે. પછી દરેક ખરાબ રસ્તે થકી જાય છે. ને ગુડસંસારની મૂલધામણી ઘાય છે. આવા માણસોને ખરાબ સંજોગથી બચડતાં પણ વાર લાગતી નથી.

૬. કન્યાવિકલ્પ.

દરે કેટલેક કેમણે કન્યાવિકલ્પનો રીવાજ છે. આ કંઈ અધમ છે, તેનો વિચાર કરો. અરે!

છે.—અથવા ક્યાં વેપાર કરવા નહું છે ? પ્રાપ્તની પણ ધણે ઠેકાણે એજ સ્થિતિ છે. નાનપણના ખરાબ સંસ્કારથી કાંતો તેને મલકુ જમદુર નથી અથવા કોઈને મન હોય તો તેમાં અમરો ધણી પડે છે. એક તો ગરીબ સંસાર, એટલે પૈસાની સગવડ મળતી નથી બીજી, નાનપણમાંથી પ્રજ્ઞાને છે. તેથી બાપડી છોકરાની ચિન્તા આવી પડે છે ! બહુ કે સાત ચોપડી સુભાવી તથા એક બે ઇંગ્રેજ સરથો, એટલે બહુવારો અંત આવી ગયા. તેમ સમજે છે. વળી સર્વ કહેવા માટે છે કે ભાઈ, હવે બહુ મલુ તે ક્યાં સુધી થાય ? કાંઈ રજવા અપવાની સૂચ પડે છે ? ધેર વડુ આવી તથા છોકરાં ધણાં !—સર્વના પેટનું પુરું અમે ક્યાં સુધી કરીએ ? તો કે ગરીબ સંસારમાં તો આવી ચિન્તા કરવી પડે, પણ ધણે ઠેકાણે શુદ્ધ સુદ્ધભાં પણ તેથી સ્થિતિ હોય છે. જેને ત્યાં પૈસો મંશે પ્રમેય : એમ મનાવું હોય, ત્યાં તો તેજ વિચાર હોય કે છોકરાં ક્યારે રજવા માંડે, ને પૈસા વધે, તેની જાણને પણ મેલ્યાં મારે કે “બાપડાને તો રજવાનું સુખનું નથી; ને બાપડાને તો તાના માના કરવા સુને છે ।” બહુ તે પરજો એટલે પોતાનો દીકરો નથી-તે તો તેની બાપડાને ધણી કહેવાય । પણ એમ સમજે નહીં કે દીકરો રજાને લાવશે, એટલે સર્વનું સાદું વળી જશે. કહો, આવા આપણા સંસારમાં સુધારા કરવાની શું તર નથી ।

તેમાં કરવા જોઈતાં સુધારા.

૧. પહેલાં તો આપણા બાળક વહેવાની રીત સુધારવાની તર છે. કારણ કે નાનપણથી બાળક દરેક જવા સરકાર પાસે તેવા પડે છે. તેના કુમળા મન દરેક જવા બને ત્યાં સુધી મા- છાપ પાડીએ તેવી પડે છે. કેટલેક ઠેકાણે છોકરાને તે રડતો હોય ત્યારે છાનો એજ પોતાના મા- રાખણ “બાપડા” વિશેની બીજા કોઈ છે; તેથી નાનપણથી બીજુ વધ જાણે ધવડાવવું. બધું છે. જ્યાં કેટલેક ઠેકાણે મ્હારી જાણે સમજે છે કે છોકરાને ધવરાવવાથી આપણું શરીર બોડાળ થઈ જાય છે, તો તે બાબત ધણી ભૂલ છે. છોકરાને ધવરાવવાથી શરીર દબડું થાય છે; કારણ કે કુદરતનો ને નિયમ છે, તે ન પાળીએ તો ‘લલટુ’ ! શરીર બોડાળ થઈ જાય છે ! જ્યાં નાનાં બાળકને માનું દુધ નહીં મળવાથી બીજું દુધ પાવું તે થઈ શકતું નથી. તેથી કાંતો બાળક નજાઈ અને બોડાળ થઈ જાય છે અથવા મરણ છે ! ધણીવાર તે “હાથ થઈ દોરડા ને પેટ ગાજાર” જેવું થઈ, બાળક થીંજુ થઈ જાય છે. પણ બાળક પોતાની માતાનું ધાવણુ લાવે છે, તેને ભેટીએ તો કેટલો આનંદ થાય છે. કારણ કે તેને “ધાવણુ મળવાથી કામ આનંદથી રમ્યા કરે છે. એકે કાંઈ કારણથી માતાને દુધ ન આવતું અથવા તેની તબિયત તરમ તરમ હોય તો તેને રસો લુટો. વળી કેટલેક ઠેકાણે હવડાં માણસના હાથમાં બાળકને સોંપવામાં આવે છે તેથી નાનપણથી તેના મનમાં હલકા સંસ્કાર પેસે છે. જ્યાં જેવી માતા હોય તેવાજ બાળક થાય છે. તેથી માતાને પણ સુધારવાની તર છે, બાળકની ખરાબતા, ખોરાબતાની તેને થોડા દસરત અને સુદી હવા આપવાની વરાવર તર થીજ રાખવી; તેથી બાળકનું શરીર ધણું આરોગ્ય વહેશે.

૨. બાળ દસનો રિવાજ છે, તેમાં પણ સુધારો કરવાની ધણી તર છે. બાળક તાનું હોય,

કન્યા અમણ હોય, તો એક બીજાનાં મન મળતાં નથી. માટે ન્યારે યોગ્ય ઉપરનાં યાય ત્યારે એક બીજાની મરજી હોય ત્યાં પરજીવનાં, તે વધારે સાર છે. ને આપણામાં વડીલને હાથે ને વેસ-વાળ વિગેરે યાય છે, તે એક રીતે ધણું સારું છે, કારણ કે તે ધણું વખતના અનુભવી હોય આપણે તો ઉછરતી ઉપરના; તેથી કંઈ યોગે મીઠું બોલી અથવા સારી નજીસની લાલચમાં લેવાઈ ન-હોયે જાએ; અને તેથી આપણી છાંદશી બચે છે. આથી જો કે વડીલ વેસવાળ કરે છે, તે સારું છે તેપણ યોગ્ય ઉપર થવી જોઈએ, અને તેમા વરદાનની સમતિ લેવી જોઈએ. મોટા મોટા ન પુણ્ય તો પણ તેનું મન છે કે નહીં તે અન્ય માણસો મારફતે નહીં લઈ પછી વેસવાળ કરવું, તે યોગ્ય ઉપર યાય ત્યારે પરજીવનાં તેજ વધારે ઉત્તમ અને ફાયદાકારક છે.

અ. ઉપરાંત આપણામાં કનેડાનો રીવાજ છે, તેમાં પણ સુધારે કરવાની તર્ર છે. કેટલીક શાંતિમાં વરતી અલગ હોય છે, તેથી નાના વરને મોટી કન્યા આપે છે; વળી ઉપર કેળવણી-અને કેટલેક દેશોએ યોગ્ય પ્રવાસ સાક વરસના વરને બાર થોડ વરસની કન્યા સ્વમાવનાં કનેડાં; પરણાવે છે. 'કહેા ? આ કેવા લખ'કર રીવાજ છે ? જો કે આપણી રાજ-માળ બાલિકા સુખે દુઃખે તેને પસંદ છે, પણ તેનું કેવું પરિણામ આવે છે ? આપણા રીવાજ પ્રમાણે, કન્યાને ન્યારે પરણાવે ત્યાં નયે, પણ તેને આ સુખમય સંસાર એર જેવો લાગશે ! વળી ઉપરનાં કનેડાં છે, તેમ સ્વમાવનાં પણ કનેડાં યાય છે ! કારણ કે એક બીજાની સંમતી વિના ન્યારે ત્યાં વેસવાળ કરે છે પણ વરતી મરજી જીરીઃ સ્ત્રીની મરજી જીરીઃ ! વરને લણાવવાનું જયે તો બાહ્યું ચિત્ત કપડાં, પરીણામાં લાગેલું રહે ! હવે કહેા કે આવા વિચાર હોય ત્યાં કેવા સુખમય સંસાર હોય ! પણ એક બીજાને કલ્યાણ યાય, મન જીર્ણ થઈ નય, માટે એક બીજાની સંમતિ વધુ તેને પરણાવવામાં આવે, તો હલસે નિર્દોષ બાલિકાનાં જીવન સુખમય થઈ તેઓ અશીષ આપશે. પુ. ચોને પણ તેમજ થશે, કારણ કે પોતે કહેણે જણેણે હોય ને ન્યારે સ્ત્રી કંઈ સમજે નહિ, તો પછી તેને તે જો ઉપર કેવા પ્રેમ આવે ? માટે યોગ્ય ઉપરે યોગ્ય ઉપરનાં સ્ત્રી પુરુષ પરણે તો દુઃખમય કેખાતો આપણા સંસાર સુખી થશે.

૩ આપણા સંસારમાં વહુની સ્થિતિ—જેવી જોઈએ તેવી સુખમય કેખાતી નથી. નાની બાલિકાના દલ્લા વડેર ઉપર મહ મહ લાસ્ય પ્રકાશવું જોઈએ; તેના બદલે વહુ અને દીકરીને તે ચિન્તાદુર તથા દુઃખમય કેખાત છે જો કે કેટલીક સ્ત્રી એવી હોય છે કે સંસારમાં અધર્મ. ને પોતાનું દુઃખ ચાલા કરે છે, ને કેટલીક મુજે મોટે સદન કરે છે, છતાં તેના ચહેરા ઉપર લાસ્ય દુઃખની છાયા કેખાત કરે છે. માટે સાસુરીયા જે વહુને પોતાની દીકરી જેમ રાખવી જોઈએ. તેને જો કે હવે ઉપરાંત પુર ન આપવી પણ તેને પોતાના જન પ્રમાણે સુખ આપવું જોઈએ. કોઈ વહુ વિધવાનાં યોગે ચલાવેલી હોય, તો તેને ફાસલાની સમજનીને કેહણે લાવવી, તે વડીલની ફરજ છે. પણ તેને દુઃખ દીધારી અથવા દરેક પ્રકારના મેંછા મારવાથી તે કંઈ સુધરવાની નથી. તેનાથી ઉલટું તેનું દિલ કઠોર થાય છે. ને ધીમે ધીમે સાધું બોલતાં શીખે છે. અને પછીથી કલ્યાણનું મોટું રમ પ્રકારે છે ! ન્યારે વહુ લાવવા ધરતાં માણસો આટલાં બધાં રાજ હોય છે, ત્યારે તેને સુખી લેવામાં પણ તેટલાંજ રાજ રહેવું જોઈએ. અને ધરતા માણસ તેના ઉપર મમલ રાખશે, તો તે વહુ તેમનીજ થશે. તથા તેમની મરજી પ્ર; માણે ચાલશે. કારણ કે આપણે જેવી આજલા માણસ ઉપર પ્રીતિ રાખીએ, તેવીજ તે આપણા ઉપર રાખે છે. માટે વહુ ઉપર દીકરી જેટલી મમતા વડીલ વડે રાખવી. વહુમાં કંઈ વાંક હોય, તો ધીમે ધીમે સમજાવી તેને સુધારવી.

૪ સાસુદારની સ્થિતિ—હવે દીકરીએ સાસરે ચલા પછી પોતાના તરફ સર્વને જેમ પ્રીતિ રહે, તેમ વર્તવું પોતાનામાં કંઈ ગુણ થાય ને વડીલ વડે કપડાં આપે તો વહુએ સાસુસાનેજ તેના આગળ માફી માગવી. જો કે નજીબ બાબતમાં કપડાં આવે તો 'બોટું' થયે ગણવું; પણ તેમ 'બોટું' ન લેવાઈતાં તેણે સદન કરવું. તો તે તેની મેળે

મનમાં પસ્તાયો, ને પોતાના ઉપર માથા રાખ્યો વળી નાના દીયર નણ્ણ તથા દીયર જેના ઊર્ધ્વ ઉપર મમતા રાખવી તેને સ્નેહથી જાણાવવાં વળી પીપર સારા ધરમાં દોવ તેા તેનું અભીમાન સાસરે રાખવું નહીં જેવી સાસરીયાની સ્થિતિ હોય, તેવી રીતે વર્તવું “સાસરીયાની છુણી સારી પણ પીપરની પાલણી બુઢી” માટે ધાર્ના સર્વ-સ્થાપુ, સ્વચ્છ દેશણી, જેઠ જેઠાણી, નણ્ણ, મોઢર, આઠર, તથા કુટુંબી સર્વનું પોતાના ઉપર જેમ દેવવધે તેમ વર્તવું મોઈપણ કામથી કલાણનું નહિ જલકી ન થાય તો ધીરે ધીરે કરવું કામ કરવું તેણે કામજી કર્યું! માટે જેમ બને તેમ સર્વની મારણને આધીન થાય; તેા સાસરીયાની ચાવ ખાવનો વખતજ નહિ આવે, પણ તેના બીના તેમનેજ મુનું લાગશે કાંઈ જતાં વેતજ વડવા માટે અથવા કાકાસ કરે તો સર્વે વચ થતાં નથી; પણ એથી ઉલટું તે સહન કરે અથવા સ્નેહથી વર્તે તો સર્વે તેની મેળે તેને વચ થાય.

પ. પુરુષની સ્થિતિ.

આપણા સારમાં ધણે ઠેકાણે પુરુષને જેટલો સ્નેહ બહાર દેખાય છે, તેટલો ઘરમાં દેખાતો નથી પુરુષ બહારથી ઘર આવે ત્યારે તેના મીઠાં વચન જોવી ધરને મુગનું વિદ્યા તથા આનંદથી ખાતો કરી સતોષ આપવો પછી નીરાંતે જમાડી, પાન, નિતનું સ્થાન બનાવે સોપારી આપી મુખ સમાચારની વાતો કરવી પછી ઘરમાં જોઈતી વસ્તુ મંગાવવી આવડે જેટલો ખર્ચ રાખવો તથા બનતાં મુખી પુરુષને ધરને કાંઈ ભવનો વચાટ રહે નહીં તેમ કરવું પુરુષે પણ ઘરમાં જઈ નીરાંતે જમાડી બાજ બચ્ચાના સમાચાર પુછી કાંઈ વસ્તુ મંગાવવી હોય તે નિસે પુછી પછી કાંઈક સ્નેહની વાતો કરી, વ ડીઠ વર્ષે હોય તો તેમના મુખ સમાચાર પુછવા અને તે આનંદમાં રહે, તેમ વર્તવું તેમને કાંઈ ભવની અમલક પડવા દેવી નહીં જેના ધરમાં સપ છે, ત્યાં જપ છે માટે સર્વે જેમ સ પીને રહે કાંઈને વધવું જોઈ પડે નહીં તેમ વર્તો, આનંદથી ધર બહાર જઈ જેના ઘરમાં જાવી રીતે વર્તતાં હશે, તેના ધર તે ધર નથી, પણ સ્વચ્છ છે.

૬. કન્યાવિકલ્પ.

આપણામાં ઘણા લોકો કન્યાવિકલ્પ કરે છે તે ધણેજ ખરાબ રીતના છે માળાપ પોતાના સ્નાત્રની ખાતર સીતે-એ સી વર્ષના ડોસાને પોતાની આંદ પદ વર્ષની પેસાને ખાતર કન્યા કુમળી બાલિકાને આપે છે, વળી વધારે રીંખીયા મળે તો, લુલા લગ્ન, ની નિ દગી બગાડો નાના મમે તેવા પતિ સાથે પરણાવી દે છે? વધારે નહીંતો પોતે જ મરના નહિ પતિ સાથે તો પાણાવવી જોઈએ? તે લોકો જેને આટલા હમ મથી ઉછરે તેજ બાલિકાને પછી કુવામાં નાંખે એટલા કુમળા હૃદયને બાળી નાંખે છે? અને, એક પેસાના સ્વામી સાથે નીરોઈ બાલિકાની જાડથી તેજો બગાડી નાંખે છે માટે નિરોઈ બાલિકાને આ દુ ખમાથી ઉગાડે તોજ તે મુખી થાય કન્યાવિકલ્પને રીતના બધ થાય તેટલો મુધારો તો અવરથ ધવોજ જોઈએ.

૭. દીકરીઓની સ્થિતિ; જેને અંગે કરવા જોઈતા મુધારા.

આપણામાં ધણે ઠેકાણે દીકરીઓનું ચલણ હોય છે દીકરી ધરમાં કરે તેમજ ધામ છે ધણે ઠેકાણે દીકરી જેમજ સમજ છે કે દુ કર તેમજ વર્તું જોઈએ, ને માળાપ પણ તેમાં અણજ બાલિકા સમિતિ આપે છે તેથી દીકરી હા ઉપરાંત છૂટ લે છે વહુબાને હરેક રીતે સત્તાપે કલેસનું કારણ છે છે તેના ઉપર હીંમત કરે છે તેની સાચી ઓટી વાત માળાપને અથવા પોતાના બાળને કાળને છે? તેથી માળાપ તેનું ઉપરાંત લઈ વહુની સાથે વડવાડ કરે છે વહુ પણ જે આકાશ સ્વતાવની હોય તો પડી કછપાનું મૂળ બધે છે માટે માળાપ પોતાની ઇાકરીને નાનપણથી સારી ઉગવણી આપી સપ ની સાથે સ્નેહથી વર્તે તેમ શીખવવું જોઈએ.

૮. વિધવાઓ સંબંધી મુદારા.

આપણામાં ધણે ઠેકાણે વિધવાઓને બહુ દુઃખ છે. તેનાં ધરેણાં રૂપીઆ વગેરે વસ્તુ લઈ લે છે ને પછી ખાવા સેવ્યો પણ આપવા નથી. વિધવા ધઈ તો તેના ઉપર વિધવાનું જીવન બને સર્વેથી વધારે પ્રીતિ સાખવી જોઈએ. કારણકે દુઃખી માણસને દિવારો દેવા, સેટલું મુખી થાય તે સર્વેની ફરજ છે. તેને આપણી સ્થિતિ પ્રમાણે સેવ્યો આપવો, તથા તેને એમ કરી. આપણી સ્થિતિ પ્રમાણે તે આનંદમાં રહે તેવી સમજદારી આપવી, તે ફરજ છે. એ તે હજીવંતથી વર્તે તો તેને સમજાવી-તેને સાચા પાઠવી, તથા સારી ધીખામણ આપવી. ને તેને પોતાના ધણી બાળવળું આપું ન આવે, તેની માયા-મમતાથી તેની સાથે વર્તવું. જ્યાં વિધવાએ પણ પોતાનો ધણી મરી ગયા એટલે સર્વેની યોશીયાળી થઈ એમ માનીને ખાસ કરીને સર્વેની પોતા ઉપર પ્રીતિ વધે તેમ વર્તવું. એમ બને તેમ સાદો બે રાક ખાવો. દિવસ-રાતનાં બાળક ઉપર પ્રીતિ રાખવી. ધરેણાં હજીવંત ઉપરથી મોઢાં દવારો સર્વેની સાથે નિમંત્રણ સ્નેહથી વર્તવું. વડીલ વર્તેની સેવા કરવી. એમ બને તેમ સાદાઈથી રહેવું. તે સર્વેને જે પ્રિય થાય તેમ વર્તવું. બોણું બોલવું. પ્રસન્ન સ્વરૂપે સાથે અધારણ આપું દસવું બોલવું નહીં, તેવી રીતે વર્તવાથી સર્વેને તેના ઉપર પ્રીતિ થશે.

૯. પતિ-પતિન સંબંધી.

આપણામાં ધણે ઠેકાણે પતિ-પતિને બનવું નથી. એક બીજા નજાનનામાં લઈ પડે છે. આ ખા દિવસના કામથી કંટાળીને ઘાંઘે પતિ યેર આવે, ત્યારે પોતાની સ્ત્રીનાં કંપની સ્નેહથી સં. મોઢાં વચન સાંભળે તો તે પોતાનું સર્વ દુઃખ ભૂલી; નય છે. મઠી મજાત્ર સારને સ્વર્ગે બનાવે; ને સંસારથી કંટાળી ગયેલા દોષ, તેને તે સંસાર સ્વર્ગે બનાવે છે. પતિ ન્યારે બહારથી યેર આવે, ત્યારે મોઢાં વચનથી સાહાર કરવો; તેને આસન નળ આદિ આપી, પછી આનંદની યાતો કરતાં બોજન કાપવું. બોજનમાં પણ પતિને ને વસ્તુ વડાઈ દોષ તે બનાવવી. ને ધરમાં નોકર દોષ તોપણ તેની આજ્ઞા રહીને તે વસ્તુ કરાવવી. તેને નમતાં મોઢાં ભવને કંટાળે આવે ન જોઈએ. પછી પાન, સોપારી વિશેષે તબાજ આપી તેની સાથે આનંદની યાતો કરવી. યાત કરતાં પણ પતિને માફ કરીને તેવું વચન કચારવું નહીં. ને એ કાંઈ બોલાર્થ નય તો માફી માગવી. એવી રીતે વર્તવું કે પતિ બહાર નય તોપણ ઘણું નબરો યેર આપવાનું તેને મન થાય. હવે પતિને પણ અમે તે દુઃખ દોષ પણ ન્યારે પતિ સ્નેહથી બોલાવે છે, ત્યારે તેને સંસાર સ્વર્ગે બનાવે છે. માટે પતિને પણ તેને શુભામદી નેદ ન મણવાં, તેને એમ મુખ થાય તેવી પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સમજદારી આપવી જોઈએ તેને એ કાંઈ દુઃખ દોષ, તો બનવા સુધી દૂર કરવું. ને તે તરત બની રહે તેમ ન દોષ તો દીવારો આપવો. તથા સનિમ્મના સુખની યાતો કરવી. તેથી તેનું પછું દુઃખ બોણું થશે. આથી અમે તેવા દુઃખમાં પણ પોતાને સુખી માનવો. બીજાં બધાંની સંબંધ બુદ્ધિ છે, ને પતિ, પતિને સ્નેહ-સંબંધ બુદ્ધિ છે. માટે પતિને તથા પતિને એક બીજાનાં મન બુદ્ધિ ન પડે ને કાચમ સ્નેહ રહ્યાં કરે, તેમ વર્તવું.

૧૦. ભાઈ ભાઈ સંબંધી.

આપણામાં ધણે ઠેકાણે ભાઈ ભાઈએ લઈ પડે છે. ધણે ઠેકાણે ભાઈ, ભાઈમાં કંટાળા થાય છે. નજીબ વસ્તુ માટે લઈ પડે છે. માટે ભાઈ ભાઈને તેમ લઈ ન પડતાં એક બીજા ઉપર સ્નેહ રાખવો, કોઈને એક વસ્તુ વધારે આવી તો એ શું થયું? ને કોઈને ન્યાં સંપ છે. ત્યાં એક બોણી આવી તો એ શું થયું? દુનિયામાં એક બીજાને સ્નેહ દોષ તેના ન નય છે: એવી એક વસ્તુ નથી. સર્વેને પોતાની કમાણી ઉપર વિચાર કરવો, આ વાસ્તે બીજાની કમાણી ઉપર કંટાળા કરવા જોઈએ? ને વસ્તુ મળે તેમાં સંતોષ

રાખવો નર્મી સંપ છે, ત્યાં જંપ છે. માટે એમ બને તેમ સતોષી રહેવું. એક સાધનો સ્વભાવ હેઠલ દોષ તો ખીભએ ધીરજ રાખવી પછી વખત પડે ત્યારે તેને તેની ભૂલ સમજાવવી. તેથી એક ખીભને હજીયા ન થતા મુખસાન્નિધી રહેભયે ને કાચમ રનેહ રહેશે.

૧૧. કેળવણી.

આપણામાં કેળવણીનો રીવાજ ઓછો છે. આજાપે નાનપણથીજ ઉદારને કેળવણી આપવી જોઈએ નાના બાળકને એવા સંસ્કાર પાડીએ, તેવા પડે છે. માટે સાચા સારા સંસ્કાર પાડવા માટે ન્યારે બાળક નાનું હોય ત્યારેજ તેને કેળવણી આપવી જોઈ એક બહુવું તેજ કાંઈ કેળવણી હેલવાય નહીં, પણ તેને હવેમાં જેમ કંચામાં કંચા સરકાર પડે, તેવી ભવની કેળવણી મળવી જોઈએ. વળી આપણા લોક સમજે છે કે ઉદારીઓને સણાવવાથી શું નાનપણથીજ કેળવ- કાયરો છે? તેને ક્યાં નાનું કરવા જવું છે? આથી વ્યાતિકાને સણાવવાથી બી શરૂ કરો: શું કાયરો છે, તે તે સમજાવવા. પહેલાં તો સ્ત્રીએ. જે સજેલી હશે તો પોતાના સાસરામાં જેમ વર્તવું તે સમજાવે. વળી તે કાંઈ બંધયે તોપણ પોતાની ભૂલ તેને સમજાવે. વળી તે કોઈની નિંદા કરવાને બદલે તેને સહવાનું મન થયે. વળી તે સજેલી હશે તો પોતાનાં બાળ બચ્ચાને પણ સણાવશે વળી પોતાના ધરનો દિસાખ રાખશે, ને આવક નેદરે ખર્ચે રાખવાની મુજ પડશે. જો કે પોતાના મનથી મુજ ન પડે તોપણ તથે સમજાવશે તો તે સમજી સકશે. સારી સરી એપણીએ વધિશે તો તેની પણ અસર તેના ઉપર થશે- પણ અસર ઉપર તો તે કોઈ ભવતા સંસ્કાર પડવાનો સંભવજ નથી! માટે આજાપે પોતાનાં ઉદારને નાનપણથીજ સારી કેળવણી આપવી. તેને ખરાબ સોબતમાં આવવા દેવા નહીં. ઉદારને સણાવના કમજ દોષ તો સણવા દેવા-કારણ કે, તે કદાપિ મોટા રજવા માંડશે, તો પણ આમજા વખતનું સાદું વાળી દેશે. વળી જે તેને પુરતી કેળવણી મળી હશે તો તે સ્વેચ્છે હરેક રીતે સંતોષ આપશે. માટે તેને સણવા જોઈતા સાધનની સવવડ કરી આપવી અને તેને કોઈ ભવતા ચિન્તામાં પડવા ન દેવે. તોજ તેનાથી પુરતી કેળવણી લેવાશે.

આપણા સંસારમાં આવા પ્રકારના મુધારા કાવળી અને જરૂર જણાય છે. જે આ મુધારા થશે, તો ધણે કેસણે દુઝમય દેખાતો સંસાર થોડો ધણો પણ મુખમય દેખાશે, એવી ખાત્રી છે.

૨. સ્ત્રીઓની હાલતની નિશ્ચિતિ.

લેખક: સા. ચન્દન પટેલ (સ. સ. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા-સોલીસિટર)નાં પતની.

આપણી માતાઓ નાનપણમાં કન્યાઓને સણાવતી નથી, તેથી યોદી કંમરે તેને ધણી મુરોલી વેઠતી પડે છે. અસહના વિચારના લોકો એમ સમજે છે કે ઉદાર કેળવણીની બહુલ: કન્યાઓને સણાવે ક્યા રજવા કે મોટરી કરવા જવું છે જહુ પાય તો કન્યાઓ ત્રણ ચાર ચોપડીનો અવ્યાસ કરે, એટલામાં તો તેને નિરાશ-જેથી વઠાડી મુકવામાં આવે છે, અને સાધારણ રીતે વાંચતા લખતાં આવડે, એટલે તે બહુ સણી વડી એમ સમજે છે! આમ તેને પુરેપુરી કેળવણી આપતાં નથી. અંકુશું સણાવથી તેના મનમાં તે અધિમાન ધારે છે કે હું પણ સણી પણ સણવતો તો તેનામાં બટો દોષ નહીં!

કન્યા બાર વર્ષની કે તેર વર્ષની ઉંમરની થાય એટલે તેને ધરમાંથી બહાર કાઢવામાં પણ આવવી નથી. (તો પણ નિશાળે જવાનું તો દોષજ્ઞ માંથી? કન્યાઓને ગુજરાતી સાવ-એપણી અને ત્રણ ચાર ચોપડી ઉભીસ અવ્યાસ કરાવવાની જરૂર છે.)

ધણી નાતોમાં તો એવું પણ જોવામાં આવે છે કે પાય વર્ષની કન્યાને પરણાવવામાં

આવે છે. આ પાંચ વર્ષની કામજા બાબતે માથે થોડો જુદમ જુદમવામાં
 પાળ લખા: આવે છે? બાહ્યાંગી સોળ, સત્તર વર્ષની યાવ ત્યારે તેને પરણાવવી
 નેહએ. નાનપણથી વેશવાળ કરવાની રીત ધણીજ દ્વાનીકારક છે. કારણકે
 કન્યા ધણી થોડી થડ બધ છે અને વર નામે રહે છે !-તે કેવું કહેવું? કન્યા અથવા
 વર નાનપણમાં હુલાં યાવ, આંધળા યાવ (અથવા રોગીક રહેતા હોય) એવાં એવાં ધણાં
 વિદ્ય નહે છે; માટે વેશવાળ અને લગ્ન બન્ને સાથે કરવાની જરૂર છે. આપણી નાતમાં
 કન્યાની ધણી છત હોવાથી બાળ્યોને એમ તેમ કરીને પરણાવવામાં આવે છે. પચાસ
 સાઠ-વર્ષના વરને તેર વર્ષની કન્યા પરણાવવામાં આવે છે: કન્યાને માથે એ કેટલો સખત
 જુદમ છે? આપણી ન્યાતોમાં કન્યાને ધર અને પૈસા નેહને આપે છે, પણ એમ સમજતાં
 નથી કે કન્યાને આખી જીંદગી ધણીની સાથે કાઢવાની હોય છે. સાઠ વર્ષના વરને દસ
 બાર વર્ષની કન્યા પરણાવવી તે કરતાં તેને કુવામાં નાખવી એ ધણું સારું છે! કન્યાનું
 વેશવાળ ક્યાં પહેલાં તેને પૂછવાની જાસ જરૂર છે. કન્યાની પસંદગી ન હોય તો
 તે વરની સાથે લગ્ન ન કરવું નેહએ. માટે એમ બને તેમ તે બાળતમાં સંભાળ રાખવાની
 જાસ જરૂર છે.

શ્રીએ પોતાનો યાદમ (વજત) કેવી રીતે ખસાર કરે છે? બાર વાગે નવરી થઈ બે ચાર
 સપીએ બેળી થઈ આખો દિવસ કાપલા મારવામાં, આજસમાં અથવા કોઈની નિંદા કરવામાં
 બધો વજત ગુમાવે છે. પણ પોતાની જીંદગીએ વિચાર કરતાં નથી આપણી બહેનોને વજત
 એ શું છે, તે કેટલી કીંમતની વસ્તુ છે, તેનું જરાય પણ જ્ઞાન નથી.
 સમયનો સફુપયોગ તેઓ સફુપયોગ કરેલા. એમ બને તેમ નકામી કુપયોગ કરવાનું છોડી કેવું
 થતો નથી. નેહએ વિચાર કરીને નેહનું તો જાણ્યો કે આપણે આજસમાં, બેળા

ગોળ રોજમાં, અને કોઈની નિંદા કરવામાં બધાજ વજત ગુમાવીએ
 છએ! કરવા ચીવવાનું તો રહ્યું, પણ ધણી શ્રીએ પોતાનું ધર પણ કેવું બંધાય તેવું રાખે
 છે! ધરેશઈમાણસ મળવા આવે તો તે માણસ દુનંધને લીધે બેળી પણ રાકવું નથી. પોતાનું ધર સ્વ-
 ય અને સાફ રાખવું, ધરમાં બળાં બાંધવાથી તેમાં જીંદગીની ધણી ઉત્પત્તિ થાય છે માટે ધરમાંથી
 ક્યારે કાઢવો, ફાળીયાર (ચાચરખી) પણ સાફ રાખવું, ધરની દરેક દરેક ચીજ સફાઈપદ
 રાખવી, અને જીવાનુલીમાથી જીવનનું કાઢીને તે સાફ રાખવા; કારણ તેમાં જીવનનું
 રહેવાથી કેટલાક દાનિકારક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વળી ધરમાં પણ કપડાં ધોએલાં અને
 સ્વચ્છ પહેરવા નવાંજ પહેરવાની જરૂર નથી. પણ મંદાં કપડાં પહેરવાં નહીં. ધર-
 સ્વચ્છતા સંભાળ માં નોકર અથવા રસોણિ હોય તોપણ આપણે ધરની દરેક દરેક ચીજની
 અને સફાઈ રાખવાં દરેકજ સંભાળ લેવાની જરૂર છે. રાત્રે પણ બધી ચીજ સંભાળવી
 થીએ: કાઢવી, ન કાઢવાથી કાઢ જેવી ટપ થોડી જાય છે, અને તેવી વસ્તુ ખાવા-
 થી માણસોએ જીવ જાય છે! માટે ધરની આવી આવી સર્વ બાબતમાં ખાસ
 સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. રસોઈ પણ સ્વચ્છ, ચોખ્ખી રીતે બનાવવાની દેવ પાડવી.

શ્રીએએ ધરમાં બધાની સાથે કેવી રીતે વર્તવું? -સોની સાથે સંપીને રહેવું, સોની
 મરજી સાચવવી, કોઈની સાથે કલેષ કરવો નહીં. કલેષ એ પાપનું મૂળ
 હોય એ પાપનું છે, ધરમાં કુસંપ પેસવાથી ધણીયાર દાનિકારક બનાવો બને છે, માટે
 મૂળ છે: એમ બને તેમ સોની સાથે સંપીને રહેવું, સામુને માતા સમાન, સસ-
 રાને પિતા સમાન, દિવર એકને પોતાના કાજ સમાન અને નણુંદ
 વથા દેશણી એકબીને પોતાની બહેન સમાન જણવાં તથા તેમની સાથે સંપીને વાલવું. સવારમાં
 ઉઠીને પવિત્ર નમસ્કાર કરી, સામુ સસરા વીગેરે વદીલો હોય તેને નમસ્કાર કરવા. પછી રસોડામાં
 જઇને ધરની દરેક ચીજ તૈયાર કરવી અને ધરના કોઈ કામમાં સાયવાન રહેવું.

શ્રીમોના મર્મ શું છે ? પતિને પશ્ચેશ્વર કે દેવ સમાન બધી પુજવા, પતિએ પોતાની શ્રીને ધરની રાણી અથવા પ્રધાન થાણી, અને બન્નેએ અસિલ મધ એકતાથી રહેવું, એવી રીતે પ્રવાસમાં રહવું એક ચક્ર બાંધી નવાથી આગો રચ દેવો પટે છે, તેમ સંસાર રથમાં સ્ત્રી અને પુરુષે બંનેની ભરૂં છે. આથી સંસારથી રથમાં એક ચક્ર ખોટાઈ નથ છે ત્યારે

પુરુષ એટલે તે રથ ચલાવી શકતો નથી તો, આપણી શ્રીમોની તેમ એ સંસારરથનું એક ભાઈ કરી શકવાની શું શું બચ ? માટે બન્ને પેઠાં સરખાં હોય, ત્યારે જ ચક્ર બાંધી નથ તો રથ ચાલે છે, એ દેવોમાં યાદ રાખવું. અતિપતિ સરખાં મનનાં, સરખા આગો પ્રવાહ બા- વિચારના હોય, તો તેમનો સંસારથી રથ બહુ સારો ચાલી શકે છે; બંને શી પટે છે ? સરખાં ન હોય તો તેનો સંસાર ચાલે છે ખરો, પણ કહેવતમાં છે. કે

“ જેની બેરી બગડી તેનો ભવ બગડયો । ” તેમ જેમ તેમ કરી પોતાની ઇંચો બંનેને પુરી કરવી પટે છે. માટે બંનેએ અવસ્પર્શ સદ્ભાવ રાખવો, પ્રેમ રાખવો. એ બીજાનાં વિચાર નાણવા. ઘણી શ્રીએ પુરુષોના વિચાર બધી સક્રી નથી. તેટલે દરમિયાને આપણી શ્રીએ પછાત છે તેનું કારણ કે તેની અજ્ઞાનતાને કારણે, અજ્ઞાને ક્રુપરેશના ધરમાં પણ ક્રાંધ ને રંગ થયા કરે છે, તો અજ્ઞાન માણસોને યેર થાય, તેમાં ન્યાય શું ? આપણી ન્યતોમાં જમ- બુધ્ધિ દોષ છે, ત્યારે બધી શ્રીએ પોતાના ચાણી પીવાના ઘેટામાં અથવા પોતાની પહેરેલી ઘોળી દોષ તેમાં પકવાન સંતાડીને કઈ નથ છે, લાગો માણસોમાંથી પોતે ધારે છે કે જાનીમાની નથ છે, પણ જેમ સૂરજ ઊભરે ડાંડેલા બાળક રહેવો નથી, તેવી રીતે તે ચારીકરનાર પણ સંતાવાને પ્રયત્ન કરે છે, પણ તે છત્ત થઈ નથ છે ।

આપણી શ્રીમોની સ્થિતિ કવી ખરાબ છે । તેઓ હવે ક્યારે સુખરશે । તેઓ પોતે તો બગડે

છે, ખરાબ થાય છે એટલું નહિ, પણ નવી પ્રાણને પણ બગાડી નંથ છે ।
અજ્ઞાન માતાની- પણ તે સમજ શકતી નથી કે, હું તો સુખથી સજી નહિ પણ મારી પ્રાણ
પ્રાણ પણ ખરાબ- સુખરે તોય ઘણું સારું । પરંતુ તેમ ન કરતાં કહ્યું તેને શું ખોલતાં ચારી
થાય છે ? કરતાં શીખવડે છે । આ કપરાંત નથી આપણી શ્રીમોને પેટમાં વાત રહેવી

નથી. કહેવત છે કે નિલાડીના પેટમાં ખીર ન રહે, તેમ બાણીમોના પેટમાં વાત રહેવી નથી

“ પાંચ વાઈલો જેવો મળી કાઠનું ” ખર કારણ છે, ન્યારે પુરુષો પાંચ ભેદ થાય એટલે એકનું થય બધું છે. ” આ બધાનું એક કારણ છે, શ્રીમોમાં કેળવણીની ઘણી ખામી છે. તદેવારના દિવસોમાં શ્રીએ ધક્કાધક્કી કરે છે, પોતાના બખ્ખાંની સંભાળ લેતી નથી,

એટલું નહીં પણ પોતાના સારી કપરતા કપડાંનું પણ જાન રહેતું નથી, અને પ્રમાણ (માત્ર નહેવારી વસ્તુ) લેવા જમ છે । શ્રીમોની કેટલી બધી દલદલી નજર દોષ છે ? શ્રીએ પોતાનાં બાળકને બહુવાની હોંશ મણી દોષ છે. જ્યાં પણ તે જાણવડી નથી, અને અસહન ધરતાં લોકો

એમ કહે છે કે છાંદીએને બણીને કયાં નોકરી કરવા કે રમવા નહું છે ?

જ્ઞાનથી દીવો પણ તે દીકો બહુવાળી શું શું કાલકા શાય છે તે સમજતા નથી. બહુવાળી અધારમાં પણ આપણને આ કાવનું અને પરાકાવનું બાણ થાય છે. જ્ઞાન એ એક દીવો છે.

પ્રકાસે છે. અધાર હોય ત્યાં જાળાણું થાય છે. ખીજું કંઈ સાથે આવવાનું નથી, પણ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાસેથી ખસવાનો નથી.

આપણામાં કન્યાવિક્રમને વિજ્ઞાન વડન કાઢી વાજવા લાગ્યું છે. કન્યાને વેચી તેના રૂપીયા

આપણે ખાવા, પે- પેસા લેનાર તેને સુખેથી ચાપરી શકતો નથી શકે નહિ ।

જે વાને વેચી સુખી અને જે નાખરે છે તેને નેની સિદ્ધા નજાય છે, તેના ધરમાં ક્રાંધ પેસે છે. એમ નહિ । અનિવિને પેસા અશિષ્ય માર્ગ નથ છે । કન્યાવિક્રમને વિજ્ઞાન વડન કાઢી નાખવા લાગ્યું છે

આપણે બચ્ચાઓને કેવી રીતે સુધારવા ?—બચ્ચુ સાધારણરીતે પાંચ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તેને ધરખા રાખે છે. ધરખા બધાં માણસો સુધરેલાં હોય તો બચ્ચાને સારી માતા હોય પણ સુધારવાની જરૂર ન પડે, કારણકે ધરખા સુધરેલા માણસો હોવાથી, તેજ બાળક સારા નાના બાળકોને નાનપણમાંથીજ તેવા સરસર પડે છે બાળકને તેની માતાનો ધાધા સદવાસ વધારે હોય છે તેની મા સુધરેલ, લાલેલી, સારાવિચારવાળી, સદ-વર્તનવાળી હોય, તો તે બાળક તે બાળા મહત્ત્વ કરી રાખે છે, અને તેવા બેટલે તેની માતાના જેવા સારા સદ્ગુણો બાળકમાં પ્રવેશ કરે છે અને આજળ જતાં તે સારા ચારિત્રવાળો થાય છે. મઠે બાળકોને નાનપણમાંથી વિનય, વિવેક તથા સારા વચ્ચ પ્રમાણના વિચાર કરતાં તેને શીખવાડવાની જરૂર છે તેને પેલાની ખાસે બેસાડી સારી કેળવણી આપવી, કારણકે નાનપણમાં તે જેટલું મહત્ત્વ કરી રાખે છે તેટલું પછી થોડી ઉમરે કરી શકતાં નથી ધર કાંઈ મોટાં માણસો આવે તેમની સાથે વિનય, વિવેકથી બાંધતાં તેને શીખડાવણું જોઈએ બાળકોને નાનપણમાં સ્વચ્છ અને ચોખ્ખા રાખવા તેને નિયમસર અને પથે તેડવે અને તેવે બે રક આપવાની ટેવ રાખવી. બાળકને નાનપણથી પેલા આપવાની ટેવ બાળકને નાનપણમાં પાડવી નહીં કારણકે તે તેને દુરપયોગ કરે છે બાળક નાનું થાય, પાંચ જેવી ટેવો પાડશે મહીનાનું હોય છે, ત્યારથી તેને ધરેલાં પેદેરાવવામાં જીલ્લુ આવે છે; પચમા તેથી પડશે હઠી, ફડમા કરાશે, અને ટોકમાં બેઠાડ ફાંચીને પેદેરાવવામાં આવે છે. પાંચમું તે રિવાજ ધણે નુસતાનકારક છે મઠે નાનપણથી બાળકોને ધરેલાં બીજકુલ પેદેરાવવા નહીં; કારણકે ધરેલા પેદેરાવવાથી તેના હાથ પગ મળી બંધ છે અને થેલ બરાબ છે. વળી તેના ટપને જોખમ પણ લાગે છે । વળી બાળકને ધરેલું પેદેરાવેલું હોય, ત્યારે તેને જલદાર છુટથી ફરવા મોઘી સહન નથી બાળકને જલદાર ફરવા મોઘવાથી તેના મનમાં ઉપર સારા સ્વાદ ઉત્પન્ન સરસર પડે છે. વળી એવું પણ જોવામાં આવે છે કે ઘણે બીમતી ધરેલું હોય, પણ તેના હુમડા એટલા મઠા અને અસ્વચ્છ, અધાવ તેવા હોય છે કે તેને તેડવું પણ અમલ નથી । બાળકોને દરરોજ નવરાત્રી ધોએલા કપડાં પેદેરાવવાં નાનપણમાં બાળકોને સ્વચ્છ ચોખ્ખા રાખવાની જરૂર છે. ધરેલાં બીજકુલ પેદેરાવવાં નહીં—પાંચ વરસ પુરા થાય કે તેને શિક્ષકને સોંપવામાં આવે છે. શિક્ષક સાથે હોય તો સાર, ખરાબ શિક્ષક હોય તો તે કેળવણી સારી થામતાં નથી કેળવણી અધિકાર અને દેયોદેશમાં ફેલાય છે, દરેક મામડાઓમાં પણ ઠાઠીઓની સ્તુતિ થઈ છે મહોળાને બાજ થોડો પણ તેથી સુધરે તેમ છે જેવી આશા છે કે માળાપો આ બાળકમાં પેલાની ફરજ સમજી; તો તેમની પ્રભ ધણી સારી નીવડશે. નાનપણથી બાળકને સારીરીતે કેળવણી આપવામાં આવશે, તો આજળ ઉપર તે ધણી ફાયદામારક નિવડશે.

આપણામાં અધરણી (સીમન્ત) કરવાનો રિવાજ ઘડી નાખવા ચેત્વ છે કારણકે તે અમર્યાદિ જણાય છે. અને તે પ્રચાર ઓછો પણ થતો દંવે કેટલેક દેકાણે જોવામાં આવે છે, તે સ્તુતિપાત્ર છે.

- અને એને લઇને બાળકાયા પણ બહુ માથે છે ! પોતાના ધર્મનાં વડીલ માણસો પાસે શુભરાત ચલાવવા માટે પૈસા માગે; ત્યારે તેઓ આવે નહીં અને કહેશે કે હું ભલું અને તારું નશીબ ભણે ! અમે કયાંથી તારું પુરું કરીએ ? જ્યારે આનાં વધતો સાંભળે ત્યારે એના હૃદયમાં કેવો આઘાત થતો હશે અને એનું પરિણામ પણ શું થાય, એ કહવાનાથી સમભરો.

સ્વાધર્મ માતાપીતા કન્યાવિકલ્પ કરે છે. પોતાની યુત્તરી મમે એટલી નાની હોય તોપણ પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગમે એટલે દુર, આશ્પાથી તફાળ અભવવા માણસોમાં, ગમે તે દેશમાં, અને ગમે એટલી મોટી ઉમરનો પતિ હોય. તોપણ પોતાની 'યુત્તરીની ય' સ્થિતિ પોતે રૂપિયાનો આશ-વરો એની દરોહ ક્યાં વિના એને પરણાવી દે છે-પણ ભલે તે બીજા વિષયે ડા બાંધી લીધાંએએ સે ન રાંડે ! પોતે તે રૂપિયાનો ત્રાંચડો બાંધી લીધાં એટલે દીકરી ભણે અને પછી છાકરી ભણે ને દીકરીનાં નશીબ ભણે ! એમાં પોતાનો દોષ તો એટલો નથી. પરંતુ કન્યા-એનું નશીબ ભણે ! વિકલ્પના પૈસા ચોટા દિવસમાં ખુદી ભય છે. એટલે અંતે એને તો કપડાવાનો વખત આવે છે-આવા હાખલા ખાત કરીને ગાદાવાડે (કાઠિયાવાડે) માં ભણે બાગે બહુ અને છે-એવામાં કાંઈક રોકાણે તો એ દીકરી સમજી દોષ તો પરણી નથી.

વધી બહેન સ્વયમે અજ્ઞાન માતપિતા રૂડીને લઇને બાળવધવા લગ કરે છે. કેટલીએક જાતિમાં તો ત્યાર પાંચ વરસની ઉમરે પણ લગ કરે છે ! આ રીતનાં પાણીકરીને પ્રાણલોભાં બહુ પ્રવલિત છે. તેઓ કહે છે કે-કન્યાકાચ પહેલાં પેટેલા પરણાવીએ તો કન્યાદાનનું ફળ મળે એ બાળકો તો બીચારા કાંઈ સમજતા ન હોય અને માતપિતા એને લગ્નમાંથી ભેડે છે, આવા નુબાની અવલતા પહે- વખતમાં એ કહાય તે રાંડે છે. તો પછી કહેા આ બાળાની શ સ્થિતિ ? શાંતો એનો સંસાર નુબાની આવે છે, ત્યાર પહેલાં તો આખો સંસાર બચદાર પુરો થાય છે! અચદાર પુરો થાય છે ! ધણીખરે હમેશાં યુવારસ્થામાં માણસોનું મન લગ રહેતું નથી. એટલે પછી ખરાબ વર્તન શીએ છે. આનું એકનહી સમજતી બાળાને માથે દુઃખ પડે છે; એટલે એના નશીબનો દોષ કાઢે છે !

કવી નવલરામ કહે છે કે—

“ શાં ને નામ બાળકમનું તો બાળો !

“ બાળો કે ખાડમાં કાલોરે, નામ બાળકમનું તો બાળો.

“ બાળકમનું દુઃખ દેખીને, રેલ યઈ ગયા કાળોરે; નામ

“ બાળકમનું નામનું મુલનાં, આવે અને કયાળો રે નામ

“ બાળકમને દહદહતો આવશે, કાળપુત્ર કાળ કરાળો રે; નામ

“ દેવ ઉપર શીલ દોષ મુકો છે, પ્રતિ વિરદ શીલ ચાલો રે ? નામ”

બાળકઅથી કેટલા કેટલાં નુન્યાનો થાય છે-એનો વિચાર કરીને આવતો નથી. કેટલીએક લલકી જાતીમાં માબાપ વર્લે હોય ત્યારથી સરત કરે છે અને બાળકો જન્મ્યા પછી બાળકોને તેડીને ફેરા ફરે છે—આ કેટલો ખરાબ અને દુર રીવાજ કહેવાય ?

આપણા સંસારમાં બાળકોની મરણ વિના ને સમજણ કરવામાં આવે છે, તેનું પરિણામ પણ બહુ ખરાબ આવે છે યજ્ઞેશાને નાનપણમાં ભેડેલા દોષ તેમાં કનેડાં બહુ કનેડાં; વધનાં થાય છે-કેટલાએક માણસો કહે છે કે, સરખી વધમાં સુતપણ કરીએ પછી અને વિચારનાં. કનેડું કેવી રીતે થાય ? પરંતુ કનેડા કાળ એક વધનાં નથી મળે. સરખું લણેજ ન હોય, પરસ્પરના વિચાર મળતા ન હોય, એક બીજાની મરણ પ્રમાણે વર્તનારાં ન હોય, તે પણ કનેડાં કહેવાય કાણનું શરીર એકેએક એટલું ખરાબ હોય. તો પણ આપણું જાતિવધન એટલું છે કે સવળણ કરેલું હોય તો તેડાય નહીં અને તેડે તો કહ ભરવા પડે; અથવા તો જાતિ બદાર ભલું પડે. એજ મવાથી બીજા માણસો બીચારા દુઃખી થાય છે. અને તેથી તેજા માણસની સાથે પોતાની દીકરીને પોતાની ઉંચા નહિ—છતાં પણ પરણાવવી પડે છે.

આપણામાં ફેરવાએક એવા ખોટા બોમ પેશી ગયા છે કે તે દૂર કરવા મુશ્કેલ છે. ફેરવાએક એવું જ્ઞાને છે કે, માનતાએ કરવાથી આપણા મનની ઈચ્છાએ ફળીભૂત થાય છે. જો મનની ઈચ્છા એમ કરવાથી ફળીભૂત થતી હોય તો ગરીબ માનસો માનતા માનીને પૈશ્વિક કેમ મેળવે નહીં? તેઓ શું કરવા દેરાત થાય? નથી સ્રી મરી મરૂં હોય તો ગોરાશળીએ જાગાડે છે. "માનતા" કરવાથી જો ન જાગાડે અને કોઈ માંદ પડ્યું હોય તો ત્યાં ગોરાશળી નહીં જાગાડવાને બહુ મળતું હોય તો બોમ કાઢે છે કોઈ જોને બાજક ન હોય તો માનતા માને છે. જે કોઈ ધરડા કોઈ ગરીબ ન રહે. ગોરા જાવા અચર જાવિ જગેરે આવે, તેની પાસે ભેદ ભેદવાય છે. જો એમ બાળકો થતાં હોય તો આ દુનિયામાં કોઈ વશ રહેતમ નહીં, અને 'વશ્યા શબ્દ, ઉદ્ધવાત' નહિ. એમાં કોઈ દેવ દેવી સદાય કરતાં નથી નથી વામ જનું હોય તો-અમુક દિવસે જાવાય. અને અમુક દિવસે અચર ન જાવાય એમાં અનેક ધર્મો આપણા સંસારમાં લોગ કાળથી આવે છે-તેમાં પણ ધણે સુધારે જવાની જરૂર છે.

આપણામાં નાતવરા કરવાનો રીવાજ લોગા કાળથી આવતો આવેલો છે. આ રીવાજ કાંઈપણ જરૂરનો નથી એમાં બહુ બિચાર થાય છે. લાખો રૂપિયા જાવા જાવા પહેરવાનું રીવાજમાં ખર્ચો નાંખવામાં આવે છે; અને ગરીબોને એક પાક આપવી હોય તો દાખમાંથી છુટતી પણ નથી. કશું શક્તિ હોય કે ન હોય પણ નાતવરા ક્યારે વિના ન ચાલે, ક્યારે તો કોઈના ઉછીના રૂપિયા હાથે પણ જમણું કરવું પડે. પાછળ પેલાને જાવા પીવાનું અને પહેરવા બોંદવાનું પણ ન મળે. પણ નાતવરા કરવા એ સાચું, એવું કોઈ માને છે. વરણ-કામાં પણ ઘણા રૂપિયા ખર્ચો નાંખે છે. કહે છે કે જો વરણકા ન થાયતો તો પુત્ર, પુત્રી-એ શું હવાનો લીધે હહેવાય? એવું જાણી સર્વે હોંસ પૂરી કરે છે-અને લાખો રૂપિયાનું પાણી ફરી નાંખે છે. અને પોતે જાણીથી દેશન થાય છે-આપણામાં જનવિધિ બહુ શ્રેયજી ભેદથી રીતે કરવામાં આવે છે. ગોરા સંસ્કૃત શ્રોતો જો તેવી રીતે કામ ઉઠેવાની આદર જાણી જાય છે; પરંતુ તો કોઈ પણ જાણે નહીં. અને જનવિધિમાં શું પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે કોઈ સમજાવ્યા વિના જ પરણાવી દેવામાં આવે છે.

આપણામાં મરનારની પાછળ રડવા કુટવાનો બહુ ખોટો રીવાજ છે. એથી કોઈ મરનાર પાછું આવવું નથી. રડવું કુટવું આ કાણથી? મરણ તો સર્વને માથે છે. એવું જાણે-કુટે તો જે જનના એને એક દિવસ મરવું, એ તો સાચું છે. પછી કોઈને પણ ચર્ચા થાય છે. જોને અને સામ્રાટે રડવું? ફેરવાએક જાણે સગામાં એથી બહુ કુટે છે અથવા પછાદીએ જાય છે એને હાથે પેલાના સારીરને અને અર્ચને બહુ લાગી પડેલો છે અને માંદ પડવાનો વખત આવે છે. મરનારની પાછળ મરવા એવા થઈ જાવાય છે એ એવું કુટે તો ચર્ચા થાય છે. પરંતુ મરનારની પાછળ મરવાનું નથી. તેમ કોઈને કરી દેખાડવાનું નથી. હવેમાં લાગે તો રડવું, બાજી ખોટી ધમાલ સામ્રાટે મચાવવી? સાધારણરિતે સારીરને કોઈ પણ બાજ દેખાડો હોય તો શરમ આવે; અને જાવા વખતે છાં કાઢીને કુટે ત્યારે શરમ ન આવે. જાવા રીવાજે દૂર કરવા પ્રવરત કરવા જોઈએ. જો દૂર નહીં થાય તો આમળ જતાં એ કુવિદાને વધતા જશે અને એથી બહુ દુખી થશે. આપણા જુના મલ્યા બાણી સમર્થ સિદ્ધિમાં માંદી પડેલી એથીને જવા પણ જાવા દેવા નથી એટલે બીજારીને મરવાનો જ વખત આવે છે. જીવ એને કાણે કાઢેલોથી ઉપધીખીતા ભેદ નથી. એપરેલન જાવવાની જરૂર હોય તોપણ કાળજી નથી અને હાથે ઉપધારો કહે છે, એવાથી કોઈ દર મરવું નથી અને લગ્ન કરવા ભોજવવી પડે છે.

નિવાદ વખતે ફાણાં જાય છે તે પણ બહુ ખોટો રીવાજ છે. એવે વખતે જ્યે તેમ

એણે પણ શરમ ન આવે, વિચાર પણ ન કરે કે આપણે ખરાબ કામ કરીએ છીએ અને ખરાબ ગીતો ગાયએ છીએ વળી કૃપણ ગાના. વળતે બહુ ઘરસાદ આવે છે અને પ્રીતિથી તે ખાય છે અને ગાળે કાંઈ સાંઈ કામ કર્યું હોય એમ આનંદ પામે છે તે બહુ ખેડનાર છે. આ રીવાજને

બનતા પ્રયત્ને દૂર કરવાની જરૂર છે.

આપણામાં પાણીસોને જંદા રહેવાની બહુ ટેવ હોય છે. પોતાના ઘરની વસ્તુઓ બધે તેમ રખડવી રહે, પરંતુ નોકરને ભાગી કાંઈ પણ તેની દરકાર કરવા નથી; કોઈ દિવસ સાફસાફ કરવા નથી, પાણી પણ ધણું જંદુ રાખે છે, કંદારા બરેલું એક માટલી રાખી અંદર બિચીને એક વાટકે બધા પાણી પીને છે, કાંદારા બધે તેમ પાણી ડબોએ છે એની પણ દરકાર કરતા નથી-એકું આવ છે, એકું પીએ છે. પાણી કોઈ દિવસ ખરાબર ગળતા નથી, પોતાનાં કપડાં ઘર્તા

ધોવાનું પણ ધ્યાન આપતા નથી, માથાના ઘણ સાફ કરવા નથી પરંતુ હાથો સડી નાખ પણ કાંઈ ધ્યાન આપતા નથી, આપણી કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓને ન્દાના ધોવાનું દસ પંદર દિવસે બને છે. તે સુધારવાની જરૂર છે. પોતાના બાળકોને પણ જંદા રાખે છે, પોતાના ઘરના વાસણો માંછને કેના સાફ રાખવા તે સમજતા નથી, પરંતુ તમામ વસ્તુઓ ધૂળથી ખરાબ પડેલી હોય પણ સાફ કરવામાં આવતી નથી, ન્દાનું તે કંદારા બરેલું લાગે છે કાંઈ એવું ખાવા પીવાથી થીથી રોગ લાગુ પડે છે તથા એની ખરાબ પ્રજિ હોય તે આપણામાં કાંઈક થાય છે, મોટે ભાગે આવી બાબતોમાં યોગ્ય સુધારો કરવાની જરૂર છે.

જે પતિ એકથી વધારે (બે ત્રણ) સ્ત્રીઓ પાછે છે, તેનું તે કાર્ય 'ધણ' નિંદવા લાયક છે. કારણકે વધારે સ્ત્રીઓ પાછાવાથી કંઈપણ કૃપણો પડે છે, ઉલટો કંછથી બે બેરીનો પતિ બધે છે. અનેક બાબતોમાં આપણે દરમિયા કંછથી ઘણા ઘણા કરે છે અને એનાથી શાન્તિ મેળવતો પતિ પોતે જ દુઃખી થાય છે કોઈપણ વસ્તુ એકને મળી હોય અને એકને ન મળે તો તરત કંછથી ઘાય છે કોઈ દિવસ બે બેરીનો પતિ શાન્ત વર્તન બેસી સારો નથી. આ રીવાજ બહુ અન્યાય કરનારો છે. તે ઉપર કંઈ લખવાની જરૂર છે. આમાં ઘણી વખત એવું બને છે કે પતિ નવી આવેલી સ્ત્રીને માને છે અને છુતીનો કંઈ પણ પરમાં હક નથી એવું નક્કાવ છે.

૨. યોગ્ય સુધારાની જરૂર.

હવે કેટલાક સુધારા દર્શાવું છું: આપણામાં પ્રાચીને તો કેળવણી મળે છે, પરંતુ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં બહુ બાધા આવે છે એ ન બનવું એટલે, સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે. પહેલાં બધું જ્ઞાન આપવું એટલે, સંસ્કૃત, અંગ્રેજી ગુજરાતી સર્વ ભાષાવર્તુ એટલે. કારણકે હાલ આપણા ઉપર અંગ્રેજીનું સમય છે તેથી અંગ્રેજી ભણવાની ઘણી જરૂર છે. વળી ધણું કામ અંગ્રેજીથી જ થાય છે, તાર, કાનજ વાંચવામાં, ઘણાં પુસ્તકો વાંચવામાં અંગ્રેજીની જરૂર પડે છે. હાલ અંગ્રેજી ભોલનાર વધી પડ્યા છે એટલે સ્ત્રીઓ તે ભણવા વગર બોલવામાંથી સમજ શકે નથી. આપણા ધાર્મિક ગ્રંથો સંસ્કૃતમાં રચાએલા હોવાથી સંસ્કૃત શિખવાથી ધાર્મિક જ્ઞાન વધારે સારું થાય છે અને બીજાં ધણું ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચવામાં એનો ઉપયોગ થાય છે. સંસ્કૃત પુસ્તકોમાંથી શિખવાનું પણ ધણું મળે છે, એટલું ગુજરાતીમાં પણ મળતું નથી. વળી સ્ત્રીઓને સરવા, ગુપ્તવાદ, રૂઝીત વિગેરે અનેક કળાઓ પણ શિખવી એટલે.

સર્વોપરી કહે છે કે—

સાહિત્ય સંગીત કલા વિદ્યાનઃ સાસારપશુ પુચ્છવિજ્ઞાનદીનઃ

તુળં ન સ્વાદન્નાપિ જીવમાન સ્તદ્દાગધેયં પરમં પશુનામ્ ॥

(ભાવાર્થ) - સાહિત્ય સંગીત અને કળા વિનાના માણસ સાક્ષાત્ પુછડા વિનાના પશુ જેવો છે. તુલ્ય નહીં ખાતો છતાં તે છવે છે !

ખાંટે શ્રીચિત્તે સર્વ પ્રકારની કેળવણી આપવાની જરૂર છે. શ્રીચિત્તની હાયકાત ભેળેને અધિક હક પણ આપવા ભેળ્યે. જુદાકાર્ય સિવાય પુરુષોના નેહલા હક શ્રીચિત્ત માગી શકે. -જે પુરુષો નેહલું શ્રીચિત્તે શણુકવામાં આવે તે તે પણ પુરુષો નેહલું કામ કરી શકે છે. દરવા ફરવામાં સમાજમાં જવાની છૂટ આપવી, કારણકે એકલા શણુકાથી જ્ઞાન નથી થઈ. સાથે દરવા ફરવાનું ભેગા ભણવાનું મળે તેો વિરોધ ખબર પડે.

પીતાની પુત્રવધુને દિકરીની નેમ રાખવી ભેળ્યે. એને પીતાની પુત્રી ભણી શારી રીતે શિક્ષણ આપવું. શણુક ન દોષ તો દક્ષણવધુ અને શણુક દોષ તો આગળ વધારવા પ્રયત્ન કરવો, દુઃખ ફેરું નહીં. ભણવા ભેગાનું મળે ત્રીથી ધોળ્ય રીતે ફરવા જેવી એના હૃદયમાં કાશ સંસ્કાર પાડવા.

પુત્રીએ પિયરમાં શારી રીતે જ્ઞાન મેળવવું; કારણકે નેહથી પીતાના ધરમાં પુટ મળે છે એ.

ટલી અસુર જુદામાં છૂટ મળવી નથી હવેશાં ઉડીને માત્ર પીતાને લગા ધરતા

પુત્રીએ વિદ્યા અને વદ્યધાને નમરકાર કરવા, પણ પીતાનું હમેશાનું કાર્ય કરવું. પીતાના નાના મોટા સદગુણ મેળવવાં. સાઈ બહેનોની સાથે સંપીને રહેવું તેઓને પીતાની સાથે શણુકવા હર્ષ જવા.

પીતાને બાકી દોષ તો તેની સાથે ઠણકા કરવો નહીં. કોઈ દિવસ બોલ્યા

સાંધા કરી એક બીજને દક્ષવવા નહીં. સર્વ સાથે હળી મળીને ચાલવું. માત્ર પીતાની લગા પુત્રની આજ્ઞાને અનુસરવું. કોઈ કામ કરવું પડે તેો કંઠાળો લાગવો નહીં. નાનપણથી જ એ તે કાર્ય કર્યું હોય અને શામ ન આવે તેો સાસરે પણ સુખી થવાય. નેહલા નવા દુમર ભણવાના મળે એટલા શિખવા-આજનકળા શિખવી કોઈ જનકશુ માણસ થરે આવે અને એને જોતજોતા ન હોઈએ તેો પણ તેનો આદરસત્કાર કરવો. સર્વ વિદ્યા સંપાદન કરવી અને તેનો સાચો ઉપયોગ કરવો.

કુળવધુએ સર્વની સાથે હળીમળીને ચાલવું-પીતાના ધરનાં સર્વ માણસો સાથે યોગ્ય રીતે

વર્તવું. ધરની સર્વ સંસાજ પોતેજ રાખવી. સાસુને બાથેથી જી કાર ઉવારી

વદ્યએ : સાસરામાં નાંખવો. કોઈ દિવસ કળ્યા કંઠાસ કરવા નહીં. પીતાના ધરની કોઈપણ ચાલ હળીમળીને રહેવું. બદાર કરવી નહીં. પીતાના બાળકોની પોતેજ સંસાજ રાખવી. વર્તેમાં દોષ ત્યારથી પોતે સાસ્ર સારા વિચારે કરવા. સાસાં સાસાં પુસ્તકો વાંચવાં અને

બાળકના હૃદયમાં શારી અસર થાય એનો ઉપાય કરવો. પાછળથી પણ પોતેજ સ્વભાગકોની લપ.સ. રાખવી બાળકોને પોતેજ ધરવાવવા, કારણકે બીજા માણસો રાખવાથી એની કુમરકર બાળકમાં થાય છે એને સાચવવાને મટિ પણ માણસો ન રાખવા, રાખવા તો સદ્વર્તનવાળા વપાસીને રાખવા કેટલાએક માણસો રસોલા રાખે છે તેઓ મળે એવું રાંધીને આપે તોપણ ચલાવી લેવું પડે છે. એ આપણમાં ન થવું ભેળ્યે. રસોઈ પોતે હાથેજ કરવી ભેળ્યે. ભણારે રસોઈ પીતાને હાથે નથી કરતાં અને બૂલી નવાય છે અને પણ રાઈ જગત રસોઈ કરવી પડે ત્યારે બહુ કારે પડે છે.

. શ્રીએ પીતાની સાથે પ્રેમથી વર્તવું. પતિનો સ્વભાવ સમજીને તેમને ફચીકર થાય તેવું વર્તન

રાખવું. પતિના મિત્રમંડળમાં બહુ છુટી વર્તેવું નહીં કારણકે પાછળથી કિનું

શ્રીએ બધેમ્ય છૂટ બહુ ખરાબ પરિણામ આવે છે; અને નિહામક બોલાય છે. તેથી ને કોઈ આવે

લેવી નહિં : તેની સાથે કામ નેહલું બાંધવું. પતિના કાર્યમાં સદ્વાસિણી બનવું. પતિને ક્ષમા

સંકટ વધે તેો તેના વખતમાં આપણું સર્વસ્વ તેને અર્પણ કરવું. પતિની

ભાવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો અને હવેશાં બદલો ચોક્કસ દિક્ષાજ રાખતાં રાખવું. બોલા મોન શો-

ગોણે પણ સરખ ન આવે, વિચાર પણ ન કરે કે આપણે ખરાબ કામ કરીએ છીએ અને ખરાબ ભીતી માથાએ છીએ વળી કુટાણા માતા. વખતે બહુ હત્યાદ આવે છે અને મોટીથી તે ગાય છે અને બાંધને કાંઈ સાફ કામ કર્યું હોય એમ આનંદ પામે છે તે બહુ ખેડનાર છે આ રીવાજને

બનતા પ્રથમે દૂર કરવાની જરૂર છે.

આપણામાં ખાણસીને ગંદા રહેવાની બહુ ટેવ હોય છે. પોતાના ધરની વસ્તુએ મમે તેમ રખડવી રહે, પરંતુ નેહરને કાળથી કાંઈ પણ તેની દરકાર કરતા નથી, કાંઈ દિવસ સાફસૂકું કરતા નથી, પાણી પણ ધણું જ ગંદુ રાખે છે, કંટાળા ભરેલું એક માટલી રાખી અંદર બોળાને એક વાટકે બધા પાણી પીવે છે, ઠાકરા મમે તેમ પાણી રબોણે છે એની પણ દરકાર કરતા નથી-એકું ખાવ છે, એકું પીએ છે પાણી કાંઈ દિવસ ખરાબર ગાળતા નથી, પોતાનાં કપડાં લતાં

ધોવાનું પણ ધ્યાન આપતા નથી, માથાના વાળ સાફ કરતા નથી ધરમાં કાણુ સડી નવ પશુ કાંઈ ધ્યાન આપતા નથી, આપણી કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીઓને ન્દાવા ધોવાનું દસ પંદર દિવસે બને છે. તે મુધારવાની જરૂર છે. પોતાના બાળાને પણ ગંદા રાખે છે, પોતાના ધરના વાસણો ભાંડને કેવા સાફ રાખવા તે સમજતા નથી, ધરની તમામ વસ્તુઓ ધૂળથી ખરાબ ધસીથી હોય પણ સાફ કરવામાં આવતી નથી, ન્દાવું તે કંટાળા ભરેલું લાગે છે કાંઈ એકું ખાવા પીવાથી થીપી ફેલ લાગુ પડે છે તથા એની ખરાબ સ્વચ્છિ હોય તે આપણામાં કામચલાવ છે, માટે અવી આવી બાબતોમાં ધોખ મુધારો કરવાની જરૂર છે.

જો પતિ બેઠકથી વધારે (બે વણ) સ્ત્રીઓ પાસે છે, તેનું તે કાર્ય યજ્ઞ નિર્દેશ તાલક છે. કારણકે વધારે સ્ત્રીઓ પાસેથી કાંઈપણ કાપરો થતા નથી, ઉઠરા કંટાળા થી બેઠકનો પતિ રહે છે. અનેક બાબતેભા આપણે જાણી કંટાળા થયા કરે છે અને એનાથી શાન્તિ ભોગવતા નથી. પતિ પોતેજ દુઃખી થાય છે કાંઈપણ વસ્તુ એકને મળી હોય અને એકને ન મળે તો તરત કંટાળા થાય છે કાંઈ દિવસ બે બેઠકીનો પતિ શાન્તિ વધને બેઠકી શાન્તો નથી. આ રીવાજ બહુ અન્યાય કરનારો છે તે ઉપર કાંઈ અજાણની જરૂર છે. આમાં ધણી વખત એકું બને છે કે પતિ નવા આવેલી સ્ત્રીને માને છે અને છુતીનો કાંઈ પણ ધરમાં હલ નથી એકું જણાય છે.

૨. યોગ્ય મુધારાની જરૂર.

હવે કેટલાક મુધારા દર્શાવું છું: આપણામાં પ્રધાને તો કેળવણી મળે છે, પરંતુ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં બહુ ઓછા આવે છે એ ન બનવું જોઈએ, સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે. પહેલાં બધુ જ્ઞાન બાપવું જોઈએ. સંસ્કૃત, અંગ્રેજી ગુજરાતી સર્વ જાણવડું જોઈએ. કારણકે હાલ આપણા ઉપર અંગ્રેજીનું રાજ્ય છે તેથી અંગ્રેજી જાણવાની ધણી જરૂર છે. વળી યજ્ઞકામ અંગ્રેજીથી જ થાય છે, તાર, કામગીરી વાંચવામાં યજ્ઞ પ્રસ્તાવ વાંચવામાં અંગ્રેજીની જરૂર પડે છે. હાલ અંગ્રેજી બોલનાર વધી પડયા છે એટલે સ્ત્રીઓ તે ભણવા વગર ધોણવામાંથી સમજી શકે નહીં. આપણા ધાર્મિક તથા સંસ્કૃતમાં ત્યાગેલા હોવાથી સંસ્કૃત શિખવાથી ધાર્મિક જ્ઞાન વધારે સાફ થાય છે અને બીજાં યજ્ઞાં ઉત્તમ પ્રસ્તાવ વાંચવામાં એને ઉપયોગ થાય છે. સંસ્કૃત પ્રસ્તાવમાંથી શિખવાનું પણ યજ્ઞ મળે છે, એટલું ગુજરાતીમાં પણ મળતું નથી. વળી સ્ત્રીઓને ભરવા, ગુંથવાનું, રંગીત વિગેરે અનેક કામો પણ શિખવી જોઈએ.

જાન્યુઆરી ૨૬ છે કે

પ્રથમ વિચાર કરવો કે એકું કેવી રીતે એકમું બનેલું છે ? પહેલાં પરસ્પર લગ્નના "પરણ" તે તો મજરા દેશ, એક બીજાના વિચાર પસંદ પડવા દેવા, તેઓની યોગ્યતા ભેટી, પ્રત્યુત્તામાં પત્નિ બંને પ્રમાણમાં સરખી હોય તેવાં, વળી સરખું ભણેલાં ભેટીને તેઓના મોંઢાં : "વિચાર કેવો છે તે નક્કું. અને તેઓની પસંદની પ્રમાણે પાશુવત્વા. યત્ન કરી વખતે એવા તેવા વિધિ નહિ બલુનારા ગોરથી કામ ચલાવ્યું નહીં. લગ્નવિધિ નહીં સમભાષી પરસ્પરના મું પર્મ અને તે વખતે મું પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે તે કોઈ જરા પણ સમભાષી નથી માટે બરાબર સંસ્કૃત શિખેલા અને શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનાર ગોર શાખનો. કંઈ નાનાઘણ લગ્ને છે તેમ "લગ્ન એ પ્રાણુ વિદ્યાનું જૂથ છે, સ્વર્ગ પૃથ્વી પરથી છે; માનવ બાલનો ધર્મ છે, પાશુકું તે તો પ્રત્યુત્તામાં પત્નિ મોંઢાં, " માટે આનાં લગ્ન સ્ત્રી પુરુષ બંનેએ અપરચ કરનાં કાણુકે એ કોઈ કાર્ય કર્યું હોય તે સ્ત્રી પુરુષ વિના બ. નથી સંસારના ધણી બાળતો એવી અને છે કે તે પતિ વિના કોઈની આગળ જીવવાની શકાય નહીં. તેમ પ્રુથોને પણ કોઈએક બાળતો ક્રાંત પનીએને જ જીવવાની શકાય, તેવી હોય છે. "

કેટલીએક વિચવાએ બહુ ખરાબ વર્તનની યાચ છે. માટે તેવી વિધવાઓને સારી શાખાંત્ર આપી સંસ્કૃતવાણી યત્ન સીખવવાની જરૂર છે. અને તેઓના સુવર્તનમાં બંધન વધા દેવા વૈષ્ણવ પાળનું એ સર્વથી ઉત્તમ કલાપી લગ્ને છે કે નહીં તે વેધવ્યે વધુ ચિત્તવતા, બહેન । સ્ત્રીમાગધથી કે, છે સ્ત્રીમાં વધુ ચિત્તવતા, બહેન । સુધારણી કે."

વિધવાઓને માટે વિધવાશ્રમ બંધાવી લેવાને તેમાં ભેટી અને સારેરસે ચલાવવી કે નેથી યોગ્ય સુખદાન સારી રીતે ચલાવવો.

આપણા દેશમાં " યોગ " (ગોળ) બાંધવામાં આવ્યા છે. તે બહુ ખરાબ રીતથી બાંધ્યા છે. ક્રાંત " યોગ " તો કન્યાવિકલ્પ કરનારને માટે બાંધવાના હતા, તેને જાણી પસંદની મા- બહેને બધાને માટે બધાણુ કર્યું કે પુત્રી અને તેવી કુખી યાચ, યોગ્ય ભેટું દેશેવ બહેનું કેસ. ન ભેટાં હોય, તોપણ " યોગની " અંદર રહેલા ગામમાં જ કન્યા દેવી. કાચ પ્રયત્ન રેકેને વગેરે સાધન નહોતાં, ત્યારે આ " યોગ " ની ભેટીઆદ હશે, પણ હવે તેમાં સાધનો વધવાથી " યોગ " ની અવરવક્રા રહેતી નથી. દૂર પણ યોગ્ય સ્થળે આપણે પુત્રીને જ્યારે મળવાની હિંમત યાચ ત્યારે તરત મળી શકાય છે, અને ખરા પુત્રી શકાય છે. પાંદ કન્યાવિકલ્પ કરનાર તો યોગનો ધધી કર્યા કરે છે । યોગની પુત્રીના ધરમાં ખાવા પીવાનું ભણે ન રહે; પણ યોગે તો પેશા લે, એમાં જરાય વાધો ન આવે. ક્રાંત બહુ દૂર દેશમાં દેવાય નહીં. બાકી જમે તેમ કરે. આ " યોગ " વડન નહામા છે. " યોગ " ને લગ્નને અને એવી કોઈ અને ભણેલી પુત્રીને બસજ અને મૂળ પતિ સાથે પાશુવત્વી ધરે છે. આવે પુત્રીને માથે થતો ભુદમ અટકાવો ભેટીએ. જ્યારે આપણા ભુદમી જ્ઞાતિના દેશ પ્રેમી સ્ત્રીઓ નહીં અટકાવે, તો નિરાધાર જીવનજીવી કું કિવિતિ થશે । વળી કેટલીએક જદ વિવાહનાં કન્યાઓએ ધરકા માણસો ધનની મદદથી પરણે છે । તેઓ જિવ્યારી બાળાનું કું થશે તેનો વિચાર કરવાન નથી ધણી વખત ધરકા પતિથી સ્ત્રીને સતોષ મળતો નથી. એટલે તે ખરાબ વર્તનવાળી યાચ છે. અપરા જો પતિ મરી ભય છે, તો તે બાળા નિરાધાર થઈ ભય છે તેથી જદ વિવાહ અટકાવવાની તો ખાસ જરૂર છે.

આપણા દેશમાં સુવાવડ કરવાની બહુ ખરાબ રીત છે અને એવી ખરાબ રીતની સુવાવડમાં ધણી સ્ત્રીઓ મરણને શરણ યાચ છે તેથી ભુતી રીતે થતી સુવાવડમાં ધણી સુધારો કરવાની જરૂર છે.

આપણામાં સ્ત્રીઓને છુટ અને ઠની લેવાની છુટ આપવામાં આવેલ નથી અને તે છુટ હવે ન હોય છે, તેઓને અન્ય સ્ત્રીઓ નિરે છે. પણ એમાં શોખ કરવાનો સવાલ

નરની વસ્તુઓ નથી. તરત જોઈ તો વસ્તુ સામગ્રી જોઈએ ચોમાસામાં વરસાદમાં પડણી નો ઉપયોગ: માંડા પડતું શું સાચું ? જુટ નહીં પડેલાથી રાત્રી કામે અથવા તે પત્ર વંદા થાય તે સારું ! પણ જુટ છતી રાખે તો તે શોખીન મર્ધ નર્મ કહેવાય ! બંદન તથા અંતરિક્ષક તથા બીજા નેહર્તા ગરમ કપડાં પણ સ્ત્રીઓથી વપરાય નહીં, બંદન પહેલાથી આખું અંતર દર્શાય છે; એને બાંહે શોખીન બની નર્મ કહેવાય ! આ કેવો જીવો અને વીચીત્ર બોલવાનો અને રીઠા કરવાનો રીવાજ છે, આથી બધી નકામી છાતીકારક શક્તિઓ દૂર કરવાની અવિશય જરૂર છે.

પુરૂષ સજ્જત હોય અને સ્ત્રી અસજ્જ હોય ત્યાં બહુ મતભેદ પડે છે અને બહુ લીધિત સંધિઓ પેદા થાય છે. નવદશમ કહે છે કે—

કેતું આ કનેક્ટું તે કહેવાય, દેશી ! કહેને તથે, કેતું

બંધે તો ભુગોળને બચાવમાં કુધે છે, બાહ્યું તો ચિત્ત ચુકામાંથી !

પુરૂષ તો સ્વરેશને મુધારવા મથે છે, પેલી તો બેરોડા પુટે માથા !

પુરૂષ તો પ્રવિણ પુરો પુસ્તકો રચે છે, પેલીથી તો પત્રમે ન વંચાય !

આવાં કનેક્ટાં આપણા સંસારમાં ન બને. એને માટે ઈશ કેળવણીને ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણામાં લાતનો રીવાજ મળ્યા લાંબા વખતથી ચાલતો આવેલો છે, તે દૂર કરવો જોઈએ. કારણકે પૂમટો બેંચવાથી કાંઈ લાભ કહેવાતી નથી. પોને મર્યાદા પ્રમાણે પૂમટો બેંચવો, એ સર્વની સાથે વર્તે એજ કામ છે. કેટલીએક સ્ત્રીઓ કામ કાંદે અને અંદર વિનય નથી. કેટલાયે ગેરમા થાયે !—એ આપણા સંસારમાં ન થવું જોઈએ. એવાં બીજા વસ્તી પહેરે કે બેંધી આખું અંતર દર્શાય છે, અને માથે લાંબા પૂમટો હોય છે ! લાત કાંદવાથી આપણા ક્ષીવ ઈશ્વરનાર બાપદાદાનુભવ સ્મરણદર્શન વગેરેમાં કાંઈપણ વિચાર બહી શક્યા નથી અને તેઓની છત્રા પોતાની પુત્રવધૂને મુધારવાની હોય, તોપણ લાતના રીવાજથી કાંઈ બનતું નથી માટે આ રીવાજ દૂર કરવો જોઈએ.

કેવળ કેટલીક વિનંતિ કે આપણા સમાજના કચ્છારના અર્થે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવો. તેઓને છત્રા તથા સંસ્કૃત વિગેરે અવરય શિક્ષણને સ્ત્રીઓને યોગ્ય સ્વતંત્રતા સંસાર સુખમય આપવો, સ્ત્રીઓને સર્વે સ્થળે યોગ્ય પદ્ધતિ આપવો. વિધવાઓને માટે વિધવા-ઠાણ: અથવા ઠરાવનો, બાળઘર, અન્નાવિહાર, રક્ષા વિવાહ અદિ દુષ્ટ રીવાજો દૂર કરવો, કોમીની ચાલી આગવી લાજની બંધીમાંથી સ્ત્રીઓને મુક્ત કરવો. ઘરપણ્ડિતમાં યોગ્ય મુધારા કરવો, તથા આપણા સંસાર સુખમય બને એવા પ્રવર્તનો કરવો.

હિન્દુ સંસારમાં કરવા જોઈતા સુધારા.

લેખક: ડૉ. રંબાખેન (રા. રા. કેવળરામનાં પત્ની.)

આપણા હિન્દુ સંસારમાં સ્ત્રીની કીમત કાંઈજ ગણવામાં આવતી નથી. કાંઈ પણ ધેર પુત્રીને જન્મ થવાના ખર્ચે મળતાં પુત્રીના બાપનું મોટું ભવિષ્ય અથા છે અને કેટલીક માતાઓ તેજ વખતે કોઈનીનું મોં વાળે છે તેનો જન્મ થવા માટે રહે છે ! એવા ઘણા દાખલા મેં જનરે લેવા છે, તેમાં પણ ને બુદ્ધિવાન પુત્રીને જન્મ થયા હોય, તો કહેશે કે જાર લઈને આવી છે, તે કંતો ખાને મારી કે બાપને મારશે—માટે પોતે મરે તેજ સાર ! બિહેનો આ રીતે સંસારમાં અવતરતાં પુત્રીનું

મો વાળવા માં આવે છે તે પુત્રીઓ આપણા દેશના ધીરપુરુષોને જન્મ પુત્રી પાંધર સમાન અકષણારી છે, એ વાત ચાક આગવી નથી. જન્મથી પુત્રીની આવી દશા બહુમત છે: હોય છે અને તેને મોટી કષ્ટમાં પુત્રીની પુત્ર જેટલી સંસાર લેવામાં આવે. વતી નથી કારણ કે તે પદાર્થો કહેવાય છે અને જડ વસ્તુ તરીકે મોટી

થાય છે. પાંચ હ વરસની થતાં તેને ધરનાં દહાડાં કામકાજમાં ભેડવામાં આવે છે. વાસણ ઉઠકવાં, હાંણ ચીળવું વીગેરે પરંતુ તેને કમ્પાવવાની જરૂર મળતી નથી અને એમ કહેવામાં આવે છે, કે “તેને ક્યાં કમાવા જતું છે.” એટલું સારું છે કે કાલમાં વળી કેટલેક કેશણે થોડા વખત પણ નિશાળે મોકલવામાં આવે છે, પરંતુ હવે કે અગાધાર વરસની કમર થતાં નિશાળ મુકાવી કે છે. આરા પ્યાત પ્રમાણે બાર કે તેજ વરસની કમર મુધી છેકરીઓને નિશાળ મુકાવવી નેહ્યે નહીં, પરંતુ નિશાળમાં હાથ ને જગણી આપાય છે. તેના કાતાં જુદીજ ફજગણી તેમને આપવી એવે, અને યોદ કે પંદર વરસની થતાં તેમનાં લગ્ન કરવા નેહ્યે. એમ લાલો નામો ભોલાં મને ઠીક લાગે છે.

નિશાળોમાં ચર્ચિતાં લગતાં શીખ્યા પછી તેમજ ગુણકાર સર્વાકાર વીગેરે સંસાર ચલાવવામાં ઉપયોગી બાજતો શીખ્યા પછી પુત્રીઓને શુદ્ધજગણીના પાટો શીખડાવવા નેહ્યે, ને ચોપડીઓ અને ને બાજતો પુરુષોને શીખવવામાં અને તેજ બાજતો ને પુત્રીઓ શીખે તો તે તેમને કાંઈ કામ લાગે નહીં. અને જરૂરી બાજતો બહુવાની ખામી રહે કામજા તરીકે અને કહેવામાં આવે છે કે જણી ૧૫૫૦૦૦ પછી પુરુષોને શીખવવામાં આવે છે. અને બહુજગણીની શીખોને બહુવાની ચોપડીઓ તેમજ બાજતો એકા દોવાથી લીધી પછ તે શીખે છે, કે ને તેમને સંસાર ચલાવવામાં કાંઈ કામ આવતું નથી, અને લાગે છે કે વિશાલવર્માં લગ્નથી મડમો ને તોફાન કરે છે, તેનું કારણ એજ છે કે તેમને પુરુષો જેવીજ જગણી આપવામાં આવે છે અને સંસારમાં સ્ત્રી તરીકેની તેની ફાલે થું છે, તે શીખડાવવામાં આવતું નથી, સંસાર ચલાવવામાં મુખ્ય કામ તો પુરુષોએ કરવાનું છે. એટલે કે કમાવાનું છે. અને સ્ત્રીઓએ તેને બરોબર ઉપયોગ કરવાનો છે અને એવી રીતે અરસ-પાસ મદદથી સંસાર ચાલવો નેહ્યે. નિશાળોમાં ઉમેલ શીખેલી શીખો સાથે મને પરીચય થયો છે, અને મને જણાયુ છે કે શુદ્ધ કામને વાસ્તે તેઓ ખબર જગણી નહિ મળવાથી લગભગ નકામી થાય છે એટલું જ નહિ, પણ વિવેક અને વિનયમાં તેઓ કાંઈક અંશે સમજતી. નથી, જેનું ઉમેલ શીખવા કાતાં સ્ત્રીઓ ક્યારે કહેવાય એટલું જ ને તેને શીખવવામાં આવે તો પ્રસન્ન છે. હું ઉમેલ શીખવવાની વિચાર નથી, પણ હું એમ કહું છું કે પહેલાં શુદ્ધસંસારનું શીક્ષણ મળ્યા પછીજ ઉમેલ વીગેરે શીખડાવવું નેહ્યે.

સારી રીતે ચર્ચિતાં લગતાં તેમજ સાલ દિસાળ બહુતાં આરડયા પછી, લગ્ન પછીની સ્ત્રીની રિધતીનું જ્ઞાન મળે, એવા પાટો બાજાને શીખડાવવા નેહ્યે. સામુ, સરસા, વીગેરે સર્માં વડાલા સાથે અને થતિ સાથે કેવી રીતે વર્તવું નેહ્યે, અને તેમનું કર્તવ્ય થું છે. સ્ત્રીઉપયોગી જ્ઞાન એ સારી રીતે તેમને સમજાવવું નેહ્યે. તેમજ મુલાકાત વીગેરે પ્રસંગોમાં આરંભે ઉપયોગી બાજતોનું જ્ઞાન આપવું નેહ્યે. કારણ કે તેવા પ્રસંગોમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ કે બીજાંજિહ્વા કામ આવતાં નથી હાલમાં ને રિસક્ષ મળે છે, તેમાં આવી બધી ખામીઓ છે. અને સ્ત્રી ભત્રીને બીજ ઉપયોગી બાજતો શીખડાવવામાં આવે છે. અને તેથીકરી વિનય, વિવેક, અને આચારની ખામી રહી જાય છે. અને તેવી જગણી નકામી થાય છે. કેસવકૃતિમાં કહ્યું છે કે “હું કર્યો સારું, બેન ! કોરી જગણી, સદ્ગુણની નહીં ને હોય ક્યારે જગણી.”-વિગેરે, માટે જગણી બેવાન પ્રકારની જાણવી એવે કે જેની સાથે સદ્ગુણ પણ આવે. ને આવી ભત્રી જગણી બાજતોને આપવામાં આવતી હોય તો હાલમાં ને કંકારો સામુ વધુ અને નણંદ કોલર્થ વચ્ચે થાય છે, તે બધું પડે. અને સર્વ પોતપોતાની ખામીને કીધેલ થણા બસાળ રીવાજે આપણામાં છે કે, નથી મર્યાદા અને સંસ્કૃતિ રહેતી નથી કામજા તરીકે મુખેલા પ્રાણી રડવાનો રીવાજ, બંદર રસ્તાપર કમારથી કુટાનો એજ કરવાનો રીવાજ, ફાણાં બાજાનો રીવાજ, વીગેરે

આવી ફેળવણીની ખામીને લીધે જ પ્રમાણ કંપનીની નીંદા અને વગેરે થાય છે. આવી ફેળવણીની ખામીને લીધે જ નવા નવીન વસ્ત્રવાળાં (ફેશનવાળાં) કપડાં પહેરવાથી અલગ થાય છે. દુકાનાં જે સર્વે ખરાબ રીવાજો અને કોષિ આપણા ગૃહસ્થ સારમાં લેવામાં આવે છે, તે સ્ત્રીઓને વપરાયો થાય તેવી ફેળવણીની ખામીને લીધે છે. સાસુ વહુના કાસ અને ભવાડા કાંઈ એક ધેર નથી. પહેલાં તો માને એમ થાય છે કે ક્યારે મારો દીકરો પાછો ને વહુ આવે. ને તેમને જોઈને મારી આંખ ટાલી થાય. પરંતુ મરણ પછી કપતિપ્રેમ ભરેલા તો માને અરેખાઈ આવે, અને લાગે કે માતૃપ્રેમ ઘટ્યો. આવી બીજી અનેક ધર્મીજ સાસુ વહુના ભવાડા કાસ કરી અવધેલા લાગે. આવા પ્રકારનો એક રમુજ કાખડો કું 'આંકો' ધરવે છે.

લગ્ન-હું, જે સંસિધી આપ સર્વે જદું રમુજ મળશે. અને ધડો મળશે; અમારા પોરોમાં એક ડોશી અને તેના દીકરાની વહુ પહેલાં હતા. દીકરો થોડે દુર ખીલે મામ નોકરી કરતો હતો. અને મહીને મારો ડોશી પાસે આવતો. દીકરાને અને તેની સ્ત્રીને કીડ બતાવ હતો. પરંતુ તે ડોશી સદન કરી ચકની નહીં. તેથી ત્યારે તેનો દીકરો આવે એટલે ફરીવાર વાલુજ રાખે. આમ ચાર પાંચ વખત બન્યું. પરંતુ દીકરાએ કાઠું બસકાંડું નહીં. ડોશીએ તેથી દીકરા ઉપર 'જર લખવાડું' આપ રાખ્યું અને તેમાં તેની સ્ત્રી દેશન કરે છે, એવી ફરીવારો કરવા માંડી એવા બે ત્રણ કાળો મળવાથી દીકરાને ગુસ્સો થયો, અને બે દહાડાની રત લઈ ધેર આવ્યો, બન્યું એમ કે તે વખતે ડોશી એકાદીમાં બેઠેલી અને વહુ પાણી ભરવા ધબેલી અને ધરની આદર ધરવણીના દીકરાની વહુ પોરોથી તરીકે ફેળવા આવેલી દીકરા આવ્યો કે તરત જ ડોશીએ તેની સ્ત્રીની સાથે ફરીવાર કરવા માંડી. બાઈસાહેબ કહેતા થાકેલા અને તેમાં આ કકળાટ સાંભળી ગુસ્સો થઈ ગયા, અને ધંડી ફરવાનો અવાજ સાંભળી ધાંધું કે મારી સ્ત્રી રાગે છે, તરત જ ધંડી પાસે જઈને કાઠું બન્યું એવા વચર પાડ્યું. લાલ ફળનારીને પડવા લાગી. બેચાર લાલડાં ફળનારીએ છુમ પાડી અને ડોશી તો લાગવાનું ઘરમાં ફેરવ્યા. અને આ જતાવ લેતાં "મારા સેવકને મારા પોરવાથી" દીકરાને વધારી લીધો. આજ વખતે દીકરાની સ્ત્રી પાણી ભરીને આવી. અને ત્યારે બાઈસાહેબને ખબર પડી કે આમની વાત આમ હતી. ત્યારે તે બેચારોનો ધર્મ થયો. ધરવણીના દીકરાની વહુએ તેને ધેર જઈને બધી હરી-લટ હલી, તેથી ધરવણી અને તેનો દીકરો જે ભલભલ મુવાર હતા તે લાકડી લઈને આવ્યા ને ડોશીના દીકરાને મારવાની તૈયારી કરી, ઉપર ડોશી અને દીકરો પચમાં પડ્યા. અને સર્વ દહીકલત કરી માફી માગી. બીજાની વહુ નહીંબદાર કે આ રીતે તેને મારેથી થાવ મઈ નહીં તો સજ્જા સિવલિ હોવાથી એક જ પાડું લાગતા મરણ પામત.

એ સર્વે કુરીયાને ફેળવણીની ખામીને લીધે છે. એ મતને કું મળવી હું પરંતુ મારે વિશેષમાં એટલું રહેવાનું છે કે, તેવી ફેળવણી લાગતાં નિશાળોમાં મળવી થાય ફેળવણીના નથી. અને તેથી તે કામત કરવાની ખાસ જરૂર છે તોત આપણે ગૃહસ્થ સાર જાણેલા કામત મુખરે જાણવડના ખરાબ રીવાજ પણ તેથી જ બંધ પડે પૈસા લઈ ડોશીને તેર ચૈદ વસતી કન્યા જરવાવવાની કુરત તેવી જ ફેળવણીથી બંધ પડે, અને પુનર્નિવાસને સગાઈ પણ તે ફેળવણીથી જ નહીં થઈ શકે.

[૩૧ ૨૧. વસતનજી મળાજીના પ્રજાજીતરીકેના આપણામાંથી સારા ફેરલીડ સુસીત બહેનને પોતાના વિચાર પ્રસિદ્ધ કરવા દિવસ કરી છે, તે મળી પ્રસંસાપાત્ર છે, તેમને કું એટલી અ-રત કરી કે પોતાના વિચાર વર્તનમાં રાખવા તેઓ જનતા પ્રયાસ કરે. તેથી તે બીજી બહે-નોને અનુસરણીય થશે તથા સમાજ ઉપર જદું આસાર થશે. આપણા ગૃહસ્થ સારની ખામીઓ ફર થશે, તો આપણી આખી જનસમાજ મુખરશે. ખામીઓ છે તે સર્વ જુએમાં સંભળવા કરી સિવાય સાબીત કરે છે.

મુખારો કેવા પ્રકારનો કરે તે વધારે જાણી નાત છે. ચાલતી અનેલી રૂઢિમાં સમયાનુસાર યોગ્ય મુખારો વાપ તોત્ત લાગકારક છે; તેમ કરવા આપણે ત્યાર રહેલું જોઈએ આપણા અવિમજા કુટુંબમાં મુખી અને સતેવી માણસો સાચેજ રહેવામાં આવે છે. “ ધેરધેર માટીના ઘુલા છે ! ” અને કલેશ કંઠાસમાં રહેકોનો ઘેરો વધારે દિલ્સો હોય છે, ખરું કારણ એ છે કે કોઈ પોતાનો ખરો ધર્મ સમજતાં નથી આવેલો ઉપાય એ છે કે યોગ્ય કેળવણી આપવી. તેમ ધવાપી ધણી પા-
મિઓ દૂર યાવે. ફરેક કુટુંબ એક જીભની સકાષ પિતા આવડું નથી અને ધરનાં માણસો તેમ કરવા કષ્ટાં એક જીભના રોપ કદાહવામાં તથા વિરૂદ્ધ જવામાં પોતાનો નખત ભરે છે ! ધરનું મુખ દુઃખ સૌ વચેતા દાપમાંજ છે; તેઓ કેળવાય અને રીકરી અને વદને સમાન બહુવામાં આવે તો ધણી કંઠાસ ઓછા ધાય.

બાળકઓ નાખૂર કરવાં અને હાજીવઓનો પ્રવાર ફેલાવેલો, જનન મરણ પ્રસવના ખચો ધરાવ્યાં, કેળવણીની પાછળના ખર્ચમાં જરૂર યોગ્ય વધારો કરવો, એક ઉપર બીજી સૌ કરાવેલો તથા સેવાકુટુંબનો રીવાજ કદાહી નાખવો, તથા વિધવાઓને વધારે કેળવણી આપી તેમનાં આ-
લવિકાનાં સાધનોમાં વૃદ્ધિ કરવી; આવા ઉપાયો દાવને માટે આપણા સંસાર મુખારો માટે ખાસ જરૂરના છે. ધરનાં માણસો ધર સંસારપી વૃણની સાખાઓ છે તે વૃણને સ્નેહરૂપી જગતું ‘ સિ-
પન કરવાપી તેની અભિરુદ્ધિ ધરી અને પ્રત્યેક સાખા ખીલી નીકળે. એ ખીલવણી કંઈ ફરેક ઠાળોશીને ઓછુંવધું ધ્યાન આપવાપી ધરી નહિં’ અને કોઈ એક પણ સાખામાં સોમ પ્રવેશ કરવાપી એની અસર આખા વૃણને ધવા વધર રહેશે નહિં’]

ખરો ધર્મ:

બ્રાહ્મણે કહ્યું ‘ ત્વારી નજરમાં બ્રાહ્મણ તો કંઈ વિસાતમાંજ નથી ! પતિનેજ મ્હેરો ભરપો !
તું મુદસ્તાધર્મી થઈને બ્રાહ્મણોની અવગણના કરે છે ! મત્યુષાંકના મનુષ્યો તો હું પણ દેવતાઓ
પણ બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરે છે. હે દલિત સૌ ! ત્વને હું ખજાર નથી ! ત્ને’ હું મુશ્મળીઓને
મ્હેરો સંમિલનું નથી ! કે બ્રાહ્મણો અગ્નિ જેવા છે. કોયે જાણ્ય તો પૃથ્વીને પણ ભાગી નાખે.’

તેનાં વચનો સંમિળને સદીએ કહ્યું ‘ હે મદાતમા ! મ્હે’ અપરાધ નથી ક્યો, માટે આપ
કેવળને સમાવેલો. આપ કોયે જાણને પણ મને હું કરી ચકવાના દત્તાં આપની કોપ દૃષ્ટિથી માણસ
બળી ભય છે એ નાત ખરી, પણ મ્હને એ વાતનો ભય નથી. મ્હે’ દેવ દૃષ્ટ બ્રાહ્મણની અવગ-
ણના કરી કરીજ નથી. વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું તેજ કેટું હોય છે તે હું સારી ધેરે ભણું છું, પણ આ
જૂલ માટે આપ ઉઘાર સિધ્ધી મ્હને હાથા કરો. જલિસેવામાં ત્વારી ખાસ રૂચિ છે. પતિ એજ મ્હારું
મ્હેરામાં મ્હેરું દેવ છે. અને હું ત્લમનેજ પરદેશવા મળીને રાતરિજત ત્લમનીજ સેવાચાકરીમાં
મૂગ્ન રહેવાનું ધરુંદ ફરું છું, અને એટું ફળ ફરું મ્હેરું છે તે તરફ હે જાણિ ! ત્લમે ધ્યાન આપે
આપ કોયથી બળી રહ્યા હો એ વગર કલેજ હું સમજી જઈ દલી. પણ હે દિલ્લેતમ ! કોય એ
મનુષ્યોના સારીમાં રહેલો શકુ છે, એ મનુષ્ય કોપ અને મોદનો ત્યાગ કરી શકે છે, ત્લનેજ દેવ-
તાઓ ખરી બ્રાહ્મણ કહે છે, સંધ્યામાં એ સાચું જાણે છે, ત્લનેજ દેવતાઓ ખરો બ્રાહ્મણ કહે છે.
સંધ્યામાં એ સાચું જાણે છે, સુરે સંવૃદ્ધ રાત્રે છે, અને દુઃખ અને અપમાન વેઠવા છતાં પણ
સ્વામા ધણીને હાલ કરેલો નથી, ત્લનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે સર્વ ધર્મનું સમાન સ્વમળને એ
પુરૂષ બધા પ્રાણીઓને પોતાના જેવા ગણે છે, ત્લનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ ગણે છે, બ્રાહ્મણોએ દમેર્યા
સ્વાણીની વાત કહેવી નોકમે સત્ય પ્રિય ઘેરો કહિ અસત્યાચાર્ય કરવા નથી. ધર્મજ મનુષ્યો સત્ય
અને સાજગીને પરમ ધર્મ ગણે છે. સાથવધર્મનો જાણીજ સત્ય ઉપર છે. બ્રાહ્મણે કહ્યું ‘ હે
પતિવ્રતા સૌ ! ત્વારું ક્ષમાણ ધને ! હું ત્વારા ઉપર ધણી પ્રસન્ન થયો છું. અને મ્હારો કોય દવે
હવે સમી બધો છે ત્ને’ મ્હારૂં મ્હને એ કડનાં વચનો સંબળાવ્યા છે તેથી મ્હારૂં પરમ મેધ
વધું છે. હે સાધ્વી ! ત્વારું ભલું ધને.

-મીયુત શિવપ્રસાદ કૃત ‘ ભારતનાં સૌ રતનો મંથ ૧૧

ફૂલવાડી.

આરોગ્ય અને નગર રચના.

લેખક:-ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ (એલ સી. પી. એસ.)-અમદાવાદ.

[વડોદરાના આરોગ્ય પ્રદર્શનના અહેવાલ અને પ્રો. બેરીટના "નગર રચના" વિશેના ભાષણોના સાર અત્રેના હિસાબી વિદ્વાન ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ "પ્રજાગધુ" પત્ર માટે લખ્યેલ હતા. તે ઉપયોગી વિષયો ઉપકાર સાથે અર્ધિ યુન:પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.

તંત્રી, મુ. મુ.]

૧.

વડોદરાનું આરોગ્ય.

વડોદરાના કમોટી ખાગમાં, મહારાજા સાહેબના જન્મ-મેલસવ નિમિત્તે આ પ્રદર્શન નૈમિત્તિક સરકારના સેનીટરી એડવાઈઝર ડૉ. પદ્મ જેએ હાથ વડોદરા રાજ્યના સેનીટરી એડવાઈઝર નીખાયા છે તેમની યોજનાથી રચવામાં આવ્યું હતું. બાગના એક નિશાળ ચોગાનમાં આરોગ્યશાસ્ત્રને સીધી તેમજ આડકતરી રીતે સંબંધ ધરાવતી અનેક વસ્તુઓ છુટા છુટા તંત્રોમાં વર્ગવાર ગોઠવવામાં આવી હતી. હવા, ખોરાક અને પાણી એ સંબંધમાં ઉપયોગી રાત્ર આગવાની યોજના હતી. કસરત, શારીરવિદ્યા, અકરમાત વખતે તાલકાળીક હજાગે, રોગોથી યતા શરીરમાં વિકારો, જંતુવિદ્યા અને રોગો મદદવાના ધરમધુ, સામાન્ય અને શાસ્ત્રીય હજાગે એ બધા વિષયોનું લગતું સંપૂર્ણ રાત્ર સરળ રીતે વ્યક્તિસર રહેજમાં મળી શકે એવી યોજના પ્રદર્શનમાં હતી.

મુનિસીપાલિટીના મળમૂત્ર ખસેડવાનાં, છંટકાવ કરવાનાં, તેમજ કાદવ કચરા ખસેડવાનાં ગાંઠા ગાંઠીઓ અને ચોખ્ખાં જાંજર તથા સ્વચ્છ પીણાજખાનાંના નમુના એક ટેકાએ મૂકવામાં આવ્યા હતા. બીજે ટેકાએ જુદા જુદા પ્રકારના ખોરાકમાં રહેલા પૈશ્વિક જાગો રસાયણિક પૃથક્કરણથી સમજાવવામાં આવ્યા હતા. થી તથા દૂધમાં બેજસેળ પાંચ રખવાની સક્ષમદર્શક પંત્રની રીતે પત્રોદ્ધાર સમજાવેલી હતી. ખોરાકમાં રહેલા મેદા, ચર્બી, ખાંડ અને નાઇટ્રોજન ભિન્ન પદાર્થ તથા ખણીનાં પ્રમાણ જુદી જુદી શીશીઓમાં ગોઠવ્યા હતાં. ત્રીજે ટેકાએ શાક, ફળ અને મુળના ઉપયોગ જતાવ્યા હતા ખીટરટ, શેરડી, ગાજર અને ખાંડ જતી શકે એવાં બીજાં સકરકંઠના નમુના હતા એવા ખંડમાં સુખ શાન્તિ સચવાઈ શકે અને તંદુરસ્તી સુધરે એવાં ઉત્તમ સ્વચ્છ ગામમાં અને ખુશી હવા તથા અજાણું યોગદમ પ્રસરી શકે એવાં આરોગ્યવર્ધક શહેરોના નમુના ગોઠવ્યા હતા. નમૂનેદાર નિશાળો, આબો સાચવીને વંચાય એવી દીવાની ગોઠવણ, જતી પ્લેઝા થાય એવી રીતે બેસવાની વિદ્યાર્થીઓની બેઠકો, ગટર તથા સ્વચ્છ પાણીના નળની યોજના એ વગેરે બાજતો પાંચમા ખંડમાં હતી. જહામાં શારીરવિદ્યાને લગતા નમુના હતા. સાતમા તંત્રમાં ગટર અને જાજરના નળોની દેશી કારીગરીનાં નમુના અને આંધ્રમાં કલકત્તાની

એક કમ્પનીના ધરો અને ખંડલાના ચણુગાર કરવાની સુન્દર ચીજોના નમુના હતા. નવ, દસ અને અગીયારમા ખંડોમાં કસરત અને અખાડાની ચીજો, દેશી તેમજ વિદેશી ગોઠવી હતી. મગદળીયા, ડબ્બેસ, લાકડી, પદા, સિંહારના હથિઆરો અને કુતી છજીતુ અને કસરતના લુદા લુદા યોગની રીતોના આસનોની છખીઓ હતી. વચમાં વચમાં ધરમથુ દવાઓ, ચૂણો, ફાફીયો, સ્વચ્છ વાસણો, સાબુઓ અને અતરો તથા ધુપો અને વિલાપતી દૂધના ડબ્બાઓના નમૂના હતા.

તન્દુરતી બગાડી આયુષ્યને હુંકું કરનારા સાંસારિક રીવાજો જેવા કે બાળકામ, કળોડા અને લણુવવાની બાબતમાં દુર્લેક્ષ તરફ ચિત્રો અને છખીઓથી પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું. દારૂથી યતું નુકસાન પણ સમજાવવામાં આવ્યું હતું અને ધર સ્વચ્છ રાખવાની શીખીતા કરવાની સમજણ પણ આપવામાં આવી હતી.

બારમો અને વચલો ખંડ જેમાં પહેલાં આઈંગેલેરીની દારો હતી, એમાં નીચે આ-શય વિષાને લગતી લાપબેરી હતી. એમાં ઉઘાડાં કપાટોમાં સેકડો પુસ્તકો હતા; અને વચમાં ટેમલો પર મસિકા તથા પત્રો અને રીપોર્ટનો પાર નહોતો.

આસપાસ બીતો પર દેશવિદેશનાં મરણ પ્રમાણના ટેકા અને લુદાલુદા દેશોના લોકોનાં આયુષ્યના સરેરાશ આંકડા મેહોટા દસ્તકમાં આપેલા હતા. એ જોતાં માત્રમ પચ્ચું હતું કે યુરોપ અમેરિકાના લુદા લુદા દેશોમાં દર ૧૦૦૦એ ૧૯, ૨૩, ૨૫ કે ૩૦ એમ મરણ પ્રમાણ છે, ત્યારે આપણા દેશમાં ૧૦૦૦એ મરણ સંખ્યા ૪૮ છે, અને અન્ય દેશમાં સરેરાશ આયુષ્ય ૫૦-૪૮ કે ૪૫ એવાં વર્ષનું છે ત્યારે આપણી સરેરાશ છંદગી ૨૩ વર્ષની છે. આ આંકડા એવી રીતે મૂકેલા હતા કે એકદમ એ જાણે જીંદીને આપણી આંખે બાજે, આ વિષયમાં ઉડી લાગણી ધરાવનાર આપણા માનવતા રહેરી સ્વ. દિ. બા. અંબાલાલભાઈ, વારંવાર આંકડા ટાંકતા ત્યારે આપણું હૃદયે મરણ પ્રમાણ ૪૦-૪૫ જેહતા અને સરેરાશ આયુષ્ય ૪૦ વર્ષનું ગણાવતા હતા. એમાં પણ આ આંકડા જાણતાં એમની ખજર પછી આ વસ્તુ સ્થિતિમાં આટલો બધો બગાડો થશે જાણી જોને ખેદ નહીં થાય !

જે દેશને આપણે સાંસારિક, રાજકીય અને ધાર્મિક બાબતોમાં પૃથ્વીના બીજા દેશોની હરમાં લાવવો છે, તેનું મૂળનુંજ આ શારીરિક અવદશાનું દુઃખ દૂર કર્યો વગર આપણે આગળ કેમ વધી શકીશું !

તન્દુરતીના મેહોટા મેહોટા અને મુખ્ય નિયમોનું પણ આપણે ઉલ્લેખન કર્યો કરીશું, તો આપણો પુનરુદ્ધાર કેમ યશે ?

આ ખંડની મેડીએ જંતુવિદ્યા તથા શારીરવિદ્યા, અને ઉડતા ચેપી રોગોનાં કારણો અને તેમનાં ઇલાજો દર્શાવનારી અનેક વસ્તુઓ રજુ કરી હતી. હાડપિંજરો, સ્નાયુઓ, આંખ, કાન, નાક, છજ, ત્વચા વગેરે ઇન્દ્રિયો, કબેજી, ફેફસાં, હૃદય, લોહીનું ફરવું, ચાલતંતુઓ અને મગજ, બરોળ, લોહીનું બધારણ અને પીણાજ બતાવવાનાં યત્રો વગેરે શરીરની બધી મમ્મરારીક રચનાના ગીનાઈ માઢીના આગ્રહજ નમૂના અને નકશા અને

તરેહ તરેહવારનાં ચિત્રો ત્યાં મૂક્યાં હતાં. માટીના નમુના ઉપડતા હતા અને અંદરની રચના પ્રત્યક્ષ જોષ શકાતી હતી.

જંતુવિદ્યાનું યાન યાચ એવાં મેલેરીયા, ક્ષય, ટાઇફીડ તાવ, પ્લેગ, કોલેરા, રક્તાપિત્ત, હૃદયવાનો રોગ, ધતુર, સુરોગ, કોવાલુ વગેરે રોગોનાં જંતુઓ કાચની નળીઓમાં પુરેલાં અને ડેટલાંકની સફ્રમદર્શકમાં જળાતી આબેહ્ય જાળીઓ સમજાય પડે એવી રીતે ગોઠવી હતી.

એ જંતુઓનો જીવનક્રમ, વૃદ્ધિ, એમનો ફેલાવો કરનાર, પ્રાણી, માખીઓ, મચ્છરો, માંચડા એમનાં પણ અસંખ્ય ચિત્રો હતાં. ઝેરી સાપો, એમના ઝેરમાંથી એમનું ઝેર ઉતારવાની રસી બને છે તે પ્લેમની રસી, વગેરે બનાવવાનાં યંત્રો અને દુધીઆરો વગેરે પણ પ્રત્યક્ષ બતાવવામાં આવતાં હતાં. પ્લેમના ઉંદરો-ઉંદરો વધી જાય એવાં અનારોગ્ય ધરો વગેરેના નકશા પણ ત્યાં હતા. ડેટલાંક જંતુઓ તો અર્ધાં હતાં અને કાચની નળીઓમાં એમનાં અજન્મેની વસ્તીનાં સંસ્થાનો વર્ણાં હતાં. આ ખાતામાં જોઈતી માહિતી બહુ ઉમળકાથી ડા. નાથાવદી આપતા હતા.

આખા પ્રદર્શનમાં ટેકાજે ટેકાજે રોગોથી દૂર રહેવાની મંદિતીઓ અને આરોગ્યનો મહિમા દર્શાવનારા ઉત્તમ મુદ્રાલેખો ભટકાવેલા હતા.

એમનાં દરથી જળાતા એક મુદ્રાલેખમાં સખું છે કે:-

ધર્માર્થકામમોક્ષાણામારોગ્યમૂલમુષમમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ માટે મૂળ આરોગ્ય ઉત્તમ જોઈએ.

આ રીતનું આ પ્રદર્શન બહુજ યાન આપનાર અને આપણા આચા વિચારમાં બહુજ સુધારો કરી આપનાર યજ્ઞ પડે એવું હતું. સમય યોગના સુન્દર, આકર્ષક, અને યોધક હતા.

સત્તર સાંજ અખાડામાં દુસ્તીઓ તથા કસરતના જોવો થતા. ખાસ સજામંડપમાં આરોગ્યને હામતાં આપણો યતાર્થ અને સતતના કલાકેક સીનેમેટોમાફના દેખાવોદ્વારા તન્દુસ્તી અને આરોગ્યવિદ્યાને સગતાં ચિત્રો બતાવવામાં આવતાં હતાં.

આ બધું સમગ્રે તપાસતાં આપણને રહેજ માલમ પડે એવું છે કે આ શાસ્ત્રીય અને કંઠજી વિષયને રસમય સરજા અને લોકપ્રિય કરવામાં ટાઈપણુ વાતની કસર કરવામાં આખી નહોતી. આનું પ્રદર્શન આપણા ગુજરાતમાં આ પેલુંજ હોવાથી સમગ્ર ગુજરાતે વડોદરાના સ્વદેશાભિમાની મદારાજ સાહેબનો ઉપકાર માનવો જોઈએ.

અનેક વર્ગના લોકો, સ્ત્રીઓ, બાળકો અને લુપાન, વડો સપળાં પ્રમળનોએ અને આશ્વપાસનાં બીજાં ગામોના લોકોએ પણ આ પ્રદર્શનનો સાલ લીધો હતો. જોખ, હોરા અને ઉચ્ચ કુળની હિન્દુ મુસલમાન સ્ત્રીઓ પણ મહાજા છોડીને આ પ્રદર્શન જોવા આવતી હતી. ખડે ખડે ઘણી સ્ત્રી રહેતી હતી છતાં પોલીસ બહુજ બાહોલીથી અને નમ્રતાથી કામ કરતી હતી. અને પ્રમળનો સાથે પૂર્ણ માનવૃત્તિ રાખીને ભાવથી અને વિવેકથી વર્તતી હતી. જોવા આવવામાં અનેક ત્વાની સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વડો છતાં કામ શાન્તિથી સખું અને સુખવચ્ચાથી ચાલતું હતું.

૨.

નગર રચના.

વડે દરાના આરોગ્ય પ્રદર્શનમાં ' નગર રચના ' ના ખાંસ અગ્રણી પ્રો. ગેડીએ શહે-
રાની સુધારણા અને રચના વિષય ઉપર ત્રણ બાબતો આપ્યાં હતાં, તે પેઢેનાં મદાસમાં
અને હાલ મુંબઈમાં એમણે એજ વિષયને સગતા ને વિકાસવાળાં બાબતો આપ્યાં
છે તે ઉપરથી આપણી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીને ધણી શીખવાનું મળે એવું છે.

વડોદરામાં છેલ્લું બાબતું કરતાં એમણે અમદાવાદને સગતી ધણી આપતો કબી હતી;
અને ટેકલીક સૂચનાઓ ખાસ વડોદરા સંબંધે એમણે કરેલી તે ઉપરથી પણ આપણી
મ્યુનિસિપાલિટીને શહેર સુધારણાના એના આરંભેલા કામ માટે ધણું નવું જાણવાનું
મળે એવું છે.

આ શહેર વસતી વખતે અને ત્યારપછી અ-ધારકુષ્ટીમાં શહેરના રહેવાસીઓને પોતા-
પોતાની સુખ સમવડનો વિચાર કરીને ધરો ભાંખ્યાં છે. પણ સમગ્ર રહેવાસીઓની તન્દુ-
રસ્તી સંબંધી એ વખતે કંઈ પણ વિચાર થયેલો નથી. છેક મીસો અને ખીજા કારખાનાં
ખંધાયા સુધી પણ આ શહેરમાં જ્યાં મેનેજરોને અનુકૂળ લાગ્યું ત્યાં મીસો તથા કારખાનાં
ખંધાયાં છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતી આરોગ્ય બાબતની ખરાબી પ્રતિદિન વધી છે, દરરોજ
સવાર ને સાંજે, ચીખનીઓમાંથી નીકળતા ધુણીના ગોઠગોઠા શહેરને ચોખરદમથી ઘેરી લે
છે એવું અને શહેરમાં છંટકાવની ખાખીને લીધે ઉડતી ધૂળનું શીત્રણ ચર્ષને-ધૂળ અને
ધૂણી-આપણા શ્વાસોશ્વાસના માર્ગોમાં પેસી દેશનગતિ કરે છે. શહેરમાં કામનું મરણ મમણ
ને આટલું બધું રહે છે તે પ્રતાપ એ ધૂળ-ધૂણીના મીઠ્યરના છે !

વળી શહેરના વધતા જતા ઉલ્લેખોને લીધે વસ્તી પણ પ્રતિદિન વધે છે. જનાં
શહેરનો વિખાર વધવાની કાંઈ ચોક્કસ પોજનાને અભાવે દુષ્ક્રમ્હી બ્યવસ્થાપૂર્વક ધરો
બંધાનાં નથી શહેરના કેટલાક ભાગોમાં ગીચ વસ્તી થતી જાય છે અને થોડી જગ્યામાં
ધણી માણસો ગીઠ કરીને રહે છે. આ બધાં કારણોથી શહેરનો વિસ્તાર વધે, અનારોગ્ય
ભાગો તૂટે, ગીચ વસ્તી ઓછી થઈ ચોખરદમ સરખા પ્રમાણમાં વસતી ઘણ; ગંધીઓ,
ચીંટીઓ, અંધારું અને ગંધીની દૂર થઈ આ વગોવાયતું અને વગોવાતું ' ગીરદાખાદ ' પણ
બાગોવાણું, ખુદ્દું, સુન્દર, આરોગ્યવર્ધક નગર બનેા એ આપણા સર્વ રહેવાસીઓના દદ
સંકષ્પ હોવો જોઈએ જનાં પશ્ચાત્ત રીતો અને લાગુ કરતાં, આત્રણી રહેણી કરણી,
સાંસારિક રીત રીવાજો અને ટેકલીક ઉડી લાવનાઓનો વિચાર કરીને ધીમેથી કામ લેવાનું
છે, નવું નવું કરવાના આપણા ઉત્સાહમાં આ દેશમાં કેટલાંક જુનાં કોમતી તત્ત્વો ઉખડી
ના જાય એ જોવાનું છે અને સમજી ચાલવેદની માફક કાપકુપ કરવામાં તદ્દન સડી મેલેલાં
બ્યવસ્થાનેજ કાપવાનાં છે.

વડે દરાના બાબતમાં પ્રો. ગેડીએ કહ્યું કે, અમદાવાદની ધણી પોળો મે જોઇ. પો-
ળોની પદ્ધતિ મ્હને એકદરે સારી લાગે છે. એમાં પાડોશી પાડોશીમાં ને સંબંધ ધાય
છે તે સર્ગા કરતાં પણ વધી જાય છે. સુખદુઃખે અરસપરસ સાહાય આપવાના અને અડી
ઓપરીએ મદદ કરવાના સંસારિક ઉત્તમ સંબંધો એક પોળમાં રહેનારાઓમાં બહુજ
ઉચ્ચ પ્રકારના જાય છે. ત્યારે શહેર સુધારવાનું એક કામ અગત્યનું છે ખરું, પરંતુ
પોળો તોડવાથી પ્રજાજનોમાં આવો સંધ અને અરસપરસ સાહાય કરવાની દૃષ્ટિ નાજૂદ
ધાય એ પણ હંજ નથી. આ માટે આવી પોળો તોડીને બારબાર રસ્તાઓ કરવાની ખ્હારી

બસામણ નથી. માત્ર પોળામાં મધી કુચી કરનારા, અને હવા શેરતા વચમાં વચમાંથી ફેરલાક ધરો તોડીને પોળામાં સારાં ચોકમાં કરવા, દરેક ધરમાં હવા, અગ્નિવાણું અને તાકેા વ્યાવે એવું કરવું; પરંતુ દસ દસ કે બાર શીટનાં પોળાનાં ફાટાં તોડવાથી કે કરવામાં કાઠી નાખવાથી હવ ની આવજવમાં ખાસ શો લાભ તે હું સમજી શકતો નથી.

વળી અમદાવાદની પોળામાં આવેલાં ફેરલાક ધરો ઉપર બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું કાંત-રકામ અને મનોહર કારીગરી મ્હારા જીવવામાં આવી છે. મ્હે જોયું છે કે એ ધરોમાં રહેનારાં અને શહેરનાં જીજ્ઞ સોકોને એ કારીગરીની ઉત્તમતાનો ક્ષણભાગે ખ્યાલ નથી. પરંતુ મ્યુનિસિપાલિટીએ શહેર સુધારવાના ઉત્સાહમાં આ અમુક કળાનાં કામોનો નામ કરવો ના જોઈએ. ભૂતકાળ તરફથી, આ જમાનાના સોકોને મળેતો એ સુંદર કળાનો અનુપમ વારસો છે અને સમસ્ત શહેર એને માટે ગૌરવ રાખવું પડે છે. મ્યુનિસિપાલિટીના શહેર સુધારનાર ખાતાએ એવા મકાનોની છાતીમાં કે ચિત્રો તૈયાર કરાવી શહેરના સોકોને ખતાવવા કે જોઈ એમની નજી કચેલી રચરચિત પાછી સજીવન થાય અને કેવી મોથી અમુક વસ્તુઓના એ માનીકા છે તે એમનાથી પૂરેપૂરું સમજાય પ્રાચીન કોતર-કામને જેમ ધરો તોડનારાઓએ અડકવું નહીં જોઈએ તેમ ઐતિહાસિક વ્યવસ્થાઓને પણ એમણે હાથ લગાવવો નહીં જોઈએ.

અમદાવાદનો ફાટ તોડવાની જે મોજના અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ એક વખત ધારી હતી, તે એ અમલમાં આવશે તો હું ધણેજ દીલગીર મધરા મીનો રહેવની સાધને જ વધવા દેવી એટલે શહેરની વસ્તીથી એ દર રહેશે અને માલ લાવવા લઈ જવાની એમને સગવડ રહેશે. મરીમોનાં ઝુંપડાં પાડી નાખીને એમને માટે આશીરો બાંધી આપવાની પોજના પણ મ્હને પસંદ નથી. માટીનાં ઝુંપડાં ગમે એવાં મઠા રહેવાનો કંબચ છે પરંતુ એ મજુરોની પેતાની માલીકીનાં છે, અને આશીરો, ગમે એવી હવા ઉભાસવાગી કરશે. તોપણ આખરે એમાં રહેનારાં ને બાહુઆત કહેવાશે. પેતાનું ધર હોય એ આ-ત્મગૌરવમાં વધારો કરનાર છે, અને શહેરમાં રહેનારો મજુર કે કારીગરવર્ગ મરીજ છતાં આત્મગૌરવવાળો હોય એ એણું કીમતી નથી. વળી આશીરો ગમે એવી સારી બાંધ્યા છતાં એ પણ સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છ રાખવી અને જડી ના થવા દેવી એ પૂરેપૂરું શક્ય નથી.

મ્યુનિસિપાલિટીએ રસ્તા મ્હોળા કરવામાં અને નવી સડકો તૈયાર કરવામાં લાખેા રૂપીઆ ખર્ચ છે ત્યારે દિવાળી જેવા સપરમા દિવસે વર્ષમાં એક વખત મરીજ સોકોનાં ઝુંપડાં ધોળાવી આપવામાં થોડું ખર્ચ કરે તો એ પણ શહેર સુધારણા ખાતે બહુ ઉપ-યોગી નીવડણ વગર રહે નહીં. તમા વર્ષ જેજા તેહેવરના દિવસે ઝુંપડાં ધોળાવી મરજી રહેનારાઓને થોડા દિવસ પણ આનન્દ થાય, બેજ, જંતુ વગેરેનો નાશ થાય અને સ્વચ્છતા અને સફાઈના કાવણું મત્તક દર્શાત લોકોને આપી શકાય. એ લાભ બહુ ઉપરોગીયો છે ખરો. પરંતુ એવા પ્રથમથી શહેર સુધારના કામ તરફ પ્રમત્તનોની દીલસોછ વધશે અને એવાં ક્ષણિજ્ઞુઓનો દ્વાવો પણ એકદરે ઉપયોગી નીવડશે, પ્રમ સંપીકી, અરસપરસ સાહામયુત થાય એવી અને રસમ થાય તેની સાથે વર્ષમાં બહુ નહીં તો થોડા દિવસ પણ સુખી અને આનન્દી થાય એ પણ જરૂરું છે.

આ ઉપરાંત જરૂરનાં ધરો તોડીને રસ્તા મ્હોળા કર્યાં એટલેજ મ્યુનિસિપાલિટીનાં કર્તવ્યો પુરા થતાં નથી પણ એ તોડેલાં ધરોમાં રહેનારાં મનુષ્યો ત્યારપછી સાંકડાં ધરોમાં રહેવા ગયાં કે કેમ અથવા વસ્તીની જીડવાળાજ લતાઓમાં એ રહ્યાં, કે હતાં તેના કરતાં સારાં ધરોમાં અને સારા મોહોશ્વાઓમાં ગયાં એ પણ મ્યુનિસિપાલિટીના

પત્રોમાં રમણ સમજાયું પડે એવી રીતનું લખાવનું જોઈએ. ધણી વખત એવા લોકો પોતાના અસહ ધરો જેવાં નવાં ધરો મેળવી શકતાં નથી. તે માટે પ્રથમ ખુદથી જગ્યાઓની અને જે રકમ ધરના રહીશોને ધરના વેચાણ પેટે મળે છે તેટલી રકમથી અસહ કરતાં પણ સારી સવડવાળાં ધરો એ લોકો જાંધાવી શકે એવી ભોગવાઈ મુનિસિપાલિટીએ બરાબર કરી રાખવી જોઈએ.

બહુ ઊંચા માંગવાળાં મકાનો પણ મૂંડે પસંદ નથી હિંદુસ્તાનની વસ્તુસ્થિતિ જોતાં અને અહીંની ઓછોતું કૌતલ જોતાં મૂંડે લાગે છે કે બે કે ત્રણ માળથી વધારે ઊંચા મકાનો અહીં ફાવેલો કરતા નુકશાન વધારે કરે. પણ બની શકે તો દરેક ધર આગળ છુટું આંગણું અને બાગ હોય તેો સાફ.

વડોદરાના પશ્ચિમ ભાગને ખીલવવાની યોજના રજુ કરતાં, પ્રો. ગેડીએ એક સામાન્ય સૂચના કરી હતી; એ પણ અમદાવાદ તથા ખીર્ણ શહેરોએ પ્લાનમાં રાખવા લાયક છે.

“ વડોદરાનો પશ્ચિમ દિશાનો આખો ભાગ લગભગ ઉજ્જય અને ખડેરા તથા ખાડા ટેકરાઓવાળો પડ્યો છે. એ બાજુએ એક બે તળાવો છે અને જુનાં દેવળો છે. એ તળાવ સુધારવી, દેવળોનો છૂલોદાર કરી ત્યાંથી એક પહોળાં સડક બનાવવી તે શહેરની ચારે તરફ ફરી વળે. મેદરો, ધોડાગાડીઓ અને પવે ફરવા જગતારાઓ પણ સર્જન-સવાર આ રણીઆમણી સડક વાપરશે અને શહેરની શોભામાં તથા વૈભવમાં પણ એથી વધારો થશે. શહેર સુધારણાનાં ખીર્ણ લખવૂટ ખર્ચોનાં પ્રમાણમાં આ ખર્ચ બહુજ જુજ થશે.

એ મોટી સડકની બંને બાજુએ સુંદર ઝાડો રોપાવવાના કેટલાક દિવસો ધલાવવા રાખવા જોઈએ. તે દિવસે શહેરની તમામ નિશાળો અને કોલેજોમાં રત્નઓ અપાવી દરેક વિદ્યાર્થી એક કે બન્ને ત્રણ ત્રણ ઝાડો માથાદીક રોપે અને પછીથી પણ એ ઝાડો ઉછેરે તેની પ્રસન્નોપાત તપાસ રાખે. આ રીતે શહેરનાં બધાં બાળકો પોતાપોતાનાં ઝાડ ઓળખી રાખશે અને એમને શહેર સુધારણાના કામમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થશે. એ બાળકો જ્યારે આળસ પીસતાળીસ વર્ષની ઉંમરનાં થશે ત્યારે પોતે રોપેલાં મોટાં ધરાવાળાં ધરેલાં ઝાડો એ લોકો પોતાનાં બાળકોને બતાવશે અને ખુશ થશે. શહેર સુધારણાના મદાન કામમાં શહેરનાં બધાં રહીશોએ ભાગ લીધેલો એ વિચારથીજ એમને શહેર માટે મમત્વ સંધારો અને પ્રીતિ વધશે આ અને આવી બીજી રીતોથી શહેરની રચના કરનારાઓએ લોકોનાં મન ખુશ કરી એમના મનમાં એ વિષયને માટે પ્રેમ અને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવો. જોઈએ અને ‘સારાં કામમાં લોકો વિરદજ પડે છે’ એવું માની બેસવાની મૂર્ખતા ના કરવી જોઈએ.”

ઉપર પ્રમણે પ્રો. ગેડીનાં બાપણોનો મુખ્ય સાર છે. ટુંકમાં એમણે આપણને કહ્યું છે કે પોતે યોગાનોવાળાં, ખુદથી હવા આવવું કરી શકે એવી અને પહોળાં જોઈએ કુપડાં ચોખ્ખાં અને છુટાં છુટાં જોઈએ, ઊંઘરાંએ રમવાનાં ખુદમાં મેદાનો લુદાં પાડવાની, શહેરોનાં ફેક્સાં એટલે છુટા છુટા બાગો વધારવાની અને સફાઈ, શોભા તથા આરોગ્ય સુધારવાની લુદી લુદી રીતો એમણે બતાવી છે શહેરમાં સુંદર ગામડાં જેવા ભાગો રાખવાની અને શહેરની ખાસ ખુબીઓ પણ ભળવવાની વિદ્વાન પ્રોફેસરે ધણી ઉપયોગી સલાહો આપી છે અને આવા સુખ વિષયને એમણે મહુજ રસીક અને બોધક કરી મૂક્યો છે. આટલું છે કે મુખ્ય સરકાર ઓ. ગેડીનાં બધાં બાપણો પુસ્તક આગરમાં છપાવશે.

પ્રવાસમંજરી.

ચાણોદ--કરનાળીની યાત્રા.

લેખક: રા. રા. ચન્દુલાલ પરશોતમરાય-જોધરા.

નાતાલની રમ્મ પડવાની હતી તેથી ત્રણ ચાર દિવસ ચાણોદ જઈ આવવા વિચાર
કર્યો. ચાણોદ છી. બી એન્ડ સી. બાઈ. રેલ્વેના વિશ્વામિત્રી

ખારંબા: રેશનથી નામદાર આપકવાડ સરકારની કબોઈ રેલ્વેમાં જવાય છે.

વડોદરાના ગોળાગેટ રેશનથી પણ જવાય છે, ચાણોદમાં
દિવાની ફોજદારી સત્તા નામદાર આપકવાડ સરકારની છે અને રેલ્વે (વસુકાતની) સત્તા
માંડવાના રાજાસાહેબની છે. હાથ તે એ રેલ્વેના રાખાણ સગીર હોવાથી તેના ઉપર રેલ-
કંઈ એન્જીની તરફથી જતી બેઠેલી છે અને કારોબાર નીમાએલા છે. મારો વિચાર
ત્યાંની કોઈ ધર્મશાળામાં ઉતારો કરવાનો હતો, પરંતુ માંડવાના મિનેજર સાહેબ જ્યો
ચાણોદમાં રહે છે તેઓ સાહેબના આમદથી તેમને ત્યાં અને ઉતારો રાખ્યો. માઈ કુંડું
જે દિવસે બપોરની ગાડીએ આવ્યું. તેજ દિવસે તેજ ગાડીમાં મુંખાઈથી હીરાલાલ આ-
દિતરામ નામના નાગર ગૃહસ્થ તેમના પત્ની તથા પુત્ર સાથે યાત્રાને અર્થ આવતા હતા
અને તેઓએ પણ મિનેજર સાહેબને ત્યાંજ ઉતારો કર્યો હતો. તેથી અમારે સારી
સીમત થઈ.

રેશનથી આવી સર્વ સ્ત્રીવર્ગ ઝોનમંગમને ઓવારે સ્નાન કરવા ગયાં ઝોર

સગમનો ઓવારો ચાણોદ-માંડવા અને કરનાળીની વચ્ચે છે.

ઝોરસગમ: ત્યાં ઝોર નડી નર્મદાજીને મળે છે. શાઅર્ગા આ ટેકાણે નાહાવાનું
મધ્યં પુણ્ય કહેલું છે. અહિંના શાહજો ઝોરસગમમાં સ્નાનનો

મહિમા દર્શાવવા નીચેનો શ્લોક બોલે છે.

ઓંકારે તુ શ્રવણે નર્મદાઝોરસંગમે ।

સર્વજ્ઞ દુર્લભા દેવાઃ પ્રિયુષ્ઠાન્ને વિશ્રેયનઃ ॥

આ ઓવારે સાધારણ રીતે પાણીનું બેલુ બહુ જોસમાં રહે છે. આહું ખાસકરીને
ચોમાસામાં તથા વર્ષના કેટલાક ભાગમાં તો પાણી એટલું બધું રહે છે કે તેથી મણીજ
સાવમેલીથી નહાવા જેવું છે. ફોડીમાં બેઠા સિવાય કરનાળી જઈ રાકાતું નથી.

કળાવની બેનનો સાણુ હાથમાંથી ખસી જતાં તે જોત જોતામાં અહિં તજાઈ ગયા

સર્વ સ્ત્રીવર્ગ નહાઈને આવ્યો એટલે અમે ભોળાન લેઈ ચાણોદમાં

ચાણોદમાં મંદિરો: દર્શન કરવા ગયાં પ્રથમ મહારાજ બેહવાવરાવ આપકવાડના ઘાટ
ઉપર ગયા. ત્યાં સ્વામિનારાયણ સમ્રાજ્યનું લક્ષ્મીનારાયણનું

મંદિર છે. તેમાં લક્ષ્મીજી, નારાયણ અને સદ્ગુણદેવ સ્વામિની મૂર્તિઓ છે. મંદિર
ખૂબ ઉપર આવેલું છે. ત્યાંથી પાછા ફરતાં રસ્તા ઉપર તેજ હારમાં દ્વારકાધીસનું મંદિર

છે. અદિથી આગળ આવતાં ડાબા હાથના ખાંચામાં રણછેડરવજીતું મંદિર છે. અને તેની પાછળ મુરલીધરનું મંદિર છે. અદિથી આગળ જતાં કાચીવિશ્વેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય આવે છે. આ દેવાલય મોટું છે તેની પાસે બાદાણ મહારાજનું મંદિર છે. અને ત્યાંથી બહાર નીકળી, ગોલવાડના ખાંચા આગળ જતાં બહેતાર્થ માતાનું મંદિર છે, આ ઠેકાણે દર્શન કરીને ગોલવાડમાં અને શેષસાધ સમવાનનાં દર્શન કરવા ગયાં. આ મંદિરનાં પગથિયાં ચડતાં જમણી બાજુએ વૈષ્ણવેશનું મંદિર છે, તેમાં દ્વારકાંધીયની મૂર્તિ છે. શેષસાધીના મંદિરને લગભગ સોંપગથીયાં છે. ત્યાંથી પાછા ફરતાં ચપ્પાણિયા ઘાટ ઉપર બાદાણનું મંદિર. દુધાધારીનું રામજી મંદિર, તથા રણછેડજીનું એક ત્રણ મંદિર આવે છે. પોરટ ઝોરીયની પાછળ એક વૈષ્ણવબાઇનું મંદિર છે તેમાં કળારંગના દાસજીની મૂર્તિ છે. મેનેજર સાહેબના મદદના આગળ ડાબી બાજુએ કપિલેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે તથા તેની પાસે વિકૃત મંદિર છે તેમાં વિઠોભા અને રૂકમૈતી મૂર્તિઓ છે. અદિથી આગળ લઘુ અંબારામવાણું સત્યનારાયણનું મંદિર અને વિષ્ણુદાસજી મહારાજનું મંદિર છે જેમાં ત્રિકમજીની મૂર્તિ છે. કપિલેશ્વર મહાદેવ આગળ કંઝાગપુરિમાં ભા ભગતનું મંદિર છે, તેમાં દ્વારકાંધીયની મૂર્તિ છે આ બધાં મંદિરો અને દેવાલયોમાં ફરતાં રાત પડી ગઈ હતી, તેથી અમે ઉતારે પાછા આવ્યાં.

બીજે દિવસે સવારે નર્મદામાં સ્નાન કરી દેરસેવામાંથી પરવામાં એટલે હીરાલાલ ભાઈને નારાયણ જળી કરવી હતી તેથી ગોરને બોલાવી તે કરનાળીનાં દેવાલયોઃ સળધી મોઢરણ કરી. અને તે તથા તેમનાં પત્ની ઝોરસંગમને એવારે ગયાં. હું સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં ગયો અને ત્યાં રહેતા સાધુ તથા બ્રહ્મચારી વીગેરેનાં દર્શન કર્યાં તથા બીજે દિવસે મહારા તરફથી પ્રસાદ લેવા વ્યવસ્થા કરી. બપોરે બે વાગ્યા પછી અમે કરનાળી ગયાં. કરનાળી ઝોરસંગમના એવારા આગળ સાબી બાજુએ છે. અદિ અને બધી મંડલી ભોજન લઇને મંદિરોમાં દર્શન કરવા ગયાં. પ્રથમ જમણી બાજુએ હાટકેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે. ત્યાંથી તેજ દ્વારમાં ગુરુ દત્તાત્રયનું મંદિર છે. આગળ રેવા માતાનું મંદિર છે. અને ત્યાંથી ચાલતાં કુમેર ભંડારીનું મોટું મંદિર આવે છે. આ દેવાલયમાં પેસતાં ડાબી બાજુએ રણછેડજીનું મંદિર છે તે જમણી બાજુએ કુમેરજીનું મંદિર છે. અદિ જળાધારી ચાલીતી છે. ભંડારેશ્વરમાં જે બાજુ છે, તે એક જગે એ જળાધારીમાં રહેતું નથી, પરંતુ આજે એક જગેએ હોય તો બીજે દિવસે બીજી જગેએ હોય એમ લોકવાયકા છે. આ બાજુ ધણી જુના વખતનું તે ચમત્કારિક કહેવાય છે. ત્યાંથી આગળ કુમેરભંડારીના ઘાટ ઉપર બહાર અંબાજીમાતાનું અને અંદર કાચના ઘરમાં કાળિડામાતાનું મંદિર છે. ઘાટ ત્રણ બાજુએ બાધેલા છે, જેની વચમાં મોટા કદનાં લાગ્યાં પગથીયાં છે. ચોડીવાર અદિ વિશ્રામ લેવા સાડ અને બેઠા. કુમેરભંડારીની પાસે અગ્નિતીર્થ કહેવાય છે, તેમાં મહાદેવ છે. ત્યાં આગળનો બાધેલા ઘાટ પડી ગયો છે, તોપણ તેના પગથીયાં ભાગેલી હાલતમાં જણાય છે. અગ્નિતીર્થની આગળ મોરલીસંગમનો એવારો લગભગ અડધે માઇલ દુર આવેલો છે. એ ઠેકાણે મૃત મનુષ્યનાં અણિ નાંખવાનો વધારે મહિમા છે, એવું લોકોનું કહેવું છે. પાછા ફરતાં રસ્તામાં નર્મદામાતાનું મોટું મંદિર આવે છે. અને આગળ ચાલતાં સોને.

શર ઘાટ ઉપર સોમેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે, તેની જોડે સત્યનારાયણનું મંદિર અને તેની પાસે મુરલીધરનું મંદિર છે. સોમેશ્વર ઘાટ પશ્ચિમેથી છે અને પગથીયાં પશ્ચિમથી છે ત્યાંથી આગળ ચાલતા ગણપતિનું મંદિર છે, તેનાં દર્શન કરીને ચોરસંગમને આવેલાં જળ, ત્યાંથી માંડવે યજ્ઞ ઉતારે આવ્યાં.

માંડવામાં રાણાજીનો મહેલ જોવા લાયક છે. તેની બાંધણી સારી છે તેમાં દીવાન-ખાનું તથા જુદાં જુદાં (૩૫) ખંડ, અને ખાસકરીને વ્યાસ

માંડવા: ૩૫ [કાચગૃહ] જોઈ તેમાં દીવા મુકેલા હતા તેથી અનંદજનક દેખાવ થયો હતો. છોકરાઓને તેમાં ધણી ગમત પડી. ત્રીજે દિવસે

એક અનસૂયા તીર્થ ગયાં તે અદિતી સાત આઠ માઇલ છે અને હોડીમાં બેસીને જવાય છે. અમે જતા આવતાની પનાઈ (હોડી) લાડે કરીને નહાઈ ધોઈ ધરવારીને નીકળ્યાં.

રસ્તો લાંબો ને છેકરાને પાછા આવવાનું થવાનું, તેથી નાસ્તો પણ સાથે લઈ સવારના સાતવાગે મહેલાવરાળ ઘાટથી અમે બેઠાં સાથે બીજાં

અનસૂયા માણસો પણ હતાં. ટાઢ બહુ નહોતી. ને પવન સારો વહાતો હતો શુક્રદેવ: તેથી બહુ આનંદ થયો હતો. અમે સાડા અગીયાર વાગે અનસૂયા-

જીના તીર્થમાં પહોંચ્યાં. ત્યાં બધાંએ સ્નાન કર્યું અને દર્શન કરવા

ચડ્યાં ૨૭૧માં અન્નયેશ્વરને સુવર્ણ દક્ષિણેશ્વર મહાદેવનાં દેવાલય છે, અને પછી અનસૂયાજીનું મંદિર આવે છે. આ દેવાલયની પાછલ કાળિકામાતાનું મંદિર છે. જે સિદ્ધરથાન કહેવાય છે, તથા અગ્નિકાજીનું મંદિર ને ગુરુ દત્તાત્રયનાં પગલાં છે. અનસૂયાજીના મંદિર માટે પુલરી નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી રાખેલો છે અને તેને દરવર્ષે ૩૧૫૦ ખજાર મળે છે. પાછાશરનાં રસ્તામાં અનસૂયા હોસ્પીટલ છે તે જોવા ગયાં. તેમાં સુપ્રીતેન્ડન્ટને રહેવાનું મકાન, ઇસ્પીતાલ, ઇરીગેશન વૉર્ડ છે. લગભગ પચાસથી સાઠ રૂમતપીતિયાં અહિં રહે છે. આ હોસ્પીટલ પશ્ચિમ નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી બંધાવેલી છે. અને તેના ખર્ચે પણ તેઓજ આપે છે. ટેકરા ઉપર નર્મદા કાઠિ હોવાથી તે બાજુની દવા ધણી સારી ગણાય છે પણ નાસ્તો કરીને અમે પનાઈમાં બેઠાં અનસૂયાથી પાછા ફરતાં દોઢગાઉ ઉપર વ્યાસ સુનીતો આગ્રમ છે. ત્યાં મહેશ્વરનાં બે દેવાલય છે. તથા ગુરુ દત્તાત્રયનું અને નર્મદામાતાનું મંદિર છે. અહિં ધર્મશાળા છે તેમાં હાલુમાનજીની ચાર્ટ છે સામે કાઠે શુક્ર સુનીતો આગ્રમ છે. ત્યાં જતાં ચઢાવ ધણે વિકટ છે. પગથીયાં વિગેરે કાંઈ નથી તેથી બહુજ સાવચેતીથી ચઢવા જેવું છે. ઉપર મહેશ્વરનાં બે દેવાલય છે. આગળ ચાલતાં ચાણોદની નજીક ગંગનાથનું ધામ આવે છે. ત્યાં ઘાટ બાંધેલો છે. ગંગનાથ મહાદેવના મંદિરમાં પ્રખ્યાત મહામાથી છાત્રાલય જીની મીત્રેલી તસ્વીર છે. પાસે એક મિત્રાડીમાં સિદ્ધરથાન છે. ત્યાં અખડ ધીનો દીવો બાજનામાં આવે છે અહિં એક કોપર છે તેમાં સરસ્વતીની મૂર્તિ છે પણ ત્યાં એવું અધાર છે કે અરે બપોરે દીવો હોમતોજ જવાય છે અદિતી ચક્રપાણી ઘાટ આગળ યજ્ઞ લગભગ સાડા પંચ વાગે અમે આવી પહોંચ્યાં આખો દિવસ ચઢવાઉતરવાના પરિશ્રમને કીધે સર્વે જથ્થા ખુશ થાકી ગયા હતા (૧૪ ૩૮૪ મે ચાલુ)

વાર્તાલહરી.

સ્વદેશ સેવા-એક જીવન યજ્ઞ.

[અમદાવાદના 'ગુજરાતી પંચ'પત્રના તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૦૮ ના અંકમાંથી આ વાર્તા, ઉપકાર સાથે, ફરીથી પ્રકટ કરવામાં આવી છે. ફક્તિલ્લુ આફ્રિકામાં ચાલતા અચળ (સત્યાગ્રહના) વિમહને લીધે આપણા દેશના લોકોમાં બહુ તીવ્ર લાગણીઓ ફેલાવા પામી હતી, તે ઘોડાક સમય ઉપર શ્રીયુત્ત મોહનલાલ ગાંધી અને સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા શ્રી ગોખલેના ધીરજ, ખત, વિવેક તથા આગ્રહને લીધે ત્યાંના અતિ કઠિન પ્રયોગ કાંસક નિરાકરણ યત્ન, હવે શાન્ત થઈ છે, શ્રીયુત્ત ગાંધીના હિન્દમાં પુનરાગમન વખતે આ વાર્તા પુનઃ પ્રસિદ્ધ કરવાની સૂચના થવાથી તેમ કરવામાં આવ્યું છે. બ્રિટિશ મહારાજ્યની સાથેજ ભારતનો ઉદય-અસ્ત નોડાપસો છે, એવા વિચાર જે આ વાર્તામાં દર્શાવાયેલા છે, તેને-હાથ ચાલતા યુરોપિયન મહાવિપ્રલંભમાં આપણા હિન્દી બંધુઓ અને ખંદેનોએ જે ઉદારતાથી-પ્રેમથી સહાય આપી છે, અને તેનો ઇંગ્લેન્ડના અતેજ રાજદ્વારીઓ તરફથી જે દુર્વંચી સત્કાર થયો છે તથા આપણા દેશના લવિષ્ય માટે જે ઉદારતાથી વચતો આપવામાં આવ્યાં છે, તે સર્વથી સમર્થન મળે છે. અને સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચારમાંજ-આપણા દેશના વધતા જતા આર્થિક સ્વાતંત્ર્યમાંજ તેનો ઉદ્ધાર છે, એ સિદ્ધાંત વિશે તો બાબેજ ભતભેડ યશે, એ નક્કિ છે.

—તંત્રી, મુ. મુ.]

૧.

"રમાબહેન, રમાબહેન ! આ શું ?" વીસેક વર્ષની એક યુવતીએ કહ્યું : "શ્યામ તે આટલાં બધાં દિલગીર થતાં હોઈશું ! એમાં એવું તે ખોટું" શું થઈ ગયું, તે તું આમ રહે છે ! જોને, ખંદેન ! તું ઘોડા વખતમાં જોઈશ કે વીરપ્રસાદનું નામ જગજગદેર થઈ જશે. "

"હા ખંદેન, હા. પારકેભાણે સહુતે મ્હોટો લાડુ દેખાય ! " સોળ સત્તરવર્ષની ખીજ બાથા જેવું નામ મનેરમા હતું, તે અવિદ્યમાં આવી જઈ બોલી ઉઠી. " પ્રિય ખંદેન ! ત્હમારે શું કુઝ છે, તે ત્હમને લાગે ! રામભાઈ પડે સુખી અને ત્હમને સુખ આપી શકે તેમ છે. ને ત્હમે પણ કંઈ, " તે કુસર્કા ખાતી રોતી રોતી બોલી : " મ્હારા જેવી કુખિયારીની લાગણીઓ સમજી શકો, એવું ત્હમારે શું છે જે ? " એમની પામે ન મળે પેસો, ન મળે વિદ્યા, અને ન મળે લાગવન ! આટલું બે પૈસા કમાઈ ખાતા'તા, તે હવે જેલમાં ગયા ! એ તે નામ પંકાણુ કહેવાય કે કપાળે કાળી ટીલીની નામે શી ! " પ્રિયવંદા આવા સખત જવાબથી ગભરાઈ નહિ, તેમ ગુસ્સે પણ ન થઈ અને મનોરમાના મહારાણા હૃદયનું સાન્તવન કરવા લાગી. "રમાબહેન ! તું મને તે કહીશ, પણ મ્હને ત્હારા ઉપર ખોટું લાગવાનું જ નથી. પણ જો, ખંદેન, એમનામાંથી એવું શું છે જે ત્હને મ્હેખાઈ આવે ! એતો માંદપણા શુધ્ધ મહાદેવજીજ બળે ! પણ પ્રસુએ આપણા ઉપર કૃપા કરીને જે માથે મૂક્યું, તે સદન કરવાનું છે : જો ત્યાંસુધી પ્રીતિથી, અને સર્વદા અદ્વાયી

એટલે હું કાંઈ ત્હને કહું તો મ્હારો ધર્મ દૂષિત થાય. પણ આટલું તો નિશ્ચય માનજે કે પૈસો ને ભણતર ને લાગવજ, એ બધાં-બધું સુખ જે આપણને હલ્લમાંથી મળી શકે છે, તે કદિ પણ આપી શકતાં નથી."

મનોરમા પ્રિયવંદાને આ પ્રમાણે બોલતી સાંભળી જરા સુઆંધ, ગભરાઇને ત્હેની સામેજ જોઈ રહી.

જગદીશપ્રસાદ અને નારાયણપ્રસાદ એ બંને ભગવતપ્રસાદના પુત્ર હતા. ભગવતપ્રસાદ અને નારાયણપ્રસાદે નિધેન અવરથામાંજ પરલોકવાસ કર્યો; અને નારાયણપ્રસાદ વીરપ્રસાદ નામના એક બાલયુગને પાછળ મૂકતો ગયો હતો. જગદીશપ્રસાદ ધીમે ધીમે પ્રયત્નથી, અને ચોખ્ખતાથી મ્હોટા સરકારી અમલદારને ઉચે દરજ્જે પહોંચી શક્યો હતો. ત્હને રામપ્રસાદ કરીને એક પુત્ર હતો. રામપ્રસાદ મ્હોટો અને વીરપ્રસાદ ઉમ્મરમાં ત્હેનાથી ન્હોનો હતો. જગદીશપ્રસાદે બંનેને સાથેજ ઉછેર્યા હતા; પરન્તુ મહેનત, મુક્તિ પ્રમુક્તિ અને લાગવગથી જ્યારે રામપ્રસાદ છી, એ, ની લોકમાન્ય ડિગ્રી મેળવી શક્યો, ત્યારે વીરપ્રસાદ કાંઈક બેદરકારી અને કાંઈક અન્યદિશાઓ તરફ ભુલિના વલણને લીધે કોલેજનાં દર્શન માનતો લાલ લાઈ શક્યો હતો. તેઓ બંનેનાં લગ્ન જગદીશપ્રસાદના પત્નીની બાલ્યેજ સાથે થયાં હતાં. રામપ્રસાદનું પ્રિયવંદા સાથે અને વીરપ્રસાદનું મનોરમા સાથે.

વીરપ્રસાદ દિલ્લો નિખાલસ તેમ નિડર હતો અને તે હંમેશાં પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે બોલતો તથા વર્તતો. જગદીશપ્રસાદ જૂના વિચારને જામનો અધિષ્ઠ, રાજ્યશક્તિ અમલદાર હતો, ત્હને પોતાના વિચારની ઉત્તમતા માટે અનિશ્ચય અભિમાન હતું. આથી કાકા લાલિખને " સ્વદેશી હીસચાલ " અને " હિન્દી સ્વરાજ્ય " ના પ્રત્યો વિશે નિરંતર મતભેદ રજા કરતો; અને એક વખત એવી પણ આવી ગઈ કે વીરપ્રસાદને ફૂકમ મળ્યો કે " અમે ઠહીએ છીએ તે પ્રમાણે ત્હારે ચાલવું, નહિ તો પર છોડીને ચાલ્યાં જવું. " ભત્રીજાની પ્રકૃતિ નેટલી નિખાલસ હતી તેટલીજ શુસ્સાદાર હતી. વીરપ્રસાદે કાકાનું પર પોતાની પત્નીની અત્યંત આજીજી છતાં પણ તબ્યું ! બેઠાં અનસયાથી.

જે દેવાલય છે. તથા ગુરુમંડી ન્હોતી; જ્હારના દાંડમાં અને દેખાવથી, તે લોભાતી. તેમાં હંદુમાનજીની મૂર્તિ છે. શૂરોનું ભાન ન્હોતું. તેથી નિરાધાર હાલતમાં પતિએ જ વિકટ છે. પત્નીઆ વિગેરે કાંઈ પતિની નિરાધારતા, દબ્બીનપણું એજ ત્હને દેખરૂં મહેશ્વરનાં જે દેવાલય છે. આજળ ગયો, જ્યાં તે સાફ કમાવા લાગ્યો હતો જગદીશપ્રસાદનાં ધાટ બાંધેલો છે. ગંગનાથના તો હજી ત્હમને ત્યાંજ રહેતો હતો ત્હેના ઉપર ત્રિવેલી તસ્વીર છે. પાસે એક કાંચ મોઝવતો ચણો હતો. " ઇન્ડિયન એપિનિયન " જવામાં આવે છે. અહિં એક દેખાવ અને પોતાના ઉપર કમળ આવ્યો જે ઉપરથી ધાઈ છે. કે ખરે ખરો દેવાની તકરારમાં તે ફસી પડ્યો અને કેદખાનામાં ગયો લગભગ સાડા પાંચ વાગે અમે તેની નામેલી અને હવે કમાતો બંધ થયો તેથી પાછી લીધે સર્વે જમ્યું ખુબ યાદી ગયાંથી મનોરમા આજ રેતી હતી.

હું હતા હરોઈ માં ફરામહી પિતાને પ્રસન્ન રાખી,

પોતાનું કામ ને કદાહી સેનો અને તહેમાં બીજા કામનો ભોગ આપવો પડેતો ને દેવરૂપ ગણાતો નહિ. ખરીવાત કાષ્ટકજ બાણતું હશે, પણ સાચું કરીએ તો તહેનીજ ખટપટને પરિણામે વીરપ્રસાદને થર છેડવું પડ્યું હતું ! પ્રિયવંદા, જે ઉચ્ચ સંસ્કાર, ઉત્તમ કેળવણી અને પુણ્યશાળી વૃત્તિઓવાળી તરુણી હતી તે તહેની પ્રકૃતિ સારી રીતે સમજી શકતી હતી. પરંતુ હૃદયમાં પતિમક્તિ ધારણ કરીને તે પોતાની વૃત્તિએ ઉપર બને તેટલો દાખ રાખ્યા કરતી. આજ 'દેવીજવાર, મનોરમાની અત્યંત ઉર વેદનાને ધ્યાન પાડના તે કાષ્ટક સત્ય બોલી ગઈ હતી !

મનોરમાને પણ થોડા વખતમાં પ્રિયવંદાની સમિપતાની અસર થયા વિના રહી નહિ. દક્ષિણ અમેરિકાની વસ્તુચિતિ ધીમે ધીમે ખરોખર સમજી શરદેશી આવીને ત્યાં વસેલા ચોરા રહીશો કેવી રીતે હિન્દના વતનીઓ ઓછા અને પુરુષો તરફ અન્યાયી વર્તણૂક ચલાવે છે, તથા આપણા દેશના શ્રીમન્તો બેપારીઓ અને વિદ્વાનોને પણ કેળા બીવ જેવામણે છે; તે હવે તહેના જાણવામાં આપ્યું ત્યાં હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચેના ધર્મ મેદ અને કામના અંતર દૂર થઈ જાય, જાંને એક પ્રીતિનેલાઈતી પેઠે સ્થાય છે, કારણ જાંને ઉપર એકજ પ્રકારનું દાવા ફળનું કાણું વાદળું ઝલુએ છે; અને સ્વદેશી બંધુઓને માટે ત્યાં કેદમાં જવું એ લોકોના કલ્યાણ અર્થે દેહ કષ્ટ સહન કરવું. જગતના ઉદય માટેના મુકાબરીમાં આત્મભોજ આપવો એવું છે; અને તેટલા માટે તો ત્યાં આપણી કામગી આર્થ ઓછોએ પણ પોતાના પતિ અને સ્વજનની સાથે કેદખાનામાં જવું ધર્મ્ય જણ્યું છે. આ બધું જ્યારે મનોરમા ખરોખર સમજી ત્યારે કાંઈક પૂરવભાવ પતિને માટે તહેના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. " રૂમા બહેન ! " પ્રિયવંદાએ કહ્યું: " બહેન, ખાતું પીવું અને ઉપવું એટો પ્રાણિમાન કરે છે, પરંતુ અને પશિ પણ નેટકું તો આપણા કરતાં જણ વધારે સાફ કરે છે ચોર વગેરે ગુન્હેગારો જેવામાં પણ અપ છે; પણ દેશને માટે; પોતાનાં સ્વદેશી બહેનો અને બંધુઓને માટેજ સંપત્તિ કષ્ટ સહન કરનાર, તે દેશની ઉપધારક મહાત્માઓજ એટલું તું ખચીત બૂધીય નહિ. આવા વીર નરની માતા કે પત્ની યનાર સ્ત્રી કેટલીજમી પુણ્યશાળી હોવી જોઈએ ? તું ત્યાં સદ્ભાવ્ય માન કે તું એક સ્વદેશ પ્રેમી વીરવા સારતમકતની ધર્મ પત્ની છે."

૨.

જમદીશપ્રસાદ એક મોટા સરકારી હોદ્દા ઉપર દના તેઓ એટલા બધાનો સરકારના ખેરમાં યદ્ય પડ્યા હતા કે એમનું જીવન 'સરકારમય'—'સરકારી' હતું, એમ કહીશું, તેપણ ને જોડું નહિ કહેવાય, સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચાર બાગત અને હિન્દી સ્વરાજ્યની જાંખના પરને એમના પોતાના બદ સુદ્ધ અભિપ્રાય અર્ધાઈ ગયેલા હતા. હિન્દીઓ જેમને તેઓ " કાળા " લોક અને હમકા માણસો તરીકે પિછાનતા હતા, તેમને માટે તેમને બહુજ ખરાબ અભિપ્રાય હતા. ચોરા લોક તેમનું સ્વંસ્વ, આચાર વિચારનું મુખ્ય દષ્ટિ બિન્દુ હતું. એટલે પ્રતિનિધિ સમ્બલત્રતી યોગના જે એઓ-ઈન્ડિયન અથવા અધિકારી સાહેબ લોકોના વર્ગને સ્વાભાવિક રીતે અણુમમતી થઈ પડી છે તે તેમને તો અયોગ્ય સાગેજ, એમાં નવાઈ નહોતી; પરંતુ સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચાર

રને પંચુ તેઓ રાજદ્રોહી અને નુકસાનકારક પ્રતિ માનતા તથા સર્વની પાસે તે પોતાનો પ્રિય મત આપઠ્યપૂર્વક સ્વીકારાવવાને પ્રયત્ન કરતા હતા.

ત્હમે શું કરવાના હતા ? ત્હમારૂં સ્વદેશી-ફદેશી સરકારની મરજી વિરૂદ્ધ કેટલીવાર ટકી રાકશે ? ત્હમાગ “કાળા” લોકો બધા હસમખોર છે; ત્હમે એમને માટે અધિકાર માગીને પોત નાજી ગળા ઉપર હરી મુઠાવે છે. અપારો તો દડ મત છે કે “કાળા” લોકો કદિ ઇનિસિપાલિટીમાં એસવાને પણ થવાના નથી, તો “કૌન્સિલ”ની તો વાતજ શી ? જરાનસા ભરવા એટલે જાપામાં લખવા માંડ્યું, અને તે પણ સરકાર વિરૂદ્ધ આપણી તે એમાં શોભા છે ! સરકાર માનાય છે એમને કરગરો અને આજીજી કરો તો ત્હમારી અગવડો બ્હેલી દૂર થશે. અમેતો બહે જીના વિચારના રહ્યા, પણ કેટલાને ટેકાણે પાડ્યા તેવો વિચારો ! બરે, જિયારા આઠીનાં દેશે પણ એ સહુ સરકારની મહેરમાનીથી ત્હમારા “સ્વદેશી” વાળાને કહોને, એકએ એકને તો ટેકાણે પાડે ?

આવા હેમના અભિપ્રાય અને વિચાર હતા. સ્વદેશી બન્ધુઓની નિષ્કારણ નિન્દા વીરપ્રસાદથી સદન ધર્ષ થતી નહિં અને ત્હને પરિણામે ત્હને પરદેશ જતું પડ્યું હતું. “પેરો ગયેડો જેલમાં ગયો !” જગદીશપ્રસાદે શરસાના આવેશમાં કહી નાખ્યું. “એ પેપ્રા કમાનો થયો, ત્યારે પાઠો આ ધધો કર્યો ! બાઈને ત્યાં પણ “સ્વદેશી” વગર ચાલે નહિ તો !” હેમમુ અંતઃકરણ તો થોડું વધારે પણ, પોતે પુત્ર તરીકે ગણીને ઉઠેરલા વીરપ્રસાદને માટે દાઝતું હતું. મ્હારો તો દડ અભિપ્રાય હતો કે એ મુખે કોઇ દિવસ કેદમંજી જવાનો છે નામબોળુને નોમે ધધોજ નહિં. જ્યાં સરકાર સામે થવાનું હોય, ત્યાં એ મ્હેરો ! પણ એમ નથી સમજતો કે એ અને એના જેવા અનેકને સરકાર ચાંચળુની પેઠે મસળી નાંખશે ને વાર પણ નહિં લાગે ! રામભાઈ, લખ્યું છે એ મુખના શીરોમણિને કે હું મ્હારા સાહેબ મારફત દક્ષિણ આફ્રિકામાં એમ ॥ બાઈ મ્હોટા દરજ્જા ઉપર છે, એમના ઉપર ચીઠી લખાતુંયું અને દવે કદિ એવું ગધેડાપણું ફરીથી ન કરે. માટે એને છુટો કરે કે તરત આહિં પાછો ચાલ્યો આવે. ત્હને શરઆતમાં પચાસ મળ્યા તો એને ત્રીસ ચાલીસ પણ હું અપાવી શકું એમ છું. માટે લખ મ્હારા નામથી કે એને માટે મ્હારા સાહેબના બાઈ મહેનત કરશે અને જરૂર પડે તે વખત એ મારી માગે ને કહે ત્હવું વિનંતીવજ લખી આપે અને છુટે કે તરત આહિં આવે વળી લખજે એ બધેકાને કે મ્હેં એને માફ કર્યું છે. અમને એની તો કંઈ નહિં પણ આપણી જિયારી રાંકડી ગાય જેવી રમાની દયા આવે છે.”

૩

વીરપ્રસાદ મુખોધની એક વાણિયા અને નેમણુની પૈદી તરફથી શુભારતા તરીકે દર્શન ગાયો હતી દક્ષિણ આફ્રિકામાં તે વખત બેરલેયોકોની સુધે લગાઇ શરૂ હતી, જેમાં રહેશ ભક્ત થી મોહનલાલ ગાંધીના હાથ નીચે રહી ત્હેણે દર્દીઓની સારવાર કરનારી હુકડીમાં સાઈ કામ કર્યું હતું તે પછી પૈલોની સાથેની બાંધણીની મુદત પુરી થઈ જવાથી ત્હેણે સ્વતંત્ર વ્યાપાર શરૂ કર્યો હતો; પણ મુડીની તાણને લીધે ત્હેને જામનાં વાર લાગી. અનેરમાને વચમાં તે એકવાર મગા શક્યો હતો અને એક બે વર્ષ પછી મુખોધ જઈ આફ્રિકાના અનુભવી વ્યાપારી તરીકે ત્યાં વસી વ્યાપાર શરૂ કરવાનું ધારતો હતો. પણ

ધીમે ધીમે વધતો જતો રાગગાદ, માદદો અને તેની મોહપ્રિયતા લેને એમ કરતાં અટકાવતાં હતાં. અંતે દેવ પાછા જવુંજ, એવા નિશ્ચય ઉપર તે બાબો, એવામાં દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓ અને ગોરા વતનીઓ વચ્ચેનો એકબીજા વિમદ શરૂ થયો. વખતે પોતાનું સ્થાન મૂકીને જવું એ નામદારી અને બાવલાપણાનું ચિન્હ મણી તે લાંબ રહેા અને ત્યાંના નવા યએલા તે દેશના યોગ્યએ ધોલા કાપડની સ્વપ્રમાણિકતા તથા અન્યથીપણા સામે વાધો નથા વિરરકાર દર્શાવવાને બીજા હિન્દી ગૃહસ્થોની સાથે તે કેદમાં પડ્ય ગયો. આ વખતે ત્યાંની સરકારના હુકમ જડુ સખત હતા તેથી લેખની પાસેથી કામ બહુજ દબાવથી સેવામાં આવતું અને બીજી પડ્ય બારે હેરાન ગતી થતી. આમ છતાં તે અને બીજા હિન્દી વીરો બીજા અગ્ર રવા દના દક્ષિણ આફ્રિકાની જાદી જાદી સરકારો પેડાની પડ્ય ડાન્સવાસની સરકારનો પોતાની સામે થતા હિન્દીઓના વિરુદ્ધપણને પોતાનાં સપળા બળથી દાબી દેવા પ્રયત્ન કરી રહી હતી. આથી કેદમાં જનારાઓની હાલત સ્થાભાવિકરીતે વધારે ત્રાસદાયક બનતી હતી. પડ્ય ગિલ્ડુલ મોળા ગણાતા હિન્દવ સી વેપારીઓ અને તેમાં પડ્ય બધા ગૂજરાતીઓ તથા શાન્તિ પ્રિય અડાસીઓએ અદ્ભુત દેશપ્રેમ અને આમદ અંત તથા સહનશક્તિ દર્શાવી, તે ખરેખર આમર્મકારક હતાં. કેદવાની જરૂર નથી કે વિરમસાદ આ અચળ વિમદના સપળા તાપકમાં મુખ્ય મહારથી-ઓમાં પ્રથમ સ્થાન સેનાર નરવીરનો જમણે હાથ ધર્મ પડ્યો હતો.

જમદીશપ્રસારે લખાવેલા કામળની અસર તરત થઇ, ડાન્સવાસની સરકાર એ હિન્દી મોહા તે દેશ છોડીને ચાલ્યા જવાનું કહ્યુ કરે તો લેખને જેમ અને તેમ એછો અન્યાય કરવા માગતી હતી.

તેથી આ પ્રમાણે સામાવાળાઓના સરદારોમાંનો એક એ માફી માઝા વગર પડ્ય આફ્રિકા છોડીને ચાલ્યા જતો રોષ, તો લેખને સપળો સુમનના કરી આપવા, સદાય આપવા, જરૂર પડેતો કંઈ સારો લાભ આપવાને પડ્ય ને રાજી હતી. પરંતુ વીરમસાદ એવી મોહપણ રીતે લલચાવ તેમ ન્હોતું, તેથી એને તો ઉલટી જમણી પાંખ સહન કરવાની આવી. કારણકે પોતાની કમ્પાને અવગુલ તે નદિં વવાથી સમોપક્ષ લેના ઉપર જડુ ગુસ્સે ધર્મ ગયો હતો. પરંતુ તે સર્વે—દુર્લેખને પડ્ય નમાવે એવા લેખના દંડ મિત આગળ નકામું હતું. અને લેખની કેદખાનામાં રહેવાની મુદત પુરી થઇ એટલે લેખને છોડવામાં આવ્યો. તે તો ફરીથી કેદમાં જવાને તૈયારજ હતો અને લેખે લીધે લેખે ફરીથી તે જુદી કાવદાઓ સામે થવાની તત્પરતા કરી. પરંતુ એવામાં એક તાર એને મળ્યો જેમાં અતિશય આશ્ચર્યજનક ખબર હતી કે “હાથ નીચેના કારકુનની દરામખોરીથી ગાલતમાં ફરી જવાથી જમદીશપ્રસારને અધિકાર ઉપરથી તુરતને માટે દૂર કરવામાં આવ્યા છે. તથા લેખના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવે છે. અન્ત કરણપૂર્વક કામ કરે એવું એમની પાસે મોઇ ન હોવાથી તથા રામપ્રસાદ એટલો પડી જઇ ગયારતો હોવાથી વીરમસાદ એકદમ પાછા આવતું. એ પ્રમાણે લેખે લખવામાં આવ્યું હતું. એ વાત ખરી હતી કે જમદીશ પ્રસાદ એને હુતાશનીના ઉત્સવને દિવસે આરતી કર્યા પછી પ્રસાદ લેવાની તૈયારી વખતે જાખ્યો તે તરસ્યો ધર બ્હાર કહાડ્યો હતો. પડ્ય પોતાને આવડે મોટો કરનાર, વિવાદાન જેટલું લઇ ચાલ્યો એટલું આપનાર, પોતાની પત્નીને ખરમાં રાખી એવું પાલન પેપડ કરનાર જમદીપ્રસાદજી હતા; અને તેથી આવા દુઃખકર સમાચાર સાંભળ્યા કે તુરત તે પોતાના સંકષ્ટમાં ડગવા લાગ્યો અને આવેલો તાર પોતાના પરમ શુભેચ્છક મિત્ર,

સંસ્થાનિક ગૌરાઓની સામેના અસહ્ય વિમ્બદ્ધમાં હિન્દીઓના મુખ્ય સેનાપતિની પાસે તે ગયો. આ દેશબક્ત મહાત્માએ પણ તેને દેશમાં પાછા જવાનીજ સલાહ આપી;

“ વીરભાઈ ! ” તેણે કહ્યું “ આપણે માથે અનેક ફરજો છે; તેમાં માખાપ તરફની અને પત્ની તરફની પણ મોટી છે. કળ્પ છે કે સ્વદેશ માટેનું આપણું કર્તવ્ય તેથી પણ મોટું છે. પરન્તુ તમારાં માખાપ કરતાં પણ તમારા દાકા જેમણે તમને ઉછેરીને મોટા કર્યા, તેમના તરફની તમારી ફરજ વધારે મોટી છે. તમે જોશો તેથી અમને મહુને અમારો જન્મણું કાળ જાગી પડ્યો, એમ લાગશેજ; પણ ત્યાંથી ચે, -હિન્દુ-સ્થાનમાં રહીને ચે-તમને અમને ધર્મીરીતે મદદ કરી શકશો; અને કામ પૂરું થયે પાછા આવી અમારા દુઃખમાં ભાગ લઈ શકશો. માટે તમારી તો સલાહ એજ છે કે હાલ તમારે દેશ જવું અને પોતાનો ધર્મ જાળવવો. ”

વીરપ્રસાદ હિન્દ તરફ આવવા નીકળ્યો તે પહેલાં દક્ષિણ આફ્રિકાના સમગ્ર હિન્દીઓએ એકત્ર થઈ એને માનપત્ર આપવાનો મેળાવડો કર્યો, જેમાં પ્રમુખપદ ઉપર જણાવેલા મહાન નરને આપવામાં આનું હતું; તેઓએ માનપત્ર, જે બહુજ પ્રીતિભર્યું, પ્રોત્સાહક શબ્દોમાં સખાપણું હતું, તે વાંચી સંજળાવ્યા પછી પોતાની તરફથી કહ્યું:

“ બંધુ ! તમે જે કર્તવ્ય કરવાને દેશ પાછા જાઓ છો, તે અદિના તમારા ધર્મ જેટલુંજ અમને ઉંચું લાગે છે. એટલે તે પણ જેટલુંજ કમ છે. આપણે જે શત્રુ હીન વિમ્બદ્ધ એક મોટા રાજ્ય સામે મથાવીએ છીએ, અને જેમાં તમને અમારા એક અગ્રનાયક હતા, તે બ્રિટિશ સરકાર સામે નથી. આપણે તેની વધારા પ્રજા છીએ અને તેનું જીવન કમજીએ છીએ, અને રાજ્યનું સર્વદિત-ઉત્તમદિત પ્રજાના શુભચિંતન અને લક્ષ્યાંજ સમાઈ જાય છે. એટલે આપણા બંધુઓનું દિત હમણુંએ પણ આપણું કામ છે સ્વરાજ્યના સ્વપ્ના ” જે ફળદાયી થતાં ઘણા કાળ સામે તેની પાછળ વખત ગાળ્યા કરતાં હાલ તુરતને માટે તો “ સ્વદેશી વસ્તુઓના ફેલાવા ” પછળ જીવન નિર્ગમન કપાંથી આપણને અધિક લાભકારક નીવડશે એ તમારી આત્મી છે. હિન્દની શરીઆત મટશે, તો આવા દર દેશમાં એનાં સંતાનોને રહેવા બટકવાની જરૂર નાશ પામશે, અને તેથી હાજના ચાલતા વિમ્બદ્ધ જેવા જનાવોનાં કારણનો સંભવ પણ એ.છો યામ જશે. બંધુ ! તમે જાઓ છો, તેથી હિન્દમાતાને એક વીરપુત્રની પ્રાપ્તિ યામ છે; તથાપિ અત્રેના હિન્દવાસીઓને પણ એક વીરજન્મની ખોટ નહિ પડે એમ અદા છે. કારણકે તમને અધિક કરતાં પણ વધારે ત્યાં રહીને, અમને જરૂરની સેક સદાય કરી શકશો એમ ખાત્રી છે. બંધુ ! પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે અને તમે જે ધર્મકાર્ય માટે જાઓ છો તેમાં તમને સપૂર્ણ વિજય મળે. ”

વીરપ્રસાદને તાળાઓના અગડાટ વચ્ચે કુલના દાર વગેરે અર્પવામાં આવ્યા.

૪

જગદીશપ્રસાદ અને રામપ્રસાદનું અભિમાન ઉડી ગયું હતું રામપ્રસાદમાં તો કાંઈ વીર્ય હતુંજ નહિ અને તેથીજ જગદીશપ્રસાદે નામજાગે, પોતાના પત્નીના સપ્રેમ આગ્રહને વશ મહા વીરપ્રસાદને બોલાવવાઓ હતો પણ હવે તેની તેમજ પરનાં સર્વ બી પ્રકારની આખિ-ખનેના પ્રજાળ શુણ્ઢ દેવ બામત-પૂર્ણ રીતે ઉઘડી હતી.

મનોરમાએ પોતાના પતિનું દક્ષિણ આક્રિયામાં યજ્ઞેનું બારે સન્માન, રથને રથને થતી હોની પ્રસન્ન, તથા જગોએ જગોએ વેચાતા અને બહેચતાં હોનાં છવનચરિત્રા અને ફોટોગ્રાફો, જોષ જોષને-સાંભળી સાંભળીને મનમાં તથા મિશ્રવદાની પાસે વારવાર, અને એક વખત તો વીરપ્રસાદની પાસે પણ પોતાની જૂત અથુ પ્રવાહથી પૂર્ણ આગેએ અને ધડકતે ચિતે સ્વીકારી હતી. હવે તે મિશ્રવદાની પાસેથી ઘણું નવું નવું શીખતી હતી અને કેવળા અવતાર જેવા પતિની સેવામાં તત્પર રહેતી હતી.

રામપ્રસાદ પણ આપતિનાં તોડાનમાં કૂટાતા પીટાતા કાકક સુધરવા લાગ્યો હતો, અને જગદીશપ્રસાદના વિચાર તો ક્ષિત નવીન તરેદનું રૂપાન્તરણ પામવા લાગ્યા હતા. જે સરકારને પોતે આટલો બધો લક્ષ્ય, તેણે પોતાના ઉપરના માત્ર બહેમથીજ પ્રેરાઈ, કેદ ખાતા સુધી પણ પોતાને મોકલ્યો, એ તેના અભિમાની હૃદયમાં બહુજ લાગી આવતું હતું અને તેમાં પણ ખાસ કરીને એ કે જે સાહેબની બધી મહેરબાની હતી, તે સાહેબનાજ હુકમ ઉપરથીજ તેમ થયું હતું. અરેખર માણસની ગિંદગીમાં વિપત્તિ અને સંતાપ મનુષ્યની સુધારણા માટેજ હોય છે. કારણ તે વિના તેના અમયમસ્ત મગજની પ્રમારી કદિ ઓછી યાત નહિ. તેને વીરપ્રસાદનું નિર્વિકલ્પ હૃદય નવાઈ જેવું લાગ્યું. "સ્વદેશ સેવા એજ પરમ ધર્મ છે." એમ તે સુખમાં કહેતો હતો તેજ તેણે હુ ખમાં પણ પાળી બતાવ્યું હતું. આવી સ્વદેશ બક્ષિતની શ્રદ્ધા એમના હૃદયને પોતાની રાજ્ય બક્ષિતની લાગણીએ કરતાં પણ બહુ ચેતનવતી લાગી આ ઉપરાંત વળી લોકોની ગરીબામુંડું તેમને પોતાના સકટજરી સ્થિતિમાં જાન થયું, એક પેલો પણ જે સ્વદેશી વસ્તુના પ્રચાર પાછળ આપણે બધેએ છીએ તે આપણા બંધુઓને એક દિવસના ખોરાકમાં સહાયક થઈ પડે છે માટે તેમ કરવું એ મહાન ધર્મ છે. પોતાની મનોરમિએ, લાલચોને પણ વશ રાખીને સ્વદેશી વસ્તુઓના વધુમાં વધુ પ્રચાર કરાવી દેવાની નિર્ધનતા કે જેમાં દરેક મનુષ્યની પોતાની મરીમાઈના પણ સમાવેશ થાય છે, તે દૂર કરવાનો આ એકજ રસ્તો છે. એમ હવે તેમને સમજવા લાગ્યું હતું.

ધીમે ધીમે કામ ચાલ્યું અને પોતાની નિર્ણયતા સ્થાપિત કરવાથી જગદીશપ્રસાદ છુટી શક્યો, એટલુંજ નહિ; પણ તેમની નોકરીપે પાછી આપવા સરકારે ખુશી બતાવી. એમના ઉપરી સાહેબે પણ પોતે જૂનાપો ખાત્ર તેમને કરેલા અન્નપાત્ર માટે દિલ્લગીરી મદદગીર કીધી. પરન્તુ હવે જગદીશપ્રસાદને અમલદારીનો જોશ રેશા નહોતો. અને બિવિધ્યમાં એવો કોઈ ફરીથી પ્રસંગ ન આવે, માટે નોકરીનું તેમણે રાઝનામું આપી દઈ પેન્શન સ્વીકાર્યું વીરપ્રસાદ અને રામપ્રસાદ બે જણાએ જગદીશપ્રસાદના પૈસાથી એક મોટી સ્વદેશી માસનો આપાત નિકાસ માટે પ્રયત્ન કરવાની પેઠી કઢાડી હતી, તેમાં તેઓ પણ બાપ્યા.

૫.

આજે હુતાશનીનો મહોત્સવ હતો. હુતાશનીનો ન્યોતિ પ્રદીપ યજ્ઞને જરા વાર હત. એવામાં મિશ્રવદાને મનોરમાએ કહ્યું "મિત્ર ખંડેન ! ત્હમને સાંભરે છે, પેલી હોળી ! એમને જુ પડ્યું અને આપણે બધાં આંસુ બીના, જૂખ્યાં ને તરસ્યા, સ્પર્શ રશાં હતાં તે- !"

"હા શમાખંડેન ! ક્યેમ ન સાંભરે ? મ્હને તો પેલી હોળી પણ સાંભરે છે કે ન્યારે વીરભાઈના કેલમા જવાતા ખખર પેલ બહેલા આપણને ખખર પડ્યા હતા. ! " મિત્ર-મંદાએ રિમત કરતાં જરા દોકારમા કહ્યું.

મોરમા જરા હસી; શરમાઈને ત્હેણે નીચું જોયું. ત્હેને પેતે કેટલો કસેશ કંપા હતો, તે યાદ આપ્યે. વાત વધુ આગળ ચાલત, પણ એટલામાં જગદીશપ્રસાદ વચેરે સહુ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને હુતાશનીના અગ્નિનું પ્રાકટ્ય કરવામાં આવ્યું પૂજા પૂર્ણ થઈ. આરતી ઉતરી; અને પુરોહિત તથા સ્ત્રીઓ સહુ હુતાશનીની આકાશમાં ઉડાણ માં રતી જ્યોતિની આસપાસ ફરી પ્રદક્ષિણા કરી પગે લાગ્યાં.

જગદીશપ્રસાદે વીરપ્રસાદની સૂચનાને માન આપીને નિશ્ચય કર્યો હતો કે આજથી હુતાશનીનું પૂજન આત્મશ્રુતિના પૂજનરૂપ ગણવું. પ્રદક્ષિણા કરતી વખત દરેક જણે સંકલ્પ કરવાનો હતો કે “ હું સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર સર્વથા, -સર્વથા કરવા પ્રયત્ન કરીશ. અને સ્વદેશી હોય તથા બાહ્યોને આત્મભોગે પણ-સહાય આપીશ ” પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાઈ. હિન્દુ મેધામાં સન્તાનોની પુરાણી અગ્નિપૂજાએ નવીન સ્વરૂપ ધારણ કીધું. ઈંગ્રેજ સરકારના રાજ્યની મહા શાન્તિમાં, જે અવનવા અવતાર પ્રગટિતકર્ષે અર્થે ભારતદેવી લે છે, ત્હેમાં આપણુ એક મુખ્ય યથાનું હતું. હવે રાજ્યસેવાની સાથે દેશભક્તિ પણ મહાધર્મ મનાયો.

“ પ્રિય બહેન ! આ મળનમાં પ્હોંચવા પ્રયત્ન કરતી પણ નિષ્ફળ થતી- હોગી દેવીની અગ્નિજ્યોતિમાં ત્હેમે કાંઈ નવું, વિચિત્ર જોતાં નથી ? મ્હને તો એમાં કાંઈ અદ્ભુતતાજ છે, એમ થઈ આવે છે. ”

“ હા, બહેન, ” પ્રિયવંદાએ જવાબ આપ્યો; “ રમા બહેન ! તું ખરું કહે છે. મળનમાં પ્હોંચી શકવાને અસમર્થ આ અગ્નિ જ્યોતો એ આપણી માનુષી સત્તાનું પરિમાણ દર્શાવે છે, મહાપ્રજ્ઞોની અપાર શક્તિની પણ અસ્પષ્ટતા સૂચવે છે. પરંતુ આ હુતાશની માતાના અંતરમાં ઝળકતા અંગારા જુલે છે ? એ ભારત શ્રુતિનાં સંતાનોનાં ચિત્તમાં વસેલી દેશભક્તિ છે. એમાંથી પ્રકટેલી અગ્નિ ઘેરઘેર પ્રકાશ અને ચેતન પ્રદીપ્ત કરશે. અને એ અંગારા કંજળી જરો, તથાપિ ત્હેમાંથી પ્રકટેલી ગરમી સ્થાને સ્થાનમાં જીવન જ્યોત પ્રકટાવશે. આ પવિત્ર અગ્નિનું આવાહન ઘેરઘેર યરો. અને ત્હેનું પ્રતિવર્ધ થતું પુરુષદર્શન ત્હેનો પ્રતાપ અમર રાખશે. પરંતુ એ સર્વનો મુખ્ય આધાર “ પ્રેમ અને ન્યાય ” નું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર દી પ્રભુની જગતહિતકારિણી ઈચ્છા ઉપર છે એની પ્રેમળા ઇચ્છાના વેગ આગળ સકળ વિશ્વ ટુલુવત છે.

“ સત્ય કહ્યું. ” વીરપ્રસાદ જે પાછળ ઉભો ઉભો સાંભળતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો; “ જે પ્રભુ મૂંગાને વાચાલ બનાવે છે ને પાંચળાને પણ ગિરિરાજ એળંગાવે છે, તે સર્વ શક્તિમાન છે સ્વદેશના ઉત્કર્ષનો સ્વધો આધાર પણ ત્હેની કૃષ્ણા ઉપરજ છે; અને મદ્દા છે કે તેમ થવાનો સમય હવે જલ્દી સમિપ છે. કારણકે ભાવિની કાષ્ઠ ગઢન ગતિને પરિણામે હિન્દને ઈંગ્રેજ પ્રજાના સુદલ સમાજમયી નવીન પ્રજાત્વની જાવના પ્રાપ્ત થઈ છે. જ્યારે અગિયું દેશની સ્ત્રીઓ પણ આવા દેશોદ્ધવા મહાપ્રાણે ઉપર વાતચિત અને વિચાર કરવા લાગી છે; ત્યારે આટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે એક પ્રજાત્વની જાવનાવાળાં તથા આત્મવીર અને શરીર ગળથી પૂર્ણ, -એ ભારત મહિલાઓનાં દેવતાઓનાં અવતારરૂપ-સત્તાનું સ્વદેશની ઉન્નતિ નિર્મસંશય કરી શકશેજ, એ નક્કી છે. પ્રભુ ત્હેમાં સદાય થાઓ. અસ્તુ. ”

સર્વેજિસ્ટની પત્ની.

અનુવાક: ડૉ. નટવરલાલ જગન્નાથ ગૌતમી-અજમેર.

૧.

ડૉમસ હન્ટ અને વિલિયમ હી કેમિસ્ટ્રીની વિશ્વવિદ્યાલયના સદાશ્રામી હતા. બન્નેને ઘણી મિત્રતા હતી.

જે ગૃહમાં તેઓ નિવાસ કરતા હતા, તેની નિકટ એક ધનવાન દરજ્જી દુકાન હતી. ડૉમસ અને વિલિયમ બન્ને કેમિસ્ટ્રીના અન્ય વિદ્યાર્થીઓની માફક ધણી રમતિ-આળ દતા, નવાં નવાં વસ્ત્ર અને નવી નવી સભા-સમાજોના શોખીન હતા બન્નેજણ આ ધનવાન દરજ્જી દુકાન ઉપર વારંવાર આવતા. તેઓ કપડાના નવા નવા ધાટી પરીક્ષા કરતા તથા નવાં નવાં કપડાં વેચાતાં પણ સેતા; અને ઘણા ખર્ચ વખત દરજ્જી દુકાનમાં નિર્જનન કરતા.

આ ધનવાન દરજ્જી એક પરમ સુંદર અને લાયક્યમયી કન્યા હતી. જો કે તેની સાથે પહેલું પ્રણય-સંબંધ પણ તે વિલિયમ હીએજ ક્યું હતું તથાપિ ત્યાં ડૉમસ હન્ટનો પણ પેસારો વધારે હતો.

તેનું એક કારણ હતું: ડૉમસ એક જાતનું ધનાઢ્ય આપારીનો એકનો એક પુત્ર હતો, તે ઓછોને રાજકીય સત્તા અપાવવામાં ઘણાજ પક્ષપાતી હતો. ગમે તે રીતે પા-લીમેન્ટના દર ઓછોને અપાવવા એજ તેના જીવનનો ઉદ્દેશ હતો.

વિલિયમ પાસે એટલું ધન ન હતું, અને તે ઓછોને રાજનૈતિક સ્વતંત્ર અપાવવાની વાતનું એટલા જોશથી સમર્થન પણ તે કરતો નહિ.

થોડા દિવસ પછી દરજ્જી કન્યા મેરીની સાથે ડૉમસ હન્ટના સખતું સુદૃઢ નક્કી થયું.

વિલિયમ હીને ડૉમસની સાથે હતુ પણ એવીને એવીજ વિશુદ્ધ મિત્રતા છે. અને મેરીની સાથે પણ પહેલાંનાજ જેવો મૈત્રી સમ્બંધ છે; પરન્તુ હવે તે દરજ્જી દુકાને વારંવાર આવતો નથી અને હવે તેને એટલા બધાં નવાં નવાં કપડાં પહેરવાનો શોખ પણ નથી.

ડૉમસના પિતાનું મૃત્યુ થયું. અધ્યયન છોડી દઇ ડૉમસ પોતાના પિતાની મિલકતનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા ઘેર ગયો. કંઈ લાખોરૂપિયાનો સ્વામી બની તે પુનઃ કેમિસ્ટ્રી આશ્રયે અને મેરીની સાથે વિવાહસરથી જોડાયો.

વિલિયમ હી પણ પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કરી મોઝરીની શોખમાં જ્ઞાન ચાલ્યો ગયો.

ડૉમસને હવે બીજું કોઈ કામ નથી. તે સુખ અને ભોગના રિશ્ત્રમ-વિસાસમાં વ્યાપ્ત છે. તે મેરીને નિત્ય નવાં નવાં નાટકોમાં લગ્નજીવ છે. જ્યારે નાટકો જોવા ઉપર કંટાળો આવે છે ત્યારે તે યુરોપનાં મ્હોટાં મ્હોટાં સહેરામાં સહેસ કરવા જાય છે. મેરીને કાન્સની રાજધાની પેરિસ જવુંજ પસન્દ છે. તે જ્યારે જ્યારે પેરિસ જાય છે. ત્યારે ફ્રેન્સના નવા નવા પાંડુ અધ્યયન કરતી આવે છે.

મેરી કદિ કદિ સફેજેટ સ્ત્રીઓનાં મંડળોમાં પણ ભળે છે. પરંતુ થોડા દિવસ થયાં છે તેનું ધ્યાન પોતાના સુગારની તરફ પહેલાંનાં કરતાં વિશેષ નિયોજિત થયું છે, સફેજેટ પ્રવૃત્તિને તે રૂપિયાની સહાયતા પણ આપે છે.

ત્રણ ચાર વર્ષ પછી ટોમસને માતૃમૃત્યુ કે પોતાના ધધામાં ખોટ આવી છે અને આમદાની નથી થતી, એટલુંજ નહિ પણ ગાંઠના કંઈ સાબોડિયિયા સ્વાહા થઈ ગયા છે. આરે વિવાહ અને શોકથી તેનું હૃદય વિદુલ થયું, તેણે વિચાર કર્યો કે જો આ સફેજેટ સ્ત્રીઓને લખતું પોતાનું ખર્ચ જલ્દીથી એણે કરવામાં નહિ આવે તો એ એક વર્ષ પછી ખાવાના પણ સાંસા પડશે.

હવે ટોમસ સફેજેટ આનન્દોલનમાં મળતો નથી અને પહેલાંના જેવા ઉત્સાહથી તેનો પણ પણ સમર્થન કરતો નથી તેણે નાટક રાજામાં જવાનું પણ એણે કહ્યું છે. નાટકનું નામ સંભળતાજ કદિ કદિ તેના માથામાં દર ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ મેરીને મારે નવી નવી ફેસનનો પેપાક તથા સામાન હજી પણ તે મંગાવે છે.

ટોમસ પ્રુન્ડ પોતાનો ધધો સંભાળવા લાગ્યો. તેણે ધણુખરા તો કરીને રળ આપી. થોડા-ગાડીઓમાંથી મેરીને મારે કેવળ એક ગાડી રાખી. અને બાકીની સઘળી ગાડીઓ વેચી મારી. બધા એણે કરવાને મારે તે સ્વયં બજારમાં જઈ સામાન ખરીદી લાવતો.

અને મેરી ?-મેરી બિચારી ધરતું કામકાજ પણ જાણતી નથી. રસોઇ કેવી રીતે થાય તે તેને માતૃમૃત્યુ નથી. પરંતુ તે કેટલાક વિષયોમાં વિશેષ પ્રતીજ્ઞ છે. તરેહ તરેહના પોશાકનાં નામ તેને બહુ સારી રીતે યાદ છે. પેરિસમાં આજ કેમ ફેશનનો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, તે વાતના વર્તમાન તેને ઘેર બેઠાં મળી આવે છે. પરંતુ થોડા દિવસ થયાં નાટકો અને મોઢી મોઢી હોટેલોમાંથી ટોમસની વિરક્તિ એક તહેનો હવે વિશ્વ થયાં કરે છે. ટોમસને લાગુ પડેલા માધાના દરેથી હવે તે ધણુજ કંટાળી ગઈ છે.

ટોમસ મેરીને પ્રસન્ન રાખવાને મારે હજી પણ થત ક્યાં વિના રહેતો નથી પરંતુ ચાર પૈસા બચાવવાની વાતનો ખ્યાલ તે હવે હૃદયમાં વાદ રાખ્યાં કરે છે.

મેરી ટોમસની કેટલીક બાજુઓમાં કદિ કદિ સહમત થાય છે. પરંતુ ટોમસ સ્વયં બજાર જઈ સામાન લાવે છે, તે તેને પસંદ નથી.

ધરતો સઘળો પ્રજન્ય ટોમસે પોતાના હાથમાં મહણ કર્યો છે અને પોતાની પત્નિની કાંઈપણ જાતની સલાહ ન લેવી તે વિચાર તેને કુખ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ ટોમસ બિચારો શું કરે ?

આમ કરતાં કરતાં પણ ધણું દિવસ વ્યતીત થયા છે.

૨.

કંઈ આ હાથમાં, કંઈ પેલા દર્મિમાં, કંઈ આ બજારમાં, કંઈ પેલી બજારમાં, એ પ્રમાણે આઠ દસ ન્હાની મોઢી પોટલીઓ બજારમાંથી લઈ ટોમસ એક દ્રામ રેસને દ્રામ-ગાડીની રાહ ભેટી ઉભો હતો. એવામાં સામેથી ત્રણો એક મોઢું ટાણું આવતું હતું ગોચર થયું. તેમાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ ટોમસને જોતાજ બોલી લીધી—“ Tim, Our friend ! ” (ટિમ ! આપણો મિત્ર.)

તેનું ખોલતું નામ કે પરંતુ આજસુધીમાં આવા ધરમ મૈત્રિસૂચક સંબોધનનો ઉચ્ચાર કેવળ ત્રણ વ્યક્તિઓએ કર્યો છે. એકતો તેના પિતાએ, બીજા તેના મિત્ર વિલિ-

યમ હીએ—(બદલામાં જોને ને ‘વિલ’ કહેનો)—અને ત્રીજી, તેની પતિન મેરીએ. આ કારણથી તહેને આ કૃતિ મધુર સંબોધન પસન્દ પડ્યું નહિ.

ટામસે તે સ્ત્રીઓની પાસે એક મોટો વાવટો જોયો વારટાને અને આ સ્ત્રીઓના ટોળાને જોતાજ તે દિગ્ભ્રમ થઈ ગયો. તહેની નસોમાં ઉજળો લોહીનો ઓત શીતળ થવા લાગ્યો.

વાવટા ઉપર લખ્યું હતું—“સ્ત્રીઓને હક આપો. અમે સમાન હક લીધા વિના કદાપિ પશુ રહેનાર નથી.”

સપ્તમી સ્ત્રીઓ ટામસની પાસે આવી અને તહેને ઘેરીને ઉભી રહી.

એક સ્ત્રી બોલી—“ હવે તમારે તમારી નિર્ભયતા દેખાડી પડશે.”

બીજી બોલી—“ હવે તમારી અને મેરીની પરીક્ષાનો સમય આવ્યો છે.”

ત્રીજી બોલી—“ ખુબ વાત કરવાને માટે વખત નથી. તમારા મહાનમાં અમારી સલાનો બેઠકને માટે સ્થાન આપો નહિતો સ્પષ્ટ કહી દો કે હું સ્ત્રીઓને સમાન હક અપાવવાના પક્ષમાં નથી.”

ટામસે જોયું કે સ્ત્રીઓની પાછળ પોલીસ પશુ છે, એટલે ના કહીશું. તેણે રક્ષા થાય એમ છે. પરંતુ મેરીનું સ્મરણ થતાજ તહેને નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ આગળ નજર કરી તો ટામ-ગાદી સીમ આવવાનું કંઈ પશુ ચિન્હ જણાયું નહિ. એક તરફ આંકે હસ પોલીસીઓ, અને બીજી તરફ વીસ પચીસ તોણની સ્ત્રીઓ. ઉપર ટામસને “હા” કહેવી પડી. અનુમતી મળી એકલે સ્ત્રીઓ આગળ ચાલવા લાગી. એટલામાં ટામ ગાદી પશુ આવી ટામસના શોકાતુર હૃદયને શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ.

દરવાજો ઉઘાડી અન્દર પેસતાજ “હલો ટિમ! કેમ છે, ટોમ?” એ સખ્તો ધ્વનિત થયા.

આ પરિચિત અવાજ કોનો હતો ?

તરતજ ટામમે સંપ્રેમ ઉતર આવ્યો. “ જાણુ ?—તું અહીં કયાથી, વિલ ? ”

ટામમાં તહેનો સહાધ્યાયી વિલિયમ હી બેઠો હતો. તહેને મજાગથી ટામસ અત્યંત આનન્દિત થયો.

પરંતુ કેટલું પરિવર્તન ? આટલી બધી પોલીસીઓ સડીત ટામસને જોતાજ વિલિયમ અજબજ થયો.

તેણે કહ્યું—“ ટિમ ! આ બધી બચ્ચા તારે સી ? ”

ટામસનો ચહેરો શીકો પડી ગયો પરંતુ તે ધીરે ધીરે કહેવા લાગ્યો—“ શું કહું ? નિશ્ચય તો કંઈ હતો કે આ જીવન પ્રકરણ કદિ કોઈને કદી સંભળાવીય નહિ પરંતુ દિલનો બોલો દલકો કરવાને બીજો કોઈ પશુ રસ્તો નથી વિલ, હું જીવનયાત્રામાં પ્રવિણ રહું છું. તું ? ”

વિલ—“ એ તો કોઈ દુખની વાત નથી. પરંતુ આ પોલીસીઓને જોતાં કંઈ બેઠની વાત મનમાં પડે છે, હું તારી સાથે સદાનુગ્રીત રાખું છું. પરંતુ તારો ગૂઢ બેઠ જાણવાને મને છત્તા નથી. જો દિલનો બોલો દલકો થાય એમ હોય તો કહે થઈ કહેતાં દુખ થાય નેમ હોય તો ના કહેને. હું તો હાલ એક પાઠશાળામાં અધ્યાપક છું.”

ટામસે કહ્યું:—“ હવે હું હનો તે સ્થિતિમાં રહી શકું એમ નથી. જે હતું તે બધું ગુમાવ્યું છે. સધળો અપરાધ મ્હારોજ છે. અપવ્યવસ્થી સધળું સ્વાદા યર્ષ મળ્યું છે.”

વિધતું હૃદય ફવીમૂત થયું તેણે પૂછ્યું:—“મેરીની સારીરિક સ્થિતિ તો સારી છેને?”

ટામસ:—“ હા. ”

પુનઃવિશે ટામસને પ્રસન્ન કરવાને માટે પૂછ્યું:—“અને સરેન્ગિરટ હીલમાં હતું કેમ છે?”

ટામસ:— “ એ ધમાલખી જો હું મર્યોજ દાયર થઈ ગયો છું. એ વિષયમાં મ્હારો મત હવે ફરી ગયો છે. હવે એ બાબતના મ્હારા વિચાર ધણાજ સંકેતાર્થ ગયા છે.”

વિધ:—“ તો પછી મેરીની સાથે કેવી રીતે બને છે ? ”

ટામસ:—“ હું એ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિના દેખીતી રીતે વિરોધી બનતો નથી. અને મેરી પણ મતાભિલાષિણીઓને સદાચતા દેવામાં એટલી ઉત્કર્ષિત રહી નથી; તેની પછુ તે તરફની વૃત્તિ ધીરે ધીરે લુપ્ત થતી જાય છે. મને હર્ષ થાય છે કે હવે તે ઉપન્યાસ અને નાટકો ઉપર વધારે ધ્યાન આપે છે. ”

વિધ:—“ અને ગૃહનું કામકાજ ? ”

ટામસ:—“ મ્હેં મ્હારા હાથમાં પ્રહણ્ય કર્યું છે. ”

વિધ:—“ મેરી શું ત્હારા પ્રત્યક્ષ સન્નિહ છે ? ”

ટામસ:—“ મને પૂરો વિશ્વાસ છે કે તે બહુજ સન્નિહ અને સુખી છે. ”

વિધ:—ત્હારો મત હવે મતાભિલાષિણી સ્ત્રીઓને માટે કેવો છે ? ”

ટામસ:—“ વળી કેવો ? એ કે તેમને એ ગમગામાં પાડી દેશને રસાતળ કરેલા ઉચિત નથી. ધરતું કામકાજ તેમને માટે બહુજ યોગ્ય છે. ”

વિધ:—“ તો પછી ગૃહનું કામકાજ મેરીને કેમ નથી સોંપતો ? ”

ટામસ:—“ એટલા માટે કે હું તેના કરતાં ને સારી રીતે કરી શકું છું. ”

વિધ:—“ પરન્તુ જો કદિ મતાભિલાષિણીઓને ત્હારા રમકમની બજાર પડી તો તેઓ ત્હારી પાછળ પડ્યા વિના રહેવાની નથી ! ”

ટામસ:—“ અરે, તે તો બાળજ બની ગયું. ”

વિધ ! હું મ્હોટી બાફતમાં છું. તે સ્ત્રીઓએ મ્હારા મકાનમાં પોતાની સભા બરવાતું મ્હારી પસંથી વચન લીધું છે ગમગાને “ હા ” તો કહી પછુ બને ત્યાં સુધી તે વાત ન થાય તો સારું. તેજ વિશે કપારનો વિચાર કરું છું પરન્તુ એક ઉપાય હવે હાથ લાગ્યો છે.

પોલિસેને ખબર કરું તો પછી સભા-કર્તાથી વારગે ? ”

વિધને માત્રમ પડ્યું કે આ વાર્તાલાપથી ટામસનું હૃદય બચિત થાય છે ત્યારે વાત ફેરવાને બોલ્યો:—“ તો શું ત્હારા આ નવા પ્રત્યક્ષ ધરમાં શાન્તિ છે ? ”

ટામસ:—“ તે તો મ્હે તેને પહેલેથીજ કહ્યું છે. ચાકરી, રસોઈબજ, તોફાર અને મેરી પોતે વિગેરે સધળા સુખી છે. દુકાન પણ હવે સારી રીતે ચાલશે એવી આશા છે. પરન્તુ આ સર્વ પૂછવાની થી જરૂર છે ? આજ આવીને તું જાતેજ જોઈ જા. ”

વિધિયમ આમંત્ર્ય સ્વીકારવાને આનામની કરવા લાગ્યો, કેમ્બ્રિજના દરજ્જીની

દુશનતી વાત અને યુનિવર્સિટીમાં પોતાના જીવનની દકીકત તહેને યાદ આવવા લાગી. મેરીનું દસતું મનોદર વડન તહેના હૃદયમાં પ્રતિબિંબિત થવા લાગ્યું. દોમસ અને મેરી ઉપર તહેનો પ્રેમ અવશ્ય હતો. પરન્તુ કાણુ જાણે શાથી તહેણે દોમસનું નિર્મત્રણ સ્વીકારતાં અનિચ્છા રાખી.

દોમસે વિલને કહ્યું:—“ નહિ, નહિ એમ ના કહે નહિ ચાલે. આજે ત્હારે મ્હારે ત્યાં જમવુંજ પડશે. મ્હારા પ્રજન-ધર્મી જેવું સ્વાદિષ્ટ અને સરસ ભોજન તૈયાર થાય છે, તે તો નો ખાતાં ખાતાં મ્હોમાં સ્વાદ પણ રહી જશે.”

વિલ:—“ ચેન્સ (ઉપકાર થયે.) પરન્તુ આજે નો ત્હારે સફેતેટો એકઠી ધરોને ?”

દોમસ:—“ છિ ! પોલિસ તહેનો બટોખરત કરશે. આજે ત્હારે મ્હારે ત્યાં જમવું જ પડશે મેરી પણ ત્હને જોઈ ધણી આનન્દિત થશે.”

વિલ:—“ વાઈ, તો કેટલા વાગે આપું ?”

દોમસ:—“ જરાખર આઠ વાગે વખત ભૂલતો નહિ.”

વિલે હસીને કહ્યું:—“ નહિ. જરાખર આઠ વાગે આવીશ, સારા ભોજનને મટે કાણુ અજાગી વખત જોશે ?”

દોમસનો વિલને છોડવાને ચક્કો નહોતો. પરન્તુ ધરનો રસ્તો આવવાથી તહેને શૂમમાંથી ઉતરવું પડ્યું.

૩.

વિલિયમ લીનું ધડીઆજ આજે કંઈક આગળ હતું. તે ૧૫ મિનિટ પહેલાં દોમસના મકાન ઉપર આવી. અંદર જતાંજ તહેને માનૂમ પડ્યું કે દોમસ કંઈ ખ્દાર ગયો છે.

વિલિ અને મેરી જન્ને ભોજનગૃહમાં જઇને બેઠાં. વિલિયમને આ વખતે ધણે સંકાય થતો હતો. મેરીને એકાન્તમાં ને શું કહે ? મેરી મતાભિલાષી પક્ષની છે અને પોતે ગૃહસ્થાશ્રમી પક્ષનો છે.

કેટલીકવાર જ્ઞાન રાખ્યા પછી છેવટે મેરી બોલી ઉઠી:—“ વિલ ! ક્ષમા કરજો. હું ત્હમને આ નામથી બોલાવીશ.

વિલ ! શું ત્હમારો વિવાહ થઈ ગયો ?”

વિલિયમને હવે કંઈક દ્વિમ્બત આતી તે બોલ્યો—“ હા હરી ! વિવાદ તો થઈ ગયો.”

મેરી હસતી હસતી બોલી:—“ આટલો બધો ઘિટાપાર ! હું પહેલાંનીજ મેરી છું. અને દોમસ પણ તેજ દિમ છે. વાઈ, મિસિસ વિલિયમ લી સુખી છે ને ?”

વિલ—“ હા, સુખી છે. તહેના સુખમાં મ્હાફે સુખ છે અને મ્હાન સુખમાં તહેનું સુખ છે.”

મેરીએ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું “ તે મતાભિલાષિણી તો હશે નહિ ?”

વિલ:—“ એ અગામાં પડવાની તહેને અવકાશ નથી તે ધર-ગૃહસ્થીનું કામકાજ કરવામાં આમ છે.”

મેરી:—“ તે મહેણી તો હશે ?”

વિલ:—“ હા, માન્ચેસ્ટરની વિશ્વ વિદ્યાલયમાં શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી છે.”

મેરી:—“ માન્ચેસ્ટરની વિશ્વ વિદ્યાલયમાં શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી છે અને મતાભિલાષિણી નથી આશ્ચર્યનક !”

વિલ—“ મતાલિલાવિણી થવાથી કઈ ગૃહ-સૌખ્યમાં વધારો થતો નથી. પાલામે-ન્ટના હક પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા કરવા કરતાં ધનના હકનું અવલંબન કરી ધરને સુધારવું એ હજાર દરજ્જે સાફ છે. ”

આ વાતથી મેરીનું હૃદય ઘણું મથિન થયું. વિલને પણ ખ્યાલ આવ્યો કે મહેં કઠોર અને અનુચિત વાત કહી દીધી તેણે તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા નિશ્ચય કર્યો.

વિલ—“ ટિમ કંઈ બહાર ગયો છે ? ”

મેરી—“ હા, કંઈ કામને માટે બહાર ગયા છે. એ તો મહેં તકમને પહેલેથી જ કહ્યું છે. ”

વિલ—“ શું દુકાનના કામ માટે ? ”

મેરી—“ કોણ જાણે. ”

વિલ—“ તકમને કહ્યું નહિ હોય ? ”

મેરી—“ આજકાલ કામકાજના વિષયમાં મહારી ટિમની સાથે વાતચીત થતી નથી. ”

વિલ—“ તો શું તકમે તેના ગૃહ-અનુચિત સન્નિવેશ નથી ? ”

મેરી—“ કોઈ પણ સ્ત્રી કોઈ પુરુષ ગૃહકાર્યમાં પ્રવૃત્ત મહેં તેથી બાંધેજ સતોષ પામે ? ”

વિલ—“ એ તો હું પણ સમજું છું. પણ ટિમે મહેંને કહ્યું છે કે તકમારો ગૃહ અવધાર ધરોજ સરસ રીતે ચાલે છે અને તકમે ખર્ચાજ સુખી છે. ”

મેરી—“ એમાં શક નથી કે ટિમ મહારા સુખ માટે ધણે પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ ખરેખર હું સુખી નથી. મહેંને ધરમાં કોઈ પણ વાતની કમી નથી. મારે બાળકો પૂર્ણતા પ્રતિષ્ઠિત થયેલી જોઈ છે. પણ મનમાં એમ તો થાય છે કે હું ધરમાં કોઈપણ સીજ નથી. ચાકર, ચાકરડીની પ્રત્યેક અવધારમાં, પ્રત્યેક વાતમાં ટિમની બાતલા લઈ કામ કરે છે. હું તો એક પથુના સરખી છું. ”

વિલ—“ આ સાંભળીને મહેંને દુઃખ થાય છે મેરી શું તકમે મહારી એક વાત માન્ય કરશે ? ”

મેરી—“ એવું નહિ કે સ્ત્રીઓએ પુરુષોના હાસતવમાં રહેવું જોઈએ, તેમ એવું પણ નહિ કે તેમણે રાજનૈતિક હક પ્રાપ્ત કરવાને માટે રમખાણ મચાવવું જોઈએ. ”

વિલ—“ મેરી, હું વિનીન બાવથી કહું છું ને સાંભળો. સત્યું કહો કે પાશ્ચાત્યમાં દબલ યર્થ ત્યાં લાંબા લાંબા વ્યાખ્યાન આપવાથી તકમે અધિક સુખી થઈ શકશે કે ધરનું સ્વામિત્વ હાથમાં મહણ કરી ગૃહ-રામીબની વિશેષ સુખી થઈ શકશે ? કહો જોઈએ ? ”

મેરી—“ હજી તકમારા પુરાતન સહેલા-તકે ગયા નથી આ દેશ સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેનો છે બન્નેને સમાન શિક્ષણ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ અને બન્નેના દેશને સુધારવામાં સમાન અંશ મળવા જોઈએ. કેટલા બધા કાપલા છે ? પરંતુ શું તેથી સ્ત્રીઓની દુર્દશા કંઈ બદલાઈ ગઈ છે ? કારખાનામાં સ્ત્રીઓ દિનરાત કામ કરે છે—જેટલું કામ પુરો કરે છે તેટલું જ કામ સ્ત્રીઓ પણ કરે છે તો પછી તેમને મલુરી કેમ થોડી આપે છે ? ”

વિલ—“ મેરી ! એ સાચું છે. પરંતુ વિચાર કરો કે સ્ત્રીઓ. યદિ રાજનૈતિક હક પ્રાપ્ત કરવામાં નિષેધિત થાય, તો આપણા ધરના દેવા હાલ થાય ? દેશ કાંઈ મારી પાથર, અને નદી-નાળાથી પૂર્ણ એટલેજ નથી. સર્વ ધરોનો સસુદાય એજ દેશ છે, યદિ

અમારૂં ગૃહસ્થ—જીવન નષ્ટ રયુ, તો શું આ વેધી જે હાની થાય તેનો બદલો ઓઝોને રાજનૈતિક હક મળવાથી પરિપૂર્ણ થશે ?”

મેરી—“હું નહોતી જાણતી કે તમને આટલા બધા કામર હશે ! શું કારખાનાની ઓઝોની દુર્દશા જોઈ તમારું કલેજું પીગળતું નથી ?”

વિલ—“એ દુર્દશા જોઈ મને ઘણીજ દયા આવે છે; પરંતુ ખદુજ શીઘ્ર એ અન્યાય દૂર થઈ જશે. ઘરોની દુર્દશા તેનાથી અધિક દયાગ્રાન્થ છે. અમારી ધુન ગૃહસ્થ-જીવનમાં છે. કેણુ જાણે બિબ્બમાં શું થશે ?”

મેરી—“આ બાબતમાં મારું તમારું એકમત થયું અસંભવિત છે. પરંતુ એક વાત હું માન્ય કરું છું. ધરતો સધળો પ્રજન્મ સીના હાથમાં રહેવો જોઈએ. તે પ્રણી કિંમતથી ધર ચલાવી શકે છે.”

વિલ—“વારું. તો શું મતાભિલાષિણી બની તમને ધરતો પ્રજન્મ હીક કરી શકશે ?”

મેરી—“હા, હા. કેમ નહિ ! ટિમના હાથથી જેટલો ખર્ચ થાય છે તેના કરતાં પશુ હું ઓછો ખર્ચ કરી શકું અને તોપણ મતાભિલાષિણી રહી શકું. પરંતુ તમને તો પરચરના કલેજના જાણુઓ છે !”

વિલ—“મેરી, એમ કેમ ?”

મેરી—“એકે તમને મહારા હક અપાવવામાં સહાયતા કરતા નથી.”

વિલ—“રાજનૈતિક !”

મેરી—“નહિ, ગૃહરાજ્યના,”

વિલ—“ગૃહરાજ્યના ? મેરી ! શું તમારા બધા વિચારો પસંદાઈ ગયા ?”

મેરી—“હામા કરજો. કંઈ તમારા સમજવાથી મહારા વિચારો બદલાતા થયા નથી. પરંતુ હું મહારા ધરતું સ્વામિત્વ મહારા હાથમાં મહણ કરવા માગું છું.”

વિલ—“શું તમને કદિ ટિમને આ વાત કરી છે ?”

મેરી—“વાહરે, વિલ ! શું મને એટલું પણ અભિમાન નથી કે ગૃહ-સત્તા મહારા હાથમાં મહણ કરવા હું ટિમ પાસે બીજ માગુ ? મદિ એવું હોત તો તમારી સહાયતાની શી જરૂર છે ?”

વિલે ઉત્તેજિત સ્વરથી કહ્યું—“હું તમારી સહાયતાને માટે મહારાથી બનતો પ્રયત્ન કરવામાં કંઈ પણ પૂના રાખીશ નહિ.”

મેરી—“જરા સાવધાન થઈને કામ કરજો મામલો ધણો બારીક છે.”

વિલ—“બારીક હો કે ન હો, પરંતુ યથાસક્તિ હું પ્રયત્ન કર્યો વિના રહીશ નહિ.”

મેરી—“વારું તો સર્વિજ્ઞ આજ ટિમના પ્રત્યેક કામકાજમાં કંઈને કંઈ દોષ કાઢજો. જે ભોજન પીરસાય તે આખીને કહેજો કે સ્વાદિષ્ટ નથી. ગમે તે દોષ કહાડીને તેની અવગણના કરજો, બૂખ દોષ તોપણ બહુજ થોડું ખાજો કહો, કરી શકશો ?”

વિલનો બેહેરા હાસ થયો. તે કંઈક વિચાર કરી બોલે—“મહારાથી એવી અ-બદલા થશે નહિ. એવી કૃતમતા કરવી એ મહારી શક્તિની મહાર છે. બીજું કંઈ કામ હોય તો મ્હો, કે તે કરીને કૃતાર્થ થાઉ.”

મેરી—“વાહરે, વિલ ! હું તો જલ્પતી હતી કે ત્હમે મ્હને ખુબ મદદ કરશો !”

વિલ—“મેરી ! ક્ષમા કરો. ત્હમારા સ્વયંથી પણ એમ યદ નહિ રોકે !”

મેરી—“હું તો ત્હમારો દોષ કહાડ્યાજ કઈ છું; પરન્તુ મ્હારી વાત તો દુરામદ સમજી કાન બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે. પણ ત્હમારો અભિપ્રાય મ્હારી વાતોની સમ્યાઈનું પોષણ કરશે પરન્તુ ત્હમે સામાટે ના પાડો છો ? ત્હમે તો આદર્શ શૃદ્ધિશ્રીઓ નાં યશોગીત ગાઇ દેશને સુધારવા ચાહો છો ?”

મેરીએ એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો. અને પુનઃ હસતાં હસતાં બોલીઃ “નિન્દા પાત્ર હો અથવા પ્રશંસનીય હો પરન્તુ ત્હમારે આટલું તો મ્હારે ખાતર કરવું પડશે. શું આટલું મ્હાં કામ ત્હમારાથી નહિં થાય ?”

છેવટે મેરી છતી, વિલિયમને સજાય વિના ટિમની દરેક વ્યવસ્થામાંથી દોષ કહાડવા નિમગ્ન થયાં.

૪.

આ વખતે ટૉમસ આવી પહોંચ્યો. ત્હના મ્હેસ ઉપર એટલી બધી પ્રસન્નતા છાપી રહી હતી કે જલ્પે ત્હેને મ્હોટો કાંઈ ખબરતો પ્રાપ્ત થયો હોય ! મેરી પણ આ વખતે અસીમ પ્રસન્નતામાં હતી, વિલિયમના મ્હેસ ઉપર પણ આનન્દનાં લક્ષણ પરિલક્ષિત થતાં હતાં.

મેરીએ કહ્યુંઃ—“ટિમ ! આટલીબધી વાર કેમ સાગી ? અને તો ત્હમારી ક્યારનીએ શક નોંધએ છીએ.”

ટૉમસ જવાબ સુ દેવો, તે વિશે શુંયવલમાં પડયો. આ વખતે તે પોલિસ-ઈન્સ્પેક્ટરને મળવા ગયો હતો. વિલિયમનું કામ જીજી વાતોમાં તે હિંચવા મ્હોતો હતો. એથી ત્હેણે કહ્યુંઃ—“દુકાનમાં જરાવાર સાગી. પરન્તુ હજી તો આઠ વાગવાના છે.”

ધરમાં આવતાજ ત્હેણે તોડરતે ખાંતું લાવવા કહ્યું હતું. હવે ત્રણે જણ વચ્ચે તરેહ તરેહની વાતો થવા લાગી. એટલામાં ભોજન આવ્યું. રકાબિઓમાં તરેહ તરેહનાં પકવાન અને શાક પીરસેલાં હતાં.

જે ચીજોની ટૉમસે પ્રશંસા કરી તે ચીજોને વિલિયમને ચાખી પણ નહિ; અને જીજી જીજી ચીજો ખાવા લાગ્યો. આમહથી કારણ પૂછતાં ત્હેણે કહ્યુંઃ—“મ્હને એ ચીજો પસન્દ નથી.”

ટૉમસ—“મ્હને ખાત્રી છે કે ત્હને એ વસ્તુઓ ખુબજ ભાવશે. હું ચાખી તો નો. પછી ને હું ન ખાવતો હું. કહે તે મ્હારી જાત.” તોપણ વિલિયમને અચાતું, ચટણી અને સાંધા ખાધાં કર્યું.

ટૉમસ પુનઃ બોલ્યોઃ—“અરે વિલ ! જરા બિરંજ તો ખા. શું એકલા શાકથી જ પેટ ભરીશ ?”

વિલિયમ—“થેન્ક્સ ! (ઉપદાર થયો) મ્હને જીખ નથી.”

ટૉમસે કહ્યુંઃ—“વાઈ, જરા આ ચીજો તો ખાઈ નો.”

મેરી અંગત ઉત્સુકતાથી વિલિયમની તરફ સહય નજરે નોંધ રહી હતી. વિલિયમ

આ વખતે ઠામસના નિમન્નજનો અસ્વીકાર કરી શક્યો નહિ. તેણે બિરંજ ખાવાનો આરંભ કર્યો.

વિલિખમ વિચાર કરતો હતો કે “કંઈ યીજની અવગણના કરે ? દરેક યીજ એક વાર ચાખ્યા પછી તે છોડવાનું મન થતું નથી.”

જેત જેતામાં વિલિખમ બધા બિરંજ ખાઈ ગયો !

મેરી બહુજ ચિન્તાતુર થઈ બચ્ચીત બનવા લાગી.

ઠામસ.—“વિલ ! એક માછલી તો ખાઈ જો. એકલા બિરંજનો સત્કાર અને ખીજ પદાર્થોના તિરસ્કાર કરવો, એ કેવી ભલમતસાઈ !”

વિલ આ પ્રાર્થનાનો પણ અસ્વીકાર કરી શક્યો નહિ અને એક કડન (વારંક) માછલીઓ ખાઈ ગયો !

ઠામસે પુનઃ કહ્યું —“વિલ ! જરા આ મુરખો તો ચાખ.”

વિલિખમ.—“થેન્કસ ! (ઉપકાર થયો) મુરખો તો મ્હને બહુજ ખરાબ માલુમ પડે છે.”

ઠામસ.—“કેમ ? ક્યારથી મ્હારા સમ ! જરા તો અવરખ ખાઈ જો.”

મેરીનું હિંસ ધડકવા લાગ્યું.

વિલિખમે વિચાર કર્યો કે—“એક કટકો ખાઈ યુંજી દર્દી અને દિમ્બે ચોખ્ખો ચોખ્ખું જણતી હોઈ ત્હારી ગૃહ-વ્યવસ્થાથી અધિક સ્વાદિષ્ટ ચોજો બની શકતી નથી.”

તેણે એક કટકો ખાધો. પણ તે એવી સરસ રીતે બનાવવામાં આવ્યો હતો, કે ત્હેમાં સ્વાદ નથી એમ કહેવાની અસક્તતા ત્હેનાથી બની શકી નહિ. તેણે બીજો કટકો પણ ખાધો, એમ કરતાં કરતાં બધા કટકો ખાઈ ગયો !

મેરીના મનમાં થયું કે શું આ તે કાંઈ રાક્ષસ છે ?

ઠામસે કહ્યું—“વિલ ! જો એક નારંગીઓ તો ચાખી જો. ચિસિલીથી આજન પારસણ આવ્યું છે.”

વિલિખમે હિંમત રાખી કહ્યું—“સરી ગઈ હશે.”

ઠામસ—“ખાઈ તો જો. સમજા યીજેની માફક એ પણ સારી નીકળશે.”

વિલિખમે મનમાં કહ્યું—“મેરીની અવગણના પાત્ર તો થયો છું; પરંતુ ખાઈ ખાધા પછી સમજું શીકે કરી લઈશ. સદજ પાત્રમાં પણ મેરીનું કાર્ય હું સિદ્ધ કરી દઈશ.” નારંગીનાં છોડાં ઉતારતાજ ધર સુગન્ધિત થઈ ગયું અને ખાતાં પેટ સંતૃપ્ત ! વિલિખમે નારંગીઓ પણ ચાર પાંચ ખાધી.

વિલિખમે મેરીને કહ્યું—“મેરી ! નારંગીઓ તો ખરેખર બહુજ સરસ છે.”

મેરીએ કહ્યું—“હા.”

એમ કહી મેરી ટેબલ ઉપર રાખેલા સુલદરતા-પુષ્પપાત્રમાંથી એક પુલ તોડવા લાગી.

વિલિખમ—“મેરી ! શું ત્હમને ત્હારી રસોઈઅણુનો ગર્વ નથી ?”

મેરી—“કેમ નહિ.”

એમ કહી મેરી બીજું પુલ તોડવા લાગી.

હવે કોશીની વારી આવી. વિલિખમને આ વખતે મનુષ્ય-મતિની પ્રાપ્તિ તૃપ્ત થઈ

આવી હતી, તેથી ટોમસની લાગણી ન દુભાય માટે ચાર પાંચ પાસા કોશીના પણ તે પી ગયો !

ઝેરીને કોણ જાણે શાથી મગજમાં દર્દ થવા લાગ્યું. હૃદયમાં જાણે મ્હોટો વિશ્વસ થતા હોયતી, એમ બાસવા લાગ્યું. તે બોજન-ગૃહની બહાર ચાલી ગઇ. ટોમસ તહેવું મરણ સમજી શક્યો નહિ.

ટોમસે સિગારેટ (ખીટી) સળગાવીને કહ્યું.—“વિલ ! હવે કહે જોઇએ મ્હારો ગૃહ-પ્રજ્વલ્ય કેવો છે ? ”

વિલિયમ જોઇ કે ઝેરી દમણાં અદિ નથી. તેથી તે બોલ્યો.—“ ગૃહ-પ્રજ્વલ્યામાં કાઈ પણ જાતની ખામી નથી. ”

ટોમસ.—“ વિલ ! બિરંગ કેવો હતો ? ”

વિલિયમ —“ બહુજ સ્વાસ્થિ. ”

ટોમસ.—“ માણસીઓ ? ”

વિલિયમ.—“ એવી સંરસ મ્હે કદિ કાઈ દિવસ ખાધી નથી. ”

ટોમસ —“ અને મુરખો ? ”

વિલિયમ.—“ એ ચાર કટકા વધારે હોત તોજણ તે ખાધા વિના છોડત નહિ. ”

ટોમસ.—“ નારંગીઓ સહેલી તો નહોતી ને ? ”

વિલિયમ.—“ લગીર પણ નહિ. ”

ટોમસ.—“ વાર, વિલ ! હવે શેરી ? ”

વિલિયમ.—“ બીમાર પડી જાઉં તોનો ભય હતો : નહિ તો એ ચાર ખાસા વધારે પી જાત. ”

ટોમસ.—“ વિલ ! કાલ પુનઃ યદિ હું ત્હને જમવાનું નિમન્ત્રણ કરું તો હું ગુસ્સે તો નહિ થઈ ને ? ”

વિલનો પ્રાણ સંકટમાં આવી પડ્યો. તે એ વિચારમાં નિમગ્ન હતો કે ઝેરીને હું મો જવાબ દઇયા પરન્તુ એટલામાં તો ઝેરીએ પ્રવેશ કર્યો ત્હને. એહેરો કોધથી લાલ યોગ ગઇ ગયો હતો.

તહેવું ગુસ્સાથી વિલિયમને કહ્યું.—“ વિલ ! હું ત્હમને બાળપર્યંત ગૃહસ્થ સમજતી હતી પરન્તુ ત્હમે મતુષ્યના નામને પણ અપોઝ છે. ”

ટોમસે હસીને કહ્યું.—“ ઝેરી ! ત્યારે હવે શું હું ત્હને કેવતા સમજે છે ? ”

ઝેરી.—“ દેવ નહિ પરન્તુ દાનવ ! ”

વિલિયમના હૃત્તરની દરકાર કર્યા વિના ઝેરી ત્યાંથી ચાલી ગઇ. વિલ ઘણોજ જ બરસા ગયો. ટોમસ તીવ્ર અદરપદાસ્થ કરવા લાગ્યો.

ટોમસે હસતાં હસતાં કહ્યું.—“ વિલ, જે ચીજની ત્હે ધુમ્મસ કરી તે ચીજને ત્હારે ખાલી જોઇતી નહોતી. ”

વિલિયમ.—“ એમાં હસવાનું શું છે ? એ કઈ હસવાની વાત નથી ! ”

ટોમસે પુનઃ ગાઢ દાસ્ત ચર્ચે કર્યું.

વિલિયમ.—“ ખુબ પેટ ભરી દસી લે. ત્હમે ઝેરીના દોષનું ખરું કારણ

માત્રમ નથી, સરેજિસ્ટ-પત્રીની મનોબધા અને કેલ્પનુ કારણ કંઈ જેવું તેવું હોઈ નથી. તેવું પૃથક્કરણ કરવું બહુજ મુશ્કેલ છે. ”

ટામસનુ હાસ્ય હવે એકદમ વિદ્યુત્ત ઘણ મધું ‘સરેજિસ્ટ’ શબ્દ કાતમાં ખનિત થતાંજ તે ચમકા ઉઠ્યો. અને અત્યંત નમ્રતાથી ત્હેણે કહ્યું—“વાર વિલાક્ષમા કર. તારી વાતમાં કાંઈ ગૂઢ પ્રભેદ માત્રમ પડે છે હું ઉત્ક્રાંતિત થઈ રહ્યો છું કૃપા કરી જાણી કહે ”

ટામસ મનમાં ને મનમાં બપોળી થયા લાગ્યો.

વિલિયમને ઘણા વખત સુધી ગૃહ-પ્રબન્ધના વિષયમાં ટામસની સાથે વાતચીત કરી અને પછી તે મેરીને બળ્યા વગર પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો.

થોડા દિવસ બાદ રતાં મેરીના એક પત્ર વિલિયમ ઉપર આપ્યો. કમ્પિત દ્વારે ત્હેણે તે પાછાટ ફેડ્યુ પરમા લખ્યું હતું—

“વિદ તે દિવસની વાતનું મનમાં ખોટું લાવશે નહિ. મને ખરેખર બહુજ કોષ આપ્યો હતો. હવે મને સ્પષ્ટ માત્રમ પડ્યું છે કે ત્હને તે વખતે બોજનને ખરાબ કહી ત્હેની અવમાનના કરી હોત તો અમારા જીવનમાં નવી શક્તિનો સમાર થાત નહિ ત્હને જો રિમને સર્વ વાત ના કહી હોત તો માનાવમાનની પરવા કર્યા વિના હું પોતેજ સર્વ વાત રિમને કહેવાની હતી પણ પિ એમને રાજનૈતિક કંઈ અપાવવાના પક્ષમાં હું છું, તથાપિ એ કામ હું વર્તમાન પરો હાલ તેમ કર્યા કરીશ મ્હારા પતિ એમાં મ્હને સહાય આપશે. બીજી રીતે પણ હું સરેજિસ્ટ લોકોને કહિ કહિ સહાયતા આપીશ, પરંતુ હવે હું ગૃહ-અવસ્થામાં હવે આવક મન નિયોજિત કરે છું ધરમાં ગૃહિણી અને સમારિક કાર્ય માં મગી બની છું અર્થ પહેલના કરતાં અગ્યુ ઘણ મધુ ને. ખાવાનું પહેમાં કરતાં પણ વધારે સરસ અને સ્વાદિષ્ટ બને છે. એકવાર ત્હને મ્હારો પણ ગૃહ-પ્રબન્ધ જોઈ જશો એજ અભ્યર્થના ”

વિલિયમને મનમાં ને મનમાં કહ્યું —“શી અને પુરુષ બન્ને જુદા જુદા પ્રાણી છે. એકને ખીજની વાતોમાં હાથ ધાલવે ઉચિત નથી. ને દિવસે ખાવાનું સરસ અને સ્વાદિષ્ટ હતું પરંતુ મેરી થોડા અર્થમાં તે ખાણું તૈયાર કરી શકત ”

બીજે દિવસે વિલિયમને ટામસનો પણ પત્ર પ્રાપ્ત થયો. ત્હેણે લખ્યું હતું—

“ત્હે તે દિવસે કાંઈપણ તો કહ્યું પરંતુ તે પૂર્ણ કરી જાવું નહિ થદિ મ્હારાથી બનવાએજ બોજનની ત્હારે અવમાનના કરવી હા તો ઘેરથી ખાતને આવવું હતું! બસતુ. મેરી હવે બહુજ સુખી અને આનન્દિત છે હવે તે ગૃહમર્થમાં દીક્ષિત થઈ છે. ત્હેના પ્રબન્ધથી અર્થ ખરેખર બહુજ થોડું થાય છે આજકાલ હું પણ ઘણાજ આનંદમાં છું. આપણા દેશમાં જે અસાધ્યાર અગ્નિ ઉપર થયા જાય છે, તે ઉપર વિરોધ—આવે હું અવરથ પ્રકાશ કરું છું, પરંતુ સરેજિસ્ટ લોકોની સાથે રહીને તેમ કરવો નથી એકવાર પુનઃ અમારો ગૃહ-પ્રબન્ધ તું જોઈ જાશ, એજ અભિલાષા ”

“તો તો બહુ ઠીક છે, પણ—” એમ કહી વિલિયમને પત્રને પાછોવાળીને ત્હેના કવરમાં મૂક્યો.

વાલમિત્ર.

હમે.

લેખક: શીશુલ “રમણ”

મુન્દરા ખેલને જોના,
હમે આનંદમાં રેતા,
નહીં દુઃખો નહિ હમને,
નહીં વ્યાધિ પીડે હમને.
હમારે કાજ પરમેશી,
બપોરે આનંદ જગવિશે;
ભરેલી પ્રેમથી આખી,
દિસે હમને ખરે સહિ.
પ્રીતિના દિવ્ય લઈ જુડા,
હમે હરદમ ભટકનારા,
શ્વિ તેજે તિમિર નાસે,
હમેથી દુઃખ દૂર નાસે.
બધી દુનિયાં રૂને ન્યારે,
હમે આનંદમાં ત્યારે;

બધી દુનિયાનું અંધાર,
હમારે ત્રોષ અજવાળું.
બનાવો ભાવિ કે ભવના,
તણી હમને ન કંઈ ચિન્તા;
હમારા સુખ સારંગના,
તરંગો નિત્ય ઉછળતા.
વસુધા કુંડરી રહી,
મધુરા ગીતડાં ગાતી,
હમે તે નાદથી ધૂમતા,
બની મસ્તાન સદુ દરતા,
આહો જગણીઆ છોડો !
હમારી સાથ તો આવો,
હમારે ગાન જો શુભરો,
જરૂર તમ દુઃખ સૌ જીલશે.

ચાંજોટ—કરનાળીની યાત્રા

(૫૪ ૨૬૪ થી ચાલુ.)

ખીજે દીવસે એટલે રવિવારે સવારની પ્રાર્થના ચાંજોટથી પાછા ફર્યા અને સાડા નવ વાગે વડોદરાના ગેડવાજેટ રેલવેને ઉતર્યાં. આ સહેરમાં અગે એક દિવસ રહેવાનો ફરાવ કર્યો હતો. સહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલ મરસિંહજીનું મંદિર અમે જોવા ગયાં. ત્યાંથી ઘેર આવ્યાને બપોરે બે વાગે પ્રથમથી ગેડવલું કર્યો પ્રમાણે નજરઆગ તથા મકરપુરા પેલેસ (મહેલ) જગતિય પરવાનો અને મેળાઓ વડોદરા: હતો, તેથી તે જોવા ગયાં વડોદરા સહેરનો કમાડીનાગ તથા મ્યુઝીઅમ પથુ બહુ જોવા લાયક છે. અને મારે બહિઃ કહેતું જોઈએ કે જોણે આ ઠેકાણાં ન જોયાં હોય, તેણે તે તરફ જવાનું મએથી તે ખાસ જોવા જોવાં છે. આપણા ગૂજરાત પ્રાંતમાં આવા નેમુનેદાર, બહુત વેશવવાળા મહેલો, કુદરતની ઉત્તમતા દર્શાવતાં આગ, તથા કમીગરી અને વિચાકલાનાં સમૃદ્ધસ્થાન મ્યુઝીઅમ જો હોય તો તે આ સહેરમાંજ છે. વડોદરાનું સેન્ટ્રલ પ્રુત્તકાલપ પથુ ખંસુસ કરીને જોવા જેવું છે. હીરાલાલભાઈ તથા તેમના સુશીલ પત્ની સૌ. કમાવંતી બહેનની સુજનતાને લીધે યાત્રા વધુજ સુખરૂપ નીવડી હતી તેમજ ચાંજોટમાં માંડવાના મેનેજર બિહારીલાલભાઈએ વધુ સારી સગવડ કરી આપી હતી, એ માટે ઉપકાર પ્રદર્શિત કરનાં આનંદ થાય છે.

સુન્દરીસુયોધ. ઠ. આનંદજી સૂઝની પાંધી લાફયી મેટ
ચિત્રપટદર્શન.

રામચન્દ્રજી, સંતાજી અને દશવળજી પોતાના પૂર્વજીવનના ચિત્રો જુએ છે.

—ઉત્તરામચરિત્ર,

વાલમિત્ર.

હમે.

લેખક: શ્રીયુત્ત "રમણ."

પ્રજ્ઞના ખેલને જોતા,
હમે આનંદમાં રેતા,
નદી કુંખો નડે હમને,
નદી વ્યાધિ પીડે હમને.
હમારે કાજ પરમેશો,
હમો આનંદ જગવિશે;
હરેલી પ્રેમથી આપી,
હિસે હમને ખરે ધણિ.
પ્રીતિના દિવ્ય લઈ જુડા,
હમે દરદમ બટકવારા,
શવિ તેજે તિમિર નાસે,
હમોથી દુઃખ દૂર નાસે.
બધી દુનિયાં રહે જ્યારે,
હમે આનંદમાં ત્યારે;

બધી દુનિયાનું અંધાર,
હમારે તોય અજવાળું.
બનાવો ભાવિ કે ભૂતના,
તણી દમને ન કંઈ ચિન્તા;
હમારા સુખ સાગરના,
તરંગો નિત્ય ઉછળતા.
વધુધા સુંદરી રહી,
અધુરો ગીતાડાં ગાતી,
હમે તે નાદથી ધૂમતા,
બની મસ્તાન સદૃશતા,
અહો જ જાળીઆ છૂતો!
હમારી સાથ તો આવો,
હમારે આનંદે મુજુરો,
જરૂર તમ દુઃખ સો બુલરો.

ચાંચોટ—કરનાળીની યાત્રા

(૫૪ ૨૬૪ થી ચાલુ.)

બીજે દિવસે એટલે રવિવારે સવારની ગાડીએ ચાંચોટથી પાછાં ફર્યા અને સાડા નવ વાગે વડોદરાના ગોપામેટ રોડને ઉતર્યાં. આ રહેરમાં અમે એક દિવસ રહેવાનો ફાવક કર્યો હતો. રહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલ નરસિંહજીનું મંદિર અમે જોવા ગયાં. ત્યાંથી થેર આવડીને બપોરે મેં વાગે પ્રથમથી ગો.વંજી કર્યા પ્રમાણે નગરઆગ તથા મકરપુરા પેલેસ (મહેલ) જવાનો પરવાનો અમે મેળવ્યો.
વડોદરા: હતો, તેથી તે જોવા ગયાં વડોદરા રહેરની કમારીઆગ તથા મ્યુઝીઅમ પણ બહુ જોવા લાયક છે. અને મારે અહિં કહેવું જોઈએ કે જેણે આ ઠેકાણું ન જોયાં હોય, તેણે તે તરફ જવાનું થયેથી તે ખાસ જોવા જેવાં છે. આપણા મુજબતા પ્રાંતમાં આવા નેમુનેદાર, બદ્દત વૈભવવાળાં મહેલો, પ્રેર-તની ઉત્તમતા દર્શાવતા બાગ, તથા કરીગરી અને વિદ્યાપ્રધાનાં સમૃદ્ધસ્થાન મ્યુઝીઅમ જો હોય તો તે આ રહેરમાં જ છે. વડોદરાનું સેન્ટ્રલ પ્રુસ્ટકાલેજ પણ ખંચાસ કરીને જોવા જેવું છે. હીરાલાલભાઈ તથા તેમના સુશીલ પત્ની શ્રી. કમાવંતી બહેનની સુખનતાને લીધે યાત્રા ધણીજ સુખરૂપ નીવડી હતી તેમજ ચાંચોટમાં આંડવાના મેનેજર બિહારીલાલભાઈએ ધણી સારી સરવડ કરી આપી હતી, એ માટે ઉપકાર પ્રદર્શન કરનાં આનંદ થાય છે.

સુન્દરી સુબોધ.

જન્મીની કનતિ ઉપર જન્મતી કનતિનો આધાર છે. તેથી પવિત્ર ગૃહિણીઓ જે રૂઢી-સુઠા માતાઓવડે જન્મ, અને સાધરીઓવડે સ્વદેસનો ઉલ્લેખ થાય; તથા પ્રાણી માત્રનાં સુખ, અનન્દ અને કલ્યાણમાં વધારો થાય : એમ કું નિશ્ચય થતું હતીયું.”—સુન્દરી સુબોધ મંડળનો સંદર્ભ.

વર્ષ ૧૨ મું.]

આર્થ-એપ્રિલ: ૧૯૧૫.

[અંક ૭-૮.

કાવ્યકુંજ.

લીઓ કોઈ ફૂલડાં.

લેખક.—એન સી. નર્મદા—વલ્લાજી.

લીઓ કોઈ પચરંગી ફૂલડાં રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
વેચાપ છે નવરંગી ફૂલડાં રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

લીઓ ! લીઓ ! કોઈ લીઓ રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
પ્રેમે પ્રેમ-રસ પીઓ રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

પ્રેમે “પ્રેમ-ધર્મ” રેલાવો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
ને પ્રેમ-સાગરમાં નાહો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

પ્રેમે “અનન્દ-દહ” પુકારો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
ને અનન્યની ધૂન મચાવો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

પ્રેમે દુઃખો સૌ સદન કરો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
ને પ્રેમે પ્રિય પદે ખરો રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

લીઓ કોઈ પચરંગી ફૂલડાં રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।
વેચાપ છે નવરંગી ફૂલડાં રે, લીઓ કોઈ ફૂલડાં ।

સ્વપ્ન કે સત્ય?

લેખક: બહેન શ્રી "લહરી"-સુરત.

(કૃતોદિશાન્વિત.) સરસ સુન્દર ખાસ રંગે-હરે,
અધમ પાપ કદી ઊર ના મરે;
શુભ વસન્ત સદા ઊરમાં ખીલે,
જગતનાં દુઃખરોગથી ના સુરે;

વદનમાં મૃદુ મંદ સુહાસ્ય છે,
નયનથી પ્રીતિ નિર્મલતા ઝરે;
હૃદયે દૈવ ભગમંથી નાચતું,
વિમલે ખાલનું પ્રાદિપ વહી જતું.

x . x . . x ! x
હૃદય સુન્દર, ઉન્નત આસ છે,
જીવન પ્રેમપૂરે ભરપૂર છે;
ઊર સુવાસ દીપે યૌવન-જ્વળા,
દેરખંથી થતું સ્વાર્પણ સર્વમાં.

નિરખીને સુખ-દાસ્યેજ રસેલીનું,
જીવન ધન્ય મણી સુખમાં ગુમે;
ઊર મળી ઊરઅંકુશ થતું જતું,
હૃદય ઉન્નત માર્ગ બાણી ઉઠે:

જીવન સુખદ, સુન્દર સાગતું,
મધુર યૌવન એમ વહી જતું.

x x x x . . .
વિમલ પ્રાદિપ વણી, વંદો હાં મધુ;
નહિ ફરી કદી તે મળશે હવે ?
સુખનું-આશનું-દર્પનું સ્થાન જો,
સંલિત યૌવન આગ્રુ રસાવવા !

અમૃત મહે ખીણું-ના ખીણું ત્યાં, અરે !
અમૃત પાત્ર ઢળી મુખથી મધુ;
સુખની ઝાંખી ફરી-ફરી ના ત્યાદિ,
સુખનું દર્શન તુલ્ય થઈ મધુ !

સમય ને સહુને હર હાર્ય છે,
રહન તે સમયે મુજ હર છે,
સમય ને હર હિમ્મ પયે હરે,
સમય તે હર આદિ ખૂણે રહે !

સમય ને મુખમય પ્રકાશતો,
સમય તે તિમિરામત રાત્રિ છે !
જીવન ને સમયે મીઠું સામતું,
જીવન તે સમયે કટુ હા ! મધું.

મધુતણા બપોરાધ શું મહે કામા !
અવધા પ્રભુની કવચ ઉતરી ?

(અનુક્રમ) આખ મોઝી સૂતીતી હું, હર કે રાતું હતું,
સાધી, સ્નેહી ભેતી, નિદા નિજ ઉઝમમાં
મધુરે સ્વપ્ન મહે દીધું- (સ્વપ્ન કે સ્વપ્ન સહુ છે !)
દેવી ત્યાં મહે દીધી એક, રૂપ ઉજવત મમકા

(હવનિવિભવ) વદન સુન્દર, રમ્ય શુ શોભતું,
નયન પંકજ ઉત્તમ, દીપ્તા,
ધર્મ વિરમિત વચ સરેત છે,
સ્વરૂપ દિવ્ય, સુચાન્દ, સુતેજ છે.

(વપભતિ) ધીમે ધીમે એ મુજ પાસ આવી:
હમી ધઈ મહે કર નેહી બોડ્યા;
આત્મા નમ્યો ને સિર મહે નમ્યાયુ;
મહાવી સિરે રજ પાદની મહે.

(હરિગીત) સ્નેહે લીધો કર માહરો ને મસ્તકે કર ફેરવ્યો,
ને બચુ મહારાં નેત્રનાં દેવી લહે નિજ પદ્મવેદ;
સામે મહે જીતિ હરે, એ સ્નેહને નહિં પાત્ર હું
એવે વદે દેવી અમલ્ય વચન સુગંધ પ્રભોધતાં

(વસન્તતિલક) “ બાલે ! કરે રહન શું જની શોકપેથી,
શુ “ કુ ખ, કુ ખ, ” કરવે કુખ દૂર યારી,
શુ એકલું જુજ સિરે કુ ખ નાંખું તારે ?
તારા સમાન જગમાં કુ ખી છે નહિં કો !

તું દષ્ટિ નાખ જગમાં, જગ-ભાન્ડ ત્હારા —
 છે તું સમાન, વળી છે તુજથીય દુઃખી;
 સ્નેહી સહોદર સહુ જર્ગમાહિ ત્હારે,
 બ્યાથાસનો દઇ ત્હને દુખ દૂર કઢાડે:
 સ્નેહી સહોદર હીણાં મનુ-ભાન્ડ ત્હારા—
 ને ! એકલાં જગતમાં કઇ કઈ રીખાતાં.

મહા ધરી પ્રજુજમાં સઘળું સહેતાં,
 ને રસતા વિમલ ઉરથી પ્રેમ વિશ્વે:
 ચિરે પડે દુઃખ બધાં, ધરી ધૈર્ય રહેવું,
 એમાજ છે મનુજનું મનુજત્વ, બાલે !

સહભાગ્ય-સુખ નવ છે જગ વેલવામાં,
 સહભાગ્ય-સુખ નહિ ઇન્દ્રિય ભોગમાં છે.
 સહભાગ્ય-સુખ નવ છે રથૂલ પોષવામાં,
 સહભાગ્ય-સુખ વિમલા શુભ સ્નેહમાં છે;

પ્રત્યુ થતાં પ્રજુમીનું પણ તે ન છુટે,
 ને આત્મમંથી દહ થઇ કદિ ના છુટે તે.
 એ સ્નેહબેળુ વહતું-વધતું સદૈવ,
 ને પ્રેમમૂર્તિ મહિં તે બળી જાય મીઠું;

ખીળાં ફૂટે ઝરણુ પ્રેમ તણાં અનેક,
 જ્ઞેતાં સદૈવ પ્રજુની સઘળાં કૃતિમાં:
 એ સ્નેહમાં દુઃખ જૂલી સઘળાં જવાતાં,
 એ દિવ્ય સ્નેહ મહિં સનાન સદા કરણું;

સહભાગ્ય-સુખ પ્રજુના શુષ્કજાનમાં છે,
 સહભાગ્ય-સુખ હિરને અજવાળતું રૂઢે;
 સહભાગ્ય-સુખ પ્રજુનાં પ્રિય કાર્ય મહિ,
 સહભાગ્ય-સુખ શુચિ સ્નેહ વહાવવામાં;

ના ઇશની અવકૃપા ધનહીનતામાં,
 ના ઇશની અવકૃપા રથૂલ છીર્ષિ જતાં !
 ના ઇશની અવકૃપા ગણ દેહરાગે,
 ના ઇશની અવકૃપા જગતાપમાં છે.

જોને । સુવર્ણ તપી તાપથી શુદ્ધ થાતું
હા, તેમ સૌ મનુજ દુઃખથી શુદ્ધ થાતાં
મૃત્યુ યતાં પ્રિયતત્ત્વ, ન પ્રીતિ તટે છે,
એતો વિષેણ જગમાં, ચિરયોગ સ્વર્ગ:

તે જો કરે રૂદન તું મૃત સ્નેહી કાજ,
અચાન એ, જ્યોતની જડગોહતા છે ।
છે ઇશને પ્રિય વધુ જન, મૃત્યુ ત્હેને
બેલાં ઉપાડી પ્રભુનાં ચરણે પડે છે.

અદા ધરી પ્રભુજીમાં સમજું સહેજે,
તે સ્નેહબંધેણ જગમાંહિં વહાવજે તું.
તું માનજે અવકૃપા ઉર શુદ્ધ થાતાં,
તે સદૃશ્યે સરીજતાં નિજ ધર્મે ચૂકે,-
અદા જતાં પ્રભુજીની નીતિ માર્ગે જૂલે,
તું માનજે અવકૃપા ઉર-અધિકારે.

સદ્ધર્મે કર્મ કરતું, પ્રિયપ્રેમ અર્થે,
જોઇ સુકર્મ પ્રિયઆત્મ પ્રસન્ન યારો;
કર્તવ્યની ઉર સ્વીકાર વિચારણ બ્યાખ્યા,
તે સાંકડો " શુદ્ધ " ત્યજ " જગ " શબ્દ લેજે.

તે અર્પણે ઉર-સુવાસ તું વિશ્વ બાધે,
સૌ ઇશ-બાલ સુખી જોઈ, સુખી થજે તું:
તું પોતજે હૃદય સદૃશ્ય સર્વ તારા,
તે ડિલિમપો હૃદયથી સદુ કાઢજે તું.

શાભાવજે હૃદય નિર્મલ સ્નેહ રંગે,
જાણવજે જગજગ જગજગ રસપિત્રી
એથી બધા જન્મ તાપ જૂલી જવાશે,
એમાંજ છે સદૃશતા તુજ જિંદગીની:

એથી ઉડે હૃદય સુન્દર, ઉન્નત માર્ગે—
એથી અનન્ત સુખસિન્ધુમદિં સ્પર્શશે.

(હસિમીત.)

બોધ સાંત્વન દષ્ટ મ્હને, દેવી જવાતું અર્થાં કરે,
ત્યાં " શાન્તિ દેવિ । શાન્તિ દેવિ ! જાણ ક્યાં મુજને ત્યજા?—"
બોલો ઉડી પદ્મવ પ્રહ્લ, ત્યાં નેત્ર મ્હારાં ઉપકર્ષા,
તે દૃષ્ટિ દેવી ખસી-પણ અંતરે બાવી વસી.

સાગરને.

લેખક: શ્રી. “હીલો” બહેન—અમદાવાદ.

(વસંતતિલકા.)

તારા સમુ મંભિર ના જગ કપાંઈ દીસે,
કોસાવતું મનુખને તુજ ગાન નીચે;
નીહાળતાં તવ તરંગ મને કુળે છે,
અંતર તરંગ મહી, યાતિ અનુભવે છે.

પીપુપનો જનક તું, તવ ગાન અપે,
પીપુષ રૂપ નવલા રસ કંઈ ઠવિને;
જેતાં ફરી ફરી મહી નવ તૃપ્તિ યાપ,
આનંદદાયી લહરી ચિત્તમાં સમાવ.

ઓ રતનનિધિ ! તુજ કોપ અપુટમાંથી,
દે રત્ન રૂપ અમુલા ઉમદા વિચારો;
દે છે સમાવી સહુને તવ ઉદરે તો,
યાને બધા જગતનો શુર શીખજાતા.

તું પુત્ર રૂપ શશિ દશેનથી ખાલે ને,
દર્શત રહું સિશુરનેહ તણુ બને છે;
સુનાં ઠોર ચિત્તને શીખવે તું રનેહ,
દે ગૂઢ દિવ્ય તવ નાદથી ઉપદેશ.

તું છે સમર્થ, ઠહિ ના હદ તહારી લોખે,
મોટાઈમાં મરી રહેલ મદાધિઓને,
મંજીર સિંહ સમ નાદથી શીખ દે છે,
પરિત્ર તહારે સહબોધ સદા દીએ છે.

સદ્બાહુકા, પળી રનેહી, અને મંજીર,
સદ્બાહુકા-રસતણે પ્રિય તું, અરેધીસ !

સદ્બાહુકા-સુપુત્રો તુજમાં વારેલો,
ઉડું ગાન ગાઈ.

સિંહની અવકૃષ્ટા —

સિંહની અવકૃષ્ટા સ્વાર્થ, સ્પર્ધા, અને પરદેશમાં, હિંદી મહાપ્રભના
ની અવકૃષ્ટા ગણ્ય—સમભાવ—મુખોધર્તા કહેણ લઈ જવા: એ
ની અવકૃષ્ટા જગભાષમાં લખાયેલા હતા. (૫. ૧૬૬ મે આદ્ય)

રાજર્ષિ ગોખલેને:

લેખક:—શ્રી, જ્યેષ્ઠાચાર્ય—કુંડલા.

(ગોખલ ચરિત્રો દેને રચાવેને:—એ ૧૮૬૦.)

ભરતભૂમિના પાતા પનોતા પુત્ર ગો!
ગોખલે ગુણબંધાર, દિવેચ્છુ વીર ગો;
ભરતભૂમિની વિધવિધ કાર્ય સુધારણા-
પણી રહી સીધાઓ તું પરલોક ગો.

—ભરત.

દૃઢ નિષ્ઠામય અગ્ર પુત્ર તું દિવેચ્છુ,
અમણિ અમ કૈન્મેસ તણો પરાધર્મ ગો,
રાજ્ય-સમાજની ઉન્નતિ નિત્ય કરી રહો,
સત્યપન્થનો નેતા કીર્તિવંત ગો.

—ભરત.

હાહા, મહેતા, રાનાડે-નો સિખ તું,
ગુર-મહાત્મા, દેશબાળનો મિત્ર ગો,
ભરતભૂમિ-ગોપાલ શિરોમણિ ગોખલે !
સત્યાગ્રહી વીર ! વતન જેનું પવિત્ર ગો.

—ભરત.

જીવન સર્વજીવ લોક તણી-સેવા કરી,
દેશોદયને કાળે આર્થો રેદ ગો,
ધ્યાનુ કરાં-સંકટ રૂપે નિવારણ,
સ્વાયંવૃત્તિનો કરીયો પૂર્ણ નિષેધ ગો.

—ભરત.

મનની તો તપી મનમાં ને મનમાં રહી,
ગયો ગોપાલક ગોપાલ-કૃષ્ણ પ્રિયધામ ગો,
કરોડ બત્રીસ બાલકાઓ દિ-દર્શી,
નિરાધાર સ્મરતાં આજે તુજ નામ ગો.

—ભરત.

કર્મયોગી ગોપાલ મહર્ષિ ! તું કહું :
છે અમ હૃદયે અવિચળ ત્હારી યાદ ગો;
વિરાજળે તુજ આત્મા અમર સ્વર્ગમાં,
અહાનંદ યજ્ઞે તુજને મુખસાધ્ય ગો.

—ભરત.

“ સાદું જીવન અને ઇચ્છ્ય નિવારનું—અને નિષ્કામ સેવા રૂઝીની રેદની ઉન્નતિ અર્થે નિરંતર પ્રયાનો કરવાનું; આ સત્યવિદ્યામ હૃદય. પોતાને માટે કંઈપણ ફગવી કમ્પા રાખ્યા સિવાય માત્ર સેવક કરનાર અદામ્યાની નિંદાની ફગી હોઈ-ચકે, ત્વેનું દર્શન શીઘ્રતઃ ગોખલેના ચારિત્ર્યમાંથી મળે છે.

રમણી મણિમાલા.

વીરબાલા.

લેખક: રા. રા. નાગરકાસ જે. રાવળ, -કર્ણવી,

(મરાઠી ઉપરથી અનુવાદક.)

‘ યશસ્વી યદ વહેમા પધારન્તે. ’ એમ કહી મેરીએ જોતના દાયમા તેની બંકુક આપી. પોતાનો પતિ દર જાય છે, તે મારે તેને આ વખતે મહું દુઃખ મહું દહું: પણ પોતાની માતૃભૂમિના રક્ષણમાં તે જાય છે, પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાનો આ સમય છે, પોતાના દેશની ધવલકીર્તિ ઉજવવ યાવવા મારે તેનું પ્રયાણ છે. એ જાણીને તેણે પોતાનો દુઃખવેગ દાખી દીધો.

પ્રિયતમને આશીર્વાદ હઈ તેનું તેણે સુંગન મેળવ્યું ફરી એકવાર તેણે પોતાનું મસ્તક પતિના હૃદયપર રાખી તેને જવાની રજા આપી. મેરીએ રજા આપી પણ જોતના પગ ઉપકાતા નહોતા. તે એક પણ ડગલું આસવાને અચકા દતો તેવો મોદ મેરીની નજરમાં આઘો. કર્તવ્યની આડે પ્રેમને નહિ આવવા દેવાને ખાતર ચતુર ધુવતી પોતાની મેળેજ પાછી વળી ઘરમાં આવી ગઈ અને દરવાજે બંધ કરતાં જોતને કહ્યું. ‘ જાઓ, ત્યાં જાઓ. ’

મેરીએ દરવાજે બંધ કર્યો નહતો ત્યાંસુધી જોત ખાત્રીપૂર્વક પાછોજ દરવાજો દતો. પણ દરવાજે બંધ થવાથી તે નિરૂપાય થયો. ધીમે ધીમે તે આગળ આસવા લાગ્યો પણ આસી નજ સમર્થ. પાછા દરવાજો, વિચાર તેના મસ્તકમાં ધ્રુવી રહ્યો. અને ઉઘો રહ્યો. અને પાછો દરવાજો જેવો પગ ઉપાડે છે, તેવોજ કાઠએ તેના હાથમાં હાથ મેળવ્યો. “ આસો લાઇ પાછા કર્યા ફરો છો ? હવે ઘરને જુદી જાઓ, ” તેનો મિત્ર વિલિખમ આ પ્રમાણે બોલી તેનો હાથ ખેંચી આસતો થયો.

હીએજના ઘેરની બાતમી નહકની છાવણીમાં પહોંચ્યાડવાની જરૂર હતી. ખાતમી અને ખીજ કટલીક સચનાઓનો એક લીફટો, (ઠાગળ) લઇ જવાનું કામ જોતને સોંપવામાં આવ્યું. ઠાગવાના કામમાં જોતના જેટલો ચપલ આખા જોડજીવનના સૈન્યમાં બીજો કોઇ ન હતો. રસ્તામાં ઘેરો કવાયો, કે ખીજ કોઇ વિપત્તિ આવી પડે, તોપણ પોતાના પગના જોડથી જાલદી ખાતમી પહોંચ્યાડવાને જોત પોતપ ઠંથો. જોતે પણ તે લીફટો પહોંચ્યાડવાનું કામ પૂર્ણ ઉમંગથી સ્વીકારું લડાઇના લપકર પ્રસંગમાંથી ઘેરો વખત તો છૂટવાનો મળ્યો જાણી જોતે પૂર્ણ આનંદ અનુભવ્યો.

જોતને આનંદ તેના બીરપણનું લક્ષણ હતું. તેનું બીરપણું મુખ્ય સ્તરદારની નજરમાં અભ્યુ હોત, તો આનું મહત્વનું કામ તેને કહી પણ તે સોંપત નહિ પરન્તુ “ ત્યાંસુધી ન દૂરે પચાતન, ત્યાંસુધી સિમાળ ગર્જન ! ” આ ન્યાયને અનુસરીને ત્યાંસુધી લડાઇને અંગ આઘ્યો ન હતો, અને જોતના હોયો નજરે પડ્યા ન હતા, ત્યાંસુધી તેના જેવા ચપલ યુવાનને જોઇને કોઇ પણ જૂલ કરે, એ સ્વાભાવિક હતું.

એવ રાત્રીનો સમય / ત્યાંસુધી ત્યાં અધકાર આ વખતે ધોડાના પગના દાખા ડાનો અવાજ ખાંસળા, મેરી લડાઇને જાગી ઉઠી. ગામમાંથી તમામ પુરુષો લડાઇમાં ગયા

છે. બાવી સ્થિતિમાં મધ્ય રાત્રીના વખતે પુરપાટ દોડતા આવતા થોડાંને આવજા સાંભળી મેરીને બીલી લાગે, એમાં કંઈ નવાઈ નથી. ચતુષ્કોનો કોઈ સવાર કે ભૂંટારા સિવાય ખીજા કોઈનો આ વખતે આવવાનો સંભવ ન હતો.

ખીજાનામાંથી બહાર આવી મેરીએ પોતાના વાજ સરખા કરી લીધાં. બાજુમાં પડેલું કાનસ સળગાવું એ વિચાર તેના મનમાં આવ્યો. પણ તરત તે વાત તેણે મુસતવી રાખી અને એસ્ટીકે રાખેલી પીરતોલ હાથમાં લીધી. ધીમે ધીમે બારી પાસે જઈ તે જોવા લાગી. પણ એ ત્રણ મિનિટ સુધી અધેકાર સિવાય બીજું કંઈ જણાયું નહિ. માત્ર દરેક સેકન્ડે પેસા દાબડાને આવજા નજીક નજીક આવવા લાગ્યો. થોડાજ સમયમાં એક આકૃતિ તેની નજરે પડી. પોતાના ધરની નજીક આવતાં થોડા પરથી કોઈએ ફૂટકા મારી ઉતરવાને મેરીને ખાસ યોગ્ય. જલ્દી ધારી ધારીને જોવા લાગી પણ અધેકારના કાળા પડદામાં કોઈ છુપાઈ ગયું હતું. તે નજ દેખાયું. આસોઆસ દાખીને કંઈ આવજા થાય છે કે નહિ તે જોવાને મેરી તૈયાર થઈ. મુઝારે પાંચ ૭ મિનિટ થઈ, પણ આંખને કે કાનને કંઈ જણાયું નહિ. તેથી બારીમાંથી ડોકાકાને જોવા તે આજળ ગઈ. તેને ઉપરથી નીચે જોવાનું, અને એક માયાને નીચેથી ઉપર આવવાનું કામ સાથેજ થયું. તરતજ ડાબા હાથપડે તે માયાને મેરીએ પાછું ધકેલ્યું. બારીપર ચડીને ધરમાં આવવા, ધારેલી આકૃતિ નીચે પડી.

આકૃતિ નીચે પડી કે તરતજ તેણે ખૂંપ પાડી. પણ તે ખૂંપ મેરીના કાનપર પડી નહિ. તેણે ક્યારેનાં એ અંદરના રસ્તા લીધો હતો. નીચે ઉતરીને દરવાજા ઉઘાડ્યો અને કાનસ સળગાવ્યું. એક હાથમાં કાનસ અને બીજા હાથમાં પીરતોલ લઇને તે બહાર આવી. ઉપરથી પડેલા ચોરને ધલું વાગ્યું હતું, તેના થોડા ખસાજા કરી છોડી દેઃ એ ઉદ્દેશથી તે નીચે આવી હતી. તે પડેલી આકૃતિ પાસે આવતાજ તેણે કાનસ ઉંચું કરી તેના તરફ જોયું કે તરતજ પીરતોલ અને મસાલ, બન્ને હાથમાંથી સરી પડ્યાં. તે દોડીને તે આકૃતિને બાજી પડી. અને પોતાના વક્તવ્યવપર તેનું મસ્તક રાખી તે તેને રૂઆવડે પવન નાંખવા લાગી. કેટલો વખત તેના કંઈ બરછ આવવાથી તેના મુખમાંથી ચમ્પ પણ બોલી ચકાયો નહિ. છેવટે 'બ્રાજુ !' — 'આ વખતે તમે ક્યાંથી ? મને લાગે છે —' બાટસાજ ચમ્પ ઉચ્ચારીને તે વચમાં બટકી ગઈ. જોતે તેના મનમાં કંઈ ઉત્તર આપ્યોજ નહિ. તે ઉઠવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. મેરીએ તેને મદદ કરી. તે ઉભો થયા પછી કાનસ અને પીરતોલ ઉચકવાને મેરી નીચે નખી તો તે બન્ને વસ્તુઓ સાથે નીચે પડેલા પેસા સરકારી લીધાં. પણ તેણે છપાડી લીધો. મેરીની મદદને માટે ઉભો ન રહેતાં જોન અધારામાંજ ધરમાં ગયો હતો. મેરી પણ તેની પછવાડે દોડતી ગઈ દરવાજા બંધ કરી તે ઉપર આવી. જોનને પુરશીપર બેઠેલો જોઈ તેના જીવ ઠેકાણે આવ્યો.

મેરીએ દીવો લઈને લીધાં કેમો છે એ જોયું. પોતાનો પતિ આ મદતવના કામ પર હોવા છતાં પોતાને વીસપાં નથી એ બાજી તેને થોડુંક અભિમાન પણ થયું. તેણે તેને જસદી છુલિપાર બનાવવાને દારૂની બાટલી તેની આજળ મૂકી. દારૂ ગ્રાસમાં ન ચાલતાં જોને બાટલીજ પોતાના મોઢે મારી દીધી. મેરીબીલી બીલી તેના તરફ જોવા લાગી.

‘વારૂ, હવે આ લીફાફો! લઇને જાપ જવાના છો?’ જોનને। વધારે ઇનકાર નહોતો અને લીફાફો ધણે અચાનક છે એ જોઇને મેરીએ કહ્યું. તે લીફાફો દાઢમાં લઇ જોન નેના દુકાડા કરવાની તૈયારીમાં હતો પણ મેરીએ તુરતજ ચાલાકીથી બીજાફો બેઝી લઇ જોનને વિમાર નિબ્બળ કર્યો.

‘શું નથી જવાના?’ મેરીએ ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો.

તેનો જવાબ એજ કે જોને બાકી રહેલો ફાર પી લીધો અને કપડાં કાઢી તે બીજાનપર પડ્યો। મેરીએ તેને પુછ્યું પ્રશ્નો કર્યાં. પણ પુછ્યને ન જાને તેથી બતાવેલી બીજાને લીધે તેનાથી કાંઈ ઉત્તર દેવાયોજ નહિ.

લીફાફો બહુ જરૂરનો હતો. તેમાં વળી જોને કેટલોક સમય ગુમાવ્યો હતો. બાવા સંધોગમાં આગ્રહ, કે વધારે વાતચીતમાં વખત ગુમાવવાનું કાર્ય મેરીએ અનુચિત ગણ્યું. જો આ કામ વખતસર નહિ બને, તો બચકર અનર્થ થશે. અને બેદરજમના અપવશનું પાપ પોતાના પતિને માથે આવશે. તે બાથુને તેણે જોને ઉતારેલાં કપડાં પોતાના ફરી-રપર મગાવ્યાં. નિશા કરવાથી બેશાન જેવા થઇ ગયેલા જોનને ત્યાંજ રહેવા દર્ષ, તેણે ફરવાનું બહાર બધેલા ઘોડાપર સવાર થઇ પાછલી રાત્રીના સમયે પુરપાટ ટોડાવી મૂક્યો.

પરોડીપાનો સમય—જાવણીમાં ઘણુંબધું સૈન્ય નિદ્રાવશ હતું. પહેરાવાળાજ માત્ર જાગતા હતા અને તેઓ જાવણીની આસપાસ ફરતા હતા. ફરથી ઘોડાનાં દાખડાનો અવાજ સંભળાયો. પહેરાવાળાએ બચકસ પુછ્યું. સમજાવ આપું સૈન્ય જાગી ઉઠ્યું. અને પોતપોતાનાં હથિઆરો ધારણ કરી તૈયાર થઇ ગયા. પહેરાવાળે ફરથી આવતા ઘોડેસ્વારને પોતાનો સાંકેતિક પ્રશ્ન (છુપો શબ્દ—જે જાણ્યા સિવાય પહેરાવાળી ગજામાં થઇને જવાપ નહિ જાય) પૂછ્યો. તેનો જવાબ તેને મળ્યો નહિ, તેથી ઘોડો નજીક આવતાં લશ્કરી કાપડાં મુજબ તેણે તેના ઉપર બંદુક છોડી. ઘોડો અને સવાર બન્ને નીચે પડ્યા।

તુરતજ બીજા પહેરેગીરો એકઠા થઇ ગયા. અને તેઓએ કાપડ થયેલ સ્વારને મુખ્ય અમલદાર પાસે લઈ જઈ ઉતારી કર્યો. તેનો પોપાક પોતાના પક્ષના સિપાઈઓનો જેવો છે. છતાં લશ્કરી સાંકેતિક (છુપા) શબ્દોથી અચાત છે. આ સર્વ-બાબતોથી અમલદારને લાગ્યું કે શત્રુપક્ષનો સિપાઈ ખાતમીને માટે અહીં આવેલો હોવો જોઈએ.

‘તે જવાબ કેમ ન આપ્યો?’ અધિકારીએ સ્વારને પ્રશ્ન કર્યો.

‘હું સમજ્યો ન હતો’ કહી સવારે અમલદારની આજળ લીફાફો ધર્યો.

તે લીફાફો જોતાં સવાર પોતાના પક્ષનો છે, તે વિષે શંકા રહીજ નહિ અમલદારે તેનો જખમ ધોઇ પાટો બાંધવાનો હુકમ કર્યો. અને જાવણીની અંદરના દવાખાનામાં તેને લઇ જવાનો હુકમ કર્યો પણ “હું દાલ લગાઈમાં કાંઈ કામનો નથી માટે મને ઘેર જવા દો.” એ પ્રમાણે તે સવારે વિનંતી-કરી. તેનો સુઝામલ ચહેરો, અને વિનાકારણ તેને થયેલો જખમ એ સર્વ-લક્ષમાં લઇને તેની વિનંતી અમલદારે માન્ય રાખી.

મેરી ઘેર આવી, ત્યારે જોન જાગ્યો હતો પાત્રીને સવારના પોપાકમાં અને જખમી જોઇ જોનને કાંઈ લાગી આવ્યું હશે? કાંઈ લાગ્યું હોય કે ન હોય? પણ મેરીએ જે સાદસ ક્યું હતું, તેમાં તે પોતાના પતિને બૂલી નહિ એજ; બાકી તેણે તે બધું પોતાના દેશને માટેજ ક્યું હતું. પોતાના દેશને માટે, પોતાના સામાજ્યને માટે, પોતાના રાજા ઉપરની અકિતને માટે, સામાજ્યની આબરૂ કાયમ રાખવા માટે, જે આજે પોતાના આજુ ઉપર પણ ઉદાર રવા છે તે સામાજ્ય સંરક્ષાની મદદને માટે દેશપ્રેમી સ્ત્રીઓ શું શું ન કરી શકે!

વાર્તાલહરી.

કબરમાંનું બાળક અથવા માતાનો પ્રેમ.

(કથેશ વપરથી)

લેખક: શ્રીચુત્ " હરિ "—અમદાવાદ.

દિવસ ગમગીનીમય બસતો હતો. ધરતી અંદર સર્વત્ર શોક પ્રસરી રહ્યો હતો, અને દરેક હૃદય રડતું હતું. માતાપિતાના આરા અને આનંદરૂપ સૌથી ન્હાતું હૃદય એક ચાર વર્ષનો પુત્ર આજે મૃત્યુ પામ્યો હતો. આ દંપતીને બીજા બે પુત્રીઓ હતી; તેઓ ભણી અને સૈંદર્ભવતી હતી. સૌથી ન્હાતું બાલક હંમેશાં મલું વ્હાલું લાગે છે; અને તે બે કદાપિ મરણ પામે છે તો રહેના વિયોગનું દુઃખ અસહ્ય થઈ પડે છે. બહેનોએ રડી રડીને પોતાનાં હૃદય ખાલી કર્યાં તથા આંખો લાલચોળ થઈ મુઠા ગયા જેવી કરી નાંખી; અને ન્હાનાં બાળકો જેવી રીતે શોક પાળે છે તે કરતાં પણ વધુ શોક તેમણે પાળ્યો. પરંતુ માતા પિતાનો શોક તથા દિલગીરી તો બેદર હતો ! અત્યંત શોકથી પિતાનું હૃદય કળાઈ ગયા જેવું થઈ ગયું હતું; પણ માતાનું જીવન તો બધું પોતાના પ્રિય, પ્રિય બાળકના વિયોગથી સંપૂર્ણ રીતે ચેતનહીન થઈ ગયું હોયતી એમ લાસવા લાગ્યું. પોતાના હૃદય સરસુ દબાવીને, બધું તે પોતાના યરીરોનો એક બાજુ હોયતી તેમ, માતાએ રાત્રિ દિવસ અખંડ ભગત રહીને આ મોઢા પુત્રની માવજત કરી હતી. પોતાનું બાળક મૃત્યુ પામ્યું છે એવું બે કાઈ કહેતું તો તે વાતને માતા સાચી માનતી નહિ, તો પણ તેને પેટીમાં ઝૂકીને જમીનમાં દાટી દેતું બેઠકે એવો વિચાર તો સ્વપ્નમાં જ રીતે આવે ! તેને શ્રદ્ધા હતી કે મદાન પ્રભુ પોતાના આ વ્હાલા પુત્રને ત્હેની આ સર્વોત્તમ બક્ષીસને પોતાની પાસેથી સર્વ સેજ નહિ; પણ ન્યારે તેથી શ્રદ્ધા અને આરા વિરૂદ્ધ બાબો અણુ-ધાર્યા બનાવ બન્યો ત્યારે તો તે પોતાના અસહ્ય સંકટમાં પરમ દવાણુ શ્રી પ્રભુનો પણ દેવ કદાવવા લાગી.

“ સમગ્રવાન કાંઈ બહુતા નથી. પણ તેમના સખ્ત હૃદયના સેવકો આ પૃથ્વી ઉપર પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તન રાખે છે, તે એટલે ગુધી કે પવિત્ર પ્રાર્થનાને પણ તેઓ સંભળતા નથી ! ” તેના આ મદાન સંકટમાં પ્રભુ પરની તેની આરથાં બ્યારી રીતે કમી થઈ ગઈ મનુષ્ય માત્ર રસ્તાની ધુળ સમાન છે અને હૃદયરને ઘેર ન્યાય નથી. ત્હેના અનુચરોની શક્તિ એજ ‘મનુષ્યનું કાવિ, ગ્યાવા બાવા બનિષ્ટ વિચારોને તે પોતાનાં હૃદયમાં સ્થાન આપવા લાગી. પણ તેથી અન્ય કાઈપણ વસ્તુથી તેને દિલ્લાસો મળતો નહિ, અને તેથી ધીમે ધીમે તે અમાય નિરાશમાં ડુબી જવા લાગી. રડી રડીને તેનાં આંસુ ખુટી ગયાં, તે છતાં પોતાના પુત્ર સિદ્ધાંત અન્ય કાંઈનું નામેય તે કોતી નહિ; પોતાની સુધીસ, પ્રેમાઈ પુત્રીઓને તો તે સંભારતીયે નહિ અને પોતાના રોગપ્રણ પતિનાં ઉચ્ચ આંસુની ધારા સ્હેવાવા વિનાજ રહેતી, તેનું તેને જ્ઞાન પણ નહોતું, તેનું જીવન

પોતાના મૃત્યુ પામેલા પુત્રના સ્મરણમાં જરકાવ થઈ ગયું હતું; તેના હૃદય જીવનની મીઠી યાદગીરી અને તેના નિર્દોષ કાલા કાલા બોલના બાણકાર, તેના હૃદયમાંથી ખસતા નહોતા.

આખરે તે બાળકને ઘાટવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તેની સઘળી રાત્રીઓ બિલકૂલ નિદ્રા વગરજ પસાર થઈ હતી, પણ આ દિવસની પ્રભાતે અલંત યાકચી બગર ગમે તે કારણથી પણ ગાઢ ઉંઘમાં પડેલી જણાઈ. આ વખતે બાળકને ઘાટવાની પેઠી જે એક દૂરની ઓરડીમાં મૂકી હતી. ત્યાં માતાને બગર ન પડે તેવી રીતે તેમાં તે બાળકને મૂકીને ખીલાથી તે જાંડી લીધી. જામત થયા પછી, જ્યારે માતાએ પોતાના બહાવા બાળકનું મુખ જોવા માગ્યું, ત્યારે પિતાએ ગળતાં નયને કહ્યું “ પેટી બંધે બંધ કરી દોધી છે, અને તેમ કરવું એ હવે વખત થઈ ગયાથી જરૂરનું હતું, ” નયને આસ આણીને ગદગદ કંઠે માતા બોલી: “ દારનો, જ્યારે પ્રભુ આવો સખત થયો છે, ત્યારે મનુષ્યે પણ તેમ થાય, એમાં શી નવાઈ ? ”

પેટીને જમીનની અંદર ઢાંટી તેના ઉપર કબર મણી લેવામાં આવી. ‘કુંખી માતા પોતાની પુત્રીઓ પાસે બેસીને તેમના સાથે જોઈ રહેતી, પણ તેનું હૃદય તો દૂરદૂર પોતાના પુત્રની કબર ઉપર લમતું હતું. જેવી રીતે ભરદરીવામાં હોશખંત વિનાનું વહાણ માર્ગ નહિં સૂઝવાથી, આમથી તેમ એવાં આંધાં કરે છે, તેવી રીતે તેનું કુંખ તેના હૃદયને ડાલાવી નાંખવા લાગ્યું. આવી અત્યંત અસહ્ય વેદનામાં દિવસ પછી દિવસ જવા લાગ્યા. અત્યુપશ્યું આંખોથી અને કુંખાર્તે હૃદયે પુત્રીઓ અને પિતા તેના સામું જોઈ રહેતા, અને દિલાસાના વચનો ઉચ્ચારતાં, પણ માતા તો તે સહોદને સાંભળતી પણ નહિં! જિયારા પેતેજ કુંખી તો વળી ખીજાને કેવી રીતે દિલાસો આપી શકે ?—જતાં પણ સપળાં તેમ કરવા પ્રયત્ન કરતાં. નિદ્રાને અને તેને વેર થયું દોષ એમ લાગતું, અને બિવિધમાં તે કાઈ દિવસ ઉંઘશે એમ જરાયે કાંઈને બાધા નહોતી—નિદ્રા તો આવે સમયે તેને ખાસ કરીને જરૂર હતી, કારણકે તે વિના તેના ચરીરને કાંઈક આરામ, તેના હૃદયને કાંઈક શાન્તિ—અન્ય માર્ગે મળી શકે તેમ ન હતું. આખરે એક દિવસ—પ્રભુની કૃપાથી તે કુદ ગઈ—તે એવી શાન્ત રીતે પડી રહી કે, તે નિદ્રા લેતી હોય એમ સર્વને લાગતું હતું.

નિત્ય રાત્રિએ તે નિદ્રા લેતી કે નહિં તે જણવાને લેનો પતિ ધણીવાર તેની કુંખી રીતે તપાસ કરતો. પણ તે સર્વ નિષ્ફળ હતું. કારણકે તેની ઉપજ જતી રહી હોય એમ થયું હતું. પરંતુ આજ રાતે તેની ખાતી ધઈ કે પૂરું શાન્તિથી તે ઉપત્તી હતી. આથી હર્ષમાં આવી જઈને બંને દામ જોડી પ્રભુની તોફે પ્રાર્થના કરી અને ધડકતે હૃદયે ઉપકાર માની તે નિદ્રાથી ન યો. થોડા સમય પછી માતા જગી ઉઠીને ઉઠી યઈ, અને કંઈપણ બવાજ કયાં સિવાય ઉતાવળથી કપડાં પહેરીને, જ્યાં તેનું હૃદય અહોનિત્ય બેઠકું હતું, ત્યાં કબરસ્તાનમાં તે જવાને ધરી જહાર નીકળી આવી, આ વાતની ખબર ધરમાં કાંઈને પડી નહિં.

થોડા વખતમાં બાજમાં ધઈને, ખેતરમાંના રસ્તા ઉપર તે આવી પહોંચી. તે કાંઈ શૂઢ વિચારોમાં મગસૂલ હતી. પસંતની રમણીય રાત્રિ તારામંડળથી આછો આછો પ્રકાશ પામતી હતી, અનિલ પણ શાન્ત ધઈને અત્યારે આરામ લેતો હતો. તે થોડેક દૂર ચાલ્યા

પછી એક ન્હાની કબર પાસે આવતે હોયી રહી. આ કબર તેને સુવાસિત પુષ્પોના ઢગલા સમાન લાગી. તેની પાસે તે બેઠી અને પૃથ્વીમાં દટાયેલા પોતાના બાળકને નોતી હોય તેમ તેણે માથું નીચે નમાવી દીધું. પોતાના બાલુકાનું સ્મિત બહુ મધુર મુખકું અને રોહપૂર્ણ મુંદર નવતો, તે ભૂમી નય એ અચક્ષ્ણ હતું. શત્રુ પામતા મહેલા, ન્યારે માતાએ તેનો સક્રિયદીન પણ કમળ જેવો રામળકર પોતાના હાથમાં લેખને તેને અવર્ણ્ય વસ્ત્રધતાથી ચૂમિઓ લીધેલી, તે સમયે તે બાળકે તેના પ્રતિ જે અશ્રુત મધુરી દૃષ્ટિથી જોયેલું, તે દ્રષ્ટિ અત્યારે પણ તેના હૃદય સમક્ષ તરવરવા લાગી.

હવે તેનાં નયનમાંથી અરબધિત અશ્રુ પ્રવાહ બેવા લાગ્યો. તેનું હૃદય દુઃખથી બેઘર્ષ જવા લાગ્યું. એવામાં તેણે પોતાની પાસે કેાઈ બોલતું હોય, એમ અવાજ સાંભળ્યો: "તારા બાળકને ફરીથી મળવાની ત્હને ધણીજ આતુરતા છે?" આ શબ્દો કેાઈ અદૃશ્ય મનુષ્ય બોલતું હતું. જાણે જાનુજ ઉંડાણમાંથી તે સરી આવતા હોય તેમ લાગ્યા, પણ પૂર્ણ રીતે તે સાંભળી શકાયા, અને તેથી તેના હૃદયના એકેએક તાર ઝલુઝલુ ઉડ્યા.

તેણે ઉંચું જોયું. કાળાં વસ્ત્ર પહેરેલ અને મુખ મંડળને કાળી છુદાનીથી રાંડી દીધેલ એક મનુષ્યને પોતાની પાસે ઉભેલો દોઢા. વધારે બારીકાઈથી જોયું તો તે મનુષ્યને પોતે જાણે જાણપતી હોયની એમ ત્હને લાગ્યું. ત્હને મહેરો મંબીર તથા કોર દોસતો હતો, પણ ત્રદા ઉત્પન્ન કરે એવો હતો, અને તેનાં નેત્રામાંથી પ્રસુતાના મદનું તેજ પ્રકાશી રહ્યું હતું.

માતાએ જવાબ દીધો: "હા. લાકા! મ્હારે મ્હારા બાળક પાસે જતું છે. ત્હને લઈ જશો?" આ શબ્દો નિરાશા અને વિનંતિપૂર્ણ હતા.

તે આકૃતિએ ફરીથી ફરીથી પૂછ્યું: "ત્હને મ્હારી પાછળ આવવાની હિંમત છે? હું યમ છું!"

ખિલકૂલ ભય દર્શાવ્યા સિવાય, તે માતાએ પોતાનું માથું નમાવી દેા કહી. આ વખતે કબરની આસપાસ ખીસેલાં વિવિધ રંગનાં પુષ્પો ઉપર પૂર્ણચન્દની ચાંદનીમાં સમળા તારાઓ પ્રકાશતા હોય એમ તેને લાગ્યું. પડેા ખેંચી લેવામાં આવે તેમ પૃથ્વીનું પણ કબર પાસેથી દૂર ખસી ગયું. તે નીચે ટળી ગઈ, અને તેના સરીર ઉપર યમદેવે, કાળો પડેા ઓઢાડી દીધો. શત્રુની રાત્રિનું ગાદ તિમિર તેની આમળ પાછળ છવાઈ ગયું. તે એટલીબધી ઉંડાણમાં સરી ગઈ, કે ન્યારે તેણે ઉચે જોયું ત્યારે કબરસ્તાન એક છાપરા સરખું જણાવા લાગ્યું. પછી તેના ઉપરનો ઝગલો ખેંચી લેવામાં આવ્યો, તો એક વિસ્તૃત મકાનની અંદરના એક વિશાળ ખંડમાં પોતે આવી હતી એમ ત્હને જણાયું. સંખ્યા સમયના તેજ જેવો એણે પ્રકાશ તેમાં પડતો હતો. બાહિં એકાદ મિનિટમાં તો પોતાના બાળકને સ્થામેથી દોડતાં આવતો તેણે જોયો. બાળકનું અદિતીય સૌદર્ય અને દસતું મુખકું જોઈને, માતાથી હૃદયનિર્ગમ સુખ પડાઈ ગઈ, અને એકદમ પોતાના હૃદય સરસો તેને કાળી દીધા. ધડીમાં દૂર-તો વળી ધડીમાં પાસે સંભળાતા દેવી સંગીતના આલ્હાદક મીઠા સૂરો તેના કંઈપડ પર અચ્ચાતા લાગ્યા. આવા સૂરો તેણે કદિય સાંભળ્યા ન્હોતા.

અનંત પ્રદેશ અને આપણી મૃત્યુથી ધરાજિત પૃથ્વીની વચ્ચે જે મોટો કાળો પડે છે તેથી હોતો, તેની પેલી બાજુએથી તે સંગીત આવતું હતું.

બાળકે “ મ્હારી બ્હાલી માતા ! ” એ અતિ મધુર શબ્દોના ઉચ્ચાર કરતું હતું. અને માતાએ ત્હેને હૃદયમાં નહિં સમાઈ શકતા બ્હાલથી પોતાની ગોદમાં લઇ, ત્હેના મીઠા સુખ ઉપર અમી ઝરતાં સુમનનોનો વર્ષાદ વર્ષાવવા માંડ્યો, બાળકે કાળો પડદો તરફ હાથ લંબાવીને કહ્યું : “ બા ! પહેલે જો. ત્યાં જે સુન્દરતા છે તે પૃથ્વી ઉપર ખીજે કયાં પણ નથી. બા ! જોતો ખરી, શું તને તે નથી દેખાતું ? અદાદા.....ત્યાં તો બસ સુખ સુખજ, આનન્દ ને આનન્દ જ છે. ”

બાળકે જે જે બતાવ્યું તેમાંનું કશુંયે માતા જોઈ શકી નહિં ; ફક્ત એક કાળો પડદો તેની દૃષ્ટિએ પડતો હતો ! તે પોતાની પાર્થિવ દૃષ્ટિએ જોતી હતી, અને તેથી બાળક પોતાના દિવ્ય નયનથી જે બહીષ્ તેને પ્રભુની નીકટ રહેવાથી મળી હતી-તેથી જે કંઈ જોતો હતો તે કંઈ તે જોઈ શકતી નહિં. સંગીતના સૂર તે સાંભળી શકતી હતી, પણ જે શબ્દો ઉપર તેનો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાની હતી તે શબ્દો જે દિવ્ય વસ્તુનું વર્ણન કરતા હતા તે નિહાળી શકતી નહોતી.

બાળકે કહ્યું. “ બા ! જો, હું અહિં હવે ઉઠી ટાકું છું. મહાન પિતાની પાસે જ ખીજાં બાળકોની સાથે હું પણ રહું છું. હમણાંયે મ્હને ઉઠી જવાનું મન થાય છે ; પણ હું જ્યારે જ્યારે રહે છે, ત્યારે મ્હારી પાંખો ભારે થાય છે અને મ્હારાથી બરોબર ઉઠી શકતું નથી. માટે જો હું કરીશ ને તો તું મ્હને હવે ફરીથી જોઈ શકીશ નહિ અને મ્હને ખુબ દુઃખ થશે. હવે તો મ્હને ત્યાં જવાનું ધણું મન છે. શું, બ્હાલી બા, હું પણ ત્યાં થોડા સમયમાં નહિં આવે ? ” બાળકે જવાની આગ્રહમાં ત્હેની નાજીક પણ સૂર-મય પાંખો ફરડાવી.

માતાએ દીન વચ્ચેથી કહ્યું, “ અરે, બાહ ! થોડા વખત ઉભો રહે. બેટા ! ફક્ત એકજ મિનિટ ઉભો રહે-ધરાઈને ચૂંચીઓ લેવાદે-અને હૃદય સરસો દેખાવાદે. ”

માતાએ બાળકને સુમનથી નવાજી નાંખ્યું. અને રનેદથી છાતી સાથે દેખાવ્યું. એવામાં એકાએક તે અચક્યું. ત્હેને કેમ એવાવતું હોય, એમ ખ્યાલ રૂપે તે સાંભળવા લાગ્યું.

બાળકે પૂછ્યું : “ બા ! સાંભળે છેને ? એ તો મ્હારા પિતાજી ત્હેને સંદેશર છે. ” અને થોડી મિનિટ પછી ત્હેણે બાળકા રડતાં હોવાનોજ ઉઠા નિઃશ્વાસ સંભળાવા લાગ્યા. બાળકે ફરીથી પૂછ્યું : “ બા ! એ તો મ્હારી બ્હેનો છે. તેમને તું બૂલી તો નથી ગળેને ? ”

બા સાંભળીને પોતે પોતાનાં માથુસોને ત્થજીને અહિં આવી હતી તે તેને યાદ આવ્યું, અને તેને ધણી ભીતિ લાગવા માંડી. તિમિરપૂર્ણ રાત્રિમાં આમ તેમ તે જોવા લાગી. બાળી છાયાઓ અધકારમાં ઝડપથી પસાર થતી તેણે દેખી આમાંની કામઝકને તો તેણે ઓળખી પણ ખરી. બા છાયાઓ મૃત્યુવચ માનવીઓના-પ્રદેસમાંથી ઉડીને આવતી હતી, અને કાળો પડદો-ટોડી જઈ ત્યાં અદૃશ્ય થતી હતી-પતિ અને પુત્રિઓ

પ્રભુ આવીજ રીતે પોતાની આગળથી દોડીને જતાં રહેતો!—ના પ્રભુ ! માફ કર. આટલું જીવન સુખનો રહેવા દે. ખરે દયાળુ પિતાં તેમ નહિંજ કરે. બાળકોના કુખના પોકાર હવે તે સાંભળતી હતી; પોતાના મૃત્યુ પામેલા બાળકની ખાતર, તે એ સપ્તજાતે પોતે ભગભગ જૂલી ગઇ હતી.

બાળકે કહ્યું, “બહાલી ! સાંભળ બાં સ્વર્ગમાં હવે ઘંટનાદ શરૂ થયો છે. જો પહેલું સૂર્યોદય થવાની તૈયારી છે.”

ધીમેધીમે તેજનો અંધાર પ્રકટવા લાગ્યો. બાળકે પાંખો ફેલાવતું—માતાનાં નયન સારે સ્નેહપૂર્ણ દૃષ્ટિ મેળવતું ધીમેધીમે ઉપર આસુ અને અંતે અદૃશ્ય થઇ ગયું.

પોતાની ચારે બાજુએ શીતળતા પ્રસરી જણાઇ તહેલો આંખ ઉઘાડીને જોયું તો કમરસ્તાનમાં પોતાના પુત્રની કબર ઉપર તે મુઠ્ઠા મઠ્ઠ હતી. સ્વપ્નની અંદર પરમ પ્રેમ-મય પ્રભુએ તેને શુભપથ બતાવ્યો હતો, અને તેના આત્માને ઉજવણ કર્યો હતો. ધુટ-ધુટિ પડીને તે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગી, અને કામા માટે વાચના કરી. પોતાના પ્રિય બાલકના આત્માને તેના ઉત્તમ પ્રયાણમાંથી રોકવાની તેને લાલચ થઇ આવી હતી; જીવનાં મનુષ્યો પ્રત્યેની પોતાની ફરજ તે વિસરી ગઇ હતી.

પ્રાર્થના કર્યા પછી તેના હૃદયપરનો સઘળો ભાર દૂર થઇ ગયો, અને તે ગંધન મુક્ત થઇ હોય એમ તેને લાગ્યું. સૂર્યોદય થવા લાગ્યો હતો, એક ન્હાતું પાંખી તેના માથા ઉપર ઉડીને મધુર ગીત ગાતું હતું અને દેરમદિરમાં પ્રભાતની આરતી સમયના મંગળમય નાદો સંભળાતા હતા. પોતાનું હૃદય તેમજ આમધાસની સપ્તજાત વસ્તુઓ પવિત્ર અનેલી લેને દેખાઇ.

પ્રભુની મોટાઇ અને બલાઈનો તહેલો ઉપકાર માન્યો, પોતાને જો ફરજો બળવવાની હતી, તે આમ કયા કરીને દર્શાવતા માટે તહેલો નમ્રતા-દીનતાપૂર્વક આભાર પ્રકટ કર્યો. હવે તેનાં નયન આંસુ ભરેલાં હતાં, છતાં તેનું હૃદય ચેતન પૂર્ણ હતું. આશ્ચર્યથી તે ધર તરફ પાછી વળી. તેનો પતિ હજી નગમગાજ હતો. પતિના શરીર ઉપર નીચી વળીને સ્નેહ સુખન બક્ષિત ભણી તેણે એક મધુર સુગંધ લીધું તેનો પતિ ભગ્ન થયો અને ઉજ્જવળ થવા હૃદયમાંથી સ્નેહના અપૂર્વ રાષ્ટો નીકળ્યા. પત્ની અત્યારે નમ્ર અને શાન્ત થઈ હતી; તે શ્રદ્ધાભર્યા હૃદયથી બોલી કે,—

“પરમ પ્રેમમય પિતા જે કરે છે તે સઘળું સારાને માટે કરે છે; અને તેજ સાધી ઉત્તમ.”

તેના પતિએ પૂછ્યું; “એકએક આટલું શ્રદ્ધા બળ અને આત્મી સુખદાયક શાન્તિ તેને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ ?”

પતિના દસ્ત કમળને સુમીને, પુત્રીઓને સ્હોડમાં લેતી તે બોલી; “કબરમાંના બાળકે દાસ પ્રભુ તરફથી.”

અવિધ્ય પારખુ જોશી.

સખનાર: રો. રા. રા'જીલાલ બેચરલાલ કવે-મુંબાઈ.

“ તમારા મનમાં બધી ચીંતા રહે છે. પણ પ્રભુ થોડા વખતમાં સારાં વાતો કરશે. તમારી બાવક વધશે અને તમારા મનોરથ પાર પડશે. ” બાપાલાલ જોશી મહારાજ બહોલ વિચાર કરી બોલ્યા.

“ મહારાજ, તમે કેમ જાણ્યું કે મારા મનમાં ચીંતા રહે છે ? ” કમળાસંકરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ તો મોટાની ચાલ હિપરથી ખજાર તરત પડેજ. પણ હવે અંદરમાં ખારમો છે તે ખદલાશે, એટલે તમારી ચીંતા પણ મટશે. શોંષ તે વારે મને બાબાજીને સંભારતો ખરા હો, હું અહીંજ બેઠો રોહિય. ” જોશી મહારાજે જવાબ દીધો.

કમળાસંકરે પ્રશ્ન મુકવા અગાઉ બેઆની આંખી હતી પણ તે છતાં ફરીથી બીજી વાર બે આની આંખી ચાલવા માંડ્યું. બાળે તે ખુશ થઈ ગયો હતો. આખા જન્મારાની કુખી ચીંતા બાળ જોશી મહારાજ પોતાની વીણાને બળે પારખી ગયા હતા, એટલેજ નહીં પણ તે દુર થવાનો સમય પણ પાસે છે એમ એમણે કહ્યું હતું. આ કરતાં વધારે શું જોઈએ ? બાળે તો ત્યારે કલબર્ચા યજ્ઞ પછીજ ઘેર જઈયુ, એમ દરાવ કર્યો કલબર્ચા દેહાંશિન હતો અને પોતાના પાડોશીને ત્યાં પણ દેહાંશિન હતો એટલે બાળે હું ઘેર થોડો આવીશ એટલી ખજાર ઘેર પહોંચ્યાંવામાં મુશ્કેલી ન પડી.

સવિતા પણ અત્યારે ધરમાંથી નીકળવાની તૈયારીજ કરતી હતી. ડાક્ટરને ત્યાં જવું હતું. રસ્તો પણ ક્યુરેશર તરફથીજ હતો ખારણા બાગળ ભાડુતી નીકેટરિયા (ગાડી) વાટ જોતી ઉભી હતી. દેહાંશિનમાં આવેલો સદેશો સાંભળી નીરાંત થઈ. ડાક્ટરને ત્યાંથી આવતાં વાર લાગશે તો હવે દરકત નથી, એમ વીચારી નચિંત મનથી દાદર ઉતરી વીડેટરિયામાં બેઠી રસ્તામાં માત્રના મંડીર બાજળ ઉતરીને ફરેન કરવા વીચાર થયો. ત્યાંજ ગાડીવળાને ભાડુ મુકવી આર્થું. ડાક્ટરનું મકાન ત્યાંથી થોડું દુર ન હતું એટલે એટલેજ બહુ પગેજ ચાલવાનો રાખ્યો. મંદીરમાં માતાજીનાં દર્શન કર્યાં. પેસો સોપારી ચોખા મુઠ્ઠી પોછાં કર્યાં. દ્વાર બાજળ બાપાલાલ જોશી બેઠાજ હતા. “ જોશીના આસ્ત્રિવાદ ” તેણે સવિતાનું પ્યાન બેચ્યું. બાળે ઘેર જવાની ઉતાવળ ન હોવાથી તેમણે પણ હાથ ખતાબ્યો. મહારાજને જોય જોતાં મુશ્કેલી ન પડી. પુરૂષવર્ગ આચારવત હોય અથવા કંટાળેલા હોય. માટે તેને હમેશાં આચારવત અવિધ્ય ભાખ્યું અને બેરાં તો અવિધ્યમાં આવી પડનારાં સંકટની વાતો સાંભળે ત્યારેજ જાન બૂલે, માટે તેમને તો બીજાવવાનું-આ સુત્રનો પાઠ તેમણે સારી રીતે જોખ્યો હતો. એટલે તે પ્રમાણે વર્તવાનું મુશ્કેલ લાગતું ન હતું. કોઈકિવાર અંત કરણ બંડ કરતું પણ એમ ન વર્ત્યો તો ઘેર બેઠી શું ખાય ? એ વીચાર લાવી પ્રજ્ઞાતાપ વીચારે મુક્તા સવિતાનો હાથ જોઈ મહારાજ બોલ્યા “ જલેન આ માટે ને નવાની જિમ્મી આવી છે પણ આખા જિમ્મી દયાવાન તારણ

મનુષ્ય છે. ખરી વાત કહી હોય તોપણ કહેવી. એમાં મારો છુટકો નથી કેમકે મારાથી છુટું બોલી શકાતું નથી. માટે મને લાગે છે તે કહું છું કે ચોગ વખતમાં તમારા વરની અથવા તમારી એમાંથી એકની તબીબત ધણીજ બગડશે પણ કાંઈ રીટ નથી તમે સમજ્યા ને ? ”

“ ના મહારાજ, રીટ એટલે શું ? ”

“ રીટ એટલે છવ જવાનો સંજવ. તેનું કાંઈપણ નથી તમે સૌ બાલકુ જ્યાંડને. નહિતો તમારા વરની આવક ધટતી જશે. એમાં મારો કાંઈ ઉપાય પછી આશરો નહિં. સૌ માતાજીને દાણ છે. મને જો બાપા હોય તો કું કહે તેટલા ચંડિપાનો ભાગ કહે. ”

સચીતા આવેલા પૈસા પાસે બહુ નહોવાથી વધારે ન બોલતા મહારાજને એ પૈસા દક્ષિણા આપી ચાલતી થઈ. હરીપંથ ડાકટરનું ઘર આવ્યું. વખત વધારે થયેલો હોવાથી બંધા દરદી દવા સહ ગયાં હતી અને ડાકટર પણ ધેર જવાની તૈયારી કરતા હતા. “ કેમ સંવિતા ? ” જાણે તેને જોતાજ પોતે અશરણો હોય તેમ તેણે પુછ્યું. “ શું થયું છે ? આમ શીઘ્ર કેમ દેખાય છે ? ” પછી નાડ લોધ આગળ ચલાવ્યું. “ નાડ નરમ છે. ભોલો ઉડી ગયું લાગે છે. આ પ્રમાણે જો આમુ રહેશે તો છ મહીના કરતાં વધારે વખત આ દુનીયામાં નહીં કદાહું. શરીરમાં શક્તિજ ક્યાં છે ? કાળજી કાઢે કે પરમ દહાડે બંધ પડી જાય તો નવાઈ નથી. ” વહ હરીપંથ બોલતાં યાદી ગયા. સંવિતાએ દવા માગી પણ ડાકટર કહે “ દવે, દવા થી હોય ? જ્યાં મનુષી આપાજ એવી ત્યાં દવા કોણ આપી શકે ? જો મારું કહ્યું માનો તો ધરની સર્વ ગોઠવણ જરોજર કરી રાખજો ને પ્રજુનું નામ બજાતો રહેજો. ” ડાકટર તો આટલું બોલી ઉઠ્યા. આજે દવા મળવાની નથી એમ લોધ સંવિતા પણ ગભરાતી ગભરાતી ઉઠી. સૌ પોતપોતાને ધેર ગયાં.

થોડીવારમાં કમળાચંદર ધેર આવ્યો. તેને ખુશ કરવા સચીતા પણ આનંદી દેખાવવા ધારણ કરી આવકાર આવવા ગઈ એક દીવ્યે મેડા.

“ કેમ, આજે ડાકટરને ત્યાં ગઈ હતી કે ? ” કમળાચંદરે પુછ્યું. “ તેણે શું કહ્યું ? ”

“ હા ” સચીતાએ જવાબ દીધો “ બાજ તો તેણે દવા ન આપી. ”

“ બહુ સારું તબીબત સુધરી ગઈ દરોએટલે દવે દવાતી જરૂર રહી નહીં હોય. ” કમળાચંદરે પોતાનું મન મનન્યુ. પત્નીની તબીબત બાજતની ચીંતા દુર થઈ. — જોશી મહારાજનું કહેવું ખરૂં પડ્યું દવે બીજી ચીંતાઓ પણ એજ પ્રમાણે મટતી જશે જોશી મહારાજ હોશિયાર તો ખરા આ પ્રમાણે વીચાર કરતાં તે ઉઠીને કામે વળગ્યો સચીતા પણ વરને વિના પ્રવેશન ચીંતામાં ન નાખવલા હેતુથી કાંઈ બોલ્યા વગર કામે વળગી. “ મોત પાસે આવ્યું છે ! મહારાજે કહેલું ખરૂં પડ્યું છે. ” એ વીચાર દેના મનમાંથી દુર ન રહ્યા પણ મહારાજે આપેલું આશ્વાસન માટે આવ્યું કે કોઈને છવ જવાનો સંજવ નથી માત્ર આવક ધટશે અને તેનો ઉપાય કરવા માટે સૌ બાલકુ જ્યાંડાય તો સાફ. આ વીચાર આખી રત મનમાં રહ્યો. રાતે ઉંઘ પણ ન આવી. કમળાચંદરને પણ આજે આશા અને હિત્સાદના વીચારે ઉંઘ આવવા દીધી ન હતી. પણ સંવિતાને આજે એક વાજતા સુધી જાગત રહેલી લોધ એને આશ્વર્ષ લાગ્યું. તેણે પુછ્યું “ કેમ આજે કાંઈ ઉંઘ નથી આવતી ? ” “ ના મને મારી તબીબત આટલી જલદી સુધરી જશે, એવું લાગતું

નહતું એટલે મેં માતાજીની માનતા માની હતી કે જો મને મટશે તો હું સો બ્રાહ્મણ જમાડીશ. હવે એ માનતા કેવી રીતે પાર પાડવી તેનો હું વિચાર કરું છું. ”

કમળાશંકરને આ વાત પસંદ ન પડી. આજ સુધી ઝેરીના કલા પ્રમાણે ધરખર્ચ થવા દીધો તેથીજ તે આવા ઉડાઉ ખર્ચ કરવા હીંમત કરી શકે છે, એમ તેને લાગ્યા વગર ના રહ્યું. કાંઈ પણ ઔષધોયોગી કામ કે નોકરી કર્યા વગર આખો દીવસ માત્ર બીજા માગીને પેટ ભરનારા બ્રાહ્મણને જમાડવામાં કાંઈ પણ પુણ્ય હોય શકે નહીં એવી તેની માન્યતા હતી; અને એ વિચારે પોતાની અર્થગતિને વાળવા તેણે કરેલા પ્રયત્ન સર્વે ખોટા નીવડ્યા, એવી હવે તેની ખાતરી થઈ ગઈ હતી. ધરખર્ચ પોતેજ સંભળાવે, કાંઈ પણ નકામો ખર્ચ થવા દેવો નહીં, અને જેમ અને તેમ વધારે પૈસા એકઠા કરવા, એવો તેણે ઠરાવ કર્યો. થોડાક વર્ષો પછી પોતે વાનપ્રસ્થ થઈ દોઢ સેવામાંજ સર્વ કાળ અતીત કરવાની ધારણા રાખી હતી. તેનો પ્રસંગ આવે ત્યારે જ કાંઈ બચાવ્યું હોય તે કામ લાગે. એ હેતુથીજ—કુટુંબના દીતને અંગેજ તેણે બચાવ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. અત્યાર સુધીમાં પોતે એવો બચાવ કરવા તરફ કેવી બેઠકારી રાખી હતી તેનો વિચાર આવતાં તેને પરતાવે થયો. આ સર્વ વિચાર મનમાંથી પસાર થતાં પણ પશુ ન લાગી.

છેવટે તેણે સવીતાને કહ્યું “ ગાંડી ! એમ તે લામટાએતે જમાડવાથી દરદ મટતી દશે ? પ્રભુ સલામત રાખે ઠાકરોને, નહીંતો તેના વગર દરદીની છાંદગી બચાવવાની શક્તી ખીલ જાનામાં છે ? ” વેલો, યોગીઓ, કથાતો વિચારજ તેના મનમાં ન આવ્યો. સવીતાને તો આ જવાબ સંભળી પછુજ માઠું લાગ્યું. પોતાના મરણ બાદ પતિના હાથે શાદનું પીડાન પણ પામવાની તેણે હવે આશા છોડી. પતિપત્ની બેઠના છવને આમ ઉદ્દેગ થવાથી કાંઈ વીરોધ વાતચીત થઈ નહીં ખીજે દીવસે સવારે કાપડ બેચનારો ફેરીયો બારણે આવ્યો. એક સારી સાડી લેવા માટે સવિતાએ પસંદ કરી. કમળાશંકરે તે લેવાની ના પાડી. “ મજબૂત પહેરીયે તો સભામાં ન જવાય ? ” થોડીવાર જમીને અહીંસામાં જવાને માટે કમળાશંકર પોતે તૈયાર થયો. વાળ હોળતાં હેરઓછા (તેલ) ની જરૂર પડી. સવીતાએ ખજાર આપી કે હેરઓછાની ખાદશી થઈ રહી છે. ” કાંઈ નહીં હુપેલથી ચાલશે; હવેથી મારે હેરઓછા-કે અતર કંઈ નથી વસાવવું. ” કમળાશંકરે જવાબ દીધો. આ પ્રમાણે ખર્ચમાં કાપકુપ થવા લાગી. મહીને દેહસે રૂપિયાની આવકમાંથી માત્ર પચાસ રૂપિયાજ ખરચવા અને બાકીના એકમાં મુકવાની જોણવણ કરી. થોડા દીવસમાં રહેવાનું મકાન પણ બદલ્યું. સદી, એકાંત, નાની જગા એાજા જાડામાં રાખી ત્યાં વાસ ફેરવ્યો.

આ પ્રમાણે એકદમ ખરચ થતાવાનું કારણ સવીતાએ એશ્વર પુછ્યું, ત્યારે જવાબ દીધો કે “ હવે આવક ઘટી છે. ” સવીતા પણ કાંઈ કાપી ન હતી. તેણે એ માત્ર પાસે તપાસ કરાવી, તો ખજાર પડી કે કુકાનનું કામ તો સાફ ચાલે છે એટલે તે નફો વધારે થવો જોઈએ છતાં વેપારની આવક કાંઈ નોકરીના પગારની માફક કહી શકાય એવી હોતી નથી, એટલે આ બાબત નહીં ખાતરી કરવાનાં વીરોધ સાધન નહતાં. ફેરી શું એટલાના વરને જાતે સ્વાર્થથી રહેવાં જોઈ એમની વાત સાચી દશે એમ તો લાગ્યું, એવાં “ પહેન, રાંગી, ચૂની તમા ” તેને બહુ ગમતી હોતી. કમળાશંકરને પણ આવી રીતે

હાંસી થતી જોઇ માનું સાચું. પણ જ્યારે એવીજ રીતે બહુ દીવસ ગયા ત્યારે તેણે પણ સાજાં જોડી. કંલુસ દેખાવામાં હવે તેને ચરમ આવતી ન હતી. બચ્ચાં માટેનાં કપડાં રમકડાં સર્વમાં તેણે કરકસર કરવા માંડી હવે સંવિતાનો શરસો વશ ન રહ્યો. તેણે કહ્યું: “ જ્યારે આમ બચ્ચાને રાજી રાખવાનું પણ તમારાથી બનતું નથી, ત્યારે તમે બપ્પા તે શા કામના ? બીજાં તો કાંઈ તમારી માફક આવક હતી એટલે ખરચમાં આવી કરકસર કરવા માંડી જતા નથી. તમને એકસામેજ મેં એવું કરતાં જોયા ! શું હું કાંઈ તમારી કુંડી છું ? આજ સુધી હું બોલ્યા પગર સદન કઈ છું પણ હવે તો મારાથીએ નથી ખમાતું. તમે ભટને કહાડી મુક્યો તો તેને ઠેકાણે હું રસોઈ કરવા લાંગી. આપાને કહાડી મુકી તો હું બચ્ચાને પણ સંભાળવા લાગી પછી ચાકરને પણ કહાડી મુક્યો ત્યારે તેનું કામ પણ શુદ્ધામણી હોઈ તેમ મેં કરવા માંડ્યું: તોપણ આટલી છોકરીને ચાર રમ-કડાં અપાવવામાં કેમ શુભ તણાય છે ? પણ હવેથી એમ કાંઈ ચાલવાનું નથી, રસોઈ પાણી ધરકામ કશું કરવાને હું બંધાવડી નથી. જો ભટનો ને આપા ને ચાકરનો પગાર બચાવવો હોય તો એટલી રકમ મને આપવી પડશે અને તેમાંથી હું ગમે તેમ ખરચ કઈ તેની ના પડાશે નહીં. સમજ્યા ? ”

મંદીજ સંવિતા આજે આટલાં વર્ષ કુટુંબમાં કાંઈ જોડે કે પાડોશી સાથે ઉંચે રહે જોડે નહીં તેને આજ આમ બોલતી સંભળી કમળાચંદર તો આજોજ બની ગયો. પણ હજી વધારે મોટો ધમકો એના કાનમાં પ્રવેશ પામવાની રાહ જોતો હતો. ધણીધણીયાણી બેઠે જો ચરમ થઇ જાય તો ધર સંસાર ચાલે નહીં, એમ વિચારી તે તરતજ પાપડી પહેરી લાપડેરીમાં વાંચવા જતો રહ્યો. ત્યાં હાથ વાંચવા હાથમાં લીધાં, પણ તેમાં ચીત પડતી ચકાણું નહીં. પોતે અત્યાર સુધીની જીંદગી કેવી રીતે ગાળી હતી તેનો વિચાર આવ્યો. “ હા. જો મેં પહેલેથીજ મારી જીવનની અગીસાયા પ્રમાણે મારા પોષ્ય કર્તવ્યમાં બ્રાહ્મણના કર્તવ્યમાજ ચક્રાત કરી હોત તો આ સ્થિતિ ન આવત. બસસના વખતમાં બ્રાહ્મણો ગરીબાઈમાંજ રહેવાનું મસંદ કરતા હતા, તે મૂર્ખ ન હતા. ધનવાન થયા પછી ગરીબ થવું એ મોત કરતાં પણ વધારે બીઠામણું લાગે છે એ ખરું છે. —માત્ર લાગે છે એટલુંજ જો ૬૬ નીમયથી વળગી રહીએ તો એ બ્લોક જતી રહેજ—પણ એટલું મન દૃઢ જોઈએ. ત્યારે મારે શું કરવું ? એજ કે મન દૃઢ રાખવું. બેરી, કુટુંબ, ન્યાય સર્વે આપણને ડરાવવા માટેની સંરચાઓ છે. જે ડરી ગયો તે કદી પણ જીંદગીમાં પોતાનું કર્તવ્ય કરી ચકવાનો નથી. ” મીચારજેણી પુરી થાય તે અગાઉ ધડીવાળમાં દજના દોકારા પડ્યા. તે સંભળી કમળાચંદર ધેર ગયો. સચીતાએ બચ્ચાના કંકણથી કંટાળાને રસોઈ તો કરી હતી અને જરા જરા ચાંત પણ પડી હતી પણ હજી મીનજ ઠેકાણે આવ્યો નહોતો. પોતાના વરને આવતો નોંધને આવકાર આપવાને તત્પર થવાને બદલે તેણે પાણું મંજગાયરજી રાફ કર્યું:—“ કેમ ફીકી માટે રજરની પ્રતળી લાવ્યા ? આ બિંદની ચોપડી આજે તમારાથી બહાર રહી ગઇ હતી તે મેં જોઇ તો તેમાં તો હજાર રૂપિયા એકા કર્યાં લાગે છે, છતાં આમ કંલુસ થાણે છે તો પછી હું મરી ગયા પછી શું ખરચશો ? મારે તો કાંઈ નથી. હું તો હવે માત્ર ઘોડાજ વખત જીવવાની છું. પછી નરીને પરણી તેને બધું આપ-ને. ડાક્ટર દુરીપચ કહેના હતા કે હવે છ મહીના પણ

જીવવાની નથી, તે છતાં આ કીડીનાં નથીએ દસ મહીના તો જીવી. પણ હવે એટલા ખીળ નહીં કહાકું સમજવાને ? ” કમળાશંકરે આ શબ્દોની તો સ્વપ્નમાં પણ આપ્યા રાખી નહતી. પણ હવે તો ડાકટરને પુછીને આ વાત ખરી કે ખોટી તે જાણવું એજ ઉપાય છે એમ તેને યાદું તેણે જવાબ દીધો, “ રમકડાં તો ધણી સારા લાગ્યો છું પણ તે ડાકટરને ત્યાં રહી ગયાં. હવે શું કરીએ ? ” લેતો આવીરા. ” સવીતાનો મુસ્સો નરમ પડી ગયો.

“ ક્યારે ? ” કમળાશંકરને તેણે વધારે નમનતાથી પુછ્યું.

પતિએ અંધારથી જવાબ આપ્યો “ આ હું જાણીતે જાણ એટલે તરતજ. ”

“ કીડ. ત્યારે હું પણ સાથે આવીશ. ” દ્વિંમતથી જવાબ તો દીધો પણ કમળાશંકરને હવે ‘જીજ્ઞાસુ’ પદ્યાની ધારતી ઉત્પત્તિ થઇ જતાં બોજન તો તેણે લીધું. સવીતા પણ જમી. કીડી પાસેની નીચાળમાં બણવા મેઇ. પતિપત્ની સાથે ડાકટરને ઘેર જવા નીકળ્યાં. કમળાશંકરે ભેંકની ‘ચોપડી’ અને થોડાક રૂપેયા સાથે રાખી લીધા. ‘રસ્તામાં’ માર્ગાંજીનું મંદીર આવ્યું. બેઠકે દસેન કયાં જહાર નીકળતાં બાંધાલાલ એથી સંભળ્યો. તે બાંજે ત્યાં નહતો. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે તો આજથી બરોબર દસ મહીના દરેર શુકરવારે ગુજરી ગયો હતો. ત્યાંથી ડાકટરના મકાને ગયાં ત્યાં હુરીપથ ન હતો. નવા ભાડુતે ખબર આપી કે ડાકટર પણ આજથી બરોબર દસ માસ ઉપર શુકરવારે ગુજરી ગયા હતા. મોતની છેલ્લી ધડીએ અક્ષલ રહેતી નથી તેથીજ નેહીએ ખોટો જોશ જોયા અને ડાકટરે ખોટી માસ્તી ખવરાવી. આ મમાણે વિચાર કરતા હતા તેટલામાં નવા માલક કહે કે “ ભાઈ, તમે, હુરીપથની દવા કરતા હતા. ”

“ હા ” કમળાશંકરે જવાબ દીધો.

“ તે સ્મિતના મરણ બગાડી છેલ્લા દરદી તરીકે એક ખાઈ આવી હતી ને ” તેને માટે ડાકટરે એવું કહ્યું હતું કે તમે કાલે મરી જાઓ તો નવાજ નહીં, તેનું શું થયું તે વીશે કાંઈ તમને ખબર છે ? ”

“ એમ તો મને કહ્યું હતું. ” સવીતાથી બોલ્યા વગર ન રહેવાયું.

“ એમ કે ? ” પેલો નવો બાડુન બોલી ઉઠ્યો “ તમે તો વાદ્ય જેવાં છો. ડાકટરની જીભનું કારણ, સમજ્યા ? તેણે તમારી નાક તપાસી તે વેળા એની પોતાની નાક ધીમી પડી ગયેલી તે એને ખબર ન પડી. ”

“ નવાજ જેવું છે. ” સવીતા બોલી, “ અમને એક જોથીએ પણ એવુંજ કહ્યું હતું કે તમારે માથે મોત બમે છે તેથીજ એ ધરમાં કહ્યો કયો. હવે મને પસ્તાવો થાય છે કે એમણે મારે માટે પૈસા એકઠા કરવા માંડ્યો, તે સાર એમનો ઉપકાર માનવાને જાણે મોં કહ્યા કરીને એમને દુખી કર્યાં. મને અદુજ પસ્તાવો થાય છે. ”

“ એ તો ખીળના ન્હોંડાં જીએ અને પોતાના ન જાણી શકે એવા સવીધ પારખુ જોશીનાં પરક્રમ. ”

ચરોદા.

અનુવાદક: રા. રા. મગનલાલ જોષીલાલ શુક્લ—વીરમગમ.

અમૃતસર છુલાના એક ગામની તરફ બે યુવતીઓ જતી હતી તેઓ બહુજ ધીમે ધીમે ચાલતી હતી. એમની એક તો કાંધક ઉંઝ વિચારમાં નિમગ્ન હોય ત્હેમ માયું નીચું રાખી, કાંધેણ બોલ્યા સિવાય ચુપચાપ ચાલી જતી હતી; પરન્તુ, બીજી તો કવચિત્ કવચિત્ ઉચ્ચ સ્વરથી ‘હાય’ મારતી અને કુસકાં ભરતી જતી હતી. એ ઉપરથી એ બન્ને કાંધે ભારે કષ્ટમાં આવી પડી હોય એમ પ્રતીત થતું હતું.

પ્રેલીનું નામ શ્રીમતિ ચરોદા અને બીજીનું નામ શ્રીમતિ લક્ષ્મી હતું. લક્ષ્મી યરોદાની ન્હાની બહેન હતી. રહાંજના ચાર વામવાના સુમારે તેઓ એક ગામની નજીક આવી પહોંચ્યાં. ગામમાં પેસતાંજ બન્નેનો શોક ધજોજ વધી ગયો અને લક્ષ્મી તો “હાય, માશ !” — “ઓ મારી મા રે !” કહીને ભેરથી છુપો મારવા લાગી.

બે દિવસ યયા-પ્રેલાં એમની-એ બે બહેનોની માનો અચાનક દેહાન્ત થયો હતો— એ બે બહેનોની મા અચાનક મરી ગઇ હતી. એમની મા એ ગામમાં ધણી ઉમદા અને પ્રસિદ્ધ હતી. આ બાળ જુદ સૌ કોઇ એના મૃત્યુપર અત્યુ સારતાં હતાં, સમગ્ર ગામમાં શોકની લાગણી ફેલાઈ રહી હતી. તેમાંય જ કસેઝ એ માતાના લાડપાડ પામેલી આ બન્ને બહેનેને યયો-યતો હતો ત્હેનો ચિનાર આપવો એનો સર્વથા અસંભવિતજ, એ એમનાં કેમજ હદોને આતું કષ્ટ સહન કરતું બહુ મુશ્કેલ હતું.

એ પ્રમાણે રોતાં કળતાં એ બન્ને બહેનોએ એક શુદ્ધ-પરમા પ્રવેશ કર્યો. અગિયારમાં પહેસતાંજ બેયું તો કેટલીક ઓચો ઉપાડી જાતી રાખી ધણાજ બધંકર વેગથી ધડાધડ ફૂટતી હતી. પ્રેલાં કોઇ એક જુદ સૌ કાંધક શોકગીત (પરજીઓ) રાગગંધ બોલતી હતી અને એ પછી સર્વ ઓચો એના એ રબ્દોને અગ્રસ; એક સરખા રાગમાં ઉપાડી લેતી હતી ! પાસેજ કેટલીક બાળકો અને પુરોષ પણ કશું સ્વરથી રહન કરી રહ્યા હતાં. એ અત્યંત કરુણાદય્ય ભેતાંજ ગમે તેવું કંઠ્ય-પ્ત્યર જેવું હ્રદય પણ પીગળી જાય-નરમ યધ જાય તેવું હતું. ત્હાં પ્રેલાંજ, લક્ષ્મીએ એ ટોળામાં સામિત યધ ગઇ અને એને પણ અન્ય ઓચોનું બનુકરણ કરવા મઝિયું-અર્થાત્ ફૂટવા મઝિયું; પરન્તુ, ચરોદા તો એક ખુણામાં જાડીજ જમને બેઠી અને મૂંઝી મૂંઝી રોવા અને કુસકાં ભરવા લાગી, પાસેજ કેટલીક ઓચો ઉભી હતી, ત્હેમાં એથી યયાં થવા લાગી,—

એક સી ધીમેથી બોલી,— “ જોયું કે બહેન ! ચરોદા ફૂટણાના સાથમાં ન ઉભી રહી અને મ્હોં દમાવીને એક ખુણામાં જમને બેઠી તે ! જૂઓ, પેલી બેઠી. ”

બીજી ઓચે આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું,— “ હેં ! હેં ! એ આ શું અનર્થ કરવા લાગી છે ! ”

ત્રીજીએ ટાપથી પૂરી કે,— “ બહેન ! એમનો તો હવે નવો ગન્થ નીકળ્યો છે. એ અને એનો વર “ સુધરેલો ” યધ ગયો છે ! નથી એને ફૂળની લાગતી દરકાર કે નથી કાંધે પોતાની નિન્દાનો વિચાર અમારા ધરને કુખાપવા અને કલકિત કરવાનુંજ કામ. એ સધ બેઠી છે. જૂઓ, અમારા સમસ્ત કુટુંબની ઓચો અદિઆં દાજર છે—આવી છે, તેઓ અમારા નામનો કેવો ધનમરો ઉસારે ! ”

મરનાર પ્રતિ એટલી બધી લાગણી ! હમને ખબર તો છેજ કે, સાચા શોક હૃદયમાં ફેરવેલી હોય છે; પરન્તુ, કૂટણમાં તો બનાવટી કામ વધારે ચાલે છે. એમાં અનેક પ્રકારની બનાવટી એજીઓ કરવામાં આવે છે અને માત્ર સંબોધારણ શોક પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે: કૂટણું શું છે ? કૂટણમાં તો સિપાઈઓની કવાવટ (Drill) જેવું થાય છે ! શું ખરા શોકની વખતે કાઈને એવા બનાવટી નિયમને માન આપવાનું સહે છે ? ”

લક્ષ્મિ:— “ એમાં ઘણા લાગે દેખાવ અને બનાવટ કરવામાં આવે છે એ તો ખરું છે. આજેજ, જો કે, માસીનો શોક ખીંછ અનેક સ્ત્રીઓની માફક બનાવટી કે દેખાડવાની ખાતરનો નહોતો તોપણ એમને કૂટણની બ્હાર કાઢી નાખ્યા કેમકે, એ વિધિ-બનાવટી વિધિપૂર્વક કૂટણી બજાવતાં નહોતાં-એમને આવડતું નહોતું. એ તો દીક, પણ મ્હારી રદમ-જમાં કૂટણનો એક લાભ જણાય છે. ”

યશોદા:— “ એ કયો ? ”

લક્ષ્મિ:— “ સ્ત્રીઓનું હૃદય બહુજ કામળ હોય છે જેથી અન્દરતે અન્દર શોકને સમાવવો બહુ મુશ્કેલ છે. એમ કરવાથી હૃદય ફાટી જવાનો અને વખતે મૃત્યુ થઈ જવાનો પણ સંભવ લાગે છે. અને અન્ય સ્ત્રીઓની સાથે મળીને શીર જોરથી કૂરવાથી હૃદયનો ઉભરો ખાલી થાય છે અને શોકનો જાર ઝોઝો થાય છે. ”

યશોદા:— “ નહિ, નહિ, કૂટણથી શોક ધટતોજ નથી-એકાં ધટતોજ નથી; પરન્તુ ઉભરો વધારેને વધારે થાય છે, કેમકે, બ્હારથી આવેલી સ્ત્રીઓ માન સાધન કે વિચાર યુક્ત વાક્યોથી, આશ્વાસન-દલાસો અપી નથી, પરન્તુ, જોરથી છુમો મારતાં મારતાં એટલું તો કૂટે છે અને અનેક પ્રકારનો વધારો કરીને એ શોકને એટલો બધો ભયંકર જણાવે છે કે જેથી મરનારના નજીકનાં સગા સંબંધીઓનો શોક અધિકતર વધે છે અને ક્લેષ વિશેષ થાય છે. અને વળી શું માત્ર કૂટણથીજ હૃદયનો ઉભરો નીકળે છે. કૂટણથી જ નહિ, અન્ય દેશો કે જગદાં આવેલા ખરાબ દિવાળજ નથી તૃપ્તિની સ્ત્રીઓ શું શોકથી મરી નામ છે ? એ સિવાય કૂટણમાં કેવી બેશર્મીનું કામ થાય છે તે તો જુઓ ! ”

લક્ષ્મિ:— “ બહેન ! એ તો હું જાણું છું આજે કૂટણમાં સર્વે સ્ત્રીઓની છાતી અને મુખાદિ અંગો ઉપાડાં દર્તાં અને ઘણી સ્ત્રીઓનાં સાશ્વરા અને અન્ય પુરુષો બેઠા બેઠા એ જોઈ રહ્યા હતા. એ તો દીક; પણ કૂટણમાંની એ તજ સ્ત્રીઓ તો એવી કુચેલાઓ કરતી હતી કે, એનું તો વર્ણન કરતાંજ મૃતને તો ઘરમ લાગે છે. ”

યશોદા:— “ એમાં નિર્લજ અને દાંસીને લાલક દબો બેઠીને ઘણીવાર ખરદેલીઓ નાનાં કૂટણું ચાલતું હોય છે. રાત્રીની જખી પાડીને છે અને પોતાના દેશમાં એને દેલાલીને આપણી દાંસી કરે છે. બહેન ! આજકાલ આપણી જાત-બી જાત એટલી બધી પડતી માં આવી પડી છે કે, આતું છુરમાં છુર અને નિર્લજમાં નિર્લજ કાંઈ જોડો દેવામાં દોટાઓના અન્દર કર્પાનું રદમજખા લાગી છે ! એ ખરેખર દાંતી કરતી છે. ”

મ.— “ બહેન ! આજનાં કૂટણમાં બે સ્ત્રીઓનાં ધરાણાં પાન પડી ગયાં; જે પાલુપ જડમાં નહિ. ”

“ જાણ બી ઉઠાવી-લાઈ ગઈ હતી. અનેક વખત એનું બને છે કે, કૂટણું મ કરતાં માલુમ પડે છે કે કાઈના હાથમાં અડી નથી હોતી, કાઈની

સરસી.

લેખક: સ. પરમશુભલાલ ઓવેરલાલ પંડ્યા.—મુંબઈ.

બાલુ સુરેશચંદ્ર મુંબઈના એક પ્રખ્યાત પત્રના પ્રખ્યાત તંત્રી હતા. તેમનું પત્ર બહુ લોકપ્રિય થઈ પડ્યું હતું. અને સરકારમાં તેમજ લોકોમાં તેમનું બહુ માન હતું. તેમના પત્ની હિમલતાદેવી પોતાની પાછળ રમેશચંદ્ર નામનો પુત્ર મુખને પરલોકવાસી થતાં હતાં. રમેશનું વય હાથ સોલેક વર્ષનું હતું. બાલુસાહેબ, મધ્યાર હાલ (વાર્મર) ઉપર એક ન્હાનકદ સુંદર બંગલામાં રહેતા હતા.

આજે એપ્રિલમાંથી આખી પછી તેઓ ગુરુ ખિત થયા હતા એમ લાગતું હતું. તેમનું પ કોટ જેમાં પાંચસો રૂપિયાની નોટો હતી, અને એમના પત્રને લગતો, ગુરુજી અમલનો એક સ્લાવેજ હતો, તે કેલેક્ટર ટેકાણે પડી ગયું હતું. નોટો કરતાં દસ્તાવેજ માટે એમને વધારે દીલગીરી થતી હતી. કદાચિત્ત એપ્રિલમાં રડી ગયું હશે એમ ધારી એક માણસને દોડતી ગાડીએ એપ્રિલમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો, બીજી તરફ પોલીસને પણ ખબર કરવામાં આવી હતી બાલુસાહેબ ચિતાતુર મને પોતાના એપ્રિલમાં બેઠા હતા. રમેશચંદ્ર ફરીને આવ્યો હતો અને એ પણ ચિતાતુર એક પિતાની પાસે બેઠો હતો. એવામાં એક નોકર અંદર આવ્યો.

“સાહેબ, જેમ ન્હાની છોકરી આપને મળવા માગે છે.”

“જાણ છોકરી !” સુરેશચંદ્રે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“હા.”

બાલુસાહેબે એને અંદર લાવવાની આજ્ઞા કરી.

પોલીસ ક્ષણમાં એક બાલાએ અંદર પ્રવેશ કર્યો. એણે સાદો પણ સુંદર પોશાક પહેર્યો હતો, અને એના નિર્દોષ મનોહર મુખ ઉપર મધુર દાસ્ય છવાઈ રહ્યું હતું. એનું વય આશરે દશેક વર્ષનું હોય એમ લાગતું હતું.

“આ પાકીટ આપનું છે ?” એણે મધુર સ્વરે, સવિનય પુછ્યું અને એક પાકીટ બાલુસાહેબની આજળ મુખ્યું.

પોતાનું પાકીટ જોઈ બાલુસાહેબને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું અને એમના મનમાંથી કાંઈક વિચારો પસાર થઈ ગયા. ક્ષણવાર તો આ સ્ત્રીનું છે, એમ એમને લાગ્યું. અને આ બાલા તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા.

જવાબ તક મળવાથી બાલાએ પેલો મન ફરીથી પુછ્યો.

“હા, જ્ઞેન, આ પાકીટ મારું છે, દા.”

ત્તેને ક્યાંથી જાણ્યું ?” તંત્રી સાહેબે ધીમેથી પુછ્યું.

“આપના બંગલાથી ચોરેક દૂર પડ્યું હતું. હું ફરીને આવતી હતી એટલામાં મ્હેં એ જોયું. જેનું જોવાયું હશે, તેને કેટલું દુઃખ થયું હશે એમ મ્હેને વિચાર થયો—” બાલુસાહેબે એના મુખ ઉપર કાંઈક અવર્ણનીય સુંદર બાવ દેખાવ્યો:—“અને મ્હેં

એ ઉપાડ્યું. અંદરથી આપના નામનો આ કાર્ડ નીકળ્યું છે, એટલે આપનું દરો એમ ધારી આપને આપવા આવી. ”

આટલું બોલી એણે એક ‘ એક વીડીટીંગ કાર્ડ ’ બાણસાહેબના હાથમાં મુક્યું એમને હવે કંઈક પાઠ આપ્યું. ફરીને આવતાં તેઓ એ જગ્યાએ ટેલેફોન વખત ઉભા રહ્યા હતા અને નીચેના મુંદર દેખાવ—ચોપાટી ઉપર અસંખ્ય મનુષ્યો, ઉછળતાં દરીયાનાં મોગાં, દૂર અસ્ત પામતા સૂર્યનારાવજીનાં શુદ્ધ કિરણોમાં સોનેરી લાગતાં દરીયાનાં કાંત પાણી, આથે દેખાતાં જય રાગપાઠ ટાવર અને કોલોનાની દીવાદાંડી આ બધે દેખાવ જોવામાં તસ્લીમ થઇ ગયા હતા. રૂમાલ કંઠનાં પાકીટ પડી મળ્યું હશે, એમ એમને હવે લાગ્યું. પાકીટ ઉઘાડી જોતાં, અંદર સર્વ એમનું એમ છે એમ એમને ખાતો થઇ.

સુરેશચંદ્રે મનમાં ને મનમાં પ્રશ્નનો આભાર માન્યો, અને પાકીટ પાડ્યું હાથ લાગ્યું, ત્હેમાં ઇશ્વરે સાધનમૃત બનાવેલી આ બાહ્યને મનમાં જ મન્યવાદ આપી, પોતાની રૂઢિએ એક ખુરશી ઉપર બેસાડી.

“ બહેન, ત્હાં નામ શું ? ”

“ સરલા. ”

“ ત્હારા પિતાજી ક્યાં રહે છે ? ”

“ પિતાજી ? મ્હારાં બા અને પિતાજી બન્ને બીચારા મુંદરી ગયાં છે. હું તો મ્હારા મામાને ત્યાં રહું છું. મ્હારાં નવાં મામી — ” આટલું બોલતાં એની નિદોષ, મુંદર, ભુરી આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં પણ એણે એટું ફેરવી નાંખ્યું અને સ્વરથ યદ્ય.

નિશાનાથ શુભ, સરલાના મામા મુંબાઈની હાઈકોર્ટના એક પ્રખ્યાત બેરિસ્ટર હતા અને વકીલાતના ક્ષેત્રમાંથી બહુ સારી કમાણી કરતા હતા. તેમની પત્નીના મરણ પછી એમણે પુનર્લગ્ન કર્યું હતું, પણ હવે તેઓ પસ્તાતા હતા—ત્હેમનાં નવાં કર્મપત્ની બહુ હસકા સ્વભાવનાં, નીચ દૃષ્ટિ વાળાં અને કજબાખોર હતાં. પોતાની વિધવા બહેનના મરણ પછી નિશાનાથે સરલાને—નિરાધાર સરલાને પોતાને ત્યાં આણી હતી, અને આ બીચારી નમાઇ બાલક બાલેજી ઉપર તે અતિશય રનેદ રાખતા હતા. એ વાત આ બહેની મામીથી ખમાતી નહોતી અને બ્યારે બ્યારે તક મળતી ત્યારે નમાઇ સરલાને તે પૂજવતી હતી. દુઃખી સરલાએ આ જતાત ખીમે ખીમે સુરેશચંદ્રને કહ્યો.

“ ... .. મ્હારાં બા હતાં ને તે રોજ મ્હને બોળામાં બેસાડીને બોલી કરતાં હતાં, પણ મામી તો મ્હને રોજ કમકાવે છે અને વટે છે ... .. ”

બીચારી સરલાથી રહેવાયું નહિ અને દુઃખી બાલકી ચોધાર આંસુએ રોઈ પડી—કરજીરપ્રતે અવધિ આવ્યો.

બાણસાહેબે બહુજ રનેદથી રહતી સરલાને પાસામાં લીધી અને પોતાથી ‘અનનુ’ આપાસન આપ્યું. થોડાક સમયમાં સરલા સ્વસ્થ થઇ.

“ બહેન, ત્હેં આ પાકીટ લઇ કેમ ન લીધું ? ” સુરેશચંદ્રે ધીમેથી પુછ્યું.

પોતાની નિદોષ આંખો વિકાસીને સરલા બાણસાહેબ તરફ જોઈ રહી.

“પણ બીજાનું હોય તે આપણાથી શીરિતે લેવાય? મહારાં બા મને રાજ કહેતાં હતાં કે કોઈનું કંઈ લેવાય નહિ. જો લઈએ તો રાજ આપણને શિક્ષા કરે; અને કદાચિત્તે રાજને ખબર ન પડે તો આ જગત્સાથી છટકી જઈએ, પણ ઉપર—” આમ કહેતાં એણે આકાશ તરફ આંગળી કરી “—છે ને તે, ઈશ્વરના દરબારમાં આપણને શિક્ષા થાય.” આટલું બોલી, એ બાણસાહેબ તરફ જોઈ રહી.

પોતાનાં સંતાનોને આણું સાફ શિક્ષણ આપનાર માળાપોતે તેમજ આવી આટાંકિત બાલકોને, મુરેશચંદ્રે મનમાં પ્રુક્લ ધનવાદ આપ્યો અને સરલાને એક સ્નેહભર્યું સુંગન કંચું.

“મહેન, રાજ એ વાત યાદ રાખજે, હોં, પ્રભુ તને સુખી કરશે.”

જાણે એક નાટકનો બહુજ મુંદર પ્રવેશ ચાલતો હોય એમ રમેશચંદ્ર આ બધું જોતો બેઠો હતો, અને દરપણે વધુ અને વધુ આશ્ચર્યચકિત થતો હતો.

સરલાની ઇશ્વર ઉપરની આસ્થા જોઈને રમેશ દિગ્મુદ્ધ બન્યો.

બાણસાહેબને કાંઈક વિચાર આવતાં તેઓ તરત ઉભા થયા અને કુખને અને ટોપી પ્હેરી કીધાં

“ખંડેન, ચાલ હું તને તારે ઘેર મુકી આણું—રાત પડી ગઈ છે.”

નિશાનાયત્રો જંગલો પણ પાસેજ આવેલો હતો. ત્યાંથી મુરેશચંદ્ર બહુ મોડા આ-બ્યા અને બહુ આનંદમાં દેખતા હતા.

* * * *

વાચક! કાળ પ્રસાર, ચપાળ જામ છે, એ કોઈને માટે થોભતો નથી. ઉપલી વાતોને પંદર વર્ષનો લાંબો સમય વ્યતીત થય ગયો છે.

મુરેશચંદ્રે થરસોઠવાસી થયા છે અને એમનું પત્ર રમેશચંદ્ર ચલાવે છે. પત્ર પ્હેલાના જેટલુંજ લોકપ્રિય છે. બાણસાહેબની ઇચ્છાનુસાર રમેશ અને સરલાનાં લગ્ન થયાં છે. આજે સતેક વર્ષ થયાં છે.

રાત્રિનો રાત સમય છે. પોતાના જંગલની અગાશીમાં રમેશચંદ્ર અને સરલાદેવી બેઠો છે. મંદ મંદ પવનની લહરીઓ આવે છે. કલાકેક પહેલાં વરસાદનું આપદું પડી ગયું હતું એટલે જાડપાન બહુજ મુંદર લાગે છે. વિશાળ આકાશમાં ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. છુટી છવાઈ એ ત્રણ ન્હાની વાદળીઓ અહીં તહીં દોડી રહી છે અને ચંદ્રની રાત સુદર, પ્રકાશમાં જાણે તેમને રૂપેરી કાર મુકી હોય એમ લાગે છે. સર્વત્ર મધુર શાંત ચંદ્રની છવાઈ રહી છે. દૂર સમુદ્રનાં મોજાં કીનારા સાથે જળપ્રપ્ત કાંઈક વિચિત્ર ખાન ગાઇ રહ્યાં છે. પાસેના જંગલમાં કોઈ બાલા મધુર કંઠે ગાઈ રહી છે. દૂર કોશાબાની ફરતી દીવા-શાદી ધડીકમાં પ્રકાશે છે—ધડીકમાં અષાડું યાજ છે. સરલાદેવીની પાસે કોચ ઉપર પાંચેક વર્ષનું બાળક બેઠે છે, એમના ખેળામાં એકાદ વર્ષનું ન્હાનું બાળક, ચંદ્ર તરફ પોતાના ન્હાનકડા મુંદર હાથો લંબાવી કીલકીલાટ કરી મુકે છે. જાણે પૃથ્વી ઉપર સર્વે ન ઉતરી આવ્યું હોય.

વિવિધ વિચાર.

લાલ સાલસાના વાવટા.

લેખક: રા. રા. અમૃતલાલ મુંદરજી વલિયાર-મુંબાઇ.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

નવી નવી ફેશનની ને જુદી જુદી જાતની બંગડીઓ તમને ગમતી નથી તેથી તમે તો ઘણાં જોયે ધરો છો કે હાથીદંતનાં ને લાકડાનાં લાંબાં લાંબાં બલોલાં બાઇડીઓ પહેરે તો સાફ. તેથી તમે વારંવાર વખાણ કર્યા કરો છો કે લાંબા પટ્ટાની ચાર પાંચ આંગળ પહેળી ચુડીઓ કેવી સારી લાગે ? હવે તો એવી ચુડીઓ કાઢિયાવડની કાઠક કાઠક વાણિયાણીઓના હાથમાં જોવામાં આવે છે. બાપી મુંબઈમાંથી તો એ ચુડીઓ ગઈ ! એનાં બલોલાં મદારી લીધાં હોય તે ઘણાં વરસ ચાલતાં, અને ગરીબો પિતળના પાટાથી પણ ચલાવી લેતા. “ એવી ચુડીઓમાં તોલો અર્ધો તોલો સોનું હોય તોપણ હાથની શોભા થઈ પડે અને મરતું રાચ થઈ પડે. એને બદલે હવે બંગડીઓમાં કેટલું જાડું ખરચ થાય છે ! તેમાં કેટલું જાડું સોનું જોઈએ ને કેટલી જાડી મજુરી જોઈએ ! પણ હવેની બાઈડીઓ કંઈ માને એમ છે ? એતો બધી એ જાણે સાહેબનદીઓ ! આ પ્રમાણે તમે બળાપા કરો છો પણ જરા વિચાર તો કરો કે એ શું વાજબી છે ? અને તમારા એવા બળાપાથી હવે કંઈ એ મતી જતી ચુડીઓ ફરીથી જીવતી થવાની છે ? ને બંગડીઓની સામે દુલ્હા મચાવે તેથી કંઈ નવી ફેશનની બંગડીઓ હમણાંના વખતમાં નીકળી-જવાની છે ? નહિ નહિ. મોદ રાખજો કે એમ કહી પણ જનવાનું નથી.

કાઠીજી બેચક હું એટલું કહ્યું કહું કે જુગાં ભરેલાંની ફેશનની બાજતમાં લોકોએ હંદમાં રહેતું જોઈએ. અને પોતાના જાન પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. ફેશનના ચુલામ ન જનવું જોઈએ. અને ફેશનને ખાતર અણુષ્ટતી રીતે તણાઈ ન મરવું જોઈએ. એટલી વાત તો મને પણ કહ્યું છે. અને સૌ કોઈને કહ્યું હોવી જોઈએ પણ તેમ છતાં તેની સાથે આ વાત પણ ખ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે જુદા જુદા કાળમાં ને જુદા જુદા દેશમાં તથા જુદી જુદી પ્રજાઓમાં જુદે જુદે વખતે જુદી જુદી જાતની ફેશનો તો નીકળવાની જ. અને તેમાં કેટલી જાનની ફેશનોની તો એ વખતમાં દેશકાળ પ્રમાણે લોકોને જરૂર પડે હોય છે. કાઠીજી ! વાદ રાખજો કે બધી જાતની ફેશનો કંઈ ખરાબ હોતી નથી. અને જે ખરાબ ફેશનો હોય તે કંઈ લાંબો વખત સુધી ટકી ચકતી નથી તે પોતે પોતાની પ્રેક્ષા દુઃક વખતમાંજ નાચ પામી જાય છે. બેચક એટલું ખરું છે કે ‘ઘરૂં જાતની મૂખાઈ લેરેલી ફેશનો પણ જગતમાં ચાલ્યા કરે છે અને ખરચાણ તથા અગવડ ભરી ફેશનોને પણ પકડી રાખનારા માણસો જગતમાં હોય છે.’ છતાં પણ એટલી વાત નહીં છે કે એવી જાતની ગુસ્સાનકારક ફેશનો જનસમાજના મોટા ભાગ ઉપર કંઈ ગંભીર અસર કરી ચકતી નથી. જે ફેશનો જનુ એટલી પ્રજામાં ફેલાઈ જાય છે અને સારા સારા લોકોમાં આદરમાન પામે છે તે ફેશનો સમયને અનુસરતી હોય છે. અને એવી સમયને અનુસરતી ફેશનોની સામે ફેકટનું દુલ્હા મચાવવાથી કંઈ ખરે હાથે પતો નથી; કાર-

છુકે એવાં તણખલાં જેટલાં હુલ્લકથી કાંઈ એવી જામરદારત ફેશનોનો અટકાવ થઈ શકતો નથી. તેમજ એવી સમયને અનુસરતી તથા દેશકાળને ફચતી ફેશનોને અટકાવવાની કાંઈ ખાસ જરૂર પણુ હોતી નથી. માટે જે લોકોએ ફેશનોની સામે યવું હોય તે લોકોએ પ્રથમ એ જાતનો વિચાર કરવો જોઈએ કે આ ફેશન પ્રમાણે ખાસ નુકસાનકારક છે કે નહિ ? તેમજ એ ફેશન અટકાવી શકાય એવી છે કે નહિ ? અને એ ફેશન થોડા વખતમાં પોતાના કુદરતીપેનેજ મરી જાય તેવી છે કે એની સામે લડાઈ લડવની જરૂર છે ? આ બધા વિચાર કરીને પછી જો વાળખી લાગે તો ખસખસ ફેશનની સામે લડાઈ ઉઠાવવી જોઈએ. અને જો એમ થાય તોજ તેમાં ધણે દરજ્જે ફતેહ મળી શકે. પણ તમે તો આવા કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના માત્ર કપડાંની નવી નવી જાતો, નવા નવા રંગો અને નવા નવા દેખાવાની સામેજ હુલ્લક મચાવે છે. પણ જરા વિચાર તો કરો કે એવી જાતનાં હુલ્લકો દાસના વખતમાં કેમ ચાલી શકે ? અને તમારા એવા બોલવાની દરકાર પણ કેણુ કરે ? ઉલટું એ જાતનું તમારું જાવણુ સાંજીનો બધી ત્રીઝો હતી પડે છે અને હવે તો સૌને એમજ લાગી મયું છે કે તમે જ્યારે બોલવા ઉમાં થશો ત્યારે અમારી ચોળી, અમારાં પોલકાં, અમારી જમડીઝી અને અમારાં છાકરાંનાં ઝગઝાં રોપી ઉપરજ ધાડ આવશે. તમે જુઓ કે છેલ્લાં દશ વરસ થયાં તમે એ જાતની લડાઈ ઉપડેલી છે પણ તેમાં એક પાકમ જેટલો પણ સુધારો થયો છે ? જુઓ કે છેલ્લાં દશ વરસમાં ફેશનો વધી કે ધટી ? અને તમારો રોજનો ઉપદેશ હતાં પણ તમારી પાટોચણો અને તમારી સગી વહલીઓનાં પોલકાં ને સાડીઓના રંગો સમયને અનુસરતા થયા કે તમારી ઈંચા પ્રમાણેના થયા ? કાપીજી ! આને ખુલ્લા દીવે કણુપ કરો કે તમારા એ ઉપદેશનું કાંઈ પણ પરિણામ આવ્યું નથી. અને તેમ છતાં તમે એનો એ બકજકાટ કર્યા કરો છો. હવે વિચાર કરો કે એને બદલે ઈંચોને ફાયદો થાય એવી બાબતો ઉપર તમે ધ્યાન આપો તો તેઓને કેટલો બધો લાભ થાય ? અને તમારા ઉપદેશની કેટલી બધી સારી અસર થાય ? એ જરા ખ્યાલ તો કરો. માટે કાપીજી ! મારી તમને હવે એવી સલાહ છે કે તમે સમયને અનુસરતી ફેશનોની નિરૂદમાં બોલો માં પણ એવી બાબતોની અંદર જે સુધારા થઈ શકે તેમ હોય તેવી બાબત ઉપર ઈંચોનું ધ્યાન ખેંચો. જેમકે—

નવી નવી જાતના સારાં સારાં લુગર્જ અને નવી નવી જાતનાં એરીંગ, લેટેટ, સોનાની ફેમવાળાં ચરમાં, હીરામાણેકનાં ફૂલ, ચોળીમાં ખોસવાની સુંદર ખીનો અને એવીજ બીજી ઘણી ચીજો કે જે ચીજો બહુ સહેલાઈથી વાપરી શકે તેવી સારી સગવડવાળી ખાઈઓ હોય તેઓને એ વાપરવાની ના ન પાડો. કારણકે તમારી ના થી એ બધી બાજતો કાંઈ અટકાવાની નથી. પણ એને બદલે તમે તેમાં એમ કહી શકો કે જે બહેનોનું ગાળું ન હોય તેઓએ કરજ કરીને એવાં તોફાનોમાં ન પડવું જોઈએ. જે બહેનોના પતિની કે ગાઈ બાપની આવક પૂરતી ન હોય તે બહેનોએ હાં કરીને એવી ચીજો મે ખવવાનો મોહ ન રાખવો જોઈએ. કારણકે કરકષર એ ઈંચોનું જુપણુ છે અને પોતાનાં માત્રાપ તથા પોતાના પતિની અમલો સાચવવી અને તેમને દુઃખ ન થાય તેમ વર્તવું એ ઈંચોનો ધર્મ છે, બહેનો ! તમારા મુખને ખાતર કે તમારી મોજમજને ખાતર તમારા પતિને દેવાગાં કાઢવાં ન પડે કે કેદમાં જવું ન પડે એ વાતની તમારે બહુજ

સભાજી રાખવી જોઈએ. આવી જાતનો ઉપદેશ આપે તો તે વાજબી છે. અને એ ઉપદેશ ધણી બહેનોને ઉપયોગી યથા પડે. પણ એને બદલે તમે એમ કહો કે કોઈપણ જાણીએ સગવડ હોય છતાં પણ એની ચીજોને ઉપયોગજ ન કરવે! જોઈએ એ વાત કાંઈ ચાલી શકે નહિ. હવે બીજી વાત જુઓ. જેમકે--

‘તમે આપણી ધણી બહેનોને એમ કહી શકો કે બહેનો! હવે મહુડી બદ્ધ મોલી યથા મઠ છે. ઝીણાં, આઠા પાતળાં કપડાં પહેરવાની લોકોને ટેવ પડી ગઈ છે અને એવાં કપડાં બહુ જમદીથી ફાટી જાય છે. બીજું એ કે ધણી વખત એમ પણ બને છે કે ચાર આનાની એક વાર મથમથ હોય તેવું પોસકું સીવણવતાં બાર આના સીલાઈના પડે છે માટે હવેના વખતમાં કાંઈ તમે એવાં પોસકાં પહેર્યાં વિના તો રહો તેમ નથી પણ જો એ સીવવાનું કામ સીખી લો તો એની સીલાઈના બાર આના તમારા ઘરમાં બચી જાય અને હવેના વખતમાં એટલું સીખી લેવું એમાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. એ તો બહુજ રહેલી વાત છે. કારણકે જીંજોને બરતાં, ગુચતા, સીવતાં, વેતરતાં સીખવે એવી ધણીએ રૂઢી નીકળેલી છે. અને ફટલીક કન્યાશાળાઓમાં પણ એનાં કામો સીખવવામાં આવે છે. તેમજ તમારી ધણીએ બેનપણીએ આવી જાતનાં કામો સીખેલી હોય છે અને હવે તો સીવવાના સંચાઓ પણ બાડે મળી શકે છે અને દરરો દરરો પૈસા બરવાવી પણ મળી શકે છે. એટલે ગરીબ માણસ પણ એવા સંચાઓ ખરીદી શકે તેમ છે. માટે જો એવું કામ સીખી લો તો તમે તમારા ઘરમાં દરવરસે ધણા રૂપિયાનો ફાયદો કરી શકો. અને જે પોસકું સીવવા માટે હમણાં તમારે ચાર આઠ આના લાવી આપવા પડે તે પૈસા તમારા ઘરમાં બચી જાય. તમારી અક્ષત વધે, તમે હિલોલી રહી શકો અને તમે પારજી નિંદામાંથી બચી શકો. માટે આજના જમાનામાં તો અરવા ગુલવાનો અને સીવવા સાધવાનો હુન્નર સૌ બહેનોએ જરૂર સીખવે. જોઈએ બહેનો! નામદાર શહેનશાહ બાબુ પણ ગરીબોને માટે પોતાને હાથે કરડાં બતાવી આપે છે ત્યારે આપણે અપણાં પિતાનાં કપડાં અને આપણા ધણી દીકરાનાં કપડાં સીરીએ તેમાં શું કાંઈ એમ જેવું છે ? માટે બહેનો! તમારે હવેના વખતમાં આવી જાતનાં કામો સીખવે જોઈએ. જો આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ કરો તો તેથી વેળા ધણી બહેનોને બહુ ફાયદો થાય, ધણી બહેનોની ખોટી ચરમ ફટે, ધણી બહેનોને આવી જાતનાં કામકાજ કરતાં આવડે અને ધણી બહેનોને પૈસા સંજધી ફાયદો થાય, પણ અફસોસની વાત એ છે કે તમે તો એવો ઉપદેશ કરો છો કે શાળાઓમાં જવાથી શું વળે ? જાણું બહુવામાં શું વળે ? દરજીપણું સીખ્યાથી શું મોટો ફાયદો થઈ જાય ? અને લાંબા દામ કરીને બાપણો કરવાથી શું વળે ? આવી રીતે કેળવણીની વિરૂદ્ધની વાતો કરો છો તથા જીંજોને આજળ વધતી અટકાવવાની વાતો કરો છો. અને બીજી તરફથી કહો છો કે ફૂલેલી ચોળાઓ ન પહેરવી જોઈએ. પારસણો જેવાં આખી બોંધનાં પોસકાં ન પહેરવા જોઈએ ચાર આંગળની ચોળાઓ ન પહેરવી જોઈએ. પાતળાં કપડાં ન પહેરવો જોઈએ. અને સિપાઈ જેવાં લાગે એવાં લુગડાં છોકરાને ન પહેરાવવા જોઈએ; આ તમારા ઉપદેશનો સાર છે. પણ કાઢીજી ! હવે તે કાંઈ એવું ચાલી શકે ? તમે એક તો શું પણ તમારા જેવાં એક માખ બહુ કદી એવો ઉપદેશ આપવાવાળા

હોય તેપણુ યાદ રાખજો કે એ લામ જણાવુ પણ કાંઈ ચાલી શકે નહિ એવો જા-
માનો હવે એવી જાતની ફેરવોની બાબતમાં આવવો જાય છે. માટે હવે તમારે તમારા
ઉપદેશની બાબતમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ અને આપણી બહેનોને સાચો ફાયદો થાય એવો
ઉપદેશ તમારે આપવો જોઈએ.

કાકીજી ! નવી જાતનાં કપડા તથા દાગીના નહિ પહેરવો. તમારો ઉપદેશ ક્યારે
કામ આવે એ તમને ખબર છે ? જો સાહે વરસ વહેતાં તમે એ વાતો કહી હોત તો એ
વખતના લોકો તમારી વાતો કશુંક દરી શકત. એ વખતના સારા સારા ગણુતા માણુ-
નો પણ મન આપત. માત્ર દાદા કહેતા હતા કે અમારા કુળીઆમાં એક દેશાઈ રહેતા
હતા. તેના નાના ભાઈની વડુ સાહે તેણે અમદાવાદી કીનજામના દેશાઈ કમખા શીવજી-
વ્યા. તે કમખો પહેરીને એક દિવસ તે બાઈ કુવા ઉપર પાણી ભરતી હતી એ વખતે
કુવા ઉપર બીજા પુરુષો ન્હાતા હતા તે જોઈને એ બાઈના જોડેને જાડુ ગુરસો લાગ્યો કે
અહીં કુવા ઉપર પુરુષો ન્હાય છે તેવે વખતે આવે. કમખો પહેરીને વડુ પાણી કેમ
ભરે ? જો કે તે બિચારી વડુએ સજ્જનો ગળુજ મોળો ધુમટો કાઢ્યો હતો. છતાં પણ
કુવામાંથી પાણી ભરતી વખત દાય ઉચો કરવો પડે તેથી એ બાઈના કમખો દેખાઈ
જતો હતો. તે માટે તેના જોડે કુવા ઉપર ન્હાતુ જાડુ મુકી દીધું અને ઘેર જઈને ધો-
તાની માને કહ્યું કે વડુ સાહે નવા કમખા શીવજીવ્યા છે તે મારે જોવા છે માટે લાવો.
એટલે ડાહ્યાએ પોતાના દીકરાની વડુના દેશાઈ કમખા બતાવ્યા તે જોઈ દેશાઈએ તે
કમખાએને ચૂલામાં નાખી દીધા અને પાંચ મિનિટમાં કમખાઓ બાળી નાખ્યા. એ
જોઈને ડાહ્યા બિચારી ગભરાઈ ગઈ અને કહેવા લાગી કે લાઈ ! ભાઈ ! આ શું કરે છે ?
ત્યારે તેણે કહ્યું કે રાંડે આવ્યા કમખાઓ પહેરીને કમખા બતાવવા સાહે પુરુષોના દેખતાં
કુવા ઉપર દાય ઉચો કરે એવા કમખાઓ આપણા ધરમા જોઈએજ નહિ ધરની બાહર
રાખવી છે કે વડુએને વહી જવા દેવી છે ? આમ કહીને બાઈની વડુનાં માથાપને ગમે
તેમ ગાવો દેવા લાગ્યા. પણ તેમાં એ વખતે બિચારી વડુ કાંઈ બોલી શકી નહિ કે તેનો
વર પણ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ અને ડાહ્યા પણ કાંઈ બોલી શકી નહિ. એવો પણ
એક જમાનો હતો. એવા જમાનામાં જો તમે વર્ષા હોત તો તમારો ઉપદેશ કામ લામન
પણ કાકીજી ! હવે તો જમાનો ભૂલો છે. તમારું જાણે તો તમે ધણીએ અમારાં પોલકાને
બાળી મૂકે પણ અમારા શુદ્ધ હવે પાધરા છે એટલે તમારું કાંઈ ચાલે તેમ નથી ધખરની
ક્યાથી અમારા વર કાંઈ અમારા પોલકાને બાળી દે નવા નથી પણ જાણે નરી નવી
જાતનાં પોલકાં ન પહેરતાં હોઈએ તો પરાણે પરાણે તેઓ પહેરાવે છે એટલે હવે તમા
રો એવો નકામો ઉપદેશ અમને શું કામ આવે ? માટે હવે તમારે તમારા ઉપદેશની
રીતમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. અને પરમપુણ્ય ધરમાતમાએ તમોને ઉપદેશની જે શક્તિ
આપેલી છે તેનો કાંઈક સદુપયોગ ચાલે તેમ કરવું જોઈએ.

કાકીજી ! હાલની પોલાકની ફેરવોની વિરુદ્ધે તમારો ઉપદેશ ક્યારે કામ લાગે એ
તમને ખબર છે ? એ ઉપદેશ કામ લામન મટે પચાસ વરસ જમાનાને પાછળ દહાવવો
જોઈએ. પણ યાદ રાખજો કે એ કાંઈ જની શકે તેમ નથી મારી દાદી કહેતા હતાં કે

અમારા ગામમાં એક દુનમ હતો તે જરાક પૈસાવળો હતો એટલે નેને મન ધમું કે મારી બાઈડીની સાર પટોળું લઈ પહેરવું તો ઠીક. એ વખતે પાટણનાં પટોળાં વખ-
જુતાં હતાં અને મોટા ધરના લોકો એ વાપરતા હતા. એ પછી દુનમલાઈ કાંઈ સહેરમાં
ગયા ત્યાંથી પોતાની બાઈડી સાર પોતાના ધરના પૈસાથી એક પટોળું લઈ આવ્યા. એ
પટોળું તેની બાઈડીએ હજુ પહેર્યું નહોતું એટલામાં તો ગામમાં વાત ફેલાણી કે રામભો
વાળું પોતાની બાઈડી સાર પટોળું લઈ આવ્યો છે. એ વાત આગળ વધતાં વધતાં
ગામના મહાજનના શેડીઆઓને કાને ગઈ ત્યારે તે શેડીઆઓએ મળીને વિચાર કીધો.
કે મહાજનની બાઈડી પટોળાં પહેરે કે દુનમની બાઈડીની પટોળું પહેરીને નીકળે ? જ્યારે
દુનમની પણ પટોળાં પહેરે ત્યારે પછી જાહેર વાણીઆની ને દુનમનીની ઓળખાણ
શી ? માટે એને કાંઈક ઉપાય કરવો જોઈએ, એમ વિચાર કરીને તેઓએ રામલા દુનમને
પોતાની પાસે લેડાવ્યો અને કહ્યું કે અદયા રામલા ! અમે સાંભળ્યું છે કે તું તારી બાઈ-
ડીને પહેરાવવા સાર પટોળું લઈ આવ્યો છે એ વાત સાચી કે ? હાવ તો ખરા જોઈએ
કહું છે ? કેટલાક રૂપિયા આપ્યા ? કાંઈએ કળી લીધી કે વાજળી કીંમતનું છે ? હાવ
હાવ જોઈએ તો ખરા. એમ કહીને તે દુનમ પાસે પટોળું મંગાવ્યું ઓળખાવ્યું. દુનમ
બિચારો જરાક બહીતો બહીતો અને જરાક રાજ યતો યતો પટોળું લઈ આવ્યો. ને તે
શેડીઆઓને બતાવ્યું એટલે ને શેડીઆઓએ તેને ઉકેલ્યું અને નેને ચીરીને કટકા કરી
નાખ્યા. એ જોઈને બાપડો દુનમ ગભરાઈ ગયો અને કરગરીને કહેવા લાગ્યો કે માબાપ
આ શું કરો છો ? ત્યારે પટોળુ ફક્તાર વાણીઆએ કહ્યું કે રાંડના ! તારી બાઈડી પ-
ટોળું પહેરીને ગામમાં ફરશે ? કાંઈ દી દુનમનીએ પટોળાં પહેર્યા છે ? શું જોઈને પટોળું
લઈ આવ્યો ? તું તો હવે કાટયો. તને ગામમાં ઉભો કેણુ રહેવા દેશે ? જલદી મહાજન-
ની માફ માગ ને આ પટોળું બાળા કે નહિ તો ગામમાંથી કાઢી મૂકું. એ પછી તે
બિચારા દુનમે મહાજનની મારી માગી અને ફાડેલા પટોળાના ચીરા પોતાને ઘેર લઈ
અપો. તેમાં એ બિચારાની હાલ કે રૂપિયા સંમળનાર કેલ નહિ. વહીવટદાર આજળ
વહીવટદારની દુનમત કરતાં કરતાં તેણે એ વાત કહી. ત્યારે વહીવટદાર આહેણે કહ્યું કે
તું એજ લાગતો છે. મહાજને તને ઠીક શિક્ષા કરી. અધેડા ! એટલે વિચાર ન આવ્યો
કે ધાસ કાપવા જય તેવી દુનમનીએ તે કાંઈ પટોળાં હોય ? પટોળાં તો શેડાણી-
ઓને શોભે.

કાઠીજી ! જ્યારે આવો કાળ હતો તે જમાનામાં જો તમે એમ કહેતાં હોત કે
ધોળણુ આવ્યાં હુઝાં પહેરે છે ને ઠીક નહિ. ધોળવાળાની બાઈડી આવું ધોળકું પહેરે
છે તે ઠીક નહિ. દરજણુ આવેલો બધો ભગડો કરીને ફરે છે તે ઠીક નહિ અને મોચણ
ના હાથમાં આવી નવજળી નાગરદાસની વહુના જેવી બંગડી હોય કે ? એમ કહેત તો
તે ચાતી રાકત પણ આજના વખતમાં તમે એવી વાતો કરો એ કાંઈ ચાતે ? માટે
હવે તો તમારે સમય વિચારવો જોઈએ જેણે આવી જતના લોકોને તમે એમ કહી
શકો કે બહેનો ! તારે ધંધાને શોભે એવાં કપડાં તમે વહેરે તો સાર. તમારે ધરનાં

એ સાંભળીને કાપીજી બહુ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયાં થોડી વાર પછી તેમણે કહ્યું કે લક્ષિતાવદુ, તમારી વાત તો સાવ સત્તી છે. પણ મારાથી મારી ટેવ કાંઈ થડીકમાં મૂકાય તેમ નથી. તોપણ હવે હું એ બાબતમાં જેમ અને તેમ ચોક્કસી રાખવાતી તજવીજ કરીશ. એ પછી લક્ષિતાદેવીએ કહ્યું કે કાપીજી! કાંઈ વધારે પડતું કહેવતું હોય તો માફ કરજો. પણ મારા મનમાં ઘણા દિવસ થયાં તમને આ બાબત કહેવાની ઇચ્છા હતી પણ પ્રુષ્ઠા દીલે કહી ચકતી નહોતી પણ આજે તો જોગ મળી ગયો ને મનમાંથી દિમ્બત આવી ગઈ, એટલે આ બધી સાચી વાતો તમને કહી દીધી છે. 'તેમાં માફ' લાગે તો માફ કરજો હું તો તમારું બચ્ચું છું.

એ સાંભળીને કાપીજીએ કહ્યું કે મારા લાલ સાધવાના વાવટા ઉડાવવાવાળી વદુ તો મને મૂળની મળી છે. હોં! હા, પણ આજના જમાનામાં એવીજ વદુઓની હવે અમારા દીકરાઓને જરૂર છે. પ્રશ્ન તમેને સુખી રાખે. એમ કહી કાપીજી એ બાબત ઉપર વિચાર કરતાં કરતાં ત્યાંથી રવાના થયાં.

ત્રીધન:

સીતા પિયરમાંજ રહેતી હતી. તેની પણ પુંજમાં માત્ર તેનું પંદરું હતું. આ પ્રમાણે ત્રીધનની કિંમત સીતાએ આ સમયે આ દુઃખી બાકીઓને ઉદરપોષણમાં સદાશ્રૂત થઈ, તેઓને અત્યંત કષ્ટાસ અવસ્થાના અનંત ખાણમાં પડતાં બચાવ્યાં. ન્યાત વરા વિગેરે કામની કામધુમનો કરજ કરીને મનમાંનો ખરજ કરી માત્ર પક્ષાં જેવી અમત્સની બાબતજ આજળ ઉપર મુલતવી રાખવા કરતાં, આવા કૌલકાગ્યમાં શરીરને શોભાવનાર અને દુર્ભાગ્યમાં શરીરને નિભાવનાર ત્રીધનને માટે પ્રથમ બદાયસ્ત કરવો એ અગત્યનું છે. પરિમના દેશીઓ છંદગીનો વીગો પણ ઉતરાવે છે; પણ આપણે તો હાલમાં અતોભટ્ટ અને તતોભટ્ટ જેવા થયા છીએ. ન વીગો કે છાગીનો આ ઉપરથી અંધ નથી સમજવાતું કે ત્રીધન માટે મ્હેણી રકમજ જોઈએ. એક સામાન્ય પંક્તિની મનુષ્યથી થોડે થમે મેળવી શકાય અને જીવનું પોપણ થાય, એવી રકમ હોય તો આપણાં સમજી પણ હાવમાં ડગલે ડગલે મૂંઝતાના અવવાદને પાત્ર થએલા-આર્ય વડીલોનો જેતુ સાર્થક થશે.

આદર્શજીવન:

“શુદ્ધ જીવન, પ્રુષ્ઠું મન, નિર્મળ અંતઃકરણ, ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધિ, નિવિશિષ્ટ આત્મદષ્ટિ, સામાન્ય લાઠુકાવ, કોઇને પણ સલાહ અને સિસુણ આપવાનો અને લેવાનો હિમંગ, પોતાને ધવલા અન્નાયની દિમ્બતભરી સદ્નયોચતા, પોતાના સિદ્ધાન્તો બહાર કરવાની નિડતા, બીજાઓપર ચતા ગેરબ્યાજીવી દુઃમત્રાઓનો નિર્ભય બચાવ કરવો, અને પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં કહેવા પ્રમાણે મનુષ્યની અભિરુદ્ધિ અને સંપૂર્ણતાના લક્ષ્ય તરફ અંધશ દ્રષ્ટિ આ બધાં જીતાસુને હૈલીતનના મંદિરપર ચડવાના દારના મુવર્જુનાં પગથીઆં છે.”

મીતમલાલ ધીરજલાલ ફત ‘કુમુદવંદ’

અમારા મામમાં એક દળમ હતો તે જરાક પૈસાવાળો હતો એટલે તેને મન થયું કે મારી બાઈની સાર પટેળું સહ પહેરાવું તો ઠીક. એ વખતે પાટણનાં પટેળાં વખ-જાતાં હત્યા અને મોટા ધરના લોકો એ વાપરતા હતા. એ પછી દળમભાઈ કાંઈ શહેરમાં ગયા ત્યાંથી પોતાની બાઈની સાર પોતાના ધરના પૈસાથી એક પટેળું સહ આપ્યા. એ પટેળું તેની બાઈનીએ દણ પહેર્યું નહોતું એટલામાં તો મામમાં વાત ફેલાણી કે રામલો વાળદ પોતાની બાઈની સાર પટેળું સહ આપ્યો છે. એ વાત આગળ વધતાં વધતાં ગામના મહાજનના શેડીઆઓને કાને ગઇ ત્યારે તે શેડીઆઓએ મળીને વિચાર કીધો કે મહાજનની બાઈની પટેળાં પહેરે કે દળમની બાઈની પટેળું પહેરીને નીકળે ? જ્યારે દળમની પછુ પટેળાં પહેરે ત્યારે પત્ની બાઈણુ વાણીઆની તે દળમનીની ઝોળબાણુ થી ? માટે એનો કાંઈક ઉપાય કરવો જોઈએ. એમ વિચાર કરીને તેઓએ રામલા દળમને પોતાની પાસે તેડાવ્યો અને કહ્યું કે અરબા રામલા ! એમ સંકીર્ણ છે કે તું તારી બાઈ-નીને પહેરાવવા સાર પટેળું સહ આપ્યો છે એ વાત સાચી કે ? સાવ તો ખરા જોઈએ કંઈ છે ? કેટલાક રૂપિયા આપ્યા ? કાંઈએ કળી લીધો કે વાજળી કીંમતતું છે ? કાંઈ સાવ જોઈએ તો ખરા. એમ કહીને તે દળમ પાસે પટેળું મંગાવ્યું જોણીએ દળમ બિચારો જરાક બહીતો બહીતો અને જરાક રાણ થતો થતો પટેળું સહ આપ્યો ને તે શેડીઆઓને બતાવ્યું એટલે તે શેડીઆઓએ તેને હાકલ્યું અને તેને ચીરીને કટકા કરી નાખ્યા. એ જોઈને બાઈએ દળમ મકરાઈ ગયો અને કરગરીને કહેવા લાગ્યો કે માબાપ આ શું કરો છો ? ત્યારે પટેળું ફક્તાર વાણીઆએ કહ્યું કે શંકના ! તારી બાઈની પ-ટેળું પહેરીને મામમાં ફરશે ? કાંઈ દી દળમનીએ પટેળાં પહેર્યા છે ? શું જોઈને પટેળું સહ આપ્યો ? તું તો હવે કપ્પયો. તને મામમાં ઉભો કેજી રહેવા દેશે ? જલદી મહાજનની સાફ માગ ને આ પટેળું બાળી દે નહિ તો મામમાંથી કાઢી મૂકશું. એ પછી તે બિચારા દળમે મહાજનની મારી માગી અને ફાંદલા પટેળાના ચીરા પોતાને ધેર લઈ ગયો. તેમાં એ બિચારાની દાદ કે રૂપિયા સંમળનાર કાંઈ નહિ વહીવટદાર આગળ વહીવટદારની દળમત કરતાં કરતાં તેણે એ વાત કહી. ત્યારે વહીવટદાર સાહેબે કહ્યું કે તુ એજ લાગતો છે. મહાજને તો ઠીક, સિક્કા કરી. તપેડા ! એટલો વિચાર ન આપ્યો કે લાસ કાપવા તપ તેવી દળમનીએ તે કાંઈ પટેળાં હોય ? પટેળાં તો શેડીઆઓને શોભે.

કાઠીજી ! જ્યારે આવો કાળ હતો તે જમાનામાં જો તમે એમ કહેતાં હોવ કે ધોળજી આવાં લુગડાં પહેરે છે તે ઠીક નહિ. ધોડાવળાની બાઈની આવું પોશકું પહેરે છે તે ઠીક નહિ દરજી આટલો જયો વસતો કરીને ફરે છે તે ઠીક નહિ અને મોવજી ના હાથમાં આવી નવલખી નાગરદાસની વહુના જેવી બગડી હોય કે ? એમ કહેવ તો તે ચાલી રહત પછુ આજના વખતમાં તમે એવી વાતો કરો એ કાંઈ આવે ? માટે હવે તો તમારે સમય વિચારવો જોઈએ જેલક આવી જતના લોકોને તમે એમ કહી શકો કે અરેનો ! તારે પહેાને શોભે એવાં કપડાં તમે પહેરો તો સાર. તમારે ધરનાં

લીલાવંતીની લીલા અપાર, નથી સમાતી કંઈ એ સમાર.	૧૬
રસિક રમણિક રોઝાં રડતાં, વિનોદારી વાટે ઘાટે વહતાં.	૧૭
અતુરલક્ષ્મી તે ચાડીએ કરતી, અચલ બિખારે અગે કરતી.	૧૮
અતીલક્ષ્મીને “લક્ષ્મી” થી વેર, “કમળા” જ્યાં ન કમળાને ઘેર.	૧૯
બીરલક્ષ્મી છે બ્હોલણુ ખીલાડી, મહાલક્ષ્મી છે જનમની બાડી.	૨૦
હીરાલક્ષ્મી થાં કરિયે વખાણુ ? કાળો ચળકતો આરસેદાણુ !	૨૧
વૈકુંઠગૌરીનાં ગૌરવ કેવાં ? કામ-કન્યા કે કામર જેવાં !	૨૨
ત્રુતિગૌરી ચૂડેલ અવતરિયાં, નખ-શિખ “અતુરા-અરિત્ર” નાં ભરિયાં.	૨૩
સ્વરૂપ-સુંદરી રૂપ કહો કેવું ? ભાલવ રણી જાણુવંતી જેવું.	૨૪
ભાનુમતી રાધુ-અબ્યો બાણુ, જાણુ કટકની કામલા ખાણુ !	૨૫
વીજળી વદનનો ભેદ અખકારો ગાંધેવ-ગૌરી કરે છે ખુખારો.	૨૬
હર્ષિ કહે છે “આવો બહેનિ ‘હરખ’” દૂ ને તું બે મદારા સમ સરખ.	૨૭
“બળે લોક કરે છે લવારો, વિચાર-આચાર આપણો ન્યારો.	૨૮
કૃષ્ણકુમારી કેવું કરતાં ? ન્યાં ત્યાં એશિયાળાં બિદર કરતાં.	૨૯
સદ્ગુણસુંદરી કુણીયુ ગણતાં, કુણ્યાં સેવને ધારદ બણતાં.	૩૦
પ્રભુવદન ખોડિયાં રીસાળ, પ્રસન્નવદન પાવક ઠેરી આળ.	૩૧
સુલક્ષ્ણોનાં સક્ષણ ખેટાં, ભેડી જગતે જડે નહિ ભેટાં.	૩૨
કળાવંતી કલહનો કાહર ખાલે, વડવાડ ધરમા ને બહાર.	૩૩
હુરીગંગા અતિશય અદેખી, રીવજગને મટિયણુ દેખી.	૩૪
વનિવર વરને વિશેષના બહાણી-છળિયા પ્રુઠે જાપરે ચાલી.	૩૫
સુવદનાનું વદન અંખી ભોતાં, કપી-કાતા રતનવદુ શેતાં.	૩૬
“રખે ‘પિયુજ’ અમેને પરહરો, રોકે ‘સ્વામી’ સુવદનાને વરો.”	૩૭
દયા દિલમાં દેવે નહીં ધારી, સર્જિ વાનરી વેપે એ નારી.	૩૮
ગની-હીણુ ગોદાવરી ગરી, મંદાકિની મદન-પ્રિયા મંદી.	૩૯
નર્મદાનાં નખરાં જલુ ખોટાં, કળે કઠિયારાં મનસુખા મહોટા.	૪૦
જમના બહેન જનમારો જળેલાં, જમનાં બહેન છે નામ મળેલાં.	૪૧
ભુરી ભટોલ બહાવરી બૂંડી, કલિયાબેર છે કડેલા કૂડી.	૪૨
ખચુ બહેકેલ જુખક બિલાડી, મુખ-સ્વાદે મુખી આંધી સાડી.	૪૩
વધુ વિરતારે સરશે ધું કાજ ! આજું લખતાં લાગે મને લાજ.	૪૪
ગુણજનને ધણે રૂં કહિયે ? ચોડું કહેતાં માની ધણું લખ્યે.	૪૫
વાણી વિષવત સાગે જો મદારી, માંચું નમી, નમી, મારી તમારી.	૪૬
નામ શોખિતા સદ્ગુણ ધરશે, સજ્જન સંસારે સુજસં વરશે.	૪૭
સદ્ગીરામ કહે આશિષ મદારી, પુરો હપરી આસ તમારી.	૪૮

વિદ્યાકલા-વૈદક.

પાકશાસ્ત્ર.

૧.

લેખક: શ્રી. વસન્તગૌરી-અમરેલી.

ફરશી પુરી:

અર્ધો શેર મગની ઊઠી દાળ સાફ કરી, ચોખ્ખા ઠંડા પાણીમાં તેને ઝોઝામાં ઝોઝા ચાર કલાક સુધી પલાળી રાખવી. ત્યાર પછી તેને વારવી, પછી તદ્દન ઝીણી ન કરવી. તે વાટેસ દાળમાં લીંદુ નાળિયેર એક (લીંદુ ન મળે તો પાણીવાળું લેવું) ખમણીને તથા કાચમીર, આદુ, લીલાં મરચાં, લીંદુ, અને તલ થોડા પ્રમાણમાં નાંખવું; અને આ મશાલો તેમાં મેળવવો. બરોબર અંદર મળી જાય એક ઘાપ એટલે-લોઢાની કદામમાં તેલ મૂકી, તે ગરમ ઘાપ ત્યારે, -તેમાં પેદા બનાવેલું દાળતું પુરણ વધારવું. પછી તેની ઉપર દળેલું મીઠું, દળદર, હાંગ, વગેરે નાંખી, તેને તવેતા વડે ખુબ ઢાળ્યાં કરવું. જ્યારે સાવ છૂટું પડી જવા આવે એટલે નીચે ઉતારવું.

શેર એક મેશાને લોટ લખને તેને મુઠીમાં (મુઠી) પડતું મેંધુ લેવું. પછી તેને દૂધ અથવા પાણીથી બાંધવો અને ખુબ મસળીને તેના લુવા કરવા ત્યાર બાદ તે લુવાના જેવડાજ લુવા પેસા પુરણના પછી કરવા. પછી લોટના લુવાની પુરી વણવા માંડવી અને નાની ઘાપ એટલે તેમાં પેસેા પુરાણનો લુવા મુઠી તેની બાલુઓ વાળી, ચપટો ગોળ ફરીથી કરી, પોચે હાથે માટી કરવી. અને લાવડામાં તેલ મુકી તેને છુટી છુટી તળવી.

આપણા દેશમાં આ પુરી જવલ્લેજ બેવામાં આવે છે, પણ યાવ છે વણી સારી. વળી મહેનત પણ બહુ પડતી નથી. માટે બહેનોને તે બનાવટ અજમાવી બેવા બસામણ છે.

બટાટાની છીન:

બટાટા શેર એક લેવાં. તેને હોલી ખમણવા. પછી શેર અર્ધો મગફળી (માંડવી) ની શીંગે લઈ, તેને ચુકા ઉપર ફરી રોટી તેનાં હોડાં કાઢી નાંખવા. અને તેને ખારીક બૂકો કરવો.

હવે બટાટા ખમણ્યા હોય, તેને ચોખ્ખા પાણીમાં ઘોષ નાંખવા. અને દાળીને તેમાંથી પાણી ટાડી નાંખી તે અને મગફળીનો બૂકો મેળવી, તેમાં આદુ, કાચમીર, તલ, ટેપડું, લીલાં મરચાં, લીંદુ, મીઠું, દળદર, હાંગ, વગેરે, જરૂર પડતું નાંખી, ચૂકે ઠંડામાં તેલમાં મૂકી વધારવાં.

૨.

લેખક: શ્રી. અરુણાલક્ષ્મી-અમદાવાદ.

વેઢમી-ચણાના લોટની:

ચણાનો લોટ અર્ધો શેર લેવો. તેને પાતેર ધીમાં આંધે તાપે રોકવો (સાંતળવો) પછી તેમાં શેર એક દૂધ નાંખવું. દૂધ બળી જાય પછી પોણાશેર સાકરિયા આંડ તેમાં

નાંખવી. અને તેનું પુરણ કરવું. આ પુરણમાં અડધી લીલા (પાણીવાળા) ટોપરાની કાચનીનું છીન નાંખવું. પોણોશેર થઈને સોટ લેવો. તેને થીનું મોણુ દેવું. પછી તેને દૂધે બાંધી પુરી વણવા જેવી રીતે કરવી. તેની પુરી કરીને તેની વચ્ચે પુરણનો જુવો મુકીને બધી બાજુએ ચપટી ગોળવાળી દેવી. તે પછી તેને ફરીથી વણીને ઘીમાં તળવી.

૩.

લેખક: સૌ. “ કુર્સાઈઝર બાદક બ્રાહ્મણ-પતની.”

પુરણપોળી: વેદમી તુવેર દાળની)

શેર એક તુવેરની દાળને પોઈને, ચુકા ઉપર પાણી ઉઠાળી, આધારણ બરાબર થાય ત્યારે ઝોરી દેવી. એ પછી દાળ ચડી રહે ત્યારે તેમાંથી પાણી કઢાડી લેવું અને અંદર રહેલી દાળને ખુલ્લું છુટવી. પછી અંદર શેર એક દળેલી સાકર (ખાંડ) નાંખવી. અને હલાબા કાઢવું. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી આવે (પુરણ) તૈયાર થાય ત્યાં સુધી કરવું. પછી તેમાં વાટેલી એકચી નાંખવી. અને થડેના લેટને જુવો લાઇ નાની રોટલી કરી તેમાં આ તૈયાર થયેલા પુરણનો જુવો મુકવો તથા તેને ચપટી ગોળ વાળી, તેની રોટલી બનાવી તથા ઉપર રોકવી.

ઓસાણુ:

દાળ ઉપરથી કઢાડી લીધેલા પાણીનું ઓસાણુ, લુદા વાસણમાં રાઇ, મેથી, મરચું મુકી વધાર કરી, તેમાં ઉકાળવું. જરા ખટાઇ, ગોળ, અને થોડો ચણાનો સોટ નાંખવો તથા કોપમીર, આદુ, મરચાં, કોપરાનો જીન વગેરે નાંખવું.

દક્ષિણી કોશમ્બીર:

રાપતામાં અને કોશમ્બીરમાં ફરક એટલો છે કે રાપતામાં વરિલી રાઇ આવે છે અને કોશમ્બીરમાં ન આવે.

પતાસાની કે મગમીર:

નાનાં નાનાં પતાસાં લઈને ઘીમાં એક બે એક બે તળી લેવા પછી તેને ઘટ (પાણી વિનાના) હાથમાં બીંજવવાં અને તેમાં થોડુંક મીઠું નાંખવું. તેસર પછી જરા નાંખવું.

૪.

લેખક: એક જીહન—અમદાવાદ.

રતાળુનો લાડુ:

રતાળુ (ગર અરધી) થોડું હોમ તેને જડો ભાગ લેવો ત્હેને બીનું કરીને લુગડું લપેટવું. ત્હેના ઉપર માટી ચોપડી. પછી ત્હેને દેવતાની ભરસામાં બાંધવા મુકવું. બાંધાવ એટલે કઢાડી લેવું સાધારણ ટાડું પડ્યા પછી, ઉપરથી છોડાં ઉમેરી નાંખવાં. પછી ખાંડેલું રતાળુ હોમ, ત્હેને છુટા કરવો, પછી એવી રીતે કે ત્હેના લોચા ભગવા દેવા નહી. ત્હેમાં ભોમએ તે પ્રમાણમાં થી તથા છુર (ઝીણી ખડ) નાંખવું અને એવચો પાવલીતર વાડીને નાંખવી. પડી લાડુની ગોળા વાળી.

રતાળુનો ખારો લાડુ પછુ ચાવ છે. ત્હેમાં તેલ, મીઠું, ઝર તથા આદુ અને લીલાં મરચાં ખાંડીને નાંખી, લાડુ વાળવો.

પાપડાં (ખટાટા-શકરિયાં-રતાળુના).

અર્ધોશર ખટાટાને ઢિનાપાણીમાં સારી પેટે બાફવા. બફાવ એટલે ત્હેને ફેણી નાંખવા, ફેણી નાંખીને પછી ત્હેને ખુબ ચોળા નાંખવા. ખટાટાની ઠણી રહેવા દેવી નહીં. ત્હેમાં મીઠું, છૂંદ તથા મરી ભેંધએ તે પ્રમાણે નાંખવું. પછી ત્હેને ખુબ શીણવું. શીણીને ત્હેના લુવા કરવા પછી થાળીમાં તેલ ચોપડી ફાવવતી થાપડવા અને તે થાળીમાં તડકે ચુકવી. તે પાપડ ચુકાવ એટલે ઉખાડી લેવા અને ત્હેને તેલમાં તળીને વાપરવા તેવીજ રીતે શકરીયાં તથા રતાળુના પણ પાપડ થાય છે.

કાચાં કેળાંનો લાડુ:

કાચાં કેળાં નંગ ચાર લાવીને ત્હેને થાળીવતી છોલી નાંખવા. પછી ત્હેના પીતા પાડવા. પછી ત્હેને ધીમાં તળવા. તૈયાર થાય એટલે નીચે કિતારીને બાગી નાંખવા એમાં ઘી તથા છૂંદ ભેંધએ તે પ્રમાણે નાંખવું. અને અડધાભાર એળચી વાડીને ત્હેમાં નાંખવી અદામની મીઠેનાં ફાંટરાં કદી નાંખી તેના કડગ કરીને ત્હેમાં નાંખવા અને ત્હેને લાડુ વાળવો.

ખટાટાની નેન (નાન) ખટાક:

ખટાટા શેર અર્ધી લઈ ત્હેને ખુબ બાફવા. બફાવ એટલે ત્હેને ફેણીને ચોળી નાંખવા ત્હેમાં મીઠું, છૂંદ તથા કાકડુ મરચાં તથા ચારેક રૂપિયાભાર મીઠું દહીં નાંખવું. અને ત્હેને ખુબ શીણવું. પછી થાળીમાં તેલ ચોપડી ત્હેમાં પતાસાં જેવડાં ચુકતાં પાડવા. ત્હેના ઉપર બરોબર ભેંસતી થાળી દોળીને ઉપર નીચે દેવતા ચુકવો આ ચુકતાં બળી ના જાય માટે ભેંસતો રહેવું. લાલ થાય એટલે થાળી નીચે ઉતારી દેવી. અને ટાકી પડે એટલે ચકાતો ઉખાડી લેવા.

ભરત ગુંથાણુ.

૧.

લેખક બહેન પ્રકાશવતી મજમુદાર.-મુંબઈ

નાનાં છોકરાંના પગનું મોજી:

આ મોજી જે રમથી બનાવવામાં આવે છે: ગમે તો સફેદ અને પીન્ક અથવા સફેદ અને બ્લુ રંગ લો. સફેદ રીંગલ ભરફીન ઢિન આંધો આંધિસ અને આંધો આંધિસ કાંઈ પણ પસંદ પડતા બીજા રંગનું લો. લોહાના સોયા ૪ ભેંધવું.

આ મોજી તળીયાના બામધી, અડધ થાય છે. એક સોયાપર રંગીન કનકી ૭૩ ટાંકા મીડી અને સાત હાર કાઢી ગુથો. ૮ મી હાર ૨૭ ટાંકા સાદા ફેરવો અને તેજ સોયાથી ૨૭ ટાંકા રાંધા પાછા ગુથો. ૧૦ મી હાર-પહેલા ટાંકામાં બે વખત ગુથી એક ટાંકા વધારો ને દારના છેડા સુધી સાફું ગુથો અને એક ટાંકા બીજા સોયા પરનો ગુથો ને લિધલાવો.-ફેરવો અને પાછું ગુથો. ૧૨ મી હાર-આગળ પ્રમાણે એક વધારો ને દારના છેડા સુધી સાફું ગુથો અને છેડા તરફ ૧ ટાંકા વધારી તેને સાંધો ગુથો ફેરવો અને પાછું ગુથો. ૧૪ મી હાર-૧૭ મી હાર પ્રમાણે ગુથો. ૧૬ મી હાર ૧૨ મી હાર પ્રમાણે ગુથો.

હવે એટલી તરફ વધારતું નહીં. તમારા દરેક સોપાપર ૩૯ ટાંકા થાય ત્યાં સુધી ૧૦ મી અને ૧૨ મી દાર પાછી ગુથો. ૧૫ એવડી દારો ગુંથાયા પછી ૨૭ ટાંકા બંધ કરો. અને અંગુઠા માટે ૧૨ ટાંકા ગુથો. છેલ્લા ટાંકાની નીચે પડેલો દારો ઉંચો અને તેને સાદો ગુથો અને પછી છેલ્લા ટાંકા પર કાઢો. આથી અંગુઠા તરફ ખરાબદાર થશે પણ વધશે નહીં.

ગુંથણ ફેરવો. અને પાછું ગુથો. પાંદડી તરફ કીનારી બનાવવાને ૪ ટાંકા નવા બનાવો. આ દુર પાછી સાદી ગુથો અને છેલ્લા તરફ બીજા સોપાપરનો ૧ ટાંકા ગુથી ઉપલાવો-ફેરવો અને પાછું ગુથો. બીજા દુરના છેલ્લા તરફ છેલ્લા ટાંકાની નીચેનો ઉત્તરનો દારો ઉંચો અને તેને ગુથો અને છેલ્લા ટાંકા ઉપરથી કાઢો, ફેરવો અને પાછું ગુથો. છેલ્લી બે દારો અંગુઠાની આડી ડબલ સાત દારો થાય ત્યાં સુધી ગુથો, કીનારીના ૪ ટાંકા બંધ કરો. ૧૨ ટાંકા સાદા ગુથો છેલ્લા ટાંકા નીચે પડેલો ઉત્તરનો દારો ઉંચો અને તેને ગુથો અને તેને છેલ્લા ટાંકાપરથી કાઢો અને પાછું ગુથો. ૨૭ ટાંકા નવા બનાવો.

૧ લી દુર-૩૬ ટાંકા સાદા ગુથો ઉત્તરનો પડેલો દારો ઉંચો અને તેને ગુથો અને છેલ્લા ટાંકા ઉપરથી કાઢો પાછું ગુથો. ૩૯ દુર છેલ્લા તરફ બે ટાંકા રાખી બાકીનું સાદું ગુથો-૧ ટાંકા સેરવો. બીજા સોપા પરનો ૧ ટાંકા લઈ ૨ ભેગા ગુથો. સેરવેલો ટાંકા ઉપલાવો અને પાછું ગુથો. ૫ દુર-છેડે ૨ ટાંકા રાખી સાદું ગુથો. ૧ સેરવો, બીજા સોપાપરનો એક ટાંકા અને એક ઉંચો-૨ સાદા ભેગા ગુથો અને સેરવેલો ટાંકા ઉપલાવો. પાછું ગુથો. ૩૯ અને ૫ મી દુર-આઠ ડબલ દારો થાય ત્યાં સુધી ગુથો. બીજા ૪ દુરો એજ પ્રમાણે ગુથો પણ એટલી તરફ દરેક દુરમાં ૧, ટાંકા ઘટાડો. હવે મુંધલુની ડબલ ૧૨ દુરો થઈ.

બીજા સોપાપરની ત્રણ દુર મળીને ૧૫ દુર થઈ. બવળી બાલુએ ફેરવો અને બન્ને સોપા ભેગા રાખી ટાંકા બંધ કરો અને છુટને સહાયથી સીવો. છુટીના પટા માટે ૩-ટાંકા મરિડા અને મોળને નોંઘતી લંબાઈમાં ૧ સાદો, ૧ ઉંચો અને ૧ સાદો ગુથો. સ્લીપર (છુટ) વાળા બાગની પાછળથી પટાને ટાંકા. એક છેડાપર બટન ટાંકા અને બીજે છેડે મોળો રાખો.

મોળનાં ઉપલા ભાગ માટે સરેલ ઉત્તરની ત્રણ સોપાની દરેકપર ૧૦ ટાંકા ઘાડો. ૧ લી દુર-ગોળ સાદી ૨-૯-ગોળ; ૨ સાદા ભેગા; બે વખત-૪ વખત ૧ આટો, ૧ સાદો; બે વખત બે સાદા ભેગા ૧ ઉંચો. આ નિયમનીથી ફરી પાછું ગુથો. ૩-૯-ગોળ ૧૨ સાદા, ૧ ઉંચો; ૧૨ સાદા, ૧ ઉંચો; ૧૨ સાદા, ૧ ઉંચો; ૪ થી અને ૫ મી ગોળ દુર ૩૯ ગોળ દુર પ્રમાણે ગુથો. ૬ થી ગોળ દુર ૨૭ ગોળ પ્રમાણે ગુથો. બગીચાર તરફ થાય ત્યાં સુધી ફરી પાછું ગુથો. બે તરેહના ૨૫ ટાંકા બંધ કરો અને એની ઉપર ચાર તરેહ સુધી દારો ગુથો ને ટાંકા બંધ કરો. આ આગલો ભાગ છે.

ઉપલા ભાગને આગળના ગુથેલા વાળ સાથે રાખી અવલે પડેલી સીવી લો. સ્લીપરના બાજપર રંગીન રેશમથી આખી ગોળ દુર કરો. મોળને મથાળે એક સોપાથી કીનારી ગુથી મોલું પૂરું કરો આ મોળની રીત વાંચવા કરતાં, જો લખ્યા પ્રમાણે કરી નેવામાં આવશે તો એક ધણેજ સુંદર ઉપયોગી નહુને જરૂર થશે.

લેખક. સો. નર્મદા કારીરામ ત્રિવેદી—ખેરાળુ.

બાળક માટે ઉનની ટોપી:

ગુથવાની રીત—“ નાના બચ્ચાઓના માથાની ટોપી.”

સાધન—સોખડના પાતળા સોયા નમ બે ગુથાળીને સફેદ ઉન તોલા ૧૦ ચીરેહું
(પરસેલા ઉન હશે તો વધારે અનુકૂળ પડશે)

શરૂઆત—આ બધી સુંદર તરેહની બનાવટ આ ટોપી બે સોયાળી ગુથાળ
છે. સોખડના જરાક લાંબા સોયા પાતળા નંગ બે લાઇને શરૂ કરવી. ટોપી બના
વવાને માટે પહેલેથી કળીઓ મરિડા, બેકેક કળીના બેકેક ટાંકા માંડવે. છ મદિ-
નાના છોકરાની ટોપી માટે આશરે નવ દસ કળી જોઇએ. તે ઉન ચીરેહું ક.મ
લાગે, કારણકે આખા બિનની બનાવટમાં સફાઈ આવતી નથી.
નવ કળીના ટાંકા નવ સોયા ઉપર મરિડા.

બે લાઇન (હાર) સાદી ગુથો. હવે ત્રીજી લાઇન બેકેક ટાંકા બેકેક આટા સો.
એટલે બમણા ટાંકા થશે હવે એક લાઇન પર્લ એટલે બખીઆતી ને એક લાઇન પ્લેન
એટલે સાદી, એમ કરે,

પહેલી હાર—એક આટા લાઇને એક સાદો ને બીજો ટાંકા સાદો એમ હાર પુરી થતાં
સુધી કરે. પછી હાર પર્લ.

ત્રીજી હાર—એક આટા લાઇને એક સાદો ટાંકા ને પછી બે સાદા ટાંકા લુદા, એમ
હાર પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

ચાંચમી હાર—એક આટા લાઇને એક સાદો ટાંકા ને પછી ત્રણ સાદા ટાંકા, એમ હાર
પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

સાતમી હાર—એક આટા લાઇને એક સાદો ટાંકા પછી ચાર સાદા ટાંકા એમ હાર
પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

નવમી હાર—એક આટા લાઇને, એક સાદો ટાંકા પછી પાંચ સાદા ટાંકા, એમ હાર
પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

અગ્રીમારમી હાર—એક આટા લાઇને એક સાદો ટાંકા પછી છ સાદા ટાંકા, એમ
હાર પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

હવે પહેલાં આટા લાઇને, એક સાદો ટાંકા ફરી આટા લાઇને એક સાદો ટાંકા
પછી છ સાદા ટાંકા લેવાના. એમ હાર પુરી થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

હવે એક ટાંકા લાઇને એક સાદો ટાંકા, પછી બે સાદા ટાંકા લેવાના પછી એક
આટા લેઇને, બે ભેગા સાદા ગુથવાના પછી પાંચ ટાંકા સાદા ગુથવાના, એમ હાર પુરી
થતાં સુધી. પછી હાર પર્લ.

એક આટિ લખને એક સાદો ટાંકો પછી ચાર સાદા ટાંકા લેવાના પછી આટિ લખને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેવાના. પછી ચાર સાદા ટાંકા લેવાના. એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી. પછી દ્વાર પર્લ.

દ્વે આટિ લખને એક સાદો ટાંકો લેવાનો, પછી છ સાદા ટાંકા લેવાના, પછી એક આટિ લખને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેવાના પછી ત્રણ સાદા ટાંકા લેવાના, એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી. પછી દ્વાર પર્લ.

દ્વે આટિ લખને એક સાદો ટાંકો લેવાનો, પછી આઠ સાદા ટાંકા લેવાના પછી એક આટિ લખને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેવાના, પછી બે સાદા ટાંકા. એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી. પછી દ્વાર પર્લ.

દ્વે આટિ લખને એક સાદો ટાંકો લેવાનો, પછી દસ સાદા ટાંકા લેવાના. પછી આટિ લખને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેવાના, ને પછી એક સાદો ટાંકો લેવાનો એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી. પછી દ્વાર પર્લ.

દ્વે આટિ લખને એક સાદો ટાંકો લેવાનો ને પછી બાર સાદા ટાંકા લેવાના પછી આટિ લખને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેવાના. એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી પછી દ્વાર પર્લ. દ્વે કળાઓ પુરી થઈ.

પછી ચાર સવળી એટલે પર્લ લાઘન મુંદરાની.

ટોપીની જળી—મુંદરા મરિડા.

એક સાદો ટાંકો મુંદરા પછી બે ભેગા મુંદરા પાછો એક સાદો મુંદરા. પછી આટિ લખને એક સાદો ટાંકો મુંદરા પછી બીજો આટિ લખને બીજો સાદો મુંદરા પછી એક ટાંકો મુંદરા વગર સોપામાં લે. પછી અઢીથી ચર

એક સાદો મુંદરા. પહેલો વગર મુંદરા સોપાપર સરકાવેલો, આ મુંદરા ટાંકા પરથી કાઢે.

પછી બે ભેગા સાદા મુંદરા અને એક સાદો ટાંકો પછી આટિ લખને એક સાદો ટાંકો; એમ દ્વાર પુરી થતાં સુધી મુંદરા. એ લાઘન પ્રમાણે આગળ મુંદરા કરે. પણ એક લાઘન ઉપર પ્રમાણે ને બીજી લાઘન જવળી એટલે પર્લ. એ પ્રમાણે આગળ મુંદરા કરે.

ન્યારે બે આગળ ટોપીની જળી મુંદરા ત્યારે એક બાલુના ઊંડા ઉપરથી ૨૮ ટાંકા બધે કરવા અને બીજા બાજી ટાંકા રદા તેને મુંદરા. જેટલી ટોપી લાંબી કરવી હોય તેટલી લાંબી મુંદરા ને પછી ટાંકા બધા બધે કરે.

દ્વે ગળાની કુલ—કળીયા બાગ એ બરોજર રાખીને ટોપી શીવી લે. ને પછી પાછા બ.જમાંથી જેટલા ટાંકા લાવવા ફાવે તેટલા લે. કારણકે ગરદન ઉપર લટકતી

મુલ કરવાને હવે બધા ટાંકને ગુથો. આટિ લઈને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેા—આટિ લઈને બે ભેગા સાદા ટાંકા લેા. એમ લાઈન ગુથો, ને બીજી પર્લ. એ રીતે પાંચ આંગળ યાવ ત્યાં સુધી ગુથો. પછી એ ટાંકા બધ કરો ને ટોપી ઉપર મુલ તથા દુલ મુકવાનાં, તે જુદી જુદી તરેહનાં યાવ છે, તે મૂકેથી ટોપી સારી લાગે છે. હવે ટોપી પૂરી થઈ.*

ચણીઆની પહોળીકર:

સાધન:—નં. ૩ નો દોરો ને અઠોડી.

પમીસ સાંકળી કરવી. સોપા આમળથી છઠ્ઠી સાંકળીમાં વગર આંટાએ ટાંકા લેા. એટલે નાનું ગોળ મીકું થશે. પછી બે સાંકળી કરો ને ફેરવો. પછી એ મીડામાં ત્રણવાર આટિ લઈને સાપોલીયાની માફક લેા. પછી ત્રણ સાંકળી લેા. પછી પાછું એજ કાંચામાં ત્રણવાર સાપોલીયાની માફક લેા. પછી ત્રણ સાંકળી કરો પછી ફેરવો. પછી સાપોલીયાની ત્રણ સાંકળીનું કાંચું તેમાં ઉપર માફક ત્રણવાર નાંખો પછી ત્રણ સાંકળી કરો. પાછું તેજ કાંચામાં ત્રણવાર નાંખો, પાછી ત્રણ સાંકળી કરો પછી ફેરવો ને સાપોલીયાના કાંચામાં ત્રણવાર નાંખો. પાછી ત્રણ સાંકળી કરો. પાછું તેજ કાંચામાં ત્રણવાર નાંખો. પછી ત્રણ ગાંઠા કરો. પછી પમીસ સાંકળી કરી છે તેમાં પહેલીજ સાંકળીમાં નાંખ્યા પછી બે ગાંઠા કરો, પછી ફેરવો. ને બીજો એટલે વચલા ગાંઠામાં આટિ લઈને નાંખો. પછી પાછા બે ગાંઠા કરો ને જે ગાંઠા એક છે તેમાં નાંખો પછી ત્રણ સાંકળી કરો, ને ફેરવો. પછી છવારનું એક સાપોલીઈ કરી ફેરવો. પછી પાછું છવારનું સાપોલીઈ કરો, પછી બધાએ ગાંઠા કરો ને અઠેક ગાંઠા ઊડીને અઠેક ગાંઠામાં નાંખો. હવે ગાંઠા ઉપર સાદું પડે માટે પંખાની કોર ગુથીને તેને ચોડા, એમ કરવાથી પંખા નીચેની જાળુને સાપોલીયા ઉપરની જાળુની કોર પુરી થશે.

ઝલકું:—ખલુરીના ગલપટ્ટાની જાતનું.

સાધન:—ઝીરમજી, તપખીરીયા ઉનનું પઠીકું. સોપા નં. ૪ મુલમટે—ગુલાબી ઉન. ટાંકા ૮૮. આઠ ખલુરીના પહેલા અઠપાસી ટાંકા બનાવવાને ખલુરીના ગલપટ્ટાની માફક વધારવું. નીચું જેટલું કરવું હોય તેટલું કરીને બંધ કરવું.

આમલો બાગ બનાવવાને વાસ્તે પાછા અઠપાસી ટાંકા બનાવવા. તે બાગ પાછળના ભોગ કરતાં છ આંગળ એટલો વધારવો ને પછી બે સોપાપર ટાંકા અડધો અડધ વહેંચી લેવા. એટલે એકપર સુવાલીસ ટાંકા આવશે. પછી એક સોપાપર છ આંગળ વધારવો ને એ બંધ કરી દેવો ને બીજી જાળુએ બાગ વધારવો. એનાજ જેટલો. ને એને પણ બંધ કરી દેવો. પછી એને ગલામગ રાખીને સીવી દેવો. ને વાંસે ને મળે મુલ કરી હોય તો બીજી રંગની એક સોપાની જમે તેવી કરી લેવી. ને બાંધવાને સાંકળાની કોરી કરવી.

અનુભવિકા.

નિર્દોશીની 'આપ'વીતી અને 'પર'વીતી કયાઓ.

(આ માસિકમાં અને આ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ થતા માનવજીવનના વિવિધ અનુભવો તથા પ્રસંગો કોઈ પણ અમુક વ્યક્તિને લખતા અથવા કોઈ અમુક સ્થળે બનેલા બતાવેા. પરથી ક્ષીણતા દોતા નથી. પરંતુ માત્ર આવા અનુભવો સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે. એટલીજ હદપના છે—ત'ની, મુ. મુ)

મૃત્યુશૈયા ઉપર—એક અબલાના ઉદ્ગાર.

સંપાદક: શ્રીયુત્ " હીમાંશુ."

મોટાભાઈ, હું તમારી નાની બહેન તમારી પાસે છું. બોલું ! તમે મારા ઉપર એટલી બધી મમતા રાખી છે કે તેતો ઉપકાર હું બૂલી શકું તેમ નથી, તમે મને નાની બહેનને તમારા સમાન ગણી કેટલી કેટલી નીતની શીખામણો અને સૂચનાઓ આપી છે ! ખરેખર, ભાઈ, તમે અને આપણું બહાણું માતૃપિતાએ મૂતે કેળવણી અને શિક્ષણ આપવામાં કરી પણ મણા રાખી નથી. પરંતુ નસીબ એ કાલાં આગળનું આનંદજન હોય છે. વિધિએ લખેલા લેખ કાંઈ મિથ્યા કરી શકતું નથી. અણમાગેતુ પ્રારબ્ધ આવે છે તેમાં કાંઈના દોષ હોતો નથી. આપણા પૂર્વ સંસ્કાર ઉપર સર્વનો આધાર છે તેો પછી આપણું નસીબ પણ પૂર્વ સંસ્કાર વડેજ બંધાયું હોતું જોઈએ.

ભાઈ, આજ યમરાજનું તેડું મને આવ્યું હોય એમ લાગે છે. બે દીવસથી સખત તાવ આવે છે અને હરખડીએ મારા જીવ ઉઘાડીને ઉતરી જાય છે. તમે મારે મસ્તકે દાય યુગો છો તેથી મને પલોજ સતોષ અને આનંદ રહે છે નહીંતો આ ધરમાં—અરે, અત્યારે આ ગામમાં પણ કાંઈ મારા મૃત્યુથી અશ્વપાત કરે તેમ નથી. ભાઈ, હું જઈ છું. પ્રજા, સર્વસંકલિતમાન ધરમાતમા પાસે મારું જીવન ગાળવા હું જઈ છું ! તમે મારા તરફ ખિન્ન દૃષ્ટિથી ન જોશો. મારા જવાથી તમે બધા જીવ ન બાળશો. તમે કાંઈ શોક ન કરશો.

મારા જવાથી મારાં સાસુજી તો ઘણુંજ આનંદ પામશે. તેઓએ તો કેટલી કેટલી નીતની ગોઠવણો પણ કરી મૂકી છે એટલે તે આનંદ યા વારતે ન પામે ! ભાઈ, તમે જાણો તો જાણ કે તે મારાં સગાં સાસુજી નથી, પણ ઓરમાન છે. કળીયુગમાં ઓરમાન પુત્ર અથવા પુત્રવધુને છું છું દુઃખ સદન કરવાં પડે છે તે તો, ભાઈ ! મેં બરાબર જાણી લીધું. હું તો હવે તેની પાર ઉતરી ગઈ છું.

આપણું વડીલ માતાપિતા તથા અન્ય મુરખીઓએ મારી બાલ્યાવસ્થામાં આ ઘેર વિવાહ કર્યો. બીચારાં માતૃપિતા જાણતાં નહોતાં કે તેમનાં વેવાજ તથા વેવાણુ આવી નીતનું આચરણ રાખશે. વિવાહ થતા પહેલાં તો કેટલું કેટલું મધુર અને સુંદર બોલતાં. પણ હમ—આ દેહવ્યતનો વિધિ સંપૂર્ણ થયા પછી તરતજ તેમણે કેવા પ્રકારનું વર્તન શરૂ કર્યું છે તે, ભાઈ, તમારથી કર્ણ જાળવ્યું છે ! પિતાએ સસરાજીને જોયા હતા, પણ તેમના દીકરા સામું જોઈ નહોતું. તે તો એ સમયે માત્ર બાલ્યાવસ્થાની રમત ગમતમાં આનંદથી દીવસ ગુજારતા હતા. સસરાજી મોટા અમમંદાર હતા પણ શૂદ્રા-

ન્યમી તેમનો કેટલો અમલ ચાલતો તેની કાઠિતે શી ખબર ? ન્યાયાચન ઉપર બેસી લોકોનો ન્યાય કરે, પણ ગૃહતંત્ર સલાવતાં જો કોઈ જાતનો કલહ થાય તો ત્યાં ન્યાય બાજુ ઉપર મૂકતા; કારણ હમેશા યુ-હેગર તો મ્હારાં પાંચત્ર સાસુજી હોય અને તેમની સાથે સસરાજીએ મ્હોટી ઉમરે બીજાવારનું લગ્ન કરેલું એટલે તેમનો વાંક તેઓ કાઢી શકતા નહીં, વારંવાર આ પ્રમાણે થતું હોવાથી સાસુજી હમેશાં ફાવતાં અને ઔરમાન દીકરા ઉપર ઇપકાના-ગાળોના વરસાદ વરસાવતાં અંતે કંઈ કરીતે તેમની આડખીલી ધરમાંથી જાય તેજ વિચાર કરી દીવસ પૂર્ણ કરતાં.

ભાઈ, સરસ્વતીચંદ્રને તેની ઔરમાન મા તરફથી દુઃખ દેવામાં આવતું રૂકા મ્હેં વાંચ્યું હતું; પરંતુ આતો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મ્હને પોતાતેજ થયો, ત્યારે તે કલ્પના તેના લેખકે કેવી સચોટ રીતે કરી છે તે વિચારતાં જાણે મ્હારો અનુભવ જોઈતો તો તેમણે આ પ્રમાણે નહીં લખ્યું હોય એમ સદંજ વિચાર આવતો.

સસરાજીનો દોષ હું કાઢી શકું તેમ નથી, કારણ તેમને ઔરમાન સગપણ નથી, એટલે સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ પણ હોયજ. પરંતુ તેઓ એટલા બધા તો સાસુજીને વચ થઈ ગયા છે કે તેમનાથી જરા પણ ઉંચે સ્વરે તેમને કહી શકાય નહીં, મ્હતે ધણી વખત એકાંતમાં સલાહ આપતા. ધરમાં કલેષ ન થાય તે માટે સમજાવતા પણ સાસુજીના સન્મુખ તો તેઓ જરા ઉચ્ચાર પણ કરી શકતા નહીં, ભાઈ, આ સર્વનું મૂળ તમને કોઈને ખબર નથી પણ આજરોજ હું તમારા સર્વથી છુટી પડી જાઉં છું તેથી જણાવું છું કે મ્હારાં ઔરમાન સાસુજીનાં માતૃબીએ સસરાજીને રૂકા એકલું કન્યાદાન આપ્યું નહોતું પણ તે પહેલાંથીજ પોતાનું જાતિદાન પણ કર્યું હતું ! સસરાજીને જમણું દયાજી હોવાથી મ્હારાં સાસુજીનો દોષ જરા પણ તે કાઢી શકતા નહીં, અને હરેક વખતે ભાઈ, તમારા બનેલી ઉપર અથવા આ તમારી ન્હાની રંક ખેન ઉપર આક્રમણી વિજળી તૂટી પડતી ! તમારા બંનેથી પણ એટલા બધા સુગ અને વિચારવંત કે તેઓ આ સર્વથી અજાણ હોવાથી પિતાજી જે કહે તે ઉપરજ પુરતું લક્ષ રાખતા અને તે કહે તે પ્રમણેજ વર્તતા. મ્હારાથી પણ તમને ખરું સ્પષ્ટ સમજાવી શકાઉં નહીં, કારણ તેમ કરતા વખતે તેમના મનમાં એમ આવે કે હું તેમનાં માતૃપિતાની વિરૂદ્ધ સમજાવું છું, આથી કરીને મ્હારે આ બાબત ઉપર મૌનજ ધારવું પડ્યું.

“ ભાઈ, અત્યારે મ્હારાથી પુરેપુરું બોલી શકાઉં નથી. મ્હારો જીવ હવે થોડી ધડીમાં આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી જશે. હું આવે વખતે તમને આનંદ આપવાને બદલે મ્હારીજ વાતો ક્યાં કહું છું, પણ ભાઈ, કેટલાંયે વર્ષોથી સર્વ વાત મ્હારા પેટમાં દબાવી રાખી છે તે આજ તમારા આગળ બોલી દેવાય છે. વધારે બોલી જવાય તો માફ કરશો. પરંતુ તમારામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, અને તેથીજ તમારા આગળ આટલી સરમ મૂકી ને હું બોલું છું. મ્હારા સસરાજી એટલા તો દયાઈ ગયા છે કે એક દીવસ મ્હારાં સાસુજીની વિરૂદ્ધ કંઈ બેલનાં ખરેખરજ પોતાના ગાલ ઉપર સાસુજીનો હાથ પડ્યો-અવાજ થયો !—અને તરતજ દરવાને પુછ્યું “ સાંજ ! ક્યાં હુકમ ? ” સસરાજીએ દરવાનને જવા કહ્યું અને પછી સર્વ શાંત પડ્યું.

મ્હેં હાથાંધાઈ, હવે હું બોલવા માગું છું મ્હારાથી બોલી શકાઉં નથી. પણ ધીરધીરે

કહું છું તે સાબળજો. તમારા બનેલી આજ મ્હારી મૃતશ્યા પાસે હાજર રહી શક્યા નથી. તેઓને પિતાજીએ મ્હારગામ તોકરી વાસ્તે મોકલ્યા છે. તેઓ બીચારા એકલે હાથે દુઃખી થતા દુશે. અને મ્હને તો સામુજીએ અહીં ધરતું ચર્ચ કામ કરવા રાખી છે. કામ કરવામાં મ્હને જરા પણ કંટાળો ઉપજતો નથી કારણ આપણે ઘેર મને કામ કરવાની બધીજ દેવ છે. પરંતુ આપણાં માતપિતાએ પોતાની બનતી સઘળી તજવીજથી મ્હને જે પ્રકારની કેળવણી આપી છે તેનો કાંઈ પણ ઉપયોગ મ્હારાથી કરી શકાયો નથી. ધરમાંથી સર્વ કામ પરવારી બાજુ ઉપર એકાદ પુસ્તક લઈ વાંચતી હોઈ તો તરતજ મ્હને દુકુમ મળે કે મ્હારે તે મૂંઝી દઈ સામુજીની સન્મુખ બેસીજ રહેવું. કામ હોય કે ન હોય, તો પણ તેજ પ્રમાણે બેસવું અને વચિતું નહીં. નકામાં બેસી રહેવા કરતાં વચિવાનું યોગ્ય ધારી તેમ કરવા બર્ષ તો ઉંચે સ્વરે મ્હારે માટે છુમ પડતીજ સંભળાય ! આવી રીતે માનસિક બ્યથામાં મ્હારાથી વચિવાનું બની શકે નહીં-મ્હને વાંચવા દેવામાંજ આવે નહીં. ભાઈ, મગજને જરા પણ વિશ્રાંતિ-જરા વિનોદરથાન-નેષ્ટએ અને તે વિનોદ પુસ્તકો સિવાય મ્હને આવા ધરમાં મળે તેમ નહોતું. આખા દીવસમાં પાંચ મીનીટ પણ પુસ્તક સાથે વિનોદ વાસ્તે મળે નહીં પછી મગજ તે કેટલોક બાર સદન કરી શકે ? તમારા બનેલી ગામમાં આખા હોય તોપણ મ્હારે સામુજી પાસેજ બેસી રહેવું પડતું કારણ રખેને મ્હારી સાથે વધારે પ્રેમ અને માયા યાય અને તેથી સામુજી વિરદ કું સમજવું તે એ સમજે અને પાછો નવો કસદ ઉત્પન્ન થાય. અરે, આતે શું લખતો આચાર કે વિચાર ? પુત્ર અને પુત્રવધુનો પ્રેમ વધે તે કરતાં તે બન્ને વચ્ચે વિલેપ પડે તે જોવા તરફ મ્હારાં સામુજીનું વધારે વલણ જણાઈ આવતું. હંમેશાં તેમના આગળ મ્હારા વાંકે વર્ણુઆ કરે અને સત્યાસત્યનો વિચાર ક્યાં સિવાય મને તેમ સમજાવે. પરંતુ ભાઈ, મ્હારે તમને અત્યારે નિર્દોષ શરમ છોડી જણાવવું જોઈએ કે એમણે મ્હને કાંઈ દીવસ ઉંચે સ્વરે કાંઈ કહ્યું નથી. એટલુંજ નહિ પરંતુ મ્હને કેટલી કેટલી બનતી હીમત અને આશાઓ આપતા દુઃખ જરા પણ મનમાં ન બાણી સતોય અને આનંદથી દીવસ ગુજરવા થતું થતું તે મ્હને સમજાવતા. તે એટલે સુધી પણ મ્હને બારાણો આપતા કે જ્યાં સુધી તે અબ્યાસ કરે છે ત્યાં સુધી સુખ દુઃખ વેડી લેવું પછી ન્યારે તે મ્હોટા ઘણ સ્વતંત્ર થશે ત્યારે મ્હને સર્વ પ્રકારે સુખ આવશે. પરંતુ નસીબના સંજોગો, જેમ બાળાચંકરબાઈ કહી મયા છે તેમ “ અરે પ્રારમ્ભ તો થેયું, રહે છે દૂર માગે તો.

“ ન માગે દોડવું આવે..... ”

તે પ્રમાણે અમારું નસીબ પણ વેગથી આધુને આધુને નાસતું ચાલ્યું મેટ્રીકપુલેશનની પરીક્ષાએ પુરા ચાર વર્ષ અમારી પાસેથી છીનવી લીધાં; પરંતુ વિધિએ આટલેથી સતોય ન પામતાં પ્રીવીયસમાં પણ એઓતે નિષ્ફળતા બાવી ! આ સાથે મારાં સામુજીએ સસરાજીને સમજ્યા કે આ પ્રમાણે કેલેજનું નકલું ખર્ચ શા વાસ્તે તેમણે કરવું જોઈએ. પાસ થવું નહીં જતે ધરના પૈસા બગાડવા, એ તેમનાથી સદન ન થઈ શક્યું સસરાજી તો કાંઈ બોલીજ શકે નહીં કારણ તે તો જાનેજ દર મહિતે સર્વ પગાર માછને આપી દેતા અને પોતાનેજ ખર્ચ વાસ્તે પૈસા જોઇએ તો હાથ લાગી કરી માગવું પડતું ! આવા સંજોગો અને નિષ્ફતાથી ટીરીમાં ચિંતાએ પ્રવેશ કર્યો અને લેહીનું પાણી થતા લાગ્યું.

મહેને વ્યાઘ્રાઓ વ્યાપેલી સંજારી વ્યાવતાં મનમાં અત્યંત ખેદ પામતા પરંતુ મનની ખરી વાત મહારી આગળ જાહેર કરતા નહીં. એક દીવસ અત્યંત ખેદ યુક્ત સ્વેદે મહારી પાસે બેસવા લાગ્યા કે તેમણે વ્યાપેલી સર્વ વ્યાઘ્રાઓ શીરેતે પૂછું થશે તેનો તેમને મોટો સવાલ થઈ પડ્યો છે. મહારો ગૃહીણીધર્મ જાળવવાનો આ ખરેખરો સમય છે જાણી અત્યંત નત્રતાથી મહેને કહ્યું કે તે સર્વ વ્યાઘ્રાઓ પુરી થશે; જો એક વખત વ્યાધી માતાના હાથમાંથી મુક્તિ મળે તો ! તેઓ તો આ જાણતાજ દેતા તોપણ એક યત્ન વધારે કરવો લગ્યિત ધારી ફરીથી કોલેજમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો. આ વખતે મહારે ઘરમાં સાસુજી તરફથી દરરોજ બાપજી સંભળવાં પડતાં પરંતુ દરનિશાથી મહારા લક્ષ્યભિંદુ તરફ જ નોંધ્યાં કરતી અને કહે તે સાંભળ્યાં કરતી. મહારા મનમાં એમ થતું કે કહેવત પ્રમાણે દુઃખ વારા ફરતી આવે છે તેમ હમણાં દુઃખ સહન કરીશું તો આગળ ઉપર સુખ અને નિશ્ચિંતતા મળશે. મહારા મનમાં આવા વિચારો આવતા, પરંતુ પ્રારબ્ધે તો અમારે વાસ્તે કાંઈ જુદું જ નિર્માણ કરી રાખેલું હતું. ફરીથી પ્રીવીધસની પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા મળી અને તેની દીલગીરી વચ્ચે મહેને વ્યાપેલી વ્યાઘ્રાઓનું સ્મરણ તેમનું હૃદય વીધી નાખતું હતું. પરંતુ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા સારાનેજ વારતે સમજી દે છે, જાણી મહેને દીલાસો આપ્યો. ત્યાંતો પાછો પહેલા વર્ષની માફક ખર્ચનો સવાલ ઉભો થયો. અને આ વખતે સાસુજીએ પૈવાની મરજી પ્રમાણે છત મેળવી. હવે અમારે ઘરમાંજ રહેવાનું નહીં થયું, અભ્યાસ છોડાવ્યો અને નોકરી અથવા ધંધો પણ કરવાનો સરસ રસ્તો કોઈએ ખતાવ્યો નહીં. હવે શું કરવું ? ભાઈ જાણ ત્યાં મહેને તો સાથે લાઇ “ હા નહીં કારણ સર્વ સ્થળે પડ્યા સિવાય મહાઈ શું કરે ? અને મહેને ઘરમાં દયાજી હોવા જાણ તો મહારે આ સર્વ દુઃખ ટાળાનળની વચમાં કેટલું સહન કરવું પડે લાઇ, તમારા મરતીકે ડોલાવું. અતે તેમણે પણ ચોપસમય સારે પરમાજ રહેવું વિચારી વૃદ્ધી પડતી પુત્રી દાઢરીમાં શું જાને છે, તેનો પૂછ્યું ખ્યાલ તેમને આવી રોકે. આ સર્વથી અજાણ હોવા તે પ્રમણેજ વર્તતા. મહારાથી તમારું હૃદય બહુ ખિન્ન થતું હશે પરંતુ આજ વ્યા છેલી કરતાં વખતે તેમના મનમાં એ પાસે દુવા માગે છે. આરમાન માને છાકરો હતો તેની આથી કરીને મહારે આ ખાખત હુંકી તેટલા વાસ્તે સસરાજીને વીલ કરવાની ‘ફરજ’

“ તે વીલમાં શું હતું ? સર્વ માલમીલકત તે આર-
 “ ભાઈ, અત્યારે મહારાથી કે હો ! લાઇ, કાંઈજ નહીં ! જુલમ ક્યાં સુધી ઘડીમાં આ ફાની દુનીયાનો ત્યાગ કરી જ સહી છજ કપટથી કરાવી લીધી એમ અતાવવાને મહારીજ વાતો કર્યાં કરે છુ. પણ લાઇ, કે નહીં. છેવટે કાંઈ કારણસર વીલ ઘરમાં રાખી છે તે આજ તમારા આગળ બેલી દે. આપીકી માલકીમાંથી પણ દેક જતો રહ્યો પરંતુ તમારામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને એમ ધારી ઘર બહાર નીકળી કાંઈ ધંધો ને હું બોલું છું. મહારા સસરાજી એટલા જોખમ આપડી છેવટે એક સારી જગ્યા પસંદ જીતી વિશ્વ કાંઈ બેલનાં ખરોખરજ પોદ્ધને લેવાને સસરાજીની રજા લેવા આવ્યા. પરંતુ થયો !—અને તરતજ દરવાને પુછ્યું “ રમ નહોતું. તે તો રજા આપેજ નહીં—અરે, તેવું કહ્યું અને પછી સર્વ સાંત પડ્યું. તરું શું ? ઘરમાંથી સામાન પણ ન મળે અને મહેલાલાઈ, હવે હું બેસવા માગુંથી વેચાતી આણેલી જોની—તે પણ મળી ન શકું !

જેની સાથે લગ્નવિધિથી જોડાઈ હતી તેની સાથે ન જવાય અને ઘેર ઓરમાન સાસુ પાસે રહી દુઃખી દીવસો ગુમરવા, એ લાઈ, મ્હારે કમનસીબે સરખપણું હતું ! મ્હેં પૂર્વે શું પાપ કર્યો હશે કે જેથી આ જન્મે મ્હારે આવી અસહ્ય દુઃખવેદના સહેલી પડી. સહન નહોતી યદ્ય શક્તી પણ છુટકો નહીં ! અત્યારે એ સંભારતાં મ્હાં મન વલોવાઈ જાય છે ! પરંતુ પ્રારબ્ધની ગદનમતિ આમણ મ્હારો છલાજ કંઈ નથી, મ્હને સુખ આપવાની અત્યંત આશાઓ હવે પૂર્ણ કરવાની તક પાસે આવતી હતી પણ મ્હારાથી સાથે ન જવાય-આધાર ન હોવાય-તો પછી તે પૂર્ણ પણ કેવી રીતે કરી શકાય ?

અતે વિચાર કરી મનને ફરીથી દીવાસો અંગે દીધો અને એમણે એકલા જવા અત્યંત ખેદથી હા પાડી. તેમની સાથે સામાનમાં કશુંજ નહોતું તેથી મ્હેં આપણા પિતાજી ઉપર કમળ લખ્યો અને સર્વ સામાન તેમણે રેલ્વેની મારફત પહોંચાડ્યો-દાદા તે વાતને પુરા બે માસપણ વીત્યા નથી અતે મ્હારી મરજીલખ્યા ઉપર હું અત્યારે પડી છું, લાઈ, મ્હને થોડારોજ એમની પાસે જવા દેવામાં આવી હતી-હું ગઈ હતી. તેમની પાસે સર્વદા આનંદ અને સતોષમાં દીવસ નિર્ગમન કરતી હતી. અહા ! કેટલો બધો તરફવત ? એકદમ દુઃખના વાતવરણમાંથી નીકળી નેસર્ગિક આનંદ અને સતોષમાં રહેવાનું તે કેટલું બધું ઉત્સાહજનક અને શાંતિદાયક ! તેમની મ્હારા તરફની અત્યંત લાગણી તથા આજ સુધી મ્હને દુઃખમાં દાડી રાખેલી તેને વાસ્તે તેમનો પાશ્વતાપ અનહદ હતો. તેઓ મ્હતેજ દેખી રહ્યા હતા. મ્હને કેટલી કેટલી રીતે સુખ આપતું અને એમણે આપેલી આશાઓ હવે પૂર્ણ કરવા તેમને સાધન મળ્યું છે જાણી મનમાં મનમાં કુલાતા અને વિચારો કરી સંકળનાઓ ગોઠવતા. મ્હારા સ્વભાવ પ્રમાણે હું પણ તેમને હમેશા ઉમંગ કરાવતી અને હસાવતી. લાઈ, તમે જેની રીતે લાબીને સુખમય બનાવી મૂકો છો, તેજ પ્રમાણે હું પણ મદદાર્ય કરતી કરતી, એમની સાથે સુખ સરોવરમાં ઉન્દાગાની રાત્રી જેવડી ટુકી મુદત હવે સંપૂર્ણ ગાળતી હતી.

" ટુકી ? હા, ટુકી ! હવે તે સમય પાછો આવવાનો સંભવ જણાતો નથી. હું આજ જઈ છું મ્હાં મરણ આટલું પાસે આવ્યું છે. તોપણ એમને અથવા પિતાજી ને સ્થૂં તેણેજ ખરર જાપના નહીં હોય જાં સાજને આપે ? મનમાં જતાં સ્થૂં સાખશુભિનો અંશ હોય તો ને ? જીવેને, લાઈ, અત્યારે આટલી રાત્રી સમસમ ચાલી જાય છે, મ્હારો શ્વાસ ઉઠો યતો જાય છે, પરંતુ સર્વ ઉપર જઈ સુષ મથા છે. ત્હમે આજ આવી ગદયા છો તો મ્હારી પાસે બેઠા છો નહીં તો હું એકલી અહાં મરી જાત અને રહેવાર સુધી કેણને ખબર પણ પડત નહીં.

" લાઈ, એમને બોલવશો ? તાર કરશે ? માતવિતાને મળી શકાય તેમ કરશે ? બરે એમને મ્હારા મૃત્યુનાં ખબર મળતાં કેટલું દુઃખ થશે ! તેમનું કાળજી કંટાર્થ જશે ! તેમનાથી આટલો બધો ભાર કેમ ખમાશે ? તેમનું હૃદય ફાટી નહીં જાય ? રહીરહી આંખો સુત્રી નહીં આવે ! શું તેમની મ્હારા ઉપર મમતા ! શું તેમને મારે સાદ માનની લાગણી ! પણ એ સર્વ હવે ક્યાં ? તેમણે મ્હને સુખ આપવાની જેટલી કોશીશ કરી છે તે ઉપર થીજ તેમનો મ્હારા ઉપરનો સદ્ભાવ જણાઈ આવે છે.

" લાઈ, મ્હારે તમને એક વિનંતે કરવાની છે. તમે એમની સાથે ફેરવેજમાં

ભણ્ણતાં દતા. તમારે વાસ્તે પણ તેઓ સારી લાગણી ધરાવે છે. તો પછી, ભાઈ, તમે એમને ફરી લમ કરવા નહીં સમજાવો ? તે તો જાતે નાજ પાડશે પણ તેમને જીલ્લે મોટે આમ તેમ ફરતા તમે કેમ જોઈ શકશો ? શું તેઓ નહીં પરણે તો વધારે સુખી થશે ? ના, ના, તેથી તો ઉલટું બધારે દુઃખ વેઠતુ પડશે. દુનિયામાં સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાધવાને લગનની ખાસ આવશ્યકતા છે. તે તો નાજ પાડશે; પણ ભાઈ, તમે એમને સમ જોવળે જો તેમ છતાં પણ દા, ના, કરે તો મ્હારા નામથી કહેજો, તેઓ મ્હને વ્હાલથી મ્હાય છે એટલે મ્હારું વચન નહીં ઉઘાડે. જીવતાં મને કોઈ દીવસ એટલું આવવા દીધું નથી તો મ્હારા મરી ગયા પછી તેમ શી રીતે કરે ? તે એવા નથી ! મ્હારી આટલી ઉલ્લી માગણી તેમના તરફ છે અને તેથીજ તેમણે કરવી જોઈએ એમ એમને કહેજો. વિવાહિત કૃપિઓ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સર્વ સંજાળા શકે છે. લગનથી જ તેમનું સર્વદિત સચવાશે નહીં તો ઓરમાન માના દાઢનીચે દીવસ નિર્ગમન કરવા મદા મુશ્કેલ છે. કારણકે અહિં એમને ફરીથી લમ કરવાનું મ્હોં ઉપરનું પણ કોઈ કહે તેમ નથી ! ઓરમાન માને એમના દિતની એમના સુખની શી ગરજ ? માટે ભાઈ, તમેજ આટલું જરૂર આગ્રહ કરીને મારા નામથી કહેજો બીજા વિનનિ કરવાની એ છે કે તેમણે ધરમા રહેવાનું છોડી દેવું. આવ્યા ધરમાં રહેવાથી કાચદો તો નહીં પણ ઉલટું નુકસાન છે. નુકસાન નાનું મૃતું નથી જીવતું જીવમ છે ! આજ મ્હારો પ્રાણ તેમણે લીધો. હવે થોડા સમય પછી શું નહીં કરે ? સાસુજી તો અમને બન્નેને દૂર કરવા મથીજ રહ્યાં દતાં તેમાં હું પટેલી સપડાઈ. હવે તેમનો વખત ક્યારે આવશે તેવો પ્રશ્ન જાણે ! ! ભાઈ, પરમ દીવસથીજ હવામા મ્હને ટાંઠ આપવામા આવ્યું હતું, તેજ મ્હારો પ્રાણ દરનાર નીવડ્યું છે. પણ ભાઈ, આ વાત બહાર જાય નહીં હોં ! સરકાર દરબાર જાય નહીં હોં ! સાસુજી નાદાન છે અને પૈસાના લોભે આટલું બધું કર્યું છે. તેમને જોનાર પરમામા છે. પત્ની આપણે શા વાસ્તે ઉડાં ઉતરવું ?

ભાઈ, પિતાજી દજી આવ્યા નહીં. તે કેમ નહીં આવતા હોય ? બાપજી દજી આવ્યાં નથી ! શું તેઓ જાણે છે કે આ રક દીકરી બતવારે તેમનાથી હમેશને વાસ્તે છુટી પડવાની છે ? અહો, માતા પિતા ! તમારો અત્યંત આહાર મ્હારાથી ઉતરી શકાયો નથી તેમને ક્ષમા આપશો. મ્હારે લીધે આપ સર્વને અસહ્ય દુઃખ વેઠતુ પડ્યું દશે ! આપે મ્હારે વાસ્તે શું શું નહીં કર્યું હોય ? મ્હેં પણ તમને વધારે દુઃખી ન કરવા મ્હારી સર્વે હકીકત જણાવી નથી તમે ક્યા છે ? બા, મ્હારી પાસે આવેલો ! શું દીકરીને ભૂલી ગયાં ? હવે તમને હું ક્યારે મળીશ ? તમને મ્હારી નિર્દોષતાથી ક્યારે આનંદ અને શાંતિ આપીશ ? જીવતાં સુધી તો મ્હે તમને દુઃખજ દીધું પિતાજી, તમે આપેલી કેળવણીથી મ્હને ધજોજ લામ થયો છે જો તમે આટલી કેળવણી મ્હને આપી નહોત તો મ્હારા દીવસ હું કેમ ગુમરત ? ઉત્તમ શિક્ષણ આપવામાં જરાપણ ખામી તમે રાખી નથી પણ હું અભાગી, શુદ્ધ ન સમજનારી તમારી પાસેથી સર્વ લઈપણ કોઈ પણ આપ્યા સિવાય આવી જઈ છું. તમે મ્હને સભારી હવે રક્ષો નહીં ઈશ્વર ઈચ્છા બળવાન છે ! પણ હવે મ્હારી નાની નાની બહેનોને સારે રથાને પરણાવશો. મ્હારી બાળતમાં નસીમનીજ સૂસ યત્ન ગઈ. તમે શું જાણતાં દતાં કે સાસુજી રવજાવે આવ્યા સુધીત ! નીકળશે ! તમે શું જાણતાં

હતા કે સસરાજી આમ દબાઇ જશે ? તમે શું બાંધુતા હતા કે મ્હારે આવા દુઃખ સહેવા પડશે ? બા બો પિતાજી, તમે જરાપણ જીવ બાળશો નહીં. મ્હારો જીવ પરમાત્મામાં લીન થઇ જાય છે. તમે તમારી ફરજ મ્હારા તરફ જોઇએ તે કરતાં પણ વધારે બળવી છે અને પછી પરિણામ ગમેતેમ આવે તેમાં તમારો દોષ માનવશું નથી.

આજકાલ છોકરીઓને સર્વ શુદ્ધિશુભ્ર જો મળતું રહે તો પછી ગમેતેવા સંજોગોમાં પણ તેમના દીવસ સંતોષ અને શાંતિમાં જ જશે. જો કેળવણી ન મળે તો પછી અસંતોષ અને અશાંતિ રહે છે, એટલું જ નહીં પણ હરદંભેય કલહનો પગપેસારો થાય છે. સર્વ માતાપિતા પોતાની પુત્રીઓ સાથે સારીજ આસાઓ રાખતા હશે પણ તેમથી યોગ્યજ તેટલી મહેનત લઇ પુત્રીનો લવિષ્ય સંસાર સારો કરવા પ્રયત્ન કરતા હશે. પ્રયત્નથી પણ પક્ષિઓ પણ ધણાં સારા દામ કરી શકે છે તો પછી મનુષ્યગત શાવારતે ન કરી શકે ? ખંત અને ધેરજીસર દીકરીઓને શિક્ષણ આપવું જોઇએ. તેમનો સંસાર સુધરે તેમનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું બને, તેમનાં હૃદય તથા મન ઉચ્ચ પ્રકારે કેળવાય અને તેનાં દુઃખ સારાં આવે એવા શિક્ષણનો ક્રમ તથા ધોરણ હોવાં જોઇએ. હરદંભેયનું ધરકામ કરી, તેમથી પરવારી તેમનાં મનજ તથા હૃદયને ઉચ્ચ રચાનો તરફ ઉઠાવન કરાવે તેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉત્તમ નીવડશે. હરકોઈ અડચણના સમયમાં પોતાનો રસ્તો સરળતાથી કાઢી શકાય તથા સંતોષ આનંદ અને શાંતિ મેળવતાં શીખાય તેજ કેળવણીનો ખરો ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ. બાપારે આટલી વેદના છતાં પણ આ કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે બીજા બહેનો તો તેથી સુખી થાય. મારા ભત્રીજા અનુભવથી હું જોઇ શક્યું કે કેળવણી, સિવાય સુખ નથી. ભાઈ, આ મારા છેલ્લાં વચનો તમે લખી લેજો અને તે મુન્દરી મુખોધમાં પ્રકટ કરાવજો કે બીજા બહેનોનાં માથાપ પણ તે વાંચી પુત્રીઓને કેળવણી આપવા તરફ વધારે લક્ષ આપો. મુન્દરી મુખોધ માટે... નો લેખ મેં મોકલ્યો છે. થોડા દિવસમાં તે કદાચ બહાર પણ પડશે. પરંતુ હું તે જોવા નહિં રહું ! માનો ન માનો પણ જે બનાવ મેં લખ્યો છે તે જ્યારે બન્યો ત્યારથીજ મને એમતો થતું હતું કે આમ શામાટે અને આનું પરિણામ શું ?—પરિણામ આજ તમે જુવો છો. જેમ પ્રશુની ક્ષિપ્ત !

ભાઈ, મ્હારું કશું વિચરશે નહીં હોં ! લગ્ન કરવા તથા તેમની જીંદગી સાવધ રહેવા તેમને હરેક પ્રકારે સમજાવજો. તેમને મ્હારા છેલ્લાં સાચાં પ્રણામ કહેશો. તેમને મ્હારાથી છેલ્લી વખતે મળી શકાયું નથી તેથી હુમા આપવા મ્હારા તરફથી તમે કહેજો.

આપણાં માતાપિતાને પણ મ્હારા બ્હાલસેવા પ્રમાણ કહેશો. તેમનો મ્હારા ઉપર અનંદ ઉપકાર સાંભરતાં હૈયું ઉભરાઈ જાય છે. મ્હારે વાસ્તે જીવ ન બાળવા તમે સમજાવજો. તેઓને રડવા દેશો નહીં હોં ! બીચારા નાનકડાં ભાઈ બહેનોને પણ મ્હારાથી મળી શકાયું નથી. તેઓ મ્હારા મૃત્યુના સમાચાર જાણી શો વિચાર કરશે ? મૃત્યુ એટલે શું તેજ બીચારાં બાંધુતાં નહીં હોય ! હું આઠ દસ મહીને પણ પાછી દરવખતની માફક આવીશ તેમ તેઓ સમજશે. પણ ભાઈ, હુંતો હવે તેમના ગમે તેટલા આકંઠથી પણ પાછી આવી શકું તેમ નથી.

“ ભાઈ, જો મ્હોટાભાઈ, મ્હારે વાસ્તે અનંદ લાગણી ધરાવો છો તેથીજ અચાનક તમારાથી આવી મળાયું. પણ ભાઈ, તમને આનંદ આપવાને બદલે દુઃખી વાનો

સંભળાવી વધારે દુઃખી કર્યા છે, તેથી માફ કરશો. 'હાઈ મન' સ્વપ્ન નહીં હોવાથી આ-
ટલું બોલી છું. કાંઈ વધારે પડતું પણ બોલી હોઈશ. પરંતુ મહોટાભાઈ, એ સર્વની મારી
મદને મળશેજ. ભાઈ, હવે હું ભઉં છું હોં ! સર્વને મારા પ્રજ્ઞામ કહેશો. બીજું શું કહું ?
મારો શ્વાસ હવે ધુટાય છે. વધારે બોલાતું નથી. એમને—એમને—પરણીવા—સમભ-
વને—હોં ! એટલું—કરને હોં ! બસ—બસ છું—ભાઈ,—હવે પ્રજ્ઞાના ધામમાં ! ! ! ”

હિંદુ સંસારના કઠિન પ્રશ્નો.

(તત્વજ્ઞના અંકથી શાસ્ત્ર.)

લેખક: શ્રીયુક્ત “ K. G. M. ” અકોસા.

૯

સા. બહેન કૃષ્ણા એક ‘ પતિવ્રતા ’ સ્ત્રી છે. ‘ પતિવ્રત ’ પશુની એમની બાબ્યા
“ પતિ શિવાય અન્ય કેમને પતિભાવે કે પતિ જેટલેજ ભાવે ન ભેવે. ” એટલીજ છે.
સા. કૃષ્ણા બહેનના મત પ્રમાણે.

૧. પતિ થાક્યો પાક્યો ધૈર આબ્યો હોય, ત્યારે, કેટલાક કહે છે કે એને ધરની
“ નજીની બાબતો કહી કાપર કરવો નહીં; પતિ આવે ત્યારે બૂખ્યો હોય, માટે દુરત
“ એના ખાવાનો બંદોબસ્ત કરવો; અથવા ખાવાનું હોય તે સતોષ અને આનંદથી
“ ખાય એવી તત્ત્વજ્ઞ રાખવી; પોતાની પોઠી મ્હેનત બચાવવા પતિને ખાંડ વગરનું
“ કુખ પી લેવા ન કહેવું, કે ઝીંકા વગર ચલાવી લેવા ન કહેવું:—” પણ વાસ્તવિક રીતે
પતિવ્રતપણાને અને આર્વા વર્તનને કાંઈ સંબંધ નથી.

૨. તેજ પ્રમાણે પતિની કન્ટ્રા વિરૂદ્ધ વર્તન રાખવું, અથવા પતિની આજ્ઞાનો લોપ
કરવો, અથવા પતિને પોતાની આજ્ઞાસાર રાખવાદંડ કરવી, તેથી પતિવ્રતપણામાં ખામી
આવતી નથી; કારણકે એવા વર્તનને ઉપરની બાબ્યાના કોષપણુ પ્રાગર્ભા સમાવેશ
થતો નથી.

૩. પતિ અને દિગ્ધેર સાથે જમવા બેસા હોય તો પતિ અને દિગ્ધેરને સમ દૃષ્ટિએ
જમાડવા, એ પતિવ્રતપણામાં ખામી છે.

૪. અન્યની જેટલી બીક કે મર્વાદા રાખવી પડે છે, અન્યનો ઠપકો જેટલો સહ-
ભળી રહેવો પડે છે, અન્યના શબ્દ સામે જેટલો ઉત્તર આપવો નથી;—તેટલી પતિની
બીક કે મર્વાદા રાખવાની, તેટલો પતિનો ઠપકો સહિષ્ણુ લેવાની, તેટલો અંશે પતિના
શબ્દ સામે એકો ઉત્તર આપવાની જરૂર નથી; કારણકે તેવા વર્તનથી અન્યના જેટલેજ
(સંકુચિત) ભાવે પતિને ભ્રમણ એ દોષ પાવે છે.

૫ ‘ પતિને વરી ’ તે ‘ પતિવ્રતતા ’ માટે પતિને વરી તે કાંઈ પતિના મુદ્દને કે
સંબંધીઓને વરી નથી; માટે પતિના સંબંધીઓ જો કે અંતઃકલ્પ કરવો, તેથી કાંઈ
પતિવ્રતપણામાં ખામી આવતી નથી; પતિવ્રતપણું સાચવવા માટે કાંઈ તેના સંબંધી-
ઓની “ શુભામંગીરી ” કરવાની જરૂર નથી; તેમજ તેમની સાથે રહેવાની પણ કાંઈ
જરૂર નથી.

તેના પતિ રામલાલની ઈચ્છા એવી છે કે “કૃષ્ણાએ મોટે માટે બોલવું નહીં, જેદા-
“ છીને ’ તાકુડી ’ જવાબ આપવો નહીં, પોતાનો વાંક નહોતો તો પણ મોટાં કદાચિત્
“ કહે તો તે સહન કરી લેવું, દેરાણીના ન્હાન્દા દોષ પર બહુ વિવેચન કરવાની ટેવ
“ રાખવી નહીં, પોતાના દોષ કાઢ દેખાડે, અને તે દેખાડવાની રીત પ્રિયકર ન હોય,
“ તોપણ ખોટું લગાડવું નહીં; સવારમાં બ્હેલાં ઉઠવાની ટેવ પાડવી; સર્વે ઉપર સંમ
“ ભાવ રાખવો, અને સર્વે ઉપર હેત રાખવું, વધારે ઓઠાં કામ માટે બડબડાટ કરવો
“ નહીં, છોકરાંઓને ‘ મુથા ! ’—‘ પીટયા ! ’ કહેવું નહીં, ‘ દુધી ચણા દાળતું શાક કરવું
“ કે દુધી ને વાલની દાળતું શાક કરવું તે મ્હને પૂછવું નહીં,—અને પૂછે તો હું દુધી
“ ને ચણાની દાળતું શાક કરવાનું કહું, તોપણ દુધી ને વાલની દાળતું શાક કરવું નહીં,
“ અથવા દુધી ને ચણાની દાળતું શાક કરવાનું કહેવા માટે તકરાર કરવી નહીં. કે
“ મ્હારું ધ્યાન લખવામાં રોકાયું હોય ત્યારે નજવા કલહની સ્મૃતિ કરાવી મ્હારો જીવ
“ બાળવો નહીં, અને મ્હારું લક્ષ કામમાંથી બેગી લઇ, લખવાની ઉમિતેના નાશ કરવો
“ નહીં, અથવા કામજો સૂટરી લેવા નહીં, અથવા દોષો ઓડાવવો નહીં, અથવા રીસા-
“ ધને બેસવું નહીં, ને રડવા માંડવું નહીં; ત્હમને હું હેતથી બોલતું ત્યારે મ્હારો તિસ્કાર
“ કરી, મ્હને ગુસ્સે કરવો નહીં, ” વગેરે આવુ આવુ કહે છે, ”

પણ આ સર્વે બાગતોને પતિવ્રતપણા સાથે શું સંબંધ ? એમ સાં. કૃષ્ણાનો પ્રશ્ન
છે:—કોણ ઉપર આપરો ?

૧૦. એજ પ્રમાણેની પણ ઉલટી સ્થિતિ હુકુમચ દને ત્યાં છે, એમના મત પ્રમાણે,
“ પત્ની—“ મત, ” એટલે પત્નીના જીવંતપણામાં કાંઈ બીને પત્ની દષ્ટિએ જોવી નહીં,
અને (‘ દાણા ખાવાનો ’ અધિકાર તો જનવરને પણ છે—વિશેષમાં) પત્નીને “ લૂગાં
ફાડવાનો ” અધિકાર આપવો,—એવો છે: એ શિવાય પત્નીને વિશેષ દક્ષ છેજ નહીં !
ઉપરના દક્ષ ઊડીને પતિ-પત્નીનો સંબંધ ધર્મબાધક અને ધર્મવદ્ધ (Obligee અને
Obligor) નો છે. અર્થાત્

૧. પત્નીને પોતાની સરીર પ્રકૃતિ જમડે તથા ફિર્કાંદ કરવાનો, અથવા તે સંબંધી
જ્હાણું કાઢી કામ કરવામાં છુટી મેળવવાનો અધિકાર નથી.

૨. પતિ શું કમાય છે તે પૂછવાનો, અને ખર્ચેમાં માથું મારવાનો, પત્નીને અધિ-
કાર નથી.

૩. પતિની આંશીસમાં તેના ઉપરી સાહેજ તેના કાંઈ દોષ માટે પતિ ઉપર ગુસ્સે
ચાય તો તે પત્નીનું ‘ મોઢું ’ સવારમાં જોવાથી નથી થયું, એમ કહેવાનો પત્નીને અધિકાર નથી.

૪. પત્નીને પતિને સદવાસ બેઘડી મેળવવાની આજ્ઞા રાખવાનો દક્ષ નથી.

૫. પત્નીની ભાવના સતત એવી હોવી જોઈએ કે પોતે જે કાંઈ પતિ માટે કરે છે,
તેમાં કાંઈ વિશેષ નથી. પણ પતિ જે કાંઈ પોતાને માટે કરે છે તે તેના ઉપર મહદ્
ઉપકાર છે, અને અનેક જન્મનાં યુગ્મયું હજી છે. અને પતિ જે કાંઈ કરતો નથી તે
માત્ર પોતાનાં પાછલા જન્મનાં કૃણ નાશાને લીધેજ છે.

૬. પતિ શાકે સારે એવે ‘ મ્હીડીયા ’ કરવાનો પૂર્ણ અધિકાર છે, પણ તેવો પત્નીનો
દોષ કહી પણ માફ કરી રાકાય નહિં.

સાસુ સસરાનો ઠાળો અંધાપો રે,
 ગયું રાત્ર્ય તે પાછું આપો રે,
 મારૂં અખંડ એવાનન ધાપો— આપો.
 સત્યવાન ઉદ્યા ઝટ આપે રે,
 નવાં નયને તે નિરખ્યાં માથાપે રે,
 એતો સાવિત્રી મતને પ્રતાપે— આપો.
 એમ સધળા સતાપો વિરામ્યા રે,
 ગયું રાત્ર્ય તે પાછું પામ્યા રે,
 સતી જય અવિચળ જગ જગમ્યા— આપો.
 સતી સાવિત્રીને ધન્ય ધન્ય રે,
 એતો ભારત કેડે રવન રે,
 એના સ્મરણથી ધમ્મો પાવન— આપો.
 માતપિતાના કુળને શોકાવે રે,
 અશુરપદને અધિક દીપાવે રે,
 જેને પતિવ્રત હાથમાં આવે— આપો.
 સાવિત્રી ચરણે કરીને પ્રણામ રે,
 માગીએ મત બાળા તમામ રે,
 પૂરો એટલી પ્રભુ અમ હામ— આપો.

સખીનો પત્ર.

સંપાદક બહેન શ્રી “જ—”

બહાલી બહેન,

તમારો પત્ર પેચ્યો હતો, જ્યાણ લખતાં બહુવાર ધમ્મ તેને મારે મારી ચાલું છું. હું જાણું છું કે તમને રહેજ રહેજ વાતમાં બોલું છરાડવાની ટેવ નથી અને તેવીજ રીતે આ વખતે પણ તમને બોલું નહીં છાગ્યું હોય. પત્ર લખવાનું મન તો થયું તીવ-સથી થયું હતું પણ અનેક વીટંબનાઓને લીધે લખી શકાતો નથી. તમે કહેશો કે એવી તે થી વીટંબના ?—કે જેને લીધે પત્ર સરખો પણ લખી શકાતો નથી ? તેના જવાબમાં હું તમને નીચે ફક્ત બેજ દાખલા લખું છું ને તેથી ખાત્રી થશે કે હું કેવી સ્થિતિમાં છું.—

૧. ગઈ ટાટી શીવળ ને દીવને મહારાં સાસુ સાથે મહારા પુત્ર કંતું નદી પર ન્હાવા ગયો હતો. મને નદી પર ન્હાતું નહીં ચમવાથી હું ઘેર રહી હતી. એને ધણીજ આડો અને જહીલો મહારાં સાસુએ કરી નાખ્યો છે. મહારા સામું બોલતુ એમાં તો કાંઈ નવાઈજ નહિં. હું કાંઈ કહું તો જુડું ઉપરાલું લઈ એને ઉતેજન મળે એવી રીતે મહારી સાથે લટે છે અને એવું બોલે છે કે વહુ તો છોકરા ઉપર છર કરે છે. મહારા એકના એક મોખા દીકરાને ત્યાં છોકરા તે ચાલું કે સાચું ? તેને કાંઈ કહેવાનું નહો. ખચરદાર ! આજ પછી એવું નામ દીધું તો, એ પાણી માગશે તો હું દુધ લાવીને આપીશ, વિગેરે એટલે મહારાથી તો એને કાંઈ ફરી ચમવાજ નહોં ને જો મહારા પતિને

વાત કહી પુત્ર તો તે કહે છે કે “છોકરાને કેળવણી આપવી એ કામ અઘીતું છે, મહાદેવ નથી” કલ્યાણી ?

નદીમાં નદાયા પછી સીતળાની પુત્ર કરી અને બાકીના વધેલા પૈસા કનુને રમવા આપ્યા. ઘેર આખા પછી કનુએ બધા પૈસા મોઢામાં ભર્યા અને મોઢું પુસ્તક તેથી ધણીજ આમરે સાથે નાના દર્શણમાં તે જોવા લાગ્યો. આખરે મહારાથી ન રહેવાપાથી એ તેને તેમ કરવાની ના કહી એટલે સામુજી તાડુકી ઉડ્યા. “શું મારી બાઈ તહેવાર-ટાંકણું પણ જોતી નથી ને જોત્યુજ નજી છે ! પૈસો સરવો લાખતો હશે માટે મોઢામાં મુક્યો તેમાં તારા બાજનું શું હુટલું મળ્યું ?” થયું, કનુબાઈના વકીલ સાહેબે રોકા આપ્યો જોયું બહેન જે ધરમાં આવી પડતીથી કેળવણી અપાતી હોય તે ધરનાં છોકરાં સુધીકીત ક્યાંથીજ હોય ? એ આગળ જતાં બહુ બગડશે, ત્યારે એમ ધરો કે આના કરતાં તો એનો જન્મ ન થયો હોત તો વધારે સારું હતું મહાદેવન આના આજ વીમારોને લીધે ધણું ગભરામણું રહે છે. સામુજી નહીં હોય ત્યારે આનું પરિણામ મારે જોજવું પડશે અને તે વેળાએ “લગ્નવ્યં કૃત્તરું મોંઘાટે” તેવું થશે. લગ્નમગ અધેધેધે કલાક વીત્યો હશે, તેવામાં કનુએ ઉઘાળા ખાવા માંડ્યાં સામુજી તેની પાસે ગયાં અને જોયું તો એક પૈસો મળ્યામાં જરાઈ થયો હતો દવા અને તેને લીધે એનાથી બોલાવું પણ નહોતું, જ્યેહાં મોંઘામાં અઘીની નાંખી કાઢવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, તેમ તેમ પૈસો વધારેને વધારે આધો પેસતો ગયો. અને કનુ વધારે ગભરાઈ જ્યો પાડવા લાગ્યો. દલે તેઓ ગભરાયાં અને જુમાણુમ કરવા લાગ્યાં. એ તેમને ધીમાં પાડ્યાં. “એ” ધરમાં જોતા એટલે દુઃ દાકતરને બોલાવવા બહુ. દાકતરે આવીને મહા મહેનતે ચીપીઆથી પૈસો કઢાડ્યો આમ ઠાકી રીપળતી હતી રીપળ થઈ ગઈ.”

આનું આનું તો ધણીએ વખત બને છે. નાકની બંદર આમલીના કચુકા કાચકા તથા કાનમાં તુવર કે વટાણા અગર કાકરા, જેવી ગમે તે વસ્તુ ધાલી દેવી અને ન નીકળે એટલે રડાગેળ કરી મુકવી, તેની મહારે તો નવાજી નથી !

૨. આસો મહિનામાં દીવાળીના દીવસો આવવાના હોવાથી દમાઈ ધર રંઘાનું હતું તેમાં લીયો રંઘ પણ ઓગાળાને મુકેલો હતો. દુઃ રસોઈમાં હતી, તે વખતે અટક્યાળો કનુ જંગલનો રંઘ પી ગયો અને માતુશીની પાસે જઈ વધામણી આપી કે મેં તો રંઘ પીધો તે જહુજ સરસ લાગ્યો. માતુશીએ પોતને ઘણા હેતુથી ચામડીને બોળામાં મુવાડ્યો.

જમવાની વખત થઈ અને દુઃ બોલાવવા ગઈ તે વારે તે ટાકો ટાકો થઈ ગયો હતો. હોઈ રંઘવાળા હજી જમને તેમજ હતો. તે પર મારી નજર પડી તેવું કારણ મેં પુછ્યું એટલે ઉપરતી હકીકત અને કહેવામાં આવી.

આ દિવસે સારે નસીબે મહારા પતિ ઘેર દતા ગાડી કરી કનુને ઇસ્પીતાલ લઈ જાતાં આવ્યો, ત્યાં તેને ધણી મહેનતે શુદ્ધિમાં આણ્યો. પછી મારે વીસ દીવસ સુધી એની સાથે ઇસ્પીતાલ રહેવું પડ્યું. દીવાળી મારી ત્યાંજ વ્યતીત થઈ હતી.

બહેન ! આવાં આવાં કારણોને લીધે મહારાથી જલદી પત્ર લખી શકાયો નથી, તો તે ખદસ મારી આપશે એવી આશા છે. તમારાં સુરખીઓને મારા સાદાંગ પ્રણામ કહેશે. જમીનને મારી સપ્રેમ આશીય.

હાલ એજ.—

(સુરત)

સી. બહેન.

વાલોદ્યાન.

ભલો અને ભુડો.

લેખક: શ્રીયુત્ત "શિરીષ—” વાસણકિલીયા.

એક ભલો કરીને આશરે તેરેક વરસની ઉમ્મરનો છોકરો હતો. તે નામ પ્રમાણે ખરેખર ધણેજ ભલો અને ડાહ્યા હતો. તેના માતાપિતા તેને ન્હાનપણમાં મુઠ્ઠી મુંદરી ગયાં હતાં. તેથી માતાપિતા સુખનાં તેને સ્વપ્નાં પણ નહોતાં, અને દુરના એક પિતરાઈ કાકાના હાથતળે મહા દુઃખ વેઠીને આટલી ઉમ્મર સુધી પહોંચ્યો હતો. તોપણ હમેશાં જેમ દુઃખ સુખનો માર્ગ શોધી આપે છે, તેમ તેનામાં સુખ મેળવવા માટે જરૂરના સમયના ગુણો દાખલ થવા પામ્યા હતા. જ્યાં તેને સમજાયું હતું કે સ્વાર્થી સગાંઓ પોતાને ત્યાં રહેતાં નિરાધાર આસો ઉપર કેવો બુલમ મુંદરી છે, માતાપિતા વચરનાં બાળકની છાંદગી ફેટલી દુઃખમય છે ? તેથી હવે પોતાના કાકાના તાબા હેઠળ રહેવું દુરસ્ત ન ધારી એક દિવસે તે પોતાના ગામથી થોડે દુર આવેલા રાજનગર જેવા મોટા શહેર માં ધધા શોધવાને નીકળ્યો. રસ્તામાં જતાં તેને ભુડો કરીને એક તેનાજ જેવડોજ છોકરો મળ્યો. ભલો જેમ ભલામનો નમુનો હતો, તેમ ભુડો ખરેખર ભુડામનોજ નમુનો હતો. કોઈ પણ અનાથ બાળકને દેખીને ભલોને ધણી દયા આવતી, ને તેથી ભુડો મળતાંની સાથેજ તેણે કહ્યું:

“આવ ” આવ, આપણે ઠીક મળ્યા હોં ? બાઈ, તું એકસો ક્યાં જાય છે ? ” ભુડાએ કહ્યું ના ” બાઈ, મારાં માતાપિતા મરી ગયાં છે, ને હું પેટને માટે જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કંઈક; પણ બાઈ, તમે આમ એકલા ક્યાં જાઓ છો ? ”

ભલો-માઈ હું પણ તારા જેવોજ માતાપિતા વચરનો નિરાધાર છું. અત્યાર સુધી મારા એક કાકાના હાથતળે જેમ તેમ કરી મોટા થયો છું. હવે આ પાસેના શહેરમાં કંઈ ધધાને માટે જાઉં છું.

ભુડો—ઠીક, બહુ સાફ ચાલ, તારે આપણે સાથે સાથે જઈએ.

થોડેક ગયા પછી ભલોએ કહ્યું ” બાઈ, તું સવારનો જૂએ હોઈયો, તો ચાલ, આ પાસે ફૂલો છે, ત્યાં જઈએ. મારી પાસે રોટલા છે તે તું ખાજે, અને આ લોટાવડે પાણી પીજે.

૪

ભુડો—ચાલ બાઈ, તારું બહુ યશે

એમ કહી તે બંને ફૂલો ઉપર ગયા. બેઠા પછી તરતજ ભલોએ પોતાના પોટલા માંથી રોટલા કાઢી ભુડાને આપ્યા ભુડાએ તે ખાવા માંડ્યા, અને ભલો તેને માટે ફૂલમાંથી પાણી કાઢવા લાગ્યો. જેવા તે નીચે નમીને ફૂલમાંથી પાણી કાઢવા જાય છે, તેવામાંજ ભુડાએ ધીમે ધીમે પાછળથી આવી તેને ધક્કો માર્યો, જેથી ભલો ફૂલમાં પડ્યો. ભુડાએ દુરતજ રોટલા પોટલામાં મૂકી દેરી લોટા બગસમાં મારી સીધા ચાલવા માંડ્યું. !

બેજાભેરે ફૂલમાં પાસેના વડનાં મૂળ એવી રીતે ફેલાયેલાં હતાં કે ભલોને જરા પણ ઇજા ન થઈ, ને તે એક મોટા મૂળાના ઉપર ધીમેથી બેઠો. ધણો વખત ગયો, પણ કોઈ ત્યાં આવ્યું નહીં. સંજ પડી, રાત થઈ મૂળ પશુ કોઈ નહિ ! તેથી ભલો દહ

કરી જરા પણ શરણવા વગર ત્યાંજ બેઠો, અને ધાપું કે અત્યારે નહિં તો સવારમાં કોઇ આવશે.

હવે આ કૂવામાં દરરોજ રાત્રે બાજરોજૂત અને કાજરોનાગ બે બેગા થતા હતા. અને પોતાના સુખ દુઃખની વાતો કરી આનંદ બોલવતા હતા. એ પ્રમાણે આજે પણ રાતના બાર વાગતાં જને જલ્દી વાતો કરવા લાગ્યા.

ભલે તો ખરો પણ હિંમત રાખીને ગૂપ્તગૂપ્ત પોતાની જગ્યાએ બેઠી રહો. દૂવો બીડેને રાત અધારી અને મૂળીમાંમાં તે ભરણ શપેલો તેથી તેને કોઈ દેખી શકે તેમ નહોતું.

કાજરો—કેમ, ભાઈ બાજરા ? આજ કાલ તો મજા છે ને ?

બાજરો—હા. ભાઈ ? હમણાં તો ભાંસુધી આ પાસેના ગામના રામની દીકરીને વળગેલો છું, ત્યાંસુધી તો ભગવાનની દયાથી લીલા લહેર છે. કે જે જોઈએ તે ખાવાનું, પીવાનું, પહેરવાનું, ઓઢવાનું સઘળું એક મિનિટમાં હાથર થાય છે. ભારે ત્યાંથી મને કોઈ કાદનાર મળશે, ત્યારની વાત ત્યારે ! રામએ ઢોરો તો ધણીયે પીટાવ્યા છે કે—
“ જે કોઈ મારી દીકરીને, વળગેલું છુત કાઢશે તેને માર આપું ” રામ્ય આવીશ તથા મારી એ દીકરી પણ પરણાવીશ ” અને આવી આશામાં ધણીએ બાવા, બુવા, જતી, ભેગી, વૈલ વગેરે આવી ગયા; પણ હજી કોઈ કાલી શક્ય નથી. અને શાવવાનું પણ નથી ! રામના ઘરની મજા મૂકીને જવલું ગમે તેમ નથી.

કાજરો—પણ ભાઈ બાજરા ! એમ કુલાઈ જવું એ નકાસું છે, કારણકે “ રોર ને માથે સવાશેર ” કોઈ તો મળી આવે.

બાજરો—પણ ભાઈ ! જે સંભળ. મને કોઈ દોરો, ચિટ્ટી, મંત્ર, જંત્ર, ધુપ, જતી, નૈવેદ્ય, વગેરે કંઈપણ કરી શકનાર નથી. એવું એવું તો હું મલું એ ગણી ગયો ! પણ જે કોઈ આ કૂવા કડિના વડના ઝાડ ઉપર જે મધમક કરીને પક્ષી બેસે છે, તેની દુગાર એ ઝાડ નીચે ધણીએ વરસોથી એકઠી ચઢેલી છે, તે બાળીને મને ધુણી દે, તો આપણો કોઈ ક્ષિણ જાલે નહિં અને આ લહેર—મજા સઘળું જવું રહે, ને ત્યાંથી મારે નીકળવું પડે ! પણ તુંજ કહેને કે આવા જંગલમાં આવવું, અને વળી આ ઝાડ નીચે ની દુગાર એકઠી કરી મને ધુણી દેવી; એવું કેને સચે ? મને કોઈ શકશે ત્યારે રામની દીકરીને પરણશે અને “ આપું ” રામ્ય બોલવશે કની ? ” એટલે ભાઈ કાજરા ? મને તો કાંઈ થવાનું નથી. પણ તારી મજા તો કહે ?

કાજરો—ભાઈ બાજરા મારે પણ હાલમતિા દેવની દયાથી ભાંસુધી એ બ્રહ્માની ટેકરી ઉપર છું ત્યાંસુધી તો જાડી મજા છે. કેમકે ત્યાં આગળ સોના રૂપાના અને રત્નોના મોટા ભડાર ભરેલા છે, તેમાંથી જોઈએ છે તે વાપડું છું; ખાઈ છું—પીકું છું ને લહેર કઈ છું. ભારે ત્યાંથી જવું પડશે ત્યારની વાત ત્યારે ! ધણીએ મદારી, ખેલાડી, વાડી વંસિળી વગાડતા વગાડતા આ ટેકરી ઉપર આવી ગયા પણ સઘળા નિરાશ થઈ પાછા ગયેલા ! કારણકે હું જેવ લોક છું, તેથી મારી પાસે તો કોઈ આવી શકતુંજ નથી ! પણ ભાઈ, બાજરા ! જે કોઈ દારૂ અગર એવી કાંઈ અપવિત્ર વસ્તુ લાવીને મારી આગળ છાંટે, તો મારે ત્યાંથી તુરતજ નીકળવું પડે. કારણકે દારૂથી મારો કેવ દેહ અભ-
ડાય અને મારે જન્મ—મરણના ફેરમાં ફરવું પડે પણ ભાઈ ! તુંજ કહેને કે દારૂ લાવી,

ટેકરીપર આવી, તે ઊંટવાનું કાને સૂએ ? એટલે મને કોઈ કહાડવાનું નથી. અને બપુટ ધન લઈ જવાનું નથી !

આ પ્રમાણે સાપ અને છૂત બને પોત પોતાની આનંદ મગાની વાતો કરી સવાર પડતાં પહેલાં તો પોત પોતાને ઠેકાણે એટલે છૂત રાજની દીકરીના શરીરમાં અને સાપ જાલાની ટેકરી ઉપર ગયા.

હવે આગલે દિવસે કૂવામાં પડેલો અને રાત્રે અમારામાં વડની ડાળીને જાણી બેસી રહેલો આપણો પેલો ભલો ત્યાં ત્યાં હતો. સાપ અને છૂત બનેની સઘળી વાત તેણે જરાજરા સાંભળી હતી. ને વિચારજ કર્યા કરતો હતો કે ક્યારે કોઈ આવે ને મને બહાર કાઢે ? ઇશ્વરકૃપાથી આસરે બારેક વાગતાં કોઈ દિવસ નહિ ને આજેજ કેટલાક વણજાર પોતાનાં ઘેર લઇને ત્યાંથી જતા હશે, તેમનાં એકાદ જથ્થો તે કૂવા ઉપર પાણી પીવાને આવેલો જોવા તે દોરડું કાઢીને કૂવાની અંદરજ લેટો મૂકે છે, કે તુરતજ મહિથી “એ બાપુ, મને કાઢો—મને કાઢો ?” એવાં અવાજ સંભળાયો, પ્રથમ તો તેને ખીંકે લાગી કે આવા જંગલમાં ને વળી આ કૂવામાં કોણ હશે ? પણ ધીમેધી જોતાં તેને જણાયું કે ઉપરથી પડી ગયેલું કોઈ માણસ છે. તેથી તેણે ખીંચ માણસને બોલાવી આપણા ભલો બહાર કાઢ્યો, ને પછી પોતાનાં ઘેર લઇને આવતા થયા.

ભલો બહાર નીકળીને આમ તેમ ખુશી હવામાં જરાક ફર્યો, અને પછી રાતની વાત યાદ હોવાથી પ્રથમ તો તેણે પાસેના આડ નીચેની ઘણાં વરસોથી એકઠી ઘસ રહેલી હગાર ભેગી કરી તેની એક ન્હાની સરખી પોટલી બાંધી, અને તે લઇ તે તો પાસેના ગામ તરફ આવવા માંડ્યું.

ગામના દરવાજામાં રાખલ યતાંજ દાંડી પીટાતી તેણે સાંભળી કે “જે કોઈ રાજની કુંવરીના સરીરનું છૂત કાઢશે, તેને રાજ પોતાની પુત્રી પરણાવશે અને પોતાનું આખું રાજ્ય આપશે” આ સાંભળતાં તુરતજ આપણા ભલોએ કહ્યું કે “જા, તારા રાજને કહે કે હું છૂત કાઢું છું. દાંડી પીટનારે કહ્યું કે “બાપુ, તું નાનું છોકરું છે, ને તેથી મારે તને ચોક્કસ કહેવું જોઈએ કે “જે તું છૂત કાઢીશ તો તો રાજ તને દીકરી પણ પરણાવશે અને આખું રાજ્ય પણ આપશે.” પણ જો છૂત નહિ કાઢે તો રાજ તને અવળી ઘણીએ પીલી મારી નાંખશે ! ધણને એવી રીતે મારી નાંખ્યા છે, માટે જો તારે એ કષ્ટ હોય તો રાજને કંઈ પૂછવાનું નથી. મારી સાથે ચાલ ભલોએ તે શરત કબુલ કરી અને તુરતજ બને રાજ પાસે ગયા.

રાજએ, પણ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું “છૂત કાઢીશ તો સઘળું મળશે, નીકર મરવું પડશે ! માટે હજુએ ચાલ્યાં જવું હોય, તો ચાલો જા. ભલોએ કહ્યું, “રાજ સાહેબ આપ કહો તેવી અધરી શરત પણ મારે કબુલ છે. મને આપની દીકરી પાસે લઇ જાઓ” તુરતજ સઘળા કુંવરીના મહેલે ગયા. ત્યાંજ તુરતજ ભલોએ પોતાની ન્હાનકડી પોટલી છાંડી, મહિથી ચોટીક દગાર કાઢી. દેવતા સગમથી તેના ઉપર તે નાંખી કે તુરતજ મહિથી ધુણીના જોડેજોડા નીકળવા માંડ્યા. એક ચાદર મંગાવી તે કુંવરીને આઘાડી ધૂણી બાંધ—આસમાં આવે એવી રીતે તેને જરાજરા બેસાડી. એટલે ચોટીજ વારમાં રાજની દીક-

રીતું ભૂત ત્યાંથી લાગી અયું. અને કુંવરી હાંસિવાર બની ગઇ. એ ચાર દિવસ ખાત્રીને માટે જવા દીધા, અને પછી પોતાના વચન મુજબ રાજાએ ધણીને ખુશાલી અને ધામધુમથી પોતાની દીકરીને ભલાની સાથે પરણાવી; અને સઘળું રાજ્ય પોતાના મરણ પછી તે દંપતિને મળે એમ નક્કિ કર્યું.

ભલાએ પોતાના સસરાના રાજ્યમાં ધણી ઉમદા રીતે વર્તવા માંડ્યું. સઘળા પ્રજા સારા રાજાને ધણાજ પ્રેમથી ચાહે છે. રૂપતને સર્વ પ્રકારનું મુખ છે, એટલે સર્વ જાતુ-એથી રાજાને અનેક શુભ આશીર્વાદો મળ્યા કરે છે. એક દિવસ ભલા પોતાના સુન્દર રથમાં બેસીને બહાર જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં એથી તો તેને પેલો છુડા મળ્યો. છુડાને જોતાજ ભલાએ ગાડીમાંથી ઉતરી એકદમ તેને બાથમાં લીધો, અને કહ્યું. ચાર લાખ ! આવ, આપણે ધણે દલાડે મળ્યા. ચાલ લાખ ! તું ક્યાં જાય છે ? મારે ઘેર આવ, ત્યાં તું ખાત્રી પીજે અને મજા કરજે.

પ્રથમ તો છુડા આલોજ બની ગયો, પણ થોડીવાર પછી તેણે ભલાને બરાબર જાણખબર તે ગાડીમાં બેસી તેની સાથે ઘેર ગયો. ત્યાં મહેલ, ગાડીપોદા, બાગબગીચા વગેરે જોઇને છુડા સરમાઇ ગયો, તોપણ તે ખરેખર એક છુડાઇનું પુતળું જ હતો, જેથી તેના મનમાં ગાંઠી લાગણી યદ્ય નહિ, પણ ઉલટી તેના મનમાં ભલાની સાહેબી જોઇ અદેખાઇ આવવા લાગી; તેણે તો લાગ આવે કાંઈ લઇને નાસી જવું અથવા ભલાને ખરાબ કરી તેની જગ્યાએ પોતે લાખલ થઇ જવું એવો મનમુગ્ધો કરી રાખ્યો હતો. જેથી તે બહારે શુપશુપ ખાઈ પીતે આનંદ કરવા લાગ્યો. ભલા તો ખરેખર બહાઈનું પુતળું જ હતો, તે તો પોતે રાજાને જમાઇ છે, એવું અભિમાને રાખ્યા શિવાય તથા છુડાએ પોતાને કૂવામાં નાંખી દીધો હતો, એવું એવું કાંઈ પણ મનમાં લાખ્યા વગર-અને ઉલટું પોતાને રાજ્ય અપાવનાર એજ છે એમ માની તેની પોતાથી જનતી તન મન ધનથી સેવા ઉદાવતો. પણ દુનિયાનો રમ કંઈ એજ છે ! રાજાને જમાઇ થઇને, એક કંગાલ જેવા માણસની આટલી બધી સેવા કેમ ઉદાવતો હતો ? શું તેનો કંઈ દમાએતો હતો ? એવી એવી અનેક તરેહની વાતો આસપાસમાં ચાલવા લાગી. આખરે આ વાત વદ રાજામતાને કાને જતાં તેમણે નવા આવેલાં મેમાન-છુડાને બોલાવી પૂછ્યું કે “ ભાઈ સાહેબ ! આ અમારા જમાઈરાજ આપની આટલી બધી સેવા કેમ ઉદાવે છે ? આપ તાથી કાંઈ બાગતમાં તે દખાવશા તો નથી ? ”

છુડા-રાજામાતા સાહેબ ! એ વાતજ જવા દોને એમાં મારે કાંઈ કહેવા જેવું નથીજ. વદ માતાને વધારે વહેમ પડ્યો તેથી તેણે ફરીથી પૂછ્યું “ ભાઈ સાહેબ ! કહે તો ખરા કે સાચું કારણ સમજાય ને અમારા સર્વના મનનો વહેમ ટોળે. ”

આખરે ધણે આમદ કરાવ્યા પછી છુડાએ કહ્યું; અરે ! તમે શું જાણો ! એ તો ફરતો ફરતો કોણ જાણે અંદા કયારી આવી ચડ્યો, અને રાજ્યજમાઈ કાણે કરાવ્યો એ તો અમારા ગામનો મોતી છે. ” આ ઉપરથી છુડાની આટલી બધી સેવા ઉદાવવાનું અરુ કારણ સઘળાના સમજ્યામાં આવ્યું-એ કે છુડાએ તો પોતાની શુદાઇજ દાખવી હતી-અને ખરી વાત છુપાવવા માટે રાજાએ ગુસ્સેય ધને ગામમાંથી ભલાને કાઢી મૂક્યો. આથી

તરફ જુઠાંતે પશુ પાણીયુ મળ્યું ! કમણે લહા વગર જુઠાંતે ત્યાં રાખે પશુ કાણ ? અને પોતાની જુઠાંતના બદલામાં પાછો જ્યાં ત્યાં ભટકી ખાતા લાગ્યો

આણી તરફ આપણા લહાએ તો વિચારજ કરી મૂક્યો હતો તુરતજ તેણે ગામમાંથી અચ્છેરેક દારૂ લીધો અને જીલ્લાની ટેકરી ઉપર જઈ જ્યાં રત્નના લહાર ઉપર પેના બાજરામૂતનો લાઈનખ કાજરોસાપ રહેતો હતો ત્યાં ગયો, અને સાવેનો દારૂ છાંટ્યો. તુરતજ સાપ ત્યાંથી જતો રહ્યો અને લહાએ સધળો લહાર હાથ કપ્યો. આ મળેલા અખૂટ દ્રવ્યમાંથી લહાએ ફરીથી માથ મહેવ, ગાડી, ઘોડા, બાગળગીયા વસાના તથા રાજને તે વિશે ખમર પડવાથી તે જાતે ત્યા જઈ સધળી સાચી દહીકત લહાંતે પુછી લઈ પરતાવો કરતો તેણે પોતાના જમાઈ તરીકે લહાને પાછો કબૂલ કર્યો અને તેની મારી માગવા લાગ્યો. લહો પશુ હવે પોતાની બી સાથે મહેલા કરતાં પશુ પશુ સુખ ભોગવવા લાગ્યો

હવે આ પ્રમાણે ફરીથી લહો આવુ મળનું સુખ ભોગવતો હતો, ત્યા વળી એક દિવસે ફરતો ફરતો પેનો લાઈનખ જુઠાં તેની નજરે પડ્યો ! તુરતજ લહાએ એકદમ જઈ તેને બાયમાં લઈ કહ્યું ‘ લાહ, તું અહીં ક્યાથી ? આન, તું મૂખ્યો હોઈશ આપણે ધેર માથ, આમ ભટકવા કરતા મારે ઘેર તું રહેજો ખાજે, પાંજે ને આનદ કરજો ’ જુઠાંએ લહાંતે જાણખ્યો કે તરતજ આ વખતે જુઠાં એટલો બધો શરમાઈગયો ને તેનું મો એટલું તો લેવાઈ ગયું કે ઉચ્ચ પશુ જોઈ શક્યો નહિ

તેને પોતાના કૃત્યો માટે પરતાવો થઈ તેની આંખમાંથી ખેર ખેર જેવડાં આંસુ પડવા લાગ્યાં. લહાંતે કરેલાં તુકયાન માટે દિવગીરી જણાવી, ધીરેથી તેણે લહાંતે પૂછ્યું, લાહ, મને કોઈ કંઈપણ દેતું નથી તે તને વખતો વખત આવો રાજવંશવ કોણ આપે છે ?

લહાંએ જણાવ્યું—‘ લાહ, મને આ સધળું આપનાર ખીલુ કોણ નથી ! પરંતુ આ અત્યારે મારી સાથે ઉભો રહેનાર મારો દયાળુ લાહ તુંજ છે ત્યારે તેણે ફરીથી પૂછ્યું ‘ લાહ ! આ સધળું તને આપનાર હું કેવી રીતે ? ’ તે ઉપરથી લહાંએ કૂવામાં ઘણેલી સાપ અને જીતની સધળી વાત કહી જુઠાંએ તે સર્જણી અને લહાંની વાર વાર મારી માગી ત્યાંથી જગન તરફ ચાલતા માંડ્યું. લહાંએ તેને પાછો વાળવા બહો પ્રયત્ન કર્યો પણ સધળો બર્થ !

લહો શોકાતુર થઈ ઘર જણી પાછો ફર્યો ને જુઠાં જગલ તરફ ત્વરાથી ચાલવા માંડ્યો. આ વખતે તેને ખરું જાન થયું હતું, તેની દાનવ તથા નૃતિ ધણાં સુધર્મી હતાં તેની પોતાની જૂલોને માટે તથા લહા તરફ સુખરેલી પોતાની જુઠાંને માટે તેના મનમાં વાર વાર પરતાવો થયા કરતો હતો, અને ખરેખર તો અપકારને બદલે કરેલાં લહાના ઉપકારોએ તેને વશ કરી દીધો હતો. હવે તેને કુનીચના સુખ વૈભવપર પ્રેમ રહ્યો નહિ ને તેથીજ તે આ વખતે લહાંનો અતિ આમલ છતાં પણ તેને ધેર ના ગયો ચાલતાં ચાલતાં તેના મનમાં એજ અવાજ સંજાળાઈ કરતો હતો કે—

“ લહો ભગવાનને વહાલો, ”

“ ઈશ્વર લહાંનાં દુનિ જ્યાં અને જુઠાંનાં દુનિ જુઠાંજ આપે છે, તો મારી પશુ શું એજ દસા થશે ? ”

માબાપના ભલાને માટે દુઃખ વેઠનારી છોકરી.

(મળેલું)

ફરિયાની રાજ્યમાની એન્ટિસિટી (પેટે એક) શહેરમાં એક લકુવપ નામનો પ્રતિષ્ઠિત માણસ રહેતો હતો. તેણે કારણથી રાજ્યની તેના ઉપર કૃતરાણ થઈ

તેથી તેને કુટુંબની સાથે સાધુભિરિયા ના જગતમાં દેશનીકાલ કર્યો. તે જગતમાં સેકેડને રહેવાની ધણી થોડી જગ્યા છે અને સખત ટાક પડે છે. જેટલી પાસે ત્યાં કામ પણ વધારે કરાવે છે. એ દેશ મુખ્યત્વે કરીને જમવ અને મારી ખાનારા જનાવરોના રહેઠાણની જગ્યા છે.

લકુવપ પોતાનું ધન, જન્મભૂમિ અને સગા વહાનાથી વિખુટા પડીને પોતાની ખામડી અને છોકરીને લઈને તે સ્થાનગા રહેવા લાગ્યો.

એની છોકરીનું નામ પ્રાર્થોવિયા હતું. દેશનિમત્ત થયો તે વેળાએ એ ધણી ન્હાની ઉમ્મરની હતી, ધીરેધીરે જ્યારે તેની ઉમ્મર ચાર વર્ષની થઈ, ત્યારે એક દહાડે માબાપને ધણી દુઃખી થયેલાં જોઈ તે પોતે પણ બહુજ દુઃખી થઈ અને તેનું કારણ પૂછ્યું. તેની માથે પોતાની આગલી કાવત અને રાજ્યની કૃતરાણ વીરો વાત મ્હી પ્રાર્થોવિયા માને મ્હોડેથી સધળી હપ્તકત સંભળીને ધણી દિલગીર થઈ, અને જનમાને મનમાજ વિચાર કરવા લાગી વિચાર કરી પછી માતાને નમ્રતાપુર્વક કહ્યું કે ' બ્હાલી માતા ! હું બાદશાહની પામે જઈને તમને છે-કાવતની અરજ કરવા ઈચ્છુ છું. માટે જવાની રજા આપો. ' તેનાં આવાં હીમત ભરેલાં વાક્યો સાંભળી તેનાં માતાએ પહેલાં તો તેને જવાની હા પાડી નહી, પરંતુ જ્યારે તે બહુ હઠ પકડીને બેઠી ત્યારે તેઓએ તેને નેમ કરવાની રજા આપી. તેથી પ્રાર્થોવિયાએ જવાની તૈયારી કરવા માંડી તે સારા સ્વભાવની અને ધર્મ પરાયણ હતી. પોતાને ધણે છેટે પેસા વિના એકલ જતુ પડશે તેથી દુઃખમજન દયાળુ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને માતા પોતાને પ્રણામ કરી જતા નીકળી રસ્તામાં તેને જે જે દુઃખ વેઠ્યાં પડ્યાં હતા તેનું વિસ્તાર કરીને વર્ણન લખવામાં આવે તો તે લખુ લાગુ થઈ જાય પરંતુ તે-માથે ફક્ત એકજ પ્રસંગ લખવામાં આવે છે. તેથી માબાપનો કુખમારો કરવામાં તેણે જેટલું દુઃખ વેઠ્યું હતું તેનો ખ્યાલ આવશે, એકવેળાએ જગતમાં ને આવતી આવતી જતી હતી, એટલામાં તેણે વાવાઝોડના તોફાનથી એક ઝાડ ઉખડીને પડ્યું જોયું તેથી તે ભયભીત થઈને આ ગળ આવી મઈ, અને ત્યાં રાત પડી ગઈ એટલે તે એક ઝાડ તથા સુષ્પ રહી, બીજે દહાડે તે જગાએથી એક ગાડી જતી હતી, તેમાં બેસનારાઓને દયા આપ્યાથી તેમણે પોતાની ગાડીમાં બેસારીને બીજે ગામ લઈ જવાની ઈચ્છા જણાવી પછી તે ગાડીમાં બેવી પરંતુ ગાડીમાંથી ઉતરતી વેળાએ પ્રાર્થોવિયા કીચડમાં પડી મઈ તે બે દિવસની ભૂખી હતી તેથી તે ગામમાં બીજા માગવા લાગી પણ કોઈએ કંઈ આપ્યું નહિ. ઉલટા સોડા તેને ચોર ધરીને તેને કાડી મૂકવા લાગ્યા અને કેવલાક તો મરવા પણ લાગ્યા.

ઉપર પ્રમાણે અપમાન સહન કરીને તે એક દેવત તરફ મઈ દુર્ભાગે તેનો દરવાજો ખૂંધે હતો. શુ કરવું ? ક્યાં જવું ? એનો વિચાર ને કરવા લાગી શુખ અને તરસ કંઈ

ડીને લાગી હતી. તેથી બંધ બારણા આગળ બેસી રહી. ત્યાં પણ વિચારીને ગામના ઊંઠ-
રાઓ આવી મારવા લાગ્યા; તથા “ચોર ! ચોર ! કરી લુભો પાડવા લાગ્યા.” ઊંઠરી ધણી
નિરૂપાય થઈ. તે વેળાએ તે સર્વ દુઃખના ટાળનાર પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવા લાગી. આઠ્ઠા
જેવું આશ્ચર્ય ! તેજ વખતે એક દયાળુ સ્ત્રી તેની આગળ આવી. અને તેણે ખાવાની વસ્તુ
અને લુગડાં આપ્યાં, અને તેને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ. ત્યાર પછી થોડા દિવસ વિસામો
લઈને પછી પોતાનું કામ કરવાને નીકળી, રસ્તામાં જતાં એક જંગલી કુતરાનું ટોળું મળ્યું
કુતરાં તેને કરડવા માટે દોડ્યાં, પરંતુ પરમેશ્વરની કૃપાથી ત્યાં એક મુસાફર આવી પહોંચ્યો,
તેણે કુતરાંના મોઢામાંથી તેને બચાવી. ત્યાર પછી તે આગળ ચાલી. એ પ્રમાણે ધણાક
દિવસ માર્ગમાં જત જતની વિપત્તિઓ વેઠતી ચાલી, એટલામાં શિયાળાની ત્રાસ બેઠી.
યુરોપમાં અને ખાસ કરીને રૂશિયામાં શિયાળામાં ધણી ટાંડ પડે છે. અને બધી ધરની
બરફથી ઢંકાયેલ છે. તેની પાસે ગરમ કપડાં નહોતાં તેથી ધણું દુઃખ પામવા લાગી
તે વેળાએ ઈશ્વરની કૃપાથી કેટલાંક માણસો ગાડીમાં બેસી જતાં હતાં, તેઓએ તેને ગા
ડીમાં બેસાડીને આમડાને ફાટ આપ્યો, ત્યાર પછી થોડા દિવસમાં તે માંદી પડી, તે વેળાએ
પણ તે માણસોએ તેને દવા દાર કીધાં ત્યાર બાદ થોડી તે ચાલવા લાગી, એક વર્ષ
ધણાં ધણાં દુઃખો સહન કરીને અન્તે સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં આવી પહોંચી રશિયામાં એક બસી
બાઈએ રાણીને મળવાની તકનીક કરી આપી હતી લાગ જોઈને રાણીને તે મળી. રાણીને
પોતાના આપની બધી હકીકત કહી અને પોતે તેને છેડાવવાને આટલે દુરથી આવી છે
તેમ કહ્યું. તેથી રાણી તેને આલો ગુણુ જોઈને ધરીજ ખુશી થઈ અને તેના કૌપર માયા
જતાવી, તેને બાદશાહની પાસે લઈ ગઈ. બાદશાહે ખાસકોવિયાને મેદિ તેની બંધી હકીકત
સાંભળી, અને તે ઘણો ખુશી થયો. તેથી તેની તારીફ કરવા લાગ્યો, પછી તરત તેનાં
માળાપતે ઊડી દેવાને હુકમ આપ્યો. અને ઊંઠરીને થોડુંક ધન આપી વિદાય કરી લોક-
લપને પાછો આવવાને હુકમ આપ્યાથી પોતાની સ્ત્રી જોડે તે પાછો સેન્ટપિટર્સબર્ગમાં
આગ્યો. પણ તે પોતાની કન્યાને વધારે દિવસ જીવતી જોવા પામ્યો નહિ કારણ તે ધણીજ
યાદી મઈ હતી તથા દુર્બળ થઈ ગઈ હતી તેથી તે થોડા દિવસમાં મરણ પામી. આ
ઊંઠરીએ મહેતતથી પોતાના માળાપતું દુઃખ દૂર કરવા પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. આનું જ
નામ ખરી માળાપ પ્રત્યેની ભક્તિ કહેવાય.

વખત.

“કેટલાક માણસો દ્રવ્યના મુલ્યનો વિચાર કર્યા વગર ખૂટતાં સુધી ખરચ્યાં
કરે છે, તેમજ ધણાં માણસો પોતાનો વખત પણ નફાનો ગુમાવે છે. જ્યારે તેની જી-
વાની જાણ છે અને ઉત્તરાવરથા થાય છે, ત્યારે તેના દુર્ગંધનું જાન થાય છે, અને વખત
ગયો તેનો પસ્તાવો થાય છે. એ વચલી જીવંતીમાં કેટલીક કુટેવો પણ પડી જાય છે,
જેના અર્થનથી જીવંત પણ બહુ મુશ્કેલ પડે છે. ખરચેલું દ્રવ્ય ઉલ્લેખથી પાછું મળે,
વિસ્તરેલું જ્ઞાન અવ્યાસથી પાછું પ્રાપ્ત થાય, ચરીરની ખોણ દીધેલી આરોગ્યતા, શીતાહાર
અને ઔષધથી પાછી આવે, પણ ગયેલો વખત પાછો આવતો નથી.”

“વિદ્યાથી જોને ઓધ વચન.”

ઠ. આનંદજી સૂઝી પાડી તરફથી મટ
સુદરી સુધોષ.

મહાત્મા શ્રી ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેની મહાનિદા.

મહાન દેશભેતક, કર્મચી શ્રીકૃષ્ણ ગોપાળરાવ ગોખલે એ તા ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીની રાત્રિએ
પરમશાન્તિથી પરલોક ગમન કર્યું તે પ્રસંગે આ છબી લેવામાં આવી હતી

બહાદુરનાયક હરવાનસિંહ નોખી, વી. સી.

માયાઉપર જે સખત જખમ થયેલા અને બીજા કેટલાક ઘા પડેલા હતા, છતાં આ નેપાળી શૂરવીરે દહાણની ખાંચકોમાથી જર્મેનોને પાંઝા ફાવવા બહુ બહાદુરીથી પ્રયાસ કર્યો હતો. નામદાર સહેનશાહના હાથથી “વિમ્બેરિયા કોસ”
 તે વીરસન્માન મેળવનાર તે પહેલો હિન્દી હતો.

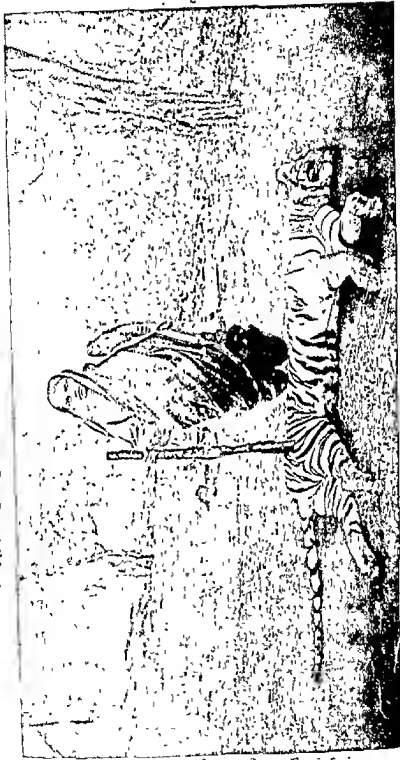
સંસ્કૃત સુચી.

અધિકાર અને હિન્દી સોનિકોલુ પરાક્રમ. ઠ. ગાંધી, ૩૧, વર્ષીય વરકલ્પી જેટ

લાખાસી નજીક દાણેદારીની લઢાણા તા. ૧૯ મી ડિસેમ્બર જર્મનોએ ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલો કર્યો, તે વખત અધિકાર અને હિન્દી સુચીમાં
જોઈએ બાજુ પરથી જોઈએ નીકળી આવી હુમલોને ભયોનેટ વડે થયો બહારીયો પાછા લાખી દીધા હતા.

જડાકરાનાં મહારાણી ઓ સૌ- વિમલ્લાભાઈ સાહેબ, સી- આઈ.

આ વાચ પોતાના ૪૮ બાળો દર્શો. માર્ગની તા- ૧૧મી જા સોનગડ તાલુકાનાં જંગલમાં મહારાણી સાહેબે લેટો વિચાર કરી હતો.

સુન્દરી સુબોધ —

માસિક વધારો.

આપણાં બાલકો વપર દેશનું અનિશ્ચ આધાર રાખે,—આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમદિત,—તથા આપણા બન્ધુઓની સદાય વિના પ્રગતિ થવી હકિત છેઃ આથી-પ્રેતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ પુરુષો, બાલકો,—સર્વમાં સદાચાર અને સુવિચાર, તથા હિંમત, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ વિશ્વગત પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એજ ભારત સંતાનનું ખરું હેતુવત છે.

સુન્દરી સુબોધઃ પુસ્તક ૧૨.—અંક ૭-૮. માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૧૫.

સરસ્વતી.

સ્ત્રીઓએ ગાવાનાં ગીત.

“ ઓ વ્હાલા વારા ! આજ દિવસ સુધી તમે અપૂર્ણ હતા પણ હવે પૂર્ણ થાઓ છો માટે હવે તમારી ફરજ વધી છે, એ ફરજ ધજાવવાને તમે માગ્યશાહી થાઓ, એમ અમે માર્શના કરીએ છીએ. તમારો સ્નેહ ઘડુ સારે ટેકાણે થયો માટે અમે તમને મુશ્કરકર્તાવી આપીએ છીએ, અને અમરવેલીની પેટે તમારો સ્નેહ થોડે એમ ફચ્છીએ ડીએ. કમ્પાકં ઝોહું ઘડુ મુસ્તી રહો, કારણ કે કમ્પા ઘડુ મુશ્કરકર્તા સલેલી છે. કો બહા વહેવારો ! તમે આવું અમૂલ્ય રત્ન અમારા પુત્રને આપ્યું માટે અમે સૌ તમારો વપકાર માનીએ છીએ. તમે અમારો ઘડુ સારો સત્કાર કર્યો છે, એ રવાતે તમને ધન્યવાદ છે, આ રત્ન આપીને તમે અમને મોટા બનાવ્યા છે. હવે આપણો સૌનો સ્નેહ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય અને એક વીજાની મૂલ્યો માફ કરી શકીએ એમ અમે ફચ્છીએ છીએ, વ્હાલા પુત્ર ! આ લગ્નથી તમે આપણા પિતૃઓને રાજી કર્યા છે, ધર્મને ટેકો આપ્યો છે, સંસારના મવાહને આગલ થયાર્યો છે, અને ઘણો જાતના મયમીથી તમે રચ્યા છો. હવે તમારે ઘેર સર્વાંગીનો સ્નેહ વધશે, બાલકોનો આનંદ

વધશે, માવાપાની સેવા વધશે અને અતિથિઓનો આદર યશે; માટે તમે ધન્યભાગ્ય છો. સ્મનની પવિત્ર ફરજ તમે વજારી માટે હે વરરાજા ! તમારા સંબંધીઓ તમોને કિંમતી ભેટો આપે છે. કન્યાને પસંદ કરીને મનુષ્યતિ પ્રમાણે તેને સુસ્તી રાખવાનો ઠરાવ કરીને તમે પરણ્યા અને સ્વાર્થનાં નહિ પણ સ્નેહનાં લગ્ન કર્યાં માટે મહુ તમારી ઉપર રાજી થયા છે. શ્વરૂપાથી અમારા સૌભાગ્યવતી વહુની પધરામણી અમારા કુટુંબમાં મંગલદાયક થાઓ, અને એ વજ્રે આત્માની પૂર્ણતા કરવામાં આ લગ્ન સફળ થાઓ.”

* * * * *

“આવો આવો વ્હેની, આને આપણને ઘોડી ફૂરસદ મળી છે તેનો વાંક સદુપયોગ કરી લઈએ. ચાલો ચાલો, જલદી કરો, મૂલ્યને ભોજન આપીએ, તરફાને પાણી પાડીએ, મૂલાં પહેલાંને રસો વતાવીએ, માંદાની સારવાર કરીએ, દુઃખીઓનાં આંસુ ટુછીએ; અને અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપીએ. વ્હેનો ઉતાવળ કરો, સ્ત્રી થાઓ નહિ, ઘસત ચાલ્યો જાય છે, ચાલો ચાલો, અનાથોની સ્વર કઢાડીએ, વિધવા વ્હેનોને કર્તવ્યમાં લગાડીએ, તડકામાં વઝતા હોય તેને છાપામાં લાવીએ, ટાંટે ટરતા હોય તેને વસ્ત્ર આપીએ, મુસાફરોને આશ્રય આપીએ, અને દુઃખીઓને દિલાસા આપીએ. વ્હેનો, આપણાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે મમુએ આપણને સદ્બુદ્ધિ આપી છે. આવો આવો, આપણે વર્ષા સાથે મળીને બુદ્ધિનો રુહો ઉપયોગ કરીએ. એ બુદ્ધિથી કન્યાઓના હૃદયમાં સ્નેહ ભરીએ, વાલકોના મગજમાં જ્ઞાન ભરીએ, સૌભાગ્યવતી વ્હેનોને વ્યવહારીક દર્શાવણ આપીએ, વિધવા વ્હેનોને દયાની દેવીશ્રી બતાવીએ, માઈઓને પુરુષાર્થની સફરોળી કરીએ, ન્હાનાં વચ્ચાંઓની ઉન્નતિઓ સીઝીએ અને સાધુઓને માન આપી સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકીએ તેમ કરીએ. વ્હેનો ! શું આ વધું તમોને નથી ગમતું ? વેશક ગમે છે. ત્યારે ઘાર કેપ લગાડો છો ? ચાલો અમારી સાથે મહાન પ્રમુએ આપણને પવિત્ર ધર્મે આપ્યો છે, સ્વપ્ન મનુષ્ય અવતાર આપ્યો છે, અને કિંમતી તકો આપી છે, માટે એ વધાનો સ્વાદો લઈએ, એ વધાની કાંઈક સાર્થકતા કરી વતાવીએ, અને એ વધામાંથી આપણા આત્માને સંતોષ થાપે એવું કાંઈક તત્ત્વ મેલ્લવી લઈએ એવું તત્ત્વ મેલ્લવા માટે વ્હેનો આવો આપણે કાંઈક તપ કરીએ. આપણું અવજાઓતું તર કયું ? કુંડુંમાં સ્નેહ રાલીએ, બીનાંધોન વાંક માક કરીએ, ક્રોધીઓના ક્રોધ છૂટે એવા સ્વાદો કરીએ, લોભીઓને માયાનું વિધા-

પણું સમજાવીએ, પશુવૃત્તિવાલાઓનાં મનમાં ધર્મનો ઉદય થાય તેમ કરીએ, અદેહા-
ઓની અદેહાઈ (મહત્વાકાંક્ષા) ઉચ્છેદનમાં વપરાય તેમ કરીએ, અને જેમ વને તેમ
આપણાં વાલ્કીમાં તથા આપણા સંવંધમાં આવતાં સૌ માણસોમાં સારા સંસ્કાર
ધેસે એમ વરતીએ. તમે કહેશો કે આપણી પાસે એવાં સાધનો કયાં છે ? પણ બ્હેનો,
પ્રભુએ આપણી ઉપર દયા કરીને સ્વાભાવિક રીતેજ આપણી આંતરમાં શરમ, હાથમાં
કામ, મુઠ્ઠામાં મીઠાશ અને હૈયામાં હેત આપેલું છે, એ શું થોડું છે ? બહારનાં વીજાં
સાધનો વિના પણ એટલાંથીજ આપણે ઘણું કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણે મધુરાં
હાસ્યથી જગતમાં મીઠાશ ફેલાવી શકીએ તેમ છીએ, આપણે માત્ર અમીનીદટ્ટિથી
માણસોનાં અર્ધાં દુઃખ ઓછાં કરી શકીએ તેમ છીએ. આપણે મીઠાં વચનોથી
આપણા કુઠ્ઠાં વેંચીને શાન્તિ આપી શકીએ તેમ છીએ, અને આપણે હૈયાના હેતથી
સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકીએ તેમ છીએ. બ્હેનો ! આપણી પાસે કાંઈ પણ ન હોય તો
ફિકર નહિ, બહારનાં સાધનો વિના પણ ઈશ્વર કૃપાથી આપણી અંતરની ખેલી
લાગણીઓથીજ આપણે ઘણું કરી શકીએ તેમ છીએ, કારણ કે સર્વ શક્તિમાન
પરમકૃપાલુ પરમાત્માએ આપણને અલ્પ સામર્થ્ય આપીને અહિં મોકલેલાં છે, તેથી
ઈશ્વરીસ્નેહના વલ્લવે આપણે જે ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ, આવો બ્હેનો,
આપણે મૂર્ખમાં વાહરડાંએને ધવરાવીએ, તરસી ગાયોને પાણી પાડીએ, દુશ્મની
ગાયોને દોષી લઈએ, રોપાના કુંડામાં ચાલત નાચીએ, મંદિરોમાંથી કચરો કઢાડીએ,
વગીજામાંથી ફૂલો વીણીએ, સૂર્યનો પ્રકાશ આવવા માટે વારી-ચારણાં ઉઘાડીએ, અને
દેવો માટે ફૂલના હાર ગૂંથીએ, શું એટલું પણ આપણાથી નહિ થને ? જો ધારીએ તો
જરૂર થની શકે. છતાં પણ કોઈ બ્હેનોથી કદાચ એટલું પણ ન થની શકે તો પણ
કાંઈ ફિકર નહિ, પણ જગતમાં સૌનું કલ્યાણ થાઓ, એમ પ્રાર્થના કરી શકીએ તેમ
તો છીએજ. એ પણ એક જાતનું તપ છે, અને હમ્મેશાં એટલું થને તો એ પણ કાંઈ ઓછું
નથી, માટે આવો બ્હેનો, સૌ સાથે મળીને જગતના કલ્યાણ માટે આપણે પ્રાર્થના કરીએ.

—અમૃતલાલ સુ. પદિયાર કૃત “સાચું સ્વર્ગ.”

કાવ્યકુંજ.

આમંત્રણ.

લેખક: શ્રીયુત્ " કાસાર " - વાસણકેલીયા.

બહુલા ! વેગે બહેલાં બહેલાં આવો જો,
હોશીથી હી ચોખું હૈયા—પારણે;
ગરબો ગૌરવ કેરો ગાવા જો,
સ્નેહેથી સંચરજો સવે સાથમાં.

બહુલાં

સખીઓ સવે આવીઓ, હોશો ગાવા ગીત,
પ્રેમે પટકુળ પહેરીયા, સ્નેહે સાધી ચિત:

મંગળ કરવા મંગળ જીવાં મનડાં જો,
મંગળકારી મેંધી મહિ મૂલતિ;
હેત તણો તો હાર દેવામાં હાથે જો,
નેદ તણી નાદે ન્હાનેરી નયની.

બહુલાં

આ તન રંગી બામનો, માળી પ્રીતમ જેહ,
મધુર છબરનાં પુલકે, વધાવજો હંમેશ:

સાચું સ્વર્ગજ સંસારે શોભાવાળે,
બહુલાં અહીં આવ્યાં તે સ્વર્ગો મ્હાલવા;
દીપાવાને પ્રણવ પ્રણની જ્યોતિ જો,
સ્નેહવારિની સરિતાઓ રેલાવવા.

બહુલાં

કંઈતણી ઉપાસના કરીએ, બહેન ! હંમેશ,
જેથી જ્ઞાનદે સદા રાજેદત્તે, પ્રણયેશ:

રંગો રંગી નવરંગી દિલ, સખીઓ જો,
પ્રણુજની પ્રણુતાનીં છયે ચાલવા;
પ્રીતમ કેરી પુજા કરવી પ્રીતે જો,
નિઃએ સંચુ સ્વર્ગ સહો સંસારમાં.

બહુલાં

આવાહન.

લેખક: શીયુત "કુમુભાકર" —સુરત.

આવો વ્હાલી પ્રાણુ !

લક્ષ્મી રસ જીવનની દહાણુ, આવો પ્રાણુ મુંજે !
મધુરી ! દક્ષિણે રસનાં દાન, આવો અમારી કુંજે;
આવો સુકુમાર પુલ-ખાલા. પ્રાણુ પાધરીએ,
ન્દાનાં નેનમાં " જલે જવાલા, " અમે આદરીએ:
ત્હમે અજવાળી જીવન કરો અમીનું, પ્રિય સ્નેહલતે !
શુષ્ક હૃદયને કરો રસ ભીનું, અમિ ! રમ્ય રસિકે !

આવો આવો પ્રાણુ !

આવો કરાવો પ્રેમનાં પાન.

આવો ! અનુપમે !

આવો મીઠું ટટુપીએ, લક્ષ્મીની દક્ષિણે વધાઇ,
આવો અમીમય કરીએ, જગત જનને અમી પાઈ;
આવો તો કરીએ પ્રાણુ કુરબાન, તમથી શું વધારે ?
અમને અનુપમ મળશે માન, વ્હાલી ! તમ પધાર્યે:
આવો જમવીશું જીનાં ગીત, મીઠી ધુન મચવીશું,
પ્રિયા ! આપણી પુરાણી પ્રીત, ફરેરા રાસ રમીશું.

આવો ! આવો !

આવો, રડતિ દસાવો,

આવો, પડતિ ઉઠાડો;

આવો તો લક્ષ્મી લલિત હિરનો દહાવો.

પ્રિયે ! આવો.

x

x

x

મેઘાં મૌઙિક પૂર્વા છે ચોક, લમ જુમે તોરણો દારે,
સુવાસિત સુમનો સુરભિ પ્રસરી, પૂછે આવો ત્હમે ક્યારે ?
તમ પયે દીધાં છે પુલકાં વેરી, રંકે ગૃહે ત્હમે કપાળી,
પણે જો કોઝિલા રહી હેરી, હૃદયના ધનકર આશાથી !

આવો ! દૂર રહી કાં દસાવો.

આવો, પ્રિયે ! આવો.

રમરાણ.

લેખક: શ્રીચુત્ "ભરત"—મુરત.

૧.

પુવાનીનાં સુખો કરતાં,
સુદામિનીની ઝડપ કરતાં;
સુખી નિર્મળ નિરા કરતાં,
મધ્ બેલી, મધ્ બહાલી !

વનહું જ્યમ પત્રવિષ્ણુ ત્યમ હું,
નિરા નિદ્રા ત્યમ હું;
હૃદય જ્યમ હર્ષવિષ્ણુ, ત્યમ હું,
રંગેા બસ એકલો, બહાલી !

૨.

વીતી રાત્રી ફરી મળતી,
વીતી રત્ન તે ફરી મળતી;
પુવાની ત્હારી નવ મળતી,
મધ્ તુજથેં, તું જ્યમ બહાલી !

હૃદય મુજ ધ્રુવતું સુખદિન,
મીઠી ઉધ યાય છે મુખદિન;
નિરાશાથી બનું હું લીન,
તું ના આવે દવે, બહાલી !

૩.

કમલ સુખીના બીજાના પર,
સુલાખો ક્રી તણા શીરપર;
રહે પાટલ કુમારી પર,
નદારાં પુલ, મુજ બહાલી !

કળર છવંતી હું આશુ,
પ્રલો એ તે પરે નાશુ;
નહીં મિત્રો કદી રાશુ,
બહીકથ કે આશલિન, બહાલી !

મટુકી.

લેખક: શ્રીચુર "હાળસણો."-વડોદરા.

(તોરક)

વનિતા પ્રજની લખતે મટુકી,
 અટકી ગલીમાં મૂકીને મટુકી;
 "દિવિ ગોષ્ઠી લીયો, મીઠી આ મટુકી."
 વદી-"આખી લીયો મહીની મટુકી."
 નટનાગર આરી આચો મટુકી,
 પટવી વનિતા ઊઘડી મટુકી;
 સદુ ગોષ્ઠી ઉભી, રહી-"હાં! મટુકી,
 "સખી, કહાન મયો લખતે મટુકી.-
 "શકે! રહે તું ઉભો છીનવી મટુકી,
 "સટકે કહી, ચેર! હરી મટુકી!
 "સખિ! નન્દનિ કે તનમાં મટુકી,
 મૂકતાં પૂછશે પ્રભુને:-"મટુકી!
 "જડી કુંવર! કયાં નવલી મટુકી!
 "દીસતી નથી આપણી એ મટુકી;
 'લૂંટી ત્હે' બલી ગોષ્ઠી તણી મટુકી!
 "નવનીત વહેઓ પીધી મટુકી?"

* * * *

વટની સુતને "છાંદે મટુકી"
 સુણી ગોષ્ઠી યથોમતિ કહે:-"મટુકી!
 "દીધી કહાન હવાં નવલી મટુકી;
 "લગ્ય માં સુતરું, લખ જા મટુકી-"

તવ કહાન સુણ્યું: દસીને મટુકી,
 ચીચથી પટકી; પૂટી ગણ મટુકી.
 જાદુ ગોષ્ઠી રડી:-"બલી ઓ મટુકી!
 "ગઈ માં તૂટી, મોલી, મીઠી મટુકી!"

જ્યોત્સ્ના, સખે ! તું ક્યાં ગઈ ?

લેખક: રા. રા. મગનલાલ જોશીશાઈ શુકલ—વીરમગમ.

તૂજ કૃત્યમાં વિશુદ્ધતા,

વાણિમહિં મૃદુ નમતા;

હર પ્રેમરસ છલકાવતી,

જ્યોત્સ્ના સખે ! તું ક્યાં ગઈ ?

પ્રિયજન સહય રીકાવવા,

મનો કરન્તી અવનવા;

સમભાવ સ્નેહે ચાહતી,

જ્યોત્સ્ના સખે ! તું ક્યાં ગઈ ?

નિજ સ્વામી-હરને ધરતી,

કર્તવ્ય અમૃત સિંચતી,

ને ધર્મપન્થ સદા જતી,

જ્યોત્સ્ના સખે ! તું ક્યાં ગઈ ?

પ્રિયજનતણાં ભાવિ દિવે,

તત્પર રહેતી હરનિષે;

સેવા સમુષી, મધુરી સતી,

જ્યોત્સ્ના સખે ! તું ક્યાં ગઈ ?

શિશિર હાલરડું.

લેખક: શ્રીયુત્ત " રસિક "—ભાવનગર.

દોંગલી દણુરી, મ્હારી દોંગલી દણુરી,

હેવાની હુંમાં દોંગલી દણુરી.

૨૪,

હુંમાં હાલર ને હુંમાં પ.મરી,

હીચોળું હાથ દોર-હીનની ધરી.—

૨૫.

મમડી જગાડી ચીત લહરી નસાડી,

નમણી નિંદર તુજ નમણે ભરી.—

૨૬.

હુંદે હુસાસતી ને હુંદે વિથાસતી,

હુંદે હીચોળતી નેજીની હુરી —

૨૭.

શીયાળુ હોરીએ મુજે છે ખારણે,

હુલાવું પારણે પુતળી ખરી.—

૨૮.

ખજે, ખેતર પણ તાપે છે તાપણી,

વગડે વગાવી છે ટાઢી શુરી.—

૨૯.

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

અમદાવાદમાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ.

(ડૉક્ટર બેસેક યેન્લમિનના બાષણ ઉપરથી)

લેખક: સ્વર્ગસ્થ ડિ. બ. અબાલાસ સાકરલાસ હેસાઈ—અમદાવાદ.

બાળકોનું મરણ પ્રમાણ એ ગામના રહેવાસીઓની તનદુસ્તીની કસોટી છે.

અમદાવાદમાં તે ઘણું બારે છે

૧૮૮૨-૩ થી ૧૮૯૧-૯૨ લગી દર હજારની વસ્તિએ જન્મ પ્રમાણની સરાસરી ૩૭ ૮

૧૮૯૨-૩ થી ૧૯૦૧-૨ લગી ૨૭. ૮-તેમાં દુકાળનાં વરસ

૧૯૦૨-૩ થી ૧૯૧૧-૧૨ લગી ૨૦. ૮

૧૯૧૨-૧૩ ૨૧, ૨ (૬૬ વધારી)

૧૯૧૧ માં મુંબઈ ઇસાકાનું જન્મ પ્રમાણ, ૩૬ ૦

ગુજરાતનું. ૪૦, ૩૬

અમદાવાદનું. ૨૧. ૯૩

મુંબઈ ઇસાકાના ગામમાં. ૩૭ ૪૭

ચહેરોમાં ૨૧ ૮૯

મુંબઈનું. ૨૧. ૮૫

અમદાવાદ જિલ્લાનું. ૩૮. ૪૪

૧૫ થી ૪૦ (એ અમદાવાદમાં દર આઠ બીએમાં એક બી બાળક જણે છે.

મુંબઈનાં જન્મેલાં છોકરાંને નવા જન્મેલા બેમાં ગણતાં સરાસરી ૧૯૧૨-૩ લગીના

અગીયાર વરસમાં ૨૭. ૬૫ થી બારે છે

મરણ.—

૧૮૮૨-૮૩ થી ૧૮૯૧-૨ લગીમાં ૪૦. ૨ થી વધીને ૪૪. ૮ થયાં.

૧૮૯૨-૯૩ થી ૧૯૦૦-૧ — ૫૫ ૩૫ થી — ૫૬. ૫૫ થયાં.

૧૮૮૨-૮૩ થી ૧૮૯૧-૨ ની સરેરાશ ૪૪. ૮

૧૮૯૨-૯૩ થી ૧૯૦૦-૧ — ૫૬. ૫૫ (દુકાળનાં વરસ વગર ૪૫. ૯)

૧૯૦૧-૨ થી ૧૯૧૨-૧૩ ૫૫. ૪

મરણના પ્રમાણ કરતાં જન્મનું પ્રમાણ અરધું છે અથવા જન્મ કરતાં મરણ બમણું છે,

૧૯૧૧ માં આખા મુંબઈ ઇસાકામાં મરણ પ્રમાણ ૨૮. ૩૫ હતું તે વે પહેલની સરાસરી—પાંચ વરસની—દર. ૩૬ ૬ની.

૧૯૧૧ માં મુંબાઈ શહેરનું મરણ પ્રમાણ ૩૫. ૮૮ હજી.

આખા હિંદુસ્તાનમાં ૧૯૧૧ માં મરણ પ્રમાણ કરતાં જન્મનું પ્રમાણ ૭. ૬૫ વધારે હતું. પણ અમદાવાદમાં તેથી હિંદુ હતું !

મુરતનું ૧૯૧૧ પહેલનાં પાંચ વરસની સરાસરી.	૨૪. ૬૮
ભરૂચ.	૩૨. ૦૬
અમદાવાદ.	૫૩. ૮૧
નડીયાદ.	૪૫. ૪૨
હાંડનમાં ૧૯૧૧ ના ૩ માસનું મરણ પ્રમાણ.	૧૫. ૬૮.
અમદાવાદ જિલ્લામાં.	૨૯. ૩૭
અમદાવાદ કાંપમાં.	૧૧. ૭૧
અમદાવાદ જિલ્લામાં ૨૯. ૩૭ બાને જન્મ	૩૮. ૪૪ હતા.
અમદાવાદની વસ્તી.	

૧૮૭૨ નું વસિતપત્રક	૧૧૮૭૫૬
૧૮૮૧	૧૨૭૨૧૦
૧૮૯૧	૧૮૦૬૭૩
૧૯૦૧	૧૪૪૪૫૧
૧૯૧૧	૨૧૩૦૦૦
૧૯૧૨-૧૩	૨૨૫૫૩૬

બધા જન્મ નોંધાતા નથી. હવે વધી છે—વસિત મહેનતુ પરગામના લોક આવવાથી વધી છે—અમદાવાદની જુની હજારી વસ્તી ઘટે જાય છે.

બાળકોનું મરણ પ્રમાણ:

કુલ ૧૦૦ મરણમાં પાંચ વરસ સુધીનાં બાળકોનાં મરણ:

૧૮૯૨—૯૩ માં	૪૬. ૮
૧૮૯૩—૯૪ માં	૫૬. ૩
૧૮૯૨-૩ થી ૧૯૦૦-૧ ને દુકળના મરણ- હીએણું હાય છે ૫	
ચાકડી જગાડી રીત લાકરી ના, નમણી નિંદર ૧ થી ૫ વરસ સુધીનાં	
હુંદે દુકાસતી ને હુંદે વિલાપ	૧૪. ૪
હુંદે હીએણ	૧૪. ૫
શીયાળુ લેરીએ મૂકે ૨	૧૭. ૫
કુલાતું ૫	૧૯. ૭
ખળે, ખેતર ૫ થી ૮	૧૬. ૩
વગડે	૧૫. ૦
	૨૧. ૬

૮-૯	૩૭. ૯	૧૨. ૯
૯-૧૦	૩૩. ૬	૧૭. ૯
૧૦-૧૧	૩૭. ૦	૧૯. ૮
૧૧-૧૨	૩૨. ૨	૨૨. ૪
૧૯૧૨-૧૩	૩૦. ૦	૨૪. ૦
	<hr/>	<hr/>
સરેરાશ.	૨૭. ૭	૧૭. ૯
	<hr/>	
	૪૫. ૬	

૬૨ સો જન્મે નાના બાળકનું મરણ પ્રમાણ—

	૧ વરસ લગી	૧ થી ૫	
૧૯૦૧-૨	૪૩. ૩	૩૫. ૬	૭૮. ૯
૧૯૦૨-૩	૭૦. ૧	૪૧. ૭	૧૧૧. ૮
૧૯૦૩-૪	૫૫. ૧	૪૮. ૭	૧૦૩. ૮
૧૯૦૪-૫	૬૬. ૮	૪૪. ૯	૧૧૧. ૭
૧૯૦૫-૬	૭૩. ૫	૪૬. ૧	૧૧૯. ૨
૧૯૦૬-૭	૭૮. ૧	૫૧. ૧	૧૨૯. ૨
૧૯૦૭-૮	૮૮. ૫	૭૫. ૯	૧૬૪. ૪
૧૯૦૮-૯	૮૬. ૩	૨૯. ૨	૧૧૫. ૫
૧૯૦૯-૧૦	૮૩. ૫	૪૪. ૫	૧૨૮. ૦
૧૯૧૦-૧૧	૭૮. ૮	૩૫. ૦	૧૧૩. ૮
૧૯૧૧-૧૨	૬૪. ૩	૪૪. ૦	૧૦૮. ૨
૧૯૧૨-૧૩	૭૯. ૫	૪૬. ૯	૧૧૬. ૪
	<hr/>	<hr/>	
સરેરાશ.	૭૨. ૫	૪૬. ૯	

૧૯૦૨ માં ૬૨. ૦
તે પહેલાં ૫૦. ૬

જન્મેલાં બાળક પૈકી લગભગ અરધા અરધ એક વરસનાં થતાં પહેલાં ગુજરી જાય છે, ને એવા બાળ ઉપર (૨૬-૮) ૧ થી ૫ વરસનાં બાળકો મરી જાય છે.

મુબાઇ હવાકામાં ૧૯૧૧ માં પાંચ વરસ સુધીની બાળકોની વસ્તીના પ્રમાણમાં હજારે ૭૫ આવેલું તે એકદર મરણના ૬૨ હજારે તેનું પ્રમાણ ૩૯, ૫૨ આવેલું.

બાળ મરણ (કારણો)

તાદના બાળક ધણું વરાધ, ઝોરી, અશક્તિથી મરે છે. તાણુ ઝાડો ને મરડો પણુ કારણો છે.

(૧) હવા (૨) પેટી ઉતાર રોગ (૩) ગરીબાઈ (૪) શરદી ને ગંદકી (૫) ગીચ-વસિત (૬) અંધારી ને બંધ ઓરડીમાં સુવાવડ (૭) સુવાવડમાં મા છોકરાની સંભાળની ખામી (૮) પ્રસૂતિ વખત ગેર વ્યવસ્થા (૯) ચોખ્ખો ઓરડામાં ખામી (૧૦) દૂધમાં ખામી (૧૧) શ્વેતના ધણુ ફેરફાર (૧૨) ઉપરા સાપરી ગર્ભ ધારણ (૧૩) કસરતની ખામી (૧૪) મીઠાની મળુરી (૧૫) બાળગોળી વિગેરે (૧૬) અતિપાન (૧૭) અચાન.

(૧) હવાની ગરમીની ચઢ ઉતર ઘણી માય છે-સવાર, બપોર સાંજ, રાત.

(૨) પેટી ઉતાર રોગો-બાળકનું-અશક્ત જન્મ.

(૩) ગરીબાઈ-કોળી, ટેડ, વાપરી, છીપા, કણુખી, અને ગરીબ સુસલમાનનાં મોલ વધારે.

ગીચ વસતીથી જન્મ ઓછા ને મરણુ વધારે-ઝાંપ ને ચહેર-ગામમાં ને ચહેર-ચહેર બહારના બંધા ને ચહેર.

શરદી, ભેજ ને ગંદકી.

સુવાવડાં બેરતિ તેના બાળકને અંધારામાં રાખવાથી દાનિ-બાળકો જે મરે છે તેના દે થી કે એક મહિનામાં મરી જાય છે પછી ખુલ્લી હવામાં આવવાથી મરણુ થયે છે.

પવનથી તુકચાન થતું હશે-પણુ સુવાવડ ખાટલાપર તે ન આવે તો બસ બધાં બારી બારણાં બંધ કરવા ન જોઇએ. બળતી શયી ગરમી વારતે રાખવામાં આવે છે. પણુ તેથી હવા જમડે છે-મુઝાઈમાં પાસી ઓળોનું સુવાવડ ખાતું કાઢુ તેથી સુવાવડાં બેરતિનાં મરણુ ધણું ઓછાં થયાં છે.

સંસ્થાળની ખામી:-ચોખ્ખાઈ ધણીજ જોઇએ તે વખતે ગંદકી કપડાં મેલાં, પપારી મેલી, ઓઢવાનું મેલું, ને તે પુરેપુરાં જોઇએ-તેટલાં નહીં-મલસો નહવાડાવવાથી શરદી માય છે-પીરો પચતો નથી-ગળથુથી પચતી નથી. કસવાવડમા બાકુ આપણું બરોબર નથી-ચાકરી કરનાર હામડી અચાન હોય છે. ગરીમનું બેલી કાઢ નથી.

પ્રસૂતિ વખત સારી દાઈની મદદ મળતી નથી.

ધવણુ ન આવે એટલું દૂધ આપવામાં આવે છે, તે ચોખ્ખું હોતુ નથી-નૂતિમ ખોરાક આવે છે ને બરોબર નથી-દૂધ આપવામાં નિયમ પળાતો નથી-દૂધ ઉકાળતાં નથી દૂધમાં પાણી ભેળવતાં નથી, માઓ બચ્ચાંને ધવરાવતી નથી !

લગ્ન પૂર્વે પ્રેમ.

લેખક. રા. રા. કિં. ધ. મશરૂવાળા.

રા. “ જુના વિચારના સુધરેલ ” નેડે સર્વ રીતે એકમત થવું મને અ-
ચક્ય લાગે છે *

નવલકથાઓ અને નાટકોનાં વિષયોને બાલુએ મુક્રાએ, તો, “ અત્યારે આપણે
પરંપરાં પહેલાં સ્નેહ કેમ જોડેલા, એ શીખવાનું છે ? ” એ પ્રશ્નનો હિતર નકારમાં શું
કામ આપેલાં તે હું સ્હમજી શકતો નથી.

હિંદુ સમાજમાં ‘ સ્નેહ લગ્ન ’-એટલે, પરસ્પર હિતચિત્ર થયેલાં સ્નેહને લીધે કરેલાં
લગ્ન-તદન અશુભ નહીં-તો પણ, સાધારણ રીતે “ બને તેમ નથીજ. ” એ સિદ્ધાંત દરા-
વીએ, તોપણ-હિંદુ સમાજની આંતર રીતિ પ્રમાણે વાગ્દત્ત સુવક અને કન્યા વચ્ચે લગ્ન
પ્રથિયો એકત્ર થયા પહેલાં-સ્નેહ, પ્રીતિ, હિતચિત્ર થાય, તે હેતુથી તેઓ એક બીજાનાં
(પવિત્ર) સંબંધમાં આવે, એક બીજાને પીછાણતાં શીખે-એક બીજાનાં સ્વભાવ જણતાં
છત્તાં શીખે, ત્હેમાં આપણાં અર્થતને શી દાનિ થાય એમ છે, તે હું સ્હમજી શકતો નથી.

મા બાપે (રૂપ, ગુણ અને વય કરતાં) જન્મદાશરની કુટુંબીઓ અર્ધ શીક્ષિત
જેથીઓ પાસે કરાશી-જોવડાથી, અને કદાચિત્ પંસો જોઈ/નિર્મીત કરેલાં જોઈ, નિરૂપાયે,
“ કિશિતમપિ લઠાદે પ્રોચિત્તુ કં સમર્થ. ” એ ન્યાયને અનુસરી—જે કાર્ય, જોડનાર
બક્તિઓની ઇચ્છાથીજ થવું જોઈતું હતું. તે એમ ન જન્મ માટે “ પડ્યું પાડું સુધારી
લેવા ! ” મટે, તેમ કરતા-પરંપરાં પહેલાંજ પરસ્પર પ્રેમ હિતચિત્ર કરતાં શીખે, તેમાં શું
નુકસાન છે તે હું સ્હમજી શકતો નથી.

“ આપણને આપણા રીત રીવાજ પ્રમાણે સમયાનુસારે-માબાપે (જાઈ પણ રીતે)
નીમંલાં પ્રથિત જોડાં, લગ્ન થયાં પછી એક એકની સાથે કેવા પ્રેમસાવથી રહી શકે, કેવી
રીતે મદદ કરે, અને શ્રદ્ધસંસારની ધૂસરી બન્ને જણ સાથે કેવી રીતે વહે, તે શીખ-
વાનું છે. ” તેમજ “ દાંપત્ય સ્નેહ, શ્રદ્ધસંસાર વહનની નિપૂણતા ” કુટુંબના સર્વજન પ્રત્યેના
ધર્મ એ વગેરે શીખવાની અત્યારે આપણને ખાસ અગત્ય છે “ તો તે કેજવણી લગ્ન
થયાં પછી શીખવાની શરૂઆત થાય, ત્હેનાં કરતાં લગ્ન થયાં પહેલાંજ શીખવાની શરૂ-
આત થાય-તે વિષયનાં અમુક સિદ્ધાંતો, વિચારો, કે ઉપદેશો, મુખપાક કે હૃદયપાક
કરવા કરતાં—જે ખાસ કુટુંબ જોડે સંબંધ બંધવાનો છે, તે કુટુંબને, તે કુટુંબીઓના
સ્વભાવને, અને પોતાનાં બાવિ પતિ—પત્નિને દ્રશ્ય મિંદુ રાખી સીખાવ-શીખાવવાય-તે
મદારા નમ્ર મન પ્રમાણે વધુ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

એક સુવક અથવા કન્યા, દુનિયાની સર્વ ઓછો તથા પુરો સાથે, બોલી ચાલી, તે-
ઓને પોતાની કેજવણીનો, પોતાના સદ્ગુણોનો લાજ આપી, પોતાના સ્વભાવની એ જ-
ખાણ કરાવી શકે, પણ પોતાના યનારાં આ જન્મ જાગીદાર “ જોડજ ” “ અંટસ ” અને

* જુઓ “ સુંદરી સુબોધ ” (માસિક વધારો) નવેંબર ૧૯૧૪, “ પ્રેમો-ભાદ ” પા ૬૫.

“અઓઝા” રાખે, એ મદને લાગે છે કે આપણાં આધુનીક જીવનની એક પ્રકૃતિ નિયમ વિરુદ્ધ અને અનીચ્છ રીતિ છે.

સમય એટલો તો બદલાયો છેજ કે કન્યાની નહીં તોપણ પુત્રની સંમતિ લગ્ન નીમીત્ત કર્યા પહેલાં લેવાય છે:—સમય એટલો તો બદલાયો છેજ કે લગ્ન વખતે કન્યા અને વર ઉભયનું વય તેઓ લગ્નની બાવના-લગ્નના હેતુ-સારી રીતે સમજી શકે, પ્રેમનાં અંકુર પીછાણી શકે-પરસ્પર ઓળખવાની છતાંસા ઉત્પન્ન થાય-પોતાનો બાવી સંસારનો કેવી રીતે નિર્વાહ કરવો તે બાજતનાં તરંગો બધાય-તેટલું વધેલું હોય છે એવી માનસિક સ્થિતિમાં એક યુવક પોતાની બાવી પત્ની-તેમજ કન્યા પોતાનો બાવી પતિ-પોતા તરફથી કેવી રીતે વળેલાં છે, પોતાનું જીવન તેઓનાં જીવન સાથે એક યવાં કેટલે અંશે તૈયાર થયેલું છે, પોતાનાં સ્વભાવ તેઓનાં સ્વભાવને અનુસરીને કે વિરુદ્ધ કેટલાં, પોતાની બાવનાઓ, ઉમંગો, સ્વપ્નાઓ કેટલે અંશે ખરાં પાડી શકાય એમ છે, પોતાનું તેમજ પોતાના યનારાં બાગીદારનું જીવન સુખી થવા માટે પોતાનાં સ્વભાવમાં કેટલું પરિવર્તન થવું જોઈએ-એ બાજતોમાં ઉભય તદ્દન અધારામાં રહે. તેમાં શું હિંદુ સંસારનું હિત સમાયલું છે. શું આર્થત્વ છે, તે હું સમજી શકતો નથી.

લેખક કહે છે કે, “પાશ્ચિમાત્મ પ્રજાઓ, જે સ્નેહલક્ષ્મી પુરેપુરી લક્ષ્મી છે, તેઓનો હાખલો શ્વે. અને આપણાં એકાદ સુત યુગલને ત્યાંનાં એક દંપતી નોડે સરખાવો. હાલુ વધારે સુખી છે ?” હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે ત્યાંનું સ્નેહલક્ષ્મી ભોગ-વધું એક મુક્ત યુગલ, અત્રેનાં માત્રાપથી ભોગવલાં મુક્ત યુગલ કરતાં કાંઈ પણ રીતે ઓછું સુખી નથીજ. પણ તે સિવાય હું પુછું છું કે હિંદુસંસારમાં કેટલાં એવાં મુક્ત યુગલો મળી શકે એમ છે ? એવાં મુક્ત યુગલોની છત છે કે શેક જેમ પોતાની માટણને ગણે, વિદ્યેશરીવાવાલો જેમ પોતાના લોહને ગણે, અંજનિવર જેમ પોતાનાં અંજનને ગણે, તેવી રીતે પોતાની પત્નીને ગણનાર પતિઓની, તેમજ પ્રેમથી નહીં પણ-પોતાનાં કાંઈ સથી પતિને વશ કરનાર સ્ત્રીઓની છત છે ?

યુરોપમાં “કેટલાક કાઠે મ્હડે છે અને છૂટાછેડા પણ લે છે,” આપણાં જોઓમાં છૂટાછેડા રકડ છે એવી કામોમાં એટલાજ પ્રમાણમાં છૂટાછેડા લેવાય છે કે નહીં, તેનો દિશાન કેહ્યે કાટયો છે ? તેઓનાં ‘છૂટાછેડાનહિં’ લીધેલાં યુગલોમાં સુખની અને આપણા છૂટાછેડા નહિ લીધેલા-અથવા જેમનામાં છૂટાછેડા અશક્ય છે એવાં-યુગલોનાં સુખની તુલના કરી છે ?

મહારા મન પ્રમાણે અમુક કુખી યયેલાં યુગલોનાં દર્શાતથી મુળ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઈ શકે એમ નથી. યુરોપમાં છૂટાછેડા દુનિઆને દેખાત આવે એવી રીતે લેવાય છે-આપણામાં જોનાં લેવાય છે તેમાં ઘેર બેઠાં લેવાય છે, અને નથી લેવાનાં તેમાં જીવન-પવેત યુગલો કુખથી રીતાય છે. એટલે પ્રેક્ષકની નજર બાજળ પહેલું તરી આવે છે, અને બીજા માટે ‘સદાયે અંધારું’ છે !

મનુષ્ય સ્વભાવ, (human nature) પ્રજા સ્વભાવ. (national character) અને વ્યક્તિ સ્વભાવ, (personal character) એ સર્વે ખાનમાં રાખીએ તો એવાં

દુઃખી ઘણેસાંઓનાં દર્શાતી આસર્ય ક્રમવા એવું કહી નથી. કેાઈ પણ પદ્ધતિથી પરજોડાં યુગરોમાં સુખી અને દુઃખી બન્ને જાતનાં કુટુંબો માલુમ પડશેજ.

બાળકમના રિવાજને લીધે પરવર્ષાં પહેલાં સ્નેહ બાંધવાને સ્થાન નહોતું હવે સમયને અનુસરી સુજ્ઞ માળાપો રૂપ, ગુણ, વય, અને યુવ-યુગીની સમતિ પર ધ્યાન આપી વિવાહ કરી, ભારી દંપતીને પરસ્પર યોગ સંબંધમાં આવવા દે, અને ગૃહસંસારની વૃક્ષરી ચલાવવાને મોગ્ય કરે તો તે બેશક ઇચ્છવા જેવું છે.

મોહ ક્યારે પ્રેમમાં બદલાય છે તે કહેતું સહેલું નથી પ્રેમ મોહ વગર ઉત્પન્ન થવો શક્ય નથી. પરવર્ષાં પછી પણ સુખી થવા પ્રેમની આવશ્યકતા છે; અને તે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તે પહેલાં “ મોહ ” તી એક પાયરી ટાળવી પડે છે. કહાંચિત્ મોહ પ્રેમમાં અંતર્ગત થાય તે પહેલાંજ સ્વયં ગળી જાય છે.

ત્યારે સમગ્રયુગિત જોડું, -પછી ગમે તે પદ્ધતિથી જોડાયેલું હોય-તે દુઃખીજ થાય છે; માટે પરવર્ષાં પહેલાંજ મોહની પાયરી ચઢી પ્રેમનાં દ્વારમાં રેસના અનુકુળતા હોય તો શું ખોદું છે તે હું રહમણ શકતો નથી.

ભાક્ત અને જ્ઞાન:

આ દુનિયામાં સ્નેહ, પ્રેમ અથવા ભક્તિ એ એક મોટી શક્તિ છે. તે વગર કરેલી ક્રિયાઓ જોઈએ એવું કશું આપી શકતી નથી. ભક્તિના પ્રભાવથીજ ધારેલા કાર્યમાં દુષ્ટ, ખાખી કે પ્રતિબંધ રૂપ જે પદાર્થ નડતા હોય તે સહેલાઈથી દૂર થઈ શકે છે. શાળામાં જતા વિદ્યાર્થીઓમાંથી જે પોતાના અભ્યાસના વિષય ઉપર વધારે પ્રેમ રાખે છે તે વધારે ફલપ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાપાર રોજગારમાં પણ તેમજ જાને છે. જે ચાકર કે ગુમાસ્તા પોતાના શેઠ ઉપર વધારે પ્રેમ રાખે છે, તે તેને વધારે પ્રિય થાય છે. જે ભાઈ પોતાના પતિના ઉપર સ્નેહ રાખે છે, તેજ પોતાના ભાઈ તરીકેના ધર્મ વધારે સહેલાઈથી ખાતરી શકે છે. આ લૌકિક દર્શાનો પણ અલૌકિકને લાગુ પડે છે, કેમકે પ્રેમ માત્ર લૌકિક નથી તેની સત્તા અલૌકિક પ્રભુ સુધી પોદ્યો છે. ઇતિહાસથી અને નજીકમાં રહેવાથી રાજા વિશે પૂરું જ્ઞાન મેળવનાર રાજાને એજાબી શેઠ, પણ તેથી રાજાની એને પ્રતિ થાય નહિ, તેમજ કેવળ જ્ઞાનના કારણથીજ રાજા એના ઉપર પ્રસન્ન થાય નહિ વખતે જ્ઞાનના અભિમાનથી તે હું રાજા છું એમ કહી પ્રસિદ્ધ રીતે રાજા તરીકે ચેષ્ટા કરે તો તે કદખાતાને પાત થાય. પણ જો તે રાજાને જાણી તેના ઉપર ખરા અવલંકરણથી સ્નેહ રાખે, તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે, અને તેનાં દરેક કાર્યની પ્રશંસા કરી તેને રોકે આપે, અને તેના પ્રસિદ્ધ રીતે ગુણ ગાય તો રાજાની તેના ઉપર પ્રીતિ થાય. એજ પ્રમાણે ભગવાનનું પણ સમજવું. જ્ઞાન સંપાદન કરવાથી આ ભવસાગર સહેલાઈથી તરી જવાય, પણ એ ભવસાગરથી ધણે દૂર ફાર સાગરને વિષે વૈકુંઠમાં રહેતા ભગવાનની પ્રાપ્તિ તો ભક્તિરૂપ દદ વદાણ ઉપર આશ્વ ધયા સિવાય થઈ શકતી નથી.

—સુનશી બળવંતરાય દાણસાઈ કૃત ‘વૈદિકમાર્ગ નિરિક્ષા.’

લડાઈના સમયમાં સ્ત્રી કર્તવ્ય.

(ઇમેજ કપરથી)

લેખક શ્રીયુત્તમ " મરત " (મી એ)—અમદાવાદ.

યુરોપી સ્ત્રીઓને સલાહ રૂપે લખાયેલા આ લેખ હ્રીદયસ્પર્શી કેળવણી બગીચાની ઓને બેઠકપ્રદ થઈ પડશે એમ ધારી અને તે આપનાર્થે આવે છે.

હાલના સમયમાં જે વખતે યુરોપની ભૂમિ ઉપર, માનસિક તેમજ શારીરિક કેળવણીમાં, ફેશનમાં, મોજશોખમાં અને વેપર રાજ્યવારમાં નમુના રૂપ થઈ પડેલ સમર્થ મહાપ્રજાઓ વચ્ચે, છવલેલુ મુદ્દા ચાલી રહ્યું છે, તે સમયમાં દરેક સ્ત્રીને એ વિચાર આવતો હશે કે રાજ્યની, દેશની સેવા તે શી રીતે કરી શકે, અને મહાન અસ્ત ઇત્તના આ બેઠકના યુગમાં તેણીનું સ્થાન શું છે ? સ્નેહભાવે સમુક્ત થયેલા લોકરમ્યા ભાગ લેવાને દેશના વીરોને આમ વલ્લુ કરવામાં આ શું છે અને પ્રેમ સહીત તેઓ તેમાં બેઠકાયા છે, આ વીરોમાંના ધણી મુદ્દા પ્રદેશમાં ગયા છે અને બ્રાજ્ઞાને રાજ્યના બ્રહ્મચર્ય રાજવામાં આપ્યા છે.

સ્ત્રીઓએ બચાવ પદ્ધતિ જગ્યાઓ સંભાળવાની છે તે સ્થાનો મરતથી પુરાઈ શકે તેમ નથી એ સ્ત્રીઓ ત્યાં મુકાય તોજ કેઈ પણ પ્રજા કાર્યસાધક મુદ્દા અધાની થશે. આ સ્ત્રીઓએ રણસમારમાં યુગતા યોદ્ધાઓને જન્મ આપે છે. એજ સ્ત્રીઓએ તેમને પાળી પોષી મોટા કર્યા છે અને અત્યારે માતૃભૂમિ અને માતૃ સપત્નિના બચાવ માટે એઓ પ્રાણાર્પણ કરવાને હમ બંધી નીકળ્યા છે એ ઘેર મેળવેલા માતૃદીક્ષણને આભારી છે. આ લડાયક વીરો માતૃપ્રેમ ખાતર શૌર્યવાન બન્યા છે અને દેશ બચાવના મેદાને પડ્યા છે.

આવી રીતે પુરુષ વર્ગ જ્યારે લડવા નીકળે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ કયા સ્થાનમાં સહાયક થઈ શકે તેમ છે એ પ્રશ્ન સ્વભાવિક રીતે ઉદ્ભવે છે. પુરુષો જગ્યાથી ને ખાડે પડ્યા છે તે તેઓએ પુગવાનો છે, અને તે ઉપરાંત અધુરું રહી ગયેલા કર્તવ્યો સમેટી લેવાના છે, સાંતા સમયથી ચાલતું આવતું સ્ત્રીઓનું સ્થાન ફેરવાયું છે. હાલના જગતમાં તેઓનાં મનજ કેળવાણને સરકારી બન્યાં છે. પુરુષ સ્ત્રીઓએ શાશાની તેમજ યુનીવરસીટીની તાલીમ લીધી છે તેમ લે છે. તેઓ આત્મસેવા યથાસક્તિ આપી દેવાનું, સંધી તથા શીતી શુધી અને જીરોને ચીજો બનાવવાનું, તેમજ તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાનું તો તેઓ ધરમાંજ થાંભલાં હોય છે. તે ઉપરાંત તેમણે પોતાના મનજનો દેહર જાનથી બરવા માંગે છે તેઓ ગૃહગોળા બચવા કલ્પિત વાતને હવે સ્વીકારે તેમ નથી, તેમજ અઘાત અને અબજ પાસેથી સાંભળેલી અપવાનો ફેલાવો કરે તેમ પણ નથી લડાઈ એટલે શું તેના બાવાઈ તેઓ સારી રીતે સમજી શકે છે અને દરેકજ દિવસમાં દર વખતે આવતી ન્યુસપેપરની ખબરોની તુલના કરવામાં પોતાનું શુદ્ધી બળ સપુલું રીતે વાપરી શકે તેમ છે.

પોતાનાથી બની શકતી દરેક સ્ત્રીજર્મ પછાત ન પડવાને. દાખલો સ્ત્રીઓ એસાડી એકે તેમ છે. ઓરદેલીઓને કહે છે કે તેઓ એક માણસ બધવા એક સીંછાને પણ સંપરી રાખશે નહીં. સ્ત્રીઓએ આવી અશ્વત વખતે આગળ પડવું આવશ્યક છે. એક રહી જતો સીંછો આપી દેવો એ સહેલું છે. પણ એકનો એક, બધવા ઉવટનો રહી ગયેલો પુત્ર બધવા ગૃહના મુખ્ય પાળકને દેશ સેવા ખાતર આપી દેવો એ કાયાપોચાલ કામ નથી. આમ કરવામાં મનની લાલછીની, વશર ક્યવાટે આકૃતિ આપવી પડે છે. માતૃ-જુભીએ પોતાના વીર સંતાનેને એમની જન્મેતાઓને સુખત કરેલાં હોય છે, અને આકૃતના વખતમાં માતાઓએ તેમને માનુષીને ગણ ખુશીથી પાછા સોંપવાં જોઈએ.

પૃથ્વીપર એવા માણસો પણ પડેલા છે કે જે આ સંકટના સમયમાં શક્તીવાન હોવા છતાં સદાય કરવાને લાગે હાથ કરતા અચકાય છે. અને પડ પોથીને ધરકુકડી ધણ પડી રહે છે. જોકે એમ તો નહીંજ મનાય કે એમની સ્ત્રીઓ તેમને રોડી રાખે છે. પણ દેશ સેવા કરવાની એમની નાખુશી, આવા પતીત યથેલા સહેરીઓને ઉછેગવા માટે એમની માતાઓને દુઃખ રૂપ છે. આવી રીતે નિષ્ફળ નીવડેલી સ્ત્રીઓને ઉપમા લાંબન-મીથી મુક્ત થવાનો એકજ માર્ગ છે. તે એક દેશ સેવાનો ઘટ વામતા ગૃહમાં લપાઈ રહેલા પુરુષોમાં નામદને માટે ધરમાં સ્થાનજ નથી એવી લાલછી તેમજે ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ.

અધન મુક્ત હવત ગાળતા મનુષ્યોનો જુસ્સો ગુલામોનાં ટોળાં કરતાં તેમને વધારે કીમતી બનાવે છે. અને આવા મહા વિમુક્તના વખતમાં સમસ્ત પ્રજાનેજ જુસ્સો કામ આવે છે. પુરુષો રજાસેત્રમાં ખડા ધાય છે અને સ્ત્રીઓને બચાવના સ્થાનમાં આવવું પડે છે. મનુષી પતકુંડમાં પ્રદીપ્ત થયેલા જુસ્સાથી અગ્નિને સંકેારી સંકેારી સતેજ રાખવાનું કામ તેમને માથે આવી પડે છે તેઓએ પોતપોતાનો નિત્ય કાર્યક્રમ સમયને અનુસરી કરી તથા કપી બતાવવાનો છે. તેઓએ કચ્છસરથી પોતાની હાડગીની અને શક્તીની કાંઈ કુશળતા બતાવવાની છે વળી તેઓને માથે છેકરાની, લડાઈમાંથી પુન વહાવાનાં મુખ જેવા પાછા ન દુરનારની જગ્યાએ પુરવા રહેલા સહેરીઓની, અને માંદાઓની માવજત કરવાની ફરજ આવી પડે છે. લડાઈમાંથી ધવાઈને આવેલા વૈદક અનુભવીઓની મદદ અને સંભાળપર પડેલો દૃઢ ધરાવતા દેવતાથી આવે વખતે તેવી મદદ અને સંભાળના અભાવે માંદાઓને વેંડવું પડે છે, અને તેથી સ્ત્રીઓએ માંદાઓને જોડું ન આવવા દેવાના બનતા ઉપાયો યોજવા પડે છે. સર્ગ, વહાઈ કે રનેદી ગુમાવી બેઠેલા, ન માથ અને ગૃહછત રહીત જનેનાં કુટુંબો જોતા જોતાંમાં વધવા મરિ છે. અને નીકટના સંબંધીઓ તો પોતાના પગ ઉપરજ આધાર રાખનાં બની ગયેલા જગ્યા છે ગોડવાયલા કમ પ્રમાણે કામ કરે જવાને પુષ્કળ જનો નવરા હોય છે. આવા અવસરે દૈનિક કામની સમગ્ર અવગતમાં વધારો થવા મરિ છે આવે વખતે જે અવકાશવાળું માણુમ પડે છે તે કાંતો અગ્યાને હોય છે, નહીં તો પોતાની ફરજમાં ગપચી મારી જવું માણુમ પડે છે આવે વખતે મનના અણુમને દાખી દેવો પડે છે, કારણ કે જે ગભીરાઈથી

અને શોક રહીત આકૃતમાંથી પસાર થઈ શકે છે તેજ ધારેલું કામ પાર ઉતારવા શક્તિ-વાન થાય છે. આવા કટોકટીના નખતે કાર્યસાધકામિ વાંદેહવાતવામિ એ સિદ્ધાંતવાળા મનુષ્યોજ દ્વારા જાણી જાય છે. સ્ત્રીઓ સંસાર મુદ્ધમાં સંકટ સહન કરવાનું શીખેલીજ હોય છે. તેથી આવે વખતે એમની સહનશીલતાની પુરેપુરી કસોટી થાય છે. સ્ત્રીઓ ધારે તો સંકટ સમયમાં નિવારણના ઉપાયો શોધી અને અમલમાં મુકી આકૃતની અસર ઓછી કરી શકે. સ્ત્રીજાતીને સ્વાર્થ સાધવાની પ્રખળ હચ્છા હેલાથી વાચાળી ગણવામાં આવે છે, અને તેને લઈ જોડેલો ભરોસો શોળા બદાર કરતી ખાઈ કચળે લેવાને હુકમ કરેલા મોતની બહીકથી નાસી જતા સીપાઈ ઉપર રાખવામાં આવે, તેટલો તેમના ઉપર રખાય છે. અમુક સ્ત્રીજની ક્ષેત્રે તે સ્ત્રીજને તાબે કરવા જનારાના મનોમળ ઉપર આધાર રાખે છે. હવે, એમનો બળ વધારી દૃઢ કરવાનું કામ સ્ત્રીઓનું છે, કારણ કે મનુષ્યના જીવસને બદાર ખેંચી કાઢવાને જરૂર પડતા વીચારો અને પ્રભાવ મેળવવા કરવી પડતી એકામતા માટે તેમને જાજસ વખત મળી શકે છે.

લડવૈઆઓ લોહીહુદાણુ થવા છતાં કિર્તિયી વિબુધિત થઈ રણસંભામમાં દેહલામ કરે છે. તે મરી જાય છે અને લડાઈ પુરી થાય છે. પણ જે લોકો તેમના યશોમાન કરી રૂન કરવા પાછળ રહે છે તે લોકો તો જાણે છે કે તેમના મનુષ્યી તેમના જીવનનો દીવો હંમેશને માટે ઓલવાઈ જાય છે. રસ્તે જતા મનુષ્યની કટી ન ખેંચે એવી સાદી કબરમાં તે લડવૈઆઓને સ્થાન મળ્યા પછી પણ એવાં (સર્ગા વંદાલાં) હુપાત રહેશે કે જોયો થોતાની પડતીને, પ્રદાવરથાનો, અને દીન પર દીન વધતી જતી આકૃતોનો આરભ તે અશુભ દિવસથી ચમેલો માનશે.

સ્ત્રીઓને નશીમે તો લડાઈની બેડીઓ સદાને માટે જોડેલી છે. લડાઈને અંતે સુ-લેહ થશે. પણ તે સુલેહ, હજારો મનુષ્યોના આત્મભોજના પરિણામે થયેલી તે સુલેહ તે મનુષ્યોને તો જીવતા નહીંજ કરી શકે.

આજ કારણથી સ્ત્રીઓએ સંવતિરયામીરથી સર્વોચ્ચ રક્ષક કવચથી પોતાને સજ્જ કરવાની જરૂર છે. પરાપયોગી કામ અને ધન્યર ઉપર આસ્થા નોકર્કા છે. આસ્થા બેડીકરી કુમારિકા રિકાવરથામાંથી પસાર થયેલી સ્ત્રીઓને સ્વપ્ને પણ નહીં ધારલાં કામે કરવાની સક્રિયા આવે છે. ટુંકામાં દેશના સ્ત્રિવર્ગને માયેજ ધવાયલાંની તન અને મનથી સારવાર કરવાની યશસ્વી ફરજ આવી પડે છે. દેશની ઉજ્જવલ થયેલી જગ્યાઓને ફળપુષ્પના છુદાવાળા લીલી ઓઢણી ઓઢાડવાનું કામ તેમનાજ હાથમાં આવે છે. લોકોની ફરજ છે કે આકૃતના વખતમાં દેશના જીવ-જીતિદાસના અને આપદાદાઓના દાખલા લઈ અનુ-સરવું. મરદોની સાથે સ્ત્રીઓએ પણ રક્ષણ માટે જગતરક્ષક જગદીશની પ્રાર્થના કરવામાં અનસર નેપ્થ ચાલવું અને લડવા ગયેલાઓના અભાવે આવી પડેલા મોળે દરતાથી અને દાસ્ય વદને ઉપાડી લેવા એજ લડાઈના સમયમાં ખડું સ્ત્રિ-કર્તવ્ય છે.

સામાજિક સુધારણામાં નડતી કેટલીક અડચણો.*

અનુવાદક રા. રા. ભાનુશંકર હરિશંકર યાજ્ઞિક, બી. એ. નડિયાદ.

પોતાની, પોતાના સમાજની તથા તેથી કરીને પોતાના દેશની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ થાય, સુધારણાના શિખરે પહોંચેલા ધૃતર લોકોની, સમાજોની તથા સ્ત્રી સુધારણાની દેશોની આપણે જરૂરથી પાછળ ન રહીએ, એવી પ્રત્યેક મનુષ્યની અગત્ય ઇચ્છા હોય છે; તથા તેને અનુસરીને તે પોતાની સુધારણા કરતો હોય છે. આપણી દ્રાવ જે સ્થિતિ છે, તે કેવા પ્રકારની છે ? આપણામાં ખરાબ શું છે ? આપણામાં શી શી સુધારણા કરવાની જરૂર છે ? તથા તે કેવી રીતે કરી શકાય ? આ વિચાર જગતમાંના દરેક દેશ તથા તેમાંની પ્રત્યેક વિચાર શીલ વ્યક્તિ કરતી હોય છે.

આ ઉદ્દેશ મુનમાં રાખીને તથા સુધરેલા બીજા દેશોનો આપણે આખો આગળ સતત રાખીને આપણે હિંદુસ્થાનમાંના લોક આપણી સુધારણા કરીએ છીએ; અને એ સંદિગ્ધા નિઃશંકાનુસાર છે. જગતમાંના ધૃતર દેશો ક્રમશઃથી સુધરતાં છતાં આપણેજ માત્ર પાછળ રહીએ એ શક્ય નથી. આપણે કંઈ ખુબુ લોક નથી, કે આપણી આસપાસ સુધરતાનો પવન સતત સુસવાટાથી વાતો હોવા છતાં પણ આપણે બિલકુલ દાવચાલ ન કરતાં આપણી પૂર્વની સ્થિતિમાંજ રહીએ. ધીમે ધીમે આપણામાં સુધારણા થાય છે. ધૃતર દેશો માફક આપણી સુધારણા મોટાર માંડીના વેગથી જો કે દોડતી નથી, તોપણ તે જળદ-ગાડી ખટારા ના વેગે ચાલે છે; અને થોડા ધણ દિવસમાં આપણા ઇષ્ટ સ્થળે આપણે જઈ પહોંચીશું. આપણા પ્રયત્નને જલદીથીજ મધુર ફળ ચાવવા લાગ્યો, એવી આજની સ્થિતિ પરથી આશા-આશાજ નહિ, આત્મી લાગે છે.

હિંદુસ્થાનમાંના સર્વ દરજ્જાનો, નતિનો, વર્ણનો પુરુષવર્ગ સુધારણાના ધણા લાંબા છેડાપર ગયો છે. એમ સીએ પણ પોતાની સુધારણા કરવાનો જલદીથી પ્રયત્ન કરીને પોતાની તથા પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાનો વિચાર કરીએ છીએ તથા તે વિચારથી અમારા પગલાં આગળ ભરીએ છીએ. પરંતુ તેમાં જેટલી વાત એટલીજ છે, કે, તે પગલાં અમારે પુરોગામી મદદથી ભરવાં પડે છે. તેમની મદદ સિવાય અમે એક પગલું પણ આગળ ભરી શકતાં નથી. ડરણ એક તો અમે પગલાં છીએ. અમને અમારા પગલાં ભરવાનું બિલકુલ સામર્થ્ય નથી. પૈયું નથી. ઉપરાંત બીજું એ, કે, પુરોગામી તેમને રસ્તો કાઢવાને નેટલો પ્રવાસ પડ્યો, તેના કરતાં ફેટલો ગજો વધારે અમને અમારો માર્ગ વિકટ દીસે છે. લોક નિંદાના કાંટા સર્વ માર્ગપર પ્રસરેલા છે. તે પ્રયત્ન જાત્રુપર જલ્દી સાવધગિરીથી અમારા પગને, અંગને ન લાગે, એવી રીતે કોઢી નાંખીને પણ અમારો માર્ગ અમારે કરવો નોંધવો. આ માર્ગ પહોંચી વિકટ છે, તથા સાવધતાથી ન ચાલવામાં આવે તો વાટમાં કાંટા જરૂર જ વાગવાના તેથી કરીને પુરોગામી મદદ વડે અમારે ચાલવું પડે છે. તેજ અમને વાટ દેખાડે છે. પરંતુ તેનો ઉપાય નથી.

* આશિક મનોજનનમાં આવેલા ત્રીજા સંખ્યામાંથી કિટના લેખ વચરથી.

તેમનું કર્તવ્ય પૂરું થયું, એમ તેમને લાગે છે. આ પ્રમણે અમારા પુરોહીની કર્તવ્ય-દક્ષતા જોઈને તેમની દયા-આજ્ઞા સિવાય રહેતી નથી. વિલાયતમાં પાલમિટમાં દાખલ થઈને પોતાના રાજ્યનો કાર્યભાર દસ્તમત કરવાનો ત્યાંની જિયો પ્રયત્ન કરે છે; અમેરિકામાં ન્યાયખાતા સરખા પવિત્ર કાર્યમાં દાખલ થવા માટે ત્યાંની જિયો ખટખટ કરી રહી છે; દક્ષિણ આફ્રિકામાંની જિયો સરકારે ના કબૂલ કરેલા તેમના વૈવાહિક હક માટે તુરંબવાસ સ્વીકારે છે, હિંદુસ્થાનમાં પણ જમાળા વગેરે પ્રતિમાં શિક્ષણ મેળવીને માસિક વર્તમાનપત્રના સંપાદક તરીકે જવાબદારીનાં કામો જિયો પોતાના અંગ પર લે છે; અને અમે માત્ર અદાપિ પારતત્વના નીચતમ ખાડામાં સડતાં રહીએ, અમને અમારા હક મળે નહીં, તથા અમે હજી પણ અશિક્ષિત રહીએ, એ અત્યંત ઉદ્દેગજનક આશ્ચર્ય છે.

અથવા તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું? અમારે માટે પુરોહીની કલ્પનાનું ઘણી વિચિત્ર છે. તેઓ કહે છે કે 'હવે જીવન અવિદ્યાની મુક્તિ છે; મહા અનુત, અવિચારી, સકળ અવિદ્યાનો યર છે. પાપનો તેને હર નથી. આ અનર્થોનું મૂળ છે. કલહનું મહામૂળ છે: કેવળ વિષયવસ્તુની ઓડિયે વિસ્તરેલી છે. તે દુઃખ ઇશ્વરનું એક ફળ છે; મોહનો સમગ્ર પર્વત છે; મત્સરની તો કેવળ ખાલુજ છે; અથવા મુક્તિમત્ ક્રાંતિનોજ અવતાર છે; સદ્ગતિ વ્યાપિ છે; પદ્મિની ભરેલી નદી છે સકળ વિકારોનું મધ્યગિંદુ છે: નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી: નારી નરકની ખાલુ: સ્ત્રીની શુદ્ધિ પાતીએ: x x x' આવી આવી જ્યાં અમારા વિષે કલ્પના, ત્યાં અમારી ઉન્નતિ પણ કેવી રીતે થાય? અમને સ્વાતંત્ર્ય પણ કેવી રીતે મળે? પુરુષવર્ગમાં ખરા જાનતો વધારે પ્રચાર થઈને તેમને અમારા હકની પારખ પડ્યા વિના અમારી સ્થિતિ સુધારવી એ સમ્ભવ નથી.

અહીંયાં સુધી સુધારણાની મુખ્ય અગત્ય જો સામાજિક સ્વાતંત્ર્યનો અભાવ છે, તેનો વિચાર થયો. સ્વાતંત્ર્ય હોવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો (પુરોહીનોજ માત્ર નહીં) હૃદયદત્ત અનેક હકો પૈકી એક હિં જાણના પ્રધાન-હક છે. જાતિનો, વર્ણનો આની સાથે મિલકુલ સંબંધ નથી. જો એમ છે, તો પછી તે સ્વાતંત્ર્ય અમને ન હોય એ સહિષ્ણુ નિયમ વિરુદ્ધ છે. જનતામાંની છતર ઓયો એ હક મેળવે છે: પરંતુ અમે માત્ર પુરાજીકાળથી જ છીએ, તેજ-તેવીજ અદાપિ કાયમ છીએ. અમે સ્વાતંત્ર્ય માટે-અમારા હક માટે આજેજ લડી લડીએ તેમ નથી પરંતુ તે સ્વાતંત્ર્ય આપવું ન આપવું એ અમારી હાલની સ્થિતિમાં તો ફક્ત પુરોહીના હાથમાંજ છે. અમારા પર અમલ બાબતનાર-મજબનારો આ સુલતાની હક અમારા પુરોહીના તરંગ પર અવલંબી રહ્યા છે.

જિયોનો જન્મ પુરોહીના પત્રના જોડા તરીકે રહેવા માટે નથી, જાહુથી સાર સુધ કરવા માટે નથી, ઇકરનાં બળોતીયાં ધોવા માટે નથી, ધરમાં સોંપી શાખાટે ગોંધાઈ રહેવા માટે નથી, ખોટી સરમથી બૂખ્યાં રહેવા માટે નથી, સરખાઈ છે? શેરડીમાંથી એરંડાનાં પાન વીણી કાઢવા માટે નથી, જામની કુધલી તથા અડિંસીપડોશીની નિંદા કરવા માટે નથી, પરંતુ અમારી, અમારા સમાજની, અમારા દેશની, તથા તેને લીધે માનવજાતિની ઉન્નતિના પવિત્ર કાર્ય માટે અમારો જન્મ છે! એ ઉન્નતિ જમારે યજ્ઞની હોય ત્યારે યાર! આ વિના અમે પોતે દૂર કરી છોડીએ, એવી પણ પુષ્કળ અડચણો છે. તે સર્વનો અન્ને થોડામાં વિચાર કરવો એ જરૂર છે.

અમારી પ્રથમ અડચણ કહીએ તો અમને યોગ્ય શિક્ષણ નથી મળતું તે છે. જ્યાં પુરુષ પોતેજ અભણ, ત્યાં અમારા શિક્ષણનું તો પૂછવુંજ શું ? અમારી અડચણો પરંતુ જો કે એવું છે, અને અમારા પુરુષોની દૃષ્ટિ લીધે જો કે ૧. યોગ્ય શિક્ષ. અમને ઉચ્ચ શિક્ષણ મળવાનો સભર નથી, તથાપિ પ્રત્યેક મનુષ્યનો અભાવ. બીજો પોતાની, પોતાના સમાજની, તથા પોતાના દેશની ઓળખાણ જ્ઞાન-ધાર ત્યાં સુધીનું શિક્ષણ મળતું એ તદ્દન જરૂર છે. શાળામાં ચાલતાં પુસ્તકો કડકડાટ વાંચતાં આવડે, કિંવા શાળામાં જન્મને પરીક્ષા અપરી એ ખચિતજ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ નથી. અરેખરી મનુષ્યની ઉત્તમ એવી રીતે ધવી નથીજ. આ કાર્ક શિક્ષણનો હેતુ નથી. પણ ઉપર કહેલી બાબતો માટે જે પ્રયાત્ન. તે જ શિક્ષણનું ખર્ચ કાપ છે. આ કાર્ય માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રયાત્ન કરવો જોઈએ. એ તેનું કર્તવ્ય છે. નહિતર અજ મોટાં મોટાં શહેરોમાં પુખ્ત છોકરીઓ નિશ્ચયે જાય છે તથા કેટલીક ધોરણો પુરાં કરીને ઘેર બેઠેલી છે. પરંતુ તેમને દાંધે દેશની અથવા તેમના સમાજની ઉન્નતિ માટે કંઈ પ્રયત્ન થયા હોય એવું ગિચકુલજ દેખાતું નથી.

ઉદાહરણ, એવા આ અધુર્ણ-અર્ધ-શિક્ષણથી એક ગેરફાળો માત્ર થયેલો દેખાય છે.

વિદ્યા વિનયથી શોધે છે. જો વિનય ન હોય, તો વિદ્યાનો શું ઉપર. ૨. અધુરા શિક્ષ. યોગ ! કુલ ટાપટીય અને નખરાં કરવામાંજ એ શિક્ષણનું પરિણામ જોઈએ. ગેરફાળ. હોય, તો તેના કરતાં શિક્ષણ ન હોય તે શું ખોટું ? અને એવી જ રીતિ શાળામાં જનતી છોકરીઓમાં થતું ખર્ચ દૃષ્ટિએ પડે છે. એ થતું ખર્ચ છે. એ દૂર કરવું જોઈએ. અને નથી કરીને શિક્ષણનો અરેખર ઉપયોગ થાય એવા ઉપાય કરવા જોઈએ એવું કરવાને નાનપણમાંથીજ માતા પિતાએ ચોત પોતાની છોકરીઓને યોગ્ય રસ્તે વાળવી જોઈએ. પરંતુ માતા અજ્ઞાન હોય છે; તે તો કંઈ સમજતી હોતી નથી. બાપ દલીલો અથવા અર્ગ્ગંજ દેવ છે. માતા સમજતી હોતી નથી, એટલે છોકરીને નિશાળમાં કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે એ તે જાણતી નથી; તથા તે શું થાય છે તે તરફ બાપનું તો બળ હોતુંજ નથી ! અર્થાત્ એનું પરિણામ જ એવું થાય છે કે, છોકરી પોતે શિક્ષણનું કાર્ય સમજતી નથી અને બજાતીજ દિશામાં જવાની તેને બાળપણમાંથી દેવ પડે છે. તેને માથે અજાણ ઉપર આવી પડનારી જવાબદારી તે સમજતી નથી આ શિક્ષણ વિરૂદ્ધ ચાલનારા પુરુષોને તેજ કારણ પુરતું ધન પડે છે. એવી રીતે અમારી સુધારણાને ધરોળ મોટા પાડેલા છે. પરંતુ એ થાય કેવી રીતે ? દાહમાં છે તેવી રીતિમાં આ સુધારણા ધવી એ શક્ય નથી. તથા જ્યાં સુધી અમારી બાળાઓને ખર્ચ શિક્ષણ મળતું નથી, ત્યાં સુધી દેશની ઉન્નતિમાં તેમના તરફની મદદની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે ! આ એક ખીજ અમારી મોટી અડચણ છે.

અમારી ત્રીજી અડચણ અમાજ સમાજમાં દાસ પ્રચલિત છે એવી કંઈ અમરકારિક રીતો છે. એ છે. અમારામાં પ્રથમ તો આ એક વિચિત્ર કલ્પના ૩. અમરકારિક રૂઢિ. ધર કરી બેવી છે, કે, છોકરી ચવી એ પૂર્વ જન્મનાં મદા પાપ ધોષ નાંખવા જેવું છે. અમારા લોકમાં છોકરી જન્મ્યાંએ મોટું અરિષ્ટ ગણાય છે. કારણ, છોકરી દારિદ્ર્ય મૂર્તિમંત પુનઃજન્મ લેખાય છે ! એક વ્યર્થમાં આ સમજ કંઈ ખોટી નથી. કારણ, છોકરીના લમના પ્રસંગે તેના બાપને કેટલી પુશી-

પ્રથમતઃ અમરી છાટરીઓને શિક્ષણ આપવું. તેમના આયુષ્યને સદુપયોગ થાય એવું શિક્ષણ આપવું.—એ છાટરાઓને શિક્ષણ આપવા એટલુંજ જરૂરનું છે એમ પ્રત્યેક માણસે સમજીને તે પ્રમાણે કરવાને તેમણે ધત્ત કરવો જોઈએ. બીજું લગ્ન થયા પછી વહુને નવીન ધરમાં—સાસરામાં જે અધિકાર મળે છે, તે ધણી હલકા દરજ્જાના હોય છે. સાસરામાં વહુઓથી છુટથી વર્તી ચક્રાતું નથી—તેમ વર્તવાની તેમનામાં દ્વિભૂત આવતી નથી—અને તેને દીપ્તિ તેમનાં મન કદાપર પણ લાગતાં નથી. સારાંસ, સાસરી-યાંપર તેમનો પ્રેમ એછો હોય છે. એનું કારણ, તેમની સાથે સાસરામાં જે રીતનું વર્તન ચલાવવામાં આવે છે તે રીત છે છાટરીઓને પીધેરમાં જે દંક હોય છે, જે સ્વાતંત્ર્ય હોય છે, તે દંક—તે સ્વાતંત્ર્ય તેમને સાસરે મળતાં નથી. તેટલા માટે પ્રત્યેક સંસારીએ તેમની વહુઓને છુટથી વર્તવાની રેવ પાડવી જોઈએ. તેના નવીન ધરપર તેને પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, એવી રીતે તેમણે તેમની વહુઓ સાથે વર્તન રાખવું જોઈએ.

ત્રીજું, અમારામાં અવિભક્ત કુટુંબની પદ્ધતિ છે. અવિભક્ત કુટુંબ એ કદાચ આપણા દ્વિંદુસમાજમાંજ દૃષ્ટિગ્રાસ્ત્ર થાય છે. આ અવિભક્ત અવિભક્ત કુટુંબ પદ્ધતિ સારી—પૂર્વાપર માલતી આવેલી પદ્ધતિ સારી કિંવા મુરૌપ. પદ્ધતિ. માંની મીમાંબીત્રી—કુતોડુની—ની પદ્ધતિ સારી—એ પ્રશ્ન ધણી વાદમ્મરત છે. એમાંથી સારી કદાચ અને ખરાબ કદાચ, એ જેણે તેણે પોતે કરાવવાનું હોય છે. કારણ, તેની યોગ્યોગ્યતા કુટુંબની પરિસ્થિતિપર અવલંબીને રહે છે. એક કુટુંબને તે સુખાવદ થાય, પણ બીજાને તેજ કષ્ટમય ભાસે. તેના ગુણવશુણ વિશે એક નિશ્ચિત મત આપવો એ મુશ્કેલી—સાદસજ કહેવાય પરંતુ સાધારણપણે એટલું કહી શકાય, કે, અવિભક્ત કુટુંબ હોવાથી એક ગેરફાયદો છે. પરંતુ કુટુંબમાંનાં બધાં માણસો વિચારશીલ હોય, તો તેમને આ ગેરફાયદો બાસરો નહિ આપણે કદપના કરીએ, કે, એક અવિભક્ત કુટુંબમાં સસરો, સાસુ, દિપર, દેશણી, નણંદ તથા તેના છાટરા—એમ અનેક માણસો છે. તેવે વખતે સાધારણ રીતે તે કુટુંબનો બાર કપો પુરુષપર તથા તેની સ્ત્રીપર હોય છે. કુલકને કુટુંબમેળવણી બચ્ચણ કરતી રહે છે અને તેની સ્ત્રીને ધરને કાર્યભાર કરવો પડે છે. કુટુંબમાંનાં સર્વ માણસો એકજ વિચારનાં હોય છે જ, એવું બનતું નથી; તેથી એવી સ્ત્રીને પોતાના સર્વ કુટુંબની બચ્ચણ કરવાની જરૂર પડે છે તથા તેમાંજ તેનું આયુષ્ય જાય છે. બાળપણમાં ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ જે કે તેને મળ્યું હોય, અને અલગિ તેની સ્થિતિની તેને સમજણ પડી હોય, તોપણ સંસાર ચલાવવો પડતો હોવાથી ધત્તર ઉઘાળ કરવાને તેને સમય મળતો નથી, તથા એવી રીતે તેને તેની કષ્ટા વિરૂદ્ધ વર્તવું પડે છે. એવી સ્ત્રીઓમાં અને એકાદ કર્તી, ઉત્સાહી બાઈ હોય, તો તેના કર્તવ્યને તથા ઉત્સાહને સમાજે ખાવા પડે છે, તથા એવી રીતે સુધારણા એકંદરે સિધ્ધિ થાય છે એવા અવિભક્ત કુટુંબમાં ફાટપુટ પડીને તેના અનેક ભાગસા થાય એવું માફ કહેવું નથી. આ પદ્ધતિમાં સ્ત્રીઓને તેમના કર્તવ્ય જાળવવાની સારી સંધિ—તક—મળતી નથી, એટલું તો ખરું છે, સંસાર સંબંધી કરવાનાં કર્તવ્યો દરેક મનુષ્યે કરવાં જોઈએ, તે કયાં સિવાય ચાલેજ નહિ પરંતુ તેટલાંજ કયાં એટલે તેમના આયુષ્યની પ્રતિકર્તવ્યતા પુરી થઈ, એમ માન સમજવું નહિ. સંસાર કરતાં અધિક

પવિત્ર કર્તવ્યો છે, તે કરવા એ અત્યંત આવશ્યક છે, તે જો કરવામાં ન આવે, તો મનુષ્યના જીવિતનો શો ઉપયોગ ? માટે જ્યાં જ્યાં અવિભક્ત કુટુંબ છે ત્યાં ત્યાં એટલું તો કરવું આવશ્યક છે, કે, સાંસારિક કૃત્યો કરતાં અધિક પવિત્ર તથા અધિક આવશ્યકતાનાં જે કર્તવ્યો છે, તે કરવાનું જેમનામાં સામર્થ્ય છે તથા જેમને ઇચ્છા છે, એવી સ્ત્રીઓને સંસારમાં જ ગેંધી ન રાખતાં તે કર્તવ્યો કરવાની તેમને સધિ આપવી સાદુ-સદુ કરવામાં અથવા સ્તોષ્ટ કરવામાં જ તેમની જીવિતની મતિને ઘટકાવી રાખવી જોઈએ નહિ.

આ ઉપરથી કદાચિત એવી શંકા ઉઠવાનો સંભવ છે, કે, જે કુટુંબને ગરીબાઈથી સંસાર નીલાવવો પડે છે, અથવા જેને ધરકામ કરવા માટે નોકર સ્થિતિ અનુસાર આકર રાખવાની શક્તિ નથી, એવા કુટુંબમાંની કર્ત્વી સ્ત્રી જો પ્રગતિ. સંસાર તરફ દુર્લક્ષ કરીને સામાજિક કર્તવ્યો કરવા ધાગે, તો સંસાર નબલો થકમ બનશે નહિ તથા તે કામો પુરૂષોને કરવાં પડશે. શંકા બરાબર છે. પરંતુ જો બરાબર વિચાર કરીએ તો આ શંકાનું નિરસન થઈ કંઈ નથી. તેનું નિરસન એવી રીતે કરી શકાશે કે, એવી સ્ત્રી જો ઉત્તમ પ્રકારે થીએ, તો સંસારમાંના આ ઓછી થોડાતાનાં કામો કરવા માટે નોકર રાખવાને તેને સામર્થ્ય આવશે. ખચિત પુરૂષોને તે કામો કરવાં નહિજ પડે એવું થશે, એટલે તેને સંસારનાં કામો કરીને તેનું કર્તવ્ય કરતાં આવડશે. મારા જેવા બાલ્યવામાં કેટલીક થોડીએક એવા પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે. તેમની સાંસારિક સ્થિતિ ગરીબીની જ છે. પરંતુ સંસારમાંના સાદુસદુ કરવા જેવાં કમી દરજ્જાનાં કામો નોકર આકર મારફત કરાવી લેવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય છે તથા તેમની પર દેખરેખ રાખીને તે તેમનો સંસાર વ્યવસ્થિત કરે છે. એટલું કરીને પણ, સમાજને ઉપયોગી થાય એવાં કૃત્યો પણ તેમને દાધે થાય છે સારાંથ, એવી રીતે પ્રત્યેક કુટુંબની અડકેલી સ્ત્રી જો પોતપોતાનાં કર્તવ્યો કરવાની ઇચ્છા કરે, તથા તે કરવાને કુટુંબના પુરૂષ પરવાનગી આપે—સ્વાતંત્ર્ય આપે, તો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ ખચિત જલદી થશે, તથા થોડાજ વખતમાં તે સુધારણાના ચિખર ઉપર બેસીને સ્વાતંત્ર્યનો સુખકર આનંદ અનુભવવા માંડશે.

આ પ્રમાણે અમારા માર્ગમાં જે મુખ્ય મુખ્ય અડચણો છે, તેમનો વિચાર થયો. આ સર્વ અડચણો એવી છે, કે, તેમાંની એક અડચણ ચર્ચિત ઉપસંહાર. પણ દેખાવા મરિ, તો તેના થોડે સુધારણામાં વિશ્રાવે છે. વિશેષતઃ આ સર્વ બિડાપોદાનો અર્થ સારાંથ, એક વાક્યમાં કહીએ તો, પુરૂષોએ અમારી આજની હીન સ્થિતિને સમજવા માંડીને, અમારું સ્વાતંત્ર્ય અમને આપવાને તૈયાર થવું જોઈએ. અમારા સર્વ દુઃખ અમને મળ્યા, એટલે અમારી સુધારણા અમે પોતે પોતાની મેલે કરીશું; તથા તેના યોગ્ય દેશાન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરતા પુરૂષોને આપો આજ મદદ થશે અને અમે તથા અમારો સમાજ ઉન્નતિની ટોચે જઈ બેસવાની કદવના માત્ર કદવનાના પ્રદેશમાં જ રહી જશે નહિ.

પરમેશ્વર-દયાળુ પરમાત્મા-અમારી આ મનીષા-ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો શુભ પ્રસંગે સત્વર આવો.

વાર્તાલહરી.

[મુન્દરી મુખોધઃ ઇનામી હરીફાઈને અંગે મળેલી વાર્તાઓમાંથી નીચે જણાવેલી ત્રણને ઇનામ લાપક ગણવામાં આવી છે. —તંત્રી, મુ. મુ.]

ઇનામી વાર્તાઓ:

પ્રિયતમ*

અનુવાદક. રા. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત, કાઠા.

પ્રિયતમાની સાથે તરંગિનીનો સંબંધ એક વિચિત્ર પ્રકારનો હતો. તેને ખડું જોતાં સખીભાવ-બહેનપણી-કદી શકાય નહીં. એ બે જણીઓ એક જીભની તરફ મંજુથી પ્રજુ-યિની-આશકમાણુક-ના જેવું વર્તન રાખતી. તેમના પત્રોમાં પ્રેમની વાર્તા સિવાય બીજી કશું લખવામાં નહોતું આવતું. તેમાં પ્યાર, સૌભાગ્ય, માન અભિમાનની વાતો પુષ્કળ લખવામાં આવતી. જ્યારે બન્ને સખીઓ મળતી ત્યારે કોઇ એકાન્ત સ્થળમાં જઈને બેસી રહેતી. કોઇ ત્રાહિત આદમીનાં દેખતાં એમના મોંમાંથી એક અક્ષર પણ નીકળતો નહીં.

તરંગિની કેટલીએ વખત પ્રિયતમાને ગળે બાંધી પડીને પૂછતી કે ‘પ્રિય ! કેતો હું તેને વધારે જાણી છું કે તારો પર ?’

પ્રિયતમા બોલતી ‘તું’ એક દિવસ પ્રિયતમાએ પોતાના સ્વામી માટે વિશેષ પ્રેમ દર્શાવ્યો હતો. તે દિવસે તરંગિનીએ આખો દહાડો અન્ન જળ લીધું નહોતું. તે વખતે મહા મુસિબતે પ્રિયતમાએ તેને મનાવી હતી. ત્યાર પછીથી પ્રિયતમાએ થોડો ધણો દોષ કરવો શરૂ કર્યો હતો.

તરંગિની સત્તર વર્ષની યુવતી હતી. તેના વસ્ત્રાઆજુપણમાં એક કાળો કીણો સા-લ્લો, બન્ને હાથમાં સોનાની બંગડીઓ, એ બે વાનાંજ હતી. તેના કપાળમાં સિંદુરનો આલ્લો નહોતો. આઠ વર્ષની વયમાં પરણીને નવ વર્ષની વયે તે બિચારી વિધવા થઇ હતી.

તરંગિની જ્યારે પહેલીવાર સાસરે આવી ત્યારે તેને ફક્ત સાસુ અને વડસાસુ-નોજ સહવાસ હતો. પ્રિયતમા નામની એક યુવતી તેની પડોશી હતી, પણ એ વખતે તેની સાથે તેને સહીપણી બંધાઈ નહોતી; કારણકે એ દિવસેમાં પ્રિયતમા પણ પો-તાને સાસરે ગઇ હતી. પ્રિયતમા જ્યારે પિયેર પાછી આવી ત્યારે પ્રથમ મુલાકાતેજ તરંગિની તેને અત્યંત મ્હાવા લાગી.

વિધવા બાલિકા તરંગિનીએ પોતાના હૃદયનો સંધળો પ્રેમ સખીને અર્પણ કરી દીધો. તેને જ્યારે બોલાવતી ત્યારે કદી ‘પ્રિય’ કહેતી અને કદી ‘પ્રિયતમ’ કાગળ પર લખતી

* શ્રીયુત પ્રસાદકુમાર મુખોપાધ્યાયની બંગાળી વાર્તા તેમની આજ્ઞાથી કરેલો અનુવાદ.—

વખતે પણ તરગિની પ્રિયતમાને બદલે પ્રિયતમ' શબ્દથી સંબોધન કરતી દરરોજ સંધ્યાકાળે એ બે જણીઓ પોત પોતાની અગાશીમાં ચઢીને પરસ્પર મળતી અને કલા કેના કલાક સુધી વાતો કરતી પણ એટલાથીએ ન ધરાતાં તરગિની દરરોજ 'પ્રિયતમ' ને કામળ પણ સખતી તરગિની તો સાસરે હતી, પણ પ્રિયતમાનું તો પિયેર હતું પ્રિયતમા ગમે ત્યારે વગર સંકેતે તરગિની પાસે આવી શકતી ખુશી રીતે મોટે બારણે ઘૂમને જવાની પણ જરૂર નહોતી, કારણકે બન્નેના ઘરની પછાડી ન્હાતો સરખો બગીચો હતો એ બગીચામાં જવાને બન્નેના ઘરમાં બંદારીઓ હતી એ રસ્તે પણ પ્રિયતમાને તરગિનીને ઘેર જવાની સગવડ હતી

તરગિની પ્રિયતમાને ઘેર ધણું આણુ જતી કારણ કે રાંડેલી વઢુ ઓરડાની બહાર બહુ આવબ કરે એ ત્રેહી સાસુને પસંદ નહોતું પણ આથી કરીને બે બહેનપણીઓના મેળાપમાં કાંઈ વિધન આવડતુ નહી તરગિનીને ત્યાં પ્રિયતમા જતી, અને એનું ઘર ધણું વિસાળ હોવાથી બન્ને જણીઓ એકલી બેસીને આમોદ પ્રમોદમા વખત ગાળતી.

તરગિનીનું આ પ્રેમનુ ચેટક દિવસે દિવસે વધતું ગયું વારવાર એ પ્રિયતમાને નિર્દોષ પ્રમોદથી કટાવો આપવા લાગી પણ પ્રિયતમાએ બધુ ત્રેહના ઉપરની દયાને લીધે સહિષ્ણતાપૂર્વક સહન કરતી એન મનમા વિચાર આવતો 'ત્યારે તો રવામી છે એ પ્રેમ કરવાનું પાન છે, પણ બિચારી તરગિનીને કોઈજ નથી એ બિચારી કોની સાથે લાડ કરશે ?' આવા આવા વિચારને લીધે એ તરગિનીનો ખૂબજ આદરસત્કાર કરતી.

પ્રિયતમા ધણું ખરું તરગિનીને 'તર' કહીને બોતાવતી કોઈ વખત 'તરણી' પણ કહેતી એક વખત સાસરાના ગામમાંએણે 'મૃણાલિની'નું નાટક જોયુ હતું, ત્યારથી કોઈ કોઈ વખત તરગિનીના ગળામાં હાથ નાખીને હસતી હસતી કહેતી કે 'ત્યારથી તરણીને કોણે તરગમાં નાખી રે !'

તરગિનીના ઉપર પ્રેમ રાખ્યાથીજ પ્રિયતમાનો છુટકો થતો નહી તરગિની જેમ વાતમાં ત્રેહની સાથે રીસાતી મનાતી હતી તેમ પ્રિયતમાને પણ કરવુ પડતું પહેલ વહેલાં તો પ્રિયતમાને એ રીસામણાં મનામણા કાઢકે અસગત લાગ્યા-પણ પછી તો એ પણ ટેવાઈ ગઈ હવે તો પોતે બધુ જરાણે તરગિનીને રાજી રાખવા સાદ કરે છે એ વાત પણ એના ધ્યાનમાંથી જતી રહી

(૨)

સંધ્યાકાળના થોડા સમય અગાઉ એક એકાંત મેડામાં બેસીને તરગિની મનમનિ મનમાં શુભતી હતી

'શ્રી કે પ્યારા મૈરા કાઈ હસે શુવાદે રે,

સખીરી કાઈ હસે શુવાદે રે

તરગિનીના કંઠમાંથી નીકળતું એ મૃદુતાન અમરના શુભનની માફક સલજાતુ હતું આજ રહવારે ત્યારે પ્રિયતમા તરગિનીને મળવા આવી હતી ત્યારે તરગિનીએ શુરમે યત્રને ત્રેહની સાથે બરાબર વાતચીત પણ કરી નહોતી પ્રિયતમા રડતી રડતી પાછી મઠ હતી આડે દિવસે એ બન્ને જણીએ દસ દસવાર પોત પોતાની અગાશીમાં ચઢીને પરસ્પર મળતી હતી, પણ આજ આખો દહાડો તરગિની અગાશીમાં બેસી રહી તોપણ

એકવાર પ્રિયતમાનાં દહન થયાં નહીં. નિરાશ થઇને તારગિની અગાથીમાંથી નીચે ઉતરી આવી.

સંધ્યાકાળને વધારે વાર નથી. તારગિનીએ એકવાર વિચાર કર્યો 'પ્રિયતમાને કામળ લાગુ. પણ આજ રહવારે કરેલા અપમાનને લીધે પ્રિયતમાએ તેના ગણ કાઢના પત્નો ઉતાર નહોતો લખ્યો. એથી આ બીએ પણ લખેતાં તારગિની અચકાવા લાગી. પણ આથી તો એના રહવારના આચરણને વધારે યુષ્ટિ મળી. પણ શું પ્રિયતમાને ખરૂં ભેટાં વાંકે હોતો ? તેને રવાગી આવ્યો હતો, એ વાત ખરી, પણ એથી શું કંઈ અગાથીમાં આવીને બિચારી તારગિનીને આખી કરાવી જવાની પણ કુરસદ ન મળે ? તેમાં પણ કેનો દોષ ? પ્રિયતમાને સ્તો ? શા માટે એણે નિયમિત સમયે મત્સ્યતાર ન લખ્યો ? રવાગીએ શું તેના હાથ બાંધી રાખ્યા હતા ? શું એની કલમ તુટી ગઇ હતી ? શું અધિયામાંથી રવાહી ટાળાઇ ગઇ હતી ?

ધીમે ધીમે અધાઈ થયું તોફાર આવીને ટેળલ ઉપર એક દીવો મુકી ગયો. તારગિનીએ ટેળલ આગળ બેસીને પેટીમાંથી લખવાની સામગ્રી બહાર કઢાડી એક સુંદર રંગીન નોટપેપર ઉપર પત્ર લખ્યો. તારગિની લખતા વાંચતાં સાઈ આવડતું હતું વિધવા યથા આજ ૭ વર્ષ સુધીએ પિયેરમા રહી હતી. તેના એના મોટાભાઈએ તેને યત્નપૂર્વક ભણાવી હતી, તેણે વિચાર્યું હતું કે યાનચર્યા કરવાનો પ્રસંગ મળ્યાથી કુખી બંદેન પોતાનું જન્મ પર્યન્તનું વૈધવ્ય કુખ કાર્ષ્વ સદન કરી શકશે.

તારગિનીએ પત્ર સમાપ્ત કરીને એક પરબિંધામાં બીડ્યો. સરનામું લખતાં પહેલા એકવાર ફરી વિચાર કર્યો, પત્ર મોકલું કે ન મોકલવું ? એ શું 'પ્રિય' ને પણ લાગીને મનાવવા જવા જેવું ન થયું ?

એ વિચાર કરતી હતી એટલામાંજ તેના માથામાં ચક્કર આવવા લાગ્યા, હિસ્ટિરિયાના પૂર્વ લક્ષણ જણાવા લાગ્યાં. પદર વર્ષની વયથી તેને કોઈ કોઈ વાર હિસ્ટિરિયા થઈ આવતો હતો ધણું વાથવામાં આવતાં અથવા ઘણો વિચાર કરતાં, અથવા ધણીવાર સૂધી મન મુંઝાતાં એ રોગ તેના ઉપર આક્રમણ કરતો. આજ તો આખો દિવસ તેનું ચિત્ત મુગ્ધાવા કંઈ હતું. ડાક્ટરોએ સલાહ આપી હતી કે તાજું આવવાનો સભવ જણાય એટલે થકુપાણી પીવું અને આપે તથા મેંએ થકુપાણી ઝાંટવું. મેંએના ખુણામાં પાણીનો ઘડો મુક્યો હતો. તારગિની જળ પીને તથા આંખ મેંએ ધોઈને એક પુરસી ઉપર બેઠી પણ તાજુનો વેગ રોકી શક્યો નહીં, પુરસીમાંજ તે બેજાન ઘઇ ગઇ. હાથપગ ખેંચાવા લાગ્યા. થોડીવાર પછી પુરસી સમેત ધન કરતી એ નીચે પડી ગઇ.

તારગિનીને એ બ્યાધિ હતો એટલા માટે ધરનાં બધાં લોકો સાવચેત રહેતાં હતાં. મેંએના મેંડામાં એક દાસી હતી, તે આ ધનકારો સાંભળીને દોડી આવી તાજુ મેંએને તેણે નીચે બધાને ખબર આપી.

કાલેજ તારગિનીના કાઠાજ પોતાના સ્ત્રી અને પુત્રને લઇને ઘેર આવ્યા હતા પુત્ર મુધીરચન્દ્રના જનોઇનો યુગ અવસર હતો.

તારગિનીની સાસુ એ વખતે બીજી સ્ત્રીએ સાથે ન્યાતમાં જનોઇનાં નોતરં દેવા બહાર ગઇ હતી. ઘેર ફક્ત ગઇ કાલેજ આવેલી તેની કાઠીજ હતી. તે પણ દોડી આવી, તેની

એક બહેનને પણ દિસ્ટરિયાનો રોગ હતો એટલે મૂળા ઉતારવાના ઉપાય ત્હેને માલુમ હતા. દાસીની મદદથી તરગિનીને બોલ ઉપરથી ઉઠાડીને પથંગ ઉપર મુવાડીને ચેતન લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એકાએક ત્હેની નજર ટેબલ ઉપર પડેલા એક રંગીન પરમિડિયા ઉપર ગઈ. જમણે હાથે તરગિનીને પંખો નાખતી ગઈ અને ડાબે હાથે એ પરમિડિયુ ઉપાડી લીધું. કાગળની ઘડી ખોલીને દીવા આગળ ધરીને વાંચવા લાગી. 'પ્રિયતમ' !

ત્હેનું માથું કમવા લાગ્યું. હાથ પગ ઢીલા થઈ ગયા. શ્વાસ નોરથી ચાલવા લાગ્યો. દાસીને કહ્યું 'તું જરા પંખો કર હું હમણાં આવું છું.' એમ કહીને પંખો ફેંટી દઈને મેઝામથી ઝટ ચાલી ગઈ.

એના રવામી હૃદયનાથ મેરટના એક આવેવાન ડાકટર હતા. ત્હેમણે પુછળ ધન એકઠું કર્યું હતું. એ સુસ્ત હિન્દુ હતા. એક સમય એવો પણ હતો કે એમના ઉદરમાં ગૌ-માંસ પણ પડી ચુક્યું હતું. પણ હાલ તો એ બધી વાત ગઈ ગુજરી થઈ ગઈ છે. હાલ તો એમના મરતક ઉપર મ્હોટી શિખા ફરફરી રહી હતી અને ફળવણીના એ પક્ષા વિરોધી જન્મ્યા હતા એમની પહેલી વારની બેરી પરલોક ચાલી થઈ હતી. મુધીરચન્દ્ર એમની પ્રથમવારની ઓળો પુત્ર હતો. બીજાવાર સંસાર માણવાથી હલુ મુધી કોઈ સંતાન ઉત્પન્ન કરીને સંસારની શુદ્ધિ કરવામાં સફળ થયા નહોતા, અને હવે બહુ આશાપંજુ નહોતી કારણ કે ત્હેમની ઓળી વય પચીસ વર્ષની થઈ ગઈ હતી અને કાયા પણ રથૂવ થઈ ગઈ હતી. હૃદયનાથ આગલા મેઝામાં એકલા બેસીને ટાંકક લખી રહ્યા હતા. ઓચીતી પત્નીને પ્રવેશ કરતી જોઇને એ ચમકી ઉઠ્યા ત્હેમની ઓળે કાગળ ત્હેમના હાથમાં મુકીને કહ્યું 'વાંચો.'

હૃદયનાથ ચમકા સાથે ઓળી તરફ આંખ ફેરવીને બોલ્યો 'પણ હે શું ?'

'વાંચી તો જુઓ !'

'શું લખ્યું છે.'

'જે લખ્યું છે તે વાંચી તો ખરા !'

હૃદયનાથ મનમાં મનમાં પત્ર વાંચવા લાગ્યો.

'પ્રિયતમ'

ત્હમે આટલા બધા નિઠર ! આટલોજ ત્હમારો મ્હારા ઉપર પ્રેમ કે 'હું' કહી ગુસ્સે થાઉં, રીસાઉં તો શું ત્હમે મ્હારો ટેક મુકાવશે નહીં કે ! તરછાડીને ચાશ્વાજ જવાના કે ! કાલે રહવારે મ્હે ત્હમને જે પત્ર લખ્યો હતો, ત્હેનો જવાબ આ માટે ન આપ્યો ! તેટલા માટેજ હું ગુસ્સે થઈ હતી. તેટલાજ માટેજ ત્હમે મળ્યા ત્હારે મ્હેં ત્હમારી સાથે સારી પેઠે વાતચીત કરી નહોતી હું આ માટે ગુસ્સે થઈ હતી તે ત્હમે જાણતા નહોતા, જાણતા નહોતા તો પૂછી શકત. ત્હમારા ચાલ્યા ગયા પછી મ્હને ઘણું દુઃખ થયું. આજે તો ખાવું પીવું લગભગ ઊંડી દર્દને અગાડીમાં બેસી રહી, પણ ત્હમે ત્હમારી અગાડીમાં કેમ ન આવ્યા ! આખરે હુંજ ટેક તોડીને ત્હમને પત્ર લખવા બેઠી છું. ત્હમે મ્હારા મનની વેદના નહીં સ્હમને તો બીજું કોણ સ્હમજશે, પ્રિયતમ ! શું ત્હમારી પ્યારી 'તરણી' જાતી થઈ જવાથી એટલો બધો અનાદર !

ત્હમારીજ - તરણી.

કાજળ વાંચીને હૃદયનાથ બોલ્યા 'એ કેનો પત્ર છે ?'

'કેનો વળી, વચલી વહુનો.'

'આપણી વચલી વહુનો !'

'હા, હા, ત્હમરીજ વચલી વહુનો, રાંડ તરણીનો, એ રાં-તો સત્યાનાશીએ છેવટે એજ કયું. કુળનું નામ બોલ્યું. હતા એ કુભારજને કપ્પારનીએ ઓળખતી હતી. જહેનું કપાળ પુટી ગયું ત્હેને વળી કાગાં ગવન શાં પડેરવાં, અને પાન શાં ખાવાં ?'

ઓતી વકતૂતાના સોતને રેણીને હૃદયનાથ બોલ્યા 'શું તું બરોબર જાણે છે કે એ અક્ષર ત્હેનાજ છે ?'

'ત્હમરી વાતચીત સાંભળીને તો શરીરમાં આજ સળગે છે. આ વળી કાંઈ નવી વાત છે કે ? આજ ચાર વરસ થયાં એ કાગમુખી મ્હને પત્રો લખ્યા કરે છે તે હું એના અક્ષર ન ઓળખું તો ખીલું કાણ ઓળખે !'

'દરો-પણુ હવે શું કરવું ?'

'શું કરવું ? રાં-ને પકડીને, ધરમાંથી કઢાડી મુકે. કાશી મોકલાવી આપે !'

'લોક જાણશે તો ?'

'લોકના જાણમાં હવે બાકી શું રહ્યું છે ? ત્હમે કેના કેના મ્હોં બધ કરશે ?'

જીના હાથમાં પત્ર પાછો આપીને હૃદયનાથ પાછો કેટલીવાર સૂધી વિચાર કરવાં લાગ્યા. લખિ સમય વિચાર કરીને બોલ્યા. 'ને મ્હને તો તું કહે છે એવું લાગતું નથી. એવું તો વળી બની શકે ?'

'ના રે, એવું તે કાંઈ બની શકે ? ત્હમે તો બહા માણસ છો ! બધી ઓઝોને પોતાની બેરીના જોવી સતીજ ગણો બે.''

હૃદયનાથ ના હોઠ ઉપર હાજુબરને મારે મૃદુ હાસ્ય ઉવાડ રહ્યું. તે બોલ્યા 'જો, મ્હારી તો પૂરી ખાત્રી થતી નથી કે વહુ પાપમાં કુખી ગઈ છે. કદાચ તું કહે છે તે પ્રમાણે હોય તો પણ, હજી સૂધી તો એ ધર્મચ્યુત થઈ નથી. હજી તો રક્ત એની શર્યાત થવા માંડી છે.'

'શર્યાતજ યઈ છે, કેમ ? ત્હમે એમજ રહમત્તે છો કે રક્ત કાગળ પત્રથીજ વાત બદલી છે ?'

'હા, હુંતો એવજ ધારું છું.'

'ત્હમે તો બરોબર ઓઝીયા આઠમી જણાવ્યો છો. સાફ થયું કે ત્હમે વહીલ ન થયા બરા આખ કપાડીને વાંચો તો ખરા કે પત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે શું લખ્યું છે ?'

'શું લખ્યું છે ?'

'ત્હારે ત્હમે વાંચ્યું શું ? કાગળમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે તે ત્હમને મળી ત્હારે હું સારી પેઠે વાતચીત કરી સજી નહોતી. કેમ, હજી પણ રક્ત કાગળ વ્યવહારજ આવ્યો છે કે ? અરે, મેળાપ પણ થઈ ગયો છે અને બધુંએ સત્યાનાથ વળી સુકયું છે.'

એટલામાં દાસીએ આવીને જાણે જાણે કહ્યું 'બા, જરા ઝટ આવીને જુઓ તો ખરા, વચલી વહુની થી દસા યઈ ગઈ છે ?'

હૃદયનાથની વહુ દાસીની સાથે ચાલી ગઈ. હૃદયનાથ એકલા બેસીને નાના પ્રકારની ચન્તા કરવા લાગ્યા. એમનો સ્વભાવ જરા ચડો હતો. ત્હેમનો કોષ એકદમ ઉધકેરાનો

નહીં. કાંઈપણ વાતમાં એકદમ ત્હેને વિશ્વાસ બેસતો નહીં, પણ કાંઈ પ્રકારે એક વખત એ જાગ્રત થયા અને કાંઈ બાબત ઉપર એમનો અભિપ્રાય બંધાઈ ચુક્યો તો પછી જમે તે ચાપ તોપણ પોતાનો વિચાર બદલતા નહીં. પણ ભાઈના છોકરાની વહુ સંબંધી ત્હેમને અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા. એ બાબા વિધવા છે, સંસારની અનેક પ્રકારની લાલચોમાંથી બચીને જ્ઞાનચર્યા સાચવી રાખવું એ ત્હેને માટે ઘણુંજ અઘરું છે. વળી તરંગિની ભણેલી છે. ઔદિગવણીની વિરુદ્ધમાં જે કેટલીક દલીલો ઉઠી ચાપ છે ત્હેમાં એક દલીલ એ પણ છે કે ઋગ્વેદને લખ્યારીશું તો તેઓ પત્ર લખીને સમાજમાં અપવિત્રતાનો પ્રચાર કરશે. પોતાની આંખે એ દલીલ સાબિત થયેલી જોઈને હૃદયનાથ મહા આકુળ બાકુળ થઈ ગયા. ઔદિગવણ માટે ત્હેમને ઘણો તિરસ્કાર હોવાથી એ પ્રતિક્ષણે તરંગિની ઉપર અહિંસાવા લાગ્યા. વિચારું કે મ્હોટાભાઈને એ વાત કહેવી કે નહીં. નહીં કહું તો એનો ઉપાય થવાનો કાંઈ સંભવ નથી. અહીં તરંગિનીને રહેવા દેવી એ હવે કાંઈ પણ પ્રકારે સલાહ બરેઈ નથી. હજુ તો લોકમાં એ વાતની ખબર નથી ફેલાઈ પણ મામલો એટલી હદે પહોંચ્યો છે કે હવે ઝાઝો વખત વાત ઢાંકી રહે એમ નથી. પછી તો ન્યાત જાતમાં મ્હોં બતાવવું મુશ્કેલ પડશે. છોકરાં છોકરીઓને શરણાવવા મારે પડશે. વળી વિચાર આવ્યો. તરણીને અદિથી ખીજે કહી મોકલી દેવામાં પણ શો ફાયદો? જ્યાં જશે ત્યાંજ ગ્રમ મારશે.

રાતના આઠ વાગે તરંગિનીની સાસુ નોતરા ઈંદ આવીને ઘેર પાછી આવી. તરંગિની એને પ્રાણ સમાન વ્હાસી હતી. તરંગિનીને તાણુ આગવાના સમાચાર સાંભળીને એ કપડાં બદલ્યાં વગરજ સીધી ઉપર ગઈ જઈને જુએ છે તો હજુ એની મૂર્છા વળી નથી. ઘાસી અને દેરાણી ત્હેની માવજત કરી રહ્યા હતાં.

‘હાથ, આંખું તો કદી યતું નથી. આટલી બધી વાર તો એની મૂર્છા કદી રહેતી નથી. આ શું થઈ ગયું?’ સાસુ બોલી ઉઠી.

‘કુંદારે મૂર્છા આવી, મૂર્છા આવ્યા પછી શા શા ઉપચાર કર્યા એ બંધી વાતની તપાસ કરીને ત્હેની સાસુ બોલી ઉઠી ‘ઘણું ખોટું થયું’ દેરાણીને જરાક ધમકાવી નાંખીને ત્હેણે કહ્યું ‘આટલીવાર સૂધી ઘાસીને બરાસે માંદા માણસને છોડી જવું એ સારું નહીં.’

ઘાસી બોલી ‘બા, મ્હારી એકલીનું તે કેટલું જોર? હું’ એકલી અને કેટલીવાર સૂધી પકડી રાખું? હાથ પગ ખેંચાવા લાગ્યા અને એ’ધડક કરતી નીચે ગળાડી પડી. ત્હારથી એના મ્હોંમાંથી થોડું થોડું લોહી નીકળે છે.

થોડીવારમાં તરંગિનીના સસરા પણ ઘેર આવ્યા. ત્હેમણે પણ તરંગિનીના ‘મંદવા’ની બંધી વાત ચર્ચેલિ જણાવવામાં આવી. બંધી હમીકત સાંભળ્યા પછી ત્હેમણે હૃદયનાથને કહ્યું ‘હૃદય! તું આટલીવાર શું કરેલો હતો? આવ, ઝટ એનો કાંઈ ઉપાય કર. જોતો નથી કે ધીમે ધીમે આ કેસ ખરાબ થતો જાય છે.’

હૃદયનાથે બેપરવાઈ સાથે રોગિનીના મેડામાં પ્રવેશ કર્યો. થોડીકવાર સૂધી ‘સ્ટેથેસકોપ’ (હૃદય તપાસવાની નળી) થી તપાસ કરીને બોલ્યા ‘પડી જવાથી એને જાતીના રક્તોદોષમાં ધા લાગ્યો છે.’

આખી રાત તરગીનીની ચિકિત્સા અને સુશુષ્ક થતાં રહ્યાં.

(૩)

પ્રિયતમાના સ્વામીનું નામ અનંતમોહન હતું. ગરમીની રજામાં કોનેજ બંધ હોવાથી એ ઘોડા દિવસથી સાસરે આવ્યો હતો. તરગીની સાથે પ્રિયતમાનાં સદીપણાં છે એ વાતની ખબર એને પ્રથમથીજ પત્નીના પત્રોદ્વાર મળી ચુકી હતી.

મેળાપને પહેલે દિવસે તો પ્રિયતમા અને અનંતમોહન પોતપોતાનાં સુખ દુઃખની વાતો કરવામાં રહ્યાં, એટલે તરગીનીની ખબર પૂછવાતો અનંતમોહનને અવસર મળ્યો નહીં બીજે દિવસે રાત્રે દસ વાગે પ્રિયતમા સ્વામીની પાસે ગઈ ત્યારે બીજી વાતચીત થઈ રહ્યા પછી અનંત મોહ્યો 'ત્હારી તરગીનીના કામળો તો દેખાડ' પ્રિયતમાએ કહ્યું 'એતો બનાવવા કે ? એણે મદને મના કરી છે કે એ પત્રો કોઈને બતાવવા નહીં.'

અનંતે કહ્યું 'ત્હારે ત્હારી ગણતરી પણ 'ઠાઈ' માં થઈ કે ? મદને તો એ કામળો બનાવવાજ પડશે'

પ્રિયતમાએ કહ્યું 'પણ તે અગતિ તરમ્મીની રમ લેવી પડશે.'

'અને એ રમ ન આપે તો ?'

'ન આપે તો હું કેવી રીતે બતાવું ?'

અનંતે શરમે થઈને કહ્યું 'ન દેખાડવું હોય તો ન દેખાડીશ. હું ત્હારે મનથી પાત્યો અને તરમ્મી ત્હારી પોતાની.'

એ વાતનું ખંડન કર્યા વગર પ્રિયતમા ચૂપ રહી.

બીજે દિવસે ત્હેણે મદને તરગીનીને બધી વાત કહી. તરગીનીએ કહ્યું 'તારે બા. હું ત્હારે પગે પડુ છું. ત્હારા કામળો તું કોઈને બતાવીશ નહીં.'

એ રાતે અનંતમોહને પોતાની જાતે પૂછ્યું 'શું થયું ? રમ મળી ?'

પ્રિયતમાએ કહ્યું 'ના એનો કેમે કરી રમ આપતી નથી.'

આથી પ્રિયતમાના સ્વામીને ઘણું ખોટું લાગ્યું. આગકામના સમયમાં લખતાં ચરમ આવે છે કે, આપણો સ્વામી વાલસલ યુવક નાવક આગકની માફક રોવા લાગ્યો.

દલે પ્રિયતમાની ધીરજ રહી નહીં. પેટીમાંથી કામળોનું એક બડલ બહાર કાઢીને સ્વામીને હાથમાં મુકતાં કહ્યું 'લો. આ પત્રો વાંચવા હોય તો વાંચો. એમાં આલેક્ષ્યનું ખોટું લખાડવાની કાંઈ જરૂર નથી.'

કામળોનું એ બડલ દૂર ફેંકી દઈને અનંત મોહ્યો 'જાઓ, ત્હારે ત્હારા કામળો નથી વાંચવા.'

આ અપમાનથી પ્રિયતમા ચમકિત થઈ ટેમલ ઉપર બેસી જઈને આંખે રમાશ દઈને રોવા લાગી.

ઘોડીવાર પ્રિયતમાને એ દશમાં બેસી રહેલી જોવાથી અનંતમોહન શરસો બનરી ગયો. જીની પાસે જઈને મોહ્યો 'જો, રહીએ નહીં દો.'

પણ એથી તો પ્રિયતમા ઉઘડી વધારે રોવા લાગી. અનંતે દલે અનેક પ્રકારે જીનો આદર કરીને તથા સાંતવના આપીને ત્હેને શાન્ત પાડી. પત્રોનું ખંડલ ઉપાડી લઈ,

એમાંથી પહેલા પત્રનું સરનામું જોઈને એ બેલ્યો 'તરંગિનીના અંકાર તો ઘણા સરા છે. કેમ ખડેને ?'

'હા, અંકાર તો ચોલીના દાણા જેવા છે. જાણે કે કાંઈ પુરપનાજ લખેલા હોય તે !'

'હીક તો તું એમાંથી બે ચાર સારા સારા પત્રો ચુંટી કઢાડ દું તે વાંચીશ.'

પ્રિયતમાએ એક પત્ર કઢાડી આપીને કહ્યું 'આ વાંચો.'

અનંગ જેટલીવાર એ પત્ર વાંચવામાં રોકાયો તોટલીવારમાં પ્રિયતમાએ ખીળ બે ચાર પત્ર કઢાડીને સ્વામીના હાથમાં મુક્યા.

અનંગ એકેએક બધા પત્રો વાંચીને કાંઈક વિચારમાં પડ્યો.

પ્રિયતમાએ પૂછ્યું 'શો વિચાર કરો છો ?'

અનંગે કહ્યું 'જો આજથી તું ત્હારી સખીની સાથે મ્હેનપણું રાખી દકીશ નહીં.'

'શા સારું ?'

'કેમકે, આ બધા પત્રો એવા છે કે પહેલેથી મ્હેને ત્હેં ખબર ન આપી હોત તો હું તો એમજ સ્વમજત કે આ પ્રેમ પત્રો છે.'

'તો શું બ્હેનપણીએ એક ખીલ ઉપર પ્રેમ રાખે એમાં દોષ છે ?'

'દોષ છે કે નહીં' તે વિચારવાનું કામ નથી. મ્હારા સિવાય તું ખીલ કોઈને ન્હાઈ શકે નહીં. કોઈપણ સખીના ઉપર તું આટલુંમધું હેત રાખે તો મ્હેને મળવાના ત્હારા પ્રેમમાંથી એટલો અંસ ઓછો થાય. હું તો ત્હારા અનન્ય અને અવિભક્ત પ્રેમનો મુખ્યો છું.'

પ્રિયતમા હસીને બોલી 'ત્હમે ગાંઠ તો નથી ઘવા ?'

'જો બ્હામી, આ દૃશ મસ્કરી કરવાની વત નથી. આ બધા કાગળો વાંચના મ્હારા જીવ કેવો ચઢ ગઈ હતો ! સખીઓ એક ખીલ ઉપર આવા પત્રો લખે એ વિચાર તો મ્હેને સ્વપ્નમાં પણ નહોતો આવ્યો.'

'એ મ્હેને રોજ આવા પત્રો લખે છે અને હું ત્હેનો જવાબ નથી આપતી ત્હારે યુસ્તે થાય છે.'

'ગુસ્તે થાય તો મવા દે.'

ખીને ત્હેણે કહ્યું 'મેનું રસણું કેવું છે એ જાણો છો ? એવો વાન પાતમાં રીસાઈ જાય એ સારું નહીં.' એક પત્ર લખ્યો હતો, ત્હેને હું પુરસદ નહીં મળવાથી જવાબ દાસી બોલી 'આ પત્ર હશે જે જણીએ અગાથીમાં મળતી હતી. એ દિવસે એ મધી પકડી રાખું ? હાથ ને હાથે જે જણીએ અગાથીમાં ન આવી એટલે આજ સ્વપ્નને પત્રો આ એના મ્હેમાંથી જે રીસાઈ ગઈ હતી. એ વખતે એ મ્હારી સાથે જિલકુલ બોલી જે મ્હેને અગામાં તરંગિનીના અંકાર મળે છે. ત્હેં એને કહ્યું 'રીસાઈ છે ચાની, બ્હેન તું જાણતી કે રોજ સ્નાન પછેતિ હાથે મળતી નથી.' એ બોલી 'હા, હા, જાણુ કે ત્હારા પાન આવી, હાથે હું આટલું પુરસદ મળતી નથી. હું રાંડીરાંડ અનાથ એટલે ચોતીસે મ્હારે એને રીસાઈ ધીમે ધીમે મળીને મ્હેને થાતું જોતું લાગ્યું. હું ત્હાંથી ચાકી આવી. એ રીસાઈ પુરસવાઈ સારી જાહે. હું પણ બલેતો વાળીશ, મ્હેને કાંઈ રીસાઈ આવ્યા. એટલે ત્હવાની નહીં.

મળરુકું થયું એટલે આ દંપતિએ પાછી એની એ વાત ઘર કરી હતી. એટલામાં પ્રિયતમાની માએ બારણું ખખડાવીને કુમ પાડી ‘પિરી’

પ્રિયતમાએ ઉઠીને બારણું ઉઘાડ્યું. માએ કહ્યું ‘સાંભળ એક વાત કહું.’

માના કંઈસ્વર તથા ઉદાસ ભાવ ઉપરથી સંકાસીલ થઇને પ્રિયતમાએ પૂછ્યું ‘શું છે મા, શું થયું છે ?’

માએ તહેને બહાર બોલાવીને કહ્યું ‘તરંગિની ઘણી માંદી છે. એની દાસી તહેને બોલાવવા આવી છે.’

પ્રિયતમા રૂધિરેલા શ્વાસે બેસી, ‘શું તરણી માંદી છે ? એને શું થયું ? દાસી ક’દાં છે ?’

‘પેલા મેડામાં બેઠી છે. આવ એ તહેને બોલાવવા આવી છે.’

માએ જન્યાને બીજા મેડામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તરંગિનીની દાસી ત’દાં ઉભી હતી. પ્રિયતમાને જોષ્ઠને એ રડતી રડતી બોલી ‘બહેન, આજ વચલી વડુ માંદી છે. આજ એ જાએ એમ સામણ નથી. તહેને મળવા માગે છે. જન્દાં સુધી ભાન રહ્યું ત’દાં સુધી ત્હાંજ’ નામ રડવા કરતી હતી. ચાલ, જલ્દી ચાલ.’

આ ખબર સાંભળતાં વારજ પ્રિયતમાના હાથ પગ કાંપવા લાગ્યા. જનનીની આંખા લાકડે દાસી સાથે એ તરંગિનીને ઘેર ગઇ.

પ્રિયતમા તરંગિનીના ધરના બાથખામાં પેડી ત’દારે રડારોળનો અવાજ તહેને કાને પડ્યો. દાસીએ કહ્યું ‘હાથ ! સત્યાનાથ વળી ગયું ! હાથ ! હાથ ! બહારી તરણી !’

પ્રિયતમા ત’દાંથીજ પાછી ફરીને દોસે પગે ઘેર આવી.

(૪૦)

એક માસ પછી હૃદયનાથ ધરનાં સવર્ણાં માણસોને લઇને મેરઠ પાછા આવ્યા. ઘેર ફક્ત એના મોઢાલાઈ રહ્યા. તરંગિનીની સાસુ પણ એ વખતે દિવેરજની સાથે ગઇ હતી.

જ્યેષ્ઠ માસ હતો. મેરઠમાં દારણ તાપ પડી રહ્યો હતો. સુર્યદેવ રૂઢ રૂપ ધારણ કરીને આખો દિવસ અગ્નિ વરસાવ્યા કરતા હતા. ચહેરના રાજમાર્ગમાં દસ વાગ્યાથીજ સોઠિની આવળ બંધ પડી જતી હતી. બપોરને સમયે સરળા દુકાને બંધ રહેતી. રાજમાર્ગ થપ નીરવ રમચાન જેવો લાગતો. ઑઝિસો, કચેરીઓ વગેરેનું કામકાજ રહવારમાં થતું. સંધ્યાકાળના થોડા સમય અગાઉથી સોઠિ રસ્તામાં આવળ કરવા લાગતા.

એક અઢારી પરસાળમાં બપોરને સમયે, હૃદયનાથ સુતે સુતે બેઠી જળાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. આખા ધરમાં એ પરસાળમાં સૌથી વધારે દડક હતી, એટલે અખાનકાલે ધરનાં બધાં માણસો ત’દાંજ સુઇ રહેતાં. કમાઝ બને જળાઓ આગળ ખસતી ટટીઓ લગાવી દીધી હતી. તહેના ઉપર પાણીનો ઇંટકાવ થઈ રહ્યો હતો. અંદર એક ચાકરનો ઊકરો પખો ખેંચી રહ્યો હતો.

હૃદયનાથની વધુ ઊકરોએને દાંતો ગાઇ રહી હતી. તહેની નેકાણી સફેદ છે ઉપર ઓશીકું મુશને સુતી સૂતી દિવેર જોડે મંડા પહોરનાં ચપ્પાં ભારતી હતી. એટલામાં તરંગિનીની વાત નીકળી. તરંગિનીનું નામ આવતાં તહેની સાસુ બેઠી ઉઠી ‘હાથ ! કેવી સારી વડુ હતી ! કાને ખમર હતી કે આટલી ન્હાળી વધમાં એ ચાલી જશે ! શું એનું સાણપણ હતું !’

નીલકંઠ બાણુનો પરિવાર*

અથવા

વિભક્ત કુટુંબ.

અનુવાદક:—રા. નરહરિલાલ ટંબકલાલ. (એમ એ. એલ એલ. બી.) ગોધરા.

૧

વયોવૃદ્ધ બાણુ નીલકંઠરાય આજ ઉઠાસ ચહેરે ચોતાના મકાનમાં એક ખુરશી ઉપર અક્કડ બેઠા હતા. તેમની આંખો સ્થિર દૃષ્ટિથી પાસેની જાળી બહારનાં શુભાખના છાંય બેઠું રહી હતી, પણ તેમનું ચિત્ત અન્યત્ર હોવાથી એ મુંદરતાનો અનુભવ તેમને થતો નહોતો. તે કંઈ ઊંડા વિચારમાં એવા તસ્લી હતા કે તેમની એક પાંપણ સરખી પણ દાઘતી નહિ અને જાણે એક હાતરેલી પ્રતિમા હોય તેમ તે બહારથી નિઃશ્ચેષ્ટ બેસી રહ્યાં હતા. પણ રાયબાણુના હૃદયમાં શાંતિ નહોતી. તેમની બહારની સ્થિરતા અને ગંભીરતાએ અંતરના અજાણ્યા ઉપર મહામહેનતે વિભ્રમ-મેળાવ્યો હતો અને અંદરનું તોફાન બહારની ગંભીરતાને પ્રસંગ મળતાં ધસડી જશે એમ સૂક્ષ્મ જોનારને રપટ માત્રમ પકડું હતું.

અને એ સૂક્ષ્મ જોનાર તેજ ઓરડામાં હાજર હતું. વૃદ્ધ રાયબાણુની વૃદ્ધ પત્ની દેવી બાગીચી તેમના તરફજ કપારનાં જોષ રજાં હતાં અને તેમનો અંતરમાં ચાલતા વિચારનું પૃથક્કરણ કરવા કંઈક સફળ પ્રયત્ન કરતાં હતાં.

* * * * *

નીલકંઠરાય બાણુના વડીલો મોટા જાગીદાર હતા, અને નવાખી અમલમાં શુદ્ધિબળ અને પરાક્રમથી અનેક ઇનામીગામ તેમણે મેળવ્યાં હતાં. કેપની સરકારના અમલની સર-આતમાં એ કુટુંબના રાય હોમેન્ડકુમારે દ્રવ્ય તથા પ્રતિષ્ઠા સારી રીતે સંપાદન કર્યાં હતાં; પણ ત્યાર પછી એ કુટુંબની ધીમે ધીમે પડતી થતી ચાલી. મહિમામહેના કણક તથા અવિચારી ખરચથી કુટુંબની સંપત્તિ છેક ક્ષીણ થઈ ગઇ. નીલકંઠરાય બાણુના પિતા મનમોહનરાયના વખતમાં એક મોટો કેસ ચાલ્યો અને મહિમામહે મમત એટલો વધી પડ્યો કે જે મીઠકત સંબંધી તકરાર હતી તેના કરતાં દરેક પક્ષને બેવડો તેવડો ખાચ થઇ ગયો. શેષ રહેલો ગામ અને મીઠકત આ કેસને અંગે થયેલાં દેવામાં વેચાઇ ગયાં. નીલકંઠરાયને વારસામાં માત્ર રાયગંજ રહ્યું. રાયગંજ કંઈ ગામ નહતું પણ રાયબાણુના વડવાઓએ આનંદ અને વિશ્રામ માટે કલકત્તાથી દરજાર માઇલને છેટે વિશાળ ફળદ્રુપ જમ્યા વેચાણ લઇ તેમાં એક મુંદર નાનો ખંડો જાળવ્યો હતો; અને આજુબાજુ નાનો ખાપ કરી બાકીની જમીનમાં કેટલાક ખેડુતોને વસાવી જુદી જુદી જાતની ખેતી કરાવી હતી, અને આ જમ્યાનું નામ રાયગંજ રાખ્યું હતું નીલકંઠરાય બાણુના પિતાને રાય-

* Tit-Bits તા. ૬-૧૨-૧૩ ના અંકમાંની " The Family Council " એ નામની વાર્તાનો ફેરફાર અને પ્રકાર સાથે અનુવાદ Tit-Bits ની વાર્તાઓનો અનુવાદ કરવા પરવાનગી મેળવેલી છે.

ગંગા ધણુ પ્રિય હતું અને તેથીજ તમામ મીઠકત જતાં પણ રાવગંગા રાવકુટુંબમાં કાયમ રહ્યું હતું.

પડીધોએ અત્યંતને માટે ઉપાર્જિત કરેલી મીઠકતમાંથી નીલકંઠરાયને જેમ તેમ ગુજરાન કરવાનું હતું. મનમોહનરાયના વખતમાંજ કુશીન અને શ્રીમંત કુટુંબની ભાગીરથી સાથે તેમનું લગ્ન થયું હતું. પડી ઇલા છતાં નીલકંઠરાયનું લગ્ન મનમેહનરાયે ઘણી ધામ ધુમથી કરી પોતાની ઘટતી જતી પ્રતિજ્ઞાને ટકારવા વ્યર્થ પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરિણામે અનેક વરસોથી સંગ્રહ કરેલી કુટુંબ લક્ષ્મીના છેલા અવશેષરૂપ દાગીના કલકત્તાના ઝવેરીઓને ત્યાં ચાલ્યા ગયા. ધણુએ ધારેલું કે દાગીનાના વેચાણની દરકીત ગુપ્ત રહેશે પણ વાંચે વાંત વિસ્તારી અને તે લેણુદારોના કર્ણ સુધી પહોંચી. ફોફટ દાવા, લુકમનામાં, બાળવણીયો શરૂ થઈ ગયું; અને રાવકુટુંબની તમામ મીઠકત અને પ્રતિજ્ઞા ધસક ધ ગઈ બાણુ મનમોહનરાય રાવગંગાને ચીવડાવથી વગળી રહ્યા અને છેવટે કલકત્તાનું ધર પણ ગયું ત્યારે રાવગંગામાં નિવાસ કર્યો મનમોહનરાયને પોતાની ગણેલી પ્રતિજ્ઞા અને પડવી ધણી સાલતી હતી, એમનાં પત્ની રાવગંગા અવતા પહેલાં મર્યું પામ્યાં હતાં અને પોતે પણ અનેક ચિંતાના વારથી દબાવલા પોતાના મમત અને અવિચારીપણાં માટે પરતાવો કરતા, પુત્રને મોટું નામ અને અદ્ય દબ્યનો વારસો આપી રાવગંગા આબ્યાને વરસ થયા પહેલાંજ મર્યું પામ્યાં. સંતાનમાં માત્ર નીલકંઠરાયજ હતા.

તે વખતે નીલકંઠરાયની ઉંમર જાવીશ વર્ષની અને ભાગીરથીની સત્તર અઢાર વરસની હતી. શ્રીમંતાર્ધમાં ઉછરેલાં આ યુવાન યુગલને શુદ્ધસંસાર નભાવતાં કંઈ કંઈ વિદ્યંતના પડી પણ નીલકંઠરાય પિતાની આપણિ દેખી ધડબા હતા અને ભાગીરથી સુશીલ અને શુદ્ધકાર્યમાં નિપુણ હોવાથી પતિ પત્ની કુંડી આવકમાં કરકસરથી ધર ખરચ અભાવતાં હતાં. ભાગીરથીના પિતા શ્રીમંત હતા પણ તે ચાર ભાઈની બહેન હોવાથી પ્રસંગોપાત્ મદદ વિના તે નીલકંઠરાય માટે કરી શકે તેમ નહતું.

નીલકંઠરાય સાધારણ અગ્રેજી ભણેલા હતા અને પિતાના મરણ પછી આશરે પાંચેક વરસે, સસરાના પ્રવાસથી કલકત્તાની એક મોટી વેપારી કંપનીમાં તેમને નોકરી મળી. આવક વધી કલકત્તામાં રહેવાનું થવાથી ખરચ પણ સાથે લાણું વધ્યું કંપનીના એક બે નોકરો બ્રહ્મસમાજ હોવાથી એ વાતાવરણની નીલકંઠરાય ઉપર પણ અસર થઈ અને બેચાર વરસે ભાગીરથી તથા તેના પિતાના વિરુદ્ધ મત છતાં પોતે મહાસમાજ થયા. પતિપ્રાણી સામ્રી ભાગીરથી પિતાના ક્રોધને નદિ ગણુકારીને પતિની સાથેજ રહી. થોડે વરસે પિતા મરણ પામ્યા અને એકે ભાઈઓને એ ખાતમમાં એટલો દુરામદ નહોતો છતાં એકવાર તરેલો સંબંધ ફરી જરાબર સંધ્યો નહિ.

મોટી પદવીવળા બ્રહ્મસમાજોની લાગવગથી નીલકંઠરાયની આવકમાં સારો વધારો થયો પણ દેખાદેખી છાંદોગી જરૂરીઆતો ઘણી વધી પડી અને રાવગંગાની ઉપજ ઉમેરતાં પણ જામે ઉધારનું સરવાળું સરસાર થવા માંડ્યું.

ભાગીરથીને સાત બાળક થયાં તેમાં ત્રણ બાળપણમાં ગુજરી ગયાં. સાથી મોટી રમાનું લગ્ન એક સારા વેપારી સાથે થયું હતું. રમાને બે બાળક થયા પછી તેના પતિનું મરણ થયું. રમા ત્યાર પછી સાસરેજ રહી પોતાના ધણી રયામસુંદર બાણુની મીઠકતની

વ્યવસ્થા કરતી હતી. લોકવાયકા પ્રમાણે આશરે દોઢ જે સાખનો છવ મહેવાનો હતો રમાનો સ્વભાવ હાલકો ને મતલબી હતો.

રમાથી જે વરસે નાના મહેન્દ્રને પ્રેન્સુએટ થયા પછી નીલકંઠરાયે પાંચ હજાર રૂપિયા કરી Wilson and Kirk (વીલસન અને કર્ક) ની નામીથી 'સોલીસીટરની' પેટીમાં આર્ટિકલ કલાર્ક તરીકે રાખ્યો હતો સાત આઠ વરસ સુધી સોલીસીટરની પરીક્ષામાં નાપાસ થયાથી મહેન્દ્ર ક્લિમન દારી ગયો અને એજ પેટીમાં કલાર્ક તરીકે રજા ને ધીમે ધીમે maitre d'inglé cloak મેનેજર કલાર્ક થયા પામ્યો. એનું જમ લદ્દમી નામની એક વખીસની કયા સાથે થયું હતું. લદ્દમી વ્યવહાર નિપુણ, સાધારણ બાપામાં ફીએનો બરી પેટેલેલી અને પાપરથી આ હતી. રમા અને મહેન્દ્રના લગ્ન બદામચાઇ કુટુંબોમાં ખરેખર વિધિ પ્રમાણે થયાં હતાં તે સદજ સમજ સકાય તેમ છે.

મહેન્દ્રથી નાનો કિશોર પ્રેન્સુએટ થઈ અંગ્રેજી નિશાળમાં મારતર હતો. લખિતા એ સર્વથી નાની નીલકંઠરાયની લાડકી પુત્રી હતી. રાયબાણુ લાડમાં એને લીલી કહેતા હતા. લીલીનો કંઈ નાનપણથીજ ઘણો મધુર હતો અને કેટલાક મિત્રોની સલાહથી રાય બાણુએ એને સંત્રીતની ઉત્તમ કેળવણી આપી હતી. લીલી સ્વભાવા તેમજ અંગ્રેજી પણ સાફ શીખી હતી. લીલીના તમામ લાડકાં બાણુ હોંકીથી પુરા કરતા, અને અદ્ય સાધુ ભેટા નદિ. લીલીને સ્વભાવ બદામચોળો અને રમતીયાળ હતો, કંઈક ઉછંટળતાનો પણ ભાગ ખરો. નાટકોની એ ધણી રસિયણ હતી અને ભાગીરથી દેવીની, મરણ વિરહ પણ સખીએ સાથે ધણીવાર નાટકોમાં ભૂતી.

પોતાની પાંચે વરસની ઉંમર સુધી રાયબાણુએ કલકત્તામાં રહી નોકરી કરી કરી પણ ઉંચકે નિરૂપાયે નિરૂત થયું પડ્યું. રમા અને મહેન્દ્ર તો લગ્ન પછી ભુલંગ રહેતાં હતાં અને રાયબાણુ નિરૂત થયા પછી કલકત્તાનો અદ્ય ઉપાધ્યાય અસમર્થ થયાથી રાય અંગ્ર આપ્યા એટલે દિશોર પણ કલકત્તે જીલું નાનું ઘર લઈ રહ્યા.

લીલીની રાયઅંગ્ર બાવવાની ખુશો નહોતી, એને નાટકોના છંદ લાગ્યો હતો અને સંગીતમાં પ્રવીણ દેવાથી એક્ટ્રેસ (નાટકની નાયિકા) થવાનું એને ધાતું મન હતું. કેટલાંક વરસથી "સરસ્વતી નાટયોદારક કંપની" નામની ઉત્તમ કંપની ઉભી થઈ હતી અને થોડા વખતમાં ઘણી પ્રસિદ્ધી પામી હતી. લીલીની એક સખીનો પતિ એ કંપનીમાં મેનેજર હતો અને તેણે ઉત્તેજન આપી લીલીનો ઉત્સાહ ઘણો વધાર્યો. ઉંચકે રાયઅંગ્ર જવાનો સમય સમીપ આવી લાગ્યો ત્યારે લીલીએ અંપનાચું અને નાટક કંપનીમાં લાખસ યજ્ઞ. નીલકંઠરાય બાણુના કોષનો પાર ન રહ્યો અને તેમણે "તારું કાળું કર, મારે ઉંમરે દહે પગ ન મુકીશ." કરી લીલીને ધરમાંથી કાઢી મૂકી. અતે ખીજેજ દિવસે કલકત્તામાં રહેતું અસલ લાખવાળી રાયઅંગ્ર આવતા રહ્યા. લલિતાને પિતા પર અત્યંત પ્રેમ હતો પણ એતામાં અભિમાન હતું, એને મન પ્રમાણિકપણે પોતાને મન પસંદ સ્વતંત્ર છવન ગાળવામાં કરી દોષ દેખાતો નહિ, અને તેથી એ પણ કંઈ બોલ્યા વિના કોષમાં ધર મૂકી ગઈ. જે દિવસે બાણુ રાયઅંગ્ર ગયા તેજ દિવસે મીસ લલિતાએ નાટકના તખ્તા ઉપર પોતાનો લાગ લાગવો, અને કલકત્તાની પ્રભુ મન દરણુ કરી લીધું આ વખતે લીલીની ઉંમર અદ્ય વરસની હતી.

લીલીની વર્તણૂકથી નીલકંઠરાય બાણને સખ્ત થા લાગ્યો અને ધડપણની અસર
અપારાબંધ વધવા લાગી. બ્રહ્મસમાજમાં પેઠા પછી નીલકંઠરાય બાણની પ્રકૃતિ સાહેજ
સોફ્ટ બનુકરણ કરવાથી અરયાળ થઈ હતી અને ક્ષરક્રમ એકઠી તે કરી ચક્રવા નહતાં
છોકરાઓનાં લગ્ન, કેળવણી વિગેરે માટે ખરચો કરવા તેમણે થોડે થોડે રામચંજની મી-
લકત ઉપર નાણાં ઉપાડ્યાં હતાં, અને તે દેવું ધીમે ધીમે વધતુંજ ગયું હતું. નીલકંઠરાય
નિવૃત્ત થયા તે વખતે એ દેવું લગભગ વીસ હજાર રૂપિયાનું થવા જતું હતું. નિવૃત્ત થી
વખતે પેઢીના માલિક એમની લાંબી નોકરીની કદરમાં જમીન મહિનાનો પગાર એટલે
સાડા સાત હજાર રૂપિયા પ્રતીસ આપ્યા હતા તે તથા બીજા ચોડા પરચૂરણ બેઠા કરેલા પૈસા મળી
દસ હજાર રૂપિયા છ ટકાને બાજે રામબાણએ કલકત્તા સેન્ટ્રલ બેંકમાં મૂક્યા હતા. રામચંજના
ગીરોદારને ચાર ટકા લેખે બાજના આઈસેં ભરવાના હતા તે બેંકના બાજના હસેં તથા
રામચંજની ઉપજમાંથી ખસેં મળી નીલકંઠરાય પુરા કરતા હતા. રામચંજની ઉપજ
પણ લગભગ સાતસેં આઈસેં રૂપિયાની હતી એટલે વીસ હજારથી વધારે તેની કિંમત
લખે તેમ નહતું. અરયાળ ટેવા છોડી દઈ અસલની માફક કરકસરથી આ વૃદ્ધ દેખતી
હવે રામચંજમાં રહેતાં હતાં. પાંચ વરસ આ પ્રમાણે વહી ગયાં અને પછી એકાએક
આ દેખતી ઉપર બપોરે આફત આવી પડી. કલકત્તા સેન્ટ્રલ બેંક તૂટી. કૃષ્ણદાસ ચૌધ-
રીને રામચંજ ઉપર ધીરેલા વીસ હજાર રૂપિયાનું બાજ આપવાનું સંધિન જતું રહ્યું.
રામચંજનો કબજો લઈ ચૌધરી બાણ દવે આ વૃદ્ધ લુગલને ઘર બહાર કાઢી મૂકે એમાં
કંઈ સંશય ન રહ્યો. બેંક સંબંધી જહાર પડતી વિગતો ઉપરથી માલમ પડ્યું કે બેંકના
વડીવટારોએ બેંકને પૈસે સ્ટો કરી જાતે કરોડપતિ થવાના મિથ્યા પ્રયત્ન કરી આખી
બંજાલાની રૈયતને રડતી કંકળતી બૂખે મરતી કરી મૂકી હતી. બેંકમાંથી એક પૈસો પણ
પાછો મળવાની હવે આશા નહોતી અને ચૌધરી બાણને બાજના પૈસા ભરવાને ચોડા
દિવસજ બાકી રહ્યા ત્યારે છેવટે નીલકંઠરાયે સું કરતું તે મસલત કરવા પોતાના બે
છોકરા તથા રમાને બોલાવ્યાં. બાજે સાંજે પાંચ વાગે કુટુંબ સમેલન હતું.

વાંચનાર ! બાણ નીલકંઠરાય બાજે એ વિચારમાં નિમગ્ન હતા. છોકરાઓને
બોલાવ્યાં હતાં છતાં રમાની સ્વાર્થપરતા, મહેન્દની નિર્માલ્યતા તથા કિશોરની નિર્ધનતા
તે સારી પેઠે જાણતા હતા. પોતેજ મુરોખીવન ફેલન મુજબ કેળવણી છોકરાઓને આપી
હતી અને દેશભાગ વિરૂદ્ધ આચારવિચારનાં કડવાં ફળ તેમને લાન પ્રત્યક્ષ થવાથી, જુની
સંસ્કારમાં પણ જાળવવા જેવા પલ્લાક રૂઢિ નિયમ હતા એવું તેમને સ્મરણ થતું હતું.

૨

બારણું બપોળું રામબાણએ તે તરફ નજર કરી કિશોર બાજે, " પિતાજી કેમ
છે ? " કહી એક ખુરશી ઉપર બેઠો. થોડીધરે રામચંજના બાજના આંખ આગળ રમાની
ગાડી આવી મહેન્દ પણ તે ગાડીમાંજ હતો. કિશોર બાણથીકલ રાખતો હતો એટલે
રમાએ માડીમાં આવવાનું આમંત્રણ તેને કહ્યાનું નહોતું. રમાની ઉમર હાલ બેતાળીય
વરસની, મહેન્દની ચાલીસ અને કિશોરની જત્રીસેક વરસની હતી. સોષીશીટરને મેનેજીંગ
કાર્ક દોવાથી રમાને મહેન્દની ગરજ પડતી તેથી એ લાકાં મહેન્દને સાફ બનતું. કિશોર

અંતે તેમનામાં બળતો નહિ.

રમા તે મહેન્દ્ર બાબી એટલે દેવી ભાગીરથી તેમને બદાર જીવ મરનાં તેથી શાખું તે પછી બધા બેઠા રામબાણુ બોલ્યા ચાલ્યા વિના બધું નિહાળ્યા કરતા હતા.

બધા પાએક કલાક વિચાર કરતાં બેસી રહ્યા. જુદા દાસી અંધરા આ લાતી લે બધાએ ગૂંપગૂંપ પીધી. આખરે ચાકીને રામબાણુએ મહેન્દ્રને કહ્યું: -

“કેમ બાઈ બેઠકની કંઈ આશા પડે છે ?”

મહેન્દ્ર:—“બેઠકું તો પિતાજી પુછતોજ નહિ, હરામખોરોએ પારકે પેસે પરમાનંદ કરી તળીઆ ઝાટક કરી નાંખ્યું છે.”

નીલકંઠરાય:—“વાર બાઈ ત્યારે હવે તમે બધાંએ મળી શું ધાર્યું ? દુઃખ વધુ સામડું આવે છે. રામચંબની ચીંધરી બાણુના વ્યાજના આદરે કયાંથી લાવવા ? રામ ચંબની ઉપજ કરતાં પણ વ્યાજ વધારે છે તો ઘર ખરચ કયાંથી નમાવતું ?”

મહેન્દ્ર કંઈ બોલ્યો નહિ. થોડીવારે રમા બોલી:—

“રામકુટુંબની હવે ખરેખરી અવસા બાવી. શું આપણા કુટુંબની પેઢીની નહોતજાણી. સૌ રામચંબ પણ તે વારે દિસાગમાં નહોતાં. આને વહીવેતાના પુરુષ છેલ્લું એક રામચંબ પણ જવા બેઠું છે. દશા ! હું પણ શું કરું ?”

મુન્દરાણુ મરતાં પેલાં બે દિવસ આગમચંબ અને કદી મળ્યા છે કે “તે દસ રામજે ધરનાં છોકરાં ધંદી ચારે તે હિપાધ્યામને આટો એતું ના કરતી. છોકરાં પેઢી બીજાં બધાં પછી.” છેલ્લા ચંબજ એમના મોંઢામાં એના એ દતા. ગાણુ બંધે મરતાં મરતાં એમનાં જાન ચાલુ પુલ્યાં પણ દેણ ! નહિ તો આતું ધરો એવો એમને શોખજા !

સ્વાયં જળનાં માછલાંએ પિતાના દુઃખની કદવના પણ ન કરાઈ. મહારી પુલુષ શીવલે ધામ્યાદુઃ (યથાર્થ) કહ્યું છે કે ખરકાનું દુઃખ ગમે તેટલું મોટું હોય પણ શી જળ લાગે છે.) રામબાણુની મુખમુદાવરથી આવશ્ય પડતું નહોતું પણ રમાના ચંબે રબરે લોક વરસેથી અંતઃકરણ ચીરાતું હતું. છોકરાંએ કરતાં છોકરીએતે માતાપત્ની વિશેષ કષ્ટ અને થોડા વખતમાં આથી રમાનો સ્વભાવ બળુવા છતાં તેમના હૃદયમાં રહેજ આશો મેનેજર હતો અને તેણે માના ચંબેથી કરમાઈ એવો, બળી ગયો.

જવાનો સમય સમીપ આવેરમા ! ને એણે ધાર્યું હોત તો પિતાનું વીર હનગરતું દેતું એણે મને લખલ મઠ. નીલકંઠરાય બાણુ એને કે એનાં બાળકોને લારે દાનિ ન ચાત. રમામ કુંદ કર, માટે હંમેરે હવે પણ ખૂબી ધારવામાં નોકની બૂલ નહોતી, વસ્તવિક રીતે રમાને અને બીજેજ દિવસે કલકતામાં રહેતું અંગેનીની હતી.

પિતા પર અત્યંત પ્રેમ હતો પણ એના પર રહેજ નજર નાંખી મહેન્દ્ર તરફ જોયું.

તાને મન પસંદ રવતંજ છવન ગાળવામાં પિતાં આમ તેમ હિંમો નીચો ધવો, અને ઉવટે ચોલ કંઈ બોલ્યા વિના કોથમાં ધર મૂકી મઠ. પૂતો કરવો બાલ્યો:—

પીસ લલિતાએ નાટકના તખ્તા ઉપર પોતાતા ન હવે પેઢીનાં જેવો માલ નથી. મોઢ મોઢ મન દરજી કરી લીધું આ વખતે લોકીની હિંમત કલકતાના ખરચ પણ શું વધી ગયો કે

મ મુન્દરાણુને મુન્દરાણુ કહી સંબોધી હતી.

પણસે રૂપિયાનો મહિનાની આખર થતાં મુખીમાં જણાતા પણ નથી, અને હવે મારીએ તબિયત લયડતી જાય છે, આજણ ઉપરનો પણ કંઈ વિચાર કરવો કેની.”

મહેન્દ્રે પિનાલા તરફ જોયું. રામજાણીએ મોઢા ઉપર થતો વિકાર એકદમ દાખી હાં પેલાંની માફક બારી બહાર ગુલાબના છેડ સામું જોવા માંડ્યું.

શું બૃહબાણુ આ વખતે પોતે અનેક કદથી ભેગા કરી પાંચ હજાર રૂપિયા William and Kink નીસનને કંકેની પેટીમાં ભાળી હતા તેનો વિચાર કરતા હતા ? શું તે પ્રેસીડેન્સી કોલેજના ભારે ખરચનો વિચાર કરતા હતા ? કે શું ચાલીસ વરસ ઉપર અનેક આરાતના તરંગો બાધી કથકતાના એક નાના મકાનમાં પોતે અને ભાગી-રથી દેવી પોતાના પેલા પુત્રનું લાલન કરતાં હતાં તે વિચાર કરતા હતા ? પ્રશ્ન જાણે શું વિચાર કરતા હતા એમની મુખમુદ્રા તો પેલાં જેવી સ્થિર ગંભીર હતી.

વળા મહેન્દ્ર બોલ્યો:—“કંઈ ને લક્ષ્મીએ ધણો વિચાર કરી જોયો, છેવટે નિર્ણય કર્યો કે આપણા કરતાં વિશેષ ચદ્દ કરી શકે એવા બીજા છે—એમ જોણતાં મહેન્દ્રે રમા તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી—અને બહી આવતા પેલાં હું વચનથી બંધાઈ ગયો છું કે હું મહિને પાંચ રૂપિયાથી વધારે નહિ આપી શકું.”

નીલકંઠાજ બાણુની દૃષ્ટિમાં તિરસ્કાર સમાજ રાક્યો નહિ, પણ બંધાર પડતામાંજ તેમણે તે દાખી દીધો. બાણુપર મોઢી દેવી સિવાય બીજા કશુંએ તે જોયું નહિ.

રામજાણુ મનમાં બોલ્યા “ધણુંજ સાઈ ! દીકરા, ધણુંજ સાઈ ! ત્યાં મુખી લક્ષ્મી જારી જોડે જોગપથી છે ત્યાં મુખી તું દેવાણું નહિ કારે. દરિદ્રતા લક્ષ્મી તરફ નજરજ ટેપું કરી શકે ! લક્ષ્મી ! વાહ ! નામ પણ વચાર્ય છે. તારે હમેશાં એની સલાહ મુજબજ ફવલું. તું તારા ધનને સાચવી રાખ. ધન વાવરતું તો રહેલ છે, એલવતું મુશ્કેલ.

પરે ; મહેન્દ્ર સરમાયો, નીચું જોયું પણ શું જોણતું તે મુશ્કેલ નહિ. પાછો પેલીનો વિચાર દોહ જ્યો. ધીમે રહી બોલ્યો, “પિતાજી, અને નથી લાગતું એમ નહિ, પણ જો માફે અલિસાણું—” એટલું બોલી અટકી ગયો.

બા ! રામજાણુનો તિરસ્કાર હવે ઠીકયો ના રહ્યો.

“શું જાણા ! તારા પોતાનાજ ઘરમાં તારું કંઈ નીવડતું નથી ! ” જરાચાર ચવાય વળા બૃહ બાણુ બોલ્યા:—“કંઈ દરકત નહિ, તું તારે જા અને લક્ષ્મીને કહે કે વરે વર પોપટ પેટે તું શીખવેલો પાડ જણી ગયો.”

બી ! આ કટાક્ષથી મહેન્દ્ર ઊભીયો પડી ગયો, પણ ચૂપ રહ્યો.

ઝાસએ કિશોર તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને બોલ્યા “કેમ કિશોર તારે શું કહેવાનું છે. ધરડાં માખાપને બીજા માંગતાં કરવાં છે કે કંઈ કરવાનું છે ? માલ તારે જે કંઈ જ્ઞાનું હોય તે જટ કહી નાંખ.”

શીતપર ટંગલેલી ડાખી તરફ જોતો જોતો કિશોર બોલ્યો “મોટાભાઈના ચોથા બાણનું પણ હું કમોતો નથી. મારો ચો આચરો ? મહિને સિતોર રૂપિયા તે ચા દિસા-બમાં ને તેમાં હમણાં હરિદર બાણુના કુટુંબમાં મારે ખીજાન ચયું છે. બાણુનો વિચાર એમની કમજાને મારી વેરે દેવાનો જણાય છે ને કમજાનો પણ મારીપર પક્ષપાત છે, એટલે ખરચ વધતુંજ જાય છે, માફે મનેજ પુરું પડતું નથી.”

ઉપજ કંઠકતાની દાખલોટના જડજ કરતાં પણ વધારે હતી.

પરંતુ આ પાંચ વરસમાં લલિતાની દૃષ્ટિ ઉઘડી હતી. નાટકોની રમણીયતાથી તે મુગ્ધ થઈ હતી પણ ત્યાં ધણી રમણીય ભાવકરતા પણ એના જોવામાં આવી. લલિતા પાંચ વરસ ઉપર હતી તેવીજ પવિત્ર અને નિર્દોષ આજે પણ હતી. પણ લલિતા વિગ્ન રહી રહી હતી તેનું કારણ તેનામાં પોતાના કુળનું ધૌર્ય અલિપ્તમાન હતું, પુષ્કળ મનોભાગ પણ હતું. ખીલું પોતાના ધધામાં એણે એવી શેષતા મેળવી હતી કે મધાને એની ગરબ હતી એને કાઠની ગરજ નહોતી, તેથી એને ના પસંદ પડે, એનું મન દુઃખાવ એનું આચરણ એની સાથે કરવા કોઈ દિશ્વત ધરતું નહિ. લલિતા નાટકની જીંદગીથી હવે કંઈક કંટાળવા માંડી હતી. એને સાહજિક કુટુંબવાસનાના અંકુર ધીમે ધીમે પ્રગટ થવાં થતાં કરવા લાગ્યા હતા.

લલિતાએ કાળજ વાંચ્યો, ફરી વાંચ્યો, ને રડી પડી. ધણી વરસથી તે રડી નહોતી. હૈયું ખાલી કરી વિચાર વમળમાં પડી. માતા પિતા પર સમજું માઠ આવ્યું. બારણું ખખડ્યું ને કોઈ અંદર આવ્યું તે એને ખબર પડી નહિ.

“ઓહ ! મીસ લલિતા ! કેમ આજે કંઈ બહુ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયાં છે !”

“કાણ, નથીની બાણ ! તમે મને ખરી સમજાવી મૂકી.”

“માફ કરજો, પણ મારા મનમાં કે બારણું ખખડ્યું તે તમે સાંભળ્યું હશે.” એમ કહી આપનાર પુરુષ ધી ઓનરેબલ સર નલિનીકાન્ત ધોષ સામે એક ખુરશી પર બેઠા.

સર નલિનીકાન્ત કંઠકતાના એક મોટા જમીનદાર હતા, ધણા શ્રીમંત હતા. વિલાયત જમ જારીસ્ટર થઈ આવ્યા હતા પણ ન્યાયાચાર આગળ ધધી કરવાની એમને શક્તિ નહોતી, જરૂર પણ ન હતી. એમના પિતા ધણા બાહોશ હતા અને તેમણે બાપાર તથા રાણીની મીઠોમાં દ્રવ્ય રોપી પુષ્કળ પૈસા પેદા કર્યો હતો. દસ વરસ યધાં તે મરણ પામ્યા હતા. એ પુત્ર નાનપણમાં મરણ પામવાથી નલિનીકાન્ત એમના કુળ વારસ હતા. નલિનીકાન્તે પિતાના દ્રવ્યને વધાર્યું પણ ખર્ચ અને તેનો સન્માર્જે બધ પણ કર્યો ને દાન-વીરમાં પોતાની મણના કરારી. સરકારે તેમની સંખ્યાવતની કદર કરી સરનાં મહાદ્ ઈલ-કાલ તેમને આપ્યો અને ધારાસભામાં તેમને ગેમ્બર નીમ્યા. હાલ નલિનીકાન્તનું વય પાંત્રીસ છત્રીસ વર્ષનું હતું. ત્રણ વરસ પહેલાં તેમની પત્ની પ્રસૂતિમાં મરણ પામી હતી, અણુવિકરણું બાળક પણ મહિનો રહી મરણ પામ્યું. સર નલિનીકાન્તે ફરી લગ્ન ત્યાર પછી કર્યું ન હતું ધણાં મારાં પાછાં વાળ્યાં હતાં. કેટલાક લોકો ધારતા કે એમની શક્તિ ફરી લગ્ન કરવાની નહોતી. એમના મિત્રો એમને યોગ્ય સ્ત્રી જડતી નથી એમ ધારતા પણ ખરી વાત એ હતી કે-લલિતાના ગુણ અને રૂપથી એ લુબ્ધ થયા હતા. લલિતાની પવિત્રતાને દહતાની એમણે અનેક વાત સાંભળી હતી, તેના કુટુંબની હકીકત પણ જાણતા હતા. લલિતા જે ખેલમાં ઉતરે તે દરેક ખેલ એ જનતાં સુધી ચૂકતા નહિ અને લલિતાનો પાઠ પૂરા યાવ એટલે બાકીના એલની દરકાર કરતા નહિ. સર નલિનીકાન્તે એક ઓળખીતા મારજત લલિતા સાથે વાતચિતનો પ્રસંગ આપ્યો, અને તેના લિપ્તમ ગુણો પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યા. તેઓ આજરદાર અને નીતિમાન સદૃશસ્વ હતા અને તેમણે યોગ્ય પરિચય પછી લલિતાને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા કહ્યું. લલિતા પોતાના હૃદયને ઓળ-

ખી સહી નહિ અને તેણે ના તો ન કરી પણ “એકદેસને તમારા જેવાથી પરણી શકાય ?” કરી વાત દસવામ ઊઠારી ત્યાર પછી અનેક વખત એનો એ પ્રશ્ન સાર નહિ-નીકાન્ત પૂછના પણ કંઈ કંઈ અવળા ઉત્તર લેવિતા આપતી હતી.

સર નસિનીકાન્તે થોડીવારે કહ્યું:—

“લેવિતા, લેવિતા, હવે મને ઊઠાવ્યા ન કર. હું મારી સાથે સખ કરવા ખુશી છે કે નહિ તે મને સાચેસાચું કહી દે. મરકરી કરવી જવા દે, એ દસવાની વાત મથી.”

લેવિતા આટલો વખત ખારી બણી જોતી હતી તેણે તેમના તરફ દષ્ટિ કરતાં બોલી: “આજે હું દસતી નથી, હું તો રડું છું.”

એ ચાર આંસુ લેવિતાના ગાલ ઉપર ટપક્યાં.

“આજે આ શું કયકતાના આનંદની અધિશક્તિ આંસુ પાડે છે.” લેવિતાએ જવાબ ના આપ્યો. સર નસિનીકાન્તને શું કરવું તે સજ્યું નહિ. કંઈક ઉર્મિ આવતાં ઉઠ્યા લેવિતાનો હાથ જામ્યો તેના આંસુ લુછ્યાં ને હૃદય સરસી આંધી. લેવિતા કંઈ બોલી નહિ. તેના હૃદયમાં તુમુળ યુદ્ધ ચાલતું હતું નાટકપરની પ્રીતિ સરી જતી લાગી. આજરોજ સદૃશદસ્યની પ્રેમ પાત્ર ધર્મપત્ની ધવામાં વિશેષ સુખ છે એમ તેને આજ પ્રથમ અનુભવ થયો.

ઘણા આશુએ લેવિતાને હાથ ઝાલી એક સોજા ઉપર બેસાડી પોતે પણ બેઠા અને કહ્યું. “જે હોય તે મને બધું કહી દે.” લેવિતા આંખો મ્હોતી બોલી:—

“જે તમારે મારી સાથે સખ કરવું હોય તો મારા કુટુંબ સંબંધી હમીકત પણ તમારે જાણવી જોઈએ.”

સર નસિનીકાન્તનો આનંદનો પાર ન રહ્યો.

“એહો એજ કમી, પણ મને એની કંઈ ખરવા નથી. હું તારી સાથે પરણવા માગું છું તારા કુટુંબ સાથે નહિ.”

લેવિતા:—“એ તો હું જાણું છુંજ તો, પણ મારાં ધરડાં આખાપથી મારા પત્નિએ શરમતું જોઈએ નહિ. મારા પિતા, ધણાજ સન્ન જાહે છે. એમના જેવું જગતમાં કોણ છે. નસિની—“કેમ હું પણ નહિ કે ?”

લેવિતા:—“તે તો હવે આગળ ઉપર જણાય ત્યારે, પણ એમના જેવા હેતાળ પિતા જગતમાં ઘણા હશે. સ્વાભાવિક રીતે હું એકદેસ થઈ ત્યારે એઓ ધણા ગુસ્સે થયા પણ મને એ જાણતનો કંઈ રોષ નથી, હવે જ્યો હું તમને બધું કહું છું એટલે મારા રહવાનું કારણ સમજાશે.”

કુટુંબમાં લેવિતાએ બધી હમીકત કરી. અને પછી નિષ્કુર રમાનો લાગણી વિનાનો પત્ર લખવા આપ્યો.

નસિની આશુએ કાગળ વાંચ્યો અને તારીખ જોઈ કહ્યું.

“અરે આ તો મહા કાવનો લખેલો છે. આજે તો તારે ત્યાં જવાનું હતું.”

લેવિતા ચોક્કા, ધડીપાળ સાચું જોઈ તો સાચા પાંચ યજ્ઞ ગયા હતા, તેને પ્રાર્થના પડ્યો. “હવે શું કરીશું ?”

નસિની:—“ કંઈ હરકત નહિ. હું મોટોર લાવ્યો છું આપણે દોઢ કલાકમાં તો રાયગંજ પહોંચી જઈશું. ”

લલિતા:—“ અને આજનો એલ ! ”

નસિની:—“ તારો પાઠ સરલા બજવશે. મારી સાથે લગ્ન થયા પછી તો સરલાને તારા પાઠ બજવવાનાજ છે તો આજથી તેને શરૂ કરવા દે. આજે અને સુખી ક્યોં તેમ તેને પણ સુખી કર. ”

લલિતા:—“ તારે શું આ અર્ધુ બળ્યા છતાં પણ તમારે હજી મારી સાથે લગ્ન કરવાની શક્તિ છે ? ”

નસિની:—“ એ તે કંઈ સવાખ છે ! માડી ન યા. હુમડાં પ્હેર, હું નીચે જઈ મોટોર હાંકનારને મુચના આપું છું. ”

૪.

નીલકંઠરાય બાણ ચિંતાતુર રહેરે હજી એજ પુરશીપર બેઠા હતા. આવેશમાં તે બેઠ્યા તો હતા કે હું દેવીને અનાયાજમાં જવા નહિ દઉં, પણ કંઈ માર્ગ જતો ન હતો. જીવાનીઆ થોડે પમારે મળે એટલે સીતેર વરસના વૃદ્ધને નોકરીમાં પણ કોણ રાખે ? ‘ અરમ ઝાણું ’ અને કપડાંની ફેશન એટલે બલકારનો પણ આ સમયે અપ આવે એવો સંમદ નહોતો રાખ્યો. આઠ દિવસ પછી શૈધરીનો પ્રમારતો બાળો લેવા આવશે, બાળ નહિ અપાય તો રાયગંજ ખાલી કરવું પડશે. શું કરવું, ક્યાં જવું, એ વિચારમાં તે વિચારમાં કેટલો વખત ચાલ્યો ગયો તે બખર ન પડી. સાંજ પડી ગઈ, અંધારું જરા જરા થવા માંડ્યું. દેવી જાગીરથી પણ સામે બેઠાં હતાં. પચાસ વરસનાં સુખ દુઃખનાં જાગીરાં આમ બે કલાક સુધી બેઠ્યા વિના બેસી રહ્યાં. બન્નેના હૃદયમાં નિરાશા હતી. વિચાર આવતા પણ કંઈ કહેવા જેવા નહિ એટલે ચૂપજ રહ્યાં.

એટલામાં બારણાં બાગલ વજાલકારનો ઝલ્લઝલ્લ થયો. ઉમરા બહાર સફેદ સાલી પ્હેરેલી રૂપ રૂપની રંભા જેવી કાઈ બી ઉભી હતી.

રાયબાણ પ્હેલાં બેઠ્યા “ કોણ હીલી ! હીલી ! મારી લાડકી આટલે વરસે ઘેર આવી ખરી, આવ બેટા ! ” હીલીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. રડતી રડતી માની કોટ વળગી પડી. દેવીની આંખમાં પણ શ્રાવણ બાદરવાના પૂર આવ્યાં. રાયબાણે આંખમાં આવેલું આંસુ બહાર પડે તે પ્હેલાં લુછી નાંખ્યું.

દસ મીનીટે હીલી બેઠી:—“ પિતાજી, મને આજે નમતે પ્હેરેજ રમાનો રાજ જ મળ્યો તેથી બ્હેલા ન આવ્યું. આવતાં આવતાં બાણ કૃષ્ણદાસ શૈધરીને ત્યાં જતી આવી. થોડા આ રડી એમની વીસ હજારની રસીદ અને રાયગંજના આ તમામ ફરતાવેજ પાછા થયો. તમારી નાની હીલી કને લેવામાં અભિમાન ન કરશો. ”

હીલીએ કાગળો પિતાના બેળામાં મૂક્યા. રાયબાણથી આંસુ બાળી ચકાયાં નહિ. હીલી પણ પિતાને ખબે માથું મુકી પાછી ખૂબ રડી.

થોડીવારે બધાં સ્વરમ મધ્યા પાતવિતમાં કલાક નીકળી ગયો. રાયબાણે કહ્યું “ હીલી ! તું રૂપ અને શુભમાં તારી માંબે બરાબર આબેહુલ નમુનો છે. ”

બાણ આગળ બોલવા જતા હતા પણ એટલામાં મોટારનો અવાજ સંભળાયો.
બાગના દરવાજા આગળ મોટાર ઉભી રહી.

હેલીએ કહ્યું : “ એ કોણ હશે ? આપણે ત્યાં તે કોણ આવ્યું હોય ? ”

લીલી:—એ તો નલિની બાણ હશે.

રાયબાણ:—નલિની બાણ કોણ ?

લીલી:—ધી ઓનરેન્સ સર નલિનીકાન્ત ઘેલ.

રાયબાણ:—કોણ તે પોતે ? ને આપણે ત્યાં શું કરવા આવે ?

લીલીએ યરમાતાં યરમાતાં કહ્યું એ તો કહેશે એજ આપને મેટે.

x

x

x

મહિના પછી રાયગજમાં મોટી ધામધુમથી લગ્ન થયાં, તે દિવસે કલકત્તાની લોક-
પ્રિય સુંદરી મીસ લલિતા, લેડી નલિનીકુમાર ઘેલ થઈ.

લગ્નમાં રાયબાણની ઇચ્છા મહેન્દ્ર, રમા તથા કિશોરને બોલાવવાની ન હતી, પણ
માનું અંતઃકરણ કહ્યું કેમ કરે !

ભાગીરથીની ઇચ્છાથી ને લીલીના આગ્રહથી બધાને આમંત્રણ કરવા નીલકંઠરાય
બાણએ અનુમતિ આપી.

વરકન્યા વળાચા પછી આઠ દહાડે નીલકંઠરાય બાણપર ટપાલમાં એક મોટું
વળનદાર પરખીટું આવ્યું. મહિ પિતા માતાને કલકત્તે રહેવા આવવા લીલીએ આગ્રહ
પૂર્વક પત્ર લખ્યો હતો. સાથે નીલકંઠરાયના પિતા મનમોહનરાયનું કલકત્તાવાળું ધર
રાયબાણને નામે વેચાણ લખ તેનો દસ્તાવેજ બીડ્યો હતો, તથા એક જુદા પાકીટમાં
ત્રીશ હજાર રૂપિયાનો એક હતો.

લીલીને પતિગૃહે કંઈ વાતની કમીના નહિ હોવાથી તેણે પિતાનાં દ્રવ્યોનો મોટો
ભાગ માગાવના ઉપયોગ માટે આ રીતે વાપર્યો હતો.

જુદા નીલકંઠરાય બાણ અને ભાગીરથી હેલી હવે કલકત્તા અને રાયગજ અવાર-
નવાર રહેતા લાગ્યાં. પણ સર નલિનીકાન્તનો વારસ જનમવાથી કલકત્તાનું આક-
ર્ષણ વધ્યું.

ખરી દાન વૃત્તિ:

મારો સવાલ તો એ છે કે મારી થોડી આવકમાં હું રમા રમણને તેની ખ્લેણી
આવકને લીધે દાન ચક્રિયથી મળે છે તેટલું સુખ મેળવી ચક્રું કે નહીં ? હું ધાંડું છું કે
મેળવી ચક્રું. કારણ કે સન્તોષ દાનના પરિમાણ ઉપર નહીં પણ આપનારની ચક્રિનતા
અને તેના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે. એક ગરીબ કારકુનને કાંઈ દુખ્ખી માણસને પાંચ
રૂપિયા આપતાં નેટલો સન્તોષ યાજ તેટલો કદાચ મોટી ઇસ્તિતાસો બનાવનારા શેઠીઆ-
એને પણ નહીં થતો હોય.

—મણિશંકર ર. ભટ્ટ કૃત ‘હીરામણેકની મોટી ખાણ’.

પિતાનો પ્રેમ.*

લેખક: રા. રા. ચાંપરી વિકુલદાસ ઉદેશી—કવચતા.

(૧)

જ્યોત્સના રહિત રાત્રિ હતી. માત્ર તારાઓનું અગ્નિવાણું જ પૃથ્વીપટ પર પોતાનો હીણ પ્રકાશ ફેલાવતું. ચંદ્રમા દૃષ્ટિગોચર થતો નહોતો. એક પ્રકારની શીથળ શાન્તિ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી. દિવસે જાગૃત રહેતા દોષિત માનવમાત્રો-લોભ, લાલચ, અદેખાઈ, કપટ ઇત્યાદિ-આ સમયે સંપૂર્ણભાવે નષ્ટ થઈ ગયેલા-જાણતા હતા. સ્વપ્ન રાત્રિ દેવી પણ સ્વાપ વસ્ત્ર પરિધાન કરી જાગે શોધિત હોય એમ જણાતું હતું. સમયે સમયે ક્ષણિક અવાજો તે શાન્તિનો ભંગ કરતા, પણ ધુનઃ પાછું સર્વ નિસ્તબ્ધ થઈ જતું.

જે સ્થળની આપણે વાત કરીએ છીએ તે સ્થળથી થોડે દૂર એક નાની નદી વહેતી હતી. તેનો “કલ્કલ્ક” અવાજ એક માત્ર ચીર ચબ્દ જણાતો. આ સ્થળ સુમનપુર નામક વિશાળ શહેરની બહારનો ભાગ હોવાથી જન્ય સર્વ જન્ય જણાતું. સમસ્ત સુમનપુર શહેર અત્યારે ગાઢ નિન્દામાં પડેલું જણાતું.

આવા શાન્ત સમયે તે કવ્કલ્કવાદિની સરિતાને કિનારે એક ગરીબ જેવો દેખાતો વૃદ્ધ મનુષ્ય આંધો જતો હતો. શરીર પર તેણે કાંટાનાં તૂટેલાં વસ્ત્રો પહેરેલાં હતાં. ધોતીયું તદ્દન મેલું હતું. કેટલું જીર્ણ વ્યવસ્થામાં હતો, તેમજ તે દેવા રંગનો હતો તે કહેવું અશક્ય હતું. હાથમાં એક લાકડી હતી. માથે એક એસો સફેદ કપડાનો ફેટો જેમ તેમ વીંટાયેલો હતો. ખાંધે એક મેલા કપડાની ઝોળી હતી. ખગમાં જોડા પણ જેવી તેવી હાલતમાં હતા.

તેનું વય આશરે સાઠ બાસઠ વર્ષનું હતું. મુખ ઉપર કરચલી જણાતી હતી. લવાટ પહોળું પણ ચિન્તાઓની રેખાથી અંકિત હતું. તેનું શરીર દાઢ મજબુત છે એમ કહી શકાય નહીં, પણ તે અગાઉ મજબુત હશે તમા કોઈક ભારી ચિન્તાના દબાણથી તે લે-વાઈ ગયું હશે એમ તેને જોતાં જ વિચાર ઉપજ થતો.

તે સાવચેતીથી આમ તેમ જોતો ચાલતો હતો. સમયે સમયે ઝોળાને પોતાના વાંસાના એક ભાગ પરથી ખીંગા ભાગ પર ફેરવતો. ખીચારાનો વક્રિ વળી ગયેલ જળદીપ વસીતે તે ઝોળાનો ભાર માંડમાંડ ઝીંકતો હોય તેમ જણાતું. તે મક્કમ પગલે ચાલતો. કેટલક વાર ફાટીમાં હાથ નાખતો, કેટલકવાર અતી ઉંડો નિશ્વાસ નાખી આકાશમાં મદ ના તારલાઓ પ્રતિ વક્ર દૃષ્ટિપાત ફેંકતો, કેટલકવાર સન્મુખ વઢી જતી આવેત. તરંગો નિદાણવા કિલો રહી જતો અને કેમ જાણે તે તરંગોને એકચિત્તે ઉભતો.

આ સિનેમેટોગ્રાફમાં એક ફીક્ષ્ન એથેલી તેની વસ્તુ (Plot) તઃ વાંચ્ય વાંચ્ય વાંચ્ય વસ્તુ અનુગુણ પડતું બનાવી પડી લીધું છે તે સિવાય કશું નથી.

ચાલતાં ચાલતાં અધીક કલાક થયો હતો, એટલે તે સરિતા કિનારો છોડી મેદાન જેવા દેખાતા બાગમાં ચાલ્યો. રાત્રિને માટે વિશ્રાન્તિ લેવાનું સ્થળ ખોળી કાઢવા તે ઉત્સુક હોય તેમ જણાયું હતું; કેમકે તે સમયે લગભગ મધરાત થવા આવી હતી. તે ગાઢ શયતામાં તેના પગલાંને પ્રતિધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભાળતો. ધીરે ધીરે તે માર્ગ કાપ્યો જતો હતો.

એટલામાં દૂર એક દિવો જણાયો ત્યાં કદાચ રાતની રાત ગુન્નરવાનું સ્થાન મળ્યો એ આશાએ તે વૃદ્ધ મનુષ્યે પોતાના પગ હિણાયા. કમઠા: તે તે દિવાની સન્મુખ આવતો ગયો. એક પાસે આવતાં એક ઝુંપડું જણાયું.

તેણે તે ઝુંપડાનો દરવાજો ધકેલ્યો ન ધકેલ્યો તેટલામાં તો તે હિલડી ગયો. હિલડાંજ તે વૃદ્ધ પુરુષે શું બોલ્યું? એક માઠો માણસ તે ઝુંપડાની વચ્ચેવચ્ચ કાળેલી પાટ પર ચડ્યો છે. તેના ઓશીશ તરફ એક ઝાંખો દિવો જળી રહ્યો છે. તે મનુષ્યની આંખ એક હિંદી ગયેલી જણાય છે. તેના ચરીરની નજીબાતનું તો ખૂણુંજ શું?

અંદર જતા પહેલાં તે વૃદ્ધ મનુષ્ય એક કાજુ વિચાર કરવા થોભ્યો, તેટલામાં તો તે બીમાર મનુષ્યે પોતાનો પાતળો સોટી જેવો હાથ પોતે ઓઢેલી આદરમાંથી બહાર કાઢી તેને પોતાની સન્મુખ આરવા ધરાત કરી.

(૨)

તે બીમાર માણસની કદારત મુગ્ધ તે વૃદ્ધ મનુષ્ય તે ઝુંપડામાં ગયો. જતાંજ પોતાને ખભેથી ઝોળી ઉતારી એક બાજુ ઝૂકી પોતાના ખભાનો બાર ઓછો કર્યો. દૂર ઝુલ્યામાં પડેલી એક છાંયું જેવી બાળેક તે બીમાર માણસની પાટ સન્મુખ ઢળી તે પર બેઠો.

તે જેવો બેઠો કે તરતજ તે બીમાર માણસે પોતાની બેસી બયેલી નિસ્તેજ આંખો તેના ચહેરા તરફ ફેરવી. ફેરવતાં વારજ ચોક્યો. તેને-આમ ચોક્યો જોઈ તે વૃદ્ધ મનુષ્યે પશુ જરા સાવધાન બની તેના તરફ છુપે દષ્ટિપાત કરી લીધો, તો તેને પોતે ઝાળખતો હોય તેમ જણાયું. તે બીમાર માણસ પશુ તેને પોતાને ઝાળખવાથીજ ચોક્યો હતો એમ તેણે અનુમાન કરી લીધું.

“આપને હું ઝાળખતો હોઈ એમ જણાય છે.” તે બીમાર માણસે ધીમેથી દબાતા અવાજે કહ્યું.

“મને?” તે વૃદ્ધ પુરુષે અજાણ્યા થઈ પૂછ્યું.

“હા.” તે બીમાર માણસે જવાબ આપ્યો.

“અસંભવ” તે વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું.

“ના, આપનું નામ હરમુખરાય. કેમ, ચમક્યા કેમ? તેમાં અજાણ્ય થંવા જેવું કંઈજ નથી. હાડી લગાડી દેવાથી કંઈ માણસ અદ્યતન જતો નથી.”

તે વૃદ્ધ પુરુષ રહેજ શરારાણો હોય એમ જણાયું. પોતાનો ચહેરા તેણે નીચો વાળી લીધો.

“ ગભરાયો નહીં ” જવાબર પછી દેશવે કહ્યું. “ હું જાતું છું કે આપ કેદખાનામાંથી નાશી છુટ્યા છો. આપને તો ૫૬૨ વર્ષની કેદની સજા થઈ હતી. તેને તો ૬૭ વાર વર્ષ થયાં છે. ”

“ ચૂપ, બાઈ દેશવ, ચૂપ. ” તે જૂદ પ્રશ્ને ગભરાટથી આસપાસ નજર નાખી કહ્યું “ તારી વાત સાચી છે. જે કેદખાને કહીશ નહીં, ગઈ કાલે રાત્રે લાગ મળતાં હું નાશી છુટ્યો છું. ”

તે ખીમાર માથુસે આ સાંભળી ડાકું ધુણાવ્યું. યોડીવાર પછી એક જાતી ઘડો નિશ્વાસ નાખ્યો. રાત્રિની સવાશ નિસ્તબ્ધ શાન્તિમાં તે નિશ્વાસ ચતુરશ્રુ યથેસો જણાયો. તેનામાં મળ નહોતું, તોપણ તે જોયો તેમ બેઠો થયો અને બોલ્યો—

“ બાઈ હરમુખરાય, મને ક્ષમા કરો. ”

“ ક્ષમા ? ” હરમુખરાયે પૂછ્યું “ ક્યાની ક્ષમા ? ”

“ હાથ ! ” તેણે પૂનઃ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું “ તમારી આંતરી દશા કરનાર હું જ નરપિશાચ છું. મેંજ તમને સમૃદ્ધ સ્થિતિમાંથી શરીર સ્થિતિમાં આણી મૂક્યા છે. તમને તમારાં વહાણાંઓથી વિપુટા પાડનાર પણ હું જ અધમાચરણી છું. ”

“ શું ? શું કહ્યું દેશવ ? ” જૂદ હરમુખરાય રહેજ ઉચ્ચ સ્વરે પૂછ્યું.

“ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો, હરમુખરાય ” દેશવ કાલાવાલા કરતાં બોલ્યો.

“ શાન્ત થઈ મારી વાત સાંભલો. જુઓ, ત્યાં પડેલા કેદના અંદરના ખીસામાં એક નાનકડી ચીઠ્ઠી છે, તે કાઢીને વાંચો એટલે આપને સમજાશે. ”

તે જૂદ પ્રશ્ન ત્વરથી ઉઠ્યો. બનની ઝડપે કેદ શોધી કાઢ્યો અને તેના અંદરના ખીસામાંથી એક ચીઠ્ઠી કાઢી, પાછો સત્તર બાજેઠ પર જેમ તેમ ગોઠવાઈ દીવાના મંદ પ્રકાશમાં પોતાની જુદાવસ્થાને લીધે થયેલી નજણા આંખો વડે બરાબર ઉઠેલવા ચલ કરવા લાગ્યો. તે ચીઠ્ઠી ત્રીયે મુજબ હતી.—

મનહર મહેલ.

મુસનપુર તા. ૧૫-૧૨-૮૫.

ભાઈ કેશવ,

આપણે થયેલી વાતચીત મુજબ દુવે-કાંચ પાર પાડવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. આજેજ રાત્રે હરમુખરાયના કારખાનાને તારી મદદથી આજ લગાડી અવરજ અસ્મિભૂત કરવું છે; મારે રાત્રે દશ વાગે કારખાનાના પાછલા ભાગ તરફ મને મળજો. એજ.

લી. મનહરભાઈ.

ચીઠ્ઠી વાંચ્યા પછી તે જૂદની આંખો કેપિત થઈ, તે બરાડી ઉઠ્યો “ બસ, તેજ ૧૮૮૫ ના ડીસેમ્બરની ૫૬૨મી તારીખ ! હા ! તેજ દિવસે રાત્રે મારા દીવાસળીના કારખાનાને આગ લાગી હતી, અને તે અસ્મિભૂત થઈ ગયું હતું ! શું તે—કેસર ! તે—આ કામ કહ્યું ? ”

કેશવની આંખમાં અશ્રુઓ આવ્યાં તેણે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો, પણં છબ કુપડી નહીં, મળે તેની છબને કાંઈએ તાળવા સાથે ચોઢાડી દીધી હોવાને !

જરાવાર પછી હરમુખરાયે પાણું ઉરેરાખી બોલ્યું ચાતુ રાખ્યું “પણ તેં કેવું કામ કર્યું ? માઈ સર્વસ્વ તેં હરી લીધું કેશવ ! તે માઈ ધરમાર લીધું, મારી આત્મ લીધી, મારી વહાલી પત્ની, મારી વહાલી પુત્રી એ સર્વ તેજ મારી પાસેથી ખુશરી લીધાં.”

તેની આંખો વધારે ક્રોધિત થતી, અવાજ ધરધરતો પણ વધારે ભયંકર થતા લાગ્યો. જાણે કેશવને તેજ ફાળે ગળું દાળી તે મારી નાખશે એમ જણાતું. સુમનપુરથી દર આવેલા આ એકાન્ત ખુંપડામાં આવી રાત્રિએ તે બે જણ એકલાજ હતા. તેજ ફાળે તેનો પ્રાણ લેવાનો વિચાર તે વૃદ્ધના મગજમાં જન્મ્યો, હાથ રહેજ ઉઘો યવો, પણ તે ફાળ માત્ર માટેજ. ફાળ પછી ભેટલી ત્વરાથી તે વિચારનો ઉદ્ભવ થયો હતો, તેટલીજ ત્વરાથી તે નાચ પામ્યો ના, તેમ કરવાથી કાંઈ ફળ નહોતું. તેનો ઉઘો થયોલો હાથ નીચો પડ્યો, તેની છાતીના ધબકારાના અવાજ તે ખુંપડાની ચારે દિશાએ અથડાવા લાગ્યા.

આટલા સમયમાં કેશવ કાંઈક સાવધ થયો, તે બોલ્યો “બાપ હરમુખરાય ! કાણ તારું મને હમણું છાતીમાં કાંઈક દુઃખે છે, મારો અંત હવે પાસે હોય એમ મને જણાય છે. ઈશ્વરે મારો ગુનેહ કમળ કરવવા માટેજ તમને અણી વખતે મારી પાસે મોકલેલો જણાય છે. ઈશ્વરી સન્મેગ અકલિત છે. ભાઈ ! મને માફ કરો. હું ઉભો યજ તમારા ચરણ પકડી યતું તેમ નથી, પણ મેં મારી આખી જીંદગીમાં જે જે પાપો કર્યાં છે, તે આ સમયે નયન સન્મુખ તરી આવે છે.”

તે વૃદ્ધે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં, તેનું હરીર મુગ્ધ હતું. આંખોમાંથી કાંઈ નાચ પામ્યો નહોતો, તોપણ તેણે તે શમાયો. તે ચૂપ રહ્યો.

“બાપ ! હું જાઉં છું.” કેશવે બીજાનામાં પડી જતાં કહ્યું. “મને અહીં બહુ દુઃખે છે બાપ હરમુખ ! મને...મા...ર...ક...ર... ..”

પણ તેટલામાં તો તે પાપી મનુષ્ય આ જગતને ત્યાગી તે અનંતન્વાથી પિતા સન્મુખ પોતાના ગુન્હાઓ માટે ઉભો હતો.

કેશવને આ રીતે એકાએક મૃત્યુ પામેલો જોઈ અતી દુઃખી બની હરમુખરાયે તેના શરીર પર માથું દાળી બે યાના અશુઓ પાડ્યાં. તે પાપી હતો, તેણેજ હરમુખરાયનું સર્વસ્વ હરી લીધું હતું, તેણેજ આજથી બાર વર્ષ પહેલાં તેના દીવાસળીના કારખાનાને આગ લગાડી હતી તેથી તેની વહાલી પત્ની અને પુત્રી નાચ પામ્યાં હતાં, તોપણ છેવટે તેણે પોતાનો વાંક ખુલ્લા દીસે કમળ કર્યો તેથી હરમુખરાયને તેને માટે સામણી થઈ આજ્યા વચર રહી નહીં.

(૩)

પાંદક ! વાર્તા આગળ ધંબાવીએ તે પહેલાં કાંઈક પૂર્વગતી હકીકત જાણવી તારે જરૂરી છે.

આજથી બાર વર્ષ પહેલાં હરમુખરાય એક ધનાઢય મનુષ્ય હતો. તેનું પોતાનું દીવાસળીનું કારખાનું હતું. તેની વાર્ષિક ઉપજ વીંધથી ગ્રીષ્મ હળ્લરની હતી. જેમ તે પેસેટકે સુખી હતો તેમ મૃદસુખ પણ તેને સર્વોચ્ચ મળ્યું હતું. તેની પત્ની કાન્તા આદર્શ મૃદિણી હતી. તેની પુત્રી અનેરમા તેની આંખોના ગુર સમાન હતી. આવી આર્થિક સિધ્ધિ

અને આવા મુદ્દસખના વિરલ મિશ્રણથી હરમુખરાય ધણો સુખી હતો, પણ સુખ સર્વદા ટકતું નથી. તેજ શહેરમાં મનદરલાલ નામનો તેનો દરીદ્ર પણ હતો. તેનું પણ લીવાસ-ળીનું કારખાનું હતું. તેને હરમુખરાય સાથે દરીદ્રાઈ આત્યાજ કરતી. હરમુખરાય ધણો નીચ પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હતો. તેણે કેશવ સાથે મસલત કરી હરમુખરાયનું કારખાનું બાળી મૂકવાનો વિચાર કર્યો, કે જેથી તે પોતાની દરીદ્રાઈ કરતો અટકે, તેમજ તેનો જડમૂળથી નાશ કરવા-તેણે એવા સાક્ષીઓ ઉભા કર્યા કે જેઓ કારખાનાના બળી મથા પછી એવી સાક્ષી કેઠાંમાં આપે કે હરમુખરાયે પોતેજ કારખાનાને આમ-લગાડી હતી, કેમકે તેમાં તેને કાંઈ નફો થતો નહોતો. એટલે તેની કૃત્રિમા વિમા કંપની પાસેથી રૂપિયા મેળવવાની હતી. નફો થતો હતો તે હરમુખરાય કારખાનું બળી ગયા પછી સાબિત કરી શકે તેમ નહોતો, કેમકે તેના સર્વ ચોપડાઓ તેમાંજ બળી અસ્તિમત્ત ઘઈ જવાના હતા.

આખરે તે પાપી મનુષ્યે પોતાનો વિચાર પાર માડ્યો. જે રાત્રે આજ લગાડવાની હતી તેજ દિવસે તેણે કેશવને અગાઉથી ચીઠ્ઠી લખી ખબર આપી હતી. (જે ચીઠ્ઠી પાઠકો ખીજા પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છે.) રાત્રે તેણે અને કેશવે મળી આજ લગાડી, કારખાનું તેમજ તેની સાથે તોડાએણું હરમુખરાયનું રહેવાનું મકાન ઉભય સળગ્યાં. હરમુખરાય જેમ તેમ બચ્યો, પણ તે આગમાં પત્તી તથા પુત્રી નાશ પામ્યાં.

વિમા કંપનીના માલિકને મનદરલાલે બહાવી રાખ્યો હતો. તે અનુસાર તેણે હરમુખરાયે કાંઈ નફો ન થવાથી પોતાને હાથેજ કારખાનાને આમ લગાડી એવી મતલબનો હરમુખરાય પર આરોપ મૂક્યો. જુદા સાક્ષીઓ કપટી મનદરલાલે તેમારજ રાખ્યા હતા. ખીચારા હરમુખરાયને પંદર વર્ષની કેદની સજા ઘઈ. તેણે મહાકષ્ટે કેદખાનામાં બાર વર્ષ ગાળ્યાં. તે દરમ્યાન વારંવાર તેને પોતાની વહાલી પત્તી તથા પુત્રી યાદ આવતાં, તે ધ્રુગતો કે બસે તે જન્મ સુધી કેદમાંજ રહે, પણ એકવાર માત્ર એકજવાર-તે પોતાની પત્તી તથા પુત્રીને જોઈ શકે તો કેતું સાફ !

પણ તેની પત્તી તથા પુત્રી ઉભય આ પ્રત્યુલોક ત્યાગીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં.

બાર વર્ષ કેદખાનું ભોગવ્યા પછી એક રાત્રે લાગ મળતાં તે નાશી છુટ્યો. બાલ્યા પછી પોતાનો દેખાવ પડાઈ ન જવાય તે માટે બદલ્યો. દાદી પહેરી લીધી, ફાટા તૂટાં કપડાં પહેર્ષાં, જેથી તેને બીજારી સમજા કોઈ તેના તરફ વિશેષ લક્ષ ન આપે. તેણે હવે પોતાની બાઈની છાંદગી બીખ માગીનેજ પૂરી કરવાનો વિચાર કર્યો હતો.

(૪)

સવાર થતાં સુધી હરમુખરાય તેજ કુંપડીમાં સુષ રહ્યો. સવારે ઉઠતાંજ જ્યેષ્ઠ તેા કેશવના પાપી દેહ પર ભગવાન સૂર્યનારાયણ જાણે કોપિત યદ દષ્ટિ દે'કતા હોય તેમ જણાયું. તેણે એક ખુણામાં પડેલા પાત્રમાંથી જળ લઈ હાથ મોં ધોઈ નાખ્યાં. બાળી રાત તેને નિદ્રા આવી નહોતી, કેમકે તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ હતું.

હવે શું કરું તેનો તેણે વિચાર કરવા માંડ્યો. કેશવનો અગ્નિ સંસ્કાર થી રીતે કરવો !

પેલી ચીઠ્ઠી હવે તેના તાજામાં હતી. તેનાથી તે પોતાને નિર્દોષ-સાબિત કરી શકે તેમ હતું.

તેણે કાળમાત્ર વિચાર કીધો. હવે શું કરું ? તેના હૃદયમાં ધીરે ધીરે વૈરાગ્ય પ્રદીપ્ત થવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસ પામ્યો હતો, પણ મનદરલાલ હજી છાત્રો હતો. જે સ્થિતિમાં તેણે તેને લાગી મૂક્યો હતો તેથીજ સ્થિતિમાં હરમુખરામ હવે તેને લાગી શકે તેમ હતો. તેની પાસેની ચીઠ્ઠી સાબિત કરી શકે તેમ હતી કે તેના કારખાનાને આગ લગાડનાર તેનો હરીફ મનદરલાલજી હતો. જાસ, તેના પર વેર લેવુંજ. શું તેણે તેનું સર્વસ્વ હરી લીધું નહોતું ?

જાસ, હમણાજ મનદરલાલ પાસે જવું તેની સન્મુખ જઈ પોતાને જાહેર કરવો. પેલો ચીઠ્ઠી ગતારી તેને કહ્યું કે કેટલેક તો મરણ પામ્યો છે, પણ તું હવે છૂટી શકે તેમ નથી. તેને પાલખાલ કરવો. હા, તેમજ. તે તેને માટેજ લાલક હતો. તે મનુષ્ય નહોતો, પિશાચ હતો.

તે કહ્યો, હું પિપાની આસપાસ એક નજર ફેંકી, કેટલેક પ્રતિ એકવાર ભેળું. હા ! તેણેજ તેને આ સ્થિતિમાં આણી મૂક્યો હતો !

તેણે પોતાની ઝોળા ઉપાડી ખસે નાખી. લાકડી લાપમાં લીધી. ફેંટાને ઠીકઠીક કર્યો અને ધીમે ધીમે તે હુપગાની બહાર નીકળ્યો.

(૫)

સુમનપુરના જાહેર રસ્તા પર એક બાગની વચ્ચે એક મોટો સુદર જંગલો આવેલો છે. આસપાસનો જંગલો પણ અતી રમણીય અને વિશાળ છે. તે અનેક પ્રકારના મનોહર વૃક્ષો, રમ્યવેશાઓ, સુમનધીદાર કુસો અને રસમય ફોળાથી પરીપૂર્ણ છે. કોઈ કોઈ સ્થળે લતાઓને રસિક દૃષ્ટિએ ગોઠવી મનોહર કુલે રચેલી છે. કોઈક સ્થળે મટાદાર વૃક્ષોની શીતળ છાયા નીચે બાંકડાઓ ગોઠવેલા છે. સ્થળે સ્થળે શ્રીમહાવન પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. બાગમાં આવાં શ્રીમહાવનો (Summer Houses) ની સંખ્યા વિશેષ નહોતી તોપણ જોટલાં ઉઘાતો હતાં તે અત્યંત આકર્ષક હતાં. બાગના મધ્ય ભાગમાં એક નાનું સુન્દર ઝરણું નિરંતર મંજુલ સ્વર જગાવતું વહે છે.

આ જંગલો સુમનપુરના પ્રસિદ્ધ ધનાઢ્ય મનદરલાલનો છે. તેણે છેલ્લાં પાંચ વર્ષોમાં દિવાલગીના ધંધામાં પુણ્ડળ પેસો પેતા કર્યો હતો. દિન પ્રતિદિન તેની સંપત્તિમાં વધારો થતો જાય છે.

આ જંગલમાં એક રહવારે આઠ વાગે બપોલો વૃદ્ધ હરમુખરામ લાખક થયો. તેના પહેરવેશ તથા દેખાવનું વર્ણન આ સ્થળે આપવાની અવશ્યતા નથી, કેમકે તે પૂર્વવત્તજ છે. લાખક ધતજ તેણે આસપાસ નજર નાખી. આવો સુન્દર બાગ ! તેની વચ્ચે દેખાતું પેલું વિશાળ ગમન સુશ્રિત મકાન ! આટલો અતુલ વૈભવ ! આ સર્વ વિચારોએ તે વૃદ્ધ મનુષ્યના હૃદયમાંના કેષાગ્નિને વધારે પ્રજ્વલિત કર્યો. હા ! નીચ મનુષ્ય ! અધ-મથી માંડ સર્વસ્વ હરી લઈ તું બાજુ ધનવાન થઈ બેઠો છે ! ઠીક છે, પણ યાદ રાખ કે પાંપ છુપું રહેતું નથી. આજ તારી ઘડી ચલુછ ચૂકા છે. બાજ, ચોડી ફાલુ પછી, તું આ જગતમાં સર્વથી દુઝી માનવી ગણાઈશ.

બાગમાં બે તરફ વૃક્ષોની લીલી હાર આવેલી હતી. વચ્ચે રેતી પાથરેલો નિયમિત રસ્તો હતો. તે પર હરમુખરામ ચાલ્યો. અહીં પણ તે ધણી સંવધાનીથી બામ તેમ

અને આવા શ્રદ્ધામુખના વિરલ મિત્રશ્રી હરમુખરાય ધણો સુખી હતો, પણ સુખ સર્વત્ર ટકતું નથી. તેજ શહેરમાં મનહરલાલ નામનો તેનો હરીફ પણ હતો. તેનું પણ દીવાસ-ળીનું કારખાનું હતું. તેને હરમુખરાય સાથે હરીફાઇ આત્મ્યાજ કરતી. હરમુખરાય ધણો નીચ પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હતો. તેણે દેશવ સાથે મસલત કરી હરમુખરાયનું કારખાનું બાળી મૂકવાનો વિચાર કર્યો, કે જેથી તે પોતાની હરીફાઇ કરતો ખાટકે, તેમજ તેનો જડમૂળથી નાશ કરવા-તેણે એવા સાક્ષીઓ ઉભા કર્યા કે જેઓ કારખાનાના બળી ગયા પછી એવી સાક્ષી કેટલાં આપે કે હરમુખરાયે પોતેજ કારખાનાને આગ-લગાડી હતી, કેમકે તેમાં તેને કંઈ નફો થતો નહોતો. એટલે તેની ઈચ્છા વિમા કંપની પાસેથી રૂપિયા મેળવવાની હતી. નફો થતો હતો તે હરમુખરાય કારખાનું બળી ગયા પછી સાબિત કરી શકે તેમ નહોતો, કેમકે તેના સર્વ ચોપડાઓ તેમાંજ બળી ધરિમૂલ્ય થઈ જવાના હતા.

આખરે તે પાપી મનુષ્યે પોતાનો વિચાર પાર પાડ્યો. જે રાત્રે આગ લગાડવાની હતી તેજ દિવસે તેણે કેટલેકને અગાઉથી ચીઠ્ઠી લખી ખબર આપી હતી. (જે ચીઠ્ઠી પાઠકો ખીબ પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છે.) રાત્રે તેણે અને દેશવે મળી આગ લગાડી. કારખાનું તેમજ તેની સાથે જોડાયેલું હરમુખરાયનું રહેવાનું મકાન ઉભય સળગ્યાં. હરમુખરાય જેમ તેમ બચ્યો, પણ તે આગમાં પત્ની તથા પુત્રી નાશ પામ્યાં.

વિમા કંપનીના માસિકને મનહરલાલે બહુવારી રાખ્યો હતો. તે અનુસાર તેણે હરમુખરાયે કંઈ નફો ન થવાથી પોતાને હાથેજ કારખાનાને આગ લગાડી એવી મતલબનો હરમુખરાય પર આરોપ મૂક્યો. બૂઝ સાક્ષીઓ કપડી મનહરલાલે તૈયારજ રાખ્યા હતા. ખીચારા હરમુખરાયને પંદર વર્ષની કેદની સજા થઈ. તેણે મહાકષ્ટે કેદખાનામાં બાર વર્ષ ગાળ્યાં. તે દરમિયાન વારંવાર તેને પોતાની વહાલી પત્ની તથા પુત્રી યાદ આવતાં, તે કષ્ટતો કે બલે તે જન્મ સુધી કેદમાંજ રહે, પણ એકવાર માત્ર એકજવાર-તે પોતાની પત્ની તથા પુત્રીને જોઈ શકે તો કેનું સાફ ?

પણ તેની પત્ની તથા પુત્રી ઉભય આ પ્રત્યુલોક ત્યાગીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં.

બાર વર્ષ કેદખાનું ભોગવ્યા પછી એક રાત્રે લાગ મળતાં તે નારી છુટ્યો. લાગ્યા પછી પોતાનો રેખાવ પડાઈ ન જવાય તે માટે બદલ્યો. દાદી પહેરી લીધી, ફાટા ત્રાટા કપડાં પહેર્યાં, જેથી તેને બીબારી સમજાડાઈ તેના તરફ વિશેષ લક્ષ્ય ન આપે. તેણે હવે પોતાની બાળીની જાંઠી બીબ માગીનેજ પૂરી કરવાનો વિચાર કર્યો હતો.

(૪)

સવાર થતાં સુધી હરમુખરાય તેજ યુવકીમાં સુધ રહ્યો. સવારે ઉઠતાજ જોયું તો કેશવના પાપી દેહ પર બગવાન સૂર્યનારાયણ જાણે કેવિત યદ દષ્ટિ કેવતા હોય તેમ જણાયું. તેણે એક ખુણામાં પડેલા પાતંગથી જળ લઈ હાથ ઝોં ધોઈ નાખ્યાં. આખી રાત તેને નિદ્રા આતી નહોતી, કેમકે તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ હતું.

હવે શું કરું તેનો તેણે વિચાર કરવા માંડ્યો. કેશવનો અગ્નિ સંસ્કાર થી રીતે કરવો ?

પેલી ચીઠ્ઠી હવે તેના તાખામાં હતી. તેનાથી તે પોતાને નિર્દોષ-સાબિત કરી શકે તેમ હતું.

“આહા !” તે સુવક મળે ચતાં જોઈયો “આ પછી કેવી સુખદાયક ? આજનો દિવસ કેવો આનંદનો ? અહો સરોજ ! પુરુષને માટે યોગ્ય ગૃહિણી મેળવવા સરખું સુખ આ જગતમાં અન્ય શું હોઈ શકે ? કાંઈજ નહીં. પ્રેમબંધન સમાન મળણુર બંધન આ જગતમાં અન્ય ક્યાં છે ? સરોજ ! તું જ મારું સર્વસ્વ છે. પણ ત્યાં જો, હાંસી આ તરફ આવતો જણાય છે. કદાચ મને પિતાજી બોધાવતા હશે. હું હવે જઈશ, પણ મારા હૃદયના તૂટે ! આ પ્રેમીને ભૂલીશ નહીં હો.”

“કદાપિ નહીં મારા પ્રાણ !” તે સુવતીએ ગદગદ કરે કહ્યું.

પછી તેઓ ઉભવ ઉઠ્યાં. તે સુવક ચાલ્યો ગયો. થોડીવાર પછી તે સુવતી પણ આમતેમ ફરી ચાલી મઠ.

(૬)

તેઓના ગયા પછી વૃદ્ધ હરમુખરામ ઝડપી ઓથમાંથી બહાર આવ્યો, અને વિચાર કરવા લાગ્યો “આ શું ! આ મેં શું જોયું ? આવો નિમંત્રણ પ્રેમ આ જગતમાં મેં ક્યાંય જોયો નહીં. અહો ! આ યુગ્મ કેતું સખી દશે ? આ બાળમાં અરેષો કલાક પહેલાં ન્યારે હું દાખલ થયો ત્યારે મારા હૃદયમાંની કોમળી જ્વાળા કેવી ભસુકતી હતી ? હવે, અર્ધા કલાક પછી, એક પવિત્ર અને નિરવાર્થી પ્રેમનું મુચાર દૃશ્ય જોઈને મારા હૃદયની તે જ્વાળા જલ્દી મંદ થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે. જલ્દી તે અગ્નિનું સ્થાન કોઈક અગમ્ય સિતળતાએ લીધું હોય એવો મને અનુભવ થાય છે. આવા ખરા હૃદયના નિરવાર્થી ઉંચારો સ્ત્રીની કોતું હૃદય દ્રવિત ન થાય ? આહા ! તે સુવકના વિચારો કેવા સારા ! કેવો સુંદર સુવાન છે ! વિદ્યાન તેમજ શક્તિ જણાય છે. પણ મારા હૃદયમાં આજે એક અન્ય નવીન ભાવનો ઉદ્ભવ થયો છે તે શું દશે ? તે સુવકના ગયા પછી જ્યારે સુવતી આમતેમ ફરતા મંડી ત્યારે હું તેનું મુખ ખરાખર જોઈ શક્યો હતો. તે રમ્ય મુખ જોઈ મારા હૃદયને કંઈક ધક્કો લાગ્યા જેવું થયું. જલ્દી હૃદયને કોઈક અગમ્ય ભાવનો સ્પર્શ થયો, જલ્દી તે સુવતીને હું ઓળખતો હોજી. જલ્દી તેને મેં મારા પૂર્વ જન્મકાળમાં ક્યાંક દોઢી હોય, જલ્દી તેને અને મારે કેટલાક સાંખ વખતનો સંબંધ હોય. તે પણ કેવો સંબંધ ! ન તૂટે એવો. જો બધું શું ? મને જણાય છે કે કાંઈજ નહીં. આજ મારું હૃદય કેવળ પોતું થઈ ગયેલું જણાય છે, એટલે આવા પ્રકારના ભાવો તેમાં કિતવન થતા હશે. પણ...ના. તે સુવતીનું મુખ જલ્દી મારા હૃદયમાં કોતરાર્થ રચી હોય તેમ હવે મને લાગે છે. તેના મનોહર નેત્રો મારા નેત્રોને ઓળખી જઈ જલ્દી તેની સાથે પૂર્વકાળની અનન્ત સ્નેહથી ઉભરાતી વાતો કરતાં હોય તેમ જણાય છે. અહો ! આજ મારા હૃદયને શું થયું છે ? કોઈ જલ્દી હ્રાસ થયો છે, તેનું સ્થાન પવિત્ર ચીરકાલિન સ્નેહે લીધું છે. વિશાદ જલ્દી વશિષ્ઠી થઈ ગયો છે, તેનું સ્થાન જલ્દી કોઈક પ્રકારના અપૂર્વ અને અગમ્ય આનંદ લીધું છે, આ બધું શાને ? આ સ્નેહ અને આ આનંદની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી ? ભગવાન જલ્દી હું તો હવે અહીં વધારે વાર ઉભી રહીશ નહીં. ચાલ જઈ. ક્યાં ? મનહરલાલ પાસે જઈ ? હા ! તે નીચે મારા સર્વસ્વનો નાશ થીથી તેનું વેર લેવાનું તો આ થોડીક કાલ મારાથી ભૂલાઈ જાય. ચાલ, હવે હું જઈ. તે પાછી મનુષ્યના પાપ ઉપાસ પાડી જગત સમુખ મને પોતાને નિર્દોષ સાબિત કરે. તેજે મારી જેની દીન દશા આણી છે તેવી દશા તેની લાવું.”

તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું. પળવાર પહેલાં જો હૃદય પવિત્ર અને કામળ. બાવેથી

એતો ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં તે એક રમ્ય કુંજ પાસે આવ્યો. તેઠવાપાં તેને કાને કાઢ બે વ્યક્તિની વાતચીતનો સ્વર અથડાયો. સ્વાભાવિક ઉત્કુષ્ઠતાથી હૃસ્તુખરાય ત્યાં યંબી ગયો, અને પાસેના એક ઝાડને ઝાંધે છૂપાઈ તેના પાંદડાઓમાંથી તે કુંજ તરફ નજર નાખેના, તથા તેઓની વાતચીત સાંભળતો ઉભો.

આશરે પચીસ વર્ષનો એક યુવક અને આશરેક વર્ષની એક યુવતી એક બાંક પર બેસી વાતો કરતાં હતાં. હૃસ્તુખરાય જે જાણ્યો છૂપાઈને ઉભો હતો તે જાણ્યો તેઓ પીક ફેરવી બેઠેલાં હોવાથી તે વૃદ્ધ મનુષ્યને તેઓ બોધ રોકે તેમ નહોતું.

“સરોજિની! વ્હાણી! મારા હૃદય!” તે યુવક બોલી ઉઠ્યો, “પ્રેમ શી વસ્તુ છે તે મારા સમસ્ત જીવનમાં મેં આજ અનુભવ્યું. મારી આટલી વય મેં મુશ્કેલીમાં અભ્યાસ કરવામાં વીતાડી દીધી. હવે અહીં આવ્યા પછી માત્ર ચાર દિવસમાં જ મારા હૃદયે કાંઈક અનુભવ્યું છે. અહો મારા જીવન! અહો મારા સર્વસ્વ! મને જણાય છે કે મનવજીવનમાં પ્રેમ સમાન મીઠી વસ્તુ બન્ય નથી. સરોજ! સરોજ! તું ધરમાઈને બેસે નીચું જો, પણ હૃદય હૃદયને આવકાર આપશે.”

“સુમન્ત!” તે યુવતીએ લગભગથીયે ચર્તા નીચું બોધ કર્યું, “આપને હું શું કહું? હું કોણ છું, તેમજ મારા માતાપિતા કોણ છે તે અજાણજી રહ્યું છે. આપના પિતાએ દયા લાવી નાનપણથીજ માફ પાસણુપોણુ છોડ્યું છે. આપની પદવી કંઈ અને મારી પદવી કંઈ? આપ સુમનપુરમાં સર્વથી વધારે ધનવાન ગણાતા મનુષ્યના એકના એક પુત્ર. હું કોણ? એક બટકતી, મામાય વગરની, બનાય તેમજ આપના પિતાની ચીરઆશ્રિત. આપ શા માટે મારા તરફ આટલો પ્રેમ ધરાવો છો તે હું સમજી શકતી નથી.”

“સરોજ!” તે યુવકે ઉદ્દેશ્યરૂપે રહેજ ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું “તું બટકતી? હું બનાય! હું આશ્રિત? એ સર્વને મારા હૃદયના મુદ્દ પ્રેમ સાથે શું કામ છે? મને એ તો કહે કે આ જગતમાં બટકતું કોણ નથી? હું બધા રિચર યજ્ઞ અહીંજ રહેવાના છે? ના, સર્વને માટે-આ જગતમાંના પ્રત્યેક પ્રાણીને માટે-એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે તેઓએ અહીંથી જતુંજ પડશે અહીંથી ગયા પછી તેઓ ક્યાં બટકશે તે નિશ્ચિત નથી. ત્યારે તે બધા બટકતા નહીં કે? અનાયત્ર આ જગતમાં અનાય કોણ છે? તે મહાસક્રિતવાન કૃપાળુ જગનિષંતા સર્વ માનવીની સાથે છે તો પછી અનાય તે કોણ હોય? કાંઈ નહીં, આ જગતમાં સર્વ અનાયજ છે. ચીરઆશ્રિત? કોની? મારા પિતાની? ના, ના, આ જગતમાં સર્વ માનવો માત્ર એક તે મહા પ્રશુનાજ આશ્રિત છે. એમ ન બોલ, એમ ન બોલ, સરોજ! તારાં એવાં વચનોથી મને દુઃખ ઉત્પન્ન થય છે.”

ઝાડ પછવાડે છૂપાયેલા હૃસ્તુખરાયના મુખમાંથી અસ્પષ્ટ ઉદ્ધારો નીકળી ગયા “ધન્ય, ધન્ય યુવક, ધન્ય. બાપ ચાપી છતાં આ કેવો સુપુત્ર!”

“સુમન્ત!” સરોજિની હૃદયના ઉંડાણમાંથી બોલતી હોય તેમ જણાઈ “આપણું હૃદય કેવું ઉદાર છે? અહો પ્રભુ! જ્યાં મનુષ્યો આ જગતમાં ફેટલાં હશે? મારા હૃદયેધર! માફ જીવન સમસ્ત આપણુંજ છે. આ હૃદયમાં આપની મૂર્તિ હવે ચીરકાળને માટે સ્થપિત થઈ છે. હું આપનીજ છું. સુમન્ત!”

ધરી "જો, ગરામર જો નીચ મનુષ્ય ! તારા હવે કેવા દાન થશે તેનો વિચાર કર "

"હાથ !" દયાળ ઉપર દાર દોષી મનદગ્ધાને હિડે નિશ્ચય મૂક્યો "હરમુખરાય ! મને જવાબે મારો સુન્દો હુ દેખુ કઈ છુ "

'હરી નર્દ, હરી નહી,' હુ મુખ ભેંજી મરે કહ્યું "એમ મનશે નહી. તે મારી કેરી દશા કરી છે ? મારી સર્વ સપત્તિને તે નાશ કીધા મારી આમર તે ધૂગમ મેળી, મારી વહાવામા વળેલી ખાની જેને દુઃખથી પણ અધિક મદાનો હતો તેને તે મુઠુ દરજી કરી મારી પરમ પ્રિય પુત્રી એ નિર્દોષતાની પવિત્ર મૂર્તિ હતી તે મૂર્તિના તે કટકે કટકા કર્યા ! આ જુઠુ શુ ન જૂલી જાઉં ? ના, ના, હવે તેને તારા પાપી મર્થોનું ફળ બરાબર મળાડીલ, જો, દગણજ નર્દ પોલીસમાં જાહેર કરું છુ આ ઓઠી જેમ્મને તેની સામિતી પૂરો "

મનદગ્ધા આ સંજયતાજ સ્વપ્ન ગની ગયેલ પેલીસને વાત જાહેર થતા પોતાની કેવી સ્થિતિ થશે એ વિચારે કપ્યો તેણે તત્તજ નર્દ હરમુખરાયના પગ પકડ્યા.

"હરમુખરાય !" તે દયાળનક સ્વરે બોલ્યો "મને કામા કરો આપને જો ધનની ઇચ્છા હોય તો આપ મહો એન્હું ધન આપુ જે થઈ મધુ તે ન થયુ ધનાર નથી મારી એવી કીન દશા આપવાથી આપને કાઈ વિરેષ સાલ ધનાર નથી તે કરતાં આપને જોઈએ તેટલું વન મારી પાસેથી લઇ આપની જાડીની જીદગી સુખેથી વ્યવિત કરો "

"ધન !" હરમુખરાય તિરસ્કાર્યક સ્વરે બોલ્યો "ધનને હવે હું શુ કરું ? એ ધન કોના મુખ માટે વારું ? મારાં વહાવાઓ ક્યા છે કે હુ ધનની ઇચ્છા રાખું ? નીચ ! તેજ તે વ્હાવાઓથી મને વિમુકો પા થો કે જસ મારે ધન જોઈતું નથી વેર ! વેર ! મારે હવે વેર જોઈએ છીએ !"

"હરમુખરાય ' મનદગ્ધાજ દગગી બોલ્યો ' જરા દયા લાવો મારે એકનો એક પત્નીસ વર્ષનો મુવાન પુત્ર છે તે તરફ તો જોઈને દયા લાવો. તે બીચારા ! શા દાવ ધરી ? "

'જે જીવને પોતાના વ્હાવાઓથી વિષ્ણુ પાડે છે તેણે સ્વયં પોતાના વ્હાવા એથી વિષ્ણુ પડતા શા માટે સહેચા ? જેમ્મ ? મને તે યાન તોપણ દુઃખ મારું વેર લમસ ' હરમુખરાય હદનાથી બોલ્યો.

"લલે હરમુખરાય ! જેની તમારી ઈચ્છા " મનદગ્ધાજ નિરુપાય બનતા કહ્યું "પણ તે પહેલાં મારી એક વાન લશ્મીપૂરક સાબળો આપની પુત્રી આમમાં જળી નહારી ગઈ લામવસાત તે બચવા પામી હતી આજ લાગ્યા પછી એ નવું બેનુતો પામેથી તેને વેચાતી લલ લીધી હતી, કા જુ કે આપની એવી દલત લાવવા માટે તે સમય મને પશ્ચાત્તપ થતો હતો અને એ આપની પુત્રી છે તે તેને પાળીપોષી મારા એ પાપને કામકે કમ્મ બોલો કરું એમ મને વિચાર થયો તે મુજબ મે તેને મારી પોતાનીજ પુત્રી પેઢે પાળાને મેળી કરી છે. તે વખતે તે આઠ વર્ષની બાનિકા હતી, હવે તે અઢાર વર્ષની મુવતી થતા આવી છે મે તેને મરચથી અને તેની મુખી સખત તે દરમ્યાન પ્રવત્ત કાપો છે. મારા ધરમા તે મનોરમાને નામે નહીં પણ સરોજિનીને નામે બોળાયા છે, કેમકે તે આપની પુત્રી છે એ વાત મારા સિવાય કોઈ જાણતું નથી તે મારા પુત્ર મુખનને મહે છે, એ મે તેના મુખથી અજ્ઞાત ગીતો આપા પડી ચાર દિવસ !

હુંક મુદતમાં જોઈ લીધું છે. એ આપ પોલીસને ખબર આપી મારો નાથ કરશે તો આપની પુત્રી મારા પુત્રને કદાપિ પછુ પચણવા પામશે નહિ તે ખાતરી રાખજો, અને પ્રેમનું દુઃખ કેવું અસહ્ય હોય છે તેની કલ્પના કરજો. આપની એ બહાલી પુત્રી કે જો માટેજ આપ આજ મારા પર વેર લેવા તત્પર થયા છે તે જુરી જુરીને કાણ જણે કેવી રીતિમાં આવશે, પણ જો આપ મને આ સમયે બચાવશો તો હું આપની પુત્રીના વિવાહ મારા પુત્ર સાથે કરી મારા મરણ પછી મારી સર્વ સંપત્તિ તે પ્રેમી યુવકને નામે ચઢાવી જઈશ. આ બે રસ્તામાંથી આપને ઇચ્છા પડે તે રસ્તો મહણ કરો. વધારે હું કંઈ કહેતો નથી.”

હરમુખરાય હાજીમાન ચૂપ રહ્યો. તેને વેર લેવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ, પણ પોતાની પુત્રીના સુખ વિષે વિચાર આવતાં તે ઇચ્છા દબાઈ ગઈ આ સમયે તેના હૃદયમાં ભાવનાઓનું શુદ્ધ જગ્યું. સુ કરતું, કયો માર્ગ મહણ કરવો તે વિષે તે વિચારમાં પંચેડ પણ આખરે પુત્રી પરના પ્રેમે વિજય મેળવ્યો. તેણે કહ્યું—

“હા મનહરલાલ, તારી વાત ખરી છે. અહીં આવતાંજ બાગમાં મેં તેઓને પ્રેમ ભરી ગોણી કરતાં સાંભળ્યાં. સરોતિનીનું મુખ જોતાંજ મને એમ લાગ્યું હતું કે તે મારી પુત્રી છે, જા, તીવ્ર મનુષ્ય ! તમે કાણ જાણે કયા પૂર્વજોના પુરુષે આજે બચાવ્યો. આલ, બાજીથી આઠ દિવસમાં તે ઉભયને લક્ષ્મી ગાંધી જોડી સુખી કર. અને તે પછી આ ચીઢીના હું તારી નજર આગળ દુકડે દુકડા કરીશ. અહા ! હું અહીં આવ્યો તારે મારી વેર લેવાની કેવી પ્રબળ ઇચ્છા હતી કે પણ મારે મારી પુત્રીનું સુખ જોવું જોઈએ. બસ, હું તેને સુખી કર. ફરથી તેનું પ્રદુષિત મુખ જોઈ હું આનંદ પાતીશ. હું સ્વયં આ જગતમાં બીખારી રહી, દુપે વેપે શટકતો રહી, માફ બાઈનું આયુષ્ય ખુદ કરીશ; કારણ કે આ જગતનાં સુખની હવે મને ઇચ્છા નથી. બસ, મારી પુત્રીને સુખી જોઈ માફ હૃદય અતૂલ આનંદથી ઉભરાશે. અહા ! મારી બહાલી પુત્રી મનેરમા ! તને ક્યાં ખબર છે કે તારો પિતા આ કાણે જે ઘરમાં જન્મ્યો છે તેજ ઘરમાં ઉભો છે ! તને ક્યાં ખબર છે કે તે તારા મુખને માટે પોતાની વેર લેવાની ઉત્કટ ઇચ્છાને દબાવી રાખે છે ! બલે ખબર હો કે ન હો, હું સુખથી રહે એટલે બસ. મનહરલાલ ! બાજીથી આજે દેહડે આવે હું આ ચીઢી ફાડી નાખી, મારી પુત્રીને છેલ્લીવાર નીરખી લઉં, હું આ જગતના અધકારમાં અધકારા આજે જઈશ. વધારે મારાથી હવે બોલી શકાવું નથી. માફ હૃદય લારણ આવ્યું છે.”

તેણે પોતાની મશીન ગણી પડે આંખમાં આવેલાં ઇંધુ અશુ બિન્દુઓ ઘેંછી નાખ્યાં અને ત્યાંથી મંદ પગે આજે ગયો.

સાવધ

મહિ થઈ

(૮)

“અરે વર્ણવેલી વાતમીતને આઠ દિવસ વીતી ગયા છે. મહ કાલે રાત્રે સરોતિની તનું ખસી જશે. લક્ષ્મી ગાંધી જોડાઈ ગયા છે.

જોળીમાંથી એક ગંજ હરમુખરાય મનહરલાલ પાસે આવ્યો, અતે પેલી ચીઢીના તેની આગ લગાવી રહે ફરી બોલ્યો “માફ વચન મેં પાળ્યું છે, તારૂં વચન હવે હું પાળજો.

તે ચીઢી હરમુખે ચીરકાળ સુખી બનાવજો. હવે તારે કય રાખવાનું કંઈ કારણ નથી

હું આજથી આ જગતના સર્વ અન્ધકારમય ભાગમાં અથડાઈય, પણ તે માટે જતાં પહેલાં મારે મારી વ્હાલી પુત્રીનું મુખ એકવાર નીરખી લેવાની અતી ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેા તેને અહીં એકવાર મેલાવ." .

તરતજ મનહરલાલે ચાકરને મોકલી સરોજિનીને ત્યાં તેડાવી.

"કેમ બાપુજી ? શું છે ?" કહેતી સરોજિની અંદર આવી.

બાપુજી ! હૃદયપ્રસારે વિચાર કર્યો "અહા ! તેનો ખરો બાપુજી અહીં તેની સામેજ ઉભો છે તે બીચારી જાણતી નથી. અહો ! કેવી નિર્દોષ મતિ છે ! હું માફ વેર લેત તો આ બિચારીના શા દાવ થાત ? મેં સાફ કહ્યું કે તેને સુખી કરી

"અહીં આવ," મનહરલાલે માયાળુ સ્વરે કહ્યું "મેં તેા તને સ્નેહ-બોધાવી હતી. કેમ હવે તો તું રણ થઈને બેટા ?"

સરોજિનીએ ચરમાઇ જઇ નીચું જોયું.

આ સમયે હૃદયપ્રસારે મોં ફેરવી પોતાના આંસુઓ લૂક નાખ્યાં.

"આ કેણુ છે બાપુજી ?" સરોજિનીએ હૃદયપ્રસાર તરફ જોતાં કહ્યું.

"અહા ! પુત્રી પિતાને ઓળખતી નથી ! પૂછે છે કે "આ કેણુ છે ?" આ ભાગ્યની કેવી વિચિત્રતા !

હૃદયપ્રસારે તેનો ઉત્તર આપવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેની જીભ તાળવાને ચોટી રહેલી જણાઇ તેનું હૃદય ખેંચાવા લાગ્યું. એક પ્રકારનું બળમ્બ મહાબુદ્ધ તેના હૃદયના ઉડામાં ઉડા ભાગમાં આ સમયે મચી રહ્યું હોય તેમ જણાયું. અહા ! આજ તેની પુત્રી ! જાજ તે પોતાની સન્મુખ ઉભી છે તોયે તે તેને "મારી પુત્રી" એમ કહીને વદાલ ભર્યાં સ્વરે બોધાવી શકતો નથી. ઓ ! આ કેવી અસહ્ય રિયતિ.

તેની આવી દાસત જોઈ મનહરલાલે સરોજિનીને કહ્યું "બેટા હવે જનું હોય તો જા, સુમેધી આનંદ કર હવે તો તારા મનની દોષ્ટ પૂરી થઇ. એટલે તારે આનંદિત થવાનો વખત આવ્યો.

સરોજિની ચરમાઈને મુદુલાવે હસતી હસતી અને પોતાની આસપાસ બધે બાહી બાહી રિમતપ્રભા ચમકાવતી ચાલી ગઇ.

તેના મધ્ય પછી હૃદયપ્રસારે કહ્યું "મનહરલાલ ! હવે હું જાઉં છું. મારી પુત્રીને સુખી જોઇ મારી આંખો ફરી છે, અને હું તે મહાન જગતપિતા પાસે પ્રાર્થના કરું છું. કે તેને સદા સુખી રાખે. આ જગતમાં હવે મને કેઈ વસ્તુની અભિલાષા નથી હું હવે વૃદ્ધ થયો છું. હું ગમે ત્યાં ભટકીશ અને ગમે તે રીતે મ્હારું દુઃખી જીવન ચૂમીશ."

આ સાંતળી મનહરલાલની આંખમાં આંસુઓ આવ્યા તેણે અત્યંત નમ્રતાવે હૃદયપ્રસારે પોતાની સાથે થોડુંક ધન લઈ જવા કહ્યું, પણ હૃદયપ્રસારે દબાવે તે લેવા ના કહી.

બસ, તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તે જદ્દ પિતાને તે પછી કેાઇએ સુમનપુરમાં ક્યાંય દોઢો નહીં. આ જગતના અધકારમાં કેાણુ જાણે તે ક્યાંય અદસ્ય થઇ ગયો હતો.

અહા ! પિતાપ્રેમનું આ કેનું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ !

ફૂલવાડી.

માનસિક બળની જરૂર.

મુંબરી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સભામાં ગ. રત. જમનાં
જેન સંક્રાન્તિ પ્રમુખ પદ નીચે આપેલું ભાષણ.

લેખક: રા. રા. અમૃતલાલ મુંબરી પટિઆર-મુંબાઈ.

માનવંત પ્રમુખ સાહેબ, અને બહાલી બહેનો—

દશરૂપાથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં અત્યારે કેળવણીની ગમનિ થોડી છે. છાપાઓમાં આપણે વાંચીએ છીએ, કે, વરસોવરસ કન્યાશાળાઓની સંખ્યા વધી છે. અને તેમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓની સંખ્યા પણ બહુ વધી ગઈ છે. એટલે નહિ પણ સ્ત્રીઓ માટે હાર્દરૂલો યતી ગય છે. તથા ખાસ સ્ત્રીઓ માટે જુદી જુદી ખોલવાના વિચારો પણ થઈ રહ્યા છે. અને એ માટે પણ દેશવેદો તરફથી * યાચ છે, આ બધી બાબતો ઉપરથી આપણે સમગ્ર યાત્રીએ છીએ કે આપણા કોઈ એક સંસ્કૃતિ, વધતી ગય છે.

: કદિ કોઈ બાઈએ બહેલી ન હોય તો મા બહેલી હોય છે, કોઈની બહેન હોય છે, કોઈની દીકરી બહેલી હોય છે, કોઈની કાકી બહેલી હોય છે, કોઈની બહેલી હોય, કોઈની માસી બહેલી હોય છે, કોઈની સાસુ બહેલી હોય છે, કોઈની બહેલી હોય છે, કોઈની બેનપણી બહેલી હોય છે, અને કોઈની જાડોટણ બહેલી છે. એટલે તેઓની તરફથી પણ વિદ્ય.ભ્યાસ માટે કંઈ કંઈ અવકાશ મળી ગયા છે અને અલગ સ્ત્રીઓના મનમાં પણ આકર્ષક રીતે કેળવણીના સંસ્કારો થઈ ગયા છે.

એ સિવાય કોઈ બાઈને પોતાના પતિ તરફથી, કોઈને પોતાના ભાઈ તરફથી પોતાના બાપ તરફથી, કોઈને પોતાના જીવન તરફથી, કોઈને પોતાના વરના વિનંતિ

જુદા હોય હોય છે. જુખ લાગે તે વખતના શબ્દો જુદા હોય છે, અને બીજાં વાંદરાંએને બોલાવવાં હોય તે વખતના ઉચ્ચાર જુદા હોય છે. પણ આપણે આ બધા બેટાં જાણતા નથી. તેને લીધે તેઓના અવાજમાં ચીં, ચો કે ચું, ચું જેવું લાગે, એ જૂદી વાત એ. પણ ખરી રીતે જોતાં તેઓના દરેક ઉચ્ચાર જુદા જુદા હોય છે, અને બીજાં વાંદરાંએ તે ઉચ્ચાર ઉપરથી તેઓના જાત સમજી શકે છે. આ અર્થ શીખવામાં મુશ્કેલી એ છે કે- પ્રથમ તો વાંદરાંએ આગળથી મરજી પ્રમાણે એના એ શબ્દો વારે વારે બોલતા નથી. અને બીજું એ કે, એક વખત સાંભળીને તેઓના જેવોજ ઉચ્ચાર કરતાં આપણને આવડતું નથી. તેથી એ પ્રોફેસરે વાંદરાંએ પાખ્યાં અને તેઓને જૂની જૂદી લાગણીઓ ઉત્પન્ન પાડે તેના પ્રયોગો કર્યાં અને એ બધી લાગણીઓ વખતે તેઓના મુખમાંથી જે જે શબ્દો નીકળે તે શબ્દો ફોનોગ્રાફમાં લેતાં. એ પછી તે ફોનોગ્રાફને ચાલી આપે ત્યારે એના એ શબ્દો પોતાની મરજી પડે એટલી વખત સાંભળી શકે, તેથી ઉચ્ચાર કરતાં તેને આવડી ગયા એ પછી વાંદરાંઓની આગળ તે એ શબ્દો બોલે ત્યારે વાંદરાંએ તેને કહેવાનો જાત સમજતાં હતાં આવી રીતે ફોનોગ્રાફની મદદથી તેણે વાંદરાંઓની બધા શીખી કાઢી બેઠો. આવી રીતે જેને જ્ઞાન મેળવવું હોય તેને માટે આજના જમાનામાં બહુ બહેનગાં સાધેલા છે.

આપણા દેશના એક વિદ્વાનને જર્મન ભાષા શીખવાની ઈચ્છા થઈ, એ માટે જર્મન ભાષાના મુખાશરો તથા પુસ્તકો મંગાવ્યાં, અને જર્મન ભાષાની ઇત્રેજી તથા સંસ્કૃત ટિક્કનેરી મંગાવી. એટલે તે બધાંની મદદથી શબ્દોના અર્થ સમજતાં આવડ્યું. પણ જર્મન ભાષામાં શબ્દોના જેવા ઉચ્ચાર થતા હોય તેવા ઉચ્ચાર કરતાં આવડ્યું નહિ, તેથી ફોનોગ્રાફમાં જર્મન ભાષાના શબ્દોના ઉચ્ચાર મંગાવ્યા. એ ઉપરથી ઉચ્ચાર કરતાં શીખ્યા અને તેમને જર્મન ભાષા આવડી ગઈ.

ફોનોગ્રાફથી જુનાહ પદ્મય છે

કોઈ શ્રીમતને ઘેર ફોનોગ્રાફ હતું. એ ફોનોગ્રાફમાં બોલેલું નોંધી ચકાવ તેવાં જુગાં ચલાવેલાં હતાં, અને તેને ચાલી દીધી હતી. એ વખતે તે ફોનોગ્રાફવાળા ગૃહસ્થે બીજા કોઈ ગૃહસ્થ માટે બહુ અસ્વચ્છ શબ્દો કહ્યા, તે શબ્દો એ ફોનોગ્રાફમાં ઉતરી ગયા. એ પછી તે ગૃહસ્થ ફોનોગ્રાફવાળા ગૃહસ્થને ત્યાં આવેલ, ત્યારે ફોનોગ્રાફ વગાડતાં તેમાંથી એ બદનકસીના શબ્દો સંભળાયા તે જોઈને ગૃહસ્થ અજ્ઞ થયો, અને તેણે કોર્ટમાં ફરીવારી માંડી. એ વખતે ગેજા ગૃહસ્થે કહ્યું કે, એના સણી કોણ ? મેં એમ કહ્યુંજ નથી. ત્યારે તે ગૃહસ્થએ જળને કહ્યું કે, એનું ફોનોગ્રાફ મારો સારી છે. પછી તે ફોનોગ્રાફ કોર્ટમાં મંગાવ્યું. તેમાંથી એ બદનકસીના શબ્દો સંભળાયા એટલે તે ફોનોગ્રાફવાળા માણસને શિક્ષા થઈ.

દક્ષિણ દુરની મુસાફરી કરવા કોટનરોહટ ગયા હતા. એ મુસાફરીના દેખાવો દ્વારામાં મુખની અંદર રીનેમેટોગ્રાફમાં જોઈ ચકાવ છે હવે જુઓ કે-ક્યાં દક્ષિણ દુર ? અને ક્યાં મુખ ? તેમ જતાં દક્ષિણ દુરનો સમુદ્ર, ત્યાંના બરફના દેખાવો અને ત્યાંના ટેકરાઓ તથા બીજી વસ્તુઓ અડીં આપણે આપણી નજરે જોઈ શકીએ છીએ. એ શું જ્ઞાન વધારવાનું સાધન નથી ?

ફૂલવાડી.

માનસિક બળની જરૂર.

મુંદરીની શુભરાત્રી હિંદુ સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૨૨ જમના

જેન સંક્રાન્તિ પ્રમુખ ૫૬ નીચે આપેલું જાણ્યું.

લેખક ના. રા. અમૃતલાલ મુંદરજી પટિઆર-મુશાલ.

માનવત પ્રમુખ સાહેબ, અને બહાની બહેનો—

દશરૂપાથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં અત્યારે કેળવણીની ભાવના ધરેલી છે તેથી જાણ્યોમાં આપણે વાંચીએ છીએ, કે, વરસોવરસ કન્યાશાળાઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. અને તેમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓની સંખ્યા પણ ખુબ વધતી જાય છે. એટલું નહિ પણ સ્ત્રીઓ માટે હાર્ટરફુલો થતી જાય છે તથા ખાસ સ્ત્રીઓ માટે જુની કોરેજ ખોલવાના વિચારો પણ થઈ રહ્યા છે. અને એ માટે પણ ફેટલાકો તરફથી તૈયારીઓ થાય છે. આ બધી બાબતો ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે આપણા દેશમાં હવે આકાશવણી વધતી જાય છે.

કદિ કાંઈ બાબતો બહેની ન હોય તો મા બહેની હોય છે, કોઈની બહેન બહેની હોય છે, કોઈની દીકરી બહેની હોય છે, કોઈની કાકી બહેની હોય છે, કોઈની માંબી બહેની હોય છે, કોઈની માસી બહેની હોય છે, કોઈની સાસુ બહેની હોય છે, કોઈની નણ્ણ બહેની હોય છે, કોઈની ભેતવણી બહેની હોય છે, અને કોઈની પાડોશી બહેની હોય છે. એટલે તેઓની તરફથી પણ વિષમ્યાસ માટે કાંઈ કાંઈ મજબૂતાતું મળ્યા કરે છે અને અલગ સ્ત્રીઓના મનમાં પણ આકર્ષક રીતે કેળવણીના સંસ્કારો પડ્યા કરે છે.

એ સિવાય કોઈ બાબતે પોતાના પતિ તરફથી, કોઈને પોતાના ભાઈ તરફથી, કોઈને પોતાના બાપ તરફથી, કોઈને પોતાના ભાઈ તરફથી, કોઈને પોતાના વરના મિત્ર તરફથી, કોઈને પોતાના પાડોશીઓ તરફથી, એટલે જીવ કોઈ વિદ્વાનો તરફથી નવા નવા વિચારો મળ્યા કરે છે એટલે સ્ત્રીઓને આશય વધવાના નહીં સંભવ છે બહેનો ! આ સિવાય જાણ્યું. વધારે પુસ્તકોમાંથી પણ ઘણું એ મેળવી શકાય

ગળજર, મગનબાઈ વિગેરે ઘણી બાઈઓનાં કામો ભેંષને આપણું અંતઃકરણ રાજ થાય, અને એવી બાઈઓ બીજી ઘણીએ યાચ એમ આપણે કૃત્તીએ. પણ યાદ રાખજો કે, એવી બાઈઓ દુશ બહુજ થોડી છે. અને એવી પરમાર્થી બાઈઓ નેટલી છે તેટલાથી કાંઈ સંતોષ લાભ યુક્ત નહિ. પણ જ્યારે આપણી દરેક બહેનો પોતપોતાની ફરજ સમજતી થાય અને દરેક બહેનો પોતાનાથી બની ચકતી કાઢકને કાઢક લાઈનમાં પણ જીય હેતુ રાખીને કંઈક શુભ કામ કરતી થાય ત્યારેજ આપણને સંતોષ થાય.

બહેનો ! હવે માત્ર છાપાઓમાં નામ આવે તેથી રાજ થાય અને સભાઓમાં વખાણ થાય તે સાડું કામ કરે, એવી બાઈઓથી કાંઈ વળવાનું નથી. અને એવી બાઈઓ આપણે માગતા નથી, પણ આપણે તો પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણથી કામ કરે, અને પોતાનુંજ સમજીને કામ કરે, તેવી બાઈઓ માગીએ છીએ. કારણકે જ્યાંસુધી માત્ર વિવેકને ખાતર કામ થાય, સાડું દેખાડવાને ખાતર કામ થાય, દેખાડેખીને લીધે કામ થાય, અને નામ મેળવવા સારજ કામ થાય, ત્યાંસુધી એવા કામમાં કાંઈ બહુ ફલ જેવું હોતું નથી. પણ જ્યારે અંતઃકરણનાં ઉમળકાથી કામ થાય, પોતાની ફરજ સમજીને કામ થાય, અને પોતાના આત્માની વૃત્તિ મારેજ કામ થાય, ત્યારેજ ખડું કામ થાય છે. એ માટે અમેરિકાના પ્રેસીડેન્ટ લીંકનને કામલો જાણવા લાયક છે.

અમેરિકાના પ્રેસીડેન્ટ લિંકનના વિચારો.

અમેરિકાનો પ્રેસીડેન્ટ લિંકન બહુ નાબીયો અને સમર્થ માણસ હતો. તે દાર્ઘ્ય સામ્યવાની બાજતમાં એટલો બધો ચોક્કસ માણસ હતો કે, તેને ભેંષને પણ રાજદ્વારીઓ પોતાનાં ધડિયાલો મિલાવવા મંડી પડતા હતા. મતલબ કે ત્રણ વાગે રાજસભામાં જવું છે તો બરાબર ત્રણજ વાગે જતો તેમાં એક મિનિટ પણ મોડું થતું નહિ. એટલે પ્રેસીડેન્ટ લિંકનને ભેંષનેજ ધડિયાળ જેવા વગર લોકો એમ સમજી જતા, કે, હવે ત્રણ બાજ્યા. એથી પોતાનાં ધડિયાળોમાં જો કાંઈ બેચાર મિનિટનો ફેર હોય તો તે ફેર કાઢી નાખવા માટે પ્રેસીડેન્ટ લિંકનને ભેંષને તેમજ પોતપોતાનાં ધડિયાળના કાંટાઓ સરખા કરવા મડતા હતા. એક વખત લિંકન સાહેબ રાજસભામાં પાંચ મિનિટ મોડા આવ્યા, અને જ્યારે આવ્યા ત્યારે તેઓનાં કપડાં ફીચકથી ખરડાઈ ગયાં હતાં એ ભેંષને રાજસભાના મેમ્બરોને એમ લાગ્યું કે, અજો પ્રેસીડેન્ટ સાહેબને કંઈક અકસ્માત થયો જાણાય છે. એમ ધારીને બધા લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા કે, સાહેબ, આપને શું થયું ? વાર કેમ લાગી ? અને કપડાં આવાં ખરાબ કેમ થયાં છે ?

ત્યારે લિંકન સાહેબે કહ્યું કે, હું અહિં આવતો હતો એટલામાં રસ્તામાં પાણીના એક ખાડામાં કુછરનાં બચ્ચાંને પડેલું જોયું. તે બચ્ચું બહુ તરફકડું હતું તેથી મેં તેને એ ખાડામાંથી બહાર કાઢ્યું, તેથી મને આ કાદવ લાગેલો છે, અને તેથી જરાવાર લાગી છે, બાકી બીજું કંઈ કારણ નથી. એ સમજીને બધા અમલદારો રહેવા લાગ્યા કે, એવો આવ તો બહુજ દયાળુ છે. ત્યારે પ્રેસીડેન્ટ લિંકને કહ્યું કે, નહિ, હું કાંઈ દયાળુવામાં સમજતો નથી. ત્યારે એક મોટા સભાસદે કહ્યું કે, એક કુછરનાં બચ્ચાં સાર આટલી બધી તસ્તી લીધી તે કરતાં વધારે દયા બીજી કંઈ ! ત્યારે લિંકને કહ્યું કે, મેં કંઈ એ બચ્ચાંને ખાતર મહેનત લીધી નથી, પણ એ કુછરને દુઃખી ભેંષને મારો અક્રમા અંદર-

છાંના વખતમાં મુંઢર લોકિતની અંદર પોતાના પતિની છબી રાખી તે લોકિતને છાતી ઉપર લોકિટે લટકાવીને ફરતી હતી ? કહો કે નહિ. આવી રીતે જેમ જેમ દેશકાલ બદલાતો જાય છે તેમ તેમ આપણા દાગીનાઓમાં પણ ફેરફાર થતો જાય છે.

૫. બહેનો જ્યારે નવે જન્મીને આવે છે ત્યારે કાંઈ એકજ ચીજમાં ફેરફાર થતો નથી પણ દરેક ચીજમાં ફેરફાર થતો જાય છે, તેજ પ્રમાણે હાલનાં વખતમાં આપણા સહવાસી પણ બદલાયા છે. જેમકે, અસહનતા વખતમાં ઘણાં શહેરોમાં તથા ગામડાંઓમાં એવી રીતી હતી કે, બ્રાહ્મણવાડામાં બ્રાહ્મણોજ રહે, વાણીઆવાડામાં વાણીઆઓજ રહે. અને કણ્ઠીવાડામાં કણ્ઠીઓજ રહે. પણ આજના વખતમાં હવે કાંઈ એવું રહ્યું નથી. હવે તો મુળપત્તા એકજ માળામાં જુદા જુદા ઘણા દેશના લોકો સાથે સાથે રહે છે. જેમકે, એકજ માળામાં કોઈ એરડીમાં મરાઠી રહે છે, કોઈ એરડીમાં ગુજરાતી રહે છે, કોઈ એરડીમાં કચ્છી રહે છે, કોઈ એરડીમાં બંગાળી રહે છે, કોઈ એરડીમાં પંજાબી રહે છે, અને કોઈ એરડીમાં મારવાડી રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ, મરડીના વખતમાં લોકોને જ્યારે બહારગામ લાગવું પડે છે ત્યારે બહારગામમાં સુપડાંઓ અગર બંગલાઓ પાસે પાસે હોય છે તેમાં એક જગ્યામાં વાણીયા રહે છે, તેની બાજુમાં વોહોરાઓ રહે છે, ખીચ બાજુ પારસી રહે છે, અને ત્રીજી બાજુ અંગ્રેજ રહે છે અને ચોથી બાજુ બ્રાહ્મણો રહે છે. આવી રીતે આપણા સહવાસી ઘણા બદલાયા છે, એટલે હવે આપણે જુની સ્થિતિમાં રહી સજાએ તેમ નથી. હવે તો આપણને સમયને અનુસરતું ચલું પડશે.

૬. જેમ સહવાસી બદલાયા છે તેમજ મુસાફરી પણ વધી છે. અસહનતા વખતમાં એક મામથી બીજે ગામ જવું હોય તો તેમાં પણ બહુ મુશ્કેલી થઈ પડતી. કારણ કે રસ્તામાં બહારવટીયાઓ ઢૂંટી લેતા હતા. પણ હાલના વખતમાં આજોગ્રા વિગેરેની સગવડોને લીધે મુસાફરીનો શોખ લોકોની અંદર જાગ્યો છે. અને તેનો લાભ આપણી બહેનોને પણ હવે મળવા લાગ્યો છે, જ્યાં આપણી કેટલીક બહેનો વિલાસપત્તા છે, કેટલીક બહેનો આફ્રિકામાં છે, અને કેટલીક બહેનો જેપાન વિગેરેમાં પણ છે. આ ઉપરાંત આપણે નોર્થ ચીનમાં છીએ કે, આપણી સગવડો વધી છે અને આપણને આગળ વધવાનાં સાધનો વધ્યાં છે.

૭. બહેનો હવેના જમાનામાં આપણને નવી જાતનું વાંચન મળેલું છે. દુનિયાની દરેક ભાષાઓના બહુવાક્યક પુસ્તકોનું આપણી ભાષામાં ભાષાન્તર થાય છે. તેથી ઘણાંએ નવા વિચારો આપણને મળી રાકે છે. પણ અસહનતા વખતમાં આપણી બહેનોને એવો લાભ મળી શકતો નહિ. જનતાં સુધી તેઓને લાજવાની તક મળતી નહિ, અને કદિ કોઈ બાઈ બહેની હોય તોપણ તે લાગવત, ગીતા, રામાયણ કે ખીજાં સ્તોત્રનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં કરવામાંજ રહી જતી. પણ તેઓને નવી જાતનાં પુસ્તકો વાંચવા મળતાં નહિ. પણ એ સ્થિતિ હવે બદલાઈ ગઈ છે. અને હવે તો આપણી બહેનોને હજારો-હજારો વિચારોનાં જગ્યામાં જગ્યા પુસ્તકો મળી શકે છે. માટે હવે તો જાગવાનો ને કામ કરવાનો વખત છે.

૮. અસહનતા વખતમાં કોઈ બાઈએ કાંઈ કામ કરવા માગે તો તેને કોઈ મદદ કરનારા નહોતા પણ હવે તો તેને તોડીપાડનારા હતા. તેને બદલે હાલમાં એવા વખત છે

કે, બહેનો ! તમેને રસ્તો બતાવનાર ધણ્યો બધુઓ તૈયાર છે, માત્ર રસ્તો બતાવનાર છે; એટલુંજ નહિ, પણ તમેને ઊંચી સેનારા પરમાર્થી સંજ્ઞાઓ પણ દાગર છે. જેમકે, તમે કાંઈક નાતું કામ કર્યું હોય તોપણ તેને બહુ મોટું કરીને બતાવે એવા સંજ્ઞાઓ છે. અને તમે જરાક ઊંડી ચકતા હોય તો તમેને બહુ ઉડવાનું બળ આપે તેવા માણસો છે. એટલે હવે તો તમેને આગળ વધવા માટે બહુજ સારી તકો છે. છતાં પણ હજી કંઈ ચીજ બાકી રહી ગય છે કે જેને લીધે એટલું આગળ વધવું જોઈએ તેટલાં તમે વધી ચકતા નથી ! બહેનો ! કંઈ ચીજ તમને રોકી રાખે છે ? તે આપણે જાણવું જોઈએ. એ માટે વિચાર કરતાં મૂકે એમ જણાય છે કે, હવે તમારામાં ધણી જાતની તૈયારી છે, પણ માત્ર એકજ ચીજની ખામી છે. એ ચીજ કંઈ કે જેને લીધે આટલાંબધાં સાધનો છતાં પાછળ રહી જવાય ! બહેનો ! એ ચીજ માનસિકબળ છે અને માનસિકબળની ખામીને લીધેજ આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પાછળ રહી ગય છે. દારણ કે માનસિકબળ એટલે શું ? એ તમે જાણો છો ?

માનસિકબળ અને શાસ્ત્ર.

માનસિકબળ માટે વેદમાં એમ કહેલું છે કે, જ્યારે આ જગતની ઉત્પત્તિ થઈ ન્હોતી, જ્યારે પૃથ્વી યથા ન્હોતી, જ્યારે આકાશ યથા નહોતું, જ્યારે સૂર્ય ધર્મા ન્હોતા અને જ્યારે અગ્નિ, પાણી, પવન વિગેરે કંઈ પણ ચીજો યથા ન્હોતી, ત્યારે સર્વ યજ્ઞમાન પરમાત્મા પોતે એકલાજ દત્તા. તેમને પોતાના મનમાંથી એવા વિચાર થયા કે, હું એક છું તેમાંથી બહુ યજ્ઞ. એ માનસિકબળના સંકલ્પથી તેમણે આખી સૃષ્ટિ રચી, આનું અદ્ભૂત બળ મનમાં રહેલું છે. એમ સમજાવવા માટે આ દાખલો આપીને વેદો તથા પુરાણો આપણને એમ સીખવે છે કે, જો તમે ધારો તો માનસિકબળના ભેરથી નવી સૃષ્ટિ રચી શકો તેમ છે. આટલુંજ મનની અંદર બળ રહેલું છે. એટલે જેનામાં માનસિકબળ હોય તે માણસની પાસે બીજાં સાધનો બહુ ઓછાં હોય તોપણ તે ધણું કામ કરી ગય છે. અને જેનામાં માનસિકબળ ન હોય તેના પાસે બીજાં ધણાં સાધનો હોય તોપણ તે કંઈ કરી શકતા નથી. આ વાત જરોર રીતે સમજવા માટે જગતના ઇતિહાસમાં મહાન પુરોના જોઈએ એટલા દાખલાઓ તૈયાર છે. જેમકે.—

ક્યાં શિવાજી અને ક્યાં ઔરંગઝેબ ?

બહેનો, અહિં આવેલી ધણી બહેનો મહારાજા શિવાજી મહારાજા વિષે કંઈક કંઈક વાતો જાણતી હશે, તેમ છતાં દુકામાં હું કહીશ કે, શિવાજી મહારાજા પોતાના આપથી જીવ રહેતા હતા. તેઓને બહુ બળતાં આવડતું નહોતું. અને તેઓની જાગીર માત્ર આળોશ હબર રૂપિયાની હતી. અને દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબનું રાજ્ય તે વખતે ચાળીસ કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક પેદાશવાળું હતું, એ સિવાય વિજાપુર તથા અલ્હાબાદના બાદશાહો પણ શિવાજીના દુસ્ત્રનો હતા અને તમે તેમ કરીને શિવાજીને તોડી પાડવો તથા કચરી નાખવો માટે અનેક ઇપાયો કરી રહ્યા હતા. તેમ છતાં જ્યાંની જ્યાં શિવાજી મહારાજા ટકી રહ્યા હતા. એટલુંજ નહિ પણ એ ત્રણે બાદશાહોને તેણે હંફાવ્યા હતા. અને તેમની પામેથી કેટલીક મનમાનની સરતો કરાવી લીધી હતી. હવે વિચાર કરો કે આ બધું કયા બળને લીધે થયું ? એ ત્રણે બાદશાહોના લશ્કર કરતાં શું શિવાજી મહારાજા પાસે વધારે

લક્ષ્મી દત્ત નહિ ? ત્યારે એ બાદશાહો પાસે જોડણી ખાનનો હતો તે કરતાં શું શિવાજી પાસે વધારે ખાનનો હતો ? નહિ. અને તેમ જતાં ઘણી વખતે ને ઘણે ઠેકાણે શિવાજીની જ ફતેહ થતી. તેનું કારણ શું ? એનું કારણ એજ કે, તેનામાં માનસિકબળ હતું. અને તે પોતાના દેહની દરકાર રાખ્યા વિના પ્રભુને ખાતર કામ કરતા હતા; એટલે સાધનોના પ્રમાણમાં તેઓ ઘણાજ વધારે કરી શકતા હતા.

એનો, આવીજ રીતે આખા યુરોપને મુળવનાર અને ઘણાં વરસો સુધી ધણી મહોટી મહોટી ફતેહો મેળવનાર મદ્રાસ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પાસે એવા શું સાધનો હતા કે જેથી કરીને તેને આખા યુરોપને મુળવી શકે ? યાદ રાખજો કે, તેની પાસે જેટલાં સાધનો હતાં તે કરતાં તેનામાં માનસિકબળ ઘણું વધારે હતું. અને એ બળને લીધેજ તે દરેક ઠેકાણે ફાવી જતો હતો. એક વખત એક મુલક છતવા માટે તેણે પોતાના સરદારોને કહ્યું, ત્યારે કોઇએ કહ્યું કે, સાહેબ ત્યાં જઈ શકાય તેમ નથી, કારણ કે ત્યાં જવા માટે આદ્યપસ પર્વત આડો આવે છે. તેમાં શિખરો દરેકાં બરફથી ઢંકાયેલાં રહે છે, અને એ પર્વત ઝાળગીને કોઈ જઈ શકતું નથી. ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે, આદ્યપસ મારી આડો આવી શકે નહિ. હું તેની ઉપરથી પથ્થુ રસ્તો કરીશ, એ પછી તેણે આદ્યપસ ઉપરથી રસ્તો કઢ્યો. અને તેનું લક્ષ્ય આદ્યપસની પેઠીપાર ઉતર્યું. એ વખતે ત્યાંના લોકો તથા અમલદારો તો એમજ સમજતા હતા કે, નેપોલિયનનું લક્ષ્ય આપણે ત્યાં આવી શકે તેમ નથી. અને ને પદ્મ ફરીને આવશે તો તેઓને આવતાં ઘણા મદિનાઓ લાગશે. એમ સમજીને તેઓએ ઘટતી તૈયારી કરી નહોતી. એટલામાં આદ્યપસ પદ્મ ઉપર ચડીને એકિતું નેપોલિયનનું લક્ષ્ય આવી પડ્યું, અને એ મુલક છતી લીધો. આમાં જોવાનું એ છે કે, નેપોલિયનની અનન્ય કોઈપણ માણસને આદ્યપસ ઉપરથી જવાની હિંમત યશ નહોતી. કારણકે સદુ એમજ સજ્જતા કે, આદ્યપસ ઉપરથી જઈ શકાયજ નહિ. પણ નેપોલિયનમાં માનસિકબળ હતું, તેથી તેણે આદ્યપસ જેવા મહોટા પદ્મને પથ્થુ ગણકાવ્યો નહોતો. અને તેની ઉપરથી પથ્થુ પોતાના લક્ષ્ય માટે રસ્તો કરી લીધો.

નેપોલિયનનું માનસિકબળ.

નેપોલિયનને એક ડોક્ટરે એક વખત એમ પૂછ્યું હતું કે, સાહેબ, આપે આટલી બધી મોટી ફતેહો મેળવી તેનું કારણ શું ? તમારામાં એવી કંઈ શક્તિ હતી કે જેને લીધે તમે આટલું બધું કામ કરી શક્યા ? ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે, મેં મારા મનને એવી રીતે કેળવેલું છે કે, જે વખતે જે ચીજનો વિચાર કરવો હોય, તે વખતે હું તેજ બાબતનો વિચાર કરી શકું છું, અને બીજી બધી વસ્તુઓને એ વખતે હું મારા મનથી દૂર કરી શકું છું. જેમકે જ્યારે રાજકીય બાબતના વિચારો કરવા હોય ત્યારે હું એજ વિચારોમાં મારા મનને રોકી શકું છું. એ વખતે બીજો કોઈપણ વિચાર મારા મનમાં ગણલ થતો નથી. તેમજ જ્યારે પ્રેમના વિચારો કરવા ત્યારે હું એવીજ એકાગ્રતાથી પ્રેમના વિચારો કરી શકું છું. એજ પ્રમાણે જ્યારે મને યુદ્ધના વિચારો કરવા હોય ત્યારે તેમાં પણ એવોજ તલ્લીન યશ શકું છું. અને જ્યારે કોઈનો વિચાર કરે ત્યારે તુરત જે અરધી મીનીટની અંદર હું બીજી શકું છું. આ બધું બનવાનું કારણ એ છે કે, મેં મારા માનસિકબળને કેળવેલું છે. એટલે મને એમ લાગે છે કે દારૂનો નિયમમાં

જેમ જુદી જુદી ચાવીઓ દાખવાથી જુદા જુદા પ્રકારના અવાજ નીકળે છે તેમજ મારાં મનમાં જુદી જુદી શક્તિઓનાં જૂઠાં જૂઠાં ખાનાં છે. એમાંથી જે વખતે જે જાતનું ખાતું ખોલવું હોય તે હું ખોલી શકું છું. અને જે ખાનાં બંધ રાખવાં હોય તે ખાનાં હું બંધ રાખી શકું છું. તેથી મને ક્ષેત્ર મળતી હતી.

એ સાંભળીને તે ડાકટરને બહુ અનુભવી લાગી. અને નેપોલિયનની એ વાત તેના માન્યમાં આવી નહિ. તેથી તે ડાકટરે નેપોલિયનને કહ્યું કે, ત્યારે આપ સાહેબ હમણાં એક મિનિટમાં બંધી શકશો? નેપોલિયને કહ્યું કે, એમાં શું મોટી વાત? ત્યો હું હમણાં જ બંધી જઈ છું. એમ કહી એજ વખતે અરધી મિનિટમાં તે ખુરસી ઉપર બંધી ગયો. ડાકટરે એ જોઈને પોતાનાથી બની દોઢે તેટલાં સાધનો વડે ખાતી કરી તેમાં નેને એમ જણાવ્યું કે, નેપોલિયન બર ઉંબમાં પડેલો હતો.

બહેનો! માનસિકબળ આટલુંબધું કામ કરી શકે અને આટલીબધી હલસુધી ખીલવી શકાય છે. એટલુંજ નહિ, પણ બહુ યોગાં સાધનો હોય છતાં પણ માનસિકબળને લીધે બહુ મોટી ક્ષેત્ર મેળવી શકાય છે. હવે તમારે તમારું માનસિકબળ વધે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ.

મહારાજા પ્રતાપસિંહનું માનસિકબળ.

ચિતોડના મહારાજા પ્રતાપસિંહ વિશે તમે ધણી વાતો સાંભળી હશે. અકબર જેવા સમર્થ બાદશાહ તેનો દુસ્મન હતો. એટલુંજ નહિ પણ પ્રતાપને નમાવવા માટે અકબરની ખાસ ઈચ્છા હતી. કારણકે જે પ્રતાપ નમે તો આખી રાજી કામ નથી ગઈ એમ કહેવાઈ જાય તેમ હતું. એ માટે પ્રતાપને નમાવવા સારું સહેનશાહ અકબરે બહુજ મોટી તૈયારીઓ કરી હતી અને પૈસાના જોરથી તથા લશ્કરના બળથી તેણે પ્રતાપને બહુ ખરાબ સ્થિતિમાં મૂકી દીધો હતો. તેમાં એક વખત તો એવો અતી ગયો હતો કે, જ્યારે મહારાજા પ્રતાપસિંહના શરીરમાં તલવર, લાલા, તીર વિગેરેના સાત જખમો થયા હતા તેનો માનીતો ઘોડો મરી ગયો હતો અને પોતાનાં બાવડી છોકરાં જંગલમાં હતાં, ત્યાં સુધી રોટલી પણ ખાવા મળતી નહોતી, તેથી હાલનાં ખીખાના રોટલા બનાવીને ખાતા હતા. અને તે રોટલા પણ જંગલી બિલાડા જેથી જાય ત્યારે ખેવાડના મહારાજા પ્રતાપસિંહનાં છોકરાંએ રોટલાના ટુકડાવિના ટળવળતાં હતાં. એક તરફથી આવી સ્થિતિ હતી અને ખીજી તરફથી અકબર બાદશાહ કહેવડાવતો હતો કે, માત્ર એમ કહો કે, હું હાથે, એટલે તમારું રાજ તમને પાછું સોંપવામાં આવશે અને તમારો માનમરતબો સારામાં સારી રીતે નજવવામાં આવશે. પણ આટલી યુક્તિઓ છતાં પણ પ્રતાપસિંહ અકબરને શરણે ગયો નહિ. હવે વિચાર કરો કે, આ વખતે પ્રતાપસિંહમાં કયું બળ હતું. બહેનો! એ વખતે તેના મનમાં માનસિકબળ હતું. પોતાના કુળની લાજ રાખવા માટે અને પોતાના દેશની આજર રાખવા માટે તેના ઝગરમાં લાગણી હતી. તેને લીધે એનામાં અજોત માનસિકબળ આવી ગયું, અને એ માનસિકબળને લીધેજ આવાં દુઃખોની વચ્ચે અકબર જેવા સમર્થ શહેનશાહની સામે ટપી શક્યો હતો.

બહેનો, માનસિકબળ એટલુંબધું કામ કરી શકે છે કે જેની કાંઈ હલ નથી માનસિકબળવાળાઓ “આખરાને ખાંડે જેવી વીલી શકે છે,” અને કાંઈપણ જાતનાં સા-

ધનો ન હોય ત્યાં પણ માનસિકબળથી અનેક જાતનાં સાધનો ખર્ચ થઇ, નષ્ટ છે. ત્યારે છતાં સાધનોએ જો કંઈપણ કામો ન કરી શકે એ તે પછાત રહી જાય છે તો એ કેટલી બધી મોટી ભૂલ કહેવાય ! આવી ભૂલ ન થાય માટે બહેનો તમારામાં રહેલાં માનસિક બળને ખાસવો માનસિકબળને ખાસવો.

મહાન ડાહ્યાનું માનસિકબળ,

બહેનો ! વિશ્વામતમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાના વખતમાં ડાહ્યાનું નામે વિશ્વામતને મોટો પ્રધાન હતો. તેનામાં અદ્ભૂત માનસિકબળ હતું એ બળને લીધેજ તે મહાન કામ કરી શકતા હતા. એને માટે એમ કહેવાય છે કે જ્યારે પાર્લામેન્ટ માસતી હોય ત્યારે ત્યાં બેઠે બેઠે તેઓ પોતાની મરજી પડે ત્યારે ત્યાં જોઈ જતા હતા, અને મરજી પડે ત્યારે જગી જીકતા હતા. મતભજ કે જ્યારે તેઓને એમ લાગે કે, આ માણસના બાળ્યમાં કંઈ ખાસ સાંભળવા જેવું નથી, બધવા આ માણસનું બાળ્ય આપણે અગાઉથી જ જાણી લીધેલું છે. તો એવે વખતે તેઓને જે દેસ મિનિટ, વીસ મિનિટ કે અરધો કલાક બાળ્ય કરવા માટે દાખમ મળેલો હોય તેટલો વખત તેઓ પોતે પોતાની ખુશીમાં બેઠે એટલે જોઈ જતા હતા અને જેટલી મિનિટે જાણવા પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરેલો હોય તેટલીજ મિનિટે પાછા જગી જીકત : હતા. આટલોજાધો તેમનો પોતાનો મન ઉપર કાબુ હતો. તેને લીધેજ તેઓ પ્રભુમતને પોતાની તરફેણમાં મેળવી શકતા હતા તથા તેને લીધેજ તેઓ પાર્લામેન્ટમાં અને પ્રધાન મંત્રીમાં સર્વોત્તમપણું જાળવી શકતા હતા.

બહેનો, માનસિકબળને લીધે માણસોમાં અનેક પ્રકારની અદ્ભૂત શુભી આવી જાય છે. માટે માનસિકબળને ખાસવવાની ખાસ જરૂર છે.

સ્ત્રીઓમાં રહેલું માનસિકબળ.

બહેનો, પુરોમાં જેમ આતુ અદ્ભૂત માનસિકબળ હોય છે તેમજ દુરવીર સ્ત્રીઓ, સતિ સ્ત્રીઓ, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ, અને પરમાર્થી સ્ત્રીઓના જીવનમાં પણ અતિશય માનસિકબળ હોય છે. એ માટે સતિમંડળ વિગેરે ધર્મ પુસ્તકોમાં તમે વાંચેલું હશે, તથા મણીએ વાતો સાંભળેલી હશે એટલે એ માટે કંઈ લખાણ કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે સતિ ધર્મને આત્મા જગી મરણ, અર્જુન પતિવ્રત જંગમણ, અને દુર્ગા માણસના સરકરમાં હથિયાર સજીને જણું, સેકડો માણસોને કાપી નાંખવા, તથા બીજા બહાર પુરોને પણ પોતાના દાખલાથી બહારથી આપવી એ શું માનસિકબળ વિના થાય છે ? એસકે, એમાં બહુજ માનસિકબળની જરૂર છે. તેમજ જે પરમાર્થી બાઈઓ હોય છે તેઓના જીવનમાં પણ બહુજ માનસિકબળ હોય છે. એ માટે મુંબધો એક દાખલો લુઓ. જાનકીબાઈ નામે એક પરમાર્થી બાઈ હાલના વખતમાં ધણીએ પરમાર્થનાં કામો કરે છે. દરરોજ પગીસપવાસ સાધુઓને જવા જવાની ટીકીટ અપાવે છે, તથા ધણીએ ગરીબોને મધે લગાડે છે અને ધણીએ જિજ્ઞાસીઓને આવાતું અપાવે છે. તથા ધણીએ ગિમાર માણસોની તજવીજ રાખે છે. એ જાનકીબાઈ પાસે શું સારાં સાધનો છે ? તે બાઈ એક ગરીબ બાઈણી છે. તેમ છતાં પોતાના માનસિકબળને લીધે તે પરમાર્થનાં ધર્મ કામો કરી શકે છે.

આપણાં પ્રમુખ સાહેબ ' જમનાબાઈ સફાઈને બેટલાં સાધનો છે તેટલાં સાધનો શું આપણી ખીજ ધણીએ શોધણીએ નથી ? બેસાક, ખીજ કેટલીક શોધણીએને એ કરતાં પણ ધણાં વધારે સારાં સાધનો છે અને તેમ છતાં પોતાનાં સાધનોના પ્રમાણમાં તેઓ કંઈપણ કરી શકતાં નથી. અને જમનાબાઈ આટલુંબધું કામ કરે ત્યારે છે. તેનું કારણ શું ? એનું કારણ જમનાબાઈમાં રહેલું માનસિકગુણ છે. માટે જો આગળ વધવું હોય, આપણી બહેનોને મદદ કરવી હોય, બાલિખની પ્રજાને સુધારવી હોય, અને આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય, તો ' માનસિકગુણ ' ગેળવડું જોઈએ.

માનસિકગુણની ખામીને લીધે સ્ત્રીઓની દશા.

૧. ધણી બાઈએ જાણે છે કે, રોવા કૂટવાની જરૂર નથી. અને રોજ રોજ મોઢું વાળવાની જરૂર નથી. કારણકે ભગવદ્ દેખાઈ જો બની ગયું હોય તે શાન્તિથી સહન કરવું જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ ધણીએ બાઈએને કેટલેક પ્રસંગે આખમાં આમ્મુ પણ આવતાં નથી છતાં પણ માત્ર રિવાજને ખાતર રોવા જવું પડે છે. એ વખતે જો જરાક મનઝુની રાખવામાં આવે અને મોઢાંક માનસિકગુણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રોવા કૂટવાના બુધ્ધિમાયી બની શકાય છે, પણ આપણી બહેનોમાં એવું બળ નથી. તેને લીધે તેઓ જાણે છે કે,—આ વાત જોરવાળખી છે, છતાં પણ તેઓ એ પ્રમાણે વસ્ત્રા કરે છે. અને તે માત્ર એટલાજ કારણસર કે, ઉગ્ર સેવા નહિં જાણે તો કેમ આપણી વાતો કરશે. મતલબ કે વાતો કરવાના કામને લીધેજ તેઓ પોતાને નથી ગમતું પણ છેડા સેવાનું કામ કરી કરે છે ! !

૨. ધણી બાઈએ એમ જાણે છે કે, આ લોકો પણ આપણી નાતનાજ છે. અને તેઓની સાથે આવડીવાને વહેવાર પણ આખી નાતને છે. છતાં પણ કંઈ નજીવા કારણસર ભુદાં ભુદાં તક પડી ગયાં છે અમર વિભાગ યદ્ય ગયા છે તેને લીધે તેઓ એક ખીજમાં કન્યા આપતા લેતા નથી, પણ હવેના વખતમાં ટુકી ટુકી નાતોને લીધે સારા વર ગેળવવાની બહુ મુશ્કેલી યદ્ય પડી છે. તેમજ ધણી નાતોમાં સારી કન્યા ગેળવવી પણ બહુ મુશ્કેલી પડે છે. તેથી ધણીએ કન્યા માણસોને એમ લાગે છે કે, આ બધા પેટા નાતના બેદ કાઢી નાખવા જોઈએ. અને વાણિયાઓ પોતાને જાણે જમતાં ખીજ વાણીઓ સાથે લગ્નનો વ્યવહાર રાખી શકે એવી છૂટ મુકવી જોઈએ. તેમજ જાણીયા જાણીયાની બંદર લગ્નની હદ વધારી રાકે તેમ કરવું જોઈએ. અને આ વાત હવે ધણી બહેનોને પણ વાજખી લાગે છે, છતાં પણ તેઓમાં માનસિકગુણ નથી, એટલે તેઓ દિ'મત રાખી શકતાં નથી તેથી પોતાની દીકરી દુ.ખી થાય તેમ છતાં પોતાની દુ'ખી નાતમાંથીજ વર શોધ્યા કરે છે ને બહુ લાચક ન હોય તેવા માણસને પણ પોતાની પુત્રી આપી દેય છે. આ બધું માનસિકગુણની ખામીને લીધે થાય છે.

૩. ધણી બહેનો એમ સમજે છે કે, ઊંડરા તથા ઊંડરીઓનાં લગ્ન મોટી ઉંમરે કરવાથી ફાયદો છે. કારણ કે ન્હાની ઉંમરમાં લગ્ન કરવાથી ઊંડરાંઓના શરીરની તથા મનની ખરાબી થાય છે. માટે એ ખરાબીમાંથી તેઓને બચાવી લેવા સાર મોટી ઉંમરે તેઓનાં લગ્ન કરવાં જોઈએ. પણ માનસિકગુણ ન હોવાને લીધે ખીજ તરફથી આપણી

બહેનોએ એમ દ્વિંકર લાગે છે કે, આપણી નાતના લોકો આપણી વાતો કરશે, ને આપણી ચેષ્ટા કરશે. તે આપણાથી કેમ ખૂબી ચકાચ ? એ કરતાં ન્દાની ઉંમરમાં લગ્ન કરી નાખવું એ સાફ. એમ સમજી તે ન્દાની ઉંમરમાં પોતાનાં છોકરાંઓનાં લગ્ન કરી નાખે છે. હવે વિચાર કરો કે, લોકોના બોલવાથી આટલુંજાણું કરી જરૂં ને પોતાનાં છોકરાં-ઓની જીવગી દુઝી કરવી એ શું વાજબી છે ? નહિજ. પણ આસોસ કે માનસિકબળની ખામીને લીધેજ બાપાં દુ.ખો ભોગવવાં પડે છે, ને પોતાના અતઃકરણની વિરૂદ્ધ વર્તવું પડે છે.

૪. ધણી બહેનો અભ્યાસના ફાયદા સમજે છે તેથી પોતાની પુત્રીઓને બજાવવા મુજબ છે, પણ જ્યાં અગીઆર બાર વર્ષની ઉંમર થાય એટલે છોકરીઓને નિશાળથી ઉછારી લેવા છે. અને તે એટલાજ કારણસર કે, આવડી બાર વરસની છોકરી નિશાળે જાય તે કાંઈ કીક કહેવાય નહિ. લોકો નાદક વાતો કરે. આવા બપને લીધે તેઓ પોતાની પુત્રીઓના અભ્યાસને રખડવા દે છે. આવે વખતે તેઓ સમજે છે કે, અમારે ઘેર અમારી દીકરીઓનું અમે જેટલું રક્ષણ કરી રાખીએ તે કરતાં સારી કન્યાશાળાઓમાં તેઓનું વધારે સારી રીતે રક્ષણ થઈ શકે છે. ખીલું એમ પણ સમજે છે કે, બહુવામાં ફાયદા છે. અને ત્રીલું એમ પણ સમજે છે કે, દજી આ છોકરીને વધારે બજાવવાની જરૂર છે. છતાં પણ જરાક માનસિકબળની ખામીને લીધે એ બધી બાબતો ઉપર પાણી ફેરવી દેવા છે. અને લોકોની વાતોના બધથી કરી જમ પોતાની છોકરીને શાળામાંથી ઉછારી લેવા છે ! ! ! હવે વિચાર કરો કે, આમ કરવું એ શું વાજબી છે ?

૫. કોઈ શાળામાં કોઈ સ્ત્રીઓની સજામાં કે ધનિતાવિગ્રામ જેવાં ખાતામાં જવાબી ફાયદો થાય છે, એમ ધણી બહેનો હવેના વખતમાં સમજે છે. છતાં પણ પોતાની પડો-સલો દીકા કરે તે દીકા ન ખમી ચકાચ તેને ખાતરજ એવાં શુભ ખાતરિના લાભ સેતાં તેઓ અટકી જાય છે તેથી યાદ રાખજો કે આ બધી જૂલો ને આ બધી ખરાબીઓ માનસિકબળની ખામીને લીધેજ થાય છે.

૬. ધણી બહેનોમાં લેખો લખવાની શક્તિ હોય છે, ધણી બહેનોમાં બાંધણું કરવાની શક્તિ હોય છે. અને ધણી બહેનોમાં કવિતા બનાવવાની શક્તિ હોય છે. પણ એ બધું બહાર પાડવાની તેઓમાં હિંમત હોતી નથી. તેથી તેઓ જતા શક્તિએ એટલામાં ને એટલામાંજ રહી જાય છે ને અધારમાં રહી જાય છે. એમ ન થાય માટે હવે આપણી બહેનોમાં માનસિકબળ વધારવાની જરૂર છે.

૭. ધણી બહેનોને બહુ સારી રીતે વાચતાં બાપડે છે. અને વાંચનનો શોખ પણ હોય છે. તથા ઘરમાં વાંચવાલાયક પુસ્તકો પણ હોય છે, છતાં પણ એ વાંચે તે ઘરની ખીજ કાઢ બાંધને ગમે નહિ અગર કાંઈ પડોશજી કહે કે, આતો ચોપડીઓજ વાંચ્યા કરે છે, ચોપડીઓ વાંચવામાં શું વળે ? આવી વાતો થાય કે દીકા થાય તેથી કરી જમને એને વાંચવાનું બંધ કરે છે. અને ચોપડીઓને ઉધર્ ખાતી કબાટમાં નાખી મુકે છે. હવે વિચાર કરો કે, ઘરમાં પુસ્તકો હોય, વાંચતાં આવડતું હોય, પોતાને વાંચવાનો શોખ હોય, પોતાનાં પ્રતિની પણ એવી ધ્રુષ્ટા હોય કે, વાંચો તો સારું તેમ જતાં માત્ર ફેજ, કાપીજી, નેટાણી, કે પોડોશજીને વાંચવું ન ગમે તેને ખાતરજ વાંચવું બંધ કરી દેવું એ શું વાજબી છે ? નહિજ. એ જરા પણ વાજબી નથી. અને તેમ જતાં માનસિકબળની ખામીને

લીધે આપણી દુનિયા બહેનેને એમ કરવું પડે છે. આવી સ્થિતિમાંથી તેઓ છુટે ને કંઈક ઉત્તમ સ્થિતિ નેઓ ભોગવી શકે એમ હું પ્રયત્નું છું.

૮. આવાપીવાની બાબતમાં પણ માનસિકબળની ખામીને લીધે ઘણી જાતની અ-
ડચણો ભોગવવી પડે છે. જેમકે, દુવેના વખતમાં એવા વિચારો ફેલાતા જાય છે કે,
બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણથી અલગાય નહિ, તેઓ ખુશીથી એક બીજાનું જમી શકે. આવા વિચારો
આગલ વધેલા માણસોમાં દાખલ થઇ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ ધણાં માણસો એ
પ્રમાણે દુવે વર્તવા લાગ્યા છે અને સમજી બાકીએ પણ એ વિચારો ગમતા જાય છે.
એટલુંજ નહિ પણ તેઓ પોતાની નજરે લુએ છે કે, પોતાનો પતિ પોતાનો બાપ, પો-
તાનો બાપ, પોતાના દીકરા તથા બીજા આસપાસના સગાઓ એવી બાબતમાં ઘટતી છુટ
સેપ છે, છતાં પણ સોઠા લાગેને ખાતર ઘણી બાકીઓ આવી બાબતમાં પોતાના પતિ
સાથે મજા સહતી નથી અને તે પોતાનું અંતઃકરણ ના પાટે છે માટે નહિ, પણ લોકો
વાતો કરે તેને ખાતરજ એવી છુટ સેતા અટકી જાય છે. આવી રીતે માનસિકબળની
ખામીને લીધે દરેક પ્રસંગોપર કંઈક કંઈક મુશ્કેલીઓ લાગ્યાજ કરે છે. માટે એવી
મુશ્કેલીઓમાંથી બચવા સારું દુવે માનસિકબળને ખીલવવાની જરૂર છે.

૯. આવીજ રીતે જલ કરવામાં, દરેક કરવામાં, અને રીતરિવાજોમાં માનસિક
બળની ખામીને લીધે ઘણી જાતની અડચણો ભોગવવી પડે છે. પણ એ બધી બાબતોનું
જો વહેનું કરવા બેસીએ તો કંઈ આરો આવે નહિ, માટે દુકામાં એજ કે, આ બધા
દાખલાઓ હિચરથી તમે સમજી શકશો કે, માનસિકબળની ખામીને લીધે અંતઃકરણની
વિરૂદ્ધ વર્તવું પડે છે અને છતાં સાધનેએ ઘણી બાબતોમાં માનસિકબળની ખામીને લીધે
વિતાકારજ હેરાન થવું પડે છે. એમ ન થાય તેને માટે માનસિકબળ વધારવાની જરૂર છે.

સાધનો છતાં પાછળ પડવાનું પાપ.

બહેનો ! આપણે ગૌહત્યા, બ્રહ્મહત્યા વિગેરે પાપોને પાપ સમજ્યા કરીએ છીએ
પણ જે જાતનાં પાપો આપણે કદિપણ કરતાજ નથી તેવા પાપોને પાપ સમજ્યા કરવાં
એમાં કંઈ મોટી વાત નથી, અને એવાં પાપોથી કંઈ કરવાનું નથી. કારણ કે જે જાતનું
પાપ આપણાં કાંઈપણ લોકો કદિ પણ કરતાજ નથી તે પાપ કંઈ આપણને નહીં શકે
નહિ. પણ જે જાતનાં પાપ આપણાથી વારવાર થઇ જાય છે, અને તેમ છતાંજને પાપ
તરીકે આપણે સમજતા નથી, તેવી બાબતોનું દુવે તો ખ્યાન રાખવું જોઇએ. કારણકે
દુવે જન્મને બદલાયો છે. એટલે નવા જન્મનાનાં નવાં પાપો આવતાં જાય છે, તેવાં
પાપોથી આપણે બચવાની ઠાસિરા કરવી જોઇએ. અને એવા કામરૂપ મુખ્ય પાપ કયું ?
એ તમે જાણો છો ? પાણીના મુંદર મહેલા ઝરાને બહેનો અટકાવી દેવો એ પાપ છે.
મુંદર મહેલા આંખમાં મુખગેર આવેલો હોય અને તેમાંથી ઉંચી જાતની મીઠી હાલસની
ફેરીઓ પાકવાની હોય, તેના મેરને વિતાકારજ નોડી નાંખવો એ પાપ છે. અને કાંઈ
કેમણે સોનાની ખાણ નીકળી પડી હોય તેને અદેખાને ખાતર દાડી દેવી એ પાપ છે,
પણ બધાં પાપો કરતાં પણ માણસોમાં રહેલી દુષ્ટતા, પરાપકાર, ચાન્તિ, ક્રોધ વિગેરે
મહાન શક્તિએને દાખી દેવી અગર તેને ખીલતી અટકાવી દેવી એ વધારે મોટું પાપ
છે. અને અફસોસ કે પોતાના મનની નજાબતને લીધે તથા માનસિકબળની ખામીને લીધે

આપણી કરોડો બહેનો પોતાની અંદર રહેલી આત્મિક શક્તિઓને દાખી નાખવાનું મહાન પાપ કરે છે. માટે એ મહાન પાપમાંથી આપણી બહેનોને છેડાવવાના આપણે ઉપાયો કરવા જોઈએ. અને એમ કરવું એજ સાચી સેવા છે. માટે આત્મિક શક્તિઓને દાખી દેવાના મહાન પાપમાંથી આપણી બહેનોને બચાવવા સારૂ આપણે આપણી બહેનોમાં માનસિકબળ વધે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ તથા તેઓમાંથી માનસિકબળ ઓછું કેમ થઈ ગયું છે તેના કારણો જાણવા જોઈએ.

માનસિકબળની ખામી.

બહેનો, સ્ત્રીઓમાં માનસિકબળની ખતુજ જરૂર છે, એ વાતની તો સદુને ખાતરી થઈ ગઈ છે. એમાં હવે કશું શંકા જોવું નથી. હવે જે મુદ્દાની વાત છે તે એ કે, સ્ત્રીઓની અંદરથી માનસિકબળ કેમ ધરી ગયું? તેના કારણો આપણે જાણવા જોઈએ. કારણકે સ્ત્રીસુધી રોગનું ખૂબ પકડાય નહિ ત્યાંસુધી રોગ મટી શકે નહિ. તેમજ માનસિકબળ ધટવાનાં કારણો સમજાય નહિ ત્યાંસુધી માનસિકબળને ખીસવવાના સાચા ઉપાયો મળી શકે નહિ. માટે સ્ત્રીઓમાંથી માનસિકબળ કેમ ધટ્યું તેનાં કારણો આપણે જાણવા જોઈએ. કારણકે, આપણે જાણીએ છીએ કે, આપણા દેશની પ્રત્યેક ક્ષણની સ્ત્રીઓમાં માનસિકબળ હતું. અને એ પછીના કેટલાક જમાનાઓમાં પણ આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં માનસિકબળ હતું. માત્ર હાલના વખતમાંજ એ બળ અતિશય ધરી ગયું છે. માટે એ બળ ધરી જવાનાં કારણો આપણે જાણવા જોઈએ. એ સંબંધી વિચાર કરતાં મને એમ જણાયું છે કે.

૧. અસહનતા વખતમાં સ્ત્રીઓની અંદર શુદ્ધબળ ખીસવવાનાં સાધનો નહોતાં. કારણ કે, તે વખતે દેશમાં અંધારુધી ચાલતી હતી એટલે સ્ત્રીઓને શિશુ આપવા માટે કાન્યાશ્રમો જેવાં અભ્યાસ કરવાનાં જાહેર સાર્વજનિક ખાતાઓ નહોતાં.

૨. કહિ કોઈ સ્ત્રીઓએ પોતાના ઘરમાં થોડો બહો અભ્યાસ કર્યો હોય તોપણ તેઓને નવા વિચારો મળતા નહોતા. પણ માત્ર ગીતા, ભાગવત, રામાયણ, તથા થોડાકે રતોત્ર એટલુંજ વાંચવા મળતું હતું. દેશ પરદેશના નવા નવા વિચારોનાં પુસ્તકો હાલના વખતમાં મળે છે તેમાં કોઈ એ વખતે મળી શકતાં નહિ. તેથી એ વખતની સ્ત્રીઓની અંદર સ્વતંત્રતાના નવા વિચારો આવી શકતા નહિ. એટલે તેઓનું માનસિકબળ ખીસી શકતું નહોતું.

૩. એ વખતમાં કહિ કોઈ શુદ્ધિચાળી સ્ત્રી હોય તોપણ લોકો તેને બહાર પડવા દેતા નહિ. પણ જેમ બને તેમ સ્ત્રીઓને ઘરમાં ને ઘરમાંજ ગોંધી રાખતા હતા, અને તે કોઈ સ્ત્રી બહાર પડવા માટે જરાક પણ માયું બેસે તો તેને કચરી નાખતા હતા. એટલે સ્ત્રીઓનું માનસિકબળ દબાયેલું રહેતું હતું. અને પછે ટેકાણે તો તે બળ મટતું જતું હતું. પણ હાલના વખતમાં એ બધા સંજોગો બદલાઈ ગયા છે. એટલે હવે એ બળ પાછું વધી શકે તેમ છે.

૪. સ્ત્રીઓની અંદર દેખાડેખી કરવાનો સ્વભાવ છે, અને ખાસ કરીને પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના વિચારોની પાછળ પાછળ તેઓ દોરાય છે. એટલે તેઓનું શબ્દ ને તેઓના યુર તથા તેઓના સત્સચ, પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓમાં આવી જાય છે. અને મધ્યકાળની અંધારુધીના વખતની સ્ત્રીઓમાં કોઈ માનસિકબળ નહોતું કે જે

જ્ઞાન નહોતું. પણ એ વખતમાં તો ઘણી જાતના નબળા વિચારો સ્ત્રીઓના મનમાં દાખલ થઈ ગયા હતા. એટલે તેઓને પગલે ચાલવાથી એવા નબળા વિચારોનો વારસો ચાલ્યો આવે છે. તેથી સ્ત્રીઓનું માનસિકબળ ખીલી શકતું નથી.

૫. સ્ત્રીઓની અંદર એક જાતનું કુદરતી ખીકણપણું રહેલું છે. એટલુંજ નહિ પણ એ ખીકણપણુંને વધારે તેવા સંબંધો અસહના વખતમાં પણ બધા વધારે હતા. એટલે એવાં ખીકણપણુંને લીધે જાહેર હિંમતથી સ્ત્રીઓ બહાર પડી શકતી નહિ, તેથી તેઓનું માનસિકબળ ખીલી શકતું નહિ.

૬. સ્ત્રીઓમાં ટીકા ખમી લેવાની શક્તિ જલ્દી ઓછી છે. પોતાની વાતો યાચ એ તેઓથી ખમી શકતું નથી. અને જ્યારે કોઈપણ બહાદુરનું કામ કરવું હોય અથવા લોકોથી જરાક આગળ વધી જઈને કામ કરવું હોય ત્યારે એવે પ્રસંગે ટીકા ઘવાવિના રહે નહિ. પણ એવી ટીકા સહન કરવાનું બળ ઘણી સ્ત્રીઓમાં નથી, તેને લીધે તેઓમાં માનસિક બળ ખીલી શકતું નથી.

૭. બધી સ્ત્રીઓની અંદર કોઈને કોઈ જાતનું વહેમપણું રહેલું હોય છે. કોઈને ધર્મ સંબંધી વહેમો હોય છે. કોઈને બુદ્ધિઓ સંબંધી વહેમો હોય છે, કોઈને વિદ્યા સંબંધી વહેમો હોય છે, કોઈને પોતાની રીતરિવાજોમાં કોઈ વહેમો હોય છે, કોઈને કપડાં પહેરવામાં તથા કોઈ વસ્તુઓ વાપરવામાં વહેમ હોય છે. અને કોઈને પોતાની તંદુરસ્તી સંબંધી કોઈ વહેમ હોય છે. અને અજાનવશમાં આવા વહેમો હોય તેમાં કોઈ નવાજ નથી. એટલે વહેમોને લીધે પણ માનસિકબળ ખીલી શકતું નથી.

૮. ધર્મ સંબંધી સ્ત્રીઓની અંદર જલ્દી સાંકડા વિચારો હોય છે, અને ઘણી બાબતોમાંથી તો સાવ પોલાણેપોલાણ ચલાવી રાખે છે, તેને લીધે પણ માનસિકબળ ખીલી શકતું નથી.

૯. સ્ત્રીઓની સ્થિતિ પરાધીન છે. તેઓને ખીજાઓના આધારે રહેવું પડે છે, અને ખીજાઓ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર સ્ત્રીઓને જેમ જાતે તેમ દાખમાં ને દાખમાં રાખે છે. તેને લીધે તેઓનું માનસિકબળ ખીલી શકતું નથી.

૧૦. સ્ત્રીઓને બહાર પડવા માટે અને આગળ વધવા માટે અસહના વખતમાં કાપલાની મદદ મળી શકતી નહોતી, તેથી સ્ત્રીઓનું માનસિકબળ ખીલી શકતું નહોતું, પણ હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓને ઘણી બાબતમાં કાપલાની મદદ મળી શકે એમ છે, એટલે સ્ત્રીઓનું માનસિકબળ ખીલી શકે એમ છે.

૧૧. સ્ત્રીઓની અંદર ખોટી નાલુકામ આત્મી ગચેલી છે. અને તંદુરસ્તીના નિયમો જાણે નહિ કે યાજે નહિ તેને લીધે તેઓનાં શરીરમાં ઘણી જાતના રોગો ધુસી ગયેલા છે. તેથી તેઓનાં શરીર નબળાં થઈ ગયેલાં છે. એટલે શરીરની શક્તિ ઓછી થવાથી પણ માનસિકબળ ઘટી ગયું છે.

૧૨. સામાન્ય રિવાજોને લીધે તથા જનજાનના રિવાજોને લીધે પણ સ્ત્રીઓનું માનસિકબળ ઘટી ગયું છે. કારણકે સામાન્ય જીવન રહેવાને લીધે પોતાનું હાથપણ જનતાવવાની તેઓને તક મળતી નથી. તેથી તેઓનું હાથપણ ઘણું જલ્દી ગાય છે, અને

પછી એણું ઘટ જાય છે. માટે ઈચ્છામાં માનસિકબળ વધારવા સારૂ ખોટી સાજના રિવાજો બંધ કરવા જોઈએ. કારણ કે જ્ઞેનો ! યાદ રાખજો કે, સાજનો રિવાજ કાંઈ પ્રાચીન કાળનો નથી. પ્રાચીન કાળમાં તો આપણા દેશની ઈચ્છા ખૂલ્લે મોઢે રહેતી હતી. તેનો પુરાવો હજી પણ દક્ષિણ ઈચ્છા ખુલ્લે મોઢે ને ખુલ્લે માથે રહે છે તે છે, પણ વચસા કાળમાં મુસલમાન રાજાઓના વખતમાં તેમના કેટલાક હલકી વૃત્તિવાળા સુબાઓ ઈચ્છાની ઉપર જીસમ ચુસ્તતા, તેને લીધે સાજનો રિવાજ દાખલ થયેલો છે. પણ હાલના વખતમાં એવું કાંઈ નથી. એટલે ઈચ્છામાં માનસિકબળ વધારવા સારૂ સાજના રિવાજો એણા થવાની જરૂર છે.

૧૩. અસહનતા વખતમાં આપણા દેશની ઈચ્છાને ખીણ દુનિયાં નેવાનાં સાધનો નહોતાં, તેને લીધે તેઓનું માનસિકબળ વધી શકતું નહિ. પણ હાલના વખતમાં તો આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, જાપાનની ઈચ્છા કેવું ઉદ્યોગી જીવન ગાળે છે, અમેરિકન ઈચ્છા કેમ નવિન વિચારોને જલદીથી પકડી લે છે, અને યુરોપની ઈચ્છા પેનાની પ્રજામાં કેમ નવું જીવન રેડે છે, એ આપણે જાણી શકીએ છીએ. અને એ બધું નેવાથી તથા સાંભળવાથી માનસિકબળ વધતું જાય છે.

૧૪. અચાઉસ વખતમાં આપણા દેશની ઈચ્છાને હિંમત આપીને બદ્દાર પાસનાર કાંઈ માણસો નહોતા. પણ આજે તો ઘણા બાઇઓ એમ કહે છે કે અમારી જ્ઞેનો આગળ વધે તો સાફ, ઘણા પતિ એમ કહે છે કે અમારી પત્નિ આગળ વધે તો સાફ અને ઘણાં માથાપો એમ કહે છે કે, અમારી દીકરીઓ આગળ વધે ને સુખી થાય તો સાફ. એટલે હવેના વખતમાં ઈચ્છાને આગળ વધારવા માટે અને તેનું માનસિકબળ ખીસવવા માટે ઘણા લોકોની મદદ મળી શકે તેમ છે. જ્ઞેનો તમને રસ્તો બતાવનારા બંધુઓ છે એટલું જ નહિ, પણ જો તમારામાં જરાક જોર હોય તો તમેને જીંમણી લે તેવા પરમાર્થિક સજ્જનો પણ હાલના વખતમાં ઘણાંએ તૈયાર છે. અને તમારાં ન્દાનાં કામેને મોટાં કરીને બતાવે તથા તમારાં સાદાં કામેને પણ જલ્દી સારા રૂપમાં બતાવે તેવાં બંધુઓ અત્યારે તૈયાર છે. એટલે તમને આગળ વધવા માટે અને તમારું માનસિક બળ ખીસવવા માટે તમારી પાસે જલ્દી મોટું મેદાન છે.

જ્ઞેનો ! આવાં આવાં ઘણાં કારણોને લીધે તમારામાં માનસિકબળ ખીસી શકે તેમ છે. કારણકે, આ બધી વાતો ઉપરથી હવે તમે સમજી શક્યાં હશે કે, દેશકાલ બદલાયો છે અને સંજોગો બદલાયા છે. એટલે હવે તમારામાં બહુજ સહેલાઈથી માનસિકબળ વધી શકે તેમ છે. અને હવે તો એ બળને વધારીને જેમ બને તેમ લોકોપયોગી દેશ સેવાનાં કામે કરવાનું જોઈએ. કારણકે હવે જમાનો એવો આવતો જાય છે કે, એકબીજાને મદદ કર્યા વિના આગળ વધી શકાશે નહિ અને એક બીજાને મદદ કર્યા વિના જીંદગી ટકાવી શકાશે નહિ. આ વાત યુરોપના લોકો જરોબર રીતે સમજે છે, તેથી ત્યાં ઈચ્છા તથા પુરૂષો એકબીજાને મદદ કરવા માટે અતિશય મહેનત કરે છે. અને જીવરની લાગણીથી પરમાર્થનાં કામે કરે છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓ જીવનવરો પાસે પણ એવાં કામે કરાવે છે. જેમકે—

પૂરોપના પરમાર્થિ કુતરાઓ.

પૂરોપના ઢેઠાક દેશોમાં બહુ જરૂર પડે છે, બહુ ધુમસ પડે છે, અને ઓચિંતો વરસાદ વરસે છે, તથા કરા પડવા માટે છે. એવા તોફાનમાં જે માણસ સપડાઈ જાય તેઓના બહુ જુરા હાલ થાય છે. કારણકે ધુમસને લીધે રસ્તા દેખાતો નથી, અને જરૂર પડવાને લીધે ચરદી લાગી જાય છે, તથા વરસાદને લીધે કપડાં ભીંજાય જાય છે તેથી તેઓ જ્યાં હોય ત્યાંજ પડ્યા રહે છે. આવી સ્થિતિમાં જંગલમાં રહી ગયેલાં માણસોને ગામના લોકો પણ મદદ કરી શકતાં નથી કારણકે એવાં તોફાનમાં કોઈ પણ માણસો જંગલમાં જઈ શકતાં નથી. પણ આવે વખતે જંગલમાં તોફાનમાં સપડાઈ ગયેલા લોકોને મદદ કરવા સારું ઢેઠાક મદદમાં પરમાર્થિક સાધુઓએ કુતરાઓ પાલેલા હોય છે. અને તે કુતરાઓને એવાં માણસોની મદદ કરવાનું શીખવેલું હોય છે. એ કુતરાઓનાં ગળાં ઉપર દારૂની થીંસી તથા પાંદે બિરુદટ બાંધે છે, ને તે કુતરાને જંગલમાં છુટા મૂકે છે. એટલે જે ઢેઠાએ માણસની ગંધ આવે ત્યાં કુતરાઓ પહોંચી જાય છે. અને એટલે ઘણેલા માણસને પોતાનું માર્ગ લગાડી લગાડીને તથા પોતાનાં નખેરીયાં ખુંચવી ખુંચવીને જગાડે છે. એટલે પેલો માણસ તેના ગળામાં બાંધેલી થીંસીમાંથી દારૂ પીએ છે, તેથી તેના ચરીરમાં મરણી આવી જાય છે. તે પછી તે જુઓ માણસ આવતું ખાય છે અને કુતરાની સાથે સાથે ચાલી ગામમાં પહોંચે છે. અને જે કોઈ માણસ વધારે એટલે ઘણે હોય અને કુતરાની મદદથી ન ઉઠી શકે કે ન આવી શકે તેમ હોય તો એ કુતરાઓ પોતાના શોળે જમીને ખજાર કરે છે કે, અમુક ઢેઠાએ માણસ પડેલો છે. એટલે તે સાધુઓ કુતરાની સાથે સાથે જાય છે, અને તે તોફાનમાં સપડાઈ ગયેલા માણસને મદદ કરે છે.

બહેનો ! આવી રીતે આજના વખતમાં તો કુતરાઓ પાસે થઈ પરમાર્થનાં કામો કરાવવામાં આવે છે, ત્યારે આપણે ઉત્તમ મનુષ્ય થઈને, રૂઝ ધર્મેવાળા થઈને, અને ઓખી સમજણવાળા થઈને, આવા અનુકૂળતાવાળા જમાનામાં પણ જે કોઈ સારાં કામો ન કરી શકીએ અને આપણા માનસિકજનને ન ખીલવી શકીએ, તો એ ઢેઠાનીવધી મેટ્ટી, બહુ, શ્રેણી, ૧ એવી ખરાબીમાં ન જાય રહેવાય માટે નમારણાં, કુતરાની રીતેજ રહેલાં માનસિકજનને ખીલવે, માનસિકજન ખીલવો.—

માનસિકજન મેળવવાના ઉપાયો.

બહેનો ! ઓચિંતી અંદરથી માનસિકજન કેમ ગયું છે તે વાત જરાજર રીતે જાણી. હવે એ જળ પાણું કેમ મેળવાય તેના ઉપાયો આપણે જાણવા જોઈએ. એ ઉપાયો માટે અનુભવી વિદ્વાનો એમ કહે છે કે, માનસિકજન મેળવવા માટે પ્રથમ વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ—કારણ કે વિદ્યાભ્યાસથી અજ્ઞાન નાશ પામે છે. અને અજ્ઞાન નાશ પામે એટલે ઢેઠાક જાતનું જળ તો એની મેળે મેળે આવી જાય છે. માટે માનસિકજન વધારવાનો પ્રથમ ઉપાય એ છે કે, કેળવણી વધારવી. કેળવણીથી માનસિકજન વધી શકે છે એ વાત સાચી પણ માત્ર સ્કૂલમાં જાણપણીમાં થોડાં વરસ લાગીએ એથી કોઈ ખરી કેળવણી મળી જાય નહિ. પણ સ્કૂલમાં જે કેળવણી મળી હોય તે તો માત્ર ખીજરૂંપે હોય છે. એ ખીજરૂંપી ઝાડ બનાવવા માટે વાંચન જોઈએ, તે સારું સ્કૂલ છોડ્યા પછી ઘર આગળ

હોએમાં સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. કારણકે માણસોની હૃદયી સુધારવામાં પુસ્તકો પણ બહુ મદદ કરી શકે છે. અને સારાં પુસ્તકોની મદદથી પણ ધણીએ માનસિકબળ વધી શકે છે. બહેનો ! વાંચવું એટલુંજ કાંઈ બળ નથી પણ જે વાંચેલું હોય તેનો વિચાર કરવો જોઈએ, અને તેને પચાવવું જોઈએ. તથા તેને જીવ-રમાં ઉતારવું જોઈએ. ત્યારેજ વાંચનની સાચકતા થાય છે. પણ એ બધું કરવા માટે જે વાંચેલું હોય તે ઉપર ફરી ફરીથી વિચાર કરવો જોઈએ. અને એમાંથી આપણી રિયનિને બંધ નેસવું શું છે ? તથા હાવના વખતમાં એ સંબંધીમાં આપણે શું શું કરી શકીએ તેમ જાણીએ । તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. આવી રીતે શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરવાથી માનસિકબળ વધી શકે છે. માનસિકબળ વધારવા માટે તથા જે અભ્યાસ કરેલો હોય, જે વાંચેલો હોય, અને જે વિચારેલું હોય તે બધું વાળી છે કે કેમ ? અથવા એમાં કંઈ વસ્તુ નબળી છે ? અને કંઈ વસ્તુ ખરેખરી કરવા લાયક છે ? તે સમજવા માટે સત્સંગ કરવો જોઈએ. કારણકે, સત્સંગથી જુદા જુદા મહાત્માઓના તથા વિદ્વાનોના અને પરમાર્થી સમજીનોના અનુભવનો લાભ મળી શકે છે, એથી આપણી બૂંધો સુધરે છે, અને આપણામાં નવું માનસિકબળ આવતું જાય છે. માટે માનસિકબળને ખીલવવા સાથે સત્સંગની જરૂર છે. બહેનો, સત્સંગ ક્યાં પછી જે વધારે અગત્યની વાત છે તે એ કે, સત્સંગમાંથી જે વાત સિદ્ધ થયેલી હોય, તે વાત અમલમાં મૂકવાની જ્યારે તક મળે ત્યારે એ તકનો તુરતજ લાભ લેવો જોઈએ. કારણકે યાદ રાખજો કે, તક કાંઈ વારંવાર મળતી નથી-અને એને જો દાય-માંથી જતી રહેવા દઇએ તો કાંઈ કામ થઈ શકતું નથી. માટે તક આવે કે તુરતજ તેને પકડી લેવી જોઈએ. એ માટે વિદ્વાનો એમ કહે છે કે, તકના આગવા લાગમાં વાળનો ગુચ્છો છે. એ આગતને જો પકડી લીધો હોય તો તુરતજ તે પકડાઈ જાય છે. પણ જો એને જગત પણ જવા દઇએ તો તેના પાછલા ભાગમાં તાલ છે, એટલે તેને પકડી શકતી નથી. માટે તક આવે કે તુરતજ તેને પકડવી જોઈએ તોજ કામ થઈ શકે છે. અને જોને એવી રીતે તકનો લાભ લેતાં ન આવડે અને દાય આવેલી તક ખોઈ નાખે તે માણસ પાછળ રહી જાય છે. માટે માનસિકબળ મેળવવા સાથે જે સારી તકો આવી મળે તેના તુરતજ લાભ લઈ લેવો જોઈએ. તકનો લાભ લેવા માટે ગીતામાં કહ્યું છે તેમ જીવનો ગુરૂ જીવને બનાવેલો. એટલે કે આત્માજ આત્માનો મિત્ર છે, અને આત્માજ આત્માનોજ શત્રુ છે. એમ સમજી આત્માવડે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો. નૃમતલબ કે મારા જળથીજ આગળ વધવાનું છે. અને હું જો પાછળ રહી જાઉં તો હલકી નમાલી હૃદયી ગાળું તો તેનાં પરિણામો મારેજ ભોગવવાનાં છે. એમાં બીજા કોઈને કાંઈ લેવા દેવા નથી. માટે મારે મારી હૃદયીને સુધારવી જોઈએ, અને મારી હૃદયી સુધારવા સાથે મારે માનસિકબળ મેળવવું જોઈએ. આવી રીતે પોતાના જીવનો ગુરૂ પોતાના જીવને બનાવવાથી માનસિકબળ મેળવી શકાય છે. જીવનો ગુરૂ જીવને બનાવીને પછી એવો વિચાર કરવો કે મારી હૃદયીનો હેતુ શું છે ? હું આ જગતમાં શામાટે આવેલ છું, શું મારા ખાતું, પીવું, લગ્નમાં ધરેલાં પહેરવાં, સગાં વહાલાંમાં ફરવું, નાતોમાં જમવું, અને પછી વખત આવે મરી જવું તેને માટેજ મારો અવતાર છે ? નહિ, નહિ. એટલાજ માટે કાંઈ હૃદયી હોય નહિ. પણ હૃદયીની ખીસાલ તો કાંઈક જૂઠીજ છે. હૃદયીમાં જે અમૃત છે તે તો કાંઈક જૂઠુંજ છે. અને તે એ કે, આ સંસારમાં સ્વર્ગે ભોગવવા માટે અમેનો આ હૃદયી આપવામાં આવી છે,

એટલુંજ નહિ પણ અનંતકાળના મોક્ષમાના દરિની દલુરમાં સુખો ભોગવી શકીએ તેને ખાતર અમેને આ છંદગી આપવામાં આવી છે. કારણકે છંદગી એ ઉત્તમમ ઉત્તમ વસ્તુ છે. કોઈ બાદશાહ કદિ પોતાનું રાજ્ય આપી દે, તોપણ એક લાખ ૫૦ કોઈ તેને આપુધ્ધ આપી શકે તેમ નથી. આવી અમૂલ્ય છંદગી અમેએ મેળવી છે- માટે તેનો આરામાં સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતે છંદગીના હેતુ સમજવાય માનસિકબળ વધી શકે છે-માટે બહેનો, છંદગીના હેતુએ સમજો. છંદગીના હેતુએ સમજ્યા પછી સવાલ એ છે કે, શું એ બધું કરવાનું બળ આપણમાં છે? એન જવાબમાં મહાત્માએ તમા શાસ્ત્રો કહે છે કે-હા, તમારા આત્મામાં એવું બળ છે, કારણ કે જીવના તે પરમાત્માનો અંશ છે. એટલે તેમા પરમાત્માની બધી શક્તિઓ રહેલી છે અને તેને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પૂરેપૂરી મદદ છે, એટલુંજ નહિ પણ જો તે પોતાનું અંદર રહેલો મહિનતાનો લાજ કાઢી નાખે, ને આત્મરૂપે રહેતા આવડે તો તે પોતેજ બ્રહ્મરૂપ છે. એ-માટે આપણું પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં એમ કહ્યું છે કે-જીવમાંથી શિવ થા શકે છે; અને નરમાંથી નારાયણ થાય છે. એ માટે નર નારાયણના મંદીરમાં નરની તુમ નારાયણની બે પ્રતિએ સાથે રાખીને આપણનેએમ સમજાવે છે કે, તમે પણ નારાયણ જોવાજ છે, અને જો ધારો તો તે રૂપ બની શકો તેમ છો. બહેનો! આટલુંબધું આપણ આત્મામાં બળ છે. અને અનંત બ્રહ્માંડના નાથના બળની તો વાતજ શું કરવી? જેણે અ પૃથ્વી બનાવી, જેણે ચંદ્ર સુરજ બનાવ્યા, જેણે આકાશ બનાવ્યું, અને જેણે આ બાં બ્રહ્માંડ બનાવ્યું તેના બળની તો વાતજ શું? અને એવા સમર્થમાં સમર્થ પરમાત્માન આપણને સીધી રીતે મદદ મળી શકે તેમ છે. જો સીધી રીતે કામ કરતાં આવડે તો એની મદદ તો દરેક ઠેકાણે ને દરેક પળે તૈયારજ છે એટલે માનસિકબળ મેળવું કે કાંઈ મ્હોટી વાત નથી. આ બધી વસ્તુઓ જો બરાબર રીતે ખ્યાલમાં આવી જાય અને છંદગીના હેતુ, આત્માનું બળ, તમા પરમાત્માનું બળ, એ બધી બાબતો જો બરાબર રીતે સમજાઈ જાય તો આપણે ધારી શકીએ નહિ, કે કંઈપણ બધું શકીએ નહિ. એટલુંબધું માનસિકબળ, તે આત્મિકબળ મેળવી શકાય છે-માટે બહાલી બહેનો! એ આત્મિકબળ મેળવો એને તમારાથી બની શકતી કોઈ પણ લાઇનમાં કાંઈક પણ ક્ષેત્ર કાઢો કરો, એજ મારી વિનતી છે. અને એવું બળ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તમેને આપે એમ મારી પ્રાર્થના છે. કારણકે જ્યાં ક્ષીઓમાં માનસિકબળ આવશે ત્યારેજ દેહન આબાહી થશે, ત્યારેજ સુધરેલી પ્રજાઓની સામે ટકી શકાશે, અને ત્યારેજ અવિધ્યન પ્રજાનું લાલું થશે-માટે બહેનો! તમે માનસિકબળ મેળવો, માનસિકબળ મેળવો. જો તમા રામા કાંઈ પણ નહું બળ આવશે તો હું મારી મહેનત સદૃશ યથેચી સમજીશ, પ્રભુ તમે! તેનું બળ આપો. ઓ શાંતિ- શાંતિ- શાંતિ.

જ્ઞાનનો અંકાર:

કહો ત્યારે શું ધનદોલતનું અનિશ્ચીત અને માયાવી સુખ મેળવવાની ક્ષેત્ર રાખી તે પાછળ શેકાઈ રહીને, તેને ખાતર ગ્રંથ સમાજમાંથી મળતા નિત્યના સંજાર્થ જ્ઞાનને અને સતત આનંદને મારે ગુમાવી દેવાં? ના, એમ બનશે નહીં; ધનદોલતને મોટો દગ એકઠો કરવાની કાળજી તમારે રાખવી હોય તો બાકે રાખો; પણ હું તો મ્હો જ્ઞાનનો અંકાર વધારવાનીજ ક્ષમ્જા અને કાળજી રાખીશ.

—છંદગીનો ઉપયોગ/માંથી લાવાયું.

કર્મક્ષેત્ર: ચારિત્ર્ય અને ઉદ્યોગ.

શ્રીયુત્ ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે સી. આઈ. ઈ.

૧

લેખક: રા. રા. મોહનલાલ કરમચંદ ગાધી.

(શ્રીયુત્ ગોખલેના જીવનની આ દૃષ્ટી નોખ એમની દૃષ્ટાંતીમાં લખવામાં આવી હતી.)

“ પ્રમાણમાં નાની જન્મના હોવા છતાં મી. ગોખલે દરેક વર્ગના હિંદીઓમાં મોં-
ન્ય થઈ પડ્યા છે; એટલું જ નહિ પણ એટલેઈકથી તેમની પ્રત્યે માનની નજરે
જુએ છે. તેમની આદર્શી કાર્તિ, જ્ઞાપારણ સદ્યુક્ત અને અગ્રણ્ય દેશસેવાનું પરિણામ
છે. તેમનાં જીવન ચરિત્ર કેટલીક જગ્યાએ લખાયાં છે, છતાં આ રચને તેમની કારકીર્દીના
કુંક હોવાલ આપવો યોગ્ય ગણાયો.

“ તેમનો જન્મ એક ગરીબ મરાઠા બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં સને ૧૮૬૬ માં કોલ્હાપુર
ગામે થયો હતો. ત્યાંની જ કોલેજમાં ભણીગણીને તેઓએ એક. એ. ની પરિક્ષા પાસ
કરી. ત્યાર પછી મુંબઈની એલફીન્સ્ટન કોલેજમાં ગયા અને ત્યાં ૧૮૮૪ માં બી. એ.
ની પરિક્ષા પાસ કરી.

“ આટલું ભણી રહ્યા પછી કેટલેક ધંધામાં પડવાનો તેમને વિચાર કરવો પડ્યો,
અને શિક્ષકનો જ ધંધો તેમણે પસંદ કર્યો. તે સમયમાં કેટલેક એજ્યુકેશન સોસાયટી
સારું કામ કરી રહી હતી. મી. ગોખલે તે મંડળમાં સામેલ થયા. આ મંડળે પુનામાં
તેના હાથ નીચે ચાલતી ફરગુસન કોલેજમાં રૂ. ૭૦ ને પગારે તેમને અર્થ શાસ્ત્રી અને
ઇતિહાસ શાસ્ત્રી નીમ્યા. અહીં ૨૦ વર્ષ સુધી ફેજવણી આપવાનું કામ કરવા મી. ગોખ-
લેએ સોજન લીધા. આ પ્રતિષ્ઠા તેઓએ પાળી, આવા અવાસના માણસોજ જ્યારે ફેજ-
વણીને કાળે પોતાની છાંદગી સમર્પણ કરે છે ત્યારે જ ફેજવણી ફજદારતા નીવડે છે. અને
અને છોકરાઓનાં સદ્વર્તન ત્યારે જ થાય છે. મી. ગોખલેએ ફરગુસન કોલેજમાં વીસ
વર્ષ ગાળ્યાં તે દરમિયાન સલામતીમાં જામદારના તેમનાં દક્ષિણ બહુ થયા નહિં દર્તા, છતાં
ધણીએ જીવાનોએ પોતાના પનને વિકાસવાનું તથા વર્તનને દ્વંદ્વવવાનું અગત્યનું પોષણ
તેમની પાસેથી તેજ વર્ષોમાં મેળવ્યું હતું

“ મી. ગોખલે ફરગુસન કોલેજમાં હતા તે દરમિયાન ફેજવણીના કામ સિવાય
બીજા કામમાં પણ ખ્યાન આપી રહ્યા હતા કોલેજમાં તેઓ દાખલ થયા તે બરસામાં
મરહુમ મી. મહાદેવ ગોખલે રાનડેના સમાગમમાં આવ્યા હતા કે જેમનાવડેજ મુખ્યત્વે
કરીને તેમનું ચારિત્ર વર્ણન કર્યું ન્યા. રાનડેના પ્રતિષ્ઠા હાથ તળે બાર વર્ષ કે તેથી વધુ
વખત સુધી તેમણે અર્થ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પરિણામે હિંદુસ્તાનમાં આજે
આર્થિક સવાલો વિષે જેનું સર્વો આધારસ્થ ગણાય એવા થોડાક માહેતા મી. ગોખલે
એક છે. મી. ગોખલે મરહુમ મી. રાનડે તરફ બહુ પુન્યભાવ ધરાવે છે. અને તેમને
પોતાના સુર તરીકે માને છે. ૧૮૮૭ માં મી. રાનડેની કન્જીયી પુના સાંવર્ગનીક સભા
માં પ્રગટ થતાં ‘ ક્ષારટલ જનરલ ’ નું અધિષ્ઠાન તેમણે સ્વીકાર્યું. તે પછી તે

તેજ તેઓ ડેક્કન સભાના ઝોનરરી સેક્રટરી નીમાયા. પુનાના એએ મરાઠી અઠવાડી પત્ર ' સુધારક ' ના પશુ તેઓ અધિપતિ હતા. મુખ્યમંત્રી પ્રાવીન્શીયલ કોન્ફરન્સના તેએ ૪ વર્ષ સુધી સેક્રટરી હતા. ૧૮૯૫ માં પુનામાં કેમ્પ્રિસ ભારતી દતી તેના પશુ તેએ સેક્રટરી નીમાયા હતા. બહેર કામમાં તેમની સમજણ અને ઉત્કંઠા એટલાં તો પ્રખ્યાતીને પામેલાં કે તેમને ' કમળુના ઉલ્લ યતા તારા 'ની ઉપમા આપવામાં આવતી. આ તેમની કારકીર્દીને લીધે હિંદુસ્તાનના ખર્ચ વિષે વિલાયતમાં વેલ્ખી કમીશન બેઠું હ તેની સમક્ષ જુબાની આપવા મુખ્યમંત્રી પ્રખ્યે મી. વામ્જાની સાથે તેમને પશુ સુટ યાદવા હતા. ત્યાં તેમણે કીમતી જુબાની આપી હતી.

" ઉચ્ચાંમાં તેઓ રહ્યા તે દરમીયાન હિંદુસ્તાનના મામલા સળધી તેમણે કેટલાં ભાષણો આપ્યાં હતાં. ખેમના સળધમાં મુખ્ય સરકારે જે કારોબાર ચલાવ્યો હતો તથ તેમાં કામે રોકેલા સોલજરોએ જે કમકમાટ ઉપભવે એવાં કામો કર્યા હતા તેની સળ ટીકા છપાવી તેમણે ત્યાં બહાર પાડી હતી. તે પછી કેટલીક સુદત બાદ તેઓ મુખ્યમંત્રી ધારા સભાના સભાસદ ચુંટાયા. ૧૯૦૨ માં ફરબુસન કોલેજમાંથી ર. ૨૫ તું પેનશન લઈ તેઓ ફારગત થયા તેજ અરસામાં વડી ધારાસભામાં મુખ્યમંત્રી પ્રતિનિધી સ પ્રીશજશાહ મહેતાની નાદુરસ્તીને લીધે તેમની જગ્યાએ મી. ગોખલેને ચુંટવામાં આવ્યા આ કામ તેમણે એવી તો સરસ રીતે બજાવ્યું કે ત્યારથી તે જગ્યા માટે તેઓ બાજ સુધી ફરી ફરી ચુંટાયા ક્યાં છે.

" વડી ધારાસભામાં મી. ગોખલેની ચુંટણી થઈ ત્યારથી તેમની કારકીર્દીમાં નવું પ્રકરણ ચરૂ થયું. સ્વદેશ સેવામાં તેમની ભારેમાં ભારે છતના પ્રતિદાસ રૂપે તે બન રહેલ છે. બજેટ વખતનાં તેમનાં પહેલાંજ ભાષણને કોઈ પ્રેરણા સમાન સમજે છે ત્યારથી બજેટ વેળા તેમનાં ભાષણો વિષે સદુ મુજી બાતુરતા ધરાવે છે. વર્ષો વર્ષ તેમને જતાપી. આમંતું જે કે સરસ્વતીપરમાં જે પુર્વત. જતાવપરમ. બાલે જે ને. કેવી. ગેટી. રેલ છે, તથા પ્રજાની આખાડી તેથી કેવી બીનપુરવાર રહે છે. વર્ષો વર્ષ તેમણે સરકાર ખાતાઓમાં હોદીઓને વધારે પ્રમાણમાં નોઠરી આપવામાં આવે એવી માગણી કરી રાખી છે, લશ્કરી ખર્ચે એછા કરવા સાથે તેમણે વર્ષો વર્ષ દિમાપત કરી છે, નીમા વેરો રદ કરવા વિષે તથા નહેર કામ અને ધંધા સળધી કેળવણીને વધુ પ્રસારવા વિષે પણ તેમણે વર્ષો વર્ષ માગણી કરી છે, તથા મક્ત અને ફરજિયાત પ્રાથમીક કેળવણી દાખલ કરવા તથા એવા બીજા સુધારા કરવાને તેમણે વર્ષો વર્ષ આમદ કર્યો છે. નીમક વેરામ ઘટાડો થયો છે તે ધણે બંગે તેમની દિમાપતથીજ.

" હિંદુસ્તાનના કેટલાક ઉંચામાં ઉંચા હોદ્દા ધરાવનારા અમલદારો તેમની સાથે મિત્રાચારી ધરાવે છે; અને તુમાખી વાઇસરોય લોર્ડ કર્ઝન પશુ તેમને પોતાના સમેવ. ડીઆ સામાવાળા તરીકે ગણતા હતા. તેણે કહેલું કે મી. ગોખલે સાથે પટા ખેલવા એ એક મજા છે. તેના સમાગમમાં આવેલા માણસોમાં મી. ગોખલે સઉથી બળવાન છે એવું પણ તેણે કહેલું સંભળાયું છે. જે કે કાઉન્સીલમાં મી. ગોખલે લોર્ડ કર્ઝનને કદી નમતું ન આપે એવા વિરોધી હતા, છતાં તેમની કામેદીઅત અને ઉમદા વર્તન માટે

માનની નીચાની તરીકે તેણે સી. આઈ. ઇ. ના ખેતજમીન નવાજેશ કરી હતી, અને તે નવાજેશ વેળા તેમને સુમારકબાદી આપનારો એક ખાનગી પત્ર પણ તેણે લખ્યા હતા.

“ મી. ગોખલે કેરિસની હિલચાલમાં પ્રથમથીજ જોડાયા હતા. કેરિસની ધણી ખરી સલાઓમાં તેઓ હાજર રહેલ છે અને લાપણો કરેલ છે. તેમણે સહિથી વખાણવા લાયક લાપણ ૧૯૦૪ માં મુખર્મની કેરિસની અંદર હોદી તીજોરીની સીલીક ઉપર આપેલું તે હતું. તે લાપણ સર હેનરી કોટનના કહેવા પ્રમાણે આમની સલામાં સાંભળવામાં આવેલા સરસમાં સરસ લાપણની સરખામણી કરે તેવું હતું.

૧૯૦૫ માં વિલાયતની પ્રબળે હિંદુસ્તાનની રાજદારી રિથતિથી વાહેક કરવા મુંબઈની પ્રબળે તેમને એક ડેલીગેટ તરીકે ત્યાં મોકલવા હતા. તે કામ તેમણે બહુ સતો-પકારક રીતે જાળવ્યું હતું. ૫૦ દિવસમાં તેમણે કંઈ નહિતો ૪૫ લાપણો આપેલાં. હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટીશ રાજ્ય વિષેના પ્રબળત જાહેર કરવાની તેમની પ્રુથીથી ધણી ખા-હોસ અંગ્રેજો પણ તાબુજ યથ ગયા હતા. તેઓ ઇંગ્લાંડથી ઉપડ્યા તે પહેલાં બનારસનાં મવિત રથજમાં મળનારી કેરિસના પ્રમુખ ચુંટાઇ સુકયા હતા. બનારસની કેરિસમાં તેમણે પ્રમુખપદેથી આપેલું લાપણ અત્યંત સ્પષ્ટતા અને પ્રવીણતાને નમુને હતું, બના-રસ કેરિસ પછી તેઓ તુરતજ પાછા વિલાયત ગયા અને આ વખતે તેમને લોર્ડ ગ્રા-લીની સાથે ધણીએ મુલાકાતો યથ. લોર્ડ ગ્રીટાની નવી સુધારાઓની યોજના સંબંધમાં ૧૯૦૮ માં તેઓ ફરી વિલાયત ગયા હતા.

“ મી. ગોખલેએ વારંવાર જાર કરીને જણાવ્યું છે કે હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રાંતમાંથી રાજદારી કામ માટે હેઠ અર્પણ કરે એવા કંઈ નહિ તો ચોક્કસ માણસોએ નીકળી પડ-વાની બહુ અગત્ય છે. ખર્ચ કરીએ તો સ્વદેશ સેવા એજ જેમની નેમ હોય એવા રાજ-દારી સંસ્થાઓનો માર્ગ બનાવવો એ તેમની લાગી વખત થઈ અભિલાષા હતી. આ અભિલાષા હાકમાં બહાર પડી છે. ‘ સર્વેન્ટસ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી ’ થી હિં-દુસ્તાનની પ્રગ વાહેક થઈ ગઈ છે. આ સોસાયટીના હેતુઓ ધણી ઉમદા છે અને જવિ-ધમાં આ દેશની ઉંચામાં ઉંચી સેવા કરવાને તે વધારે ને વધારે શક્તિવાન થતી જાય એમ સહુ ઇચ્છીશું.

“ મી. ગોખલેની લાપણ કરવાની રીત સંબંધી બે ગોણ કહીએ. તેઓ કંઈ વક્તા નથી, સાંભળનારાઓની લાગણી ઉદ્દેરવા તરફ તેઓ ખાસ લક્ષ રાખતા નથી પોતાની વાત સામાનાં મનમાં ખરોતર ઉતારવી એજ તેમની નેમ છે. તેઓ ઝડપથી ગોસે છે. બગ્ગુર આંકડા અને દલીલ એ તેમનો સરબળ છે. તેમની સમજવવાની શક્તિ બહુ તિક્ષ્ણ અને ઉત્સાહ બરેલી છે. તેમની બોલવાની રીત સાદી પણ સફાઈદાર અને જોરાવર છે.

“ મી. ગોખલે બહુ ઉત્સાહી સુધારક છે. તેઓ ‘ જ્ઞાન પ્રકાશ ’ નામનું પુના ખાતે પ્રગટ થતું રોજીંદુ મરાઠી જાપુ પણ ચલાવે છે, (અને તે વડે) પોતાના સામાજીક અને રાજદારી વિચારોનો પ્રચાર કરે છે. તેમની રહેણી અત્યંત સાદી છે, ઉમ તપવાળી છે એમ કહી શકાશે. ખર્ચ કરીએ તો મસદુર જાણકાર ગી. નેવીનસને કહ્યું છે તેમ એક ખરા

આજણુ તરીકે તેમણે તેમની જીંદગી ગરીબાઈ અને જ્ઞાનમાં હોખી છે. સાદી રહેણી અને ઉંચી કરણી એ ધણી પુરાતની હોદી રીતીના આથી વધારે સારા નમુના ખીજ નહીં હશે.

“ મી. ગોખલેનાં છેલ્લાં મોટા કામોમાં કેળવણીનું ખીલ તથા હીંદી મજુરોની ફરજિયાત શુદ્ધામગીરી બંધ કરાવવાનો પ્રયાસ છે. કેળવણીનું ખીલ વાઈસરાયની ધારાસભા આગળ ગયું હતું. ખીજાં પ્રબળીય ખીલોની જે દલા મી. ગોખલેના ખીલની યજ છે, છતાં તેમને હોદના બધા ભાગ અને બધી કામ તરફથી એટલેા ટેકા મળ્યા છે કે તે એકત્ર બળતી સામે સરકાર લાંબા વખત સુધી યજ રકરો નહિ.

“ આ દેશમાંથી ગીરમીટ બંધ થઈ તેને માટે આપણે મી. ગોખલેના ધણા આભારી છીએ. પોતે ધણાં કામમાં શુદ્ધાવલાં હોવા છતાં અને માંદા હોવા છતાં આ સંવાલનો કેટલો સરસ અભ્યાસ કર્યો છે તે બજુવાને હોદની ધારાસભામાં તેમણે આપેલું ભાષણ આરસી સમાન છે.

“ ગીરમીટના સવાલ ઉપરાંત આપણી તકલીફ તરફ તેમણે ખ્યાનપૂર્વક નજર રાખેલી છે અને સત્યાગ્રહની લડતમાં કીમતી મદદ આપી છે. આપણા તરફની તેમની લાજણી વધીને એટલે સુધી પહોંચી છે કે તેમણે આ દેશમાં આવી આપણી રિયલિ બજુવા નથી કર્યું છે.

“ માનુશુમિતી સેવામાં પોતાની આખી જીંદગી અર્પણ કરનાર માનવંતા ગોખલેના જેવા બાહોય અને તેજસ્વી બનવું આપણા હાથમાં નહિ, પણ તેમની પોં પોતાના કામમાં એકતાર થવાનું આપણામાંના દરેકના હાથમાં હોઈ શકે છે. મી. ગોખલે પોતે જે માને છે તેમાં એકતાર છે તેથીજ આખો દેશ અને મિત્ર બધા તેમને એક સરખી રીતે માન આપે છે. આ જીવન ચરિત્ર વચિવામાં આવ્યા પછી, ‘ તેઓ દીર્ઘાયુ બનેા અને તેમની છાપ આપણા હૃદયમાં કદી ઝાંખી ન પડે. ’ એવું આપણે ઇચ્છીશું. અસ્તુ !

ઓમાન માણસ:

જે માણસના મનમાં પરમાર્થની મહાન્ ભાવના હોય, જે માણસ જ્ઞાનના ઉપાસક હોય, જે માણસ પોતાના બધુઓની સેવા કરતા હોય, જે માણસ કોઈક નવી નવી શોધ કરતા હોય, જે માણસ જગતને આગળ વધારવા પોતાના સ્વાર્થને ભોગ આપતા હોય, જે માણસ ખીજાઓના કલ્યાણને ખાતર કષ્ટ સહન કરતા હોય, જે માણસ નીચે પડી રહેલાઓને ઉચે મગવતા હોય, જે માણસ દેશની દોલત વધારતા હોય એમ જે માણસ પોતાના અંતરાત્માને સતોષ યાવ તેવી રીતનું ઉત્તમ જીવન ગાળતા હોય, તે માણસોને હું મોટા માણસો સમજું છું.

૨.

[પ્રેા, પદવર્ધનના " માસિક મનોરંજન " માં આવેલા જીવન ચરિત્ર ઉપરથી ' વસન્ત ' માટે રા. શા. જીવનલાલ અમરેશીએ કરેલાં શાપાન્તરમાંથી મહત્વના ઉતારા અહિં પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. તે માટે માસિક મનોરંજન તથા વસન્તના વિદ્વાન તંત્રીઓનો તેમજ પ્રેા. પદવર્ધન અને રા. જીવનલાલનો વપકાર માનવા અમે રત્ન લઈએ છીએ. —તંત્રી, સુ. સુ]

જીવનની બળતી ન્યોતિએ જેના ખરા સો ટચના શુભ દષ્ટિગોચર થવા નાહ લીધા તેના તે શુભ મૃત્યુના ધોર અંધકારે પ્રકાશમાં આપ્યા છે, અને મૃત્યુને લીધેજ તેની ખરી સ્થિતિ આખા જગતમાં જાહેર કરવાનું શ્રેય મૃત્યુએ મનુષ્યની ખરી મેળવ્યું છે. ઘણે પ્રસંગે પહેલાં પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા મનુષ્યના પણ કિંમત થાય છે ખરેખરા શુભ અને ખરેખરી કામગીરી-યોગ્યતા-તેના મૃત્યુ પછીજ સમજાય છે. જે જાહેરનામા (દંડેરા) ને હિંદુસ્તાનનો ' સુવર્ણપટ ' કહે છે, તે ૧૮૫૭માં પ્રસિદ્ધ થયું, ત્યારે તેમાંના ઉચ્ચ તત્ત્વનું, ઉદાર ખેલનું સમદર્શિનું અને ન્યાયનીતિનું પુરસ્કર્તૃત્વ તે વખતના મુખ્ય પ્રધાનનેજ મળ્યું હતું. પરંતુ મૃત્યુએ ખરી હકીકત જાહેર પાડીને તેનું ખરું શ્રેય પરલોકવાસી વિઠેટોરીયા મહારાણીનું મહારાણીને આપ્યું; અને જે રાજકર્ણી સ્ત્રીના ખરા હૃદયની યોગ્યતાથી હિંદુસ્તાનની પ્રજાને કરાવી, પારલોકવાસી ગોપાળરાવ ગોખલેના સંબંધમાં પણ તેમજ નહીં અને એમ શા ઉપરથી કહેવાય ? તેમના ઘણાખરા ગુણવશુભ લોકોને—સામાન્ય જનસમૂહને અગોચર હતા તે હવે-તેઓ આ લોક છોડીને ગયા પછી-સમગ્રશે કે સમગ્રવા લાગ્યા છે. હિંદુ, મુસલમાન, યાદુદી, પારસી, જૈન, સિંઝાવત, સ્માર્ત, વૈષ્ણવ, દેશી, ખ્રિસ્તી, અને એડોલ્ફ ઈડિપનઃ સર્વેને ગોપાળરાવના મૃત્યુથી પોતાને જારે હાતી થઈ, એમ લાગવા માંડ્યું છે, એ નિઃશંક છે. પરંતુ ગોપાળરાવ જીવતા હતા ત્યારે તેમને સર્વેએ એક સરખી રીતે પોતાના ગણ્યા હતા કે તેમ હોત તો મરણની પાંચ સાત દિવસ પહેલાંજ ' અમે તમારો જીવ લઈશું ' એવી ધમકીના પુત્રા મુખે કેમ મળ્યા હોત ? તેમ હોત તો ત્યાર પાંચ વર્ષ ઉપર તેમને પીસ્તોલના નુકાડા આપીને કહેવાય છે, તેમ શા માટે થાત ? અર્થાત્ ગોપાળરાવ એ અને લોકમાન્યની પણ ખરી યોગ્યતા તેમની હયાતીમાં કાઢને પડ નથી. આવીથી તે એકએ તેલે અંશે પડતી નથી. તે ગયા, મૃત્યુએ તેમને આપણામાંના એક લીધા, તેમની જગ્યા ખાલી પડી, ત્યારે પછીજ તેની ખરી યોગ્યતા અને ખરી કિંમત આપણને પણ સમજાઈ, એમાં ના કાણુ કહેશે ?

x

નર ઉ -

x

x

હકીકત એ તે

૨.

કૃષ્ણરાવ ને જાહેરથી છે. (ગોપાળવના પિતા અને માતા) એ બન્ને તેમના પ્રમોશનમાં અલ્પાસુધીજ મરણ પામ્યાં હતાં એમ કહેવું માળખાયેલું છે. કૃષ્ણરાવના પિતા ૧૮૮૬ ની સાલ સુધી જીવતા હતા, અને મરણ પામે તેમની ઉંમર ૭૭ વર્ષની હતી; પરંતુ કૃષ્ણરાવની અંદગી માત્ર ૪૨ વર્ષના અવાસ થઈ કારકુનીથી બ્યારણ કરીને કૃષ્ણરાવ પોતાના કામની યોગ્યવટથી અને હેશીયારીથી કાગલના ફાળદાર સુધી પહોંચ્યા હતા તે સન

૧૮૭૬ ની સાલમાં મરણ પામ્યા. કૃષ્ણરાવના પિતાની પ્રકૃતિ ધણે બાજે નીરાગી હતી, નોપણ વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમને દમનો રોગ થયો હતો. તે પ્રમાણમાં જોતાં કૃષ્ણરાવને બહુ અધ્યાયુષ્યમાંજ રોગે ઘેરી લીધા. આળીચી પુરી વનાં પહેલાંજ તેમને મધુમેદનો વિકાર લાગ્યો થયો હતો, અને આમળ બહુમૂલનો વિકાર થતાં તેથીજ તે મરણ પામ્યા. કૃષ્ણરાવનો સ્વભાવ તેમના વડિલ પ્રમાણે ખર્ચાણુ હોવાથી તેમણે પૈસા બીલકુલ એકઠો કર્યો નહોતો.

કૃષ્ણરાવનું કામ ચોખ્ખું ને સ્વભાવ ટેકો હતો. તેમને કારણ વગર કોઈ એક અક્ષર પણ કહે તો તે સદન થતું નહિ. આવે પ્રસંગે તે પોતાના ઉપરીની પણ ચરમ રાખતા નહિ. એક વખતે તેમના ઉપરી તેમના કામની તપાસણી માટે આવેલા, ને પાંચ દસ માણસની રૂબરૂ કાંઈક વધારે પડતું બોલ્યા. પોતાનું કામ બરાબર હોવા છતાં ઉપરી વધારે પડતું બોલે, ને તે વળી ઘણા માણસોની સમક્ષ, તે કૃષ્ણરાવથી સંખ્યાતું નહિ. તે વાલની પેઠે ધુરંદારને ઉપરીના ઉપર ધર્યા. પાસેના માણસોએ તેમને આવી રાખી શાન્ત થયાં, એ વાત જુદી! પરંતુ આ પછીથી તેમના ઉપરીની તેમની ઉપર જે સારી લાગણી થઈ, તે ઉવટ સુધી કાયમ હતી તેમના ટેકીલા સ્વભાવને લીધે તેમની ઉપર તેમના ઉપરીનો અતિશય વિશ્વાસ બેઠો હતો.

કૃષ્ણરાવની એ સત્યભામાખાઈ મોટા મનની અને સત્વરીળ હતી એ સ્વભાવે ધણી મરીજ ને દેવભોળી હતી. કદી કોઈને વધારે પડતું બોલતું કે ખરાજ જવાબ દેવા એ તે સમજતીજ નહોતી. પોતાનું કમકામ ખુબે મોટે કર્ણ કરતું, પોતાનો સંસારબંધાર બહુમોટા કર્યો વગર ચલાવતો, અને બ્રાહ્મણાદિને સંતુષ્ટ રાખી આ મનુષ્યજન્મનું કાર્યકર કરતું, એટલુંજ ને જલજતી હતી. કોઈનું કાંઈ વધારે બોલુ હોય તો પેટમાં રાખતું, અને કોઈની સાથે બોલવાથી ન કરતાં યતાં આઘાત શાંતપણે સહેવા, અને ત્યાં સુધી સર્વની સાથે સહુકાંઈથી વર્તતું. એવી તેની જિતિ હતી. તે વખતના જમાના પ્રમાણે તેમને કક્કલુએ યાન નહોતું, પરંતુ તેમની સ્મરણરક્તિ બહુ વિલક્ષણ હોવાનું કહે છે. તેમની પતિનિશ કેવી હતી એ એક નાનકડી વાત ઉપરથી જણાશે. કૃષ્ણરાવ મરણ પામ્યા પછી આ સાખી એએ તેમનું એક પિત્તીકે પોતે મરતાં સુધી પોતાની પાસે સાચવી રાખ્યું હતું. આ વાત કુલ્લક લાગે છે, પરંતુ સત્યભામાખાઈની સાત્વિક નિશાની, પતિ વિશેના પૂજ્યભાવની, અને તેમની સામાન્ય ધાર્મિક દૃષ્ટિની આ મજબુત સાક્ષી છે!

પોતાના પૂજ્ય માણસોની કોઈ વસ્તુ આ પ્રમાણે સંધરી રાખવાની પદ્ધતિ હાલમાં ને કે બહુ નજરે પડતી નથી, પરંતુ પતિના મૃત્યુ પછી તેના વિરહ માઆપના વિશેષ દુઃખનું વર્ણન કરનારાં કાવ્યો લખે કે તેના યુગ્મનુસાર ગાવા માટે બુદ્ધ, અન્ય લખે તોપણ આ સાદી બાબતથી સાદા, સરળ ને પ્રેમાળ હૃદયનું જે ચિત્ર આંખ આગળ ખડું યાય છે તે એ કાવ્યો કે કાવ્યોથી થવાનું નહિ. પતિપ્રત્યેની નિશાની તેની દલકારમાં દેલકી વસ્તુનું પણ જે મૂલ્ય વધે છે, તે રૂપિઆથી કે મહોરોથી આંકી શકાયું નથી. આવા અસ્પૃટ પ્રેમની મહત્તા જાતિ અનુભવથીજ સમજી શકાય તેવી છે. વિલક્ષણ બુદ્ધિવાળાને આ બાબત ખરે તેવી દલકી અને ગ્રાહ્ય ભરેલી લાગે; પરંતુ પ્રેમાળ હૃદયને અત્યંત ઊંડી અને પવિત્ર મનો-જૂષિની આ સાક્ષ અત્યંત પૂજ્ય લાગવી જોઈએ. અને ગોપાળરાવને તેવી લાગતી હતી

પણ ખરી. તેમણે પણ પોતાની માએ પૂન્યભાવથી સાચવી રાખેલું પોતાના વહિવટું ધોતીછં તેટલાજ પૂન્યભાવથી સંભાળી રાખ્યું હતું.

(તેમના) અને તેમનાં પત્નીના કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય ગુણ ઉપરે લક્ષમાં રાખવા એ ઠીક છે. કૃષ્ણરાવ દૃઢનિઔથી, સ્વાસ્થિમાની, પ્રામાણિક, અને પ્રસંગ આવે કાંઈની પરવા ન કરનારા ટેકેદાર હતા. તેમના સ્વભાવમાં કંઈક તામસીપણું હોવાથી તેનું નાનપણનું નામ “વાયોળા” મોટપણે પણ કેટલેક પ્રસંગે અન્વયેક થતું. સાતબામાગાઇ ગરીબ, અહિનદ્રુ, સત્વશીળ, નિષ્ઠાવન્ત, અને પ્રેમાળ હતાં. તેમની સહનશીલતા તે ધાર્મિકવૃત્તિ ભારે હતી. તેમની સમજ પ્રમાણે પૂન્ય માણસો વિશે તેમના મનમાં આદર અતિશય રહેતો. આ દમ્પતીના આ ગુણોનું મિશ્રણ તેમના પુત્રમાં બેમાનુષ રીતે ફળું થયું હતું તે આગળના તેમના જીવનવૃત્તાન્ત ઉપરથી જણાઈ આવશે.

૩.

કૃષ્ણરાવ ક્ષત્રસમાં હતા તોપણ સાતબામાગાઇ સુવાવડ માટે તામનમજાજ જતાં એમ જણાય છે. માત્ર ગોપાળરાવના પ્રસંગે તે પોતાને રિચેર-કે-જન્મ. તલુક-હતી. ત્યાં ઓકને ઘેર એટલે તેમના મોસાળમાં ગોપાળરાવનો જન્મ તા. ૯ મી મે સન ૧૮૬૬ ના રોજ થયો. જન્મ વખતે આ બાળક ભવિષ્યમાં આખા ભરતખંડના જૂણજૂણ થશે એમ કાંઈને પણ લાગ્યું હતું કે કોઈ કણના એક પ્રણામાં આવેલું નાનકડું મામડું ! પરંતુ આજ એ મામડાની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી થોડીજ કહેવાશે ! ભરતખંડમાં છુણે ખોચરે આવાં નરકતો કેટલાંએ ધુળમાં ટંકાઈ રહ્યાં હશે ! એ જ્યાંસુધી જન્મતની નજરે આપાં નથી, અને ધુળમાંથી બહાર નીકળી શક્યાં નથી, ત્યાંસુધી તે હોય કે ન હોય એ સરખું જ !

ગોપાળરાવની મા અતિરૂપ પાણીરૂ હતી, અને તેના આ ગુણ નાનપણમાંજ ગોપાળરાવનામાં ઉતર્યાં હતાં. તે ચરાડી નિયાળમાં બળત્યા તે વખતની માના ગુણની અ- એક વાત સંભળવામાં આવી છે તે ઉપરથી આની પ્રતીતિ થાય સર-પાપણીરૂતા. છે. તે ત્રીજા કે ચોથા ધોરણમાં હતા ત્યારે ગણિતનો એક દાખલો ઘેરથી ગણી લાવવા વિશેષ વર્ગના છોકરાઓને લખાવ્યો. ખીજે દિવસે જોતાં વર્ગમાંના બધા ખરા વિદ્યાર્થીઓને તે દાખલો આવડ્યો નહોતો; માત્ર ગોપાળરાવનો ખરો હતો. આથી મહેતાજીએ તેમને પહેલો નંબર આપ્યો, તે તેમનાં વખાણ કરી શાખાસી આપી, ખીજા વિદ્યાર્થીઓને ઠપકો આપ્યો. મહેતાજીએ પોતાનાં વખાણ કર્યાં તે સંભળતાં ગોપાળરાવને રોલું આપ્યું ! તે ડસકાં બરવા લાગ્યા, ને તે કેમે ક્યાં રહે નહિ ! મહેતાજીને કે ખીજા છોકરાઓને આનું કારણ સમજાવ્યું નહિ. એવટ મહેતાજીએ ગોપાળરાવને પોતાની પાસે બેઠાવી મમતાથી પૂછ્યું, “ગોપાળ, તું કેમ રૂવે છે ? તને શું થયું છે ? તારો દાખલો ખરો છે, તું પહેલે નંબરે આપ્યો છે; આ જોઈ ખીજા છોકરાને રોલું આવે, પણ તું કેમ રૂવે છે ? તને વાઈ આવ છે ? જાતો રહે-રોડશ મા. ”

પણ મહેતાજીના આ મમતા ભર્યા સાત્વનથી તેમનું રોલું ધટવાને જલ્દે ઉલટું વધી પડ્યું. અને તે મહેતાજીને પગે પડીને બોલ્યા, “મારે પહેલો નંબર નથી જેઠતો ! એ

જગાએ મારાથી બેસાતું નથી. ખરી રીતે તે ન'જર મારો નથી ! મારી પાટીમનિ દાખલો ખરો છે, પણ તે મેં ગણ્યો નથી. ઘેર બીજા પાસે તે ગણાવ્યો હતો. મેં છેતરપીંડી કરી હતી. હું જાખવાસીને લાયક ન છતાં મને મળે છે, તે મને જોઈતી નથી. મારાથી તે સંભળાતી નથી. મારી ઉપર હથા કરો, ને મને આ લગાડી માટે માફ કરો. ”

ગોપાળરાવના ડસકાં અને તેની સાથે સાથેજ તેમના મોઢામાંથી નીકળતી આ હડીકત, તેમને ચંતો બારે પચાત્રાપ, એ ‘ સધજીજ વિલક્ષણ ’ હતું. ખરેખર એ વખતે સર્વેને આ વિલક્ષણ લાગ્યું.

ન્યાયાન્યાયલુહિતો આ અત્યંત સક્ષમ કટિ, નીતિશાવનાની આ અનૈકિક કોમળતા, અને અત્યંત તીવ્રપણે મનને વાપી નાખનારી આ પાપભીરતા, આટલી નાની ઉંમરમાં અને આવી પરિસ્થિતિમાં કેટલાં બળકેમાં મળ્યા આવશે ? મને તે પ્રકારે ઉઘો નજર મેળવ્યો, કે મહેતાજીનો દપકો ન મળ્યો એટલે મધુ, એવીજ વૃત્તિ ધણાંખરાં છોકરાંની હોય છે, તેવી આ બાળકની તહોતી, એજ તેનું વિશેષત્વ બીજાથી જુદો પાઠનારો તેનો આજ શોધુ. આને લીધેજ આ છોકરો અનન્યસાધારણ અને અદ્વિતીય હતો. એમ સિદ્ધ માય છે. બાળક ગોપાળનામાં દસ્ય થયેલી આ પાપભીરતાનામદાર ગોપાળરાવનામાં ઉપદેશ સુધી તેવીજ દષ્ટી રહી હતી—કદાચ વધારેજ વધી હતી. તેમના આયુષ્યક્રમાંના કેટલાક ગૂઢ બનાવેલું અને અગમ્ય લાગણી બાળતેલું રહસ્ય આમાંથીજ મળી આવવા જેવું છે. ‘ અમુક પ્રસંગે નામદારે એમ કેમ કહ્યું ? ’ એવા સવાલ પ્રમશ્લિકપણે પુછનારા તે નામદારના છુટ્તિદેમાં અને મદારાશ્રમાં બીજા કણા છે. એનાઓને તેમના સવાલોનો જવાબ તે નામદારના નાનપણની ઉપર આપેલી આ એક સામાન્ય વાત ઉપરથી ક્ષણે લાગે મળશે.

અંગ્રેજ શાળાનો અભ્યાસ અર્ધોપર્ધો થયો એટલામાંજ આ બેઠે બાળકો ઉપર હુદ્દેવનો કોપ થયો. સન ૧૮૭૮ માં કૃષ્ણરાવ માં ૫૩યા, અને જહુ કૃષ્ણરાવનું મૃત્યુ. મૂતના દરદથી માત્ર બેનાળીસમા વર્ષેજ તેમના જીવનનો અંત આવ્યો. સાધારણ ગરીબ સ્થિતિના કુટુંબ ઉપર ધર અધાવનાર મુખ્ય પુરુષનું મરણ એટલે આકાશ તુડી પડ્યા જેવુંજ ! સ્વત્વભામાખાઈ એકલાં પાસે વધારે પૈસા ન મળે. બે દોકરા પછ તેનું ચિકિત્સા હજી પુરૂં મધુ નહોતું. તે સિવાય ચાર નાની દોકરીઓ. આ નખાણો છોકરાંની સંભાળ ઉપાડી પડેલી નિચારી સંભાળામાંજ એકલી કેવી રીતે રાખે ? છોકરાનું લજ્જતર પુરૂં થી રીતે કરાવે ? માથા ઉપરનું જીવ અચાનક હડી જવાથી તેમને દહે આધાર ક્યાં મળે ? કૃષ્ણરાવના સગા ભાઈ અંતાજીપતે કોકણુમા જેમ તેમ ધર સભાળીને રહેતા હતા. તેમને આ જાતવિચેલ અસહજ થયો. તોપણ તેમણે આ પ્રસંગે શોક સમાવીને પોતાનું કર્તવ્ય બળવ્યું વિશ્વ ધરચરામ નામના એક શુદ્ધચની મદદથી કૃષ્ણરાવની પાછળ તેમના મોઢા દોકરાને કાગલકરે પદર રૂપીઆની કરકુનની નોકરી આપી. ગોપાળની કોઠાપુરમા લજ્જતની સખતક મધુ, અને સમજામાખાઈ તથા છોકરી એને અંતાજીપતે પોતાને જામ તેડી ગઈ પોતાને ઘેર રાખી આ મમ્માણે ઉંમરના તેરમા વર્ષે ગોપાળ અને અક્ષરમા વર્ષે જોર્જિંદ નખાણ મળ્યા.

અંતાણપંત કૃષ્ણરાવના સગા ભાઈ. તે એ ભાઈઓમા બુદ્ધિ જરા પણ નહોતી એ ખરું; તથાપિ અંતાણપંતની જે કૃષ્ણરાવની સાંપત્તિક સ્થિતિ બહુ મોટાભાઈની સારી નહોતી. ગામની ખેતી-મુખીપણા—માં તેમનો ફક્ત એક ધંધો પૈસા ભેટલો દિસતો હતો. તેટલા ઉપર તે જેમ તેમ કરીને ટેકણુમાં સુખરાત ચલાવતા. પરંતુ ગોપાળને બહુવા સાર પૈસા તેનાથી મોકલી શકતા નહોતા. અર્થાત્ ગોપાળના શિક્ષણનો બધો ભાર ગોવિંદ ઉપર-ગોપાળરાવના 'મોટાભાઈ' ઉપર-પડ્યો, ને તે તેણે બધા પ્રેમ તથા હોશથી ઉપાડી લીધો. તેનું પોતાનું ધ્યાન બહુવા તરફ પ્રથમથીજ નહોતું, તેથી તેને નોકરી લેવી પડી તે માટે કાંઈજ લાગ્યું નહિ. પરંતુ ગોપાળ કાળજીથી અભ્યાસ કરનારો છે, તેને શીખવાની હોશ છે, તેની ઉપર શિક્ષકોની લાગણી છે, તે આશાવન્ત છે, એમ તે સમજ્યા હતા. અને પોતાનું શિક્ષણ પુરું ન થયું તો ખેર, પણ ગોપાળરાવનું તો પુરું કરવુંજ, એવો મોટાભાઈએ પોતાના મનમા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. વંશપરંપરામત મોટાઈનું બી તેમનામાં હતું. તેમનો ગોપાળરાવ ઉપર પ્રેમપણુ તેવોજ હતો, અંતાણપંત ને કૃષ્ણરાવની જોડીનો નમુનો ગોવિંદ—ગોપાળની આંખ આગળ પહેલાંજ હતો. તેથી અંતરના પ્રેમને બળવાન બનાવ્યો અને ગોપાળને પુરેપુરો વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો, એટલુંજ પોતાનું ઇતિહાસ મોટા ભાઈને લાગવા માંડ્યું. મોટાભાઈ ફક્ત અઢાર વર્ષના—છાકરવાદ ઉમરના હતા; છતાં તેમના પ્રેમ અને મોટા મને પુખ્ત અનુભવી ગૃહસ્થના કરતાં વધારે ઉત્સાહ અને નિશ્ચય મનામાં ઉત્પન્ન થયો. ગોપાળનું બાલ્યતર પુરું થતાં સુધી ગોવિંદને પોતાના સુખનો જે શાન્તિનો વિચાર પણ સુઝ્યો નહિ. તેમને મસિક પંદર રૂપિયા ફક્ત મળતા હતા. તેમનાથી તે પોતાનું તમામ અર્થ નભાવીને ગોપાળને દર મહીને આઠ રૂ. મોકલતા ભાઈના બિવિધમાટે કેટલીક કાળજી. મોટાભાઈએ આ વખતે આટલી કાળજી—ચિંતા રાખી ન હોત, તુકસાત વેઠ્યું ન હોત, ક્યો તેવો સ્વાર્થભાગ ક્યો ન હોત, તો મોટું બહે ગોપાળરાવનું શિક્ષણ ત્યાંથીજ પુરું થયું હોત, ને આ અભાગી હિંદુસ્તાનનું કેટલુંએ તુકસાત થયું હોત ! પણ તેમ યરાતું નહોતુંજ ગોપાળના દાથે જે મહાન કામો યરાતાં હતાં, તેની ઝાંખી કલ્પના પણ તે વખતે તેમના મોટાભાઈને નહિ હોય, તેપણુ કેવળ આત્મપ્રેમને લીધેજ તેમણે પોતાના ભાઈ ગોપાળ માટેજ સમજીને જે કાંઈ કર્યું તેનો ભારે ઉપકાર ગોપાળ ઉપર તો થયોજ—તે દલી બૂલ્યા નહોતા—પરંતુ આખા હિંદુસ્તાન ઉપર પણ તેમણે ઉપકારનો ભારે વોળો લાવ્યો છે, એમાં કોણ ના કહેશે ?

મોટાભાઈ પોતાના પેટમાંથી કાઢીને પોતાના વિદ્યાભ્યાસ સાર પૈસા મોકલે છે એની ગોપાળને પણ સારી પેઠે સમજ—કિંમત હતી. ગોપાળ તેર વર્ષની બરીબાઈના ફર્સ્ટ-કેમ્બરનું બાળક હતું, પરંતુ તે પણ નાની ઉમરમાં પોતાની શરીરનો દાખલો. બાઈ સમજીને વર્તતા પોતાનું માસિક ખર્ચ આઠ રૂપિયા ઉપર ન થાય તે માટે તે બહુજ કાળજી રાખતા તેમનું ખર્ચ કરાવ્યા કરતાં વધારે ન થાય તેટલા સાર મ્યુનીસિપાલિટીના ફાનસ પાસે બેસીને તે કેટલીક વખત અભ્યાસ તેમજ બીજું કામ કરતા. આવી રીતે સરસ્વતીદેવીની ઉપાસના ક્યાં પછી તે પ્રસન્ન કેમ ન થાય ?

તે સમયના ધણાખરા મોટા માણસોના છવનચરિત્રમાંથી આજ બોધ મળે છે. તેમના વિદ્યાર્થીઅવસ્થાના દિવસો ગરીબાઈના કડક સપાટામાં ગયા હતા, તેથીજ તે આટલી બધી યોગ્યતાએ પહેાંચ્યા હશે કે કેમ ? મહિને વીસ વીસ-પચીસ પચીસ રૂપીઆ ફક્ત પોતાના રોજના ચાખુ ખર્ચ સાથે મગાવનારા વિદ્યાર્થીઓ આજકાલ દરેક કોલેજમાં હોય છે. પાલક સંસારનું ચાખું ગમે તેમ ચલાવે, પોતાના મુખનો ને કેટલીક વખત તો જરૂરી-બાત ચીજોનો પણ ત્યાગ કરે, અને છોકરાના ખર્ચ માટે વીસ વીસ-પચીસ પચીસ રૂ. દર મહિને મોકલે; અને છોકરાઓ સીતેલા જોવામાં, ચાહ કાંથી, કાદડડૂંક દીવવામાં અને નાટકસાળામાં ‘વન્સમેર’ ની તાળીઓ પાડવામાં દંભ મધ મહાસે, આતું બહુએ બને છે ! વડિલો સ્વાર્થ ત્યાગ કરે છે, પણ તેનું પરિણામ શું ? છોકરાનો સ્વાર્થ અને પરમાર્થ એ બન્નેનો ત્યાગ-બોગ ! આ દેશના તરણ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ ગોપાળરાવના તે વખતના વર્તનની નકલ કરશે ? પોતાની નજર આગળ તે દાખલો રાખશે ?

ગોપાળરાવ મોજા વિદ્યાર્થીમાંના નહોતા તે પોતાની ગરીબી સમજતા, ને પોતાના મોટાભાઈ પોતા માટે મળું કંઈ વેઠે છે; કળજી રાખે છે, ને અડચણો ભોગવે છે, માટે આપણે પણ બને તેટલો આજો ભાર તેમની ઉપર નાંખવો, એ વિષે તે હમેશાં કળજી રાખતા, તે જે વીંછીમાં જમતા ત્યાં જમવાના બે દર હતા. એક સાડાચારનો ને બીજો ચાર રૂ. નો સાડાચાર રૂપીઆ આપનારને દહીંદૂધ મળતું, ને ચારવાળાને દહીંદૂધ મળતું નહિ. ગોપાળરાવ બીજા વર્ષમાં જમતા આવા બોજનનો ગોપાળરાવને કેટલો કંટાળો આવતો હશે ! બીજાઓ મુંઝાસ અમ આપ ને પોતાને તે ન મળે, એ જોઈ તેમને પોતાની મરીબાઈ માટે કેટલું લાગતું હશે ! પણ તે તેમણે કદી બહાર જણાવવા દીધું નથી. આવી મરીબાઈ છતાં તે કદી કાંઈ સાથે લાચરીથી વર્ત્યા નથી, જોખલે કુટુંબમાંનો તેમના વડિલો સ્વાભિમાન અથવા માનીપણનો મુજબ તેમનામાં આ ઉંમરે પણ હતો.

એક વખતે વીંછીમાં જમતી વખતે બોલતાં બોલતાં “હીં લાવ રે-હીં” એમ કહી તેણે વીંછીવાળાને બૂમ પાડી. વીંછીવાળાને શું ? તેનામા માણસાઈ યોડીજ હોય છે? ધુર-કોને તેણે જવાબ આપ્યો, “ચાર રૂપરડી આપે છે ને વળી હીં ખાવા માગે છે ! હીં ખાતું હોય તો સાડાચાર રૂપીઆ પડે છે !” પોતાની બૂધ ગોપાળરાવના સમજવામાં આવતાં તે રરમીદા જોવા ગયા. પણ સ્વભાવ રહ્યો માની, એટલે “વધારે પૈસા લે પણ હીં આપ” એમ કહી તેમણે તે વખતે હીં લીધું. તે વખતે ગયો; પણ વીંછીવાળાના ચબ્દોથી પોતાનું અપમાન થયા જેવું તેમને જે લાગ્યું હતું તે કાંઈ મનમાંથી ગયું નહોતું. તે વિષે મનમાં ટોચાવા લાગ્યું. ફક્ત આઠ આના મારે ધણા માણસમાં આતું અપમાન થવા ન દેવું એવું તેમણે નક્કી કર્યું, અને બીજાજ દિવસથી તેમણે વીંછીવાળાને કહી દીધું કે, “હું સાડાચારના દરમાં જમીશ. અને આજથી તે દરનું પીરસતો જાજે.”

આ પ્રમાણે વીંછીવાળા તરફથી ચતું અપમાન દૂર કર્યું; પણ આઠ આના વધારે તેને આપવાના તે આપવા કેવી રીતે ? મોટાભાઈ તરફથી આઠ રૂપીઆ આવે તેમાં બહું પતાવવાતું તે માટે તેમણે એક મુકિત કાઢી. તે ચાર રૂપીઆમાં જમતા ત્યારે (ખાડા) પડેલા દિવસના પૈસા કાપતા નહિ. પણ બીજા જમનારા પડેલા દિવસના પૈસા કાપીને દિસાજ સુકવતા. સાડાચારના દરમાં જમવા લાગ્યા ત્યારથી તેમણે પણ પકતર દિવસના

યદ જતાં તેમની આ તૈયારી છેકરાઓ જાણી ગયા હતા તેથી તેઓ મઝાની ખાતર તેમની પાસે પુરતકમાના અમુક વાજ અપાટાજીવ ગોટે બોલાવતા ।

તેમની મરણ વિરુદ્ધ સહેજ પણ થાય તો તે ગુસ્સે યદ જતા, એવું ધણી વખત બનતું કાઠ વખતે તો હુલસ ખાતર ઉપરથી પણ તે બધા ગુસ્સે થતા કે મારામારી સુધી વાત જતી—તેમની ને તેમને પીળવનારાની વચ્ચે હાથમાલાથી પણ ચાલતી । છેવટે ગોપાળરાવ ત્રાસીને ત્યાંથી જતા રહે । વિશેષતઃ ‘પોતાને અમુક વિષય દુઃખાણના બેટલો સારા આવડતો નથી’ એમ તેને લાગતું હોય ને માણસ આવીને “અરે જરે । તું શુ એમાં મારી બરોબરી કરવાનો છે ?” એવું કહે એટલે યદુ । ગોપાળરાવને બહુજ ખોટું લાગે તે લાઘ્યોળ યદ બધ, ને ત્યારથી એવી સખત મહેનત કરવા મંડે કે પોતાના કરતા સરસ થતા સુધી ઊંડે નહિ । અમુક વિષય પોતાના કરતાં પીળને સારો આવડે છે, પોતાને નેવો આવડતો નથી, એ વિચાર તેમનાથી સદૃઢ થતો નહિ, ને સાધ્ય કરી લેતાં સુધી તેમને ચેત પડતું નહિ યાત્ર બબ્બાસમાજ શુ પણ રમતમાં એ પણ એમ જ । ક્રિકેટ, ટેનિસ, શેતરંજ, મહુદ્, વગેરે તમામ રમતો પોતાને સારી પેટે આવડે છે, એમ સિદ્ધ થતુ જોઈએ । પોતે અમુક કામમાં પીળથી પછાત છે એવું કહેવરાવવા નો પ્રસંગ તેમને સહેવાતો નહિ તેમનું આ સમયનું ચીડીઆપણું, હઠીલાઈ, ત્રાસિકપણું એ સર્વે, પાછળ તેમના કિતાવળીઆપણુનો ઉલ્લેખ થયો છે તેનુંજ એક નવુ રૂપાન્તર હતું તેમના સ્વભાવની આ ખોડા ઉવટ સુધી ઓછા વધતા પ્રમાણમાં કાયમ હતી ખાનગી વર્તનમાં આ બાબતનો અનુભવ ધણાને થયો છે આગળ ઉપર તેમને આ સમજાવું હતું અને તે દૂર કરવાનો—છેવટે કમી કરવાનો—તે પ્રયત્ન કરતા એટલુંજ નહિ પણ તે ધણી વખત કિતાવળીઆપણુથી બનેલા બનાવનું નિરાકરણ કરવાનો પણ પાછળથી પ્રયત્ન કરતા અમુક “કગળા દમલ્લાંજ ટપાલમાં ગાખજે.” એમ નોકરને કહીને ગોપાળરાવ કામમાં વળગે કે બદાર જાય ને પછી જુએ તો કાગળ ટેખત ઉપર પડ્યો હોય એટલે તે ધડીએ નો નોકર ઉપર ખુબ ગુસ્સે થાય નોકરને ધણો ઠપકો દે પણ પાછળથી તેમને ખસ્તાવો થાય કે ‘બિચારા નોકરને મે બહુ વધારે પડતું કહ્યું ।’ ઘુસ્તજ નોકરને બોલાવે ને કહે, “અગારામ તને મે ધણું કહ્યું તે માટે મને ખોટું લાગે છે. પણ તું આવી બેદરકારી કેમ કરે છે ?” આવું હમેશાં બનતું નાનપણનો ‘ગોપ’ માટપણના ‘નામદાર ગોપાળરાવ’ માં ધણે જ રો કાયમ હતા.

એક દિવસે ટપાલવાળાએ ‘ગોખસે’ બી બટકનો એક પત્ર કોલેજના આધો પછી ચોડે દિવસે તે પત્રની તપાસ ટપાલખાતા તરફથી યદ એ પત્ર કેકન કોલેજમાં ગોપાળરાવનો નહોતો ને ગોપાળરાવને તે બાબત ખબર નહોતી ટપાલકો કાગળ, પણ તપાસ કરવા માટે કોલેજના વસતિગૃહના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઉપર ‘મારા ટપાલ ખાતા તરફથી લખાણ આગ્યુ. કોલેજમાં પોસ્ટ ખાતામાંના સ્વાસ્થ્યલેખ લખને શીખતો હતો તે આ તપાસનું સ્વરૂપ સમજી ગયો. એ પત્ર છન્દવાન બને કહેશો’ લેખો ધિપાઈ પોતાનું કામ બરાબર કરે છે કે નહિ, તેની ખાત્રી માટે ધિકારીએજ એ તેવું નામ લખીને રવાના કર્યો હતો. ‘અમુક નામને કોલેજ ગોવિદ તા છે ? ને તેને અમુક દિવસે એક પત્ર મળ્યો છે ?’ એ વિશે પોસ્ટખાતાની ત-

પાસ થઈ થઈ, ત્યારે જણાવું કે એ નામનો ગોખલે કાઈ કોલેજમાં નહોતો. હવે કરવું શું
ટપાલવાળો વૃદ્ધ ધણા દિવસનો ભુતો હતો. ‘એ નામનો વિદ્યાર્થી’ ખરી નથી’ એવો જવાબ
લખી મોકલે તો પેલા ટપાલના સિપાઈનું પેટ ધુટે—રોગ તૂટે છે. છેવટે એવો વિચાર
થયો કે ગોખળરાવ ગોખલે એમ લખી આપે, કે ‘એ પત્ર મારો સમજીને મારા મિ
ત્રાએ લીધેલો—તેમને મારા આખા નામની માદિતી ન હોવાથી તેમ થયું—અને તે મને
મળતાજ મારો નથી એમ સમજી મેં ટપાલની પેટીમાં પાછો નાખી દીધો હતો પછી
તેનું શું થયું તેની મને ખબર નથી.’ વસતિશુદ્ધ મુખરિ-રે-રે-રે આ પ્રમાણે લખી આપવા
ગોખળરાવે જણાવ્યું, તે ગોખળરાવે તે ત્રિચારા વૃદ્ધ ટપાલવાળાની દયા ખાઈને તેમ
લખી આપ્યું.

આ વાત અહીં આપવાનું ગોખળરાવના કેટલાક બકતેલે કીક નહિ લાગે, એટલી ખીક
છે. તથાપિ આ વાત ખરી છે, તે તેમના તે વખતના સ્વભાવનો ગુણદોષ દર્શાવનારી છે.
તેમનું હૃદય સહેજમાં દ્રવનાઈ હતું. અને કેવળ અમૂર્ત નીતિતત્ત્વના જોરે દ્રવેલા હૃદયની પ્રેરણા
કેટલેક વખતે તેમનાથી લખી શકાતી નહોતી ખરે જોતાં તેમણે જે લખી આપ્યું તે સખ્દયઃ
સત્ય હતું એમ કહેવાશે નહિ; તથાપિ રમણરૂપે તેમાં કંઈક સત્ય હતું. ટપાલના સિપાઈએ
ગોખલેના નામનો કામગ કોલેજમાં આપ્યો હતો, એ તો ખરુંજ. તે નામનો ગોખલે
કોલેજમાં હતો કે નહિ એની તપાસ કરવાનું તેના ખ્યાનમાં આવ્યું નહિ છ. કે. ગોખલે
હતા; કે છ. ડી. ગોખલે હતા તે તરફ તેનું લક્ષ્ય ગયું નહિ. પણ તેટલા ઉપરથી તેણે તે પત્ર
જેનો તેને પહેલ્યાયો નથી એમ સિદ્ધ થતાં તેને તોફારીમાંથી પાણીયું પકડાવાની ખીક હતી.
તેણે પોતાનું કામ કર્યું નહોતું. એમ તો નહિજ. પણ તે જેટલી ચોકસાઈથી કર્યું જોઈએ
તેટલી ચોકસાઈથી કર્યું નહોતું. એટલુંજ. ‘પરડો થયેલો—થેર તેનાં કપડાંબધાં દરો,
બરતરફ થશે તો તેના શા હાથ થશે ?’ આ હૃદયવાક વિચાર આગળ લખી
આપવાના મજકુરમાં સખ્દયઃ સત્ય તપાસવાનું ગોખલેને મુશ્કેલ નહિ. આમાં પરદુઃખ-
ની માત્ર દર્શનાર્થીજ નિદ્રવ્ય થનારી અનુકંપાનીજ તેમના મન ઉપર છાપ પડી હતી
એ વિધાનું છે. સત્યવક્ત્રનો ધર્મતો કટિ. દાયમાં લઈ તોજી જોનાં આમાં. તેમની ઉપર,
અસત્યવિધાનનો દોષ આવે છે, એ ઉપાકુળ છે. પરંતુ આવી પરિસ્થિતિમાં તેમનું આ
વર્તન રાત-ઓગ્ધ કહેવાય કે નહિ એ કારણનાં ધણું મુરકેષ નથી લાગતું ? માણસની
કૃતિ ગમે તેવી ક્ષુદ્રક હોય, તોપણ તેના ગૂણમાં રહેલા કારણની કે પ્રેરણાની જાળ એટલી
સંકોચું હોય છે, અને તેમનું પરસ્પર તારતમ્ય કારણનાં એટલું દુષ્કર હોય છે, કે છેવટે
કુનિ કરતી વખતે તેમના હૃદયમાં જે પ્રેરણા પ્રગળ થઈ, અને જે કારણ તેનું નિમિત્તરૂપ
થયું, તે ઉપરથી એ કૃતિ સારી કે ખોટીતો નિર્ણય કરવા પડે છે. આ દૃષ્ટિનિદુએ ગોખ-
લેની ઉપરની કૃતિતે ક્યા વર્ગમાં મૂકવી ? તે ગમે તે વર્ગમાં મૂકાય, પણ આ ઉપરથી
તેમના સ્વભાવનો એક મુખ્ય ગુણ આપણી આગળ પ્રકટ થયો છે, એટલું તો સત્ય.
તેમનું હૃદય જલુજ, કુણું એકદમ દ્રવનાઈ હતું. અને તેમની કૃતિ ઉપર જે તે વખતે મ-
નમાં પ્રગળ થયેલી પ્રેરણાની છાપ પડતી. ઘણીક વખતે તેમનું વર્તન વખતના ગુણ કે

થયા હતા; તેથી તેમનો નિકટ સહવાસ થયા પછી મનના મૂળ રંગમાં સહેજ પલ્લુ ફેરફાર થયો એ અપરિહાર્ય હતું. આ એ વર્ષમાં તેમનો ટિળક-આગરકર સાથેનો પરિચય ઠીક વધ્યો. તેમના કહેવાથી તેઓ ક્યારેક કેસરી-મરાઠામાં લખતા પલ્લુ ખરા. કેસરીમાં 'વર્તમાનચાર' લખવાનું કામ તેમણે કેટલાક દિવસ કર્યું હતું, એમ કહેવાય છે. દેખવામાં મુલક લાગતું આ કામ પલ્લુ ગોપાળરાવે ઘણી ચેતકસાધથી ને કાળજીપૂર્વક કર્યું હતું. પલ્લુ તેમનું વલણ મરાઠીના કરતાં ઇંગ્લિશ તરફ વિશેષ હતું. ઇંગ્લિશ ભાષામાં ને લખવામાં નામના મેળવવાની મહાત્વાકાંક્ષા આજ વર્ષમાં તેમનામાં ઉદ્ભવેલી હોવાથી 'મરાઠા'માં ઇંગ્લિશ લખવાનું તેમને વધારે પસંદ પડતું. અને તે વખતની એટલે ૧૮૮૬-૮૭ ની સાલના 'મરાઠા'માં તેમની કેટલીક લેખમાલાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, એમ સમજાય છે. તેમાંની એક લેખમાલા વિશે આજ આપણને નવાઈ લાગે તેવું છે 'યુરોપમાં સર્વ-રાષ્ટ્રીય મહાયુદ્ધ General War in Europe' એ નામની તેમની એક લેખ-માલા, તે વખતે 'મરાઠા' માં પ્રસિદ્ધ થયાની, ને તે બહુ લોકપ્રિય થયાની કંતકથા તે સમયના લોકોને મોટે સંભળી છે.

એ વખતે ટિલક, આગરકર, આપટે, નામજોશી, ધારપ, ગોળે, એટલા ઉક્ત એન્યુકેશન સોસાયટીના-દક્ષિણ વિદ્યાપ્રસારક મંડળીના-સાદર મેંબર હતા. પરંતુ તેમના ટિળક-આગરકરના વિશેષ ગોપાળરાવને વિશેષ આદર, વિશેષ શક્તિ, ને વિશેષ પૂનમભાવ હતો. પૈસા કે પોતાના મોજરોખ તરફ વધારે લક્ષ ન આપતાં, ઐદિક વૈભવ-ના મોહપાશમાં વધારે ન પડતાં, વિદ્યાદાન જેવું ને બીજી રીતે જ્ઞાનપ્રસારના જેવું લોક-કાર્ય કરાય તે વધારે સાફ, એવું ગોપાળરાવના મનનું વલણ થવામાં વિશેષે કરીને આત્મ-રક્તને સહવાસજી કરજીરૂપ હતો, એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. તથાપિ આ વખતે ૧૮૮૫ ને ૧૮૮૬ની સાલમાં ગોપાળરાવ ટિળક-આગરકર એ બન્નેના એકમિત્તે લલક હતા, એ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

સન ૧૮૮૫ માં પૈસા પેલા કરવા, પોતાની નામના કાઢવી, ને આગળ પડતા થવું,

એ ગોપાળરાવની મહત્વાકાંક્ષા હતી; અને તે પૂર્ણ કરવાનાં સાધનો ઉક્ત એન્યુકેશન મેળવવા સાથે તેમણે એકમરખી ખટપટ કરવા માંડી હતી. કાયદા-સોસાયટીમાં બે- નો અભ્યાસ ને ઇંગ્લિશ માટે ખાસ મહેનત, એ તેમની બેવડી ખટ-કાણું.

પટ ચાલુ હતી. ૧૮૮૫ ની આખરે 'ન્યુરિસ્ટ્રુકન્સ'માં પાસ થયા પછી ગોપાળરાવને લાઇફ મેંબરશીપના કેટલાકાંજી, 'આગળ તમે શું

કરશો ? અમારી સોસાયટીમાંજ સામેલ કેમ થતા નથી ?' એવી રીતે કોપર ઉપરથી તજ-વીજ કરવા માંડી આ મંડળીનું લક્ષ જનતી તજવીજે જીવાન ને હોદ્દિયાર માણસોને પોતાની સોસાયટીમાં સામેલ કરવાનું હતું. કોલેજમાં નવા વર્ગો વધારી તેને પૂર્ણ કોલેજ કરવાનું મંડળીના મનમાં હતું; પરંતુ તે માટે પોતાના યથેર્થ માણસોની જરૂર હતી ગો-પાળરાવ જ્યાં જીજરતા, ઉત્સાહી ને તેજસ્વી યુવાન શુદ્ધચેતને પોતાનામાં સામેલ કરી સકાય તે તજવીજ કરી નેવી, એમ એ મંડળીને લાગતી તે પ્રમાણે તેમણે ધીમે ધીમે દાણો દાગવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો હતો.

ટિળક આગરકરની મંડળીમાં તેમની સાથે બેસવું એ થવું મોટું માન છે, તે પો-

તાને આપવાનું એ મંડળીના મેંબરોના મનમાં આવશે, એવા ગોપાળરાવને ખ્યાલ પણ નહોતો. એલ એન્. બી. યતુ, ઇંગ્લેન્ડ ઉત્તમ બોલવાની ને કમવાની ટેવ પાડવી, ને પોતાનું નામ કાઢવું, એટલેજ વિચાર તેમના મનોરાજ્યમાં દમણું તો મહાલતો હતો. મંડળીમાંના કેટલાકએ કરેલી ઉપરની તળવીજથી એક નવાજ વિચાર—મહેમાને તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ૧૮૮૬ની શરૂઆતમાં આ મહેમાન કાંઈ બહુ ફાવી ન શક્યો, તોપણ તે તે મના મનમહેલમાં દાખલ થઈ શક્યો હતો. ટિંગકના કહેણથી આ મહેમાનને એવું બળ મળ્યું. તેમ છતાં હજી સુધી ગોપાળરાવના મનમાં એ મહેમાન માટે બહુ લાલશી થઈ નહોતી. સન ૧૮૮૬માં ગોપાળરાવનો ને આગરકરનો સહવાસ મળ્યો વધ્યો. વિવિધ વિષય વિશે, જીવનના કાર્યભાર વિશે, જનસાચીય વિશે, ભારતીઓના સાંપ્રતના કર્તવ્ય વિશે: વગેરે ભુદા ભુદા પ્રશ્નો સંબંધી ગોખલે આગરકરને અનેક પ્રશ્નગે વાતચીત થવા લાગી, તેના પરિણામે આગરકરના અન્તઃકરણની છાપ ગોખલેના અન્તઃકરણ ઉપર વધારે પડવા લાગી, આગરકરના અન્તઃકરણની સરળતા, નિરપેક્ષતા, અને સમૃદ્ધતા ગોપાળરાવના સમાન ધર્મ હૃદય ઉપર પ્રતિબિંબિત થવા વિના રહી નહિ; ને તેમના વિશેની ગોખલેની પૂજ્યશુદ્ધિ દરેક પ્રશ્નગે વધ્યા વીના પણ રહી નહિ, ન્યારે ન્યારે ગોખલે સુખદ જતા ત્યારે ત્યારે તેમનું પદવર્ધન સાથે આ વિશે બોલવું થતું. ૩. એ. સોસાઈટીના સામ્રાજ્ય મેંબર થવાનો પોતાનો વિચાર થાય છે, એમ ગોપાળરાવ તેમને કહેતા જેમ જેમ આગરકરનો સહવાસ વધતો ગયો તેમ તેમ આ વિચાર દૃઢ થતો ગયો, એમ પદવર્ધન કહે છે. એટલુંજ નહિ. પણ આગરકરે તેમનું મન તે તરફ વાળ્યું, એમ ગોપાળરાવ પદવર્ધનને કહેતા. છેવટે તેમણે એ વિચાર કાયમ કર્યો ને ૧૮૮૬ ના અંતમાં તેઓ ૩. એ. સોસાઈટીમાં જોડાયા.

આ મંડળીમાં સામેલ થતાં પહેલાં તેમના મનમાં જે વિચારોની ગમમથલ થતી હતી તેમાં મુખ્ય કહીએ તો, ' તેમ કરવાથી મોટાભાઈના ઉપકારનો બદલો વાળવાનું પોતાનાથી ન બને, ' એ હતો. સન ૧૮૭૪ થી ૧૮૮૪ આખર સુધી ગોપાળરાવના વિદ્યાભ્યાસનો અધો ભાર તેમના મોટાભાઈ ઉપર પડ્યો હતો, ને તેમણે બન્યુપ્રેમને લીધે આનંદથી તે ઉપાડ્યો હતો. હવે કાયદાનો અભ્યાસ કરીને એન્. એલ. બી. યતુ, પૈસા મેળવવા ને મોટાભાઈનું દેવું વાળી આપવું, તેમને સહાયક થતું, એવું ગોપાળરાવના મનમાં હતું. આ વિચારથીજ શિક્ષકની નોકરી સ્વીકાર્યા પછી પોતાના ખર્ચ માટે ૧૫-૨૦ રાખીને બાકીના બધા મોટાભાઈને મોકલી આપતા હતા ગોપાળરાવ પૈસા કમાય, તેમજ સત્તા, અધિકારને હોદ્દાવડે જનસમાજમાં તથા સરકારમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવે એવી અપેક્ષા તેમના મોટાભાઈની હોય એ સાહજિક છે. તેમની ઇચ્છા ' ગોપાળરાવે ૩. એ. સોસાઈટીમાં દાખલ ન થતું ' એવી હોય તો તેમનો દોષ ગણાય નહિ. સોસાઈટીના હાંદગી પર્વતના સભાસક થઈને શિક્ષણના પ્રસારદ્વારા લોકસેવા કરવાની મહત્વાકાંક્ષા ગોપાળરાવની પણ મૂળની નહોતી; તેમજ ટિંગક-આગરકરના સહવાસથી તે જન્ય પામ્યા પછી મોટાભાઈની નિરાશા થશે એ વિચાર તેમને જ્યારે થયેલો હોયો જોઈએ. તેમણે પોતાના મનથી તેમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો પછી પણ મોટાભાઈની સંમતિ ને પરવાનગી મેળવવાની ખટપટ તેમને કરવી પડી. કોલેજીયરમાંના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિ ને વજનદાર શૃદ્ધસ્થો મારેલ એ મંજુરી મેળવી આપવાની

યર્ષા હતાં; તેથી તેમનો નિકટ સહવાસ થવા પછી મનના મૂળ રંગમાં સહેજ પલ્લુ ફેરફાર થયો એ અપરિહાર્ય હતું. આ એ વર્ષમાં તેમનો ટિળક-આગરકર સાથેનો પરિચય કીક વધ્યો. તેમના કહેવાથી તેઓ ક્યારેક કેસરી-મરાઠામાં લખતા પલ્લુ ખરા. કેસરીમાં 'વર્તમાનસાર' લખવાનું કામ તેમણે કેટલાક દિવસ કર્યું હતું. એમ કહેવાય છે. દેખવામાં ક્ષુલ્લક લાગતું આ કામ પલ્લુ ગોપાળરાવે ધણી ચોક્કસાઈથી ને કાળજીપૂર્વક કર્યું હતું. પલ્લુ તેમનું વધુ મરાઠીના કરતાં ઈંગ્લિશ તરફ વિશેષ હતું. ઈંગ્લિશ ભોલવામાં ને લખવામાં નામના મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા આજ વર્ષમાં તેમનામાં ઉદ્ભવેલી હોવાથી 'મરાઠા'માં ઈંગ્લિશ લખવાનું તેમને વધારે પસંદ પડતું. અને તે વખતની એટલે ૧૮૮૬-૮૭ ની સાલના 'મરાઠા'માં તેમની કેટલીક લેખમાલાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, એમ સમજાય છે. તેમાંની એક લેખમાલા વિશે આજ આપણને નવાઈ લાગે તેવું છે 'યુરોપમાંનું સર્વ-રાષ્ટ્રીય મહાયુદ્ધ General War in Europe' એ નામની તેમની એક લેખ-માલા તે વખતે 'મરાઠા' માં પ્રસિદ્ધ થવાની, ને તે બહુ લોકપ્રિય થવાની હતકથા તે સમયના લોકોને મોઢે સાબળી છે.

એ વખતે ટિલક, આગરકર, આપરે, નામજેથી, ધારપ, ગોખે, એટલા ડેક્કન એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના-દક્ષિણ વિદ્યાપ્રસારક મંડળીના-લાઇફ મેમ્બર હતા. પરંતુ તેમના ટિળક-આગરકરના વિશેષ ગોપાળરાવને વિશેષ આદર, વિશેષ ભક્તિ, ને વિશેષ પૂજ્યભાવ હતો. પૈસા કે પોતાના મોજરોખ તરફ વધારે લક્ષ ન આપતા, ઐદિક વૈભવ-ના મોહપાશમાં વધારે ન પડતાં, વિવાદાન જેવું ને ખીજ રીતે ચાનપ્રસારના જેવું લોક-કાર્ય કરાપ તો વધારે સાફ, એવું ગોપાળરાવના મનનું વલણ યવામાં વિશેષે કરીને આમ-રકરનો સહવાસજ કારણરૂપ હતો, એમ રપટ્ટ દેખાય છે. તથાપિ આ વખતે ૧૮૮૫ ને ૧૮૮૬ની સાલમાં ગોપાળરાવ ટિળક-આગરકર એ બંનેના એકનિષ્ઠ ભક્ત હતા, એ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

સન ૧૮૮૫ માં પૈસા પેદા કરવા, પોતાની નામના કાઢવી, ને આગળ પડતા થવું,

એ ગોપાળરાવની મહત્વાકાંક્ષા હતી; અને તે પૂર્ણ કરવાનાં સાધનો ડેક્કન એન્જ્યુકેશન મેળવવા સાર તેમણે એકમરખી ખટપટ કરવા માંડી હતી. કવલા-સોસાયટીમાં જો નો અન્નદાસ ને ઈંગ્લિશ કાંટે ખાસ મહેનત, એ તેમની ભેવડી ખટ-લાવું.

પટ આણ હતી. ૧૮૮૫ ની આખરે 'જ્યુરિસ્ટ્રુડન્સ'માં પાસ થવા પછી ગોપાળરાવને લાઇફ મેમ્બરમાંના કેટલાકોએ, 'આગળ તમે શું કરશો ? અમારી સોસાયટીમાંજ સામેલ કેમ થતા નથી ?' એવી રીતે ઘેર ઘેરથી તજ-વીજ કરવા માંડી આ મંડળીનું લક્ષ્યાંકનની તજવીજ જીવાન ને હોદિવાર માણસોને પોતાની સોસાયટીમાં સામેલ કરવાનું હતું. કોલેજમાં નવા વર્ગો વધારી તેને પૂર્ણ કોલેજ કરવાનું મંડળીના મનમાં હતું; પરંતુ તે માટે પોતાનાં ચપેલા મ જીસેની જરૂર હતી. ગો-પાળરાવ જેના ઉછરતા, ઉત્સાહી ને તેજસ્વી યુવાન શુદ્ધરથને પોતાનામાં સામેલ કરી રાખ્યા તો તજવીજ કરી ભેવી, એમ એ મંડળીને લાગતાં તે પ્રમાણે તેમણે ધીમે ધીમે દાણો દાળવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો હતો.

ટિળક આગરકરની મંડળીમાં તેમની સાથે બેસવું એ ઘણું મોટું માન છે, તે પો-

ગોપાળરાવના સાર્વજનિક ચરિત્રનો અહીં ચારંજ થાય છે. અહીં સુધીની તેમની દિનચર્યા ઉપર સ્વ-પરતાની છાપ હતી તેઓ જે કંઈ કરતા, જે કંઈ વાચતા, જે લખતા, જે બોલતા, તેનો ઉગમ સ્વ. પોતા વિશેની આકાંક્ષામાંથી થતો હોયથી વિશ્વપરતાની છાપ તેમની દિનચર્યા ઉપર થોડે થોડે પડવાની શરૂઆત થઈ. તેમના લૌકિક બ્યવહારનું પ્રેરક કેન્દ્ર આજ સુધી 'સ્વ' હતું, તે હવે 'સ્વ'સ્થાનથી ખસવા લાગ્યું તેમને ખરો ઉપ-નયન સંસ્કાર અત્યારેજ થયો. આર્થિક જનોણ અપાર્થ, એમ કહેવાય, અથવા ઉપ-નયનની તૈયારી થઈ, તેમનો બીજો જન્મ થયો. તેમને આજ સુધી-કદાચ પછી બે ત્રણ વર્ષ સુધી પશુ-પૈસાની જે ભારે કિંમત લાગતી તેનું મહત્વ ઉત્તરોત્તર કમી થવા લાગ્યું, તે સહેલાઈથી તેમના હૃદયથી છુટવા લાગ્યું જેમ જેમ તે છુટવા લાગ્યું, તેમ તેમ તે નાણી જોઈને તેમની પામે આવવા લાગ્યા.

આ વખતે ઇંગ્લેન્ડ માટેની તેમની મહેનત સતત ચાલુજ હતી, એ પાછળ કહી ગયા છીએ. આજ અરસામાં ગોપાળરાવે 'અક્રમણિત' લખવાની શરૂઆત કરી ૧૮૮૨ ની આખર તે ૧૮૮૭ ની શરૂઆતમાં તેઓ 'અક્રમણિત' લખતા હતા. તે પુર થયા પછી તેમણે રિજન્ટને બતાવ્યું. રિજન્ટે તે પસંદ કરીતે 'છપાવો' એમ કહેવાથી તેમણે તેની પહેલી આવૃત્તિ બહાર પાડી. ઇંગ્લેન્ડ અક્રમણિત સર્વાંશે તેમજેજ લખેલું હોઈ તેનું સર્વ શ્રેય તેમનેજ ધટે છે, તેમાં બીજા કાફનો દિસેલો નથી. તેમનું આ ગણિત એટલું લોકપ્રિય થયું કે થોડીજ મુદતમાં તેની નવી આવૃત્તિ ચર્ચ એટલુંજ નહિ, પણ આગળ તે 'એકમીલન કંપની' એ છાપવા શરૂ, તે તેનો પ્રચાર આખા હિંદુસ્તાનમાં તથા બીજા દેશોમાં થયો, ને તેનું ઉત્પન્ન ગોખલેને વર્ષાસન જેવું મળવા લાગ્યું.

ગોપાળરાવના લૌકિક કે સાર્વજનિક ચારિત્રની શરૂઆત કરતાં પહેલાં તેમની એક ખાનગી બીનાનો ઉલ્લેખ કરી દેવાનું હીક લાગે છે. ગોપાળરાવનું

ગોપાળરાવનાં પહેલું લગ્ન તેમની મરજી વિરૂદ્ધ થયું હતું. ૧૮૭૯માંજ તેમના

બે લગ્ન

કાકા અંતાણજીને કૃષ્ણરાવને તે બાબત લખ્યું હતું; પરંતુ તે

વખતે કૃષ્ણરાવે 'તે હજી લગ્ન છે, તેની એકાદ પરીક્ષા થઈ ગયા

પછી જોઈશું' એમ લખી લંગાવ્યું હતું. દરમિયાન કૃષ્ણરાવ મરજી પામ્યા, એટલે વણિલેનો કારકાર અંતાણજીનેજ મળ્યો. તેમણે ૧૮૮૦ માં ગોપાળરાવનાં લગ્ન કરી નાંખ્યાં !

તદન નિરૂપણે ગોપાળરાવને આ લગ્ન કરવું પડ્યું 'વણિલેનો અનાદર ન કરવો,' એ

વૃત્તિને લીધેજ તેઓ ચતુર્હુજ થયા ! પાછળથી આ લગ્ન તેમના મનને બહુ નાચતું હતું;

અને આ બાબતમાં તેમનું મન એટલું ખાદુ થયું હતું કે આ લગ્નની કે સ્ત્રીની કાંઈ

વાત કાઢતું તો તે તેમને જોઈતું નહિ. આ સ્ત્રી પ્રથમથીજ પાંકુરોગી હતી, એમ કહે

છે. તે નજર આગળ પણ ન જોઈએ એમ તેમને થયું હતું. બીજી બાબતમાં બહુ કામળ

મનના ગોપાળરાવ આ વિષયમાં અત્યંત દલીલા થયા હતા ! આ સ્ત્રી વિશે એક વખત

જે તુચ્છકાર તેમને થયો તે કદી મથો નહિ. ગોપાળરાવના સારા ગુણો જેટલા દૃઢ હતા

તેટલાજ તેમના દુરાગ્રહ કંઠેજ હતા. એક વખત તેમના મનમાં બંધાયેલી હક કાઢવી

બહુ કુશ્કર થઈ પડતી તેમાં પણ ગોટપણના દુરાગ્રહ એક કાળે વિચારથી બદલાવી શક્ય

હોય, પરંતુ નાનપણના બંધાયેલા ગ્રહ દરવા લગ્નસમ અશક્યજ ! આ આ ઉપર તેમને

પ્રીતિ નહોતી, એટલુંજ નહિ પણ તેનું નામ પણ તેમને ગમતું નહિ !

નાતપણમાં લગ્ન કરનારાં મામાપોનાં હાથે કેટલા બધા દીકરા—દીકરીની છાંડીને આ પ્રભાણે તુકસાન થતુ હતો ! જે કાર્ય મોટપણે પોતાની મેળે કરવાનુ તે મામાપો પોતાને માથે લઇને પુષ્કળ વખત પોતાનાં સતાનોના સસારને અને તેટલાજ માટે છાંડીને—ધુળધાણી કરી નાંખે છે ગોપાળરાવની ઈચ્છા વિરુદ્ધ થયેલા આ લગ્ન વિશેની લાગણી બદલવામાં સાવિત્રીબાઈના ગુણની મદદ બાવિષે બાબેજ મળી હેત ! મરણ વિરુદ્ધ જી મેળે વળગાડેલી, ને ને વળી રાગી ! આ લગ્ન સબધ સર્વ રીતેજ નેમને રસદ થયો હતો તેમના સ્વભાવમાં ચીડીઆપણનાં મૂળ મળ્યુત થવામાં લગ્નની આ નાજુક ખીના પણ ધણે અંશે કારણરૂપ થયેલી હોવી જોઈએ ખીજા ઊકરાઓએ વગર સમજે કરેલી કહા—મરકરીતુ પરિણામ આવી સ્થિતિમાં અત્યંત વિપરીત થતુ અસંભવિત નથી

એ તેમ હોય, ૧૮૮૬ ની સાલ સુધી ગોપાળરાવને લગ્નસુખ ખીલકુલ મળ્યુ નહોતું આ સ્થિતિ તેમનાં બાળી ગોવિંદરાવની સીધી સ્ત્રીસ્વભાવાનુસાર સહેવાઈ નદિ ગોપાળરાવ હમેશાં કાષ્ટને કાંઈ ઉદ્યોગમાં ગૂંથાએલા હોયજ તેથી તેમને તે સ્થિતિતુ બહુ લાગ્યા જેવુ જણાયુ નથી, પરંતુ તેમના બાળીને ને પછી મોટાભાઈને આ સ્થિતિ જણાતાં તેઓ બહુ દુઃખી થવા લાગ્યાં. તેમને શુ ? તે જુના વિચારનાં—લૌકિક દૃષ્ટિથી જોનારાં ! તેમને ગોપાળરાવનો સસારવ્યવહાર એકદમ કેમ પસંદ પડે ? ગોપાળરાવને વૈવાહિક સુખ મળે તે માટે નેમણે ખનતી ખડખડ કરી જોઈ પ્રથમના લગ્નથી નેમ થતુ તદન અધિક્ય લાગ્યું, એટલે તેમણે ગોપાળરાવને ખીજું લગ્ન કરવાનો આમ્રક કરવા માંડ્યો ગોપાળરાવના મનમાં તેમ કરવાનું નહોતું, પણ પ્રથમની સારી યદને સસાર ચલાવતી નદિ થાય એવો ઊકટરો ચોખ્ખો અભિપ્રાય આપવાથી, અને પોતાના માટે આટલી કળજ તથા ચિંતા કરનારી બાળીનું મન દુઃખવતુ એ છવ ઉપર આવવાથી ગોપાળરાવ ખીજા વાર લગ્ન કરવા કશુલ થયા, ને તેમનાં ખીજાવારના લગ્ન ૧૮૮૭ ના મે મહિનામાં થયાં કરના નાનીજ હતી.

૬.

કોલેજનું કામ પરનારીને, ઈચ્છિત ઉપર ખાતગી મહેનત કરવા છતાં પણ ગોપાળરાવના સામર્થ્યને જોઈતું કામ પહોંચતું નદિ તે એક પણ માધવરાવ રાનડે પણ નકામી જવા દેતા નદિ રજનો એક કલાક પણ ફાગટ જવા ન દેતા તે વખત માટે કાંઈ કામ માગી લેતા, ને કદાચ કાંઈ કામ ન હોય નો લાઈબેરીમાં જઈ તેની વ્યવસ્થા કરવા લાગતા ગપાણક મારવા કે ચિલ્ડ્રેની રમમાં જઈ લખી ખેચવાનુ તેમને કદી પસંદ નહોતું ગોખલેની કાર્યસક્રિયને વધારે કામ જોઈતું હતું તે તેમને જલદીજ મળી આવ્યું સન ૧૮૭૦થી ૧૯૦૦ સુધીની મહારાણી ધણે બાગે સામાજિક, રાજકીય, ઔદ્યોગિક વગેરે ક્ષેત્રસાથનું ઉત્તમસ્થાન એકજ સ્થળે હતું સતેતા દેશને જગાડવો ને તેના ગતવૈભવ ને શોભે તેવુ કામ તેના હાથે થવા જેટલું સામર્થ્ય તેને પ્રાપ્ત થાય, તે માટે અદ્યતન પ્રયત્ન કરનારો એક પુરુષ તે વખતે હતો કયાં શુ આવ્યુ છે, શુ ચાલવા જેવુ છે. શુ છે ને શુ જોઈએ છે, આપણા લોકોનુ ખાસી રહેણુ સામર્થ્ય કેટલું છે, તે વધારવાનો ઉપાય કયો છે, ચાંપ ક્યાં લાગે છે તેમાંથી છુટવા માટે કેવા પ્રયત્ન થવા જોઈએ, કયા કામ માટે કયાં માણસ યોગ્ય છે, કેવી પાસે કયુ કામ કરાવી લેવુ સૂતેલો દેશ જાગૃત થાય

એટલે તેના ઇતિહાસને યશ પડતા સામર્થ્યને કમળે રાખી કયા રસ્તે વાળતુ, આપને ઠાણુ છીએ, કયાં છીએ, આપણે ચલુ રુ, જલુ છે કયા, અને આખો વખત કેવો છે વગેરે અનેક પ્રશ્નોનું અનેક રીતે પર્વવિચન કરી કાવદેશવર્તમાનની તુલના કરી, દેશમાર્ગ સર્વ ખટખટનું, હીલચાલનું, ઉદ્યોગનું, સન્ધાનું ને મંડળાનું ધોરણુ યોગ્ય દિશાએ વાળતુ અને બદરમાંથી ઉપડેલા આપણા દેશના વહાણને દરીઆની કે વટાણાઆની મરજી પ્રમાણે વહેવા ન દેતાં તેને ધીમે ધીમે કિનારે પડોઆડતુ એ અત્યંત મુશ્કેલ પરંતુ તેટલુંજ આવશ્યક કામ પોતાનું—પૂર્વજોનું દેવું—કર્તવ્યનું દેણું સમજી અન્ત કરણપૂર્વક નિખાવસ પણું કરનારી એક વિઘ્નિત દેશના સુખાએ મહારાષ્ટ્રમાં જન્મી હતી રાવસાહેબ રાનડેની સેવ્યતામાં રહેવાનું, તેમની આજી પ્રમાણે કામ કરવાનું, તેમના સિંચ તરિકે તેમના ચરણમ રહી શિખવાનું, જેમનું આગ્ય હોય તે ધન્ય ! આવા ધન્યમાના ધન્ય ગોખલે જલદીજ થવાના હતા.

આગરકર ને ગોખલેનો સહવાસ ને રનેહ ઉત્તરોત્તર દૃઢ થતો ગયો. આગરકરે ગોખલેના કેટલાક વિશેષ ગુણ જાણી લીધા હતા તેમનો ઉત્સાહ, કામ કરવાની હોય, ઉમેદ, ઉચ્ચ મનોવૃત્તિથી પ્રેરિત થવાનો તેમના હૃદયનો ધર્મ, તેમની દ્વિમતને શુશ્રૂણ વિશે આદર, એ તેમના ગુણ રાવસાહેબ રાનડેને જણાયા તો તેમની ઉત્તમ કદર થાય, ને તેમના સહવાસથી ગોખલેની ઉપયુક્તતા બહુ વધે, તથા તેમના હાથે કામગિરી થાય, એમ આગરકરને લાગ્યું તેમણે એક વખતે રાવસાહેબ સાથે વાતમા ને વાતમાં ગોખલે વાત કરી તરુણ ઉછરતા માણસેને સાર્વજનિક કામમાં ઉપયોગમાં લેવા, ને તેમનામાં હોય તેટલું કર્તૃત્વ દેશના કામમાં વપરાવવું, એ રાવસાહેબની ખુબી-કળા હતી તેમણે આગરકરે કહેલું નામ ધ્યાનમાં રાખ્યું ને પોતાના મિત્ર [હાલ પરભોક્ષવાસી] આખા સાહેબ સાહેને ગોખલેને મળવાતુ કહ્યું આખા સાહેબનો ને ગોખલેનો મરતા મુખી અનુચિત પ્રેમ હતો આગરકરને ગોખલે આ વખતે ચનીવારમેદમાં તાંબેના વાડામાં બાંહે રહેતા હતા કામ કરવાતુ એક અરથમાં ને ખેસવા ઉઠવાતુ પણુ એક વાડામાં એ રીતે બન્નેનું સહયર્થ હતું આ એકજ વાત ચર્યાતમાં આગરકર ને ગોખલેએ બેનું રહસ્ય કેટલું હતું તેની સાક્ષી પુરે છે. આખા સાહેબ ગોખલેને રાનડે પાસે તેડી ગયા, અને પોત પોતાના પ્રમાણમાં અઘોષિક એ બેકે પુરુષની—આ અઘોષિક શૂની ને આ અઘોષિક સિંચની—તેમણે મુલાકાત કરાવી.

આ પહેલી મુલાકાત વખતે થયેલી વાતચીત અને શૂની શિખ ઉપર ને શિખની શૂર ઉપર પડેલી છાપ ને આજ જગતને જણાવી ચકાવ તો કેવી મજા પડત ! આખી રાત આખો નીચીને પડી રહેલા સૂર્યકમળની ને તેને વદાલથી જાગાનારા રવિકરની એ મુલાકાત દેટલી હૃદયગમ ચર્ચ હશે ! જગતમાં આવું કવચિતજ બને છે ! અન્યથા—બીજો વખતે બંધ રહેનારાં હૃદયના કળાટ પોતાના સમાધર્મના સ્પર્શવડે ખુલ્લાં કરનાર પરસ્પર સામેક્ષ જીવેલી મુલાકાત એકમેકની સાર્યકતા ! આ જગતમાંનાં ધર્ણાખરાં માણસો પોતાના સમાધર્મી બેઠીદારને શોધવા સસારની અક્ષત અટવીમાં, વસન્ત-ઋતુની ઉષ્ણ હવામાં આમતેમ ભ્રમણ કરનારા પક્ષીઓની પેઠે ભટકતા આપણે જોઈએ છીએ આપણા હૃદયમાં કે શુદ્ધિનાં ક્રમજ ખીસાવનારી બહુ જેની પાસે હોય તેનો ને આપણા બેટાજ થતો

નથી. તેથી આપણાંમાના ધણાખરા આવે છે ને જાય છે—જાને છે ને મરે છે—પણ તેમના અન્તર્ધર્મીના વિકાસ મતો નથી આણમાં દર્શાવે રહેલા રત્નોની પેઠે કે જમરનો ગણગણાટ મતો ન હોય તેવી જગ્યાએ ખીચેનાં પુષ્પોની પેઠે તેઓ અતર્ધર્મી દયા જાય છે ‘ સેફ્ટી ’ દિવાસળી પ્રમાણે ચિત્રગદાકા (ચૈતન્યની શળી) તુ પણ છે તે બીજે કર્મીય ધસવાથી સળગે તેવી હોતી નથી અનુરૂપ ધર્મની પેગી ઉપર ધસવાથીજ તે સળગે, તે વખતે જાગી જાય પણ સળગે નહિ ! અનુરૂપ ધર્મની પેગીનો તે આ ચિત્રગદાકાનો સર્પ યોગ્ય રીતે યાય, એટલે તે એકદમ સળગી જાય છે. ગોપાલરાયનુ તેજ પ્રભુએ થયુ ઉનાળાના તાપથી સૂકાઈ ગયેલી ને આંધ્રમેધની રૂઢિ માટે વાટ જોતી ગો પસારી રહેલી ભૂમિ પ્રમાણે સરકારિત વિભૂતિના દર્શન કે સ્પર્શ માટે ઉત્ક્રાંતિ મળેલું તેમનું હૃદય હતું અભિમાન કે પોતાની યોગ્યતાની અધરિત કલ્પનાથી તેમની ઔદિક કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ બધે મધ નહોતી સદ્ગુણો પ્રસાદ મદ્દણ કરવા અને તે દુનિદુન ધવા સાર જોઈતી પૂજ્યશ્રુદ્ધિ ને સારર થકા તેમનામાં પૂર્ણ હતી તેમનું અતરંગ દહી મલિન થયું નહોતું તેની ઉપર જે છાપ હોવાથી હોય તે સાર જોડે, એવી તેમની શુદ્ધ મુખ્ય રિપતિ હતી પોતાના હાથે કાંઈક કામ યાય, ને પોતે સર્વજનસમાજમાં માન્ય યાય, એ તેમની મદ ત્યાગીશ હતી, અને તે પૂર્ણ કરવા માટે જીવની પણ દરકાર કર્યા વિના થમ કરવાની છ મજા ને દેવ હતી. ચરીરમુક્તિ પણ તેમની મદતવાઈશની સામે અવચણરૂપ યાય તેવી નહોતી સિધ્ધિમાં જોઈતા ધણાખરા યુજી જોખલેમાં હતા, અને યુરનામાં તે બધા યુજને વધારવાનું, તેને ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક શુદ્ધ—ઉત્તર કરવાનું, ને તેનો અને તેટલો ઉપયોગ કરી લેવાનું, સામર્થ્ય હતું મળે તેટલું યુર પાસેથી લેનાર સિધ્ધ, ને માગે તેટલું આપ નાર યુર, એવું આ જોખલે—સાનડેની જોડી હતી તે જમી ત્યારથીજ જોખલેની સાર્વ-જાનક કામની સાગા ઉપડી આ સાગામાં તેમણે તેર ચોદ વર્ષ સુધી શિક્ષણ લીધું !

૩ એ સોસાઈટીને માટે એ વર્ષોજીલુ ધમાનનાં હતાં ૧૮૮૨—૮૩માં ટિગક—અમા અન્કર ડેંગરીના તુરગમાં હતા જાને એકજ ઓરડીમાં રહેતા તે તેમને સાદી શિક્ષા હોવાથી એક બીજા સાથે જોડતા—વાદવિવાદ કરી રહ્યા તેમને લ વધા વાચવાનું મળતું ત્યાં આ જાનેનો અતિશય નિકટ સંબંધ થવાથી એ બીજાના સ્વભાવની સિમતા એક-એકને અનુભવમાં આવી એક બીજાના ખાંચપુચ, રાગ-દ્રેષ ઢંક-દૂરામઠ, વગેરે સારી પેઠે સમજ્યા, અને ડેક્કન ડેવેજમાં ન્યુન ઇગિતર રદૂસ કાઢવાનો વિચાર કરવાથી, ને પછી એ વર્ષ સુધી મહાન્ પ્યેવની પાછળ લાગવાથી અને એકજ દેશ-કાર્યની સિદ્ધિ માટે મથવાના આવેશમાં ગઈ ચયેલા હોવાથી, એકમેકના સ્વભાવમાંલુ સારાપણું એકબીજાને દેખાતું. શિક્ષણપ્રસારના કાર્યે યુરતુ તેમનામાં મતભાદરવ હોવાથી એજિર્માના તીવ્ર ભેદ એક બીજાના લક્ષમાં બહુ અચી આવ્યા નહોતા પણ ડેંગરીના તુરગમાં રાત દિવસ સાથે રહેવાથી ને મણી બાજત સંજમાં શુભા દિવથી વાતચિત મતી હોવાથી ‘ બાંધી મુઠી ’ ઉપડી ગઈ ! મતભાદરવની સાથે મતભેદ ને સ્વભાવભેદ પણ સારી રીતે જણાઈ આવ્યો પહેલાં એકમેક વિશે જે કેવળ આદર હતો, તે જતો રહ્યો, અથવા ધણેક એછો થયો, તથાપિ રદૂસના કામમાં મતભેદને કે સ્વભાવને બહુ અવકાશ આપ્યા વિના વર્તવોનો ને વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં મતભેદ સામાન્ય કામ વખતે બૂધી જવાનો સજ પ્રવર્તન વા અપ

ગરકર તરફથી થતો હોવાથી ટિળક-આગરકરનો તટ અંદર અંદર ધ્રુવવાનો હતો, પણ તેથી સોસાઈટીને પ્રથમ બહુ અગે સોસતું પડ્યું નથી. પણ ૧૮૮૬ની સાલથી એ ઝવં સોસાઈટીમાં દાખલ થવા લાગ્યો. ટિળકપક્ષ ને આગરકરપક્ષ એવા સોસાઈટીમાં એ પડે પડી ગયા. આ ઝવંડાની બધી દફતર કહેવાથી તેનાં કારણો જણાવવા ને તેનું ગોખર ના ચરિત્ર ઉપર થયેલું પરિણામ થયેલોગ્ય રીતે કહેવા દાલ અવકાશ નથી; એ એક, તેમાં દાલની હયાત એક મોટી સંસ્થાનો તથા વ્યક્તિનો સંબંધ આવે છે એ ખીજા બાબત. આથી એ વિશે અહીં વિસ્તાર ન કરતાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, આનું પરિણામ કેસરી, મરાઠા, આર્યજૂથજી હાપખાનું વગેરેની નવી વ્યવસ્થામાં દેખાઈ આવ્યું આગરકરનો કેસરી સાથેનો સંબંધ નૂઠ્યો, ને ૧૮૮૮ના ખીજેજ દિવસે “સુધારક” ના જન્મ થયો. સોસાઈટીમાં એ પક્ષે પડવાથી રકૂલ ને કોલેજની વ્યવસ્થામાં ગરજક થવા લાગી, વખતસર વર્ગમાં શિખવવા જતું, પરીક્ષાના કાળજો તપાસવા વગેરેમાં અવ્યવસ્થ થવા લાગી. આજ અરસામાં સાર્વજનિક સભાના તંટા સોસાઈટીમાં ચાલુ થયા. ૫. વા. લક્ષ્મણ રામચન્દ્ર યેઘનો સંસ્કૃત કોષ આર્યજૂથજી હાપખાનામાં ને ૫. વા. વામન શિવરામ આપ્ટેનો કોષ આર્યજૂથજી હાપખાનો હોવાથી, હાપખાનાના માલિકોની તકરારે સોસાઈટીમાં દાખલ થઈ. શારદાસદત ને સંમતિવધના બીલે સમાજમાં યુનામાં કેલાહલ મચાવી મુકયો; ને તેતો ફટકો સોસાઈટીની રકૂલ તથા કોલેજને પડે લાગ્યો. છેવટે ટિળકપક્ષ ને આગરકરપક્ષ બન્ને સાથે રહે એ અશક્ય થઈ પડ્યું, છેવટે ટિળકપક્ષે ધીમે ધીમે સોસાઈટીમાંથી ખસી જતું પડ્યું.

આ ઝવંડો લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી પહોંચ્યો હતો, તેથી ગોપાળરાવને અનેક રીતે ત્રાસ થયો, તોપણ તેથી તે ગળરાયા નહિ. ને પહેલાં ઈંગ્લિશ શિખવતાજ હતા હાં વર્ષ દોઢ વર્ષ તેમને અશ્વિત પણ શિખવતુ પડ્યું. ટિળક જવાથી ગણિત શિખવવાનું કામ તેમને માથે પડ્યું તે તેમણે ૧૮૯૨ સુધી કર્યું. પછી તેમણે સર્વેનું મન વળાંને તેમને સોસાઈટીમાં લીધાથી ગણિત નેપને આપ્યું ને ગોખલે પાસે ઈંગ્લિશ, અર્થશાસ્ત્ર ને ઈત્યાંડો ઇતિહાસ એટલા વિષયો રચા.

આ કામનો બોળે માથે પડ્યો, તેજ વખતે સાર્વજનિક સભાના સેક્રટરીનું કામ તથા નૈમાસિકના સંપાદનનું કામ પણ ગોપાળરાવનેજ સોપાયાં. રાનોડે અને ગોખલેનું મુલાકાત થયા પછી તેમની પાસે બહારનાં કામો આવવા લાગ્યાં, રાનોડેએ પ્રથમ ગોખલેને નૈમાસિક માટે એક અંગ્રેજ લેખ લખવાનું કહ્યું. તેમણે તે લખીને આપ્યો, તે વાંચીને રાવસાહેબે કહ્યું. “ચાલશે. જાપખાનામાં આપો.”

આ વખતે ગોખલેને કેટલો આનંદ થયો હતો કે તેજ તૈયાર કરવાની તેમના ગુર્જન પદ્ધતિ ઘણી મહેનતવાળી હતી. સરકારી રીપોર્ટ, બ્લૂ બુકો, રેડ બુકો, ગ્રીન બુકો, સભાના પ્રોસિડિન્સ વગેરે વાંચવા આપીતે તેમાંથી ચાર કાઢી લાવવાનું તે કહેતા. અતે તે ઠીક હોય તો ‘ઠીક છે’ કહેતા, ને પસંદ ન પડે તો ‘રહેવા દો, મૂકો,’ એટલુંજ કહેતા. પસંદ પડે તો વિશેષ પ્રસંસા કરતા નહિ; કે પસંદ ન પડે તો ગુસ્સે ચઢતે વધારે બોલતા નહિ, પણ પોતેજ તે ફરીને લખી કાઢતા. સરઆનમાં એમેરિઅલ એટલે સરકાર તરફ મોકલવાની લોકમતપત્રિકા તૈયાર કરવાનું આપતા. તે તૈયાર થઈ આવે એટલે

ધણી વખત તેમાંનાં પાનાંનાં પાનાં કમી કરી પોતે નવુ લખતા બાપા કડક, ટાપલા જેવી કે વિશેષ આલકારિક હોય તો તે બદલતા ને કહેતા, “જેર વિચારમાં જોઈએ, બાપામાં નહિ.”

રાનડે ગોપાળરાવ પાસેથી કામ સખત કરાવતા, ને વખતચર પુરૂં કરાવી લેવામાં ધણી કળજી રાખતા. તેમાં કોઈપણ બદલુ સાંજળતા નહિ મદવાડુ બદલુ પણ ચાલતું નહિ । ‘તાવ આળ્યો હતો,’ ‘માયુ દુખતું’ એવું બદલુ કહ્યું હોય તો રાવસાહેબ કહે, “એસડ લેવાથી તાવ ઊતરશે કે દુખતું મટશે, પણ છુધવાર મયો તે કાંઈ ફરી આવવાનો છે ?” છુધવારે ગોખલેએ પોતાનું કામ તૈયાર કરીને લઈ જવું, ને રાવસાહેબે તે તપાસી જે કહેવા કારવવાનું હોય તે કહેવું, એમ દર્શ્યું હોય એવું આ ઉપરથી લાગે છે. કામના સબધમાં રાવસાહેબનું પોતાનું વર્તન જેવુંજ બીજાનું પણ જોઈએ એવી તેમની અપેક્ષા હતી આજળ આવેલું કામ મયે તે અડચણ આવે તોપણ તેને ન ગણકારતાં પુરૂં કરવું, એ તેમની પદ્ધતિ હતી કામ પહેલું ને ખાતુ પીવું, ઉધવું, વિશ્રાન્તિ લેવી, એ પછી ચઢાનો પ્યાસો તેમના ટેબલ ઉપર કલાકના કલાક પડ્યો પડ્યો દંડો થપા કરતો એ ઘણાના જાણવામાં દશે કામ પહેલું ને બીજી બધી બાજત પછી કામ કરનાર માણસને વિસામો જોઈએ, એ બીજે પ્રસંગે તેમને કબૂલ હતું માંદા પડ્યા હોય ત્યારે તે કહેતા કે “શ્રમ બટુ ન કરવો વિસામો લેવો વર્ષના ૧૧ મહિનાજ છે એમ સમજવું” પરંતુ તેમનું આ કહેવું માત્ર કહેવા પુરતુંજ રહેતું । તે જાતે કદી તેમ વર્તતા નહિ, આવિશ્રાન્ત શ્રમ કર્યા કરતા, અને બીજા પાસે પણ તેવીજ રીતે શ્રમ કરાવતા, વિશ્રાન્તિ મળવા દેતા નહિ ।

આ પ્રમાણે ગોખલેએ રાનડે પાસે પાંચ વર્ષ ઉમેદવારી કરી તેમની સાથે સીધા સબધ ૧૮૫૩ સુધી—રાનડે પુનામાં હતા ત્યાં સુધી હતો પછી કારણપત્રનો સબધ હતો વચ્ચે વચ્ચે ગોખલે તેમની પાસે જતા ત્યારે સાક્ષાત્ સબધ થતો

૧૮૮૭—૮૯ની સાલમાં ગોપાળરાવને ફિફ્ટ રમવનો શોખ હતો, સુધારકમાં ફિફ્ટ વિશે જે લેખ આવતા તેનું કારણ ગોપાળરાવને ફિફ્ટ વિશેનો પ્રેમ ગોખલેને છેવટ સુધી જીવિજન, ચટકે, પત્તા વગેરે રમતો પ્રિય હતી વચ્ચે જેટલાંક વર્ષ તે બિલીયર્ડ પણ રમતા રમતમાં પણ પોતે હોશિયાર થતું જોઈએ એવી તેમની ઇચ્છા હતી

સોસાયટીમાં આટલી મધી એ ચતાજી ચાલતી ત્યારે ગોપાળરાવનું બહારનું—સાર્વજનિક સભાનું કામ જોરમાં ચાલતું હતું તેમના મનમાં હવે સ્વાર્થત્યાગની સ્વાર્થ ત્યાગનો પ્રેરણા કેવી થઈ હતી તેનું એકજ દર્શાવતું અહીં આપીએ છીએ. પહેલો પ્રસંગ. ૧૮૮૮માં ૨૧ સા રાનડેની સાથે તેમનો સબધ થતા સાર્વજનિક

સભાનું ત્રિમાસિક મલાવવાનું કામ તેમને સોંપામાં આવ્યું હતું, ને તે બદલ મહિને ચાળીસ ર તેમને આપવાનું દર્શ્યું હતું પરંતુ આચરકરતા દાખતાથી નિષ્કામજીતિથી લોકસેવા કરવાનું, તેમજ પૈસા પેદા કરવા તરફ દષ્ટિ ન રાખતા ઉપપક્ત કામ કરવાનું તરવ તેમના અંતરમાં દરયું હતું નેથી સપાદકના કામ બદલ સાર્વજનિક સભા તરફથી આપવાનો દરાવેલો પગાર લેવાનું તેમણે ના પાડી ને મફત કામ દર્શ્યું આની તે વખતે ઘણા લોકોને અનન્યની લાગી કેમકે ને વખતે પૈસા સબધી તેમની સ્થિતિ બહુ સારી નહોતી નાનપણથીજ તેમના ધરના માણસો કેવી મુશીબત વેડીને

ધરસંસાર ચલાવે છે, એ હમણાં સુધીની દૃષ્ટિકતમાં ધણીવાર આવી ગયું છે. ગોખલે રૂઢભાં શિક્ષક થયા પછી તેમને જીવન કામ કરીને પુરું ખર્ચ કરવું પડતું, એ આપણે જાણીએ છીએ. તેમના મોટાભાઈનું કુટુંબ મોટું હતું. તે એટલું કે એક વખતે તેને ગોપાળરાવને પરાક્ષ રીતે એનું સસવવાની જરૂર પડી હતી કે, તે બહુવાનું મુખી દમને નોકરી લઈ પોતાને મદદ કરે તો સારું. આમ છતાં તેમણે સાર્વજનિક સલાતો ઠરાવેલો પગાર ન લીધો, એ વાત તે વખતે અત્યંત મોટાઈભરી હતી.

સ્વાયંત્રતાપ્રાપ્તિની શરૂઆત અહીંથી થઈ. લોકસેવાના કાર્ય માટે ઉદ્યોગ કરવો તે બદલાયી કરવો નહિ, એવું તત્ત્વ તેમના મનમાં કરવાનો આ પહેલો પુરાવો છે, અને સ્વ-પરાયણ વૃત્તિની ઉપર વિશ્વપરાયણ વૃત્તિનું જોર થવાની શરૂઆત થવાની આ નિશાની છે. અહીંથી આ વૃત્તિનો વિકાસજ થવા લાગ્યો. સાર્વજનિક સલાતા ત્રૈમાસિક બદલ કરેલો પગાર ગોપાળરાવે ન લીધો એ સંભળીને તે સમયના જેટલાક જુદા માણસોને એટલી નવાઈ લાગી ને ગોખલે વિશે એટલો આદર ઉત્પન્ન થયો, કે, તેમના એક મુદ્દરમ પ. વા. દાગોદર જનાઈન ગોખલે ખાસ ગોપાળરાવને ઘેર મયા, ને તેમણે અન્તાકરણના ઉદ્ગાર કદવા કે, “ગોપાળરાવ, સત્યાસ છે તમને. આ ઉમરે આટલી નિઃકામવૃત્તિ તમારામાં છે એથી મને બહુ કૌતુક થાય છે. તમારા હાથે આવીજ રીતે દેશકાર્ય થતાં રહેા !” આ ઉદ્ગારથી ગોપાળરાવને તે સગથે કેટલું ઉત્તેજન મળ્યું હશે ને કેટલો સંતોષ થયો! દરો !

રાષ્ટ્રીય સભા (નેશનલ કોંગ્રેસ)ની ૧૮૮૫માં સ્થાપના થઈ ત્યારે તેનું કાર્ય કે સ્વ-રૂપ વગેરેની ગોખલેને બહુ માહિતી નહોતી. પરંતુ ૧૮૮૮ની સાલથી કોંગ્રેસમાં પહેલું સાર્વજનિક સલાતા એક કારભારી તરીકે અને રાનડેના હાથ નીચે લાપણ, કામ કરનાર તરીકે તેમનો સંબંધ રાષ્ટ્રીય સભા સાથે જોડાવા લાગ્યો. રાનડેના ઉત્તેજનથી તેમને રાષ્ટ્રીય સભામાં ચર્ચાવાના વિષયોનો અભ્યાસ કરવો પડતો. ૧૮૮૮માં મુંબઈમાં રાષ્ટ્રીય સભાની બેઠક થઈ, તેનું કેટલુંક કામ —ગોખલે—ગોખલેના હાથે થયું. એ બેઠકમાં પ્રસિદ્ધ મદ્દાપુરમ પ. વા. આર્ચસ બ્રેડલોના આગમનથી વિશેષ ધમાલ થઈ હતી—વધારે મદ્દત્ત આમ્મું હતું. આ જ બેઠકમાં ગોખલેનું એક નાનકડું લાપણ થયું. રાષ્ટ્રીય સભામાંનું તેમનું આ પહેલવહેલું લાપણ. આ લાપણ બહુ મદ્દત્તનું નહોતું, તોપણ તે પોતાનાથી બરાબર રીતે થયું તેથી ગોખલેને ધણી સં-તોષ થયો; અને રાષ્ટ્રીય સભાના ફરવાળા સુધી પોતાનો પ્રવેશ થયો તે માટે તેમને વન્યતા લાગી. તે વખતે ગોખલેની ઉંમર ફક્ત એવીસ વર્ષની હતી. ઉમરના એકવીસમા વર્ષ પાલ્-મેન્ટના સલાસદ થતાં પિટને પણ આ પ્રસંગે ગોખલેને જેટલો આનંદ ને સંતોષ થયો તેટલો થયો નહિ હોય ! ટિળક-આગરકર, કેસરી, મરઘા એ વર્તમાનપત્રો, ન્યુ ઇંગ્લિશ રૂઝ, ફ્રેન્ચ સન કોલેજ,—એ પુરવ ને આ સંસ્થાઓ ચારજ વર્ષ પહેલાં તેમને મદ્દત્ત લાગતી હતી, અને તળેટીમાં ઉભો રહેનારો બળક અર્થા કુંજર ઉપર ચઢી મળેલા આગળનાઓને જે આદરથી—આશ્ચર્યથી જુએ તેજ રીતે ગોખલે તેમની તરફ જોતા હતા. એ વખતે કેટલો જલદી જતો રહેા ! ૧૮૮૮ ના અંત પહેલાં ગોખલે એ સંસ્થાઓના આલોમાં જઈને બેઠા !

૧૮૮૫ માં ગોપાળરાવ સાર્વજનિક કામ વિશે અને પ્રસિદ્ધ પુરૂષો વિશે કેટલા અ-
જ્ઞાન હતા, તે બતાવનારી એક વાત પુનામાંના ધણાઓ બાજે છે. હિરાયાગ્રામાં ન્યુ ઇન્ડીય
રફ્રમમાં કાંઈક સમારંભ હતો. દરવાજા ઉપર ગોખલેને રાખવામાં આવ્યા હતા. આવનારા
ગૃહસ્થોની ટિકિટો જોઈને અંદર જવા દેવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. રા. સા.
રાનડે આવ્યા ત્યારે તેમને તેમણે રોકીને તેમની પાસે ટિકિટ માગી । રાનડે પાસે ટિકિટ
નહોતી. એટલામાં પ. વા. આગાસાહેબ સાહેબ આગળ આવીને તેમને અંદર તેડી ગયા,
ને ગોખલેને સમજાવતા એ શબ્દો કહ્યા.

૧૮૮૭ માં તે રાનડેના હાથ નીચે કામ કરવા લાગ્યા. તેમને ક્યારેક ક્યારેક તો
એટલુંબધું કામ કરવું પડતું કે સુવાનો પણ વખત મળતો નહિ ।
રાષ્ટ્રીય સભામાં પબ્લિક સર્વિસ વિશેનું એક મેગેસિન લખનારું હતું તે ગોખલેએ
પ્રવેશ.

સતત બાવીસ કલાક બેસીને પૂરું કર્યું । વચ્ચે દેહધર્મે જે ખસેલ
પહેંચિયારી હોય તેજ બસ ! તમ્મ કે માર વર્ષમાં ગોખલેનાં પચાસાં
સાર્વજનિક કામમાં એટલાં આગળ વધ્યાં કે ૧૮૮૯ માં રાષ્ટ્રસભાના વક્તાઓમાંના એક
તેઓ થયા. તેમના પૂર્વાશ્રમમાં તે જેમ દરવર્ષે એકેકે કમળ આગળ બેસતા તે ૧૮૮૬ ના
આગસ્ટ સુધી એક સરખા આગળ વધતા હતા તેજ પ્રમાણે તેમના આ દ્વિતીયાશ્રમમાં
પણ તે કપાટાગ્રંથ આગળ વધતા હતા. ૧૮૬૦ માં કલકત્તાની રાષ્ટ્રસભામાં તેમનું ઘણું
મહત્વનું ભાષણ થયું, તે રાષ્ટ્રસભાના આગેવાનો ઉપર તેની ધણીજ છાપ પડી. આ એક
આસાજનક રાજકીય પુરૂષ થવાનો છે, એવા ઉદ્ગાર ધણાઓએ તે વખતે કહ્યા. આ
સભાના અધ્યક્ષ સર પીરેજીયાહ મહેતા હતા, તેમની નજરમાં પણ તે તુરંતજ આવી ગયા.

આ પ્રમાણે રાષ્ટ્રસભા સાથે ગોપાળરાવનો સંબંધ બંધાયો પણ હજી રાષ્ટ્રસભામાં
તેમને સ્વતંત્ર સ્થાન મળ્યું નહોતું; તેમણે પોતાના વિષયનો યોગ્ય અભ્યાસ કરીને મુદ્દાસર
બોલનારામાંના તે એક છે, એટલું તો તેમણે આટલામાંજ સ્થાપિત કર્યું હતું. ૧૮૬૧ ની
સાલમાં નાગપુરની રાષ્ટ્રસભામાં તેમણે જે ભાષણ કર્યું હતું તે આ ચરિત્રલેખક (પ્રો.
પટવર્ધન) ને હજી સુધી સાબર છે. આ વખતનું ભાષણ ઘણેણું હતું. લખ્યા સિવાય
સાર્વજનિક રીતે ભાષણ કરવું નહિ. એવું રાનડેનું કહેવું હતું, એમ કહે છે. ગોખલેનો
તો તેવો નિયમ હોવો જોઈએ એમ જણાય છે ૧૮૮૬ થી આ પ્રમાણે સાર્વજનિક કા-
મોમાં ગોખલેનો સરખો વિકાસ થવા લાગ્યો. તેમનું આ બાબતનું શિશુજી બધિકાધિક
પરિષકવ થતું ગયું. સરકારી રિપોર્ટ વગેરેમાંથી પોતાના વિષય-મુદ્દાના સમર્થનાર્થ માહિતી
કેવી રીતે તારવી કાઢવી, તે બિનચૂક કેવી રીતે રજૂ કરવી, વગેરે દષ્ટિબિન્દુથી તેમનું
અભ્યાસન ચરૂ હતું.

૧૮૯૨ ને હજી એ બન્ને વર્ષોમાં ગોખલેનો રા. સા. રાનડે સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ
હતો. રાષ્ટ્રસભા સંબંધના, હિંદુસ્તાનના સામાન્યહિત સંબંધના ને મુંબઈ ઇલાકાના
સ્થાનિક હિતના સવાહ ત્રિપે દરરોજ સાજે સાર્વજનિક સભાના દિવાનખાનામાં ચર્ચા થતી.
ત્યાં તે વખતના ધણાખરા આગેવાન ને વિચારી ગૃહસ્થો મળતા રા. સા. રાનડે ત્યાં ધણું
કરીને દરરોજ જતા, ને તેઓ ઘણી બાબતો સંબંધી માહિતી આપતા. હિંદુસ્તાન ને
બીજા દેશમાં તફાવત શું છે, હિંદુસ્તાનમાંની રાજકીય દિવસાલોનું સ્વરૂપ બીજા દેશોની

તેવી દિલચાલના કરતાં લુહું કેમ કે ખીજ દેશોએ સ્વીકારેલા માર્ગ આપણને કેટલા ઉપ-
યોગી થશે તે કેટલા નહિ થાય, આપણે કે જે હિંદુસ્તાનનું કેટલુંક સાદર્ય હોવા છતાં
હિંદુસ્તાનને આપણે જેવી દિલચાલે કરવાનું ઇષ્ટ કેમ નથી—વગેરે વિષયો સંદેજ વા-
તચિત્તમાં નીકળે તે તે સંબંધી સૌ પોતપોતના વિચારો દર્શાવે, ઉપર એ બધા વિચારોનું
એકીકરણ કરીને રાનડે ધણીક નવીન માહિતી આપે કાંઈ કાંઈ દિવસ નવું વાંચના જેવું
પુસ્તક પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થયું હોય તે તેમાંના સિદ્ધાન્તનું મન્યન થાય આવા મન્યનથી
નીકળેલું નવનીત—માખણ દુએશ બારે ગ્રંથકારી હોય છે. સરકારના હેતુ વિશે ચંકા
કરી એ બરાબર નથી. સરકારની સાથે લડવું તે તે સરકારના માર્ગે, તેમણે પ્રસિદ્ધ
કરેલા આંકડાવડે, તેમના કાપડાવડે, તે તેમણે માન્ય કરેલા તરતેને આધારેજ, લડવું
જોઈએ. ટીકા કરવી તે વિજય મેળવવાના કે હારેલી કરવાના હેતુથી નહિ, પણ ન દેખા-
યેલી આણુ દર્શાવવા તે વિષયનો પુરેપુરો વિચાર થવા સાદર્ય ટીકા કરવી. સરકારના
કૃત્યો વિશે પોતાના વિચાર પ્રકટ કરવા તે લોકદષ્ટિથી તેમાં શો ફેરફાર કરવો જોઈએ,
એ સરકાર આગળ રજુ કરવું, એ કેવળ તેવા ફેરફાર કરાવવા માટે નહિ; પરંતુ લોકોને
વિચાર કરતા કરવા, તે દળને દળને લોકમત કેળવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે એટલા
માટે. સાર્વજનિક સલાહોનો અભ્યાસ તે ઊદ્ધાપોહ કરવાનો તે પોતાની દષ્ટિથી; જ્યને
સરકાર વિશે જે ખોલવાનું કે કરવાનું તે સાધાર તે વિચારમાં ખેસતું આવે એવી રીતે;
વિચાર ભુખ્ધ થાય એવી રીતે નહિ. પોતાનો ઉદ્દેશ ખાત્રી કરી આપી મત ફેરવવાનો જો-
ઈએ; ખીજવવાનો કે આપવાનો ન જોઈએ. સરકારની અગત્યજો શી છે તે ખ્યાનમાં
રાખીને તેમાંથી માર્ગ સૂચવવાનું કામ લોકના આગેવાનોનું હોય છે. વગેરે અનુભવસિદ્ધ
તે પુખ્ત તરતે આ વર્ષમાંજ ગોખલેના મનમાં ઠપ્પા. ૧૮૯૨ ની પહેલાનાં તેમનાં
બાપજો તે દેખમાં બહુ તકાવત છે. તેમની બાપજો કોરપણું તે વિચરતું કાકપણું
ધીમે ધીમે કમી થતું હતું. જુવાનીની જ્વલિને લીધે ઉત્પલ થતી અધીરાઈ તેમના લેખો
તે બાપજોમાં આ પહેલી હતી તે કમી કમી થતી ગઈ. હિંદુસ્તાનની રાજકીય પ્રવૃત્તિનું
ધોરણ તેમના મનમાં હજવે હજવે રિધર ચતું હતું. મદૂદ ખીજ વિશે તેમણે લખેલા
લેખમાં તે ૧૮૮૬-૯૦ માં સુધારકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા તેમના લેખમાં લાખા, વિચારસંક-
લના, તે એકંદર વચણ, વગેરેમાં કેટલું ગ્રંથ અંતર છે !

સન ૧૮૯૨-૯૩-૯૪ માં ગોપાળરાવને કોલેજમાં ચિખવવા ઉપર તર કે. એ. સે.સા-
ધીનુંજ ખીજ એક કામ કરવાનું આગ્યું. ૧૮૮૦ થી ૧૮૮૮ સુધી સોસાયટીની સૂચ
માટે તે પછી કોલેજ માટે ફંડ ભરાવવાનું પ વા. નામજોથી પાસે હતું. સરકાર, ખીજ
સંસ્થાઓ કે લોકો સાથે સોસાયટી સંબંધી જે કાંઈ ખટપટ કરવી પડે તે પણ નામ-
જોશીજ કરતા. એ કામમાં જોઈતી જુળી તે પ્રસંગાવધાન તેમનામાં હોવાથી કમીડીએ
એ કામ તેમની ઉપર નાખ્યું હતું. તેમણે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાંના તે મહારાષ્ટ્રમાંના સંસ્થા
નિક તથા ધનિક લોકો તરફથી લગભગ પોણા લાખ રૂપીઆ એકઠા કર્યા હતા. પરંતુ
ફર્ગ્યુસન કોલેજને વધારી તે પુરેપુરી અન્ટ્રેસ કોલેજ કરવાની પરવાનગી મળવાનાં ચિદનો
જજ્ઞાનાંજ ગામતી બહાર કોલેજ માટે એક મકાન બાંવવાની વ્યવસ્થા કરવી પડી તે
માટે ફંડ ભરાવાની જરૂર હતી. પરંતુ આજ અરસામાં અન્તકલદ સળગી ઉઠવાથી
૧૮૯૦—૯૧ માં ફંડ ભરાવવાનું કામ થયુંજ નહિ, એમ કહી શકાય. ૧૮૯૨ માં બધું

શાન્ત થઇ ઠેકાણે પડ્યું દિગ્ગજમાના કેટલાક નીકળી ગયા, કેટલાક શાંત થયા, ને તરસ્ય હતા તે આગરકતના પક્ષમાં તેટલા પુરતા બળ્યા એકઠે પડેલી ફાટ પુરાઇ ગઇ દિગ્ગજ રાજનામુ આપીને નીકળી ગયા જે વૃક્ષ વાવવામાં દિગ્ગજો મુખ્ય ભાગ હતો, તેની સાથેતા સખધ ટોડવાનો પ્રસંગ તેમણે સ્વીકાર્યો.

દિગ્ગજ નીકળી ગયા પછી નામગ્નેથી કૉલેજનુ કે બહારનુ કામ નવિ જેવુજ કરવા લાગ્યા આથી તેમનુ કામ ગોખલેને માટે પડ્યુ સામાન્ય રીતે રાજકીય બામ તની હિલચાલમાં ગોખલેજ વિશેરે કરીને હમણાં પડતા તેથી બહારના જગતમાં—વિશેરે કરીને મુખધ ગુજરાત, કાઠીઆવાઢ, વરસ, વગેરેના આગેવાનોમાં ગોખલે જેટલા પ્રસિદ્ધ થયા હતા તેટલા બીજા કોઇ થયા નહોતા, તેમની સાથે ગોખલેનો જેટલો સખધ બધાયેનો તેટલો બીજા કોઇનો બધાયો નહિ હોય આ સિવાય ગોખલેને બીજા એક બાબત અનુકૂળ એ હતી કે, સામાજિક સવાલોતે લીધે ઉત્પન્ન થયેલા તટામા તે સમયે ગોખલે બહુ સડોવાતા નહિ, તેથી તેમના વિષે લોકમત કનુવિત થયુ નહોતું બીજુ ગોખલેના ઉપર વાગેલી જેટલી પ્રસન્ન હતી તેટલી બીજા કામ ઉપર—તે વખતે પણ નહોતી. આ સર્વ કારણોને લીધે નામગ્નેથીનુ તમામ કામ ગોખરે ઉપર પડ્યું સોસા છગીના સેક્રેટરીનુ કામ બહુનેક તેમનેજ કરવુ પડ્યું બહાર ફરીને લોકો તરફથી સોસા છરી માટે મદદ મેળવવાનુ કામ પણ તેમનીજ પાસે આપ્યુ તે માટે તેમને આખા છલાકમાં ફરવુ પડ્યુ જુદા જુદા લોકો પાસે યાચના કરવી પડી તેમ કરતા તેમને લોકો તરફથી કેટલુ અપમાન, અવદેનના, અપરાધ, સહેવા પડ્યા હશે એ તેવુ કામ કરનારતેજ સમજાય તેવુ છે. કૉલેજ આપતી હોય ત્યારે યિખવવાનુ કામ કરે ને રજ પડતજ સોસાછગીની ઝેળા ખમે ભરાવીને ફડતે માટે ગમેગામ ફરે, આ પ્રમાણે સતત ત્રણ ચાર ર્ષે સુધી આપ્યુ હતું. પણ તેમણે એ કયાનો ત્રાસ માન્યો નહોતો. સોસાછગીને ગોખલેના આવી રીતે ઉપયોગ થના વાગ્યા પછી હવે સોસાછગીમાં તેમના પ્રતિષ્ઠા વધે, ને નાના છતાં તેમાંના વડિલ તરિકેનુ માન તેમને મળવા લાગે તેમાં નવાઇ છે કે ?

આજ અરસામા તે પ્રાન્તિક કૉનફરન્સના સેક્રેટરી થયા કૉનફરન્સના કૉંગ્રેસ જેવી સસ્થાના સેક્રેટરીને કરવુ પડ્યુ કામ કેવી મહેનતનુ, કેટલા બવસાયનુ ને કેટલું જોખ મનુ છે તેની કદવના બહુ થોડાનેજ હશે, તેમાં ફાટકુ થઇને અદરખાનેથી ગોટાળો થવા લાગે ત્યારે તો હજજ થાય ! મુંબઈ છલાકની પ્રાન્તિક પરિષદ કેટલાક વર્ષોથી બધે પડવાના જે કારણે છે, તેમાંના કનહસિય લોકોના સળવળાટતે લીધે કામમાં ને જોખમમાં થયેલો વધારો એ એક મોટુ ને મુખ્ય છે આ કામ ગોખલેએ આ પછી ત્રણ ચારવર્ષ સુધી કહ્યુ આ વર્ષે ગોખલેના આયુષ્યમાના કામથી ભરેલાં વર્ષોમાંનાં હતાં આ સર્વ બાર ઉપાડતાં પણ તેમની સહિત ખુબી નહિ એટલુંજ નહિ પણ એ સર્વ ઉપાડીને તેમાં તે ઉત્તરોત્તર વધારે નિશ્ચુત ને મજશુત થતા ગયા

આ ૭ વર્ષમાં ગોખલેના સર્વિઝનિક ચરિત્રની કેટલી બધી વૃદ્ધિ થઈ તો સાર્વ

જનિક સજાના ત્રેમાસિકના સપાદક થયા, પછી સજાના સેક્રેટરી થયા, કંગ્રુસન કૉનેગમાં ઇંગ્રેજના, પછી ઇંગ્રેજના ને મહિતના, પછી ઇંગ્રેજના ઇતિહાસના ને અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક થયા તે મુધારકપત્રના અંગ્રેજ સપાદક ચાર વર્ષ સુધી હતા નૅશનલ ઇંગ્રેસના પણ તે સુસ્ત પુરસ્કૃત થયા હતા

વિકાસ.

લૌકિક દૃષ્ટિએ ગોપાળરાવની આ જે વટલી થઈ તેના કરતાં તેમની આંતરિક બહુ મોટી મણ. ટિળક-આગરકર વિશે તેમને આદર ને પૂજ્યસુદ્ધિ મળતી હતી. તેનું શાન્તર થઈને ટિળક વિશેનો આદર ઓછો થયો, તે આગરકર વિશેનો વધ્યો. પૈસા પેદા કરીને પોતાના ધરના માણસોનું-વડિલ બન્ધુ, વિશેષે કરીને બાબી, મા વગેરેનું કષ્ટ કમી કરવું. અને પોને પણ કીર્તિને સંપત્તિવટે મોટા માતબર થવું, એ ઈચ્છા નાશ પામી ને પૈસા વિશેની બેકાળજી, તથા પ્રસંગે પણ ઉપર કુદાડો મારી લેવાની તૈયારી, એ તેને બદલે સ્થાપિત થઈ આપણા લોકોનો, ને તેમની ઉન્નતિ માટે કરવાનાં કામનો વિચાર પહેલો ને બીજા બધા વિચાર પછી, એવી શક્તિ થઈ. સિવિલસર્વિસનો, ધંજનિયરનો કે વકીલ-ઑરિસ્ટરનો લોક જતો રહીને શિક્ષણપ્રસારનો અને લોકમત સંવર્ધનનો માર્ગ પસંદ થયો; સાંવજનિક કલ્યાણના કામ આગળ પોતાના દુઃખની કિંમત લાગે નહિ, એમ થયું ઈચ્છી ભાષા બરાબર તાગામા આવી, ને તેનો ઉપયોગ કરતાં બહુ કાક રા બોલતા કરતાં અર્થઘર્ષ શબ્દોરહે સાધવાનું રહ્યું દરતગત થયું. પોતાના પદની પેઠેજ સામા પકાનું કહેતું પણ શાન્તપણે સામળા—નિયતી જોવાની ને તે સળધી આદરસુદ્ધિ રાખવાની ટેવ પડી. પોતાનું અપમાન, પોતાના મનોવિકાર, ગળી જઈને દાખમાં લીધેલું લોકકાર્ય કરતા રહેવાનું યત્ન પાળવાનું શિક્ષણ મળ્યું, અને પરરપર વિરુદ્ધ બાબતમાંથી પણ બાંધછોડનો માર્ગ કાઢવો કષ્ટ લાગવા માંડ્યો. તેમને સાચું થવા પહેલાં વકુલી બં-વસ્યામાં સખત નિયમોમાંથી પસાર થયું પડવાથી લૌકિક બવદારમાં ને સાંવજનિક કામમાં પોતાના ઉતાવળીઆપણાને કનગે રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો, આ પ્રમાણે ગોપાળરાવનો વિકાસ આ પાંચ છ વર્ષમાં થયો. આટલો વિકાસ આટલી ધોડી સુદતમાં થયાનું કેટલાકના જીવનચરિત્રમાંથી મળશે ?

તેમની ખાતરી વર્તણૂકના સંબંધમાં મુખ્ય વાત એ છે કે ગોપાળરાવ પુનામાં હવે સદકુટુંબ રહેવા લાગ્યા. તે વખતે તેમની સાથે તેમની મા, ૧૮૮૮—૧૮૯૩ પત્ની અને બીજાં કેટલાંક સગાં રહેતાં હતાં. બહારના કામકાજમાં ધરની સ્થિતિ. ગોખડે જાટલા રોકાએલા રહેતા હતા કે તેથી ધર સંબંધી બાબતમાં તે ઉંક અલુપ્ત છે એમ લાગે, અને એક દૃષ્ટિએ જોતાં એમ હતું પણ ખરું. દરેક ગીણી બાબતમાં જાતે ધ્યાન આપવું ને કામ કરવું એવું ધર-રહુ બાબતનું ધોરણ આપણે સ્વીકારીએ તો તે તેમને પોતાને લાગુ પડશે નહિ સરકારી રીપોર્ટમાંના ગીણા ગીણા આકડા સાથે આંખો ફોડવા પડી અને માથું ફોડવા પડી ધરનો આના પાછોનો એજ એજવવાનું કામ તેમનાથી બની શકતું નહોતું, અને તેની તેમને શીકર પણ થતી નહોતી; પરંતુ તે ધર સંબંધમાં બીનલક્ષી હતા અથવા બેપરવા હતા, એમ કહેવાય નહિ. સને ૧૮૯૧ માં તેમને ત્યાં પુત્રનો જન્મ મયો, પણ તે પંદર દિવસમાં ગુજરી ગયો. એ અરસામાંજ તેમની માનું મૃત્યું થયું. તે વખતે તેમને કેટલું ખોટું લાગ્યું હશે—દુઃખ થયું હશે તે જોએ જાણતા હશે તેઓ ગોપાળરાવ ધરની બાબતમાં બેપરવા હતા એમ કહી શકશે નહિ. વડિલ પ્રત્યે સન્માન અને ધરનાં માણસો પ્રત્યે મમતા તેમનામાં ઘણી હતી, તેમનાં માતૃથી ગુજરી ગયાં તે વખતે ને યતિવારપંકમાં હાટવડેકરના વાણમાં રહેતા હતા. માતાના મરણ પછી જ્યારે જ્યારે તે એ વાણમાં જતાં

પોતાની મા જે ખોલીમાં મરણ પામી હતી તે ખોલીમાં જઈ સાંજીંગ નમસ્કાર કરતા માનની આ વૃત્તિ વિશેષે કરીને જાને અને માને મોટા થયા પછી કેટલા લોકોમાં કાયમ રહે છે ?

સને ૧૮૮૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમા તેમની મોની પુત્રી કાશીનાથનો જન્મ થયો. પહેલા પુત્રના મૃત્યુથી તેમનું મન એટલું દુખાય હતું કે પુત્રી એક બે મહિનાની થઈ ત્યાં સુધી ગોપાળરાવ તેમના માટે કેટલી ચિંતા ગ્રેતી અને રોજ ઘેર આના પછી જાડુ લા મણી પૂર્વક તેની તબિયતની પૂછપરછ કરતા “બધાં ઠીક છે” એમ જાણવા પછી તેમનો જીવ સ્વસ્થ થતો, ને ચહેરા કેવા પ્રગટા—આનંદિત થતો—તે નજરે જોવાનીજ જરૂર છે જેણે જોયું હોય તેના મનનેજ તેની જરામર કલ્પના આવે. કાશીનાથ વર્ષેકની થઈ હશે તેટલામાં ને માંદી પડી તેને ઘણાજ તાવ આવ્યો એથી ધરના બધાં માણસો સહેજ ગભરાયા તે વખતે ગોપાળરાવના જીવને જે ઉદ્દેશ થયો, તેની કલ્પનાજ કરવી મુશ્કેલ છે ! કલાકે કલાકે ખોને નીચે આવે કાશીનાથની ચરીરે હાથ લગાડી જુએ અને “કેમ છે ? શું થયું ?” એવું ધરના માણસોને પૂછવા લાગે, છોકરાઓની પ્રકૃતિ સજાધી આટલી ચિંતા થાય ને શુદ્ધ ધરમધુ બાળકમાં બેપરવા હતા એવું કોણ કહી શકે ? એટલું ખરું કે, શુદ્ધસાખ્યની દૃષ્ટિથી કેટલાક લાગ્યશાળી પુરુષો પ્રમાણે ઘણા વખત ઓ—છોકરાની સાથે હસવું, બોલવું, ગપ્પાં મારવાં, વાતો કરવી, વખતે ધરના કામમાં મદદ કરવી, એવું કંઈ તે કરતા નહિ કારણ એક તો આવી રીતે શુભાવવા માટે તેમને વખત નહોતો અને બીજું કોને માલુમ ? સુખી સંસારનું જે કલ્પનાચરિત્ર તેમના મનમાં હશે તેને મળવું આવે તેવું અહિં કંઈ નહિ હોય ! કદાચિત્ પોતાના ને ધરના માણસોના મનના વિકાસમા જમીન અરમાનનો અંતર હોવાથી બધાને સાક લાગે, બધનું મન રિઝવે, એવા વિષય તેમને મળતો નહિ હોય ! કદાચ આ બાબતમાં તેમનાં મનના દ્વાર તે વખતે ઊંડામાં નહિ હોય !

ગોપાળરાવની આર્થિક સ્થિતિ આ વખતે જાડુ ખરાગ નહોતી ૧૮૮૬ પછી જેટલી તે સુધરી તેટલી હજી એ કે સુધરી નહોતી, તોપણ મહિના ૩ ૪૦) પગારના, ને વરં આખરે સરકારી મદદમાંથી ૩ ૪૦૦), અને શિશુનકર કપની પામેથી ગણિતના પુસ્તક બદલ જે થોડું ઉત્પન્ન મળતું તે, બધું મળીને જાડુ તાણ ન પડતા એમનો સંસારજીવ દાર ઘણી સારી રીતે ચાલતો તે ઘણું કરકસરીઆ હોય, જરૂર જેટલુંજ ખર્ચ કરતું, જરૂર વગર એક પાઈ પણ ન ખર્ચવી એના નિશ્ચયથી તેઓ રહેત, તો આ વખતે તેમની પાસે કંઈ બચત ખર્ચ, પરંતુ ગોપાળરાવનો સ્વભાવ ઘણો ખરચાળ હતો કદાચિત પૈસા ન આપવા એવું કહેતાં તેમના જીવ પર આવતું પોતાની આગળ આવેલા ધાવકને કંઈ પણ આપ્યા વગર પાછો કાઢવો એવું તેમનાથી બનતું નહિ મનુષ્ય જમે તેટલા નવા મતનો હોય, નવા વિચાર પ્રમાણે વર્તનારો હોય તોપણ જીવી રીતિ ને વિચારનુંજ બધું શિષ્ટ તેના મનમાં, મતમાં ને આચરણમા રહે છે તે દૂર કરવાનો ગમે તેટલો સખત પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તે ન બધ એમ નથી, પણ એવા પ્રયત્ન કરવાનું તેમના મનમાં આવતું નથી, એમાનીજ ઉપરની વૃત્તિ હતી કદાચિત માગવા આવ્યો કે તેને આવતું જોઈએ અને ઘણી વખત તો તે સારી રીતે આવતું, એવો ગોપાળરાવનો સ્વભાવ હતો. તેથી

તેમને જેટલું મળતું તેટલું ખસાસ થતું ! કંઈ ખચાવ યશ્ન સંગ્રહ થતો નહિ. તેમ છતાં જે કંઈ બંચે તો તે પોતાની ભાભીના ઘરેણાં કરવા સારૂ કાગલ મોકલી આપતા. દિવર ભોજનની વચ્ચે આટલી માયા અને આટલો પ્રેમ જવડેજ જેવામાં આવે ! દિવરના સિદ્ધાંત સારૂ થતું અર્થ આપના કણ જેવું સમજે ને અને તે રીતે તે કમી કરવા માટે પોતાના પતિને સતાવનારી ભોજનપ્રેમી ભોજન જેટલી હોય છે. દિવરને સારૂ જે અર્થ થાય છે તે આપણું જાય છે, અને પારકાને માટે જાય છે, એવું ધણી ભાભીઓને મનમાં લાગે છે. પણ ગોપાળરાવની ભાભી ધણાજ મોટા મનવાળી હતી. ગોપાળરાવના સંબંધમાં પારકાણે એવું તેણે કદી કહ્યું નથી. દેશ વખતે ગોવિંદરાવતું મન દૂર. એવડા મોટા કુટુંબનું અર્થ કાઢનાં કાઢતા તે યુગ્વચ, પૈસાની ટાંચ પકે એટલે કોઈક વખત તે એમ મોલી જાય કે, હવે ગોપાળરાવે લાજવાનું બંધ કરતું ભોજન; પણ ગોપાળરાવની ભાભીના મનમાં એવું કદી પણ આવ્યું નથી. “તમારા ભાઈ ભાંડે બાણે, પૈસા ન હોય તો મારી નાની નાની જે જાણશે છે તે વેચીને પણ હું આપીશ,” એવું તે કહેતી, અને ખરેખર એક પછી એક એમ સઘળા દાગીના તેણે આપ્યા. પોતાની ભાભીના વેચાણેલા બધા દાગીના તેને પાછા મળે, અને તે ઉપરાંત તેને ભોજન જેટલા નવા કરાવી તે સઘળા પોતાની ભાભીએ પહેરેલા પોતે નજરે લુએ, એમ ગોપાળરાવને થતું; અને જે કંઈ પોતાની પત્ની ગયે તે પોતાની ભાભીને માટે પોતાના ભાઈ તરફ મોકલતા. આ બાબતમાં તેમની ભાભીના વખાણ કરવા કે ગોપાળરાવનાં વખાણ કરવા ? કે બંનેનાં કરવા ?

૧૮૬૫ ની સાલમાં ગોખલેની કસોટી થાય તેવી બીજી પણ પુષ્કળ બાબતો બની હતી. ૧૮૬૨ની સાલમાં ફર્ગ્યુસન કૉલેજના તે વખત સુધીના પ્રિન્સિપાલ વામન શીરસમ આપ્ટેનો દેહાંત થયો. તેની કૉલેજના ખોટા હાથદુવાલ યથા ખરા, પણ ૧૮૬૫ની સાલમાં સોસાઈટીના બીજા જે કર્તાપુષ્પ ગુરૂએ ગુજરી ગયા તેથી ભારે ખોટ પડી. ઉચ્ચ કાવ્યશાસ્ત્ર શીખવવાના કામમાં પુરોષીજન પ્રેરેસરને પણ ટકર મારે-પાછા દેહાંતે તેવા પ્રો. કેંગર આ વર્ષે પહેલા ગુજરી ગયા-અને ગોખલેનું કૉલેજમાંનું કામ વધીને રાહસજાના કામમાં ગરદીમાં બીજો વધારો થયો. પ્રો. કેંગરને ગુજરી ગયાને મહિનો થયો ન થયો એટલામાં આપ્ટેની પછી પ્રિન્સિપાલનું કામ કરનાર આગરકર પણ મૃત્યુના મુખમાં સપડાઈ ગયા. આગરકરને ને ગોખલેનો સ્નેહ અને ખાજાનુબંધ વિશેષ હતો. હમણાં હમણાં ગોખલે રજીદી કામમાં વિશેષ મુલાવણે લીધે આગરકરનો અને તેમનો પહેલાં પ્રભાવો નિકટ સહવાસ થયો નહોતો. પરંતુ આગરકર તરફ તેમની પહેલાંના જેવીજ હજી પણ પૂનર્વશુદ્ધિ હતી. આગરકરનું જીવનકાર્યનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત હતું. સામાજિક અન્યાયના સંબંધમાં સમાજને જાગૃત કરી સમાજને આધ્યાત્મિક અધિકાર વધારવાના કામમાંજ આગરકરનો શ્રમ થયો કરવો. ગોખલેના કર્મક્ષેત્રનો ધેરાવો વિશાળ હતો. તેની વ્યાપકતા પણ મોટી હતી. તેમ છતાં પણ આગરકરનું કામ જે સ્પર્ધાથી અને જે એકનિષ્ઠ ભક્તિથી થતું હતું, જે અભિમાન અને જે જોર તેમના અતઃકરણમાં રમી રહ્યાં હતાં, અને જેનો સંચાર પોતાની કમળી મહત્તી મહારાષ્ટ્રના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન કરતા હતા તે સ્પર્ધા, તે એકનિષ્ઠ ભક્તિ, તે અભિમાન અને તે જોરથી ગોખલેને સપ્રેમ આ-

થર્થ થતું, અને તેમની આગળ તે હજુ છોકરા-બાળક પ્રમાણે વર્તતા.

આવી સ્થિતિમાં ચોપાળરાવ આ દેશમાં નહોતા, આ વખતે તે ઈંગ્લેન્ડ હતા હિંદુ-સ્તાન અને ઈંગ્લેન્ડ આ બે દેશના સામાયિક ખર્ચની વહેચણીના વિલાયતનો પહેલો સજામાં પુષ્કળ વખત વાધો પડતો હિંદુસ્તાનનો વહીવટ આ પ્રવાસ.

ધણા છે, બેસુમાર ખર્ચ થાય છે, એવી તકરાર વખતે વખત સાંજ-જવામાં આવતી હિંદુસ્તાનમાં ગરીબાઈ વરસે વરસ વધતી જાય છે, એવો આકોશ થતો, અને લશ્કરી ખર્ચનો ભોગે હિંદુસ્તાન ઉપર કુલ છે, એવું વારંવાર બોલવામાં આવતું તે ઉપરાંત કંપની સરકારે વખતમાં હિંદુસ્તાનના જેવી વખતો વખત ચોકસાઈ થતી તેવી તપાસણી સરકારે હિંદુસ્તાનનો વહીવટ ચોતાને હસ્તક લીધો ત્યાર પછી થઈ નહોતી આ સર્વ કારણોને લીધે હિંદુસ્તાન સરકારની સાંપતિક આવક જલકની તપાસ સારૂ ૧૮૯૭ ની સાલમાં એક રૉપલ કમિશન નીમ્યું હતું તેની આગળ સાક્ષી આપવા માટે મુંબઈ તરફથી એ. ગોખલેની નીમણૂક થઈ, મી વાગ્જ સરખા કસાયેલા આંકડાચાત્રીની સાથે એ ગોખલે વિલાયત જવાના હતા, તેથી તેમની ઉપર જવાબદારી ધણી મોટી નહોતી તે હજુ નાના હતા, તથાપિ આખા હિંદુસ્તાનને પક્ષ તેમને સંભાળવવાનો હતો કમિશનમાં નિમણેલા ગૃહસ્થો હોસિઆર હતા તેમની દૃષ્ટિ મેં તેટલી નિષ્પક્ષતાત હોય તોપણ તે અંગ્રેજ, દિદી દૃષ્ટિવાળા તો તેમ દાક્ષા-ભાઈ નવરોજ એકજ હતા આવા કમિશન આગળ હિંદુસ્તાનના સર્વ સાંપતિક વહીવટ સજામાં સાક્ષી આપવા માટે તૈયારી કેટલી કરવી જોઈએ, આંકડાનો અભ્યાસ અને માહિતી કેટલી જોઈએ, અને સર્વ બાબત તેમજ ઝીણી ઝીણી દલીલક આખ આગળ કેવી રીતે રહેવી જોઈએ, આની કદરના આવું કામ જેની ઉપર પડે તેનેજ હોઈ શકે, ગોખલે વેલ્મી કમિશન આગળ આપવાની સાક્ષી માટેની તૈયારી તથા મદિનાથી એક સરખા કરતા હતા. તે કરવી વખતે તે અરસામાં તેમને પુનેથી મુંબઈ, મુંબઈથી સોલાપુર, સોલાપુરથી પુના અને પુનાથી મુંબઈ એમ કેટલીક વખત મુસાફરી કરવી પડી. આંક ડાનો મેળ મેળવવા સારૂ અનેક ગ્રંથો ને પુસ્તકો જેવા પૂજ્યા અને બધી તરફ લક્ષ આપવા સારૂ કેટલો બિહાપોહ કરવો પડ્યો.

ચોપાળરાવની તૈયારી ઉત્તમ પ્રકારે થઈ હતી રાવસાહેબ મનુડેએ ચોતાના મનની ખાત્રી કરી લીધી અને તેમણે મોટી હિંમેદ અને આનંદ સાથે તેમને રવાના કર્યા રાવ સાહેબ રાનડેએ વાવેલા ખીનું જલ્દ થઈને તેને પહેલી વખત જ આવાવાનો આ સમય હતો ગોખલેની સાક્ષી-ઉત્તમ પ્રકારની થઈ. રી તેમને ખાત્રી લાગતી હતી. રાવસાહેબનો આશીર્વાદ લેઈ ગોખલેએ હિંદુસ્તાનના આખા વિલાયત તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ઉપર ગોખલેની એક વખત તેમની નમની ઉલટ-તપાસ થયું થઈ ગઈ, અને તે ‘લશ્કર દિબ’માંથી ગોખલેને નિર્મોહી થઈ રહ્યો નીકળ્યા! આખું ઈંગ્લેન્ડ એકિત થયું હિંદુસ્તાનના ખીજ પ્રતિભાને નવે મુંબઈ મળ્યાથી અભિમાન સહિત આનંદ થયો, અને મુંબઈ ઇલાકામાં, મુંબઈમાં, પુનામાં કેટલો દુર્લભ આનંદ થયો તેનું શી રીતે વર્ણન થઈ શકે? અમે તો નાચનાચના થઈ ગયા! ગોખલેને ચોતાને જેટલી શાપાસી લાગી નહિ હોય, તેટલી અમને-પુનાવાસી લાગી, અને તેમના ગુરુ અત કરણ આનંદથી

મદ્ગદિત થયું. “ સાખાસ, ગોખલે સાખાસ ! ” એવું આખું મહારાષ્ટ્ર એક અવાજે ગર્જના કરવા લાગ્યું ! પણ હાપ !

પ્લેગને પાછળ મુકીને ગોખલે વિલાયત ગયા, પણ તેણે ત્યાં જઈ તેમને સપડાવ્યા ! જાછળ ક્યાં તે કારણોથી સરકારે સદ્સાવથી મોજેલા ઉપયોગી પુના અને મુંબઈના લોકો ત્રાસ પામી ગયા. પુનામાં તો લોકોના મનની સ્થિતિ એટલી બેતાલ થઈ કે, કેટલાક યુવાન માણસોનું મગજ ફરી ગયું દુઃખથી મગજ બહાર મારી ગયું. અને હૃદયમાં સળગેલી આગ બહાર નીકળવાની રાહ જોઈ રહી ! અને પુનામાં પ્લેગની વ્યવસ્થા કરવાને નીમા-યેલા અધિકારીના પુનતા રૂપમાં તે બહાર પડી ! ખૂન જીવિલિની રાત્રે એક ટેકણે આન દોતસવ રાઈ હતો તેજ વખતે બે બ્રિટિશ અમલદારના ખૂન થયા અને બન્નાં ત્યાં હાદાકાર થઈ ગયો ! બધા લોકોના મોં પરથી નર ઉડી ગયું ! લોકો ત્રાસ પામ્યા હતા- દુર્દશા થઈ હતી-ખિન્ન થયા હતા. તોપણ અધિકારીનાં ખૂન થયાની વાત સાંભળી તેઓ ભયભીત બન્યા. આ બધા દિંદો મણમે હતા એ લશ્કમાં રાખવા જેવી બાજત છે. તેમને ખૂન મારામારી વગેરે હમેશાં અશુભ-ખરાખજ લગે છે.

ગોખલે તે વેળા ઈંગ્લંડમાં હતા. પુનાના પ્લેગના અદોગરતનું પૂર્વ સંચય તેમણે જોયું, ન એયુ, એટલામાં તેમને હિંદુસ્તાનનો કિનારો ઊડતો પડ્યો હતો, પ્લેગ કરણમાં ગો તોપણ ખાસ પુનાના તે વખતે તે જાતેજ ત્યાં હતા. જેથી જે તે ખલેની માફી. “ આ શુ થયું ? ” એમ તેને પૂછવા લાગ્યા તે શું જવાબ આપે ?

તેમને પ્રત્યક્ષ માહિતી શી હતી ? તેમને આ સંબંધમાં માત્ર પુનાથી નવ શૂદરચોના ખાતમી પત્રો મળ્યા હતા, અને મુધારકનો એક ચક્ર મળ્યો હતો. ખાતમી પત્રોમાં, પુનામાં લપકર જૂલમ અને અત્યાર ચાલે છે, માત્રમિલકત અને સ્ત્રી; સ્ત્રીની આખર બચમાં છે, સર્કારે સમાચ યામ તેવી અને મેરિથી બોક્તાં ચરમ આવે તેવી અનનિવત વર્તણૂક પ્લેગના બદોગરત નિમિત્તે ઈંગ્લેન્ડ સોલજરોના હાથે થાય છે; આવી આવી હૃદયદાયક હકીકત તેમાં લખેલી હતી. આ પત્ર લખનારાઓમાં પ્રેંફેસર, વડીલ, મરાઠી લેખક વગેરે જૂદા જૂદા આગરદાર શૂદરચો હતા. તેમણે લખેલી હકીકતમાં ખોટાપણું નહીં હોય એવી ગોખલેની સમજ હતી; પરંતુ તે પત્ર ખાતમી હતા, અને સાર્વજનિક ઉપયોગ કરવાને વાસ્તે જેટલી ચોક્કસ માહિતી જોઈએ તેટલી તેમાં નહોતી. ત્યારે ગોખલેએ શુ કરવું ? જે તે તેમની પાસે પુનાની સ્થિતિની પૂછપરછ કરતા. બે બ્રિટિશ અમલદારનાં ખુનને લીધે સંતાપીને સરકાર કોઇ પણ જુલમી ઉપાયનું અવલમ્બન કરશે, એવો ભય હિંદુસ્તાનના હિતચિત્કારને ઉપન્ય પયો અને તેમના અને ગોખલેના વિચારથી એમ હતું કે, પત્રો જો કે ખાતમી છે, તોપણ તેમાંના મજકુરના આધારે પુનાની સ્થિતિ સંબંધે ઈંછક માહિતી ગોખલેએ વર્તમાન પત્રમાં પ્રગટ કરવી. તે પ્રમાણે તેમણે કહ્યું, અને શો અમતકાર ! ધડીઆળના લોલકની માફક પ્રગળનનો ક્ષોભ બધ યધ તે સોલજરો અને તેમને દુકમ કરનાર મુંબઈ સરકારની ઉપર ઉતરી પડ્યો ! સી જતિના સંબંધમાં અંગ્રેજનું અંતઃકરણ ઘણું કેમળ હોય છે. કેટલાક સોલજરો તરફથી સ્ત્રીઓપર જુલમ થાય છે એમ ચોતાની ઉપરના ખાતમી પત્રોથી માણમ પડે છે એવું ગોખલેએ પ્રગટ કર્યું કે મુંબઈ સરકાર પર બ્રિટિશ લોકો નારાજ થયા, અને ઈંગ્લંડથી

મુંબઈ સરકાર પર આની એકદમ તપાસ કરવાના તાર આવ્યા. મુંબઈ સરકારે પાંચ પ્રશ્નવાળી પત્રિકા પુનાના આશરે પાંચમે ગૃહરથોને મોકલી, ‘અત્યાચારનો પુરાવો કોઈની પાસે છે ? છેવટે કોને સાંભળેલી માહિતી પણ કોઈને છે ?’ એવી તાત્કાલિક તપાસ કરી અને તે સંબંધમાં કોઈની પાસેથી પુરાવો ન મળવાથી ગોખલેનું કૃત્ય, ફક્ત હુકમ-જારીથી રચવામાં આવેલું—તદન ખોટું છે, એવું તારના ઉત્તરમાં મુંબઈ સરકારે જણાવ્યું.

પણ આટલું થવામાં જે વખત લાગ્યો, તેટલામાં સંતાપનો પહેલો ઉગરો થાત થયો હતો, પહેલાંનો કોષ ઉતરી ગયો હતો, અને જે બનાવ બન્યો છે તેનો થાત મનથી વિચારવાનું ઇંગ્રેજ લોકોને શક્ય થયું હતું હવે ગોખલેની રિયલિટી કહેાડી થઈ. ‘જુદાણું જુદું’ વિધાન’ કરવાનો તેમના પર આરોપ આપવાથી વેલ્લી કમિશન આગળ તેમણે આપેલી ઉત્તમ સાક્ષી પર પાણી ફાં જેવું થયું તે ઘણા દિલગીર મનથી પાછા આવવા ત્યાંથી નીકળ્યા, તેઓ એકાં આવ્યા, તેવામાં તેમના હાથમાં તેમના મિત્રોના કેટલાક પત્રો આવ્યા. ‘મહેરબાની કરીને અમારાં નામ કહેશો નહિ. એવી તેમાં ઘણીજ નમ્રતાથી વિનંતિ કરી હતી એમ કહેવાય છે. પરંતુ પોતે કરેલાં કૃત્યોની સર્વ જવાબદારી પોતેજ માથે લેવી, ખીજા કોઈનું નામ દેવું નહિ, એમ ગોપાળરાવે પહેલેથીજ નક્કી કર્યું હતું.

ગોખલેની આગેાટ જંદર આવતાંજ પોલિસ કમિશનર તેમને મળ્યા. તેમણે તેમને મોખ-પુ’ કહ્યું કે, “કિનારા પર પહોંચ્યા પછી તમારા વિધાન સંબંધમાં પુરાવા વગેરેની તપાસ કરીશું ત્યાં સુધી તે સંબંધે કંઈ બોલવાનું નથી.”

ગોખલે ઉતરીને રાનડેને ઘેર ગયા કે રાનડે બોલ્યા, “ગોપાળરાવ, વિલાપતમાં શું શું રાજકીય કામ કર્યા ?”

પોલિસ કમિશનર મળ્યાની હકીકત કહેતાંજ તેમની સાથે જે જે વાત થઈ તે તરત-જ લખી રાખવાની ક્વી રાનડે કામે લગ્યા. ગોખલેએ તેમ કર્યા પછી પુરાવો—પુરાવો મળી શકે છે કે કેમ તેની તપાસ કરી, પત્ર સખનારા કે નહિ સખનારામાંથી કોઈ પુરાવો આપવા તૈયાર નહોતા. પુષ્કળ મહેનત કરી એમ. છેવટે પોતાના કહેવાની તરફેણમાં ફક્ત સાક્ષી આપવા કોઈ તૈયાર છે કે કેમ તે તેમણે જોયું. પરંતુ કોઈ આગળ આવે નહિ. બધા ગર્ભગળ્યા જેવા થઈ ગયા હતા ! હવે કરવું શું ? બ્રિટિશ સિપાઇઓની આખર પર અને દાનત પર સધળા પૂરોપના રાજ્યમાં નાલેલી ઘાળ એવો તેમણે જે આરોપ મુક્યો હતો તે સાબીત કરવા જોઈતા પુરાવો મળતો નથી, તો પછી કરવું શું ? પુરાવા વગરનું કલંક એમને એમ રહેવા દેવાથી અન્વાય—અનીતિનુ પાપજ થાત. પુરાવાથી તે આરોપ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે પુરાવાથી તે આરોપ સિદ્ધ કરી શકત છેવટે ફક્ત સહેજસાજ પુરાવો પણ આગળ આવવ તોપણ નીક હતું પરંતુ તેમાં કંઈજ બનતું નહોતું ! ગોખલે અસ્વસ્થ થયા. તેમના મનમાં ગજરાટ થયો. પુરાવો ન છતાં પોતે એક મોટા વગેની જગત આગળ બેઆજરૂ કરી એવું તેમના મનમાં પ્રયંચવા લાગ્યું.

હવે આનો તોડ કેમ કાઢવો ? એક રસ્તો હતો. સરજ પ્રમાણિકપણે પોતાની બુદ્ધ કબૂલ કરવી અને જેમને અન્વાય થયો છે તેમની માફી માગવી. આજ સારો રસ્તો હતો. રાવસાહેબ રાનડેએ આજ રસ્તો મદદજુ કરવાનું તેમને કહ્યું અને ગોખલેને પણ તે પસંદ પડ્યો.—અરેરે ! આખા જગત આગળ કહેલું વિધાન માથું નીચું કરી તેજ જગત

આગળ પાછું ખેતી લેવું અને પોતે ભૂલ કરી એવું જગત આગળ કબૂલ કરવું ! આ કેટલી અપદીર્ઘિ ! કેટલી નાવાસી પણ સરલપણું પ્રિય હોય તો તેજ રસતે જવું 'પે જરતું' હતું- ગોપાળરાવતું' મન તેમને તેમજ કહેવા લાગ્યું અને કેવળ સાર્વજનિક સરળપણાને અને લૌકિક ન્યાયબુદ્ધિને સર્વ માન આપવું, લોકો હસે તેની દરકાર ન રાખવી, એવું ગોખલેએ છેવટે નક્કી કર્યું; અને કાષ્ઠપણુ સરત વિના મારીતો પત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યો.

ગોપાળરાવતા આ કૃત્યથી હિંદુસ્તાનમાંના એક વર્ગના લોક સખત ટીકા કરવા લાગ્યા તેમના મનથી મારી માગવી એટલે બાપલાપણું ! વસ્તુતઃ પોતાના શબ્દ પાછા ખેતી લેવાથી થતી માનદાનિ ઉઘાડી દેખાતી હતી છતાં પણ સરલ અને ન્યાયાચરણુ કરવું, અને જેમને અન્યાય કર્યો હોય તેમની ખુલ્લા દીલથી મારી માગવી એમાં ગોખલેનું 'પોતાનું' અસાધારણુ ધૈર્યજ દેખાઇ આવ્યું ! મકો મારવામાં એઈતા ધૈર્યના કરનાં જગતના દેમના બળથી મુદ્દ માંમે ચાલવામાં એઈતા ધૈર્યના કરતાં, જગત ઉલટા પણ સરળ માંમે જવામા સેગણુ વધારે ધૈર્ય એઈએ છે ! આમ કરનારા પુરૂષો છ' અને વીરમાંના વીર હોય છે ! ગોખલેએ પોતે શર હુલ્લના સરળ અને આમરૂદાર મુદ્દરથ હતા, એમ આ કૃત્યથી જગતને ખતાવી આપ્યું, અને પ્રતિપક્ષની આગરને પોતાના મકો લાગવાનો સંજવ નથી એ સાબીત કરી આપ્યું. સાધારણુ માણસોને અને કુટિલ નીતિને રસતે ચાલનારા માણસોને તેમનું આ કૃત્ય પસંદ પડ્યું નહિ. પણ તેની ગોખલેને દરકાર નહોતી. મુઝાઈમાં સાર્વજનિક વ્યવહારની જે ઉચ્ચતમ પરંપરા છે, તેને સર્વ રીતે અનુરૂપ થાય તેવું આ વખતનું ગોખલેનું વર્તન હતું. અને લૌકિક ઋણવળની શુદ્ધતાને જેઓ ચાહનારા છે, એવા વધુ લોકો તરફથી આ વખતે તેમને ઋણિન દન મળ્યું. આ દેશમાંથી તેમજ ઇન્ડિયામાંથી ધણા અગ્રેસર માણસોના તેમની પર પ્રશંસાપત્રો આવ્યા અને સમસ્ત સમણુ જગતની દૃષ્ટિથી તેમની કિંમત વધી. આ મનુષ્ય શુદ્ધ વર્તનના, સરલ અન્તઃકરણના અને પ્રતિપક્ષ સંજથી ઉદાર ધોરણુ મહણુ કરનારા છે, એવી સરકારની અને ઉદાર મનના મનુષ્યોની ખાત્રી થઈ. કોઈપણુ હવણી દૃષ્ટિથી કામ કરનારને તે જ્યાં નીચે પડ્યા એમ લાગતું, તેમાં તે ખરેખર ચઢતા લાગ્યા ! હું પડું છું તે ઉડ્યા સાર અને અટકું છું તે ચઢતા સાર એ ગોખલેના આયુધ્યમા સાબીત થવાના હવે આરંભ થવા લાગ્યો. ટુંકી દૃષ્ટિવાળા અને કુટિલ વલેનવાળા લોકોને તેમના આ મારી એટલે અધઃપાત લાગ્યો. પરંતુ તેજ તેમના તથા હિંદુસ્તાનના ઉત્કર્ષનો પાપો છે, એવું આગળ સિદ્ધ થયું ગોખલેના સંજધમાં સરકાર પક્ષનો જે આગળ પૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો તેનું મૂળ કારણ તેમની આ મારીજ હોય એમ લાગે છે.

૭

૧૯૦૦-૧૯૦૧, એ બે વર્ષ ગોખલે મુંબઈની મારાસજામાં સુંદી કાટેલા પ્રામદ્ય સલાસદ હતા, અને તેમનું ત્યાંનું કામ સધવાને ઘણું પસંદ પડ્યું મુંબઈની ધારા- હતું. તે પોતાની આગળ આવેલા કાગળ પત્રનો ખારીક રીતે અ- સલામાં. બપાસ કરતા, બહારથી પણ શાન્તિથી બેઠી માહિતી મેળવતા, અને સરકારના કામપર આધાર સાથે જોરથી ટીકા કરતા વસુલત અને ફુકાળ નિવારણુ એ બે બાબતમાં તે વખતની સરકાર પ્રમતી હાલત સંજધમાં

વિશેષ પર્વા કરતી નહોતી, એવું દેખાય છે એ કારણ કેનિસનમાં એ બાબત વિશેની પ્રબંધીય સલાસદોની ખૂબ ટીકા થતી. આ કેનિસનમાં જમા ખર્ચના અદાજના ખરડા પર ગોખલેના પહેલા બાપજીમાં કુશળ નિવારણ પદ્ધતિ પર અને વહીવટ પર બહુ ભેરની ટીકા થઈ હતી. આ ધારાસભામાં તેમણે આશરે ૮ લાખજી થયાં તેમાં ઉત્તમ બાપજી કહીએ તો તે Land Revenue Amendment Bill (લેન્ડ રેવન્યુ એમેન્ડમેન્ટ બીલ) ઉપરનું છે સરકાર તરફથી આ ખીલ રજુ કરતાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે, “આ ખીલથી રેવન્યુની સ્થિતિ સુધરશે—સાનુકરની સત્તા કમી થશે” “આમાંથી એવું કાંઈ પણ થનાર નથી સરકારની ત્રીજેરીમાં જમીનનું મહેસુલ કપાટાગધ વધુન કરવામાં માત્ર તેનો ઉપયોગ થશે, અને તેથી સર્વ જમીનની માલિક સરકાર એ તત્વ ફક્ત પરોક્ષપણે સ્થાપિત થશે સરકાર તરફ મત ધણા પ્રમાણમાં છે, પણ તેનો ઉપયોગ લોકપક્ષની પાયામાફી કરવામાં થવો ન જોઈએ.” વગેરે મુદ્દા ગોખલેના બાપજીમાં દત્તા મહેતાની સૂચના “ખીલનો નિમાર થોડા દિવસ ગોડુડ રાખવાની” હતી તે સૂચનાને ગોખલેનો ટેકો હતો તેમના બપજીની છાપ મધ્ય ઉપર ઘણી સારી રીતે પડી તથા પિ મહેતાની એટલે લોકપક્ષની સૂચના ઉડી ગઈ. ત્યારે લોકનિયુક્ત સભાસદો કેનિસલ છોડીને ચાલ્યા ગયા તે ખીન પાસ ચતાં હાજર રહી આપેલો મુગો ટેકો—અનુમતિ—આપણે આ પવા નહિ અને સરકાર તથા લોકપક્ષનો આ ખીલની બાબતમાં કેટલો તીવ્ર મતભેદ છે તે બતાવવો, તેટલા સારા લોકનિયુક્ત પ્રતિનિધિઓએ ધારાસભામાંથી ઉડી જવાનો માર્ગ સ્વીકાર્યો ખીલ પસાર થયું. પરંતુ ગોખલેના બાપજીનું પરિણામ એટલું થયું કે તે ખરી રીતે પાસ થતાની સાથેજ નિષ્ફળ થયા જેવું લાગ્યું, એમ એક યુરોપીઅન મુદ્દરથે ઉદ્દગાર કાઢવાનું કહેવાય છે. એ બાપજી થયાને ખીજે દિવસે પ્રિન્સિપાલ મેદમી સાહેબનો અભિનંદનપત્ર તેમની ઉપર આવ્યો તેથી ગોખાજીશવને ઘણો સતોષ થયો.

૧૮૯૦ ની સાલમાં ઈંગ્લાંડથી પાછા આવ્યા પછી ગોખલેના મનમાં ઈંગ્લાંડમાં રહીને હિંદુસ્તાન પ્રીત્ય કામ કરવું, પછી ફવાય તો પાર્લામેન્ટમાં કાબજ થવું અને ત્યાં દિ-દમાતાની ફરીઆદો રજુ કરવી, એવું પૂર્વજ વખત આવતું “અહીં કરવાનું કામ પૂરું થયું કે” અહીં કરવાના કામનો હજુ હુગર પડેલો છે। પાયો જોડીને માનીની ટોપનીએ ઉચકી જવાનું કામ હજુ કપવાનું છે. તે કાણ કરશે” એવો રાનડે બાનો ઉત્તર આ પતા “જગલો કાપીને જમીન સાફ કરવાનું કામ પડેલું થવું જોઈએ તે કરવાને રાત દિવસ કામ કરનાર માણસો જોઈએ. અમારા જેવા લોકો તેને ઉપયોગી નથી આવકા શતો વખત દેશકાર્યમાં આપે શુ વળવાનું” દેશકાર્ય એજ મુખ્ય વ્યવસાય મતમાં ધર નારા અને એકનિષ્ઠાથી તેજ એક કામ રાત્રિ દિવસ કરનારા માણસો હોવા જોઈએ. તેમને કરવાનું કામ હજુ જોઈએ તેટલું છે” “આવડો વિદ્વાન દેશ અજગર જેવો પડ્યો છે નેને સાફ સાફ કરી સજીવન કરવાની જરૂર છે”

“પાર્લામેન્ટનું કામ એટલે દેવળનો કળશ અડાવવાનું છે. પહેલા પાયો પૂરો, પથ્થર એસાડી બીતો ચણો, એટલે તે આપોઆપ થશે” આવા ઉદ્દગાર તપસાહેબના મુખમાંથી ગોખલે જાણે વારવાર નીકળતા, ને ગોખલેના મનમાં તે ઉતરતા. આનું પરિણામ એવું થયું કે ગોખલેને હવે ખીજા કામ કરતાં દેશની રાજકીય ઉત્તતિનું કામ વિશેષ

મદત્વનું લાગવા માંડ્યું. કૉલેજના કામની મદત્ત પડી ગઈ, ખર્ચ કદીએ તો. ૧૮૯૫ પછીનાં તેમનાં કૉલેજનાં બાપણો એટલે અધિકારી પુરૂષની અધિકારી વાણીનો સહજ મુંદર વિદ્યાસજ્જ માત્ર થતો. તે સાંભળવાને વિદ્યાર્થીનાં મન અતુર રહેતાં હતાં. પરીક્ષાને વાસ્તે જોકરાઓ તૈયાર કરવાનાં કારખાનાંઓનું પોતાનાં વ્યાખ્યાન મનોહર અને ઉદાત્ત હોવાને લીધે રૂપાન્તર થયું અને તે યીખવતા હતા. તે વર્ગમાં જ્ઞાનનો સત્ર ચાલુ હોય ત્યારે જાણે સરસ્વતીદેવી પોતેજ સેવા કરવા આવી છે. અને તે અહીંઆ આવીને જ્ઞાનના ધનની હુંડ ચલાવી રહી છે એવું લાગતું પણ ગેઝાખતેનું લક્ષ હવે વિદ્યાળ કાર્યક્ષેત્રમાં શેકાયું. તેમને નાના વર્ગમાં અકળામણ થવા લાગી. કામ કરવાની લાલસા મોડી થઈ, દૃષ્ટિનું ક્ષેત્ર વધ્યું અને કૉલેજમાંથી છૂટા થઈ, સર્વથી ચડીઆતું દેશકાર્ય કરવાનો વિચાર તેઓ કરવા લાગ્યા.

એટલામાં ગેઝાખણરાવના ગુરુ રા. સા રાનડે એકાએક દેહાંત થયા, અને તેમનું કામ આગળ ચલાવવાનું સર્વોચ્ચ ગોખલેને માથે પડ્યું. રાનડે સ્વર્ગસ્થ થયા તે વખતે આખા હિંદુસ્તાનમાં અંધકાર બાપ્યા સરખું લાગ્યું. દેશમાંનાં સર્વે આગેવાનોએ એકત્ર થઈ તેમનાથી જેટલો અને તેટલો તેમના કર્તૃત્વનો ઉપયોગ કરી દેશકાર્ય ઉપાડી લેવું, અને પ્રત્યેકમાં જેટલા સારા ગુણો હોય તેટલા આગળ કરી સાર્યક માય તેમ કરવું, પરિસ્થિતિના પૂર્ણ વિચાર કરી લોકોનું ષગલું બીજ બાલુએ પડવા ન દેવું, અને કદી પણ કુટ પડવા દેવી નહિ, અંદર અંદર સમજીને કાર્ય પાર પાડવું, એવી તેમની વૃત્તિ હતી. તેને લીધે, અને અલૌકિક શ્રદ્ધિમતાને લીધે રાનડે સઘળા હિંદુસ્તાનના અગ્ર મનુષ્ય તરીકે લેખાતા હતા. તે દેવલોક પામ્યા એટલે સર્વે રૂપજ ફરી ગયા જેવું ગોખલેને થયું. રવિપ્રમહારા ગયો અને સળગાવેલા દીવાના પ્રકાશથી કામ નભાવવાનો પ્રસંગ બાબોનાં સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ને માર્ગ દેખાતો બંધ થયો. આ અનર્થે ગોખલે જેટલાક દિવસ સ્તબ્ધિત થઈ ગયા; પરંતુ તેમના ગુરૂની વાણી તેમના કાનમાં ગજગજવા લાગી. “કામના હુંમરા પડેલા છે. કોદાળી પાવડા લેઈ કામે લાગો.” આ તેમના શબ્દોથી ગેઝાખણ રાવના જીવને ચેન પડતું નહોતું “રાત દિવસ દેશકાર્યનો એકજ વ્યવસાય કરનારા માણુઓ ભેજીએ,” આ રાનડેનું વાક્ય ફરી ફરી સાંભરતું અને “મારે ગુરૂની ઈચ્છા પૂરી કરવી” એવો ગોખલેએ ઉત્તર આપ્યો. કૃત્યુસન કૉલેજ છોડી સ્વતંત્રપણે દેશ માટે જીવન અર્પણ કરવાનું તેમણે નક્કી કર્યું, અને ૧૯૦૨ની સાલમાં તેઓ કૉલેજમાંથી રજા લઈને બહાર પડ્યા.

આજ અરસામાં હિંદુસ્તાન સરકારની ધારાસભામાં સર ફિરોઝશાહ મહેતાએ પોતાની જગ્યા ખાલી કરી, અને તે જગ્યાએ મુજબ ધવાડા તરફથી વાઈસરૉયની ગોખલેની નિમજીક યઈ હિંદુસ્તાનની ધારાસભામાં વાઈસરૉયની ધારાસભામાં નવી દિશા મહેતાએ ચરૂ કરી હતી અને ધારાસભામાં લોકનિયુક્ત સભાસદોના કામમાં નેમણે નવો લુસ્સો દાખલ કર્યો હતો. નવો પવન 'બર્ષો' હતો. તે પછી ગોખલે ધારાસભામાં મિરાજબા, અને બજેટપરના પોતાના પહેલાજ બાપણથી તેમણે મહેતાને પણ પાછળ રૂક્યા. સરકારી તિજોરીમાંની સિલક એટલે કર વાજખી કરતાં વધારે વસુલ થાય છે તેનો પુરાવો છે; રૈયતપર કરતો જોગો ડોક મરકાઈ

જાપ તેવો ભારે છે; અને હિંદુસ્તાનની આબાદી થાય છે એવું જે સરકારી અધિકારી વર્ગનું કહેવું છે તે સત્ય નથી. આ ત્રણ મુદ્દા ગોખલેએ પોતાના બાપલુમાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને તે નામદાર આગળ અધિકારી વર્ગના હમેશની રીતિ કાવશે નહિ એમ સિદ્ધ થયું.

હવે પછી ગોખલે અને લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબ એ જાનેના હાથ મેળા થવાની ચરચતા થઈ, અને આ બન્ને પહેલવાનની દરસાવની કુસ્તી જેવા લોક આતુર થવા લાગ્યા. જમા ખર્ચના ખરડાગર ગોખલેનું બાપલુ એટલે જાણે દીવાળી દરોડાનો તહેવાર એવું લોકોને લાગવા માંડ્યું ! સરકારી ખરડામાંની ખુચખાંચ અચૂક રીતે અદાર કાઢવામાં, વહીવટનું ધોરણ લોકોને અનુકૂળ થાય તેવું કરવાનો માર્ગ સૂચવવામાં અને એકંદર રીયાસતના કદવાલુ સાધનનો ખરો માર્ગ દોરી બતાવવામાં ગોખલેના આ બાપલુની બરાબરી કરે એવાં બીજાં બાપલુ આપણમાં મળશે નહિ. લૉર્ડ કર્ઝન જેવા કામકરા કાબેલ માણસને સુદાં તેમની દીક્રીનો ઉત્તર આપવા વર્ષ વર્ષ લેવો પડતો; તેમ કરતાં પણ ગોખલેનું કહેવું સમગ્રાણ ઉડાળી દેવાનું બનતું નહોતું. તેમના આ વર્ષના બાપલુનું પરિણામ તે પછીના વર્ષના બન્નેટમાં ખાતરીથી દેખાવા લાગ્યું.

બીજા બાબતોમાં પણ કર્ઝન સાહેબના એકતંત્રી-કંઈક અંશે સુવ્રતાની-ધોરણમાં સત્રજા વિરોધ ગોખલેને કરવો પડ્યો. યુનિવર્સિટીનો કાયદો, આશીશીઅલ સિદ્દેસુઅંકટ, વગેરે પ્રશ્નોપર પ્રભુપક્ષની બાજુ રહી ગોખલેએ જાગી સડત મથાવી. તેમની સડતો તે વખતે ઉપયોગ થતો નહોતોજ; તેમ છતાં પણ તેમને પોતાનું કામ ધણી હિંમતથી ડહાપણથી, નિયમિતપણે, અને તેની જ ટેકથી કરવું પડ્યું અને તે હમેશાં કરતા હતા.

૧૮૯૭ થી ૧૯૦૪ સુધી ગોખલે રાષ્ટ્રીયસભામાં ભોલ્યા નહોતા. ૧૮૯૭ થી ૧૯૦૪ ૧૮૯૭ સાલમાં તેમને બોલવા દીધા નહોતા ! ખરી રીતે જોતાં સુધીનાં સાત વર્ષ વેદશ્રી કમિશન આગળ બમ્બેથી કામગિરી બદલ રાષ્ટ્રીયસભામાં ની કામગીરી, તેમને અગિનન્દન આપવું બેઠકેએ તે તો ખાતૂંએજ રહ્યું, તેમના જોડીદારનો પણ આભાર સરખો માન્યો નહિ.

પોતાના રાષ્ટ્રની પોતાના સંબંધમાં ચણેલી ગેરસમજ આગત ગોખલેને ધણું લાગ્યું, અને એકનિષ્ઠાથી કામ કર્યા કરી એ ગેરસમજ દૂર કરે ત્યારેજ ફરીથી રાષ્ટ્રસભામાં બોલવું એવોજ જાણે તેમણે નિર્ધય કર્યો ! આ છ સાત વર્ષમાં તેમણે બહાર પુષ્કળ કામ કર્યું. એટલુંજ નહિ પણ રાષ્ટ્રસભાના અગ્રેસરોને રાષ્ટ્રસભા સંબંધમાં વખતો વખત સલાહ આપના; પરંતુ રાષ્ટ્રસભામાં બાપલુ કંઈ નહોતું. તોપણ દેશનું કામ આ વર્ષમાં ગોખાળરાવે કેટલુંજે કંઈ હતું. પુતાની મ્યુનિસિપાલિટીના અધ્યક્ષનું કામ તેમણે વચ્ચે કંઈ હતું. કર્ઝન સાહેબની કૅન્સિલમાં તેમના વહીવટના દોષ બતાવી ખીસ ઉપરનો કર કમી કરાવી, અને શિક્ષણ પાછળ ઉતરોત્તર વધારે ખર્ચ કરવા સરકારને દુરજ પાડી, તેમણે દેશનું અંતઃ કરણ પોતાના જેવું ફરી લીધું હતું તેમાં પણ કુર્ચુસન કૅન્સેજમાં અધ્યાપક હતા ત્યારે પોતાની મહેનતથી પોતાને સાર જે પોણેસો રૂપિયા તેમને દર મહિને મળતા, તે મેળવવાનું પણ હવે તેમણે છોડી દીધાથી, કૅન્સેજમાંથી મળતા ત્રીસ રૂપિયાના પેન્શન પરજ સંતોષ માની પોતાને વાસ્તે કાંઈ કમાવું નહિ, પોતાને વાસ્તે કંઈપણ મહેનત કરવી નહિ,

જે કમણી થાય તે સ્વદેશ અર્થે વાપરવી, જે દુષ્પ વેદનું તે સ્વદેશનું કાર્ય કરવાને સાર વેદનું એવું પ્રત તેમણે ધારણ કર્યાથી—એટલે નેમના પૂર્ણ નિર્વાચ્યપણાથી રાષ્ટ્રના હૃદયમાં તેમને હવે કામનું સ્થાન મળ્યું. ગોખલેની માનસિક ઉન્નતિ અપ્રતિહત ચાલતી હતી. ૧૮૮૭ની સાલથી નેમનો સ્વાર્થભાગનો વિકાસ થતાં થતાં ૧૯૦૫ની સાલમાં તેનું પૂર્ણ સન્યાસનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. અને ગોખલે એક અર્થે સ્વદેશના કાર્ય માટે રાત્રિ દિવસ કામ કરનાર 'સંન્યાસી' બન્યા.

૧૯૦૫ની સાલમાં ગોપાળરાવની ઉપર કામનો ભોગ પહેલાંનાં બધાં વર્ષોના કરતા વધી પડ્યો હતો. વાનગીની સામે રાષ્ટ્રસભાના સન્માન્ય સેક્રેટરી તે હતાજ. વાઇસરોયની કૌન્સિલમાં 'વૅસિટેટીંગ એક્ટ' જેવા કાયદાની સામે જેટલો અને તેટલો વિરોધ દર્શાવવાનું કામ તેમનેજ માથે પડ્યું હતું. હિંદી લોકોને હિંદી હોદ્દા આપવાના કામમાં બ્રિટિશ સરકારની ઉદારતાની બરોબરી કદી કોઇપણ જગાએ થઇ નથી, એવું બતાવવા સાર પાછલા વર્ષમાં હિંદુસ્તાનની સરકારે એક દરાવ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, તેમાં ગણુત્રીનું અને આંકડાનું કુટિલપણ સાબીત કરવા સાર સરકારી રીપોર્ટમાંથી અને આંકડાના કોષ્ટકમાંથી જરૂર જેટલા આંકડા રોપી કાઢ્યા હતા. બીજી તરફ રાનડેના રમારકને માટે રૂંડ એકઠું કરવાનું હતું. ત્રીજી તરફ બ્રિટિશ કોન્ગ્રેસ કમિટી અને તેણે ચલાવેલું વર્તમાનપત્ર 'ઇન્ડીઆ' ની નાડીએ બધે ચલાવે વખત આવ્યો હતો, તેને સંજ્ઞાની બોધવનો ધુંટડો પાવા સાર હિંદુસ્તાનમાં ને પત્રના પ્રાદુર ભેળવી આપવાનું કામ હાથ લીધું હતું રાનડેના એક વખતના ચપ્પ ઉપરથી તે 'દંડુના સેવક' એ સંસ્થાનું વૃત્તાન્ત વાંચી જે વિચારનો ઉદ્ભવ તેમના ચિત્તમાં થયો હતો, તેને જીવન્ત સ્વરૂપ આપી નેમણે 'આરત સેવક સમાજ' (સર્વન્ટ ઓફ હિંદિયા સોસાયટી) આ વર્ષના જૂન મહિનાની બારમી તારીખે સ્થાપન કર્યું હતું; તેના બાર પણ નેમના પરજ પડ્યો હતો. પહેલાંની રાષ્ટ્રીયસભાએ દરેક પ્રાંતમાંથી પ્રતિનિધિ વિસાપત મોકલવાનું ફાગ્યું હતું. તે પ્રમાણે મુંબઇ તરફથી નેમને ઈન્સાઇ જવાનું હતું. આ સધળા કામની બરતીમાં બનારસની સ્વાગત કમિટીએ "અમારે નો ગોખલેજ અધ્યક્ષસ્થાને જોઇએ " એવો તે વખતે આમંત્ર કર્યો, અને નેમને રાષ્ટ્રસભાના અધ્યક્ષસ્થાને ચુંટી કાઢ્યા.

આખા હિંદુસ્તાનમાં યુવાન માણસોમાં મન આ પ્રમાણે વમળમાં પડેલાં હોવાથી રાજકીય હીલચાલ સીધી રીતે ચડીવવાનું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. સર બી. ડુલ્લર-બી. ઈમસૅન જેવા પદ્ધતિવાળા અધિકારીઓને લીધે અડચણોમાં ઉમેરો થયો, અને ગોખ્ખા સ્વારાન્ય સિવાય તરવાનો ઉપાય નથી એવી એકસરખી બૂમ પડવા લાગી. આવી સ્થિતિમાં સરકારે કેટલાક અગ્રેસરોને પકડી કેદ કરવા, 'સિડિયન' નો કાયદો વિશાળ કર્યો, સભાઓ બરવામાં પ્રતિબંધ કર્યો, પોલિસના દંક વધાર્યાં. વગેરે કૃત્યથી પ્રજાજનનાં મન બેવડાં કલુષિત થયાં. આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં ગોખલેને હિંદુસ્તાનનો પક્ષ ઈન્સાઇના લોકો આગળ રજુ કરવાનો હતો. આવી વિકટ સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રસભાનું નામ તેમને કાયમ રાખવાનું હતું. એ સઘળું તેમણે કર્યું. આશરે પચાસ દિવસની અંદર ઈન્સાઇમાં તેમણે પીસ્તાળીસ સભામાં લાપણો કર્યા, તેમાં અંગાળ સંબંધી રિય-નિની દબીકત તેમને કહેવી પડતી હતી. પણ સામાન્ય રીતે સિદ્ધિ સરકારે થું કર્યું

છે અને દાસ તુરત શું કરવાનું છે ? હિંદુસ્તાનને હમણાં શું બેઠકો છે છીએ ? તે બાપવા માટે તેની જેટલી લાયકાત છે ? આ પ્રશ્નો તેમને વિચાર કરવો પડ્યો. ગોપાળરાવને આ સંબંધમાં જેટલીએ તેપરી કરવી પડી. દરેક સભામાં કોઈને કોઈ માણસ આ સંબંધમાં સવાલ કરતું. તેમને તેના મનનું સમાધાન કરતું પડતું હતું. તેમનું બાપજી હમેશાં મધુર, મધ્યમ અને બાવદારિય દૃષ્ટિથી બરેકું થતું. તેને લીધે તેના બાપજીનું ઈચ્છામાં સાફ પરિણામ આવ્યું. આ બાપજી કરવામાં તેમને એટલો શ્રમ પડ્યો કે તેમનું ગળું દુખવા લાગ્યું અને આગખેટ પરજ શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી પડી.

તેવી રચિતિમાં ગોપાળરાવ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. અને રાષ્ટ્રસભાના અધ્યક્ષ થવા માટે બનારસ ગયા. રાષ્ટ્રસભાનું આ બેઠકનું કામ થઈ પડ્યું હતું, કર્જનશાહીને લીધે થયેલા અગ્રેસરોનું મન ગુસ્સવાળું હતું. તથાપિ જે કંઈ વિરેશી તે બધું ત્યાજ્ય એમ કાવતું એ ગાંડપણ છે, એવું કાલા મગજવાળા પુરોને લાગતું. ગોખલેનું આ વખતનું બાપજી થઈ દલતાલનું હતું. તેમાં કર્જન અને આરંગજેન વચ્ચે મુકાબલો હતો. બંગાળના લોકો કરવામાં બૂલ થઈ છે, એવું બતાવ્યું હતું. બંગાળી લોકોએ બ્રિટિશ માલને બદલે કરવો એ વાળખી છે, એવું પ્રતિપાદન કર્યું. 'સ્વદેશી' ના મતનું ઉદારપણું સ્પષ્ટ કર્યું હતું, રાષ્ટ્રસભાના ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ સંજોમાં કલા દતા. અને રાષ્ટ્રસભાએ કપા સંબંધી સુધારાપર પોતાનું સમજું બળ એકત્ર કરવાનું તે બતાવ્યું હતું. આ બાપજીમાં ગોખલેના ચાર ગુણ સ્પષ્ટપણે દેખાતા હતા. તેમનું નિરપણું, સર્વ પક્ષને સંજાળવાની તેમની હાથેડી, પવન કર્ષ દિશામાં વાય છે તે પારખવાની તેમની શક્તિ, અને સ્વદેશના ઉત્કર્ષ સંબંધી કાળજી એ તેમના પ્રત્યેક વાક્યમાં ભરેલાં હતાં.

૧૯૦૬ ની સાલમાં લૉર્ડ મોન્ટાગી કાર્ટિફીમાં ગોપાળરાવનું પહેલું બાપજી જમા ખર્ચના ખરડાપર થયું. તેથી મિન્ડો સાહેબપર ઉત્તમ છાપ બેઠી. 'જમીન પરનો કર ઓછો કરો, અખતર ખાતર કોષ કોષ ટેકાણે ખેડુતોને અણુમુલત કરો, અને ખેડી જમીન વેચવાનો તેમનો હક્ક મર્યાદિત કરો, ઇજ્જતમાં છે તેવી ખેડુતોની પેઢીઓ ખેંચાઉં છો, નહેરોમાં સુધારો કરો, સાંત્રીય પદ્ધતિએ ચાલતી ખેતીને ઉત્તેજન આપો, ઉદ્યોગ વધાના શિક્ષણમાં વધારો કરો, પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત અને મફત કરો, આરોગ્ય વધારનારાં કામો હાથમાં લ્યો, આ બધી તેમની માગણીઓ હતી. પહેલાંની કાર્ટિફીમાં બ્રિટિશની સત્તાના સ્વરૂપ વિશેની, આદર્શની અને સાખ્ય વિષયની કલ્પના સુવાન વર્ગના લોકોમાં ફરી ગઈ છે, અને ઈંગ્લેન્ડે પ્રથમ કરેલાં મોટાં કાર્યો સંબંધી વિચારમાં તેમનું મન કળંગે રાખવાની શક્તિ રહી નહિ. આ વખતે દાખી દેવાની નીતિથી કામ થવાનું નથી એ ઉધાડું છે. રાજસત્તા માણસોથી પારખી હોય, પણ અન્તઃકરણમાં, વૃત્તિમાં તો તે સ્વદેશી હોવી જોઈએ. સરકારને દરેક બાબતમાં અમારા હિતાહિતની શીકર વિશેષ છે, અને અમારી ઇચ્છા અમારા મત માટે સરકારને દરકાર છે એવું જામને લગાડે એવી સરકાર જોઈએ. એવું તેમણે તે વખતે કહ્યું હતું.

૧૯૦૬ ની સાલમાં ગોખલે ફરીથી ઈંગ્લેન્ડ ગયા. આ વખતે તેમનો વિચાર પાર્લમેન્ટના વળનદાર મેમ્બરોને મળી અને રાજ્યમંત્રીઓને છુટા છુટા ખાનગી રીતે મળી હવે હિંદુસ્તાનને શા સુધારા જોઈએ છીએ, તે તેમના મનપર બેસાડવાનું હતું. પણ બંગાળમાં

સર ધી. કુશર તથા તેના હાથ નીચેના અધિકારીઓના વહીવટથી બંગાળ વધારે ખજા-
નારું અને બંગાળના સંબંધમાં કેટલીક સલામાં ગોખલેને ખેલવું પડ્યું. ખાસ મોર્લી
સાહેબ સાથે તેમને પુષ્કળ વખત મળ્યું થયું. સર ધી. કુશરને પાછા બોલાવ્યાથી ખજા-
નાના કાંઈક ઓછા થયા.

૧૮૦૬ સાલની રાષ્ટ્રસભા મોટી સુસ્કેલીથી પાર પડી. ૧૮૦૭ સાલના મહાશુનો
વેધ તેને અત્યારથી લાગ્યો હતો. ‘નિર્લેખ સ્વરાજ્ય’ અથવા ‘નિર્લેખ બહિષ્કાર’ નો
પક્ષ બંગાળમાં ઘણા જોરમાં હતો. તેમણે રાષ્ટ્રસભા પાસે બહિષ્કારનો દંડ વપસાર કરાવી
લીધો. તે ઉપર બોલનારા એક ગૃહસ્થે તેની વ્યાપ્તિ સાળા માણસો વગેરે સર્વેને કપાથી
ગોખલેને ઉઠીને તેમને કહેવું પડ્યું કે, જે દંડ છે તે ફક્ત બ્રિટિશ માલ પૂરતોજ છે.
૧૮૦૫ની સાલથી રાષ્ટ્રસભામાં ફાટા પડ્યા હતા, તે ફાટા ભેગા કરવાનો પ્રયત્ન અચૂક
હતો. ગોખલેએ બનારસની બેઠકમાં ફક્ત ફાટાનો દિવસ દૂર કર્યો-જાણ્યો. રાષ્ટ્રસભાની
બોટ તે વખતેજ ખડક સાથે અથડાઈને ડુબી જવાની હતી, તે તેટલા પુરતું તેમણે
લાંબું કયું હતું કંઈકતાની બેઠકમાં પક્ષભેદ વિશેષ સ્પષ્ટ થયો. નવા પદ્યનું જોર ત્યાં ઘણુંજ
ચાલ્યું, અને એ કામ હમણાંજ હાથથી ગયું એમ પુષ્કળ માણસોને લાગ્યું. ગોખલેને
ધણીજ ચિંતા થતા લાગી. મતભેદના કરતાં માર્ગભેદજ બધુંકર થયો. દાદાભાઈ નવરોજી
જેવા ગૃહસ્થની અધ્યક્ષસ્થાનની આદા લેવાથી બાપણે સંભળવામાં નહિ, સભામાં તોફાન
મચાવવું, આવા માર્ગનું અવલંબન કરવાનું નવા પક્ષે કયું. સંખ્યાનું બળ ન હોય એટલે
જીજ્ઞાસા બળપરજ જોર રાખવું પડે છે. તેવું તેમણે કયું. જ્યાં સુધી મતભેદનો તોડ પારણ
અને સ્વભાવ માર્ગ થયો ત્યાં સુધી તેમને બીવાનું નહોતું, પરંતુ તે ખેતાલ થયું તો થઈ
રહ્યું ! રાષ્ટ્રસભાનું આવી બન્યું ! આ કારણથી રાષ્ટ્રસભાના એકનિષ્ઠ કાર્યવાહકોની ચિંતા
અને શીતિ સકારણ હતી એવું બાવતે વર્ણવેલાયું.

૧૮૦૭ ની સાલમાં ગોખલેએ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વ્યાખ્યાનમાલાનું કામ કયું. ૧૮૦૬
ની રાષ્ટ્રસભામાં જે જોયું તેથી તેમને ઘણું ખરાબ લાગ્યું. પણ દેવળ ચિંતામયસ્ત થઈ
બેસી રહ્યાથી શું થવાનું હતું ? ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ફરી યુવાન વર્ગને ઉદેશીને હિંદુસ્તાનની
રાજકીય પરિસ્થિતિ સંબંધમાં વ્યાખ્યાન આપવા, અને યુવકોના વિચારોને ધ્રુષ્ટ માર્ગે
વાળવા, એવો તેમણે વિચાર કર્યો. હિંદુ મુસલમાન બન્નેએ તેમને પ્રણીત મહેનત આપી
હતી. અને આ પ્રાન્તમાંજ તે વિશેષ પડી હતી.

પોતાના બાપણેને સારૂ ગોખલે દેસુઆરી મહીનામાં નીકળ્યા. તેમના વ્યાખ્યાનનું
એટલું પરિણામ આવ્યું કે તે જ્યાં ગયા ત્યાં એકદમ રાગને જેવું માન મળે તેવું તેમને
માન મળ્યું, અને મુસલમાનના મનને પણ સંતોષ થયો એટલુંજ નહિ પણ તેમના પોતાના
મનમાંનો અસંતોષ ધણો ઠપ થયો.

સુરતની રાષ્ટ્રસભામાં તોફાન થયું અને હિંદુસ્તાનમાં જગાએ જગાએ હાંસી થઈ.
રાષ્ટ્રસભા નામરેખજ થવાની-મરી જવાની, પણ કાર્યવાહકોએ સમયસચકતા વાપરી આ-
વેલા પ્રસંગનો ઉકેલ કાઢ્યો. આ પ્રસંગે ગોખાણરાવને અતિશય ખરાબ લાગ્યું. આપણે
ક્યાં છીએ ને શું કરીએ છીએ એ આપણને ક્યારે સમજશે ? દેવતા યુવકોના ભુરસો,
ઉત્સાહ અને ઉગ્ર દૃષ્ટિ એ સવળાનો ખોટો રસ્તો ઉપયોગ થાય તો દેશનું અવિચ્છ કેવું.

યાપ ? વગેરે વિચારથી તેમનું મન કાયર થવું બારે કદીથી તેમણે અમાવાસ્યાનો અંધકાર દૂર કરી મનને શાન્ત કર્યું, અને પાછા પોતાને કામે લાગ્યા તથાપિ ત્યારથી રાટ્ટસલાના સંબંધમાં તેમને કાંઈ પણ દિવસ નિલચતા લાગી નહિ. છેવટ પર્યંત જંગૂત મનવાળા માળાપતી પેઠે રાટ્ટસલા સંબંધમાં તેઓ અતિશય જંગૂત રહેતા, અને પોતાના એકે પણ કુત્સથી તેને નુકસાન ન પહોંચે, તે માટે કાળજી રાખવા લાગ્યા. ૧૯૦૮ ની સાલના ૭ જાન્યુઆરીના બાપણમાં તેમણે ફરીથી સરકારને હસારો કર્યો કે રાજ્યકારોનારમાં સુધારો કરવાનો છે તે જલદીથી કરો, આ વખત અણીનો છે, વખતસર સુધારો જાહેર કરી લોકોનો અસતોષ અને નિરાશા દૂર નહિ કરાય તો કેટલી અકચણ ઉત્પન્ન થશે, તે અત્રે કહેવું મુશ્કેલ છે. હોર્ડ મિનિસ્ટરનું હૃદય સહાનુભૂતિથી ભરેલું હતું, તેમણે તેમનામાં પોતાનું જોર જોટલું જોડ્યું તેટલું નહોતું તેટલા માટે જે કરવું તેમાં જે લાગે તે તરત કરી નાંખવું એવું તેમના હાથે થવું નહોતું. ઠગેન સાહેબની ધમધમાટ અને હાલપણનો ડોળ તેમનામાં નહોતો. તે કારણથી જે કરવું તે જોઈ વિચારને સંજોગો તપાસી કરવું એવું તેમના સંબંધમાં બનતું.

ગોખલેની મામણી પ્રમાણે ૧૯૦૮ ની સાલના પાંચમા જાગમાં સરકાર તરફથી સુધારો જાહેર થયો, પણ તે સુધારો જાહેર થયો હતો તે સુધારામાં હિંદુસ્તાનનું રાજકીય વાતાવરણ બદલાવા લાગ્યું બિપિયાદ્ર પાલ, અરવિંદ થોષ, વગેરેના બાપણ અને લેખકોની નવા પક્ષનો અને યુવાન વર્ગનો અસતોષ બળવત્તર થયો. પંજાબમાં યમ્લેશી હકીકતથી લાલ્લા લજપતરાય અતે અછતસિંહ મન્નેને પકડવામાં આવ્યા મદાસ તરફ એક મામમાં તોફાન થયું, મેગનસિંગમાં મુસલમાનના ધર્મના અનુનથી કાંઈ અનિવૃત્ત બાબત ધર્મ, રાજકીય અગ્રેસરોમાં વધારે ટુટ ફેટાવવા લાગી અને આખા હિંદુસ્તાનમાં આકાશ એટલું કાળું લાગવા માંડ્યું, કે વીજળીનો ગોળો ક્યાં પડશે તેની કોતે ખબર એવો ભય લાગવા માંડ્યો. અરાજકપથવાળાનાં તરત હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરી, બોમ્બ બા દેશમાં આવ્યા અને તેથી ભયકર સ્વર્પ દેખાવા લાગ્યું.

૧૯૦૮ થી ૧૯૧૪ એ વર્ષોમાં ગોખલેના માથા પર કામતો બોમ્બે ભરચક હતો. 'અધિકાર વિભાગણી' કરવાને તેમણે એક કમિશન માગ્યું હતું તે મળ્યું, અને તે આ જાજ તેમની સાક્ષી થઈ જે સુધારો અમલમાં આવ્યો, તે ક્ષણે તેમની મહેનતનાજ પ્રતાપે તેમાં મુસલમાનો માટે કરેલી બરાચા હાલ પૂરતી પણ માન્ય કરવા માટે હિંદુ અગ્રેસરોના મન તેમને મનાવવા પડ્યાં, વધતી જતી મોલવારીની તપાસણી કરવા સાર એક કમિટી નીમવાની આવશ્યકતા તેમણે સરકારને બતાવી આપી, આ સંબંધમાં ગોખલેનું મોટું કામ મફત અને ફરજિયાત કેળવણી સાર આખા હિંદુસ્તાનમાં ચલવણ કરી તેના જોરપર હિંદુસ્તાન સરકારની ટેન્સિવમાં એક ઠરાવ લાવી સરકારનું શિક્ષણ વિષયનું ધોરણ બદલવા જેવું છે. એ હતું ગોખલેએ કૌન્સિલ આમળ ઠરાવ ચૂકો, ત્યારે કરેલા બાપણની તૈયારી ઘણી સમોટ કરી હતી તેમના બાપણથી વિરુદ્ધ પક્ષના માણસોની પણ ખાતી થઈ કે તત્વત માગણી બરોબર છે ઠરાવ પાસ થયો નહિ, પણ શિક્ષણ પ્રસાર સાર મલુર થવાની રકમ દર વર્ષે વધવા લાગી અને શિક્ષણ સરથ બોને સરકારી વહેંચણી મોકલે હાથે થવા લાગી.

આ વખતે કેટલાક દુરામદી સુવાન વર્ગે તરફથી ચતા અભ્યાસાર અને તેથી દાખી દેનારા ધોરણના કાષ્ઠા થયા તેથી ગોખલેના મનને થલો સંતાપ થયો. તે કષ્ટદાની વિરુદ્ધ પડવાનું તેમને જરૂરનું હતું. પણ દેશમાં આલનારા અભ્યાસાગથી તેમના હાથ જ પાયા સ-રખા હતા. તેમ જતાં તેમણે પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો. રાજકીય પટનામાં તેમના પ્રયત્નને લીધે ધડાખેલા સુધારામાં કૅન્સિલમાં વધારો, બિનસરકારી સભાસદોનું પ્રાન્તિક કૅન્સિલોમાં આધિક્ષ્ય હોવાનું ઉદારપણું, કૅન્સિલમાં સ્વતંત્રપણે કાગ લાવવાનો હક અને વિદેશમાં રાજવલીવટી મંડળમાં એક દિંદી સભાસદનો પ્રવેશ, એટલી બાબત વિશેષ મહત્વની છે. હિંદુસ્તાનની રાજધનનાતા ઇતિહાસમાં આ સુધારાને લીધે ગોખલેનું નામ કાયમ રહેશે એમાં તથ માત્ર શંકા નથી. બીજો છટ સુધારો તેમના પ્રયત્નથી થયો, તે એ કે રેટ સેક્રટરીની કૅન્સિલમાં એક લીંદી સભાસદની નિમણૂક.

સરકારી દફતરમાં દાખલ થનારી આ બાબતો કરતા જેનો કોઈ પણ દફતરમાં ઉદ્દેશ થાય નહિ એવી ગોખલેએ પુષ્કળ બાબતો કરી છે. આ પૃષ્ઠ વિશેષ મહત્વની મુસલમાન ભાઈઓના રાજકીય ધોરણની દિશા પોતાની કામને માટે દતી તે બદલી રાષ્ટ્ર માટેની કરી તે છે. મુખ્યની સભામાં નામદાર આગાખાને રષ્ટ્ર કલા પ્રમણે 'મોસ્લેમ લીગ'ના ઉદ્દેશ અને હેતુઓના રાષ્ટ્રસભાના ઉદ્દેશ અને હેતુઓ સાથે મેળ બેઠા તેનું માન નામદાર ગોખલેને આપવું જોઈએ. પોતે હિંદુ નથી મુસલમાન નથી એમ એમણે જાહેર ક્યું; ગોખલેની જ્ઞાતિનું, તેમની શુદ્ધ સ્વદેશભક્તિનું અને નિરપાર્ય રાષ્ટ્રમેવાનું પરિણામ મુસલમાન ભાઈઓ પર થયું થયું, અને ગોખલે તેમના અગ્રસર છે એવું લાગવા માંડ્યું. મોલ્લે મિન્દોની સુધારણા સાર ઇંગ્લંડમાં જો કાંઈ તેમના મનમાં બળનું હોય તો તે એ કે હિંદુસ્તાનમાં કોમ કોમ વચ્ચેના વૈમનસ્યને લીધે રાષ્ટ્રીય કાર્યને થનારી અડચણ । સર્વ હિંદુસ્તાનના એક મતનો ટકા એટલે કેટલું સામર્થ્ય । પણ તેજ હિંદુસ્તાનમાં રાજકીય બાબતમાં અનેક મત અને અનેક પંથ પાથી રાષ્ટ્રકાર્ય લંગડું પડી જાય છે, ને કોઈને કાંઈજ મળતું નથી એ પગલે પગલે વળગી તેમના અનુભવમાં આવવા લાગી. આથી હિંદુ-મુસલમાનમાંજ શું પણ રાષ્ટ્રસભા સંજયી ઉપસ્થિત થયેલા એ પક્ષોમાં પણ દેખાતી કાટકટ દેખાવી ન જોઈએ, સર્વેએ એક વાવટા નીચે એક થવું, ને જે કાંઈ મેળવવાનું તે એકતાથી મેળવવું; એમ તેમને બહુ લાગતું દર્શિણ આફ્રિકામાંની લડાઈ વિશેની ત-જનીજ કરવા ગોખલે ત્યાં ગયા હતા, ત્યારે પણ તેમને ત્યાં આજ લાગુ હતું.

'ખનિક કમિશન કમિશન'માં કામ કરતાં દિદી કમિશનર તરીકેની સત્તાથી બીજા કમિશનરો સાથે તેને કેટલું લડતું પડ્યું, અને આખા હિંદુસ્તાનની તરફેણમાં જે મત લાવવો જોઈએ તે વિરુદ્ધ આ મહિ માંહિની લડાઈને લીધે બીજા કમિશનરો પાસે આચનારા આણેષોનું ખંડન કરતું તેને કેટલું કઠણ પડ્યું એની જેમને કલ્પના દશે તેમને ગોખલેનો અંદર અંદરની લડાઈ દૂર કરવા કેટલા પ્રયાસ કરવો પડતો દશે તે જુદું કહેવાની જરૂર નથી તેમને અજીયજ પક્ષમેદ પસંદ નહોતો; પણ હમણાં ૧૯૦૮થી ૧૯૧૪ સુધીમાં વર્ષોમાં પણ તેથી થનારી રાષ્ટ્રીય ગતિ બીજી કાંઈ જાણતથી થતી નથી એવી તેમની ખાતી થતી અધ, અને તેને લીધે હિંદુ મુસલમાનોની રાજકીય ચળવળની દિશા એક થવી જોઈએ એટલા સાર તેમની ખટપટ સર હતી. તેજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રસભાના સંબંધમાં અંદર અંદર પડેલી તકરારો

રાષ્ટ્રસભાના મુખ્ય ધારણોને ધક્કો ન પડેવામાં નેટલી જલદીથી બંધ થાય તેટલી જલદીથી બંધ કરવી એવી તેમની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. અને પોતાની તરફથી તેવી ખટપટને હમેશાં આંધુ રાખતા હતા. પણ ભાવીના મોઢા આગળ કાણુ ડાલ્યું છે । ફાટ સંધવા જે ખટપટ કરી તેથી કિલદી ફટ વધવા લાગી અને તે પુટફાટના ફટકારથી તેમનો અંત હમણાજ થવાનો, આના જેવો હિન્દુસ્તાનનો નાશ હજુ પૂરો થયો નહિ એવું કહેનારી ખીજ કયા બાગત છે ?

તેમની પૂર્ણ થયેલી છેવટની કામગિરી એટલે દક્ષિણ આફ્રિકામાંની લઘુમત્તા છે. તેમનાપર સરકાર પસંદો પૂર્ણ નિશ્વાસ હોવાથી અને યાપ અને અચકાપ અને અસકપનો વિચાર તેમના આગળ હમેશાં રજાથી તેમને ત્યાંની લઘુમત્તા સમાધાનકારક નિઠાવ લાવવાનો માર્ગ સહેલાઈથી કરતા આવડ્યો. ત્યાંના ગોરા વસનારાઓની દૃષ્ટિ તથા હિંદી રહેવાશીઓની દૃષ્ટિ એ બન્નેની એકતા કરી સમાધાનની દિશા તેમણે નિશ્ચિતપણે બતાવી દીધી. તેમની આ કાર્યપદ્ધતિ સરકાર અને લોક બન્નેએ કબૂલ કરી છે.

૧૯૧૪ના આકરોબરની શરૂઆતમાં ઈંગ્લેન્ડમાં દાકતરોએ ગોપાળરાવની નવી પ્રકૃતિ સંબંધમાં જીવિતે દર્શાવી હતી. એટલુંજ નહિ. ધણું તો તમે હવે જ મહિના દાઢરો, આપું પશુ તેમણે તેમને કહ્યું હતું, આશરે પંદર વર્ષ પહેલાં આગોટની કબિનના બારણાનો તેમના હૃદયને જે ધક્કો લાગ્યો એજ તેમના મૃત્યુની પ્રથમ સૂચના હતી । ત્યારથી તેમના હૃદયનું દુઃખ કોઇ દિવસ વધારે થતાં થતાં આખરે તે ધણું વધી ગયું. તે દરમ્યાન તેમને મધુમેહ વધ્યો, અને શરીર આ કારણથી અંદરથી મજાતું જતાં તેમની ઉત્કટ સ્વદેશલક્ષિથી તેમનાથી સ્વસ્થ બેસી ન રહેવાથી મીઠુબત્તી બે તરફથી બળવા મારે તે પ્રમાણે તેમની અવસ્થા થતાં આંડી. તેમ છતાં પણ ગોપાળરાવનું આશા-વંતપણું જમ્યું । કમિયનનું કામ પણ પોતે પૂરું કરવું, અને લદાઈ પછી બધા દેશોએ મળીને શરૂ કરવાની પ્રગતિની દિશા ઠરાવવી એવું તે પોતાના મનમાં કહેતા હતા. પણ ઉપયોગ શું । આ લોકનું સુખ બેધ. હવે ત્યાં જઇને કહેવું એ પ્રમાણે બોલતાં ગોપાળરાવ તા. ૧૯ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૫ ને રોજ રાતના ૬૪ ને વીસ મિનિટે પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો.

૧૮૮૬ ની સાલમાં ગોખલેનો સાર્વજનિક યજ્ઞવળતા પ્રદેશમાં પ્રવેશ થયો ત્યારથી તેમનો તે દિશાનો એકસરખો વિકાસ થવા લાગ્યો. ૧૮૮૬ ની સાલ પહેલાં તેમણે વળીય થવું, પૈસા કમાવા અને પોતાનું અને પોતાના ઘરનું લૌકિક દૃષ્ટિએ નામ કાઢવું એટલુંજ લાગતું હતું. આ ઉપરથી એમ માલમ પડશે કે તે સાલ પહેલાં ગોખલે કેવળ પોતાનાજ સ્વાર્થ પૂરતેજી વિચાર કરનારા હતા, તે બદલાઇ અને સર્વ રીતે પોતાના સ્વાર્થ સંબંધમાં બેરીફર થયા અને દેશનાજ સંસારમાં ધકાએલો સંન્યાસી થયા. ૧૮૮૬ સાલમાં ન્યુ ઈંગ્લીશ સ્કુલમાં ફક્ત શિક્ષક એટલે કામ કરનાર ગોખલે ૧૯૧૫ સાલમાં અંગ્રેજ શહેનશાહના હુકમથી બિટિશ ઇન્ડીઆમાં સર્વ સરકારી ખાતાના કારબારની તપાસ કરી તેમાં હિંદી પ્રબળન સંબંધમાં થનારા અન્યાય અને દેખાતી વિપત્તતા દૂર કરવાનું કામ કરતા હતા. ૧૮૮૬ સાલમાં અંગ્રેજી ભાષાપર મહેનત લેનાર ગોખલે વીરમા શતકના પહેલાં દસકામાં પોતાના બાપડોની શ્રેષ્ઠતાથી, માધુર્વથી, આકર્ષિતથી અને અર્થસામાન્યથી

જનમથી અગ્રેજી બોલનારને પણ ચક્રિત અને આનંદિત કરતા હતા. ૧૮૮૭ની સાલમાં રાનડેના હાથથી સાર્વજનિક પ્રત્યેના અભ્યાસનો પાઠ લેનાર ગોખલે ૧૯૦૫ ની સાલથી સાર્વજનિક કામની શાળા ચલાવીને સુમારે ચોવીસ યુવકોને સ્વદેશકર્મ સાર તૈયાર કરતા હતા. ૧૮૮૬ની સાલમાં શિક્ષકનું કામ ફક્ત નિર્વાહને સાર કરનાર ગોખલે ૧૬૧૦ની સાલમાં શિક્ષક સિવાય રાષ્ટ્રને તરવાનો ઉપાય નથી, એમ સમજી સર્વેર મફત અને ફરજિયાત કેળવણીને સાર પ્રયાસ કરતા હતા. ૧૮૮૬ની સાલમાં ટિળક આગરકર તરફ આદર તથા પૂજ્ય ભાવથી જોનારા ગોખલે ૧૯૦૮ની સાલથી પુના-મુંબઈમાં તેા શું પણ હિન્દુસ્તાનમાં આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં, આદર અને પૂજનું સ્થાન થયા. ૧૮૮૭ની સાલમાં રાજકીય ચળવળનો પહેલો પાઠ શિખનાર ગોખલે પછીથી બ્રિટિશ બાદશાહતમાં મુખ્ય અને મોટા મુત્સદ્દીઓમાં અને રાજકારણાર કરનાર પુરોમાં જઈને એક તેમજ આ વિકાસ જોયો, દરવર્ષે પાછલા વર્ષ કરતાં સાર કરતા ચ્યા. તેમની સાર્વજનિક કામની પા- પરી, દાનત, આરથા અને કર્તવ્યપરાયણતા અખડ વધતી ગઈ તે જોયું, એટલે નામદાર ગોખલેનું ચરિત્ર સામાન્ય હુદ્દિના યુવક વર્ગને રૂઢિતિ આપનાર થવું જોઈએ.

ગોપાળરાવના સ્વભાવની, ભાવનાઓની આવીજ રીતે ઉન્નતિ થતી ગઈ. તેમનું હૃદય મૂળથી કેમળ હતું. તે આગળપર એટલું કેમળ થયું કે કુતરાં બિલાડાંની દુર્દશા પણ તેમનાથી જોઈ ચકાતી નહોતી. ગોપાળરાવ ટપામાં બેસીને જતા હતા, તેવામાં ભાડાની ગાડી ફૂતરાપર આવી ગઈ અને ફૂટફાં ખરાડા પાડવા લાગ્યું. “ બાઈ, જલદી જ, આ ફૂતરાને ઇસ્પતાલમાં પહોંચાડી બ્યવસ્થા કરી આવ. ” આ પ્રમાણે કહી પોતાને ત્યાં તે વખતે રહેતા તકયા પેદને દોડાવ્યો ત્યારે તેમને ચેન પડ્યું. આ કેમલતા વધતાં વધતાં આખા ભારતવર્ષની સ્થિતિથી તે વિદ્વદ્ધ થવા લાગી, અને તે થોડા પણ કંમી થઈ એટલે મહેનત કર્યા સિવાય તેમને એક દિવસ પણ ચેન પડતું નહીં. તેમની દેશ સેવામાં પહેલાં કેવળ મહત્વાકાંક્ષાથી ચર્યાગત થઈ, પણ તે આગળપર ધીમે ધીમે શુદ્ધ થતાં થતાં. ૧૯૦૫ પછી નિર્મળ, એકનિષ્ઠ થઈ અને તેમની સ્વદેશ ભક્તિ પવિત્ર અને એકરસ થઈ.

સામાજિક બાબતમાં ગોપાળરાવ બહુ પડપા નહોતા. એટલુંજ નહીં પણ ૧૮૮૭ની સાલમાં પહેલાં જી જીવતાં બીજી જી હરી હતા: પણ ત્યારથી સામાજિક બાબતમાં તેમની આનંદરૂપાસ કેટલી ઉન્નતિ થઈતી બાજણ કુલનું તેમનું અભિમાન હતું, તે જઈને “ હું હિન્દુ નથી, મુસલમાન નથી, પણ શુદ્ધ હિન્દી છું ” એવું તે સ્પષ્ટ કહેવા લાગ્યા. સામાજિક બાબતમાં ને બીજા કરતાં ઘણા આગળ વધેલા હતા. નિકૃષ્ટ ભાતિ સંબંધમાં તેમનું મન કેટલું જળવું હતું, તેનો પુરાવો તેમના એક ભાષણમાં છે અને નિકૃષ્ટ વર્ગની ઉન્નતિ સાર આલેખી ખટપટના અહેવાલમાં બધે મળશે.

સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિના બધા પ્રયત્નોમાં ગોપાળરાવની મદદ હતી. પ્રો. કવેના આ પ્રમને તથા મહિલા વિદ્યાલયને તેમની કેટલી મદદ હતી, તે તે સંસ્થાના ૧૯૧૪ના અહેવાલમાં પ્રો. કવેએ નિવેદન કર્યું છે. તેમની મોટી પુત્રી કાશીબાઈ તથા ન્હાની પુત્રી ગોદૂબાઈ હજી અવિવાહિત છે, કુમારી કાશીબાઈ બી. એ. ના વર્ગમાં છે. કુમારી ગોદૂબાઈનું શરીર ન- જણું રહે છે. તેમ ન હોત તો તેમનું શિક્ષણ આગળ વધ્યું હોત. આ બાબતથી ગોપા-

જરાવ શ્રીશિક્ષણના કેટલા દિમાવતી હતા તેના પુરાવો મળે છે સુશિક્ષિત સ્ત્રીને તેઓના તરફથી કેટલું માન મળતું તે સામાન્યવતી સરોજીની નાથકુ જેવાંએ લખ્યું છે તે સામાજિક સંસ્થામાં અને દ્વિલચાસમાં આગળ બાગ લેતા નહિ, એ વાત તેમના કામળ અને મોટા મનની સાક્ષી પૂરે છે. દરેકે દરેકના કામમાં હાથ આપવો તેમનો મત હતો અને તે પ્રમાણે રાજકીય કાર્યોમાં તેમણે આત્મસર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું, અને બીજું એક પત્ની હવતા છતાં બીજી કરવાના સસર્ગથી સામાજિક સુધારાના પવિત્ર અને શુદ્ધ કાર્યની દાનિ થવાને માટે કંઈ તક ન આપવી એવું તેમને લાગતું આ બાળતમાં તેમની કેટલી ઉન્નતિ થઈ હતી ! પહેલી સ્ત્રી પછી અને નાપસદ હતી, તેથી ૧૮૮૭ સલમાં બીજું લગ્ન કરવા તેમને થતાં જોખલેની ૧૮૦૦ સાલમાં બીજી પત્ની દેહાન્ત યર્ષ તે વખતે સુમારે તેઓ યોત્રીસ વર્ષના છતાં પછી અવિવાહિત રહેવાનો નિશ્ચય કરે છે, અને ૧૮૮૬ ની સાલમાં કરેલી બુદ્ધ બદલ પ્રાપ્તિત એટલે પોતાનેજ અર્પાકત કરાવી સામાજિક બાળતમાં અસ્ત-તવાસ બોગવે છે અને વિવાદ લામક ઉચ્ચર છતાં ત્યાર પછી મરણ પર્યન્ત અવિવાહિત રહી પહેલાંની જૂલનો બદલો આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એ કેટલી આશ્ચર્યજનક મોટાઈ અને ઉન્નતિ !

ગોપાળરાવની નિરપેક્ષતા પણ તેજ પ્રમાણે વધવા લાગી. ૧૮૮૬ ની સાલમાં તે પોતાની ભાત્રી માટે પોતાના ધણા ખર્ચ પૈસા કોલ્હાપુર મોકલીયા, એમ વિચાર કરતા હતા, તેમ છતાં ૧૮૦૫ ની સાલથી જે કંઈ મળે તે બધું ‘ સર્વેન્તસ ઓવ ક્રીડીયા સોસાયટી ’ ને અર્પણ કરે છે. પશ્ચિમક સર્વિસ કમિશનનું કામ કરવાને અને રાષ્ટ્રસભામાં પક્ષનું સમેલન કરવાનો પ્રયત્ન કરીને બીજા પક્ષના પા વેડીને છેવટે તેમણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. નિઃશ્વર દેવે તેમને આરબથી તે છેવટ પર્યન્ત ત્યાગ કરવા સાત્ત જાણે જન્મ આપ્યો હોય ! મરણબિજાના પર પણ તેમને પોતાનું છેવટનું અને પસદ પડેલું કામ બાંધકું મૂકીને જઈ છું એમ લખ્યું ! નૈતિક દૃષ્ટિથી જે મનોરિકારનું તેમના સ્વભાવમાં નાનપણથી આજ્ઞાત હતું તે ઓછું કરતાં કરતાં છેવટે તેને તેમણે કેટલું કાણમાં આવ્યું હતું ! જરા પણ મન વિરદ વાત થઈ કે સતાપ પામનારા અને વાધ પ્રમાણે તરત્પ મારનાર ગોખલે નોકર સુદાને મેટોથી બોલતાં ઓશીઆળા થયા, અને વિચાર કરી ‘ સફેશ્વર ’ એમ બોલતા, એક યાંત્રિયે માથું ટેકવી ઉઠા રહેવા લાગ્યા. સ્વભાવમાં ચીઠ્ઠાપણું, સંતાપ તેમણે એટલાં ઓછાં કર્યાં હતાં કે ખાનગી સહવાસમાં જે ગોખલેની સામે એક ધડી પણ શાલપણાથી રહેવાય નહીં, તેજ તે ગોખલેની સામે તેજસ્વી અને માની યુવક વર્ગ દિવસના દિવસ આનંદથી વખત પસાર કરવા લાગ્યો, આત્મસમેલનની આટલી જળરી તપધર્માં તેમના ગુરૂ સિવાય બીજો કોણે ટેકાણે જોવામાં આવશે ?

આ પ્રમાણે ગોખલેનું ચરિત્ર એ પરિશ્રમથી, સત્સત્ત્વથી, સારા પ્રયત્નની મદદથી અને આધ્યાત્મિક શુદ્ધતાથી માણસની પાસરી કેવી ચઢતી જાય છે તેનું સચોટ ઉદાહરણ છે. અત કરણની હિદામ વૃત્તિને દણી દહને અને બધોનોના વળ શાન્તપણાથી સદન કરવાથી આત્માની સુકિત સાધ્ય થાય છે, એ ગોખલેએ યુવકવર્ગ આગળ મોતાનાજી છવનથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

અન્યાય થાય, હક્કની તુકસાની અને અધિકારનું સુમાન થાય એટલે યુવાન વર્ગનું

લોહી ઉછળે છે, પોતાની ક્ષણેને સ્થાન ન મળે એટલે ભુવાનીના ઉત્સાહ બેઠાટ થાય છે, જે પોતાને હેલું બેઠાએ તે બીજાને મળે છે એમ બેઠું એટલે તેજસ્વી યુવાનિનો રોષ બેઠા થાય છે. પોતાને બેઠાએ તેટલું ઉચે ચડવાનું નથી મળતું તો જીવન્ત ચૈતન્યનો પ્રવાહ ખોટા માર્ગે વળી જાય છે, એ સધળું જોખમ સમજતા. હતા. યુવાનોના મનનું ઉતાવળાપણું અને અસંતોષ તેમને સંપૂર્ણપણે માણ્યું હતો. તેમના પોતાના હૃદયની ધડપડ પણ એક વખતે તેવીજ હતી. પરંતુ તે ઉઠતું લોહી, તે બેઠા ઉત્સાહ, તે બેઠા રોષ, તે ખોટા માર્ગે વહેનારો ચૈતન્યનો પ્રવાહ, એ બધાને અંકુશમાં લાવી લગામ નાંખવી બેઠાએ, નહીં તો રાષ્ટ્રનું ગણું ક્યાં જમ અપકારો તેનો નિયમ નહીં ! રોષથી દેવ વધે છે, અને સંતાપથી અન્યાય થાય છે. દેવ અને અન્યાય એ બે જ યોગથી રાષ્ટ્રભય સાધનું અશક્ય છે. ન્યાય અને પ્રેમ એજ વ્યક્તિના અને રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારના પાયા છે. જે છે તે હલદારી નાંખી હિંમત પામ્યા કરતાં અને મદાભૂતોના પ્રક્ષોભથી સ્તીભવા દેવાના કરતાં, જે છે તે ધ્યાનમાં લઈ તેને સારે રસ્તે લાવવું તેમાં સર્વ બળ, આપણે સર્વ ઉત્સાહ, આપણે સર્વ રોષ રાખવા બેઠાએ. સોયનો ધા સહન ક્યાં સિવાય દેવપણું કેમ આવશે ? હમણાં ધીરજ રાખવી બેઠાએ. હમ રાખીને, ખબરદારીથી, પણ શાન્તિથી ઉદ્ધેશ કરવો બેઠાએ. ઉદ્ધેશ ધૈર્ય આગળ કેઈ પણ જાતની અસચ્ચ ઉભી રહી શકતી નથી. હિંદ માતાનું અણ આપણા સર્વના ચિરંજીવ છે. તેનું બેઠાત્વ મોટું છે. પણ તે બેઠાત્વનું, તે જગતના સંચિતનું પોતાના પુણ્યસંચયથી, એકનિહ સેવાથી, અનન્ય ભક્તિથી શાસન કરી તેનું સૌભાગ્ય ઉજવવું કરવાનું તેના પુત્રના હૃદયમાં છે. એ વખતનું કામ છે. હાલ ફક્ત તેનો પાથો પુરવાનો છે. રોષથીએ ઉચ્ચ જવાનું કામ આજ આપણે કરવાનું છે. મન ભૂર પ્રમાણે મહેનત કરવાની છે. તે મહેનત આપણા પૂર્વજોને સાર, આપણા સ્વદેશ સાર અને આપણી સંતતિ સાર આપણે શાન્ત-દાન્ત વ્રતમાં રહેલી વૃત્તિથી અને આવૃતી કાલપર દૃષ્ટિ રાખી ક્યાં જવું, આગળના આગળ ! પરનેશ્વરે આપણને એક શાળામાં મૂક્યા છે. બ્રિટિશ સરકારનો અને આપણો સંબંધ પરનેશ્વરી યોજનાથી ધમ્મો છે. આ શાળાની શિસ્ત ન તોડતાં અર્થોઆં આપણે તપશ્વરણ કરવું બેઠાએ. આપણે જે શિખવાનું છે તે આજસ તજ દહને શિખવું અને કર્તવ્યઆચરણથી ચૂરને પ્રસન્ન કરી તેમનો પ્રસાદ અર્થાત્ આત્મોદ્ધારનો માર્ગ સાધ્ય કરી લેવો એ આપણું કામ છે. એ જો આપણે કરીએ નહીં, ઉતાવળથી અથવા મનોવૈકારને વચ મળે, દેવ અથવા મત્સરના આવરણથી શાળાની શિસ્ત તોડી અને પોતાનાજ પમ ભાગ્યા અને માર્ગ ફેડ્યા તો આત્મમથાત મશે. તેવો આત્મમથાત કરશે નહીં. કાળ અનન્ત છે, ભાગ્ય મોટું છે અને આપણાં બારતીયોના હાથમાં ફેરફારમાં અને મનુષ્યભક્તિના વિકાસમાં મદત્વનો કાર્યભાગ બજાવવાનો છે. તે ઉચ્ચકવાની તૈયારી કરવા સાર નિરપેક્ષ-નિઃસંતાપ દેશસેવાનું વ્રત ધારણ કરો અને પાછળનાનો માર્ગ સોધી કાઢી આગળ પગલાં ભરો ! સેવા—સેવા—સ્વદેશની સેવા કરો ! આ જ જોખમેનો હિન્દુસ્તાનને સંદેશ છે. તે સંદેશ સાંભળો, તેમાં લખેલું વલણ અંગીકાર કરો, ઉચ્છ્રંખલપણું લાજ લો, આપણી વૃત્તિને નિયમમાં લાવો, અને તેમણે સ્થાપન કરેલા ' ભરતભૂમિના સેવા મંડળ ' ને કાપા-વાયા-મને ફરીને મદદ કરો. પ્રેમ અને ન્યાય, આ બન્નેના આશયથી એક માથો. આના જેવું જોખમેનું બીજું સમારક શું થઈ શકશે ?

વાલમિત્ર.

બાલવિનોદઃ કૂટ પ્રશ્નો.

સંપાદકઃ શ્રીકૃત જ. રે. જની.—રાજકોટ.

["શ્રીકૃત જની જોઈ છે કે, આ કૂટ પ્રશ્નોના સંપાદકો હું એક બે ગામ રહ્યો છું. જની સહ તેટલા પ્રાપ્ત કીધા છે. હવે પાંચ વધારે મેળવવાને યત્ન કરું છું. બનશે તેટલા મેળવી આપ તમે મોકલી આપવામાં આવશે."]

હેમનો સાદિત્ય પ્રેમ તથા હૃદય અભિનન્દન થાય છે. આ પત્ર ઉપરની મમતા માટે અમે હેમનો ઉપહાર માનીએ છીએ. આવા સંપ્રદોષો કેટલુંક ન સમજાય તેવું અને કેટલુંક ખામીવાળું અથવા અપૂર્ણ જણાય, એ સ્વાભાવિક છે. તેથી એવા દોષો અને ન્યૂનતાઓ દૂર કરવા મિત્રાન્ વાચક વર્ગને વિનંતિ છે.

—વ. ની, સુ. સુ.]

(૧)

સવાલ—અળ સાહેબો તા રિપુ
તા જનુની ભરથાર;
તા પતિ પતિકુ સમર લે,
દિનમાં દસ દસ વાર.

જવાબ—પરમેશ્વર.

(૨)

સ—જલ સુત તા સુત તા સુતા, તા વાહન ભક્ષેજેહ;
તા માતા ભગિની પતિ, નિયરીન રટીએ તેહ.

જ—શ્રી વિષ્ણુ.

(૩)

સ—ખાટ ખટુકે, ખાટે કડાં, ખાટે બેલી દો જણુ;
ભાંગે સોપારી ને, ચાવે પાન, બે જણુ,
વચ્ચે બાલીસ કાન.

જ—રાવણ અને મંદોદરી!

(૪)

સ—આમા મંડળમાં મરે કફે, તારા થોડે તફે,
તોણુ બચવાને ખાલ ગઈ, તેની રાવ કુણુ
પાસ કફે ?

જ—સમળી.

(૫)

સ—પદ્મો પણુ પડિત નહિ, પો પણુ નહિ મોર;
ચતુર હોય તો ચેતજો, માંડી પણુ નહિ મોર.

(૬)

સ—બરે કાળ પણુ મૂળ નહિ,
નહિ સસલો નહિ આન;
મો ઉચું પણુ મોર નહિ,
સમળે ચતુર સુગણુ.

જ—દોડો.

(૭)

સ—સારિંગે સારિંગ મલો, સારિંગ આયો ધાય;
કુળોઃ સારિંગ બે રખું, તો મુખોઃ
સારિંગ ભય

જ—મૂવૂર (મોર)

(૮)

સ—મુંદર વણું ને રવામણું, વણુ મારું રવે;
ચતુર હોય તો ચેતજો, મૂરખ ગોચાં ખારો.

જ—ભમરો.

(૯)

સ—પચથી મોડું પુછકું, માયાથી મોટી આંખ;
ચતુર હોય તો ચેતજો, રાખ મોજ કરે વિચાર.
જ—ડીકું. [તીકું]

(૧૦)

સ—પત્ર મુખું ને ચાંમકું, તેને નામે નામ.
ચતુર હોય તો ચેતજો, મુંચવાય આખું ગામ
જ—ધનેકું

(૧૧)

સ-ચાર પગ પથુ હોર નહિ,
લાળી પુછડી પથુ મોર નહિ;
રાત્રુ માથું પથુ કુકડો નહિ,
પ'ખીની જાતમાં હું કડો નહિ.

જ-કાકીડો.

(૧૨)

સ-નારીએ નર વધારીએ, નારી નરને પેટ;
ચતુર હોયતો સમજા લેજે, બેઠી જાયાદેહ.

જ-કેવડ.

(૧૩)

સ- કાળી સાંઠી તેને જાંઠી.
એને ટેકે તે કાલો માટી.

જ-નાગ.

(૧૪)

સ-૭ પગલું પુ'યું મુ'યું, નામ લેતાં જુઓ,
નામ લઈને કહું છું જામ, જુઓ, જુઓ, જુઓ.

જ-જુઓ.

(૧૫)

સ-નાનકડી છોકરી રાજાને રોવાડાવે.

જ-વિંછી.

(૧૬)

સ-મથા રાણાની ટીકરી, ચપા રાણે આલી;
હથા રાણાને પાદર બાવી, નખે રાણે મારી.

જ-ચુ.

(૧૭)

સ-ઉંડું હતું તહીં બોલતું, બચ્ચુ બેઠે નહિ;
બંબળે જુગ વશા ગયા, શ્રદ્ધાને માલુમ નહિ.

જ-નાળીએર.

(૧૮)

સ-કેંમી નારી ઉજળી, નદીએ -હાવા જાય;
પહિાડે દિવા બને, ચોર ચોટલા ગુથાય.

જ-ભાંડી.

(૧૯)

સ-જળમાં પેશી ધર કરે, જળમાં પેશી -હાય;
મરતક વાટે ના મરે, તેની બાજો ફોરે

જીવ જાય

જ-મેરડી.

(૨૦)

સ-વાંકું ને વળી નવ ધાઈ, ધીને નામે નામ;
ચતુર હોય તો સમજા લીધો, મૂરખ કરે
વિચાર.

જ-ધીસેણું.

(૨૧)

સ-સુવરના જેવી જાતરડી, બકરાના જેવા કાન;
માથે કાળી ટોપી છે, ધીંગા જેનો વાન.

જ-કેમુડા.

(૨૨)

સ-નજી દંતામે વાવીએ, વણ પાણીએ ધાય.
ચતુર હોય તો ચેતજો, મૂરખ ગોચાં ખાય.

જ-વણ. (કપાસ)

(૨૩)

સ-જાપે બેઠી જ-મી, બેઠીએ જ-મ્યો ખાપ;
ચતુર હોય તો સમજા લીએ, બેઠી ભલી

કે ખાપ !

જ-કેરી.

(૨૪)

સ-સો બાબા, સો બાબલી; બસો ખીન્ન' અડ;
ઠોર મગરનું પાંદડું, રાજ બોજ કરે વિચાર.

જ-કુંગળી.

(૨૫)

સ-સોનાની ડાખલીને લવિંગનું દાંડણું.

જ-કેરી.

(૨૬)

સ-એક જાતી'તી સારે કામે,
એને જુડે કામે બાળી;
હેક પાણી, છપર દેવતા,
વચ્ચમાં લહી એને બાળી.

જ-સુઝાની જાગર.

(૨૭)

સ- પિયુ મળે ચહેર પાટણ,
વોરને હરદરને હીર;
એક મીઠા એવી વોરને,
તેને માથે ચાર સો મ.

જ-લવિંગ.

(૨૮)

સ-ચઢી માસની નાની નારી, કેડમાં નોનું બાળ;
ચતુર હોય તે એતરી, મૂરખ કરે વિચાર.

જ-મકાઈ.

(૨૯)

સ-એંસ વીવાણી પાડે પેટમાં,
દૂધ ફરબારમાં જાય;
ચતુર હોય તો સમજી લીયે,
મૂરખ ગોથાં ખાય.

જ-કરી.

(૩૦)

સ-નેગરમાં નાગી ફરે, વનમાં પ્હેરે ચીર;
તે ત્હમે સાવળે, મારી સગી નણું દના વીર.

જ-સોપારી.

(૩૧)

સ-જેને ઘેર પવન ન સંચરે,
જેની છાપાએ ન એસે કાપ;
તે ફળ તો મોઢસાવળે,
મારે એકાદલી વ્રત હોય.

જ-કાઠડી

(૩૨)

સ-કોનો નર નીકા કરે, કાકળ, તડો ખાય,
જેની મુછે મોતી નીપજે, તમે ચતુર કરો-
ની નિગાર.

જ-ધર્મ.

(૩૩)

સ-આંચાણું ને ચીપટણું, રણુ વગડામાં થાય;
મુસલમાન મારે, એને હિંદુ તેને ખાય

જ-તલ.

(૩૪)

સ-સમાણસનું સાટવેલ, કમાણસ શું પડયું,
તાણીને બાંધી ત્હેની ગાંસડી, બાંધીને
શુકા કયું.

જ-નાગરવેસનાં પાન.

(૩૫)

સ-તીખાં ને તનમનીયાં, કેળું વણું પાન;
એ અરથ વતેં એને, આપું વીરમગામ.

જ-મુળો.

(૩૬)

સ-આંસ લીલા વાંસ, ગમર ગાળે,
મોતી પાકે, રાજ લાવે, અને
રાણી ચાખે.

જ-કોડી. [મકાઈ.]

(૩૭)

સ-વાડી કરીને વાળીએ, નહિ લીલાનો બામ;
ગાડું કરીને લાવીએ, એને જગત બધું એ
ખાય.

જ-મીઠું.

(૩૮)

સ-સો આંબા, સો આંબલી, બસો ખીજાં ઝાડ;
ફળ વચ્ચાણે પાંદડું, રાજ જોજ કરે વિચાર.

જ-કુળો [એ નામની વનરપતી થાય છે.]

(૩૯)

સ-કાળું ને કદરામણું, ખાતાં લાગે ભુકે;
એ અરથ વરતો નહિ તો તમ માથે
પાપનું કુંકું.

જ-અરીયું.

(૪૦)

સ-હડ દુમકી, લીલી દુમકી, ગમર ગાળે,
મોતી પાકે, રાજ લાવે ને રાણી ચાખે.

જ-ગોળ.

(૪૧)

સ-કહું છું ને કહી સંજાણું, નથી ફર ફેર;
એક ચીજ એવી મોંઘી, કે લાખ રૂપીએ
શેર.

જ-લાખ.

(૪૨)

સ-નદી કઠિ નેદરો, ગુંદા જેવડું ગમ;
કુંવારી છાડીને તણ દીકરા; એને પરપાનું
શું કામ.

જ-મકાઈ.

(૪૩)

સ-ગરમ દેસની છોકરી, માથે રાખે ટોપલી;
પેટમાં રાખે છોકરો, તેનીકે મત પા દોકડો.

જ-પારેડ.

[૪૪]

સ—આહું નાહું, પાહું નાહું, પાડાનો ધગ
વાદી નાહું, રહોય પાહું દૂરે.

જ—ચોર.

[૪૫]

સ—ધોળું ને ધમક દોઝે, લદી ચડ્યું તોલે;
ચતુર હોય તે ચેતશે, મૂરખ ગોચાં ખાશે.

જ—એલચી.

[૪૬]

સ—સોપારી જેવકું સારંગડું,
તથનો ત્રીજો ભાગ;
એ સારંગડે એ રત્ન મળ્યા,
એક ધરતીને બીજું બાલ.

જ—આંખની કીટી.

[૪૭]

સ—ચા, ચા, કરે તો ચડે નદિ;
અડમાં કહે તો અડે ?

જ—એકાં.

[૪૮]

સ—દુધે ભરી તલાવડી, મેલીડે બાંધી પાળ;
ધોડા પીએ, દાધી પીએ, પીએ સગ લોહાય;
એક ઉડતું પક્ષી ના પીએ, દેખો સારંગડી
ચતુરચ.

જ—માતાનાં સ્તન [યાન.]

[૪૯]

સ—વેંત જેવડી વરખડી, દાઝ દાઝ જેવડાં યુધ;
કાચાં કેળાં ઉતરે, પાક્યા પછી મૂલ.

જ—કુંભારના દામ.

[૫૦]

સ—નદી કાઠે કેડક બોલે, માથે વાળી બહી;
ચતુર હોય તો ચેતળે, મૂરખ વાલ વહી.

જ—હુકો.

[૫૧]

સ— માથે મારે, મોઢે ચણે,
મૂખમાં નાં બાવે દાણે;
એ અરથ વરતો,
નહિતર છવતર ખોયું જાણે.

જ—સુતારનો વિધણે.

[૫૨]

સ—જ પગની ચરકલી, જે તાજ દુઝે;
ચેટ વચ્ચે પુંગડી, એવું કાંઈ સુઝે ?

જ—ત્રાજવાં.

[૫૩]

સ—રણુવખડામાં ભીલીયો બાંકરે.
જ—ચીચોડે.

[૫૪]

સ—એક નરે નરને મળ્યો, તેથી શોભે તન;
એકતો ઉતમ જનપણો, સમજે તમે
સજન.

જ—ડગલો.

[૫૫]

સ—દું જાતોંતો, તમે આવતાંતા,
ગામના ધુમરા વાગતાંતા;
તમે સંભળતાંતા ?

જ—રવાઈ. (જસ કરવાની.)

[૫૬]

સ—માથા કેરો ગોઠણો, દેવા કેરો દાર;
દીનો કઈ દીકરો, એને રાખે કઈ બરથાર.

જ—સાડલો.

[૫૭]

સ—ગાય વીલાથી ગોંઠે, વાહકું વાઘ માંઠા;
દોનારી મુઠે પારણે, તેનાં ઊંચાં લરકર માંઠા.

જ—જંદુક.

[૫૮]

સ—પંક લપેટણુ સીતા દરણ;
ચાળ, નદિ રે લંકાપતિ રાવ,
જસ કારણ કૈાવ દરવા,
તમે મુલવી મંગાવો મારા નાથ.

જ—સાડલો.

[૫૯]

સ—અંચ કાળું દંત ઉજળા,
ચામે ધુમ્મર ચાલ;
સાસ, વહુ ને દીકરી,
એ તણેતો એક બરથાર

જ—મુડલો.

[૧૦]

સ—નારી પણ નિર્લજ નહિ,
કાળી પણ નહિ કાલ;
વસે દરે પણ સાપણ નહિ,
ઉતર એનો ખોલ.

જ—તલવાર.

[૧૧]

સ—આર તસતું ઊડીયું, જઈ જરાવું કુઠે;
ચતુર હોય તો ચેતસી, મૂરખ ગોઈ ખાસી.
જ—ધંદીની પાટલી.

[૧૨]

સ—હો નારીને દો વેનળાં, નરને નામે નામ;
એ આવી ખાઈ, તારે ઘેર હું જાયવા,
મારે તેનું પડ્યું છે કામ.

જ—ખાટલો.

[૧૩]

સ—અરથ અરથામણી, ને સો ઘોડે દામણી.
જ—રેડીઓ.

[૧૪]

સ—પથ્થર મટી યજ પ્રેમદા, ભોજન કરતાં ગાય;
અરધું અંગ ફરે કુદરી, એનું એકું સહુકો
ખામ.

જ—ધંદી.

[૧૫]

સ—આંક કટકે નર નીપળે, નારી દો નર ચાર;
એ વચ્ચે એ નપુસક રજા, ચતુર કરો વિચાર.
જ—ખાટલો.

[૧૬]

સ—એક નારી દો ધાધર, તેમાં નામ છે;
માથે ફરેકે પુંછકી, એનો અરથ કહો.
જ—ત્રાજવાં.

[૧૭]

કેની દીકરી તેજ્યાખ નામ;
ફેરે પટાળાં ને ભગિ છે ગામ.
જ—તરવાર.

[૧૮]

સ—અધેર વનમાં એક વાવડી,
સુંદર નાણું ચાર;
પંખી જનાવર પાણી પીએ,
હાં ખોલે જનાવર બે.

જ—કાસ.

[૧૯]

સ—આમ વિન ચાહો ઉગાથો,
જળ વિલુ છુડો દંસ;
યડ વિનાનો ચંપો મોરીયા,
જોવા અછતી મોરા કંથ.

જ—આમડું.

[૨૦]

સ—પાણી મઠી નીપળે, પાણી અડે જવ ન
ચાલો જઈએ સખી તેને બાળ
તો અદકી આવરદા થા

જ—કાચો ધડો.

[૨૧]

સ—એક જનાવર જેવું, જે પુછડે પાણી પી
જ—હીલો.

[૨૨]

સ—અગિન કુંડમાં નીપળે, જમર કુંડમાં નહો
ચતુર હોય તો સમજાવે, કુલ વેલાને પ
જ—દીનો અગર દીવડો.

[૨૩]

સ—દાસતાં દહએ, ચાસતાં દહએ,
સુધએ ત્યારે સામાયે દહએ.
જ—કમાડ.

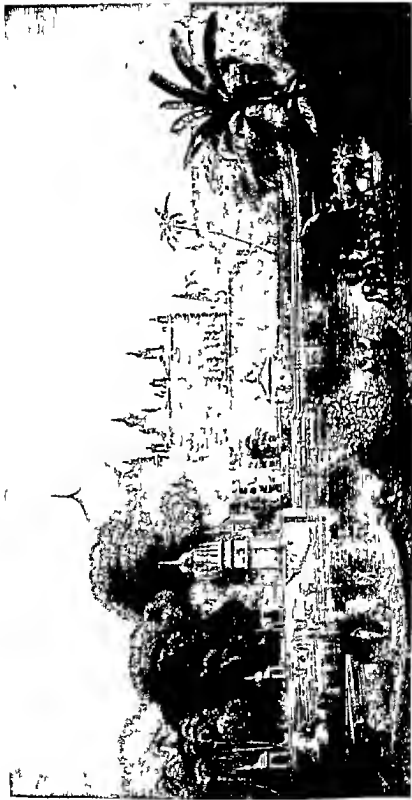
[૨૪]

સ—ગદ કાઢાને કાગરે, પથરા ચોકી બારે;
એક નારીને કારણે, લાખો જીવ મરે.
જ—પાણી

[૨૫]

સ—જામે બામે પણ જમરો નહિ;
ડોકમાં જોઈ પણ બાઠાણ નહિ.
જ—ફેડીઓ.

[અપૂર્ણ.]

એક પવિત્ર તીર્થેનું દશન.

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરર્થ ગોવર્દનભાર્ગવ સમ્પ્રદાય કહ્યો છે તે.] સ્ત્રીઓ પવિત્ર યાત્ર, રક્ષણ યાત્ર, કુટુંબપાલક યાત્ર, સ્વસ્થ યાત્ર, યરીરે બળવલી, તેમજીત અને સુન્દર યાત્ર, થોભવાના પ્રમાણમાં કુટુંબબલ્લભમાંથી તેઓ મુક્ત—સ્વતંત્ર યાત્ર, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની સુખ-કલ્યાણો અને કલ્યાણમાંથી કુર્ષી, એ કુટુંબનું ખર્ચ કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને: કુટુંબના બાળકને પોષણ અને શક્તિ આપે અને રક્ષણ કરવા કલ્યાણવાસનામાં વાસ કરે, સાધવી પતની શ્રેષ્ઠ પવિત્ર જીવન વ્યવસ્થા કરે, મતિવધાન સેવાભિનિ બની કુળભિનિમાં ફળતા બાન્ધુનાં આત્મા—કલ્પ ઉદ્ધાર, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે દિનમેવાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સદાયક યાત્ર, તમા પ્રભવત્ત્વ જનનિષ્ઠે સારેયનાં વલ્લભ્યનાં તેમજી, ઉદ્ધારકારી કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એ જ આર્થ સુન્દરીઓના જીવનની સૂક્ષ્મતા છે, “ સ્ત્રીવિના મૃદ નથી, મૃદવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના શબ્દ નથી...સ્ત્રીની કલ્પિતિ વિના દેશની કલ્પિતિ અશક્ય છે. ”]

વર્ષ ૧૨ મું.]

મે-૧૯૨૫.

[અંક ૯.

સ્ત્રીનું ખર્ચ કર્તવ્ય—બાલ કેળવણી:

સંસારના બધારણ પ્રમાણે જોઈએ અમુક વય થઈ ઉછેરીને મોટાં કરવા, તેમને નિરોગી ને સાળાં તાળાં બનાવવાં, તેમની જીવિને વેવાની પેઠે સારે રસ્તે ચલાવવી, તેમની મનકામનાઓને સારે માર્ગે દોરવી, અનિનિના દુર્ગત માર્ગોનાં તેમના મનમાં અગમે કરાવવા, ને દેશભક્તિને સ્વદેશ સેવાના મોટા ધાર્મિક ધંધ ઉપર તેમને નાતપણથી વાળવા, આ બધું સ્ત્રીજાતનું મોટું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રી એ જાતની માતા છે; ને પરમાત્માએ સૃષ્ટિની પ્રથમ ઉત્પત્તિને આ પાસે જાળવવા ને ઉછેરવા સોંપી છે, આ વાત પ્રત્યેક નાની કે મોટી સ્ત્રીએ બહુનીય રમરણમાં રાખવી આપણે નાના બાળકને જેવાં કરીશું તેવા સ સાર થશે, ને આપણા દેશની ભવિષ્યની ચડતી કે પડતી કરવી આપણા હાથમાં છે, એનું હરેક સ્ત્રીએ સાચું અભિમાન રાખવું. દિલની બધી સ્ત્રીઓ જે પરમાત્માની પ્રેરણાથી એકા વખતે એનું ધારે કે આપણા દેશને આપણે એક પેઢીમાં ઉત્કૃષ્ટ બનાવવા છે તો તેઓ તેમ કરવાને શક્તિ ધરાવે છે. તેઓનામાં એટલું જળ છે, તે જળ વાપરવાનો માર્ગ તેઓ સમજે ને તેનો ઉપયોગ તેઓ કરે તો આખા મુલકમાં લીલાલહેર જ્યજ્યકાર થઈ જાય.

—દિ. બ. અંબાલાલ સાકરલાલ.

કાવ્યકુંજ-ત્રાલકાવ્યો.

પંખીડું.

લેખક:—શ્રીયુત "પ્રેમયોગી. "

પરોડીએ ન્હાનું પંખીડું,

છઠી માને કે'વા લાખ્યુ;

માતા ! ઉડવા દે મુજને,

માતા ! ઉડવા દે મુજને.

બચ્ચા ! ન્હાના યોગ જરી,

ન્હાની પાંખ થવા દે મ્હોડી;

માનું કે'વું ગત ધરી,

યોગ્યું યોડી વાર પછી.

જ્યારે મ્હોડી પાંખ મઈ,

યોગ્યું તે ના ઘેર પછી;

દુઃખી પાંખો ઉડ્યું તે,

નહું લરે ક્યું રહેવાને *

ખંત અને હેત.

લેખક: શ્રીયુત "પ્રેમયોગી. "

ત્હમે પ્રિય બાપો ! કરો કામ જ્યારે,

પૂરા ખંતથી-હેતથી તે કરો રે;

ચહે ને ચઢી ટેકરા ટોચ જાવા,

નહી રહેમને/ટેકરા કુદવાના.

પગો સિંધર રાખી ઉભા ને રહે છે,

વળી તાકી આઠાચ રહામે જુએ છે,

કહો કેવી રીતે ચઢે ટેકરા તે !

કરે ને ન કામો પૂરા પ્રેમથી તે ?

મેઘધનુષ્ય.

લેખક: શ્રીકૃત ચાંપરી વિહારાસ ઉચરી.

નદી ઉપર નાવો ચાલે,
દરીયા પર વહાણો ચાલે;
પથુ આકાશે ચાલે તે—
વાદળ તેથીય સુંદર છે.
દીસતા પૂલો બહુ નદી પર,
લાગે તે નિઃશ્વ સુંદર;
પથુ પેલાં જાડો ઉપર—
દીસતું મેઘધનુ મનહર:
આકાશ તણો પૂલ તે છે,
તેને પૃથ્વી સહ જોડે;
કથયે એવો પૂલ ન હોય,
સકુથી આ સુંદર અધિકાર.

મહારો ઘોડો.

લેખક: શ્રીકૃત “પ્રેમચોગી”.

જુઓ છે આ મહારો ઘોડો!
ઢેલો છે તે સુંદર પોશાક!
દમોદા હું સ્વારી કરું છું.
બહુ દોડાણું, બહુ દોડાણું.
આડું અવળું નોતાં ઢાળી,
તે પરથી હું જાઉં પડી;
બહારો ઘોડો હોયો રે'છે,
મારી નજરે તે જુએ છે.
પડવાથી હું ડરતો ના,
પાછો કુદી બેસું, હા;
કરું તેમાં ના ડરવું,
કરવું તે પુરું કરવું.

ચંદા.

લેખક:—શ્રીયુત નરસિંહરાવ સોળાનાથ.

ચંદા પેલી ચર્ચો આઠાણ
મુજને નિરખે કરતી હાસ ।
હસતી ચંદા મુજને મમે,
નદીજળે પડીને જે રમે.
ચંદા નામે આખી રાત્ર,
દિવસે નો સંતાડે જાત્ર.
ચંદા દિવસે કાં સંતાપ ?
દીસે તો કાં રેતી જણાવ ?
ચંદા પડીને તરુમાં રસે
હિંદોળા લેતી થી હસે ।
પવન મીઠાં હાલેકાં ચાપ,
ચંદા પછિ જળમાં સુંઘે જાપ.
માડી ! મુજને ચંદા મમે;
ધન્ય જેદ ચંદાચું રમે.
ચંદા સંગે રમવા જાઉં;
હેતી પેઠે હિંદોળા ખાઉં,

કામ પુરું કરો.

લેખક:—શ્રીયુત “પ્રેમાત્મન”.
કરવું તવ કામ પુરું કરવું;
રમવું તવ પૂર્ણ પલે રમવું;
સુખનો શુભ માર્ગે જરેખર આ,
કહું છું તહમને સત્ વાત, સખા ।
કરને સહ કાર્ય તહમે ખતે,
પુરું તે કરને ધરી દર્પ દિલે;
અધુરું કહી કામ કરો ન તહમે,
ન જરાખર યામ કહું તહમને.
વખતે બસ એકજ કામ કરો,
પણ તે જ જરેખર પૂર્ણ કરો;
શુભ નિયમ છે વધુ આ જ, અહા ।
સમણું જન સર્વ કહેજ, સખા ।*

તારાઓ.

લેખક:—શ્રીયુત ચાંપશી વિહુલદાસ ઉદરી.

પવન વહે તેથીય ઉઝે,
વાદળથી પણ અધિક ઉઝે,
જુએને ત્યાં આકારો—
તારાઓ બાઈ! યુ કરે ?

સૌ સૌ નીજ ઉભસ ઘડી—
નીજ સ્થાને રહેતા ઝળકી:
પ્રેમુની ધ્વજા અનુસરવા—
અજવાળું તે અર્પાં રેલા.

સાયના સિપાઈ.

લેખક:—શ્રીયુત ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અમે સાયના સિપાઈ,
અમે સાયના સિપાઈ,
સાય અમારી તરવારે ને,
સાયની બાંધી સવાઈઃ
અમે સાયના સિપાઈ.

સાય અમારા લડવૈયા તે
લડશે સાય લડાઈ
સુણે! અમારા અમૂલ વાગે,
સાયની હાથ છવાઈ
અમે સાયના સિપાઈ.

જુએ! અમારી ધન દરદરે,
સાયની લહેરે વાઈઃ
અમે સાયનું લક્ષર સમજે
આવે! તહેમય બાઈઃ
અમે સાયના સિપાઈ.

* સવાઈઃ—ગાદી લોન્ની પાથડી.

પ્રાર્થના.

લેખક: શ્રીયુત "પ્રેમચોખી".

(રાહુલવિક્રીડિત.)

આલો! આપણું સર્વ આજ કાશ્મીએ

ઉમંગ ધારી નવો,

પ્યાડું મંગળ નામ લેઈ પ્રભુનું

પાથે ગુરૂને નમો.

બ્રહ્મા હે પ્રભુ! આપણે સમતિ તું

શ્રદ્ધા અનેરી અને,

મહારા આ ગુરૂદેવની મુજ પરે

પ્રીતિ અધિપતિ બને.*

મેંદુ.

લેખક: શ્રીયુત "પ્રેમચોખી".

(ગદ્ય)

૧.

કહે ન્હાના પ્રિય ઘેટા! ત્હને કેણે બનાવ્યું છે!

ત્હને કેણે બનાવ્યું તે, કહી તું કેમ ચક્રશે કે!

દીધી આ છાંદશી રૂઠી, અને તુને ચરાવે છે,

લીલુછમ ધાસ હોગેલું, ખીડામાં ને ગરા કાઠે.

ત્હને વચ્ચો તરિકે ત્ને, મુચાળું હિન આપ્યું છે,

અદા કેવી સુકોમળ "મે", ત્હને વાણી દીધેલી છે!

રૂઠા આનંદના પડયા બધી ખાણો મદિ પાડે,

કહે ત્યારે મધુર મેંદા! ત્હને કેણે બનાવ્યું છે?

૨.

પ્રિયે ન્હાના મધુર ઘેટા! ત્હને બાપુ કહીશ હું તે-

ત્હને જેણે બનાવ્યું તે, સુકોમળ તુજ જેવો છે.

અને ઘેટા તરિકે તે, જગતને દરની દે છે;

બહુ છે તે દયાળુ ને, બહુ માંયાળુ પણ તે છે.

વળી મહારા સરિષું તે, બને છે બાળ રે ન્હાનું;

મધુરે બાળ હું ન્હાનું, મધુર પ્રિય હું મેંદુ.

સહુ, હું-તું-અને સર્વે, પ્રભુનાં બિન્ન રૂપો છે,

પ્રભુનાં સર્વે આભારી, પ્રીતેથી વંદીએ ત્હને. †

* આમોદની એકવર્ત ઇંગ્લીશ સ્કુલના વિદ્યાર્થીએ મારે ખાસ તૈયાર કરેલું. † ઉચિત ઉપાધી.

૩૬૧

વાર્તાલહરી.

[સુન્દરી સુખેષ—ઈનામી હરીફાઈને અંગે અહિં પ્રકટ કરેલી બાલવાર્તાઓ મળી હતી. તેના બે સાત પાઠવામાં આવ્યા છે: ૧-બાલિકાઓએ લખેલી, અને ૨-આલોક્યે લખેલી. વાર્તાઓ યોગ્યતાના અનુક્રમમાં ગોઠવેલી છે. આ હરીફાઈનો નિષ્ફળ આરંભ-એપ્રિલના સુન્દરી સુખેષમાં આવી ગયો છે.

-ત્રી સુ. સુ.]

ઈનામી બાલવાર્તાઓ:

૧. બાલિકાઓએ લખેલી.

જંગલીપ.

(ઉચિત ઉપરથી)

લેખક:- જ્ઞેન થી પ્રેમલીલા સુમન્તાશાઈ-અમદાવાદ.

(ઉમર - વર્ષ ૧૧.)

એક ગામમાં એક સાકડાં કાપનાર રહેતો હતો, તેને સાત ઓકરા હતા, પહેલા બે, ત્રીસ વર્ષના, ખીલ બે નવ વર્ષના, ત્રીજા બે આઠ વર્ષના, અને સાતમે એક જ વર્ષનો હતો. સાથી ન્હાનો ઓકરો જ્યારે ન્હાનો હતો, ત્યારે તે તેના બાપના અગ્રહા ભેટલો હતો. તેનું નામ જંગલીપ હતું. આ સાકડાં કાપનાર બહુ ગરીબ હતો, અને જ્યારે દુકાન પડ્યો ત્યારે તેને તે બહુ જ ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો.

એક દહાડા બધા ઓકરાઓ સૂઈ ગયા હતા, ત્યારે તેમનાં બાપ અને મા, વાત કરતાં બેઠાં હતાં. બાપે કહ્યું કે, “હું આ ઓકરાઓનું પોષણ નહીં કરી શકું. કાલે હું તેમને જંગલમાં મુકી આવીશ.” તેમની માએ બહુ ના દહી, પણ તેણે ના માન્યું. આ બધી વાત જંગલીપે સંભળી હતી. તે સવારમાં ઓઠેલો ઉઠ્યો ને નદીઉપરથી પ્રુકળ ધોળા કાંકરા ભણ આવ્યો. જ્યારે તેમનો બાપ તેમને જંગલમાં લઈ ગયો, ત્યારે તે રસ્તામાં કાંકરા વેરતો વેરતો નાચતો હતો. બધા જંગલમાં પહોંચ્યા કે તરત તેમનો બાપ ચાલી ગયો. બાપને જતો રહેલો એક ને ઓકરાઓએ રડવા માંડ્યું, પણ જંગલીપે કહ્યું “મેં રસ્તામાં કાંકરા વેયાં છે ને તે ઉપરથી બાપલે રસ્તો સોધી શકીશું.” પછી તેઓ ચાલતા ચાલતા ધર આમળ આવ્યા.

એમનો મા ધરમાં ખુબ રડતી હતી. એટલામાં કાંકરે વેરથી આવતું આવ્યું. તેથી તેણે કહ્યું, “આ આવતું હવે કાણ ખાશે ?” એટલામાં એકદમ પેના ઓકરાઓએ અંદર આવી કહ્યું કે, “અમે ખાઈશું.” આથી તેમની મા બહુ ખુશી થઈ.

વળી પાછું થોડા દહાડા રહીને એક રાત્રે તેમના બાપે કહ્યું કે, “હું આ ઓકરાઓનું પોષણ નહીં કરી શકું કાલે હું તેમને જંગલમાં મુકી આવીશ.” આ વાત જંગલીપે સંભળી, તે આ વખતે નદીએ જઈ શક્યો નહીં એટલે તેને આવતે ને રાટલો આવ્યો હતો, તે તેણે રાખી મુક્યો, પછી જ્યારે તેમનો બાપ તેમને જંગલમાં લઈ ગયો, ત્યારે તે રસ્તામાં રોટલાના કકડા વેરતો વેરતો ચાલ્યો. પછી તેઓ જંગલમાં પહોંચ્યા કે, પાંચતળ.

તેમને બાપ જતો રહ્યો. બધા હોકરાઓએ રડવા માંડ્યું પણ જગદીપે કહ્યું કે, “મેં રોટલાના કકડા વેચ્યા છે.” પણ પછી તેણે ઝાડપર ચઢી જોયું, તો બધા પક્ષી રોટલાના કકડા ખાઈ જતાં હતાં. હવે રસ્તો ન જડવાથી જગદીપે બીજા બાલુ જોયું તો તેણે એક દીવો દીધો. તેઓ તે તરફ ગયા.

ત્યાં તેઓએ જોયું તો એક મોટો મહેલ હતો. તેમણે તેનું બારણું ઠોક્યું એટલે એક સુંદર બીએ તે ઉધાડ્યું. તેણે કહ્યું, “આ રાક્ષસનું ઘર છે, તે તમને મારી નાખશે મારે અદ્વિતી જતા રહો.” પણ જગદીપે બહુ કાલાવાલા કર્યા, એટલે તેમને એક પક્ષગ તળે સતાડી દીધા થોડીક વાર પછી રાક્ષસ ઘરમાં આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે, “અહીં કાંઈ માણસ છે.” એમ કહી તેણે સાતે બાજીકાને પક્ષગ તળેથી ખેંચી કાઢ્યાં. રાક્ષસે કહ્યું કે “મને અત્યારે આ હોકરાઓ રાંધી આપો.” પણ તેની બીએ કહ્યું કે “બાળે તો તેઓ બુખ્યા છે, તેથી તેમને હું સાંઈ ખાવાનું આપીશ.”

પછી રાત પડી, એટલે તેમને રાક્ષસની સાત કુંવરીઓના એરડામાં સુવાડ્યા ને તેમને રાતે પહેરવાની ટોપીઓ પહેરાવી. સતમાં જમદીપ ગયો અને પોતાની અને બીજા છ બાઈની ટોપીઓ કાઢીને સાત કુંવરીઓને પહેરાવી અને કુંવરીઓના મુખ પર પોતે તથા પોતાના બાઈઓને પહેરાવ્યા. એટલામાં રાક્ષસ આવ્યો અને જેમને માથે ટોપી હતી તેમને હોકરાઓ બંધીને કુંવરીઓના માથાં કાપી નાખીને તે પોતાના પક્ષગ ઉપર બઈ સઈ ગયો.

જગદીપે પછી પોતાના બાઈઓને જગડ્યા અને તેઓ નાશી ગયા.

સવારમાં રાક્ષસે કહ્યું કે, “મને પેલા હોકરાઓ રાંધી આપો. મેં તેમને મારી નાખ્યા છે.” આથી તેની બી જોવા મઈ પણ તરતજ તેણે એક કારમી બીસ પાડી. આ બીસ રાજબી રાક્ષસ દોડી આવ્યો અને જોયું કે તેણે પોતાની જ હોકરીઓના ડોકાં કપિલાં હતાં ને પેલા હોકરાઓ નાશી ગયા હતા. રાક્ષસે પોતાના પક્ષગાં છુટ મંગાવ્યાં, તે છુટમાં એવો ગુચ્છ હતો કે એક પક્ષગમાં એક પર્વતપરથી બીજા પર્વત સુધી કુદી શકાય. તેણે તે છુટ પહેર્યાં અને પેલા હોકરાઓને પકડવા નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં તેને ઉધ આવ્યાં એટલે એક ટેકરી પર તે સૂઈ ગયો. તેજ જગાએ પેલા સાતે હોકરાઓ સંતાપલા હતા. તે પર્વત તળેથી જગદીપ બહાર નીકળ્યો અને તે રાક્ષસનાં છુટ કાઢીને પોતે પહેર્યા તે છુટ એવાં હતાં કે જો પહેરે તેને ભેંસે. આ છુટ પહેરીને તે પોતાના બધા બાઈ-ઓને વારા ફરતી ઉપાડીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો ને મન્યાપને બધા હોકરાઓ મળ્યા. પણ જગદીપ એક રત્નને ઘેર ગયો. ત્યાં તેને ગામ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ મળ્યું, તે તેણે બહુજ સારી રીતે બજાવ્યું.

એક રાત્રીને ઘેર તેની કુંવરી સુબાષિણી નામે હતી તેના સ્વપ્ન પર કરવાનો હતો. તે કુંવરી ઘણી સુંદર અને બહુ ગોરી હતી. તેની આંખ કાળી, વાળ લાંબા કાળા અને સુવાળા હતા. તેની લગ્નર કાળી હતી અને તેના દાંત દાઝમની કાળા જેવા, તથા નાક પણ બહુ ધાટદાર હતું.

જગદીપ તે સ્વપ્ન પરમાં ગયો હતો. દેશ દેશના રાજકુંવરો વરવાની ક્ષમ્ભાએ ત્યાં આવ્યા હતા પણ આખરે જગદીપનાં રૂપ અને આકાશી સર્વજ્ઞ રાજકુમારીએ જગદી-

પનાં મળામાં વરમાળ આરોપી. આથી બીજા રાજ્યો નિરાશ થઈ પાછા ચાલ્યા ગયા. જગદીપ અને રાજકુંવરીને રહેવાને તે રાજ્યએ એક લગ્ન મહેલ બંધાવી આપ્યો. એક વખતે તે રાજા ઉપર દુશ્મન ચડી આવ્યો. આ લડાઈ ઘણીજ મોટી થઈ અને જગદીપે સારા રાજ્યને માર્યો. તેથી જગદીપની ખાલુ હતી. તેની બહાદુરી જોઈ રાજ્યએ તેને રાજ્ય આપ્યું કેમકે તેને એક પુત્ર નહતો. તેઓ સુખેથી રહેવા લાગ્યા.

આ વાતની ખબર જગદીપનાં માબાપને થઈ અને તે સાંભળી તેઓ ઘણીજ ખુશી થયાં. જગદીપે તેમને સુખ અને આરામમાં રાખ્યાં ને પોતાના ભાઈઓને કામઘણે સગાડ્યા.

વિક્રમ.

લેખક: બ્રહેન થી મૌદામિની રમણભાઈ—અમદાવાદ.

(ઉત્તર-વર્ષ ૧૧.)

એક વખતે એક બેટામાં એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને તેર છોકરાઓ હતા. તેમાંના મોટા બાર છોકરા આખા રાજા જેવાજ દેખાતા હતા. રાજા સારો દેખાતો નહતો તેમજો છોકરો તેની માતા જેવો હતો. તેની માતા મોટી અને મુંદર દેખાતી હતી. રાજાને સદૃશી નાનો છોકરો ખીલકુલ મમતા નહોતો અને રાજાનો જોના ઉપર પ્રેમ પણ નહતો. તેથી તેના ભાઈઓ પણ તેની સાથે વાત કરતા અથવા રમતા નહિ. આથી તેને આપો દિવસ એકલા બેસી રહેતું પડતું. પણ તેની માતા તેને અતિશય આદરતી હતી.

આખરે જ્યારે તે નાનો છોકરો જેનું નામ વિક્રમ હતું તે સોળ વર્ષની ઉંમરેના થયો, ત્યારે તેના બાપે તેને બોલાવીને કહ્યું કે, “ હવે તું ગમે તે દેશમાં જઈ તારું ભવિષ્ય ખોળી કઢાડજે. તું આજ સાંજ સુધીમાં મહેલ છોડી ચાલ્યો જા. ” આ સાંભળી તેના કુર ભાઈઓએ એક બીજાના સાથે જોઈ દસીને તાળીઓ પાડી.

આ સાંભળીને છોકરાઓની મા બોલી કે, “ તમે આવા નાના, મુંદર, અને ડાઘા બાળકને દૂર દેશમાં પોતાનું ભવિષ્ય ખોળી કઢાડવા તદ્દન એકલો મોકલવા ક્યાં તૈયાર થાવ છો ? ” રાજાએ ચીડાઈને કહ્યું કે “ પ્રગત તેને બહુજ સાહે છે. અને ને રાજ્ય સોંપવાનું ધારે છે, મારે મારે નેને મોકલી દેવો છે.”

રાજાએ કહ્યું, “ હવે તમારે એ બાળકથી જુદાં રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. ” આ કારણથી રાણીને ધણીજ દુઃખ લાગ્યું અને તેની આંખમાંથી આંસુ નીકળવા માંડ્યા. વિક્રમે સુવંન કરી પોતાની માતાને કહ્યું કે, “ મા, તારાં આંસુ છુટી નાંખ. હૈલી સલામ. હવે આપણે મળીશું કે નહિ તે તો ઈશ્વર જાણે. પણ હું તને વચન આપુ છું કે હું મારો જનતા પ્રવત્ન કરી તને કેટલ દિવસ પાછો મળવા આતી જઈશ. ” એમ કહી તે પોતાની માતાને બેટપો અને રાજમહેલ છોડી ચાલ્યો થયો.

રસ્તામાં જતો હતો, તેવામાં વચ્ચે એક નાનું સરખું બંદર આપ્યું, તે બંદરને કિનારે થોડાં ઘણાં વઢાણ ઉભાં હતાં તેમજ થોડાં ઘણાં નાનાં નાનાં ઘર હતાં, તેમાં ખવડાસીઓનાં અને મચ્છી લોહાંનાં ઘર સિવાય બીજું કંઈજ નહતું. વિક્રમને આ નાના ગામડામાં

પોતાની હાંદગી ગાળવાનું કીક લાગ્યું, તેથી તેણે ત્યાં એક નાનું સરખું ધર લીધું હવે તેની પાસે થોડાકજ પૈસા રહ્યા, અને હજી તો આખી હાંદગી ગાળવાની હતી, તેથી તેણે ખલાસીની નોકરીમાં રહેવાનો વિચાર કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે તે વઢાણોના કપતાન પાસે ગયો, અને પૂછ્યું, “ મને તમારી નોકરીમાં રાખશો ? ” તેણે કપતાનને પોતાના નાનપણની બધી વાત કહી. આ સાંભળી તેણે ઘણી ખુશી થી દા કહી. વિક્રમ બાપડો રાખનો કુંવર હતો. પછી તેને દસ રૂપિયાની નોકરીમાં રહેતું પડતું, ફાટેલાં કપડાં પહેરવાં પડતાં, અને બાજરીના રોટલા ખાવા પડતા હતા. આખરે રાજકુમાર વિક્રમને નોકરીમાં રહ્યા ને બે વર્ષ થઈ ગયાં એવામાં થોડાંક વઢાણો રાજકુમારના બાપના દેશમાં ગયાં અને ઉતારાએને ઉતારી તથા માલ મૂકી આવી પાછાં આયાં.

રાજકુમારે તે વઢાણોના ખલાસીને પૂછ્યું કે “ માન કુંડળની શી ખબર છે ? ” વઢાણવટીએએ કહ્યું “ બહુજ દિવસોનીની ખબર છે. તમારા પિતા મરણ પામ્યા છે. અને તમારાં માતા ગુમ થઈ ગયાં છે, તે જડતાજ નથી. આ કારણે લીધે આપું ગામ બહુજ દુઃખી થઈ ગયું છે. અને ત્યાં એક “ બ્રમબલ ” નામના પક્ષીનું ઇડું ને બહુ મોટું છે અને તેમાં કંઈક લાડુ છે, તેને લીધે આમ બન્યું છે. ને એ ઇંડાને કોણપણ બાળી નાંખે, તો તમારી માતા જડે એમ છે. આપ્પા ગામના માણસો આવીને બાળવાનો ધણેએ પ્રયત્ન કરે છે પણ કંઈથી એ ઇડું બગાડું નથી, તારા બારે બાપએએ પણ કંઈક, પથરા, લાકડીએએવે તે બાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નો લાગતુંજ નથી. બધા લોકો રાત દિવસ ત્યાંના ત્યાંજ ઉભા રહે છે. ”

આ વાત સાંભળી વિક્રમની મરજી એમ થઈ કે હું તે બાપું પણ મારે ત્યાં જવું જોઈએ. અને તે મારે રજા લેવી પડે. પણ તે મળે કે નહિ ? પછી તેણે કપતાનને કહ્યું “ મને મહેરબાની કરી થોડા દિવસની રજા આપશો ? ” તેણે કહ્યું, “ હા. ” આથી રાજકુમારની ખુશીના પાર રહ્યા નહિ. અને તે બીજા ખલાસીએ સાથે વઢાણમાં બેસી જવા નીકળ્યો. ત્યાં ગયો ત્યારે તેણે પેહું મોટું ઇડું ત્યાં પડેલું જોયું. બધા ખલાસીએએ ચારાફરતી નો બાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ બધા નિષ્ફળ ગયા. રાજકુમાર પાસે એક તરવાર સિવાય બીજું કંઈક નહોતું.

પણ આખરે નિર્મળે તેની તરવાર ઈંડા ઉપર એવા જોરથી મારી કે તરતજ તે બાળી ગયું. અને તેમાંથી એક “ બ્રમબલ ” પક્ષીનું બન્યું નીકળ્યું. તે તદ્દન કદરૂપું હતું. તેનું માથું રાજકુમારે તરવારની બાજી નાંખ્યું. એટલે તેમાંથી તેની માતા નીકળી આ બેબ ને લોકો અદિયાં ઉભા થઈને તેઓ તે બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા.

આ “ બ્રમબલ ” નામના પક્ષીનું ઇડું બહુજ દુઃખની નિશાની છે, આ દેશમાં ફરીથી એવું ઇડું પડ્યું નહતું.

રાજકુમાર વિક્રમ આખરે બ્રમબલ બન્યો. અને તેની મા સાથે સુખથી રહ્યો. અને બીજા બાર બાપએને વિક્રમનાં પાંચાં પૂર્ણ.

કિસા ગોતમી.

(" તુપર ઝંકાર " માંના એક કાવ્ય ઉપરથી)
 લેખક: બહેન શ્રી જોમન બહેન મોહનલાલ દવે.—સુરત.
 (ઉંમર વર્ષ ૧૨.)

એક વખત એક યુવતી પોતાના મરણ પામેલા પુત્રના સ્થળે લઈ મહાત્મા સિદ્ધાર્થ (ગોતમ છુદ્ધ) પાસે આવી. ને તેને નમન કરીને બોલી કે " હે મહારાજ સિદ્ધાર્થ ! આપે મૃતને કહ્યું હતું કે હું ત્હારા પુત્રને ઉતારીશ. મારો પુત્ર રમતો રમતો તરકુનમાં ગયો, ત્યાં તેની પાસે એક સાપ આબો. તેને તેણે પકડ્યો અને તેની સાથે તે રમવા લાગ્યો અને તેને ચીડવવા લાગ્યો. એટલે સાપ તેને કડડો તોડી તે લીધો લીધો થઈ ગયો. મેં જોયું તે બધાંએ કહ્યું કે દવે તે જીવશે નહીં. આ મહારાજ ! તમે એવી દવા બતાવો કે જેથી મારું કરમાયલું પુત્ર ફરીથી ખીલે "

ત્યારે સિદ્ધાર્થ સમજાવે કહ્યું કે "હે બહેન ! તું એક તોલો કાળો રાઈ લઈ આવ. પણ જે ઠેકાણે રાઈ મરી ન ગયું હોય તેવે ઘેરથી લાવજે. " આ સાંભળીને પેલી બાઈ રાઈ લેવા અર્થપૂર્ણ પોતાને જેવી રાઈ જોઈએ છીએ તેવી રાઈ ન મળવાથી તે પાછી વ્હીકે મોઢે સિદ્ધાર્થ પાસે આવી અને બોલી કે "હે મહારાજ ! હું મારા ઘીતળ ઘસેલા પુત્રને લઈ ઘેર ઘેર નીચે પ્રમાણે કહીતે ફરી.

" આ ભાઈ ! દયા આણીને એક તોલો કાળો રાઈ આપો તો હું આ મારા પુત્ર-રૂપી કરમાયલા પુત્રને ફરી ખીલવું. " જોને જોને ઘેર દત્તી તે સર્વેએ આપી પણ ત્યારે 'મહે' પુછ્યું કે, " ભાઈ ! આ ઘરમાં નર, નારી, કે ઊંઠરાં અથવા દાસ, દાસી કોઈ મરી ગયું છે ? " ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે " બહેન ! થી વાત પુછે છે ! અહીં તો ધણીએ મરી ગયાં છે, અને પછાડી યોગ્ય રવાં છે. " પછી મહે આભાર માનીને રાઈ પાછી આપી અને આગળ ખીલે ઠેકાણે જઈને પણ પાછી હું કહેવા લાગી કે " આ ભાઈ ! દયા આણીને એક તોલો કાળો રાઈ આપો તો હું મારા પુત્રરૂપી કરમાયલા પુત્રને ફરી ખીલવી છું. " મારા ઉપર દયા આવવાથી તેણે મને તોલો કાળો રાઈ આપી; ત્યારે મહે પુછ્યું કે " આ ઘરમાં નર, નારી, કે ઊંઠરાં અથવા દાસ દાસી કોઈ મરી ગયું છે ? " ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે " રાઈ તો આ રહી, પણ દમારો દાસ મરણ પામ્યો છે. " ત્યાંથી મહે રાઈ ન લીધી અને આગળ ચાલી. ત્યાં પણ મહે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે " રાઈ તો આ રહી, પણ અહીં ધરધણી મરણ પામ્યો છે. " ત્યાંથી મહે રાઈ ન લીધી અને આગળ ચાલી ગઈ. વળી પાછી હું પુછવા લાગી કે " કોઈ તોલો કાળો રાઈ આપશો ? જો દવા લાવીને તોલો કાળો રાઈ આપો તો હું મારા પુત્રરૂપી કરમાયલા પુત્રને ફરી ખીલવું. " ત્યારે મને એક બાઈ એ રાઈ આપી. તેને મહે પુછ્યું કે " બહેન ! આ ધરમાંથી કોઈ મરી ગયું છે ? " ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે " બહેન ! જેણે આ રાઈ વાળી તેજ મરણ પામ્યો છે. " ત્યારે મહે રાઈ પાછી આપી દીધી.

" આ મહારાજ સિદ્ધાર્થ ! મને એક પણ ધર યત્ન વગરનું જડનું નથી. તેથી યાદને હું પાછી ત્હમારી પાસ પુછવા આવી છું કે મને એવી રાઈ ક્યાંથી મળશે ? "

ત્યારે સિદ્ધાર્થ હાજવાન બોલ્યા કે “ જુલેન ! જગતમાં મૃત્યુ વગરનું કાષ્ટપણ ધરજ નથી. માણસ માત્રને મરણ તો છેજ નામ તેનો નાશ. ન્હાનાં, મોટાં, રાખ, રંકે, સર્વે મોડાં કે બહેલાં મૃત્યુને આધીન થયા વગર રહેતાં નથી. જે દુઃખ માટે તું આટલો બધો શોક કરે છે, તે તારી એકલીનું નથી; પણ ઘેર ઘેર જેવામાં આવે છે ! કાળના સપાટા-માંથી કોઈ પણ બચી શકતું નથી. માટે દુનીયાના ક્ષણિક સુખની આશક્તિ રાખવી નહીં અને જે વસ્તુ સાધારણ છે તેનો શોક કરવો નહીં. ” એવો ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો તે તેને રાતના માર્ગે ઉપર ચઢાવી.

ભાગ્ય અને લક્ષ્મી.

લેખક: બ્રહેન શ્રી કુસુમ ચન્દ્રવદનરામ મુન્દરી-સુરત.

ભાગ્યદેવી (નર્તીબ) અને લક્ષ્મી (ધન) બે જણા એકઠાં રહેતાં હતાં. તે બે જણુ એક દિવસ વાત કરતાં કરતાં લડી પડ્યાં. એવી ગંભીર લડાઈપર આખ્યાં કે તેનો તરત અંત આવે એમ નહેતું. ભાગ્ય કહે કે હું મોટી; અને લક્ષ્મી કહે કે હું મોટી. એટલામાં એક કઠીઆરો (ભારાવાળો) લાકડાં લઈ જતો હતો. ત્યારે લક્ષ્મીએ તેને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું કે “ભારો નાંખી દે.” ત્યારે કઠીઆરોએ પુછ્યું—“ભાવ કંઈ વગર કે ? ” ત્યારે લક્ષ્મીએ કહ્યું કે “ તને ચાર સોના મહેર આપીશ. ”

એટલે તરત તેણે ભારો નાંખી દીધો. પછી લક્ષ્મીએ ચાર સોના મહેર તેને આપી બીજો દિવસે તે ભારો લઈ પાછો આવ્યો. ત્યારે લક્ષ્મીએ તેને પાછો બોલાવ્યો. તેણે ભારો નાંખી દીધો અને પુછ્યું કે શું આપશો ? ત્યારે લક્ષ્મીએ કહ્યું કે “ એક જગાવ દાર આપીશ. ” પછી લક્ષ્મીએ તેને જગાવ દાર આપ્યો. પાછો બીજો દિવસે ભારો લઈ આવ્યો ત્યારે પાછો લક્ષ્મીએ બોલાવ્યો. તેણે ભારો નાંખી દીધો અને પુછ્યું કે શું આપશો ? ત્યારે લક્ષ્મીએ કહ્યું કે “ એક સોનાની ગદા આપીશ. ” પછી પાછો તે ભારો લઈ આવ્યો ત્યારે ભાગ્યે તેને બોલાવ્યો. ભાગ્યે કહ્યું કે “ ભારો નાંખી દે. ” ત્યારે તેણે તે નાંખી દીધો. પછી ભાગ્યે તેને બે પૈસા આપ્યા તે લઈ ચાલતો થયો. પછી પાછો બીજો દિવસે આવ્યો ત્યારે ભાગ્યે તેને પાછો બોલાવ્યો. ભાગ્યે કહ્યું કે “ ભારો નાંખી દે ” એટલે તેણે ભારો નાંખી દીધો. પછી ભાગ્યે બેઆની આપી તે લઈને ચાલતો થયો. વળી પાછો તે બીજો દિવસે આવ્યો. ત્યારે ભાગ્યે બોલાવ્યો અને ભાગ્યે કહ્યું કે ભારો નાંખી દે. ત્યારે તેણે ભારો નાંખી દીધો અને પુછ્યું કે શું આપશો ? ભાગ્યે ત્યારે તેને કહ્યું કે “ ચારઆની આપીશ. ” પછી તે ચારઆની લઈ ચાલતો થયો. પછી લક્ષ્મીએ ભાગ્યને કહ્યું કે “ જે તારી પાસે તો ભાવ કરાવ્યો પણ મારી પાસે કંઈ ભાવ ઠરાવ્યો ? ”

કઠીઆરો પેલી ચાર સોના મહેર લઈ જતો હતો, ત્યારે તે પાણી પીવાનો થયો. તેની નજીક તળાવ હતું તેમાં તે પાણી પીવા ગયો. એટલામાં તેના હાથમાંની ચાર સોના મહેર હતી તે પાણીમાં પડી ગઈ અને તે એક માછલી ગળી ગઈ. બીજો દિવસે જગાવ દાર લઈને તે જતો હતો તે એક સમડી આવીને ઉચ્ચી ગયી. પછી બીજો દિવસે ગદા

લખતે ઘેર ગયેા. ત્યાં બારણે તાળું હતું. તેથી ગદાને એક જાળીમાં મૂકી તેની વડુને નેડવા ગયેા. એવામાં તેના ધર સાચું સુધાર કામ કરતા હતા ને ગદા ઉચકી ગયા ।

હવે પાછો એ લાઝ અને લક્ષ્મીને ઘેર ગયેા અને કહ્યું કે “ અહું મારું જીવું રહ્યું. ” પછી લાઝે કહ્યું કે “ પેલી ચાર આનીની એક માછલી લખતે તેને ઠાપી નાંખ. ” તેણે માછલી વેચાતી લીધી અને કહ્યું નેમ કયું એટલે તેમાંથી ચાર સોના મહોર નીકળ્યા. એટલે તે રાજ થયો અને પોતાને વાડો હતો ત્યાં ઝાઝ આગળ બેસીને બીડી ખીતો હતો, એવામાં ઝાઝ ઉપરથી દાર લાઇ ગઇ હતી તે સમયે દાર નાંખી દીધો. એટલે તે બોલ્યો કે “ હવે મેં જીવ્યું, હવે મેં જીવ્યું. ” એટલે પેલા મુધારે ગજરાઈને ગદા પછી નાંખી દીધી. એટલે તે જલ્દી દરખાસો. પછી તેણે એક દવેલી કરાવી અને તેણે સીપક સપરા અને પહેરાવાનાં રાખ્યા. અને તે જલ્દી પૈસાદાર થયેા. પછી તે પરવેશ અને તેને પુત્ર જન્મ્યો. હવે તે સુખેથી રહેવા લાગ્યો.

પછી એક વખત લક્ષ્મી અને લાઝ તેને મળવા આત્મા. તે સોડને સીપાઈએ કહ્યું કે “ બધા રહેા. ” અને પેલા ક્ષીયારને પૂછી આવ્યો. એટલે તેણે કહ્યું કે “ બધા વધા દો. ” પછી લક્ષ્મી અને લાઝ દવેલીમાં આવ્યાં. એટલે પેલાએ નેમને બે આસન આપ્યાં અને તેના ઉપર બેસવાનું કહ્યું. પછી તેમની સાચું બેઠાપ બોડી ને ઉભો રહેા. પછી લાઝે અને લક્ષ્મીએ કહ્યું કે “ તું કેમ પાછો ન આવ્યો ? ” ત્યારે તેણે બનેલી સમજી દર્શાવત કહી. પછી લક્ષ્મીએ તેને ધન પૈસા પુષ્કળ આપ્યાં. અને પેલાએ તેમને માન સહિત વિદાય કીધાં. આ જોઈને લક્ષ્મીએ કહ્યું કે, ‘ લાઝ, તું મોટી છે. ’

ચાર રોટલા.

લેખક: બ્હેન શ્રી રૂદ્રિકા મનવદનરામ મુન્શી—મુરત.

એક ઊંઠરો અને તેની મા, એમ બે જણ એક ધરમાં રહેતાં હતાં. તેઓ જરીજ હતાં. ઊંઠરો કામને ન્હોતો તેથી તેની મા તેને ચોખ્ખામણ આપતી અને કમવા જવા કહેતી. એક વખત તેણે તેની માને ચાર રોટલા કરી આપવા કહ્યું. માએ તેને રોટલા કરી આપ્યાં એટલે તે કુવા પાસે ગયો અને બાસપાસ મુજીતે તે બોલ્યો. “ એક ખાઉં, દો ખાઉં, ત્રીન ખાઉં, આખો કુવો ગળ જાઉં ! ” કુવાએ કહ્યું કે “ બાપુ, મને ગળતો નહીં હું તને કંઈ સારી ચીજ આપીશ. ” પછી કુવાએ એક બકરી આપી અને બકરીતે એમ કહેવાનું કહ્યું કે બકરી બકરી સોનેડી લીંડી ઠાઠ. એટલે તેણે ખરેખર સોનાની લીંડી કઢાડી. તે પછી પોતાને બાઈબિધ કે જે મુસલમાન હોય તેને ત્યાં ગયો અને કુવાએ બકરી આપી હતી તે બતાવી. પેલા મુસલમાને જાનાંમાનાં પેલી બકરી લઇ લીધી અને તેતે બહલે એક બીજી બકરી આપી. પછી તે ઘેર ગયો અને માતે પેલી બકરી બતલાવી અને બકરીને કહ્યું કે “ સોનેડી લીંડી ઠાઠ ” પણ તેણે તો કાઠી નહી. ત્યારે તેને જલ્દી મારી તો ડાલુની લીંડી કાઠી.

પછી તેણે મા પાસે ફરીથી ચાર રોટલા લીધા. માએ રોટલા આપતી વખતે જલ્દી આતાકની કરી પણ ઊંઠરોએ જલ્દી આજીજ કરી ત્યારે આવ્યાં. હવે તે પાછો કુવા પાસે ગયો અને ઉપર પ્રમાણે રોટલા ગોઠવતે બોલ્યો: “ એક ખાઉં દો ખાઉં, ત્રીન ખાઉં, આખો કુવો ગળ જાઉં ! ” કુવાએ કહ્યું કે “ મને ગળતો નહીં. હું તને બીજું કંઈ આ-

પીછા. " પછી તેણે એક ટોપલો આપ્યો. અને ટોપલાને એમ કહે કે " ટોપલા ટોપલા પકવાન ભરજી. " એટલે ટોપલો પકવાનથી ભરાઈ જતો. તે પાછો પેલા દુગાખોર દોસ્તાર પાસે ગયો અને તેને ટોપલો બતાવ્યો. એટલે પેલા દોસ્તારે ખરો ટોપલો લખને બીજો આપ્યો. પછી તે મા પાસે ઘેર ગયો અને ટોપલો માને બતાવ્યો. પછી ત્યાં બોલ્યો હતો, તેમ બોલ્યો; પણ પેલા દોસ્તારે લઈ લીધો હતો એટલે તે બરાબો નહીં આપી તે પાછો વીલો પડી ગયો.

પાછા મા પાસે રોટલા માગ્યા. માણે કહ્યું કે " તું રોટલાનો દુરઉપયોગ કરે છે તેથી હું તને નહીં આપું " પછી તેણે બહુ આશ્ચર્ય કરી ત્યારે માણે કહ્યું કે " આ વખત આપીશ. હવેથી નહીં આપું " એમ કહીને આપ્યા એટલે તે કુવા પાસે ગયો. અને ઊપર પ્રમાણે ગોળાવીને પહેલાંની પેટ બોલ્યો, ત્યારે કુવાએ એને એક કુતરો આપ્યો, અને કહ્યું કે એમ કહેજે કે " કુતરા કુતરા વડ. " એટલે તે લડી પડ્યો. પછી પાછો તે દોસ્તારને ઘેર ગયો. અને કુતરાને જેમ કહેવાનું કહ્યું હતું તેમ કહ્યું. એટલે પેલા કુતરો પેશો દુગાખોર દોસ્તાર હતો, તેના ઊપર ચઢી બેઠો અને કેમ કહેવું હતું તે નહીં. ત્યારે તેણે કહ્યું કે "ભાઈ, તું મારા ઊપરથી કુતરાને ઊતારે તો હું તારી બધી ચીજ આપી દઉં." પછી પેશો કુતરો ઊતરી ગયો અને બધું પાછું મળ્યું. પછી તે લઈ પોતાની મા પાસે ગયો.

મા બહુલી હતી કે તે કમાઈ આવ્યો હતો. તેથી તેણે કહ્યું કે રોટલા તો ખાર થયા, પણ તું કંઈ કમાઈ લાવ્યો નહીં ! પછી દોસ્તારે બધી ચીજો જે આપી દીધી હતી તે છોડરાએ બતલાવી અને બહારીને કહ્યું કે " સોનાની લોડી કાઢ. " એટલે તે બહારીએ ખરખર સોનાની લોડીઓ કાઢાડી. પછી ટોપલાને કહ્યું કે "ટોપલા, ટોપલા, પકવાન ભરજી. " એટલે ટોપલો પકવાનથી ભરાઈ ગયો. પછી કુતરાને કહ્યું કે " કુતરા કુતરા, લડ. " એટલે તે લડી પડ્યો. આ જોઈને મા બહુ રાજ થઈ. પછી પેલા છોડરાએ કહ્યું કે " આપણે આપું ગામ જમાડીએ અને રાત્રીએ પણ જન્મા તેડીએ. " માણે હા કહી એટલે બધાને નોતરો દીધાં બધાએ કહ્યું કે "જોઈએ તો ખરા કે શું જમાડે છે ? " પછી બધાં તો આવ્યા પણ કંઈ રધાતું જોઈું નહીં એટલે બધાં બેઠાં. એટલે પતથળ મંડાઈ અને બધાં બજોડીયાં પહેરી જન્મા બેઠાં. છોડરાએ ટોપલાને કહ્યું એટલે ટોપલો પકવાનથી ભરાઈ ગયો. એટલે પછી તે ખીરસવા મંડ્યો. બધાં તો વિરમય પામ્યા કે " આ બધું ક્યાંથી લાવ્યો હતો ? " પછી બધાં જમી રહ્યા એટલે પાનના બીડાં આપ્યાં ને પછી પેલી બહારીને કહ્યું એટલે તેણે ખરખર સોનાની લોડીઓ કાઢાડી. તે બધાંને પાંચ પાંચ આપી અને બધાંને વિદાય કાઢ્યાં પણ રાત્રીએ વિદાય કાઢ્યાં નહીં. પછી કુતરાને રાત્રી રાત્રી સાથે લાવાનું કહ્યું એટલે તે કુતરો લડી પડ્યો. પછી રાત્રીએ કહ્યું કે "હું તને આપું રાત્રી આપું ત્યારમાની છે. " એટલે તેણે વિદાય થયા. અને તેમણે છોડરાને કહી, પછી તેણે બધી વસ્તુઓ કસાવ્યો. પણ (એટ) આપ્યાં. વળી ખાવા પીવાનું આપ્યું રાત્રી અને તે ઉપર મહેર લઈ જઈને પણ આપી પછી મા દીકરા સુખ-ચેતનાં રહ્યાં. પછી માણે કહ્યું કે ગઈ અને તે ચો બહુ દોષથી આર અને ભણેલી હતી તે થીએ. પછી રાત્રીએ કહ્યું કે સમડી આવીને ગવા લાગ્યાં.

પરજાવી અને

સાધુ અને વીંછી.

લેખક: બ્રહેન શી ઉર્મિલા શિવપ્રસાદ પંડિત.—ભાટા.

(ઉચ્ચર વર્ષ ૮)

એક દહાડો એક સાધુ નદીમાં નાહી રહ્યો હતો. એણે પાસે જોયું તો એક વીંછી પાણીમાં તણાતો હતો. વીંછી એ વખત સુધી જીવતો હતો. સાધુ ધણે દયાળુ હતો. વીંછીને તરતો જોઈ ને એને દયા આવી તેથી સહુએ વીંછીને ઉચ્ચારીને પાણપર મેલવાને ઇચ્છ્યું. પણ એજ વખતે વીંછીએ એને ડંખ મારી દીધો. વીંછી કહ્યો. એટલે સાધુ રોષ ઉઠ્યો અને દરદયા ગભરાઈ ગયો. એટલે સુધી કે વીંછી એના હાથમાંથી પાછો પાણીમાં પડી ગયો અને તણાવા લાગ્યો. સાધુ ધણે દયાળુ હતો. એને પાછી દયા આવી ગઈ. અને વીંછીને પાછો ઉપાડી લીધો. વીંછીએ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પાછો ડંખ માર્યો. પણ આ વખતે સાધુએ એના ડંખને સાફી લીધીને ઝટ એને પાણપર છોડી દીધો. આપો ઉભો ઉભો એક માણસ આ બધી દુકીકત જોઈ રહ્યો હતો. એણે સાધુની પાસે આવીને કહ્યું કે “તમે આવા ખરાબ જીવ ઉપર શું કરવા દયા લાવો છો ? તે ઉપકાર જીવવાને બદલે આપને ડંખ મારે છે.” સાધુએ જવાબ આપ્યો કે “જીવવાને મારો ને વીંછી નો સ્વભાવ બસજ બસજ બનાવ્યો છે. મારો સ્વભાવ દયા લાવવાનો છે ને એનો ડંખ મારવાનો. વીંછીને દુઃખમાં જોડીને મારાથી ન રહેવાયુ. મેં એના બચાવને માટે એને નીકાળવાનું ઇચ્છ્યું પરંતુ ત્યારે એણે ડંખ મારીને મને રોવડાવી દીધો, ત્યારે હું ગભરાઈ જાયો ને મેં એને ત્યાજી છોડી દીધો. પણ એ વખતે મેં વીચાર્યું કે “ જુઓ, મરણ વખત સુધી પણ વીંછી ડંખ મારવાની કુટેવ નથી છોડતો એ કેટલી યશસ્વી વાત છે ? માણસ યહને હું પણ જરા દુઃખ જુલો જાઉં. ” એમ વીચારીને મને દયા આવી ગઈ ને તેને પાછો કાઢીને પાણપર મુકી દીધો.

છોડરીઓ, તમે આ સાધુની કહાણીને કાંઈ દીવસ ના જુવતાં. તમે એની જેમ દમેઈ બસાઈ કરતી રહેજો. ને તમારી સાથે કુટતા કરે છે, કુટ માણસ પોતાની કુટતા નથી છોડતો, ત્યારે સારા માણસોએ પણ પોતાની સાધુતા કેઈ દીવસ ન છોડવી જોઈએ.

દેવદત્ત અને રાક્ષસ.

લેખક: બ્રહેન શ્રી ઇન્દુમતી બેંગાલીલાલ—જસલજી.

(ઉચ્ચર વર્ષ ૬)

એક બાપ દત્તો તેને દેવદત્ત કરીને ઠીકરો હતો. એક દિવસે દેવદત્તને દેવદત્તની માએ આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું કે “ હું પૈસા બહુ છોડાવી નાંખે છે એટલે દરે આપણી પાસે કાંઈ રહ્યું નથી. પણ આ એક માથ રહી છે તે વેચી આવ ” ત્યારે દેવદત્તે કહ્યું કે “ દરે નહીં છોડાવું. ” એમ કહી તે માંથ વેચવા આજ્ઞા. રસ્તામાં તેને એક આટળા મન્યો. તેણે દેવદત્તને કહ્યું કે મારે આથ લેવી છે. એમ કહી તેણે એક જાતનાં પી દેવ-

હત્તે દેખાડ્યાં. આથી દેવદત્ત લોભાણા અને તેણે તે બી લઈ ગાય આપી દીધી. દેવ-
દત્ત બી લઈ ઘેર આવ્યો અને તે બી પોતાની માને દેખાડ્યાં આવાં બી લઈ ગાય લેગી,
તેથી તેની માને દેવદત્તપર ધણેજ ગુસ્સો ચડ્યો. એટલે તે બી તેણે વાઙ્મા નાખી
દીધાં અને વાળુ ક્યાં વગર રીસાઈ સુધ ગયાં. સવાર પડીને વાઙ્મા જોયું તો તે બીનું
એક મોટું ઝાડ ઉચું હતું. તે ઝાડપર દેવદત્ત ચડવા લાગ્યો. તે થોડેક છેડે ગયો એટલે
તેની માએ કહ્યું કે “ હવે હતરી જા. ” તોયે દેવદત્ત ચડવા મંડ્યો તે થોડેક છેડે
ગયો. ત્યાં તેને એક વનદેવતા મળી. તેણે દેવદત્તને કહ્યું કે “ તું તારા બાપને જોયો
છે ? ” ત્યારે દેવદત્તે કહ્યું કે “ ના. ” એટલે વનદેવતાએ કહ્યું કે “ તારા બાપને
આંધળી થોડે છેડે એક રાક્ષસ રહે છે, તેણે લુટી મારી નાંખ્યો હતો ત્યારે
તું નાનો હતો. તે તારી બાને પણ મારતો હતો પણ તારી બાએ બહુ કાલાવાસા
ક્યાં તેથી તેણે તારી બાને ન મારી નાંખી, માટે તું તે રાક્ષસને મારે તો સારું. ” એટલે
દેવદત્તે કહ્યું કે “ ઠીક મારીશ. ” એમ કહી તે થોડે છેડે ગયો. ત્યાં એક મોટા બગેલા
આળ્યો, તેના બારણામાં એક બાઈ ઉભી હતી. તેને દેવદત્તે કહ્યું કે “ બાઈ, બાઈ, મને
રાખશો ? ” એટલે તે બાઈએ કહ્યું કે “ તું આંધળી સાથે જા. બાઈ એક મોટા
રાક્ષસ રહે છે તે તને મારી નાખશે માટે તું આંધળી ચાલે જા. ” એટલે દેવદત્તે બહુ
કાલાવાસા ક્યાં તેથી તે બાઈ તેને શણગારેલા ઝોરડાની વચ્ચે ઘડીને રસોડામાં લઈ ગઈ
ત્યાં તેને જમાડ્યો દેવદત્ત દંડ જમીને ઉઠવા જાય છે એટલામાં ધન ધન રાક્ષસનાં
પગલાં ઝોરડામાંથી આવતાં જણાયાં. એટલે તે બાઈએ દેવદત્તને એક મોટા
લોહાના ખાંચી સુલામાં સંતાડી મૂક્યો. એવામાં રાક્ષસ આવ્યો અને
અને કહ્યું કે “ તાજાં મંસની ક્યાં ગંધ આવે છે ? ” એટલે તે બાઈએ કહ્યું કે છતો
આજ આવેલો નવા ફેદીએને પકડ્યા છે તેની આવતી દરો. ” એટલે રાક્ષસે સાચું
માન્યું. અને જમવા બેસી ગયો. પછી તે ઉઠ્યો ત્યારે તેણે એક કુકડી મંગાવી અને એક
દારૂનો ઝીંડો મગાવ્યો પછી તેણે કુકડીને કહ્યું કે “ મુક. ” એટલે તેણે એક સોનાનું
ઈંડું મુક્યું. પછી દારૂ પીને તે સુઈ ગયો અને જેમ તેણે પુટતી હોય તેમ ધીરવા મંડ્યો. ”
એટલે દેવદત્તે હળવેથી સુલાનું બારણું ઉઘાડી બાર નીકળી પેલી કુકડી લઈ તે ઘેર
નાસી આવ્યો અને તે કુકડી માને દેખાડી ને ઈડાં પણ મૂકાવ્યાં. પછી તેમાંથી થેડાંક
ધર કરાવ્યાં. પછી સાત વાઙ મહીના પછી પાછો દેવદત્તને વિચાર થયો કે “ હવે પાછો
રાક્ષસને ઘેર જઈ તો સારું. ” એવો વિચાર કરી તે ગયો અને તેજ બંગલાના બારણામાં
પેલી બાઈ ઉભી હતી તેને દેવદત્તે કહ્યું કે “ બાઈ, બાઈ, મને રાખશો ? ” ત્યારે તે
બાઈએ કહ્યું કે ‘ તારા જેવો એક છુતારો આંધળો બાપો ઘેરથી એક કુકડી લઈ ગયો
હતો માટે હવે તને નહીં રાખું. ” ત્યારે દેવદત્તે બહુ કાલાવાસા ક્યાં. ત્યારે તેને શણ-
ગારેલા ઝોરડાની વચ્ચે ઘડીને તેને રસોડામાં લઈ ગઈ. તેને ત્યાં જમાડ્યો દેવદત્ત જેવો
દંડ ઉઠવા જાય છે કે ધન ધન રાક્ષસનાં પગલાં ઝોરડામાંથી આવતાં જણાયાં એટલે બા
બાઈએ એક ઉનામણીઆના મોટા દાંડામાં તેને સંતાડી મૂક્યો. એવામાં રાક્ષસ આવ્યો
અને કહ્યું “ તાજાં મંસની ક્યાં ગંધ આવે છે ? ” ત્યારે તે બાઈએ કહ્યું કે “ આજ
સવારે કમગમ ક્યાંકથી મંસ લઈ આવ્યા છે, ” ત્યારે તે બધે જોવા મંડ્યો. એમ કરતાં

કરતાં તે ઉતામણીઆના દાંડા આમળ મયો અને તેના ઉપર હાથ અડાડયો. તેથી આ બાહને બીક લાગવા માંડી એટલે તેણે કહ્યું કે “હાલો, રાણીમાં જમણુ પુરું છે તે કરી ગરી.” તેથી રાક્ષસ જમવા બેસી ગયો. પછી તે જમીને ઉઠ્યો અને પછી એક રૂપીયાની કાચળી તેણે મંગાવી અને એક દારૂનો શીશો મંગાવ્યો. પછી તે રૂપીયા ગણી દારૂનો શીશો પી સુધ ગયો અને જેમ ફરિયાનાં મોઝાં ઉછળતાં હોય તેમ તે ઘોરવા મંડયો. એટલે કેવદત્તે તે ઉતામણીઆનું બારણું ઉઘાડી તે બહાર નીકળ્યો. પેલી રૂપીયાની કાચળી લઈ તે ઘેર આવ્યો. અને તેની માને દેખાડી પછી એમણી થોડાક મોડરો રાખ્યા અને તે કાચળી રાખી મુકી પછી છ સાત મહીના પછી તેને પાછો વિચાર થયો કે “હવે પાછો રાક્ષસને ઘેર બહિં તો સાઈ.” એવો વિચાર કરી તે ત્યાં ગયો. પછી તેણે તે બાહને કહ્યું કે “બાહ, બાહ, મને રાખીશો.” ત્યારે તે બાહએ કીધું કે “તારા જેવા બે છુતારા બાહ આવી અમને કમી ગયા છે માટે હવે તને નહી રાખુ.” પછી તેણે બહુ કાલાવાસા કર્યા ત્યારે આ બાહ તેને રાખુવારેલા ઓરડાની વચ્ચે યદને રસોડામાં લઈ ગઈ, કેવદત્ત જેવો હજી ઉઠવા બધ છે કે રાક્ષસ આવ્યો તેથી આ બાહએ કેવદત્તને એક મોટા ઓરડામાં સંતાડી મૂક્યો. પછી રાક્ષસે કીધું કે “તાજાં માંસની ક્યાં અંધ આવે છે ?” એટલે આ બાહએ કીધું કે “ઈતો બીજો ક્યાં આવતી હશે” આથી રાક્ષસે સાચું ‘મા-ચું’ અને તે જમવા બેસી ગયો. પછી તે જમીને ઉઠ્યો એટલે પછી દુદારૂનો શીશો મંગાવ્યો અને એક સારંગી મંગાવી. પછી સારંગીને કીધું કે “બજાવ.” એટલે મહિથી સારા સારા સુર નીકળવા માંડ્યા. પછી દારૂ પી તે સુધ ગયો. પછી કેવદત્ત કમાડ ઉઘાડી બહાર નીકળ્યો ને સારંગી લઈ લીધી. હવે ઈ સારંગી એવી હતી કે તે પોતાના બહી પાસે હોય અને બીજું કોઈ લઈ જાય તો તે પોતાના બધીને તે ખજાર કરે. એટલે આ સારંગીએ “શોક, શોક” એમ બૂમ પાડવા માંડી. હવે રાક્ષસ જાગ્યો અને કેવદત્ત વસે દોડ્યો. એટલે કેવદત્તે પોતાની માને બૂમ પાડી કહ્યું કે “કુહાડી લાવ, છટ લાવ.” એટલે તેની માએ કુહાડી આપી. ત્યાં તો રાક્ષસ ઝાઝી ટોચપર આવી ચડ્યો હતો. એટલે કેવદત્તે કુહાડીથી તે ઝડ કાપી નાંખ્યું. એટલે તે રાક્ષસ હેઠે પડી મરી ગયો. પછી કેવદત્ત સુમેથી રહ્યો. પછી બનદેવતા કેવદત્તને ઘેર આવી અને કેવદત્તની માને કહ્યું કે “મેં તારા દીકરાને સમજાવે વાત કહી હતી અને તેથીજ તે રાક્ષસનો નાશ થયો છે. તારા દીકરાને કાચે તે મરવાનો હતો, તેથી હું રાક્ષસને ઘેર રહી હતી.”

વચનામૃતો.

૧. સદા સત્યનો જય છે, સત્યથીજ મુખ પચાય છે.
૨. વિવેક રૂપી વજો પારણુ કરી.
૩. સર્વકો ઈશ્વર સ્મરણુ કરવું.
૪. પ્રાતઃકાલે વહેલા ઉઠવું, દિવસે ઉઠવું નહિ.
૫. માતપિતા તથા ગુરુની સેવા કરવી અને આજ્ઞા પાળવી.
૬. વિદ્યાભ્યાસમા બાળસ કરવી નહિ.
૭. લાઘ, બદેન, સર્થ વહાઈ, મિત્રો પર પ્રીતિ રાખવી.
૮. સોની સચે સ્નેહથી વર્તવું
૯. ઓણું બોલવું પણ સાચું બોલવું.

૧૦. પ્રમાણિક રહી સમજું કામ બોલવું.
૧૧. એ કાંઈ નજીવતો દોષએ તે બીજને શીખવવું.
૧૨. સ્વચ્છતા અને સાદાઈ રાખવી.
૧૩. લગવા વાંચવાનો ધણેજ અભ્યાસ પાડવો.
૧૪. સતેષી બાલક કોને ગમે.
૧૫. સદૃશ્યની સોબત મુખરાયક છે.
૧૬. ફરેક કામ કાળજ અને સંભાળ રાખી કરવું.
૧૭. પોતાનાં વખાણુ બીજ આમળ કર્યાં નહિ.
૧૮. કંઈ કામ કરતાં પહેલાં વિચાર કરવો.
૧૯. ફરેક બાળકમાં નિવશિતપણું રાખવું.
૨૦. સંપીકું બાલક સદા મુખી હોય છે.

•૨૧. હરીલાલ ચુનીલાલ કૃત ‘બાલ-સન્મિત્ર.’

૨. ખાલકોએ લખેલી.

કંઠી.

લેખક—ભાષ્યી દેવેન્દ્ર રજુછોડલાલ મળ્યમુદાર—વડોદરા.
(લિખ્યત વર્ષ ૧૩.)

૧.

પવિત્ર કાશીમાં રામભુજાચાર્ય નામે એક મહાત્મા હતા. તેમની અખંડ સેવામાં એતેક શિષ્યો રહેતા. એ પોતાના શિષ્યો આગળ કથા કરતા. તેમનો એક બ્રાહ્મણ શિષ્ય મધુકરી માળી લાવતો એમાંથી ઠાંઠાર સામગ્રી તૈયાર કરી, પ્રસુતે યાજ્ઞ ધરી સો પ્રસાદ લેતા. એ શિષ્ય ભિક્ષા માગવા જતાં ગુરૂની આજ્ઞા લેતો; અને ગુરૂ કહે એટલાં ધર કરતો. એક દીવસ સાધુ ધ્યાનમગ્ન હતા; એમને જગ્યાવાનું શિષ્યને ઠીક ન લાગ્યું. તેથી એ આજ્ઞા લીધા વગર ભિક્ષા માગવા નિકળ્યો ને પાંચ સાત ડગલાં ચાલ્યો, એટલામાં વાદળાં ચડી આવ્યાં, વાવાઝોડું થયું અને ભારે વરસાદ પડી પડ્યો. તેથી એ એક વ-ણીકની દુકાનના એટલા આગળ લપ્પાઈને ઉભો. થોડીવારે દુકાનદારે તેને ઓળખ્યો, કે રામાનુજસ્વામીને આ શિષ્ય છે. નહીં એ ભિક્ષા સારૂ આવ્યો દરો. આપણે પણ ઠીક થોડા આવ્યો. આને હું ભિક્ષા આપીશ. વરસાદ ખેંચ પડ્યો એટલે શિષ્યે આશ્ચર્ય માંડ્યું. વણીકે ભિક્ષા આપવાની ઈચ્છા જણાવી. એટલામાં એક ચમાર સીધું લેવા આવ્યો; શિષ્યને જોઈને તેને સાંભળ્યું કે રામાનુજસ્વામીને ત્યાં સામગ્રી પધરાવવાનો તેનો મનોરથ હતો. ચમારે વણીકને સીધું આપવા કહ્યું. ને તેના પૈસા આપવા માંડ્યા થોડી રજાગ પછી વણીકે સીધું આપ્યું તે લાંબ શિષ્ય મંદીરમાં ગયો. અને સામગ્રી તૈયાર કરી પ્રસુતે યાજ્ઞ આરોગાવી.

દરરોજ પ્રભુ સાક્ષાત આવીને જમતા પણ આજ તેમ યયું નહિ. ગુરૂએ પ્રુછ્યુ “આજ કેણું ભિક્ષા લાવ્યું છે ? અને કપાળી આવ્યું છે ?” પેલા શિષ્યે કહ્યું “વણીકને ત્યાંથી, ગુરૂદેવ !” ગુરૂ શિષ્ય સાથે વણીકને ત્યાં ગયા. પેલો ચમાર હજી ત્યાંજ હતો. ગુરૂએ પ્રુછ્યું—“સીધું કે:ણે આપ્યું છે ?” ત્યારે ચમાર બોલી ઉઠ્યો કે “સીધું તો વણીકને ત્યાંજ છે, પણ પૈસા એ આપ્યા છે. મેં પહેલાં એક ગાય ચેરી આણી હતી, તેને મારી નાંખી. તેથી મને તાવ આવ્યો એટલે મેં બ્રાહ્મણ રાખી કે હું મહારાજના મંદીરમાં એક દીવસનું સીધું આપીશ. તે ગાયના ચામડાના જે પૈસા આવ્યા તેનું મેં સીધું આપાવ્યું હતું” ગુરૂને આથી ક્રોધ ચડ્યો. અતે કહ્યું કે “ઓ દુષ્ટ, ત્હે ગૌહત્યા કરી માટે તને શાપ આપ્યું છું કે ગાયને નોટલાં રવાં હતાં તેટલાં વર્ષ સુધી તું નકંઈ પડીશ.” અને શિષ્યને પણ શાપ દીધો કે “ત્હે ચમારની સામગ્રી ઠાંઠારજીને ધરી તેથી તું પણ ચમાર થઈશ” આથી એ શિષ્ય, કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ હોવા છતાં ચમાર અવતર્યો તેનું નામ ચૈદિલાસ પડ્યું.

૨.

ચૈદિલાસને પૂર્વજન્મનું બાળ રહ્યું હતું, તેથી તે યુએથી રામચરણ કર્તીજ કરતો. એક દીવસે પોતાના ગુરૂ શિષ્યો સાથે જતા હતા તે વખતે ચૈદિલાસ ચામડાં કમાવતો

હતો, ત્યાંથી ઉઠીને એકદમ દોડ્યો. આથી સિંચોએ કહ્યું “આ શું? આ ચામડીઆને અહિં ક્યાં આવવા દો છો?” પણ ગુરૂએ કહ્યું કે “એને આવવા દો.” રોહિદાસ ચરણે પડ્યો. ગુરૂએ મંત્ર આપ્યો. આથી તે ઘણાજ ભક્તિવાન થઈ ગયો. રોહિદાસની વાત જ્યાંને ત્યાં ઘડી રહી હતી. આ વખતે એક ઇલાચારાણીની સ્ત્રી ત્યાં થઈને જતી હતી. તેણે આ પ્રમાણે સાંભળ્યું ને મનમાં વિચાર કર્યો કે ગુરૂ તો એ ચમારનેજ કરવો. એટલામાં રોહિદાસ ત્યાંથી માથે ચામડાનો બારો ચઢાવી, મુખમાંથી “રામ, રામ.” બોલતો જતો હતો. રાણી તેને ચરણે પડી અને કહ્યું કે “તમે મારા ગુરૂ થાઓ ને મને કંઠી બાંધો એટલે મને જ્ઞાન થાય.” ત્યારે રોહિદાસે કહ્યું કે “કંઠી બાંધે કંઈ ભક્તિ આવતી નથી. પણ એતો ફક્ત એળખાણુ આપે છે કે આ માણસ કયા ધર્મનો છે. ખરૂં કલ્યાણ કરનાર તો સત્ય, નીતિ ને ભક્તિજ છે.”

૩.

આ બાબતમાં રોહિદાસે એક દર્શાવ આપ્યું કે “કોઈ ગામમાં સમજા દુર્ગુણતો બરેલો. એક અધર્મી વસતો હતો. તે ખરાબ રીતે વર્તતો હતો. તેથી ગામમાં ત્રાસ વર્તી રહ્યો હતો. તે ગામમાં એક મહાત્મા કયા કહેવા આવ્યા. તે મહાત્મા એવી સરસ કયા કહેતા કે ત્યાં આતજતો એક દુનર ઉપરાંત એકઠા થતા હતા. જે ચાર દિવસ પછી થોડા માણસોએ પેલા દુનરને સમજાવવા માંડ્યું પણ કોઈ વળ્યું નહિ. પણ એ આગ્રહ, થોડા દિવસ મુઠી ચાલુ રહેવાથી તે માણસનું હૃદય પીગમ્યું ને એક દિવસે તે કયા સાંભળવા ગયો. એને ત્યાં આવેલો જોઈને બધા લોકોએ માધ્યમ મગાવી મુક્યું. આથી મહાત્માએ કહ્યું, “કેમ આજે આ જ્ઞાનો મરખાટ છે?” એટલામાં એક માણસ ઉભો થઈને બોલી ઉઠ્યો કે, “આ માણસ ઘણો ખરાબ છે, અને અમે બધા સદ્ગુણી છીએ.” એટલે મહાત્માએ કહ્યું કે “તમે બધા જુદુ પવિત્ર છો, ત્યારે કયા સાંભળવા શું કામ આવો છો?” આથી પેલા દુન માણસને લાગ્યું કે આજે મારું ઉપરાધું લીધું તેથી આનેજ ગુરૂ કરવા એવો વિચાર થયો. તેથી તેણે પુછ્યું કે “ભાઈ, ગુરૂ કરવામાં શું ખર્ચ થાય?” ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે “સવા રૂપીઆથી તે સવાલાખ રૂપીઆ સુધીમાં જેટલું કરે તેટલું થાય.”

તે પછી પેલાએ પુછ્યું કે “તમે મારા ગુરૂ થશો?” ગુરૂએ કહ્યું, “હા કાલે સવા રૂપીઆ લેતો આવજો.” પેલા માણસે મનમાં વિચાર્યું કે “સવા રૂપીઆ ગુરૂને આપીશું અને બાર આનાની કાતર લાવીશું. જે વખતે બધા લોકો કયા સાંભળવામાં લીન થયા હશે તે વખતે તેમની પાછડીના તોરા કાપી લઈશું.” ખીજે દિવસે પેલો માણસ સવા રૂપીઆ લાવ્યો. તે વખતે ગુરૂએ તેને મંત્ર આપ્યો ને શીખામણ આપી કે “આજથી તારાથી ચોરી નહિ કરાય, -જુગાર નહિ રમાય, -પરત્ની સાથે કુદછી નહિ થાય, -છળ કપડ પ્રપંચ નહિ થાય, -જુદુ નહિ બોલાય.” પેલાએ કહ્યું કે, “મારાથી બધા દુર્ગુણ સાથે નહિ વખાય. પણ પહેલો એક પછી ખીજો એમ ધીરે ધીરે તજી શકું.” ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે “તારે સદા સાચું બોલવું.” ત્યારે પેલા માણસે કહ્યું, “પ્રાણ જાત્ય પણ અસત્ય બાળ્યુ નહિ કરું.”

ધેર જાન પોતાની ઝીને કહ્યું “ આજ મેં ગાર કર્યા છે, તેમણે મને એક મત આપ્યો છે કે “ સદા સાચું બોલવું ” ઝીએ કહ્યું કે, “ અસત્યની પછાડી સધળા કુખ તથા પાપ રહ્યા છે અને સત્યની પછાડી સધળા સુખ અને પુણ્ય રહ્યા છે, માટે જો તમે સાચુ બોલશો તો નહીં આપણે સુખી થઈશું ”

એક વખતે તે માણસને ચોરી કરવાનો વિચાર થયો. ને ચોરી કરવી તો રાખને ત્યાંજ કરવી તેથી તે ત્યાં ચોરી કરવા જતો હતો એટલામાં તેને એક માણસ મળ્યો. તે પણ ચોર હતો, તેથી બન્ને જણે અડધો અડધ વહેંચી લેવાનો વિચાર કર્યો. રસ્તામાં તેમને રાખ મળ્યો, જે છુપે વેશે નગરચર્યા જોવા નીકળ્યો હતો. પેલા બે ચોરાએ તેને પુછ્યું કે “ તમે કોણ છો ? ” ત્યારે રાખએ કહ્યું—“ હું પહેરેગીર છું તમે કોણ છો ? ” ત્યારે પેલા સાચા ચોરે જવાબ દીધો કે “ અમે ચોર છીએ ” ત્યારે રાખએ કહ્યું—“ પણ ચોર છું તમે જ્યાં જતાહો ત્યાં મને તેડી જાવો કહો ક્યા જવું છે ? ” સાચા ચોરે કહ્યું—“ રાખના બગારમાંથી મહોરોની પેટીઓ ઉપાડવી છે, ” રાખએ કહ્યું, “ ત્યાં તે ચોરી થાય ? ત્યાં તો ઉધાડી તરવારથી ચોડીદાર દરે છે, કઈ છુપવું જોખમ કરવું છે કે શું ? ” સાચા ચોરે કહ્યું કે “ તમે બે જણ દૂર ઉભા રહેજો ને હું પેટીઓ આણી આપીશ ” સાચો ચોર બગારના ઓરડા પાસે આવી ઉભો ચોડીદાર ફેર મામાં કરે છે. સાચા ચોરે પોતાનું કુચીઆણું કાઢી એક પછી એક કુચી બેસાડી જોઈ તાળાનો અવાજ થવાથી ચોડીદારે બગડીને પુછ્યું, “ કોણ છે ? ” સાચા ચોરે જવાબ આપ્યો કે “ ચોર છે ” ચોડીદારે વિચાર્યું કે જો ચોર હોય તો મારા અવાજથી નાસ્તી નાપ ને સામે જવાબ આપી રહે નહિ. માટે કોઈ ચોરીદાર દરો નાંજાનો ખપ પડ્યો હતો માટે લેવા આવ્યા દરો પાસે આવી ચોડીદારે પુછ્યું, “ કેમ મહેરબાન, ઉધાડવું છે ? જમાદાર સાહેબની પાસેથી કુચી લાવું ? ” ચોર કહે “ હા લાવ, ” પછી તાણ ઉધાડવું ને મહોરોની ત્રણ પેટીઓ લીધી ચોડીદારને કહ્યું “ એક પેટી મારે માથે ચઢાવ ને બે મારા ખજા ઉપર મુક. ” સીપાઈએ તે પ્રમાણે કર્યું ને ચોર રસ્તે પડ્યો ને પેલા બે જણા ઉભા હતા ત્યાં જઈ દરેકને અડેડી પેગી લઈ જવા કહ્યું. રાખ કહે “ ભાઈ, રસ્તે પડવાની વાત ન કરો. ત્રણ જણા ત્રણ રસ્તે પડીશું ને એકાદ અધાણો તો પુરી કમળાંજી ! આ પેટીઓ પાસેના તળાવ આગળ દાડો ને કાંચે મધરાતે ત્રણ જણા એકઠા થઈ બોલી લઈશું ” તેના વિચાર પ્રમાણે સર્વેએ કર્યું.

રાખ સવારમાં વહેલા ઉઠી નીત્ય કર્મ પરવારી, દીવાનને બોલાવી દરબાર બરી બેઠો. રાખએ પ્રધાનને કહ્યું, “ જાઓ, બગારના પેટીઓ ગણી લુઓ ” પેગીઓ ગણી તો ત્રણ ઓછી થઈ પ્રધાને એક પેગી પોતાને ધેર મોકલાવી દીધી પછી રાખને કહ્યું કે “ ચાર પેગીઓ ઓછી થઈ છે ” તેથી પ્રધાને બગારના બધા સીપાઈઓને ધમકાવીને પુછ્યું કે “ કહો પેગીઓ કોણે ચોરી છે ? ” એટલામાં સાચો ચોર ત્યાં થઈને જતો હતો તેણે કહ્યું કે “ ચોરી મેં કરી છે. ” સવાલ—“ શું ચોર્યું છે ? ” જવાબ—“ મહોરોથી ભરેલી ત્રણ પેગીઓ ચોરી છે ” સવાલ—“ પેગીમાં મહોરોજ છે ? ” જવાબ—“ મહોરો હોય કે બીજું ગમે તે હોય પણ મેં તો મહોરો જાણીને લીધી છે ” સવાલ—“ પેટીઓ ક્યા છે ” જવાબ—“ તળાવ આગળ દાડી છે ” સવાલ—“ ત્યાં

કેમ દાદી છે ? ” જવાબ-“ અમે ત્રણ જણ બાગીઆ છીએ તેમાં એકે કહ્યું પકડા-
ધએ તો માર્યા જઈયું, માટે દાદી છે. ’ રાજાએ કહ્યું, “ જા, બીજા બેને બોલાવી લાવ.
ચોરે કહ્યું “ હું તેમને ઓળખતો નથી. ” પછી રાજાએ કહ્યું કે “ તેં જ્યાં આગળ
પેટીએ મુકી હોય તે જગા આ માણસોને દેખાડ. ” પેલા ચોરે જગા દેખાડી ને પેટીએ
હાજર પણ ચઢ. રાજાએ કહ્યું “ચોથી પેટી ક્યાં ગઈ ? ” ચોરે કહ્યું “હું ચોથી પેટીની વાત
જાણતો નથી.” રાજાએ કહ્યું કે “ જાએ પ્રધાનનું ઘર જત કરો. ” એટલે પ્રધા-
નના ધરમથા પેટી નીકળી. એટલે રાજાએ કહ્યું કે “ તમારી પ્રધાનની આસતી આવેલી
પેટીના તમે છો માટે તમારાં ધરખાર હુકમતો નથી પણ આજથી તમને રજા આપું છું.
અને તમારાવાળા જગા ઉપર આ સાચા બોલનારા ચોરને રાખું છું. ” રાજાએ ચોરને
કહ્યું કે “ ભાઈ આજથી તમે મારા પ્રધાન. ” ત્યારે ચોરે કહ્યું કે “ આ જધા મારા
શુરનો પ્રતાપ. ” પછી રાજા અને નવો પ્રધાન જન્મે શુરને મળવા ગયા. ત્યાં પેલા નવા
પ્રધાને કહ્યું કે “ હે શુરજી ! જુઓ આ તમારી કંઠીના પ્રતાપ. ” ત્યારે શુરએ કહ્યું
“ એ કંઠીના પ્રતાપ નથી પણ એ તારી સત્ત્વ વાણીના પ્રતાપ છે. કંઠીનો અર્થ એ છે
કે કંઠમાંથી થતા હિચ્ચારો વિચાર કરવો, સદા પ્રયત્નું સ્મરણ કરવું. ”

પછી કંઠી બાંધી અન્યાય આચરે તો હરિ કેમ રાજી રહે ?

કંઠી બાંધી કંઠ, કપટનાં કામ કરે છે,
કંઠી બાંધી કંઠ, જીભથી ભુકંડ કરે છે;
કંઠી બાંધી કંઠ, સાજની ધાર ધરે છે,
કંઠી બાંધી કંઠ, રામાનાં હૃદય દરે છે.
કંઠી બાંધી કંઠમાં, પાક ન ધારી નામની;
બાપુ કહે શુદ્ધિ વાપરી, કહો કંઠી યા કામની !

હરણ અને લીખારી.

વેળા: બાલમી. આહરસાર. વજ્રવૈર. આદ્ય-પાદ્ય.

(ઉંમર વર્ષ-૨૩.)

એક દિવસ એક લીખારી જનરમાં પુંજના ઉમલામાંથી અનાજના રાણા ભેગા
કરતો હતો, તેવામાં તેને એક રૂખીએ જડ્યો. તે લખને તે ધર્મસાળામાં ગયો અને હાથી
ગયો. પછી બીજે દિવસે સવારમાં એક માણસ હરણ લાઇને વેચવા જતો હતો, તેને પેલા
લીખારીએ બોલાવીને પુછ્યું કે “ બાઈ, આ હરણ તું મને એક રૂખીઆ માટે આપીશ ? ”
ત્યારે તે હરણવાળાએ હા કહી અને હરણ આપી આલતો યયો. હવે તે લીખારી દરરોજ
પોતે જે અનાજ ભેગું કરે તેમાંથી પેલા હરણને ચોડું ખવરાવે અને બાકીનું પોતે ખાય.
આવું ત્રણ દિવસ સુધી ચાલ્યું. ચોથે દિવસે રાત્રે હરણે તેના ખજીને છાડ્યો અને કહ્યું
કે “ શૈલ સાહેબ, ! તમે માંડ માંડ તમારું મુજરાન ચલાવી શકો એટલું અનાજ ભેગું
કરતા નથી. છતાં પણ મને એમાંથી બાજ આપો છો, એ દીક કહેવાય નહિ. માટે તમે

ને મને રત્ન આપો તો હું દિવસે ચારે ચરી આપું અને સાંજે પાછો આપું ? ” ભીખારીએ તેમ કરવાની તેને રત્ન આપી.

એક દિવસ દરજે ચરતાં ચરતાં ઠંછ ધોળું ધોળું બોલમાં અર્ધું દટાએલું ભેળું, તેથી તે ત્યાં આગળ મથું તો એક અમૂલ્ય હીરો તેના બેવામાં આવ્યો, તે લખને તે એક સુલતાનને ત્યાં ગયો અને તેના આગળ તે હીરો મૂક્યો અને યાક ખાવા બેઠો. હવે તે સુલતાને તેને પ્રુછ્યું કે “ તું આ હીરો ક્યાંથી લાવ્યો છું ? ” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ મારા સુલતાને આ તમારા તરફ બેઠ તરીકે મોકલ્યો છે. અને તમારી પુત્રીને પરણવાની પ્રવ્થા રાખે છે. ” સુલતાને “ હા પાડી. ” અને દરજે આઠ દીવસમાં આવવાનું વચન આપ્યું. દરજુ પોતાના ઘણીપાસે આવ્યો અને સઘળા સમાચાર કહ્યા. આઠ દિવસ પછી ભીખારી અને દરજુ બન્ને સુલતાનને ત્યાં જ્યા નીકળ્યા. શહેરની નજદીક આવતાં એક ઝરા આગળ ફરીખારીને બેસાડીને તે દરજુ સુલતાનના મહેલમાં ગયો અને કહ્યું કે “ મારા સુલતાન રસ્તામાં આવતાં એક ઝરામાં પડી ગયા છે, એથી એમનો પોષાક બીનો થયો છે, માટે બીજો પોષાક આપો ” સુલતાને તેને પોષાક, થોડો, અને ચંદનની લાકડી આપી. તે લઈ દરજુ ભીખારી પાસે ગયો. અને તેને સુલતાનના મહેલમાં તેણે ગયો. ત્યારપછી તે ને ભીખારીનું લખ સુલતાનની દીકરી સાથે થયું. બીજે દિવસે દરજુ સુલતાનને કહ્યું કે “ હું મારા શેઠનું ઘર વ્યવસ્થિત કરવા માટે જઈ છું. હું આઠ દિવસમાં પાછો આવીશ. ” પછી તે એક મોટા શહેરમાં ગયો. એક સુંદર ઘર ભેળું; તે ઘરના બારણા આગળ એક મોટું દર હતું. તે ઘરમાં એક ડોશી રહેતી હતી. તેણે તેને જવું રહેવાને કહ્યું. પણ તે ગયો નહિ. પછીથી તે ડોશીએ કહ્યું કે “ આ ઘર તો એક કુદ્દ સાત માથવાળા સાપનું છે, તે તને ખાઈ જશે. ” ત્યારે દરજે જવાન વાળ્યો કે “ તે મને ખાતે તે પહેલાં મારે તેને મારવાની યુક્તિ શોધવી જોઈએ. ” ને સાંભળી ડોશીએ તેને છુપાઈ રહેવા સમજાવ્યો; અને બોલી કે “ ને પેલો સાપ આવે. ” ત્યારે દરજે ડોશીને પોતાના પગે એક તરવાર બાંધવા કહ્યું, ડોશીએ તરવાર બાંધી તેનું ટલામાં સાંપે ફરના કાણા આગળ રહીને એક ડાકું ઘરમાં ધાસ્યું કે તરતજ દરજે તે કાપી નાખ્યું. આવી રીતે તેનાં સાતે ડાકાં કપાઈ ગયાં પેલી ડોશી દરજુના કામથી સતોષ પામી અને તેને ગરમ પાણીથી નવરાવ્યો અને તેને યાક ઉતારી ખવડાવી પીવડાવી આનંદ કર્યો. પછી દરજુ પોતાના શેઠને તેડવા ગયો. અને નેડી લાવીને આ નવા ઘરમાં રહેવા કહ્યું. તે વખતે સુલતાનની કુંવરીએ તે દરજુને તેણે કરેલી છત્તમ વ્યવસ્થા માટે શાભાસી આપી. પણ પેલા ફરીખારીએ પોતાની મગરૂરીમાં તે દરજુ તરફ નજર પણ ન કરી.

એક વખત એવું બન્યું કે તે દરજુ મહિં ધણું તેથી પેલી ડોશી, ભીખારી, કે જે આ વખતે સુલતાનની પડીએ પહોંચ્યો હતો તેની પાસે ગઈ. અને બધી હકીકત જણાવી. ત્યારે તે સુલતાને તેને શેઠા ગુવાર આપવા કહ્યું. તેથી ડોશી દીલગીર થઈ પાછી ગઈ. પણ દરજુની દયા આવવાથી ફરીથી તે બધી ત્યારે સુલતાન ડોશી પીતો હતો તે વખતે ડોશીએ કહ્યું કે દરજુ ઘણું મરિદ છે. ત્યારે સુલતાને જવાન આપ્યો કે “ તું તારા કાનમાં કુચા ખોચ કે જેથી દરજુ કહે તે તું સાંભળી શકે નહિ. ” થોડીવાર પછી એવી અજર આવી કે દરજુ મરી ગયું છે. ત્યારે સુલતાને તેને કુવામાં ફેંકી દેવાનો કુકમ

આપ્યો. પણ પેલી કુંવરી (સુલતાના) ને દયા આવી, તેથી તેણે પોતાના બાપને એક કાગળ લખ્યો અને કાગળ પહોંચતાજ સુલતાન ઘોડાપર સવાર થઈને આપ્યો અને દરજી દાટવા માટે દૂકમ આપ્યો.

આ બનાવ જાણ્યો તે રાત્રે સુલતાન (પેરો કીખારી) તથા સુલતાના સર્તાઈતા. તે વખતે સુલતાનાને સ્વપ્ન આવ્યું કે તે તેના પિતાના મહેલમાં પોતાનાજ કપનગદમાં સુતી હતી. પણ જાગ્યા પછી જોવા લાગી તો તેને માલુમ પડ્યું કે તે સ્વપ્ન નહોતું. પણ સત્યજ હતું. તેજ વખતે સુલતાનને પણ સ્વપ્ન આવ્યું કે તે જાગરમાં પુલના દમલામાંથી દાણા ભેગા કરે છે. જાગીને સાવધ થતા તેણે પણ જાણ્યું કે તે સ્વપ્ન નહોતું પણ સાચુંજ હતું !

મહાત્મા મરત.

શેખર ભાઈની નટવર એમ વીમાવાળા—મુરત.

(ઉંમર વર્ષ ૧૪.)

કરન્ધમ, મરતના દાદા પછી મરતના પિતાશ્રી અવસિતે ગાદીપર બેસવાની ના કહેવાથી કરન્ધમે મરતને ગાદી આપી પોતાની પત્ની વીરા સાથે તેણે વનમાં તપ કરવાને પ્રયાણ કર્યું.

મરતની માણજીનું નામ લાભાર હતું. એ લાભારએ કોઈ કારણસર કોઈક સમયે નાજને જમાવવાનું વચન આપ્યું હતું. —

મરત યાતિપૂર્વક રાત્રી ચલાવતા હતા, એટલામાં એક સમય ઋષિએનું ટોળું તેમની પાસે આવી પહોંચ્યું. ટોળું ઘેંધાટ કરતું આવતું હતું, તેને મરતે આવકાર આપી પૂજન અર્ચન કરી પૂછ્યું :

“હે મહાદેવો ! આપના આગમનથી મારી આ રંક જુપડી અતિ પવિત્ર બની છે. આપ કૃપાકરીને આપના આગમનનું કારણ જણાવશો ? ”

ઋષિએ પોકાર કરી હાંસલ.

“ અરે ! અમારૂં રક્ષણ કરતો નથી ! તારૂં કર્તવ્ય શું છે તે તું જાણતો નથી ! તારા દાદાએ તને ગાદીએ ન બેસાડ્યો હોત તો સાર ! તારા જેવા પુરુષો કૂળને લાંછન લગાડે છે.”

“ પરંતુ પ્રભો ! કૃપાકરી મારા શો દોષ છે તે તો જણાવો ” મરતે અતિ નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“ અરે ! અમને નાગો આવીને કેટલા હેરાન કરે છે તે તું તને જાન છે ! યદ્ય સમયે આવી અમને તેઓ અત્યંત દુઃખ કે છે ! હવે તો અવધિ થઈ છે. જો તું તેમને સળ કરવાના ઉપાય સત્વર નહિ કરે, તો અમે તને માથા મૂકીશું.”

“ પ્રભો ! કૃપા કરી શાન્ત રાખ્યો. આવો હું જોઈ છું કે એ નાગ તમને કેવી રીતે પીડે છે ! ”

એ પ્રમાણે કહી મરત રાજારત્ની સજ્જ થઈ ઋષિઓ સાથે વનમાં ગયો અને અન્નચાત્ર મૂકી નાગોને તેણે બાળવા માંડ્યા. નાગો જ્વલિત પોશાક કરવા લાગ્યા તેથી કરુણવાન યજ્ઞ કરન્ધમે પણ મરતને તેમ કરતાં અટકાવા કહ્યું. પણ મરતે અટક્યો નહિ. ત્યારે કેટલાક નાગો હાથ પાસે ગયા અને રક્ષણ માગ્યું. હાથમાં વચન બાપું હતું એટલે ના કહેવાય તેમ નહતું. આથી એણે પોતાના પતિ અવિહિતને પુત્ર મરતને સમજાવવા મોકલ્યા.

અવિહિતે જઈ મરતને ખૂબ સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ. તેણે કહ્યું "પિતાથી ! આપને નમન કરું છું. હું બાપું છું કે પિતાની આજ્ઞા પાળવી એ પુત્રનો ધર્મ છે. પરન્તુ હું મારા કર્તવ્યથી દૂર રહી શકીશ નહિ. પિતાની આજ્ઞા હું પાળું પરન્તુ તે મને મારા રાજ્યવૃક્તિ તરીકેના ધર્મથી વિમુખ કરતી હોવાથી હું તે પાળી શકીશ નહિ."

ઋષિઓ બોલ્યા "શાબાશ છે."

પરન્તુ હવેનો પ્રસંગ વિષ્ટ આલ્યો. અવિહિત લાવ્યા તૈયાર થઈ ગયો તે સમયે પણ મરતે પાછી પાતી કરી નહિ અને તે દદગ્ન રહ્યો. અને પોતાના પિતા સાથે સંવાદને તે પણ તપ્ત થયો.

આ વખતે હાહાકાર થઈ ગયો. કરન્ધમે ઉદ્બોધને અટકાવ્યા અને પછી નાગને સમજાવ્યા.

તે પછી નાગોને પાતાળમાંથી અમૃત લાવવા મોકલવામાં આવ્યા. અમૃત આવતાજ મર્ચ પામેલ મૂનિકુમારોને ઇવતા કરવામાં આવ્યા અને બધી રીતે સર્વની સમજાવતિ થઈ.

સાત રાણીના છોકરો.

મેખક: લાઈથી નવનીતલાલ રૂપરાંકર રાસ્ટ્રી-વડોદરા.

(ઉંમર વર્ષ ૧૩.)

એક રાજાને સાત રાણીઓ હતી, પણ તેને છોકરું નહોતું. એક દિવસે તેને 'ત્યાં કેમ છાજાયુ આવ્યો અને તેણે વરદાન બાપું કે "જા બચ્ચા, તારી સાત રાણીઓમાંની એકને છોકરો થશે." રાજા ધણે ખુશી થયો અને શહેરમાં આ ખબર સંકળી ઉત્સવની તૈયારીઓ થવા માંડી. રાણીઓ પણ ખુશી બાળકમાં રહેવા લાગી, અને તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવામાં આવતી હતી. રાજાને શિકારને શોખ હતો તેથી એક દિવસ તેણે શિકાર કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. રાજાને રાણીઓએ કહાવ્યું કે અમને ખરાબ રવખાં આવ્યા છે, માટે તમે ઉત્તર દિશા તરફ જશો નહિ. રાજાએ તેમ ન કરવાનું વચન બાપું ને જંગલમાં ગયો. ત્યાં ત્રણે દિશાઓમાં કંઈ મળ્યું નહિ તેથી તે રાણીઓને આપેલું વચન ભૂલી જઈ ઉત્તર તરફ ગયો. ત્યાં પણ પહેલાં કંઈ મળ્યું નહિ. પણ પછી એક રૂપાળાં સોનાની શિંગડીઓ ને રૂપાની ખરીઓવાળી દુરંધી દેખાઈ. રાજાએ તેને ઘેરવા માંડી પણ દુરંધી રાજાના માથા પરથી ફેટકો મારીને નાથી જવા

મંડી. રાત્રીએ તેની પુંઠ પકડી. પણ દરણી તો નાશીજ ગઈ. રાત્રી ધણો દોડતાં યાદી ગયો હતો અને તેના સિપાઈએ પણ પાછળ રહી ગયા હતા. તેથી તેણે એક ઝૂંપડી આવી ત્યાં જઈ એક ઘરડી ડોશી રૂ કાઢતી હતી તેની પાસે પાણી માગ્યું. ડોશીએ રાત્રીને પાણી આપવા પોતાની છોકરીને જીમ પાડી. છોકરી પાણી લઈને આવી તે ઝેરી તો રૂપાળી રત્ન જેવી હતી અને ઝેરી તો રૂપરૂપતો ભડાર હતી કે રાત્રી તો મોહન પામી ગયો. તેણીએ રાત્રી આગળ ખાસો ધર્યો. રાત્રીએ જોયું કે જે દરણીની પુંઠ પકડી તે દરણીજ આ રૂપાળી છોકરી હતી તેણે તેને પોતાને ઘેર આવવાની બહુ વિનંતી કરી. પણ તે છોકરીએ રાત્રીની સાત રાણીઓની આખો માગી. રાત્રીએ રાણીઓની આખો કઠારી લઈ તેમને એક દેહખાનામાં પુરી અને પેલી છોકરીને ચીટે આપી આપી. છોકરીએ પોતાની માને આખો આપી અને માએ દાર કરી તેને કાઢમાં લાદ્યો. છોકરી રાત્રીની રાણી થઈ તેને મહેલે ગઈ.

એટલામાં જે આંધળી રાણીએને કાઢમાં પુરી હતી, તેમાંની નાની રાણીને છોકરો આવ્યો. રાણીએને ને છોકરો બહુ કામમાં આવવા લાગ્યો; કારણકે તે મોટો મોયો કે તરતજ તેણે દેહખાનામાં કંચુ પાડ્યું અને બહાર જીમ છોકરાઓની સાથે રમવા જતો. છોકરો એવો રૂપાળો હતો કે બધાંતે વહાલો લાગતો. તે મીઠાઈ લાવીને રાણીએને આપતો. એક વખત તેણે જહાર જતાં જતાં પેલી નવી રાણીના બંગલા આગળ કમુતર ઉડતાં હતાં તેમાંના એકતે મારી નાખ્યું. આથી રાણીએ તે છોકરાને ઝોળખી, કહ્યો અને તેને મારી નાખવાની કમ્પોથી એક ઘડના બાજેમા કકડાપર "આ છોકરા ને મારી નાખજે." એવું લખી તેણે એ છોકરાને કહ્યું કે "હું તને ઝોળખું છું. તારી માને માટે આખો ભેપતી હોય તો આ ઘડના કકડા ઉપર લખેલું મારી મારે બતાવજે." પછી પેલા છોકરાને પોતાની માની એધણી આપી. છોકરો રસ્તામાં જતાં જતાં એક ચહેરામાં આવ્યો ત્યાં રાત્રીની છોકરી તેનાપર મોઢી પડી અને પરણવાની માગણી કરી. છોકરાએ બધી વાત કહી અને આખો લઈ આવ્યા પછી પરણવાનું વચન આપ્યું છોકરી બહેલી હતી તેણે પેલા ચહેરા વાંચ્યા. તેથી તેણે એક ખીએ તેણેજ કકડો લઈ તે પર પેલા અક્ષરના જેવાજ અક્ષર લખી આપ્યું કે "આ છોકરાની સારી પરણાવત કરી માગે તે આપજે." છોકરો ડોશી પાસે ગયો. લખેલું વાંચીતે ડોશી બરબડતી બરબડતી બોલી કે "એક આંખ તો ખોવાઈ ગઈ નેર આંખો લઈ જ." છોકરાએ તેર આંખો લઈ જઈને પોતાની બધી માએને આપી દીધી. નાની માને કહ્યું "મા ! હું એક લે." આવી રીતે તેણે આખો ગોઠવ્યો. પછી ને રાત્રીકુમારીને પરણવા આજ્યો. ફરીથી પેલી નવી રાણીએ એને જોયો અને એને લખી આપ્યું કે "માને મારી નાખજે." છોકરાને એવું સમજાવ્યું કે "તને એક એવી ગાય મારી મા આપશે કે તે આખો દહાડો દુધ આપ્યાજ કરશે." છોકરો ગયો ને રાત્રીકુમારીતે પેલું લખેલું વાંચ્યું. રાત્રીકુમારીએ ફરીથી ગાય આપજે એવું લખી આપ્યું. છોકરો ડોશી પાસે ગયો અને ચીડી બતાવી ડોશીએ બરબડતા બરબડતાં ગાય કપાંથી લેરી તે જગા બતાવી. છોકરાએ પુછી રક્ષકની ચોટી-માંથી જઈને પછુ ગાય લીધી. અને પોતાની માને આપી. દવે રાણીઓ ખુશ દુધ પીએ અને વધે તે દેહખાનામાં સાંપડ્યા મારફત વેચી દે. તેથી તેમની પાસે બહુ પૈસા,

એ પ્રમાણે કહી મરત શઠારતથી સજ્જ થઈ ઝુલિયો સાથે વનમાં ગયો. અને અન્યથા મૂંઢી નાગોને તેણે બાળવા માંડ્યા. નાગો અતિ પોકાર કરવા લાગ્યા તેથી કરુણવાન થઈ કરન્ધમે પણ મરતને તેમ કરતાં અટકાવા કર્યું. પણ મરત અટક્યો નહિ. ત્યારે કેટલાકે નાગો લાભા પાસે ગયા અને રક્ષણ માગ્યું. લાભાએ વચન આપ્યું હતું એટલે ના કહેવાય તેમ નહતું. આથી એણે પોતાના પતિ અવિશિતને પુત્ર મરતને સમજાવવા મોકલ્યા.

અવિશિતે જઈ મરતને ખૂબ સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ. તેણે કહ્યું “પિતાથી ! આપને નમન કરું છું. હું જાણું છું કે પિતાની આજ્ઞા પાળવી એ ધનનો ધર્મ છે. પરન્તુ હું મારા કર્તવ્યથી દૂર રહી શકીશ નહિ. પિતાની આજ્ઞા હું પાળું પરન્તુ તે મને મારા રાજ્યકર્તા તરીકેના ધર્મથી વિમુખ કરતી હોવાથી હું તે પાળી શકીશ નહિ.”

ઝુલિયો બોલ્યા “શાશ્વત છે.”

પરન્તુ હવેનો પ્રસંગ વિકટ બાબો. અવિશિત લડવા તૈયાર થઈ ગયો તે સમયે પણ મરતે પાછી પાતી કરી નહિ અને તે દહજ રહ્યો. અને પોતાના પિતા સાથે લડવાને તે પણ તત્પર થયો.

આ વખતે દાદાકાર થઈ ગયો. કરન્ધમે ઉર્લપને અટકાવ્યા અને પછી નાગને સમજાવ્યા.

તે પછી નાગોને પાતાળમાંથી અમૃત લાવવા મોકલવામાં આવ્યા. અમૃત આવતાંજ મહું પામેલ મૂનિકુમારોને જીવતા કરવામાં આવ્યા અને બધી રીતે સર્વની સમજાવિત થઈ.

સાત રાણીનો છોકરો.

લેખક: બાઈશી નવનીતલાલ રૂપશંકર શાસ્ત્રી-વડોદરા.

(જાન્યુઆરી ૧૩.)

એક રાજાને સાત રાણીઓ હતી, પણ તેને છોકરું નહોતું. એક દિવસે તેને ત્યાં કેમ ક્ષાત્રજી આવ્યો અને તેણે વરદાન આપ્યું કે “જા બચ્ચા, તારી સાત રાણીઓમાંની એકને છોકરો થશે.” રાજા પછો ખુશી થયો અને સહેરમાં આ ખબર સંભળી ઉત્સવની તૈયારીઓ થવા માંડી. રાણીઓ પણ ખુશી આનંદમાં રહેવા લાગી, અને તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવામાં આવતી હતી. રાજાને શિક્ષકનો શોખ હતો તેથી એક દિવસ તેણે શિક્ષક કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. રાજાને રાણીઓએ કહ્યું કે અમને ખરાબ સ્વપ્નાં આવ્યાં છે. નેમાટે તમે ઉત્તર દિશા તરફ જશો નહિ. રાજાએ તેમ ન કરવાનું વચન આપ્યું ને જંગલમાં ગયો. ત્યાં ત્રણે દિશાઓમાં કશું મળ્યું નહિ તેથી તે રાણીઓને આપેલું વચન ભૂલી જઈ ઉત્તર તરફ ગયો. ત્યાં પણ પહેલાં કશું મળ્યું નહિ. પણ પછી એક રૂપાળો સોનાની શિંગડીઓ ને રૂપાની ખરીઓવાળો દરણી દેખાઈ. રાજાએ તેને ધેરવા માંડી પણ દરણી રાજાના માથા પરથી કુદકો મારીને નાથી જવા

મંડી. રાજ્યએ તેની પુઠ પકડી. પણ દરણી તો નાશીજ ગઈ. રાજ્ય લેણાં ઘોડતાં યાદી ગયો હતો અને તેના સિંધાઈએ પણ પાછળ રહી ગયા હતા. તેથી તેણે એક ઝુંપડી આવી ત્યાં જઈ એક ઘરડી ડોરી રૂ કાઢતી હતી તેની પાસે પાણી માથું. ડોરીએ રાજ્યને પાણી આપવા પોતાની છોકરીને લુભ પાડી. છોકરી પાણી લઈને આવી તે એવી તો રૂપાળા રત્ન જેવી હતી અને એવી તો રૂપરૂપનો હાંડાર હતી કે રાજ્ય તો મોહન પામી ગયો. તેણીએ રાજ્ય આગળ પાસે ધર્યો. રાજ્યએ જોયું કે જે દરણીની પુઠ પકડી તે દરણીજ આ રૂપાળા છોકરી હતી તેણે તેને પોતાને ઘેર આવવાની બહુ વિનવતી કરી. પણ તે છોકરીએ રાજ્યની સાત રાણીઓની આંખો માગી. રાજ્યએ રાણીઓની આંખો કહાડી લઈ તેમને એક કેદખાનામાં પુરી અને પેલી છોકરીને ચૌદે આંખો આપી. છોકરીએ પોતાની માને આંખો આપી અને માએ દાર કરી તેને કેદમાં પાડ્યો. છોકરી રાજ્યની રાણી થઈ તેને મહેલે ગઈ.

એટલામાં જે આંખોની રાણીઓને કેદમાં પુરી હતી, તેમાંની નાની રાણીને છોકરા આવ્યો. રાણીઓને તે છોકરા બહુ કામમાં આવવા લાગ્યો; કારણકે તે મોટો થયો કે તરતજ તેણે કેદખાનામાં કાણુ પાડ્યું અને બહાર બીજા છોકરાઓની સાથે રમવા જતો. છોકરા એવો રૂપાળો હતો કે બધાને વહાલો લાગતો. તે મીઠાઈ લારીને રાણીઓને આપતો. એક વખત તેણે બહાર જતાં જતાં પેલી નવી રાણીના વંજલા આગળ ક્યુતર ઉઠતાં હતાં તેમાંના એકને મારી નાખ્યું. આથી રાણીએ તે છોકરાને ઓળખી કાઢ્યો અને તેને મારી નાંખવાની છજાઈ એક ધડાના ભાગેલા કંકડાપર “આ છોકરા ને મારી નાંખજે.” એવું લખી તેણે એ છોકરાને કહ્યું કે “હું તને ઓળખું છું તારી માને માટે આંખો જોડતી હોય તો આ લડના કંકડા ઉપર લખેલું મારી માને બતાવજે.” પછી પેલા છોકરાને પોતાની માની એધાણી આપી. છોકરા રસ્તામાં જતાં જતાં એક ઘેરમાં આવ્યો ત્યાં રાજ્યની છોકરી તેનાપર મેલી પડી અને પરણવાની માગણી કરી. છોકરાએ બધી વાત કહી અને આંખો લઈ આવ્યા પછી પરણવાનું વચન આપ્યું છોકરી બહેલી હતી તેણે પેલા ઘરડો વાગ્યા. તેથી તેણે એક બીજને તેવોજ કંકડો લઈ તે પર પેલા અક્ષરના જેવાજ અક્ષરે લખી આપ્યું કે “આ છોકરાની સારી પરીજાગત કરી માગે તે આવજો.” છોકરા ડોરી પાસે ગયો. લખેલું વાંચીને ડોરી બરબડતી બરબડતી મેલી કે “એક આંખ તો ખોવાઈ ગઈ તેર આંખો લઈ જા.” છોકરાએ તેર આંખો લઈ જઈને પોતાની બધી માઓને આપી દીધી. નાની માને કહ્યું “મા ! તું એક લે.” આવી રીતે તેણે આંખો ગોઠવી. પછી ને રાજકુમારીને પરણ્યા આવ્યો. ફરીથી પેલી નવી રાણીએ એને જોયો અને એને લખી આપ્યું કે “આને મારી નાંખજો.” છોકરાને એવું સમજાવ્યું કે “તને એક એવી ગાય મારી મા આપશે કે તે આંખો દહાડે દુધ આપ્યાં કરશે.” છોકરા ગયો ને રાજકુમારીને પેલું લખેલું વંચાવ્યું. રાજકુમારીએ ફરીથી ગાય આપતે એવું લખી આપ્યું. છોકરા ડોરી પાસે ગયો અને ચીડી બતાવી ડોરીએ બરબડતાં બરબડતાં ગાય કપાઈ લેવી તે જગા બતાવી. છોકરાએ પુછ્યું રક્ષકાની એળે માંથી જઈને પણ ગાય લીધી. અને પોતાની માને આપી. દહે રાણીએ પુછ્યું પછીએ અને વધે તે કેદખાનાના સોપાઈએ મારફત વેચી દે, તેથી તેમની પાસે ગઈ.

થવા લામ્યા. પાછો પેઢો છોકરો ફરીથી પરણવા આવ્યો. પેલી નવીરાણી હવે ધણી ગુસ્સે ઘઈ ફરીથી તેને મારી નાંખવાની ત્રીસી પોતાની મા ઉપર લખી આપી. છોકરો ફરીથી પોતાની રાજકુમારી પાસે ગયો અને પેલું લખેલું બતાવ્યું. રાજકુમારીએ પાછું તે લખેલું સુધારી આપ્યું અને છોકરો ડોરડી પાસે ગયો. ત્યાંથી ધણી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળી તે લઈને પાછો આવ્યો. રાણીઓએ હવે પોતાના છોકરાનું ધારધુમની પેલી રાજકુમારી સાથે લગ્ન કર્યું. રાજકુમારીએ નવી રાણી રહેતી હતી તેવા મહેલ બધાવીને રાખને મી-જાપાની આપી. ત્યાં બધી વાત જાહેર થઈ ગઈ. રાજાએ પેલી રાણીને મારી નાંખાવી અને પોતાની સાત રાણીઓ અને છોકરા તથા રાજકુમારી સાથે આનંદથી તે રહેવા લાગ્યો.

નારદ અને માયા.

લેખક:—ભાઈશ્રી વ્રંભકલાલ લખમીચંદ શાહ—લીમડી.

નારદે એકવાર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે “ભગવાન! મને “ માયા ” બતાવો. ભગવાને તેમ કરવા હા કહી. પછી યોગ દિવસ વીત્યા બાદ બંને જણ જંગલમાં મુસાફરી કરતા હતા એવામાં શ્રીકૃષ્ણે નારદને કહ્યું કે ‘મને પાણીની તૃષા લાગી છે અને તેને લીધે મારા પ્રાણ નીકળી જાય છે. માટે તાણીને જઈને કોઈ જગ્યાથી પાણી લઈ આવ. ” નારદે તે હુંકમ તરત અમલમાં આવ્યો. થોડે દુર એક ન્હાતું ગામડું હતું તેમાં પેઢી નારદે એક ઘરનાં બારણા ડેખ્યાં. ટુરત દાર ખુલ્યાં અને વીજળી પેડે એક બાળા જમકી ઉઠી. નારદ તેજમાં અંગ્રમ ગયો મૂઠ માફક થઈ ઉભોજ રહ્યો. યોને પાણી લેવા આવ્યો છે, પોતાના ધૂરના પ્રાણ જાય છે, એ વાત વીસરીજ ગયો અને તે બાળાની સાથે પ્રેમમાં પડ્યો. કેટલોક વખત ગયા પછી તે બંને પરણ્યા અને ઘર સસાર માંડ્યો. બાર વર્ષ તહેમણે અમન ચમનમાં ગુમાયાં. જર-જાન-જોર-અને ઊંડ-સર્વમાં મગદ પડી; એવામાં જનરી રેલ આવવાથી ગામ તણાઈ નારદ પણ તણાઈ તહેના એક દાયમાં અતિ મજાસુત પકડી રાખી હતી, બીજા દાયમાં એ બાળકો ઉંચડી રાખ્યાં હતાં. એક છોકરું ખસા ઉપર રાખ્યું હતું અને આવી દયામાં ભાઈ સાહેબ પુર સાથે બાથોડિયાં મારતા તણાતા હતાં. જરા આગળ વધ્યાને પાણી ઉંડું અને જોસનું ઘડેલું બાળ્યું. ત્યાં ખસા ઉપરનું બાળક તહેમાં ખસી પડ્યું અને નારદે નિરાશાની ત્રીસ પાડી. એ બાળકને બચાવવા જતાં દાયમાંનાં બંને બાળકો પડી ગયાં અને તેની દૃષ્ટિ આગળથી સપાટા બધ તણાઈ ગયાં. આખરે તહેની મનહારિણી પ્રિયા પણ તણાઈ ગઈ અને તહેને બચાવવા જતાં તે પોતેજ તણાઈ ગયો. તે એક કિનારા ઉપર પાણીનાં મોળાંથી બચાવાયેને મહાદુઃખી અવરધામાં બેઠો, અને બહાઈઓના મૃત્યુના શોકમાં ગોયાં ખાવા લાગ્યો. એવામાં પાછળથી જરા ધબકારો ગયો અને અવાજ સંજાળાયો. “ બેટા! ક્યાં છે જળ ? તું મારા માટે જળ લેવા ગયો હતો અને હું બાંધી રહ્યો બેઠો બેઠો છું. અડધા કલાક સુધી તું થું કર્યું ! અડધો કલાક ! માત્ર અડધોજ કલાક ! માર વર્ષ વીતી ગયાં; અને ત્રી પરણ્યો અને ત્રણ છોકરાં ઉઠેયાં, તોપણ હજી અડધો કલાક ! અને આજ “માયા ! ” ન ઓળખતા હો. તે ઓળખી લેજો. એ-એનો બેઠ ન પમાય તેની “ માયા ! ”

પ્રાતૃભાવ.

લેખક: બાહ્યથી મોહનલાલ પી. આસર—અમરેલી.

(ઉંમર ૨૫—૧૨.)

મુંબઈ ઇલાકામાં ગોવા નામે શહેર છે. તે પોર્ટુગાલના લોકોને તાબે છે. સોળમા સદીમાં પોર્ટુગાલથી એક વહાણ ગોવા જવા ઉપડ્યું. તેમાં આસરે ૧૨૦૦ માણસો હતા. કેટલાક દિવસ સુધી તે વહાણ કિનારે કિનારે આવા પછી ભરદરીયે હંકાર્યું. એવામાં એક દહાડો સુકાનીની અસતને લીધે તે એક ખડક ઉપર અથડાયું તેથી સધળાંને સાચું કે નિમ્ને મોત આપ્યું. તેમાંથી બચવાના ઇરાદાથી કંપટને વહાણની સાથે બાંધેલી એક હોડી છેડવાનો હુકમ આપ્યો, અને દરિયામાં મુકી તેમાં થોડું બનાજ ખરાબું. પછી એમણીસ માણસોને લઈને તે ચોતે તેમાં કુદી પડ્યો ને હોડી હંકારી. પેલું વહાણ સમુદ્રને તળીએ બેઠું. ચાર પાંચ દિવસ પછી કંપટન મરી ગયો. તેની જગ્યાએ એક નવો કંપટન નીમાણો. આ નવા કંપટનને માણસ થોડું કે અનાજ થોડું રહ્યું છે તેથી બનાજ બચાવવાને માટે તેણે ઠરાવ કર્યો કે હોડીમાંના માણસોના નામની ચીડી કરવી, અને તે કાદતાં દર ચેથી ચીડીમાં જેનું નામ આવે તેણે પાણીમાં કુદી પડવું. ઉપર પ્રમાણે ચીડી કાદતાં ત્રણ માણસ મોતને યરણ થયા. ચોથી ચીડી તે દેશના ગૃહસ્થના નામની હતી. તે કુદી પડવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં તેના નાનાભાઈએ વિનંતી કરી કે "તમારે બદલે મને મરવાની આજ્ઞા આપો. કારણકે તમારી પાછળ છોડવું તથા બી છે, જે તમારા ઉપર આધાર રાખે છે. અને મારી પાછળ કશું નથી. " નાનાભાઈએ બોલેલું સંભળીને મોટાભાઈની જાતી ભરાઈ આવી. અને તેણે ઉત્તર આપ્યો કે "તું મારો નાનો ભાઈ છે તો મારે બદલે મરવા દેવાનું હું કેવી રીતે કશું કરું? હજી તે સંસાર માંડ્યો નથી અને તારા કેડ તે પુરા કીધા નથી. વળી નિયમ પ્રમાણે ચીડીમાં માફ નામ નીકળ્યું છે. માટે મારેજ મરવું પડે છે." આટલું કહ્યા છતાં પણ નાનાભાઈએ માન્યું નહિ. અને મોટાભાઈને તે બાંધી રહ્યો.

નાનાભાઈનો આટલો પ્રેમ જોઈ બધા હક થઈ ગયા અને મોટાભાઈને સમજાવ્યો. તેથી તેણે આગ્રહ છોડી દીધો અને નાનાભાઈને મરવાની રજા આપી. તે બે ભાઈઓ છુટા પડ્યા. કે બીજા લોકોએ હોડીપરથી નાનાભાઈને હાસેલી મૂક્યો. હવે એવું બન્યું કે તે ધર્મે બળવનાર ભાઈ પાણીમાં પડ્યો તોત્રણ મરણ પામ્યો નહિ. તેનું કારણ એ કે દુરથી જળીન દેખાવા લાગી હતી એટલે હોડીમાંના લોકોને દયા આવી અને મહેનત કરી ઉંચકી લીધો. તેને એક મોટાભાઈના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

તાજમહલ હોટેલ નગરે પડી. તેની સાથેજ કોલાબાની દીવાદાંડી દેખાતી હતી. બીજાં બધાં મકાનો પણ નાનાં નાનાં અને સુંદર દેખાતાં હતાં. અમારી પાસે નાનું સરખું દુરખીન હતું, તેમાંથી આ બધે દેખાવ જોવાની ધણીજ મજા પડતી હતી. પણ સૌથી વધારે મજા તો અમને અમારે બંઝલો જોવાની પડી. અમારો બંઝલો દરીયા કિનારે હોવાને લીધે દુરખીનમાંથી જણાઈ આવતો હતો. પછી તો તુલક ઉપર ધસો પવન લાગવાથી હમે સર્વ કેબીનમાં ગયા. અને ત્યાં પાનાં વગેરે રમીને વખત ગાળ્યો. સાંજે બાગખોટ એલાં ખાવા શાગી, તેથી હમારામાંનાં કેટલાએકને મોજ આવવા લાગી, પણ સારે નક્કીને હું બચી ગયો. આ કારણથી તેઓને ખાવાની પણ રૂચી રહી નહોતી. બાકીનાં જેઓને રૂચી હતી તેઓ રાતનું ભોજન લઈ, અમે બધાં સુઈ ગયાં.

બીજે દિવસે એટલે રવિવાર તા. ૨૮-૧૨-૧૩ ને દીવસે સ્થવારના પહેરમાં જ વાગે વેરાવળ આવ્યું અને રટીમર ત્યાં ઉભી રહી. ખરેખર ! ત્યાંના દેખાવ એવો સરસ લાગતો હતો અને મકાનો એવાં નો સુંદર દેખાતાં હતાં કે ને બધાંનું વર્ણન કરી શકતી નથી. ત્યાંથી રટીમર ઉપડી ને દસ વાગતે માંગરોળ ઉભી રહી. માંગરોળી સોપારી આવે છે, તેજ માંગરોળ આ હશે. ત્યાંથી રટીમર આગળ ચાલી એટલે હમે બધાએ ભોજન લઈ લીધું. તથા આરામ લીધો અને રમ્યાં. ત્યાર પછી બપોરે ત્રણ વાગતાં જણીતું ગામ પૌરખંદર આવી પહોંચ્યું. અહીંના દેખાવ પણ ધસો સરસ લાગતો હતો પૌરખંદરની દીવાદાંડી અને બીજાં મકાનો બહુ સુંદર દેખાતાં હતાં. મેં દુરખીનમાંથી કૃષ્ણ પરમાત્માના સખા મુલામાનું મંદીર જોયું. પૌરખંદર મોડું ગામ હોવાને લીધે બાગખોટ ત્યાં એ કલાક ઉભી રહી. પછી બાગખોટ ત્યાંથી ઉપડી અને રાત પડતાં હમે સર્વ જમીને સુઈ ગયાં.

બીજે દિવસે એટલે સોમવાર તા. ૨૯-૧૨-૧૩ ને રોજ સવારનાં પહેરમાં દ્વારકા આવ્યું. અહીં કાંઈ મુશ્કેલીનાં જેવી ગોઠી નહતી. તેથી બાગખોટ કિનારાથી ધણી દુર ઉભી રહી હતી. અમારે પહેલાં તો હોડીમાં ઉતરવું પડ્યું. અમારે દરીયો તલન ચાત હતો. હજી અજાણ્યું થયું નહોતું, તેથી તાતનો બાઉ બાઉ પ્રકાશ પડતો હતો. હોડી કિનારાની પાસે આવી લાગતાં ત્યાં જગજગ પાણી હોવાને લીધે અમે બધાં જામમાંથી આવેલી ખુરસીઓમાં બેઠાં અને મજાસેજે તે ખુરસીઓ ઉપાડી લઈ કીનારે મુખી. અમે સર્વેએ મુશ્કેલીથી શેઠ ખુરસોતમ આવજીની ધર્મશાળામાં ઉતારો લીધો. આ ધર્મશાળા કિનારા પર છે અને ધણીજ સગવડવાળી છે.

ઉતારાની એકવણમાંથી પરવાર્ષ પછી અમે સર્વે જોમતીમાં નાવા ગયાં. શીયાળાનો દીવસ હતો તેથી પાણી ઠંડાં હતાં અને ટાઢ પણ ઘણી હતી. ત્યાંથી અમે દરચન કરવા ગયાં. પહેલાં શંકરાચાર્યની બેઠક જોઈ અને ત્યાંથી રણજેશ્વ ગયાં. રણજેશ્વનું મંદીર ધણું સ્વચ્છ છે. તેને પદ પચવીયાં છે. આ મંદીરની અંદર જુદા જાતનાં ત્રીકમજ અને પ્રવુમનજીની મુરતીઓ છે અને પુરોહતમ સજવાનની પણ મુરતી છે. વળી એક જાતમાં પાતાળમાં રહેલા કામેષ્વર મહાદેવ પણ હતા. આ બધાંનાં દરચન કરી અમે પાળાં ઘેર ગયાં. ત્યાં ભોજન લીધું તથા રણજેશ્વના મંદીરમાંથી પ્રસાદ આપ્યો હતો તે લીધો. બપોરે

આરામ લઇને ત્રણેક વાગતાં શેઠ પુરણાતમનો મહેલ જોવો જંગલો જોવા ગયાં. આ જંગલો ધણીજ સરસ રીતે બાંધેલા છે. તેની આસપાસ વીઠાળ બાગ છે. જંગલોમાં તેમનાં માતા, પીતા તથા સ્વર્ગસ્થ પત્નીનાં મુંઢર પુતળાં છે. વળી ઘોડાપર બેઠેલા શીવાજી મહારાજનું પુતળું પણ ત્યાં ધણી સંભાળથી રાખવામાં આવેલું છે. પણ અગાસીમાં જઈને સૂર્યાસ્તનો મુંઢર દેખાવ અમે જોયો. ત્યાર પછી રાત્રે દરશન કરી આવીને પછી અમે નિદ્રાવસ્થ થયાં.

બીજે દિવસે એટલે મંગળવાર તા. ૩૦-૧૨-૧૩ ને દિવસે એટમાં જવાનું ઠરાવ્યું હતું. શેઠે વાગતાં અમે ગાડીઓમાં નીકળ્યાં અને એકે કલાકે કિનારે આવી પોઆં. ત્યાંથી હોડીમાં બેસીને એટ જવાનું હતું. હોડીમાં ધણીવાર ઘાગી અને તે વખતમાં ગેર મહારાજે રણછોડજીની કાચી મુરતી કેમ નીકળી તે લીધે વાત કહી. પછી અમારી હોડી એટના કિનારા પર આવી ત્યાં પ્લેટફોર્મ જેવું હોવાને લીધે ઉતરવાની ધણી સારી સમસ્યા હતી. અહીં અમે ધર્મશાળામાં ઉતારો લીધો હતો. તેમાં ત્રાસણ, ગોદાં વગેરેની સારી સમસ્યા હતી. જરાવાર પછી અમે ગામ જોવા તથા દરશન કરવા ગયાં. ત્યાં બે તળાવો છે, એક શંખદાર અને ત્રીજું રણછોડ તળાવ. ત્યાં દ્વારકાનાથનું મોટું મંદીર છે. આ મંદીરમાં કેવડીજીની તથા શ્રીકૃષ્ણની પુરાણીઓની પણ મુરતીઓ હતી. અહીં અને બીજે દરશન કરીને સંજનાં ઘેર ગયાં.

બીજે દિવસે એટલે શુક્રવાર તા. ૩૧-૧૨-૧૩ ને રાજ પજુ અમે એટમાં હતાં. તે દિવસે પણ ઘણે ઠેકાણે દરશન કર્યા અને ઘણી જગ્યાઓ જોઈ. અંધોરે એટમાં બેસીને દ્વારકા ગયાં.

બીજે દિવસે એટલે શુક્રવાર તા. ૧-૧-૧૪ ને દિવસે વળી પાછા દ્વારકામાં દરશન કર્યા અને ઇસ્પીતાલ વગેરે જોવા ગયાં. એક બાજુએ પંદર વરસથી મુનીવત લીધું હતું તેને જોવા અમે ગયાં હતાં. તેની મુપટી માનીની હાથોનાં આકારની જરા જોવા લાપક હતી આ પ્રમાણેજ શુક્રવાર અને શનિવાર પણ હમે દ્વારકામાં ગાળ્યા અને ઘણા દરશન કર્યા, ધણી જગ્યાઓ જોઈ, તથા બીજે ઘણા આનંદ કર્યો.

ત્યારપછી તા. ૪-૧-૧૪ ને રવીવારને દિવસે અમે સ્ટીમર “શિતરંજી”માં બેસીને પાછા મુઆલ આવવાની કળ્યાં દ્વારકાં જતી વખતે બધી મુસાફરીને હેવાલ વીગતવાર લખ્યો છે તેથી આ વખતે તે ફરીથી લખતી નથી. પણ એક વાત જરા લખવા જેવી છે. દ્વારકાં અમે અડધે રસ્તે આગ્યાં અને બરદરીયામાં હતાં ત્યારે સ્ટીમરમાં કંઈ સંજો હતો. અટકી અને હમે બધાં જુઓં મસરાયાં. અમને તો એમ લાગ્યું કે હવે સ્ટીમર અટકશે કે નહીં. પણ સ્ટીમરના બોહોલ કપતાને તથા બીજા માણસોનાં જવાબમાં જાગ સંજો કર્યો અને અમારા બધાનાં હૃદમાં

મુંબઈ.

લેખક: બ્રહ્મદેવ મુલોચના લલાનીદાસ મોતીવાળા.-મુંબઈ.

મુંબઈ બેટ હિંદુસ્તાની પત્રિકે આવેલો છે એમાં જોવા લાયક રચનાનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે: વેદશાળા, ઠાકેનદોલ, રાજગાંધ ટાવર, ટંકશાળ, કાર્ડ મારકીટ, મેડિકલિસ, મ્યુનિસિપાલિટીની ઓફીસ, બોરી જંદરું રોડન, મુનિર્વસિટીહોલ, સેમસેદોમ, હાઈકોર્ટ, વિક્ટોરિયા ગાર્ડન આ તેમાં મુગીલમ, એલફીસ્ટન કોલેજ, પીટ ઓફીસ, ટેલીગ્રાફ ઓફીસ, સર જમસેદજી ૯૯૭માર્ચ ઓર્ટ સ્કુલ, અંબુમાન ઈસલામ સ્કુલ, ગોલ્ડલદાસ તેજપાલ હોસ્પીટાલ, મુરોષીયન જનરલ હોસ્પીટાલ, નેટીવ જનરલ હાથબેરી, તાતાપેલેસ, તાજમહાલ હોટેલ તથા વિક્ટોરિયા અધ્યાપના, એ ઉપરાંત પરેલ તેમજ વાલકેશ્વરનો સરકારી મહેલ, એ ઉપરાંત બીજી ઘણી શૈક્ષણિકાન ઇમારતો છે. અને જુદે જુદે ઠેકાણે મુલોચા મરદુમ મહારાણી, ગવર્નમેંતનાં અને લોકપ્રિય સહેરીઓના પુતળાં જોવા લાયક છે.

મુંબઈ શહેર મુંબઈ હવાશાની રાજધાની છે અને એ વેપારનું મુખ્ય મથક છે. એનું બંદર ધણું સુંદર છે. એનું નામ પાડવા છે. મુંબઈના બારામાં ધારાપુરી નામનો બેટ આવેલો છે. એ બેટ પથ્થરમાં કાતરી કાઢેલી મુર્તિઓને માટે પ્રખ્યાત છે. એમાં રામ, હનુમંત, અને દત્તાત્રીની મુર્તિઓ આગળ દત્તી, પણ દમણાં ખંડીએ છે. મુંબઈ શહેર હુમર અને 'ઉદોગને માટે પ્રખ્યાત છે. પૃથ્વીપરના ધણાં લોક અર્ધિ વસે છે. ચીન, જાપાન, અફઘાનીસ્તાન, વગેરેના લોકો તેમજ બંગાળી, મરાઠા, પંજાબ, સિંધ, મારવાડ, વગેરેના લોકો અહિં જોવામાં આવે છે. તેમનું આવવાનું મુખ્ય કારણ વેપાર છે. ગવર્નર સાહેબ ડિસેંબરથી માર્ચ સુધી મુંબઈમાં રહે છે. અને એમનું રહેવાનું મંદિર ઘણું કુશળ છે. મુંબઈમાં ન્યાયની અદાલત હાઈકોર્ટ છે. લોકોને મોખ્ખું પાણી પહોંચાડવાને સાઈ વિહાર તથા લુગરી તથા બધાંબ્યાં છે શહેરમાં વિજળીના બળથી ટ્રામ ચાલે છે અને આસના દીવા કરવામાં આવે છે. મુંબઈના બહારના લોકોને આવજાવ કરવા સાઈ રેલવે છે. મુંબઈમાં હજારો કારીગરો પોતાના ઉદ્યોગને શુભરૂપ અપાવે છે પણ-મોટે ઉદ્યોગ સુતર કાંતવાનો છે. તેથી મોટેમાં હજારો માણસોની રોજી ચાલે છે. મુંબઈના બારાને વિસ્તાર મોટો છે. હિંદુસ્તાનમાં સાંચી મોટાં બંદરોમાંનું તે એક છે. અહિંયા આગમેટો અને વહાણો જયાળાં રહે છે. બાઈ જમીનથી ઘેરાયલું હોવાથી તોફાનમાં પણ વહાણો જયાળાં સલામત રહે છે. લોકોને મોટે ભાગે મુંબઈના બીજા ભાગમાં વસતો હોવાથી આવજા માટે ટ્રેનેને લીધે બહુ સગવડ છે. વેપારને માટે પણ રેલવેની મોટી સગવડ છે. આ બેટ સમુદ્રની વચ્ચે આવેલો હોવાથી ઘણી ગરમી કે ઠંડી પડતી નથી. અહિંયાં ભાષા ઈંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી કે ઉર્દૂ બોલાય છે. પણ સરકારી કામકાજમાં ઈંગ્રેજી ભાષા બોલાય છે. આ ઉપરાંત બીજી ભાષાઓ પણ બોલાય છે, કેમકે પરદેશથી વેપારીઓ મોટી સંખ્યામાં વેપાર માટે આ જગ્યાએ આવે છે. કેળવણી માટે આ શહેરમાં ધણાં સારાં વિદ્યાલયો છે. વિધવાઓને રહેવાને સાઈ અદિયા દેલ્લાહ આશ્રમે છે તેમનાં એક વનિતાવિદ્યાલય છે. આ બેટ સપાટ છે પણ આસપાસ નીચા કુંગરાઓ છે. મુંબઈનો આકાર સમગ્ર ત્રિકોણ છે. મુંબઈમાં મોટી ઇમારતો,

ઓપીસો, તથા વેપાર દુકાનના તથા ફેળવણી ખાતાઓ અને ધણી વસ્તી છે. તેથી એને મુંબઈ શહેર કહે છે.

અમ્માદેવી અથવા મુમ્માદેવીપરથી આ શહેરનું નામ મુંબઈ પડ્યું છે. કંપનીએ પોતાના હાથમાં આ ખેડ લીધા પછી એણે એને એક મોટું શહેર બનાવી દીધું છે. પરદેશ જોડે મુંબઈનો વેપાર ૮૭ કરોડ રૂપિયાનો છે. તે ઉપરથી તમને ખ્યાલ આવશે કે તે કેટલું અગત્યનું સ્થાન છે. પરદેશથી માલ અહિં આવે છે, અને પરદેશ અહિંયાનો માલ જાય છે. આ ખેડમાં વરાળચત્રથી માસતા કાંતવાનાં અને વણવાના સંખ્યા ૮૫ કરતાં વધારે છે, રેશમી અને ગરમ કાપડ પણ મોટોમાં વણાય છે. જેમ મુંબઈ અને અમદાવાદ વચ્ચે જલદીથી સંદેશો મોકલવા તારના દોરમાં નાખેલા જેવામાં આવે છે, તેમજ મુંબઈ અને દુરનાં શહેરો જેવાં કે લંડન વગેરે તરફ સંદેશો મોકલવા સાર, હરીયામાં તારનાં દોરડા નાખેલાં છે.

મુંબઈ ઈલાકામાં હિંદી ફેળવણીનું મુખ્ય સ્થાન મુંબઈ છે. અને ઇલાકાના લુદા લુદા કામમાંથી હાકરાઓ ફેળવણીને માટે અહિં આવે છે. મુંબઈમાં અંજીર, ચટકુ, પેર, ફેરી, વગેરે ફુટા થાય છે. અને શાકભાજી પણ થાય છે મુંબઈમાં ફરવાનાં સ્થળો પાલવા બંદર, તુલસી તલાવ, વિક્ટોરિયા ગાર્ડન, ચાપાટી, વગેરે છે. વિક્ટોરિયા ગાર્ડનનું મ્યુઝીયમ સહુ જોવા લાયક છે અને તેમાં મરેલાં પ્રાણીઓને માટીથી સ્વચ્છ બનાવી શોભાવવાનું દેખાય તેમ ગોઠવેલાં હોય છે.

ગિરનારની યાત્રા.

લેખક: બહેનશી ધનુમતી લોગીલાલ.—જસદણ.

મારા ભાઈના બાળમોવાળા ઉતરવવા સાર રાજકોટથી જ્યારે બધાં લુનાગઢ ગયાં હતાં. સારું પાંચ વાગે લુનાગઢ પોંચ્યા હતાં, ત્યાં રાત રહી વળતે દિવસ સવારમાં ઠંડા પાડે કરી ગીરનાર જવા ઉપડ્યાં. જ્યારે આસપાસનો દેખાવ જોતાં આલતાં હતાં. હર-થરીની યુક્તિ આવે છે ત્યાં હરથરીની તથા ગ્રામીણની મુર્તિનાં દર્શન કરી જ્યારે આગળ ચાલ્યાં. દેખાવ જડું સારું હતો. મીઠા પવન ચારતો હતો ઝાડવાં પણ ચારે તરફ આવી રહ્યાં હતાં. પછી જ્યારે સુવાતડી પરવ આવ્યાં. ત્યાં દર્શન કરી જ્યારે ત્યાંથી ચાલ્યાં. થોડીકવાર પછી જ્યારે માળી પરબ આવી પોચ્યાં. ત્યાં થોડીકવાર રોકાણાં. ઠંડું પાણી પી પાન, સોપારી ખાઈ વિસામો લીધો, ત્યાંથી પછી જ્યારે જરાક છેડે ચાલ્યાં. ત્યાં ગૌમુખી મંદિર આવે છે. પણ જ્યારે ત્યાં ન જતાં પરજારાં અંધાજી ગયાં. ત્યાં જઈ મારા ભાઈના બાળ-મોવાળાની લટ કપાવી માતાને પગે લગાડયો. જ્યારે એક પડખે જુની જેવી ધર્મશાળામાં ગયાં. ત્યાં નારતો કરી ચા પીધી, પછી જ્યારે ગૌમુખી મંદિર ગયાં. ત્યાં પાણીની ગાવના મોઢામાંથી પાણી પડતું હતું, તેનું આગમન લીધું. ત્યાં બે મોઢા ચોકખા પાણીના કુંડ છે તેમાં બધું પાણી જાય છે. ત્યાં કેટલાંક શીવનાં દેરાં છે ને જગજગ સાર એક ધર્મશાળા છે. તેમાં અગારે ઉતરવાનો વિચાર હતો પણ તે જગ્યા ખીજાએ રોકી હતી, તેથી જ્યારે પાછાં ઉપરકોટ આવ્યાં જ્યારે ત્યાં જઈ રસોઈ કરી. બહીં જ્યારે બધાં દેઢાણાં જોઈ આવ્યાં પછી ત્યાં રાત રહી વળતે દિવસ ગીરનાર ઉતરવા માંડ્યાં દેખાવ ગરબ ઠાપ જેવો જોવા જેવો હતો.

સુન્દરી સુબોધ.

૫૫૧ ૧૨ મું.]

જુન ૧૯૧૫.

[અંક ૧૦

વાલ પ્રવાસ.

૧. ખાલિકાઓએ લખેલા [ચાલુ]

પુનાની મારી મુલાકાત.*

લેખક: બહેનશ્રી નાથીબહેન ત્રિ. મહુવાકર.-મુખ્યાલ.

મમા વર્ષેમાં ઈસ્ટરની રાત્રી ગાળવા હું અમારા બધા કુટુંબ સાથે પુને ગઈ હતી. માર્ચ મહિનામાં એક રાત્રે અમે યોરીબંદરને સ્ટેશને મ્યાં. અમારી સાથે મરા પિતાના મિત્રનું કુટુંબ હતું. તેમાં મારી એક બેનપણી હતી, જેને જોઈને મને ઘણો આનંદ થયો. સ્ટેશન ઉપર પેસેન્જરોની ધણીજ ધમાલ હતી. રાત્રીનો સમય હોવાથી અમે ધાટોવાળા પ્રદેશનો દેખાવ જોઈ શક્યા નહિ. મલાતમાં અમે પુને પહોંચ્યા. પુના પેશાઓની રાજધાની તરીકે મશહૂર છે. હજીપણ તે દક્ષિણનું મુખ્ય મથક છે, અને ધણી રેલ્વેઓનું જંકશન છે. ત્યાં જોવાનાં ઘણાં સ્થળો છે. ત્યાંની હવા નિરોળી અને ખુશનુમાં છે. ઘણાં મંજુસો હવા ફેર કરવા ત્યાં જાય છે. મુંજાઈ ઇલાકાનો ગવર્નર મોમાસામાં ત્યાં રહે છે.

પુનામાં રકુલો, કોલેજો, હોસ્પિટલો, સરકારી ઓરિસો તથા ઘણાં જાહેર મકાનો છે. પુના બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે—શહેર તથા કેમ્પ સોલજરોનાં રહેઠાણો તથા મુંજાઈના લોકોના અંગણો કેમ્પમાં આવેલાં છે. અમે પહેલે દિવસે “સોલ્જર ગાર્ડન” (Empress Garden) જોવા અમારા મિત્રો સાથે નીકળ્યાં. અમે ધારતાં હતાં કે તે જગ્યાએ નજદીકમાં હશે પણ પછી અમને માત્રમ પડ્યું કે અમારા ધારવામાં ભૂલ થઈ હતી. રસ્તામાં અમે સોલ્જરોનાં રહેઠાણો તથા યોગાની સરતનું મેદાન જોયું. કેમ્પના રસ્તાઓ સુંદર તથા વિશાળ હતા, અને બને બાજુએ આવેલાં મેટાં જરોની છાયા રસ્તા

* આ અને સારોનો લેખ પાઠ્યથી મળેલા દોષથી ઉત્તમતાના ક્રમ પ્રમાણે ચેકવાયલા નથી.

ઉપર પડતી હતી. મુંબઈના જેવો થોંપાટ તથા ઘોઘાટીડી ત્યાં હતો નહિ. સધળે રમણે શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. સુંદર કમ્પાઉન્ડ અને જમીનવાળા, નાનુક બેઠા માટના બંગલાઓ રસ્તાની બંને બાજુએ આવેલા હતા આ સપજી જેવા બાદ અમે સોલ્જર ગાર્ડનમાં પહોંચ્યાં. બગીચો ઘણો શાંત અને દેખાવ એકાંત તથા રમણીય હતો. કલાકોના કલાકો ગાળતાં કંટાળો આવે નહિ, પરંતુ ઘણો આનંદ ઉપજે તેવો હતો. જુદી જુદી જાતનાં પક્ષીઓ ત્યાં આવનાર મનુષ્યોને શાંતિ આપવા મધુર ગાયન ગાઈ રહ્યાં હતાં. અમે બગીચો અને તેની અંદરમાં જુદી જુદી જાતનાં નાનાં મોટાં વૃક્ષો અને જેને વાસ્તે પુના વખણાય છે, તેવાં મોટાં કદનાં સુંદર ગુલાબો જોયાં. અમે થોડો વખત બગીચામાં હયાં હયાં તેવામાં અંધારૂં ઘઉં ગળું તેથી પાછાં ફર્યા. નસીબમેલે અમને બે ખાલી ટાંગા મળી ગયા; તેમાં બેસીને અમે અમારે મુકામે સડી સગ્રામત પહોંચ્યા, પુનાની હવા ખુશનુમાં અને નિરાંતી હોવાથી અમને રાત્રે મીઠી નિદ્રા આવી.

જીજ્ઞે દિવસે સંજના અમે ટાંગામાં બેસીને પાર્વતીનું મંદિર જોવા ગયા. આ પુરાણું મંદિર જે વખતે પૈથાની રાજધાની પુનામાં હતી તે વખતનું બંધાવેલું છે. આશરે સોથી શેઠસો વર્ષ ઉપર તેઓની બહેજવાલીનાં વખતમાં પૈથા મહારાજ હાથીની અંબાડીપર બેસીને પાર્વતી દેવીના મંદિરનાં દર્શન કરવા આવતાં. તેથી હાથી ટેકરી ઉપર ચઢી શકે તેવા પહોળાં અને મોટાં પથરના આશરે ત્રણેય પક્ષીયાં બંધાવેલાં છે. કેટલાક પરમાર્થી મહારથોએ ટેકરી ઉપર ચઢતાં યાત્રી જોઈને બાણસેને વચમાં આરામ લેવાને વાસ્તે જુદે જુદે ટુકણે બાંકડા મુકાવેલાં છે. આ ટેકરી ઉપર શાંકરના વડીલ પુત્ર કાર્તિક સ્વામીનું મંદિર છે, ત્યાં ઓછોને દર્શન કરવા જવાની મના છે, પાર્વતીનાં દર્શન કર્યાબાદ ઉપરની અગ્રાશીમાં ગયા ત્યાંથી પુના ઘહેરનો અતિ સુંદર અને મનોરંજક દેખાવ દેખાતો હતો. કોઈ પણ દુઃખી મનુષ્યને પોતાનું દુઃખ બે ઘડી વિસારી કુદરતની શોભામાં ભાગ લેવાનું મન થવા વગર રહે નહિ. અમને ત્યાંથી ઘેર જવાજતા પણ મન થતું હતું નહિ; કારણકે ત્યાંની તાજી હવા અને શાંતિ અનુભવતાં કોઈને પણ તે જગા છેડી જવા અમે નહિ. ત્રીજે દિવસે અમે બન્ડ ગાર્ડન (Band Garden) જોવા ગયા. પહેલાં સર જમશેદજીએ ત્યાંની ગરીબ લોકોને નિર્દોષ પ્રાણી મળે, તેટલા વાસ્તે એક લાખ રૂપિયા ઉપરંતનો ખર્ચ કરીને આ બગીચની પાસેની નદીમાં બન્ધ બંધાવીને એક સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિ કામ કર્યું છે.

અમે એક દિવસ પ્રજાતમાં ટાંગામાં બેસીને સિંદગડનો પ્રખ્યાત કિલ્લો જોવા ગયાં. આ ઐતિહાસિક કિલ્લો પુનાથી આશરે થીસ માઈલ દૂર આવેલો છે. એને પુના સાથે પાંચ સડકથી જોડેલો છે. પુનાની આસપાસની જમીન ફળદ્રુપ હતી. અમે રસ્તામાં મુળા અને મીઠા નદીનો સંગમ તથા જાણીની નહેરો જોયાં. કિલ્લાની આસપાસનો પ્રદેશ રમણીય તથા નાની નાની ટેકરીઓથી ભરપુર હતો. સિંદગડનો કિલ્લો આશરે બે હજાર ફુટ ઉંચો છે. અને ટેકરીપર ચઢતાં ચઢતાં યાત્રી ગયાં તેથી ત્યારે અમે ઉપર પહોંચ્યા ત્યારે પહેલાં તો થોડો વખત આરામ લીધો. ત્યારબાદ કિલ્લો જોવા નીકળ્યાં. સિંદગડને કવતી મજબૂત પહોળી દિવાલ બંધેલી છે અને ઘણાં વર્ષો વિનવાથી કોઈ કોઈ જગ્યાએ તૂટી ગયેલી છે. શિવાજી મહારાજે આ કિલ્લો લીધો હતો અને ત્યાં

લરકર ગોઠવ્યુ હતું. ઇતિહાસમાં આ કિસ્સાની જે જાહેરાતવાળી તથા અમલતા વિષે વાંચવામાં આવે છે તે સાથે સરખાવતાં અમને આ કિસ્સો તદ્દન ઉજ્જડ અને એકાંત લાગ્યો. હાલમાં કેટલાકો એક હવા ખાવાની જગ્યા તરીકે આ કિસ્સાનો લાભ લે છે. અને રહેવાને વાસ્તે તેઓએ કેટલાક છુટા છવાયા બંગલાઓ બંધાવ્યા છે. ત્યાં ફેવકુંડ નામનો એક સ્વચ્છ મીઠા પાણીનો ઝરો છે. હવા માથેરાનની જેવી ખુશતુમાં છે. જો કે ત્યાંના જેવી ગાડપાનની ઘટા અદિષ્ટા નથી. કિસ્સા ઉપરથી દુર નજર કરતાં આસપાસની ખીણો તથા ખેતરોનો રમણીય દેખાવ નજરે પડે છે.

અમે ૭ દિવસ મળમાં ગાળીને મુખ્ય તરફ રવાને થયાં. વળતી મુસાફરી વખતે દિવસનો સમય હોવાથી અમને અધિમધ્યાહની શોભા જોવાની તક મળી પર્વતોની અંદર હજારોરોએ રહેલો જવાનાં સંજ્ઞામયે ભુમદાઓ (Tunnels) કોતરેલા છે જે અમે પસાર કર્યાં.

હાકોરની જગ્યા.

લેખક: બહેનશી નદગૌરી ઠાટાલાલ મેતાલવાડ—અમદાવાદ.

એક વખત હમે પુનમે હાકોર જગ્યા કરવાં ગયાં હતાં. હમે અમદાવાદથી ૭ વાગ્યાની સવારની ઝાડીમાં ખેડાં. નવેક વાગે આશ્વિંદ પહોંચ્યાં. ત્યાંથી હાકોરની ઝાડીમાં લગભગ સાડા દસ વાગે અમે હાકોર પહોંચ્યાં અને હાથીખાને અમારે ઉતારે ગયાં. ત્યાં અમારો સામન મુકી પહેલાં ગોમતીજીમાં નહાવા ગયાં. ગોમતીજીને સામે કિનારે રણછોડજીનું મંદિર છે. રણછોડજીનું મંદિર અને ગોમતીજી એ બેની વચ્ચે મીઠા અને કંઠીએજાળાની દુકતો છે. ગોમતીજીમાં પુલ બાંધેલો છે, તેમાં લમવાનના પગથાં છે. તે પુલ ધણે સુંદર દેખાય છે. ગોમતીજીમાં કાઈ કાઈ ઠેકણે બે ત્રણ વાંચ કિડું પાણી છે, એવું અમે સાંભળ્યું છે. તેમાં મગર પણ રહે છે. ગોમતીજીમાં કાંઈ વખતે કમળનાં ફૂલ થાય છે. ગોમતીજીમાં બીજે કિનારે હનુમાનજીનું દહેરું છે. કિનારે ઉચ્ચ રહીને જોખમે, ઝાંઝી, તો. ગોમતીજીએ. દેખાત. બહુ સ્વચ્છ દેખાય છે. અમે, ત્યાં, ગાળીને, રણછોડજીનાં દર્શન કરવાને ત્યાં ગયાં. પણ દેખાવ ધણેજ સુંદર દેખાતો હતો. મંદિરમાં પેસનાં છુટી જગ્યા છે ત્યાં અને ઓટલે પથ્થર જડેલા છે. અંદર પેસતાં આરણ્યાં પાસે અને મંદિરમાં આરણ્યપદ્મજી જડેલા છે. ત્યાં નાના નાના બે ઓટલા છે. ઓટલા પાસે બે નાના કહેરા છે. ઓટલા પાસે પુનરીએ તહેવારને દિવસે ગાગેર લઈને બેસે છે. તેમાં લોકો જેને જેટલા નાંખવા હોય તેટલા પેસા નાંખે છે. પુનમે દિવસે રણછોડજીને કડા, કંઠીયા, પગમાં ઝંઝર વગેરે ધણાં બલકારો પહેરાવેલા હતા, તેની શોભાનો પારખ નહોતો વળી પુનમેના બારે મુમટ પહેરાવેલો હતો. તે સોવાય મુરોક્ષિત વાખા પહેરાવેલા હતા, એક હાથમા મોરલી હતી, તેને ધણીજ ધુપરી બાંધેલી હતી. ત્યાં દર પુનમે કેટલાક માણસો રણછોડજીનાં દર્શન કરવા જાય છે. અને આસો મહિનાની પુનમે મોટો મેળો ભરાય છે. ત્યાંથી અમે સાંજે પાછાં આવ્યા હતા. ઝાડીમાં બહુજ બીડ હતી.

૨. બાલકોએ લખેલી.

૧૦

કલ્પોદની જત્રા.

લખાવનાર: બાઇ પ્રફુલ્લવદન લીતકરરાય સૈયદ.

લખનાર: રા. રા. લીતકરરાય અચરતલાલ સૈયદ, બી. એ.-અમદાવાદ.

[આ અહેવાલ મારા પુત્રે આપ્યો છે. તેની ઉંમર માત્ર આઠમ વર્ષની હોવાથી તે જાતે લખી શક્યો નથી, પણ મને તેણે લખાવેલું તે પ્રમાણે મેં માત્ર લખી લીધેલું છે. તે ગુજરાતી બીજા ધોરણનો અભ્યાસ કરે છે. તેની બાપામાં કે શેષીમાં મેં જરાપણ સુધારો કર્યો નથી, એ હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક લખું છું. તમો જો અહેવાલ છાપો તો નીચેની બાબતની સૂચના કરવા કૃપા કરશો.

આ જત્રા કલ્પોદમાં બરાબ છે. તે અધિક વૈશાખમાં જ બરાબ છે. આવો અધિક વૈશાખ ૧૯-૧૯-વર્ષે આવે છે તેથી-તેમાં આ વખતે ૪૬ વર્ષે આપ્યો તેથી-નર્મદા કિનારે કલ્પોદની આ જત્રાનું મહાત્મ્ય વિશેષ ગણાયું હતું. કહે છે કે ત્યાં બાણાસુરે શિવજીનું તપ કરેલું તેથી તે પુરુષોત્તમ માસમાં એક દિવસ નદીમાંથી શિવનું મોટું બાણ નીકળે છે. આ બધાં કારણોથી નર્મદા નદી કંઠે કલ્પોદની જત્રાનું મહાત્મ્ય અધિક ગણાય છે. આ જત્રા લખનાર બાળકે આશરે ૮-૧૦ કુટુંબનાં માણસો સાથે આ અધિક વૈશાખમાં કરી હતી.

લીતકરરાય અચરતલાલ.]

અમદાવાદથી હમે દોઢ વાગ્યાની ગાડીમાં નીકળ્યા. બાંચ સાત વાગ્યે જિતયાં. પછી હમે નર્મદા મીલમાં પહોંચ્યા. ત્યાં મારા દાદા હજારે છે. તેમને ત્યાં રાત ને બીજો દહાડો આપો રહ્યા. રાતે હમે કોઈ જમ્યા ન હતા. પણ ચાહ પીને ઊંઘી ગયા. સવાર પડી એટલે જીડીને દાતજીપાણી કર્યા પછી ચાહ પીધો. પાનસોપારી ખાધો. પછી હમારી જોડે જેટલા બધા હતા તેમને બધાને હમે મીલ બતાવવા લેઈ ગયા. મીલમાં એક મોટું એનજીન હતું. તે એનજીનમાં એક પૈડું હતું તે ૨૨ ફુટ મોટું હતું, અને તે મજબુત ધોઢાનું હતું. પછી ત્યાં જીલા હતા અને જોતા હતા, એટલામાં એક યુરોપીયન આવ્યો, તે તપાસી જોઈસર હતો. તેણે લઈને આપ દલાવી એટલે પૈડું એકદમ ઊંચું રહ્યું. એટલે પછી જો પોતાની જોઈસમાં ગયો. પછી હમે બધા નીચે ઉતર્યા ત્યાં આગળ રૂનો એક સચો હતો. રૂની ગાસડી લામ્યા. બારીમાં સુકીને પછી બધું ૨ કાઢીને એક સંચામાં નાખ્યું તે ૨ જુદા જ ખરાબ હતું. પછી તેમણે પૈડું ફેરવ્યું એટલે હમે બધાએ જોયું તો એનાથી સહેજસાજ સારું ૨ ત્યાં માલમ પડ્યું પછી ત્રીજામાં જોયું તો એનાથી પણ સારું દેખાયું, પછી ચોથામાં જોયું તો વળી એનાથીએ સારું નીકળ્યું. પછી પાંચમામાં જોયું તો તે ચોખ્ખું-બિલકુલ કચરા વિનાનું હતું.-તે લોઢાએ લઈને ગોસડીમાં નાંખ્યું. અને બાંધીને ગોસડી લારીમાં નાખી પછી મીલ જોઈને હમે બધા બહાર નીકળ્યા. ને જગજામાં આવ્યા. ને પછી હમે આવેલા હતા એટલે મારા દાદાએ શિખંડ મંગાવ્યું તે હમે કોઈ દહાડે નહોતું બાણ એવું સરસ હતું. પછી હમે જમીને બહાર આવીને બેઠા, ને હમારા દાદા હજાર જમીને ખટમાં સુઈ ગયા. ને હું મારા મામા જોડે પતાં રમવા બેઠો પછી મારા દાદા જીવા ને મીલમાં ગયા. પછી

સાંજે હમે બધા નાના છોકરાંઓ બેઠબેઠ રમવા માંડ્યા. પછી રાત પડી. અને સવારે હમે ખાંધેલું તેથી કેટલાક જમ્યા નહિ, ને નેમણે ચાહ પીધી. ને હમે થોડુંક જમ્યા. પછી ફેનાગ્રાફ વગાડ્યું ને પછી હમે બધા યાદ ગયા.

ખીજે દહાડે સવારે જાડ્યા. ને બે માઝાં આબ્યાં દતાં એટલામાં પાછળથી ત્રીજું ગાડું આવ્યું. એમાં પછી હમે બેઠા. પછી ગાડું ટંકાવ્યું. ફ્લોઈડ આબ્યાં. ત્યાં મોટો મેસો બસાયો હતો. ને લોહો બહુ દતા. ને મંદિરો બહુ દતાં ને હમે બધાંએ જાણ્યું કે આ બધી દુકાનોજ છે. એમ ધારીને હમે એને મેસો મર્યો હતો. પછી હમે આગળ આબ્યાં. ત્યાં આગળ એક મોડું ટેકરા જેવું હતું. ને જાણે નીચે ખાડો ઉઠો-ખીંચુ હોય જાણે-તેવામાં નર્મદા નદી વહેતી હતી. ત્યાં ખોદેલું હતું, (દળ માર્ગ કરેલો હતો) તેના ઉપર યજ્ઞને હમે નીચે જાણ્યાં. ત્યાં એક સામે હોડી હતી તે રડીમર જેવી હતી. પછી અમે નાચ્યા. ત્યાં આગળ લોહો કહે છે કે નદીમાંથી બાણ નીકળે છે કારણ કે ત્યાં અગાડી બાણામુરે તપ કરેલું હતું પછી નાહીને હમે કપડાં પહેર્યાં. ને મંદિરમાં દર્શન કર્યાં અને હમે શુકલતીરથ જવાને નીકળ્યા.-ને માઝામાં બેઠા. શુકલ-તીર્થ પહેંચ્યા.

અહિં એક શુકલને ઘેર જીતયાં. તે હમને ઝોળખતો હતો. ને પછી હમને વિચાર આવ્યો કે અહિં આટલાં મંદિરો છે ને નાહેલાં હીએ. દર્શન કરી આવીએ અને નદીએ ફરી આવીશું, નહાવું કરવું નથી કેમકે નાહેલાં હીએ. એટલે નદીએ ફરવા ગયા. હમે નાનાં નાનાં છોકરાં દતાં તે કપડાં કાઢીને નદીમાં મુર્છ ગયા. તેથી મોટા મોટા ઊભા રહ્યા હતા કે આપણે તો નથીજ નહાવું, એટલે હમે નાનાં નાનાં છોકરાંઓએ કહ્યું કે આહા ! આહા ! કેવું પાણી ચોખ્ખું છે ! ફ્લોઈડમાં આપણે નાચ્યા ત્યાં તો કાદવ કીચડ હતો ને અહિંયા તો જોયું તો ચોખ્ખું પાણી કાદવ જીલકુલ નહિ. એટલે હમને તો નહાવાની બહુજ મજાક પડી. ને હમને મોટાં કહે કે ચાલો દવે બહુ થયું. બહાર નીકળી જાએ. એટલે હમે બધાંએ કહ્યું, હમે આનું પાણી ચાખી લઈએ. એમ કરતાં કરતાં વાર કરતાં હતા. એટલે પછી મોટાને પણ નહાવાનું મન થઈ ગયું. એ પણ કપડાં બદલીને નહાવા બેઠાં પછી હમે બધાં કપડાં પહેરીને ઘેર ગયા. ત્યાં આવીને ચાહ ખનાવેલો હતો. ને સારામાંથી હમે બટાકા ને મમરા બાણ લીધું હતું ને હમે કાઢીને ખાધું.

પછી હમે માડીમાં બેઠા એટલે બધા કહે કે માડીપર જે લુગડું નાંખેલું છે. ને હમે આપણે કાઢી નાખીએ. પણ એક જણ જે રસોઇઓ હતો તે બોલ્યો કે કાઢીશું તો આપણ ઉપર ધૂળ પડશે. એટલે પછી હમે બધી આબ્યા કે એક દેવતા જેવો કે સિંહની આંખ જેવા જંતુઓ જોયાં. તેથી હમને બધાંએ યવું કે આ તો ઉડતા દીવાઓ નો નહિ હોય ને એ આપણા ઉપર પડશે તો આપણું ગાડું જળી જશે. એટલામાં જે પહેલું ગાડું હતું તેમાં હમારાં ફાઇ ને બધાં બેઠેલાં દતાં તે ગાડું બહુ દોડવાથી આઘામાં ઊતરી ગયું. પીપ-જાના ઘડીને જોડે ધસડાઈ યવું પછી ઘણી મહેનતે આંધેરો મોલો કલાક થયો ત્યારે બહાર નીકળ્યું. પછી હમે ચાલવા માંડ્યા. પછી હમે દીવા કર્યાં નહોતા, તેથી માઝાને અને હમને પેસીસે ઊભા રાખ્યા ને દીવા કરાવ્યા. પછી હમે આગળ ચાલ્યા એટલે મીઠાં આવી. પછી એક જોતીય કરીને એક નાનો છોકરો હતો તેને હમે સવારમાં ઉંપતો મુકીને ગયા

હતા, તેથી તે આખો દિવસ રૂઝ કરતો હતો; હમે આજા એટલે તે દમારી બોડે રમવા લાગ્યો, ને જાતની વાત હતી તે જણી ગયો.

પછી હમે સવારની ટ્રેનમાં જણાયી બેઠાં, ને આશુદ્ધ જીતપાં, ને હાથેરની ટ્રેનમાં બેઠા. હાથેર દર્શન કર્યાં, ત્યાં મહાદેવમાં એક બાવાની એરડી હતી તેમાં હમે રજા ને બીજે દહાડે ટ્રેનમાં બેઠા ને આશુદ્ધ આવ્યા. આશુદ્ધથી પાંચની ટ્રેનમાં હમે બેઠા ને રાતે સાત વાગ્યે અમદાવાદ પહોંચ્યાં ને આરા લાઇને મજા ને જાતની બધી ગમતની વાત કરી.

ગોકુળ મથુરાની યાત્રા.

લેખક: બાપ્ત મુમન્ટસાલ ત્રિકમસાલ લાખિયા--અમદાવાદ.

તા. ૧૪-૩-૧૫ ના રહતરમાં અમે મથુરાં જવા સાર પકોહરેથી નીકળ્યાં અમારા ઉભો રીઝર્વ હોવાથી બીજા ઉતારએની અમને ખરજ નહીં નહીં. અમારે દોઢ દિવસ ગાડીમાં ગાળવાનો હતો. ગોકુળના રેલેન પછી ચાહ મળતી નથી એવું કામ છે. કારણ કે મોટાં રેલેનએ દુધ હોય છે પણ કેમ ચાહ વેચતું નથી. દાહોદથી બાપા બદલાય છે ને ત્યાંથી આગળ પથરની બાંધણીનાં રેલેનો હતાં. રતલામનું રેલેન કાલ પથરની બાંધણીનું જામ ને કુવતાવાળું સાધારણ મુંદર છે. રાતે સામા આઠ વાગે કોટાનું રેલેન આવ્યું. તે દહેર મોટું ને જોવા લાયક છે. રેલેન પણ ઘણું સાફ છે પણ અહિં દુધ ન મળ્યું. બીજે દિવસે સવારે ૧૧ વાગે અમે હરતપુર આવ્યાં ત્યાંમુધી અમને દુધની તળી રહી. હરતપુર મોટું જંકશન છે. ત્યાંમિ દિલ્લો જોવાલાયક છે. અહિં ટ્રેન એક કલાક મુધી ઉભી રહે છે. ત્યાં મારાં ફેલ તથા વડીઆલએ સ્નાન કર્યું. પોટોફોર્મપર અમે ચાહ કરી. ત્યાંના ઉતારમાં કેલ યુજવાની હતું નહીં તેથી બીજા ઉતારએ અમને ચાહ કરતાં જોઈ અજાણ પામ્યા. ત્યાંથી બાર વાગે ઉપડતી ટ્રેન મથુરાં જંકશન દોઢ વાગે આવી પહોંચી.

મથુરાનાં ત્રણ રેલેન છે. મથુરાં સીટી, મથુરાં જંકશન અને મથુરાં કે-ટોનમેન્ટ (કેન્પ) તે સાધારણ પથરની બાંધણીનું છે. ત્યાં આગળ વિક્ટોરીઆ કે સીયામ મળતાં નથી. પણ ટપા મળે છે. અમે તેમાં બેસી રોડ મંગળ ગીરધરની ધર્મશાળામાં ઉતર્યા. તે સાધારણ બાંધણીની છે તેમાં જદુ ચોક્ખાલ જળવાય તેમ નથી, પણ તેને સાચવનાર સારો છે. ઉતારએને સગવડ સારી આપે છે. અમે ત્યાં જઈ સામાન મેહલી યમુના સ્નાન કરવા નીકળ્યા. યમુનાજીને રામઘાટ, શ્યામઘાટ, કલ્કરાણીઘાટ, વગેરે મળાને ૧૨ માટે છે. તેમાં મુખ્ય વિશામઘાટ છે યાત્રાગુઓ તથા ગામવાસીઓને માટે એ ઘાટ મુખ્ય છે. અને ધણેભાગે બધા ત્યાં સ્નાન કરે છે ત્યાં સવારે ને સાંજે ૭ વાગે યમુનાજીની આરતી થાય છે. અહિં જાતમાં મુખ્ય દેવી યમુનાજી છે. બીજા મંદિરો તેને અંગે છે. ચોખાઓનું જોર ઘણું હોય છે. રેલેનપરથીજ ચોખાઓ લઇ પાછળ પડે છે અને મુકામપર પણ એક પછી એક ચોખાઓ આવે છે. તેઓનું યુજ્જન જગમાનપરજ ચાલે છે. પણા બાવીક જાતગુઓ તેઓને ઘણું પસંદ આપે છે અને તેઓ મોટેભાગે પૈસાવાળા

હોય છે. તેમની બૈરીઓ હોજલ પાળે છે. બૈરીઓનું માન ધરમાં ધણુજ જળવાય છે. ચોગાઓ દાણે કામ કરે છે તે કાઠના દાણનું સંધિયું જમતા નથી. કુધપાકને અપવિત્ર માને છે પણ ઘીમાં તલેલી પુરીઓ વગેરે ગમે તેવા દાણનું ખાય છે. ત્યાં આપણી માફક કુધનું કરવાનો રિવાજ હોતો નથી. તેઓ ચમુનાજીના પાણીને કુધ મને છે. ઘણા ચોગાઓ શુગરાતી બાપા જાણે છે.

ચમુનાનું પાણી મીઠું ને લીધું લાગે છે. ત્યાં વધારે કપડાં ધોવા દેતા નથી. માતા-જીઓને પહેલે દિવસે સ્નાન કરાવતી વખતે પ્રાપ્તિત સ્નાન કરાવે છે અને રૂપીઓ દક્ષણ તથા નાળાંએર લે છે. ચમુનાનું લીધું પાણી, ચાર તરફ ફરતા ધોતની બાંધણી, પાસે આવેલાં મંદિરોના "વૃષ જયકાર," અને લોકોની જીમો આરતીનો પ્રકાશ પાણીપર પડી ધણે આનંદ લેખાવે છે; ને ભક્તિભાવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. "પરિક્રમા" કરતી વખત પડી ગમેલાં મંદિરો ધણાં જોવામાં આવે છે. મથુરાં સહેરમાં પણ એવાં મંદિર ધણાં છે, પણ તે નવાં બાંધેલાં છે. પધ્ધતની મુર્તિનાં છે. મથુરાંની સામે આવેલા કિનારે દુર્ગાસા મઠોનો આશ્રમ છે. જ્યે સારે હોડીમાં બેસીને ત્યાં ગયા હતાં. પાછા ફરતાં ચમુનાની આરતીનો વખન હતો. તે વખતે પાછ પાછના દીવા મુકવાનો રીવાજ હોય છે તે પ્રમાણે જ્યે પણ કંઈ. ખીજું ત્યાં ચમુનાજીને સજ્જમાર ધરાવવાનો રીવાજ હોય છે અને જગજીઓ તે પ્રમાણે કરે છે. તેમ નથી કરતા તે ચોગાઓ કનડે છે. ચમુનાજીને યમનાં બહેન કીનાયજીનાં પત્ની ગણવામાં આવે છે. તેમના ત્રણ સજ્જમાર કીનાયજીમાં ધરાવે છે અને એક સજ્જમાર મથુરામાં ધરાવે છે. આરતીનો ગોઠામાં ગોઠી સવા રૂપિયા લે છે.

મથુરાંમાં બે દિવસ રહી જ્યે ગોદુળ દાઉદજી ગયા હતા. ત્યાં દંભામાં બેસીને જવાય છે. ને તેના લાડાના બે રૂપિયા લેવામાં આવે છે. ટાંચામાં ત્રણ માલુસ બેસાડે છે. નવું અને લુનું એવા ગોદુળના બે ભાગ છે.

જીના ગોદુળમાં કૃષ્ણની બાગલીલાની નીચાનીઓ તથા પડી મથેલાં મંદિર ધણાં છે. ત્યાં માસીપુતના મંદિરમાં પેસતાં પડેલાં દસનું પડે છે, જોકે મુર્તિ એવી છે કે જોતાં દસનુંજ આવે. વળાં ત્યાં ૮૪ યાંબિલાના મહેલનું મંદિર છે. તેને મુગનદરાવનો મહેલમણે છે. તે ટેકરીપર છે. બધા મંદિર કરતાં અહીં આવવાથી અને ટેકરીપર ઉભા રહી પડી ગયેલાં મકાનો અને દેખાતી રમણે રેલી જોનાં બાવજનવાન ક્યોકૃષ્ણ પરમાત્માની બાલકીડા આપણી નજર આગળ તથા કરે છે. આ મહેલમાં ૮૪ યાંબિલા પુરા નથી. એ ૮૪ યાંબિલામાં યાંબેલે યાંબેલે દોડાવે છે. આથી પરમેશ્વર રાજ એવી માન્યતા છે. અહિંના લોકો બહુ નિર્ધન જણાય છે. ત્યાંથી દાઉદજી (બગદેવજીનું) મંદિર એક માઉ દુર છે. ત્યાં નાવાનુ ક્ષીરસાગર સરોવર છે ત્યાં આહીર લોકની વસ્તી છે. તે પણ ગરીબ હોય છે. મથુરાની માફક દાઉદજીમાં આહીર લોકો કંટાળો આપે છે. ચમુનાની માફક ક્ષીરસાગરમાં સંકટ કરાવે છે ત્યાં પણ રૂ. ૧ લે છે. અને મંદિરમાં ગળવા કાનરૂં કરે છે.

ખીજે દિવસે જ્યે વૃદ્ધવનમાં ગયાં. એમાં પણ ગોદુળની માફક જીનું ને નવું એવા બે ભાગ છે. તેમાં લક્ષ્મીચંદ શેઠનું મંદિર છે, તેમાં સોનાનાં પતરાંથી જડેલો યજ્ઞોલ છે,

ત્યાંથી થોડે દુર બંસીજટનો ચોક છે. અને તે ચોકના મંદિરમાં બાવીક પાત્રાણુઓ બંસી ભેટ કરે છે. અહિં ઓઝામાં એજ બે આના લે છે. વૃદાવનમાં નાનાં મોટાં મળીને લગભગ ૫૦૦૦ મંદિર છે, એને રાધાકૃષ્ણ, રાધાવલ્લભ, એવા નામ આપે છે. ગામની બધીથી ગલીઓના આકારે છે. તે ગલીઓને કુંજગૃહી કહે છે, અને ત્યાંના બિખારીઓ “ રાધેશ્યામ ” ના ઉચ્ચાર કરતા પાત્રાણુઓની પાછળ ફર્યા કરે છે. ત્યાં આરસના પથ્થરથી બાધેલું મોટા બાગવાણુ ગોપાણજીનું મંદિર છે, તેના ઉપલા ચોકપર હાથ કાપી નાખેલા રોટને ગુમાસ્તાનાં ચિત્રો છે. અને વૃદાવનમાં યમુનાના કિનારાપર કાળીનાગનું મંદિર છે. પાત્રાણુઓ પરિક્રમા કરતાં એક મંદિરો ગણે છે. મથુરામાં પાત્રાનાં વાસણો અને હાથલ વખણાય છે અને પ્રસાદી તરીકે સાકરીયા ચણા અને પેડા બહુ પાપે છે. આપણો બજાર હોય તો ત્યાંના એક શેર ઘાય. અહિં મીઠાંનું બેર બહુ હોય છે.

બીજે દિવસે આમદેઈ (દિવસે) જેવા સાફ નીકળ્યા ત્યાં જતાં સીકંદ્રા નામનું ગામ આવે છે ત્યાં અમે ઉતર્યા. તેમાં અકબર બાદશાહની કબર છે. તે કબર પર અરદવાનના રાજાએ ૩. ૧૮૦૦ ખત્તી એક ફાનસ કરાવ્યું છે. બોમીઓ બતાવવા આવે છે, તેને બક્ષીસ આપવી પડે છે. કબરપર ફરતો ધુમટ છે. બોમીઓ “ અલ્લા હો અકબર ” કહી બાગ પોકારે છે તે અવાજ પાંચેક મિનિટ સુધી રહે છે. તેમાં કાતરણી સારી છે. તેની દીવાલોપર ઉર્દુ બાણમાં લેખ છે. કબરપર ધુળ માટે પૈસા આપવામાં આવે છે. તેને ચોથે માથે બાદશાહ તથા રાણીની નકલી કબરો છે, ત્યાં કળક છે તે અસલ સોનાના હતા પણ હાલ ગીલીટના છે. અમે ત્યાંથી આમદેઈ જેવા સાફ ગયા પણ લગાધને લીધે તે બધ હોવાથી અમે તાજમહેલ જેમ પાછા ફર્યા આખી દુનીયામાં સરસ ને જેવા લાયક રચણ તાજમહેલ છે. એવું ચોપડીઓ જેમ્સ ઇતિહાસમાં આવે છે, તે નજરે જેવાનો પ્રસંગ આવવાથી અમે બાનંદ પામ્યા તેના ચોક સગે મરમરના પથ્થરનો છે. તેની બાજુબાજુ બાગ છે. તેમાં દરેક જાતનાં ફુલો છે. તાજમહેલની ચાર બાજુએ મીનારા છે અને પામે યજ્ઞને યમુના નદી વહે છે; તેથી દેખાત સુંદર લાગે છે. તેમાં રાણી સુમતાજમદાલ અને શાહજહાન બાદશાહની કબરો છે. કહેવાય છે કે પહેલાં ત્યાં ઘેરા માણેક જડેલાં હતાં પણ હાલ કાચની તાંતીઓ જડેલી જણાય છે. તોપણ પહુજ સુંદર લાગે છે. બાદશાહ કરતાં રાણીની કબર એક વેત નીચી છે, તે સફેદ લાગે છે. તાજમહેલ હમણાંજ બંધાવ્યા હોય નહીં તેવો લાગે છે. તે જેમ્સ અમે પાછા ફર્યા ને મથુરાં આત્યાં. બીજે દિવસે અમદાવાદ બણી નીકળ્યાં પણ રસ્તામાં જયપુર જોવા ઉતર્યાં. તે પહુ સુંદર ને સરસ છે ત્યાંની બાપણી, બાગ, મુગીયમ, વગેરે જેવા લાયક છે. ત્યાંની કાતરણી વખણાય છે.

અમે બીજે દિવસે અજમેર ઉતર્યાં. ત્યાંથી પુષ્કરસાગ જઈ આવ્યાં. પુષ્કરસાગમાં ઊંઘાએ તપ કર્યું હોવાથી તે પવિત્ર ગણાય છે. તે પદાર્થમાં આવેલું છે, ત્યાં તળાવ છે તેમાં નાહવાનું પુણ્ય ગણાય છે. પછી અજમેરથી બીજે દિવસે અમદાવાદ આવી પહોંચ્યાં.

રૂપબ દેવની યાત્રા.

લેખક: બાઈ સાકરલાલ મજલાલ શાહ—પાટણ.

હું મારા મોટાભાઈ તથા મારા બાળી સાથે રૂપબનાથની યાત્રા કરવા સાઈ નીકળ્યો. મારા ગામથી નજીકનું રેલેશન વડોદરા તરફ ગાલિજ દુર હતું એટલે અમો સર્વે ત્યાં આવી ગાડીમાં બેઠાં. મારો દર્પ આ દિવસે ધલોજ હતો કારણ કે મને મુસાફરીનો શોખ હતો અને સાઈ સાઈ જોવાનું મળશે એમ ધારતો હતો. વડોદરાથી અમારી સાથે મારા મોટા ભાઈના એક મિત્ર તથા તેમની પત્નિનો સંગાથ થયો વચમાં અમે રતલામ મુકામ કર્યો, અહિં બે ધર્મશાળા છે. એક હિંદુ, અને એક મુસલમાની, અમો હિંદુની ધર્મશાળામાં ઉતર્યાં. સાંજે જમી અને સહેરમાં ફરવા માટે ગયાં. ધર્મશાળા રેલેશનની પાસેજૂ છે. સહેર રેલેશનથી લગભગ બે માઇલ દુર છે. સહેરનો કોટ તથા તપતિ રાજમહેલ પણ જોવા લાયક છે. સાથે ત્યાંના દગ અને નજરા કાતર પણ સંભાળવા જેવા છે. મારા મોટાભાઈના મિત્રને એક ગરીબ જેવો માણસ આવીને કહેવા સાંચો કે “બાઈ મારે એક માણસને અગ્નિ સસ્કાર કરવાને થોડા પૈસા જોઈએ છે તો આપવા મહેરજાની કરશો.” તે બાઈ તેને કંઈક આપવા માટે ગળવામાંથી કોથળી કાઢવા જતા હતા, તેવામાં બાઈકે સફાવટથી પાસે આવી અમને તરતજ ત્યાંથી જતા રહેવા સુચવ્યું. અમો સર્વે થોડેજ દુર ઉભા હતા ત્યાં તે આવી પહોંચ્યા પાછળથી તપાસ કરતાં જણાયું કે પૈસો માણસ જરીબ નહિ પણ કોઈ દગ હતો અને તેની હાનત કોથળી ખુટાવી નાસી જવાની હતી. આવા દામલા રતલામમાં સાધારણજ હોય છે. સહેર જોઈ અમો લગભગ બપોરના પાર વાગે ધર્મશાળામાં પાછા આવી જમી પચવારી, બે વાગ્યાની ગાડીમાં ચીતોડ જતા નીકળ્યા. ચીતોડ રાતના નવ વાગે પહોંચ્યાં. ચીતોડનો મઠ જોવાલાયક છે.

બીજે દિવસે સવારમાં ઉદેપુર જતી ગાડીમાં બેઠા અને લગભગ દસ વાગે ત્યાં પહોંચ્યા. રેલેશન અને સહેર વચ્ચે લગભગ બીડી માઇલનું છેડું છે. અમે સહેરના ફરવા-જમી બહાર એક ધર્મશાળા છે ત્યાં હિરેલાલ દત્તા સહેરને ફરવા કેટ છે જે ધલોજ જોવાલાયક છે. સહેરની કેટલીક બાબતોએ કુંગરોની દરે નજરે પડે છે. ઉદેપુર સહેર જુની બાંધણીનું છે અને આપણને ધલોજ ગબીર અને રમણીય દેખાવ આપે છે. આપણા મુજરાતનાં મકાનોમાં બારી અને મકાનની બીત એક લાઈનમાજ હોય છે, ત્યારે ત્યાં દરેક ધરની બારીએ બહાર પડતી જોવામાં આવે છે. પછી અમે રાણા સાહેબનો મહેલ જોવા ગયા. તે બધા સહેરથી ધણી ઉચી સપાટી ઉપર છે અને બહુ મોટા છે. આ મહેલથી થોડે દુર એક મોડું સરોવર છે, તેની વચમાં એક મહેલ છે તે પણ ધલોજ જોવાલાયક છે. તે મહેલમાં ખાસ જોવાનું એ છે કે કેટલાક ખંડમાં જોઈ બાબતો બી. લોરી કાચ જોવા છે અને દરેક બાબત મોટા આરસા જેવી હોય છે એટલે કેટલોક વખત આપણે જાતલું ક્યાં છે તે પણ જુલો જમ્મએ છીએ મહેલ જોવા માટે હોડીમાં બેસીને જવું પડે છે. તે પછી ઉદેપુર સહેરનાં જગર જોઈ અમારે મુકામે પાછા આવ્યા.

બીજે દિવસે સવારમાં ટપા (બે થોડાની ગાડી) બાઈ કરી અમો સર્વે આનંદ

કરતા કરતા રૂપબદ્ધે જવા નીકળ્યા. ત્યાં રેલવે નથી એટલે ટપ્પા ભાડે કરવા પડે છે. ટપ્પાનું ભાડું સગવળ દસ રૂપિયાથી તે પંદર સુધી થાય છે. ઉદેપુરથી કેશરીઆજી ૩૬ મેલ દુર છે અને રસ્તા ડુંગરામાં અને મધ્યવ ઉતારનો છે. કેાઇ કેાઇ વખત એટલે ઉંચે ચઢવાનું આવે છે કે આપણને તો ખીચણ બળદ અને યોડા કેમ કરી ચઢતા હશે તે સમજાવજ નહિ. આમ કરતાં અમે તીડી નામની ચોટીએ આવી પહોંચ્યા. તીડી ઉદેપુરથી સગવળ ૨૦ માઇલ દુર છે. રસ્તામાં ઘોડે ઘોડે અંતરે ચોટીઓ આવે છે. અને ત્યાં ચોટીના એક માલુસ દીક્ર સગવળ એક આના જેટલું આપવું પડે છે. રાત તીડીમાં માલ્યા પછી સવારે અમે આગળ જવા માટે નીકળ્યા. અને બપોરના સગવળ ૧-૨ વાગે રૂપબદ્ધે પહોંચ્યા.

ભગવાનનાં દર્શન કરી આવી ત્યાં ધર્મચાળા છે તેમાંની એક જોરડીમાં મુકામ કર્યો. સાંજના જમી પરવારી અમે સર્વ મંદિરે ગયા, તે વખતે રૂપબદ્ધે ભગવાન અમને એક જુદા પુણ્ય જેવા દેખાતા હતા આરતી થવાની તૈયારી હતી. પણા મત્રાણુઓ ભેગા થયા હતા. આરતીનું કાર્ય પૂર થયા પછી હંમેશના રીવાજ મુજબ બજન કીર્તન થયા મહિપા બધે આનંદ આપી રહ્યો. બીજે દિવસે સવારમાં અમે પાછા મંદિરમાં ગયા. મંદિરમાં પે-સવાનો દરવાજો ઉગમણા મુખનો છે. અને શ્રી ભગવાનનું મુખ પણ પૂર્વ દિશા તરફનું છે. અંદર પેદા કે તરત એક બીજો દરવાજો આવે છે. ત્યાં જવા માટે યોડા પથથીવાં ચઢવાં પડે છે. તે પહેલાં અમે ડાબા દાથે વળ્યા અને નહાવાની સગવળ હતી ત્યાં નાચી મોઢા રવચ્છ હપડાં પહેરી પુળને માટે તૈયાર થયા. આ બાલુમાં પાર્શ્વનાથનું દહેરું છે અને વૈષ્ણવમાર્ગીઓની પણ કેટલીક મૂર્તિઓ છે. તે જોતાં જોતાં અમે અંદર ગયા. અંદર પેસતાજ દરવાજો છે તે પર હંમેશાં ચેતણીયાં વાગે છે. પુળનો વખત થયો એમ અમને ચોપડીઆના વામવા પરથી માત્રમ પડ્યું. અંદર જતાં પથથીવાં ચઢી ત્રણ ખંડે જોગમવા પડે છે. હવે અમે શ્રી રૂપબદ્ધના મૂર્તિ પાસે આવી પહોંચ્યાં. અત્યારે ભગવાન એક બાજક જેવા દેખાતા હતા. ભગવાન દિવસમાં ત્રણ રૂપ બદલે છે. સવારમાં બાજકનું, બપોરે યુવાનનું અને સાંજે જુદા મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરે છે. પ્રભુની પુજા કર્યા પછી અમે સર્વ બહાર આવ્યા. મંદિરની અંદર પણ પ્રભુના મંદિરની આલુબાલુ બાવન દહેરાં છે. ત્યાં પુજા કરવા અમે સર્વ ગયા. આ બાવન દહેરાંના સમુદ્ધને “બાવનજાનળી” કહે છે. ત્યાં પુજા કર્યા પછી મંદિરમાં ને ને જેવ જેડીઓની મૂર્તિઓ છે તે સર્વની અમે પુજા કરી. ખાસ જોવા જેવું એ છે કે હિંદુસ્થાનના દરેક ધર્મની એકાદ મૂર્તિ તો અદ્વિજ છેજ. જામના તથા આલુબાલુના સર્વ લોકો શ્રી સીખવ (રૂપબ) નાથ ભગવાનનાજ બક્ત છે. મુસલમાન તથા નીચ લોકો શિવાય સહુને અંદર આવવા દે છે. એમ કહેવાય છે. કે એક વખતે એક મુસલમાન રાજાએ મહારાજની મૂર્તિનું ખંડન કરેલું અને તેના નવ કકડા યએલા. તે વખતે મહારાજે તેમના એક બક્તને સ્વપ્ન આપ્યું કે “હું મારી મૂર્તિ નવ દીવસ ભોવમાં બંદાર અને નવમે દિવસે હું ભોવમાંથી કઢાડીશ એટલે મૂર્તિ આખી થઇ જશે.” તે બક્તે મૂર્તિ નવમે દિવસે કઢાડવાને બદલે આઠમે દિવસે કઢાડી-તેથી અચાપિ પણ મહારાજના ડાબા દાથ પર એક સધિ રપટ જણાય છે. આવી આવી અનેક લોક વાચકા ત્યાં ચાલે છે. ભગવાનના સામા અને “બાવનજાનળી”

ની ઘાઈનમાં ભગવાનના પિતા નાશી રાજ અને તેમનાં માતૃથી મારદેરી એક દાપીપર બેઠેલા છે. અને એવી વાત ચાલે છે કે દાપી એ સંદ વાળેલી છે તેની અંદર ઘઈ જે નીકળે તેણે કંઈ પાપ કર્યું નથી અથવા તે પાપ મુક્ત થયો, એમ મણુવ. ત્યાર પછી અમે ધર્મશાળામાં આવ્યા.

જમી પરવારી ધૂળેવ નગર જેવા નીકળ્યા આ ગામની પૂર્વ ઉદેપુર જવાનો રસ્તો છે, ઉત્તરે તમા પશ્ચિમે ડુંગરા છે, દક્ષિણે બે જોવાલાયક કુંડ છે. તે કુંડમાં અખંડ પાણી રહે છે. મોટા કુંડમાંથી પાણી નાના કુંડમાં આવે છે. દલુસથી કોઈ વખત કુંડમાંનું પાણી ખૂટ્યું હોય એમ સંભવ્યું નથી, એ કુંડનું નામ સુરજ કુંડ છે. મહારાજની ધારા પુળ મોટા કુંડના પાણીથી થાય છે. તેથી તે કુંડમાં કાંઈને પત્ર ભેળવવા દેવામાં આવતો નથી તેમજ નાહવા દેવામાં પણ આવતો નથી માત્ર નાના કુંડમાંજ નાહવા દેવામાં આવે છે. ગામને દરતો કોટ છે, તે પણ ઘણે રમણીય લાગે છે. ગામથી પાંચેક માઈલ દૂર મહારાજના પગલાં છે, ત્યાં એક ઝાડ છે. ત્યાં આજળ મહારાજ પહેલવહેલા આવ્યા હતા એમ કહેવાય છે. પાસે એક મોટી બેસવાની જગા જમાવેલી છે. ત્યાં દુઝમણ વહિ દોનો વરપીડો આવે છે. આ દિવસ મહારાજનો જન્મ દિવસ હોઈ ઘણા શામાથી પસાર કરવામાં આવે છે. ગામ ધણું નાનું હોવા છતાં એક નાનકડાં સહેર જેવો દેખાવ આપે છે, ગામમાં મંદિરને લગતો એક મોટો જાળ પણ છે. ગામ આલુણાણની જમીનથી ઘણી ઉંચી સપાટીપર છે. ત્યાં હંમેશાં એટલે ત્રણે રૂપમાં ભત્રાણુઓ ચાલુજ હોય છે. અદિ'થી અમે સર્વ પાછાં વળ્યાં.

ભાવનગરથી મહુવા.

લેખક: ભાઈ રમજલાલ ગંગાદાસ પટેલ.—ભાવનગર.

સત્રનસરા ચાલતી હતી. અમારે ભાઈના મિત્રના સમર્થ તળાળે યકને મહુવા જવાનું હતું તેથી સવારે વહેલા ઉઠી સ્ત્રીરામ ગાદીમાં વહેસા નીકળી પડ્યા. જિઆગાની ઈડી સખ્ત હતી. હું ગાદીમાં કામળાં ઝોડી એક ખુંચે બેઠો હતો. અડધા કલાકમાં અમે ભાવનગરને દષ્ટિ બહાર મૂક્યું.

પ્રાતઃકાળનો સમય, પવનની ઈડી અને ઉત્સાહક લેહેરો. રમણીય તરુલતા, નિર્મેળ આકાશ, લીલાં શેષા, પક્ષિઓનું કસ્તોલપણું, વગેરે મનને આનંદિત કરતા હતા. અમરી ગાદી દળવે દળવે આજળ ચાલતી હતી. ગાદીમાંથી બહાર જીવે ત્યારે પવનના સુસવાટા જળરા લાગતા હતા. મધ્યાહ્ન કાલે અમે ત્રાપજ આવી પહોંચ્યા. સૂર્યનો તાપ હવે અસહ્ય લાગતો હતો. રીમણ કરી લીધા પછી અમે બે વાગે નીકળ્યા. ખેતરોમાં મો આવી ગયો હતો. ખેડુતોં બેસા બેસા લલકારતા હતા.

સાપંકાળ થયો હતો. દુરથી દેખાતું તળાળનું સહેર ટેકરી ઉપર આવેલું હોવાથી બહુ રમણીય લાગતું હતું. લગભગ સાત વાગે અમે રહેલી સમીપ આવી પહોંચ્યા. આ સહેરની પાસે નદી વહેતી છે. અમે અમારા મિત્રને ત્યાં ઉતારો કર્યો હતો.

પ્રાતઃકાળે ગામની ભૂખીતી જગ્યાઓ જેવાં સહેરો

તોની રાજધાની હતી એમ કહેવાય છે. આ શહેરનો વિસ્તાર અસલ મોટો હતો એમ આસપાસની જમીન ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું.

આ શહેરનો આકાર વીંઝણા જેવો ત્રિકોણ છે. ત્હને બે કોણ છે. જે બંને જીર્ણ થઈ ગયા છે. ત્હને મુખ્ય દરવાજા ત્રણ છે. ૧. ઉત્તર તરફનો નદીનો દરવાજો. ૨. દક્ષિણ દિશાનો એરખીનો દરવાજો અને ૩. પૂર્વ તરફનો મહાત્તનો દરવાજો. હાલ આ શહેર હાવનગર સ્ટેટને તાબે છે. તેની વસ્તી ઠીક ઠીક છે. તળાવ અને શાગુંજવા (શિવુંજ) નદીઓનો સંગમ શહેરથી અર્ધા માઈલને છેટે પશ્ચિમાધ મહાદેવ પાસે થાય છે. આ શાગુંજવા નદીને જૈન ધર્મમાં મહા પવિત્ર માની છે. કેટલાક રોગો આના પાણીથી લગ છે. શહેરના બજારના રસ્તા સાવારણ છે. હાવનગરના જૈન ગુરુદરશ તરફથી એક ધર્મશાળા યાત્રાળુને વારતે સ્થાપિત બંધાય છે. ટેકરીની જુદી જુદી ગુફાઓ, બોધરાઓ, જાતજાતની વનસ્પતિ વગેરે જોઈને મન ખુશ ખુશ થઈ જાય છે. ટેકરી બહુ ઊંચી નથી. આશરે બસો કે ત્રણસો ફીટ ઊંચી હતી. આ જગ્યાથી પાણીતાણાનું સુંદર શહેર અને પાણીતાણા પાસે આવેલો શેત્રુંજો કુંગર જોઈ શકાય છે. ટેળાવોના બાગમાં ફરસબંધી બાંધી બબ્બે ટપ્પા મુકેલા છે. તેથી યાત્રાળુને ટેકરી ચઢવા ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. ત્હાંથી આગળ માલતા આંબડીનાં જુનાં વૃક્ષ પાસે આવ્યા છે. આ જગ્યાથી આગળ મણા દરેનીય રથળો આવે છે.

એક્સલ મંડપ—આ ટેકરી ઉપરની ગુફાઓને બોધરા કહેવામાં આવે છે. તે વિશાળ આમલીના વૃક્ષ પછી એક મોટી ગુફા આવે છે. તેને ગુફા કરતાં મોટો એરોડા કહેવા જોઈએ. કારણ કે તે ચોખ્ખું મોટા એરખાની જેવાજ છે. આ એરખાને લોકો એક્સલ મંડપથી ઓળખે છે. આ એરખાની લંબાઈ લગભગ ૮૦ થી ૮૫ ફુટની છે અને પહોળાઈ ૬૦ ફુટની છે. એની સ્થિતિ અને કારીગરી જોતાં એમ અનુમાન કરી શકાય છે કે તે કોઈ મોટા રાજાએ પ્રાચીન સમયમાં કાતરાઓ દ્વારા એ એરખામાં યાજલા કરીને કરાવેલી કરી જણાય છે. આ ઠેકણે એવા તો નીચ કે ઊંચીય સ્થાન છે. આ બધા જૈન સાધુઓને તપશ્ચર્યા કરવા વાસ્તે કાતરી કહેલા છે એમ લોક વાણી છે. એક્સલ મંડપનું નામ પડવાની નીચે પ્રમાણે હતું કથા આલે છે—જ્યારે ત્રીજે એક્સલ ગાદી નક્કી થયે ત્યારે વડાશ્રીપુર અમવા દાણનું વળા શહેરે તેના કબજામાં હતું. તે શહેરની ૪૦૦ કન્યાઓને તેણે એક સાથે કન્યાદાન દીધું, તે વાસ્તે બંધાવેલા હતેલ એ મંડપની પશ્ચિમ બાજુએ બે એરડીઓ અને ઉત્તરશિવપુખની એરડી છે. ત્હાં આગલ એક કુવા આવે છે, જેને લોકો ધીનો કુવા કહે છે.

મારમેડી—એક્સલ મંડપની ઉપલી બાજુ તરફ મારમેડી નામનું બોધર આવે છે. ત્હાં જવાનો રસ્તા ઘણો વિકટ છે. તેની પશ્ચિમ તરફ અંબેલીનાં બોધરા આવે છે. આ બોધરામાં ઘણું અંધારું રહે છે તેથી તેને “જુધવણીનાં બોધરા” પણ કહેવામાં આવે છે. બીજી તરફ બોધીવારનું સ્થાનક આવે છે. આ બોધીવારના આવનાર રાજ્ય તરફથી બસો રૂપિયાનું વર્ષાસન અપાય છે. માતાજીની મૂર્તિ કરી કાઢેલી જણાય છે. પાસેના એરખામાં શિવનું સ્થાનક આવે છે. આ જગ્યા પાસે એક પથ્થર આવે છે, જેને લોકો

“ યુસીઆ પદ્માણ ” નામે ઓળખાય છે. આગળ ચાલતાં નરસિંહ મહેતાની નિશાળ આવે છે. તેમાં હનુમાન તથા ગણપતિની મૂર્તિઓ છે, તથા નરસિંહ મહેતાનાં પત્રમાં છે. એનું દાર પૂર્વાભિમુખ છે. આ જગ્યાની લંબાઈ ૧૦ અને પહોળાઈ ૮ ફુટ છે. એક પુત્રી રાખવામાં આવ્યો છે. અહીં પત્રે લખ્યા પછી અમે ગોપનાથના ભોવરા પાસે આવ્યા. પછી નરસિંહ મહેતાની બેઠક આવે છે આની વચમાં દેરાણી જેઠાણીનાં ભોવરા આવે છે. પછી પત્રથીઆ ચડતાં હાથીઆ સોડનું ભોવરું આવે છે. અહીંથી બીજે રસ્તે ચાલે તાલધ્વજ દેવના સ્થાનકે અવાય છે પત્રથીઆ ચડતાં આગળ એક દરવાજો આવે છે. તેમાં પેસતાં એક મહેલું મેદાન આવે છે ત્યાંથી કાતારની જગ્યાએ અવાય છે. આ ઠેકાણે પીરનું સ્થાન હોવાથી મુસલમાન લોકો ઘણા ભારથી પુજે છે. આગળ ચાલતાં મેદાનને બીજે છેડે સાચાદેવનું આરસપદ્માણનું દેહેરું આવે છે. આ દેહેરાની પૂર્વ બાજુએ બીજી ન્હાની ૭ દેહેરી આવે છે. આગળ ચાલતાં છેલ્લું દેહેરું ચોમુખજીનું આવે છે.

આ સ્થાનેથી મદુવા સુધીનો રમણીય પ્રદેશ, શત્રુજય પર્વત હરિતમિરીની ટેકરી, તથાજ અને શત્રુજયા નદીનો સંગમ, સમુદ્રને બેઠતી શત્રુજયા નદી, વગેરે આનંદજનક દેખાવ પરમેશ્વરની અઠગિતકળાનું જ્ઞાન કરાવતાં હતાં. લગભગ ૧૦ વાગે મેર પાછા ફર્યા. પછી સાયંકાળે પંચમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કરવા ગયા. આ સ્થળ બહુ રમણીય છે. ચહેરમાં દરબારી ઉતારો, નવી કપડાણા, લુખામસ્જીદ, તુલસીભવાનીનું સ્થાન, નવી બાધણીનાં મકાનો, વગેરે પણ ત્રેવાલાયક છે.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલા નીકળ્યા. અને બપોરે અમે મદુવા પહોંચ્યા. બાદ-રોડને ડાબે જતાં રસ્તામાં આવેલો મહારાજ સાહેબનો સુદર બંમલો, અને તેની આસ-પાસ આવી રહેલી વાડીઓ, નાળાંએરીનું વન, વચમાં નદી આ સર્વ આપણે જાણે કાશ્મીરમાં હોયએ તેમ સુન્દર લાગતું હતું આ યાદેર જ્ઞાનનગર રોડમાં બીજું યાદેર છે. તેની વસ્તી લગભગ ૨૫૦૦૦ ની છે. જાનરના રસ્તા પહોળા છે. અહીંઆ કાષ્ટકુદ્ધ, ધર્મશાળા, હોસ્પિટલ, ન્યાયકોર્ટ, છાત્રાલયોની મુજરાતી નિવડળ વગેરે ત્રેવાલાયક છે, અહીંઆ માણની ઉપલ પાચલ જખરી આવે છે. મદુવા બદરને લીધે આ લાદીમાં ચડતું જાય છે. મુખ્ય વસ્તી કપોળ અને ખોલનીજ છે. સાંજે ભવાનીમાતાને મંદિરે ગયા. અને બીજે દિવસે દરબારી ઉતારો, નદીના તટ ઉપર આવેલા બંમલા વિગેરે જોયું. રમ-ણીય ભૂતનાથ મહાદેવનું મંદિર જે લગભગ અહીં માધલ ઉપર આવેલું છે, ત્યાં પણ અમે દર્શન કરવા ગયા હતા. ચહેરમાંથી ચોડાં પાકાં નાળિયેરો લીધાં, અહિંના લાકડાનાં રમકડાં વખણાય છે અહિંથી દરિયા રસ્તે અમે પાછા ફરવાના હતા. આદિનું બંદર બાધણું નથી, તેથી હોડીમાં બેસી રડીમર “ કાવેરી ” પર ગયા. તે લગભગ એક વાગે ઉપડી અને અમે જ્ઞાનનગર સવારે પહોંચી ગયા.

દીલ્હી.

લેખક: બાઇ નટવરલાલ ગોરખનદાસ—અમદાવાદ.

હમે સવારના સાત વાગે દીલ્હી રોડન પહોંચ્યા. દીલ્હીનું રોડન ઘણું જ મોટું છે તથા ત્યાં ઘણી ગાડીઓ ભેગી ચાલે છે. હમે ઉતારે જઈ ન્હાઇ ધોણ જમ્યા. મારા મામાના ખાસ આમહથી હમે અહીં દીલ્હી જોવા ઉતર્યા હતા. ત્રણેક વાગે ગાડીમાં હું,

વધવાની કાઠી, જેમાં હાલ યુનિયન હાઈસ્કૂલ છે, તેમાં મુકામ કર્યો. મુકામ બહુ સારો હતો. સ્કૂલમાં એક કુવો હોવાથી અમને પાણીની સગવડ દૂર મળી હતી. આ યુનિયન હાઈસ્કૂલનું મકાન વૃક્ષરાશિએ ખંધાવેલું છે. મકાનમાં એક શીત ઉપર વલવાનો ફોરેસ્ટો 'સન્ડાલ' (Sandal) છે. આ સુર્યના પડછાયાથી વખત જણવાનું એક સાદું ધડીમાળ છે. ભરૂચ શહેરના રસ્તા સીધા, સપાટ, નથી. પણ ઉંચા નીચા છે. શહેર પણ ઉંચું નીચું છે. રસ્તા ધણાજ સાંકડા છે, પરંતુ પાથરથી જડેલા છે, એટલે બહુ ખરાબ નથી. ભરૂચ શહેરનો આકાર પણ અને પુછા વિનાના ઉંટ જેવો છે.

સંધ્યાકાળ થયો કે તરતજ નર્મદા નદી ઉપર ફરવા નીકળ્યા. તે દિવસે અખાતિજ હતી અને નદી પુર બેસમાં વહેતી હતી. પવન પણ પુરબેસમાં વાતો હોઈ આનંદ આપતો હતો. નદી કંઠિ એક ઉંચો કાટ છે. બીજે દિવસે સવારે અને જૈન દેરાસરોમાં અમે દર્શન કર્યાં. દેરાસરો એક જગ્યામાં આવેલા હોવાથી દેવજોના ભુષને 'દેવવાડા' નામે ઓળખીએ તો મોટું નથી. જેટલી ભરૂચ શહેરમાં વસ્તી છે તેનાથી ચારગણી દેરાસરમાં મૂર્તિઓ છે. સાંથી અમે કમ્પીરપુરામાં આવેલા જૈન દેરાસરમાં દર્શન કરવા ગયા. પછી ત્યાંથી સિદ્ધિવિજય મહારાજને વંદના કરવા ગયા.

તેમનો મુખ્ય ઉપદેશ એ હતો કે "ધર્મપર દષ્ટિ રાખીએ." ત્યાંથી પાછા ફરી મુકામપર ગયા. સાંજના વેળાસુરના દેરાસરમાં દર્શન કરવા ગયા. તેની બીજા ઉપર પહેલાં ધણું ઝુંદર ચિત્રકામ હતું, પણ હાલ ચારસની તકતી જડી દીધેલી છે. ભરૂચ શહેર નર્મદા નદીપર આવેલું છે. જોકે શહેરમાં બહુ ધમધાકાર વેપાર ચાલતો નથી અને જોકે બહુ પૈસાદાર શહેર નથી, તોપણ ભરૂચ એક સુખી શહેર છે. અહિંનાં હવા પાણી સારાં છે. અહિંની અનર્થ જાતની વસ્તિમાં તળાવીંચા નામની જાત છે. એમની બાપડીઓ કાઠા માટે છે. અહિંના ધણાખરા ભેડા ભરૂચી પાકડી પહેરે છે.

ભરૂચની દેવતા બેસી ઝંઘડીઆ જવા ઉપડ્યા. ભરૂચ રોડનું છેલ્લું કે તરતજ નર્મદા નદીનો કાંઠો પુલ આગેર અને ઈમેલમાં (Golden Bridge) કહે છે. અહિંથી દરીઓ ૨૦ માઈલ દૂર છે. અંકલેષર રોડને એ વાગે પહોંચ્યા.

ત્યાંથી રાજપીપળા રોડનું રેલવેની દેવતા બેસી ઝંઘડીઆ પાંચ વાગે પહોંચ્યા. રોડનથી ગામ પોણા માઈલ દૂર છે. ઝંઘડીઆમાં જૈન મંદિરનાર ધર્મશાળા ઉપસા માળમાં મુકામ કર્યો. ધર્મશાળાની વચમાં જૈન દેરાસર છે અહિંની પ્રતિષ્ઠા ઘર્ષ ગઈ છે, પરંતુ દેરાસરનું કામ ચાલે છે, દેરાસરમાં કાવરકામ જ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે. વળી ધર્મશાળામાં પાણીની સગવડ માટે એક નળ રાખેલો છે. સરતના કાષ્ઠએક ફેડીઆએ એક બગીચો પ્રતિષ્ઠાજીને ફૂલ ચેકાવવાને માટે રાખાએ છે. બગીચાની અંદર એક કુવો છે અને આ કુવામાંથી ટાંકીમાં પાણી મળે જઈ ધર્મશાળામાં પાણી પહોંચાયા છે.

ઝંઘડીઆ એક તાલુકાગામ છે. વસ્તી ૧૦૦૦ માણસોની છે. આ ગામ આવકોનું પવિત્ર અને મોટું જાતનું સ્થળ છે. અહિંનાં હવાપાણી સારાં છે. ધર્મશાળામાં ૨૦-૫-૧૫ તારીખે રા. રા. વીરજીભાઈ ચતુર્જીની લાખચેરી ખોલવામાં આવી હતી, અને રાત્રી પછી પુનઃ જાણવામાં આવી હતી. એની સ્થાપત્ય ઘર્ષ તેના નિમિત્તે એક આઈએ

ધર્મશાળાના માણસોને જમણુ જમાડયું હતું તેમાં અમે પણ હતા. સાંજના દરવા નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં “પાળીઆ” જોયા. ગામનો કાષ્ઠજદાર માણસ ગામનું રક્ષણ કરતાં મરી જાય છે, ત્યારે જે જગ્યાએ તે મરી જાય છે તે જગ્યાએ એક પત્થર દાટવામાં આવે છે. જે સ્થિતિમાં તે મરી ગયો હોય તેવીજ સ્થિતિમાં તેમનું ચિત્ર તે પાળીઆ ઉપર ચિત્રમાં આવે છે અને નીચે તેમાં લેખ લખવામાં આવે છે.

ખીજે દિવસે સવારે કંપીરવડ જવાને નીકળ્યા. અહીંથી રૂઝ માછલ દૂર આવેલી નર્મદા નદીએ ગયા. બોટમાં બેસી કંપીરવડના ટાપુએ ગયા. તરતજ મને નર્મદાચક્ર કવિની આ વડ વિષેની લીટીઓ યાદ આવી.

“ જુરો બારો અંખો, દૂરથી ધુમસે પ્હાડ સરખો,
નદી વચ્ચે ઉભો, નિરબવપણે એક સરખો. ”

હોડીમાંથી ઉતરી થોડુંએક આજ્યા એટલે કંપીરવડ આજ્યો. નર્મદાચક્રે એમની કવિતામાં વર્ણવેલી આમતોમાં કંપીરવડ પહેલાં હતો તેવા નથી. ૩૦ વરસ પહેલાં વડની ધરા બહુ હતી. ખીજા ઝાડો બહુ નહતાં. હાલ તો એનાથી ઉલટુંજ-ધર્તા બહુ ઓછી, આસોપાલવનાં ઝાડો બહુજ ઉગી નીકળ્યા છે. બધા વડનાં ઝાડો જુદાં જુદાં શેખાં હોય એવું લાગે છે. વડની નીચે કંપીરની મૂર્તિ છે. વડોની વચમાં એક કંપીરનું દેવળ છે. પંદર મિનિટ અહીં આ આરામ લીધા પછી બોટમાં બેસી ઝમ્મડીઆ ઉપડી ગયા ઝગડી-આમાં ૪ દિવસ રહીને અંકેશ્વર ગયા. ત્યાંથી પારડી સાંજના ગયા. રટેશન ગામથી ૨ માછલ દૂર છે. ગામમાં જઈને દાલ નવી બંધાવેલી નવી ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો. ધર્મશાળા તળાવ ઉપર આવેલી છે, અને ધર્મશાળાની પાછળજ કુવો હોવાથી પાણીની અડચણ પડતી નહોતી. ખીજે દિવસે સવારમાં પારડી ગામમાં દરવા નીકળ્યા. આવતી વખતે પારડીના જુના કિશામાં ચઢીને આજ્યા. હાલ આ કિશાના ફક્ત ખડોરા છે. કિશામાં ફક્ત મામલતદારની ટ્યેરી છે.

ખીજે દિવસે સવારમાં પારનેરાનો દિલ્લો જોવા ગયા. પારડીથી પારનેરા ગામ ૪ માછલ દૂર છે. ત્યાંથી કુંગર પર ચઢવાને પગથીયાં કરેલાં છે. કુંગર અથવા ત્યાં કેટલીક તોપો દારી દીધેલી છે. કિશામાં ટાંકાં પણ છે. કિશા ઉપર ઉભા રહીને આજુબાજુના દેખાવો નિહાળ્યા. એક બાજુ દરીઓ હતો રેલ્વે સડકપર દોડતી આગગાડીઓ, નદી-ઓ, વહેળા, એમના પર બાધેલા પૂલો વગેરે નજરે પડતું હતું. અહીં આ પેશાના વખતમાં એક લડાઈ થઈ હતી. એનો આખો અહેવાલ નવરાત્રિના બોક્ષમાં આવી જાય છે. કિશામાં બાજુરાવે બંધાવેલું (જેનો જીર્ણોદ્ધાર મુરતવાળા કેટલાક સદ્ગૃહસ્થોએ કરાવેલો છે.) દહેરું હતું છે. પર્વતપરથી ઉતરી મુકામ પર ગયા.

પારડી તાપુકાનું મુખ્ય ગામ પાર નદીપર આવેલું છે. એની વસ્તી ૫૦૦૦ માણસની છે. અને ગામ સીધું વસેલું છે, તેમાં મલી ખુન્નીઓ નથી હવા ઝગડીઆ જેવી ઠંડી નથી, અહીંના લોકો મુખ્યત્વે વાણીયા, આરોઝ, અને આઝોજો નાતમાં જન્મી વખતે પીતંબર પહેરે છે. ધસ, બાવળ, ગડેરી તથા અનાજને મુખ્યત્વે વેપાર માટે છે. અહીં આ અનર્થ નતોમાં લોકોમાં ઢેડીઆ, દુબલા, તથા નાપકા છે. આ લોકો લંબોદી મારે છે, અને તેમની બાવડીઓ કાછડા મારે છે, હાથથી કાંડા સુધી મુઝા તથા

પગથી દીયણ સુધી કડાં પહેરે છે. પારડી ત્રણ દિવસ રહી ભગવાન જવા ઉપડ્યા. ભગવાન પારડીથી ૬ માઈલ દૂર છે. રસ્તામાં ઉદવાડા રોડન આગળ. ઉદવાડા પારસીઓનું પવિત્ર સ્થળ છે. ત્યાં પારસીઓની મોટી અગ્નીચારી છે. ઉદવાડા રોડન પાસે કેટલીક કુંઝરીઓ છે, તેમાંથી સુરગોવડે પત્તર ખોદી કાઢવામાં આવે છે, અને સીધી કુંઝરી સુધી રેલ્વે સડક અધિલી છે.

ભગવાડામાં ફક્ત જોવા લાયક કુંઝરી કિલ્લો છે. અમે કુંઝરી કિલ્લો જોવા ગયા. જ્યારે તાર (Telegraph) નહતા તે વખતે અમ કહેવાતું હતું કે આ કિલ્લો ખચર આપવાના કામમાં આવતો હતો. આગળના પૈશ્વ રાજ્યોએ એવી ગોઠવણ કરી હતી કે એક કલાકની અંદર પોતાના આખા રાજ્યની ખચર મેળવી શકના. હાલ કિલ્લાનો બહોળો ભાગ તોડી નાંખવામાં આવ્યો છે. કુંઝરની ટોચપરથી અને આજુબાજુના દેખાવો જોવા. હરીઓ, દમણ, ખુરશીઓ કુંઝર (જ્યાં ફીરંગી લોકો અને મરાઠા લોકો વચ્ચે લડાઈ થઈ હતી) પારનેરા કુંઝર, ઉદવાડાની કુંઝરી વગેરે ખ્યાનપૂર્વક નીહાળ્યા. અહીંના અડધા કલાક બેસીને નીચે ઉતરી પડ્યા. ઉદવાડાની કુંઝરી માફક અહીંયાની કુંઝરીમાંથી પણ સુરગો ફોડી પથરો ખોદી કાઢે છે.

ભગવાડા એક નાનું ગામ છે. એક મુસોલિત જન મંદિર છે, અહીં આ દેશક ગ્રામ વહના થયો છે. ઘણાખરા મારવાડી છે. આ ગામ કોલક નદીપર આવેલું છે, આ નદીનું પાણી સ્વચ્છ તેમજ મેલ કાપનાઈ છે. અહીં આ બે દિવસ રહી દમણ જવા ઉપડ્યા.

ભુવવાડાથી દમણ ૫ માઈલ દૂર છે. રસ્તામાં અગ્રિય જકારખાનું સ્થાપેલું છે. પણ અમારી પાસે જકાર જેવું કાંઈ પણ નહીં હોવાથી તેથી ખીલકુલ વાર ખોટી થયા ન હતા. દમણમાં આવીને ત્યાંની ધર્મશાળામાં ઉતર્યાં. હોટીમાં બેઠી મોટા દમણ ગયા. દમણમાં નાના કોઠને “ફાટ” કહે છે અને મોટા દમણમાં કોઠને ફાટ કહે છે. નદીને પેઠે કાંઈ ઉતર્યા પછી અમે ‘રોમન કેથોલિક’ ખ્રીસ્તીઓનું દેવગ જોવા ગયા. ફાટના દરવાજા ઉપર એક પાદરીનું (ખ્રીસ્તિ) પુતળું છે. નીચે ફાસપર લટકાવેલા ઈસુખ્રીસ્તનું પુતળું છે. અદરના માણસો પગે લાગીને બહુ મુખ્યપ સાતિથી પ્રાર્થના કરતા હતા. કોઈ પણ એક ચપ્પ મોઢનું ન હતું. મુખ્ય પાદરીએ ધેરીનું પુતળું તથા ખીજા કેટલાક માણસોએ ફાસ દાઘમાં લપડે વરપોડા કાઢ્યો. વરપોડા અંદર ગયો અને પાદરીઓ પીયાના સાથે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પછી અમે કિલ્લો જોવા ગયા. કિલ્લો ઘણો ખાંધાણુચી-વાળો છે. નાની દમણની ફાટની માફક કિલ્લો હાથ પડતો છે. કિલ્લામાં હાલ પણ કેટલીક જુના વખતની તોપો છે. કિલ્લાને ફરતી ખાણ છે. કિલ્લાને છેડે દીવાદાડી છે. પછી અમે વઢાણમાં બેસી સામે કિનારે જઈ મુકામપર ગયા.

ખીજે દિવસે અમે વિશ્વકર્માનું મંદિર જોવા ગયા. તેમાં વિશ્વકર્માની મૂર્તિ છે. તેની સાથે બીજા પાંચ શિશુઓની મૂર્તિઓ છે તે મૂર્તિઓ, મનુ, મથા, ત્વષ્ટા, વૈવસ્વતી, અને શિશિપના નામથી ઓળખાય છે. આ હોરમાં એક વિદ્વાન મહારાજ છે. પછી અમે દનીઆ કિનારે ફરી આવી ધેર આવ્યા દમણ પોર્ટુગીઝ સરકારનું અંદર છે તેના મુખ્ય ગવર્નર જનરલ ગોવામાં રહે છે, અને ગવર્નર દમણમાં રહે છે. આ અંદર વેપારને માટે થતું ઉત્તમ સ્થળ છે. હાલ દમણમાં દુધની બહુ અછત છે.

ત્યાં આઠ દિવસ રહી દમણરોડ રોડનેથી ગાડીમાં બેસી અમે અંધા અમદાવાદ પાછા આવ્યા.

પારનેરનો ખડાડી કિલ્લો.

લેખક- બાઈ નરવર એમ. વીમાવાળા -સુરત.

પારનેરની મુસાફરી કરવા જનાર અને પાંચ મિત્રો હતા. ટ્રેનમાં બેઠી અને વસસાડ આવી પહોંચ્યા.

સવારના ચાર સાણચાર વાગે ઉઠીને અને પારનેર તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું વસસાડથી ૩૬ માઈલ દૂર પારનેરનો કુંગરી પ્લેઝ આવેલો છે તેની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યા. તે ઈ અને ચંદવા માંડ્યું. ત્યાં બધાં પગથીઆં જનાવી દીધેલાં છે. તેની પ્લેઝાઇ ત્રણ વારેક પુટ હતી અને આસપાસ બે ખાખઓ હતી, ઉપરે અને ઉપર ચડી રહ્યા તો એક દાર આવ્યું. તેમાં પેસીને અને દેવીનું મંદિર હતું તેની પાછળના ભાગમાં ગયાં. અને ચાંની બોટલીપર બેઠા. ત્યાંથી દૂરનો અને પાસેનો દેખાવ અત્યંત રમ્ય લાગે છે. ત્યાંની ત્રણ પશુ સુંદર અને શીતળ છે. (આ કુંગર ઉપરથી શુ શુ દેખાય છે તે ત્રીજી ચો- રડીમાંના એક પાઠમાં વર્ણવેલું છે.) અને બેઠા હતા ત્યારે એક માવતું ટોળું અમને તાના નાના આલતા પત્થરા જેવું લાગ્યું ત્યાંથી આગળાડી જતી દેખાઇ જે પશુ એનાં પ્રમાણમાં જ નાની દેખાતી. રમ્ય અને લીલાંછમ સુંદર વૃક્ષોનો સમૂહ પશુ ન્દાનો દેખા- ા હતા. થોડીવાર પછી અને પાછા ફરવા નીકળ્યા બહિં પડેલી તોપો, બીતોના ટુકડા ગેરે આગળ જામનાની કારીગરી જતાવતા હતા. એ દુર્ગે બાહ્યરાવનો અંધાવેશ કહેવાય છે. ત્યાં એક ભોંયડું છે. એ સુરત પાર નદીની નીચેથી લીધેલી છે. તે પછી અને એક રસજંદી જેવા ભાગમાં આવ્યા. બહિં અડચણના વૃક્ષની હેઠળ, પત્થરના મૂર્તિવાળા અને એક માનાની મૂર્તિ છે. છેક અંધારામાં તે આવેલી છે. અને તેનાં દર્શન કર્યાં. પછી અને સાથે લીધેલું ખાવાનું છેડી ખાઇ લીધું, પરંતુ વાલોનું પાણી ડુર્ગેથીમંથ અને બગેરેનું હોવાથી તે ન પીધું. દેવીમંદિરની સામે એક ખીજું મકાન જેવું છે તેને એક બારી છે. 'બધું પત્થરનું જ છે.) પાસેનાં પગથીઆંથી અન્દરના ભાગમાં જવાનું હોવાથી અને યાં ગયા અમારી સાથેના વિદ્યાર્થીએ જમને એક વાત કહી કે -યોડા સમયપર એક ટાંગી યોગી બહિં સમાધિ લગતી બેઠા હતા. અને પોતે કાંઈ ન ખાવાનો ડાંગ કરતા હતા, પણ યોડા દિનમાં એનું પોકળ પુરી જવાથી એ જતા રહ્યા. ત્યાં એક મૂર્તિ છે. જે ત્રણ ગોળવાળા પશુ છે અને એક ચન્નવર અને અનુપમ કૌશલ્યનું દર્શન આપતું ભોંયડું છે. તે પેલા પ્રથમના ભોજના સાથે મળતું હશે એમ લાગે છે.

પછી અને પાછા ર્યાં. પેલા દાર પાસે ચારંધીર હતા તે જોઈ અને નીચે ઉતરવા માંડ્યું. પગથીયાં આગરે ૨૦૦-૨૫૦ ફરો.

પાછા ફરતાં એક મકાનમાં ભૂરી રીતનો કોચ ડુવો આવતો હતો તે જોવા ગયા. જેમાં ડોલનુંજ દોરડું જનાવીને તેનાથી પાણી બહાર નીકળીને દલવાઈ જતું હતું.

તીથળ જવાની તૈયારી કરી. તીથળ હવાનું સ્થાન છે અને વસસાડથી થોડે દૂર છે. જે ચાડી જોડાવી અને ત્યાં ગયા

તીથળ અત્યંત મનોરમ અને સુંદર સ્થાન છે. સન્ધ્યાનો સમય અને દરીઆનો

પ્રદેશ, પછી આનંદનું શું પૂછવું ? ઘેર જન્મને જમીને અમે સમ ગયા.

સંવારના અમે ઝૌરમાં નદીએ નહાવા ગયા. નદી બહુજા છાછરી અને બહુજા ખારા પાણીની છે. તે વસસાડ શહેરથી આશરે એકાદ માઈલ દૂર છે.

પછી આવીને ત્રણ પીધા પછી અમે રોયને ગયા. હિસાબ કરતાં અમે ગણ્યું કે દરેકે ૩ બાનામાં મુસાફરી કરી હતી રૂ. ૧ લાખું બુદું. ત્રણ દિવસે અમે ઘેર આવ્યા.

આફ્રિકાની મુસાફરી.

લેખક: બાર્થ ઇન્ડવદન દીસનલાલ પંડ્યા.—કલોલ.

મારા પિતાશ્રીને ઇસ્ટીશ પૂર્વ આફ્રિકામાં આસિરટ્ટ રોયન મારતરની જમા મળવાથી આઠ વર્ષની વયે મારે તેમની સાથે ત્યાં જવું પડ્યું હતું. પ્રથમ અમે મુંબાઈ ગયા. કાશ્મી કે ત્યાંથી રીમરમાં બેરીને આફ્રિકા જવાનું હતું ત્યાં અમે લગભગ પંદર દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાં ફરીને મેં નવી નવી મીએ અને નવાં નવાં રથો બોધાં હતાં. પછી જવાને દિવસે સવારે લગભગ ૮-૯ વાગે અમે બંદરપર ગયા. ત્યાં અમારી ડાકટરી તપાસ થઈ. પછી અમે ટીકીટો વગેરે લઈ રીમરમાં બેઠા. લગભગ ૧૧ વાગે રીમર ઉપડી. ઉપડતી વખતે બધાં સગાં વહાલાંઓને મુકાને જતાં મને પાણીજ લામણી યઈ હતી અને તેવીજ દશા બીજા મુસાફરોની પણ યઈ હતી. એમ કરતાં કરતાં સાંજ પડી તેથી અમે સાંજનો બધો વખત રીમરની રચના જોવામાં અને અથમતા સૂર્યના રંગ જોવામાં કિરણો સમુદ્રપર પડતાં ત્યારે તે પાણીપર રંગો યતા હતા તે જોવામાં ગાળ્યો. પાણીમાં મુસાફરી કરતાં છેક ૭ મે દિવસે એક બંદર આવ્યું તેથી રીમર ત્યાં ઉભી રહી. મારા પિતાશ્રીને પુછતાં જણાયું કે તે પોર્તુગીઝનું સંસ્થાન હતું. ત્યાં એએક કસાક સુધી રીમર ઉભી રહી. ત્યાર પછી રીમર ઉપડી અને ૧૪ મે દિવસે સવારે “લામુ” નામનું બંદર આવી પહોંચ્યું. ત્યાંથી માલ લેવાનો હતો તેથી સાંજ સુધી ઉભા રહી અને ઉપડી. પંદરમે દિવસે સવારે અમારે ઉતરવાનું બંદર નામે મેંઆસા આવી પહોંચ્યું તેથી રીમરે બારામાં લંગર કર્યું. અમે એક નાના વહાણમાં અમારો સામાન લઈ બેઠા અને વહાણ બંદર તરફ હંકાવવાનું. થોડીવારમાં બંદર પાસે ઉતરવાની જગ્યાપર વહાણ આવી પહોંચ્યું તેથી સામાન લઈ અમે બંદર ઉપર ટીકીટ આવી અમારી ઉતરવાની જગ્યાએ જવાને માટે ગાડી લાડે કરી અમે ગાડીમાં બેઠા અને ગાડી ચાલી. તે ગાડીને બળદ અગર થોડા જોડયા નહોતા પણ મુજબાવાળા વાળવાળા, હોઠ લબડતા અને પગે ધુપરા બાધેલા હુબ્બલી લોકો ગાડામાં તે ગાડી ખેંચી જતા હતા. આગળ બે જણ ખેંચતા હતા, અને બીજા બે પાછળથી ટેલતા હતા. પાંચ સાત મિનિટમાં અમારે ઉતરવાનું ઠેકાણું આવી પહોંચ્યું તેથી અમે ત્યાં ઉતરી અને બીજે દિવસે નૈરાખી (મારા પિતાશ્રીને નોકરી મળી હતી તેથી ત્યાં) જઈ પહોંચ્યા.

હું ત્યાં નિશાચે દરરોજ લણવા જતો હતો. નિશાચમાં રંજની મેળવણી ત્યાંના હાબરી લોકોની બાપા અને બીજા કુદરતી જ્ઞાન વિગેરે વિષયો બળે કસાક સુધી સોખવતા હતા. ત્યાંની બાપા મણીજ વિચિત્ર છે. જે આપણે પાણી પીવું હોય તો ત્યાંની બો.

લીમાં એમ કહેવું પડતું કે—“ મીમીના માણના કુલા. ” ખાતું હોય તો, —મીમીના કુલા. ” એમ કહેવું પડતું.

આ પ્રમાણે નૈરોબીમાં આઠેક માસ પસાર થઈ ગયા તેવામાં મારા પિતાશ્રીની બ-
દલી નોકર થઈ. અને ત્યાંથી બે માસ પછી માણવાણીથી થઈ. ત્યાંથી મારા પિતાશ્રીએ
બદલી કરાવી તેથી ક્રિલિન્ડીની થઈ. ક્રિલિન્ડીનીમાં નિશાળ નહોતી તેથી મારે દરરોજ
માડીમાં બેસીને મોંઝાસાની નિશાળમાં લખવા જવું પડતું. ત્યાં પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે
જુદી જુદી જાતની બાષાઓ વિગેરે શીખવતા હતા. પણ ત્યાં મને લખવાનું કામતું નહતું.
કારણ કે દરરોજ માડીઓમાં ધક્કા ખાવા ગમતા નહીં. ક્રિલિન્ડીનીમાં મારા પિતાશ્રીના
એક મિત્ર હિંદુસ્થાન આવવાના હતા. તેથી તેમની સાથે મને મોકલવાની તજવીજ
કરી. અને અમે મુંબઈ આવવા માટે ઉપડ્યા.

દરેક દિવસ દરીઆમાં રહ્યા પછી રીમરે મુંબઈના બારમાં લંગર કર્યું. આ વખત વ-
હેલા પહોંચ્યા કારણ કે અમે જે રીમરમાં બેઠા હતા, તે બેઠા રીમર હતી.

જગન્નાથજીની યાત્રા.

લેખક: બાલ વ્યાખ્યાન જમનાદાસ ઓફ-વડોદરા.

મારે આ વર્ષમાં અધિક વૈશાખ માસમાં જગન્નાથજીની યાત્રા કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો
હતો. હમે વડોદરાથી પંજાબ રેલમાં સવારના પાંચ વાગતે બેઠા. તે રાતના આઠ વાગતે
મથુરાં આવ્યા. મથુરાંથી નાની માડીમાં બેસી રાતના બાર વાગે હાવરસ આવ્યા. હાવરસથી
હાવરા (કલકત્તા) જતી એક્સપ્રેસ ટ્રેનમાં બેસી રાતે ગયાજી આવી પહોંચ્યા. ગયામાં
શ્રાદ્ધ કરવાનું હતું તેથી વજુ દિવસ રજા. ત્યાં કાંઈ બહુ જોવા લાયક નથી. તથાપિ શ્રાદ્ધ
કરવાના મુખ્ય સ્થળ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંથી દરરોજ ગયા. હમે રાતના ગયાજીની નવ
વાગતે બેસી સવારે નવ વાગતે હાવરા રેલવેને આવી પહોંચ્યા અને ધર્મેશ્વરનાં ઉત્તરમાં.
ત્યાંથી બપોરે કલકત્તા જોવા નીકળ્યા. હાવરાથી પૂત ઓળંગીને કાંચીપાટ જતી ટ્રામમાં,
બેઠા. કાંચીપાટ એ જરીજ લોડાથી વસામેલો લોક છે. પણ તે જાલ દેવીકાળીના મંદિરને
હીલે અતિશય પ્રસિદ્ધ છે. મંદિરની બાંધણી કાંઈ બહુ વખાણવા લાયક નથી, પણ દેવી
કાળીની મૂર્તિનો દેખાવ એટલો તો બળકર છે કે જોકે તે એક ફક્ત મૂર્તિ છે તોપણ
જ્યારે મને તે વાદ આવે છે ત્યારે હજી ગજરાટ લાગે છે. ત્યાંથી હમે પાછા ફરી મોટી
મોટી કંપનીની પેટીઓ, હાઈકોર્ટ, કરન્સી ઓફીસ, પોસ્ટ ઓફીસ, વખણમેલા લોર્ડ
રેસિડેન્સી, અને જનરલ સ્મીટનાં પુતળાઓ આવે છે, તે વિગેરે જોયું. એમ ફરતાં
ફરતાં સાંજે ધર્મેશ્વરનાં આવી પહોંચ્યા.

અહીંથી જગન્નાથજી જવાને રાતના નવ વાગે મદાસ રેલમાં બેઠા તે રેલમાંથી
રાતના બાર વાગતે ખરપુર ઉતર્યા અને ત્યાંથી પુરી જવાની ટ્રેનમાં બેસીને સવારના નવ
વાગતે પુરી ઉઠે જગન્નાથજીમાં આવી પહોંચ્યા. પુરી રાહેર દરીઆ કિનારાપર આવેલું છે.

પ્રદેશ, પછી આનંદનું શું પૂછવું ? ઘેર જમીને જમીને અમે સુષ્ટ ગયા.

સંવારના અમે ઝોરંગા નદીએ નહાવા ગયા. નદી બહુજા છાછરી અને બહુજા ખારા પાણીની છે. તે વસસાડ શહેરથી આશરે એકાદ માઈલ દૂર છે.

પછી આવીને વ્હા પીધા પછી અમે રોડને ગયા. દિસાળ કરતાં અમે મધ્ય કે દરેકે ૩ આનામાં મુસાફરી કરી હતી ૩. ૧ લાડું લુલું. ત્રણ દિવસે અમે ઘેર આયા.

આફ્રિકાની મુસાફરી.

લેખક: બાર્ડ ઇન્ડ્રવદન દીસનલાલ પંડ્યા.—કલોલ.

મારા પિતાજીને બ્રિટીશ પૂર્વ આફ્રિકામાં આસિરન્ટ રોડન મારતરની જગા મળવાથી આઠ વર્ષની વયે મારે તેમની સાથે ત્યાં જવું પડ્યું હતું. પ્રથમ અમે મુંબાઈ ગયા કારણ કે ત્યાંથી રીમરમાં બેસીને આફ્રિકા જવાનું હતું ત્યાં અમે લગભગ પંદર દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાં ફરીને મેં નવી નવી ચીજો અને નવાં નવાં રથોનાં જોયાં હતાં. પછી જવાને દિવસે સવારે લગભગ ૮-૯ વાગે અમે બંદરપર ગયા. ત્યાં અમારી કાકટરી તપાસ થઈ, પછી અમે ટીકટો વગેરે લઈ રીમરમાં બેઠા. લગભગ ૧૧ વાગે રીમર ઉપડી. ઉપડતી વખતે બધાં સર્ગા વદાલાંએને મુકીને જતાં મને બહુજા લાગણી થઈ હતી અને તેવીજ દયા બીજા મુસાફરોની પણ થઈ હતી. એમ કરતાં કરતાં સાંજ પડી તેથી અમે સાંજનો ખાસ વખત રીમરની રથનાં જોવામાં અને અત્યમતા સૂર્યનાં રંગ બેરંગી કિરણો સમુદ્રપર પડતાં ત્યારે તે પાણીપર રંગો થતાં હતાં તે જોવામાં ગાળ્યો. પાણીમાં મુસાફરી કરતાં છેક ૭ મે દિવસે એક બંદર આવ્યું તેથી રીમર ત્યાં ઉભી રહી. મારા પિતાજીને પૂછતાં જણ્યું કે તે પોર્તુગીઝનું સંસ્થાન હતું. ત્યાં એએક કસાં સુધી રીમર ઉભી રહી. ત્યાર પછી રીમર ઉપડી અને ૧૪ મે દિવસે સવારે “નામનું બંદર આવી પહોંચ્યું. ત્યાંથી માલ લેવાનો હતો તેથી સાંજ સુધી ઉભા ઉપડી. પંદરમે દિવસે સવારે અમારે ઉતરવાનું બંદર નામે મોંઝાસા આવી રીમરે બારામાં લંગર થયું. અમે એક નાના વઢાણમાં અમારો સામાન વઢાણ બંદર તરફ હંકાવવાયું. થોડીવારમાં બંદર પાસે ઉતરવાની જગ્યા પહોંચ્યું તેથી સામાન લઈ અમે બંદર ઉપર ટીકટ આપી અમારી જવાને માટે ગાડી બાંહે કરી અમે ગાડીમાં બેઠા અને ગાડી ચાલવા લાગી. ગર થોડાં જોડયા નહોતાં પણ ગુજાવાળા પાળવાળા બધાં જોડયા લોકો ઝડપાઝપે તે ગાડી ખેંચી જતા હતા, અને બીજા બે પાછળથી ટેલતા હતા. પાંચ સાત મિનિટ આવી પહોંચ્યું તેથી અમે ત્યાં ઉતરીને અને બીજાં મિનિટ ૧ મળી હતી તેથી ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.

હું ત્યાં નિશાળે દરરોજ બહુવા જતો હતો. નિશાળમાં રંગની .

લોકોની બાધા અને બીજું કુદરતી ચાલ વિગેરે વિષયો બહુજા કલાક વતા હતા. ત્યાંની બાધા બહુજા વિચિત્ર છે. જે આપણે પાણી પીવું હોય તો

ઉત્કંઠ મહાદેવથી પાંચ માહિને છેડે કેદારનાથ મહાદેવ આવેલા છે. કેદારનાથમાં એક ધર્મશાળા છે. ત્યાં વાઘ તથા સાપ વગેરે જનાવરોની બહુ બીક છે, તેથી જને મુઠામ કરવો હોય તે તેણનારમાં મુકામ કરે છે. આ સ્થળ બહુ જોવલાયક છે. કેદારનાથ મહાદેવની પાછળ કુંભર છે, તેમાંથી ઝાંઝરી નદી નીકળે છે. અને કેદારનાથના શિવલિંગને નવકાવી ત્યાંથી વહી જાય છે. આ દેખાવ બહુ સુંદર અને જોવા લાયક છે. ઝાંઝરી નદીનો ધોધ પડે છે, ત્યાં પુષ્કળ ઝાડો આવેલાં છે.

અમંદાવાદનું વાણું ન.

લેખક: બાલ શાંતિલાલ હખીલાસ સાંકલીયા.—અમદાવદ.

શુજાતનું મુખ્ય સહેર અમદાવાદ છે, તેને લોકો રાજનગર નામથી પણ ઓળખે છે. આ ઠેકાણે પહેલાં કરણવતી નામે નગરી હતી. ને પાંચજુના સોળાંજી રાજ કરણે ઇ. સ. ૧૧ માં સૈકામાં આરાવળનાં આરા બીજને હાથ પછી વસાવી હતી. ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં અહમદશાહ નામનાં મુસલમાન બાદશાહે આ જગેએ એક કિલ્લો બાંધી તેનું નામ અમદાવાદ પાડ્યું. એકવખત જ્યારે અહમદશાહ શિકાર કરતો હતો ત્યારે તેણે એક સસલાને અને પોતાનાં શિકારી કુતરાને લડતાં જોયાં આદેખાવ જોઈ રાજાએ અનુમાન કર્યું કે જ્યારે અહીંનું નાનું સસલું કુતરું સાથે ભડે છે તો ત્યાંના માણસો કેટલાં જોરાવર હોય શકે ? “જળ કૂતેપર સસા આપા, તમ બાદશાહને સહેર બસાવા.”

આ સહેરની ધ્વિમે સામરમતી નદી આવેલી છે. ત્યાંથી આગળ આવતાં એક કિલ્લો છે, જેમાં ભદ્રકાળી માતાની મૂર્તિ છે; મટે તેને ભદ્રો કિલ્લો એવું નામથી ઓળખાયે છે. સહેરની પૂર્વે કિશા તરફ રેલ્વે રેલ્વેન છે. સહેરની દક્ષિણે એક જોવા લાયક કાકગીયુ નામે તળાવ છે, તેની વચ્ચે એક સુંદર બગીચો છે; તેને નંગીનાવાડી કહે છે. ઉત્તર દિશા તરફ શાલીબાગ અને લશ્કરી કાંપ આવેલો છે. સહેરની તાંદુરસ્તી વિગેરેનો તપાસ મ્યુનીસીપાલિટી રાખે છે. તેની તરફથી રસ્તા ઉપર વીજળી દિવાઓ નિર્માણ થાય છે, પાણી હંટાય છે, વિગેરે. આ સહેરમાં ઉલોગી કારખાનાં ધણાં છે. અને વણાટ કામની મીથો છે. વેપારને લીધે સહેરની વસ્તી ધણી વધી છે. લગભગ અઢી લાખ માણસ અહીં રહે છે. સહેરનાં જોવા લાયક મકાનોમાં સૈયી શાહબખાન અને પ્રખ્યાત લુમામસીદ તથા બાદશાહ અને રાણીના હથરા, ભદ્રો કિલ્લો, ગાયકવાડની દહેલી, દુધેશ્વરની ટાંકી (વોટર વર્ક્સ) વિક્ટોરીયા બાગ, આનંદબાગ, કાકરીકે તળાવ, શાહઆલમનો રોજ, ને સરખેજનો રોજ, શુજાતકોટેજ, સ્વામીનારાયણનું મંદિર અને હડીમાળનાં મહેરાં વિગેરે છે. લુમામસીદ ધણું મોટું અને વિદ્યાળ મકાન છે. એમાં કાકરીકરી પણ સારી છે. એની પાસે બાદશાહનો અને રાણીનો એમ બે હથરા છે. તે પણ જોવા લાયક છે. ભદ્રો કિશામાં દાંધ સરકારી એલિસી તથા પોષ્ટ એલિસી છે. પાસે ભદ્રકાળી માતાનું મંદિર છે. નદી કિનારે એલિસધોજ (પૂજ) આગળ વિક્ટોરીયા બાગ આવેલો છે. તે ધણું મોટો અને સુંદર છે. તેમાં વિક્ટોરીયા રાણીનું સુંદર બાવલું બેસાડેલું છે.

ગાયકવાડની હવેલીમાં પોલીસખાતું રહે છે. હુમીયરની ટાંચી (નોટર વાંસ) પણ નોવાવાયક છે, અહિંની ટાંચી ધણી મેંગી અને હિંચી છે અને આખા શહેરમાં પણ પહોંચાડે છે. માધવગામ સારંગપુર દરવાજા બહાર આવેલો છે તેમાં પણ રો. બ. ર. જુઓડવાડ દોડાવાલનું સુંદર ખાવડું બેસાડેલું છે શાહઆલમનો રોત્તો ખાસ નોવાયક છે એમાં મેંગી કબરો તથા કોતર કામ બહુ સાફ છે. એની અંદર પાંચરની કુત્ર લગાઓ છે સૂરખેળનો રોત્તો શહેરથી થોડે દૂર આવેલો છે તેની અંદર પણ મોટા કામ બહુ હિતમ છે, દીલ્હી દરવાજા બહાર શેર હુમીયાલનું જૈન દેવાલય છે તે પણ બહુ નોવા લાયક છે અહીંથી સીધી સુરક કાંપમાં જાય છે. ત્યાં ભીમનાથનું મંદિરમાં કોવારો આવેલો છે ત્યાંથી આગળ જતા કાંપમાં હનુમાન આવે છે. અને ટહેરમાંને માસામાં (શ્રાવણ માસમાં) પણ મેળા જરાય છે. આ ઉપરાંત દર મુકામે પર કીર્તિ જગર જરાય છે.

તાજમહાલ.

ઢ. આનંદગી મૂલગી પાંચી તરફગી મેટ.

સુન્દરી સુખોધ

સચિત્ર માસિક વધારો.

આપણાં બાલકો ઉપર રેશનું સચિત્ર આપણ સચે છે, આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમદિવ, તથા આપણા બનુચોની સદાય વિના પ્રગતિ થવી શકિન છે: આથી-પાવાનામાં તેમજ શ્રીચિ, પુરષો, બાલકો, સર્વમાં સદાચાર અને સુવિચાર, તથા હલોમ, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકર્ય થાય, એમ નિમ્નર પ્રયત્ન કર્યો કરેલો, એમ બાલક સંવાનનું અર્થ રેશનલ છે.

સુન્દરી સુખોધ:

પુસ્તક ૧૨.-અંક ૮-૧૦.

મે-જુન ૧૯૧૫.

વાલ કાવ્યો.

કોયલ બહેનાં.

લેખક:-શ્રીયુત્ત અરદેશર કું. અબરદાર.

(ગાળો)

મીઠી કોયલડી મધુ ગોલ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
ત્હારા કિલકિલિયા કલ્લોલ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
ત્હારા અંતરમાં આનંદ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
ત્હારા ઉર ઇલકાતા ઉદ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
ઝીણા ઝીણા ઉડે નજ મેલ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
તેવા ત્હારી પાંખેલા વેગ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
મીઠી ધંટડી વાગે દૂર રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
તેવા માત્રે સરતા તુજ સર રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
લીલે પાંદડે નેમ દંશર્ધ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
પ્રસરાવે પરિમલ નર્મ રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
એની ત્હારી સરે સુધાર રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !
મી થોભી ઝીલું ટલુકાર રે મ્હારી કોયલ બહેનાં !

વન,

લેખક:-શ્રીમુત ન્હાનાલાલ દ. કવિ.

ઉંચો સૂરજ નો । લીવડ વનમાં રે,
હીચો ઉંચો સરવર ગિરિવરને તટે,
નગર્યાં ઘેર ઘટાર્માંનાં પખેર રે,
નગર્યાં નગર્યાં મેના પોપટ મોરણા

ધણુ ધણ માલ્યા વનમાં બાલ ગોરાળો રે,
ગાયો જમ આરશે રે આવી સીમમાં;
આંખાની મગરીઓ ખાતી ક્રોધેય રે,
વસન્તની વાંસલડી સરિખી ભોલશે.

(-મા છેડીય તું આજે ત્હારી વેણું રે,
પ્રજુનાં ગીત વનવનથી વહી ત્હને વધારશે)

વૈશાખે વટાળ ઉન્હા ધખ વારો રે,
ધૂળનાં વાદળ રચશે વનના વાપર;
બળતાં કિરણોના વરસાદ વરસશે રે,
બળશે ધરતી, બળશે પ્રાણી, પાંદડાં.
વિયોગ ગા કંઈ ધોમ ધખે આકાશે રે,
સૂકવશે સૃષ્ટિ, રસ અભિ સીંચશે.

હડવી લીમડીયોની મીડી છાયા રે,
યાદેલા ગોવાળનો યાદ ઉતારશે.
નમતો પ્હોર યશે ને સૂરજ નમશે રે,
વાદળિયા સરવરમાં લદ્દરો આવશે.

પોદયા રાયડા બ્યાળસ મરડી ઉદશે રે,
છેડીને વગાડશે ચતરંગ વોસળી.
આવી આવી ખેમાં ચરતી ગાયો રે,
વાંસલડી સુણી ઉઠશે, ને વળી આવશે.

બાળુડો. !

સેખક.—શ્રીયુત્ “પાદરાકર.”

(ઝીણા જામર વારસે ચેલ.—સમ.)

ખડેન ! વાત એક રૂડી રૂપાળી.   રે બાળ મહારો બાળુડો !
 એની, આંખસડિ અણિયાળી,—   રે બાળ મહારો બાળુડો !
 ઝીણી ઝીણી નરરોએ બાણુ આણુ ભેતો—
     ઠાળુડી દરી લેતો રે—
 ફાટેમ કળાશા દાંત બિરાજે—
     ઝીણું ઝીણું દસી હેતો—રે બાળ મહારો બાળુડો !
 ન્દાનકડી નાણુકડી પચવી—
     (જાણે) અળતાપી રજાલી રે !
 કુમ્ કુમ વેરે ધર આગણે ભરી દે ।
     નાચની મચાવે ન્યારે હેલી ।—રે બાળ મહારો બાળુડો ।
 સખી રે, સળવુ રૂંઝાં અંધાનિ વાલા ।
     શોભતો રૂપાળો રે—
 મોર પીઝાંની એની ટોપી ભરેલી ।—
     નયોં કનઈઓ કાતો ।—રે બાળ મહારો બાળુડો ।
 પ્રભુ બાળકના મરકલડેપી—
     વરસે જરમર મેલી રે ।
 પ્રભુને સંભાર મહારા બાળુડીઆર્મા—
     પ્રભુના રૂપને ભેતી રે ।—બાળ મહારો બાળુડો । ।
 ખાવા પીવાનું એને જાન મળે નહીં ।
     દસતી પુતળા રૂપાળી રે ।
 છવન ખમિએ જાણે મુઠા રહેલી—
     ચૂસાજ કુસની કળી ।—રે બાળ મહારો બાળુડો । ।
 બાળુડો નયોં ગડિ થેતો ।
     પોપટ સરખો બોલે રે ।
 વારી જાડે વાર દહાર નંદનીઓ—
     ડોલાવે ને ડાલે રે ।—બાળ મહારો બાળુડો ।

વસંત હાલરડું.

લેખક: શ્રીયુત્ત " રસિક, "

(બાબી)

હાલર તણે હુલામણે	
મુલાવું બાહુડું મ્હાર પારણે.	રેક.
આણું નિંદર નેણુ-ખામણે.	કુલાવું.
રપાણું ઉંધતી પાંપણે,	
તોઈ તોઈ જાઈ વારી આવારણે.	હાલર.
કોટિક વાઈ કામને,	
તપણે નિંદરને ખીંચામણે.	હાલર.
ફૂલે પ્રકુલ મ્હોક ફાગણે,	
ફૂલખમ્મ જૂલે ધમરતો આગણે.	હાલર.
આન્યા દડાં નેણુ કાગળે,	
બૂંમ જાણું અંતુજ અકે કામણે.	હાલર.
ગાતી કોયલ કંઠ-કામણે,	
હોયોજે મ્હોરો આંખે રણિયામણે.	હાલર.
મ્હોરી જૂલે જાડ પાંદડે,	
જૂલે અલબેલી વેલ બારણે.	હાલર.
રઠિયાળી નિંદર રિસામણે,	
વીનવું માનિનિ નેણુ-મતામણે.	હાલર.

કહિં ચમચમતાં, કહિં તમતમતાં, અદતાં સંકટ ખમતાં;
 જીંડી મૂસહ આવે ભમતાં, ગેલ કરે મન ગમતાં.
 અહિં અથડાતાં, તહિં પછડાતાં, ટચડાતાં ભચડાતાં;
 કહિં મચડાતાં, કહિં લચડાતાં, રચડાતાં સપડાતાં.
 અંગે જીચકતાં, યડક યડકતાં, હહેરે હેઠ લટકતાં;
 વારી પકડતાં, બારિ લટકતાં, જતાં ન લેશ અટકતાં.
 તૂટી તફડતાં, બહુ બળડતાં, ધાટ ધણેરા ભડતાં;
 પૂર પરપર નડતાં લડતાં, પૂંઠ પકડતાં પડતાં !
 ધમ ધમ ધમ ધો ધો ધો કરતાં, એમ ઉદક ઉતરતા;
 સોર મચાવી, જંગ જમાવી, સરિતામાં સંચરતાં ! !

‘ મા ’ ના પા’ડ.

લેખક: શ્રીયુત્તમ—કેશવ હ. રોઠ.

ના બૂલું તૂળ પા’ડ જાનેતા ! ના બૂલું —
 એવું ફરી ફરી જગમાં, બીજે ન મળે ત્હારાં લાડ—
 ભલે મિત્ર પત્નીનાં વ્હાલપ દોરે સ્વર્ગને દ્વાર,
 જન્મ હેત તો ત્હારાં પણ મા ! વતસલતા તૂળ ગાડ:—
 ભાંગે પિત્તાની ધાંધા, એ અઢંગી તૂળીયુ હરનાર;
 લલમ વિલસીની એકજ તૂં:તૂળી હર કલ્પનાં ગાડ:—
 ઉછેરવા અમૃત પાવા મા ! બચપણમાં વણ સ્વાર્થ;
 માણુથી અઢકાં રણણ કરતી સઢી તાપ ને તાડ:—
 અમી ભરેલા હેડાની મા ! વ્હાલપ થેલી ગાળ;
 બોલ ટાડીલા, બચિયો રસજર ! બહુ બહુ એવું માડ:—
 એ દિવસો ! એ હેત ! અને મા ! હડીલી અમારી રાડ !—
 નમન નમાવે—ઝણિ બનાવે ! ઝણ વાળે સુત માંડ !
 આડી ! તૂળ પાડ વગરના પા’ડ:—

નહાનાં નહાનાં ભુલકાં !

લેખક: શ્રીયુત " પાદરાકર. "

નહાનાં નહાનાં ભુલકાને, આજ આજ વાળ !
 ડુલ જેવા ભુલકાને, લબ્ય ભાવિમય ભાલ ! !
 નહાનાં નહાનાં ભુલકાને, નહાનાં નહાના કાન !
 ખોસે કે ન ચાલે ત્હેણે, માત્રી ઓળખાણ ! !
 નહાનાં નહાનાં ભુલકાને, લાકડાની માટી !
 રહે કે પડે તો અટ, લાવો મારી માટી ! !
 નહાનાં નહાનાં ભુલકાને, ચાંદસીએ બહુ પ્કાસી !
 આકાશીથી ઉખેડીને, ગજવામાં ધાસી !
 નહાનાં નહાનાં ભુલકાને, મોટાં મોટાં માન !
 ડુલ જેવું ભુલકું, કે પ્રજ્જ્વાલું બાન ! ! !

રમતા રામ.

લેખક—શ્રીયુત " લલિત. "

અમે તો સદાય રમતા રામઃ
 અમારો ધર્મ જોજ આરામ !— અમે
 પ્રલયવર્તુ' તેજ અમોમાં અમમતા અજકાલે રામઃ
 સંતસંગથી પંચ સત્યને
 પળતાં ઉર ઉછળે અભિરામ... અમે

જોગીઓનાં બાળ.

લેખક: શ્રીયુત નહાતાલાલ જી રૂપિ.

અમે જોગીઓનાં બાળ !

મેર ધરીને ધરાવયું મીને પાર્ષ દ્રષ્ટ્ય કાળ !... અમે
 ઘોળ્યા ચાંદાને ઘોળ્યા સૂર્યને, ઘેળ્યા દીવસ અને રાત,
 ઘોળી ઘોળીને સોમ સારંગ્યો, છલકે વ્યા અમ પાત્રઃ
 પાત્ર ધર્યું સુખ જમતને... અમે
 શોકને મોહ સરી પડ્યું, લાપ્તા રેતેહ ને ઠલ્યાણ,
 ઝોળી ભરી ભરી લીલીએ અમને આખવાની આણ;
 યાજ ભરી જગ પાદવ્યા... અમે

વાલ વાર્તા.

દીવાસળીની ચેટી.

અથવા દેશસેવાનું કાળ.

લેખક: શ્રીયુત્તમ "હરિ"—અમદાવાદ

ધોરી રસ્તે ચાલે એક લઈંગેનો દુકાન કરતો હતો "લેફ્ટ, રાઇટ ।"—કામો, જમણા—" લેફ્ટ, રાઇટ ।"—એમ સરકરી નિયમ પ્રમાણે તેના પગ ઉપરથી જતા હતા. તેની આંધિ સામાનનું એક પોટકું હતું, અને તેની કંઠે એક તરવાર મટકતી હતી. તે પોતાના દેશને માટે દુરમનોની સામે લડવા ગયો હતો, અને દુરમનોને દેશની પોતાના પર તરફ પાછો વળતો હતો.

તે રસ્તે ચાલતો હતો, તેવામાં સામેથી આર્યમાતા હિંદ દેવી રમઝુમ કરતાં તેને મળ્યાં. આપણા આ બહાદુર લડવંચે તેમની નિઃશ્વસ કરતો હતો. તેમનાં ઇશનથી પોતાને કાળપચાળા માનીને તેમના પગ આમળા કુટળીયે પડેલા અને તેમને પ્રણામ કરીને તેમના પગની રજ તેણે પોતાના માથે ચઢાવી સ્નેહથી માતાએ તેને કહ્યું, " બહાદુર બધા અને બહાદુર લડવંચે । તું મને ધણો બહાદુર છે. તારાં માતાપિતા અને સગાં-બંધાંને છોડીને અને દુનિયાની મોજમોજને દૂર દેખી ઇર્ષ્ય, તું બહારી ખાતર તારા જીવના જોખમે પણ દુરમનોની રક્ષાને લડવા ગયો હતો, તેથી હું તારાપર ધરૂં, પ્રસન્ન થઈ છું. તારે જે વરદાન મેળવું હોય તે જુદીથી બહારી પાસેથી માગી લે. " આ શબ્દો બોલતાં બોલતાં હિંદ દેવીએ તેને જમીનપરથી ઉઠાડી તેને માથે પોતાના હાથ મૂક્યા.

બહાદુર સનિક જુદી થઈ બોલે " માથા ! મહે તો બહારી ફરજ પાળતી છે; તે છતાં જો તમે બહારપર રાજ કર્યા હો તો હું સુખમાં નિઃશ્વસી માગી ચઢું એટલો પૈસો મને આપો. "

માતા બોલ્યાં, " તરવાર બેઠા । તું રક્ષાનેના પેલા જાને જીવે છે ? ને અંદરથી પોકું છે. તું ને જાડ ઉપર ચડ ત્યાંથી તને એક બાંધેઈ જણાશે તેમાં ચાલે તું અંદર જાયજો. ત્હારી કંઠે રોડનું બાંધીને અંદર જાય; એટલે જ્યારે ત્હારે ઉપર આવતું દશે ત્યારે તે પકડીને તું ઉપર આવી ચડીશ. "

લડવંચાએ આતુરતાથી પૂછ્યું, " એ તો ખરું, પણ ત્યાં અંદર ગયા પછી બહારે શું કરવડું છે । તે મને કહો. "

દેવીએ કહ્યું, " ત્હને ત્યાંથી જોઈએ એટલું ધન મળશે. જાણના પોલાણમાં મને નીચે કિતલાં પછી જ્યારે તું જમીન ઉપર આવી પહોંચીશ ત્યારે ત્હને એક વિદ્યાજ્ઞ બોલશે જણાશે અને તેની અંદર ત્રણમે દીવાઓનો પ્રકાશ પડતો પશુ તું જોઈશ. તે બોલ્યાની અંદર ત્હને ત્રણ બારણાં જણાશે; આ સર્વે બારણાં ત્હારાથી ઉપડી ચડશે, કારણકે તેમને તારાં વાસેલાં નથી, ખેલું બારણું ઉઘાડીને તું જોઈશ તો ત્હને એક બાંધની બોલશે

પોતાને માટે ઉત્તમ પોષાક ખરીદી આપ્યો, અને ચકચકીત છુટ પણ દીધાં. શહેરમાં તે દવે એક પૈસાદાર અને ગૃહસ્થ માણસ તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગયો. લોકો તેને મળવાને આવતા, અને શહેરમાં જે જે જોવાનું હતું તે સંબંધી વાતો કરતા. તેઓ રાગની દીકરી મુંદર અને મનોહર રાજ્યકુંવરીની વાત કહેવાનું પણ ભૂલી જતા નહોતા.

લઢવૈયાએ પૂછ્યું, “ મ્હારે તે રાજ્યકુંવરીને જોવી છે, મ્હને તે ક્યાં મળશે ? ”

તેઓ કહેતા, “ કોઈ દિવસ પણ તમે તેને જોઈ શકશો નહિં. તે એક મ્હોટા ત્રાંખાના બનાવેલા કિંદામાં રહે છે, અને તેની આગળપાછળ એક મ્હોટી ઉંડી ખાઈ છે. રાત્રિ શિવાય ત્યાં કદીને જવા આવવાની છૂટ નથી. રાત્રિએ તેના વિષે એવી અવિશ્વવાણી સાંભળી છે કે તે એક સાધારણ શિપાઈ સાથે પરચુરો. ગાળને આ વાત પસંદ પડતી નથી અને તેથી કિંદામાં તે રાજ્યકુંવરીને પૂરી રાખી છે.

કુંવરીને જોવાનું લઢવૈયાને થતું મન હતું; પણ ત્યાં જવાની તેને પરવાનગી મળી નહિં. દવે, તે પોતાની સધળો વખત આનન્દમાં અને મુખશાંતિમાં ગાળવા લાગ્યો. તે નાટકો જોવા જતો, ગાડીમાં બેસીને રાગના બાગમાં ફરવા જતો, અને ગરીબ લોકોને પોતાનાથી બને તેટલી પૈસા આપીને મદદ કરતો. આ તેનું પરીપકારનું કામ થતું સાફ હતું; તે ખૂબજ નીચતો હતો કે ગરીબ લોકોને કેવાં દુઃખ પડે છે, અને તેથી તેમને સ્થાયી આર્પણને તે હંમેશાં તત્પર રહેતો. તેને ઘણા મિત્રો થયા, તે સધળા કહેતા કે હું ઘણા સારો માણસ છું, અને હું સાચેસાચે એક સદ્ગૃહસ્થ છું. આ બધાથી તેને થતું સુખ થતું. પણ તેનું મન હંમેશાં ચાલે તેમ નહોતું; દરરોજ તે થતું અર્થ કરતો અને ગરીબને દાન આપતો, અને તે કદી કમાતો નહોતો, તેથી થોડાં વર્ષોમાં તેનું મન ખૂટી ગયું, અને છેવટે તેની પાસે ફક્ત એ રૂપિયા રહ્યા. પોતાના બંગલા છોડી દઈને તેણે એક ન્હાની એરડી ભાડે રાખી, અને સધળું કામ પોતાની મનને તે કરવા લાગ્યું. છુટ તે પોતે સાફ કરતો અને લુગડાં પણ પોતાને દાથેજ ધોતો. સધળા મિત્રો તેને છોડીને જતા રહ્યા; કોઈ તેની ખબર પૂછવા આવતું નહોતું. એક અધારી રાત્રિએ તેની પાસે એક મીઠુબત્તી ખરીદવાને માટે પાછ સરખીએ નહોતી, તેવામાં તેને પેલી દીવાસળીની પેટી પાદ આવી, અને જેવીએ જે કહ્યું હતું તે પણ સાંભળી આવ્યું તે પેટીની અંદર એક ન્હાની મીઠુબત્તી હતી એ તેને યાદ હતું.

પેટીને ખર્પાં ખૂંટી હતી ત્યાંથી જેવંથી કાઢી, અને દિવાસળી સળગાવીને તે જેવો મીઠુબત્તી સળગાવવા નીકળ્યો, તેવામાંજ બારતું એકદમ ઉઘડી ગયું, અને ન્હાના પ્યાલા જેવડી મેંદી અખંડળો કુતરો ત્યાં દાખલ થયો અને પૂછ્યું, “ સાહેબ! શો કુકમ છે ? તમારે શું જોઈએ છે ? ”

લઢવૈયા અચળ થઈને બોલી ઉઠ્યો, “ વાહ, વાહ! આ પેટી તો ઘણી મમતી છે; મ્હને જે જોઈએ તે લાવી આપે એવી છે.”

તેણે કુતરાને કહ્યું, “ મ્હારે થોડા પૈસા જોઈએ છે, માટે લાવી આવ.”

કુતરો તરતજ ત્યાંથી જતો રહ્યો, અને થોડી મિનિટમાં મ્હોટામાં ત્રાંખાનાણીની એક મ્હોટી કાપળા લેઇને તે પાછો આવ્યો. દીવાસળીની પેટીના શા ચુણ છે, અને તે ફેરફારી ઉઠેલોગી છે, તેનું જાન તેને દવે આવ્યું. જે તે એક વખત દીવાસળી ધસતો તો

ત્રાંજાનાણી પેટી ઉપર બેઠેલો કુતરો ત્યાં આવતો; જો એ વખત ધસતો તો. રૂપાના-
ણી પેટી ઉપર બેઠેલો કુતરો ત્યાં આવતો; અને એ ત્રણ વખત ધસતો, તો સોનાના-
ણી પેટી ઉપર બેઠેલો, મ્હોટી 'ટાવર' જેવી આબોવાળો કુતરો ત્યાં આવી પહોંચતો.
હવે પાછું લડવૈયા પાસે ધણું ધન એકઠું થયું; તે પાછો બંગલાઓમાં રહેવા ગયો, સારા
સારા લુગડાં પહેરવા લાગ્યો, અને તેના મિત્રો પહેલાંનું ઓળખાણ કાઢીને તેને પાછા
મળી ગયા.

યોગ્ય મહિના પછી આપણા આ બહાદુર લડવૈયાને એવો વિચાર આવ્યો કે કાંઈ
પણ માણસ આ સુંદર રાજ્યકુવરીને જોઈ શકે નહિં એ તો ધણું વિચિત્ર છે. તે પોતાના
મનમાં વિચારવા લાગ્યો, “ સમજા કહે છે તો ખરા કે આ કુવરી ધણી ખુબસુરત છે;
પણ તેથી શું ? કાંઈ તેને જોઈ શકે નહિં તો પછી તેનું સૌંદર્ય સમગ્રું નકામું છે. શું
હું એને કાંઈપણ પ્રકારે નહિં જોઈ શકું ?.....હાં, હવે થાક આવ્યું; પેલી દીવાસ-
ળાની પેટી ક્યાં ગઈ ? ” પેટી શોધી કાઢીને દીવાસળા સળગાવતાંવારનેજ ત્યાં પેલો
પહેલો કુતરો—મ્હાના ખાસા જેવડી મ્હોટી આબોવાળો ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

તેણે કુતરાને કહ્યું, ‘ અત્યારે જો કે અધ્ધરજી ધર્મ છે, તોપણ રાજ્યકુવરી જેવાની
ગદને ધણી ધમ્મજ થઈ છે, અને તેથી તું તેને જાહિ લઈ આવ. ”

કુતરો તરતજ ત્યાંથી અલોપ થઈ ગયો, અને લડવૈયા આમતેમ જુએ એટલીવા-
રમાં તો તે રાજ્યકુવરીને લેઈને પાછો આવ્યો. રાજ્યકુવરી તેની પીઠ ઉપર ઉઘતી હતી;
તે એટલી રૂપાળી હતી, કે તેને જોતાંવારજ કાંઈપણ કહી શકે કે તે એક રાજાની કુવરીજ
છે. તેને જોઈને લડવૈયા ધણે રાજ થયો, અને મનમાં ઉમંગેકા ધઈ આઆપી રા-
જ્યકુવરીને એક ચુખી લીધી, કુતરો પછી તેને લેઈને પાછો જતો રહ્યો. બીજે દિવસે
સવારમાં, અત્યારે પોતાના માગાપન્નાજ રાણી સાથે રાજ્યકુવરી જમવા બેઠી હતી, ત્યારે
તેણે પોતાના સ્વખાની સપળા વાત તેમને કહી, કુતરો તેને આવીને લેઈ ગયો, એક
મ્હોટા બગલામાં તે ગઈ, ત્યાં લડવૈયાએ ચુખી લીધી—ત્રણે વાત તેણે કહી.

રાજા રાણી ધણું બળવળ થયાં બીજે દિવસે રાત્રે એક ધરડી ઓ તે ત્રાંજાના
કિલામાં રાજ્યકુવરીની પથારી પાસે તપાસ રાખવાને માટે જાનીમાની રાખવામાં આવી,
જેથી ખરી વાત શું છે તે જાણી આવે.

દ્વિતીય રાજ્યકુવરીને જોવાને માટે ગીજી રીતે લડવૈયાને ધણી બાતુરતા થઈ, અને
તેથી કુતરાને તેને તેડી લાવવાને દ્વિતીય ચોકલ્યાં અને કુવરીને જમ બને તેમ
જસદીથી લાવવાનો હુકમ કર્યો. કુતરાને રાજ્યકુવરીને લઈ જતો જોઈને, પેલી ડોસી
જાતીમાની ઉતાવળે પચસે તેની પાછળ ચાલવા લાગી. એક બંગલા પાસે આવી પહોં-
ચતાં કુતરો તેમાં દાખલ થયો, એટલે એપણી સારૂ તે બંગલાના બારણા ઉપર ડોસીએ
આંક વતી એક સાથીયો કર્યો, અને પછી ત્યાંથી પોતાને ઘેર જઈને તે મુકું ગઈ. કુતરો
રાજ્યકુવરીને પાછો મુકવા જતો હતો તેવામાં બારણા ઉપર સાથીયો જોઈને, એવા સા-
થીયા સહેસ્ના દરેક ધરના બારણા ઉપર તે કરી આવ્યો, જેથી લડવૈયાનું ધર મડે નહિં.

બીજે દિવસે સવારમાં બેસા હડીને રાજા અને રાણી પેલી ડોસીને સાથે લેઈને,
તપા ગીજી કેટલાકે સીપાઈઓ સાથે રાખીને, લડવૈયાનું ધર શોધવાને બહાર

શહેરના ખેલા ધર પામે આવી પહેચિતા રાખ બોલી ઉઘ્યો, “આ રહ્યું પેહું ધર”

“ નહોય, મ્હારા બહાવા । એ ધર તો આ રહ્યું ” રાણીએ ખીખ ધરના બારણા તરફ દાઘ કરીને કહ્યું

“ એ ધર આ રહ્યું, આ રહ્યું, પેહું રહ્યું । ” એક પછી એક સર્વે જણ પોતાની આગળપાછળમાં દરેક ધર ઉપર સાથીયા બેઈ બોલી ઉઘ્યા

હવે આગળ તપાસ કરવી એ નકામું હતું પણ રાણીએ એક ખીખે ડીરસો લદા-બો અને તેમાં તે ક્તેહમદ યર્ધ ક્રૂત ગાડીધોડે બેસીને ફરવાનુંજ તે જાણતી નહોતી, પણ દરેક વાતનું તેને જ્ઞાન હતું અને દરેક કામ કેમ કરવું એ તે જાણતી હતી. પોતાની સોનાની કાતર લેધને સોનેરી દોરાથી એક રેસમી લુગડાની ન્હાની તેમજ મુશીમીત કાચળા તેણે ખનવી, અને તે કાચળામાં ધડિને લોટ બરીને કુંવરીની કાટમા તે કાચળા બાધી દીધી પછી તે કાચળામાં એક ન્હાનું કાણું પાડ્યું, કે જેથી કુંવરી જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં સધળે કાચળામાંથી લોટ વેરાય ખીખ રાતે કુતરા પાછો ત્યાં આવ્યો અને કુંવરીને લડવૈયાના બગલામાં લેઈ ગયે. લડવૈયો તેને ધણે મ્હાતો હતો, અને પોતે વિચાર કરતો કે બે હું રાજકુમાર હોત, તો આ કુંવરીને પરણી ચકત માંગના કિંદાથી તે લડવૈયાના બગલા સુધી કાચળામાંથી લોટ વેરાતો હતો તે કુતરાએ જોયો નહિ. વળી જે બારીમાં ઘડને કુતરા રાજકુમારની અદર લેઈ ગયો હતો ત્યાં આગળ પણ લોટ વેરાયો હતો. ખીજે દિવસે રહવારે રાખ રાણીએ ધણી સહેલાઈથી લડવૈયાનું મકાન શોધી કાઢ્યું, અને તેને પકડીને જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો. અરેરે ! જ્યાં લડવૈયાને પૂરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ધણું અધાડું હતું અને સધળે ભવાનક ભાસતું હતું આવતા જતા તોફા તેને કહેતા, “ આવતી કાલે તને ફાંસી દેવામાં આવશે. ” આ શબ્દો સામળાને તેને ધણું દુઃખ થતું, અને વળી વધારામાં તે પોતાની દીવાસળીની પેટી પણ ઘેર બૂનીને આવ્યો હતો ખીજે દિવસે રહવારે લોડાના ન્હાના જાળીયામાંથી તેણે જોયું તો જાણ્યું કે રાદે રનાં સધળાં માણસો તેને જ્યાં ફાંસી ચઢાવવાની હતી, ત્યાં બેઠલાં બેઠલાં દોડતાં જતાં હતાં ત્યાં કોલ વાગતાં હતાં એ તેણે સંભળ્યાં, અને સીપાઈઓ ત્યાં કુચ કરતા હતા એ પણ તેણે જોયું મોચીનો છોકરો દોડતો દોડતો લોકોની પાછળ જતો હતો, તેના જોડા નીકળી ગયો અને જે જાળીમાં ઘડને લડવૈયા બહાર શું અને ‘હે એ જતો હતો ત્યાં આગળ ભીંતની પાસે તે જોડો આવતો પડ્યો. લડવૈયાએ તેને પાસે બોલાવીને કહ્યું, “ અલ્યા, બસા છોકરા, બાટલી ગધી છતાવળ કરવાની ત્હારે જરૂર નથી હું જ્યાં સુધી ત્યાં નહિ આવું ત્યાં સુધી તારે ત્યાં કંઈ જોવાનું નથી જો તું મ્હારે ઘેર દોડતો દોડતો જઈને આગામીના ગોખવામાં મ્હારી એક દીવાસળીની પેટી પડી છે તે લઈ આવે, તો હું તને પાંચ રૂપીઆ આપીશ ”

પાંચ રૂપીઆ મળશે એ આસાથી છોકરો તેને ઘેર દોડતો જઈને પેલી પેટી લઈ આવ્યો અને લડવૈયાને તે આપી. હવે આગળ શું જન્યુ તે આપણે જોઈશું શહેરની બહાર ફાંસી તૈયાર કરવામાં આવી હતી, અને તેની આગળ પાછળ સીપાઈઓ અને હજારો લોકો હિલા હતા. એક બાલુપર ન્યાયાધીશ અને તેની સલા બેઠી હતી તેની સ્થાને એક મુશીમીત રાખગાદી ઉપર રાખ રાણી બેઠાં હતાં. લડવૈયાને એક નીસરણી ઉપર ચઢા-

વવામાં આવ્યો; પણ તેને મળે ફાંસી દેવાની તેવારી થતી હતી એવામાં રાજ તરફ ફરીને તે બોલ્યો કે “ ફાંસી દેતા પહેલાં ગુન્હેગારની નિર્દોષ માંગણી ધણીવાર પૂરી પાડવામાં આવે છે; આ સંસારમાંથી હું હવે જવાનો છું તેથી છેલ્લીવારની મૃતને એક બીડી પીવા દો. ” (જો કે ખરીવાત પૂછવો તો તે કોઈ દિવસ પણ બીડી પીને નહોતો.) આવી નમ્ર અને કહેલી માંગણી બાજુ રાજ ના પાડી શક્યો નહિં. લડવૈયાએ એક, બે, ત્રણ એમ દીવાસળી ધસી અને તરતજ ત્રણે કુતરા ત્યાં ઉભેલા જણાયા. કુતરાઓને તેણે કહ્યું, “ હવે તમે મૃતને રહાવ કરો કે જોથી મૃતને ફાંસીએ ચડાવવામાં આવે નહિ. ”

ન્યાયાધીશ અને સઘળા સજાસદો ઉપર ત્રણે કુતરાઓ જોસળાં પડી પડ્યા; એકને પગથી પકડીને, બીજાને નાકથી પકડીને—એમ જુદી જુદી રીતે કુતરાઓએ તેમને હવામાં ઉંચે ઉછાળ્યા અને નીચે પડતારવાનેજ તેમના કુચા નીકળી ગયા અને મરી ગયા.

રાજાએ કહ્યું, “ મૃતને આ કુતરાઓ જવાએ છાન કરશે નહિં. ” પણ સૌથી મોટા કુતરાએ તેને અને રાણીને પકડ્યાં. સઘળા સીપાઇઓ અને લોકો બીકથી કુતરા સામ્યા અને ધીમે ધીમે બોલ્યાં “ બહાદુર લડવૈયા ! તમે અમારા રાણી અને રાજાને છોડો અને તમને રાજ્યકુંવરી અમે પરણાવીશું. ”

રાજા રાણીને તરત છુટા કરવામાં આવ્યાં. તેમણે પણ લોકોની માંગણી કબૂલ કરી અને લડવૈયાનેજ પોતાની પછી રાજા તરીકે જાહેર કર્યાં. હવે અર્ધ સાથે રાજાની માડીમાં બેઠાં, કુતરાઓ આગળ ચાલીને ‘ખમ્મા, ખમ્મા !’ ના અવાજ કરવા લાગ્યા, અને ન્દાનાં છોકરાઓ તેમની આગળીઓવતી સીસોટીયા વગાડવા લાગ્યાં, અને સીપાઇઓ દારબંધ કુચ કરવા લાગ્યા. રાજ્યકુંવરીને ફિલ્લામાંથી બહાર કાઢવામાં આવી, અને તે લડવૈયાને ધણી ખુસીથી પરણી. સમગ્ર બીજાનીઓમાં કુતરા ત્યાં ત્યાં ઢાંચર રહેલા, અને તેમનાથી મોકો ધણી બહીતા અને દૂર રહેતા.

નાગકન્યા.

લેખક: શ. રા. પ્રસાદે જે. હવે.—વીરમગામ.

વિલાસપુર કરીને એક મોટું નગર હતું ત્યાં દિલીપસિંહ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજ જાડુ બલો ન્યાયી અને પ્રજાની દાઢ જાણનાર હતો. પ્રજા તેના ન્યાયી અમલથી કોષ પણ પ્રકારના ભય વગર પોતાનો ઉત્તમ કર્મ જતી હતી. આ નગરમાં અદારે વર્ણ વસે છે. એક સુધારની છોકરી અને એક લુહારની છોકરી, એ બંનેને સહીષણુ દતાં. એક દિવસ બંને સહીઅરો કુવે સાથે પાણી ભરવા ગઈ. કુવે પાણી ભરતાં ભરતાં બંને જણીઓ લડી પડી. જનેએ એક બીજાના પગ ફેડી નાખ્યા અને ઉઠાણીઓ કુવામાં ફેંકી દીધી. પછી તે છોકરીઓ રાતી રાતી બેરજ ગઈ અને પોતપોતાનાં માથાપને બંધી વાત કરી. લુહાર પૈસાદાર હતો.

લુહાર તથા સુધાર બંને પોતપોતાને કામે જતા હશે. તે કહ્યું: “ અથા સગવાનીઆ ! તારી છોડી કંઈ બહેન ગઈ. ”

હીને આજે કેમ મારી ? ' ત્યારે સુધારે જવાબ દીધો : ' તારી છોડીએ કંઈ પણ બન-
ટકચાણું કંઈ હવે તેમાં મારી દશે. વજર વાંકે મારી છોડી મારે નહિ. ' એમ વાત
કરતાં કરતાં ગુરૂએ યથ જાત હુદાર પોતાના હાથમાંની ઓળર નીચે મૂકી દઈ સુધારને
મારવા માંડ્યો. બંને જણા બાથોબાથ આવ્યા, એટલામાં બજારના વાણીઓએ ધાવી
તેમને જુદા પાડ્યા. સુધાર પોતાને કામે ગયો. હુદાર પોતાના કામે ન જતાં પોતાના ઓ-
ળર ધેર મૂકી, ફરબારમાં ફરીઆદે ગયો.

૨.

વિલાસપુરના મધ્ય ભાગમાં રાજમહેલ આવી રહ્યો છે. તેની આસપાસ મથાસ યુદ્ધ
ઉચ્ચે અને મજબૂત કિલ્લો આવી રહ્યો રાજમહેલનું દુરમનોથી રક્ષણ કરી રહ્યો છે. કિ-
લ્લામાં જવાને એક મોટો લોખંડના મજબૂત પતરાથી જડેલો દરવાજો છે. ત્યાં સિપાઈઓ
ઊભા ઊભા પહેરો બરે છે. ત્યાં યથ હુદાર અંદર પેટા. મોટા દરવાજામાં પેસતાં જ કચે-
રીનો હોલ જણાય છે. કચેરીનો હોલ મહાસરના મધ્ય ભાગમાં છે. બારણાની સામેજ
એક બન્ધ સિંહાસન મુખમસની માટીઓથી સુશોભિત બનાવેલું છે. આસપાસ ખુરસી-
ઓમાં કચેરી મંડળ બેઠું છે. ત્યાં પેલો હુદાર ફરીઆદે આવ્યો, મહારાજની નજર તેના
ઉપર પડવાથી સિપાઈ મારફતે બોલાવી પૂછ્યું : ' અત્યા હુદાર, તું કેમ આવ્યો છે. ? '
હુદાર જમીન સુધી નમી, પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી બોલ્યો, ' મહારાજ સાહેબ ! જન-
ગવાનીઆ સુધારે મને બજારમાં ખૂબ માયો. મારે ગરીબ પરવર ! હું ફરીઆદે આવ્યો
હું. ' ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું : ' તારા સાક્ષી કોણ છે ? ' તેણે કહ્યું : ' સાહેબ ! બજાર-
ના વાણીઆ એ બધી દુકીત જણે છે. ' રાજાએ હુકમ કર્યો કે ' જા, તેઓને બો-
લાવી લાવ ' અને એક સિપાઈને સુધારને બોલાવી લાવવા મોકલ્યો. થોડીવારમાં બજાર-
માંના પંદર વીસ વાણીઓ તથા સુધાર અને હુદાર કચેરીમાં આવી પહોંચ્યા. દરેક
જણે જમીન સુધી નીચા નમી સલામ કરી. હારજથ ઊભા રહ્યા. પછી વાણીઆ તરફ
નજર કરીને રાજાએ પૂછ્યું કે ' આ હુદારને સુધારે માર્યો તે તમે જોયું હતું ? ' ત્યારે
બધા એકે અવાજે બોલી ઉઠ્યા : ' સાહેબ, જાને જણ બાથોબાથ આવ્યા હતા અને
ત્યારે અમે તેમને લડતા જોયા ત્યારે બંનેને છૂટા પાડ્યા હતા. ' અને હુદાર અને સુ-
ધાર પણ જાને એક પીળનો વાંકે કહાડવા કરતા હતા. તેથી રાજાએ બહુ વિચાર કરીને
હુકમ કર્યો કે : ' તમારા બે પૈકી જે પોતાના કંધેની ઉત્તમ કારીગરી વાણી જે સીજ
બનાવી શકે, તે ખરો અને જે બનાવતાં ન આવડે તે ખોટો. કારીગરી જોવા પછી ગુનેગાર
જણાવેથી શું સગ કરવી નહીં કરવામાં આવશે ' આ સાંજળાને તે હુદાર સુધાર
તથા તેમના સાક્ષીઓ પોતાને ધેર ગયા.

૩.

હુદારે એ વિચાર કર્યો કે ' હું મારા પ્રધાની થી ઉત્તમ સીજ બનાવું કે
જેથી રાજા મારાપર ખુશ થાય ? પછી તેણે સવામણ લોહુ ગાળ્યું અને તેની પા-
છીમાં તરી શકે એવી સીજ બનાવી. પોતાના કારેલા, વિચાર પ્રમાણે
માછલીઓ પાણીમાં તરે છે કેમ તે જોવા એક તાલકમાં પાણી ભરી અંદર થોડી
માછલીઓ મૂકી તે તેઓ તરવા લાગ્યા. આથી તેની બધી શોકર જતી રહી હવે સુધારની

શી દશા છે તે જોઈએ. નેના તો બે ત્રણ દિવસ વિચાર કરવામાંજ આપ્યા ગયા. એક દિવસ ને લાડમાં લેવાને જગલમાં ગયો. સાથે કુદાડી, વાંસલો અને કરવતી લઈ લીધાં હતાં. આલતાં આલતાં એક સાગનું મોટું વન આવ્યું. સુધાર એક સાગના ઝાડ નીચે વિરાતિ લેવા બેઠો. કપાળે હાથ દઈ વિચાર કરે છે એટલામાં તેને વિચાર થઈ આવ્યો કે “કપાળે હાથ દઈ શું બેઠો છે ? ઉઠ અને એક સાગનું ઝાડ પાડ. એટલે તારે જેવા જોઈશે તેવાં પાટીયાં પડશે.” પેલો સુધાર તરત ઉઠ્યો થયો. અને કુદાડી લઈને ઝાડને નીચે પાડ્યું અને પછી તેનાં જોઈએ તેવાં પાટીયાં પણ બનાવ્યાં. હવામાં ઉડી શકે તેવા એકુ ઘેરો બનાવવાનો તેણે વિચાર કર્યો હતો. પછી પાટીયાં લઈને સુધાર ઘેર આવ્યો. અને ધોડાના દરેક અવયવ મેળવી તૈયાર કર્યો. અને તેને લાલ રંગથી રંગ્યો. કેશવાળી તથા પૂંછડાના ભાગપર કાળો રંગ લગાવ્યો; પછી ધોડાના દરેક અવયવ ભુંદા કરી એક કાચળામાં ભર્યાં.

૪.

આજે અને જળુની કારીગરી જોવાની છે. રહવામાં સિપાઈ તેડવા માટે આવ્યો: સુધાર અને હુદાર બંને ધોડાજ વખતમાં કચેરીમાં દાખર થયા. બંને જળુ શી શી મીઠી બનાવી લાગ્યા છે તે જોવાની ઉત્સુકતા દર્શાવતું જળુ કચેરીમાંડળ બેસું છે. પ્રથમ હુદારને પૂછ્યું: “તું શું બનાવી લાવ્યો છે, તે બતાવ !” ત્યારે હુદારે કહ્યું: “મહારાજ, મારી કારીગરી જોવી હોય તો પાછીનો મોટો હોજ બરાવો. લારે તે જોવાય, અમસ્તી ન જોવાય.” પછી રાજાએ હોજ બરવાનો હુકમ કર્યો અહા પોશા કલાકમાં હોજ લગાઈ ગયો. તરતજ હુદારે પોતાની બધી માછલીઓ હોજમાં મુકી દીધી. માછલીઓ કુદવા તથા તરવા લાગી. બધા કચેરી મંડળે મહિમાઢિ વાનો કરવા માંડી કે “અહા હુદારે પોતાની બધી કારીગરી વાપરી છે હવે નહીં સુધારજ બોટો પડશે.” પછી સુધારે કહ્યું “ગરીબ પરવર ! જે મારી કારીગરી જોવી હોય તો આજ બધા કચેરીમાંડળ સાથે જગીએ પધારો.” આ સંભળી જળુ કચેરીમાંડળ મહારાજ સદીન જગીએ ગયું. જગીએ પહોંચ્યા પછી સુધારે કહ્યું: “મહારાજ ! આપણા રાજાને સારામાં સારો ધોડો એક માણસને બેસવા આપો અને હું મારા જનાવેલા ધોડાપર બેસું.” પછી અદ્વિતી બે ગાઉપર એક વડ તથા વાવ છે, ત્યાંથી વડનું પાંદડું લઈ અમારામાયી પહેલું ઠાણુ આવે છે તે જુઓ.” રાજાએ પોતાનો બેસવાનો ધોડો એક સિપાઈને આપી તેને દોડાવવા કહ્યું. સિપાઈએ ધોડો દોડાવ્યો. અને સુધારે પોતાના લાકડાના ધોડાની કળ ફેરવી. એટલે ધોડો પોતાની પાંખે જસારી આકાશ માં ઉડ્યો. અને સિપાઈના પહેલાં તો કપારનોએ વાવે જઈને બેઠો. યોડીવાર થઈ ત્યાં સિપાઈ આવ્યો. સુધારને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો અને પૂછ્યું કે મેં તો તને રસ્તામાં જોયો નહિં અને તું મારી પહેલાં ક્યાંથી પહોંચ્યો ? ” ત્યારે સુધારે કહ્યું: “આ ધોડો તો આકાશમાં ઉડે છે.” પછી બંનેએ એકેક વડનું પાંદડું લીધું અને પછી બંનેએ પોતપોતાના ધોડા દોડાવ્યા, સિપાઈ અર્ધ ભાગે નહિં પહોંચ્યો હોય ત્યાં તો સુધાર કચેરીમાંડળ ઉભું છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બંનેની કારીગરીથી પ્રસન્ન થઈને રાજાએ તેમને સજા ન કરી અને સલાહ શાંતિથી બં-

ને નગરમાં રહેવાનું કહ્યું સુમારના ઘોડાની મુક્ત કંઠે પ્રસંસા કરતું સમામંડળ નગર તરફ વળ્યું.

૫.

આજે વિલાસપુર નગરમાં બાળકથી જૂઠું પર્યંત આનંદ ફેલાઈ રહ્યો છે. ત્યાં ત્યાં ધ્વજો ફરફી રહી છે. ઓઝો તથા બાળકો નવાં નવાં યુગ્મ પહેરી ફરે છે. રાજ્યના ખવસો તથા વડારણ્ય અમથી તેમ હાથેથી ઉભરાઈ જતા ઝડપથી કામ કરી રહ્યાં છે. નિશાળોના ડોકરોઓ પશુ દારબંધ નવાં નવાં લુગડાં પહેરી ઉભા છે આજે પાટલીકુંવર અભ્યાસ પૂરો કરીને ઘેર પધારવાના છે. સિપાઈઓની પલટણો, તોચો કચેરીમંડળ, બા-પાતવર્ગ મદાગમ વગેરે સર્વ કુંવર પુષ્પસિંહને લેવા નગર ખૂદાર જાય છે. ઘોડીવારમાં રાજકુમાર આવી પહોંચતાં વાળાં વાળવા માંડ્યાં. પ્રધાને અને રેવતના આગેવાનોએ કુંવરને પુષ્પદાર પહેરવ્યા તથા ગજરા આપ્યા અતર મુલાખ હોંઝાયાં પછી બધાં માડી. ઓમાં ખેતી ગયા. સવારી ધીમે ધીમે નગર તરફ આવવા ઉપડી તે દિવસે નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓને મીઠાઈ વહેંચી સવારી બળર વચ્ચે ચાલે છે ત્યાં વાણીઓ મહોમહિ વાતો કરે છે કે “આ સવારીના ઘોડાઓમાં શું ભેટું છે? પેલા ભગવાનીઆ સુધારે બનાવ્યો છે તે ઘોડો.” આ વાત બરાબર રાજકુંવર પુષ્પસિંહ સંભળી; ઘોડીવારમાં સવારી કચેરી આગળ આવી પહોંચી. પછી મિજલસ બરખાસ્ત કરવામાં આવી. જમવાનો વખત થયો. કુંવરને જમવા લેડવા એક દારી આવી. ત્યારે કુંવરે કહ્યું કે “મારે જમવું નથી.” રાજાને ખબર પડતાં પ્રધાનને લઈ કુંવર પાસે આવ્યા અને કુંવરને પૂછ્યું કે “કેમ જમવું નથી?” ત્યારે કુંવરે જવાબ દીધો કે “ભગવાનીઆ સુધારે ઘોડો બનાવ્યો છે તે ભેટું ત્યારે જમું.” પ્રધાને કહ્યું: “ભાઈ, તે ખત્યારે નીકળી યો તેમ નથી. સવારમાં હું બતાવીશ.” જમીને સૌ પોતપોતાના ઠેકાણે ગયા.

૬.

ખીજે દિવસે સવાર થયું. પુષ્પસિંહ ઘોડો ભેવાના ઉમંગમાંજ એકદમ ભગ્યો અને પ્રધાનને ભેલાવી ઘેડો લાવવાનું કહ્યું. પ્રધાને ઘોડો લાવી આપી બધી સમજણ પાડી પછી પ્રાત. ભોજન લઈ યુવરાજ પુષ્પસિંહ પ્રધાનપુત્ર શુભચંદ્રને સાથે લઈ પોતાના બગીચે ગયો. પછી બંને જણા ઘોડાપર બેઠા અને યુવરાજે આવી ફેરવી. જેટલી ફેરવવી એકએ તે કરતાં ચાલી વિશેષ ફેરવાઈ ગઈ તેથી થોડા બહુ બેસતેરે ઉઘ્યો અને તેના ઉપર કાણુ નહિં રહેતાં બંને મિત્રો એક અંધાર વનમાં આવી પહોંચ્યા. એક વડ નીચે શેતરંજ પાથરી બંને મિત્ર તેનાપર બેઠા. રાજકુંવરે કહ્યું “મિત્ર, મને ત્યાં બહુજ લાગી છે માટે ક્યાંઈથી પાણી લાવો તો સારું.” નજીકમાં તો કોઈ જળાશય નજરે પડતું નહતું. તેથી શુભચંદ્ર વડપર ચડીને ચારે તરફ જુલ્યો છે. ત્યારે દોઢ બે માત્ર પર ફેટલાક બગ પક્ષીઓ ઉડતાં નજરે પડ્યાં. શુભચંદ્ર શિરોમ્લ લઈ તે જગ્યાએ જવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તે જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો. અહિં નંદનવનની મારૂક બગીચો ખીલી રહ્યો છે. બગીચાની મધ્યમાં એક પૂરાણી પશુ ઘોડી વાર આવી રહી છે. શુભચંદ્રે વાવમાં ઉતરી પાણી પીધું અને પુષ્પસિંહ માટે શિરોમ્લ ભરી લીધી અને બહાર આવી ફેટલાક ફળો ખાધાં. તથા સાથે લઈ લીધાં, પછી તે પોતાના મિત્ર પાસે આવી પહોંચ્યો. યુવરાજે

પાણી પીધું. શુભચંદ્રે તે જગ્યાની બધી દહીકત કહી, ત્યારે પુષ્પસિંહે કહ્યું: “આલો આપણે ત્યાંજ મુકામ કરીએ.” પછી બંને મિત્રો વાવ પાસે આવી પહોંચ્યા અને વાવની પાસે વડ નીચે બંને મિત્રો બેઠા. થોડીવારે યુવરાજે કહ્યું “મિત્ર, એકલાં ફળ ખાધેજ પેટ ભરાવાનું નથી. માટે પાસેના નગરમાંથી સુખડું લઇ આવો તે સારું. પછી આપણે પાછા આપણે ગામ જવા નીકળીએ.” શુભચંદ્ર વડપર ચઢી ચારે બાજુએ લુએ છે તો એક તરફ શરના કાંચરા દેખાતા હતા. તેથી નીચે ઉતરી પેલા લાકડાના થોડાપર બેસી જે નગર દેખાતું હતું ત્યાં પહોંચ્યો. થોડાને કાચળામાં ભરી એક થોરની વાડમાં ઢાંચળો સંતાડ્યો. અને તે નગરમાં ગયો. સુખડીઆની દુકાનેથી સુખડું લઈ નગર બહાર જવા આવતો હતો, પણ અંધાઈ થવાથી દરવાજો બંધ થઇ ગયો હતો. તે ઉધાડવા દરવાજાને તેણે ઘણી રીતે સમજાવ્યો પણ દરવાજો કહ્યું કે “રખતો એવો દુકાન છે કે અંધાઈ થતાં તરત દરવાજો બંધ કરવો. અને તે ગમે તે કારણ હોય તો પણ ઉધાડવો નહિ.” શુભચંદ્ર દરવાજાને ત્યાંજ સુઇ રહ્યો.

૭.

હવે રાજકુમારની યી સ્થિતિ છે તે જોઈએ. ધીમે ધીમે રાત પડવા લાગી. ચારે બાજુએ અંધકાર થવાથી પ્રધાનના પુત્રની રાહ જોતો યુવરાજ પુષ્પસિંહે વડપર ચઢી ગયો. થોડીવારે વાવમાંથી કુમાડાના ગોરેગોરા નીકળવા માંડ્યાં એ જોઈ રાજપુત આશ્ચર્ય પામ્યો કે આ શું ? પરંતુ તેના મનમાં ખીલકુલ બીતિ ઉત્પન્ન થઈ નહિ, કારણ કે તે ક્ષત્રિયકુમાર હતો. વળી થોડીવારે કુમાડા નીકળવા બંધ થઇ. અને અમિતવાળાઓ નીકળવા લાગી, પછી થોડીવારે તે પણ બંધ થઇ અને વાવમાંથી એક મેટો મણીધર નાગ બહાર આવ્યો. આવી વડ નીચે છાંક ખાધી, કે તરતજ તેના માથા ઉપર પ્રગટતો મણી નીકળી પડ્યો. મણીનું અજવાળું ચારે બાજુએ એક એક જોજન સુધી પહોંચતું હતું. મણી વડ નીચે મુકાને પછી મણીધર ચારે શોધવા નીકળી પડ્યો. યુવરાજે વિચાર કર્યો કે મણી લેવાય તો સારું. પછી પોતાની ઢાલની ઉપરની બાજુએ ખુદી તરવાર, ખરખી અને કટાર બાંધી તે લઇ યુવરાજ નીચે ઉતર્યો અને મણી ઉપર ઢાલ મૂકી વડપર ચઢી ગયો. બધી બાજુએ પાછો અંધકાર ફેલાઇ રહ્યો તેથી મણીધર કુદામાં ખારતો ખારતો પેલા વડ નીચે આવી લાંચ્યો અને પોતાની ફેણ ઢાલપર પછાડવા લાંચ્યો. જેમ ફેણ પછાડે તેમ તેના કાકડા થઇ જવા લાગ્યા. અને અંતે તે મરણ પામ્યો. યુવરાજે આખી રાત જાગ્રત અવસ્થામાં ગાળી. સવાર થઇ એટલે નીચે ઉતર્યો. લઇ ઉપાડી મણી ગળવામાં ધાત્વો વિચાર કર્યો કે હમણાં શુભચંદ્ર આવશે અને હથીઆર સોહિવાળાં જોઇ પૂછપરછ કરશે માટે આ વાવમાં હથીઆરો ધોઇ આવું. હથીઆર લઇ રાજકુમાર વાવમાં ઉતર્યો તેની પાસે મણી હતો તેથી પાણી આપું આપું જવા લાગ્યું તેમ તેમ તે પણ નીચે ઉતરતોજ ગયો. ખૂબ ચાલ્યો ત્યાં એક બંધ કરેલું દાર નજરે પડ્યું. ધકકો મારી તેણે તે દાર ઉધાડ્યું અને પોતે તેમાં દાખલ થયે. દાખલ થયો કે તરત દાર બંધ થઇ ગયો. અને વાવ પાણીથી ભરાઇ ગઇ. મકાનમાં તે આગળ ગયો તો તેણે એક દોચીંગા ખાટે દોચની નવ પોવન યુવતી જોઇ. તેણીએ યુવરાજને જોયો કે તરતજ તે ખાટથી નીચે ઉતરી અને બોલી “અરે, તમે કોણ છો ? અને અહિં કેમ આગ્યા ?” ઉતરતી રાહ ન જોતાં યુવતી.

એ આગળજ ચલાવ્યું. “તમે સત્વર અદિથી ચાલ્યા ગયો. નહિ તો હમણાં મારા પિતાશ્રી ચારે ચરતે પાછા આવશે અને તમને મારી નાંખશે.” ત્યારે સુવરાજે જવાબ દીધો: “જો મણીધર નામ ત્હમણા પિતાશ્રી હોય તો તે મરણ પામ્યા છે.” આ સુવતી નાગની કન્યા હતી. તેને આથી ઘણું શોક થયો. પણ વિધિનું ધાર્યું થાય છે અને આવો બીર પુરુષ પોતાને મળ્યો છે તે જોઈને તેણે શોકાતુર હૃદયે: “પરમેશ્વરજી તમને અહિં મોકલ્યા છે; તમે આજથી મ્હારા પતિ અને હું તમારી પત્નિ.” સુવરાજ અને નાગકન્યાએ સમ્મ કહ્યું. અને તેઓ તે વાવમાં રહે છે અને મોજ કરે છે. નાગકન્યા પોતાના પતિની આસા બરાબર ઉકાવે છે, રાજકુમાર પોતાના મિત્રને તદ્દન વિચરી ગયો છે.

૮.

વહાણું વાતાજી શુભચંદ્ર ઘોડાપર બેસી વાવ પાસે આવ્યો. વાવની ચારે દિશાએ ભેંયું અને “પુષ્પસિંહ, પુષ્પસિંહ.” એક પુષ્કળ બૂમો પાડી પણ પુષ્પસિંહ શી રીતે સાંભળી શકે? આખરે શુભચંદ્ર નિરાશ થઈ જે નગરમાંથી સુખડું લાવ્યો હતો તે નગરમાં પાછો ગયો અને એક ચોરડી બાંહે લઈ રહ્યો; તથા ગામમાં કેટલીક ચીજો લઈ કાઢ્યો ફરવે છે અને તેમાંથી જે કમાય તેમાંથી ગુજરાત મલાવે છે. હવે પેલી નાગકન્યાએ સુવરાજને કહ્યું “બાલા! આપણે ઘણું દિવસો ધર્મા બહાર નીકળ્યાં નથી માટે જો આપની મરજી હોય તો બહાર ઘોડીવાર બેસીએ.” થુમ્બાજે પણ અતુભતિ આપી. બંને જણ શેતરંજ લઈ બહાર આવ્યા. વાવના કિનારાપર અટકી પાથરી બંને રમવા બેઠાં. રમતાં રમતાં નાગકન્યાએ પૂછ્યું “આપ અહિં કેવી રીતે આવ્યા?” સુવરાજે બધી દહીકત કરી. અને કહ્યું કે “મારો મિત્ર શુભચંદ્ર સાગેના નગરમાં મારા માટે સુખડું લેવા ગયો. હવે ત્યારપછી મને તે મળી શક્યો નથી.” આમ વાતચિત કરે છે અને કુવરને પોતાનો મિત્ર સાંભર્યો છે એટલામાં પાછળથી કોઈને પગરવ સંભળાયો. બંને ઉઠ્યા અને બાજી એકઠમ સડેલીને વાવમાં પોતાને ઠોકણે પહોંચી બધાં પેલા લોકો જોને પગરવ સંભળાતો હતો તેઓએ પેલાં બંનેને વાવમાં જતાં જોયાં. તેઓ વાવ નજીક આવ્યા અને લુગડાં કાઢી મૂકી વાવમાં પડ્યા. તરત આવાનું હતું પણ વાવ ઘણી ઊંડી હતી તેથી મહા મુશીબતે બહાર નીકળ્યા. નિરાશ થઈ હવે તેઓ લુગડાં પહેરી જતા હતા, તેવામાં નાગકન્યાની પડી રહેલી અમૂલ્ય મોજડી તેમની નજરે પડી. તે પેલા માણસોએ લઈ લીધી અને પોતાના કામે ન જતાં, પાછા વળ્યા. હવે તેઓ મોજડી વેચવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. બજારમાં ફરતાં વિચાર આવ્યો કે જો રાત્રીને આપણું તો વધારે પૈસા મળશે. પછી તેઓ દરબારમાં આવ્યા અને રાત્રીના કુંવરને તે બતાવી. કુંવરને વિચાર થયો કે “આ મોજડી આવી છે તો તે મોજડીની પહેરનારી કેવી દશે?” તેથી તેણે પુષ્કળ પૈસા આપી તે વેચાતી લઈ લીધી. હવે રાજકુમાર હઠ લઈને બેઠો કે “આ મોજડીની પહેરનારી મને પરજાવો.” રાત્રીએ ગામમાં દાંડી પીઠાવી કે જો આ મોજડીની પહેરનારી જે લાવી આવે તેને એક દળર રૂપિયાનું હનામ આપવામાં આવશે. કોઈએ હા પાડી નહિ પણ એક ગંજલી નામની ધાંચણ રાત્રી પાસે આવી અને તેણે કહ્યું કે “મહારાજ, હું લાવી આપીશ” પછી તેણે પેલા માણસો પાસેથી મોજડી કેવી રીતે જડી તે બધી દહીકત સાંભળી લઈને કહ્યું “મને ઘોડેસ્વાર તથા એક રથ આપો.”

રાજ્યે તેના કહેવા પ્રમાણે તૈયાર કરી આપ્યું. ગંગલી તે બધાને લઇ વાવ પાસે આવી. તપાસ કરતાં ત્યાંના નામ મરી ગયો હતો એ પણ ખબર તેણે સંભળ્યા તેથી વાવને કાઠિ બેસીને ગંગલીએ નાચે પ્રમાણે બોલતાં રહી ચડે કહ્યું. “ભત્રીજા બૂંડી! જાપને મારી બેઠી, રૂઢને એકવાર તો મળવા આવ.” આ ટોંગી પણ કર્ણાજનક સ્વર નાગકન્યાના કણે પડ્યો તેથી તેણે તેના પતિને કહ્યું “નાથ, મારી ફાઇ વાવ ઉપર આવ્યાં છે તેથી જો આપની આજ્ઞા હોય તો તેમને મળવા જઈ.” શુભરાજે કહ્યું “મારા મિત્રની ખબર પૂછજે. તેને ગમે રસોળીની ગાંઠ છે. અને પાંચી જલ્દી આવજે.” મણી વચ્ચની ગાંઠ બાંધી વાવમાંથી બહાર આવીને તે પોતાનો જાપ સંભરવાથી રાજા બેઠી. ગંગલી એ રોતું બધ કરી સવારોને તેણીને ઉચકી રથમાં બેસાડવા હાજરત કરી. નાગકન્યા બિચારી પોતાના પિતાને સંભારી ખૂન રૂએ છે, તેટલામાં તો સવારોએ તેને ઉચકી રથમાં બેસાડી દીધી. રથ અપારાબંધ ચલાવવા માંડ્યો. પોતાને કષ્ટ કરી લઇ જાય છે તે જોઇ તેણે બમણું રૂદન કરવા માંડ્યું. તેના મણી બાધેલાં છેડાં લટકતો હતો તથા ગંગલીએ મણી છોડી લીધો. રથ નગરમાં પહોંચી ગયો. રાજાએ કુંવરને પરજાવવાની તૈયારી કરવા માંડી. નાગકન્યાએ વિચાર્યું કે મારે એક પતિ છે અને મને બીજા સાથે પરજાવશે તો મારું પતિવ્રત બંધ થશે. માટે કાંઈ યુક્તિ શોધવી જોઈએ. તેણે રાજાને કહેવડાવ્યું કે “મારે જ માસ સુધીનું વ્રત છે, માટે હું હાલ પરણીશ નહિ. મને એક જુદો મહેલ બનાવી આપો.” રાજાએ જુદો મહેલ બનાવી આપ્યો અને બધી સામગ્રી આપી. તેની તહેનાતમાં કેટલાક દાસ દાસીઓ સોંપ્યાં. નાગકન્યા દંભેલા પોતાના દાસથી સદાવ્રત સાધુ સંન્યાસીને આપે છે. પોતાનો જીવ પોતાના પતિ પાસે છે. તે દંભેલાં વિચાર કરે છે કે હવે અદાથી કેવી રીતે છૂટવું.

૯.

શુભરાજને ખબર મળી કે પોતાનો મિત્ર બપોથી બોલાવેલો હતો તે વાવેથી આ બીને લાવવામાં આવી છે. તે તેને પુષ્પસિંહની વખતે ખબર દશે. પોતે ઠાથેલાં લઈ નાગકન્યાના મહેલની અંદર જતા લાગ્યો. સપાઈએ તેને જતો અટકાવ્યો. ફક્ત સાધુઓને જ અંદર જવા દેતાં. તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે “આજે સાધુનાં લુગડાં પહેરીને તે સ્ત્રી પાસે જઈ.” પછી તળાવની ખાંચે જઈ ત્યાં ઉતરેલાં એક સાધુને તેણે કહ્યું “ભાઈ, તું મને જો તારા લુગડાં યોડેા વખત આપે તો જો સદાવ્રત મળે તે હું તને આપીશ.” પેલા સાધુએ તેમ કરવા દા પાડી. સાધુનાં લુગડાં પહેરીને “તમે જુરી જાજી દ્યોને, શામ બજી દ્યોને !” એ શબ્દો બોલતો તે મહેલમાં ગયો. નાગકન્યાએ તેને રસોળીની ગાંઠ ઉપરથી બોળ્યો. બધી દાસીઓને કંઈને કંઈ કામે મોકલી દીધી. પછી નાગકન્યાને શુભરાજે પૂછ્યું “જાહ, તમે વાવેથી અહીં આવ્યાં છો તો તમે કેવળ રાજકુવર જોવા ?” નાગકન્યાએ ઉત્તર ન આપતાં કહ્યું “તમારું નામજ શુભરાજ કે ?” શુભરાજે કહ્યું ‘હા’ ! પછી નાગકન્યાએ પોતાની લિતક વાનાં કદી સંજોળાવી. અને કહ્યું “મણી ગંગલી ધાંચણુ લઇ ગઇ છે. જૂઠાં મદીનો યવાને માત્ર એકજ અડવડીયું બાકી છે.” શુભરાજે કહ્યું “હું મણી લઈ આવીશ.” શુભરાજને કબલ સીધું આપ્યું. શુભરાજે લુગડાં તથા સીધું સહુને આપી આપ્યો. અને પોતાના પાડોશીને પૂછ્યું કે “ગંગલીને કંઈ છોડી છોડ્યાં છે કે ?” એક પાડોશીય જોઈ “તેને એક છોકરો અને એક છોડી હતી. તેમાં છોકરો કેટલાક વરસથી નાશી ગયો છે ને છોડી છે.” શુભરાજે પૂછ્યું ‘તેમનાં નામ

શું છે.” પેલીએ જવાબ દીધો: “ઠાકરાનું નામ અમન ને ઠોડીનું નામ અંજુ છે.” ગુણ-
ચંદ્રે કહ્યું: “હું બાળે એક નજીકના ગામ જવાનો છું. રાત્રે મોડો આવીશ.” એમ કહી
તે તળાવપર ગયો. સાધુ પસંદી એક સીસો લીધો. તેમાં તળાવનું પાણી ભર્યું. પછી
રાત્રે ગંગલીને ઘેર જઈ કમાડ ખખડાવવા માંડ્યા. “બા! એ બા! અંજુ! એ અંજુ!
કમાડ ઉઘાડ્ય.” ગંગલીએ પૂછ્યું: “કેણુ છે એ?” ગુણચંદ્રે કહ્યું “એતો હું
અમન.” ગંગલી તો પોતાને ઠાકરા આવ્યો એથી હર્ષવેલી બની ગઇ ને ઠોડીને કમાડ
ઉઘાડ્યા ને બેઠી પડી. ખાટલો પાથરી બેસાડ્યો. ગંગલીએ પૂછ્યું, “બેટા અમન!
તું ક્યાં હતો?” અમને કહ્યું “બા, હું તો કાશીમાં રહેતો હતો. હું તારા માટે ગંગાજળ
લાવ્યો છું. લે પા.” એમ કહી શીયામાંનું પાણી મા, દીકરીને આપ્યું. થોડું થોડું માથે
પજુ રેડ્યું. ગંગલીએ અંજુને કહ્યું: “બેટા, ભાઈ માટે પાણી લાવ્ય.” ત્યારે અમને
(ગુણચંદ્રે) કહ્યું, “બા, હું તો ગુરજની દીક્ષાલીધા પછી બ્રાહ્મણનું પાણી પીઉં છું. અને રાધિ-
કું પછુ બ્રાહ્મણનું ખાઉં છું.” ગંગલીએ બ્રાહ્મણ પાસે રંધાવ્યું. બધાએ વાળુ કર્યા. ગુણચંદ્રે વિ-
ચાર કર્યો કે “મણી કેવી રીતે લઉં?” તેણે ગંગલીને કહ્યું “બા, આજે મારી આંખો બહુ બળે છે.
હું કાશીમાં રહેતો ત્યારે તો મારા ગુરજ પાસે એક ચળકતો પત્થર હતો તે આંખે
અડાગતા કે આંખો બળતી મરી જતી.” એમ કહીને તે ખૂબ દરદ થતું હોય તેમ રહવા
લાગ્યો. ગંગલીએ કહ્યું “બેટા, આપણી પાસે પણ તેવો કાકરા છે. લે હું આ લાવી.”
એમ કહી પટારમાંથી મણી કાઢ્યો અને ગુણચંદ્રને આપ્યો. વાતો કરતાં બધા મોડી
રાત્રે સપ્ત ગયાં. ગુણચંદ્ર પાછલી રાત્રે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે જાગ્યો અને પોતાનો સામાન
તથા મણી લઇને પોતાના નિવાસસ્થાને પહોંચી ગયો. તે દિવસે પહેલાંની માફક સહુની
કપડાં પહેરી નાગકન્યા પાસે ગયો અને તેને કહ્યું “હું મણી લાવ્યો છું. હું પાછળની
બારીએ કાલે સંધ્યા સમયે ઘોડો લઇને આવીશ.” એમ કહીને પાછો આવ્યો. નાગક-
ન્યાએ પોતાનું વ્રત પૂર્ણ થતું હોવાથી મોટા મોટા અમલદારોની ઠાકરીઓને વંચાબૂધ
પહેરીને આવવાનું કહાવ્યું. નાગકન્યાએ વિચાર્યું આ રાજા અને પોતાના કુવર સાથે
પરજીવવાના હતા તો મારે મારા પ્રધાન ગુણચંદ્રને માટે પણ કારભારીની ઠોડીને લઇ
જવી જોઈએ. બધી ઠાકરીઓ નાગકન્યા પાસે આવી છે. કારભારીની પુત્રીને પોતાની
પાસે રાખીને ખીજ બધીને ખીજ હોલમાં રમવા કહ્યું. સંધ્યા સમયે ગુણચંદ્ર મહેલની
પાછળની બારીએ આવ્યો. ઘોડો ઉમે. કર્યો. નાગકન્યાએ કારભારીની ઠાકરીને તે ઘોડાપર
ઉચ્છાદીને નાંખી અને પોતે પણ બેઠી. ગુણચંદ્રે બેસી ઘોડો ઉઘાડ્યો. ઘોડા વખતમાં વાલે
પહેંચ્યા. ત્રણે જણા વાવમાં ગયાં. કારભારીની ઠાકરી રેલા લાગી પણ પોતે કેણુ હતી.
અને પ્રધાનપુત્ર સાથે તેનું સખ યવલું છે એ બધું સમજવાથી તે શાન્ત થઇ. ગામમાં
હાહાકાર થઇ રહ્યો. પાછળ સવારો દોડાવ્યા પણ ક્યાંથી પતો લાગે! સુવરાજ પુષ્પસિં-
હને ત્રણે જણ મળ્યાં. સુવરાજે પૂછ્યું “બા કેણુ?” નાગકન્યાએ કહ્યું “ગુણચંદ્રભાઈના
ધર્મપતિન.” સુવરાજે તથા ગુણચંદ્રે વિચાર કર્યો કે “આપણે આપણા નગરને ઠાડ્યે
ધણો વખત થયો. હવે આપણે બધાં વિલાસપુર જઈએ.” પછી પુષ્પસિંહ, ગુણચંદ્ર,
નાગકન્યા અને ગુણચંદ્રની સ્ત્રી, એ ચારે જણ વિલાસપુર ગયાં. પુષ્પસિંહ ગાદીએ બેઠો
અને ગુણચંદ્ર મહદેવી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું.

હીરા અને લાલ.

૧

લેખક: શ્રી " ઉમર પ. "—ધર્મજ.

કોઇ નગરમાં એક ગરીબ કઠીઆરો રહેતો હતો. તે રાજ જંગલમાંથી ધંધરા (લાકડાં) કાપી લાવતો અને શહેરમાં એક બે આને વેચી પોતાનું પેટ ભરતો હતો. એક દિવસ સવારે ઉઠીને તે શહેર બહાર લાકડાં કાપવા ગયો. જ્યારે તે થોડાં લાકડાં રાખી રહ્યો ત્યારે તેને સાંભળ્યું કે લાકડાં બાંધવાનું બાંધીયું તે ઘેર બૂકીને આવ્યો હતો. ગરીબ કઠીઆરોનું મુખ ચિતાથી શીકું પડી ગયું. તેની દિવસ ભરતી મહેનત નકામી જતી હતી. તે વિચારમાં બેઠો હતો એવામાં તેને કાંઈ દૂર તડકામાં, એક દોરા જેવું જણાયું. તે જોવા માટે તે ત્યાં આગળ ગયો. પાંદે જતાં તેણે જોયું તો એક મરેલો સાપ પડ્યો હતો. તેને તે મરેલો સાપ મળવાથી ઘણી પ્રસન્નતા થઈ. તેણે વિચાર્યું કે દારુ—બાંધીયું નથી તો આનાથી કામ ચાલી જશે. તેણે હટપટ તેને ઊઠાવી લીધું. પરંતુ "આ શું ?" તે તો મરેલો સાપ નથી. પણ બહુ મૂંઝામણું (લાલ) છે. જિભારો કઠીઆરો આ વિચિત્રતા તે જોઈ ગભરાયો. બ્લી-બ્લી; પણ પછી દિગ્ભ્રમ રાખી તે માણેકને પોતાની પાછડીના છેડા સાથે તેણે બાંધી લીધું. દિવસ આશમતાં તે ઘેર આવ્યો. તેને તે માણેકના મૂંઝામણી દેશી પણ દિગ્ભ્રમ નહોતી. તેણે વિચાર્યું કે આવી મુદર વસ્તુ રાજને ભેટ કરવા યોગ્ય છે. તેથી બીજા દિવસે સવારે તે મહેલમાં ગયો અને તે માણેક રાજને ભેટ કર્યું. રાજ તે બહુ મૂંઝામણું જોઈ ઘણો પ્રસન્ન થયો અને કઠીઆરોને માણું ઇનામ અકરામ આપી વિશાખ કર્યો. કઠીઆરોને એટલું ફલ મળ્યું કે મરતાં મુકી તેને ઇશ્વર કાપવાની આવરપકતા રહી નહિ.

રાજ માણેકને લઈ રાણીવાસમાં ગયા અને તેને પોતાની રાણીને આપ્યું. રાણી હાથમાં લઈ તેના તેજ-અજગરની પ્રશંસા કરવા લાગી. એટલામાંજ ભુવે છે તો માણેક બાણેક થઈ નથી; તેની જગ્યાએ એક ન્હાનો મુંદર ઊઠ્યો હતો. રાણીના હોશ-દવાસ જતા રહ્યા. થોડા વખત પછી તેને લાન આવ્યું. રાણીને કાંઈ ઊંઘ નહોતી તેથી તેનેજ યુવ સમાન ગણી ઉઠેરવા લાગી. તે ઊંઘે માણેકથી પ્રાપ્ત થયો હતો, તેથી તેનું નામ લાલ રાખવામાં આવ્યું. લાલની અવરયા અને મુંદરતા દિવસો દિવસ વધવા લાગી. તેના ચહેરાપર રાજચિન્હો હતાં. આશ્ચર્યનાં સ્વર્ણ ચિન્હો જણાતાં હતાં. જ્યારે તેની અવરયા આંકેક વર્ષની થઈ, ત્યારે તેના પિતાએ તેને પાંડસાળામાં એકઠ્યો. આ પાંડસાળામાં કેવળ રાજયુવ જોને રાજ-કન્યાઓનેજ ચિહ્ન આપવામાં આવતું હતું. તેમાં હીરા નામની એક અતિ રૂપવતી રાજ-કન્યા પણ જણતી હતી. હીરા અને લાલની લગ્ન સીધી પ્રીતિ થઈ ગઈ. તે પરસ્પર પ્રેમ કરવા લાગ્યાં. એક બીજાને જોયા સિવાય તેમને ચેત પડતું નહોતું. આવી રીતે કંઈ વર્ષ વીતી ગઈ અને બન્નેપણે તો વાદ્યગ્રેમ યુવાવસ્થામાં પુરસ્કેસ-માં વધી ગયો. લાલના પિતાને તે વાતની ખબર થઈ. તેણે લાલની જુતીની કંઈપણ ફરકાર ન કરતાં આપ્યા આપી કે તેણે હીરાની સંગત ઊઠી રેવી અને તેનાથી કંઈ સંબંધ ન રાખવો.

* ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી હિન્દુસ્તાનની લોકાવાલા હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી સ્ટેન ફેરકાર સાથે.

હીરા પણ વાંચવા લખવામાં હોસિયાર થઈ ગઈ હતી. તેનો વિવાહ એક મોટા રાજા સાથે, જે ઉમ્મરમાં ધણો વધિક હતો અને કેટલી જુકી ગયો હતો, તેની સાથે-યનાર હતો. જે સમય હીરાના વિવાહના સમાચાર લાલને મળ્યા, ત્યારે તે ખેદથી ગાંઠા જેવા થઈ ગયો. દિવસ રાત્રી પલંગપર પડ્યો પડ્યો રડ્યા કરતો હતો. અતે એક દિવસ, રાતના વખતે, ગૂંપચૂંપ મહેલમાંથી નીકળી ઘોડાપર બેસીને તે હીરાના પિતાના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યો. નગરમાં પહોંચ્યા પછી લાલને માતૃમ પડ્યું કે તે દિવસ હીરાનું લગ્ન થનાર હતું.

હીરા સુન્દર વઝો પહેરી ધણી માણસોના દાંડમાં સાથે મેહેલથી નીકળી, આજળ પાળું વાગતાં હતાં. ધણી મજાલો સાથે હતી. સધળો બખર યજુગારવામાં આવ્યો હતો. લોક તમાસો જોવા માટે ભેગા થયા હતા. લાલ પણ તમાસો જોવા રસ્તાની એકબાજુ ઉભો થઈ ગયો. મહેલ પાસે જ્યારે સ્વારી પહોંચી, ત્યારે હીરાએ લાલને દોડા હવે તેની સધળી ચિતા જતી રહી. તેણે વિચાર્યું કે ખસ અને જમાવનાર આવ્યો છે. લાલે વખત જોઈ હીરાના કાનમાં કાંઈ કહી દીધું. જ્યારે સ્વારી એક ખાસ જગ્યાએ પહોંચી ત્યારે લોક આતશબાજી જોવા લાગી ગયા. વખત જોતાજ હીરા ધીરેધીરે લાલ પાસે આવી. તેને કેટલેક શક્ય નહિ. તેણે ઝટ સ્ત્રીનાં લુગડાં ઉતારી નાખ્યાં. લાલ પુરુષનાં લુગડાં બગલમાં દબાવી ઉભો હતો. તે તેણે હીરાને પેરાયી દીધાં. કપડાં એવાં બેંદાં કે કેટલે તેને જોળખી શકતું નહોતું કે તે સ્ત્રી છે. બનેલું રૂપ એક સરખું હતું; બનેલું કદ સમાન હતું; બન્ને વાળ છે તેમ જળાયું હતું. તે પછી હીરા અને લાલ બે ઘોડા ઉપર બેસીને શહેર બહાર આવ્યાં. ઘોડાઓની લગમ દીકી ઝુકી દીધી. તે પવન સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. ઘોડાની નાળોથી ધડી ધડી અગ્નિની ચિનગારીઓ નિકળતી હતી. સધળું જગલ તેના અવાજથી ઠપી ઉઠ્યું. મુરજ અસ્ત થતાં સુધીમાં ધણે દૂર તે ઘોડાઓ આવ્યા ગયા.

જ્યારે અંધારું થઈ ગયું અને આકાશમાં તારા જગ્યા લાગ્યા ત્યારે તેમણે બપોરું કે શહેરથી બહુ દૂર નીકળી આવ્યા હોય. હવે કેટલે તેમની પૂંઠ પકડી શકે નેમ નથી. ત્યારે ઘોડાપરથી ઉતરી એક રસ્તાની બાજુમાં ઝુંપડી હતી તેમાં વિશ્રામ કર્યો. તે ઝુંપડીમાં એક ડોસી રહેતી હતી. તેણે તેમનો આદર સહાર કર્યો. તે ઝુંપડી બે દુધ છંદારાઓની હતી. એક એ ડોસીનો પતિ થતો હતો અને બીજો તેનો પુત્ર. નેઓ હજુ સુધી ઘેર આવ્યા નો'તા. તે બન્ને ટ્રેમીઓને કંઈપણ બખર નો'તી કે તે કેવી વિષમ જાળમાં ફસી ગયાં હતાં. હીરા ધણી યાકી ગઈ હતી; તેથી સમ્મ ગઈ. ડોસીની એક આકરડી આવી તેના હાથ પગ દબાવવા લાગી હીરાનાં ત્રેત્રામાં લેંધ આવતી જતી હતી; પણ એટલામાં તેના પગોપર આસુનું દીધું પડ્યું. તે ગભરાઈ બેઠી થઈ જુલે છે તો નોકરડી રડે છે. હીરાએ તેના દુઃખનું કારણ પૂછ્યું. ને તેથી પણ વધારે જોરથી રડવા લાગી. તેણે હીરાના કાનમાં કહ્યું કે " ને ધરમાં તમોએ વિશ્રામ લીધો છે તે મહા નિર્દય લૂંટારાનું છે. તે અત્યારે લૂંટ-કરવા ગયા છે ત્યાંથી આવતાજ તમને મારી નાખશે. " આ સાંભળી હીરા ઝટપટ ઊભી થઈ અને લાલને સધળા બીના કહી સંભળાવી. તે બન્નેએ સીધાં આલવાની તૈયારી કરી દીધી. અને તે ડોસી પાસેથી જવાની રજા માગી. ઘોડાઓપર સ્વાર થઈ તે

બન્નેયે અંધારામાં પોતાના અન્ધે દોડાવી ચૂક્યા. તે ડોલ્લીએ હજારો વાનો રચી તેમને રોકવા હુઝીયું. કદી કહેતી કે અંધારામાં તમને વાગી બેસશે; અથવા રસ્તો ભૂલી જશે. કદી કહેતી કે રાત બહુ થઈ ગઈ છે; થોડો વખત તો આરામ કરી લ્યો. કદી કહેતી કે રસ્તો ધણો બધો કર છે; ચેર ડાકુઓને બધ છે. પણ તે બન્નેયે તેની વાતો સાંભળી નહિ. જ્યારે તેણે જોયું કે તે કોઈ રીતે પાછા ફરતા નથી, ત્યારે જોરથી છુમે. પાડતી નાસવા લાગી—“ બે ચકલીઓ હડી બધ છે—બે ચકલીઓ હડી બધ છે. ” તેનો પતિ બંને પુત્ર પોતાનું કામ પૂર્ણ કરીને પાછા આવી રહ્યા હતા; તેઓએ તેનો અવાજ સાંભળ્યો અને તેના ઈશારાને સમજી ગયા. તે બન્નેયે પણ પેલાં બે જહુની પાછળ પોતાના ઘોડા દોડાવી ચૂક્યા. સાથે જોયું કે બે માણસ તેમની પાછળ આવે છે. એટલે જ તેણે કમરમાંથી તીર કાઢી તેમના તરફ ચૂક્યું. તીર લૂંટારાના છોકરાની છાતીમાં વાગ્યું અને તે ઘોડાપરથી નીચે પડ્યો. પોતાના છોકરાને મરણ પામ્યો જોઈ ખીજે લૂંટારો ઘેર પાછો આવ્યો અને સાથે ઉપરથી બદલો લેવાના તેણે સપથ ખાધા.

હવે સાથ અને હીરા જોડે ગામમાં જઈ પહોંચ્યાં અને ત્યાં વિશ્રામ લઈ સવારમાં આમળ મુસાફરી કરવી શરૂ કરી. તેમણે રસ્તામાં જોયું તો એક ઘરડો માણસ બીજા માળવા બેઠો હતો. તેણે તેમને કહ્યું—“ મહારાજ, હું જૂને મરું છું. આપ મને આપનો નોકર રાખી લ્યો. તો આપને પૂરક થશે. ” સાથે તેને નોકર રાખી લીધો અને એ ત્રણે સાંધી રવાના થયા. જ્યારે તે એક નિર્જન સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તે નોકરે તલવારનો એક ઝટકો જોરથી સાથને માર્યો તેથી સાથનું માથું ધરીથી બલગ થઈ ગયું. તેને મારી ને હીરા પાસે ગયો અને તેને મારવાને તલવાર ઉઠાવી. હીરાએ સાથ જોડી પ્રાર્થના કરી—“ મને ન મારો. હું પુરુષ નથી પણ સ્ત્રી છું. તમે મને મારશો નહિ તો હું તમારી સાથે વિવાહ કરીશ. ” આ નોકર બીજો કોઈ નહિ, પણ પેલા લૂંટારો હતો. આ સાંભળીને તથા હીરાની ખૂનસુરતી ઉપર મોહ પામીને તેને જીવતી રહેવા દીધી. હવે તેઓ ઝૂંપડી તરફ જવા લાગ્યાં. થોડા દૂર આવ્યાં હશે કે હીરા આકાશ તરફ જોઈને જોરથી દસવા લાગી તેથી તે લૂંટારો ધણો ગુસ્સે થયો અને દાખિત અવાજે બોલ્યો. “ કેમ દસે છે ? ” હીરાએ આકાશ તરફ આંગળી બતાવી કહ્યું—“ જુવો, કેટું સુંદર પક્ષી હડી રહ્યું છે ? ” આ-સાંભળીને તે લૂંટારાએ હાથે જોયું કે, હીરાએ તલવાર ખેંચી અને એક જળમાં લૂંટારાનું માથું ધડી જુડું કરી દીધું હવે તેણે થોડો પાછો ફેરવી જ્યાં સાથનું મૃતકને ધરીર પડ્યું હતું ત્યાં તે આવી પહોંચી. આવીને તેણે સાથનું માથું પોતાના બોળામાં દીધું અને તે જોરથી રડવા લાગી. સુબાએ શીવ અને પાર્વતી (દાદા આદમ અને બીમી હવા) ત્યાં થઈને નીકળ્યાં. પાર્વતીએ હીરાને આમતેમ અનિ કંઈક કહતી જોઈ શીવજીને પૂછ્યું—“ આ છોકરી કેમ રડે છે ? ” શીવજીએ જવાબ આપ્યો—“ દેવો આ છોકરીનું રડવાનું કારણ સાંભળ્યો તો તમારું હૃદય દુઃખથી ભરાઈ જશે. માટે તે જાણવામાં સારજ નથી. ” હીરાના રડવાથી પાર્વતીનું હૃદય બચિત થઈ ગયું હતું. તેમણે કહ્યું—“ જ્યાં સુધી તમે તેના દુઃખનું કારણ બતાવશો નહિ ત્યાં સુધી એક કમળ પણ હું આમળ ભરીશ નહિ. ” શીવજીએ હવે કાચાર થઈ સાથના મૃત્યુનું કારણ જાણ્યું. ત્યારે તો પાર્વતી શીવજીને નહુ આમ્રક કરીતે કહેવા લાગ્યા, રાજકુમારને જીવતો

કરીને આ બિચારી હીરાનું દુઃખ દૂર કરો. પણ શીવજીએ લાલનું માથું તેના સરીર પર ગોઠવી પોતાના લોહીથી તેનું માથું તેના સરીર સાથે જોડી દીધું. તેમના રક્તમાં અમૃત હતું. તેથી લાલ એકદમ સજીવન થઇ ઉઠ્યો. હીરાના તે સમયના આનંદનું કાણુ વર્ણન કરી શકે ? તેણે અને લાલે જમીનપર પોતાનું માથું મુકી શીવ પાર્વતીને સાદૃશ્ય પ્રણામ કર્યા. એટલામાં તે દેવતા અંતર્ધાન થઇ ગયા.

હીરા અને લાલ યોગાઓપર સ્વાર થઇ આગળ વધ્યાં. કંઈ દિવસો અથવા પછી તેઓ એક નગરમાં જઇ પહોંચ્યા. એક ધર્મશાળામાં ઉતારો કર્યો. પછી લાલ મહેરમાં જરૂરની વસ્તુઓ લેવા માટે ગયો. તેણે જાનરમાં જઈ સામાન ખરીદ્યો અને દુકાનદારને કિંમત આપી કહ્યું—“ આ વસ્તુઓને તમારી દુકાનમાં રહેવા દો; પાછા ફરતાં લઈ જઈશ.” તેથી રીને તે દુકાને દુકાને માલ ખરીદતાં ખરીદતાં એક પાનવાળાની દુકાને આપ્યો. તે દુકાને એક ઓની હતી. તે તંબોલણ ધણી જાગી જાગી રહી હતી. લાલે તેની પાસે જઈ પાન ખનાવવા કહ્યું. તેણે કહ્યું—“ બાવો, મહેરખાન જેટલા પાનનો દુકમ હોય તેટલા ખનાવી આપું.” લાલને તો બેઠેમિનીનો બિલકુલ સંદેહ નહોતો. તે પાન કરાવવા બેસી ગયો. એવામાં તે જાગૃતરણીએ જાગૃત બળથી લાલને બકરાના રૂપમાં ફેરવી દીધો.

હીરાએ વિચાર્યું કે લાલને આટલીવાર કેમ થઈ ? તે સોધવા નિકળી, હીરા પુર પના વેશમાં હતી. જ્યારે તે જાનરમાં ગઈ, ત્યારે જ્યાં જ્યાંથી લાલે માલ ખરીદ્યો હતો, ત્યાં થઈને નિકળી એટલે દુકાનદારો તેને લાલ સમજી બોલાવીને માલ આપવા લાગ્યા. તેણે પણ કહ્યું કે “પાછા ફરતાં લઈ જઈશ.” એ પ્રમાણે જેમ જેમ તે આગળ વધી પ્રત્યેક દુકાનદાર માલનું કહેવા લાગ્યો. તેણે તેમને તેજ ઉત્તર આપ્યો. જ્યારે તે જાગૃતરણીની દુકાને પોંચી, ત્યારે તે કંઈ ન બોલી હીરા પણ જાગૃત બલિમ જાગૃતી હતી તેથી તેને માલુમ થઈ ગયું કે લાલ ત્યાં છે. તેણે તેને પાન ખનાવવાને કહ્યું. ત્યારે તંબોલણે ફરી તેજ પાલ કરી—“ બાવો, મહેરખાન ! જેટલા પાનનો દુકમ હોય તેટલા ખનાવી આપું.” પરંતુ હીરા તે સાંભળી ચાલતી ગઈ અને બોલી કે “ હું તેના જેવા મુર્ખ નથી.” તે એક ગલીમાં જઈ રહી હતી. તેણે જોયું કે એક ડોસી રડે છે અને મિઠાઈ ખનાવે છે. હીરા તેની પાસે ગઈ અને પૂછ્યું “ માણ, તમે મિઠાઈ ખનાવો છો અને પાછાં રડો છો કેમ ? ” એણે ઉત્તર આપ્યો—“ પુત્ર સું પૂછે છે ? મારી તો ધણી દુઃખથી ભરેલી કદાચી છે. અહિંના રાજાને એક કન્યા છે, તેના ખોરાક માટે દરેક રાત્રે એક મનુષ્ય મોકલવામાં આવે છે. આજ મારા પુત્રનો વારો છે. હું આ મિઠાઈ તે રાજકુમારી માટે ખનાવું છું અને મારો એકનો એક પુત્ર મરણ પામશે તે માટે રડું પણ છું.” હીરાએ કહ્યું—“ માણ ! રડો નહિ, તમારા પુત્રના જીવે હું આજ તે બંધકર રાજકુમારી પાસે જઈશ. હું જુઓ થયો છું તેથી તમે મને પેટ ભરાતાં સુધી મિઠાઈ ખાવા દો.”

ડોસી આ વાતને સાંભળી મજી પુલી થઈ અને મિઠાઈ હીરાની સામે મુકી દીધી. જ્યારે હીરા પેટ ભરીને ખાઈ રહી ત્યારે ઊંડી અને રાજમહેલ તરફ રવાના થઈ. રાજના મોકલેલે તેને રાજકુમારીના મકાન સુધી પહોંચાડી દીધી. હીરા પુરપના વેશમાં હોવાથી એળખાઈ શકી નહિ. તેને જોતાંજ રાજકુમારીની પ્રતિ જાગી ગઈ. પહેલાં જે ગરીબ

અતે દયાળુ જીજ્ઞાસી હતો, તે એક શુભકાંક્ષી કંઠોર ઘણ ગણ. તેના મુખમાંથી અગ્નિ નિકળવા સાગ્યો.

તે હવે ધૂણવા લાગી. તેને જોતાંજ બહીક લાગતી હતી. તેનાં નેત્રોમાંથી અગ્નિ વરસતો હતો. તે બળતા કાચલાની સમાન રાતી ઘણ રહી હતી. તે જમીનપર સૂઈ ગઈ અને દાઢથી બૂધા પાડવા લાગી. ધીરે ધીરે તેનો ક્રોધ ઓછો થયો અને તે બેભાન થઈ ગઈ. જ્યારે તે આમ બેહોશ પડી હતી, ત્યારે તેના મ્હોંમાંથી એક મ્હોટો કાળો સાપ નિકળ્યો. સાપ ઘણો ઝેરી જણાતો હતો. બહાર નિકળી આવ્યો કે તરતજ કુંડામાં મારતો હુડીરા તરફ દોડ્યો. તેની બહાર નીકળતી જીભ જોઈ હુડીરા બીધી તો ખરી, પણ તે ગભરાઈ ન ગઈ. જ્યારે તે સાપ કરડવાને દોડ્યો ત્યારે તેણે એક તેજદાર તલવારથી તેનું માથું ઉડાવી દીધું. હુડીરા આખી રાત તે બેહોશ રાજકુમારી પાસે રહી, અને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી રાજકુમારીને તેણે જાગ્રત કરી એટલામાં રાત્રીને અંતર ઘણ કે તે આટલા દિવસોથી રાજકુમારીને જે સાથે વશમાં લઈ લીધી હતી, તેને એક વીરકુમારે મારી નાંખ્યો છે, રાત્રી તેથી ઘણો ખુશ થયો અને હુડીરાને બોલાવી પૂછ્યું કે—“ તમારે શું ઇનામ જોઈએ છે ? ” હુડીરાએ કહ્યું—“ અડધા કલાક માટે આપનું રાજ્ય મને આપો. ” રાત્રીએ ઝટ પોતાનો રાજદંડ તેને સોંપ્યો અને મુગટ ઉનારી હુડીરાને મ્હોરાવ્યો. સૌ નોકરોને તેનો દુકમ માનવાની આજ્ઞા થઈ ગઈ.

જ્યારે હુડીરા ગાદીપર બેસી ગઈ. ત્યારે તેણે સધળા નગરમાં ઢંઢેરા ફેરવવાની આજ્ઞા આપી દીધી કે—“ સહેરનસીઓ પાસે જેટલાં પશુ-પક્ષી-આવ, બળદ-હોથ તે તેના સન્મુખ જોવા માટે ઉભાં રહી કરવાં. આથી સધળાં લોકો પોતપોતાનાં જનવર લખતે દાબર થયા. પણ હુડીરાએ જોયું કે પેઢી તબોલણુ આવી નહોતી. આથી સિપાઈઓ તેને ઘેર દોડાવવામાં આવ્યા અને તેને બાંધીને તેના બકરા સાથે પકડી લાવ્યા અને રાત્રી સામે ઉભો કરવ માં આવ્યો. જ્યાં બકરાએ હુડીરાને જોઈ, તે તેના તરફ ગયો અને તેની આસપાસ નાચવા-ફૂંવા લાગ્યો. હુડીરાએ જાણી લીધું કે તે જરૂર લાલ છે. તબોલણુતે તેણે વેચવા માટે કહ્યું—હુડીરાને ઉત્તર આપ્યો—“ મરીબ ખરવર ! મેં તે બકરાને કાળાને એટ આપવા માટે પાળી રાખ્યો છે. અને હવેની પૂણ્યમાએ હું તેનું બલિદાન કરી દઈશ. તે મારી ધર્મે સજાથી શપથ છે તેનું ઉક્ષંધન કરી હું બકરાને વેચી શકતી નથી. ” આ સાંભળી હુડીરાએ દુકમ કર્યો “ આ જાદુશરણીને બાંધો અને ધીમા ધીમા અગ્નિમાં નેને બાળો. ” નોકરોએ તેને બાંધી દીધી અને બાળવાની જગ્યાએ લઈ જઈ બાળી મૂકી, પછી હુડીરાએ તે બકરાને પોતાની પાસે રાખી લીધો અને મત્ર બાણી તેને પાણી ખાંટવા લાગી. હુડીરા પણ જાદુ જાણતી હતી. પરંતુ કેમને તે કંઈ નહોતી પહેંચ્યાડતી. તેણે લાલને મનુષ્યના સ્વરૂપમાં પાછો ફેરવી દીધો. અને પછી સધળા દરબારમાં તેણે લાલને પોતાના સ્વામી તરીકે જાહેર કર્યો. હવે તેણે પુરુષવેશ તણ દીધો અને સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરી તે જનતાન-ખાનામાં ગઈ.

રાત્રીપુત્રી આ જાણી ઘણી ચકિત થઈ કે હુડીરા પુરુષ નહોતી. પરંતુ તેણે પોતાના મનમાં હુડીરાને પોતાનો પતિ માન્યો હતો. તેથી હવે શીઘ્ર તેણે લાલ સાથે પોતાનું લગ્ન

કરવા માગણી કરી, રાત્રીએ ધણી જુથીથી તેમ કહ્યું. આવી રીતે લાસ પોતાની બે પત્નિઓ સાથે રહી મુખથી દિવસ ગાળવા લાગ્યો.

હવે પેલી લૂંટારાઓની મા-ડોશી એને પણ જાણ આવતું હતું, તેણે પોતાના પુત્ર અને પતિનું મરણ થયેલું પોતાના ઇન્દ્રિયથી જાણી લીધું. તેથી હારીના ઉપર વેર લેવાને તે પેલી રાજકુમારીના મામમાં આવી અને તેણે માલસૂતો ધણે રાત્રી કર્યો. ધામે ધામે તે હવે રાજકુવરી પાસે પણ જવા આવવા લાગી. તેણે ધામે ધામે તેનું મન અંભેરવા માંડ્યું કે લાલ કાઠ રાત્રીને કુવર નથી પણ દલકો કેમતો છે. આમ વારંવાર વાત થવાથી તે રાજપુત્રી બેઠેમાઇ અને તેણે એક દિવસ હારીને પૂછ્યું—“ જ્ઞાતી બેન ! આપણા પતિ લાલની શી જાત છે ? અને તો ખરેખર મળ્યા છે કે ફાળાએ તેમને દત્તક લીધા છે, પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તેમની ઉત્પત્તિમાં કંઈ સંદેહ છે તમારાપર મારા કરતાં તેમનો અધિક પ્રેમ છે. તમે આ વિષયમાં તેમનો પૂછો. ” હારીએ કહ્યું—“ આપણે તેમને એવી વાતો પૂછવાનું પ્રયોજન શું ? આપણે તેમના પ્રેમથી સુખી નથી ! આપણે તેમનું સુખ જોઈ જીવતાં નથી ? હવે આપણે અધિક શું જોઈએ ? ” રાજપુત્રીએ હારીની વાત માની નહિ અને પતિની જાત પૂછવા પોતે તેણે મંડ મંડ. તેણે હારીથી આખરે વચન લઈ લીધું કે લાલને તેમની જાત તે પૂછશે. નિદાન હ્રીમ્ને લાલ પાસે જઈ કહ્યું—“ પ્રિયપતિ ! કૃપા કરી તમારી જાત હમને કહેશો ? ” આથી લાલને મળ્યું દુઃખ થયું. તેણે નિશ્ચય મુકી કહ્યું—“ જ્ઞાતી હારી ! તે વત અને ન પૂછે. તમારે તેથી પસ્તાવું પડશે. ” હારીએ તે માન્યું નહિ. ત્યારે આખરે લાલ તેને ગંગા કિનારે લઈ ગયો અને કહ્યું—“ શું તમારે હજી પણ મારી જાત જાણવાની ઇચ્છા છે ? ” હારીએ કહ્યું—“ હા. ” લાલ હુંડળ સુધી પાણીમાં ગયો અને કહ્યું—“ શું હજી પણ તમારે મારી જાત જાણવાની ઇચ્છા છે ? ” હારીએ કહ્યું—“ હા સ્વામીનાથ ! ” લાલ ગરદન સુધી પાણીમાં ગયો અને કહેવા લાગ્યો—“ શું હજી પણ તમારે તેજ મુઝા છે ? વિચારી લ્યો; હજી પણ સમય છે. જાલુ વખત યોગ્ય નથી. ” હારીએ પેરેલાંની પેઠે ઉત્તર આપ્યો—“ હા. ” ત્યારે લાલ ફરી ઉંડા પાણીમાં ગયો. હવે તેનું મોંજ ફક્ત પાણી ઉપર હતું. સમજી શરીર પાણીમાં કુળી ચૂક્યું હતું તેણે ફરી પાણીમાંથી કહ્યું—“ હારી-શું હજી પણ તું મારી જાત જાણવા ઇચ્છે છે ? બે માનો લે; હજી પણ સમય છે નહીં તો તું તારું જીવન સુખ નષ્ટ કરશે. ” લાલને અજાજ પાણીમાંથી ધણો વિચિત્ર અને અપરિચિત જોવા સંભળાયો. માત્રમ પડતું હતું કે તે બીજા લોક લગભગમાં જઈ પહોંચ્યો છે. પણ હારીએ પોતાની હાં છોડી નહિ—તેણે ફરી તેજ ઉત્તર આપ્યો—“ હા, હું જાણવા મ્હાઉં છું— ” આ રાજા નિકળતાજ લાલના વાજ પાણીમાં સમાઈ ગયા અને એક પલમાં જ જગ્યાએ લાલ ઉભો હતો, ત્યાં એક કળોનાથ તરતો જણાયો. કંઈ વખત સુધી તે તરતો જણાયો, ફરી તે પણ અતર્ધાન થઈ ગયો હારી લાલના આવવાની રાહ જોતી હતી, પણ લાલ પાછો આગોજ નહોતો—જ્યારે તેને પોતાના અવેળાનું જાન થયું ત્યારે તે જુમ પાડી જગીનપર પડી ગઈ. લોક એ ઉચકી તેને મકાનપર પોંચાડી—હારી અને રાજકુવરી બંને હવે પોતાની ગ્રંથનાપર જાલુ પસ્તાવા લાગ્યાં અને પોતે પોતાના દિવસો રહી રહીને કાઢવા લાગ્યા.

૨.

[લાલ અને હીરા:-આ વાર્તાનો અંત લેના ઇંગ્લેશ સંપાદકે (અને લેને અનુસરીને લેના શુશ્રુષાતી બાબાનંતરકારે) આપ્યો છે, ત્યજિ આવી જતો નથી. આપણી શુશ્રુષાતી લોકકથામાં પણ આ વાર્તા પ્રચલિત છે. અને તેમાં લાલ અને હીરા ફેરિયા મળે છે । આ અને હવે પછી પ્રકટ કરેલી (માણિ-કર્ણિકાની) વાર્તા, એ બંને લગભગ એકજ પ્રકારની કથાઓ છે; અને માણિકર્ણિકામાં નાગકુમાર તથા રાજકુમારી બંને જે રીતે મળે છે, તેવાજ પ્રકારે લગભગ લાલ અને હીરાની વાર્તામાં પણ જનતું હોવાથી, તે વાર્તાના અનુસંધાનરૂપે માણિકર્ણિકા ના પાછલા ભાગને ગણી શકાય તેમ છે.

-૨૧,૭૫]

માણિકર્ણિકા.

લેખક:-જેન સૌ. ૨.-અમદાવાદ.

એક ગામમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણનું કુટુંબ રહેતું હતું. બ્રાહ્મણ પોતાનું અને પૌત્ર તાની ઓ તથા ચાર પાંચ છોકરાનું ગુજરાન ભીખ માગીને માંડમાંડ પૂરું કરતો હતો. આમ થઈ દિવસ આશુ આપરે એક દહાડો તેની સ્ત્રીએ અકળાઈને કહ્યું: " તમે હવે બહાર ગામ જઈ મળે તો બીજા માગી લાવો અથવા કાંઈ નોકરી ચાકરી શોધો. પણ અર્ધ જે મળે છે તેથી મિલકૂલ પૂરું થતું નથી. માટે કાંઈ કરો તો સાફ. " આ ઉપરથી તે બ્રાહ્મણે બહાર ગામ જવાનો વિચાર કર્યો અને ખૂબે ઝેળા જરવી તથા દાયમાં લાકડી લઈને તે બીજાનું કરવા નીકળ્યો.

જતે જતે રસ્તામાં આડો પડેલો એક વિકરાળ નાગ તેણે જોયો. તેને દેખીને ધ્રાવણ ખૂંચીને ગભરાયો. બાજળ જવાય તેમ નહોતું અને પાછો ફરે તો વળતે તે નાગ પણ પાછળ પડે, તો તો પૂરી કમનસીબી ! ખૂબ વિચાર કર્યો પછી તે ધીમે ધીમે પાછો પસરે જાણે દરવા માંડ્યો. આ જોઈને તે નાગ જોતો: " કે વિદ્યે ! તું શું કામ ખીંકે છે ? તું તારું સાફ કરીશ તું મને તારી ઝેળામાં નાંખીને ઘેર લઈ જા, એથી તારું કલ્યાણ થશે. " પેલા બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે ઘેર બેસી છોકરાનું તો પૂરું થતું નથી અને આ મોટા નાગને લઈ જઈને તું શું કરે ? " પણ આખરે નાગના ઘણા આશ્વર્યથી તે બ્રાહ્મણે લાકડીવતી ઉપાડીને તેને પોતાની ઝેળામાં સુધો અને પોતે પાછો ઘર તરફ ફર્યો.

ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે તેની સ્ત્રી કાંઈ બહાર ગઈ હતી, તેથી તેણે ઝેળા ખીંટીએ જરવી દીધી અને બ્રાહ્મણીની ખીંટીથી તે ઘરના ખૂણામાં જરાઈ પડે. તેની સ્ત્રીએ પોતાના પતિની લાકડી અને ઝેળાને ઓળખી અને બ્રાહ્મણ તરતજ પાછો આવ્યો તેથી કાંઈ સાફ મળ્યું હતું, એમ ધારીને તે ઝેળા નીચે ઉતારી નેવા લાગી. અંદર જુલે છે તો એક પ્રજોજ સ્વદર, મહામુશવવાન હીરાનો હાર નજરે પડ્યો ! આ જોઈને તો તે નાગ મણીજ ખુશી થઈ અને બ્રાહ્મણને બોલાવીને તે બતાવ્યો. બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે નાગે

કહ્યું હતું તે ખરૂં પડ્યું. પછી બ્રાહ્મણી દાર લઈને નગરરોડને ધેર વેચવાને ગઇ શેઠાણીએ દાર જોઇને કહ્યું:-“ બ્રાહ્મ ! આલો દાર અમારા કામનો નહિ. તે તો રાજ-દરબારમાંજ શોભે. માટે ચાલો હું તમને રાણી સાહેબ પાસે લઇ જાઉં.” એમ કહીને ગાડી બેઠાવીને તે બ્રાહ્મણની ઝીને સાથે લઇ રાણી પાસે ગઇ. રાણી તો આ દાર જોઇને ધણીજ ખુશી થઇ ગઇ અને રાજ પાસે દંડ લઇને એ દાર લેવાનું નક્કી કરાવ્યું. રાજાજીએ ગામના ગ્રામ્ય ઝવેરીને બોલાવ્યા અને દારની જે કિંમત થાય તે બ્રાહ્મણને આપવા જણાવ્યું. ઝવેરીઓએ કિંમત આજીને રાજાજી કહ્યું:-“ મદારાજ સાહેબ ! આ દાર ધણી મૂલવાન છે. એનો જોડો આખી દુનિયામાં મળવો મુશ્કેલ છે. માટે આ બ્રાહ્મણ સવારમાં સૂર્યનારાયણ ઉગે ત્યારથી તે સાંજે આથમે ત્યાં સુધીમાં આપના રાજ-ભંડારમાંથી જેટલું ધન લઇ જઇ શકે, તેટલી તેની કિંમત !” રાજાજીએ તે વાત કબુલ કરી. પેલો બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી ગાડાં ભરીને પંસો દરબારમાંથી લઇ આવ્યા અને પછી ધણી સુખી થયાં.

હવે આ દાર રાણીને ધણીજ પ્રિય થઇ પડ્યો. રાણી તેને ધરી આપો ખરીડે નહિ. એમ કરતાં કરતાં ધણી દિવસ યવા, એક દહાડો ઉતાળામાં રાણીને પરોવેા યવા માંડ્યો. ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે આલો કિંમતી દાર પરોવાયો બગારો. તેથી એક રૂમાલમાં વીંડીને પોતાના આશીર્વાદ તીથે મૂક્યો. બીજે દિવસે ઉઠીને જુવે છે, તો રૂમાલમાં દાર ન મળે; પણ તેને બદલે તેમાં એક સુન્દર એક બે માસનો બાળક રમવો હતો ! રાણીએ આ સપળ દહાડકત રાજાને કહી ત્યારે તેણે કહ્યું: “ આપણે કાંઈ સંતાન નથી, તેથી ભગવાને દયાળુ થઇને આપણને આ પુત્ર આપ્યો. એ દાર ખરેખર અંબો-કિંચ હતો. માટે હવે આપણે તે ગયાનો શોક કરવાને બદલે પુત્ર જન્મનો આનંદ માનવો.” આમ બોલીને તેણે તે બાળકને પોતાના કુંવર તરીકે ઉછેરવા રાણીને આજ્ઞા કરી.

તે કુંવર ધીમે ધીમે મોટો યવા લાગ્યો. રાજ રાણી તેને પોતાના પુત્ર તરીકેજ મણે છે. તેને હવે ચાલો વિગેરે શીખવાને ગુરને ધેર મૂક્યો. યોગાજ દિવસમાં તેણે સઘળું જ્ઞાન મેળવી લીધું પછી ચતુરવિદ્યા અને રાજકાજ વિગેરેની માહિતી પણ તેણે તેવીજ રીતે અપાઠાબંધ રાજ્યના અમલદારોથી મેળવી લીધી, અને તે પછી ચતુરાઈ તથા કળાકૌશલ શીખવાને માટે તેને ગામની એક દુરિવાર અણિકને ધેર મૂકવામાં આવ્યો. અહિં પણ તે સઘળું શીખ્યો. એટલે હવે રાજાજીએ પોતાના સમોવડીયા એક ઉંચા કુળવાળા રાજાની કુંવરીની સાથે તેનું લગ્ન કર્યું. આ કુંવરીનું નામ અણિકાણિકા હતું. તે બહુ રૂપાળી, બહેલી, ડાહી અને ચતુર હતી. કુંવરને અને તે રાજકુમારને યોગ દિવસમાં બહુ બનાવ થઇ ગયો. તે બંને સાથેજ રહે અને સાથેજ ફરે એમ કરતાં કરતાં ધણી દિવસ વહી ગયા. રાજ રાણી પોતાના પુત્ર અને પુત્રવધૂનો સ્નેહ અને સુખ જોઇને રાંછ રાંછ થઇ જતાં.

પણ આ વાત પેલી ગણિકાથી રાજકુમારને મેં ત્યાં ચતુરાઈ શીખવાને રાખ્યો હતો, ત્યારથી તે તેના ઉપર પ્રેમમાં પડી હતી તેને આશા હતી કે તે જન્મ જન્મ મોટો થતો જશે. તેમ તેમ તેની સાથે પોતાનો સંબંધ વધીને તે આખરે પોતાને વસ થઇ

જશે. પણ કુમારી મણિકલિકા સાથે લગન થયા પછી તો તે તેને ત્યાં જતો આવતો. પણ બંધ થઈ ગયો. આથી તે બહુ ગુસ્સે થઈ અને કોઈ પણ પ્રકારે તે કુંવરીને નુકશાન કરવું, એવા વિચારમાં રાત દિવસ કરવા લાગી. કમઝાગ્યે તે ગાંજકુમારના જન્મથી તેની હકીકત જાણતી હતી અને તે પોતાનું નામ પોતાને મોઢે હઠી પણ બોલતો નહિ, એ એક પણ તેની જાણ બહાર નહોતો.

એક પવિત્ર અગિયારશ્વને દિવસ આવ્યો. ગામનાં સઘળાં માણસો નદીએ નહાવા ગયા. તેમાં રાજકુટુંબ પણ હતું. હવે એ ગામમાં એવા રિવાજ હતો કે પહેલાં પુરો નદાય અને પછી સ્ત્રીઓ. પુરો નદાઈ ને ગયા પછી રાણી, કુંવરી, પિંગેરે સ્ત્રીઓએ નહાવાનું ચરૂ હતું. પેલી મણિકા પણ ત્યાં આવી હતી. તેણે લાગ જોઈને મણિકલિકા પસે જઈ વાતો કરવા માંડી. કુંવરીને તેણે પૂછ્યું: “તમારા વરનું નામ શું, તે તમે જાણો છો?” કુંવરીએ જવાબ દીધો: “તેમને તો જ્યાં ‘કુંવર સાહેબ’ કહીને બોલાવે છે.” ત્યારે તે મણિકાએ કહ્યું: “એમાં ખરો ભેદ છે. કુંવર સાહેબનું નામ છુપે રાખવામાં આવ્યું છે, જો તમારી બે જણ વચ્ચે ખરો બતાવ હોય તો તમને તે કલા વચર રહે નહિ.” આટલું કહીને તે ચાલી ગઈ.

મહેલમાં આવી કે તરત મણિકલિકાએ કુંવરનું નામ જાણવાની હઠ લીધી. કુંવરે ધણી ના કહી, આટલું કરી. કપડો આપ્યો, પણ તે એકની બે ન થઈ. કુંવરે આખરે માફને કહ્યું “તું પરતાપદ. માફ નામ કુંવર સાહેબ છે. વધારે જાણવાનું તારે શું કામ છે? જો બહુ હઠ કરીશ, તો તું તારી છાંદગી ખરાબ કરીશ.” પણ કુંવરીએ માન્યું નહિ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે “જો તારે મારું નામ જાણવું હોય તો સાફ કંટોળું દૂધ મસાલાવાળું તૈયાર કર અને સુગંધીદાર ચબેચીનાં પુસતો એક ઢગલો કરાવ.” કુંવરીએ તે પ્રમાણે કર્યું પછી કુંવરે પોતાની આંગળીઓથી એક બીટી કઢાડીને તેને આપી અને કહ્યું કે હું નામ હવે જોઈશ તરત, કાંઈ પણ બીક રાખ્યા વિના, આ બીટી મને પહેરાવી દે. નીકર પરતાપદ.” હજી પણ પોતાનું નામ ન દેવશવતો તેને આમલ કહ્યો, પણ કુંવરીની હઠ આગળ તેનું ચાલ્યું નહિ. ત્યારે તે બોલ્યો: “માફ નામ નાગેચર.” આટલું કહેતાં તો તે એક મોટો મણિકર નાગ બની ગયો અને પુસતો ટગસામાં પડી દૂધ પીવા લાગ્યો.

કુંવરે મણિકલિકાને કહ્યું હતું કે તું ક્યાં ચિવાય મને તરત બીટી પહેરાવી દે. પણ આ કામ કર દેખાવ જોઈને તે એવી તો ગમરાઈ મઈ કે તેમ કરવાની તેની દિમ્મત ચાલી નહિ. અને ઘેઘીવારમાં નાગ તો અતોષ થઈ ગયો.

મણિકલિકાએ ધણી શોક કર્યો પણ હવે કાંઈ ઉપાય નહોતો. તેથી રાત રાત્રીને બંધી હકીકત જાણી. તેમને પણ ધણીજ દિવસીરી થઈ. આખા ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. સાસુ સસરાએ કુંવરીને કહ્યું: “જાહેન! હવે તું અમારો કુંવર. તું રાજ ચલાવ, અને અમે લગવાનું જગત કરીશું.” પણ મણિકલિકાએ તેમ કરવાની ના પાડી તેણે કહ્યું: “પિતાજી અતે માનાજી! જો તમે મારી મરજી પ્રમાણે મને ચાલવા દેશ કૃપા કરો, તો ગામ બહાર એક ધમેરાળા મને બાંધી આપો અને ત્યાં અખંડ સદાવત ચાલુ કરો. હું ત્યાં રહીને સઘળાં સાધુસંતની સેવા કરીશ, કદાપિ કોઈ મહાત્માની કપા માપ

‘તો કદવાણુ યદ્ જશે બને આ લોકનું નદિ’ તો પરધોઠનું તો ઘરોજ. ” તેની આવી શક્તિ જોઈ રાજાએ તેમ કરવા હુકમ કર્યો અને મલિકાલિકા ધર્મરાણામાં ભગવાં લૂપડાં પારણ કરીને રહી સાધુ સંતની સેવા કરે છે. તે બાઈએ એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે જેને દક્ષિણા જોઈતી હોય તેની પાસે દાઈ બનેલી સુખ દુઃખની વાત! સાંભળીને જે જોઈએ તે આપવું. આ પ્રમાણે લાંબો વખત ચાલ્યાં કર્યું.

એક સમયે એક બ્રાહ્મણ ને ધર્મરાણામાં સીધું લેવા આવ્યો. તે તો તેને તરત આપવામાં આવ્યું. પણ એતે તો દ્વારિકાની યાત્રાએ જવાનું હતું માટે સારી દક્ષિણા પણ જોઈતી હતી તેથી કુંવરીએ તેને પાસે બોલાવ્યો. અને તેતે કહ્યું કે “ મહારાજ ! મારો નિયમ એવો છે કે તમારે સુખ દુઃખની કાંઈ બનેલી વાત કહેવી પડશે. તે કહેશો ત્યાર પછી દક્ષિણા મળશે. ” ત્યારે બ્રાહ્મણે પુછ્યું: “ બાઈ સાહેબ ! આપનીતી કહું કે પ-રથીતી કહું ? ” કુંવરીએ જવાબ દીધો: “ આપનીતીજ કહેને. તમે તમારો પોતાનો અનુભવ વધારે સારી રીતે કહી શકશો. ” આ ઉપરથી તે બ્રાહ્મણે થોડા દિવસ ઉપરજ તેને પોતાને થયેલો અનુભવ કહેવા માંડ્યો.

“ બાઈ સાહેબ ! હું રત્નધણી છું. રાતે અંધારામાં મને અંધે બરાબર સુગંધ નથી. હું બીજા અંધે ફરતો ફરતો ભૂલે પડ્યો અને એક જંગલ તરફ નીકળી ગયો. રાત પડી ગઈ અને ખૂબ અંધારું થઈ ગયું એવામાં એક ગાય મરી નજરે પડી મારા મનમાં કે ગાય ધીમે ધીમે ગામ તરફ જશે તેની પાછળ પાછળ હું પણ જઈશ. એમ ધારીતે મેં ગાયનું પૂંછડું પકડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં ગાય એક પથ્થરની મોટી શીલા આગળ આવી. ગાયનો પગ અડગાજ તે શીલા ઉપર ગઈ અને તળે મોટી ગુફા જણાઈ, ગાય અંદર દાખલ થઈ અને હું પણ પાછળ પાછળ ચાલ્યો. આગળ જતાં એક મોટા મંડપ આગળ અમે આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં પુષ્કળ ધીના દીવા ઝગઝગાટ બળી રહ્યા હતા અને જ્યાં ત્યાં હીરા મણેક અને મણિનો ચળકાટ જાળવાળું કરી રહ્યો હતો હું તો આ દેખાવ જોઈને એક ખૂણામાં થાંભલા પાછળ સંતાયો. પેલી ગાય આગળ આવીને મંડપમાં ઉભી રહી.

“ હવે આ મંડપમાં મોટા મોટા નાગોની સભા હતી. જેની ગાય અંદર ગઈ કે તરત એક નાગે આવીને તેને માસ નાંખી, બીજાએ પાણી પાડ્યું, ત્રીજાએ તેને બાલુપર લઈ જઈને ઉંચી રાખી; એવી રીતે તેની સરલરા ચાલુ થઈ ગઈ. પછી એક નાગે જા-વીને મોટું વાસણ તેની નીચે મૂક્યું. તેમાં ગાયે ચારે આંચળમાંથી દૂધની સેરા ચઢાવી મોટીવારમાં આણું વાસણ ભરી કહાડ્યું. એટલામાં બે ચાર નાગોએ આવીને પુલની પ-થરી પાથરી દીધી. અને સુવળા નાગ આવીને દૂધ પીવા લાગ્યા. તેમની વચમાં સુદનો ઉપરી હોય તેમ એક મોટો નાગ હતો, તેનાથી જરા છેટે રહીને બધા પીતા હતા. દૂધ પીને, પુલની પથરીમાં આગાદીતે નાગ ધીમે ધીમે ચાલ્યા ગયા. છેવટે પેલો મોટો નાગજ રહ્યો. તે પણ હવે જતો હોય એમ લાગ્યું. પણ જતે જતે એક પછી ન્યોતવાળો દીવો જે મંડપની વચમાં મૂકેલો હતો, તેની તરફ દિશાળીતી ભરેલા મોટાથી જોઈને તે બોલ્યો: “ દીપક ! દીપક ! મારી મલિકાલિકા યુ કરે છે ? ” દીવામાંથી તરત જવાબ આવતો હોય એમ અવાજ સંભળાયો: “ મહારાજ ! તે તો ભગવતી યદ્ સાધુ સંતની સેવા કરે છે. ” આ સાંભળીને તે નાગ ચાલ્યો ગયો અને મંડપ ખાલી થઈ ગયો. હવે

પેલી ગાય પાછી ફરી અને તેની પછગ પછગ હું પણ શુદ્ધમાંથી બદાર નીકળ્યો. આ વખતે સ્વવારનું અજવાળું યરા માર્યું હતું.

આ વાત સાંભળીને મહિષાસુરની આડી યાદ એ નાગરાજ જ રહેતો પતિ હતો. તેથી તેણે બ્રાહ્મણને પુષ્કળ ધન આપ્યું અને રાજ્ય રાણીની બાદા લઈ તેની સાથે તે શુદ્ધ આગળ ગયો. રાત પડી એટલે ગાય પાછી ફરી અને શુદ્ધમાં પેદાવા જાય છે કે તરત તેનું પૂછકું પકડીને તે પણ પાછળ પછળ અંદર દાખલ થઈ ગયું અને મંડળ આગળ પહોંચતાં એક ખૂણમાં યામયા પછગ ઉઠી રહી પેદા બ્રાહ્મણે કહેલી સંજ્ઞા દેખીકત તેણે જોઈ આગરે દૂધ પીને પેદા બોટા નામે પછા ફરતાં દીરાને પૂછ્યું કે “હે દીપક ! મારી મહિષાસુર શું કરે છે ?” તેજ વખતે તેણે “આ રહી, મદારાજ.” કહીને તેનું પૂછકું પકડી લઈ, કુવરે પ્રથમ આપેલી વીડી તેને પહેરાવી દીધી. આમ યતાં તરતજ તે નાગ રાજકુમાર બની ગયો. પણ તે અને મહિષાસુર, પેદા બ્રાહ્મણને યાત્રાએ જવાની રજા આપી, પેતાના નામમાં આખ્યાં અને સાચાણ સુધી સુખ ચેતમાં “ખાધું-પીધું-ને રાજ્ય કર્યું.”

રેમ્પસી નાઈટ્સનો ખજાનો.

સેખક: રા. ગ. રામપ્રસાદ નંદરાય દેસાઈ, અમદાવાદ.

રેમ્પસી નાઈટ્સ નામે મિસર દેશમાં એક રાજા થઈ ગયો. તેની પાને ધણી દોલત હતી, પણ તે મદુજ દોળી હતો. તેની પગ પાસેથી જીવમ કરીતે તે પૈસા બોલાવતો પણ જેમ જેમ તેની સંપત્તિ વધતી જતી, તેમ તેમ તેને લોભ પણ વધતો જતો હતો. તેના મહેલ સુવર્ણ અને રૂપાથી છવાયેલ થઈ ગયો હતો. તેના સેવકો પ્રતિદિન કંઈતે કંઈ લાવી તેમાં ઉમેરો કરી રજા દત્તા. ઉપર તેની સંપત્તિ એટલી બધી વધી ગઈ કે તેના શા ઉપયોગ કરતો તેની યુગ્વચ્છમાં તે પડ્યો. પોતાના ખજાનાનું શું કરવું ?-કોઈ લઈ જશે તો ?-ને ક્યાં સતરવો ? આ અને એવે લગતા અનેક વિચારોથી તે હેરાન થવા લાગ્યો. રાતે તેને નિદ્રા આવતી નહિ અને દિવસે પણ આશમ મળતો નહિ દિનરાત તે ચિંતાતુરજ રહેતો વિચાર કરતાં કરતાં તે એક નિઃશ્વર આગ્યો તેણે એક કડીબાને બોલાવવા મોકલ્યો. કડીબા આગ્યો એટલે તેણે તેને બાડીબારબ રડિન એકતમાં એક મોરો બોલડો બાંધવાનો દુકમ કર્યો. આ બોરડામાં એક કરામત કરવામાં આવી તેની અંદર જવાનો રસ્તો કળથી ઉધડતો વસાતો કરવામાં આગ્યો. કળ દખાવતાની સાથે બારણાપરનો પત્થર ખસી જતો અને જેને અંદર જવું હોય તે જઈ રાકતું. આ કરામત રેમ્પસી નાઈટ્સ અને કડીબા સિવાય કોઈના જાણવામાં નહોતો જ્યારે બોરડો બાંધાઈ રહ્યો ત્યારે રેમ્પસી નાઈટ્સે પોતાનો ખજાનો મહેલમાંથી ખસેડીને ત્યાં મૂક્યો. બોરડાની એક દિવાલ તરફ સોનાનાં વાસણો મૂક્યાં. વળી બીજી બાજુએ તેણે મળો. હીરા વિગેરે કિંમતી જવાબીરોથી ગોઠવ્યાં. ત્રીજી બાજુએ મોઢીના દામી ત તેણે લટકાવ્યાં. ચોથી બાજુ તેણે નિકમ, માણેક, પોખરાજ વિગેરેની માલખોથી સોભાવી. બોરડાના મધ્યભાગમાં તેણે સોના અને રૂપાના સીકાઓનો મોરો ફગલો કર્યો. તે ફગલો એટલો મોટો ગયો કે છેક સીલીંગ સુધી

પહેલો. સુવર્ણમાંથી નીકળતા પ્રકાશ આ ઓરડાને પ્રકાશિત કરી દીધો. રેમ્પસી નાઇટ્સ હવે પોતાને દુનિયામાં સુખીમાં સુખી મનુષ્ય લેખવા માંડ્યો. હવે તેને ચોર વિગેરે કુટ-જનોનો ભય ઓછો થયો. તેનો દિવસ આનંદમાં પસાર થતો. રાત્રિએ પણ તેને નિદ્રા આવતી.

જે કડીયએ આ ઓરડાની કસમન કરી હતી તે થોડા સમયમાં મૃત્યુ પામ્યો. તેનો છત્ર ગયો તે પહેલાં પોતાના જે પુત્રને તેણે પોતાની મૃત્યુ સમયે પાસે મોસાવી નિચે મુજબ કહ્યું. “ પુત્રો મદાગ મરણનો સમય નજીક આવ્યો છે. તમારે માટે હું કાંઈ સંપત્તિ મૂકી જઈ તેમ નથી મદારાન્નરેમ્પસી નાઇટ્સે મારી પાસે કામ કરાવ્યું હતું પણ તેને બહારે તેણે અને ધણું થેડું દ્રવ્ય આપ્યું છે. પણ હવે હું જે કહું છું તે આનુવૃત્તિ સંભળો. પૈસા મેળવવાનો આ એક રસ્તો હું તમને કહું છું. રાજાના બગિચામાં આવેલા દ્રવ્ય જાંવરની ઉત્તર દીશમાં એક જમી રીયા પડેલી છે. મેં તેની ઉપર નિદ્રાની કરેલી છે તેથી તે શેઠરા માટે તમારે બહુ પ્રયાસ કરવો પડશે નહિ. તે શીશ્રા પાસે એક કળ છે તે કળ દુઆવવાથી તે ખસશે અને આથી કરીને રેમ્પસી નાઇટ્સના ખજાનાવાળા ભોંયરામાં તમે નિવિધે જઈ શકશો. ”

આ છુપી વાત કહી પછી થોડા વખતમાં તે મરણ પામ્યો. તેના પુત્રએ તેની ઉત્તરદિશમાં પોતાના આપની જે થોડી પુંછ હતી તે ઉઠાવી દીધી. તેઓએ સર્ગા સંબંધીઓને નોતર્યા અને એથઆરામમાં વખત માળવા માંડ્યો. તેમની બધી મિલકત વપરાઈ ગઈ. પણ ખેર. રેમ્પસી નાઇટ્સના ખજાનાનો ખેદ તેઓ જાણતા હતા. એક પાછું મળી રાત્રે તેઓ ભોંયરાતરફ ધીમે ધીમે જવા લાગ્યા બતાવેલે સ્થળે તપાસ કરતાં પૈસી શીશ્રા તેમની નજરે પડી. પછી ધીમે રહીને કળ દુઆવીને તેઓ ખજાનાવાળા ઓરડામાં પેલા ભાં વધારે સમય રોકાવાની તેમની ઇચ્છા નહોતી. કારણ કે રખેને તેઓ પકડાઈ જાય, એવી ધારતી હતી અદ્ય સમયમાં પોતાનાથી લેનાય તેટલું દ્રવ્ય તેમણે લીધું અને ધર તરફ વળ્યા. થેર જઈ પોતાની માને દ્રવ્ય લાવ્યાની વાત તેઓએ ફરી, ફરીથી બીજા રાત્રે પાછા તેઓ ત્યાં ગયા અને બીજાવાર પણ દ્રવ્ય લાયા. આવી રીતે ઘણું ખર્ચ તેઓ ત્યાં જતા અને લવાય તેટલું ધન લાવતા. આખરે રેમ્પસી નાઇટ્સને પોતાનો ખજાનો ઓઝો થતો હોય એમ જાણવા લાગ્યું તેના સોનાના સીંકાનો ઢગલો જે ધણોજ ઉંચો હતો, તે હવે નીચો લાગવા માંડ્યો. વળી કેટલાક દાગીના પણ ખુટતા હતા. “ શું આ ખર્ચ ફરી ? રચન તો નથી. ” એમ તે વિચાર કરતો. પોતાની આખો ચોળતો અને ફરીથી જોતો પણ હાલ ! દ્રવ્ય તો ઝોણુજ લાગતું. “ આ ભોંયરામાં મારા સિવાય બીજા કોઈને પણ નથી, બહાર કોઈ અંદર આવી ચડે એવું પણ નથી; તો મારું ધન જ્યાં ક્યાં ? ” આવા અનેક વિચારોથી તેનું મન બ્રમિત થવા લાગ્યું. પછી કંઈક વિચાર આવવાથી તેણે તે સીંકાઓના ઢગલામાંથી કંઈક સીંકાઓ લીધા અને એક નવોજ ઢગલો રચ્યો પણ બીજે દિવસે આવીને જુએ છે તો, ખરે ! તે ઢગલો પણ ગુમ થઈ ગયો હતો. હવે તેને નહીં લાગ્યું કે તેના ખજાનાનો ખેદ કાર્ન ચેર જાણી ગયો હોવો જોઈએ કંઈ દિવસ નહિ. ચોર પકડામાં તે ધણોજ પ્રવીણ હતો. તેણે એક પંજરું માણસનો પણ સપડાઈ જાય તેવું બનાવડાવ્યું અને તે ભોંયરાના બારણા આગળ મુક્યું. મધરાત થતાં પેલા બે ભાઈઓ આવ્યા. ન્હાનો ભાઈ અંદર પેસવા ગયો કે તરતજ

તેનો યગ પેલા પાંજરામાંના સળીઆથી વિધાઈ ગયો. તેને અગ્નિ વેદના યજ્ઞ પશુ તેણે એક પશુ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. કારણકે રહેને તેઓ પકડાઈ ના પાડે તો તેને બચ દેતો. તેનો મ્હોટો ભાઈ જે જરાક પાછળ હતો તેને તેણે ધીમેથી બોલાવ્યો અને સંપૂર્ણ બિનાથી વાંકેડ કર્યો. અને તેણે કહ્યું—“માઈ ! મારે તારી પાસેથી જવાનો સમય નજદિક આવ્યો છે. કારણ કે હું પકડાઈશ ત્યારે આપણા દેશનો લોભી રાજા મને સખ્તાઈથી મરદન માર્યા સિવાય રહેવાનો નથી. માટે કંઈ પણ શોક કર્યા વગર તું મારું માથું કાપી નાંખ. આમ કરવાથી તું તો ખતી જઈશ. નહિં તો તું પણ સપડાઈ જઈશ. અને આપણા આખા કુટુંબનો નાશ થયા વગર રહેશે નહિ.” મ્હોટા ભાઈને આ સાંભળીને થઈને દુઃખ થયું, પણ નિરપાય ! પોતાના ભાઈનું માથું તેને કાપતું પડ્યું. દુઃખી હૃદયે તે ધીર ગયો અને તેની માતાને સર્વ દ્રવીકત કહી સંભળાવી. બીજે દિવસે સવારમાં જ્યારે રેખ્ખસી નાહાઈસ પોતાનો ધન લાંબર જોવા આવ્યો, ત્યારે તેની અભાગ બીબા પાર રહ્યો નહિ. પોતાના મૂંઝેલા પાંજરામાં માથા વગરનું તેને એક ધડ જોયું.

તેણે વિચાર કર્યો કે આ ખતનાની વાત એક નહિં પણ બે ચોરની જાણવામાં હતી જોઈએ. તેથી તે બીજા ચોરને કેવી રીતે પકડે તો વિચારમાં ચોકાશે અને સિંધાઈએને હુકમ કર્યો કે તે માથા વગરનું ધડ શહેરના દરવાજા આગળ લટકાવવું તથા પહેરીમરોને એમ પણ દુરમાયું કે આ ધડ જોતાં કોઈ મનુષ્ય રોતું કંઈનું માલુમ પડે તો તેને મારી સમક્ષ ખસડી લાવવું.

આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે મ્હોટા ભાઈએ પોતાના ન્હાના ભાઈનું શું બન્યું તે પોતાની માતાને કહ્યું, તેની માતા આ વાત સાંભળી ધણીજ દુઃખી તેમજ ક્રોધિત બની. પોતાના ભાઈને તેના દુઃખને વખતે તણ દેવાની જે નિષ્કૃતા મ્હોટા પુત્રે બતાવી તેને લીધે તે ધણીજ શરૂએ યજ્ઞ. તેણીએ તે મ્હોટા પુત્રને કહ્યું—“તું મ્હારા ન્હાના પુત્રનું ધડ લઈ આવ અને મસ્તક સહિત તેને દહન કર નહિતર હું સંપૂર્ણ વાત રાજાને કહી દઈશ.” આથી તે મ્હોટા પુત્ર ધણીજ દુઃખી થયો, શું કરવું એ સૂઝે નહિ. ટગિયું મગડું લાવતું એ પણ અચકાવ પણ તે હિંમત દાખો નહિ. તેને એક ચાલાકી જોરેસે પ્રયત્ન સગી આવ્યો. કુંભારને ત્યાં જઈ સેણે કેટલાક મપડાં ખાડે લીધા અને કલાસને ત્યાં જઈ કેટલાક દારૂના ખાટલા વેચાતા લીધા. ગરિયા પર તેણે પોતાનો માલ લાદ્યો. વળી એવી પણ ગોઠવણ કરી કે દરવાજા પાસે જતાં જ્યાં ખાટલામણી દારૂ ઢગવા લાગે. આવી રીતે બંધી ગોઠવણ કરીને જ્યાં ધડ બાંધ્યું હતું તે દરવાજા ગયો. પહેલાંની ગોઠવણ પ્રમાણે તેને દારૂ ઢોળાવા લાગ્યો. અને પોતે ગભરાઈ ગયો હોય એમ દેખાડી તેણે પહેરીમરોની મદદ માગી. પહેરીમરો મદદ કરવા ગયા પણ જ્યારે દારૂની વાસ તેમને આવી, ત્યારે તો તેઓ તે કડીઆને મદદ કરવાને બદલે પોતાના મ્હોં અને પેટને જ મદદ કરવા લાગ્યાં ! કડીઆએ જાદારથી ધણી નાખુશી બતાવી પણ અંદર-બાનેથી તે ધણીજ ખુશી થયો. કારણ કે તે દારૂ બહુ જલદ હતો. જ્યારે દેખીતી મહા-મહેનતે પોતાનો માલ તે ગોઠવી ચક્રે ત્યારે તેણે પહેરીમરોનો આભાર માન્યો અને બીજો વધારે દારૂ પણ તેમની મદદના જલ્લામાં આપ્યો. આથી પહેરીમરો ધણીજ ખુશી થયા અને તેને પોતાની સાથે રાત ગાળવા આમંત્ર કર્યો. તે કડીઆએ તેમના આમંત્રણને

માન આપ્યું અને તેમનો ઉપકાર માન્યો. દારૂના કેદથી સિપાઈઓ ચકચૂર થઈ ગયા હતા તેથી કરીને તેઓ લસલસાટ ઉઠી ગયા. પેલા કડીઆએ જ્યારે તેમની આ અવસ્થા જોઈ ત્યારે તેને ધજોજી દર્પ ઉપજ્યો. આસપાસ તેણે નજર કરીને જોયું તો ત્યાં કોઈ નહોતું. હવે તેણે ધીમેથી પોતાના ભાઈનું ધક ઉતાર્યું અને કંઈક દારૂ કરવાની મતલબથી ઉંમતાં પહેરીગરોની એક એક તરફની મૂંઝ ખોડી નાંખી । આ પ્રમાણે કરી તે ઘેર ગયો.

બીજે દિવસે જ્યારે પહેરીગરોને જ્ઞાન આપ્યું ત્યારે તેમનાં ગમરાટને કંઈ પાર રહ્યો નહિં. દારૂ પીવામાં તેઓએ મૂર્ખાઈ કરી હતી એમ તેમને લાગ્યું. મદારાજ રેમ્પસી નામદસ શું કરશે ? તે વિશે તેઓ ગભરાવવા લાગ્યા. જ્યારે રાત્રીને આ જ્ઞાન કહેવા એક પહેરીગર ગયો ત્યારે તે પહેરીગરને જોઈ તેને દારૂ ઉપજ્યું, કારણ કે તેની એક તરફની મૂંઝ ગુમ થઈ ગઈ હતી. જ્યારે તેણે એ વાન સાંભળી ત્યારે તો તે ધજોજી શુસ્સે થયો અને પોતાના કપડાં પણ વધારે અછતવાળા મનુષ્ય આ ચોર છે, એમ તેને લાગ્યું.

જ્યારે તેને લાગ્યું કે હું એને પકડવાને શક્તિમાન નથી. ત્યારે તેણે નીચે મુજબ દાંડી પીટાવી: " જો કોઈ મનુષ્યે આ કામ કર્યું હોય તે જો મારી પાસે આવશે તો હું તેને મારી આપીશ અને તેને મારી પુત્રો સાથે પરણાવીશ " જ્યારે પેલા કડીઆએ આ દાંડી સાંભળી ત્યારે તે રેમ્પસી નામદસ પાસે ગયો અને સર્વ બિનાથી તેને વારફ કયો. રેમ્પસી નામદસે એની તરફ અવજાણી જોયું અને બોલ્યો આજ લગી હું એમ જાણતો હતો કે મિસરી લોહા સર્વ મનુષ્યોનાં અછતવંત છે પણ હવે મને ખાતરી થઈ છે કે હું મિસરી લોહા કરતાં પણ વધારે અછતવાળો છે.

શ્રદ્ધા અને દાન.

લેખક:—રા. રા. નર્મદાશંકર નયુરામ ભટ્ટ-દિલ્હર.

એક ગરીબ સાધુજી અને તેની સ્ત્રી એક ગામમાં રહેતાં હતાં. તેઓ નિરુદ્ધની હોઈ બીજાવૃત્તિથી જન્મ લેખ કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતાં હતાં. તેમને પેટ ભાડું નહોતું પરન્તુ તેઓ પતિપત્ની બે જણનું પણ પૂરું ગુજરાન થતું નહતું. સ્ત્રી આખરે બીજા કોઈનાં રડીને પોતાના પતિને કહ્યું: " તમારા ધર્મમાં આવીને મેં કશું સુખ જવ કર્યું ? " આવડને ધાન ન મળે, પ્રદેરવાને લગડાં ન મળે, અને તમે તો તમારે આવવાથી તેણે નહિં કરવાના અને કંઈ જવાના પણ નહિ. હવે તો હું ત્રાસી ગઈ છું. દગલો રચ્યો પણ ઉદ્ધમ કરો. " પેલા સાધુજી નિત્ય પોતાની સ્ત્રીને જવાબ દેતો કે ગયો હતો. હવે તેને નહોતો. તે દયાળુ છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થશે ત્યારે કેઈ વસ્તુની બાકી જોઈએ કંઈ દિવસ નહિજી તો તે પણ પત્નીને કહણાટ જોઈને ગલારાઈ ગયો અને કહ્યું: માણસનો પત્ર સપડાઈ જાવોની થતી નથી. તો મને એકાદ દહાડો ચાલે એટલું કંઈ મધરાત થતાં પેલા બે સાધુઓ કાને ઉદ્ધમ અર્થે જહાર ગામ જઈશ. " આ સાંભળીને તે

બ્રાહ્મણીએ આડોશીપાડોશીને ઘેરથી કાઢી અનાજ માગી લાવી બાતું તૈયાર કર્યું અને બીજે દિવસ સ્વપારે બ્રાહ્મણ ઘેરથી નીકળ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે “આપણે કાંઈ ભરવા નથી, ગરવા નથી. કાંઈ ઉલોગ આવડતો નથી, માટે આપણે પરગામ જઈને પણ શું કરીશું? આપ વિચાર કરતે કરતે કાંઈ પણ રસ્તો સૂઝ્યો નહિ; તેથી યાત્રીદારીને કાંઈ જંગલમાં જઈ તેણે ભગવાનનો આશ્રય લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને આગળ ચાલ્યો. ચાલતે ચાલતે એક મોટું વિહટ વન આવ્યું. તેમાં જતે જતે એક શિવનું મંદિર તેની નજરે પડ્યું. પાસે એક ફૂલો દત્તો તેમાંથી પાણી કઢાડીને સ્નાન કરી શંકરની પૂજા કરી, પોતાની પાસે બાતું હતું તે કઢાડીને ખાધું અને અંધારૂં થયું એટલે મંદિરની અંદર જાણુ ઉપર પડી રહ્યો. સવારના પહોરમાં તે ઉઠ્યો અને જુલે છે તો કેમ મોટા મુશ્કેલી શિવ-જીની પૂજા કરી રહ્યા હતા. તેમને જોઈને બ્રાહ્મણ બારણા આગળ જઈને ઉભો અને તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે તે પગે લાગી તેમની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

મુશ્કેલી પૂછ્યું—“ભાઈ, આ ઘેર જંગલમાં તું શું કરવા આવ્યો છે? અહિં દિવસકે પ્રાણીઓ પણ ધણાં છે, તેમાંના એકાદની નજરે તું ચડાયો તો તને મારી નાખશે.”

આ સાંભળીને બ્રાહ્મણે પોતાની સધળી દકીકત મુશ્કેલીને કહી સંભળાવી. મુશ્કેલીને તેના ઉપર ધણી દયા આવી. તે બોલ્યા—“બાપુ, હું નારદ મનિ હું. મને તારી રિયલિટી દયા આવે છે, પણ મારા દાસમાં કાંઈ નથી. હું વૈકુંઠ જઈ હું અને ઓ ભગવાનને તારી વિનંતિ જણાવીશ. હું પાછો આવું ત્યાં સુધી તું અહિં રહેજે.”

આટલું કહીને નારદજી વૈકુંઠ ગયા. ત્યાં ભગવાન મોટા રાજાદાંથી સલામમાં બિરાજ્યા હતા. પરંપરાથી આસપાસ ચમર નાખતી હતી. નારદજીને આવતા જોઈ તેઓ ઉઠ્યા અને તેમને થોડાં રથાને બેસાડી તેમનું ઘણું પ્રેમથી પૂજન કર્યું. પછી તેમને પધારવાનું કારણ પૂછ્યું. નારદજીએ પેલા બ્રાહ્મણની દકીકત કહી સંભળાવી. પછી તેઓ બોલ્યા—“પ્રભો! આપ જન્મનિવર્તતા અતિ દયાળુ છો; છતાં આ ગરીબ બ્રાહ્મણ અને તેનું કુટુંબ દુઃખી થઈ જાયે મરે છે. માટે હે ભગવાન! તેના ઉપર કાંઈ કરા કરા.”

ભગવાને દયા બરેલે મ્હેરે નારદજી તરફ નજર કરીને કહ્યું—“નારદજી! દરેક પ્રાણીને તેનાં કરેલાં કર્મનું ફળ મળે છે. આ બ્રાહ્મણે તેના ગયા જન્મમાં કાંઈ પણ પુણ્ય દાન કર્યું નથી, અને આ જન્મ વાત્સલ્યરથમાં તેણે કરેલાં સધળાં દાન મળીને એક રૂપિયો થાય છે. આ જન્મમાં કરેલાં પુણ્ય દાનનું ફળ આવતા જન્મમાં મળે, પણ તમારી ઇચ્છાને આધીન થઈ હું તેને તત્કાળ ફળ આપવા પ્રુરી છું માટે જાઓ અને કહેજો કે તે એક રૂપિયો દાન કર્યું છે તેનું પંદર ઘણું ફળ તને મળી જશે. પણ તે ઉપરાંત તને કાંઈ મળે એમ નથી.”

નારદજીએ પેલા બ્રાહ્મણ પાસે આવીને બનેલી સધળી દકીકત સમજાવી અને તેને પોતાને ઘેર પાછો મોકલ્યો. બ્રાહ્મણે ઘરમાં પેલીને ઝેળી ખમેથી ઉતારી અને બ્રાહ્મણીએ કહીયો લોટ માગી લાવી લેકડું તૈયાર કર્યું બ્રાહ્મણ સ્નાન સંખ્યા કરીને,

કાઠારજીને નેવેલ ધરવા માટે તુલસી પત્ર લેવા જાય છે, એવામાં તુલસીના ક્યારામોથી એક સોના મ્હોર તેને હાથ આપી. દરખાતો દરખાતો તે બાહ્ય પોતાની બીજાએ આપ્યો અને મ્હોર તેને ખતાવી. પછી તે વટાવી લાગ્યો તો રોકડા પંદર રૂપિયા તેને મળ્યા.

રૂપિયા લાખને આવતા રસ્તામાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો. “નારદજીનું કહેવું વે સાચું. એક રૂપિયાના દાન બદલ પંદર રૂપિયા પણ એ પૈસા ખર્ચાઈ જશે ત્યારે પછી શું કરવું? આ પંદર રૂપિયા નહોતા મળ્યા, તોયજી જે જરૂરનારોના રોટમાં મળતો તે ખામને મુજરાન કર્યું છે. અને આ પંદર રૂપિયા ખર્ચાઈ નાખીશું પછી પણ નશીતમાં તો એવું એજ છે ને! લાગવાને દાંત આપ્યા છે, તે આવતું આપ્યા વગર કેમ રહેશે! ....માટે આ રૂપિયાનું પુણ્યદાન કર્યું હોય તો, કદી આવતા જન્મમાં કામમાં આવશે. આપણે એવા શીમંત નથી કે પાસેથી કામને કંઈ આપી શકાય. હું પોતે ભીખ માગીને છંદગી નભાવું છું, તે બીજા કાંઈ ઉપર શું ઉપકાર કરવાનો હતો! ....માટે એને પૂછી જોઈ. આવા આવા શુભ વિચાર કરતો કરતો તે બાહ્ય પેર આવ્યો અને ભજન શ્રીની સલાહ માગી. તે બીજા સારા લાખને ઉદય થવાનો તેથી તેણે પણ તેમ કરવાની હા કહી, અને તેજ દિવસે બાહ્યને સઘળી રકમ સહુ સંત અને અર્પણ અનાથને ભોજન કરાવવામાં વાપરી દીધી.

બીજે દહાડે બાહ્યને કંઈકથી સીધું મળી આવ્યું. બાહ્યનીએ તેની રસોઈ કરી દીધી. હવે બાહ્ય સ્નાન પ્વાન કરીને જેવો તુલસીપત્ર લેવા જાય છે કે ત્યાં તેણે સોનાની પંદર મ્હોરો દેખી! રજી રજી થઈને તે પોતાની બીજાને ખતાવવા દેખ્યો. બાહ્યનીને હવે ખાતરી થઈ કે તે આવશે દહાડે કરેલા દાનનું જ ફળ હતું. તેથી આ મ્હોરો માંથી પણ પાછળે લીધા ચિવામ તે સારા કામમાં વાપરી નાખી.

ત્રીજે દિવસે પણ બાહ્યને કંઈ આવીને સીધું આપી ગયું અને તુલસી ક્યારામ માંથી બસોને પચીસ સોના મ્હોરો હાથ લાગી! આ રકમ પણ પુણ્યદાનમાં વપરાઈ. અને હવે જગજગ નિઃકલ્મશ થઈ ગયો. બાહ્યના મુજરાન પુરતું સીધું મળી આવ્યું અને ભગવાનની કૃપાથી મળતી નાણાં પ્રાણીમાત્રના દિવ માટે તે વાપરતો.

આમ દરેક પંદર વર્ષી વધવાથી તે રકમ તો હવે, બહુ મોટી થવા લાગી. અને આ બાહ્યને મોટા મળેલા આરંભ કર્યો. હવે, તો ઈન્દ્ર પણ મજરાયો અને બાહ્યને ઈન્દ્રાસે છે કે શું? એ ફિકર તેને થઈ, તેથી તે બાહ્ય પાસે ગયો ત્યાં સલાહ કરવા તેમને મળી ગયા. બાહ્યને એક ધરમ બાહ્યનું રૂપ સીધું અને પેટા મળી કરનાર બાહ્યને મળે તેજો આવ્યા.

બાહ્યની સાથેના ધાટા પાટીને, પોતાના લાકડી ફેરવીને ગાથો દેવા લાખ્યા “આજકાલનો આ બામળાનીકરી ઉપદેશની ચડી એટલે જોને કેવો ફાટ્યો છે! એના ધવડા કાઢીને તો સાત ભૂલી નથી છે ને, મોટા ધનંતર થઈને જન્મ કરવા એક છે. રોડનાં બામળાની ખતજ એવી! એનો કામ કામે પુરો થૂલો છે, એનીયે એને ફેર છે ફેરફાર ફાટ્યો છે પણ હું બામળ એની ખતજ લઈ લઉં છું.” આમ ગાથો દેતા દેતા આવીને લાકડી ફેરવી.

હઠીને નાસવા લાગ્યા. પોતાના શીમતે યજ્ઞમાનના કાકાને સામે મરાય શી રીતે ? બધે ઠેકાણે જૂમે જૂમ થઈ રહી !

એવામાં પેલો બ્રાહ્મણ જે ધરમાં ગયો હતો, તેને આ માંધવની ખબર પડી. એટલે એ વિચારમાં પડ્યો. એને કાંઈ કાંઈ હતોજ નહિ. મૂળથી એની પ્રકૃતિ સાદવિક હતી અને હાલમાં એને હાથે થતાં લાખો રૂપિયાનાં પુણ્યદાનથી એ ધણેજ શાન્ત અને પવિત્ર બની ગયો હતો, તેથી આમાં કાંઈ ભેદ હોય એવું એને લાગ્યું. તરતજ તે પેલા જુદા બ્રાહ્મણ પાસે જઈને પગે લાગ્યો અને બોલ્યો “ મારો દોષ થયો છે, તો તે મારે મને સજા કરો. પણ આ બધા બ્રાહ્મણો કિંમતે હાથ ઉપાડો તે આપને શોભતું નથી, આપને થોડાં લાગે તેથી સખ્ત મને સજા કરો.”

બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા અને ચતુર્ભુજ સ્વરૂપે દર્શન દીધાં બ્રાહ્મણને કહ્યું કે “ મારા, મારા, તારે જે ભેદએ તે આગી લે.” બ્રાહ્મણે વિનંતી કરી; “ મહારાજ ! મારે કાંઈ ભેદનું નથી. પણ આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મને હજવાનનાં દર્શન કરાવો અને તેમની શક્તિ આપો.” બ્રહ્માએ “ લવાસુ” કહેતાજ શી હજવાન, લક્ષ્મીજ અને નારદજ સાથે તેની આજળ પ્રકટ થયા અને તે બ્રાહ્મણ તથા તેનાં કુટુંબને પોતાની બચ્ચળ શક્તિ આપી.

પતિવ્રતનો મહીમા.

લેખક:-શ્રીયુત “ શિરીષ ”—વાસણુકેલીયા.

એક દિવસે રહાનના સમયે રાજદરબાર બરખાસ્ત છોધા પછી રાજ સોજ અને કવિ કાળીદાસ બંને વાર્તાવિનોદ કરતા બેઠા છે. તેવામાં રાજએ કવિને પ્રશ્ન કર્યો કે—“ હે કવિ ! આપણી નગરીમાં કાંઈ મહા પતિવ્રતા સતી સી છે ? જે હોય તો ત્હેની પરીક્ષા કરી ત્હેનાં દર્શન કરવાની ખતે લાજા સમયથી ઈચ્છા છે.” તે સાંભળી કવિ કાળીદાસે કહ્યું કે—“ ધારાપતિ ! આપણી નગરીમાં પોતાનાં કર્મ કાંડમાં કુલળ અને અગ્નિહોત્રી એવા વિષ્ણુદાસનાં નામે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ છે ત્હેની સી સંપૂર્ણ પતિવ્રતા છે.” એ સીતું પાણીમહથ્થુ થવાના સમયને દાઢ લગમગ પંદર વર્ષ થયા આવ્યાં છે, છતાં હજુ સુધી પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરુષનું સુખ સરખુએ ત્હેણે જોયું નથી અર્થાત્ કેવળ પતિભક્તિમાં નિરંતર લીન રહેનાર તે સીએ સ્વપ્નામાં પણ અવર પુરુષનું દર્શન હજીજ નથી ! એટલુંજ નહિ પણ ત્હેણે સવિતા નારાયણ એટલે સૂર્યને પણ અવાપિ પર્વત પોતાનું સુખ દેખાડ્યું નથી એવી તે સી સાંભરી સી પ્રભાતકાળે વહેલાં ઊઠી ન્હાઈ ધોઈ પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી પતિની નિરંતર સેવ કરે છે. શાઅમાં કહ્યું છે કે “ સીને પતિ એજ દેવ છે, પતિ એજ બન્ધુ અને પતિ એજ અતિ છે. પતિના સિવાય અન્ય અતિ છેજ નહિ, તેમજ સીએને પતિના સમાન દેવજ પણ બીજું નથી.”

એજ મુગ્ધ પતિની સદૈવ આદા પાળતી પોતાના ધર્મનેજ ધન માનવારી તે સી નિરંતર પતિભક્તિમાં શ્રવન માણે છે. તેમ તેને પતિ પણ તેવોજ પવિત્ર છે. પ્રાતઃકાળમાં

નિત્ય રનાન, સધ્યા, શિવપુત્ર એને યજ્ઞદેવને આદતિ આપી દેવેન્દ્રથી લિક્ષારતિમાં જે કાંઈ મળે તેવડે આ દૃષ્ટિ પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, પણ કાંઈને કદાપિ તે બાહ્યથી ચાલતો નથી, એવો તે અવાચી અને સતોષી છે, અને તેથી કરીને તેની સ્ત્રીનાં દર્શન દેવતાને પણ યર્વાં દુર્લભ છે તો પછી આપ કેવે પ્રકારે તેને ત્યાં જઈ એ સતી પતિવ્રતાનાં દર્શન કરવા બાગ્યયાત્રી થશો ?”

કાળિદાસ કવિનું આ પ્રમાણેનું બોલતું સાંભળીને ભોજ રાજ બોલ્યો કે “ હે કવિ ! તે સ્ત્રીનાં ગમે તે પ્રકારે મ્હારે દર્શન તો કરવાજ. માટે તેવો ઉપાય શોધી કાઢો ” આનું સાંભળીને કાળિદાસ બોલ્યો કે—“હે નરેન્દ્ર ! તે વિષ્ણુદર્શનને બાજુ દિવસ લગીમાં કાઢી પાસે પશુ કદાપિ ચાલના કરી ધન સંપાદન કરેલ નથી પરંતુ કાલ્ય પ્રુકળ દ્રવ્ય મળવાની ગોઠવણ યવાથી જે પતિવ્રતાનાં દર્શન થાય તો તો અહો બાગ્ય સમજવાં પણ હું નથી ધારતો કે વિરોધ ધન મેળવવાની વાંચનામાં તે વિષ્ણુદર્શનું મન લલચાય, તથાપિ યત્ન કરી જોઈએ કારણ કે ઉલ્લભ છે એ સમર્થ દેવોને, પણ દેવ છે !” કહ્યું છે કે—“ઉલ્લભ કરતાં છતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો કાંઈનો દોષ નહિ પણ દેવ કરશે તે યશે એમ કહી ના દિંમત યત્ન એ પુરુષાર્થને બોલેલ છે.”

આમ વિચાર કરીને બીજેજ દિવસે રાત્રીએ વિષ્ણુદર્શનને બોલાવવા સેવકને દુક્રમ કયો, તેથી સેવકાએ વિષ્ણુદર્શનને ત્યાં જઈ કહ્યું કે—“મહારાજ આપને બોલાવે છે” આનું રાજસેવકેનું બોલતું સાંભળીને પોતાની સ્ત્રીને રાજ્યના તોડા વિષેની વાર્તા જણાવી તેથી સતી પતિના ચરણમાં નમી હાથ જોડી સનિનયપણે બોલી કે—“પ્રાણનાથ ! રાત્રીએ આપને બોલાવેલ છે તેનું કારણ અનુમાનથી સ્વમન્ય છે. કે દાન દેવા મારેજ બોલાવેલ હશે, પરંતુ તે દાન લેવાથી આપના તપને હાનિ થાય છે, માટે ન લેવા સાવધાન રહેવા આપને મ્હારી નમ્ર વિનંતિ છે” આ પ્રમાણે પોતાની પ્રિય સ્ત્રીનાં પોતાના તપને દંડ સંભાળનાર મીઠાં વચનો સાંભળીને ત્યાર પછી તે વિષ્ણુદર્શન આવેલા સેવકા સાથે રાજકચેરીમાં ગયો અને કાંઈને પણ નમ્યા વગર કે આશીર્વાદ આપ્યા વગર તે રાત્ર સન્મુખ જઈને આસન ઉપર બેઠો. રાત્રીએ આવી તહેની નિરપ્રકૃતા જોઈ મોટા અન્માન સાથે નમસ્કારપૂર્વક સોના મહોરોથી ભરેલા બે મોટા યાગ તેની અગ્ર ભેટમાં મૂક્યા પરંતુ સદા સતોષી અને દૃઢ તપવાળા વિષ્ણુદર્શનને તો તહેના સ્થાની નજર સરળી પણ કરી નહિ. આથી રાત્રીએ જાણ્યું કે તહેને જોઈ પડતા હશે, માટે બીજા બે સોના મહોરોના ભરેલા યાગ લાવી તહેની આગળ મૂક્યા ! એમ્હે રાત્રીને મર્મ સ્વમજીને એટલા ધનની પણ તે દરકાર ન કરતાં બોલ્યો કે—“હે રાજન્ ! આ દ્રવ્યની તમેને જરૂર છે, એની અમારે જરા પણ જરૂર નથી, કારણ કે અમારે તો તપ, જપ, અને યજ્ઞેશ્વરનું પૂજન કરતું એજ અમારે સમુધન છે અને એજ અમારે કામનું છે અને તેથીજ યજ્ઞેશ્વર અમેને જે શૈર-પરીર અન્ન આપે છે તહેમાજ અમને સંપૂર્ણ સતોષ છે માટે આ સંધર્મ અગ્રપદ મૂકી દઈ, જે કામને માટે મહેને અહીં આં બોલાવવામાં આવ્યો હોય તે કામ કહો, કારણ કે આપ ગજનની હું દેવ છું અને તેથી આપનો દુક્રમ મારે માથે છે ” આ પ્રમાણે વિષ્ણુદર્શન બોલતું

સાંભળી રાગ અતિ ચક્રિત થયો અને બોલ્યો કે—“હે બ્રહ્મદેવ ! આપને મન્ય છે ! હાલ તો માત્ર આપના દર્શનની અભિલાષા હતી તે પૂર્ણ થઇ છે, અને વળી અન્ય આપ સાપેક્ષ કાર્ય હશે તે વખતે આપને તરફી આપીશ.” એટલું બોલી ત્રેને રાગ આપી એટલે વિષ્ણુશ્રમા પોતાને ઘેર ગયો.

ઉપર પ્રમાણેની હકીકત જનનાથી રાગ થયો. ગમરાયો અને કાશિદાસને પૂછવા લાગ્યો કે—“હવે શો ઉપાય કરવો ?” કાશિદાસે કહ્યું કે—“પ્રતો ! હવે માત્ર એક ઉપાય છે. એટલે તે એ કે—એ સતીને સંન્યાસી ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. અને સંન્યાસીને તે ધણુજ માન આપે છે, માટે એ સંન્યાસીનો વેપ ધારણ કરી દંડ કમંડળ સહિત તેને ઘેર જઈ “મવતિ મિશામ્નેદિ” એ પ્રમાણે શબ્દોચ્ચાર કરશે, તો જરૂર ત્રેની દર્શન થશે ! પરંતુ જ્યાં સુધી ત્રેનો પતિ ઘેર છે ત્યાં સુધી જતું નહિ; કેમકે તે ત્રેનોને દુરત જોગખી મેશે, માટે ગમે તે યુક્તિ કરી વિષ્ણુશ્રમાને ગામ મોકલવો એટલે કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં ઝાઝા અંતરાયો નહીં.”

આ યુક્તિ તે દિવસની રાત્રે રાગએ બરાબર શોધી કાઢી અને દુરતજ ખીજે દિવસે રાગએ વિષ્ણુશ્રમાને બોલવી હતું કે “હે બ્રહ્મદેવ ! તમે મહાન તપસ્વી છો ! અને પવિત્ર ક્રમોના અધિકારી છો ! તેથી આપને વિનંતિપૂર્વક કહું છું કે આપના ઉપર ગદ્દારી વિશેષ મદ્દા બેઠેલી છે, તેથી આપ એ વારાણસી (કાશી) ક્ષેત્રમાં જઈ મદારાં કાર્ય સફળ કરી આવો તો આપની મોટી કૃપા ! અને હું વિશ્વનાથના રૂપમાંથી ધણું દિવસે મુક્ત યાત્રું.” આ પ્રમાણે રાગનું બોલતું સાંભળી વિષ્ણુશ્રમા ઘેર જઈ સતીની સલાહ લઈ રાગના કાર્ય માટે વારાણસી ક્ષેત્રે ગયો અને શ્રદ્ધાભિષેકનું કાર્ય શરૂ કર્યું.

હવે પોતાની યુક્તિ બરાબર અમલમાં ચૂકાશે, અને જરૂર એ સતી સતીના દર્શન થશે એમ બધી ખુશી થતો જોજ રાગ સંન્યાસીનો વેપ લઈ હાથમાં દંડ કમંડળ સાથે વિષ્ણુશ્રમાને ઘેર જઈ “મવતિ મિશામ્નેદિ” આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કર્યો. વિષ્ણુશ્રમાની સતી સાધ્વી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે “મહાત્મા ! હું રસોઈ કરું છું તેને તંપાર યવતે ત્રણ પછી જોઈ શકી વાર છે. ત્યાંસુધી ગદારા ધર રહામેના શિવાલયમાં બેસો.” પરંતુ પેલો પ્રેમ ધેલો સંન્યાસી તો ત્યાંજ આસન બિછાવી બેઠો અને ઈશ્વર ભજન કરવા લાગ્યો. રસોઈ પુરી થઈ રહી ત્યાર પછી કેરી ટાણું હોવાથી સતીએ કેરીઓ ધોઈ રસ કાઢવા માંડ્યો પણ પરિષકવ અને રસભરેલી કેરીઓ છતાં રસનું એક ટીપું પણ પડતું નેહું નહિ ! ત્યારે સતી આંખના કળને કહેવા લાગી કે “હે રસ બરેલા આગ્રહ ! તું રસ કેમ મૂકતું તપી ! હું બાથવારચાથી તે આજીવન સુધી પતિપતા છું. હું સત્ય કહું છું કે મહેં પર પ્રરુપ નગરે દીઠો તપી તેમ મનમાં પણ આજીવો નથી. અને આ નગરનો રાગ પણ પરનારીનો બંધુ અને સત્વપદી છે. છતાં જ્યારે તારો રસ સમાઈ ગયો છે, તો શું તે સત્યથી ચૂકી લપટ થયો નથી ?” (એ કદાપિ તે સત્યથી ચૂકયો હોય તો એમ બને, હું તો સત્ય માગેજ છું.)

આ સાંભળતાં જોજ રાગ જે સંન્યાસીને વેપે આવેલો છે. તે મનમાં બલબીત થઈ કંપવા લાગ્યો કે ખચીત આ સતીએ અને જોગખી સધિ, અને એના સત્યની

(સિલિક.)

૦-૮-૦ નાનકડો બાછ બાબો.

તેની ખુશીમાં પિતાશ્રીએ

જેટ બાબા.

૦-૮-૦

(ખર્ચ.)

૦-૪-૦ મીઠાઈ (મીઠી છાશ માટે)

૦-૨-૦ ચેવડો.

૦-૧-૦ દુધ હોટલમાંથી.

૦-૧-૦ પાનપટ્ટી અને પરચુરણ.

૦-૪-૦ ચાર આનાના બ્યાઠ આના

કરવા માટે જુગાર.

૦-૧૨-૦

આ પ્રમાણે લખી બંને બાબતો આંકડા સરખાવ્યા તો ઉધાર બાબતે બાર આના થયા અને સિલિકમાં તો ફક્ત આઠ આનાજ હતો ? પણ ભાઈનામાં સમવસ્યકતા એટલી બધી હતી કે તરતજ હેને સુશ્ર આખું કે બહેનને બે પાવલીઓ પિતાશ્રીએ આપી છે. એટલે જમે બાબુ જરાજર કરવાને માટે એક પાવલી બસ છે. એમ વિચાર કરી બજેટની જમે બાબુએ ઉમેરા કર્યો "૦-૪-૦ બહેનની પાસેથી ઘીસ-" બજેટ પૂર્ણ થયું વિચાર પછી આચાર તુરતજ થયો બેઠાએ એવો પાઠ તે બરપો હતો. એટલે તુરતજ તે ઉઠ્યો અને ઉતાવળ કરી ચાર આના લેવા ગયો. ઉતાવળમાં તે ઉતાવળમાં બજેટનું કાગળીઉં ચોરડીમાં છુટી ગયો.

મંજુલા પોતાને મળેલી જેટ હેની બાને આપવા ગઈ. પરંતુ મુલક્ષણાએ ચોરડા માંથી કંઈ કે તાકામાં ત્રૂક બહુલે પોતાની ચોરડીમાં જતાં પેલાં આ સાંબળું હતું. એટલે હવે હેણે તાકામાંથી ચાર આના ઉપાડ્યા, પરંતુ ઉતાવળમાં જેવો લઈ બહાર નીકળ્યો છે કે ખડકીમાં પાવલી કંઈક સરી પડી. પણ તપાસ કરવા ન રોકાતાં બહાર દોડી ગયો. પછી એક ઠેકાણે ઉભો રહી બજેટનું કાગળીઉં મુજામાંથી કાઢવા નીકળ્યો છે, પરંતુ તે જમ્યું નહિ પરંતુ આવા કામમાં યાદદારતી સારી હોવાથી "હશે કંઈક પડ્યું હશે. ગહને બહુએ યાદ છે." એમ બોલી "જુગાર" વિના બહુ કામ બજેટનું જરાજર કરી લમબગ અગીઆર વાગે ઘેર આવ્યો.

બાજરોજ મદનરાયને ત્યાં ઉત્સાહથી સારું સારું ખાવાનું કર્યું હતું. લગભગ રહાડા અગીઆર વાગે સર્વ જમવા ભેળ. નાની મંજુલા પીરસવા ન્હાઈ હતી બહુલ બહેનથી ખાઈ આવ્યો હતો એટલે બાજરી રસોઇનો ગિલકુલ ઉપયોગ કરી ચક્રો નહિ. આથી મદનરાયે પુછ્યું.

"કેમ બહુલ ! ત્હારી તમિએત સારી નથી ? જમતો કેમ નથી ?"

બહુલ એકદમ ગભરાઈ ગયો. પછી મંજુલાને પૂછ

"બહેન ! તું કંઈ આ વિષે બરું છે ?"

મંજુલા:-“પિતાજી ! આપ હમણાં જમી બેઠા પછી હું તમારી ઓરડીમાં જાવી
હઉં છું.”

મદનરાય:-“ સાફ એમ કરો. પણ બહેન ! તું જમીને તરતજ આવજો. બપુલ
તું પણ જાજ બહાર જમવા નહિ.”

મદનરાય અને બપુલ ઓરડીમાં બેઠા હતા, ત્યાં મંજુલા જાવી અને ધીરે રહીને
પિતાજીના હાથમાં એક કાગળનો ઠકરો મૂક્યો. મંજુલા ભાઈની ઓરડીમાં પુત્રને વાળવા
ગઇ હતી ત્યાંથી રહેને તે જમીને દેતો. આ બપુલ ભાઈના બજેટવાળું કાગળોડ હતું.

“ નેતર મદિમા ” કરતાં “ નેત્રમદિમા ” ઘણી વખતે વધારે કામ કરે છે. મ-
દનરાયે પણ તેજ રસ્તે ચાલવાનું નક્કી કર્યું. કંઈ વાત બનીજ નથી એમ મ્હેરણ ઉપરથી
દેખાડી બોલ્યા:-

“ બહેન ! તારા આઠ આનાનું શું કર્યું ? ”

મંજુલા:-“ પિતાજી ! મારી એક પાવલી ભાઈ ઉપાડી મવા લાગે છે. એટલે
હવે તો ચારજ આના છે. ખેલાં તો એમ વિચાર કર્યો હતો કે બે આના સંભાળના ફૂં-
ડમાં જાપીય ચાર આનાની કાષ્ટક સારી વધવાની ચોપડી જાણીય. અને બાકીના બે
આનાની મારી બહેનપણ્યોમાં મીજબાની કરીય. પણ હવે તો ચાર આનાજ આકરી
રવા છે, એટલે મીજબાનીના બે આના અને ચોપડીમાંથી બે આના, એમ મળી ચાર
આના કાઢી નાંખીય. બીજું શું કરું ? ”

આ સાંભળી પાસે ઉભેલી મંજુલાને ઘણાજ બદાલથી પોતાની સોડમાં લઈ મદ-
નરાયે એક બચી કરી અને કહ્યું કે:-બહેન ! સે આ એક રૂપેયો અને વાપરજો તારી
મરજી પ્રમાણે.”

બપુલ આ સર્વ સ્તબ્ધ બની જોઈ રહ્યો. એકદમ રહેના મનમાં યર્ષા આશ્ચર્ય અને
ઓરડીમાંથી બહાર જતાં રહેજે મંજુલાને કહ્યું: “ હું પણ એક બચી અને એક રૂપેયો
પિતાજી પાસેથી મેળવું, ત્યારેજ ખરો.” મદનરાયે આ યાબો રહેજો સાંભળી તુટપા સાંભ-
ળ્યા:-સાંભળી ઘણાજ ખુશી થયા.

થોડાક વખત પછી બપુલની વર્ષમઠિ આવી અને મદનરાયે રહેને આઠ આના વાપ-
રવા બોલ્યા. આ આઠ આનાનું બજેટ બપુલે નીચે પ્રમાણે કર્યું:-“ ચાર આના બહેનને
પાછા આપવાના એક આનો અન્યાય આશ્રમમાં, બે આનાની ચોપડી અને એક આનાનું
આવડું.”

મદનરાયે આ બજેટ વાંચ્યું. અને આનન્દ થયો. છેકરાનું ભવિષ્ય સુધરશે એમ
જાતી થઇ. બપુલને તરતજ હેતુથી પાસે બોલાવી એક બચી કરી અને એક રૂપેયો
વાપરવા આપ્યો.

ત્યારપછી મંજુલા અને બપુલ બન્ને એક બીજાપર મહાંજ હેતુ રાખવા લાગ્યા.
આ જોઇ મદનરાય અને મુલમુલ્યા ધણી ખુશી થયાં.

ખેડુતનો ઊકરો.

(અ'થેજ ઉપરથી થોડા ફેરફાર થાય)

લેખક: શ્રીયુત " ધીરજ. "

ઈનામદાર મણિભાઈ એક દિવસ થોડા ઉપર બેસી પોતાની માલીકીના ખેતરોનો પાક જોવા નીકળી પડ્યા હતા. રસ્તામાં એક છોડ ઉપર ખીસેલાં મનદર પુષ્પને જોઈ તેઓ તે લેવા નીચે ઉતર્યા; એવામાં તેમનો થોડો શબરોહિત નાહો. મણિભાઈ પાછળ દોડ્યા; પણ તે પકડાયો નહિ. આખરે તેમની જુઓ સંભળી પાસેના ખેતરમાંથી એક ન્હાનો ઊકરો વાડ ફૂદી મદાર આપ્યો. ને થોડાની લગામ ઝાલી લઈ આપ્યો અને ઈનામદારને તે પાછો સોંપ્યો. ઊકરાની આવી આલાખી જોઈ મણિભાઈ રાજ થયા ને બોલ્યા કે " અલ્યા ઊકરા ! ત્હને શું ઇનામ આપું ? "

ઊકરો—મ્હારે કાંઈ નથી જોઈતું.

મણિ—અહોહો ! આમ ના કહેતાં તો મ્હેં ત્હનેજ માત્ર જોયો. કાંઈ ઇનામની તે નાં કહેતું હતું ? પણ કહે ! તું વાડીમાં શું કામ કરતો હતો ?

ઊ—ધાસ કાપતો તો ને ઘેર ચારતો હતો.

મણિ—અલ્યા ! ત્હને રમવાનું મન થતું નથી કે તું આલું કામ કરે છે ?

ઊ—એમાં કંઈ મહેનત નથી. મારે મન એ રમતજ છે.

મણિ—અલ્યા ! ત્હને અહિં ખેતરમાં એવું કામ કરવા કોણ મોકલે છે ?

ઊ—મ્હારા બાપા.

મણિ—તું અહિં ક્યારનો આવે છે ?

ઊ—બહાલું વાપે.

મણિ—ત્યારે ત્હને જૂળ લાગી નથી ?

ઊ—હમણાં ખાવા જઈશ ને એક રોટલો ખાધ આવીશ.

મણિ—લે આ પૈસા.

ઊ—એને હું શું કરું ?

મણિ—રમકડાં લેજો.

ઊ—ના સાહેબ. જ્યારે કામમાંથી નવરાશ મળે છે ત્યારે મ્હારો જાઈ અને હું ગેડીઠગાની અને ગીલીઈંડગાની રમતો રમીએ છીએ.

મણિ—પણ આ પૈસા હોય તો કેરી, કાણુ વગેરે ચવેલું લઈ ખવાય કે નહિ ?

ઊ—મ્હારી મા મ્હને ધણી ચણા આપે છે, તો પછી ખીલતું શું કામ હોય ?

મણિ—ત્યારે ત્હારા જોડા અને ટેપી ખરાબ થયાં છે તે આ પૈસામાંથી નવાં લેવાશે.

ઊ—મ્હારે ઘેર ખીલ જોડા અને ટેપી છે.

મણિ—પણ ત્હને ત્હારા જોડા અને ટેપી નવાં લેવાં પડે.

છા૦—હું તો આજીવ મોટા જાડ નીચે વરસાદ આવે ત્યાં સુધી બેસી રહું છું એટલે પલળતો નથી.

મણિ૦—ત્હને વહેલી ભૂખ લાગે તો શું કરે છે ?

છા૦—પાણી ચણા ખાઉં અને તે ન હોય તો કામમાં રોકાઉં એટલે ભૂખ જતી રહે.

મણિ૦—ત્હને તરસ નથી લાગતી ?

છા૦—અહિં પાણીની ક્યાં ખોટ છે ?

મણિ૦—અથા, તું તો બહુ બસો ને સંતોષી છોકરો જણાય છે.

છા૦—એટલે શું, સાહેબ ?

મણિ૦—એજ કે ત્હને કશાની જરૂર નથી. પ...ણ તું કાંઈ બણ્યો છે ?

છા૦—ના આ મોસમ પુરી થયા પછી મદારા બાપા મ્હને નિશાળે બેસારશે.

મણિ૦—ત્યારે તો તે વખતે ત્હારે રસેટને ચોપડીઓ ભોંપશે ખરું ને ?

છા૦—હા, બધા છોકરાઓ પાસે રસેટ અને જાળપોથી હોય છે.

મણિ૦—વાર આવે જમને ત્હારા બાપને કહેજે કે હું ત્હને રસેટ, પેન તથા ચોપડી આપાવીશ. ત્હારા જેવા બધા, સંતોષી અને વિવેકી છોકરા ઉપર મ્હને બહુ બહાવ આવે છે. જા. હવે ત્હારે કામે વળગ.

છા૦—હીહ.

એમ કરી તે ખેડૂતનો છોકરો ખુશી થતો થતો ખેતરમાં ગયો અને ધન્યમદાર મણિબાઈ વ્યાધા ખેડૂતના વગર કેળવાએલા છોકરામાં આવા સારા શુભો ભોઈ આનંદ પામ્યા. ને ઘેર જઈ પોતાનાં છોકરાને રાત્રે એકાંકી કરી બધી વાત કરી સંભળાવી.

તપાસી ભેએલી દિવાસળી.

એક વખત એક માણસે પોતાનાં નોકરને સારી દિવાસળીની પેટી વેચતી લાવવા કહ્યું. નોકરને તેણે જતી વખત. ચાંપીને કહ્યું હતું કે—“ પરંતુ દિવસના એવી ખરાબ દિવાસળી લાવતો ના. સારી તપસીને લાવજે.” ધણેજ વખત વિચા પછી નોકર દિવાસળીની પેટી લઈ આવ્યો. તે માથીકના દાયમાં આપીને બોલ્યો “ એમાં એક પણ દિવાસળી ખરાબ જડશે નહિ. મારી ખાતરી છે ” ધણીએ ભેળું તો તે બધી દિવાસળી ચળચાલેલી અને એકેને મોગરો નહોતો. ત્યારે તે ધણેજ શરૂ કરી ચર્ચા. પણ નોકર બોલ્યો “ સાહેબ દિવાસળી તપાસીને લાવવાનું તો તમેજ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે મેં દરેક દિવાસળી તપાસીને જાણીધી છે. ને દિવાસળી ધસવાથી સળગી તેજ લીધેલી છે. નહિ તો નકામી ભરતી શા કામની? ભગેલીજ દિવાસળી ને અડાં લાવ્યો હોત તો તે ચળગે કે નહિ તેનો સંશય રહે, તેનું એમાં શકું નથી. હું આટલી ચોકસાઈથી દિવાસળી લાવ્યો છતાં તમારી તકરાર તો કાયમની કાયમ છે જ.”

જપાની વાતો*

અનુવાદક:—લલ્લુભાઈ લીખાભાઈ દેસાઈ, ટીઆ-તારંગા.

આપણા દેશમાં જે પ્રમાણે નાના બાળકને વાતાંઝા સંભળવાની ઘણી હોંસ હોય છે. તેવીજ આખા જગતભરમાં છે. કેટલીક વાતો તો બાળકને એટલી બધી ગમે છે કે, મા બાપે તે વાત દશ દશ વખત બાળકને સંભળાવી હોય તોપણ ફરી “મા તે ચકલીની વાત કહેને.” એવી બાલકો જક કરતાં જણાય છે. આવી સેંકડો વર્ષોથી ચાલી આવેલી કેટલીએક વાતો અમારી ડોસીમાને એટલે હોય છે. તેજ પ્રકાર જપાનમાં પણ છે. ત્યાંનાં બાળકોને ગમતી કેટલીક વાતો અહીં આપી છે:

(૧) ચકલીની વાત.

એક માણસે એક ચકલી પામેલી હતી. તેને તે પોતાનાં છવ જેટલી વઢાલી મળતો પણ તેની સીને તે વાત પસંદ નહોતી. પેલો માણસ બહાર ગામ જમ એટલે તે ચકલીના ખાવા પીવા તરફ ધ્યાન આપતી નહોતી. એક વખત પાંજરાનું બારણું ઉઘાડું રહી જવાથી ચકલી ઉડી મઠ. પેલો માણસ ઘેર આવી જૂવે છે તો ચકલી પાંજરામાં જણાય નહીં, તેથી તેને બહુજ માધું લાગ્યું. તે દુરત તેની સોધમાં જંગલમાં ફરવા લાગ્યો; ફરતાં ફરતાં ધણીક વારે તેને તે ચકલી મળી. અને તે તેને પોતાના માળા તરફ લઇ ગયું. તેને સાફ સાફ ખાવા પીવાનું આપ્યું. અને તે પાછો ઘેર જવા નીકળ્યો ત્યારે ધણાજ આશ્ચર્યથી એક પેટી એટ તરીકે આપી. તે લઇ પેલો માણસ ઘેર ગયો ત્યારે “આટલો બધો વખત ક્યાં પેલી ચકલીને સોધવા ગયા હતા કે શું ? ખરું કે ?” એમ કહી તેની સી તેના પર પહેલાં તો ખીજવાઈ; પણ પછી પેલી પેટી ઉઘાડી જૂવે છે તો તેમાં એના રૂપાનાં દાગીનાં હતાં. તે જોઈ તેને ધણેજ આનંદ થયો. પણ તે ધણી લોભી હતી. તેને તેટલાથી સંતોષ થયો નહીં. પોતે પણ ત્યાં જઈ દણુ બીજાં દાગીનાં લઇ આવું એવો તેને લોભ લાગ્યો તેણે તે ચકલીનાં ઘરની બધી નિદાનીઓ પોતાના ઘણીને પુછી લીધી. અને ફોડતી ફોડતી ત્યાં જઇ પહોંચી. ચકલી તેની સાથે હેતથી બેસી નહિ. તેણે ફક્ત ખમર અંતર જેટલીજ વાતો કરી. પછી તે સી ઘેર જવા નીકળી ત્યારે તે ચકલીએ પેટીની વાત કાઢીજ નહિ. ત્યારે તે આંસેજ પેટી માગી, ચકલીએ સીનું અંતર ઓળખેલું હતું. તેણે કહ્યું “પણ જો પેલી જો પેટી છે તેમાંથી તારે જે લેખ્યે તે લે.” પેલી આંસે અને પેટી ઉઘાડી જોઈ, અને તેમાં જે જારી લાગી તે લઇ મધ. ઘેર પહોંચતાંજ એરડીમાં જઇ બારણું બંધ કરીને ઘણી ઉતાવળથી તેણે તે પેટી ઉઘાડી કે દુરતજ તેમાં વિંછી, કીડી તથા મકેડા જરેલા હતાં. તે તેને આખા શરીરમાં ફરડયાં તેથી તે બહુજ હિરાન થઈ.

* મરાઠી શાળાપત્રક. પુસ્તક. ૨૬. ફેબ્રુઆરી. સને. ૧૯૧૫. અંક. ૨. ૫૪ ૨૬ થી ૩૩.

૧. (૨) બે દેડકાની વાત.

ઝોસાકા નામના એક ગામમાં એક દેડકો રહેતો હતો, તેના મનમાં એક વખત ફીઓટો ગામ જોવું એમ થયું. તેથી તે ત્યાં જવા નીકળ્યો. ધણેજ વખત ચાલ્યા પછી તે એક ટેકરાની ટોચ પર આવી પહોંચ્યો. અને યાક ખાવા માટે તે ત્યાં ડેટલોક વખત થોભ્યો. એટલામાં ફીઓટો ચામતો એક દેડકો ઝોસાકા ગામ જોવા માટે નીકળ્યો હતો. તે દેજ વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અરસપરસ વાતચીત થયા પછી “આપણે આટલો બધો વખત ચાલ્યા તેમ છતાં અર્ધેજ રસ્તે આપ્યા છીએ, હજુ ધણેજ દુર સુધી ચાલી જવું પડશે. એમ બોલતા જને જાણ્યો નાક પુલાવી સુરકારા નીખતા હતા. એટલામાં તેમનાં એક દેડકાને એક યુક્તિ સુઝી. તે બોલ્યો “આપણે બંને બહીંઆ વાંસાને વાંસો ટેકવી પાછલા પગ પર ઊભા રહીએ એટલે આ ટેકરી ઉપરથી આપણે જે ઇમો જોવાનાં છીએ; તે ઇમો કેવા દેખાય તે જોઈએ.” એ યુક્તિ બીજા દેડકાને —ગમી—પસંદ પડી; અને તેમણે તુરત તેમજ કર્યું. ત્યારે પહેલો દેડકો બોલ્યો—અરે ! ઝોસાકા ચહેર તદ્દન ફીઓટો જેવુંજ છે. તેમાં કંઈ પણ ફેર નથી, તો પછી એટલું દુર ચામાટે જવું ! હું તો મારે પાછો જઈ. બીજાને પણ તેમજ લાગ્યું પછી અરસ-પરસ સાહેજશ :રી; મેંથી આનંદથી પાછા પોતાને ગામ વિદાય થયા.—પણ તેઓને એમ ધ્યાનમાં ન આવ્યું કે—આપણે વાંસાએ વાંસો ટેકવી ઊભા રશા ત્યારે પોતાનાં નાકની દાંડી સામે પોતાનુંજ ગામ છે. પોતે જે દિશા તરફથી આપ્યા તે તરફજ પોતા પોતાનું મોઢું છે—એટલે ઝોસાકાનાં દેડકાએ ઝોસાકા ગામજ જોયું. અને ફીઓટોનાં દેડકાએ ફીઓટો ગામ જોયું. તેથીજ પોતપોતાની સામેનાં ગામો તદ્દન પોતાનાં ગામ જેવાં દેખાઈ એ કીકજ છે. ધણીવાર અજ્ઞાન એજ સમાધાનનું કારણ હોય છે.

(૩) શુભ શુકન

એક વખતે એક પ્રદરથના સાંભળવામાં આવ્યું કે—મળસકામાં બે કાગડા જોડા જોડ નજરે પડે તો તેને શુભ શુકન સમજવા અને તે માણસનો તે દિવસ ધણા આનંદમાં જાય છે. તેથી તેણે પોતાના નોકરને એવો સખત લુકમ કર્યો કે—“તારે મળ-સકે વહેલું ઉડી બહાર જોતા ઉભા રહેવું. અને તને કાગડાની જોડી દેખાય કે મને ઉડાડવા આવવું !” લુકમ પ્રમાણે તે નોકર મળસકે ઉડી જોવા લાગ્યો. તો બીજેજ દિવસે કાગડાની જોડી દેખાઈ એટલે તેણે ઉતાવળા ઉતાવળા જઈ માલીકને ઉઠાડ્યો. તે બહાર આવી જોવા લાગ્યો તો તેણે ફક્ત એકજ કાગડો જોયો.—બીજો ઉડી ગયો હતો. તે મદ-રમે નોકરને ખૂબ માર માર્યો. પછી તેને યુરસામાં કહેવા લાગ્યો. “ડેટલો બાળશુ ! મને તે જલ્દી કેમ ઉઠાડ્યો નહિ ! જને કાગડા જોડે જો મેં જોવા હોત તો મારા બાળ્યનો ઉદય થાત; તારી બાળજને લીધે મારી આ ઉત્તમ તક ફોક્ક ગઈ.”

ચાકરે કહ્યું—“સાહેબ તેજ સારું થયું—કાગડાની જોડી મેં મળસકે જોઈ હતી, ત્યારે મારા નરીબી આ શું થયું છે તે જુઓ.”

(૪) મંત્રેલો તાવીજ.

એક માણસને એક બેળા સ્વભાવનો નોકર હતો. તે એક વખત બજારમાં ગયો હતો. તેવામાં ત્યાં એક લુચ્ચો માણસ તેને મળ્યો. તે બોલ્યો “ મારી પાસે એક તાવીજ છે તેને ગળામાં બાંધવાથી ધારેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે તે મંત્રેલો છે. ” નોકરને તે વાત ખરી લાગી તેણે પોતાના ધણીનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી તે તાવીજ વેચાતો લીધો.—ધણીએ તે જોતાજ બધી વાત જાણી પણ પોતે છેતરાયો છે એવી નોકરને કાંઈ રીતે ખાતરી થઈ નહિ, તેણે ધણીને પૂછ્યું; “ તમારે જે જોઈએ તે બોલો. ” માલીક બોલ્યો “ મારે થોડો જોઈએ. ” નોકરે તે તાવીજ ગળામાં બાંધ્યો. થોડો જોઈએ એવી ઈચ્છા કરી પણ થોડો કાંઈ ઉત્પન્ન થયો નહોતો. તેથી ઝખવાળો પડી ગયો. એટલામાં ધણી બોલ્યો “અરે વાહ ! અરેખરજ થોડો ઉત્પન્ન થયો. મને તેના પર ઝટ બેશવા દે.” એમ કહી પાસે પડેલો આશુક દાઢમાં લઈ નોકરની પીઠ ઉપર તે કુદકો મારી બેઠો, અને આશુકથી તેને સારી રીતે ઝાપટી નાંખ્યો. ત્યારે તે નોકર દોડવા લાગ્યો. આ માઠમાં જતાં માલીક લોકોને કહેવા લાગ્યો. “ આ લુચ્ચો મારો થોડો કેવો મળતો છે, મંત્રેલો તાવાળે તે મને આપ્યો. ”

(૫) મોકળી જગ્યા મલી.

એક વખત એક માણસને હોડીમાં બેસી નદીને પેટે તીરે જવાનું હતું. તે હોડીપર મથ્યો; પણ લોકોની ધણીજ ગીદોં હોવાથી તેને બેસવાની જગ્યા મલી નહિ. ત્યારે તે વાકા વળી કાંઈક બેવાવેલી ચીજ સોધવાનો ડાળ ધાલી બામતેમ જોવા લાગ્યો. પાસેનાં લોકોએ પૂછ્યું “ કેમ બાઈ ! તમે શું સોધો છો ? ” તે માણસે જવાબ આપ્યો, “ મેં મછ કાસે એક સાપ વેચાતો લઈ આ પાંજરામાં મુક્યો હતો; હામ તે ક્યાંય દેખાતો નથી. મને બીજી કાંઈ ચીજ નથી. પણ લોકોને કદાચ દરે તે પંચાત. ” એ સાંભળતાજ પાસેનાં લોકે ઉઠી દુર જઈ બેઠાં. અને તે માણસને બેશવા મોકલી જગ્યા મલી.

“ હે પ્રભુ ! ” શુભાએ કહ્યું, “ આવી નિરપયોગી ઇંદગી કદી મને ન આપવો. હું તો નેમ જીવી ચકુંજ નહોં. મારે કુલકળીઓ પેદા કરવી જોઈએ, પણ તેમ ન કંઈ તો જીંદગીમાં મને આનંદ મળે નહોં. ન્હાનાં છોકરાં જેમનાં તરફ ગોકુળગાય તિરસ્કાર બતાવે છે, તે તો મ્હારા પ્રાણ છે. ત્હેમનું સુખ, ત્હેમનો સન્નનોય, ત્હેમનો આનંદ, એ સઘળાં મ્હારું સુખ, સન્નોય, આનંદ છે. હું બીજાના સુખ માટે પ્રેમ ન રાખું, તો મને સુખ ક્યાંથી મળે ? હું બીજાને મ્હાલિં નહોં, તો બીજાં મને કેમ મ્હારો ?

લોકોની ન્હાનકડી બાળકોને હાપમાં મ્હારા પુલ લઈને કોઠારની પૂળ કરવા જતી જોઈ હું, તે વખતે મ્હારાં ઘરીરમાં જે ઉમંગ અને આનંદ વધે છે, ત્હેનું વર્ણન કેવી રીતે થઈ શકે ? એથી મ્હારી જીંદગી અમૃતમય બને છે, એવો આનંદજ મ્હારો માણુ છે. એ મ્હારાથી કેમ વિસરાય ?

વાલ-લેખ.

[આ વિકાસમાં ન્દાનાં બાવકોથી સમજાય અને હેમને રસપડે એવા અથવા બાલકોએ લખેલા (જરૂરનો ફેરફાર કરીને) લેખ દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

—તંત્રી, મુ. મુ.]

અંધારી રાત્રિનો ચોર.

અથવા—શેરખાનની બહાદુરી.

લેખક:—બેન સૌ. સદ્ગુણ બેન. —મુંબાઇ.

મામમાં ચોરનો ઉપદ્રવ થયો. વધી ગયો હતો, નેને લીધે મામનાં માણસો હંમેશાં રાત્રીએ સુવા જતાં પહેલાં ધરતો દરેક બાગ તપાસીને જોતા હતા. હું પણ રાત્રે તેજ પ્રમાણે ધર જોઈને સુતો હતો. મધ્યરાત્રીએ મ્હેં મ્હારા બારણા પાસે ગરબડ થતી સાંભળી. હું બર ઉપમાંથી નીચો. અને બારી ઉપાડી રાખી હતી, ત્યાંથી નીચે ડેહાઈઝ કંઈ તો ત્યાં મ્હેં બે પોલીસમેનને વાતો કરતાં સાંભળ્યા. હું પાછો પથારીમાં આવ્યો અને એ લોકો શું વાતો કરે છે ને સાંભળવા લાગ્યો.—

એક પોલીસમેન બીજા પોલીસમેનને કહેતો હતો.

“અરે મીયાં શેરખાન, હવે શું કરી શું? આ મણીલાલભાઈના ધરની અમા-શીમાં મ્હે એક ચોરને ઉમેલો જોયો અને એમને તો ખતર હોય એમ લાગતું નથી, માટે એમને બોલાવીએ.

બીજો પોલીસમેન (શેરખાન) બોલ્યો. “અરે ભાઈ જમાલખાન, એમને બોલાવીશું તો એ ચોરને માણુમ પકડે અને ને નાશી જશે. માટે આપણે એવો ઉપાય કરીએ કે ચોર પકડાય.”

જમાલખાન—ત્યારે શું કરીશું? શેરખાન આ તમારી પાસે બંદુક છે તે તૈયાર કરો. પછી એ મ્દને આવો અને હું તે ચોરને ડેહાઈ પાડુ.

જમાલખાન ભાઈ, તમે તો બહુ સારો ઉપાય બતાવ્યો. ર્થો આ બંદુક મ્હારાથી રાતે જરોખર દેખાતું નથી, તે તો ત્હમે જાણો છોને, લગાવો સાલેકું. આ બંધી વાલચીત પથારીમાં સુતો સુતો હું સાંભળતો હતો અને હસતો હતો. એટલામાં તો જમાલખાને બંદુક તૈયાર કરી બેઠીને આપી. શેરખાને બાહી ચડાવી કપાટાજોષે બંદુક ફેડી દીધી. એટલે અમા-સીમાં કાંઈ નીચે પડ્યું હોય એવો મોટો અવાજ થયો. મધ્યરાત્રીએ બંદુક પુટવાના અવાજથી મહેલવાના લોકો ધરમાંથી બહાર આવી દોડી આવ્યા અને શું થયું, તે વિશે એક બીજાને પુછવા લાગ્યા.

બંદુક ફેડી રવા પછી જમાલખાન શેરખાનને કહે છે, “ભાઈ તમે બહુ બ્હા-દુરી કરી. તમે તો એક સપાટ ચોરને મારીજ નાંખ્યો.” શેરખાન પુલાકને કહે છે.

હવે આપણે મણીલાલભાઈને જગાડીએ સાથે ચોર ક્યાં જવાનો છે ?”

જમાલખાન નીચેથી જુમો. મારે છે. “મણીલાલભાઈ, એ મણીલાલભાઈ, ઉઠો, તમારા ઘરમાં ચોર છે.” મણી જુમો પાડી ત્યાં મુઠી હું મુઠ રમો. ઉઠ્યો નહિ. પછી ઉઘટે મ્હારી ખારીમાં પથ્થર પથ્થ નાખવા માંડ્યા. એટલે હિયા શિવાય ચાલ્યું નહિ. ખારીએ જઈ બહાર ભેંચું તો પચીસ પચાસ માણસો ભેગાં ઘણેલાં દોડ્યાં. હું નીચે ગયો અને બારણું ઉઘાડ્યું. એટલે શેરખાન કહે છે “અરે મણીલાલભાઈ મ્હારા સાહેબ ! તમે કેવી જાતના માણસ છો ? આટલી જુમો મારી તોપણ હંધ્યાં કરો છો ! તમારા ઘરની અગાતીમાં ચોર હતો તેને મ્હેં દમચાળ જંદુકથી મારી નાખ્યો. મ્હેં કશું, બિચારાનો પ્રાણ શું કરવા લીધો ?

શેરખાન—અરે મણીલાલભાઈ, એને પકડવો ખીન્ને ઉપાય ન્હોતો. હવે તો મારે તમારી સાથે અગાતીમાં આવવું પડશે, અને ચોર જીવતો હશે તો તેને પકડીને ધર્મ જશે પડશે.

મ્હેં કહ્યુંઃ ઠીક, ચાલો મ્હારી સાથે અગાતીમાં. મ્હને આ વખતે દસવું બહુ આવડું હતું. હવે ઉપર ગયા, શેરખાન પાછળ દડા અને તું આમળા દડો. શેરખાન મનમાં દંભુ પથ્થ બહુ મજારાતા દડા, પથ્થ પ્હારથી દિંમત દેખાડવામાં કયાય રાખતા નહોતો.

હવે અગાતીમાં આવ્યાં અને એક ખુણામાંથી ભેંચું તો કેટલ માણસ પડેલો દેખાયો. તેને ભેંચેજ શેરખાન બોલ્યા, આ કમળખત તો મરી ગયો છે. દરો ચાલો અને ઉપાડી લઇએ. તેમ કહીને શેરખાન મીમાંએ તેને હંચકો અને ચોરને ગાલો દેતા દેતા નીચે લઈ ગયા ત્યાં મળેલા લોકોએ શેરખાનના ખૂન વખાણ કરવા માંડ્યાં એટલે મીમાં લાઇ પેતે પથ્થ કુલાઇ ગયા, પથ્થ કેટલ એ ચોરને ભેવાની તરફી ભેતું નહોતું.

ઉઘટે મ્હેં કહ્યુંઃ ‘શેરખાનજી’ તમે માણસને મારો કે ખીલું કાંઈ માણું, તે તપસ્યો તો ખરા !

શેરખાન કહે છે—“અરે ચાર, માણસ નહિ તો શું હોય ? એમ કહીને જમાલખાનનું કાનસ આગળ લાવ્યા અને જરાજર તપાસવા માંડ્યું, ત્યારે માનુષ પડ્યું કે માણસને બદલે તેમણે હુગડાનું ખનાવેલું માણસ માયું હતું !

આ વાત જાણતાં શેરખાન ઘરમાઈ ગયા અને લોકો દસવા લાગ્યા. મ્હેં કહ્યું “એતો મ્હારી અગાતીમાં મુઠેલો ચાડીઓ છે. જાપરા ઉપર વાંદરા ધણા આવતાં હોવાથી તે આટલાવવાને વારતે ચાડીઓ મુકયો હતો, તેને ચોર ધારીને મીમાં શેરખાને જંદુક મારી દીધી અને સમજ્યા કે મોટી બહાદુરીનું કામ કર્યું ! મહોલ્લાના લોકો શેરખાનની મરકરી કરતાં કરતાં વીખરાઇ ગયા, અને શેરખાન તથા જમાલખાન બોલ્યા ચાલ્યા વિના રસ્તો માપવા માંડ્યા.

કાનુડો.

લેખક: જ્ઞેન સેઠા બા.—મુબાઈ.

“ બા, બા કેલી છી છે ? ”

મેં કહ્યું:—“ કૃષ્ણ ભગવાનની.”

“ કૃષ્ણ ભગવાન તે કોણ ? ” ન્હાનો શરદ પેતાની કાલી બાપામાં બોલ્યો.

મેં કહ્યું: “ એ તો કાનુડો, સમજ્યો ? ”

“ હા પણ એને બાંધ્યો છે કેણે ? ”

મેં કહ્યું. “ એની મા એ. ”

“ એની માનું નામ શું ? ”

મેં કહ્યું: “ જસોદાજી. ”

“ શું કરવા એ ગિયારને બાંધ્યો છે ? ”

મેં કહ્યું: “ એણે દહીનું ગોરસું ફેડી નાંખ્યું તેમાં. ”

“ શું કરવા ફેડી નાંખ્યું ? ”

મેં કહ્યું. “ એને દહીં ખાવું હતું તેથી. ”

“ એ ક્યાં રહે છે ? ”

“ આકાશમાં. ”

“ મને જતાવશો ? ”

“ હા. ”

“ ક્યારે ? બાળે ચાલેને ? ”

“ ના, જે છોકરા મસ્તી કરે તેને તેડી જવાય નહિ. ”

“ હું મસ્તી ક્યાં કરું છું ”

“ વાહ, આટલી જાણી કરે છે તે ? ”

“ મસ્તી નહિ કરું, તો તેડી જશો ? ”

“ હા. પણ પાછો કરે તો— ? ”

“ જો કરું તો કાનુડાની પેઠે મને પણ બાંધેલો. ”

“ વાહ, પણ તું ચાલીશ ?—જલ્દ આપે જવાનું છે. ”

“ તમે જરા ઉંચાં લેજો ને,—હું થાકું ત્યારે તેડી લેજો. ”

હું જવાય બાપું છું એટલામાં મિથ સખી મુરમાએ છુમ પાડીને માઈ ધ્યાન બીજી વાતમાં ખેંચ્યું. ન્હાનો શરદ પણ જાલ તરફતાથી મુરમા માણીની તરફ આનન્દના ઉમળકાથી દોડ્યો.

આખરે સાચું જ ફાવે છે.

લેખક: રા. રાઠુગિરિજાશંકર મોસારજી કોઠારી.—ગાંધી.

સત્યમેવ જયતે ।

“ સાચામાં સુખ છે ખરું, સાચે સૌનો સ્નેહ;

“ સાચે રાચે જગપતિ, સાચે રાએ દેહ. ”

નીચે લખેલી વાત ખરી અનેલી છે. બોડી કહાડેલી નથી.

એક ઘરડો ધર્મશૂર જેવું નામ જૉન કેન્ટ હતું. તે એક દિવસ દૂરના ગામમાં ઉપ-દેશ કરીને ત્યાંથી પોતાને ગામ જતો હતો. તેને એક મોટા જંગલમાં યજ્ઞને જવમું હતું અને તે ઘોડા ઉપર બેસીને એક સફીડી ધમધી ઉપર થઈ ચાલ્યો જતો હતો. સૂરજ આપમી ગયો હતો, એટલે અંધારું પણ થવા લાગ્યું હતું. એવામાં એ જંગલમાંથી ચો-રાએ નીકળી આવી તેને ઘેરી લીધો.

ચોરાના ઉપરીએ કહ્યું. “ શુરજ ! તમારી તરફ અને એમદબ્બી કરીએ છીએ તે માફ કરશો. પણ જે કંઈ હોય તે આપી દો અને આ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડો. નહિં તો તમારી જાંઘની બેખમમાં આવી પડશે. ”

જૉન કેન્ટ એક પાદરી અને ઘરડો માણસ હતો. તે બિચારો શું બચાવ કરે કે સામે ધાય ? પોતાના ઘોડા ઉપરથી તે ઉતરી પડ્યો અને રૂધિવાનું પછીટ પોતાની પાસે હતું તે તથા ધડીપાળ વિગેરે ચોરાને આપી દીધું.

પેલા ચોરાના ઉપરીએ હવે તેને પૂછ્યું: “ પાદરી સાહેબ, હવે ખીલું કંઈ તમારી પાસે રહ્યું છે ? ”

ધર્મશૂરએ જવાબ દીધો. “ ના. ભાઈ ! મારી પાસે જે હતું તે સધળું તમને આપી દીધું છે. ”

“ ઠીક, ત્યારે હવે ઘેર પધારો. ” ચોરે તેની મસ્કરી કરતાં કહ્યું. ચોરા હવે મ-જેલા પૈસાના ભાગ કરવા ત્યાંજ બેઠા.

પેલો પાદરી તો પોતાને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો. પણ થોડે દૂર નહિં ગયો હોય એવામાં તેનો હાથ કંઈ ભારે મીઠા સાથે બંધાયો. એથી પોતાના ડગલાની કિનારીમાં સીવી લીધેલો સોનાનો કડકો તેને સંજોરી આપ્યો.

થોડીવાર તો તેના મનમાં, આટલું સોનું ચોરા પાસેથી જવી ગયું તે માટે, ખુશી થવા લાગ્યો. પણ એટલામાં એના અંતઃકરણનો અવાજ એણે સંજોર્યો:

“ જૉન કેન્ટ ! તું જૂઠું બોલ્યો !—તે ચોરાને છેતર્યા ? ”

પેલો પાદરી જે કદી અસ્વ્ય બોલતો નહિ હતો, તે હવે પાછો રથો. ચોરા તો ત્યાંજ હતા. તેમની પાસે જઈને તેણે કહ્યું: “ ભાઈઓ ! મને માફ કરજો. મારાથી અ-જાણતાં જૂઠું બોલાઈ ગયું હતું. ” એમ કહીને સોનાની ધગડી પોતાની પાસે હતી તે તેણે ચોરાના ઉપરીને આપી.

આ ધર્મશૂરની પ્રમાણિકતા અને સાચાપણથી તે ચોરા એટલા તો ખુશી થઈ ગયા કે તેમણે તેનું જે કંઈ લીધું હતું તે સધળું પાછું આપી દીધું. જૉન કેન્ટ તેમને આશીર્વાદ દઈને ત્યાંથી પોતાના ગામ તરફ પાછો ચાલતો થયો.

“ડરકું કોણ ?”

લેખક—રા, રા, કૃતેચંદ્ર જી. મહેતા. (બી. એ.)—મુબાઇ.

હરી તે બાલુ એ નાના ખુબસુરત બાળકો હતા. એ એક સરખા અને એક જેવ-કાજ હતા. એક દિવસ રમતાં રમતાં તેમને એક નાની વીચિત્ર લાકડી મળી. તેની સાથે તેમને દોરતી યશ; તે લાકડીનું નામ ‘બીડી’ હતું. પછી તો બીડીએ વાતો કરવા માંડી અને કહ્યું કે “લોકોને માણસાઇ બને તંદુરસ્તી તો હુંજ આપું છું.” બાલુએ તો વાતો સાંભળીને ખરી માની. પણ હરીએ કહ્યું, “ભાઈ, મને તો તારી વાતમાં વહેમ પડે છે અને બીક લાગે છે કે હું તો મદિા થાઉં.” બાલુ બોલી ઉઠ્યો. “તું તો ડરકું છે, જ તારું કામ નથી. જો હું કંઈ કંઈ છું ?” એમ બોલીને ભાઈએ તો મો-દામાંથી ધૂમણના ગોરેગોટ કાઢ્યા. બીડીએ તેના ખૂન વખાણુ કર્યો અને હરીને ડરકું-બીકણુ દરાવ્યો.

પાંચ વરસ પછી પાછા જન્મે મળ્યા, તેમની ઉંમર ‘માણસ’ કહેવાય તેટલી થઈ હતી. પણ ‘અભયજ જેવું એ હતું કે હરી ઉઘ્યો ને જડો જોરાવર દીસતો હતો, ત્યારે બાલુ તો વામનરાય [વેંતીયું માણસ-કીચું] જ રહ્યો હતો ! આંખો ઉંડી ગયેલી—જાલ બેસી ગયેલા—જસા પણ વાકા વળી ગયેલા અને હાડ-પીંજર જેવો તે નખવો દેખાતો હતો. હાથના અંગુઠા ને આંગળી વચ્ચે બીડી સળમતી હતી અને જે ધૂમાડો તેના મોંમાંથી નીકળતો હતો તે જણે છુતનું ૧૫ લાખને એમ કહેતો હોય તે કે “જુઓ પેલો મગર બાલુ જે બીટો નહોતો તેને મેં કેવો સરસ માણસ બનાવ્યો છે ?”

બાળકો ! બીડીની મોખત આવી ખરાબ—નુકસાન કરતા છે.

સારી સોબત.

લેખક: શ્રીયુવ “K. M. K.”

એક હતો સુર્યકાન્ત નામનો. ૧૪ વરસનો ઊંડરો. તેનો એક ઇન્દુકાન્ત નામનો એક મિત્ર હતો. એક દિવસ ઇન્દુ સૂર્ય પાસે આવ્યો અને તેને થોડીક સુગંધી મટોડી બેટ આપી. સૂર્યને તે મટોડીની સુગંધથી ઘણો આનંદ થયો. સૂર્યે તે મટોડીને પૂછ્યું “તું તું કસ્તુરી છે ? તારી સુવાસ ધણી આનંદદાયક છે, તું કોણ છે તે મને કહે ” મટોડી સૂર્યે તેને શું પૂછ્યું તે સમજી જઈ બોલી: “મિત્ર, મ્હારામાં જે સુવાસ છે તે મ્હારી પોતાની નથી. હું એક ગુલાબના પુલ સાથે ઘણો વખત રહી અને તેની મુસ-ગતિથી આ મધુરી સુવાસ મ્હારામાં આવી છે. તેથી તમે જે વખાણુ મ્હારી સુવાસનાં કરો છો, તે સુગંધ મ્હારી નથી પણ આ લલિત ગુલાબના પુલની છે.”

શ્રિય બાળકો ! સારી સોબતનાં આવાં સારાં ફળ ભોગવવાં હોય તો હંમેશા સારા બાળકોની સંગતિ કરજો.

રજપૂત અને પીંજરા.

લેખક: બહેન શ્રી ચારુબાળા—અમદાવાદ.

એક રાજાને ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો. બેઠનો ઊકરો હોવાથી રાજાજીના દરબારમાં અને ગામના લોકોમાં ઘણી ખુશાહી ફેલાઈ અને બહુ ધામધૂમ થયું. નાનો રાજપુત સરીરે તો રૂપામરંગનો પણ બહુ દેખાવડો અને મનોહર હતો. રજપૂતનું નેજ તેના મ્હોં ઉપર પ્રકાશતું હતું. વિરાળ નેત્ર અને બમ્બ કપાળ તેના ચરવીરપણાનો પ્રતાપ દેખાડતાં હતાં.

જે દિવસે રાણીજીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, તેજ દહાડે એક પીંજરાને ઘેર પણ ઊકરો સાંપડ્યો હતો. તે ઊકરો પણ બહુ ઉજ્જવો, ખૂનસુરત અને કૃતિવાન હતો. એક દિવસ પીંજરાજી દરબારમાં રૂ પીંજવાને આવી હતી, તેની સાથે પેસો ઊકરો પણ આવેલો ને રમતો હતો.

એવામાં ઘોડીવાર પછી દાસી રાજકુમારને લાંબને ત્યાં આવી અને બે ઊકરાઓ સાથે રમવા લાગ્યા. અકસ્માત રાજા-રાણી પણ ફરતા ફરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેમની નજર પેલા બે ઊકરા સાથે રમતા હતા તેના ઉપર પડી. સફેત પુણી જેવા પીંજરાના પુત્રને જોઈને તેમને બહુ નવાઈ લાગી “એ ઊકરાના રૂપ ઉપર મોહી પડ્યાં. રાજપુતને રોજે એવી કૃતિ શું એક પીંજરાના બાળકમાં હોઈ શકે ?—ધધરતી ખરેખર ભૂલ થઈ છે ! પીંજરાના જેવો પુત્ર આપણા રાજમહેલમાં થયો હોત તો કેવું સારું દેખાત ? પાસેના કોઈ કરગારીનું આમ બોલતું સંભળીને રાજા પીંજરાની સાથે પોતાનો પુત્ર અદલઅદલ કરવાને તૈયાર થયો. રાણીજીને એ વાત પસંદ પડી નહિ, કારણ કે ગમે તેવો પણ પોતાનોજ પુત્ર હતોને ?—સર્વ શક્તિમાન મહારાજાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ કોણ થઈ શકે ? પીંજરાને પણ એ વાત પસંદ પડી. પોતાનો પુત્ર રાજા ઘણે અને પોતાને ઘેર રાજપુત આવશે, એ વાત કોને ન ગમે ?—ફક્ત પીંજરાજીનું મન ન માન્યું પણ એ બિચારીને કોઈ હીસાગમાજ ગણતુ નહોતું.

રાજા પીંજરા સાથે પુત્ર અદલઅદલ કરીને પછી બહુ આનંદમાં રહેવા લાગ્યો. ઊકરાનું રૂપ જોઈ જોઈને રાજા યાદ અને તેને રાજપુત ગણીને જાત જાતનો વૈભવ કરાવે તેથી પાણી માગતાં દૂધ મળે, એવા ત્રાસ પાનમાં આ ઊકરો ઉછર્યો. પણ તેને એ બધા મોજશોખ કરતાં, ઘરમાં અને બહાર, રૂ તથા કપાસની તપાસ કરવામાં ગમ્મત પડતી. રાજમહેલમાં નર્ત્ય, ભુવે ત્યાં એનું બધું ખ્યાન ગાદી-તકીઆ-ગોદાર્-ગાદારની સંભાળમાં ને સંભાળમાં ! ઘોડો વખત તો આ વાતની કોઈ. ખબર પડી નહિ, પણ પાછળથી તો એણે ગાદી-તકીયા વગેરે ઉકેલવા માંડ્યાં અને ગંદાઈ ગયેલું રૂ દુરસ્ત કરવા માંડ્યું, ત્યારે તો એ વાત ઊક રાજા રાણી પાસે જઈ પહોંચી.

હવે રાજા પરતાવા લાગ્યો. એને એમ લાગ્યું કે આ પીંજરાનો ઊકરો છે ને એનો અભિષેક બૂલતો તથી. તેથી તેને રજપૂતોના ઊકરાઓની સોજતમાં રાખવા માંડ્યો, તથા જૂદી જૂદી રીતે ક્ષત્રીધર્મની કળવણી તેને આપવા માંડી; અને ગાદી

વારસની ફરતે કેવી હોય, તેનો બોધ આપવાનો રાજ કર્યો. દરરોજ તેને શિકારે મોકલે, તીર કામદારોને પાંદૂક તરવારનું શિક્ષણ આપે અને રાજપુત્રને શોભે એવી વાતો એની સાથે કરે. પણ તે કથામાં તેનું લક્ષ લાગ્યું નહિ. અને કપાસ અને દુની તપાસ તથા પરીક્ષા કરવાની તેણે ચાલુ રાખી તેથી તેમાં ઘણું હોશિયાર થઈ ગયો. ગમે તેવા તોયે પીત્તરાનો છોકરો ને ?

આથી તરફ પીત્તરાને ઘેર હજારતા રાજપુત્રને પીત્તરા ધણેયે કરે પણ તેના મોંમાં તરફ ખીલકૂલ લક્ષ લાગે નહિ. તે જ્યે જ્યે મોટા થતો ગયો તેમ તેમ તેનામાં ઘણું પરાક્રમ જણાવા માંડ્યું અને તે પોતાની મેળે ગમે ત્યાંથી રોપી કઢાડીને-દુધિયાર રાખવાનું શીખવા લાગ્યો. નાનાં છોકરાં એકઠાં કરે, તેમનું હિપરીપણું કરે, અને પીત્ત મહોદધાનાં છોકરાંની પાસે પોતાની સરહરી કબુલ કરાવે. આખરે તો એણે ગામની બધી રમતો ફેરવી નાંખી અને સઘળાં છોકરાંને કવાવત તથા તીરકામદારની અને પદ્મબાજીની કળા શીખવવા માંડી. પીત્તરા ગુરસે ધાય, ગાળો લાડિ, વખતે મારે, પણ એ છોકરો તેનો ધધો ખીલકૂલ શીખ્યો નહિ. બહુ પજવણી કરે તો જંગલમાં નાશી જાય. ત્યાં શિકાર કરીને પોતાનું ગુજરાલ ગણાવે. અને પીત્તરા કે પીત્તરાણું એને “ભાઈ બાપા” કરીને લઇ આવે ત્યારે જ પાછો આવે.

એવામાં એમ બન્યું કે એક દિવસ ગામમાં હુંદારાઓએ ઘાડ પાડી. રાજાજી પોતાના કારભારી અને સરદારો સાથે રાજ્યમાં ફરવા ગયા હતા. તેથી ગામમાં ઘોડાજ સીપાઈઓ હતા. ઘાડ પડ્યાની ખુબ સાંજળીને નગરશેઠ અને મહાજનના લોકો રાજ-કુંવર [પેલા પીત્તરાનો ખરા છોકરો] ને હવે સોજીક વર્ષનો થયો હતો, તેની પાસે રોતા કહળવા દોડ્યા. કુંવર કહે કે “ભાઈઓ ! હું શું કરું ? રાજાજી ગામમાં નથી, સરદારો એમની સાથે ગયા છે, લશ્કરમાં પણ બહુ માણસો રમાં નથી. ” ત્યારે થોડે કહ્યું : “ કુંવર સાહેબ ! જે માણસો બાપના રાજગહેલની પાસે એકાઠી કરે છે તે લખને આવો હું અને અમારાં મહાજનનાં માણસો ભેગાં થાને મોડું રોણું એકઠું કરી એવી કાકીવારી કરીશું કે એ લોકો બહીને નાશી જશે. પણ બાપના પિના કાંઈ નહિં અને. બાપ આવશે એટલે ગામના લોકોને હિંમત રહેશે. ” કુંવરે કહ્યું : “ ભાઈઓ ! રાજાજી અને, મહેલનું અને, સરખીયતનું સરખું જાણતું એવું જાણ છે રોડી-મારણી બહોળી બવાય નહિં અને એકે સીપાઈ મોકલાય તેમ નથી. તમે શીકર ન રાખો. રાજાજી પાછા આવશે ત્યારે એ હરામખોરોને પકડીને અને ખરેખરી વલે કરીશું. ” કુંવરને આમ બોલતા સાંજળીને લોકો બહુ નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા અને પોતાની મિલકત બધી છુટકાં જશે એ ધાસ્તીમાં, જેટલું અને તેટલું સંતાડી દેવા પર તરફ દોડવા લાગ્યા. હવે બહોળી લોકો રાજપુત પાસે મદદ લેવા દોડ્યા, એવામાં પેલા પીત્તરાનો છોકરો (ખરા રાજ-કુંભાર) ઘાડ પડ્યાની ખુબ સાંજળી એટલે તરત તે પોતાનાં દુધિયાર બાંધીને ધર બહાર નીકળ્યો. તેણે પોતાની રોળીઓના ગામના છોકરાઓને શેરીએ શેરીએ હુકમ મોકલીને એકઠા કર્યા અને પોતે આગળ પડીને ઘાડ પાડનારા હુંદારાને રોકવા તથા પાછા હટાવ્યા. હુંદારાને ખીલ લાગી કે ગામનાં છોકરાં આટલાં બહાદુર છે, ત્યારે લશ્કર આવશે તે તો કાણ જાણે શું કરી નાંખશે !-તેમનાં જો નાશી ગયા.

રાજાજીને માડ પડ્યાની ખબર પડ્યાથી તે એકદમ ગામમાં પાછા આવ્યા અને અનેલી સધળી દુષ્ટીકત સંભળી. પેલા પીંજરાના પરાક્રમી છોકરાને લઇને મહાજન તથા નગરશૈઠ સામા આવ્યા અને તે છોકરાનાં બહુ વખાણ કરવા તથા કુંવર સાહેબે મદદ ન કરી એમ ફરીવાર કરવા લાગ્યા. રાજાએ એ છોકરા બાળત તપાસ કર્યાંથી તેને માનુષ પડ્યું કે તે તો પોતાનો અરો પુત્રજ હતો. હવે તેની ખાતરી થઇ કે “ રજપૂત તે રજપૂત અને પીંજરો તે પીંજરો ! ”

આ ઉપરથી તેણે પોતાના પુત્રને પાછો લીધો અને પીંજરાને તેનો છોકરો પાછો સોંપ્યો. રાણીજી અને પીંજરજી બંનેને પોતાના છોકરા ગયા એ વાત બહુ સાલતી હતી. તે હવે બહુ રાજ થયાં, કારણ કે ગમે તેટલું તોપણ અરી માના જેટલું છોકરા ઉપર કેને બહાલ આવે ?

શેરને માથે સવાશેર.

લેખક:—બહેન શ્રી કુંડખાલા—અમદાવાદ.

મુંઢપુર ગામમાં ગોપાળ અને ગોવિન્દ નામે બે ભાઈઓ રહેતા હતા. ગોપાળ અઠાર વર્ષનો અને ગોવિન્દ પંદર વર્ષનો હતો. તેમનાં માળાપ તેમને નાના મુકીને મરી ગયાં હતાં, તેથી તેઓ પોતાની ઘરડી માણી પાસે ઉછરી મોટા થયા હતા. આખરે માણી પણ મરણ પામી અને તેની મિદ્ધકત તેના વારસોએ લઇ લીધી; તેથી તેઓએ દુનિયામાં રખડતા થઇ ગયા. અત્યાર સુધી આવાળીવાની તેમને કાંઈ ચિન્તા નહોતી. પણ હવે તેમને પોતાનું ગુચ્છરાન ચલાવવા માટે નોકરી લેવાની જરૂર પડી. તેઓ બંને જૂઠા જૂઠા શેરને ઘેર નોકર રચા.

ગોપાળનો શેડેક્કારો માણસ હતો. તે પોતાના નોકર ચાકર અને વાલોતર ઉપર માયા રાખતો અને તેમના કામ તેમને સોંપતો. સારું કામ કરતા તેમને ઈનામ આપતો અને તેમની માંદગી તથા જરૂરતી વખતે મદદ કરતો. તેથી ગોપાળ તેને ઘેર સુખમાં દહાડા કઢાડવા પો.

ગોવિન્દનો શેડેક્કારો કંલુસ હતો. જેમ અને તેમ થેડો પગાર આપવામાં પોતાની હેશિયાશી સમજતો. પગાર આપતી વખતે હરેક રીતે બદનાં કાઢીને તેમાંથી પુષ્કળ કાપકુપ કરતો. શેડેક્કારો હતો, તેથી ગોવિન્દ બલો હતો. નોકરમાં અરોઅર પહેર્યો નથી, એમ બાળ્યેને નિ બહુ હેરાન કરતો. તેણે ગોવિન્દને એક ધીની બાકી (ગાડવો) આપી હતી અને આખો રોટલો આપતો. અને કહેતો કે બહાડીનું મ્હોં છાંયો વગર નોકરને તેટલું આપે રોટલાની કોર ભાગા. સિવાય અવારં તેટલો રોટલો ખાતો! ગરીબ ગોવિન્દ! બિચારો ધણું અરૂં ભૂખોળ રહેતો. પણ શેડના પડોશમાં એક બધી બાકી રહેતી. તે વખતો વખત તેની દયા લાગીને તેને કાઢીનું કાંઈ આવાળું આપતી, તે એ ખાતો.

હવે દેશના કાવતામાં એવો ફરજ હતો કે નોકર અને શેઠ બંધુક વર્તેને માટે બં. પાતા: એટલે તેટલી મુદતમાં શેઠ નોકરને કઢાડી ન શકે, અને નોકર શેઠને ત્યાંથી નીઃ કળી ન શકે. આથી ગોવિન્દની તો ખરેખરી દશા બેડી હતી. તે બૂખો રહેવાથી-સકાંમાં ઘાગ્યો અને ધીમે ધીમે નળજો પડતો ગયો.

એક દહાડો ગોપાળ પોતાના ભાઈને ધણી દિવસથી નોએલો નહિ તેથી શેઠની રજા લઈ તેને મળવા ગયો. ગોવિન્દને સત્વ જાણી પડી ગયેલો જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે ગોવિન્દે પોતાના દુઃખની બધી વાત તેને કહી. આથી ગોપાળે કહ્યું કે મારો શેઠ સારો માણસ છે. તે તને પોતાને ઘેર મારે જાહે રાખશે. અને હું તારા શેઠને ત્યાં તારે ઠેકણે રહું. ગોવિન્દ આ સાંભળીને બહુ ખુશી થયો. ગોવિન્દ નળજો થઈ ગયો હતો તેથી ખરોખર કામ કરી શકતો નહોતો; તેની જગ્યાએ તેનો ભાઈ કામ કરવા રહે, એ વાત ગોવિન્દના શેઠને પણ પસંદ પડી. અને બંને એ ઠેકણાં અદલઅદલ કર્યા.

ગોપાળને પણ શેઠે ધીની વઢાડી અને રાટલો આપ્યો. તે વઢાડીનું મ્હો ઊઠાયા વગર તથા રાટલાની કાર ભાગ્યા વગર આવતું કહ્યું. ગોપાળે રાટલો વચમાંથી ખાઈ કા- રણ રહેવા દીધી તે ધીની વઢાડીમાંથી કાણું પાડીને ખવાય તેટલું ધી ખાધું. શેઠ મનમાં તો ગુસ્સે થયો પણ કરે શું !

થોડા દિવસ પછી શેઠે ગોપાળને એક માડું આપીને પાસેના ગામમાંથી ધી લાવ- વા મોકલ્યો. રસ્તામાં ગાડાનું પેડું " ચું-ચું " બોલતું હતું. વચમાં વીસામે કરવા તેણે ઘોડીવર એક જગ્યાએ ઉશું રાખ્યું. અને પછી ચલાવતાં " ચું-ચું " બોલતું બધે થઈ ગયું. તેથી તે પાસેના ગામમાં પહોંચતાં ગાડું મરી ગયું એમ ઠરાવી તેને બાળી મૂ- ક્યું અને જળદ વેચીને તેની નાત જમાડી-ઘેર પાછો આવીને જ્યારે શેઠને બધી દહી- કત કહી ત્યારે તો શેઠને તેના ઉપર ધણેજ ક્રોધ ચડ્યો અને તેને પુકળ કપડો આપ્યો.

એક દિવસ શેઠને કાંઈ કારણસર બહાર ગામ જવાનું થયું. શેઠ અને ગોપાળ ચાલતા જતા હતા. શેઠે પોતાનાં લગ્નનું પોટકું ગોપાળને આપ્યું હતું, તે ઉચકીને એ પાછળ પાછળ જતો હતો. એવામાં પોટકું જરોખર બધાવણું નહિ, તેથી તેમાંથી શેઠની કીમતી શાસ પડી મઈ પણ ગોપાળે તે લઈ લીધી નહિ. થોડે ગયા પછી શેઠે શાસ માગી, તો ગોપાળ કહે કે તે તો પડી મછ. શેઠે પૂછ્યું કે તે કેમ ન લઈ લીધી ? ગોપાળે જવાબ દીધો કે તમે તે લેવાનું મને કહ્યું નહોતું-આ ઉપરથી શેઠે ગુસ્સે થઈને ગોપાળને શીખામણ દીધી કે જો કાંઈ પડી જાય તે તરત લઈ લેવું. પૂછવાની વાત નેવી નહિ. ગોપાળે કહ્યું " સાહેબ, સાહેબ. "

એક વખત શેઠ થોડે બેસીને બહાર જતા હતા, એવામાં ઘોડાએ લાદ કરી. શેઠનાં કસબી દુપટ્ટો બગડે નહિ માટે ગોપાળને આખી મુશો દેતો. તેમાં તરત ગોપાળે તે લાદ બધી ઉપાડી લીધી અને ઘેર પહોંચ્યા પછી ઘોડાની પાસે રણુ કરી. શેઠે પૂછ્યું, હુરામખોર ! મારો કીમતી દુપટ્ટો તે કેમ બગાડ્યો ? ગોપાળ બોલ્યો " સાહેબ, જો કાંઈ પડી જાય તે ઉપાડી લેવાનો હુકમ આપે કર્યો હતો ને ? " શેઠની ખાતરી થઈ કે આ નોકર તેના માથાનો મગ્યો હતો.

એવામાં વળા શેઠાણીએ એક દિવસ પોતાની નાની છાતરીને ધોવાનું ઘોષાળે છે. ઘોષાળ તો તેને લગ્યાં ધોવાના પત્થર ઉપર લઈ જઈ પછાડવા જતો હતો એવામાં શેઠાણીએ તેને જોયો અને છાતરીને તેના હાથમાંથી લઈ લીધી. શેઠે હવે કંટાળાને તેને મ્હોં માઝ્યા રૂપિયા આપીને રત્ન આપી, અને નોકરો ઉપર લુલમ કરવો પણ છાતરી દીધા. તેમને હવે સમજણ પડી કે “ શેરને માથે સવાશેર ” હોયજી !

સંપ ત્યાં જંપ.

અથવા પ્રમાણિક બાઈ બહેન.

લેખક: બાઈ નયનમુખસાસ—વડોદરા.

મુન્દરપુર નામે ગામની પાસે આવેલા પર્વતની તળેટીમાં એક ન્હાની મુંપડી જલાર તેર ચૌદ વર્ષની એક છાતરી પોતાના રેંટીયા પાસે બેસી રૂં કાંતતી હતી. તેનું નામ ગંગા હતું. મુંપડીમાં તેની મા મંદરાડની છેલ્લી પધારીએ પડી હતી. ગંગાને બીજી બે ન્હાની બહેનો અને એક બાઈ હતો. બહેનોનાં નામ સરલુ અને ચંપી તથા બાઈનું નામ સુની હતું. રેંટીયાના ધપડાટથી તેમની મા જાગી ઉઠી. તેને હવે માગ્યું કે પોતાનો અંતઃ કાળ આવી પહોંચ્યો છે. તેથી તે બોલી. “ દે પ્રભુ ! મ્હારાં છાતરની તું સંભાળ રાખજે. ” બાઈ છાતરાં પોતાની માને જાગેલી જોઈ તેના બીજાના આમળ આવ્યા અને બોલ્યા “ મા ! શું છે ? ” માએ ગંગાને પોતાનું કેટલુંક બાજી રહેલું રેતું, વિગેરે દર્શાવત કહી સમજાવી અને બોલી: “ મારાં વહાલાં છાતરાં ! હવે હું ભગવાનને શરણે જઈ છું. તે દયાળુ તમારું રક્ષણ કરશે. મ્હારે કેટલું દુઃખન નથી, એટલું ધણું આરું છે. હવે તમે સંપસંપીને સધળાં સાથે રહેજો અને પ્રમાણિકપણે મહેનત કરીને ગુજરાન ચલાવજો. તેથી ભગવાન તમારું ભરૂંજ કરશે. ” એમ કહીને તેણીએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

તેઓ જે મુંપડીમાં રહેતા હતા, તે મુંપડીના માલીક બ્રજવંતરાય મ્હોટો જાગીરદાર હતો. તે આ ઘરેરથી ધણે દૂર રહેલો હતો. તેને ચંદા અને તારા નામે બે છાતરીઓ હતી, તે જલુ સારી પરગણુ હતી. પણ તેની જાગીરનું કામકાજ કરનાર ભોતીલાલ નામે એક ધણો લુચ્ચો મુનીમ હતો. તેઓ સધળાં મુન્દરપુરમાં રહેતાં હતાં. ચંદા અને તારા આ છાતરની ધણી મદદ કરતાં હતાં. સીવવાનું, ભરવાનું અને ગુંથવાનું કામ જાને બહેનો ગંગાને આપતી. અને તેમણે પોતાના જાપને કહીને સુનીને પોતાને ત્યાં નોકર રંખાવ્યો હતો. સરલુ અને ચંપી ઘરેરનાં કારખાનામાં જતી. આથી તેઓનું ગુજરાન ચાલતું. ચંદા, તારા અને તેમની બહેનપણીઓ ગંગા પાસે સપાટ, કાચળી, રમાલ વગેરે સીવડાવતાં અને તેની જે કિંમત થતી તે ગંગાને તેઓ આપતાં. આથી આ બિચારાં નોકરો છાતરની ધણી આધાર મળ્યો.

થોડા દિવસ પછી ગંગાની નિવાળની મહેતીજીએ ગંગાના ધણાં વખાણ કર્યાં

નિશાળનાં છોકરા-છોકરીઓ તેનું ઘર જોવાને આવ્યાં અને તેને શીવવાનું તથા બરવાનું કામ આપીને ઘણી મદદ કરી. જે ઝુપડામાં તેઓ રહેતાં હતાં ત્યાં આગળ ઘણી પડતર જમીન હતી. જ્યાં તેઓ નાનપણમાં જ્યારે તેમની મા છવતી હતી ત્યારે સંતકુકડી રમતાં હતાં. તે જગ્યાએ એક દહારો સરજી અને ચંચી રમતાં રમતાં ખોદતાં હતાં, તેવામાં તેમને એક મહોરો બરેલો ચર જડ્યો. તેઓએ તે તરત ચંદા અને તારાને બોલાવીને બતલાવ્યો. ચંદા તારાએ તેના ઉપરનો કાટ કાઢી નાંખીને તેના ઉપર એક ત્રીણી ચોઢડી કરી. પછી તેઓએ પેલા યુનીમ મોતીલાલને બોલાવીને બળવંતરામ જગીરદારને આપવા સઘળા સિદ્ધા સોંપ્યા. આ સઘળા સિદ્ધા તે યુનીમ પોતેજ ઉચાપત કરી ગયો. અને બળવંતરામ દેસાઈને આ બાબત વિષયું સમજાવી તેણે આ બિચારાં છોકરાંઓ ઉપર આગ ચડાવ્યું. ચંદા તારા સાથે યુનીમ બીજે બંદરે દુલારેને સાર મર્ધાં હતાં, ત્યાં અચાનક બળવંતરામ જઈ પહોંચ્યા. બંદી તેઓને બળર પડી કે એક મ્હોટા પડિત પાસે જૂના વખતના સોનાના સિદ્ધાઓ કદાંધી આવ્યા છે. તેમણે તપાસ કરી તો ખાત્રી થઈ કે એ બધા સિદ્ધા વેચી દેનાર મોતીલાલજી હતા. હવે યુનીમ પોતાની બહેન ઉપર કાગળ લખ્યો: “આપણે માથે ચડેલું આગ ઉતરી ગયું છે. અમે સઘળાં દિવાળી ઉપર આપણે ગામ આવીશું, બળવંતરામ શેઠ પણ અહીંયાં આવ્યા છે. લુચ્ચા મોતીલાલનું પોગળ કુટુંબ છે. તે હું આવીશ ત્યારે બધું કહીશ.”

હવે દેસાઈએ મોતીલાલને તોકરીમથી કાઢી મૂક્યો. અને તેમણે મુન્દરપુરમાં પોતાનું નવું ઘર આ ઉદોગી, પ્રમાણિક અને સાચાં છોકરાંઓને રહેવા આપ્યું. તેઓ સઘળાં દિવાળીમાં તેમના નવા ઘરમાં રહેવા ગયાં. યુની, મંગા, સરજી અને ચંચી વગેરે ધણી પુણી ધર્મ આપું ગામ તેમના સારા લાગ્ય માટે બહુ દર્પ પાંચું, અને સેકો બોલતા હતા કે તે બિચારાં તોષારાં છોકરાંઓએ પોતાની નબળા સ્થિતિમાં ધણી મહેનતથી અને પ્રમાણિકપણથી કામ કર્યું છે તેના બદલે ઉપર તેમને આપ્યો. ‘સાંપ ત્યાં જાય’ એ કહેવત ખરી છે. જે તેઓએ બેગાં મળી કામ ન કર્યું હોત તો તેઓ કદી પણ સુખી યાત નહિ અને રખડી રજાગીને કમોતે મરી જાત.

“ ખોડ ! ખોડ ! ચણો આપ. ”

લખાવનાર: બહેન મનોરમ.

એક દિવસ ગોવાળીઆના છોકરાનો ચણનો દાણો લાકડામાં બરાઈ ગયો. છોકરો પેલાં ચણાયો. પણ તેણે લાકડાને કહ્યું: “ખોડ ! ખોડ ! ચણો આપ, ચણો આપ.” લાકડાએ જવાબ દીધો: “ જા, જા. નહિં આપું, નહિં આપું. ” પછી સુધારને બોલાવવાનો વિચાર કરી, એક સુધાર પાસે જઈ તેને પૂછ્યું—“સુધાર ! લાકડું ચીરે છે ?” તેણે જવાબ આપ્યો, “નારે, લાઈ.” પછી તે રાત્ર પાસે ગયો અને કહ્યું—“રાત્ર ! સુધારનો

દંડ કરો છો ? ” રાજાએ જવાબ આપ્યો “ નારે, બાઈ. ત્યાંથી તે રાણી પાસે ગયો અને પૂછ્યું—“રાણી. ! રાજા સાથે રીસાશો ! ” રાણીએ કહ્યું—“ નારે, બાઈ. ” ત્યાંથી તે ઉંદર પાસે ગયો અને બોલ્યો કે, “ ઉંદર, તું રાણીનાં ચીર કાતરીય ! ” ઉંદર બોલ્યો “ નારે, બાઈ. ત્યારે તેણે બિલાડીને કહ્યું “ બિલાડી, ઉંદરને મારી નાંખીય ! ” બિલાડીએ ના કહી. ત્યાંથી તે કુતરા પાસે ગયો અને પૂછ્યું “ કુતરા, બિલાડીને મારી નાંખીય ! ” કુતરાએ કહ્યું—“ નારે, બાઈ. ” ત્યારે તે સાકડી પાસે ગયો અને પૂછ્યું. “ સાકડી, કુતરાને મારીય ! ” તેણે જવાબ આપ્યો—“ નારે, બાઈ. ” ત્યાંથી તેણે દેવતાને પૂછ્યું. “ દેવતા, સાકડીને બાળશો ! ” દેવતાએ તેને કહ્યું—“ નારે, બાઈ. ” ત્યાંથી તે સમુદ્ર પાસે ગયો અને કહ્યું—“ સમુદ્ર, દેવતાને ઇંટશો ? ” સમુદ્રે જવાબ આપ્યો—“ નારે, બાઈ. ” ત્યારે તે દાથીપાસે જઈને બોલ્યો—“ દાથી સમુદ્રને શોધી લઉંય ! ” દાથીએ કહ્યું—“ નારે, બાઈ. ” ત્યારે ત્યાંથી જઈ આખરે તેણે મચ્છરને કહ્યું—“ મચ્છર, દાથીના કાનમાં બારડય ! ” મચ્છરે તેમ કરવાની હા કહી. એટલે છોકરો રાજ થયો.

મચ્છર દાથીના કાનમાં પેસતો હતો એટલે દાથીએ કહ્યું કે “ હું સમુદ્રને શોધું છું. તું મ્હારા કાનમાં આવતો નહિ. ” દાથી સમુદ્રને શોધવા જતો હતો એટલે તેણે કહ્યું—“ હું દેવતા ઇંટું છું, મ્હને કેઈ શોધશો નહિ. ” સમુદ્ર દેવતાને ઇંટતો હતો એટલે તેણે કહ્યું—“ હું સાકડી બાળું છું, મ્હને ઇંટશો નહિ. ” દેવતા સાકડીને બાળવા જતો હતો એટલે સાકડી બોલી—“ હું કુતરાને મારું છું, મ્હને બાળશો નહિ. ” સાકડી કુતરાને મારતી હતી એટલે કુતરાએ કહ્યું—“ મ્હને મારશો નહિ, હું બિલાડીને મારી નાંખું છું. ” કુતરા બિલાડીને મારી નાંખવા જતો હતો, એટલે બિલાડી બોલી—“ મ્હને મારી નાંખશો નહિ, હું ઉંદરને મારું છું. ” બિલાડી ઉંદરને મારવા જતી હતી, એટલામાં ઉંદરે કહ્યું—“ મ્હને મારતી નહિ, હું રાણીનાં ચીર કાતરું છું. ” ઉંદર રાણીનાં ચીર કાતરતો હતો એટલે રાણીએ કહ્યું—“ મ્હારા ચીર કાતરતો નહિ, હું રાજા સાથે રીસાઉં છું. ” રાજા સાથે રાણી રીસાતી હતી, એટલે રાજાએ તેને કહ્યું—“ મ્હારી સાથે રીસાશો નહિ, હું સુધારતો દંડ કરું છું રાજા સુધારતો દંડ કરતા હતા એટલે સુધારે કહ્યું—“ મ્હારો દંડ કરશો નહિ, હું સાકડું ચીરું છું. ” તે સાકડું ચીરવા જતો હતો એવામાં સાકડાએ કહ્યું—“ મરે બાઈ ! મને ચીરશો નહિ, હું મચ્છાનો દાણો આપું છું. ” એમ કહીને તેણે મચ્છાનો દાણો છોકરને કાઢી આપ્યો અને છોકરાએ એ દાણને મ્હોંમાં નાંખ્યો.

[આ ઉપરથી સમર્થવાનું કે છોકરાએ કેવી મુક્તિથી મચ્છાનો દાણો કઢાવ્યો ! માટે છોકરાએ દિવસ દારી જવી નહિ અને કષ્ટપશુ કરવા માંડ્યું હોય, તો અપત્ત કરીને પણ જરાબર પાર ઉતારવું.]

વાલ વિનોદ.

બાળાઓની રમતો.

સંપાદક: શ્રી ખડેન ૨.—(ઠાઠિયાવાડ)

અતિથ્ય કેલી *

આ રમત બાળાઓમાં રમાય છે. બાળકોની સંખ્યા બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પણ બન્ને ભાગમાં સરખીજ સંખ્યા હોવી જોઈએ, એવો ખાસ પ્રતિજ્ઞા હોતો નથી. કાંઈ ભાગમાં એકાદ કન્યા વધારે જોઈ હોય તોમણ ચાલી લોકે પછી બન્ને ટોળીઓ સગમન આઠ દસ કીટને અંતરે જોવી રહે છે. અને દરેક ટોળીની કન્યાઓ પોતપોતાની ટોળીની કન્યાઓ સાથે હાથવતી આંકડીઓ ખીડે છે, અથવા તો એકબીજાના ખભાપર હાથ રાખે છે. પછી નીચે મુજબ બોલે છે.

૧ લી ટોળી—તમે આવો સૈયર, આવો સૈયર,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની
૨ છ ટોળી—અમે આવ્યાં સૈયર, આવ્યાં સૈયર,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની. ૧
૧ લી ટોળી—તમે ખીરાતો સૈયર, ખીરાતો સૈયર,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની,
૨ છ ટોળી—અમે બેઠાં સૈયર, બેઠાં સૈયર,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની. ૨
૧ લી ટોળી—તમે પત્રાવળી સ્યોને, પત્રાવળી સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની. ૩
૨ છ ટોળી—અમે પત્રાવળી લીધી, પત્રાવળી લીધી,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે પડીયા સ્યોને, પડીયા સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ ટોળી—અમે પડીયા લીધા, પડીયા લીધા,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે લોટા સ્યોને, લોટા સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ છ ટોળી—અમે લોટા લીધા, લોટા લીધા,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે ખાસા સ્યોને, ખાસા સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ છ ટોળી—અમે ખાસા લીધા, ખાસા લીધા,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે લાડુ સ્યોને, લાડુ સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ છ ટોળી—અમે લાડુ લીધા, લાડુ લીધા,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે દાળ સ્યોને, દાળ સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ છ ટોળી—અમે દાળ લીધી, દાળ લીધી,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૧ લી ટોળી—તમે ચાક સ્યોને, ચાક સ્યોને,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની.
૨ છ ટોળી—અમે ચાક લીધું, ચાક લીધું,	લાલ ચુંદડી કેસર બીની

* આ રમતમાં બધી ઉદાહરણ " અતિથ્ય " (આગમન—મહેમાનગીરી) ને લગતી આવડતો હોવાથી સંપાદકે એ રમતને " અતિથ્ય કેલી " નામ આપવાનું ઇચ્છિત થયું છે. .

૧. જોઈતી વખતે ૧ છ ટોળી, ૧ લી ટોળીની પાસે આવે છે.

૨. બાળકોએ (૨ છ ટોળીની) બેસે છે.

૩. ત્યાર પછીની દરેક કડી જોઈતી વખતે ૧ લી ટોળીની બાળકોએ તે તે વસ્તુ આપવાની કૃતિ કરે છે, અને ૨ છ ટોળીની બાળકોએ તે તે વસ્તુ હાઈ લીધાની કૃતિ કરે છે,

- ૧ લી ટોળા—તમે બહુમાં થોને, બહુમાં થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે બહુમાં લીધાં, બહુમાં લીધાં, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે પાપડ થોને, પાપડ થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે પાપડ લીધાં, પાપડ લીધાં, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે રાઈતું થોને, રાઈતું થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે રાઈતું લીધું, રાઈતું લીધું, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે અથાણું થોને, અથાણું થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે અથાણું લીધું, અથાણું લીધું, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે પાણી પીયોને, પાણી પીયોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે પાણી પીધાં, પાણી પીધાં, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે પાન થોને, પાન થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે પાન લીધાં, પાન લીધાં, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે સોપારી થોને, સોપારી થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે સોપારી લીધી, સોપારી લીધી, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે એલાયચી થોને, એલાયચી થોને, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે એલાયચી લીધી, એલાયચી લીધી, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૨ છ ટોળા—અમે જીરું સૈયર, જીરું સૈયર, લાલ મુંદરી કેસર બીની.
 ૧ લી ટોળા—તમે પધારને સૈયર, પધારને સૈયર, લાલ મુંદરી કેસર બીની.^૫

ઉપર મુજબ વારા ફરતી બન્ને ટોળાની બાળકીઓ, ખોસે છે. વળી ધણી વખત જમવાની કૃતિ કરતી વખતે ૨ છ ટોળામાંની કોઈ ૨ મુછ કન્યા કહે છે કે—“ હાજ મોળી થય છે, મોળી થઈ છે, લાલ મુંદરી કેસર બીની. ”

દુરંતજ સામી એટલે ૧ લી ટોળા કે જે આતિથ્ય કરી રહી હોય છે, તેમાંની વિનોદી બાળા મત્યુરર આપે છે કે—

“ મીઠું મીઠું બહુ છે, મીઠું બહુ છે, લાલ મુંદરી કેસર બીની. ”
 અથવા “ ફરિયો ફર બહુ છે, ફર બહુ છે, લાલ મુંદરી કેસર બીની. ”

ઉપર મુજબની રમતમાં બાળકીઓ પીરસવાની બને બીજી ટોળાની બાળકીઓ જમવાની કૃતિ કરે છે. એક ટોળા ઉપર મુજબ આતિથ્ય પૂર્ણ કરી રહે છે, એટલે બીજી ટોળા પોતાને રથાને જાય છે; અને પહેલી ટોળાને આમંત્રણ આપી ઉપર મુજબ આતિથ્ય કરે છે.

આની કેટલીક જાતની નિંદાંય રમતથી બાળકીઓને બચાવે અને કસરત સાથે કેટલુંક સ્વેદન કરી જાય છે. અરસપરસ સખીઓમાં રત્નભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આવી રમત પાસે હોવાનું. માનના બાળકોમાં શોષ ઉત્પન્ન કરવા એ દરેક રીતે કાળજી લેવી પડે.

૨. હાંબળો.

જેવો તેમજ તરણીઓમાં પણ ધણીજ સુંદર રીતે બને ચતુરક્રમી રમત. તેમાં એટલી સંખ્યાથીજ આ રમત રમી શકાય છે. બે બાળકો.

૧. કેટલીક બાળકો “ તાર પહેલું ફલ લઈ ” પણ બોલે છે.

જાઓ સામસામી નજીકમાં જીવી રહે છે અને બે બાળાઓ તેના પગ નજીકજ સામસામે બેસે છે, પછી એક ઉભેલી બાળા અને તેની સામે બેઠેલી બાળા અને તેવીજ રીતે બીજી ઉભેલી બાળા અને તેની સામે બેઠેલી બાળા અરસપરસ નમોને એકી સાથે તાળી એક બીજીને આપે છે. એ રીતે ચારે બાળાઓ નિમમિત રીતે, ગાવનના તાલ મુજબ નમોને એક બીજીને તાલ આપે છે અને બોલે છે.

કાળો કાળો કપુરીઓ હાંમળો, રાજ ! દાડમ હુમે ખુમે છે;

તમે એકવાર ચીનળ જાળો, રાજ ! દાડમ હુમે ખુમે છે;

તમે ચીતજની ચુંદડી વહેરજો, રાજ ! દાડમ હુમે ખુમે છે;

તમે વોરો તો બે જોડી વહેરજો, રાજ ! દાડમ હુમે ખુમે છે;

નહિં તો શોધ્ય અબોલા લેશે, રાજ ! દાડમ હુમે ખુમે છે;

ઉપર મુજબ જુદાં ચહેરા અને દેશોનાં નામ સાથેની વસ્તુઓનાં નામ વારા ફરતી બોલાય છે. આ રમતમાં તાલ ધણી ચતુરાઈથી આપાય છે. જરા પશુ ભુલ થયે રમત ખમડી જાય છે.

૩. ચન્દ્રકં.

આ રમત ધણે જાગે તરૂણીઓમાં રમાય છે. અને તે વખતનો તેમના ચહેરાપરનો ભાવ, આંખની નિર્દોષ ચરતી અને મન્દ દાસ્ય, અતિ રસીક, રમણિય, આકર્ષક, અને કાવચીક જણાય છે.

આ રમતમાં તરૂણીઓ અર્ધ ચંદ્રાકારમાં જીવી રહે છે અને એક ચાલાક વિનોદી તરૂણી તેઓની સામે બે ચાર શીટને અંતરે ઉભી રહે છે. દરેક યુવતી પોતાના ખન્ને હાથો વચ્ચે ત્રાંચા અથવા પિત્તળની નાની ગાગેર અથવા તો મોટા સોટા પકડે છે, અને ખન્ને હાથની વીંટીઓથી નિમમિત—ગાવનના તાલ મુજબ તાલ નાખી, તે પિત્તળ કે ત્રાંચાના વાસણને ફેરવતી જાય છે; અને કમરથી વળતી જાય છે, વોંટીને અવાજે ચાલાક સ્ત્રીઓ નખવતી પશુ તાલ આપી રોકે છે.

સામી ઉભેલી તરૂણી—ચંદ્રકં લેજો, હો સરકાળી !

આખી ટોળા—ચંદ્રકં લજો, મનુષ્યાલવાળી !

સામી ઉભેલી તરૂણી—મનુષ્યાલવાળી વાળી,

આંખ અણીયાળી,

કામચુકારી,

બહાણે વરને વચ કરનારી,

નજર કઈ તો હાસે રૂપાળી,

ચંદ્રકં લેજો હો સરકાળી !

ઉપર મુજબ વારા ફરતી ટોળીમાં હાજર રહેલી તરૂણીઓનાં નામ લેવાય છે. ચૈત્રાપટ્ટની રમણીઓ અજવાળા રાતે આ રમત રમવામાં અપૂર્વ આનંદ અને ખાસ મોજ લોગવે છે.

૪. શુગાર.

આ રમતમાં તરૂણીઓ બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. દરેક ભાગમાં સરખીજ યુવતીઓ ગોઠવાય છે, છતાં સરખીજ સંખ્યા જન્ને ટોળીમાં હોવી જોઈએ, એવો ખાસ મોજ લોગવે છે.

પ્રતિબંધ હોતો નથી કેટલીક વખત એકાદ વધારે યોજી તરણી પણ એકાદ ટોળીમાં હોય તો ચાલી શકે. પછી બંને ટોળી પાંચ દસ કે પંદર ફીટને અંતરે ઊભી રહે છે. પછી નીચે પ્રમાણે બોલે છે, અને બોલતી વખતે પોતાની ટોળીની સુવર્તીઓ સાથે હાથના આક્રમ ધીરે છે, બચવા તો બીજાના ખમ્મા ઉપર હાથ રાખે છે; અને પોતાની સામેની ટોળી પાસે આવે છે, અને વળી પાછે પગે ચાલી પોતાની મૂળ જગ્યાએ આવી જમી રહે છે. દરેક ટોળી બોલતી વખતે એ મુજબ આવે છે, અને ન્યય છે.

૧ હી ટોળી નાનાં મોતીનો વીંઝણો સાહેલી !

૨ છ ટોળી-મોટાં મોતીનો હાર, સાહેલી !

૧ હી ટોળી-અંદા વહુ^૧ કરે શૂગાર સાહેલી !

૨ છ ટોળી-શૂગાર સજતાં મૂઝ ગયાં સાહેલી !

૧ હી ટોળી-મનુશાલબાઈને^૨ ચડી ગઇ રીસ, સાહેલા !

૨ છ ટોળી-દોલીઆની કાઠી ઈસ, સાહેલી !

૧ હી ટોળી-વાંસામાં મારી ગીસ, સાહેલી !

૨ છ ટોળી-પાડી કાળાં ગીસ, સાહેલી !

૧ હી ટોળી-માફ કરે મારા જાણ, સાહેલી !

૨ છ ટોળી-પડે તમારે પાપ, સાહેલી !

૧ હી ટોળી-દોલીએ ડોલરના ગજરા, સાહેલી !

૨ છ ટોળી-અંદા વહુ કરે મજરા, સાહેલી !

૫. રાણાણ.

આ રમત પણ તરણીઓમાં અને કેટલીક વખત જરા મોટી વયની કન્યાઓમાં રમાય છે. ટોળી બે ભાગમાં વહેચાઈ બે કે ત્રણ ફીટને અંતરે સામસામી ઊભી રહે છે પછી બોલતી વખત હાથથી તાળી પાડે છે, અને કમરેથી વળતી ન્યય છે.

૧ હી ટોળી-તમે કયાં જઈ આવ્યા, હો રાણાણ ! કેવડો સ્યો,

૨ છ ટોળી-અમે મહમાર ગયાંતા, હો રાણીણ ! કેવડો સ્યો.

૧ હી ટોળી-તમે શું સર્પ આવ્યા, હો રાણાણ ! કેવડો સ્યો,

૨ છ ટોળી-અમે મોતી લાવ્યા, હો રાણીણ ! કેવડો સ્યો.

૧ હી ટોળી-એ મોતી કાને કાળે ? હો રાણાણ ! કેવડો સ્યો,

૨ છ ટોળી-એ મોતી તમારે કાળે, હો રાણીણ ! કેવડો સ્યો.

૧ હી ટોળી-તમે જુહું બોલ્યા, હો રાણાણ ! કેવડો સ્યો.

૨ છ ટોળી-જુહું બોલું તો અમારા સમ છે, તમારા સમ છે.

હો રાણીણ ! કેવડો સ્યો.

ઉપર મુજબ, “ ચીનગની સુદડો, હજવદના હીરા, સુરતની જરફી, પોપાનાં પોપાં, લાંકાનું સોનું ” વગેરે શબ્દો બોલે છે જેમકે “ અમે ચીનગ ગયાંતા અમે સુદડો લાવ્યા ” એમ જુદાં જુદાં નામો લઇ રમાય છે.

૧ રમતમાં હાલ રહેલી વહુવજેનાં નામ વાઘાફૂલી બોલે છે.

૨ એ વહુવાશનું નામ લેવાયું હોય તેના પતિનું નામ લેવાય છે.

सुन्दरीसुबोध.

शिव-पार्वती.

पार्वतीजी आ महादेवजी साथे छग्न करवाने तय करबा बेछा छे, त्या रहमना प्रमनी गरा करवाने शिवजी आव्या छे

—इमारसमय

रामचन्द्रजीने वनवास्त जने पोताना पुत्र भरतने राज्यवादी अपाधवाने राजा दशरथ आगळ
केकयीए हठ लांधी छे.

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વસ્ત્ય સામુદયી ગાલદ્વંત્રાલિના રાબોમાં કહીએ તે-“ સ્રીશિ ખંડિત થાય, રસલ થાય, કુદંબપાપક થાય, સ્વસ્થ થાય, સરીરે બલવતી, સેનહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુદંબબલનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તિપાપો અને સ્વતંત્રતાથી કુદંબની મુખ્ય હિમ્મતો અને કલેષોમાંથી છુટી, જે કુદંબનું ખર્ચ કંપાણ કરવા સંજિમતિ અને ઉત્સાહિની અને: કુદંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને રક્ષિત આપે અને વજ્ર વર્ગોની કંપાણવાસનામાં દામ કરે. ” સ્રીશિ પરી થઈ પતિનું છાન ઉન્નત કરે, પતિતપાપન ચોનાશિની બની દુઃખલિમિરમાં કુલર્તા બાનુના આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માદુસકા યુગી તરીકે દિનક્રમેના સંતાનોના વિકાસ અને પ્રવૃત્તિની સદાયક થાય, તથા પ્રભવસદા જનનિરૂપે સ્વહેયમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉદ્ધાસભર્યો કિશોર પૂર્ણ વિસ્વારથી પ્રસારે-જેન આર્થ સુન્દરીઓના છવનની સફલ છે. ” સ્રીચિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાજ્ય નથી...સ્રીની ઉન્નતિ વિના તેઓની ઉન્નતિ અસંભવ છે. ”]

વર્ષ ૧૨ મું.]

જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૧૯૧૫.

[અંક ૧૧-૧૨.

પત્નીધર્મ:

અહંકાર, કામ, ક્રોધ, તથા લોભનો ત્યાગ કરી, પતિની સેવા કરવી. હિંમ્મત છોડી દર્મ, મનને વશ કરી, પતિ જેમ પ્રારામ થાય તેમ કરવું. દુરથી બેસાવે અમર હસારો કરે તો તરત પતિની પાસે દાનર થવું. નેમની ઉચ્છા પ્રમાણે આમનું. પતિને ખોટું લાગે એવું કાંઈ બોલવું નહિ, પતિની મરજી વીરૂદ્ધ કાંઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ. સદા શુદ્ધ અંતઃક-મિત્રથી પતિની આજ્ઞા પાળવી. નહારે ટેકાણે ઉઠા રહેવું નહિ. ને બી લોકમાં કલકિત કે પરી ગણાતી હોય, તેની પાસે કદી પણ બેસવું નાહ, તેમ તેની સાથે બોલવું પણ નહિ. તમામ પ્રાણપતિ વિના રહે, પ્રમુખ, ઝીલ્લે કે વિદ્યાર, અને તેના જમણા, પાલનપણા અને વચ્ચાસ કારથી શોભતા હોય તેપણ તેને તુચ્છ લેખવા. પતિ જમ્યા પછી જમવું. મને પોતાના મનમાં જાણવું કે, આ જગતમાં સ્રીની શોભા પતિ છે. પતિ વિનાની સ્રી શોભતી નથી, પતિ વિનાની સ્રીનો સર્વ સંસાર શોકનું કારણ છે. આ સંસારમાં સ્રીને સિદ્ધિ માવનો હેતુ પતિ છે. પતિથીજ સ્રીને સર્વ પ્રકારનું સુખ અને સામાન્ય છે. પતિ વિના સ્રીનો જન્મ નીરર્થક છે, આતુ વિચારીને મન, વચન અને કાપાથી પતિની અક્ષિત કરવી. અંતઃકરણમાં લાવ રાખી પ્રેમપૂર્વક પતિની સેવા કરવી. આમ કરવાથી પતિ વશ થાય છે. અને સ્રીની ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. પતિને વશ કરવાની અરેખરી વશી-કરણ વિદ્યા આજ છે. પાછી તો સર્વ પાણીના પરખોટા પકડવા જેવા ખોટા કાંઈ છે ! ઉપર જતાવેલી વિદ્યા મુખને ને કાંઈ પણ અજ્ઞાન સ્રીઓ ભેગી, જતિની મદદથી કે દોરા ચીઠીથી પતિને વશ કરી સુખ લેવા છુટે છે, તે તો ઉશરી સુખને ખદલે પોતાને હાથે કરીને દુઃખજ વહેરી લે છે.

સ્વતં બહેન સ્રી રમણલક્ષ્મી મોદી.

सुन्दरीसुबोध.

दशरथ-कैकेयी.

रामचन्द्रजीने वनवास भेने पोताना पुत्र भरतने राज्यगादी अपाषवाने राजा दशरथ आगळ-
कैकेयीप हठ लीधी छे.

—संक्षेप.

અને રાણી કિલિપા તથા તેની સાહેલીઓએ ત્યાં એક ધીધી કે તરતજ અચાનક તે આખી એક તૂટી પડી. સુશાએ કહ્યું કે કઈ ગુસ્સાન થયું નહિ, છતાં ઝીઓ આવી બહુજ કરી ગઈ હતી.

ચેતાની પત્ની પરથી કેવો ભયંકર અકસ્માત પસાર થયો, તે જાણતાજ રાજા એડવર્ડ ઘણો ગુસ્સે થયો, અને જે કારીગરોએ તે એક બનાવી હતી, તેમને તેમની બેદરકારી માટે ફાંસી દેવાનો હુકમ કર્યો. દરજી કિલિપા જે દલ તો ચેતાને થયેલ અકસ્માતના ડરથી ધ્રુજતી હતી, તે પતિ પાસે ધુટણીએ પડી, અને તે કારીગરોને હાથ આપવા તેને બાજી કરી. રાજા એડવર્ડ ચેતાની પ્રેમાળ પત્નીની હઠા વિરૂદ્ધ વર્તી શક્યો નહિ.—કારીગરોને હાથ મળ્યા. કેવી દયાળુ રાણી ! અકસ્માત એટલો તો ભયંકર હતો કે કદાચ તેનો પ્રાણ પણ તેથી ગયો હોત, છતાં તેણે પોતેજ કારીગરોને હાથ આપ્યા.

રાજા એડવર્ડને ચેતાની કાર્ફોલિની ઘરઆતમાં સ્કોટલેન્ડના રાજા સાથે લગ્ન પડ્યું હતું. આ લગ્નના પ્રસંગમાં ઘણી વખત આ પ્રેમાળ દંપતીને ભુલ્યા પડ્યું. પણ જ્યારે બની શકે ત્યારે રાણી ચેતાના પતિને-રાજાને મળવા જતી. એક વખત રાજા એડવર્ડ લગ્ન અર્થે સ્કોટલેન્ડમાં હતો, ત્યારે એવી ઓઠવણ કરવામાં આવી હતી કે અમુક દિવસે રાણીએ તેને કંદામ (ચહેર) માં મળવું. અર્થાત્ સાથે ત્યાં આવેલા એક ખ્રિસ્તી સાધુએના મંત્રમાં જન્મ્યા અને પછી રાત્રિ થયેલા હોવાથી સૂતા માટે તે આરગમાં ગઈ. દલ તો તેણે ચેતાનો પેલાક પણ પૂરો જાણ્યો નહોતો, તે દરમિયાન પાદરીઓ ઉરકેશવધી હાલતમાં આવ્યા ને જાહેર કર્યું કે “ મંત્રમાં એક ઝી, બહે તે રાણી હોય, તોપણ રાત્રિ ગાળી શકે નહિ. ” બસી કિવન કિલિપાએ ધર્મના દરમાનને માન આપ્યું. પાદરીઓની સાગળીનો વિચાર કરી, તરતજ-ચેતાનાં સૂતી વખતે પહેરવાનાંજ વસ્ત્રોમાં તે મંત્રમાંથી બહાર નીકળી અને નજીકના કિલ્લામાં ગઈ.

હમણાં સૂતી કિવન કિલિપાનો પિતા કાઉન્ટ વિલિયમ સ્કોટલેન્ડ સાથે લગ્નજારી રાખવા માટે રાજા ત્રીજા એડવર્ડને નાણાંની મદદ આપતો હતો. પણ તેના મરણ પછી તેના તરફથી મળતી મદદ બધી યાદ, અતે એક વખત નાણાંની એટલી ગંધી તંગી વેડવી પડી કે રાણી કિલિપાનો રાજમુગટ પણ જર્મનીમાં ગીરો મૂકવો પડ્યો હતો. ઇંગ્લાંડના લોકો કિવન કિલિપાને માતા તરીકે યાદતા હતા, તેથી ઘોઘાળ વખતમાં લોકોએ જનનો મોટો જથ્થો જર્મનીમાં મોકલી આપ્યો અને તેના પૈસા લેવાને બદલે રાણીમાતાનો રાજમુગટ તેમણે છોડાવ્યો.

ઈ. સ. ૧૩૪૦ માં કિવન કિલિપાએ બોધા પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજા ત્રીજા એડવર્ડને હવે ફ્રેન્ચ લોકો સાથે લગ્ન શરૂ થઈ અને તેમાં તેને ફરી નાણાંની તંગી આવી પડી. આ વખતે તો કિવન કિલિપાનો રાજમુગટ તથા જવાહીરો સુધાં ફરીને ધરણે મૂકવાની જરૂર પડી હતી અને તેણે પણ ઘણી ખુશીથી તેમ કરવા પરવાનગી આપી હતી પતિ સાથે “ માર્-તાર્ ” તથા “ માર્ પડ્ડુ ” કે “ માર્ ઓધન ” કહેનારી બહેનોને આ દાખલો વિચારવા જોઈ છે.

તાણે થવાની ફરજ પડી. કેસેના ગવરનર (હકિમ) રાંત એડવર્ડ પાસે સુલેહત્રી મામણી કરવા આવ્યો. ફ્રેંચીએ કેસેના ઘેરામાં થયોજ તાલીફ આપ્યાથી રાંત એડવર્ડ કેસેના વતનીઓ પ્રત્યે અતિ ગુસ્સે થયો હતો. તેણે કેસેના ગવરનરને કહ્યું કે—“ જો કેસેના જ મુખ્ય નાગરીકો (સહેરીઓ) ઉપાડે માથે, ઉપાડે પગે, અને ગળામાં દોરડાં નાંખીને હું તેમને મોતની સજા કરું તે સહન કરવા માટે અહીં દાંજર થાય, તોજ કેસેના ખાકીના લોકોને કેસપણુ જ્વલતો ઉપદ્રવ કરવામાં આવશે નહિ. અને તેમ નહિ કરે તો આપું સહેર ઉજ્જડ કરી નાંખવામાં આવશે.

કેસેના ગવરનર શોકાતુર સહેરે અને ત્રાસ પામતા અંતઃકરણથી કેસે સહેરમાં પાડેા હયાં. અને લોકોને એકા કરીને તેણે રાંત ત્રીમ એડવર્ડનો હુકમ સંભળાવ્યો. એકાદ બે પગ લોકોમાં મંબીર ચુપકી ફેલાઈ ગઈ પણ પછી તરતજ સરવીર થોપેા પીરર જે તે સહેરમાં એક મુખ્ય સહેરી જેવો હતો તે પોકારી ઉઠ્યો કે—

“ Oh I never be it said,
“ That the loyal hearts of Calais
“ To die could be afraid. ”

“ કેસેનાં લોકો મરણથી ડર્યા એવું કદી પણ કહેવાશે નહિ.
“ હું પોતેજ મરવાને માટે ખુશીથી જઈશ. ”

તેના આત્મશોમથી ઉત્તેજિત થઈ બીજા પાંચ વીરો તેની સાથે જોડાયા. તેઓ ઉપાડે માથે, ઉપાડે પગે, ગળામાં દોરડાં નાંખી, કિણતી કુચીઓ દાંયમાં લઈ, ગુસ્સે થયેલા રાંત ત્રીમ એડવર્ડ પાસે દાંજર થયા. તેઓને દેખતાંજ અત્યંત ક્રોધિત થયેલા રાંત બોલી ઉઠ્યો—“ તેઓનાં માથાં ઉડાવી દો, તે બધા મરવાજ જોઈએ. ” જહાદોને આગળથીજ દાંજર રાખવામાં આવ્યા હતા, તેઓ ખુશી તરવારે પેટ કેસેના સહેરીઓની આસપાસ તરતજ ફરી વળ્યા. ને જ્યે જણનાં જીવન નષ્ટ થવાની પળ આવી ચૂકી હતી. રાંતના વિશ્વાસુ સરદારો, પ્રધાનો અને ધર્મગુરુઓએ એ દેશભક્ત વીરોને બચાવવાને ધણા પ્રયત્નો કર્યા પણ ને સફળ નિષ્ફળ ગયા. રાંતને ક્રોધ એટલો તો સખ હતો કે તેણે ક્રોધનું કહેવું સાંભળ્યું નહિ. આખરે બા વાતની રામણી દ્વિધિપાને ખચર થઈ. તે વિનય અને દયાથી બરેલા સહેરાથી રાંતસલામાં દાખલ થઈ અને રાંતની આગળ ઘુંટણ પર પડી. તેણે પોતાનાં પ્રેમ બીનાં—અશુશ્રુ નમનથી પ્રિય પતિની સામે જોયું. અને નમ્રતાથી વિનવિત કરી કે “ પ્રિયતમ ! તોફાની સમુદ્ર જોળાંને હું આપની પાસે આવી છું. આપને અતિ પ્યારથી ચાહું છું. અને મને વિશ્વાસ છે કે આપનો પણ મારા પ્રયે એવેજ સખળ પ્રેમ છે. કૃપા કરીને આ જ માણસોની જીંદગી મને જક્ષીસ આપો. ” રાંત ચુપકીથી ઢાળુબર પોતાની પ્રેમાળ પત્ની સામે જોઈ રહ્યો અને કહ્યું: “ બહાની ! તમે આ પ્રસંગે સભામાં દાંજર નહોત તો વધારે સાફ હતું. હું તમને તમારી મામજીની ના પાડી સહતો નથી. ” તે જ્યે માણસોને દયાળુ કિવન દ્વિધિપાને પ્રયાસે દામા મળી. પછી આ દયાળુ રાણીએ તે જ યે માણસોને જમણાં, કપડાં આપ્યાં, ને તેમનાં કુટુંબમાં સહી સહામત પહોંચે એવી યોજના કરી. કેટલી દયાળુ રાણી ?

મેડા વખતમાં રાજ અને રાણી ઇંગ્લાંડ ગયાં. એવામાં ત્યાં “Black Death” નામનો મહા ભયંકર પ્લેગ (મરદી) ફાટી નીકળ્યો. તેમાં ફિલિપાની પંદર વર્ષની તરફ પુત્રીનું અવસાન થયું. તે રાજમાતાનાં લગ્ન ધરાનાં હતાં, અને જે દિવસ તેનો લગ્નદિવસ હતો, તેજ દિવસે તેને ફફડાટમાં આવી. ઇશ્વર છતાં અકલિત છે. રાણી ફિલિપાએ ધૈર્યથી આ દુઃખ સહન કર્યું.

ઈ. સ. ૧૩૫૭ માં તેનો પુત્ર “એડ્વર્ડ પ્રિન્સ” લડાઈમાં વિજય મેળવી ઇંગ્લાંડ પાછો ફર્યો. ફ્રાન્સના રાજા જોનને તેણે કેદી તરીકે પકડ્યો હતો, તેને નોકર તરીકે રાણી માતાને તેણે ભેટ કર્યો. કેદી રાજા જોન સાથે તેનો ચાર વર્ષની વયનો બાળક રાજકુમાર હતો કે જે તેના પિતાને પડખે રહી રક્ષણમાં લડ્યો હતો અને ધાપણ થયા પછી તેના પિતા સાથેજ જે પકડાયો હતો. પહેલે દિવસે રાજા, રાણી અને કેદી રાજા જોન જમવા બેઠાં, ત્યારે તે બાળક રાજકુમારે સર્વેની સમક્ષ નોકરોના કાન પકડી તમાચા માર્યા કે રાજા જોનની સમક્ષ તેઓ ચામાટે ઇંગ્લાંડના રાજાના નોકર તરીકે કામ કરે છે. તોપણ તે માપાળુ રાણી ફિલિપા મુસ્કે થવાને બદલે માત્ર તે બાળક રાજકુમારના ભુરસા તરફ દૃષ્ટી. જ્યાં સુધી આ રાજકુમાર તેની પાસે રહ્યો ત્યાં સુધી તેણે પોતાનાં બાળકો પ્રમાણેજ તેની દરેક સંભાળ લીધી.

જ્યારે કિવન ફિલિપા મૃત્યુવંશ પડે હતી ત્યારે તેણે પોતાના પતિને કહ્યું—“બહાલા! આપણે લગ્ન પછી આજ દિવસ સુધી શાંતિ અને સુખમાં સંપન્ન પોતે રહ્યાં છીએ, પણ હું આપનાથી છૂટી પડું—મરણ પામું તે પહેલાં મારે આપને તથા વિનંતિ કરવાની છે.” રાજાએ પ્રેમ અને શોકના મિશ્રિત સ્વરે કહ્યું: “બહાલી! તમારે જે કહેવાનું હોય તે બેલાયક કહે. તમારી ઇચ્છા મુજબ જ સંપન્ન થશો.” રાણીએ કહ્યું—“(૧) જે વસ્તુકરોતે બીજા દેશોમાંથી બોલાવીને આપણે અહીં વસાવ્યા છે, તેને તેના કામના હંમેશાં પૈસા આપજો. (મતલબ કે વેદથી કામ કરાવતા નહિ) (૨) દેવજોમાં હું જે મુજબ દાન કરતી હતી, તે મુજબ પૈસા આપવા જારી રાખજો અને મારા નોકરોને તેમની નોકરીમાં જારી રાખજો. (૩) અને છેલ્લી વિનંતિ એ છે કે, ઇશ્વર જ્યારે આપને તે પવિત્ર ભૂમિમાં બોલાવી લે (મતલબ કે રાજાને સ્વર્ગવાસ થાય) ત્યારે વે-રલિનિર્દરના દેવજોમાંથી હું હવે બાળકોમાં આપ સુખે. (એટલે આપણાં બન્નેની કળ સાથે સાથેજ રાખવી.)” કરી.

કિવન ફિલિપા બોલ્યા અને તેના પ્રેમાળ પતિએ આંખોમાં ઉલારતાં આંસુઓ સાથે વચન આપ્યું—“લગ્ન પૂરી થઈ છે. મુજબજ થશે.”

આ દયાળુ રાણી ફિલિપા હતો, એટલુંજ નહીં, આંખોમાં વિન્ડરના કિલામાં સ્વર્ગવાસી થઈ. હજી સુધી ઇંગ્લાંડના રાજાના પોતાના અને બહી રાણી તરીકે કિવન ફિલિપાને યાદ કરે છે.

વાર્તાલહરી.

“પુરુષોત્તમ પ્રેમ.”

લેખક:—બહેન પદ્માવતી.

૧.

સાજના પાંચ વાગ્યાને સમયે જાહેર રસ્તાના એક મોટા મકાનને ઓટલે એક ત્રીશીક વર્ષની યુવતી બેઠી હતી, “તે ખુબસુરત, આનંદી, મીઠાભાષી અને સતોષી છે,” એવું તેના પરિચિત જનો કહેતા હતા; પણ અત્યારે તેના મુખ ઉપર વિલક્ષણ ખિન્નતા-દર્શક છાયા પથરાઇ રહેલી જણાય છે; અત્યારે તે હૃદયમાં કાર્ષ્ણિક ગ્રંથગણે છે. આશો આપણે તે સાંભળીએ:

“હા! સુખ!-સુખ શામાં છે? શું પેસામાંજ સુખ છે? જો તેમ હોય તો મારીજી પાસે ત્રણ લાખની જીવિષ્ય છે. આ સારૂ તે મને સુખમદ નથી થતી? ધર, બંગ્લો, ગાડી, વાડી તમામ છે, એ બધાને શારે શું કરવાનું? બંધે રહ્યાં. તે વડે નિર્દોષ કુસુમ અને છત્રને સુખી કરી ચડીય; પણ મ્હારું શું?.....જાણી. હજી પણ હું તમને મ્હાઈ છું. નથી ધિક્કારતી—નથી વિસારતી—હોં. તમારાં આચરણ અને દોષરૂપ નથી લાગતાં, તમારી નિંદા મારાથી સાંભળી નથી સકાતી, છતાં તમને મને તરછેડવાની ભાવના કેમ થાય છે? પ્રભુ! મન અ-યોગ્ય કેમ નથી આકર્ષાતું? જાણી! પૂર્વના આટલા બધા પ્રેમનું આનું પરિણામ? શું વિલાસતેજ આ પરિણામ આપ્યું?!! બંધે મને જુલ્યા, હું પસંદ ના પડી, પણ નાનાં સુકુમાર એ બાળકોનેય જુલ્યા?”

ઉપર્યુક્ત અરપણ વિચારો કરતી તે એકદમ અચ્છી. “મોટી બેન! આવાનું આપ, મ્હા આપ. જુખ લાગી છે.” એમ ઉતાવળ બોલતો બોલતો નવ દસ વર્ષનો એક છોકરો હાથમાં પાણીટ લઈ ચંદ્રમણીની પાસે આવ્યો. તેના વિચારોમાં ભંગ પડ્યો સ્થિર દૃષ્ટિથી તેણે બાળકના રહાસુ જોયું. વાત્સલ્યભાવથી હૃદય ભરાઈ આવ્યું, મ્હેત સુખકાંતિ લાલ થઈ; આંખમાંથી આંસુના બે ટીપાં પડ્યાં; સાદા સફેદ કપડાના ઉડાવતી બાળક ન જાણે તેની રીતે તેણે તે છુછી નાખ્યાં. તુરંત ઉઠી. બાળકના હાથમાંથી ચોપડીએ લઈ, તેને અંદર લઈ ગઈ. અંદર નાની કુસુમ દિસામ ગણતી હતી, તે બોલી: “ઓહોતે ભાઈ! આવ્યો કે શું? આવ, મ્હા કપાસનીએ ચર્ટ ગઈ છે; પણ તું આવ્યો નહોતો, મોટી બેન ઓટલે બેઠી હતી, ને મારીમા દર્શન કરીતે હજી આવ્યાં નથી, એટલે મ્હેં પણ પીધી નથી. વિકુલે મને કાઢી આપવાનું કહ્યું પણ મ્હેં ના કહી.”

“સારું થયું બહેન! જો, મારીમા એ આવ્યાં,” છત્રએ બારણા તરફ દૃષ્ટિ નાંખતાં કહ્યું. “કેમ ભાઈ!” મારીમા-ડોલીએ ધરમાં પેસતાં પૂછ્યું—“કાંઈ નહિ,

એવો મ્હાને સાડ સહારે છે, ”—ચંદ્રમણીએ ઉઠી નિશાસ ન ખત્તા કહ્યું. ડાશીને આ નિશાસથી કાંઈપણ આશ્ચર્ય થાગે તેમ નહોતું, કેમકે રહી રહીને ઉઠા નિશાસ મૂકવા, વતમનિ વાતમા સુમ બની જવું-વળી બનાવની દ્વાર્ય મુખ ઉપર પથરાવતું, વિગેરે વિગેરે તો આજ એ વર્ષથી ચંદ્રમણીની પ્રકૃતિનાં ખાસ લક્ષણ મધ પડ્યાં હતાં. ડાશીને તેના નિશાસથી અને વિવેકી વાચકને તેના પૂર્વ જોએલા અસ્પષ્ટ વિચારોથી આશ્ચર્ય ના લાગતું જોઈએ, એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ડાશી એક પિતાની સાંકળના ધમ્ ધમ્ અવાજ કરતા હિચકા ઉપર બાળક જીતે બાળામાં લમ્તે બેઠાં અને બોલ્યાં કે—“બેટા! આ સિધતિ તારી ક્યાં સુધી રહેશે ? હવે તો તું કાંઈક સ્થિતિ પકડ આજે સ્વપ્નારે લાજીને પત્ર આપ્યો છે, તેમાં લખે છે કે, બનશે તો ધણે જાગે તા, ૨૪ મી એ અદિ—મુરુર આવશે બોખામા બોલી બે તન તો અદિ રહેશેજ.”

“ બા ! બેજ રાત ? ” બળદકારે રોકી રાખેલા અશુ બદાર નિઃશ્વાસ, અને તેના અજાગી યુવાની મ્હેરા ઉપરથી સરતાં સરતાં પૂર્ણ માસીજીનાં ચરણ પ્રજ્ઞાલન કરવા લાગ્યાં. ડાશીનું હૃદય પિગળ્યું કિન્તુ સમપસ્યકતાવાળાં હોવાથી બોલ્યાં કે—“ ચંદ્રમણી, ઉઠો, મ્હા કાઠો દીકાને રમવા જવું છે બેની બાવીસ રાતોમે થશે અણી ચૂક્યો સો વર્ષ છેવે હજી મુ વહી મુ છે ? છે ત્હેની આસા. જીએને તમારા મોંદા આમજ બોદના પહેરવાવાળીઓની આખી ૭-૬મી હુટાઈ અર્ધ, તેના કરતાં તો તમારે સો ફરજને સાડ છે ને કેલક વખત પછુ દહારો ફરશે, એવી આસા રખાવ ”

૨.

ચંદ્રમણીને પિતર કુટુંબ મરોળુ છે પેસો પુકળ છે નાનપણમાં તે તેના પિતાને ધણી વહાની હતી, તેથી તે ધણીજ લાકમાં ઉછરી હતી સાડ ઘર અને આલાક છાકશે જોઈ તેને પરણીથી હતી તેને દસ બાર વર્ષની મુકોને તેની મા મરી ગઇ બામે ફરી લગ્ન કર્યું છોકરાં થયાં ફેસજીલ જરી અને ખુબમુરત બાળકોમાં, મોની થતી ચંદ્રમણીને ધીમે ધીમે તેનો પિતા વિસારવા લાગ્યો.

તેની આહતા નવી પત્ની અને તેનાં બાળકો ઉપર વધી તન મન અને ધન સર્વસ્વની દકદાર નવી અને તેના બાળકો યયા ચંદ્રમણી પિતાનું ઘર—બ્રેમ વગેરે તજીને જીતીને માટે સાસરે રહેવા લાગી. તેનો પતિ પોતાના માથીને ધેર ઉછર્યો હતો અદિ પછુ પેસો પુ કગ હતો અને બાળ્યુને ડાશીએ છાકશે માની લીધેલો હતો આ માસીજી વિવેકી અને દયાળુ હતાં એરમાન મા પાસે વહુને રાખવા તેઓ ખુશી નહોતા, બાથી તેનો ધણી આનંદરાય ગામમા હોય કે ના હોય પછુ ચંદ્રમણી તો પોતાને સાસરેજ રહેતી હતી. આ વખતે ચંદ્રમણી ફક્ત પિતા તરફનું બાદ કરતાં સર્વ વાતે સુખી હતી આનંદરાય તેને ધણું મ્હાતો અને ડાશી તેને માના પતીનું એણું આવવા દેતાં નહિ.

આનંદરાય ધણે બહોલ અને ચાલાક યુવક હતો તેના જોડીદાર મિત્રો તેની દ રિકાન કરવા સહા તત્પર રહેતા, પછુ ફાવી સકતા નહિ તે આનંદરાય કુટુંબનો આલાક યુવાન હોવાથી ન્યાં ત્યાં તનુ વજન પડતું સમાજ સેવાની જાહેર પ્રવૃત્તિઓમા તે પછે. જામ લેતો તેણે સુનિવર્ણિનીની ઉચી ઢળવળો વીધી હતી, છતાં આગળ અભ્યાસ કરવાને તથા વધુ અનુભવ મેળવવા માટે તેને વિનાયત જવાની હમજા થઇ, જે માસીના

પુષ્કળ પૈસા અને પુરતી દિંમતને લીધે ખાર પડી. જતાં જતાં પોતાના બહોળા મિત્રમંડળને પોતાની અતિમિત્ર પત્ની અને બેબાળકોની સુખન કરી.—“મધુમાધ ! તું અને આ મધુમાધ તથા ઈન્દુભાઈ વિગેરે છો, તે બધાને હું આ મ્હારી ગાંડીને તથા છત્ર કુસુમને સોંપુ છું. એમને કાંઈ પણ વાતે ઓછું આવવા દેશો નહિ. બા જો પૈસા ના આવે તો ત્હને કાંઈ આવળે અને દરરોજ ખજાર લેજો. એનું શરીર જનુ નગણું છે. દવાદવાની ફીકર પણ ત્હમારેજ રાખવાની છે.” એ વિગેરે ઘણા પ્રકારે તેની ગોઠવણ કરી સીરાને હૃદયે પત્નીની પાસે તેણે જવાની રજા માગી. મહાન્ ભવિષ્યની ઉજળા આશામાં ગરકાવ હોવા છતાં પણ પતિ વિશેષ તેણીને અસહ્ય લાગ્યો. તે પ્રેમથી આનંદરાયની કોટે વળગી, પુષ્કળ રડી. આનંદરાયનું હૃદય પણ પીગળ્યું અને રમાસ વતી અંદરમણીની બાંખનાં આંસુ છુછી નાંખ્યાં; કુસુમને બરડે હાથ ફેરવ્યો, બાળક છત્રને હાથમાં લઈ, પ્રેમથી સુંબન કરી, પુનઃ પુનઃ અંદરમણીને પ્રેમાય આશાસન દઈ લાગે પથે પ્રવાણ કર્યું. આટલા દિવસ ને અંદરમણી પ્રેમાસ પતિના મુખચંદના દરોનની આશામાં કાળ વ્યતીત કરતી હતી, તે હવે તેના પત્ર દરોનની આશામાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી.

૩.

આનંદરાયને લાંડન આવ્યે ત્રણ મહિના ઘસ ગયા છે. તેણે અભ્યાસ શરૂ કરી દીધો છે. મળતાવડા સ્વસ્થાવ અને આલાહીને લીધે તેને ઘણા મિત્રો ઘસ ગયા છે. લાંડન આવ્યા પછી એક મિત્ર ઉપર, એક માથી ઉપર અને એક બેરી ઉપર એમ ત્રણ પત્રો લખી દીધા છે. તે દરેકમાં અંદરમણી, છત્ર અને કુસુમની પ્રીતિનું ગર્જિત દિગ્દર્શન થતું હતું. તેણે પોતાની પ્રેમાળ મિત્ર પત્નીને લખ્યું હતું કે—

“હૃદયેશ્વરી !

“ત્હમારી સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમાશિષાના બળે હું અહિં સુખપૂર્વક પહોંચ્યો છું. અભ્યાસ શરૂ કર્યો છે. ત્યાં નાનુભાઈ વિગેરે ત્હમારી ખજાર અંતર લેતા હશે. ત્હમારે જે કામ હોય તે તેમને કહેજું. કશી વાતે મુંઝાશે નહિ. * * * * * અહીંની સીસમાજ જોતાં તમારે માટે મને જનુ મર્વ ઉત્પન થાય છે. મારી આ માન્યતા અહીં મારા એક મિત્રે જાણી, તેમણે ‘ભારતનાં ઔરતો’ એ વિષય ઉપર લેક્ચર (લાવણ) આપવાનું મને કહ્યું છે. કદાચ તે હું જાણીશ. કારણ કે તમારો પ્રેમ અને તેમ કરવા ઉકેરે છે.

“દેવી ! તમે જાણો છો કે, આ અધિત્ય સંસ્કારના વિતીર્ણ પ્રદેશમાં નહ નદીવત્ મ્હારો ને ત્હમારો સમાગમ છે. દૃષ્ટિમર્શાતીત વિદ્યાળ પટમાં વિચરનાર સરમાં નાનુક સવિતા અંતર્દર્શન છે. દેશોદ્ધાર્ય અપત્તિ અવતીર્ણ છે, અને તેમાં વળી પરિણામી આપણાં સુંદર કામળ પુષ્પો છત્ર અને કુસુમને ખીલવવા-ઝેળવવા તમારી પાસે મુકયા છે તેમને ખીલવજો, કરમાવશો નહિ. ભવિષ્યમાં પોતાના મૃદને, કુટુંબને અને સમાજને સુવાસી ૧ કરે એવી તાલીમથી તેમને ઉછેરજો. માતૃ પ્રેમનું-પ્રેમનું સાધક્ય કરજો અને પેંમથી મ્હને સાન્નિધ્ય માની દિવસ ગુજારજો. હાલ તો એજ. દર સનિવારે મારો પત્ર ત્હમને મળશે. ત્હમારે દર શુક્રવારે મને લખજો. લી. સહાને માટે તમારોજ

આનંદરાય

હિન્દુ ધર્મપત્નીને માટે તો પ્રેમના બે સ્વદોષ ફક્ત બસ છે. થેડામાં તે ધણું માની લે છે. ચંદ્રમણીએ પતિને—પ્રેમપ્રપૂર્ણ પત્ર વાંચ્યો.—વારંવાર વાંચ્યો—વાંચી સંભાળથી પેટીમાં મૂક્યો. મનોમથ ચમુવડે તેણે પતિનાં દંતન કંપી. જ્ઞાનસાગર પતિ આગળ પોતે પોતાનેજ અલ્પેત અને નિરપયોગી ગણવા લાગી. તેની તેના પ્રતિની આશાઓમાં વૃદ્ધિ થઈ. આજથી અઠવાડીઆમાં શુક્રવાર અને શનિવાર એને મન ચંદ્ર અને સૂર્ય જેવા લાગવા માંડ્યા. પણ જ જાને જાનકોનાથઃ પ્રમાતેઃ કિં માવેન્મયતિ ?—એ સુત પ્રમાણે ભવિષ્યમાં શું બનશે, તે પતિના પ્રેમમાં ઘેલી અને બ્હીલી ચંદ્રમણી જાણતી નહોતી.

ઉપર પ્રમાણેના બહાસોયો પત્ર લખી કાઢ્યા પછી બીજેજ અઠવાડીએ ત્યાંના એક જાહેર બીલ્ડિંગ(મકાન)માં આનંદરાયે “ભારતનાં બીરત્રેય” એ વિષય ઉપર લાખણ આપ્યું. હિન્દુ વિદ્યાર્થીનું લેક્ચર સંભળવા પછાં સ્ત્રી પુરુષો બેગા થયા હતા. આ દિવસથી ગેપરોમાં તેનું નામ જાહેર થવા લાગ્યું. વારંવાર તેની પાસે લાખણોની માગણી થવા લાગી. તેણે અભ્યાસનું અને લાખણોનું કામ ધરમોહાર તથાવવા માંડ્યું. ઇંગ્લેન્ડમાં ધણું વિદ્યાર્થીઓ લાખણથી પોતાનું યુગ્ગરન ચલાવે છે, પણ મર્લેશ્રીમંત આનંદરાય કેવળ પરોપકર છુદ્ધિની સર્વ પ્રયાસ કરતો હોવાથી તે ધણો લોકપ્રિય થઈ પડ્યો. તેના મિત્રોનું મંડળ હવે વધવા માંડ્યું. રિહિ સિદ્ધિઓએ તેને લુબ્ધ કરવા માંડ્યો. મોટા મોટા દોડ—કમરાવ કુટુંબમાંથી આમંત્રણ મળવા લાગ્યાં. વખતની તાણતાણ થવા લાગી. બેચાર વખત ટાઈમ ટેમ્પ બતાવ્યા અને શરૂપાં. અઠવાડીઆમાં બે દિવસ ટપાલ ખાતે રોક્યા હતા, તે તરફ નજર મૂકી. વિચાર આવ્યો કે “આ ઉપયોગી કાર્યોના વખત નકામો વધી જાય છે. બલે, થોડું પ્રેમનું બલીદાન આપીશું. એમાં કાળ નહીં યુમારીએ. અઠવાડીઆને બદલે મહિને બે દિવસ ટપાલ ખાતે રોકાશું” અને તેમ નિશ્ચય પણ કર્યો.

આનંદરાયના મિત્રમંડળમાં મિસ ફ્લોરેન્સ નામની એક બાઈ હતી. તે આનંદરાયથી ઉમરે નાની અને ચાનમાં પણ કમી હતી. પરંતુ અતિશય જિજ્ઞાસુ વૃત્તિવાળી હોવાથી કેળવાએલાં સ્ત્રી પુરુષોની સંપ્રતિમાં તે ફરતી હતી. તેમાં આ નવીન હિન્દુ યુવકનાં વચનાં શ્રુતે તો કેવળ એને અલ્પજ નાખી હતી. તે એની પાછળ ફરતી, વારંવાર જુદે જુદે સ્થળે લેક્ચરો આપવાને આગ્રહ કરતી; અભ્યાસમાં પણ નવો નવો ફેરફાર કરવા સુચવતી; ટુંકાણમાં તે ધણે વખત તેની સાથે ને સાથેજ રહેતી હતી.

આનંદરાય સમજી શકતો નહોતો કે, આ તેનું અકલિત આકર્ષણ છે. તે આ નવીન દેશના નવીન સમાજમાં જ્ઞાન અને ખ્યાતી મેળવવા સ્ત્રી અને પુરુષ મિત્રો વધારતો હતો, તથા મિસ ફ્લોરેન્સ તેને એક ધણી સહાયકારક મિત્ર જેવી લાગતી. તે તેની સુચનાઓ અમલમાં મૂકતો અને ઘણે ભાગે તે તેને યોગ્યજ લાગતી. તેણે આજે આનંદરાયને પોતાને ઘેર ટીપાટી (ઘા પીવા)નું આમંત્રણ કર્યું હતું; અને તેના સ્વીકાર થયો હતો.

“કેમ મીઠું પંડિત પધાર્યો ? આવો આવો ! !” આવહાર દેતાં મિસ ફ્લોરેન્સ બોલી.

“નહિ, એ માન મને નહિ નોંધ્યો.” જવાબમાં આનંદરાય બોલ્યો.

ધીમે ધીમે મિત્રો બરાવા; પાટીનું કામ પૂરું થયું. “આનંદ” ના આનંદની ખાતરજ હામોનિવમ સહિત મુંદર ઇંગ્લીશ ગાયન થવાયું. સવળા મિત્ર વેરાવા; ફક્ત

આનંદરાયને થોડીવાર આગ્રહપૂર્વક રોકવામાં આવ્યો. “આનંદ” સંગીતપ્રિય યુવક હતો, તેથી એવાર શૃંગારિક ગયતો સુદર જિવાનાથી મિસ ફેલોરેન્સે પોતે ગાયા. “આનંદ” આનંદ નિમગ્ન થયો. બે ચાર કલાક તે ત્યાં રહ્યો.

વખતનો આ દંલુસ આલુસ આટલી બધીવાર ત્યાં કેમ બેસી રહ્યો અને શું કહ્યું, તે જોવામાં જ પ્રિય પાઠક! દિલગીરી કરેલી છે. એમાં જ અંદમધીના સુખનું સર્વ સત્તાનાંશ વળ્યું છે. તેના પ્રેમનું હૃદયગીતે માટે બળિદાન અપાઈ ગયું છે. ‘મનનો વિશ્વાસ ખેંચા છે,’ ‘અંતિમ એ છુટી ચીજ છે!’ વેદવ્યાસ અને વિદ્યમિત્ર જેવા ઋષિ મદર્ધાઓ પણ મનથી હેતરાયા છે, અને તેમનાં અભિમાન ગળી ગયાં છે, તો આધુનિક નિર્ભય યુવક આનંદનું શું ચલુ ?

ખીજે અઢવાડીએ પેપરોમાં કાઢેર થયું કે, લોકપ્રિય ર્ધપોલા મિં પંડિત મિસ ફેલોરેન્સને આદે છે, અને થોડા દિવસમાં તેને પત્ની તરીકે સ્વીકારશે.

પેપરોનાં બ્યુગસોથી આનંદરાય ચોંક્યો. પત્ની, બાળકો, મિત્રો, મા, વિગેરે માઢ આત્મા. મનમાં ચરખાયો, મુંઝાયો. શું કહ્યું અને હવે શું કહું ? એ વિચારે મગજ ફરવ્યું. પાપ કૃતિનો અગ્નિ મનમાં લકબક બળવા લાગ્યો. અવ્યાસ અધુરો મુઠી દિંદુરતાન નાસવાનો વિચાર થયો; પણ પોતે ઈંગ્લાંડ આવ્યો ત્યારની ફેલોરેન્સની મિત્રતા, તેની બલક બરી ચાહના, તેની પાર્ટી, તેનાં ગાવનો અને તેના પ્રેમની તહીનતાનાં ચિત્રોના અઢે અનુક્રમે દૃષ્ટિએ તરવા લાગ્યા. પાપના મદલુમાં તે ઘેરાવા લાગ્યો. તેના વિચારમાં તે મીઠાસ અનુભવવા લાગ્યો. “પેપરોનાં મોં બધ કરીશુ એટલે ઘેર કેશુ અલુવાનું છે ! આપણું બધાં બેરંઓ બિચારાં પુરૂંને તામરપત્ની માફક પવિત્ર પારે છે, તો પછી શી દરકત છે ! અંદાને દું શુસતો નથી. પણ આપણું બેરંઓ—તેમાં વળી એવો બહુ થોડી જુદિતી—ત્રી જુદિતી છે. રોજ માંદીને માંદી રહે છે. હાકરતિ બરાબર સારાં નથી રાખતી. બહાર બહારમાં ભાગ લેતી નથી. આ ફેલોરેન્સ (અઢા !) કેવી હોશિયાર, માલાક છે ! એની સાથે રહી દિવ્ય જીવન શા માટે ના ચુગરવું ! બલે, થોડી લુહિવાળા સોઢા ગમે તેમ બોલે અને દું પણ અલુસમજમાં અને તેમ કહી વળ્યો હોઈ, પણ વખત આવે કહેવું પડે છે કે,

“ કહેનારા બલે કહેતા કહેવું પણ કીક છે,

“ કહેનારા કરી નેરો પછી કહે વીરલાજ છે.

(હૃદય ત્રિપુરી)

સાક્ષરવયે વક્તૃત્વ શક્તિથી—કવિની કલ્પનાથી ફર્યો આણી મનને સમજવ્યું, પાપમાં પડતું નાંખ્યું, ડહાપણને હેમ્યું. જુના, નિર્ભય, માઢ પ્રેમનો બોમ આવ્યો. કતેઅને સજન-આજ્યું ને કીર્તિના આગ્ગાદનને કુજીથી સ્થામ ગાવ્યું. ફેલોરેન્સ સાથે આનંદનું ખાનગી વિધિથી સજન થયું.

૪.

અજાગીની અંદા ! લલાટે કર મુજને રો ! હવે એ “ આનંદ ” તારો નથી, ફેલોરેન્સનો છે. તારો તો રેવાનુંજ છે. તારી આગાહિત બહાસોમાં પ્રતીમાને એના હૃદયમાંથી ચેલણુ બળ્યું છે, એ ચાળંગમાં તો ફેલોરેન્સના બજક બંધાં શણિક પ્રેમે સંભાળી લીધા છે ! તારો—મનનો વિશ્વાસ પતિ હેતરાયો છે, તેથીજ તું રહે છે ! પતિના પત્રનાં

દરેન આજ છ મહિનાથી નથી. મિત્રો ઉપર, માથી ઉપર, કે ત્હારા ઉપર પત્ર કવચિત્ આવે છે. કવચિત્ આવતા, -પણ હાલ છ મહિનાથી તો પત્રનું ક્યાંય ચિન્હ પણ નથી. છેલ્લા પાસ થયાની અખર મળી હતી, તે માફ. અદા! તે વખતે તું કેવી આનંદ નિમગ્ન જની હતી? તહે તારી ને ત્હારા બ્હાણાં બાળકોની છબીનું લોકેટ (લોકેટ) કિંમતી અછેડા સહિત ત્હારા પતિને ખુશાલીમાં પ્રેઝન્ટ(પ્રેટ) મોકલ્યું હતું. પણ, બધી થઈ! તું બધી. ત્હારા લોકેટ કરતાં તો મુંદર લલકારાર પ્રત્યક્ષ લોકેટને તે હાથ હૃદયમાં ધારણ કરે છે. તે લોકેટ ફ્લોરેન્સ અને તેના બે બાળકો બૉલી અને વિલીયમનું છે. ત્યાં હવે ત્હારા પરોક્ષ લોકેટની શી કદર? નિખાલસ પ્રેમનો શો ઉત્તર?

આખરે યાદને માશીએ અને મિત્રોએ ઘણા ધધડાવીને કામગીરી લખ્યા. રૂપિયા મોકલવા બધે ક્યાં ગણેસણે બાઈનાં પરાક્રમ જ્વરમાં હતી, ચંદ્રમણીની શોકજનક રિયતિ પણ અનુભવતાં હતાં, તેથીજ તેમને આ પત્રમાં ભરવા પડ્યાં.

“ રૂપિયા કેણુ મોકલશે? ” એ ફીફરને લીધે તો તે ઘણે ડરેતો હતો, અને ફ્લોરેન્સ સંબંધીની તપાસ હડીકત ધરનાંથી છુપી રાખવા જે પ્રયાસ કરતો, તે માંડ માંડ સફળ કરી ચક્રો દોરે; જો કે ધર આગળ જઈતે શકે પડતી અખર તો પડી હતી, છતાં મુત્તવત્સલ માથી અને પ્રેમાળ પત્નીએ તે વાત અઘાધિ વર્ષેત માની નહોતી. તેના પત્રો મેઝા મેઝા આવતા અને તે અંતરિયે યુક્ત હતા. મિત્રો ભણતા કે, “ તે જેમ જેમ જાય છે તેમ તેમ એકમાર્ગી થતો જાય છે, અતરે જનતો જાય છે ” માથી અને પત્ની ભણતાં કે “ નવરસ નહિ મળતી હોય. ” મેઝા વખત સુધી તો કેાઇ જાણ્યર સ્થમજ થઈ નહિ. પણ આખરે સાતમા પાનાળમાં પેસીને કરેલા કામની જાહેરઅખર પવન વાસરી લાગ્યો-વાગ્યે વાત અણી!-પરીક્ષા પસાર કરે ત્યાં સુધી જોવું એવો વિચાર ક્યો. તે પણ થયું-પાસ થયો-અખર આવી-ખુશ થઈ. પણ કાઠ કપારે પધારવાના છે તેનો પત્રો નહિ-કાગળ નહિ-બે ચાર-છ મહિના થયા પત્રો ના લાગ્યો, નેથી કંટાળ્યાં અને રૂપિયા મોકલે-...

પહેલે કાઠે ૨૦.

થયા હતા અને હવે જ્વરસામા હતા. પ્રથમ જે ત્રણસે રૂપિયા ધેરથી આવતા તે બધે પ્રથમ તો પોતાનું એકસાનું જનો મેળ પ્રેમમાં પછટાયો હતો. વળી ઉપાધિ વધી હતી! અને ચાર એમ સખ્યા વધી જરાન નિભાવવાનું હતું. પણ હવે તો એક, બે, ત્રણ ફ્લોરેન્સ ગૃહસ્થ પિતાની હતી.

તે તેણે આનંદભરથી છુપો રાખ્યો હતો. તેને પિતા તરફથી કેટલોક પૈસો મળ્યો હતો. શનમાં ખુટતા રૂપિયા મેળવતી હતો અને પોતે આનંદી દિશાકનું કામ કરી ગુજારવતા હતા. આવી રીતે તેણે મિ. પંડિત પણ હવે તો લેકચરોની ફી પહેલેથી વિચાર આવતો કે ચંદ્ર કેવી કંડાખચ જેમ તેમ નિકળું. આ વખતે આનંદશામને કહેવાય! ફ્લોરેન્સને કે ચંદ્રને જ અને ફ્લોરેન્સ કેવી અખરદાર! | ખરો રનેક કોનો નિર્બળ થઈએ તો મને દર કંઈ તો રાનોજ. કારણકે પોતાને સુખ મળે માટે બધી મદદ કરે છે. ફીફરની મત્તે ફ્લોરેન્સ તો મને ન તખ્તમાં અડીજ સાથે ને સાથેજ રહે છે અને વળી એનાં

જુસ ફીફર રહેતીજ નથી.

અહા ! કેવી ખુશસુરત, આનંદી, ગુણવાન, મધુરી ફૂલોરા ! કેવા મનોરમ બાળકો ! વાહ બન્ધુ છવન !

આ પ્રમાણે ઈચ્છાકાંક્ષામાં તે મેળખાણમાં સમય વ્યતીત કરતો હતો. અતે જો કે આનંદરાખે વિચાર હિન્દુસ્તાન આવવાનો થયેલ પણ ફૂલોરેન્સની ઇચ્છાથી તે માંડી વાજવામાં આવ્યો હતો. પણ પાછળથી ક્ષણે વખતે કેટલાંક કારણોસર તે સોમો હિન્દુસ્તાન આવવા તૈયાર થયા અને નિકળતા પહેલાં ફૂલોરેન્સે નક્કી કરી લીધું કે ત્યાં જઈ મુંબઈ રહેવું.

કેંકત પ્રમાણે તેઓ મુંબઈ આવ્યાં. મિત્રો, પત્ની, માણી, વિગેરે સ્થામાં તેડવા આવ્યાં. પણ દમણી અહીં થોડાક દિવસ ધધો કરી જોઇ પછીથી હું ઘેર આવીશ, એવો જવાબ દઈ બધાને ચલ્યા જવાની આનંદરાખે ફરજ પાડી. અંદમણીને જોઇ તે ચરમાથો ખરો પણ કાણું તેને તે મળ્યોજ નહિ. આ વખત તેના ફરી ગએલો સ્વભાવ અંદમણીને જણાયો અને તેથી તે અંતરૂમાં ઘણુંજ દુઃખી થઈ, ડોશી પણ અન્યથા થયાં. અને "ભાઈ બમરી છે પણ પ્રકૃતિથી કામ લઈશું." એમ કહી ડોશીને તથા અંદાને સ્વમગની સંબંધીઓ તથા મિત્રમંડળ ઘેર આવ્યું. થોડા દિવસ થી, પણ વધારે મહિના થયા, તો પણ પંક્તિ સાહેબ તો ઘેર પધારવાની વાતજ કરતા નથી અને કંઈ કંઈ ખુનાં કાઢવાજ કરે છે, એટલે આખરે યાજીને કંઈક ઉત્સવ નિમિત્તે બધાં પાછાં મુંબઈ આવ્યાં. આ ઉત્સવમાં ભાઈ મહાલમમહાલ કરતા, પણ જુની પત્નીનાં દર્શન થતાં એટલે ચરમાહને નીચુંજ જોતા (1) છેકરને સાથે લઈ રૂવા જવાની પણ દબે તેમની રૂક્તિ થતી નહોતી. જોશી, વિધીવમતે માટે કેટલું મજાનું કસપટલ બનતું. પણ "મામમાં છે ત્યારે તો છેકરને સાથે લઇને બધું બનાવ," એવું ન્યારે ડોશી કે મિત્રો કહેતા, ત્યારે પોતે સુદામાની કેટલીમાં આવી જતા. એક દિવસે બધી ખરેખર હજીકવ તેનેજ મોટીથી ભણવાને બેઠે દબે પછી તે શું કરવા ધરે છે તે પણ નક્કી કરી લેવાના ઈચ્છાથી તેના મિત્રોએ તહેને વાતો કરવાને આપ્યો દિવસ રાખ્યો.

મધુભાઈએ પૂછ્યું કે—"ભાઈ તું સાચે સાચું કહે. તારો શો વિચાર છે ? હ સાત મહિના તહેને આવે થયા. છતાં દંછ ઘેર કેમ આવ્યો નથી ? ખેર ! ઘેર નથી આવતો તેની શીકર નહિ, પણ અહિં અમારાં બાળીને રાખવાની પણ કેમ ના કહે છે ? "

"ભાઈ મધુ ! જા દબે મહેને પેસા આપતાં નથી અતે અહિં મ્હારે દંછ બીલકુલ કમણી નથી, અતે જોની તબીબત નરમ એટલે આજણુ આકરતું ખરચ વેડીને એને મ્હારી સાથે રાખું એવી મ્હારી ચકિત નથી. ન્યારે મ્હારી તેવી ચકિત યશો ત્યારે હું ખુશીથી તેને તેડાવીશ. દાલ તો ન્યાં સુધી હું દુઃખી, ત્યાં સુધી એ પણ દુઃખી ! "

તહેના એક બીજા મિત્રે કહ્યું—"સાચી વાત છે બધી ! પણ તું દુઃખી હોય ત્યારે કેની ? પેસે તો તું દુઃખી જણાતો નથી. તું આમ કરે એ સાફ ના-કહેવાય. એની બિચારીની લાગણીને આવી રીને ચીમળાવવા દેવી અને પોતે સ્વછંદ મ્હાલતું, એ શું તારા જેવા કેળવણેશ મદરખને ધટે છે ? "

આ પ્રમાણે વાતો ચાલતી હતી, એટલામાં નાનકડી-જોશીને કાદને આવા આવી.

તેને જોતાંજ “આનંદ” નું મ્હોં કરમણ્ મયું. બાળમિત્રોના દેખતાં પોતાની પૂરી જાણેલી યાદ. મિત્રોએ પૂછ્યું “આ કોનું પેરીયું?”

જવાબ દેવાયો નહિ. આનંદ છેક સાચાર જગી ગયો. આપાને બહાર મોકલી તેણે મિત્રોને સાજાંજ પ્રણામ કર્યાં, માથી માગી, પુછાજ રહ્યો, તે અચક્રિત જતાંત કહ્યો—“કહોકે ના કહો પછુ કોણુ જાણે કેમ, માર્દ મન ફલંદેનસ તરફ બહુ ખેંચાય છે ! શું કરું ? હું ચૂંદ મણીને પણ ચાહું છું. પણ હવે આને શું કરું ? કેમ છેડામ ? નથી છેડાની. છેડવાની શક્તિ પણ નથી થતી.”

આનંદના સુખના આવા સખ્દો સાંભળી ધણીજ દિલગીર થઇ જતાં, મણીમાઇ બોલ્યો—“બાપ ! આને છેડવાની જગારે ત્હારી શક્તિ થતી નથી, આને કેમ છેડાય, એમ જગારેતું કહે છે, ત્યારે પેલી તરફ દયા દષ્ટિ કરવી, એ ત્હારી ફરજ તું કેમ સમજતો નથી ?”

આનંદરાયે કહ્યું: “અ બધું સાચું. પણ મહેરજાની કરીને આ વાત કાઢ એને કહેશે નહિ. હું તમારો આગ્રહ છે તો આ વખત જરૂર મેં વેકેશન (મે મહિનાની રજા) માં સુરત આવીશ.”

આનંદરાયના મિત્રો સમજ્યા કે બાપ સાહેબ પૂરેપૂરા સપટાયા છે, એટલે હાથ ટુરત તો તેમનું ચમડોજો ચડેલું મન કેમણે આપે તેમ નથી, તો પણ જાગે તેમ કરી “મે વેકેશન” માં તે સુરત આવે એવો રસ્તો ઉઘારી ત્હને અનિશ્ચય, શેકીને અને આગ્રહ કરીને તેણે તે દિવસે ધણીજ દિલગીરીમાં આનંદરાયથી છુટા પડ્યો અને રાતની દેનમાં આનંદ સિવાય બધાં ઘેર પાછાં આવ્યાં.

આખરે મે વેકેશન આવી. એક મિત્ર જે સુખાઝ્માં રહેતો હતો અને આ સપગી હકીકત જાણતો હતો તેને આનંદને સુરત મોકલવાનું કામ સોંપાયું હતું. તેના આગ્રહથી, લોકસાજે અને મિત્રોનાં મ્હેણાં ન સંભળીવાથી તથા હળુ પોતાનાં સોંપાયું—કેશીમા અને પત્ની આગળ દબાવવાના આગ્રહથી બાપ સાહેબે આ વખત સુરત જવા દા પાકીને તેમ કરવાનો કાગળ પણ લખી દીધો હતો.

૫.

આજે ચૂંદમણી કાંધક અપરા ધરકામમાં મુગ્ધાર્થ ગઇ છે. રોજ તો બધાં વડું બોળન કરી સેતાં પણ આજે તે કાંધ કઠાર્થ તાવેતા બહુ ખખટે છે. મેટાં મેટાં વાસાં જોતાં રસોઇ થતી જણાય છે. સ્વચ્છ વાસણ, સ્વચ્છ કપડાં, સ્વચ્છ પધારી વિગેરે તમામ સ્વચ્છતાની ફરકારમાં બધાં ગુચાઈ ગયાં છે. દરરોજ કરના ધરમાં આજે છુટ પડેલાં બહુ જણાય છે અને વળી કેટલાંક નાનાં મોટાં ઘેરાં પણ આવળ કરે છે. આ બધું શું છે ? કાંઈજ નહિ. એ તો ચૂંદમણીના હૃદયનો સૂર્ય આજે સદગ્ગ સમાગમે પધાર્યો છે, વેની આ બધી ધમાલ છે. “બેની બાવીસ રાતો મરો” — “કાંઈ દિવસ દહાડો ફરશે.” એ જુદા અનુભવી માથીજના સખ્દો—મવસામરમાંથી તારનાર વેદવ્યાસનાં વચનો—દુઃખાર્જુવની અત્યંત મનઃશાંતિદાતા સુત્રો—ચૂંદમણીના કહેણાં રમ્યાં કરે છે, અને તેનો અનુભવ કરવાનો આજે દિવસ હોવાથી કાંધક ઉત્સાહથી આશામથી થઇને તે ગૃહકાર્ય કરે છે. આખરે તે ઉત્સાહ સફળ થવાનો વખત થયો. મળવા આવેલાં—દા પીવા આવેલાં અને જમવા આવેલાં બધાં ગયાં.

સુંદર ફરનીયર અને ધણેકકડીક લાલટથી ઝળી ઝળી થઇ રહેલા દિવાનખાનાની એક આરામચેરમાં દાથમાં વિલાપતી ગીરુ લઈ આનંદરાય બેઠો છે. ત્યાં પણ આગળ અંદ્ર-મણી નીચી નજરે બેસી રહેલી જણાય છે. ગેરહાજરીમાં હજારો વિચાર કરનાર આ યુવતી અત્યારે ફક્ત “એમને શું રચશે ?-જેવી રીતના વર્તનથી પાછા દત્તા એવા એ થાય ?” ઇત્યાદિ ગંભીર વિચારોની ચક્રમથક કરતી કરતી તે કંઈ નહિ જેવું બોલોઃ “કેમ ? હવે તખીઅત સારી છે ને ?”

જવાબ મળ્યોઃ “હા.”

“ત્યારે હવે હંમેશાંને સાફ અહીં રહેવાનું કથારથી રાખશે ?”

“હજી મ્હારે પાછું જવું પડશે. પછી આવીને જે નક્કી થય તે ખરું.”

“ક્યાં ?-મુંબાઈ ? શું કામ પાછા ? હવે ફરીથી નહિ આવો ?”

“કુધથી દાઝીલું જાદુ પુઠી પુઠીને પીએ,” એ નિયમ પ્રમાણે લેવું સદન કરતી આ વેલી બિચારી અંદ્રમણીથી પૂછાઈ જવાયું, તેવું હૃદય પીડિત થઈ અયુઃ.

“હા-મુંબાઈ તો ખરું. પણ આપારનું સિખવા સાર અમેરિકા જવાનો વિચાર કર્યો છે.” આ વાત સાંભળતાંજ અંદ્રમણીની આટલા બધા દિવસોની સદન ઇક્તિ જતી રહી, પગ ઉપર માથું સુકીને પુષ્કળ રહી. મન ઉપર થયો બોલો થવાથી એકદમ તેને તાણ આવ્યું.

અંદ્રમણીની તખીઅત મોટે ભાગે નરમજ રહેતી હતી. પણ આ રોગ તો આનંદરાયના લગ્ન ગયા પછી અને તેના કાગળો બધે ચપા પછી યદ્યથે હતો. આનંદે આ જોયું. ડોશીએ અને આનંદે તેને ડાઘી. મહા મહેનતે પુષ્કળ વારે તાણ દાખ્યું. થોડીવાર તે અવાચક રહી. રોગ “મોઢી ને મોઢી ?” કહેનાર આનંદની માન્યતામાં બલિષ્ઠને માટે આથી એક વધારો થયો. પણ અપારે તો રહેતું પણ હૃદય પિચક્યું. “હું કેવો કૃતમી છું ?” એવા વિચાર થોડો વખત આવ્યો. પધાતાપનાં આમ આનંદને આર્થા. પણ તે અધું કાણુને માટેજ હતું. આથી તેનો અમેરિકા જવાનો વિચાર, જે પેલી મોઢીનીના પ્રત પે થયો હતો, તે ફરી યકથો નહિ.

ડોશીએ તેને રાખવાનો સમજ પ્રવળ આવ્યો. “ભાઈ ! કુસુમ દસ વર્ષની થઈ છે, અને છત્રને પણ જનોઈ દેવાનો વખત મયો છે. કુસુમનાં લગ્ન અને છત્રનું જનોઈ કરવાને હવે તો તું અહીંજ આવીને રહે. ન્યાતમાં વરની અછતને કીધે બેચાર જણને મળાય, ત્યારે એ બધું થશે.”

“ત્હમે છા ને, બા ! તેમ છતાંજ કુસુમને લગ્નની શી ઉતાવળ છે ? છત્રને જનોઈ ના દર્શ એ તો ના ચાલે ? એને મોઢી ભારી સાથે; અને બા ! તમારીએ હવે ઉમ્મર થઈ છે એટલે તમારાથી હવે પહેલાંની પ્રાઈઝ બની શકતું નથી. એટલે વ્યાજ બાઝાં ઉપરાવવાની દરકંત પડતી હશે. તો દસ્તાવેજ, વીઘ, કામગીર બધું મ્હને સોંપી દો. હું બ્યવસ્થા કરવાનું કાઢીને સોંપતો જઈશ અને જરૂર પડયે આવવો રહીશ.”

ડોશીને આ સ્વાર્થો ઉત્તરથી અતિશય ઝગ ચડી, પણ ગંભીર સ્વભાવનાં ડોશી બેદમાં કે “ભાઈ ! પૈસાએ લઈ જા અને ત્હારાં વઢુ છોડરોને એ લઈ જા. એટલે મ્હારે તો

તેને જોતાંજ “આનંદ” નું મોં કરમાઈ ગયું. બાળમિત્રોના હેખતાં પોતાની પૂરી જાગૃતી યદ્ય મિત્રોએ પૂછ્યું “આ કોનું પોરીયું?”

જવાબ દેવાયો નહિ. આનંદ છેક સાચાર બની ગયો. આપાને બહાર મોકલી તેણે મિત્રોને સાજાંજ પ્રણામ કર્યા, માણી માણી, પુષ્કળ રૂબો, તે અથડાતિ વર્ત્તાત કહ્યો—“કહેકે ના કહેો પણ કોણ જાણે કેમ, મારું મન ફેલોરેન્સ તરફ બહુ ખેંચાય છે। શું કહે? હું ચંદ્ર-મણીને પણ ચાહું છું. પણ હવે આને શું કહે? કેમ છોડાય? નથી છોડાતી. છોડવાની શક્તિ પણ નથી થતી.”

આનંદના ક્રુપ્તના આવા શબ્દો સાંભળી ધણીજ દિલગીર થઇ જતાં મણીમાઈ બોલ્યો:—“ભાઈ! આને છોડવાની જગારે ત્હારી શક્તિ થતી નથી, આને કેમ છોડાય, એમ જગારેતું કહે છે, ત્યારે પેલી તરફ દયા દ્રષ્ટિ કરવી, એ ત્હારી ફરજ તું કેમ સમજતો નથી?”

આનંદારે કહ્યું: “એ બધું સાચું. પણ મહેરબાની કરીને આ વાત કોઇ એને કહેશો નહિ. હું તમારો આગ્રહ છે તો આ વખત જરૂર મેં વેકેશન (મે મહિનાની રજા) માં સુરત આવીશ.”

આનંદરાયના મિત્રો સમજ્યા કે બાઈ સાહેબ પૂરેપૂરાં લપટાયા છે, એટલે હાથ તુરત તો તેમનું ચમડોલે ચરેલું મન કેડાળે આવે તેમ નથી, તો પણ અમે તેમ કરી “મે વેકેશન” માં તે સુરત આવે એવો રસ્તો ઉતારી તેને અનિશ્ચય રોજીને અને આગ્રહ કરીને તેઓ તે દિવસે ધણીજ દિલગીરીમાં આનંદરાયથી છુટા પડ્યા. અને સનની દ્રેનમાં આનંદ સિવાય બધાં ઘેર પાછાં આવ્યાં.

આખરે મે વેકેશન આવી. એક મિત્ર જે સુબોધમાં રહેતો હતો અને આ સધળી હકીકત જાણતો હતો તેને આનંદને સુરત મોકલવાનું કામ સોંપાયું હતું. તેના આગ્રહથી, લોકલાગે અને મિત્રોનાં મહેલો ન સંભળાવાથી તથા હજુ પોતાનું સોપાનું—ઝોશીમા અને પત્ની આગળ દબાવવાના આશયથી બાઈ સાહેબે આ વખત સુરત જવા દા પાડીને તેમ કરવાનો કાગળ પણ લખી દીધો હતો.

૫.

આને ચંદ્રમણી કાંઈક અંધારા ધરકામમાં ગુંથાઈ ગઇ છે. રોજ તો બધાં રોજી બોજન કરી લેતાં પણ આને તો કાંઈ કમર તાવેતા બહુ ખખડે છે. મેઠાં મોટાં વાસં જોમાં રસોઈ થતી જણાય છે. સ્વચ્છ વાસણ, સ્વચ્છ કપડાં, સ્વચ્છ પથારી વિગેરે તમામ સ્વચ્છતાની દરકારમાં બધાં ગુપ્ત થયાં છે. દરરોજ કરના ધરમાં આને જુદાં ધરેલાં બહુ જણાય છે અને વળી કેટલાંક નાનાં મોટાં ભેરાં પણ આવડા કરે છે. આ બધું શું છે? કાંઈજ નહિ. એ તો ચંદ્રમણીના હૃદયનો સૂર્ય આને સદૃશ સમાગમે પધાર્યો છે, તેની આ બધી ધમાલ છે. “મેની બાવીસ રાતો મશે”—“કોઇ દિવસ દહાડો ફરશે.” એ જુદાં અનુભવી માણીજના શબ્દો—અવસાનરમાંથી તારતારવેદન્યાસના વચનો—દુઃખાર્જવની અત્યંત મનઃશાંતિદાતા સુત્રો—ચંદ્રમણીના કહ્યુંમાં રમ્યાં કરે છે, અને તેનો અનુભવ કરવાનો આને દિવસ દોવાથી કાંઈક ઉત્સાહથી આશામયી થઇને તે શૃદ્ધકાંઈ કરે છે. આખરે તે ઉત્સાહ સફળ થવાનો વખત થયો, મળવા આવેલાં—મ્હા પીવા આવેલાં અને જમવા આવેલાં બધાં ગયાં.

મુંઠ

શાન્તિ અને સુધા.

આરામચેર

મણી ની

યુવતી અ

લેખક: " એક બહેન. " - અમદાવાદ.

૧.

યાય ! "પ્રગભગ સાંજના પાંચ વાગે રમણીય લક્ષ્મીદેવીને કિનારે આવેલા મુવર્ણપુર ગામના " કેમ ! નાનકડા પરન્તુ સુંદર દેખાવના રોનકદાર જંગલોની બારીમાં આરામચેર (ખુરશી) બેઠેલા ૫૦ વર્ષના એક સદૃશ્ય નજરે પડે છે. તેમના મનમાં અત્યારે ધડીકમાં તો ધડીકમાં શોક, ધડીકમાં સ્તોષ, તો ધડીકમાં વ્યથા, એવી બીજી બીજી લાગ. યાથી રહી દશે, એવું વારવાર બદલાતી તેમની મુખામુતી ઉપરથી આપણને માન થાય છે. વળી એક ક્ષણે તેમની નજર બારી બહાર, તો બીજી ક્ષણે બારણા તરફ છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓ કાંઈકની રાહ જુવે છે.

ધડીપણ તરફ નજર કરીને તેઓ બોલ્યા, " હજી રમા કેમ નહીં આવી હોય ? " વેલા એટલામાં મેડીનું બારણું ઉઘડ્યું ને એક સુંદર દેખાવની ૨૩ વર્ષની યુવતીએ તે માં પ્રવેશ કર્યો. તેને લેખે તે પુરૂષે કહ્યું " અહો બહેન, આજ કાંઈ મણીજ રાહ જાતી ને શું ? "

રમા- " શું કહું, પિતાજી ! આજે મ્હારી તબીબત લગભગ નરમ હતી, તેથી જલદી પગ ફેરવવાનું થયું. પણ મ્હને આજે કેમ બોલાવી હતી ? "

પુરૂષ- " બહેન, ત્હારી માતાનાં ધરેણું ત્હારા બાઈએ ઉઘાડ્યાં છે અને તેની કંડન મળી હતી કે આજે રમા બહેનને બોલાવી તેને ને પસંદ પડે તે આવી દેવું. " અને આ- " શું શાન્તિભાઈએ બધું દેવું આપી દીધું ? પિતાજી, ખરેખર એમણે ત્હમ્હારી રહી. રોજ વળ કરી, આપણી આજીવન વધારી છે. એવા પુત્ર મેળવવાને આ-પૃથ્વી ઉપર વધારે શું પિતા ભાગ્યશાળી યતા હશે. પણ પિતાજી, આ અલંકાર ઉપર એકલા બાઈ વિચાર થોડું છે; કારણ કે મહેનત તેમની એકલાનીજ છે. " તે કાગીના જેતાં બેસી. મોટેજ હાથ- " ખરી વાત છે બહેન, પણ ત્હારા બાઈનું માનવું છે કે, જ્યાં સુધી તેની હતો, તે માતાની અંતિમ ઇચ્છા પૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી પોતે બંધનમુક્ત થઈ શકે નહિ.

રમારે ત્રણે જણે એ વહેલી લેવા. " આટલું કહેતામાં તેમના મુખ ઉપર જંગી છે, અનેવાઈ ગઈ. તેઓ આગળ બોલવા જતા હતા પણ તોફારે આવી ચડા યવાની વરધી પાતી, એટલે વાત ત્યાંથીજ અંત પડી ને બંને નીચે ગયા.

૨.

ઉપર્યુક્ત વાતચિત સાંભળી પ્રિય વાંચકોને તેઓ કહ્યું છે એ જણવાની ઇચ્છા થઈ હશે. માટે તેમનું ઓળખાણ આપી પછી આપણે વાતમાં આગળ વધીશું. જે શુદ્ધ્યને આપણે ઉપર વાત કરતાં બોલા તે મુવર્ણપુરના જાગીરદાર વિનોદરાવ છે. તેમના પિતા અમુકાવને મુવર્ણપુર ઉપરાંત બીજા પાંચ સાત ગામોની જાગીર હતી. તેની ઉપજ જાગમ બે લાખ જેટલી વર્ષ દિવસે મળી. તે ઉપરાંત ધરમાં દરકાગીના પણ પુષ્કળ હતા. ને સમયમાં તેમના જેવા બીજા કોઈ પણ જાગીરદાર હતો નહીં. તેમની શુદ્ધિ અતિ નીચી હતી, તેમનામાં સાઈ ખોટું ઓળખી કાઢવાની અદ્યુત સક્તિ હતી અને તેથી

યવાથી રમાતું માન સાસરામાં સાફ છે. રમાતું મન અતિશય ક્રોધળ હતું. સામણીએ અતિ તીવ્ર હતી ને તેથી રહેજ આજતની પણ તેના મન ઉપર ઘણી અસર પતી. તેથી તેણે સરીર પણ સાધારણ રહેતું. સાસુ તેને “ લક્ષ્મી ” કહેતી. કારણ કે તેનામાં યશ્ન પણ તેવાજ હતો.

મન્યુકુમારનું લગ્ન એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થની કન્યા સરલા સાથે થયું હતું તેને સ્વભાવ નામ પ્રમાણે હોવાથી ધરમાં સર્વેને તે ઘણીજ પ્રિય થઈ હતી. આજ અરસામાં વિનોદરાયની પત્ની દેવલોક પામ્યાં. તે જ્યારે મંદવાડની પધારીમાં હતી ત્યારે કુટુંબના અગ્રયુક્તવું ઝાંખું કિરણ તેમણે જોયું હતું ને અવિધ્માં તે પૂર્ણ પ્રકાશને એમ તેમને લાગ્યું હતું. તે તેથીજ સંતાનોના લગ્નમાં જે અલંકારો તેમણે ગીરો ચૂક્યા હતા, તે છુટે ત્યારે ત્રણે બાન્ધુએ વહેંચી લેવા એવી ઇચ્છા દર્શાવી હતી. તે ઇચ્છા તેમના મોટા પુત્રે જેવી રીતે પૂર્ણ કરી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. ભૂતકાળના ઠાઠ માઠ ને વૈભવની સરખામણી કરતાં તો વિનોદરાય દ્વારમાં નામનાજ જાગીરદાર હતા, તોપણ કરકસર અને શાન્તિપ્રસાદની સતત મહેનતથી અર્ધ ઉપરાંત જાગીર દેવામાંથી સુકત યજ્ઞ હતી ને આજણ ઉપર સંપૂર્ણ યવાની આશા હતી.

મન્યુકુમાર વેપારી લાર્કન (ધધા) માં જોડાયો હતો. મોટાભાઈએ જ્યારે “ એલએલ.બી. ” ની ડીગ્રી મેળવી હતી, ત્યારે પોતે “ એમ. એ. ” ની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. પણ તેનો સ્વભાવ જરા આડળો ને વહેમી હતો. લગાર મન ધણું હેતુથી તેના મન ઉપર કોઈ જેવું કસાવે તેણે અટક કરી જતું. તેનામાં સદૃશ્યો પણ ધણા હતા. તે જોળો હતો અને પોતાનું મણે તેને સાફ ગમે તેવા ભોગ આપી શકતો. તેને અણખ મિત્રોની સંગત યજ્ઞ, તેઓએ તેને ચલાવ્યો. તેથી તેનાથી જાણની ચઢતી ને ભાખીનાં વખાણુ શહી ચકાપાં નહિ પોતે ધરમાં પૈસો આપવો બધ ક્યો ને સરલાને દુકમ ક્યો કે “ ભાબી સાથે બોલવું નહિ. ” સરલાએ પતિની હાજરીમાં એ દુકમ માન્ય ક્યો પણ તે પ્હાર જાળ એટલે મુઠા સાથે સંપત્તી તે રહેતી ને પોતાને બાવું કરવું પડતું તેની કામા માગતી. મુઠા ઉદારભાવથી તે આપતી.

૪.

સરલાને શીમંત આવી તેણે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો. અને તેની પગી દોઢેક વર્ષે મુઠાને પણ પુત્રી યજ્ઞ. હવે કુટુંબમાં અને ધરમાં સર્વેજ બાળક વર્તાઈ રહ્યો. પણ કોને ખબર હતી કે આ બાળક રોકના રૂપમાં ફેરવાઈ જઈ કુટુંબ કલેસનું કારણ થઈ પડશે ? કન્યા એ મહિનાની યજ્ઞ એટલે મુઠાએ ધરમાં કામકાજ કરવા માંડ્યું. પણ અધ્ધમેસ ! સરલા જિયારી દુષ્ટ યોગતો જોમ યજ્ઞ પડી. યત્નુ વખતે તેણે પોતાની બે વર્ષની કન્યાને જોડાઈના હાથમાં આપી કહ્યું : “ મુઠાપ્રદેન, તહેજ આ છોકરીની આ યજ્ઞ. ” આટલું કહેતાંમાં તેનો આદમા પ્રજુતા દરબારમાં આવ્યો ગયો અને નાનકડી કુસમને નમાઈ કરતી યજ્ઞ. ધરમાં સર્વેને ઘણી દીલગીરી યજ્ઞ. સર્વના મુખ ઉપર શોકની છામા છવાઈ રહી. મન્યુકુમારને તો અત્યંત શોક થયો. અને તેણે ધણુંજ કંપાંત પણ કહ્યું ધણા દિવસ યજ્ઞ તોપણ તેના મનનું સમાધાન થયું નહિ. તેણે પત્નીના વિશેષનાં (આપણા નવા જમાનાના ધણા સાક્ષર-વિદ્વાનોની ચેડે) મોટાં મોટાં કાવ્યો લખ્યાં, અને પોતાકમાં પણ ફેરફાર કરી દીધો ! વળી તેના મનમાં સજ્જડ વહેમ જન

રાયે હતો કે સુધાને ખરાબ પચલાની પુત્રી બાવી ને તેથીજ મ્હારી સ્ત્રી ગુજરી ગઈ. બાનો બન્ત પણ બાવો, કારણ કે સુધાની પુત્રી જ મદિનાની થઈને ગુજરી ગઈ; પણ તેથી તો એક ઉપાધિ ઉલટી વધી. મન્યુકુમાર વ્હેમી હતો તેથી ત્હેને લાગ્યું કે હવે સુધાને કંઈ બાળક નથી મારે મ્હારી કુસુમને કામણ કરી મારી નાંખશે. તેથી તેને પોતાની સાથેજ તે દેરવતો હતો. વળી ત્હેણે બાવાને પણ હુકમ બાવો કે “કુસુમનું કમહું અથવા કોઈપણ મીઝ રખડતી રહે નહી.” જ્યારે વિદ્યાનું અપનાને ‘એમ. એ.’ અથવા “બી. એ.” થએલા પુરોનાં મન પણ આવાં સાંકડાં ને વ્હેમી હોય છે, તો પછી ગરીબ ત્રિમારી બમણી સ્ત્રીઓને શો નાંકે ?

મિત્રેના અતિ આમદશી મન્યુએ ધીમે ધીમે કવચો ને સજાની ખીટીગામાં બાજ લેવા માંડ્યો, પણ ધરમાં તો એનો શોક કામ જ હતો. ત્હેના એકાદ બે દાખલા વાંચેલા સમક્ષ મૂકીશું: એક વખત વિનોદરાયના કૃતલાક મિત્રે ત્હેમને મળવા આવ્યા હતા તેજ વખતે સુધાની બે ત્રણ સખીઓ પણ મળવા આવી હતી. તેથી ત્હેણે મ્હા મુક્યો અને સર્વ દશી બોલી છુટાં પડ્યાં આ બેઠે મન્યુકુમારનો મીઝળ ગયો. ત્હેમણે રાત્રે કુટુંબ સમક્ષ એક ન્હાનું બાપણ બાવું ને ત્હેમાં જણાવ્યું કે “મ્હારી પત્ની ગુજરી ગઈ છે, ત્હેનો શોક કોઈ બરાબર પાળતું નથી.” એક વખતે ત્હેમની થળીમાં બજાઈનું બોજન પીરસાયું તે બેઠને ત્હેમનો પીતો ખશી ગયો. જમતે જમતે તેઓ ઉડી ગયા ને તે દિવસે ધરમાં કંથેચને લીધે સર્વ ભુખ્યાં રહ્યાં !

આ પ્રકારની મનની સ્થિતિમાં તેઓ દિવસ ગુજરતા હતા. જ્યારે કોઈ ત્હેમને લક્ષ કરે. સમજવવું, ત્યારે તેઓ કહેતા કે આ જીંદગીમાં તો મ્હારે લક્ષ કરવુંજ નથી, હું તો સંન્યાસી થઈ જવાનો છું.

૫.

મોહમમી-મુઝાઈ નગરીમાં સાંજને વખતે ચોપાડીનો દેખાવ અતિ રમણીય ને ચિત્તાકર્ષક લાગે છે. અને બે ધડી ત્યાં બેઠાં હોઈએ તો સુન્દર તેમજ ‘ત્રિવિદ્યજ્ઞ દેખાવ દ્રષ્ટિએ પડે છે. ધણી દેશી વિદેશી યુગલો સ્નેહાલાપ કરતાં આમતેજ રૂંદે છે. કોઈ સ્નેહી મિત્રો સાથે વાત કરતાં જણાય છે, તો કોઈ વળી દરીયા કિનારે કૂદરતની શોભા નિહાળવામાં તल्लीન છે. આ સર્વનું નિરીક્ષણ કરતા બે યુવાનો એક બેન્ચ (પાટલી) ઉપર બેઠા હતા. ત્હેમની પાસેથી એક સુન્દર દેખાવની છેલ્લામાં છેલ્લી દેશનમાં સજ્જ થએલી બાળા પસાર થઈ ગઈ અને સાથે ત્હેમાંના એક જણની દ્રષ્ટિ તથા ચિત્ત પણ એંચી લેતી ગઈ.

ત્હેણે પોતાની સાથેના યુવકને પૂછ્યું: “રમણીક, આ કોઈ હિન્દુમાળા હોય એમ મ્હને અનુમાન થાય છે. એ કોણુ દરો ?”

રમણીક—“એ તો પ્રખ્યાત બેરીરટર, સુરેશચંદની બાલુજ તરવા છે અને માતાની સ્થિતિ સાધારણ હોવાથી તે પોતાને મોસાળજ રહે છે.”

યુવક—“ચોહો, ત્યારે તો એ અમારી માતીનીજ લાગે છે એનું લક્ષ જોની સાથે થયું હશે, તે ખરેખર બાળપણાળજ દરો.”

“રમણીક—મિત્ર, હજી તે કુંવારીજ છે અને જો યાદ હોય તો એના મામાએ એક વખત ત્હેમને પૂછાવ્યું પણ હતું. પરંતુ તે વખતે ત્હેને ધણીજ શોકમાં હોવાથી ના કહી હતી. હવે જો ઇચ્છા હોય તો શ્રાંતિમાણને કહો. ત્હેમને સુરેશચંદ સાથે સારી મિનતા છે એટલે ત્હેમાં કંઈ સીદ થશે.”

૬.

બન્નેની આવી વર્તણૂક છતાં પણ સુધા ત્હેમને પોતાનાં હાન્ડુ જેવાં ગણી ત્હેમને શણ રાખવા પ્રયત્ન કરતી. પોતાને સાર કશી સારી ચીજ હો, તો તરવાતે સાર લેતી. પણ “એવાનું રાખનું નહિ.” એમ કહી મન્યુદ્માર તે પાછી અપાવતો. કારણ ત્હેને અપશુકન અતે કામજતો ધણાજ લાગ રહેતો. તે એટલે સુધી કે રહવારના પહોરમાં વદ પિતામહીનું મુખ ન જોવાય, ત્હેની ખાસ સંભાળ રાખતો ! કુને કુને મુધાની વિરહના ત્હેના વિચારો વદિ પામતાજ ગયા. દાળમાં રહેજ પુતું કે મેથીતો વધાર જણાય, તો મુધાએ જાણીતજ કચરો નાખ્યો છે, એમ તે માનતો. અમુક શાક મ્હને નથી લાવતું માટેજ મંગાવ્યું છે, એમ તે કહેતો; તે કદાચ ધંડીના દોષને લીધે કે દરજીવાળીની કસૂરથી રે.ટસી ખગડે, તો તે પણ મુધાનોજ અપરાધ ગણ્યોતો. કદિ કદિ તો તે પોતાની યાજી શાન્તિની યાજી સાથે બદલી લેતો; તે કવચિત્ તો ત્હેમ આવતાં જમતે જમતે પણ તે ઉડી જતો ! અને જ્યારે મુધા કે શાન્તિ ઈશ્વર સ્તવન કરતાં ત્યારે તે કહેતો કે તેઓ તો હાંમિક છે. આ સર્વ નિર્દોષ મુધા જોતી અને જાણતી ત્યારે ત્હેનું કામજ હૃદય બેદાઈ જતું ત્હેને અતિશય કષ્ટ થતું, તોપણ તે મુંઝે મોટે શાન્તિથી સહન કરતી. જ્યારે શાન્તિને આ વાતની ખબર પડતી ત્યારે તે પુરતકામાંના તથા જીન અનેક દાખલા આપી પ્રશ્ન ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું કહી તથા ન્હાનો બાર્થ (મન્યુ) હજી બાળક છે, આજળ ઉપર સુધરશે, એમ કહી આશ્વાસન આપતો. મુધા ત્હેના રોદ આજળ સર્વ વિસરી જતી. મુધાની એક પ્રિય સખી ત્હેની પાસેજ રહેતી હતી. તે ઘણીજ સહયુષી હતી. તે પણ મુધાને યોગ્ય માંત્ર બતાવી દીધાસો આપતી. પરંતુ આ સર્વનું પરિણામ ધણુંજ ખરાબ આવ્યું. મનના અતિ ઉદ્વેગની અસર શરીર ઉપર પણ થઈ. મુધાનું શરીર દિવસે દિવસે શીથળ થતું આવ્યું. ઈશ્વર જ્યારે દહ નિર્મળને ગુણનાન મનુષ્યોની કસોટી કરે છે, ત્યારે પુરીજ કરે છે. તેજ પ્રમાણે મુધાને પણ થયું. ત્હેનાં માતાપિતાનાં લખકર કોલેરાતો. ભોગ થઈ પડ્યાં અને ત્રણ ત્રણ દિવસતે અતરે તેઓએ સ્વયંંવાસ કર્યો. મુધાએ ધણુંજ કષ્ટાત કયું તે આ એક પછી એક બનતા બનાવોની માઠી અસર ત્હેના મગજ ઉપર થઈ તે એકદમ તાવ ચડી ગયો. કુટુંબનાં મનુષ્યો તથા પાટોશીઓ અત્યંત દીલગીરીમાં કુખી ગયાં. કારણ સર્વતે મન મુધા ખરેખર મુજબ હતી. ત્હેણે કવંનાં મન જોતાજ સહયુષી હરી થીયાં હતાં. પિતૃ-દરાયને પણ ઘણીજ ચિન્તા થતી તે મંદવાડનું કારણ જાણતો પણ મન્યુને કાંઈ કહી શકતો નહિ. કારણ તે કહેવા જતો તો કહેશ ચતો તે મન્યુ ત્હેમનો ન્હાતો લાડકવાયો પુત્ર હતો, એટલે ત્હેને પણ તે બાળક છે એવો લાવ મનમાં રહેતો. વળી ત્હેમનાથી શાન્તિને ખુદી રીતે મદદ પણ થતી નહિ. પણ અત્યારે તો ત્હેમણે સર્વ કારણો બાલુ ઉપર મૂકી સારા સારા ડોહટરોતે બોલાવવા વિ સર્વ કારણો મદદ કરવા માંડી. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરને હજી મુધાની સરલતાનો તો જોયોતો ત્હેની મહત્વતા સહઅવવી હતી તેથી એક સારવારથી મુધાને ધીમે ધીમે ફેર પડવા માંડ્યો.

ઉ.

દર ઉનાળે માયેરાન તે મહાજળેખરતી સહેલોતો તો સહેલોતો ત્હેમનો ન્હાતો લાડકવાયો પુત્ર હતો, એટલે ત્હેને પણ તે બાળક છે એવો લાવ મનમાં રહેતો. વળી ત્હેમનાથી શાન્તિને ખુદી રીતે મદદ પણ થતી નહિ. પણ અત્યારે તો ત્હેમણે સર્વ કારણો બાલુ ઉપર મૂકી સારા સારા ડોહટરોતે બોલાવવા વિ સર્વ કારણો મદદ કરવા માંડી. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરને હજી મુધાની સરલતાનો તો જોયોતો ત્હેની મહત્વતા સહઅવવી હતી તેથી એક સારવારથી મુધાને ધીમે ધીમે ફેર પડવા માંડ્યો.

ચરમમાં બોલ્યા નહિ, પણ ધણી દિવસ ચલાથી તહેમણે તમાલો કરી દાવો કરવાની બીક બતાવવા માઠી તેથી તે ધણેજ ગભરાયો કેવું શાન્તિથી જાતુ હતું એટલે એને કહેવું પણ શી રીતે ? હેવટે લેણદારોમાં મન્યુના કેટલાક મિત્રો પણ હતા તેઓએ શાન્તિને વાત કરી તેથી તહેણે ન્હાનાભાઈનું સર્થ કાજ ચુકવી આપ્યું ને હવે સાચીને રહેવાની શીખામણ આપી તહેવામાં તરલા એટાએક માંદી પડી મુધાએ તહેની ખરા અત કરણ પૂર્વક ચાકરી કરી તહેને તે ન્હાની બહેન પ્રમાણે ગણતી હતી. તરલાની મામી થોડા દિવસ ઉપર મૃત્યુ પામી હતી ને તહેના મામાએ ફરીથી લગ્ન કીધું હતું નવી મામી કહેતા કે “ મારું ધર કાંઈ બાણેએને સાર નથી ” વળી તહેની માતાએ પણ પરનોક વાસ કાઢી હતો એટલે તેનાથી મ્હેસાણ જવાબ એમ પણ ન્હોતું. આથી હવે જે તરલા તથા મ મુ શાન્તિ કે મુપાની રદાણુ પણ ન્હોતાં જોતાં, બેમાથી એકની તગીયત તરમ હોય તો પુછનાની પણ દરકાર ન્હોતાં કરતાં, તે બન્ને જણ ત લાની ચાકરી મુધાને ખરા જીવરથી કરતાં એક તથા બીજા ઉપકારો સહારીને અત્યંત નમ્ર થઇ ગયાં હતાં તેઓ પોતાનાં કૃત્યો સહારી ધણેજ પચાત્તાપ કરતાં, એટલુંજ નહિ, પણ બન્ને જણની પાસે કાણે કાણે કામ માગતાં મન્યુકુમારે ધીમે ધીમે પોતાની વર્તણુક મુધારવા માંડી ને થોડા દિવસમાં તે પુરેપુરો મુધરી ગયો. તેથી તહેના એટની પણ તહેની ઉપર મહેત્તાની થઇ ને તહેનો ખજાર વધારી આપ્યો. હવે પડેલાંની માફક તે પેમે ઉઝારી નાંખતો નહિ, શાન્તિની આવકમાં પણ ધણેજ વધારો થયો બન્નેએ મળીને પોતાની સઘળી ભગીર છોડાવીને ચિતોદરાપને જુદાવરધામાં સંપૂર્ણ સતોષ આપ્યો. તરલાને પણ હવે બરાબર આરામ થઇ ગયો હતો.

હવે આપણે થલું કહેવાનું રહેતું નથી એક વિશાળ ધરની મેડીમાં ચિતોદરાજ બાળીને ચિત્રો બતાવતા ઉભા છે તહેમાં બે બાળકો રમાનાં તથા બે તરલાનાં છે તેઓ કાંઈ કાંઈ નિરોધ પ્રત્નો પુછી દાદાજીને આનંદ આપે છે “ મ્હારા ચિવાબ આ સર્વેનો કાજ વારસ છે. ” એમ પ્રથમ મરંચી બોલનાર મ મુ પોતાનાં લગીએને આનંદથી રમાડે છે કુસુમ મુધાની એક ન્હાની કન્ય ને આંખળી આવી હીકતાં શીખવવાનો પ્રયત્ન કરે છે આ સર્વ દેખાવ જોતી રમા દાઘમાં બરવાનું લઈ એક ખુરશી ઉપર બેઠી હતી તહેને ધણેજ આનંદ થયો ને તે બોલી “ ચિતાજી ! આજથી થોડાં વર્ષો ઉપર આપણા કુટુંબની આવી મહતી યશો એવો ખ્યાલ પણ હતો ? અત્યંત દુઃખારી માતા હોય તો તે કેટલી ખુશી થાય ” મેડીમાં પ્રવેશ કરતાં આ હેઠા શબ્દો સાંભળી, શાન્તિએ જવાબ આપ્યો ‘ શુ કરીએ બહેન ! એ કાંઈ આપણા દાઘમાં છે ? ઇશ્વરને ગમે તે ખરું ” એમ વાત ચાલતી હતી ત્યાં મુપા દાઘમાં ન્હા લઈ ઉપર આવી તહેણે મ મુના દાઘમાં ન્હા આપના દલીને પુછ્યું ‘ કેમ બાઈ હવે તો મ્હારા દાઘનો ન્હા અપશેને, કે તરલા ભાનીને મોકલું ? ’ મ મુ ચરમાઈને દલી પડ્યો. પણ તહે નાથી જવાબ આપી ચકાશે નહિ આ જોઇને રમાને પણ દુઃખ આગ્યું ને તે બોલી “ તરલા ભાનીને ઉપર તો બોલાવો આજે તો આપણે બધાં સાથેજ ન્હા પીથું મરણ ત્હમરી શાન્તિનું રૂળ આપા કુટુંબને મન્યુ છે અને પ્રભુએ ત્હમરી સદન ચક્રિતો બદલો આપ્યો છે ’ તરલાને ઉપર બોલતી અને સર્વેએ ન્હા પીથો આમ આનંદથી વાતો કરતાં તેઓ જેક રાત્રે છુટાં પડ્યાં મ મુ તથા તરલા ધણી વખત શાન્તિ અને મુધાને કહેતાં કે ‘ ત્હમાના અનેક ઉપકારોનો બદલો આને શી રીતે વાળી રાખીશું ? ’

વિદ્યાકલા-વૈદક.

બાલક અને માતા.

લંખક-બહેન સૌ. કુમુદ પાદરાકર-પાદરા.

નહાનાં બાળકોની વ્યવસ્થા કરવી-અને તેને ઉછેરવાં એ કાંઈ રમત વાત નથી. કહ વખતે તેને શું જોઈએ છે, તેની આપણને પેતાને પણ કેટલીકવાર સમજણ પડતી નથી. જોને નહાનાં બાળકોને ઉછેરવાનું કામ કરવાનું છે, તેમણે તો બાળકને કંઈ વખતે શું જોઈશે, તેની બરાબર આરીકીથી સલાહ પૂર્વક કાળજી રાખી તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. બાળકને થવું રડવા દેવું જોઈએ નહિ, તેમજ બાળક કંઈપણ ચોક્કસ કારણ વગર કદી પણ રડતું નથી, એમ સમજવું જોઈએ. તે રડે ત્યારે આપણને લાગે કે અમથુજ બાળક રડે છે, પણ તેમ હોતું નથી.

પ્રત્યેક માતાએ પોતાના બાળકનું ખારીકે અવલોકન કરવું જોઈએ. અને તેને કંઈ વખતે શું જોઈએ ને તે ચીજ કંઈ નીશાની વડે માંગે છે-અગર તો કંઈ બાબત કરતી વખતે શું ચીજ બતાવે છે તે બરાબર જોઈ-જાણી-સમજી રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એટલે બાળકને તેટલો ત્રાસ જોડાજ પડશે. બાળકની જરૂરીઆત ન સમજવાથી એમ ધાપ છે કે-બાળક રડી રડીને હેરાન ધાપ છે ને-માતા કાળજી કરી કરીને, ગભરાઈ-ગભરાઈને હેરાન ધાપ છે. બાળકને જોઈએ છે એક ચીજ ને માતા સમજવા વિના આપે છે બીજી ચીજ.

એક વખત એક બાળક રાત્રે ધણું જ રોતા લાગ્યું. માતાને લાગ્યું કે મેં ક્યેં વખત-સર પાણી પાવું છે, ઓરાદયું છે, ને લીચો નાખું છું, છતાં આ બાળક કેમ રડે છે ? કોણ જાણે એને શું થયું છે ? તેટલામાં બાળક ધણું જ જોરથી રોતા લાગ્યું. માતાને લાગ્યું કે, તેને ટાઢ વાતી દશે ને ઓરાવાનું જોણું પડ્યું દશે. અને તેથી પેટમાં દુખતું દશે; એમ ધારી તેના પેટ પર વધારે ઝીલકાડ્યું. છતાં બાળક રોતું જાતું રહે નહિ. તે ઉપરથી તે બાળકના ખર્ષે કહ્યું કે-“ બાળકને તરસ લાગી દશે. ” તે ઉપરથી તે માતાએ એક અમરો લારીને ગહા તેના ગોંઘા રોડી તે છતાં થવું જાણક રોડું છાતું રાંધ્યું નહિ. ફરી તે બાળકના પિતાએ કહ્યું કે “ આદાના કરતા તેને પાણી પાઓ. ” પણ બાળકને તરસ લાગી દશે એમ તો માતા મનેજ નહિ. પણ જાતિના કહેવતથી અમરો લારીને પાણી તે બાળકને પાધું. પછી તુર્તજ તે બાળક રોતું જામે રડીને ઊંઘી ગયું.

ખીલું એક બાળક ઉંઢાણાના દિવસમાં ધણું રડવા લાગ્યું માતાએ બન્યા તેટલા ઉપાવ કર્યા. પણ બધા બર્થ ગયા. તેવામાં એક પાડોસણ તેને મળવા આવી. તેણે બાળકના રોવાનું કારણ પૂછતાં-માતાએ કહ્યું કે “ કોણ જાણે-જીવેને મને તો કહ સમજણ પડતી નથી. ” તેણે જોયું કે બાળકને બડું કપડું પહેરાવ્યું છે તેથી તે રડે છે તુર્તજ તેનું બદલ કાઢી નાખ્યું. અને કાઠરવરણ પાણીમાં જરાવાર બેસાડીને કંઠા પાણીથી તેનું શરીર યુધી નાખ્યું ને મલમલતું બદલ તેને પહેરાવ્યું. દવે બાળક આનંદથી રમવા લાગ્યું. કારણ કે તેને જોઈતું હતું તે મળ્યું.

ત્રીજા બાળકની વાત-તેના પગ અકાશ ગયેલા હોવાથી તે રડતો હતો. માતાને તે વાત સમજતાં તેના પગ જરા ગરમ પાણીથી શેક્યા, તેથી તેનું રોવું બંધ થઈ ગયું ને બાળક નાચવા કૂદવા લાગ્યું.

એક બાળકને ઝાડો સાફ ન થતો હોવાથી તે રોવું હતું, જ્યારે તેની માતાને કાંઈ એ સૂચ્યું કે “ તેને એરંડીઉં પાથો. ” ત્યારે તેની માતાએ તેમ કરતાં સાફ ઝાડો થયો ને તે બાળક રોવું બંધ રહ્યું.

એક બાળકને તેની માતા વખતો વખત ઘણુંજ ખવરાવતી હતી. કારણ જોઈતું બાળક હતું. છેવટે તેને અપચો થઈ તે બાળક આંકડીથી પીડાવા લાગ્યું ને રોડેરાડ નાખવા લાગ્યું. માતાએ તેને ધસારવાં ને એસડીયાં પાવા માંડ્યાં પણ નકામું ! છેવટે જ્યારે કાંઈ તેની સખીએ જણાવ્યું કે “ તેને દાઢ નિયમસર ખાવાનું આપો ને મોટા થાય ત્યારે ખુબ ખવરાવજો. ઘણું ખાવાથી અપચો થયો છે, ” આ ઉપરથી વખતસર નિયમિત ખેરાક આપતાંજ બાળક સુખ્યેનથી રહેવા લાગ્યું.

એક વખતે એક બાળકને (પારણાના) ખોપામાં સુવાડતાં તે મોટી જીમ પાડી ઉઠ્યું. આથી માતાએ બાળકને પાણી પાવું-ખવરાવવા માંડ્યું ને ઘણું ઉપાયો કર્યાં. પણ ખોપામાં કેણુ જીવે ? આખરે તેની સાસુએ “ એક બે સરસ્વતીઓ ” ચોપાડતી ખોપામાં પડેલો વીછી બતાવ્યો ! ત્યારથી તે બાળકે કાન પકડયો કે ખોપું ખંખેર્યાં વિના બાળકને સુવાડવું નહિ.

ઉંઢાળામાં બાળક વખતો વખત તરસું થાય તે સ્વાભાવિક છે પણ તે વખતે બાળકને પાણી પાવાનું ઉલોગી માતાઓ જીલ્લી જાય છે ! આથી કરીને અમદાવાદના નગર-શૈલ તરફથી આગાધા વખતમાં “ બાળ હુલો. ” બાળકને પાણી પાડ્યો-એવો કહેશે પી-ટતાં માથુસોને ઉંઢાળામાં ફેરવવામાં આવતાં.

આ ઉપરથી શીખવાનું એટલુંજ કે, બાળક વિના કારણ કરી પણ રડતું હોતું નથી. માટે તે રોવા લાગે કે તૂતેજ, માતાએ યસ્તે ન થતાં, અને અકળાયા ચિવાય, બારીકાઈથી તેનો તપાસ કરવો. ને તેને શું તોઈએ છીએ, તેનો તપાસ કરવો. અગર ન સમજાય તો પ્રખત માથુસને પુછી લેવું. બાળક, તેનો ખરો ત્રાસ દુર થાય કે તૂતેજ, રોતું રહેવાનુંજ, તે કદી પણ વિચરતું નહિ.

અગ્નિજ્વાળાનું પરિણામ : “ લોહા વખત ઉપર બનેલા એક શોકજનક અનાવ ઉપર હું મહારી બહેનોનું ખ્યાન ખેંચું છું : એક સ્ત્રી, પીંચર બને સાસરે મોઢી, ઉમર ૨૦ વર્ષની, પેલીજ વખત ગર્ભવતી થઈ હતી. પણ અગ્નિજ્વાળાની લીધે સ્વઅંદ આહારવિહારમાં પડી-હજીમાં આવે તે આવતં ખાતું, મર્યા અને અથાણું, બાટણાં અને બાટણું તથા શરે તેમ ટાકું અને લાખું ભોજન તથા ગમે તેમ દરવા ફરવાનો શોખ કરવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રસવ વખતે બહુ હેરાન થઈને, તે એક કુંદા-આધિગા-મુકાવલા પુત્રને જન્મ આપી ત્રણ કલાકમાં તે અને પુત્ર મરણી શરણ થયાં હતાં. આવીજ રીતે અગ્નિજ્વાળામાં ઘણી સ્ત્રીઓ દુઃખ ભોગવી મરણ પામે છે. માટે બીજી સ્ત્રીઓની સાથે શોખ મારવાની લાલચ મૂકી દઈને ગર્ભવતી બાઈઓ ઉપર કહેલા નિયમો પાળશે તો જરૂર સુખી થશે. ”

—શ્રી સંપિતાગાદી.

ગર્ભિણી સ્ત્રીએ પાળવાના નિયમો.

સંપાદક: બ્રહ્મ સૌ. સવિતાગૌરી શુક્લ—બરુચ.

(મ્હારા સ્વામીના એક પત્રમાંથી ઉતારો.)

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ જો સારા, નીરોગી બાલકની માતા થવું હોય તો નીચે જણાવેલા નિયમો પાળવા. આ નિયમો હાલવાન ધન્વંતરીએ આપણા પ્રાચીન વૈદકના “ સુશ્રુત ” નામના ગ્રંથમાં આપેલા છે.

૧. નિત્ય આનંદ સુખ રહેવું. ૨. પવિત્ર રહેવું. ૩. યજુઝારેલ રહેવું. ૪. સફેદ વસ્ત્રો ધારણ કરવા. ૫. શાંત ક્રમાંમાં તત્પર રહેવું. ૬. દેવતાઓના આરાધનમાં તત્પર રહેવું. ૭. બ્રાહ્મણોના આરાધનમાં તત્પર રહેવું. ૮. ગુરુઓના આરાધનમાં તત્પર રહેવું. ૯. મલીન અગોષ્ઠામાં માણસોનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૦. જેઓનાં અંગો વિકારવાળાં હોય તેઓનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૧. જેઓનાં અંગો ન્યૂન હોય તેઓનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૨. દુર્ગંધ લેવી નહિ. ૧૩. અસાધ્ય વસ્તુઓ જોવી નહિ. ૧૪. જેનાં પીડિત દાંત ધાપ તેવી વાતો કરવી નહિ. ૧૫. શુદ્ધ અન્ન જમવું નહિ. ૧૬. પચપચી ગમેલું અન્ન જમવું નહિ. ૧૭. બ્રહ્મરૂપ રાખવા નીકળવું નહિ. ૧૮. ઉજ્જવલ ધરમાં જવું નહિ. ૧૯. બંધાવેલાં જુદાં નીચે જવું નહિ. ૨૦. સ્મરણમાં જવું નહિ. ૨૧. વૃક્ષના આશ્રયમાં રહેવું નહિ. ૨૨. કોઈ છોડી દેવો. ૨૩. બાથ છોડી દેવો. ૨૪. કચરાનો તથા ભોંડોની ખીરોનો સંસ્પર્શ કરવો નહિ. ૨૫. ભોળાં ઉપાડવો નહિ. ૨૬. બોલવાનો કે ઉંઘા સ્વસ્થી ગાવાનો ત્યાગ કરવો. ૨૭. અત્યંત મહેનત કરવી નહિ. ૨૮. વિષય જિત્તો ત્યાગ કરી મનને સંયમમાં રાખી, એ બાબતમાં પવિત્ર રહેવું. ૨૯. અપવાસ કરવા નહિ. ૩૦. દિવસે ઊંઘવું નહિ. ૩૧. રાત્રીએ જમવું નહિ. ૩૨. શોક કરવો નહિ. ૩૩. ચરીરનાં અંગો હ્રસ્વમયી જાય એવાં વાહન ઉપર બેસવું નહિ. ૩૪. અત્યંત લાળી યુક્તિ કરવી નહિ. ૩૫. બ્દીક લાગે એવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવું. ૩૬. ઊંઘવું બેસવું નહિ. ૩૭. રૂઝ બોલાવવી નહિ. ૩૮. મધ અને મૂત્રાદિ વેગેને અટકાવી રાખવા નહિ. ૩૯. વારંવાર તૈલનો અન્વંજ કરવો નહિ. ૪૦. વારંવાર ચરીરે લેલ આદી પાણીથી ધોવા નહિ. ૪૧. ચરીરને અગ્નિ થવા દેવું નહિ. ૪૨. રડવું નહિ. ૪૩. સ્પર્શ રહેવાની પધારી પોતી, ખોળી, મનને ગમે તેવી, (૪૪) સ્વચ્છ અને પવિત્ર રાખવી. ૪૫. ભોજન પણ મનને ગમે તેવું લેવું. ત્હેમાં ખાસ કરીને હવડું, રતીન્ધ એટલે ઘી દૂધચણું અને જઠરાંત્રને પ્રદીપ કરનાર લેવું.

આ નિયમો પાળવા મુશ્કેલ નથી. દાખમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પણીજ અચાનક છે. અને તેથી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓ અનિયમિત અને તત્પર થઈને ઘણાં દુઃખો વર્ષ રીપાઈ છે. તેથી આશા છે કે મ્હારી બહેનો ઉપર લખેલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખશે.

ત્રીજા બાળકની વાત-તેના પગ અડકાઈ ગયેલા હોવાથી તે રડતો હતો. માતાને તે વાત સમજતાં તેના પગ જરા ગરમ પાણીથી શેક્યા, તેથી તેનું રોલું બંધ થઈ ગયું ને બાળક નાચવા કુદવા લાગ્યું.

એક બાળકને ઝાડો સાફ ન થતો હોવાથી તે રોલું હતું, જ્યારે તેની માતાને કેઈ એ સૂચવ્યું કે “તેને એરંડીઉં પાચો.” ત્યારે તેની માતાએ તેમ કરતાં સાફ ઝાડો થયો ને તે બાળક રોલું બંધ રહ્યું.

એક બાળકને તેની માતા વખતો વખત ધણુજ ખવરાવતી હતી. કારણ ખોટું બાળક હતું. છેવટે તેને અપચો થઈ તે બાળક આંકડીથી ખીડાવા લાગ્યું ને રોડેરોડ નાખવા લાગ્યું. માતાએ તેને ધસારવાં ને એસડીયાં પાવા માંડ્યાં પણ નકાસું ! છેવટે જ્યારે કેઈ તેની સખીએ જણાવ્યું કે “તેને હાલ નિયમસર ખાવાનું આપો ને મોટો થાય ત્યારે ખુબ ખવરાવજો. ધણું ખાવાથી અપચો થયો છે.” આ ઉપરથી વખતસર નિયમિત ખોરાક આપતાંજ બાળક સુખ્યેનથી રહેવા લાગ્યું.

એક વખતે એક બાળકને (પારણાના) ખોખામાં સુવાડતાં તે મોટી ધુમ પાડી ઉઠ્યું. આથી માતાએ બાળકને પાણી પાનું-ખવરાવવા માંડ્યું ને ધણુ ઉપાયો કર્યાં. પણ ખોખામાં કેણુ જીવે ? આખરે તેની સાસુએ “ એક એ સરસ્વતીએ ! ” એાખડની ખોખામાં પડેલો વીંછી ખતાવ્યો ! ત્યારથી તે બાળકને કાન પકડ્યો કે ખોખું ખંખેયાં વિના બાળકને સુવાડું નહિ.

ઉંઢાળામાં બાળક વખતો વખત તરસ્યું થાય તે સ્વાભાવિક છે પણ તે વખતે બાળકને પાણી પાવાનું ઉઘોગી માતાએ જુદી જાય છે ! આથી કરીતે અમદાવાદના નગર-શેઠ તરફથી બાળકના વખતમાં “ બાળક દુલો. ” બાળકને પાણી પાચો-એવો દહેરો પી-ટતાં માણસોને ઉંઢાળામાં ફેરવવામાં આવતાં.

આ ઉપરથી શીખવાનું એટલુંજ કે, બાળક વિના કારણ કદી પણ રડતું હોતું નથી. માટે તે રોવા લાગે કે તૂટીજ, માતાએ ચુસ્તે ન થતાં, અને અકળાયા શિવાય, બારીકાઈથી તેનો તપાસ કરવો. ને તેને શું જોઈએ છીએ, તેનો તપાસ કરવો. અગર ન સમજાય તો પ્રખ્ત માણસને પ્રુછી લેવું. બાળક, તેનો ખરો ત્રાસ દુર થાય કે તૂટીજ, રોલું રહેવાનુંજ, તે કદી પણ વિસરવું નહિ.

અજ્ઞાનનું પરિણામ: “ એક વખત ઉપર જનેલા એક શોકજનક બનાવ ઉપર હું મહારી બહેનેનું ખ્યાન ખેંચું છું: એક સ્ત્રી, પીપર અને સાસરે મોંઘી, ઉમ્મર ૨૦ વર્ષની, પહેલીજ વખત ગર્ભવતી થઈ હતી. પણ અજ્ઞાનતાને લીધે સ્વચ્છંદ આહારવિહારમાં પડી-કન્નજામાં આવે તે અત્યંત ખાતું, મરચાં અને અપાણાં, લાજ્યાં અને લાજીતું તથા હાથે તેમ દાહું અને લૂણું ભોજન તથા ગમે તેમ હરવા ફરવાનો શોખ કરવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રસવ વખતે બહુ હેસન થઈને, તે એક કુંદા-આંધળા-સૂકાવલા પુત્રને જન્મ આપી ત્રણ ઠલાકમાં તે અને પુત્ર મરણુ થઈ ગયાં હતાં. આવીજ રીતે અજ્ઞાનતામાં ધણી સ્ત્રીઓ દુઃખ ભોગવી મરણુ પામે છે. માટે બીજી સ્ત્રીઓની સાથે શોખ મારવાની લાલચ મૂકી દઈને ગર્ભવતી બાઈઓ ઉપર કહેલા નિયમો પાળશે તો જરૂર સુખી થશે. ”

—સૌ. સચિતાગૌરી.

ગર્ભિણી સ્ત્રીએ પાળવાના નિયમો.

સંપાદક: બહેન સૌ. સવિતાગૌરી શુક્લ.—બરૂચ.

(આરા સ્વામીના એક પત્રમાંથી ઉતારો.)

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ જો સારા, તીરેખી ખાણકની માતા થવું હોય તો નીચે જણાવેલા નિયમો પાળવા. આ નિયમો ભગવાન ધનંતરીએ આપણા પ્રાચીન વૈદકના “ સુક્રુત ” નામના ગ્રંથમાં આપેલા છે.

૧. નિત્ય આનંદ યુક્ત રહેવું. ૨. પવિત્ર રહેવું. ૩. રાજ્યમારેલ રહેવું. ૪. સદેહ વ-
જો ધારણ કરવા. ૫. યાંત્ર કંમોમાં તત્પર રહેવું. ૬. દેવતાઓના આરાધનમાં તત્પર ર-
હેવું. ૭. બ્રાહ્મણોના આરાધનમાં તત્પર રહેવું. ૮. ગુરુઓના આરાધનમાં તત્પર રહેવું.
૯. મલીન અગ્રવાણી માણસોનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૦. જ્યોત્સનાં અગ્નિ વિકારવાળાં
હોય તેઓનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૧. જ્યોત્સનાં અગ્નિ ન્યૂન હોય તેઓનો સ્પર્શ કરવો
નહિ. ૧૨. દુર્ગંધ લેવી નહિ. ૧૩. ખરાબ વસ્તુઓ જોવી નહિ. ૧૪. જોનાથી ઉદ્વેગ થાય
તેથી વાતો કરવી નહિ. ૧૫. શુદ્ધ અન્ન જમવું નહિ. ૧૬. પચ્ચટ્ટી ત્રણેણું અન્ન જમવું
નહિ. ૧૭. બદાર રખડવા નીકળવું નહિ. ૧૮. ઉત્તર ધરમાં જવું નહિ. ૧૯. ખંધા-
વેલાં જ્યોત્સનાં નીચે જવું નહિ. ૨૦. સ્મશાનમાં જવું નહિ. ૨૧. વૃક્ષના, આશ્રયમાં રહેવું
નહિ. ૨૨. કોષ છોડી દેવો. ૨૩. ભય છોડી દેવો. ૨૪. કચરાનો નથા ભેટાની ગીરદીનો
સંસર્ગ કરવો નહિ. ૨૫. બોલો ઉપાડવો નહિ. ૨૬. બોલવાનો કે જોડા સ્વસ્થી માવાનો
ત્યાગ કરવો. ૨૭. અત્યંત મહેનત કરવી નહિ. ૨૮. વિપથ જિતિનો ત્યાગ કરી મનને સં-
યમમાં રાખી, એ આખતમાં પવિત્ર રહેવું. ૨૯. અપવાસ કરવા નહિ. ૩૦. દિવસે બેસવું
નહિ. ૩૧. રાત્રીએ જાગવું નહિ. ૩૨. યોગ કરવો નહિ. ૩૩. શરીરનાં બગેા હથમચી
નળ એવાં વાહન ઉપર બેસવું નહિ. ૩૪. અત્યંત લાંબી મુસાફરી કરવી નહિ. ૩૫. બ્હીક
ભાગે એવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવું. ૩૬. ભિલક બેસવું નહિ. ૩૭. રસ ખોલાવવી નહિ.
૩૮. મસ અને મુલાદિક વેગોને અટકવી રાખવા નહિ. ૩૯. વારંવાર તેલનો અભ્યંગ
કરવો નહિ. ૪૦. વારંવાર શરીરે કોટ આદી પાઉડરો પસવા નહિ. ૪૧. સંત્રીરને શ્રીયત
થવા તેવું નહિ. ૪૨. રડવું નહિ. ૪૩. સપ્ત રહેવાની પધારી પોચી, પ્હોળી, મનને ગમે
તેવી, (૪૪) સ્વચ્છ અને પવિત્ર રાખવી. ૪૫. બોજન પછુ મનને ગમે તેવું ક્ષેત્ર. ત્હેમાં
ખાસ કરીને હલકું, રમીષ એટલે ઘી દૂધચણું અને જઠરાગ્નિને પ્રદીપ કરનાર લેવું.

આ નિયમો પાળવા મુશ્કેલ નથી. હાલમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ મણીજ અચાન
છે. અને તેથી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓ અનિયમિત અને રૂતબંધ થઈને ધણી દુઃખી થઈ રીમાપ
છે. તેથી આદા છે કે ગૃહારી બહેનો ઉપર સખેલા નિયમો ધ્યાનમાં રખાશે.

ધાવતા બાળકને કેમ ઉછેરવું.

સંપાદક: બેન સેા " જ્યા કૃષ્ણમ "—ગાંધેશ્વર.

(મારા પતિના એક લેખ ઉપરથી.)

૧. બચ્ચાની માએ હમેશાં ગરમ ખીચડી, મગની દાળ, ચોખા, દુધ, ખીર, કાંજી, રોટલી, ફરીનો રસ, તાજી મોળી જાચ, ખીચડી સાથે બાજરીની થેસ અથવા દીક પડે તે (પક્ષી નરમ, ઉગો, રોટલવાળો અને સ્વાદવાળો) ખોરાક આનંદથી લેવો જોઈએ અને તે પેટ ભરી લેવો જોઈએ. એથી ધાવણુ ધણુ આવે છે.
૨. બચ્ચાની માએ અજીણું કદી થવા દેવું નહીં. જતાં કદી કુખ વેઠવી નહીં, બચ્ચું ધાવણું હોય ત્યારે " જોત્રાટ " જેવાં વ્રત કરવાં એ બચ્ચાને કુખે મારી નાંખવા બરોબર છે.
કુખો, કુદા, દાંડો, વાસી કે સડોનો [ટોકળાં વિગેરે], બકુ તીખો, ખારો ખાટો કે ગરમ [તીક્ષ્ણ મરચાં જેવો] ખોરાક ખાવો નહીં. એવા ખોરાકથી બચ્ચાને મર-મીના રોગ લાગુ પડે છે.
૩. ક્રોધ કે શોકની લાગણીઓથી દુર રહેવું અને એવી લાગણી થાય ત્યારે બચ્ચાને ધવરાવવું નહિ. કારણ કે એ વખતે ધાવણુ બળી જાય છે અથવા તપેલું હોય છે તેથી કંતિા ધાવણુ આવણું નથી કે બચ્ચાને ઉલટી થાય છે. કદાચ ખેમણું એક નુકસાન ન થાય, તોપણ બચ્ચાનો સ્વભાવ એ જાતનો ખરાબ થાય છે.
૪. બચ્ચાની માને હરત સાફ આવે એવી ખાસ તજવીજ રાખવી. ફસ્તની કાજીઆ-તથી માને " દિરિટરીઆ " [તાણુ] અને પ્રદર થાય છે. તેમજ બચ્ચાને આંધકી થાય છે. તથા ધણું કરીને " મુકતાન " તો રોગ લાગુ પડે છે.
કાજીઆતવાળાં ઓઝો રાત્રીએ ત્રીફળાં તોડો બા કાકીને ઉપર દુધ પીવું, અથવા કંકુનું ચુર્ણ વાસ ૨ થી ૪ સાકર સાથે કાકીને ઉપર દુધ પીવું, એ સાફ છે.

ધવરાવવાના નિયમો,—

મનની સ્વચ્છતા સાથે બેસીને થોડીવાર રમણી એકાદ હેતની બચ્ચી કરીને ઉંધતું હોય તો જાગ્રત થવા દઈને પૂરાં હેત સાથે ધવરાવવું.

બચ્ચાં ઉપરતું હેત એ ધાવણુ વધારવાની મોટામાં મોટી ઢવા છે.

રાતમાં બચ્ચું ઉંઘ્યા કરે અને ધાવ્યાં કરે એ ટેવ બહુ ખરાબ છે. બચ્ચાને નીમેલે વખતે ધવરાવવું. કોઈવાર ધાવણુ ન આવે તો ધાવણુ નથી આવણું એમ કારીને બહારનો બાટલાંઓનો ખોરાક અને ત્યાં સુધી કદી ન આપવો. મનુજ ધાવણુ ધવરાવવું એટલે ધાવણુ આવશે. અને માને ધાવણુ નજ આવણું લાગે તો ધાવણુ વધે એવા હસાજ લેવા.

ત્યારે બચ્ચાને ધાવવાની જરૂર હોય છે ત્યારે માને બચ્ચાં ઉપર એક જાતનું વહાસ આવે છે. ધાવણુ ટોડતું હોય એવું જણાય છે. કોઈ કોઈવાર તો ધાવણુની સેરોથી પહેરેલું કપડું બીજાઈ જાય છે. માથે પાણીનું બહેકું લઈને આવતી આ સહીઅરોથી જુદી પડી ઉતાવળી થીર આવે છે. આ બચ્ચાને ધાવવાનો ખરો વખત છે એમ જણવું.

અચ્ચાને ધાવણુની જરૂર નથી હોતી કે મોંડું સાચું હોય છે તો ધાવણુને ચાકવો પડી જાય છે, એટલે ધાવણુ આપતું નથી. આનું ચાપ ત્યારે યોગ્ય ઉપાય કરવા. અને તે કારણથી ધાવણુ ચક્રી ગયું હોય એટલે કે વધારે ભરાઈ ગયું હોય તો પહેલાં કોઈ મોટાં અચ્ચાને ધવરાવતું અથવા ધાવણુ ખેંચવાનો પંપ [એટ રીલીવર] આવે છે તેથી ધાવણુ કાઢી નાંખતું અને તે પછી અચ્ચાને ધવરાવતું.

હમેશાં ધવરાવતી વખતે પહેલાં છત્રીને જરા ગરમ પાણીએ ધોઈ નાંખવી. પછી થોડું દુધ દાખથી કાઢી નાંખતું અને ખીટી નરમ થયા પછી અચ્ચાને ધાવવા આપવી. અચ્ચું હમેશાં જે બાજુ ધાવે છે તેની સામી બાજુ દાખમાં લથ રમે છે. અચ્ચા-ઓની આ ટેવ પોતાને માટે તાજે ખોરાક તૈયાર કરવાને બહુજ જરૂરની છે.

અચ્ચાનાં મોંઢાં ઉપર છેડો દાંડવો હોય તોપણ તે પોતાનું મોંડું ખુલ્લું કરે છે અને માગા મહેરા સામું જોઈ હસે છે. આના બે હેતુ છે. ૧. ધાવતી વખતે તેનો શ્વાસ મુકાય છે અને ખીલું એવી રીતે માની સામું જોઈને દસવાથી માનું તેના ઉપર હેત વધે છે અને તેથી ધાવણુ વધારે મળે છે.

ઉપરની સુચનાઓ તરફ ધ્યાન રાખી, પછી “ શતાવરી ” ની આદ કરવી. એટલે માને ધાવણુની ખેટ કોઈ દિવસ જણાશે નહિ.

“ શતાવરી ” બજારમાં ગાંધીને ત્યાં મળે છે તે જરા ખોખરી કરીને વાપરવી. વાપરવાની રીત:—

શતાવરી નોશી બા, પાણી શેર બા, દુધ શેર બા, આ બધું એકઠું કરીને ચુરે ચુકી મરમ કરતાં પાણી બળાં જાય એટલે ઉતારી કપડે ગળાં તેમાં સાકર નાંખી, તે પી જતું. ધાવણુ વધરનારી આથી બીજી કેતમ દવા એક પણ નથી.

બાળકનું પાવણુ:

છાકર રહે એટલે તેને ધવરાવતું એમ ધારણી છાકર અને મા બન્નેને પ્રકાશન વાય છે. બાળક કોઈ હમેશા બૂખવો રહતું નથી. કેટલીક વખત થેક ભરાયુ હોય અને પછી પણ તેને ધવરાવ ધવરાવ કરે તો તેથી પણ તે રહે છે. તાપ અથવા શરતીથી પણ તે રહેવા મારે છે, કાંપ ખુલ્લું હોય કે બીજું કોઈ દરમિયાન થઈ હોય ત્યારે પણ તે રહેવાનું સાર કરે છે. કેટલાંક બેરાં એમ માને છે કે છાકરાને ચાચી ધાવણીને ખણકણું હોય તો તે અજીવન વાય છે પણ તેથી તો તે ઉલટું દુર્બળ વાય છે. એમ ક્યોપી, અપચો, કલડી, પેટનો ભરાવો અને મરડો વાય છે, અને તેથી દબરો બાળક મરી જાય છે નિયમ એટલે રાખવો કે છાકર ધાવતું આટલે એટલે તેને પછી ધવરાવતું નહીં. છાકર ધાવતું બાળક એટલે એના અર્થ એટલે તેનું પેટ ભરાયું છે. પણ કોઈ કોઈ વાર પેટમાં વાયુ ભરાયો હોય ત્યારે પણ છાકર ધાવતું નથી. એ વાદ રાખવું. પેટપૂર ધાવણુ માને આપતું ન હોય તે થોડું થોડું આપતું દુધ પણ બાળકને આપવું. આપતું દુધ આપવાનો વખત જાસ કરીને રાત્રનો રાખવો. લગીવડ સાફ હોય ત્યાં સુધી તો માને પોતે જ ધવરાવણી બાળકનું પાવણુ હાવું આથી મા અને છાકર બન્નેને ફાયદો વાય છે. બન્ને આરોગ્ય રહે છે.

—દાંડતરમ થઈત કૃત ‘ છાકરાંઓની આરોગ્યતા. ’

બીજું કુલ જોડતી વખતે જે પહેલું કુલ જોડ્યું હોય, તેની જોડનાં ત્રીજાં ચાર કુલ સાથે તેના ત્રીજાં ચાર કુલ જોડવાં. અને વચ્ચેનાં કુલ સાથે ત્રીજાં કુલનાં જે ચોક્કસ સાથે જોડેના કુલનાં જે ચોક્કસ જોડવાં.

એવી રીતે ત્રીજું, ચોથું, અને પાંચમું, એટલાં કુલો બીજા કુલની રીત પ્રમાણે જોડી દેવાં.

છઠ્ઠું કુલ જોડવાની રીત એમ કે-વચ્ચેનાં કુલની જે પાંખડી સાથે તે કુલની જે પાંખડી જોડવી અને આમપાસના જે કુલની સાથે ચાર ચાર પાંખડી જોડવી એટલે સાત કુલનો એક મોટો રમાત્ર બનશે.

ઉપરની રીત પ્રમાણે એમણીસ કુલનો રમાત્ર કરવા દરો, તો તે પચ્ચ ઉપર પ્રમાણે કચેલી થશે.

૨.

લેખક:-“ એક બહેન. ”-અમરવાદ.

૨. દોરાનું પાકીટ:-

જોડતો સામાન:-એક બાદથી રંગનો લીલો અથવા ગમે તે રંગનો દડો, અંકડો (આંકડો) અને એક લોણું છીપનું જટન.

હેન્ડલ:- બાકડ સાંકળી ગુથો. ત્રણ સાંકળીમાં બબ્બે આંટાના દાણા (એટલે લીંગીસ) કરો. જે સાંકળી લો અને સાથેની સાંકળીમાં એક આંટા વિનાનો દાણો ગુથો. ફરીથી ત્રણ જે આંટાના દાણા ગુથો. જે સાંકળી લો અને સાથેની સાંકળીમાં આંટા વિનાનો દાણો ગુથો. એ પ્રમાણે ફેર પુરો કરો. ફેરવી નાખો અને જે સાંકળીની જે જળી પડી છે, હવેમાં ત્રણ જે આંટાના દાણા ગુથો. જે સાંકળી લો અને જળીમાં આંટા વિનાનો દાણો ગુથો એ પ્રમાણે ફેર પુરો કરો. હવે ફેરવી નાખીને એજ પ્રમાણે ત્રીજો ફેર કરો.

પાકીટ:-ગુથવા સાડ બત્રીસ સાંકળી ગુથો. અને તે સાંકળી હેન્ડલ (પાકીટ પકડવાનું) ના બીજા છેડા સાથે મેળવી લો. બીજા ત્રણ સાંકળી ગુથો, કડાના બીજા ફેર સાથે મેળવી લો. હવે ફેરવી નાખો અને દરેક સાંકળીમાં જે આંટાના દાણા ગુથી લો. તે છેક કડાના ત્રીજા ફેર સાથે મેળવી લેવા. હવે ફેરવી નાખીને ત્રણ જે આંટાના દાણા લો અને જે સાંકળી કરી સાથેના જ દાણામાં આંટા વિનાનો દાણો લો એ પ્રમાણે ફેર પુરો કરો. ફેરવી નાખીને જે સાંકળીની જળીમાં જે આંટાના ત્રણ દાણા કરો, જે સાંકળી લો ને એમજ આંટા વિના નાખો. એ પ્રમાણે ફેર પુરો કરો એવા ચળોસ ફેર કરો. પછી અને બેવડું વાળી બન્ને જાણુએ આંટા વિનાના દાણાથી સીધી લો. હવે લીંગીસ છે, તેની વચ્ચે દોરો સાધો. બાર સાંકળી લો. જે લીંગીસ મુખી, ત્રીજામાં આંટા વિનાના દાણાથી થીવીને તોડી નાખો. એવી રહાએજ ચોક્કસ ઉપર જટન દોરો. જે બીડવાથી પાકીટ બંધ થશે.

પાકશાસ્ત્ર.

૧.

લેખક: બહેન સૌ. “આર્યભટ્ટાચાર્ય”-ગુગર્ભ.

૧. કેળાંની કેળવાય:—

આઠમો ડઝન (૭) વસંધરનાં પાકાં કેળાંને હાથ સાથે એક બાટલી પાણીમાં બ્ધરી છેાલીને ઘુંટી નાંખવા—અથવા તેા કેળાંને બાફવા વગર તેની ઊભી ચીરા કરી થોડાં ઘીમાં અધકચરાં તળાંને ઘુંટી નાંખવાં. પછી તેના ચપટા ગોળાવાળાં આડધે શેર ઘીમાં સાવ તળવા. જોઇયે તેા ગોળાઓને ફાડીયાં જેવા પોલા કરી તેમાં તળેલી અથવા સાદી બદામ, દરાખ અને અસખસ કરી, ગોળાવાળાં દસ ઘીમાં તળવા. બદામ દરાખ અને અસખસને બદલે ખુદી પડે તેા પટેટા [બટાટા] બારી છુંદીને તેના માવેા અથવા તેા પટેટાની બારીક સળાઓ બરીને પછી તળી નાંખવા. કેરવર્ષમાં દુધનેા માવેા, જામ, જેલી અથવા મુરબ્બાની નાની સળાઓ કાપીને પણ ભરાય છે.

૨. કેળાંની પાનકી:—

આડધો ડઝન કાચાં કેળાં છેાલીને છુંદવાં અને તેમાં પા રતલ દહી, આડધો તેલો નીમક [મીઠું] અને ૭ આનીઆર છૂં અને ત્રણ રૂપીઆઆર ઘી એકરસ કરવું. પછી લોહી પર કેળનું પાતરું મુકી તે ઉપર ઉપલી મેળવણીમાંથી થોડી સપ્ત પાયરવી અને પાછું ઉપર કેળનું પાતરું દાંકી, તેની ઉપર દાંકણ ઉંધુ વાળવું. અને બન્ને પાક બારીક આંધે ચડવા દેવા. જાડી રહેલા ખીરા [મેળવણી] ની પણ એજ પ્રમાણે પાનકી બનાવવી.

૩. કેળાંની પુરી:—

આડધો ડઝન વસંધરનાં કાચાં કેળાંના બન્ને કટકા કરી પાણીમાં બાફી હાથ કઠોડી નાખી ઘુંટીને આટા જેવાં બારીક કરવાં. પછી તેના ગોળા વાળાં એક ગોળા સપ્ત તેની પુરીઓ વણવી અને ૧૦ તેાવા ઘીમાં તળવી. પુરી મીઠી ખાવી હોય તેા દસ તેાલા ખાંડ ઉપર લાભરાવવી. કેળાંને બનાવેલો આટો બન્નરમાં મળે છે. તે જોઇયે તેા વેચાતો સપ્ત ધઉની પુરી માફક પુરી બનાવવી. કેળાંની પુરી વરવા પછી ચોંટી જાય છે માટે તેને હાથે નહીં પણ તવેયાવડે ઉઘેડવી.

૪. કેળાંની ફરસી પુરી:—

ઉપર કેળાંની પુરીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવી, તદ્દતરત એટલેજ કે આડધો તેલો મીઠું, એક તેલો ધાણાછૂં અને મરી, તથા એક જુડી બારીક સમાવેલી ફાથમીર, કેળાંના બાફેલા કટકાને ઘુંટલી વખતે ખાંડ ન લેવાં તેની સાથે મેળવવી.

૫. પટેટાની પુરી:—

એક રતલ પટેટાને બે બાટલી પાણીમાં બારીને છોલી નાંખવા અને તેને ધુંટીને નરમ કરી તેમાં એક તોલો મીઠું, અડધો તોલો મરી, એક લુગી સનારેલી ઠાપપીર, અને અડધો તોલો બારીક વાટેલું છરું, નાખી એકરસ કરી ફરી ધુંટવું. પછી એક તોલા ઘીમાં તેને મેળવી તેના ગોળા વાળવા. અને અડધે લઘુ ચોખાના આટામાં મગધાવી તેની પુરીઓ વણવી અને ૨૦ તોલા ઘીમાં લાલ શણ એવી રીતે તળી કાઢવી.

૨.

લેખક: બ્લેન સૌ. નીલકેશી મેઠા.—નાગપુર.

૬. અનારસાં:—

જરૂરી ચીજો.

૧ શેર ચોખા.

૧ „ છર ખાંડ.

૧ „ ઘી.

નવટાંકે—અસખસ.

બધી તોલો—૬લાખવી.

એક શેર ચોખાને પાણીમાં ધોવા. પછી ત્રણ દિવસ સુધી તપેલીમાં પાણીમાં નાખીને ઢાંકી મુકવા, તે દરમિયાન દરરોજ સવારે પાણી બદલી નાંખવું. ત્રીજે દિવસે સવારમાં ચોખાને હાથ લગાડવા શિવલ ધોવા. ને પછી સાંજ જમીન ઉપર પાથરી દેવા. સહેજ બીના દોષ ત્યારે વાટવાં. વાટવાથી તે લોટ લોટ થઈ જશે. પછી તેમાં એક શેર છર ખાંડ નાંખીને ફરીથી તે બધું વાટવું. તેથી એ મેળવણી કષ્ટક નેતી થશે. પછી તેને એક રાત ઢાંકી રાખવી. બીજો દિવસે સવારમાં તેમાં એલચી નાંખીને રોટકીના કુવા જેવડો કુવો લઈ તેની એક બાજુ અસખસમાં દગાવવી અને ચપટે ધાપ એટલે ઘીમાં તળવા મુકવો. અસખસવાળું પડ ઉપર રાખવું. આથી તેમાં જળી જેવું પડશે. આજ રીતે ગોળનાં પણ ધાપ છે.

૩.

લેખક: “ એક બ્લેન. ” —પેટલાદ.

૭. ચણાના લોટની સેવ:—

ચણાનો લોટ ફર એક લઈ, તેમાં ખારો પાપડીઓ દોટથી બે રૂપિયાભાગ, તથા મીઠું, હાંચ, હળધર અને મરચાં જરૂર પ્રમાણે નાંખનાં. તેને ચાર સાડાચાર રૂપિયાભાગ ઉના રેલવું મોજ દેઈ. પછી એ લોટને દુધથી, કેળના પાણીથી, અથવા પાણીથી બાંધવો. ખતુ હીસો નહીં તેમ બહુ કાણુ નહીં; સાધારણ રાખવો. સેવના આરા, જેવી સેવ કીણી પાડવી દોષ તેના મળી શકે છે. કઠાદમાં તેલ મુક્યું હોય તેને બરાબર ચવા દેવું. બે

ઉતાવળ કરવામાં આવે છે તો તેણે ઉભરાઈ જાય છે. આરા પર સદૃજ પાણીવાળો દાઢ ફરવી તેના પર કણેકને થોડા બારથી ફરવવી જેથી નીચેના તેલમાં સેવ પડશે. તે તૈયાર થાય તેમ તેમ અંદરથી કઢાડી લેવી. તેને માટે બીજી ઝારી વાપરવી. (જેને ખાદી કરવી હોય તે લોટ બાંધતી વખતે અંદર લીજી નીચેએ છે અને તેથી સ્વાદમાં સેવ સારી થાય છે.)

૮. ચણાના લોટના ગાંઠીયા:—

ચણાનો લોટ શેર એક લઈ, તેમાં ખારો પાણીએ (સોડા નદી) એથી અઢી રૂપિયાભાર, અને અજમો તથા મીઠું નાંખી, (મરચાં નાંખવાં હોય તો નાંખાય છે પણ તળતી વખતે નજળી છાતીવાળાને ઉધરસ થઈ આવવાનો ભય રહે છે) તે લોટને ખૂન ઊના થયેલા તેલનું મોણું દેવું. તેણે આશરે ૭ સાત રૂપિયાભાર લેવું, પછી તે તૈયાર થ-મેલા લોટને ધણો કઠણ બાંધવે. તે પછી કઢાઈઆમાં ખૂન ગરમ કરેલા તેલની ઉપર ગાંઠીયા પાકવાતો મ્હોટા બ્હે (કાંછાનો) ઝાનો ધરી, બાંધેલી કણેકને આરાપર ધસવી. તેથી ગાંઠીયા તેલમાં પડશે કદાચ આરાને વળગી રહેતો તવેશવડે છુટા પાડી નાંખવા. તે તળાઈને વચ્ચેથી ફારી ગયા જેવા થઈને ઉપર તરશે તેને બીજા આરાવડે કાઢી લેવા. જો કણેક ટીલી રહી હશે તો વચ્ચેથી ફારી નહીં, તેમ ખરાપર પોચા પણ નહીં થય. (ગાંઠીયા બનાવવાના આરા કાંઠીયાવાડ તરફ ધણા સારા મળે છે.)

૪.

લેખક: “ એક બ્હેન. ” —અમદાવાદ.

૯. બાખરવડી:—

એક શેર ચણાનો ઝીણો લોટ લઈ તેમાં એક ચમચો મીઠું, અડધી ચમચી મરચું, એક ચમચો ધાણાકડું, તથા સવાર દળદર અને થોડી ઢીંગ નાંખવી. પછી તેને રહેજ (તેલનું) મોણું હઈ, કુધળી લેણી નરમ નહિ તેમજ બહુ સખત પણ નહિ, એવી કણેક બાંધવી.

પછી એક કોપરાની કાચલીનું ખમણ કરવું, અને તેમાં થોડા સારા ધોળેલા તલ, નવટાંક આદુ અને એટલાંજ લીલાં મરચાંની ઝીણી કરચો કરી નાંખવી આ સર્વને સગર તેલ મુકી સતળી નાંખવું. પછી કોમળીરની ચાર પછી સારી ધોઈ ઝીણી સમારી એમાં નાંખવી. અને જરા મીઠાસ આવે એટલી ઝીણી ખાંડ તથા થોડું મીઠું નાંખી, આ સર્વને સારી ખેંઠે ભેળવી દેવું.

પછી પેલી કણેકમાંથી ન્હાના ન્હાના લુચા કરી, એની પાતળા રોટડી વણવી. અને એક રોટલી લઈ, તેની ઉપર કોપડું વિગેરેનો ભેગવી મુકેલો મચાલો તેના ઉપર ચારે તરફ પાવરવે. પછી એની ઉપર બીજી રોટલી મુકી ફરી મચાલો પાવરવે. એવી રીતે ત્રણ રોટલી ઉપરા ઉપરી મુકવી. પછી જેવી રીતે પાંચા (અળખનાં પાંચાં) નાં બજામાં કરવાને તેના વાટા વાળીએ છીએ, એવી રીતે વાટાવાળી ભટક્યાં જેવા કઢા કરી, તેલમાં તળી નાંખવા. મીઠું, મરચું વિગેરે આપણે જોઈએ તે પ્રમાણે થોડા ફેર ફાર કરી લેવું.

૧૦. અમલુ ઢોકળાં:—

એક શેર ચણાની દાળ સારી ઝાટકી, વીણી, પહેલે દિવસે રાત્રે પલાળી મુકવી પછી ખીન્ને દિવસે તેને સારી ધોષ નાંખી, એક ધોએલા સફાઈદાર પથ્થર ઉપર ઝીણી વાટવી. એમાં એક ચમચો મીઠું, લગાર દોઝ, તથા આદુ મરચાં (જોઈએ તે પ્રમાણમાં) વાટીતે નાંખવાં. પછી એક તપેલામાં ચુવે પાણીનું અધરણુ મુકી તે સારી પેઠે ઉકળવા દેવું. તપેલા ઉપર હાંધી ખરોગર ખેસતી આવે એવી થાળા લેવી, તહેમાં પેલી ચણાની દાળ વિગેરે વાટી તૈયાર કરેલું છે, તેમાંથી થોડુંક લઈ, એ થાળામાં બહુ બહુ નદીં તેમ બહુ પાતણું પણ નદીં, એવું પાયરવું. પછી પેલા અધરણુના તપેલા ઉપર તે થાળા ઉધી મુકી એને વરાળથી સારી પેઠે ધીજવા દેવું. ધીજી ગઢે એટલે એના તવેથાથી ઝીણા ઝીણા કટકા કરવા. આ પ્રમાણે સર્વ થઈ રહે એટલે એક કલાઈનાળા તપેલામાં સારી પેઠે તેમ મુકી એમાં રાંધ, મેથી, આખાં મરચાં તથા દોઝનો વધાર મુકી, વધાર તૈયાર થાય એટલે પેલા કટકા અંદર નાંખી દેવા પછી એક ધીયા નાળાએરનું અમલુ આદુ, મરચાં તથા કાથગીર અંદર નાંખવાં. અને જે પ્રમાણે ખટાણ જોઈતી હોય તેટલી આમથી અને ગોળ નાંખવા. પછી એમાં મીઠું, મરચું તથા ધાણાછર, વિગેરે મથાલો નાંખી, તેને સારી પેઠે ઉકાળવું બહુ બહુ ન કરવું.

૧૧. ખાંડના શક્કરપારા:—

એક શેર ઝીણો મેદો લેવો. તહેમાં નવટાંક ધીનું મોલુ દેવું. પછી દોઝ પારોર ઝીણી ખાંડ લઈ, તહેને થોડા દુધમાં ઓગાળવી. અને એમાં જરાક દહી નાંખી, એનાથી લોટ બાધવો. પછી એના ન્હાના ન્હાના લુવા કરી પાતળા રોટલીઓ વણવી. પછી એક રોટલી ઉપર સારી પેઠે થી ગોપડી, એની ઉપર બીજી મુકવી. તે ઉપર વળી થી ગોપડી ત્રીજી મુકવી. એ પ્રમાણે પાંચ છ રોટલીઓ મુકી એને સારી પેઠે દનાવી લગાર વણીને સળગાડ કરી દેવી. પછી એના તવેથાથી ગોળ પાપડી જેવા કટકા કરો, થીમા તળી નાંખવા લોટ જેમ વધારે રાળવેયો હશે અને રોટલીની સંખ્યા વધારે હશે, તેમ પાંદડી સારી પડશે અને શક્કરપારા થોડા પણ વધારે થશે.

૧૨. સાણુચોખાનો પાપડો:—

તેને સારી પેઠે ધોઈ નાંખવા. પછી એક વાડકો વાડકા બરીને પાણી લેવું. તહેમાં ૧ ચમચી મીઠું સારી પેઠે ઉકાળવું. પછી એ બધું એકરસ થઈ જરા પતરામાં તેમ ગોપડી ચમચાંરડે થોડું થોડું મુકવું. રસરીને પાપડી જેવું થશે. ઉકાળતી વખતે દયાના પડી જશે અને ખીંદ બહુ બહુ અથવા પાતણું

વિવિધ વિહાર.

નાગર જ્ઞાતિના રીતરિવાજ.

[ભાવનગરમાં લગ્ન તથા જનોઈના શુભ પ્રસંગો.]

સેખા: બહેન શ્રી “ મધુરી. ”

૧.

સગપણ:

અમારી જ્ઞાતિમાં ઘણું કરીને માપ માસમાં અથવા વૈશાખ માસમાં ઘણું કરીને દર વર્ષે લગ્ન આવે છે. આ વર્ષે અમારા નજદીકનાં સગાંમાં પણ લગ્ન હતાં. આ લગ્ન વખતે ઘણું કરીને સગપણ ઘણું થાય છે. આપણે ત્યાં કન્યા અગત્યે ત્યારથીજ માને એમ હોય છે કે દહે તેને જેમ જને તેમ સારે ઠેકાણે અને સારા પતિ મળે ત્યાં દેવી. જો કે સાઈ મળતું કે નહિ તે તે દૈવ આધીન છે. પરંતુ માતાપતી દુરજ છે કે તેણે પોતાની દીકરી માટે પૈસાના લોભમાં તણુધ ન જતાં પ્રયત્ન સારો વર અને પછી ધર જોતું. આવે વખતે પુત્રીને અપના યોગ્ય વરને નજરમાં રાખે છે અને પછી અરસ-પરસ વાતો ચલાવી નક્કી કરી મ્હોરેસએનો અથવા સલાહ પૂછવા લાયક ગણ્યતાં માણુ-સોનો મત પૂછી, એ કાર્ય સીદ કરાય છે. જો મન ગમતું અને સાઈ ઠેકાણું હોય તો તે સગપણ તુરંતજ થાય છે. એ નક્કી થયા પછી કન્યાવાળાં વરવાળાં ત્યાં કન્યા દેવા જાય છે તેમનો યોગ્ય સત્કર ૨ ધર્મ પછી જે કન્યા જે વરની સાથે જોડવાની હોય, તેનું નામ હાઈ તે કન્યા અપાય છે, પછી જોડવે “ વાગ્દાન ” થયું કહેવાય છે. તે પછી કન્યાવાળા વરને કુંડુમનો ચાંડલો (ચાંડલો) કરી, વરને મુકનનો ગોળ ખરસાવી, -કન્યાવાળા તરફથી ધરતું અને વરતું યોગ્ય વીવેચન થાય છે. તે પછી કન્યાવાળાને વરવાળા તરફથી આ શુભ પ્રસંગની વધામણીમાં ધણીકાં રૂપિયા તથા સાકર આપી વીદ્ય કરસામાં આવે છે. તે દિવસને એક શુભ દિવસ ગણી અને ચૈત્ર કંસારતું જમણુ શાસ-છે. યોગ્ય ચપતી કન્યા હોય તો તેના લગ્ન તુરંતજ કરવામાં આવે છે, અને લગ્ન થયા પહેલાં કન્યાને વરવાળાં તરફથી એક દિવસ જમવા તોડે છે, તે વખતે તેને વધ પ્રમાણે વરવાળાં તરફથી અમર (અંબર) નું જોડતું અથવા સડી ઓઢાડે છે.

૨

ઉપનયન:—

અમારે ત્યારે લગ્ન પ્રસંગના અનુસંધાનમાં એક જનેઈનો પણ શુભ પ્રસંગ હતો, જોથીએ આપેલા મુહૂર્ત પ્રમાણે એક શુભ દિવસે મંડપ (મુદૂર્) મુરત અને નાન્દી યાદ કર્યું, આ શુભ પ્રસંગમાં સગાં સ્નેહીએ જમવાનું આમંત્રણ આપવાનું આજથી શરૂ થાય છે. આ મંડપ મુરતની શબ્દ દિવસે શરૂનામાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો કંસાર જમણુમાં મુખ્ય મણાય છે. તેથી તેજ હોય છે. અને ખર્ચે કહું તો જમણુવારનો ખરચ પણ અમારે ત્યાં

બહુ થાય છે. એટલે જમણુ થઈ ખાંધી વિનાનું હોય છે. ઉપનયન (જનોઈ) સરકાર કરવાનાં અગાઉનાં દિવસે મોસાળપણ તરફથી “ જળવાસજી ” એટલે કે, પીઠી બેંગ્ગો, સર્ગા, સ્નેહીઓ, ગાતાં ગાતાં લાવે છે અને આમાં મુખ્ય ભાગ મામી અને માશી પૂજ્ય ઉત્સાહથી લે છે. અને ત્યારપછી બીજા દિવસથી જનોઈ આપવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે.

જનોઈને દિવસે જનોઈ આપનાર અને જનોઈ લેનાર ઉપવાસ કરે છે. બ્રાહ્મણ ધર્મમાં આવતા પેઢીની જે ક્રિયા કરવી જોઈએ, તે ક્રિયા કર્યા પછી તેને એટલે કે જનોઈ લેનારને—[હાસમાં તો માત્ર દેખાવમાં—] “ બ્રહ્મચારી ” બનારી ગાપતી મંત્રોના ઉપદેશ આપે છે. પછી મોસાળ તરફથી આવવાની બીજા પેઢી પ્રસંગને અનુસરતાં કીમતી વસ્ત્રો પહેરાવી તથા ધરેણું લાધી હાથમાં ડડ આપે છે. એટલે એ કહેવાતો “ બ્રહ્મચારી ” બડવો થઈ બેસે છે. સાંજને વખતે તેના મામા વીજેરે મોસાળું લઈ આવે છે. પવિત્ર ગણાતા કંસાના ઘાળમાં પીતળનાં કાંચીયા અથવા કડછીવડે પાંચ મગજના લાડુ, રૂપીયા સદીત, મામી બાણેજને રોનાની શક્તિ પ્રમાણે એકાદ સોનાનાં ધરેણું સદીત આપે છે. અને ત્યારપછી એ બ્રહ્મચારીને બહુવા મોડવવાની તૈયારી માટે સ્ત્રી તથા પૂરૂષ વર્ગમાંથી સર્ગા સ્નેહીને આમત્રણ કરવા નીકળી પડે છે બધાં એકઠા થયા પછી બેન્ડ (વાળ) નાં મુંદર સરોદો વચ્ચે તથા “ કીટસન લાઇટ ” [પીંચાપતી દીવા]નાં અજ્વાળામાં બ્રહ્મચારીનો બડવો બેંગ્ગોના ગીત સાથે બહુવાને માટે નીકળી પડે છે. ચાર શેરી બેંગી થતી હોય ત્યાં બાજળ બધા ઉઠાં રહે છે, અને આગમન લીધા પછી તથા પૂજન કરી બ્રહ્મચારીજી કાંઈએ બહુવા દોરી જાય છે ! પરંતુ હાથ તો ઠેઠાણે ઠેઠાણે બહુવાનાં સાવન થવાથી મામા પાછા પકડી લાવે છે. અને ગાગતે વાગતે ઘર તરફ બધાં પાછાં વળે છે. તે રત્રે બાહ્યેને વધારાકિત બોજન કરાવી દક્ષીણા આપી સતોષવામાં આવે છે, આ પ્રસંગે જો ઘરમાં કુળદેવીનું સ્થાન હોય તો મામા માંડવ પડે છે, અને તેનું સ્થાપન કરવા અગાઉ તથા ગંડપ મુરતને દિવસે કુભારના આકની પ્રથમ પૂજા કરવી પડે છે. માતાનું સ્થાપન નવ દિવસ હોય છે અને તે નવ દિવસ દરતાં દરતાં બોજન થાય છે.

લગ્ન સમારંભ:

હું જે પ્રસંગનું ખાસ વર્ણન કરવાની છું, તે લગ્નનો છે. લગ્નમાં ઝાંઝો મત કન્યાવાળાનો હોય છે. તેમને આ પ્રસંગ બહુ બારે હોવાથી જાતી ઉમરથી તેને શોભાવવા માટે મહા યત્ન કરે છે. લગ્ન કરવાનું નક્કી થયા પછી એક સારો દિવસ જોઈ કન્યાવાળાં મુકનના દાંણા મગાવે છે. સર્ગા સ્નેહીઓને એકઠા કરીને તે વીજુવાનું પ્રથમ ચર કરે છે. તથા પાપડ, રોવ, વડી, કુરેરી, વીજેરે પદાર્થો પૂજ્ય હોયો વહેવાઈપોને સત્કાર કરવાને અર્થે સારી રીતે તૈયાર કરે છે. તે પ્રમાણે અમારે ત્યાં પણ તે પ્રસંગને મોઝા બધી તૈયારીઓ થઈ.

ત્યારપછી કન્યાને માટે જોઈ અથવા આપનમાં આરવાનું કાપડ લેવાનું ચર થયું એક સારા દિવસે ગામના મહેતા કાપડના વેપારીઓને વેઠાવ્યા આવે કાપડ. પ્રસંગે હમેશાં બને છે તેમ વેપારીઓ સખી જાય છે, અને રોતાને મન ગમતા કાપડનાં લાવે લે છે. હમે એક સારી જોઈને કન્યાને

એકાદશવાની સાડી તથા તેનાં પોશાક વીગેરે માટે આશરે ત્રણસેક રૂપિયાનું કાપડ લઈ નાખ્યું. અને ઘરને માટે પણ થોડુંક કાપડ ખરીદ્યું.

ત્યાર પછી કન્યાને કાંઠેલો બાંધવા જવાની તૈયારી થઈ. સવારેર કંકુ, ૫ શીરળના ત્રાફ, તથા સાકરનો થાળ વીગેરે સાથે લઈ ગાતાં ગાતાં બંને કાંઠેલો કન્યાનો કાંઠેલો બાંધવાતે ગયાં. વખત રાત્રીનો હતો. દીવાઓ પુકળ હતા. સગાંઓ પણ ધણી હતાં. બંને સાજન પણ બહુ હતું.

કન્યાના મંડપે અમને આવકાર મળ્યો. કન્યાતે પાટલા ઉપર બેસાડી અંતે તેનાં સાસુ સાથે બેઠાં. ઘરમાં વીણાવતી દીવા દના અને તેનો પ્રકાશ પણ પુકળ હતો. પણ રિવાજ પ્રમાણે કન્યા પાસે તો ઘીતો દીવા દીવીમાં ખાસ કર્યો હતો. આ દીવા બધે ઠેકાણે કરવાનો સાધ છે. ત્યાર પછી સાસુએ કન્યાને કપાળે કંકુની પીળ કરી, અને અમારાં બાબીતે એટલે કે કન્યાને કીમતી સાડી એકાદશી, તેર ગદીપાણી સેતુ તથા રૂપું અને ખાવાપીવાનાં મળી સોએક રૂપિયા આપ્યા. કાકા, મામા, માસી, દોષ, બહેન, બાઈ, બધાંએ અમારાં બાબીતે એકેક ગદીપાણી સેતુ આપ્યું. બહેવાણે અમને સાકરનાં ગળ્યાં પાણી, એલચીનાં સુગંધી પાણી, અને બરફનાં ટુંડાં પાણી પાવામાં અને વાપરવામાં ઉઘાડી જીવ રાખ્યો હતો. ધાણા, વરીઆળી, એલચી, લીંગ, તજ, સોપારીનો બુટો અને પાન આપી અમને માન વધાર્યો અને વિદાય કરતી વખતે ગુલાબજળ, સેંટ, અને અત્તરનો તો વરસાદ વરસાડ્યો. પછી બંને માતાં ગાતાં ઘેર પહોંચ્યાં.

બીજો દિવસ:

બીજો દિવસે સજા હતું. સજાનો સમય સાંજનો હતો. એટલે સવારમાં સાંને બેઠાં જમવાનું હતું. જમવાનું પતી ગયા પછી અમારે ત્રીણી અમારાં સગાં સ્નેહીતે, આશુભ પ્રસંગ વધારે શોભીતો કરવા માટે, અમે આમંત્રણ કરવા નીકળી પડ્યાં.

હું આમંત્રણ કરીતે ઘેર આવી, એટલામાં તો અમોઝો એટલે કે કન્યાપક્ષવાળાં દરરૂપી જમાઈતે પોતાનો કરી લેવાનું આમંત્રણ બેસાડી આવતો અમોઝો. વાજતે લઈ આવ્યાં. આમાં કન્યાદાન દેનાર તે વખતે પીતાંબર પહેરે છે, શાશ્વત્તે છે, અને માથે પાપડી પહેરે છે, તથા હાથમાં દુધ, પાણી, મધ, હાથે અંતે ઘીનું જનાંવેલું પતીત પંચામૃત એક ઝારીમાં નાંખીને હાથમાં રાખે છે. પ્રથમ કન્યાદાન દેનાર જમાઈતે તેનું આચમન આપે છે. ત્યાર પછી રૂપિયા વતી જમાઈતે ૫ વખત ખાંડ ખવરાવે છે. એ તેતે સમયે અવસ્થામાંથી મુદ્દરયાત્રમમાં આવવાનું તે ચીન્ટ હોય એમ એટલા બેસેલા મંત્ર ઉપરથી જાણવામાં આવે છે. કાકા, મામા અને પિતાને પણ તે આચમન આપે છે. અને પછી માન સહીત તેઓ તેને ઘેર વિદાય થાય છે.

ત્યાર પછી અમે અમલ્લાં કુટુંબી સગે કન્યાતે બેલું પહેતાવવા જવા માટે વાજતે ગાજતે આવ્યાં. કન્યાને ઘેર જઈ, તેતે પીડી ચોળા, પોશાકના ૫ કટકા બેલું પહેલું. અને ચણીયા એટલાનાં તથા ખાવાપીવાનાં મળી ૯૩ રૂપિયા તથા ચોપન ગદીપાણી સેતુ અને ૧૫૦ તોલા રૂપું આપ્યું અમારે

લગ્નવિધિ.

દતા, અને કન્યાને તથા વરને અરસપરસ એક ખીજનાં માથામાં તેલ નાખવાનું, માથું ઝોળવાનું, આંખ આંજવાનું, પાન સોપારી ખવરાવવાનું, નામ લેવાનું, અરસપરસ નેવાનું કહેતાં હતાં. આ બધી વિધિ પૂર્ણ થયા પછી વરકન્યા ચોરીમાં જઈને બેસે છે, ત્યાં મંગળ ફેરાફેરવી અગ્ની સમક્ષ એક ખીજને વહાદાર રહેવાને પ્રતીક્ષા લેવરાવી લગ્નજી હોમ કરી લગ્ન વિધિ પરી-પૂર્ણ કરે છે.

વિદાય.

પછી વરકન્યા દેવમન્દિરમાં દર્શન કરી વાજતે ગાજતે ઘર તરફ જાય છે. પોતાનાં વડીલોને સર્વને પગે લાગે છે, અને કન્યાને શુકનનો ગોળ ખવરાવી, ચઢા પીવરાવી, ઘેર વિદાય કરે છે. અને કન્યાદાન લેનાર વર હાથપાસી હોવાથી જમવા બેસે છે.

ખીજે દિવસથી કન્યાનું માથું ઝુંચવા તથા વર કોળીયાકોણ બરાવા પોતાનાં સગાં સાથે કન્યાને ઘેર જાય છે. પહેલે દિવસે વરની મા રીસાય છે, અને કોળીયાકોણ તેને એક ન્હાની રકમ આપી કન્યાની માતા મનાવી લાવે છે. પછી કન્યાનું માથું ઝુંચે છે અને કન્યાવાળાં વરને દીડુ કરે છે. ચઢા-પાણી, પાન સોપારીના ચોખ્ખ સરકાર થયા પછી સૌ ઘેર જાય છે.

જમણું.

અને તે દિવસથી વહેવાઇપોનાં જમણું ચર થયાં કહેવાય છે. અનેક વખત જમવા પધારવાનું કહેણ મોકલ્યા પછી બપોરે બે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે વહેવાઇપો જમવા પધારે છે. અમારે ત્યાં પણ તેમજ થયું. ત્રણેક વાગે અમે જમવા ગયા. રંગેળી પુરી હતી. અનેક પ્રકારનાં ઊપાંચો પાડ્યાં હતાં. પાટલાઓની દાર મંડાઈ હતી, અને ન્હાઈને પીતાંજર પહેરી, તથા રૂપાના કળશો લઈ, જમવા બેઠાં. કન્યાથી ચાર દિવસ સુધી ન્હાઈ શકાતું નથી; વાધુવચ્ચ તથા મલમલના કંચળ સહીત તે જમી શકે છે. પુરુષવર્ગે તથા ઔવર્ગ સાથે જમવા બેઠાં, ત્રણ ચાર ભતનાં શાક, એકાદ બે કઠોળ, તથા બીજા અનેક વાનીઓ કરવામાં આવી હતી. જમીને અમે સૌ ઘેર ગયાં. રસોઈનાં વખાણ થયાં. જમણું ત્રણ દિવસ સુધી ચાલે છે. ત્રીજું જમવા ઉદ્દેશ જમણું માંડવસોરે અથવા મંડપ સંસ્પર્શ હતું. વરકન્યાને પાસે બેસાડી અરસપરસ એક

માંડવસોર.

ખીજને કંસારના કોળીયાકોણ બરાવે છે, અને કન્યાને તે દિવસે વરના કાકા, મામા, માસી, ફાઇ, ભેત, વગેરે તરફથી રૂપીઆ આપવામાં આવે છે. હેટલું જમણું અને તે પણ વળી માંડવસોરનું, એટલે તે ઉત્તમ બનાવવા માટે પુષ્કળ મહેનત લેવામાં આવી હતી, દુધપાક અને ટોપરાની ધારી, પ-ઉ પ્રકારનાં શાક, આખા બટેટા, રીંગણીની ચીરી, બે ત્રણ પ્રકારનાં કઠોળ, અનેક ભતનાં અથાણું, રાખનાં, રાઈતી, પાપડ, ગાંઠીઆ, શેવ, વરી, કુરેલી, અને એખાના પાપડ, વીંગેરે, વીંગેરે, અનેક ચીજો હતી. આવા સ્કકાર માટે ખુબ વખાણ થયાં. રસોઈ માટે ધણી પ્રયત્ન કરી કેસ-રીયાં દુધ વડે મજાજુ દેરાયાં, અને પછી અમે ઘેર ગયાં.

લગ્નનો એવો દિવસ એ ઉદ્દેશો દિવસ હતો. વરકન્યાને ન્દવરાપવાને ગયાં, વરને ન્દવરાવી પીતાંજર પહેરાવવામાં આપ્યું કન્યાને ન્દવરાવી પાનેતર પહેરાવ્યું, અને તે દિવસે કન્યાને સાસરેથી એક કામદાનીનો સાળુ અને કંખને આવેલો તે કંખને તેને પહેરાવ્યો. સાંજે વાજતે ગાજતે

તે પહેરમણી પહેરવા ગયાં. વરને વરવાથો, એટલે કે રેશમીકારનું એક સાઈ પેલીયું, કામદાનીતું યાન, શેલું, પાધડી, અને છેવટે 'ઝીકથી ભરેલા મખમલના બેડા પણ મળ્યા. કાકા, કાકી, મામા, મામી, અને માથી સર્વને પહેરમણીની રીત પ્રમાણે ચીર અને પીતાબર મળ્યાં. વરકન્યા ચોરીમાં બેઠાં, છેવટેના દાનિદોહમ થયો. એકીબેકી રમ્યાં, અને આચર પૂજ સર્વ વરીય વરને પગે લાગ્યાં.

પછી અધિલ હેડાછેડી સહીત પુલ દડે રમવાને માટે ગાડીમાં બેઠાં, બેડ ત્રાંસાં વીંગેર, વીંગેરે વાણત્રો સાથે, વરકન્યા ગામમાં ફરી ફુલ દડે રમી ઘેર ઉતર્યાં. વરની માતાએ આવી વરવધુ હિપરથી પાણીનો કળશો ઉતાર્યો, અને વરવધુ ઘરમાં આવી સોને પગે લાગ્યાં. પ્રથમ વરે પોતાની ખતીને તેડીને મોલ પૂજ્યો, સસરાએ રૂપિયાની કાથળા ઉપાડી રખાવી વધુ પાસે મુંઠી બરાવી રૂપિયા લેવરાવ્યા. અને કન્યાએ સાસુનું પૂજન કર્યું. લગ્ન પૂર્ણ થયાં કન્યા તેને ઘેર ગઈ.

અમારામાં આણું વાળ્યા પહેલાં મધુ રમી મર્ધ રાકતી નથી. સારે દિવસે લગ્ન નીમીત્તે ૫-૧૫ સાલણો જમાડી, લેંચી ચોદાડી, મહારા ભાઈને દસેયાં. તેને સાસરેથી વળાવ્યાની પાઘડી બધાવી, મંડપ હુડ્યા. અને આ શુભ કાર્ય નીવિંતે પૂર્ણ થયું, તે માટે પ્રભુનો આભાર માની હુરદાસની કથા કરાવી, અને વધુને દસેયાં ચરાવ્યાં. એટલે ફરતાં ફરતાં જમણુ કર્યાં અને વધુનાં માન વધાર્યાં. દસેયાં ચરી રહ્યાં એટલે વધુને લુગડું આપી ઘેર વિદાય કરી મહારા ભાઈનું લગ્ન પૂર્ણ થયું. સૌને ત્યાં આવા આનન્દ ને ઉમંગમાજ તેમનાં શુભ કાર્યો પૂર્ણ થાયો, એ પ્રભુને પ્રાર્થના છે.

પ્રિયની જન્મગાંઠને દિવસે.

લેખક: જ્ઞેન સી. કનુખડેન-૧૩૦૨.

(તોટક.)

જુજ " વર્ષ નહું " સુખ શાન્તિ અને	પ્રભુ માન મહીં વિરમોજ સખે ।
જુજ કાર્ય સદુ પરમાર્થો દળે,	પ્રભુને નમતાં, મનને રચણે:
પ્રિય બાન્ડુતણાં હિતમાહિ સદા,	જુજ હર્ષ સદુ મળી રૂહોજ બધા:
પ્રિય હિન્દ તણું દિવ વિંતવવા	જુજ ઉર રહે નિત તતપરતા.
જુજ જીવન કેરું પ્રવાણ, સખે ।	નિષકંટક ને બનજો સદ્ગણે;
વિશુ । પાચક પુ, દીન બાવક કું,	" નહું વર્ષ " થજો પ્રિયનું સહુ ।